This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Henry N. Yerger
BOOKBINDER
154 N. 11TH ST.,
Phila., Pa.

Seder Eliahu rabba

und

Seder Eliahu zuta

(Tanna d'be Eliahu)

Nach einem vaticanischen Manuscripte

aus dem Jahre תתל"ג (1073)

ediert, kritisch bearbeitet und commentiert

von

Lector M. Friedmann.

WIEN 1902.

Vorwort.

Der bekannte Spruch: „Habent sua fata libelli" findet sich in veränderter Form in der jüdischen Literatur und lautet hier: הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל.[1]

Das vorliegende Werk ist im vaticanischen Manuscripte, wie das Titelblatt besagt, „Seder Eliahu" u. s. w. benannt; diesem Namen nach ist es aus Talmud Kethuboth folio 106*a* bekannt. Als eine der zahlreichen Sagen im Talmud und Midrasch wird dort erzählt, dass der Prophet Eliahu dem R. Anan, Schüler des Abba arikha, also etwa gegen Ende des dritten Jahrhunderts (nach Zunz, Gottesd. Vorträge, p. 93, A. 280) den Inhalt des uns bekannten Buches Seder Eliahu gelehrt habe. Thatsächlich kommen zahlreiche Stellen unter תנא דבי אליהו (man lehrte in der Schule Eliahu's), wie auch sehr viele anonyme Beraithoth im Talmud vor, welche sich in diesem Werke vorfinden. Auch Midrasch rabba zum I. B. M. c. 54 führt ein Citat aus diesem Buche unter תני אליהו = „Eliahu lehrte" an,[2] abgesehen von vielen anonymen Stellen in diesem Midrasch, welche, wie auch viele in dem Midrasch zum II. B. M., höchst wahrscheinlich unserem Buche entnommen sind (in den Noten weise ich überall auf die Parallelen hin). Im Midrasch zum IV. B. M., c. 4, wird ein weitläufiges Stück unter אליהו אומר = „Eliahu sagt" angeführt. Hiezu sind aber auch noch viele anonyme Stellen in den verschiedenen Midraschim zu rechnen, die sehr wahrscheinlich diesem Buche entnommen sind. Alle diese Stellen führen zur Überzeugung, dass vieles dem Buche direct, mehr noch, wo die ursprüngliche Quelle verhüllt bleibt, indirect entnommen wurde. Es resultiert daher, dass der

[1] Mir ist der Satz nur aus den דרושים des מה"רם שו"ף bekannt, der ihn geistreich erklärt. [2] Dasselbe wird im Midrasch zu Samuel wieder unter תאני אליהו angeführt.

Seder Eliahu als Quellenbuch für den Talmud und Midrasch anzusehen ist.

Unter diesem Namen kennen die Tossafoth zu Talmud l. c. unser Buch, ebenso die Tossafoth zu Babha mesia 114*b*, und zwar wird daselbst ein Responsum der Gaonim angeführt, in welchem der Seder Eliahu citiert wird: וכן נמצא בתשובת גאון שיש בסדר אליהו, also auch einer der Gaonim kannte das Buch unter diesem Namen.

Das Buch wurde vielfach benützt und citiert, besonders von der Midrasch-Sammlung Jalkut. Nach dem Beispiele des Talmuds wurde es später überall als תנא דבי אליהו angeführt und erhielt so den Namen „Tanna d'be Eliahu", wodurch die Identität späterhin zweifelhaft wurde.

Merkwürdigerweise waren in späterer Zeit Manuscripte von diesem Werke äußerst selten, und jene Autoren, welche eines kannten, fanden sich veranlasst, es näher zu beschreiben. Tossafoth zu Kethuboth l. c. sagen, vom Seder Eliahu wird ein Theil „der große", der andere „der kleine" benannt, weil der erste Theil beinahe viermal soviel enthält als der zweite. Eine derart in die Augen fallende Thatsache hätte nicht erst hervorgehoben werden müssen, wenn das Buch in Fachkreisen allgemein bekannt gewesen wäre. Noch mehr zeigt sich dies bei Aruch. S. v. סדר beschreibt er das Buch in folgender Weise: Es enthält Mischnajoth d. h. Beraithoth, welche der Prophet Eliahu dem R. Anan gelehrt, und besteht aus zwei Theilen, dem großen und dem kleinen Seder, und alle vom Talmud angeführten „Tanna d'be Eliahu" sind in diesen Beraithoth zu finden. Der große zerfällt in drei Abtheilungen (בבות = Pforten), die in 30 Perakim (Abschnitte) eingetheilt sind, während der kleine 12 Perakim enthält. Ähnliches findet man im Aruch nicht zum zweitenmale; sah er sich etwa genöthigt, פרקי דר׳ אליעזר oder ילמדנו so zu beschreiben? Man kann dies nur begreiflich finden in der Annahme, dass das Buch zur Zeit wenig bekannt war. Dasselbe drängt sich auf, wenn man das Sammelwerk ילקוט המכירי zur Hand nimmt.[1] In dieser Sammlung ist die gesammte talmudisch-midraschische Literatur vertreten, nur unser Elias-Buch fehlt.

Es dürfte dies kaum ein Spiel des Zufalles sein, denn schon das Verlangen, vom Propheten Eliahu ein Werk zu besitzen, müsste dessen Vervielfältigung veranlasst haben. Und betrachtet man den Inhalt des Werkes, so erscheint es der Form als auch

[1] Der Sammler soll Ende des XIV. und Anfang des XV. Jahrhunderts gelebt haben; vgl. bei den Herausgebern.

der Materie nach geradezu als die Perle der aggadischen Literatur. Ich will hier Zunz, c. 7, p. 119, citieren, dem aber nur corrupte Ausgaben vorlagen. Er schreibt:

„Der Seder rabba, aus 31 Capiteln bestehend, verbreitet sich in einem fließenden, wortreichen Stile über die mannigfaltigsten Gegenstände: bald werden Gesetzesvorschriften erläutert, bald ganze biblische Abschnitte ausgelegt und mit Anwendungen bereichert; Schilderungen des schönen Looses der Tugendhaften und Treuen wechseln mit Gebeten, Klagen und Tröstungen ab. Am öftersten wird Buße, Almosenspende, milde Gesinnung, andächtiges Beten, Pünktlichkeit in der Beobachtung des Gesetzes, fleißiges Studium in dem Lehrhause, Ehrfurcht vor den Gelehrten, Demuth und Vermeidung nichtjüdischer Gebräuche eingeschärft. Sehr nachdrücklich tritt der Verfasser gegen Übervortheilung eines Nichtjuden auf. In dem Vortrage, der sich ziemlich regellos über die verschiedenen Gegenstände ergießt, trifft man häufig auf lange Bibelstellen,[1] Erläuterungen moralischer Vorschriften aus den talmudischen Büchern[2] ..... Die Darstellung wird durch Erzählungen und Gleichnisse belebt ....."

Ich will mich kurz fassen: An stilistischer Schönheit, an ethischer Tiefe und Reichhaltigkeit, an Anregung zur Liebe der Thora wie des Volkes Israel kommt ihm kein Buch in der aggadischen Literatur gleich. Ähnlichen Tones sind wohl einzelne Beraithoth zu finden, aber kein Buch, und dennoch war dieses Buch, wie oben gesagt, wenig verbreitet. Es scheint, dass die tonangebenden Lehrer es mit Absicht vermieden, dem Buche beim Volke Eingang zu verschaffen, seines mystischen Ursprunges halber, um mystischem Aberglauben nicht Thür und Thor zu öffnen.

Die editio princeps wurde in Venedig 5358 (1598) veranstaltet, und zwar nach einem vorgefundenen Manuscripte aus dem Jahre תתק"מ (1186), also nach einem um 113 Jahre jüngeren als unseres. Der Herausgeber bezeugt, dass bis zu jener Zeit das Buch nur durch Citate bekannt gewesen sei, keiner aber kenne das ganze Buch. Er sei jedoch so glücklich gewesen, zu diesem seltenen Manuscripte zu gelangen und es durch den Druck vervielfältigen zu können. Der Corrector gibt das Alter des Manuscriptes an und fügt hinzu, dass es sehr defect und corrupt

[1] Zunz verkennt, dass dies spätere Einschiebungen sind und der Schönheit des Originales Abbruch thun. [2] Dies ist zu beschränken auf die älteren Tannaim in Mischnah und Beraitha.

sei, gibt es aber unverändert wieder. Einerseits traut er sich das Maß des Wissens, das eine correcte Herstellung des Textes erfordern würde, nicht zu, andererseits wird er von den Setzern gedrängt, seine Copien zu liefern, so dass er keine Zeit habe, den Text kritisch zu sichten.

Der Corrector entzieht sich damit gewissermaßen der Beurtheilung. Ich will also nur das ihm gegebene Material besprechen; vergleicht man dieses mit unserem Manuscripte, so erkennt man, dass der Abschreiber oder seine Vorgänger sich erlaubt haben, den „fließenden, wortreichen Stil" zu kürzen und so die ursprüngliche Form zu zerstören, ferner dass sie viele Sätze durch Unachtsamkeit ausgelassen haben (was ich in den Noten gelegentlich vermerke), endlich fehlen in Cap. 5 und 6 mindestens 90 Zeilen, was wahrscheinlich durch den Verlust eines oder zweier Blätter verursacht wurde, und so schmolzen diese beiden Capitel in eines zusammen. Dem Corrector kann ich jedoch den Vorwurf nicht ersparen, dass er die Columnenüberschriften durchwegs mit סדר אליהו רבה – אליהו זוטא angibt, welchen Titel das Manuscript wahrscheinlich führte, während er auf das Titelblatt תנא דבי אליהו setzt. Ebenso herrscht in der Zählung der Capitel eine heillose Verwirrung; besonders tritt dies bei dem in den späteren Ausgaben mit Cap. 16 bezeichneten Stücke hervor, wo gar keine Capiteltrennung durchgeführt ist. Trotzdem zählt er das nächste Capitel mit 17, so dass das Ganze 31 Capitel hat. Nichtsdestoweniger hat diese 302 Jahre alte Ausgabe etwas Erfreuliches für den Besitzer.[1]

Dass das Buch wenig benützt wurde, liegt in der Natur der Sache. Es ist thatsächlich unbrauchbar und nur die Pietät hat es vor dem Verschwinden geschützt; um so besser aber sind die etwa noch vorhandenen Exemplare erhalten, da sie eben nicht benützt wurden. Zu vermerken wäre noch, dass die Schreibweise dieser Ausgabe die derzeit allgemein übliche ist, während unser Manuscript eine andere zeigt; so hat jene ביצד, dieses aber meistentheils באי זה צד; ebenso findet sich in der Ausgabe nicht überall plene Jod, wohl aber das Jod als Consonant verdoppelt: עניין gegen עינין und עמו für עימו; schließlich hat sie durchgehends, was geradezu auffällig ist, für משיח „Messias", משיחנו „unser Messias". Ich vermuthe, dass der Copist, da zu seiner Zeit —

[1] Ich besitze ein Exemplar derselben, welches mir der selige מוה' יואל דיימש דל, Director des israelitischen Taubstummeninstitutes in Wien, zum Geschenke machte.

1186 — infolge der Kreuzzüge viel vom Messias gesprochen wurde, es für nöthig hielt, anstatt „Messias" schlechthin, „unser Messias" zu sagen.

Etwa um das Jahr 1677 erschien in Prag eine Ausgabe von einem Kabbalisten ר' שמואל בן ר' משה הירא mit einer Umgestaltung des Textes und einem weitläufigen, kabbalistischen Commentar זקוקין דנורא ובעורין דאשא; ebenso weitläufig beklagt er in Vorwort und Einleitung die Mängel der vorhandenen Ausgabe und den geringen Leserkreis, den das Buch deshalb habe. Schon die Erhabenheit des Verfassers rege ihn an, aus seiner Bescheidenheit, wie er sagt, herauszutreten und sich an die Wiederherstellung des Werkes zu machen. Nun gilt es, das kritische Material herbeizuschaffen, und er thut dies mit Aufopferung. Er betet, fastet, weint, besucht die Gräber der Verstorbenen; er möchte ein zweiter R. Anan werden, dass der Prophet selbst sich ihm offenbare und ihn belehre. Wie er mittheilt, gelingt es ihm wirklich, eine Vision zu erlangen, in welcher der Prophet ihn anspornt, sich an die Arbeit zu machen. So beginnt er denn sein Werk mit seinem kritischen Materiale, Fasten, Beten, Weinen, Gräberbesuch, und gibt einen neuen „Tanna d'be Eliahu" heraus. Ist es da noch nöthig, eine Kritik dieser Ausgabe zu liefern? Die Form ist durch den talmudisch-dialektischen Stil zerstört, man stößt auf בשלמא und מאי, auf ganze Stücke aus dem Talmud in der talmudisch-babylonischen Sprache, auf missverstandene und verkehrt gedeutete Stellen, auf zahllose Interpolationen und Ähnliches. Mir bleibt es unverständlich, wie Zunz l. c., p. 124, Note c, schreiben konnte: „Eine correcte Ausgabe veranstaltete R. Samuel ben Moses Heida u. s. w."; es sollte wohl „corrupte" heißen.

Vernünftig ist, dass er den Jalkut benützt; allerdings wusste er noch nicht, mit welcher Vorsicht dieses Werk benützt werden muss, weil es keine treuen Copien liefert, abgesehen davon, dass sich im Laufe der Zeit auch hier viele Fehler eingeschlichen haben.

Eines drängt sich bei dieser Ausgabe auf, er schreibt statt משיח regelmäßig בן דוד. Geschah dies mit Rücksicht auf den שבתי צבי Rummel?

Hervorgehoben zu werden verdient seine Aufrichtigkeit; er wollte niemand mit seinem Texte täuschen. In seiner Ausgabe liefert er den früheren Text als נוסחא ישנה und lässt sodann seinen als נוסחא חדשה folgen. Später wurde jedoch der ursprüngliche Text weggelassen und wäre beinahe verschollen.

Im Jahre 1798 gab ein gewisser ר' יעקב ב"ר נפתלי הערץ aus Brody diesen neuen Text mit einem kurzen Commentar, ישועות יעקב benannt, heraus, welcher fünf Auflagen erlebte. Das Buch wurde beliebt und fleißig gelesen; später wurde es wieder mit neuen Commentaren oder Zuthaten unter Beibehaltung des ישועות יעקב herausgegeben: מאורי אש von ר' אברהם שיק, dann מענה אליהו von ר' יצחק אליהו und endlich רמתים צופים, eine Sammlung chassidäischer Lehren und Legenden, die aber eigentlich mit dem Texte nichts zu thun haben. Diese Ausgaben verdienen bis auf die erste, ישועות יעקב, keine Berücksichtigung; über „anno" und „loco" kann man sich bei Benjacob informieren. Ich wollte nur sagen, dass dieser corrupte und interpolierte Text der allgemein bekannte und citierte תנא דבי אליהו ist. Auch Bücher haben eben ihr Geschick! Dank muss man sagen einer Warschauer Ausgabe (1880), welche wieder nach der alten Prager Ausgabe beide Texte liefert, um den Originaltext nicht gänzlich der Vergessenheit anheimfallen zu lassen.

Die Verschiedenheit der Namen „Seder Eliahu" und „Tanna d'be Eliahu", ferner der Eintheilung und der Capitelzahl bei Aruch und in der venetianischen Ausgabe, die besonders beim „Zuta" auffällt (welcher nach Aruch 12, hier aber 25 Capitel hat), ließ die Vermuthung auftauchen, dass es sich um verschiedene Werke handle. Schon Zunz hatte die Empfindung, dass die Capitel von 16 bis Ende nur angefügt seien, wie denn auch thatsächlich unser Manuscript nur 15 Capitel hat. Außer diesen Momenten kommt aber noch Folgendes in Betracht: Gleich im 2. Capitel lässt Eliahu die Welt nur 6000 Jahre bestehen, mit den letzten 2000 Jahren beginne die Zeit, in welcher der Messias zu erwarten sei. Diese Stelle kommt im Talmud unter תנא דבי אליהו vor, und es wird dort hinzugefügt: ובעונותינו שרבו יצאו מה שיצאו = „unserer Sünden wegen sind hin, die hin sind". Diese letzten 2000 Jahre beginnen etwa 242 n. Chr. oder 172 Jahre nach der Zerstörung Jerusalems. Hingegen heißt es in dem angeführten Capitel: „und nun sind von den 2000 Jahren mehr als 700 Jahre hin"; demnach schreibt der Autor in der Mitte des zehnten Jahrhunderts. Dann folgt ein zweites Datum im Capitel 6; hier wird die Zeitdauer der Welt in Jubiläen eingetheilt. Es lautet dieser Passus nach der venetianischen Ausgabe: „Die Welt besteht bis jetzt 90 Jubiläen und 94 Jahre." 90 Jubiläen sind 4500 Jahre, also zusammen 4594 Jahre. Diese Zahl steht allerdings im Widerspruche mit den früheren Daten. Rapoport in תולדות ר' נתן S. 44 meint, dass es 94 Jubiläen heißen müsse. Thatsächlich

hat unser Manuscript 94 Jubiläen, also 4700 Jahre; ferner vermuthet Rapoport, dass man 24 anstatt 94 Jahre lesen müsse, unser Manuscript hat aber 44 Jahre, demnach zusammen 4744 Jahre. Diese 44 Jahre sind eben das „mehr" im 2. Capitel. Nun kommt noch ein drittes Datum im Capitel 31. Dort heißt es: Seit der Zerstörung des Tempels, bis jetzt, sind 900 Jahre verflossen. Das vierte Jahrtausend schließt mit 172 nach der Zerstörung des Tempels, demnach ist das Datum 4728. Dass hier 16 Jahre unberücksichtigt bleiben, geschieht wohl deshalb, weil der Autor nur die große, runde Zahl aussprechen wollte. Immerhin fällt die Schlussredaction in das zehnte Jahrhundert (nach gewöhnlicher Zeitrechnung), etwa 968 oder vielleicht auch 984; also, wie Rapoport meint, zur Zeit Scherira Gaons.

Aus den oben angedeuteten Gründen schließt Rapoport, dass סדר אליהו mit תנא דבי אליהו nicht identisch sei, und auch spätere Forscher ließen sich zu dieser Annahme verleiten; zunächst ist es Zunz, der in R. „den Vater der Kritik" verehrte. Er geht so weit, die Angabe Assemani's (Katalog. vatic. cod. 31) וגמר בשנת תתילג ליצירה ובשנת אלף וחמש לחורבן „(dies wäre A. 1073)" als Irrthum anzusehen und sagt l. c.: „durch die Worte ..... ist vielleicht das Alter der Zusätze angedeutet, wenn sie nicht gänzlich falsch sind". Hätte Zunz den Codex mit eigenen Augen gesehen, so würde er ebenso wie Assemani geurtheilt haben, denn das Datum des Copisten befindet sich am Ende des Siphra und kann demnach nicht auf Zusätze im Seder Eliahu bezogen werden.

Alle gegen das Alter und die Identität des תנא mit סדר angeführten Momente sind äußerliche und nur scheinbar richtig. Es ist aus dem innerlichen Wesen dieses Werkes nachweisbar, dass es der Zeit R. Anan's angehört, nur ist es ebenso Verstümmelungen und Umbildungen unterworfen gewesen, wie alle anderen Werke jener Zeit. Vgl. פסיקתא, תנחומא und אבות דר' נתן. Die letzte Redaction datirt, wie schon oben bemerkt, allerdings aus dem Jahre 968 oder 984. Nehmen wir nun die letzte Zahl, so ist unser Manuscript 89 Jahre jünger als die Schlussredaction und 113 Jahre älter als das venetianische. Betrachtet man die Variationen zwischen diesen Manuscripten und vergleicht sie mit dem Jalkut, so erkennt man, mit welcher Ungebundenheit damals die Schriften redigiert wurden. Den schlagendsten Beweis, wie alte Werke bona fide ihrer Patina beraubt werden und als Neulinge erscheinen können, liefert unser Kabbalist. Näher auf diese Materie einzugehen, gestattet mir hier leider der Raum nicht, doch beab-

sichtige ich, dies in einer ausführlichen hebräischen Einleitung zu thun.

Nun, nur noch ein Wort über unser Manuscript. Es hat seine Fehler und Mängel, und da stellt sich manchmal die Venetianer Ausgabe als wertvoller Behelf ein; ebenso kann und muss der Jalkut benützt werden. Im Texte finden sich grössere und kleinere Lücken, durch welche der Abschreiber andeutet, dass seine Vorlage ihn im Stiche lasse; aber es gibt auch Stellen, bei denen man nur aus dem Mangel des Sinnes erkennt, dass sie defect sind. Natürlich darf man da nicht voreilig sein, weder gezwungene Erklärungen, noch Correcturen vornehmen, denn sehr häufig findet der Belesene den Schlüssel zu einem solchen Räthsel. (In den Noten wird der Leser die diesbezüglichen Anmerkungen finden.)

Auch diese Ausgabe verdankt ihre Entstehung einem glücklichen Zufalle. Seit Jahren sammle ich Materiale zur Herausgabe des תורת כהנים. Nun befinden sich im Vatican zwei Codices des Siphra und meine treuen Freunde, Herr Alexander Pollak und seine von mir hochgeschätzte Schwester, Fräulein Emmy Pollak, scheuten während ihres Aufenthaltes in Rom nicht Zeitaufwand und Mühe, um mir die photographischen Copien zu beschaffen. Einer dieser Codices (Nr. 31) gibt schon auf dem Titelblatte an, dass er den תורת כהנים und סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא enthalte, was ich anfänglich unbeachtet ließ. Der Photograph hatte für mich, wie erwähnt, nur den „Siphra" abzunehmen, durch einen Irrthum schickte mir aber der gute Mann auch sieben Blätter des „Seder Eliahu rabba". Ich erkannte sofort die Wichtigkeit dieses Manuscriptes und ließ das ganze copieren, um es den fachmännischen Kreisen zugänglich zu machen.

Wird diese Edition den Zweck, welchen sie verfolgt, auch erreichen? Wird man die Überzeugung gewinnen, dass wir bis jetzt, wie der Venetianer Herausgeber sagte, keinen תנא דבי אליהו, sondern nur Fragmente desselben hatten? הכל תלוי במזל אפילו ס״ת שבהיכל!

מאיר עין

רבים מעניינים שונים. עד שסדר אליהו זוטא בר'ון הוא כ'ה פרקים. וכבר עמדו חכמי דורנו ע"ז מהרי"ב"ל צונץ בספרו על הדרשות ומוהר"ח אפפענהיים ז"ל (בבית תלמוד א' צד רס"ט תצד שע"ז) והוכיחו שאלה הפרקים ניתוספו על ב' הסדרים. ואין לי להכפיל דבריהם. אמנם מה שאודיע כאן הוא שבגנזי הספרים בעיר פארמא נמצא סדר אליהו זוטא כמנים אחרים. והוא בקובץ די רוססי 1940 סי' ח' והוא חסר בראשו ולא נשאר ממנו כי אם מפרק י"ט ולהלן. והחכם השלם שהזכרתיו שהעתיק לי סדר אליהו זוטא העתיק לי ג"כ מאותו קובץ סדר הפרקים ותחלתן וסופן. והנה פ"ט מתחיל ומסיים כפ"ט בד"ו. וכמו כן פ"כ וכ"א וכ"ב וכ"ג וכ"ד וכ"ה. ואלו הפרקים יתכן לקרותן פרקי דר' אליעזר. שכולם כוללים דברים שבין ר' אליעזר ותלמידיו. והנה בקובץ זה נמצאו עוד ג' פרקים. פכ"ז מתחיל ירידה הרביעית שירד למצרים וכו'. ומסיים שנ' יוחן רשע בל למד צדק אעפ"י שעלה לארץ אל מערת המכפלה בעול היה מדבר בארץ נכוחות ישר' השיבו הק' אכ' לו חי אני אם יראה גאות ה'. והוא כפל"ט בפדר"א שלפנינו. אלא שהסיום משונה ומשובש קצת. פכ"ז מתחיל ירידה חמשית שירד בסנה וכו' ומסיים בברוך הנן הדעת. והוא כפ"ם בפדר"א שלפנינו. ופכ"ח מתחיל ירידה הששית שירדו לסיני וכו' כפס"א בפדר"א. אלא שמסיים בענין אחר. שהסיום הוא. בא יחזקאל וביטלה הנפש החוטאת וגו' משה אמר ואברתם בגוים בא ישעיה וביטלה שנ' והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ וגו'. סליק. והוא ממאמרו של ריב"ח מכות כ"ד ע"א. ואם אין ראיה לדבר זכר לדבר. שאלו הפרקים שבסדר אליהו זוטא עיקרם הם מפרקי דר' אליעזר: אלהי אבי יהיה בעזרי:

סליק

סי' מאיר עין על סדר אליהו זוטא
בעזר דר רום ותחת מעלה ומטה:

אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל וגו' (ש"ב שם ג'). אמר דוד המלך. אני אניד מלכותו וגדולתו וגבורתו של הקב"ה. שבכל יום אדם נוצר ובכל יום אדם נולד. בכל יום אדם חי. בכל יום אדם מת. בכל יום רוחו של אדם ניטלת ממנו וניתנת לבעל פקדון. בכל יום מכלכלין אותו כתינוק משדי אמו בפרי מעשיו:[7]

פעם אחת היו רבותינו יושבין ואומרין. אליהו מהיכן הוא בא. מהן אומרים. מזרעה של לאה. ומהן אומרים. מזרעה של רחל. עד שהן יושבין ועוסקין בכך בא אליהו זכור לטוב ועמד בפניהם. אמר להם. רבותיי. מפני אתם מצטערים. אני איני אלא מזרעה של (לאה) [רחל]:[8]

אמר ר' יוסי פעם אחת הייתי מהלך בכרך גדול של רומי. וראיתי קיסר שהוא רוכב על הסוס ועימו כל גדולי רומי. וראה תינוקת אחת בת ישראל מוכת שחין ומושלכת באישפה. כיון שראה אותה קיסר ירד מן סוסו והשתחוה לה. כעסו עליו כל גדולי רומי. אמרו לו. לזו בזויה ותעובה אתה משתחוה לה. אמר להם. אל ירע לכם. שכל מלכי אומות העולם עתידין להשתחוות להם. שנאמר כה אמר ה' גואל ישראל וקדושו לבזה נפש לתעב גוי לעבד מושלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו למען ה' אשר יאהבך קדוש ישראל ויבחרך (ישעיה מ"ט ז')[9] קדוש ישראל אשר בחר בם. ואומר ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה' (שם ס"א ט'):

הדרן עלך סדר אליהו זוטא.
בסיוע משכיל הילול מבטא.
ברוך נותן ליעף כח.

מאיר עין

חגה ששון ושמחה וגו' כי מחר נמות. זה ענין כותיים וענין הרשעים כת' בתריה אתיו אקחה יין וגו' וכת' בתריה הצדיק אבד וגו': אמר אליהו ז"ל לעולם יהא אדם כשור לעול וכחמור למשאוי וכבהמה זו שהיא חורשת בבקעה ויהיה יושב ועוסק בתורה שנ' אשריכם זורעי על כל מים וגו' אשריהם ישראל בזמן שהן עוסקין בתורה ובגמילות חסדים שיצרן מסור בידם ולא הם בידו ועל זאת נאמר זורעי על כל מים אלו שלומדין מקרא משנת הלכות ואגדות. ואין מים אלא תורה שנ' הוי כל צמא לכו למים. כיון שקרא תורה נביאים וכתובים ושנה משנה ומדרש הלכות והגדות ותלמוד ופלפול מיד רוה"ק שרוייה עליו שנ' רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני. ע"כ: והנה אח"כ סדר דברים שבפרק ראשון שלפנינו כמו שהזכרתי שם. ואף אלו הדברים הם לפנינו בפרק ראשון בסגנון אחר. ויראה שכל הפרק י"ב הוא מפרק א' שלפנינו. ומ"מ סדרתים כאן לפי שמקצתן הם לפנינו כאן. וזה המעתיק רצה שיהיו הדברים בסיום הספר: [7] אליהו רבה פ"ב ופ"יח: [8] אליהו רבה פ"ח ועיי' מ"ש שם. ובפ' הקודם הזכרתי שהדברים מובאים בילקוט בפ' נצבים אלא שהשמיט בבא לא יראה אדם את הרבים. ושם ובד"ז נמי ג' לאה: [9] במקרא כתוב קדושו וגו' למתעב וגו' אשר נאמן קדוש ישראל ויבחרך:

אמר מאיר איש שלום בסיום הדברים אומר. זה המאמר האחרון אר"י וכו' נראה לעין שאינו אלא הוספה מאיזה מעתיק כדי לסיים במקרא ונודע בגוים זרעם וגו' ובהבטחה גדולה לע"ל. אמנם סגנון כל הפרק מורה שכולו אינו מעיקר סדר אליהו זוטא. ועיקר סיומו הוא בפרק הקודם אחריות דברים כולן וכו'. אלא שאיזה מעתיק קבץ מאמרים מסדר אליהו רבא וזוטא שהיו יקרים בעיניו. וחבפיל אותן בסוף הסדר שישארו בזכרון הקורא. וע"כ הוא מתחיל. אמר אבא אליהו ז"ל וכו'. לשון המורה על זה. שהרי בכל הב' סדרים לא נמצא סגנון זה. ובאמת נמצא שהמעתיקים סיימו הסדרים על דרכים שונים. המעתיק שממנו הועתק בילקוט פ' נצבים. סיים בדרך אחר. והמעתיק שממנו הועתק כת"י פארמא הוא ג"כ על דרך אחר. עד שלפנינו סיום הסדרים בשלשה פנים. ואח"כ נתוספו על ב' הסדרים פרקים

בזמן שיש באדם תורה ומעשים טובים אשתו יראה ממנו. ובניו יראים ממנו. ובני ביתו יראים ממנו. שכניו יראים ממנו. קרוביו יראים ממנו. אפילו אומות העולם מתיראים ממנו. שנאמר וראו כל עמי הארץ וגו' (דברים כ"ח י'):[3]

לא יראה אדם את הרבים שרויים בצער ויאמר. אלך אני אוכל ואשתה ושלום עליך נפשי. ואם עושה כן עליו הכתוב אומר הנה ששון ושמחה וגו' (ישעיה כ"ב י"ג). ואחריו מה כתוב ונגלה באזני וגו' (שם י"ד). עד כאן מידת בינונים. מידת רשעים גמורים מהו אומר. אתיו אקחה יין וגו' (שם נ"ו י"ב). ואחריו מה כתוב. הצדיק אבד וגו' (שם נ"ז א'): בזמן שהרבים שרויים בצער [ו]יחיד פורש מביניהם. שני מלאכי חבלה מלוין לו מבית הכנסת ועד ביתו ואומרים לו. אותו האיש שפרש מן הציבור אל יראה בנחמת ציבור. בוא וראה ולמד מדרכיו של משה רבינו. שנאמר וידי משה כבדים וגו' (שמות י"ז י"ב). וכי לא היה לו למשה רבינו כר אחת או כסת אחת או כלי בקרין אחד שישב עליה. אלא כך אמר משה בדעתו. הואיל וישראל שרויין בצער. אף אני אהיה בצער. מיכן אמרו. אשרי מי שמצער עצמו עם הרבים. נותנין לו שכר טוב מן השמים:[4]

אשרי מי ששם את עצמו כשור לעול וכחמור למשוי וכפרה חורשת בשדה. שנאמר אשריכם זורעי על כל מים וגו' (ישעיה ל"ב כ'). על כל מים. מנין. קרא תורה יקרא נביאים. קרא נביאים יקרא כתובים. כתובים ישנה הלכות. שנה הלכות הרי הוא בן העולם הבא. שנאמר רוח ה' דבר בי וגו' (ש"ב כ"ג ב'):[5]

אשרי מי ששם את עצמו כשור לעול וכחמור למשוי וכפרה חורשת בבקעה. אשריכם זורעי על כל מים. על כל מים. מנין. קרא תורה יקרא נביאים. נביאים יקרא כתובים. כתובים ישנה הלכות. הלכות ישנה מדרש חומשים. ישמש בישיבה וימעט בסחורה. באותה שעה הקב"ה אומר לו. בני. העולם הזה והעולם הבא שלי ושלך הן. ובית המקדש שלי ושלך הוא. ימות המשיח שלי ושלך הן:[6]

מאיר עין

[3] באליהו רבה פ"ה: [4] באליהו רבה פ"יט ופכ"ה ובזוטא פ"א: [5] [6] באליהו רבה פ"ב ועיי' פכ"ה ובזוטא פ"א. בבי"פ פי"ב כולא חבי. אמר אליהו ז"ל מעיד אני וכו' שקורא ושונה לשם שמים ונתנה משלו ומיגיעו עליו הכתוב אומר יגיע כפיך וגו' ולא עוד אלא שאשתו ובניו ועמי הארץ יריאים ממנו שנ' וראו כל עמי הארץ וגו' וכל ת"ח שמרבה סעודתו בכל מקום כוף מבזבז נכסיו וגולה מנחלתו ומאבותיו ומארץ מולדתו וימות (ומתים) (ומייתם) גוזליו ותורתו משתכחת ממנו ומת בחצי ימיו שכן מצינו באלימלך בימי שפוט השופטים שמתו הוא ובניו בחצי ימיהם ונכרת הוא וזרעו מן העולם ולא עוד אלא שנתלל שם שמים ושם אביו ושם רבו וגורם שם רע לו ולבניו ולבני בניו עד ארבעה דורות ומרבה תרעומת ומחלוקת בדורו (עיי' לעיל ספ"ח ובמה שרמזתי שם וספ"יב ובמה שרמזתי שם): אמר אליהו זכור לטוב לעולם יהא אדם עדום ולשון רכה ומרבה שלום ומכבד אביו ורבו כמו שכת' כבד את אביך ואת אמך וכמו שאמרו חכמ' ומורא רבך כמורא שמים ומתנהג בענוה עם הבורא ועם כל אדם ואפי' גוי בשוק כדי שיהא אהוב למעלה ואהוב למטה ומקובלין דרכיו ויתמלאו ימיו לטובה: הצדיק אבד ואין איש שם על לב וגו' מכאן אמרו חכמ' כל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור שנ' וידי משה כבדים וגו' וכי לא היה למשה רבינו כר או כסת לישב עליה אלא אמר הואיל [ו]ישראל בצער אף אני א[ה]יה עמהם בצער. לפי' לא רצה לישב בשלום לכך אמרה תורה אשרי מי שמצער עצמו עם הצבור. לעולם אל יראת אדם את הצבור בצער או בתענית ויאמר אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלום עליך נפשי שאם עושה כן עליו הכת' אומר

ולא מתוך הדחק. לא מתוך שאין להם מזונות. אלא מתוך עשרה בני אדם שהן זה אצל זה. והיה אחד מהן קורא לחבירו ואין קולו נשמע. שנאמר ובהר ציון תהיה פליטה והיה קודש וגו׳ (עובדיה י״ז).[9] שכן מצינו באבותינו הראשונים שלא נגאלו ממצרים אלא מתוך הטובה.[10] ולא הגיעו (לתוך) [לסוף] ארבעים יום[11] עד שבאו לידי שעה אחת. עשו תורה כל ימיהם לא נאמר בהם שמעתי את תלונות בני ישראל. ירדו לידי תרעומת שעה אחת ונאמר בהן שמעתי את תלונות בני ישראל (שמות ט״ז י״ב). מנין. תדע לך שכן. שאין ישראל ניגאלין אלא אם כן פרין ורבין והוין מליאי של עולם. שנאמר כי ימין ושמאל תפרוצי וגו׳ (ישעיה נ״ד ג׳):

פירקא ט״ו.

אמר אבא אלידו זכור לטוב וזכור לברכה. מעיד אני עלי שמים וארץ. שכל תלמיד חכם שקורא לשם שמים ושונה לשם שמים. ואוכל משלו ונהנה משלו. ואין נהנה משל ציבור כלום. עליו הכתוב אומר. יגיע כפיך וגו׳ (תהלים קכ״ח ב׳). ואומר מה יפית ומה נעמת וגו׳ (שה״ש ז׳ ז׳):[1]

לעולם ידא אדם עניו בתורה ובמעשים טובים עם אביו ועם אמו ועם רבו ועם אשתו. עם בניו ועם בני ביתו. עם שכניו ועם קרוביו ועם רחוקיו. ואפילו עם הגוי בשוק. כדי שיהיה אהוב מלמעלה ונחמד מלמטה:[2]

מאיר עין

[9] כלו׳ שאין עיקרה של גאולה מתוך השעבוד ומתוך הטלטול. שכבר יכול הקב״ה לתת אותם לרחמים בארץ שביום וכו׳. אלא מתוך הצער שאין האחד עומד לסייע לחבירו והם עשרה עדה שלימה ואחד מהם קורא לעזרה ואין קולו נשמע. והקב״ה מביאו אפי׳ יחיד אחד שבישראל שיהיה לפליטה בהר ציון כנ״ל לפרש. ובד״ו לא מתוך הצער: [10] שהרי נתן ה׳ את חן העם בעיני מצרים (שמות י״ב):

[11] כנ״ל לתגיה ובד״ו לא הגיעו לארבעים יום. ותפס ארבעים יום שהוא מנין רגיל ומסוים. ובאמת בט״ו בראשון יצאו ממצרים ובט״ו בחדש השני באו למדבר סין. אבל בכל זאת לא איתפרש לי זה המאמר ובלי ספק הוא מקוטע. ועשות הגהות כפי הדמיון לא תעלה תרופה כי לדמיונות אין קץ. ובד״ו מוסף על זה איזה שיבושים. בכי״פ פי״ב וי״ג שלפנינו ליתנייהו ומתחיל בפי״ד שהוא שם פי״א וכולא חבי. אמר אליהו ז״ל פעם אחת הייתי מהלך בדרך וכו׳ מתלוצץ ומלעיג כנגדי וכו׳ לאביך ביום המשפט אמר לי יש דברים שאני משיב לאבי ביום חמשפט אמרתי לו מה. אמר לי אני אומר לו דעת וריגה לא ניתנו וכו׳ צייד דגים אני אמרתי לו בני מי הודיעך ליקח את הפשתן (ולעוותו) [ולטוותו] ולארוג ממנו מצודות כדי להשליך בים ולהעלות את הדגים מי נתן בך דעת ובינה ודברי תורה שכתוב בהן כי קרוב וגו׳ בהן לא היה בך דעת ובינה מיד היה נאנח והרים קולו ובכה וכו׳ אל ידע לך שכל באי עולם כיון שנמשכין מד״ת מעשה ידיהם מוכיח עליהם שנ׳ ובושו עובדי פשתים וגו׳ וכולן עליו ועל כיוצא בו וכו׳ העושין במעשיו שאחרית כל דבר יראה שמים וב״ע ב׳ ולא יהא אדם קורא וכו׳ גדול ממנו בחכמה ולא יהא אדם קורא בלא יראת שמים שנ׳ וכו׳ סוף דבר וגו׳ בקורין כשונין ומי שמרבה באכילה ובשחייה יורש שנ׳ כי סובא וגו׳ ואומר וכו׳ שבע לחם ואין (לכם) [לחם] אלא תורה וכו׳ הא למדת שאין ד״ת נכנסין אלא במי שהוא מעיוף עצמו עליהם ורוה״ק מבשרת לת״ח ואומרת בני אעפ״י שנתתי לכם מנוחה וברכה וטוב בעוה״ז לעוה״ב כפלי כפלים מפני ששכר תורה לעוה״ב דכת׳ שובו לבצרון וגו׳ תחת בשתכם וגו׳ הא אמרת שהאכלו אותה לימות המשיח כפלים ולא עוד אלא אפי׳ אחד מישראל יושב בסופו של עולם אלף נהרות מקיפות אותו עתיד הקב״ה להחזירו לירושלים שנ׳ אם יהיה נדחך בקצה השמים וגו׳ תדע לך שאין ישראל נגאלין לא מתוך צער וכו׳ שעבוד וכו׳ טירוף וכו׳ טלטול וכו׳ הדחק וכו׳ אלא מתוך עושר בני אדם שהן שרויים זה אצל זה וכו׳ ממצרים אלא מתוך הטובה ולא הגיעו לתוך ארבעים שום עד שבאו וכו׳ ועשו תורה וכו׳ עד שירדו לידי תרעומת וכו׳ תלונות בנ״י תדע לך שאין וכו׳ פרין ורבין ומלאין את העולם שנאמר וכו׳. ע״כ. והנה כולא בסגנון אחר ומשובש:

פרק ט״ו. [1] באליה רבה פ״ח ופ״יח: [2] באליהו רבה פ״יג ובאליהו זוטא פ״א:

המשפט. אומר אני לו. בינה ודעה לא נתנו לי מן השמים. אמרתי לו. בני. מה מלאכתך. אמר לו. צייד אני. אמרתי לו. בני. מי אמר לך שתביא פשתן ותאנידינו מצודות ותשליכנו לים ותעלה דגים מן הים. אמר לי. רבי. בזה בינה ודעה נתנו בי מן השמים. אמרתי לו. בני. ומה להשליך מצודות ולהעלות דגים מן הים ניתנו בך בינה ודעה. דברי תורה שכתוב בה. כי קרוב אליך הדבר מאד (דברים ל' י"ד). לא ניתנו בך בינה ודיעה. מיד היה מתאנח והיה מרים קולו והיה בוכה. ואמרתי לו. בני. אל ירע לך. אלא שאר בני אדם שהן משיבין באותו ענין. מעשה ידיהן מוכיחין עליהן.[2] עליו ועל כיוצא בו ועל הדומין לו ועל העושין כמעשיו מהו אומר. יבושו עובדי פשתים שריקות ואורגים חורי (ישעיה י"ט ט'):[3]

אחרית דברים כולן יראות שמים ומעשים טובים. ולא יהא אדם קורא ושונה ומבעיט במי שהוא גדול ממנו. ולא יהא אדם קורא ושונה ואינו מכבד את יולדיו. ולא יהא אדם קורא ושונה ויראת שמים אין בו. שנאמר ראשית חכמה יראת ה' וגו' (תהלים קי"א י'). ואומר סוף דבר הכל נשמע וגו' (קהלת י"ב י"ג):[4]

בקורין ובשונין מי מוריש את עצמו. מי שהוא מרבה באכילה ובשתייה [ובשינה]. שנאמר כי סובא וזולל יוורש וגו' (משלי כ"ג כ"א). ואומר אל תאהב שינה פן תיוורש פקח עיניך ושבע לחם (שם כ' י"ג).[5] אין לחם אלא דברי תורה. שנאמר לכו לחמו בלחמי וגו' (שם ט' ה'). ואומר ה' אלהים נתן לי לשון לימודים לדעת לעות את יעף דבר (ישעיה נ' ד'). הא למדת שאין דברי תורה נבלעין אלא במי שהוא עיף להם:

כך היתה רוח הקודש מבשרת את תלמידי חכמים ואומרת להם. בניי. אף על פי שנתתי לכם תורה טובה בעולם הזה. איני צריך לומר לעולם הבא. שכר גדול כפול לכם בעולם הזה. איני צריך לומר לעולם הבא. אל תזלזלו בתורה ואל תרבו באכילה ובשתייה. שנאמר שובו לבצרון אסירי התקוה גם היום מניד משנה אשיב לך (זכריה ט' י"ב). ואומר ושילמתי לכם את השנים וגו' (יואל ב' כ"ד וגו'). ואומר תחת בשתכם משנה וכלימה ירונו חלקם לכן בארצם משנה יירשו שמחת עולם תהיה להם (ישעיה ס"א ז'). הא למדת שתאכלו לימות המשיח כפליים:

אפילו יחיד אחד שבישראל שרוי בסופו של עולם. אלף נהרות לפניו. הקב"ה בוקע (עולם) [כולם] ומביאו אצלו. שנאמר הנה ימים באים נאם ה' לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה אותנו ממצרים וגו' (ירמיה ט"ז י"ד. כ"ג ז').[6] ואומר כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע ישראל מארץ צפון וגו' (שם כ"ג ח').[7] מניין. תדע לך שכן. שאין ישראל נגאלין אלא מתוך הצער ולא מתוך השעבוד.[8] לא מתוך הטילטול ולא מתוך הטירוף

מאיר עין

[2] בילקוט שם. הרים קולו ובכה עד שאמרתי לו אל ירע לך שכל באי עולם משיבין תשובה זו יהו מעידין בהן וכי יבושו עובדי פשתן וגו'. וגם זה אינו סגנון ברור ובלי ספק שהדברים מקוטעים: [3] במקרא כתוב ובשו: [4] עיי' לעיל פכ"ח: [5] במקרא כתוב שבע. הגהתי עפ"י הענין: [6] במקרא כתוב ולא יאמר וגו' העלה את בנ"י מארץ מצרים: [7] במקרא ט"ז כתוב אשר העלה את בנ"י מארץ צפון. ובמקרא כ"ג כתוב את זרע בית ישראל מארץ צפונה: [8] וכ"ה בד"ז:

ומחבקן ומנשקן, מהן על כתפיו, מהן על זרועותיו, מהם לפניו ומהם לאחריו, שנאמר כרועה עדרו ירעה וגו' (ישעיה מ' י"א), ותאמר, הואיל והשפיל עצמו כרועה שמא הדיוט הוא, והלא כתוב בו, מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תיכן וגו' (שם שם י"ב), הא (מי שרחמיו) [משרחמיו] מרובין בעולם: ומנין שמצאן קורין ומצאן שונין ומצאן עסוקין בדרך ארץ, שנאמר אחרי ה' ילכו כאריה ישאג כי הוא ישאג ויחרדו בנים מים (הושע י"א י'), ואין (בם) [ים] אלא דברי תורה, שנאמר כל הנחלים הולכים אל הים וגו' (קהלת א' ז'), ואומר יחרדו כציפור ממצרים וכיונה מארץ אשור וגו' (הושע שם י"א):[3]

לא יאמר אדם לעצמו, קריתי ושניתי היום שוב איני צריך למחר, עשיתי צדקות היום שוב איני צריך למחר. עשיתי גמילות חסדים היום שוב איני צריך למחר. אלא יסתכל בעצמו וידע שלאחר שעה מיתה. ישא עיניו לשמים ויאמר מי ברא אלה, שמים וארץ חמה ולבנה כוכבים ומזלות משכימין ומעריבין לעשות רצון בוראם, כך תשכים ותעריב לדברי תורה לעשות רצון בוראך בכל יום תמיד, שנאמר ונדעה נרדפה לדעת את ה' כשחר וגו' (הושע ו' ג'):

יסתכל אדם בעצמו וידע שדברי תורה נמשלים במים ובלחם, וכי מה ענין תורה אצל לחם ומים, אלא ללמדך שכשם שאי אפשר לאדם בלא לחם ומים אפילו יום אחד, כך אי אפשר לאדם בלא דברי תורה אפילו שעה אחת, שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך וגו' (יהושע א' ח'), והלא דברים קל וחומר, ומה יהושע בן נון שעסק בתורה מקטנותו ועד זקנותו כתוב בו, לא ימוש, שאר בני אדם על אחת כמה וכמה:

יסתכל אדם בעצמו וידע שדברי תורה נמשלין ביין ובחלב, שנאמר חכלילי עינים מיין ולבן שנים מחלב (בראשית מ"ט י"ב), אמרו, טוב יין לבן (שינים) [שנים] מחלב לתינוק,[4] מה חלב מגדיל את התינוק, כך היין נותן קורת רוח לזקן, ומשיב את נפשו ומאיר את עיניו, אף כך דברי תורה נותנין קורת רוח למי שהוא עמל בהן, ומשיבין את נפשו ומאירין את עיניו, שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש וגו' פקודי ה' ישרים משמחי לב (תהלים י"ט ח' ט'):

פירקא י"ד.

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום ומצאני אדם אחד והיה מלציץ[1] ומלעיג דברים ובא כנגדי, ואמרתי לו, בני, מה אתה משיב לאביך שבשמים ליום המשפט, אמר לי, רבי, יש לי דברים שאני משיב לאבי שבשמים ליום

מאיר עין

[3] בד"ו שינויי סגנון כאן ואיזה שיבושים קלים: [4] ב"ר פצ"ח וכתובות קי"א ע"ב:

פרק י"ד. [1] בכת"י נקודת על הצד"י האמצעית ויראה שהיא סי' המחיקה ותהיה א"כ המלה מליץ וכ"ה בלשון המקרא אם ללצים הוא יליץ, ובד"ו מתלוצץ והובא הדבר בילקוט סוף פ' נצבים ושם מתחיל אמר אליהו ז"ל מעיד אני עלי שמים וארץ וכו'. ומסדר ותולך כל הפרק האחרון שבכאן עד אין אני אלא מזדע לאה (ומאמר א"ר יוסי ליתא שם) ואח"כ המאמר שלפנינו פעם אחת וכו' ומסיימו ואורגים חודי כי הוא חייך ואורך ימיך, ויראה שכך היה מסודר בכת"י שלו. וגירסתו מתלוצץ מלעיג בדברי אמרתי לו מה תשיב ליוצרך ליום הדין וכו'. וסיפור זה הוא ג"כ בתנחומא פ' וילך אמר אליהו ז"ל פ"א וכו' מלעיג לי ומתלוצץ בי וכו'. וכולא בסגנון אחר:

הנביא מלפני הקב"ה. ועל שעמד ודבר דברים יתירין הראהו הקב"ה כל מידות שנאמרו לו למשה אבי החכמה ואבי הנביאים. הראהו מאזני צדק אבני צדק איפת צדק והין צדק. אמר לפניו. רבונו של עולם. מי שקרא ושנה הרבה ומי שקרא ושנה קימעה יהו מאור פניהם שוין במאור פנים לעולם הבא. אמר לו. לאו. כל אחד ואחד לפי דרכו. שנאמר ברוגז רחם תזכור (חבקוק ג' ב'). אף ברוגז מי שיש לו רחמים תזכור:[6]

שמשין לצדיקים לעולם הבא מנין. אומות העולם בטילין. שנאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים וגו' (ישעיה ס"ו כ"ד). הא אין כאן אומות העולם.[7] אלא שמשין לצדיקים (לימות המשיח) [לעוה"ב] מנין. היה אומר. עתי הארץ שלא קראו ולא שנו. ואין בהן עבודה זרה ואין בהן חמס וגזל ואין בהן גילוי עריות ואין בהן שפיכות דמים. מביא אותן ועושה אותן שמשין לצדיקים (לימות המשיח) [לעוה"ב].[8] שנאמר ביום ההוא תהיה מסילה וגו' (שם י"ט כ"ג). ואיני יודע מקרא זו מהו. כשהוא אומר. ברוך עמי מצרים (שם י"ט כ"ה). עם שיצאו ממצרים. ומעשה ידי אשור (שם). אילו שנלו לאשור. והם נחלתי ישראל (שם). לכך נאמר ביום ההוא תהיה מסילה ממצרים אשורה וגו'. ומי ניצל מאותה בושה ומאותה כלימה. הוי אומר. עם הארץ שהיקרא והישנה את בנו תורה. בנו מצילו מדינה של גיהינם. שנאמר לכן כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו (שם כ"ט כ"ב). באבי אביו:[9]

פירקא י"ג.

פושעיהם של ישראל מה סופן באותה שעה. כשם שהם עוברים עבירות ודוחקין רגלי שכינה. כעינין שנאמר. מלא כל הארץ כבודו. (ישעיה ו' ג'). כשם שהן עוברין ורוצין בחורבנו של עולם. כך מגלין אותן מבתיהם לארץ מגוריהן ואין מחזירין אותן. ומוציאין אותן במקום החרב. שנאמר וברותי מכם המורדים והפושעים בי וגו' (יחזקאל כ' ל"ח):[1]

ומה בין מקרא ומשנה.[2] משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיו לו בנים ועבדים והיה אוהבן אהבה גמורה. וישיגרן למקרא ולמשנה וללמוד דרך ארץ. והיה יושב ומצפה להן ואומר. אימתי יבואו וראם. כיון שראה שאין באין. עמד הוא עצמו והלך אליהן. ומצאן קורין. ומצאן שונין. ומצאן עסוקין בדרך ארץ. ומושיבן בין ברכין. והיה מנפפן

מאיר עין

[6] שהודה על שגיונות ואמר שחקב"ה אף ברוגזו יזכור מי שיש לו רחמים כי כל המרחם מרחמין עליו ומודד לכל אחד כפי מדתו. ובמדה שאדם מודד בה מודדין לו: [7] עיי' לעיל פט"ז ופ"כ ופכ"ב ושם אייתי ביומות המשיח והכא בעוה"ב אחר התחייה דקרא ויצאו וראו וגו' בחכי אייתי: [8] הנהתי עפ"י הכרח הענין: [9] הכי איתאמרא בסנהדרין י"ט ע"ב משמיה דרב (עיי' בדקדוקי סופרים) ופירושא דמילתא בב"ר פס"ג ר' יצחק אמר אברהם לא ניצל מכבשן האש אלא בזכות של יעקב וכו' שהוא עתיד לחוליד עיי"ש ועיי' בויקרא רבה פל"ו. (ופי' מאבינו שהוליד את עשו ומאבי אבינו שהוליד את ישמעאל. כי בראותו ילדיו וגו' שהיתה מטתו שלימה וכל בניו צדיקים. ופי' הצעק גידול בנים. מצעק שראוי לבא עליו ע"י בנים שגידל. ודלא כרש"י ותו' עיי"ש). דברא מזכה אבא:

פרק י"ג. [1] כלו' שלא יזכו אפי' ליומות המשיח: [2] לישנא קטועה ותשלומה ובין קורא ושונה. מקרא ומשנה בהפעיל. וכן לקמן ושיגרן למקרא ולמשנה. ובמשך אדלעיל שהיקרא והישנה את בנו תורה:

פירקא י"ב.

אם תאמר. מפני מה ברא הקב"ה יצר הרע. והלא כבר יש לו תשע מאות ותשעים ותשע אלפים רבבות מלאכי השרת שמקדשים לשמו הגדול בכל יום. מיציאת החמה ועד שקיעת החמה אומרים קדוש קדוש קדוש. ומשקיעת החמה ועד יציאת החמה אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו.[1] וכי לבשר ודם בא לעובדו.[2] שהוא אוכל ומוציא כבהמה. אלא כשנגלה הקב"ה על הר סיני ליתן תורה לעמו. לא נגלה אלא באחד וממאתים וארבעים ושמונה שלפניו.[3] שנאמר רכב אלהים רבותיים אלפי שנאן וגו' (תהלים ס"ח י"ח). הן משרתין אתו. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיו לו עבדים. והיו יושבין מעבר לחומה של ברזל. והיה המלך מכריז ואומר. כל מי שאוהב אותי יעלה בחומה של ברזל ויבא אצלי. ומי שהוא עולה בחומה של ברזל הוא ירא את המלך. ומי שעולה בחומה של ברזל הוא אוהב את המלך. אם עלו הרי הן אוהבין אותו או [אותן] שלא עלו.[4] היה אומר. איזה מהן חביב (א)לא אותן שעלו. ומה שכרן. ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר (שמות כ"ד י"ז).[5] אבל הצדיקים מה נאמר בהן. ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה' ל"א). מה שאין כן במלאכי השרת. יפה כחו של בעל הבית שיפה כתר עבדיו ככתרו. ואם תאמר מי שקרא ושנה הרבה ומי שקרא ושנה קימעה יהיו מאור פניהן שוין במאור פנים לעולם הבא. אין לפניו משוא פנים. ומנין. תדע לך שכן. צא ולמד ממשה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל. שהיו כולם בפרק אחד ומאור פניהם שוין כאחד. כיון שעלה משה למרום וקרא ושנה. הרבה בו דברי תורה יותר מכולם. שנאמר במקום אחר. יתר מרעהו צדיק (משלי י"ב כ"ו). וזהו ששאל חבקוק

מאיר עין

פרק י"ב. [1] עיי' לעיל פ"ו ופי"ז ופל"א ומ"ש שם בפ"ו. והנה שם המנין תצ"ו אמנם כאן המנין תתקצ"ט. וכ"ל דעיקר חנוסחא היא ותשעה ונשתבש למנין ששה. שהכותב מפי המקרא תתחלף לו בנקל תשעה לששה. ויסוד אלו המספרים הוא באלפא ביתא שבצירוף האותיות נבראו השמים והארץ. והנה כשנחלק הכ"ב אותיות ליחידות ועשיריות ומאיות יהיו ט' יחידות ט' עשיריות וד' מאיות. והנדילו והרבו העניין בג' הדרגות מאות ואלפים ורבבות ואמרו ד' מאות וצ"ט אלפים רבבות. ואם נמנה אותיות מנצפ"ך עמהם יהיו כ"ז אותיות דהיינו ג"פ תשעה ועפי"ז נמנה השע מאות וצ"ט אלפים ורבבות כנ"ל: [2] כלו' וכי הוא בא לבו"ר שיעבוד אותו. [3] כ"ה בכת"י. ובד"ו אלא במאתים ואחד ואחד וארבעים ושמונה שלפניו. ודא ודאי משבשתא הוא. אבל עכ"פ מוכח דאין למחוק מלת באחד ולהגיה אלא במאתים וכו'. ואולי יתפרש דרמ"ח חם שלפניו ומאותן הרמ"ח היה אחד עמו לשרתו. דוגמת יהושע שנאמר עליו ויען יהושע בן נון משרת משה מבחודיו (פ' בהעלתך). שהיו לו בחורים הרבה ויהושע היה משרתו. וזה האחר נקרא מלאך הפנים כמ"ש ומלאך פניו הושיעם (ישעיה ס"ג ט'). והוא הוא המלאך שנאמר עליו הנה אנכי שלח מלאך וגו' כי שמי בקרבו (פ' משפטים). ונאמר כי ילך מלאכי לפניך (שם) ובפ' חיי שרה ה' ישלח מלאכו אמרו בב"ר פנ"ט ה"ז מלאך מפוים. (וכשאמר למשה ושלחתי לפניך מלאך וגו' בפ' תשא. לא ידע משה איזה מלאך ואמר. ראה אתה אומר אלי העל את העם הזה ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי. והודיעו ה' ואמר לו. ועתה לך נחה וגו' הנה מלאכי ילך לפניך וגו' ואין מוקדם ומאוחר בתורה). ועכ"פ מנין רמ"ח כאן נראה סותר מנין רכ"ב לעיל בפכ"ב ועיי' במ"ע בפסיקתא רבתי קמייתא דר' הדברות אות מ"ט (ושם הבאתי נוסחת הרפוסים) ועיי' לעיל שם: [4] כן נ"ל להגיה והוא בלשון שאלה. [5] והיא החומה שעלו בה. ומה נאמר בצדיקים כצאת השמש והשוה כתרם לכתרו. ולשון אכל הצריקים. תוא ברם הצדיקים. משא"כ במלאכים.

מהו אומר, ויצא מלאך ה' [וגו'] (שם י"ט ל"ה): נבוכדנצר מלך בבל היתה לו שמחה בילדותו וסופו מריבה, בילדותו מהו אומר, אעלה על במותי עב וגו' (ישעיה י"ד י"ד), בזקנותו מהו אומר, אך אל שאול תורד וגו' (שם ט"ו): מנין, תדע לך שכן, צא למד, מיום שנברא העולם עד שיצאו ישראל ממצרים חיזר הקב"ה את התורה על כל אומה ולשון ולא קיבלוה, ובכל דור ודור באין עדים ומעידין בהם, ואלו הן, אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליהוא בן ברכאל הבוזי ואיוב מארץ עוץ ובלעם בן בעור אחרון שבכולם:[4] וכלום נכתבה תורה אלא בימין, או ניתנה תורה אלא בימין, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים ל"ג ב'), אף מימין תצא אש לאומות העולם, שנאמר ישובו רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלהים (תהלים ט' י"ח),[5] אילו אמר הכתוב, ישובו רשעים לשאולה ושתק, הייתי אומר, רשעי ישראל ורשעי אומות העולם, כשהוא אומר, כל גוים שכחי אלהים, אין לך שכחי אלהים אלא אומות העולם בלבד:[6]

ומנין שהצדיקים תחלתן מריבה וסופן שמחה. אברהם היתה מריבה בילדותו ושמחה בסופו, בילדותו מהו אומר, ויהי ריב בין רעי מקנה אברם ובין וגו' (בראשית י"ג ז'), ובסופו וה' ברך את אדני (שם כ"ד ל"ה): יצחק היתה לו מריבה בילדותו וסופו שמחה, בילדותו מהו אומר, ויריבו רעי גרר וגו' (שם כ"ו כ'), וסופו מהו אומר, ויעש להם משתה (שם שם ל'): יעקב היתה לו מריבה בילדותו וסופו שמחה, בילדותו מהו אומר, כי אנפת בי (ישעיה י"ב א'), וסופו מהו אומר, זעף ה' אשא וגו' (מיכה ז' ט'), ואומר הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד כי עזי וזמרת יה ה' ויהי לי לישועה (ישעיה שם ב'):[7]

מאיר עין

[4] עיי' לעיל פכ"ח ועיי' ע"ז ג' ע"א: [5] לא ליטין מייתי ראיה מהאי קרא דהא שהרשעים נידונין בימין מפורש בתורה ימינך ה' תרעץ אויב, בפ' השירה. ושם נטית ימינך תבלענמו ארץ, אלא מייתי להא שנידונין באשה של גהינם כדי לדרוש אותו מקרא: [6] תוא דעת ר' יהושע בתוספתא דסנהדרין פי"ג ועיי' סנהדרין ק"ה ע"א. ומדרש תהלים ט' ובהערות מוהר"ש באבער: [7] במאורעותיו של יעקב ידענו שסופו היתה שמחה אלא דורש אלו המקראות על יעקב, שאמר שם במיכה עד אשר יריב ריבי ועשה משפטי יוציאני לאור אראה בצדקתו, ונתקיים זה ביעקב, וע"י כן אף בשעה שהיה במריבה היה אומר אודך ה' כי אנפת בי וגו' לפי שהיה בושה בישועת ה' וכדמסיק, בכי"פ כולא הכי, אין ייסורין באין אלא לאהבתן של ישראל ולטובתן משל למלך שהיה לו עבד וכו' ואלו הן ייסורין של אהבה וכל תלמיד שמותו לו בנים בקטנותן מכפרין לו עונותיו בעוה"ז ובאין בטהרה לעוה"ב וכו' ומנין שהרשעים תחלתן שמחה וסופן מריבה שכן מצינו בפרעה הרשע שהיה לו שמחה בילדותו ובסופו מריבה בילדותו שמתה כמו שכתוב מי ה' וגו' ובסופו מהו אומר וכו' סנחריב וכו' כמו שכתב מי בכל וגו' נבוכדנצר וכו' כמו שאמר אעלה וגו' וסופו מריבה כמו שכת' אך אל שאול וגו' ומיום שנברא העולם וכו' חזר הקב"ה והודיע התורה לכל אומה ואומה בכל דור ודור ולא רצו לקבלה והרי עדים שמעידין בהם אליפז התימני וכו' אחרון שבכולם וכמו שהתורה נכתבה בימין כך מימין תצא אש לאו"ה ומנין שהתורה נכתבה וניתנה בימין שנ' מימינו אש דת למו, ומנין שהצדיקים תחלתן מריבה וסופן שמחה מאברהם יצחק ויעקב אברהם תחלתו מריבה כמו שכת' (וכן בכל אינך כמו שכת') וכו' וסופו שמחה כמו שכתב וה' ברך את אברהם בכל יצחק וכו' וסופו שמחה כמו שכת' ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק יעקב תחילתו מריבה כמו שכתב וישטמום עשו את יעקב וסופו שמחה כמו שכת' ויפרוץ האיש מאד מאד. ע"כ. ואיזה נוסחאות הגונות כאן, ויראה שהמאמר ביעקב לפנינו קטועה ואח"כ צ"ל ואומר אודך ה' כי אנפת בי ואומר זעף ה' אשא וסופן מהו אומר הנה אל ישועתי וגו'. וקאי ארישא שהצדיקים תחלתן וכו':

בדעתו של הקב"ה ליתן תורה קדושה לישראל קדושים. וכשנתנה לבלעם בן בעור קילקל בה מיד: לא הניח הקב"ה דבר בעולם שלא גילה לו לבלעם בן בעור. מפני מה. מפני שעתידין כל אומות העולם לומר לפני הקב"ה. רבונו של עולם. אילו נתתה לנו נביא כמשה קיבלנו תורתך. לפיכך נתן להם הקב"ה בלעם בן בעור. שהוא מעולה בחכמתו כמשה: משה יתיר דבר אחד ובלעם חסר דבר אחד. משה חסר דבר אחד ובלעם יתר דבר אחד. במשה כתוב ויקרא אל משה (ויקרא א' א'). ובבלעם כתוב ויקר אלהים אל בלעם (במדבר כ"ג ד'). במשה כתוב הודיעני נא את דרכיך (שמות ל"ג י"ג). ובבלעם כתוב ויודע דעת עליון (במדבר כ"ד י'). לא נמצאתה בו דרך טובה. ולא בא לידו צדקה לעולם. אלא בא לידי לשון הרע. וביקש להחריב כל העולם כולו: מאותה שעה נשבע הקב"ה לעמו. שלא ישנם בעם אחר. ולא יחליפם באומה אחרת. ולא ישכינם בעיר אחרת. שנאמר לא אעשה חרון אפי ולא אשוב לשחת אפרים וגו' (הושע י"א ט'):[7]

פירקא [י"א].

אין ייסורין באין אלא לטובתן של ישראל. ואין ייסורין באין אלא לאהבתן של ישראל. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהוה לו עבד. ועלתה לו מכה ברגלו. וצוה לרופא לרפאותו ולהכניסו לפניו כשהוא שלם. שנאמר מוסר ה' בני אל תמאס וגו' (משלי ג' י"א). ואומר כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה (שם י"ב): ואילו הן ייסורין של אהבה.[1] אילו תלמידי חכמים שמיתין להן [בנים] בקוטנן. ומכפרין להן עוונותיהן בעולם הזה ובאים בטהרה לעולם הבא.[2] אף על פי שאמר הכתוב גם בכנפיך נמצאו דם נפשות וגו' (ירמיה ב' ל"ד).[3] חזר הכתוב ורצה ביניהם. וכאב את בן ירצה (משלי שם). מיכן אמרו. צדיקים תחלתן מריבה וסופן שמחה. ורשעים תחלתן שמחה וסופן מריבה: פרעה מלך מצרים היתה לו שמחה בילדותו וסופו מריבה. בילדותו מהו אומר. ויאמר פרעה מי ה' וגו' (שמות ה' ב'). בסופו מהו אומר. מרכבות פרעה וגו' (שם ט"ו ד'): סנחריב [מלך אשור] היתה לו שמחה בילדותו וסופו מריבה. בילדותו מהו אומר. מי בכל אלהי הארצות וגו' (מ"ב י"ח ל"ה). בסופו

מאיר עין

[7] עיי' לעיל פכ"ח וסוף פכ"ד. כולא בכי"פ הכי. היה בדעתו של הקב"ה ליתן כתונה לפינחס וכו' כשניתנה לבני איתמר קלקלו בה מיד. היה בדעתו וכו' למלכי ישראל קלקלו בה מיד. היה בדעתו של הקב"ה ליתן תורה הקדושה לאומות וכשנתנה לבלעם וכו' ולא היה דבר בעולם שלא גילה הקב"ה לבלעם וקלקל בה מיד ומפני מה שעתידין וכו' קבלנו תורתך מידו לפיכך וכו' שהוא חכם כמשה. משה היה יתר דבר אחד על בלעם ובלעם היה יתר דבר אחר על משה. במשה כת' ויקרא אל משה ובבלעם כת' ויקר אלהים וגו' במשה כתי' הודיעני נא וגו' ובבלעם כתיב ויודע דעת עליון ולא נמצא בו דבר טובה ולא דבר צדקה ולא בא לידי צדקה אלא לידי לה"ר ונתכוון להחריב וכו' באותה נשבע הקב"ה לישראל שלא יחליפם באומה אחרת ולא ישכינם בעיר אחרת שנ' בקרבך קדוש ולא אבא בעיר. ע"כ. והנה קטועה קצת אמנם בה נוסחאות הגונות:

פרק י"א. [1] כלו' ואי אלו הן. לשון שאלה: [2] עיי' ברכות ח' ע"א וב': [3] כלו' שלכך מעניינם:

(הוציאו) [הוציאן] הקב״ה (וקבעו) [וקבען] בתורתו. ובכל דבר ודבר שהוציא הקב״ה וקבעו בתורתו [לא קבעו] עד שדרשו וחקרו וצרפו ובחנו מאתים וארבעים ושמונה פעמים. כנגד רמ״ח אברים שבאדם. שנאמר אמרות ה׳ אמרות טהורות כסף צרוף וגו׳ (תהלים י״ב ז׳). ואח״כ הוציאו הקב״ה וקבעו בתורתו. ואם זז ממקומו קטעה ייצא להחריב כל העולם כולו:[2]

בדעתו של הקב״ה שלא יתן פתחון פה לבהמה. וכשנתן פתחון פה לנחש. קילקל כל העולם כולו:

עשרה דורות מאדם ועד נח. בדעתו של הקב״ה שיפקוד עון אבות על בנים. [ולא פקד] אלא כל אחד ואחד עשאו הקב״ה מלך על אשתו ועל בניו ועל בני ביתו. שאין להם לא [אימת] מלכות ולא מדת הפורענות ולא מדת הדין. [אלא אוכלין ושותין ושביעין ובועטין מתוך הטובה]. שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו וגו׳ (איוב כ״א י״ד).[3] ירדו לידי חמס ונזל. שנאמר ותמלא הארץ חמס (בראשית ו׳ י״א). ירדו לידי גילוי עריות. שנאמר כי השחית כל בשר את דרכו וגו׳ (שם י״ב). ירדו לידי שפיכות דמים. שנאמר וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה (שם). ולא עוד אלא שהיו בגדיהם על גבי קרקע ויהיו מהלכין ערומים בעולם בלא לבוש. שנאמר ערום הלכו בלא לבוש ואין כסות בקרה (איוב כ״ד ז׳):[4]

עשרה דורות מנח ועד אברהם. ועלה בדעתו של הקב״ה (שיפקוד עון אבות על בנים. והוא לא פקד עון אבות על בנים) [לחלקם לשבעים לשון. והוא לא עשה כן]. אלא עשאן לשון אחד. וביקשו להחריב את כל העולם כולו. שנאמר ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים (בראשית י״א א׳):[5]

בדעתו של הקב״ה ליתן כהונה לפנחס לו ולזרעו עד עולם. וכשניתנה לבני איתמר קילקלו בה:[6]

בדעתו של הקב״ה ליתן מלכות לדוד לו ולזרעו עד עולם. וכשנתנה למלכי ישראל קילקלו בה:

מאיר עין

[2] כלו׳ ב׳ דרישות וחקירות כאן. תהלה הדרישה והחקירה על התורה בכלל ואח״כ על כל פרט ופרט. והובא המאמר בילקוט ב׳ פעמים נוטות קצת זו מזו. בתהלים מזמור י״ב. תתקע״ד וכו׳ ובחן וצרף את כל התורה כולה ומיום שנברא העולם עד אותה שעה וכל דבר שהוא מדברי תורה דרשו וחקרו וצורפו ברמ״ח פעמים וכו׳ שבאדם ואחר כך הוציאו מפיו וקבעו בתורה שנאמר אמרות וגו׳ וכל דבר ודבר שקבע בתורה אם זז ממקומו קימעא קלקל את כל העולם כולו ובדעתו של הקב״ה שלא ליתן וכו׳ ומתוך שנתן וכו׳ העולם כולו. והשאר ליתא שם. ובילקוט פ׳ נח ר׳ ס״ב תתקע״ד וכו׳ עד אותה שעה וכו׳ ואח״כ הוציאו מתוך פיו וקבעו בתורתו שנאמר וכו׳ ובדעתו של הקב״ה וכו׳. ואני ראיתי לקיים הנוסחא שלפנינו בהגהה מועטת המשבכת את הלב: [3] הגהתי עפ״י הילקוט בפ׳ נח והשאר קימעא: [4] במקרא כתוב ילינו מבלי לבוש. ושם י׳ ערום הלכו בלא לבוש ורעבים נשאו עומר. והערובות מקראות כאן ועיי׳ לעיל פל״א. בכי״פ (פ״ט שהוא לפנינו פ״י) מתחיל עשרה דורות מאדם ועד נח בקש הקב״ה לפקוד עון אבות על בנים באותן עשרה דורות ולא עשה אלא כל אחד וכו׳ מלך בפני עצמו על ביתו ועל בני ביתו ולא היה ביניהם מלך ולא מדת פורענות ואפ׳ מדת הדין שנ׳ בתיהם שלום מפחד וגו׳ ויאמרו לאל סור וגו׳ וירדו לידי גזל וחמס וכו׳ ולא ערד אלא שהיו מניחין (גביהם) [בגדיהם] על גבי קרקע והולכין ערומים שנ׳ ערום הלכו וגו׳ עשרה דורות מנח ועד אברהם היה בדעתו של הקב״ה שהיה בכל הארץ שפה אחת כיון שעמדו דור הפלגה והביאו לפניו בלבל לשונם לשבעים לשון שנ׳ ויפץ וגו׳: [5] כ״ה בילקוט שם. ומכאן ואילך קימעא. ובנוסחתנו נשתרבבה מדלעיל ונשתבשה: [6] בבא זו חסירה בד״ו:

מלאכי השרת לרצותו ולנחמו. אמרו לפניו. רבונו של עולם. כבר יש לך שבעים עמים בעולם. ואנו כאן אין לנו חקר ואין לנו מספר. אמר להם הקב"ה. וכי בשר ודם אני שאני צריך לניחומין. איני מכיר בראש ואיני מכיר בסוף. והלא אני מכיר בראש ואני מכיר בסוף. שנאמר וגם עד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול וגו' (ישעיה מ"ו ד'):[16] על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי וגו' (ישעיה כ"ב ד'). למה לא אמר הכתוב. אל תקבצו לנחמני. אל תיאספו לנחמני. אל תבואו לנחמני. אל תוסיפו לנחמני. שאמר הכתוב אל תאיצו לנחמני (שם). אמר להם. ניחומין הללו ניאוצין הן לי. אלא רדו מלפני וראו עמי בית ישראל. שהן מהלכין בגולה ומשא על כתיפן. ירדו מלפניו כשהן מבוהלין ונטלו משא מעל כתיפיהן. שנאמר כה אמר ה' גואלכם קדוש ישראל למענכם שולחתי בבלה וגו' (שם י"ג י"ד):[17]

אם תאמר. כיון שעבר אדם עבירה (ו)ימות מיד.[18] יחרב כל העולם כולו. ומנין. תדע לך שכן. צא למד ממנשה בן יחזקיהו מלך יהודה. שלא הניח כל עבודה זרה שבעולם שלא עבדה. וחס עליו הקב"ה ולא הרגו. מפני מה. מפני שהצדיקים עתידין לצאת ממנו. מיכן אמרו. אפילו יגדיל אדם מאה עבירות זו למעלה מזו וזו למעלה מזו ויחזור ויעשה תשובה. [אומר הקב"ה. אני עמו ברחמים ומקבלו בתשובה. ואם יעמוד אדם ויחרף כלפי מעלה ויחזור ויעשה תשובה. אומר הקב"ה]. הרי אני מוחל לו על כל עונותיו. שנאמר החפין אחפוץ במות הרשע וגו' (יחזקאל י"ח כ"ג).[19] (חי אני נאם ח')
כי לא אחפוץ במות המת וגו' (שם שם ל"ב) [ואומר] אמור אליהם חי אני נאם ה' אלהים וגו' (שם ל"ג י"א). ואומר ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע וגו' (מלאכי ג' י"ח): כך אמר להם הקב"ה לישראל. בניי. בואו והיכנסו בדברי תורה. וראו מה שכתבתי לכם. לישא לפשעיכם וליטול עוונותיכם ולהעביר חטאתיכם מעל פני. עכשיו בואו עלי בדברי תורה. כאדם המדבר עם חבירו במלחמה.[20] שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך. ואומר קחו עמכם דברים וגו' אשור לא יושיענו על סוס לא נרכב וגו' (הושע י"ד א' עד ה'):[21]

פירקא [י'].

הא למדתה. שלא יהא אדם יורד לידי תרעומת. בזמן (שאתה) [שהוא] רואה שני בני אדם. אחד צדיק (וטוב) [ורע] לו. ואחד רשע וטוב לו. אם יורד הוא לידי תרעומת הרי זה מתחייב בנפשו. שנאמר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך (קהלת ה' ו'):[1]

שנו חכמים. תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שיברא העולם ישב הקב"ה ודרש וחקר וצרף ובחן את כל דברי תורה מאתים וארבעים ושמונה פעמים כנגד מאתים וארבעים ושמונה אברים שבאדם. ואחר כך

מאיר עין

[16] במקרא כתוב ועד זקנה וליתא וגם: [17] עיי' כולא בפסיקתא רבתי פכ"ח על נהרות בבל ובמ"ע שם אות י"ז וי"ט: [18] בד"ווו ימות. ובאמת שבזה הספר משתמש הרבה בוי"ו נוספת: [19] במקרא כתוב מות רשע: [20] עיי' לעיל ריש פי"ח: [21] בד"ווו שיבושים הרבה:

פרק י'. [1] כאן סיום הענין של פרקים הקודמים מפרק ה' ולהלן. וכפי הכרח הענין הגהתי:

ה' אלהיך העמק שאלה או הגבה למעלה (שם ז' י"א). ויאמר שמעו בית דוד וגו' (שם י"ג):[8]

בימי מנשה בן חזקיהו מלך יהודה שעמד ועשה צלם של ארבעה פנים והעמידו בהיכל. כדי שלא יתפלל אדם שם. עד שאמר לו הקב"ה לישעיהו. ישעיהו. לך אמור לו לאותו בשר ודם. כה אמר ה' צבאות השמים כסאי והארץ הדום רגלי (ישעיה ס"ו א').[9] ולא שמים בלבד. אלא וילון ורקיע ושחקים וזבול ומעון ומכון וערבות.[10] ואני יושב למעלה מכולם. אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום מנוחתי (שם). כיון שאירע בו דבר מיד התפלל. שנאמר ויתפלל אל ה' ויעתר לו וישמע תחינתו וישיבהו ירושלים למלכותו וידע מנשה כי הוא ה' האלהים (דה"ב ל"ג י"ג).[11] עליו ועל כיוצא בו ועל הדומין לו ועל העושין כמעשיו מה הוא אומר. הוגעתם ה' בדבריכם ואמרתם במה הוגענו באמורכם כל עושה רע טוב בעיני ה' ובהם הוא חפץ או איה אלהי המשפט (מלאכי ב' י"ז):[12]

בימי הושע בן אלה מלך ישראל נלכדה הארץ וגלו עשרת השבטים בימיו. וכי מה נשתנה הושע בן אלה מכל מלכי ישראל שהיו לפניו. שנלכדה הארץ וגלו עשרת שבטים בימיו. אלא משעמד ירבעם בן נבט ועד שבא הושע בן אלה היתה עבירה קשורה ביחיד. וקשה לפני אב הרחמים להגלות ציבור בעון יחיד. ומשבא הושע בן אלה עמד וביטל כל המשמרות כולן. והיה מכריז ואומר. כל מי שהוא רוצה לעלות לירושלים יבוא ויעלה. ועליו הוא אומר. ויעש הרע בעיני ה' רק לא כמלכי ישראל אשר היו לפניו עליו עלה שלמנאסר מלך אשור וגו' (מ"ב י"ז ב' וג'). ושמט קולר מצוארו ותלאו בצואר הרבים. מיכן אמרו כל העושה מצוה ואינו גומרה הרי זה מתחייב בנפשו ובכל אשר לו. וקובר אשתו ושני בניו:[13]

בימי צדקיהו מלך יהודה היה ירמיה הנביא מתנבא על ישראל. מה אם יעשו תשובה ויחזרו למוטב. ועמדו ישראל להורגו והשליכוהו לבור. והעלוהו מן הבור ונתנוהו בחצר המטרה. פעמים רבות עמדו עליו ישראל להורגו. והיה מקללן קללות מרובות. וכל קללה וקללה שהיה מקללן. הקב"ה מתאנח ובא בנגדו. שנאמר כי את רגלים רצתה וילאוך וגו' (ירמיה י"ב ה' וג'):[14]

גלו עשרת שבטין ונלתה ירושלים עמהם.[15] גלו שבט יהודה ובנימין ונלתה ירושלים עמהם. והקב"ה היה מבקש לילך עמהם. נתקבצו לפניו

מאיר עין

[8] במקרא כתוב שמעו נא. בד"ו קטוע קצת. ואיתאמרא בב"ר פמ"ב ובכמה מקומות ועיקרו לאמוראי בירושלמי דפ' חלק: [9] במקרא ליתא צבאות: [10] עיין חגיגה י"ב ע"ב: [11] במקרא כתוב ויתפלל אליו וגו' כי ה' הוא האלהים: [12] הא דמנשה איתאמרא מר' יוחנן סנהדרין ק"ג ע"ב. ובמדרש רבה ואתחנן פ' כי תוליד: [13] בד"ו אשתו ובניו והובא כולא בילקוט מלכים ר' רל"ד. ושם ג' ושני בניו. והא שביטל המשמרות איתאמרא מרב גיטין פ"ח ע"א ועיי' בכלי ירושלמי סוף תענית דבט"ו באב הוה ועשאו אותו ביהודה יו"ט. ומאמר כל העושה מצוה וכו' הוא בסוטה י"ג ע"ב ובב"ר פפ"ח והתם ג' אשתו ובניו ודרשו זה על יהודה בחצלת יוסף ואיתאמרא בשם ר' יוחנן. ובדברים רבה פ"ח הגי' ושני בניו. דכך אירע ליהודה. וג"ל דהאי סיומא וקובר אשתו וכו' היא תוספת מגליון. ובגליון היה כתוב ושני בניו וע"כ הוא בכת"י ובילקוט. והמאמר כל העושה וכו' ח"ז מתחייב בנפשו. הוא מאמר קדום ומכאן אמרוהו: [14] עיי' סנהדרין צ"ו ע"א שהקב"ה השיבו כך לירמיהו: [15] וכ"ה בד"ו אלא דשם איתא וגלו ירושלים. ונראה לפרש שכיון שביטל הושע המשמרות היו הרבה מהן עולין לרגל לירושלים וע"כ כשגלו נחשב כאילו גלתה ירושלים עמהם:

כל העולם כולו שלך הם. הבא עם אחר תחתיהם. שנאמר תחלת דבר ה' בהושע (הושע א' ב'). והלא נביאין הרבה לפניו. אלא תחלה לארבעה זקנים דיבר ה' בהושע. באותה שעה אמר הקב"ה. מה אעשה לו לאותו בשר ודם. אומר לו קח לך אשה. ויקח לו אשה ויהיו לו בנים. ואחר כך אומר לו. בדול עצמך הימינה. שאם מוציאה ואם מגרשה אף אני אשלח את ישראל מעל פני.[1] שנאמר ויאמר ה' אל הושע קח לך אשת זנונים וילדי זנונים כי זנה תזנה הארץ מאחרי ה' וילך ויקח את גומר בת דבלים (שם ג').[2] דבה רעה בת דיבה רעה.[3] ותהר ותלד בן ויאמר ה' אליו קרא שמו יזרעאל וגו' (שם ג' וד').[4] ונולדה לו בת שנייה. אמר לו. קרא שמה לא רוחמה. נולד לו בן שלישי. אמר לו. קרא שמו לא עמי. נולדו לו שלשה בנים ונגזרו על ישראל שלש גזירות בעבורם.[5] אמר לו הקב"ה להושע. הושע. מפני מה לא למדת ממשה רבך. שכשדברתי עמו פירש מן האשה. אתה מפני מה דר עם האשה. בדול עצמך הימינה. אמר לפניו. רבונו של עולם. איני יכול לא להוציאה ולא לגרשה. כבר יש לי בנים ממנה. אמר לו הקב"ה. ומה אתה בשר ודם שלא נשאתה אלא אשת זנונים ובניך בני זנונים. ואין אתה יודע. אם שלך הם אם של אחר הם. אמרתה. איני יכול לגרשה ולא להוציאה שכבר יש לי בנים ממנה. והללו חביבי בני חביבי. בני אברהם יצחק ויעקב. אחד מחמשה קינייניס שקניתי בעולמי. תורה קנין אחד. שמים וארץ קנין אחד. אברהם קנין אחד. ישראל קנין אחד. בית המקדש קנין אחד. היאך אשלחם מעל פניי.[6] התחיל הושע לבקש רחמים על עצמו. אמר לו הקב"ה. הושע. שלש גזורות נגזרו על ישראל בעבורך. חזור ורפא אותם. מיד אמר. והיה מספר בני ישראל כחול הים וגו' (שם ב' א'). וזרעתיה לי בארץ ורחמתי את לא רוחמה ואמרתי ללא עמי עמי אתה והוא יאמר אלהי (שם ב' ה'):[7]

בימי אחז מלך יהודה היו עשויים דברי תורה כאילו (פדגום) [פדגונים] הם. עמד וחתם את התורה. וגזר על ישראל שלא יתעסקו בה. שנאמר צור תעודה חתום תורה בלימודי (ישעיה ח' ט"ז). עד שאמר לו הקב"ה לישעיהו. ישעיהו. לך אמור לו לאותו בשר ודם. שאל לך אות מעם

מאיר עין

פרק ט'. [1] בפסחים פ"ז ע"א איתאמרא משמיה דר' יוחנן בשינוי סגנון קצת: [2] במקרא כתוב לך קח לך: [3] איתאמרא שם בשם רב: [4] במקרא כתוב ותלד לו: [5] שנגזר עליהם על שם בניך ועיי' בגמרא שם: [6] בגמרא שם ובמכילתא דשירתא פ"ט מנו ד' ובספרי דברים פי' ש"ט מנו ג' אבל בפ' קנין תורה מנו חמשה: [7] כשנסתכל בגמרא שם נמצא שבולא שם סתם בלי סימן ברייתא או מימרא אלא שמעורבין בה דברי האמוראין. כדרך הגמרא שמפסיקין בברייתות בדברי המאוחרים. בבי"פ. כולא הבי ביומי עזיזתו וכו' זקן שבכולם ואלו הן הושע ישעיה ועמוס ומיכה והקב"ה צופה על כולם וראה מי שהיה מבקש רחמים וכו' רואה אתה את ישראל מה הן עושין א"ל הושע הבא עם אחר ושים תחתיהם היה לו לומר בניך הם בני בחוניך שעשו רצונך בעוה"ז ולא עשה באותה שעה אמר הקב"ה וכו' בשר ודם שאמר לי על בני העבירם באומה אחרת א"ל לך קח לך וגו' בת דבלים ריבה רעה שהבל דשים בה כדבלה ותהר ותלד וגו' נולדה לו בת א"ל וכו' נולד לו בן אחר א"ל וכו' את מפני מה אינך פורש מן האשה אמר לפניו רבש"ע איני יכול להוציאה ולגרשה שכבר וכו' א"ל הקב"ה אתה בו"ד ונשאת אשת זנונים וכו' ואינך יודע אם משלך אם משל אחרים הם אמרת איני יכול לגרשה ולהוציאה וכו' חימנה והללו חביבי וכו' שקניתי בעולמי איך אשלחם מעל פני מיד התחיל הושע וכו' בשבילך חזר ורפא אותן וכו'. ע"כ. וכל שאר הפרק ליתא בבת"י זה:

מפתח של מטר והלך לו.[3] והיה רעב גדול בכל העולם כולו. עד שאמר לו המקום. לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה (שם י"ח א'): ולא עוד אלא שעמד ודחפו למקום שביקשו אבותיו רחמים על בניו. שנאמר וישכב ויישן תחת רותם אחד וגו' ויקם ויאכל וישתה וילך בכח האכילה ההיא וגו' (שם י"ט ה'-ח').[4] אמר לו הקב"ה לאליהו. מה לך פה אליהו (שם שם ט'). היה לו שיאמר לפניו. רבונו של עולם. בניך הם. בני בחוניך הם. בני אברהם יצחק ויעקב ששו לך רצונך בעולם. ולא עשה כן. אלא אמר לפניו. קנוא קנאתי לה' אלהי צבאות וגו' (שם י'). התחיל הקב"ה לדבר עמו דברי תנחומים. אמר לו. כשנגליתי ליתן להם תורה על הר סיני. לא נגלו עמי אלא מלאכי השרת שהן רוצין בטובתן. שנאמר ויאמר צא ועמדת בהר לפני ה' וגו' (שם י"א). ואומר ואחר הרעש אש לא באש ה' ואחר האש קול דממה דקה (שם י"ב). המתין לו שלש שעות. ועדיין בדבריו הראשונים הוא עומד. קנוא קנאתי לה' אלהי צבאות (שם י"ד). באותה שעה אמרה לו רוח הקודש לאליהו. לך שוב לדרכך מדברה דמשק וגו' ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל ואת אלישע בן שפט וגו' (שם ט"ו וט"ז). ומה שבדעתך איני יכול לעשות:[5]

פירקא ט'.

בימי עוזיהו מלך יהודה נתנבאו ארבעה זקנים והושע בן בארי זקן שבכולם. והקב"ה צופה בכולם. במי שהוא מבקש רחמים על בניו. אמר לו הקב"ה להושע. הושע רואה אני את ישראל מה הן עושין. והיה לו שיאמר לפניו. רבונו של עולם. בניך הם. בני בחוניך הם. בני אברהם יצחק ויעקב. ששו לך רצונך. ולא עשה כן. אלא אמר לפניו. רבונו של עולם

מאיר עין

[3] איתאמרא בסנהדרין קי"ג ע"א סתמא ובלישון בבל. במקרא כתוב ויאמר אליהו וגו' חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו. בביס. וכל נביא שהיה מדבר עמהם לא היו רוצין לשמוע לו שנ' ויעד ה' בישראל וביהודה ביד כל נביא וכל חוזה אלא אומרים לו אין נפשנו בנבואתך וכו' ואני היום כמה שנים עובד כל ע"ז שבעולם ואין העולם חסר כלום בוא וראה כמה שנים עובד כל ע"ז כפר בהקב"ה ובתורתו שציוה לחיאל בית האלי ואמר לו לך ובנה יריחו א"ל כבר החרים יהושע אמר ארור האיש וגו' ואתה אומר לי לך ובנה את יריחו א"ל אחאב אי שוטה בעולם דברי הרב לא נתקיימו שאמר השמרו לכם וגו' ואני היום כמה שנים עובד ע"ז ושמים לא עצרו וארץ לא נוגעה יבולה דברי הרב שכתוב בו ולא קם נביא וגו' לא נתקיימו דבריו דברי התלמיד לא כל שכן מיד התחיל ובנה אותה היינו דכתיב בימיו בנה חיאל וגו' כיון ששמע אליהו דבריו נתמלא חמה וא"ל ריקן שבעולם אתה מאסת במי שברא כל העולם כולו ונתן דברי תורה וכו' רעב גדול בכל העולם כשראה הקב"ה כך א"ל לך תראה אל אחאב וגו' ולא שמע עד שרחפו למקום שבקשו האבות רחמים מלפני הקב"ה והוא לא רצה לבקש רחמים אלא הלך לישן שנ' וישכב ויישן וגו':

[4] כלו' לבא לבאר שבע ושם התפללו האבות ומשם הלך להר חורב שנתפלל שם משה אבי הנביאים:

[5] תובא בילקוט מלכים רי"ז ושם מסיים מה שברעתך אין אתה יכול לעשות. (ומאמר א"ל לעולם אתה מקנא. נשתרבב ממאמר שלאחריו עיי"ש והמדרש הזה ס"ל דפנחס הוא אליהו עיי"ש). ועיי' לעיל באליהו רבה פ"ח. בביס. אמר לו הקב"ה מה לך פה אליהו א"ל קנא קנאתי וגו' היה לו לומר רבון העולמים בניך בני (כאן מקום פנוי ויראה שצ"ל בחוניך) הם בני אברהם יצחק ויעקב שעשו רצונך בעולם אלא אמר את מזבחותיך הרסו וגו' התחיל הקב"ה לדבר עמו תנחומים וכו' אלא מלאכי שלום שהיו רוצין בטובתן של ישראל אבל עתה צא ועמדת בהר המתין לו שלש שעות והוא עומד בדבריו הראשונים ואמר קנא קנאתי וגו' באותה שעה וכו' לך שוב וגו' אלישע בן שפט מאבל מחולה וגו' א"ל הקב"ה אליהו מה שבלבך אינו יכול לעשות מה שבלבו לא כל שכן. ע"כ. והוא משובש קצת:

פירקא [ח'].

במידות הללו שאמרנו שמח הוא כנגד עושה טובה וכועס הוא
כנגד עושה רעה. ומנין. תדע לך שכן. צא למד מדרך ארץ. אדם עד שלא
יצא אשה ויהיו לו בנים. דעתו יפה עליו. ואין לו יגון ואנחה בלבבו. ויש
בו קורת רוח בתוך ביתו. (ימי שנשא) [ומשנשא] אדם אשה ובא לידי בנים
ובנ]פרה ורבה. ואין בניו נוהגין כשורה. אין דעתו יפה לו. יש לו יגון ואנחה
בלבבו ואין לו קורת רוח בתוך ביתו. כך עשינו למאיר עינינו. עד שלא
ברא אדם על הארץ דעתו יפה לו. משברא אדם על הארץ כיעסנוהו. כבנים
שקיצרו את דעת אביהם בדרכיהם ובמעלליהם. כביכול הכניס יגון ואנחה
בלבבו] ואין לו קורת רוח בכל העולם כולו.[1] ומנין. תדע לך שכן. שלש
מאות שנה עבדו ישראל עבודה זרה בימי שפוט השופטים. בימי כושן
שעתיים מסרן בידו. חזרו ועשו תשובה וגאלן מידו. עבדו בימי עגלון מלך
מואב ומסרן בידו. חזרו ועשו תשובה וגאלן מידו. עבדו בימי יבין מלך כנען
מסרן בידו. חזרו ועשו תשובה וגאלן מידו. עבדו ישראל עבודה זרה בין
הארץ בין בחוצה לארץ. מדור לדור היו מוסיפין והולכין. שנאמר ויוסיפו
בני ישראל לעשות הרע בעיני ה' [וגו'] ויחר אף ה' בישראל וימכרם ביד
פלשתים וביד בני עמון (שופטים י' ו' ז'). חזרו ועשו תשובה וקיבל אותם
בתשובה. אילמלי מקרא כתוב אי אפשר לאומרו. שנאמר ויסירו את אלהי
הנכר מקרבם ויעבדו את ה' ותקצר נפשו בעמל ישראל (שם שם ט"ז). ומנין
שהילאינוהו וכעסנוהו וניאצנוהו. בודאי ארבע מאות ועשר שנים ישב בבית
אשון. צא מהן עשרים שנה [נשתיירו] שלש מאות שנה ותשעים שנה.
[ש]עבדו מלכי ישראל ומלכי יהודה עבודה זרה.[2] וכל נביא ונביא שהיה מדבר
עמהם אינן רוצים בטובתו. אלא אומרים לו. אי אפשי לנו בנבואתך. ומנין.
תדע לך שכן. שאל אחאב מלך ישראל את אליהו התשבי. אמר לו. כתוב
בתורה. השמרו לכם פן יפתה לבבכם [וגו'] וחרה אף ה' בכם ועצר את
השמים וגו' (דברים י"א ט"ז י"ז). ואני שאני עובד כל ע"ז שבעולם בוא וראה
כמה טובות באות בימיי. שנאמר בימיו בנה חיאל ובנו' (מ"א ט"ו ל"ד). מיד
נתמלא עליו אליהו חמה גדולה. אמר לו. ריקה. מאסתה מי שברא כל
העולם כולו לכבודו ומי שנתן דברי תורה לכבודו. חייך שאין אני דן אותך
אלא מדבריך. שנאמר ויען אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב חי ה'
אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי (שם י"ז א'). נטל אליהו

מאיר עין

פרק ח'. [1] הגהתי עפ"י הענין וברו"ז כולו מושובש. בכי"פ. במדות וכו' שמח הקב"ה וכו' ומנין שכן הוא צא ולמד מד"א וכו' משנשא אשה וכו' ופרה ורבה וכו' אין דעתו יפה עליו ויש לו יגון וכו' כן מה"ה הקב"ה עד שלא ברא שמים ואדם על האדמה יפה לו ואין לו יגון ואנחה בלבבו והיה לו קורת רוח בעולם ומשברא אדה"ר ועד כאן עשינו לפניו כדרך שעושין בנים רשעים שקיצרו דעת וכו': [2] עיי' סדר עולם רבה פכ"ו. בכי"פ. ומנין תדע לך ששלש מאות עבדו וכו' לפי' מסרן ביד כושן רשעתים כיון שחזרו בתשובה גאלן מיד עגלון מלך מואב כיון שחזרו בתשובה גאלן מיד יבין חזרו לע"ז כבראשונה ומסרן ביד עגלון מלך מואב כיון שחזרו בתשובה גאלן מיד חזרו לע"ז עוד מסרם ביד פלשתים וביד בני עמון כיון שחזרו בתשובה קבלן וחושיען מידו ואלמלא מקרא כתוב וכו' ומנין שהלאוהו וכעסוהו וניאצוהו בודאי תדי לך ת"י (שעה) [שנת] שהיה בית ראשון צא מהם עשרים שנה ונשתייר ש"צ שעבדו ישראל ע"ז:

פירקא [ז'].

בוא לך במידת הטוב. אדם שעשה דבר מצוה. קנסו עליו טוב
עד ארבעה דורות כיהוא בן נמשי. שנאמר ויאמר ה' אל יהוא יען אש
הטיבות לעשות הישר בעיני וגו' (מ"ב י' ל'): אמרו עליו על יהוא בן נמשי
אדם ירא שמים היה. ולא הלך אחר עגלי זהב שעשה ירבעם בן נבט. אל
כיון שבא יהוא לידי גדולה וניכנס למלכות. קילקל מעשיו. ובא יהואחז בנ
ועשה תשובה צדיק וטוב לו. לא עשה תשובה רשע וטוב לו. בא יואש ב
יהואחז בנו אחריו. ועשה תשובה צדיק וטוב לו. לא עשה תשובה רש
וטוב לו. בא ירבעם בן יואש בן יהואחז בנו ועשה תשובה צדיק וטוב לו
לא עשה תשובה רשע וטוב לו:[1]

אמרו עליו על ירבעם בן יואש. אדם נוהג כבוד בנביאים היה
מה שלא מסר הקב"ה ביד יהושע בן נון וביד דוד מלך ישראל מסרו בידו
שנאמר הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת כדבר ה' אשר דבר בי
עבדו יונה בן אמתי הנביא וגו' (מ"ב י"ד כ"ה):[2] כיוצא בדבר אתה אומר. כ
ראה ה' את עני ישראל מורה מאד וגו' ולא דבר ה' למחות את שם ישרא
מתחת השמים ויושיעם ביד ירבעם בן יואש (שם שם כ"ו כ"ז): ומה טיבו ש
ירבעם. והלא ירבעם עובד עבודה זרה היה. אלא שלא קיבל לשון הרע ע
עמוס הנביא. שנאמר וישלח אמציה כהן בית אל וגו' כי כה אמר עמו
בחרב ימות ירבעם וגו' (עמוס ז' י' י"א). מיד גער בו והוציאו בנזיפה. אמר ל
חם ושלום. לא נתנבא אותו הנביא כאותה נבואה. ואם נתנבא. לא נבואת
היא. אלא מן השמים היא.[3] באותה שעה אמר הקב"ה. דור עובד עבודה זרה.
ראש דור עובד עבודה זרה. הארץ אשר אמרתי. לאברהם ליצחק וליעקב
לאמר לזרעך אתננה (שמות ל"ג א'). אתנה בידו של זה. ולבסוף הוא אומר.
הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת וגו'. מיכן אמרו. מגלגלין זכות על
ידי זכיי וחובה על ידי חייב. וכן במדה הזאת נוהגת בכל משפחות האדמה.
בין בישראל בין באומות:[4]

מאיר עין

פרק ז'. [1] עיי' לעיל פי"ז: [2] במקרא כתוב עד יס הערבה כדבר ה' אלהי ישראל: [3] לעיל
פי"ז: [4] עיי' לעיל שם ובד"ו משובש גם נשתנה הסגנון. וכולא חובא בילקוט מ"ב ט'. וג' שם תנא דבי
אליהו עשה אדם מצוה גזרו עליו טובה עד ד' דורות כיהוא בן נמשי שנאמר יען אשר הטיבות וגו' אמרו
עליו וכו' קלקל במעשיו עליו הוא אומר וישמן ישורון ויבעט בא יהואחז בנו וכו'. בא ירבעם מקוטע ותסר.
את"כ ג' כתיב ולא דבר ה' למחות וגו' זכי מה טיבו של ירבעם וכו' אתננה תנו אותה בידו של זה שלא
קיבל לשון הרע. אמרו מה שלא מסר ביד יהושע בן נון וביד דוד וכו'. בא זכריה בן ירבעם בן יואש בן
יהואחז בן יהוא אחריו עשה תשובה צדיק (וטוב) (ורע) לו וכו' וכן במדה זו בכל משפחות האדמה בין
בישראל בין באו"ה. והנה שינה וסרס המאמרים. ובבא דזכריה היא מקוטעת כאן לפנינו. ועיי' לעיל שם:
בכי"פ (פ"ו) בוא וראה במדת הטובה וכו' כותבין עליו טובה עד ד' דורות וכו' אמרו עליו על יהוא בן נמשי
ירא שמים היה וכו' כן נבט כיון שבא לידי גדולה וממלכה ונתחזק המלכות בידו קלקל במעשיו בא יהואחז
וכו' אמרו עליו על ירבעם בן יואש נוהג כבוד בנביאים היה ומה שלא מסר וכו' וכי מה טיבו של ירבעם
בדבר זה והלא ירבעם וכו' אותו צדיק בנבואה זו ואם ניבא לא מדעתו הוא אלא מן השמים וכו' ראש
הדור עובר ע"ז ולא קבל לה"ר הארץ אשר אמרתי וגו' אתן אותה בידו וכן הוא אומר הוא השיב וגו
מכאן אמרו מגלגלין וכו' בין באומות העולם:

באותה שעה. שנאמר ויאמר [וגו'] אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכיך וגו' (שמות ל"ג י"ג). צפה הקב"ה לסוף דעתו של משה. והראהו דור דור וחכמיו. דור דור ונביאיו. דור דור ודורשיו. דור דור ופרנסיו. דור דור ואנשי מעשה. הראהו מידת העולם הזה ומידת העולם הבא. ואמר לפניו. רבונו של עולם. (הראיני) [הראיתני] מידה של עולם. הראיני מידה שהעולם מתנהג בה. הרי אני רואה. צדיק וטוב לו. צדיק ורע לו. רשע וטוב לו. רשע ורע לו. עשיר וטוב לו. עשיר ורע לו. עני וטוב לו. עני ורע לו. אמר. הראיני נא את כבודך (שם שם י"ח). אמר לו הקב"ה. משה. אי אתה יכול לעמוד על מידותיי. אלא הרי אני מודיעך מקצת מידותיי. כשאני רואה את בני אדם שאין להן תוחלת. לא במעשיהן ולא במעשה אבותיהן. אלא בשביל שהן עומדין ומברכין ומתחננין ומרבים תפילה לפני. (ו)אני נזקק להן וכופל להן מזונותיהן. שנאמר פנה אל תפלת הערער וגו' (תהלים ק"ב י"ח). ואומר ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך (שמות שם י"ט). אילו שלש עשרה מידות. ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקה (שם ל"ד ו' ז'). ואילו נאמר טובי ולא נאמר כל טובי. הייתי אומר. אין כאן ימות המשיח. וכשהוא אומר כל טובי. יש כאן ימות המשיח. וקראתי בשם ה' לפניך וגו' (שם י"ט). ואומר וירד ה' בענן וגו'. ואומר ויעבור ה' על פניו ויקרא וגו' (שם ל"ד ה' ו'). כיון שראה משה שמידה של חסד היא ומידה של רחמים היא. נתעטף ועמד בתפילה לפני הקב"ה. שנאמר ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך (שם ח'):[5]

מאיר עין

[5] בר"ו משובש. ועיי' ברכות ז' ע"א ואדר"נ הוצאת מוהר"ז שעכטער נוסחא ב' פכ"ב. ועיי' בתנחומא תשא וברבה פמ"ח שהראה לו האוצרות של מתן שכר. ועיי' בילקוט תשא ריש שצ"ה. ואולי העתיקו מכאן. וע"ע שם סוף שצ"ד: כולא בבי"פ. ממדרת תש' למד שרחמיו מרובין בעולם ומה מה אמרתם (משובש) צדקה לעניים לדלים ולרשים ולאלה הוא זן ומפרנס ומכלכל כל באי העולם בין אנשים בין בהמות וחיות ועופות ושקצים ורמשים בין עניים בין עשירים שנ' פותח את ידיך וגו' ואומר תנו צדקה לעניים לדלים ולאביונים הא אינו אומר אלא כאדם וכו' לכך קנסו עליו רעה עד ארבע דורות ועליו נאמר צדיק ורע לו. ולא עוד אלא שהיה משה הצדיק דן ק"ו בעצמו ואמר וכו' ללכת בדרכיו של הקב"ה ויתחתם וכו' נמצאו לוקין כל שעה ושעה. משל למלך וכו' מוליכה למדינה ומשהיתה סורדת בו היה מלקה לה כששמע חמיו שהיה מלקה בתו שלח לו שליח ואמר לו אמור לי דבר שאתה רוצה בו ואני אשלח לבתי שתעשה חפצך שגר לו המלך ת' מיני פירות וכו' קרא אגרת ראשונה וכתוב בה זה פרי פלו' ופתח שנייה וכתוב בה זה פרי פלו' וכן שלישי וכן רביעי וכן חמישי וכיון שהגיע לדבר וכו' ואמר לה בתי המלך אמת אוהב וכו' משפט אוהב צדק אוהב לכך נדמה משה וכו' והקב"ה הגיע סוף דעתו של משה והראהו וכו' ונביאיו ופרנסיו דור ודור ומנהיגיו ואנשי מעשה והראהו מדת העוה"ז והעוה"ב אמר לפניו רבש"ע הראיני מדת שהעולם מתנהג בה הרי אני רואה וכו' לכך נאמר הראיני נא וגו' א"ל הקב"ה אין אתה יכול לעמוד על כל מדותי ועל כל דרכי אלא הריני אודיעך מקצת דרכי ומקצת מדותי וכו' בנ"א שאין ממש לא במעשיהן וכו' שהן עומדין ומתפללין ומתחננין לפני ומברכין את שמי אני נזקק להן וכופל מזונותיהן שנ' פנה אל תפלת וגו' כשהרבה להתחנן ולבקש ממנו שהיה מודיעו דרכיו א"ל אני אעביר וגו' וקראתי בשם ה' מהו וקראתי בשם ה' לפניך ואודיעך כל דבר ודבר בשמו אבל כל זאת וחנותי את אשר אחון וגו' באותה שעה העביר על פניו כל מה שעתיד להיות בעוה"ז ובעולם הבא וראה משפט הרשעים משפט הצדיקים מדקרא בקול תחנה ואמר ה' אל רחום וגו' הרי אלו י"ג מדות באו חכמים ופירשו כיון שנ' שם כל טובו כלל בו ימות המשיח כיון ששמע משה וחנותי את אשר וגו' אמר זו מדה של חכמ ומדה של רחמים הקדים ואמר נוצר חסד לאלפים ונתעטף ועמד בתפלה ואמר אם נא מצאתי וגו' וסלחת לעוונינו וגו'. ע"כ. (והנה הוא סגנון מאוחר בשינויים רבים ונפלו בו שיבושים):

בכל יום ויום מלאכי חבלה יורדין מלפני הקב"ה לחבל את כל העולם כולו. שאילמלי בתי כנסיות ובתי מדרשות שהם יושבין [בהן] ועוסקין בתורה. היו מחבלין מיד. שנאמר מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה וגו' (ישעיה נ' ב'): צא ולמד מדרך ארץ. כלום אדם נוטע כרם אלא על מנת שיאכל ממנו ענבים ולשתות ממנו יין. או למלאות אותו עשבים. אם נתמלא עשבים ואמר להם. לכו והציתו בו את האור. ונשתיירו בו מאה נפנים. או מאתים נפנים. (ואמר) [יאמר] להם. לכו וזבלוהו ועדרוהו וכסחוהו והשקוהו מים. בשביל נפנים שבו. אף כך הצדיקין דומים. בשעה שהן נכנסים ועומדין בו בעולם. (בעומדין) [כעומדין] בתוך הבית. וכל העולם נשען עליהם. לכך נאמר כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל:[9]

פירקא [ו'].

ממידת דרכיו הוא למד שרחמיו מרובין בעולם.[1] ומפני מה אמר. תנו צדקה לעניים ולאביונים ולדלים ולרשים. והלא הוא זן ומכלכל ומפרנס את כל באי העולם. ואת כל מעשה ידיו שברא בעולמו. ואומר. תנו צדקה לעניים ולאביונים ולדלים ולרשים. הא אינו אומר. אלא באדם שעשה דבר שלא כהוגן. קנסו עליו רעה עד ארבעה דורות. זה הוא שאמרנו צדיק ורע לו: ולא עוד אלא שהיה משה רבינו דן ק"ו בעצמו.[2] אמר. שמא אין ישראל חפיצים לעמוד בדרכיו של מקום. חס ושלום. מתחתם עליהן גזר דין והרי הן לוקין בכל שעה ושעה.[3] משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שנשא את האשה. והיה מוליכה ממדינה למדינה. בשעה שסורחת עליו היה מלקה [אותה]. שיגר לו חמיו של מלך שליח. אמר לו. אמור לי. דבר שהמלך רוצה בו.[4] [ו]אומר לבתי שתעמוד בצורכך. שיגר לו המלך חמשה מיני פירות. וכתב בנגדן חמשה איגרות. ודבר שהמלך רוצה בו כתב ושיגרו ביניהן. כיון שהגיעו האיגרות והפירות אצל חמיו של מלך. קרא איגרת אחת. כתוב בה. אילו פירות פלונית. שנייה. כתוב בה. אילו פירות פלונית. שלישית. כתוב בה. אילו פירות פלונית. רביעית. כתוב בה. אילו פירות פלונית. כיון שהגיע לדבר שהמלך רוצה בו. קרא לבתו ואמר לה המלך אמת אוהב. שלום אוהב. משפט וצדקה אוהב. לכך נידמה משה

מאיר עין

[9] בד"ו משובש. בכ"פ כולא הכי. כי לה' מצוקי וגו' אין מצוקי ארץ אלא ת"ח וכו' ובכל יום ויום יורדין מלאכי חבלה מלפני הגבורה וכו' אלולי שמוצאין חבורות חבורות של תינוקות לומדין לפני רבן היו מחבלין העולם שנ' מדוע באתי וגו' צא ולמד מד"א כלום יש אדם נוטע כרם אלא ע"מ לאכול ענבים או לשתות יין ממנו או שיצמחו בו עשבים וקוצים אם נתמלא עשבים וקוצים מצית בו האור ושרפו חזר לבקרו וראה ואם נשתיירו בו מאה או (מאתים) נפנים הלך וזיבלו ועידרו וכסחו וישקהו מים בשביל אותן הנפנים שנוהרו בתוכו אף כך הצדיקים דומין לפני הקב"ה כעמודים הללו שסומכין כל הבית שנ' כי לה' מצוקי וגו'. ע"כ. והנה שינה כפי כוונתו:

פרק ו'. [1] זה נמשך על משה רבינו והמשך המאמר מוכיח כן. ובלי ספק שהדברים מקוטעים. ובד"ו נשתנה הסגנון ואף בסגנונו הוא משובש: [2] אשגירת לישנא הוא בהרבה מקומות לומר קל וחומר ועניינו דן דין בעצמו: [3] בד"ו משובש וג' נתחתם: [4] כלו' שאתה רוצה:

סוף ארבעים. נזרו תענית ולנו בתעניתם. כדי שלא ישלוט בהם יצר הרע. ולמחרת השכימו ועלו לפני הר סיני. הן בוכין לקראת משה. ומשה בוכה לקראתם. עד שעלתה אותה בכייה למרום. באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקב"ה עליהן. ובישרה אותן רוח הקודש בשורות טובות ונחמות. ואמר להן. בניי. נשבע אני בשמי הגדול שלי. שתהא לכם בכייה זו בכיית שמחה. ויהיה לכם יום זה יום סליחה וכפרה ומחילה. לכם ולבניכם ולבני בניכם עד סוף כל הדורות:[11] סליק.

פירקא [ה'].

דל. שנידלדל מנכסיו. למה הוא דומה. למלך בשר ודם שנזר על בנו. שלא יכנס לתוך סעודתו. והמלך יודע בבנו שהוא רעב וצמא. ואמר. אשרי מי שיכנים את בני בתוך ביתו. ויתן לו פת לחם ויאכל וישתה. וכל מה שיש לי שלו הוא. שנאמר מלוה ה' חונן דל וגו' (משלי י"ט י"ז):[1]

בא אביון בן דל אחריו ועשה תשובה. צדיק ורע לו. לא עשה תשובה. רשע ורע לו:

בא עני בן אביון בן דל אחריו. (ה)עשה תשובה. צדיק ורע לו. לא עשה תשובה. רשע ורע לו:

בא רש בן עני [בן אביון] בן דל אחריו. עשה תשובה. צדיק ורע לו. לא עשה תשובה. רשע ורע לו:[2]

ויאמר. אם ידיו כולן כשירין מה אתה אומר עליהם. העניים והאביונים מבקשים מים ואין ולשונם בצמא נשתה וגו' (ישעיה מ"א י"ז).[3] ואומר ויוסיפו ענוים בה' שמחה [ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו][4] (שם כ"ט י"ט). ואומר הנה צרפתיך ולא בכסף בחנתיך בכור עוני (שם מ"ח י').[5] מלמד שחזר הקב"ה על כל מידות טובות שבעולם. [ו]לא מצא להן מידה טובה לישראל אלא עניות.[6] שמתוך עניות הן יריאין את ה'. אין להם לחם לאכול ובגד ללבוש ושמן לסוך. (יבקשו) [ובקשו] רחמים ומצאו. נימצא על ידי עניות (הוי ויריאין) [היו יריאין] את ה'. אין עושי חסד באין אלא מתוך עניות. ואין [עושי] צדקות באין אלא מתוך עניות. ואין גומלי חסדים [באין] אלא מתוך עניות. ואין יראי שמים באין אלא מתוך עניות. שנאמר מקים מעפר דל ומאשפות ירים אביון (ש"א ב' ח').[7] לא נאמר מקים ממיטתו עשיר. כי לה' מצוקי ארץ (שם) ואין מצוקין אלא תלמידי חכמים. שנאמר ויתקבצו אליו כל איש מצוק וגו' (שם כ"ב ב'):[8]

מאיר עין

[11] בילקוט בשינוי סגנון ועיי' בפדר"א פמ"ו:

פרק ה'. [1] עיין ב"ב י' ע"א: [2] עיי' לעיל פי"ז ובפרקים דלהלן ו' וז' וכו'. והגהתי מספרא. ובד"ו משובש. ומנה כאן ד' דורות דהיינו שלשים ורבעים. ועיי' בויקרא רבה פ' בהר ח' שמות נקראו לעני וכו': [3] במקרא כתוב לשונם: [4] במקרא כתוב ויספו: [5] במקרא כתוב בחרתיך: [6] עיי' הגיגת ט' ע"ב. בכי"פ חסר דף ומתחיל מכאן. בעולם ולא מצא מדה מעולה מעניות כמו שרמזתי לעיל ספ"ג ואעתיק ממנו. שמתוך עוני יהיו בני אדם יראי שמים אם אין לחם (לכם) [לחם] לאכול ובגד ללבוש ושמן לסוך מבקשים לבעל הרחמים מרחמיו ומחסדיו והוא מספיק ומציונו שע"י עניות בנ"א יראי שמים ומציונו שאין עושי תורה באין אלא מתוך עניות ואין יראי שמים באים אלא מתוך עניות מקים ממטתו (לא) עשיר [לא] נאמר אלא מקים מעפר דל: [7] במקרא כתוב מאשפות: [8] עיי' יומא ל"ח ע"ב דרשת ר"י. בד"ו משובש:

ובאהרן מה כתב בו ומה נאמר בו. תורת אמת היתה בפיהו וגו׳ (מלאכי ב׳ ו׳). וכי תעלה על דעתך שאהרן עובד עבודה זרה היה. הוא לא עיכבן אלא כדי שיבא משה:[7] ויש אומרים כדרך שעשה יעקב אבינו. קיים יעקב אבינו את התורה קודם שתינתן (לפניו) [לבניו]. שנאמר ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר וגו׳ (בראשית ל״ה ד׳). מה שכרה של אותה מצוה. ויסעו ויהי חתת אלהים וגו׳ (שם שם ה׳). לכך נתכוון אהרן. וקיים את התורה קודם שתינתן לישראל.[8] אף על כי כן העלה עליו הכתוב כאילו עבד עבודה זרה. שנאמר ויגף ה׳ את העם על אשר עשו את הענל אשר עשה אהרן (שמות ל״ב ל״ה):

אמרו. כשירד משה מהר סיני וראה את הסרחון שסרחו ישראל במעשה הענל. נסתכל בלוחות וראה שפרח כתב מעליהן. ושיברן תחת ההר. מיד נתאלם. שוב לא היה יכול להשיב דבר. מאותה שעה נגזרה גזירה על ישראל. שילמדו אותה מתוך הצער ומתוך השעבוד ומתוך הטילטול ומתוך הטירוף ומתוך הדחק ומתוך שאין להן מזונות. בשכר אותו הצער. עתיד הקב״ה לשלם להן שכרן לימות המשיח ולעולם הבא. שנאמר הנה ה׳ אלהים בחזק יבוא וזרועו מושלה לו הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו (ישעיה מ׳ י׳). ובקבלה הוא אומר. מי הקדימני ואשלם וגו׳ (איוב מ״א ג׳). לטובתי נשברה רגל פרתי. כדי שתהא משכורתי שלימה:[9]

ארבעים ימים האמצעיין נטל משה את האהל ויצא לו חוץ למחנה. שנאמר ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה וגו׳ (שמות ל״ג ז׳). והיה ישראל נוהגין אבילות בעצמן כל אותן הימים. עד שנתגלה מלך מלכי המלכים הקב״ה. יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים. ופתח לו פתח של רחמים. ואמר הקב״ה למשה. משה. מה עושין אותן עניים. מנודין לרב מנודין לתלמיד. מנודין לי מנודין לך. חזור בך והיכנם למחנה. שנאמר ודבר ה׳ פנים אל פנים (שם שם י״א). איני יודע מקרא זה מה הוא אומר. כשהוא אומר. ושב אל המחנה (שם). מלמד שהתיר לו את נדרו. והכנים את האהל למחנה: משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שכעס על בנו. והיה אחד מגדולי מלכות יושב לפניו. אמר לו. ריקא. אילמלי פלוני אוהבי יושב לפני. כבר היכיתיך מכות גדולות. לכך נדמה משה באותה שעה. שנאמר ויחל משה את פני ה׳ אלהיו וגו׳ למה יאמרו מצרים לאמר וגו׳ זכור לאברהם ליצחק וליעקב עבדיך וגו׳ (שם ל״ב י״א ער נמירא). מיד היה להן עניו. שנאמר וינחם ה׳ על הרעה וגו׳ (שם):[10]

ארבעים ימים האחרונים שעלה משה שנייה להר סיני להביא תורה לעמו. (ו)נגזרו ישראל יום צום יום תענית. יום האחרון שבכולם שהוא

מאיר עין

[7] שמות רבה פמ״א וב״ה ברש״י עה״ת: [8] כלו׳ קודם שקיבלו את הלוחות וכעין זו באדר״נ פ״ב שמשה שיבר את הלוחות שלא יתחייבו על ידיהן וריה״ג אמר משל באשה שקלקלה והוא ג״כ בשמות רבה פמ״ג ומ״ו שקרע הסרסור את הכתובה שתהא נידונית כפנויה ולא כאשת איש: [9] לעיל פכ״א עיי״ש ובילקוט קיטע זה כאן וסידרו לבסוף מדרש לעצמו אמקרא וישבר אותם תחת ההר עיי״ש וכן סידרו ביהושע ר׳ לי״ז בשינוי קצת. ובגליון שם סימנו מדרש. ועיי׳ לעיל באליהו רבא פ״ד: [10] בד״ו הדברים משובשים ובילי״ט כולא בסגנון מקושע. ועיי׳ ברכות ס״ג ע״ב ושמות רבה פמ״ח ודברים רבה פ״ג. ועי״ע במדרש תהלים מזמור כ״ח והובא בילקוט פ׳ תשא במקרא ומשה יקח את האהל בשינוי סגנון עיי״ש. ועי״ע ברבה ובתנחומא שם:

ברוך שאמר והיה העולם. ברוך הוא. ברוך אומר ועושה. ברוך גוזר ומקיים. ברוך עושה בראשית. ברוך שזכר את הראשונות והעביר את האחרונות. שאילו לא זכר את הראשונות והעביר את האחרונות. היה לו שיאמר. נרדי נתן סריו. ואמר נרדי נתן ריחו (שם). כיון שקיבלו ישראל מלכותו של הקב״ה ואמרו. כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע (שמות כ״ד ז׳). לכך נאמר. נרדי נתן ריחו. ולא נרדי נתן סריו:[3]

ר׳ ישמעאל בן אלעזר אומר. בשעה שקיבלו ישראל מלכותו של הקב״ה ואמרו. כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע. ירדו ששים ריבוא מלאכי שרת והניחו בראש כל אחד ואחד מישראל שני כתרים. אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע. שני כתרים מכתרו של אדם הראשון. שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו׳ (שם י״ט ו׳). ובשעה ששרחו במעשה העגל. ירדו מאה ועשרים ריבוא מלאכי חבלה ונטלום מהם. שנאמר ויתנצלו בני ישראל וגו׳ (שם ל״ג ו׳). יכול לעולם. ת״ל ופדויי ה׳ ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם (ישעיה ל״ה י׳). שמחת עולם בלבם לא נאמר. אלא על ראשם. מלמד שעתיד הקב״ה להחזיר כל כתריהן של ישראל לימות המשיח ולעולם הבא. לכך נאמר ושמחת עולם על ראשם:[4]

ומה דיתה מחשבה שהיתה בדעתו של הקב״ה. כך היה בדעתו. שכל אומה ומלכות שיבואו ויקבלו את התורה. יהו חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים. שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות (שם ל״ב ט״ז). אל תיקרי חרות אלא חירות. אין לך בן חורין אלא מי שאין מלאך המות שולט בו. שנאמר ממתנה נחליאל ומנחליאל במות (במדבר כ״א י״ט).[5] ממתן תורה נחלו עבודה זרה. ומעבודה זרה שעבדו בא עליהן מלאך המות. שנאמר אני אמרתי אלהים אתם וגו׳ (תהלים פ״ב ו׳). חבלתם מעשיכם. אכן כאדם תמותון וגו׳ (שם ז׳):[6]

מאיר עין

עליו וא״ל דייך מאיר אין דורשין שה״ש לגנאי אלא לשבח. ועיי׳ שבת פ״ח ע״ב דדריש ריב״ל צרור המור וגו׳ בברמי עין גדי מי שהכל שלו מכפר לי על עון גדי וכו׳ עיי״ש ואתיא כר״ט. והתרגום תרגמו ג״כ על מעשה העגל: [3] בילקוט מקוטע וחסר. ובשה״ש רבה הקשו הוא דעתיה דר״מ סיריי נתן ריחו. כלו׳ שהיה לו לומר נתן סיריו. ותירצו שם אלא מכאתא עלתא בידם מן הגולה ושנו בה שקפץ להם מעשה העגל והקדים להם מעשה המשכן. כלו׳ שכתבת התורה ציווי המשכן קודם מעשה העגל אעפ״י שלא נעשה אלא אחר ק״כ יום להעביר הסירחון. וכתב ריחו ולא סיריו. כעין שאמרו הבא. ולבי אומר לי דמסכתא זו הוא סדר אליהו רבה וזוטא ושנו בה כך. וכן הא דפסיקתא דר׳ כהנא שהבאתי לעיל פכ״ב מכת (שעלת) [שעלתה] מבבל אמרו שירדו עם הקב״ה וכו׳ כך שנה אליהו זכור לטוב. צ״ל מסכת שעלתה מבבל והוא הספר שלפנינו. ועיי׳ בפי׳ מתנות כהונה שם ובפסיקתא רבתי די׳ הדברות קמייתא ובמ״ע אות מ״ט: [4] נב״ו קטוע סיפא של מאמר הקודם ורישא של זה המאמר וחיו לאחד. ובילקוט השמיטו. ובפסיקתא רבתי קמייתא די׳ הדברות אמוראי אליבא דר׳ יוחנן ח״א ס׳ רבוא וח״א ק״כ רבוא ירדו לעטר וכו׳. ובשבת פ״ח ע״א דרשו ר׳ סימאי כדהכא ור״ל אמר שם שעתיד הקב״ה להחזירן עיי״ש ועיי׳ בפדר״א פמ״ז. ואולי צ״ל ר׳ שמעון בן אלעזר. וחילוף השמות בין ר׳ ישמעאל ובין ר׳ שמעון בחרבה מקומות: [5] במקרא כתוב וממתנה: [6] במכילתא מס׳ דבחודש פ״ט איתנייא בשם ר׳ יוסי ועיי׳ ע״ז ח׳ ע״א וע״ע עירובין נ״ד ע״א ופ׳ קנין תורה מ״ב. ופדר״א פמ״ו ושמות רבה פ׳ מ״א ואדר״נ פ״ב. ובענין הדרוש ממתנה נחליאל עיי׳ במדרש תהלים מזמור ה׳ ובבמדבר רבה סוף פ׳ חקת. ובילקוט חוקת הובא בנוסחא שלפנינו ויראה שמכאן הועתק. ובגליון גרשם פדר״א אבל בפדר״א שלפני לא מצאתיו:

ולמד] מבועז בן שלמון בן נחשון בן עמינדב שנשא אשה לשם שמים. סוף יצא ממנו דוד ושלמה בנו. שהרבו תורה ומצות בישראל. עליהן ועל כיוצא בהן ועל הדומין להן ועל העושה כמעשיהן עליהן הכתוב אומר. כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עשה עומדים לפני נאם ה' כן יעמוד זרעכם ושמכם (ישעיה ס"ו כ"ב):[10]

פירקא [ד']

שנו חכמים. הוי עלוב לכל אדם. ולאנשי ביתך יותר [מ]לכל העם. ומנין. תדע לך שכן. צא ולמד מהקב"ה שהיה עניו לעמו במקום [אחד] בשנים ובשלשה. ולא הלך עמהם בדרכיהם. ולא שפטן בעונותיהן. אלא היה להן עניו. ומנין. תדע לך שכן. (מאה) [ממאה] ועשרים יום מיום שניתנה תורה תמימה לישראל ועד יום הכיפורים:[1]

ארבעים יום הראשונים שעלה משה להר סיני. להביא תורה לעמו. אילמלי ענוה. לא ניתנה תורה לישראל. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שקידש אשה. והיה אוהבה אהבה גמורה. שלח והביא אדם אחד לעשות לו שליח בינו לבינה. והראהו את כל החופות שלו. ואת כל החדרים שלו. ואת כל הסתרים שלו. אמר לו. לך ואמור לאותה אשה. אני איני צריך לך כלום. אלא עשי לי חופה קטנה. כדי שאבוא ואדור עמך. כדי שידעו עבדי ובני ביתי. שאני אוהבך אהבה גמורה. ועד שהמלך עוסק במידות החופות. ולצוות שליח במתנות מרובות לשגר לאשה. באו ואמרו לר. זינתה אשתך עם אחר. מיד המלך הניח הכל מידו. והשליח נדחף לאחוריו. ויצא מבוהל מלפני המלך. שנאמר עד שהמלך במסיבו וגו' (שה"ש א' י"ב):[2]

מאיר עין

[10] בד"ו בכולא איזה קיטועין ושיבושים. והובא כולא בילקוט כי תצא בסגנון מקוטע ועל פיו תגהתי בכי"פ כולא חכי. בדרך ארץ ואלו הן יש נושא אשת לשם זנות וכו' לשום שמים וכו' שמוציאין טמנו בסורר ומורה וכו' שמצריכין אותו לידי אחרים וכו' ומנין לנושא וכו' שנ' וראית בשביה אשת וגו' והבאת אל תוך ביתך וגלחה על אותה שהנחתה בביתך (וגלך) [וגלחה] את ראשה (ועשה) [ועשתה] את צפורניה כל כך למה שמא אולי כשיראה אותה מגולחת וכעורה יתעב אותה וישנאנה ואם יצדו שולט בו ורצונה יקדשנה ויכניסנה בדרך אישות ולא בזנות אעפי"כ מה כת' בתריה כי תהינה לאיש שתי נשים וגו' כת' בתריה כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. ומנין לנושא אשה לשום ממון וכו' שכך מצינו בבני צלי וכ' ולסוף הוצרכו זה לזה וכו' שכן מצינו ביהושפט (ז"ל מלך ישראל) [מלך יהודה] ומנין למעט זרעו של ועתליה אם אחזיה וגו' אילמלא שם הברית שכרת הקב"ה לדוד היה נחרג יואש ולא היה נותר מבלכורבית דוד שריד ופליט. צא ושאל משני בני אדם שהיו משבט אחר וממשפחה אחת והיו דרים בשכונאחת האחד עני והאחר עשיר והיה לזה בן ולזה בת ולא רצה העשיר להדבק בעני אלא הלך לבקש אדבעל אחים רבים ובעל ממון והוא ממשפחה צרעה ולא קיים הפסוק שאמר הנביא הלא אב אחד וגו' למהלא נשתייר ממנו לא נוחל ולא מנחיל מפני שהניח עבדו אברהם (הוא משובש) שנכתר משבעים לשונוונדבק במי שלא היה ראוי לו לפי' ירש והוריש לזרעו מה שאמר הנביא יכרת ה' לאיש וגו' שלא יהיה לו ער בחכמים ולא עונה בתלמידים ולא מי ששואל הלכה בענין [ב]בית המדרש ולא שמשיב הלכה בתלמידים ולא שמגיש מנחה לה' צבאות. ומנין לנושא אשה לשם שמים שהויין לו בנים שמו. ע"כ. (ומכאן ואילך חסר בכת"י עד בעולם ולא מצא מדה מעולה מעניות וכו'. שהוא לפנינו בפירקא ה' ולפי פרקי הכת' בפרק ד'). אמר מאיר איש שלום הראית איך המעתיקים גורעין ומוסיפין ומשבשין ואינם שמים על לב להזהר במלאכתן שמלאכתן מלאכת שמים:

פרק ד'. [1] כ"ה בד"ו. ולקביה פורט הדבר: [2] בד"ו איזה שינוים ושיבושים. והובא בילקוט כי תשא בשינוי סגנון ובקיטוע. והוא דעתיה דר"מ בשה"ש רבה פ"א נתנו ישראל ריח רע ור' יהודה חולק

(ש)תדע לך שכן.[12] ארבע מדות בדרך ארץ. יש שנושא אשה לשום זנות. ויש שנושא אשה לשום ממון. ויש שנושא אשה לשום גדולה. ויש שנושא אשה לשם שמים. והנושא אשה לשם זנות סופו שמוציאין ממנו בן סורר (ומורה) [ומורה]. והנושא אשה לשם ממון סופו שמצריכין אותו לאחרין. והנושא אשה לשם גדולה סוף שמעמידין עליו מאותה משפחה למעט זרעו אחריו. והנושא אשה לשם שמים סוף שהוזין לו בנים שמושיעין את ישראל בעת צרתם:[13] ומנין לנושא אשה לשם זנות שמוציאין הימנו בן סורר ומורה. שנאמר וראית בשביה אשת יפת תאר (דברים כ״א י״א). סוף שמרננין בו הבריות. ומתוך רננה שמרננין בו הבריות הולך ונושא אחרת. שנאמר כי תהיין לאיש שתי נשים וגו׳ (שם שם ט״ו). ומתוך שנושא אשה אחרת הוא אוהב האחת ושונא האחת. שנאמר האחת אהובה והאחת שנואה (שם). ומתוך שהוא אוהב האחת ושונא האחת סוף שמוציאין ממנו בן סורר ומורה:[14] ומנין לנושא אשה לשם ממון סוף שמצריכין אותו לאחרים. שכן מצינו בבני עלי הכהן. שנשאו נשים שלא כראוי להם. סוף שהצריכן זה לזה. שנאמר והיה כל הנותר בביתך יבא להשתחוות לו לאגורת כסף וככר לחם ואמר ספחני נא אל אחת הכהונות לאכל פת לחם (ש״א ב׳ ל״ו): ומנין לנושא אשה לשם גדולה סוף שמעמידין עליו מאותה משפחה למעט זרעו אחריו. שכן מצינו ביהושפט מלך יהודה. שכשראה את אחאב מלך ישראל שהיו לו שבעים בנים. אמר. כלום ירש זה את העולם. סוף הלך ונתחתן בו. שנאמר וישלם יהושפט עם מלך ישראל (מ״א כ״ב מ״ה). ומנין למעט זרעו אחריו. שנאמר ועתליה אם אחזיה ראתה כי מת בנה וגו׳ (מ״ב י״א א׳): אילמלי ברית שכרת הקב״ה עם דוד נהרג יואש באותה שעה. ובטלה מלכות בית דוד: ומה שכרן של אילו. הנושא אשה לשם זנות והנושא אשה לשם ממון והנושא אשה לשם גדולה. צא ושאל אותו עינין. שני בני אדם. שניהם משבט אחד. שניהם משכונה אחת. שניהם ממשפחה אחת. אחד עני ואחד עשיר. והיה לו לעשיר שישא ויתן את (העם) [העני]. ולא עשה כן. שנאמר הלא אב אחד לכולנו הלוא אל אחד בראנו מדוע נבגד איש באחיו לחלל ברית אבותינו (מלאכי ב׳ י׳). ואומר בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלים כי חלל יהודה וגו׳ (שם י״א). לפיכך לא נשתייר מהן כלום. לפי שהניח אותו הזרע שבחנו הקב״ה מתוך שבעים לשונות. והלך ונדבק במי שאינו ראוי לו. שנאמר יכרת ה׳ לאיש אשר יעשנה ער ועונה מאהלי יעקב ומגיש מנחה לה׳ צבאות (שם י״ב). ולא יהיה לו ער בחכמים. ולא יהיה [לו] עונה בתלמידים: לא ער בחכמים. לא מי ששואל הלכה כעינין בבית המדרש. ולא עונה בתלמידים. ולא מי שמשיב כהלכה בתלמידים. ולא כהן שמגיש מנחה לה׳ צבאות:[15] ומנין לנושא אשה לשם שמים שהוזין לו בנים שמושיעין את ישראל בעת צרתם. צא למד [מעמרם שנשא אשה לשם שמים. ויצאו ממנו משה ואהרן ומרים. שרבו תורה ומצות בישראל. וצא

מאיר עין

[12] הנהתי עפ׳ הד״ו: [13] עיו׳ ד״א זוטא פ״ו וקידושין ע׳ ע״א: [14] עיו׳ ספרי תצא פ׳ רי״ד רט״ו ורי״ח ותנחומא פ׳ תצא: [15] בסנהדרין פ״ב ע״א איתאמרא בשם רכ ובשבת נ״ת ע״ב מייתי לה סתמא עיי״ש:

או להצית בו את האור. אף כך בני אדם מתוך דרכיהן נידונין. דנין אותן מתוך דרך ארץ. בשביל להצילם מיום הבא לקראתם. שנאמר אוי להם כי נדדו ממני וגו׳ (הושע ז׳ י״ג):[5]

בשלשה דברים (מסתכל) **[יסתכל] אדם בכל יום.**[6] בשעה שנכנס לבית הכסא. ובשעה שמקיזין לו את הדם. ובשעה שהוא עומד על המת: בשעה שנכנס לבית הכסא. אומרים לו. ראה דרכך כדרך בהמה: ובשעה שמקיזין לו את הדם. אומרים לו. ראה שבשר ודם אתה: ובשעה שהוא עומד על המת. אומרים לו. ראה להיכן אתה הולך. ועדיין אינו חוזר. אלא יושב ומרבה דברים יתירים. שנאמר אולת אדם תסלף דרכו וגו׳ (משלי י״ט ג׳). ובשקר הוא אומר. מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תהרג כי לא אצדיק רשע (שמות כ״ג ז׳). ואומר איש את רעת רעהו אל תחשובו בלבבכם ושבועת שקר אל תאהבו כי את כל אלה אשר שנאתי נאם ה׳ (זכריה ח׳ י״ז):[7] וכאי זה צד. יעשה אדם עצמו צדיק לדבר אמת. מוסרין לו מלאך שמתנהג עימו כדרך הצדיקים ומדבר אמת. עושה אדם עצמו חסיד לסבול את הכל. (ו)מוסרין לו מלאך שמתנהג עימו כדרך החסידים ומקבל את הכל. ואם עושה אדם את עצמו רשע לכחש ולשקר. מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו כדרך הרשעים ומכחש ומשקר. עושה אדם עצמו מידה בינונית. מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו כדרך מדה בינונית.[8] שנאמר אני ה׳ חוקר לב בוחן כליות לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו (ירמיה י״ז י׳).[9] ועל ידי דוד הוא אומר. עם חסיד תתחסד ועם גבר תמים תתמם עם נבר תתברר ועם עקש תתפתל (תהלים י״ח כ״ו וכ״ז).[10] ואומר ואת עם עני תושיע ועיניך על רמים תשפיל (ש״ב כ״ב כ״ח). עם עני תושיע. עם שעניות יפה לו. ועיניך על רמים תשפיל. אילו אומות העולם.[11] ואומר מפי עליון לא תצא הרעות והטוב (איכה ג׳ כ״ח). [אפשר לומר כן והלא מידות טובות יוצאות מלפניו. אלא אמור כן]. (אילא) הטובה אינה יוצאה לעושה רעה. והרעה אינה יוצאה לעושה טובה. אלא טובה כלפי טובה. והרעה כלפי רעה. ומנין

מאיר עין

[5] בילקוט בסגנון מקוטע ובד״ו משובש. בכי״פ כולא הכי. למיתה אין כל בריאה יכולת לירד לעולם בלי צער אלא מתוך שאוכל ושותה שמח הוא על אשתו וכו׳ ואין פירות ותבואות וכו׳ לידי בושת וכו׳ ואין אנשים מטמאין בנגעים וכו׳ ואין הנשים וכו׳ בונה בית אלא להכניס לו פירות (וכן באיכ׳ ג׳ לו) וכו׳ להצית בו וכו׳: [6] כ״ה בד״ו. ובילקוט בשביל להציל׳ מיום הבא ולא עוד אלא בג׳ דברים אדם מסתכל בכל יום וכו׳. בכי״פ בג׳ דברים יהא אדם מסתכל בכל יום בשעה שיכנס וכו׳: [7] בד״ו הסגנון מקוטע ובילקוט מקוטע ומשובש. במקרא כתוב ואיש וגו׳ אל תחשבו. בכי״פ בשעה שיכנס לבה״כ אומרים לו וכו׳ ואם אינו חוזר ויושב ומרבר דברים יתירים צא ולמד מה כתב בו אולת אדם וגו׳ ואומר וכו׳: [8] בילקוט מקוטע ובד״ו משובש ומקוטע. בכי״פ כיצד אדם עושה עצמו צדיק וכו׳ מלאך שיתנהג עמו בדרך וכו׳ שיתנהג עמו בדרך החסידים וסובל את הכל עושה אדם עצמו לכחש ולשקר וכו׳ שיתנהג עמו בדרך הרשעים וכו׳ מדה בינונית וכו׳ שיתנהג עמו מדת בינונית ומנין שכן כתב שנ׳ אני ה׳ חוקר וגו׳ ואומר עם חסיד תתחסד וגו׳ אלו אומות העולם: [9] במקרא כתוב ולתת: [10] במקרא כתוב עם גבר:

[11] מכאן ואילך קיטע בילקוט. ועיי׳ מכות י׳. ע״ב בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו ושבת ק״ד ע״א בא ליטהר מסייעים אותו. ועיי׳ תניגה ט׳ ע״ב דאליהו אמר לבר חי חי שחזר הקב״ה על כל מדות טובות לישראל ולא מצא אלא עניות. בכי״פ ומה שאמר ירמיה מפי עליון וגו׳ אין לחבין אותו כן מפני שכל מדות טובות יוצאות מלפניו ואין הטובה יוצאה לעושי הרעה וכו׳ ומנין תדע לך מאלו ארבע מדות שהן בדרך ארץ וכו׳:

אפילו אין בידו של אדם לא מקרא ולא משנה. אלא יושב וקורא כל היום. אחות לוטן תמנע (שם ל"ו כ"ב) שכר תורה בידו.[26] ומה שכרו של יעקב שהיה מודה לאמת ודובר אמת בלבבו כל ימי חייו. ומה שכרן של שנים עשר שבטים שהיו עושים רצון יעקב אביהם. שנאמר כענבים במדבר מצאתי ישראל כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם המה באו [וגו'] (הושע ט' י'). מה שכרן של אברהם יצחק ויעקב. שנהגו אימה בלבבן מתוך שבעים לשונות. להן ולבניהן ולבני בניהן עד סוף כל הדורות:[27]

פירקא [ג'].

הכל ברא הקב"ה בעולמו חוץ ממידת השקר שלא ברא. ומידת עוול שלא עשה. שנאמר הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא (דברים ל"ב ד'). ואומר ה' צדיק בקרבה לא יעשה עולה בבקר בבקר משפטו יתן לאור ולא נעדר ולא יודע עול בושת (צפניה ג' ה').[1] ואומר חלילה לאל מרשע ושדי מעול כפועל אדם ישלם לו וכאורח איש ימציאנו (איוב ל"ד י' י"א):[2]

מעיד אני עלי שמים וארץ, שאילמלי לא נקבצו בני אדם למיתה[3] אין כל בריה יורד (לפני) [לידי] צער. אלא מתוך שיאכל וישתה ושמח הוא עם אשתו (ו)על בניו ועל בני ביתו (ו)נפטר לבית עולמו. ואין פירות ותבואה באין לידי הרקבה. אלא מתוך דרכיהם של בני אדם. ואין בני אדם באין לידי בושה. אלא מפני דרכיהם. ואין עיניהם של בני אדם כיהות בחצי ימיהם. אלא מתוך דרכיהם. [ואין בני אדם מיטמאין בנגעים. אלא מתוך דרכיהם]. ואין הנשים מטמאות בזיבה. אלא מתוך דרכיהם.[4] שנאמר כה אמר ה' בורא השמים הוא האלהים יוצר הארץ ועושה הוא כוננה לא תוהו בראה לשבת יצרה אני ה' ואין עוד (ישעיה מ"ה י"ח). צא ולמד מדרך ארץ. כלום אדם בונה בית. אלא על מנת להכנים בו פירות. ולהכנים בו כלים ולהכנים בו כספים.

מאיר עין

[26] במקרא כתוב ואחות. ונחשבו בני שעיר התחי שיבא זכרונם בתורה לפי שקיבלו את בני עשו בפנים יפות והתחתנו עמהם שתמנע אחות לוטן היתה פלגש לאליפז בן עשו. ופסוק ואחות לוטן תמנע תורה הוא וקוראו שכר תורה בידו: [27] עיי' לעיל סוף פי"א ופט"ז ופי"ב ופכ"ד ופכ"ז ופכ"ח. ופי' שנהגו אימה וכו' שכרן שהנהיגו אימת השם בלבבם יותר מכל ע' אומות. ובד"ו שנתנו. ויותר נראה שקיטוע כאן. בכי"פ שהיה מודה על האמת שנ' ודובר אמת בלבבו וכו' י"ב שבטים שהיו עושין רצון אביהם שבשמים שנ' כענבים וגו' שנהגו אימה בלבבן וכו' יש להן שכר ולבניהם ולבני בניהן וכו'.

פרק ג'. [1] במקרא כתוב לא נעדר: [2] במקרא כתוב כי פועל. חובא בילקוט פ' האזינו וקיטע הסגנון. בכי"פ (פרק כ') אמר אליהו הכל ברא וכו' ושדי מעול אלא כי פועל אדם ישלם לו ואומר כעל גמולות כעל ישלם (ישעיה נ"ט י"ח): [3] כלו' אלולי שנגזרה על כל מין האדם ע"י חטא אדה"ר אין כל בריה בא לידי צער מיתה אלא היה נפטר לבית עולמו בנשיקה. בד"ו משובש שאלמלא לא נתקבצו אדם למיתה וכו' יורד לפני שער אלא מתוך וכו' עם אשתו ועם בני ביתו ונפטר וכו'. ובילקוט מקוטע ושינה הסגנון. מעיד אני עלי שמים וארץ אין כל בריה יורד לידי צער וכו' הוא ואשתו ובניו וכל אשר לו אדם נפטר לו לבית עולמו. ולנוסחתינו פי' שהוא שמח עם אשתו על בניו ועל בני ביתו ויאכל וישתה עמה נפטר לבית עולמו מתוך שמחה זו: [4] בד"ו ליתא בבא דזיבה. ובילקוט ליתא בבא דבושה אלא ג' אחר בבא דנגעים. ואין בנ"א באין לידי הבאשה אלא מתוך דרכיהם. ובבא זו לא מסתברא לי שאין לי דוגמא לומר על האדם הבאשה ע"כ הנחתי בבא דבושה והוספתי בבא דנגעים:

אמר לי. רבי. מפני מה נשתנו אומות העולם שאוכלין העולם הזה.[1]
אמרתי לו. בני. שכרן שהפריש ישראל מתוכן. לפיכך אוכלין העולם הזה
משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שמצא אדם אחד ממשפחה
מרובה. ועשה לו רצונו. שיגר המלך מתנות מרובות לבני המשפחה. בשביל
אותו האיש שעשה לו רצונו. אף כך אומות העולם. שכרן שפריש הקב"ה
ישראל מתוכם. לכך אוכלין העולם הזה.[20] ואמר לי. רבי. אלא מעתה כל
העושה מצוה נותנין לו שכרו. וכל העובר עבירה נותנין לו שכרו.[21] אמרת
לו. בני. מה שכרו של נחש הקדמוני שעמד וקילקל את כל העולם. מה שכר
של אדם וחוה שעברו על הציווי. מה שכרו של קין שהרג את הבל אחיו.
ומה שכרו של למך שהיה מתאבל על אחי אביו.[22] ומה שכרו של שם
שכיבד את אביו.[23] ומה שכרו של חם שלא כיבד את אביו. ומה שכרו של
נח שעמד ומיחה ברבים כל אותן מאה ועשרים שנה. עד שלא יהיה עליו.
לפיכך הכתיב עליו והגיד לדורות. כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה
(בראשית ז' א'). ומה שכרו של שם הגדול שהתנבא על כל אומות העולם
ארבע מאות שנה ולא קיבלו ממנו. ומה שכרו של אברהם אבינו שעמד ופינה
כל ע"ז שבעולם.[25] ועל שאמר דבר שלא כהוגן ירדו בניו למצרים. שנאמר
ויאמר אדני אלהים במה אדע כי אירשנה (שם ט"ו ח'). בשכר אותה התמהה
ירדו בניו למצרים. ומה שכרו של ישמעאל שעמד וקבר את אביו. ומה שכר
של יצחק שאמר לאביו. (אבה) [אבא] כפתיני יפה יפה ותניני על גבי המזבח
שמא אבעט בך ואכך. ונמצאתי מתחייב שתי מיתות לשמים. אני בחור. עומד
בכחי. בן שלשים ושבע שנים. ומה שכר של עשו שהוריד שתי דמעות לפני
אביו. ונתנו לו הר שעיר שאין גשמי ברכה פוסקין הימנו לעולם. ואף בניו
שעיר שקיבלו את בני עשו בסבר פנים יפות. נתנו להן שכרן. מיכן אמרו.

מאיר עין

נוסחא קצת לפרש הברייתא. בכי"פ מזבח כפרה הוא לכל ישראל וכו' ות"ח כפרה הם לכל ישראל וכו' לחם ביכורים וגו' והלא לא היה שם מזבח או מקדש ולא כ"ג אלא אלישע הנביא ותלמידיו שהיו יושבין וכו' בשומרון מכאן את למד שכל המכבד לת"ח כאילו מכבד לחקב"ה בעצמו שנ' ואת יראי ה' יכבד: [19] בלא קיום אלו המעשים שישראל נתחייבו בהם: [20] ג"ז הובא בילקוט שם ובשיבוש שאוכלין בזמן הזה. וג' ממשפחה נמוכה. וסיים שיגר להם המלך מתנות רבות לבני אותה משפחה בשבילו. וכל השאר קיצץ אלא מסיים אפי אין בידו של אדם לא מקרא וכו' ואחות לוטן תמנע שכר תורה בידו. בכי"פ מתנות מרובות לבני המשפחה שיעשו לו רצונו (והוא שיבוש): [21] כלו' שתסכים לי בדבר ונשתכך לבו עליו. ואח"כ האריך אליהו להראות לו שכך היא מדה מהלכת ע"פ כל הדורות: [22] וכ"ה בר"ו. אבל לא נודע לי שום מאורע באחי אביו. ויראה לי שבעל הספר פירש הפסוקים ויאמר למך לנשיו וגו' כי איש הרגתי וגו'. שהיה למך מתאנח וקובל על עצמו על מה שאירע לו. שהרג את אחי אביו והיה מתאבל על זה. והיה מתנחם במאורע של קין. וממה שמקיש את עצמו עם קין למד בעל הספר שעשת למך כמעשה קין. וכיון שבני בנים הם כבניהם א"כ דודו הרי הוא כאחיו. והיה אותו הבן של מחויאל צעיר בשנים מלמך בנו של מתושאל וע"כ קראו איש וקראו ילד: [23] וכ"ה בד"ו. ואולי צ"ל שכרן של שם ויפת שכיבדו את אביהם. ומעה הסופר באשגירה לישנא: [24] כלו' עד שלא יבא עליו מה שנגזר. ועיי' ב"ר פ"ל ובהגהת הרד"ל שם אות ח' וקהלת רבה פ"ט. בכי"פ ק"כ שנה שלא היה עליו הדיבור לפיכך מוכתב עליו לדורות וכו'. ונוסחא הגונה היא: [25] פיגר פי' נתן עיי' בערוך ע' פגר ובמ"ע לפסיקתא רבתי פ' ל"ב ענייה סוערה אות ז'. כולא בכי"פ שעמד ופיגר וכו' במה אדע הושב לו ירוע תדע בשכר אותה מילה ירדו וכו' שאמר לאביו אבא כפתני שמא אבעוט בך ואכך ונמצאתי מחויב לשמים אמרו שהיה בן ל"ז שנה וכו' שתי דמעות ניתן לו הר שעיר וכו' בסבר פנים יפות ניתן להם שכרן ואי זו שכר זכו ויצא מזרעם מלך שנ' ואחות לוטן תמנע ותמנע היתה פלגש וגו' את עמלק מכאן אמרו אין בידו של אדם לא תורה ולא משנה וכו':

על התורה ועל המצוות. עד שבאו אותן בני אדם ועשו את התורה ואת המצוות בצער. וציערו עצמן על התורה ועל המצות. לפיכך נתן להן הקב"ה משנה. להן ולבניהן ולבני בניהן עד סוף כל הדורות.[9] ומנין שיטול שכרו בעולמו שברא.[10] שנאמר כי חלק ה' עמו וגו' (דברים ל"ב ט'). ואומר חבלים נפלו לי בנעימים וגו' (תהלים ט"ז ו').[11] משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שבנה פלטורין ושיכללה. ובשמחתו ששמח בה סייף בה בית דירתו.[12] זו שכרה של ארץ ישראל. שעמד הקב"ה בתוכה וברא את כל הארצות כולן.[13] והפריש את ישראל תרומה מכל האומות. ומישראל הפריש את שבט לוי. ומלוי הפריש אהרן הכהן. וקידשו ומשחו. וכיבדו בבגדי כהונה בציץ ואורים ותומים. שהוא עומד לפניו ומכפר על ישראל בכל שנה ושנה.[14] והביא את ישראל. שהן תרומה מכל האומות. לארץ ישראל שהיא פרושה מכל הארצות. והביא את שבט לוי. שהפריש מישראל. לירושלים שהיא תרומה מארץ ישראל. והביא בני אהרן. שהפריש משבט לוי. לבית המקדש שהפריש מירושלים. לעמוד ולעשות רצונו בלבב שלם. שנאמר עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים וגו' (חבקוק ג' ו').[15] ואומר הליכות עולם לו (שם). מיכן אמרו. כל השונה הלכות. מובטח לו שהוא בן העולם הבא:[16] ויש אומרים. ממקום שניטל עפרו של אדם הראשון שם נבנה מזבח. שנאמר וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה (בראשית ב' ז'). ואומר מזבח אדמה תעשה לי וגו' (שמות כ' כ"ד).[17] מיכן אמרו. כל זמן שבית המקדש קיים. מזבח שבו הוא כפרה לישראל בכל מקומות מושבותיהם. ובחוצה לארץ חכמים ותלמידי חכמים הם כפרה לישראל בכל מקומות מושבותיהם. שנאמר ואם תקריב מנחת ביכורים לה' (ויקרא א' י"ד). ואומר ואיש בא מבעל שלישה ויבא לאיש האלהים לחם ביכורים וגו' (מ"ב ד' מ"ב). וכי אלישע כהן היה. והלא אין שם לא מקדש ולא מזבח ולא כהן גדול. אלא אלישע (ה)נביא היה. ותלמידי חכמים יושבין לפניו בין בדותן ובין בשומרון. מיכן אמרו. כל הניזקק לחכמים ולתלמידיהם מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב ביכורים ועשה רצון אביו שבשמים:[18]

מאיר עין

[9] כלו' נבחרו ישראל להודיע לבריות וכו' ואחר שבילאו את דבריו בפרט בבית אחרון נתן לחם את המשנה בשברן. בכי"פ עד שבאו אותן בנ"א ועשו את התורה בצער ועשו את המצוות בצער ובנו בית האחרון בצער וציערו עצמן וכו' לפיכך נתן להם משנה וכו': [10] שבאמת הוא שברו בעולמו ואי אפשר לאמרו אלמלא מקרא כתוב. בכי"פ ומנין שיטול הקב"ה שברו וחלקו בעולם שב' כי חלק ה' וגו' כמשל למלך שבנה פלטרין ושמח בה ובשמחתו ששמח בה סייף בה בית דירתו וכו' ומשבט לוי הפריש כהן גדול שהוא עומד ומכפר על ישראל בכל שנה ושנה: [11] כלו' הם חלקו של הש"ת והוא חלקם: [12] סייף פעל מן סוף כמו חייב מן חוב. כלו' לסוף קבע שם את בית דירתו: [13] ספרי ריש עקב שא"י נבראת קודם לכל: [14] עיי' לעיל פי"ט: [15] עיי' ויקרא רבה פי"ג ובתוספתא לפסיקתא רבתי קצ"ח ע"א ובריש מכילתא. ומדרש תהילים מזמור צ"ב ופדר"א פי"ח: [16] מגילה כ"ח ע"ב תנא דבי אליהו כל השונה הלכות מובטח לו שהוא בן העוה"ב שב' הליכות עולם לו אל תקרי הליכות אלא הלכות. וכמו שאמרו בברכות ח' ע"א מיום שחרב ביהמ"ק אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד. בכי"פ והביא את ישראל תרומה וכו' לירושלים שהיא פרושה מארץ ישראל והביא כהן גדול שהפרישו משבט לוי לביהמ"ק וכו' ראה ויתר גוים אמ' לו כל השונה הלכות מובטח לו שהוא בן העולם הבא. ונוסחא זו אינה ברורה: [17] בירושלמי נזיר פ"ז ה"ב איתאמרא בשם ר' יודן בן פזי ובב"ר פי"ד בשם ר' שמואל בר נחמן ועיי' בפרר"א פ"כ ובפי' הרד"ל. בכי"פ באותו מקום נבנה מזבח: [18] הובא בילקוט ויקרא ר' תנ"ח ושינה הסגנון ובכתובות ק"ה ע"ב איתניא ברייתא תניא ועיי"ש בתוספות שהביאו סדר אליהו זוטא בשינוי

אמרתי לו. בני. אם אמצאך בתוך משנת חכמים יעשו דבריך בדאין. אמר לו. הין. אבל. אמרתי לו. בני. כשאתה יורד לפני התבה בשבת כמה אתה מתפלל. אמר לי. שבע. אמרתי לו. ושאר הימים. [אמר לי]. תפילה כולה.[3] כמה בני אדם קורין בתורה בשבת. אמר לי. שבעה. במנחה בשבת. בשיני ובחמישי כמה. אמר לי. שלשה שלשה. ועל שבעת המינים כמה אתה מברך. אמר לי. שתים. ברכה לפניהם וברכה לאחריהם. ועל שאר המינים. ברכה אחת.[4] וברכת המזון. שלש. והטוב ומטיב ארבע. אמרתי לו. בני. וכי יש לנו אילו מהר סיני. והלא אינן אלא מתוך משנת חכמים. אלא כשנתן הקב"ה תורה לישראל. לא נתנה להן אלא כחיטים להוציא מהן סולת. וכפשתן להוציא ממנו בגד. ניתנה בכלל ופרט. ופרט וכלל. [וכלל ופרט וכלל]. שנאמר ונתתה הכסף בכל אשר תאוה נפשך (דברים י"ד כ"ו) כלל. בבקר ובצאן ביין ובשכר (שם) פרט. ובכל אשר תשאלך נפשך (שם) הרי זה כלל אחר. זה כלל שצריך לפרט ופרט שצריך לכלל:[5]

אמר לי. רבי. מיום שנברא העולם ועד אותה שעה כל העושה מצוה נותנין לו שכרו. כל העובר עבירה נותנין לו שכרו.[6] אמרתי לו. בני. אילמלי מקרא כתוב אי אפשר לאומרו. הקב"ה הוא מלך מסוף העולם ועד סופו וכל העולם כולו שלו הוא. שנאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים וגו' (שם י' י"ד). ואומר הבט משמים וראה וגו' (ישעיה ס"ג ט"ו). ולא שמים בלבד. אלא שמים ושמי שמים שבעה ועולם כולו שלו הוא. כסא כבודו שלו הוא. יטול שכרו וחלקו בעולמו שברא.[7] אלא להודיע לבריות. שכל מי שהוא עושה התורה בצער. ועושה את המצוות בצער. שכר דרך ארץ ניתנה לו. והקרן שמור לו.[8] (לפי) [ולפי] שלא מצא הקב"ה בבני אדם שעושין את התורה בצער ואת המצוות בצער ובונין בית אהרון בצער. ומצערין את עצמן

מאיר עין

ועשה כהן סולת ולש אותם ואפה אותם בנחתום והביא הלחם בשולחן ופרס המפה עליו עד בוא המלך כיון שבא המלך שאל אותם ואמר להם מה עשיתם ממה שנתתי לכם חפקח הביא השולחן לפני המלך אמר לו אדוני המלך הנח לך לחם לאכול מן החמים ומפה לנגוב מן הפשתן והיא פרוסה עליו והטיפש הוציא האגודה של פשתן והחטה לפני המלך. כשראה המלך כן פתח ואמר אוי לאותה בושה אוי לה לאותה תרפה צאו וראו איזה מהם חביב הוי אומר זה שהוציא את השולחן ערוך: [3] כד"ו ושאר הימים כמה. אמר י"ח. בכי"פ בתוך משנת חכמים יעשו דבריך כראוי אמר לו הן (והוא משובש) אמרתי לו כשאתה יורד וכו' אמר לי שבע ברכות אמרתי לו ושאר ימים מה אמר לי תפלה כולה: [4] עיי' ברכות ל"ז ע"א וב' וברש"י בד"ה ולא כלום. והכא מוכח דולא כלום הוא כמשמעו. בכי"פ אמרתי לו כמה בנ"א וכו' ובמנחה של שבת ובב' וה' אמר לי שלשה אמרתי לו ועל שבעת המינין וכו' שתים לפניהם ואחת לאחריהם ועל שאר המינין כמה ברכה אחת וברכת המזון שתים הרי שלש והטוב ומטיב ארבע (והוא משובש): [5] עיי' ריש תו"כ. ותשובה נצחת כאן לנמוהרי לב. שבאמת דתי ישראל ומנהגיהן הם מתוך משנת חכמים ולא עפ"י משמעות כתבי הקודש. וקיומן של ישראל בעוה"ז תלוי בקיום משנת חכמים. בד"ו איזה שיבושים קלים. בכי"פ מתוך משנת חכמים ששנו ודרשו אלא וכו' לברר מהן סולת וכו' וניתנה כלל ופרט ופרט של כלל ונתת הכסף וגו' ובשכר זהו פרט ובכל אשר תשאלך נפשך זהו כלל אחר זהו כלל שהוא צריך לפרט וכו'. והוא משובש קצת שהשמיט כלל ראשון: [6] ולא הפיק לגמור את דבריו והשיבו. ושאלתו היא. אם כך היא מיום שנברא העולם כמה נתייחדו בני ישראל. ולאיזה צורך היא משנת חכמים: [7] בתמיה. מה צורך לו לעבודת הבריות. בכי"פ וכל העולם כולו שלו וכסא כבודו שלו הוא שנ' הן לה' אלהיך וגו' ואומר הבט וגו' ולא שמים בלבד וכו' והעולם כולו שלו הוא וכסא כבודו וכו': [8] כלו' לכך נבחרו ישראל. בכי"פ את המצות בצער שבשכרן נתונה לו והקרן שמורה לו לפי שלא מצא וכו'. ונוסחא זו אינה ברורה:

שנאמר אשרי האיש אשר לא הלך וגו' (תהלים א' א'). ואומר אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת (שם ק"ו ג'). נאמר אשרי בתורה ונאמר אשרי בצדקה. מה אשרי האמור בתורה בן העולם הבא הוא. אף אשרי האמור בצדקה בן העולם הבא הוא: ומנין ששותה לתורה שנאמר אם בחוקותי תלכו וגו' (ויקרא כ"ו ג'). ואומר ה' קנני ראשית דרכו וגו' (משלי ח' כ"ב). ואומר ונתתי שלום בארץ (ויקרא שם ו'). ובצדקה הוא אומר. והיה מעשה הצדקה שלום וגו' (ישעיה ל"ב י"ז): ומנין שהתורה נמשלה בה. אין לך מידה טובה שברא הקב"ה בעולמו גדולה כתורה. שנאמר סלסליה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה (משלי ד' ח'). ואומר ובין נגידים תושיבך (בן ס"ראא). אף תורה עצמה אינה קרויה אלא צדקה. שנאמר וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות וגו' (דברי ו' כ"ה):[16] ומנין שממהרת להביא את ימות המשיח ואת ימות הגאולה. שנאמר שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות (ישעיה נ"ו א'): ומנין שהיא מעלה ומושיבה את נותנה נגד כסא הכבוד. שנאמר הולך צדקות ודובר מישרים וגו' והוא מרומים ישכון וגו'. ואומר מלך ביפיו תחזינה עיניך וגו' (שם ל"ג ט"ו ער י"ז):[17]

פירקא ב'.

פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאני אדם אחד. ובא אלי בדרך מינות.[1] ויש בו מקרא ואין בו משנה. אמר לי. מקרא ניתן לנו מהר סיני. משנה לא ניתן לנו מהר סיני. ואמרתי לו. בני. והלא מקרא ומשנה מפי הגבורה נאמרו. ומה בין מקרא למשנה. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה לו שני עבדים. והיה אוהבן אהבה גמורה. ונתן לזה קב חיטין ולזה קב חיטין. לזה אגודה של פשתן ולזה אגודה של פשתן. הפקח שבהן מה עשה. נטל את הפשתן וארגו מפה. ונטל את החיטין ועשאן סולת. ביררה טחנה. ולשה ואפה. וסידרה על גבי השלחן. ופרס עליה מפה. והניחה עד שלא בא המלך. והטפש שבהן לא עשה ולא כלום. לימים בא המלך בתוך ביתו ואמר להן. בניי. הביאו לי מה שנתתי לכם. אחד הוציא את [פת] הסולת על גבי השלחן ומפה פרוסה עליו. ואחד הוציא את החיטין בקופה. ואגודה של פשתן עליהן. אוי לה לאותה בושה. אוי לה לאותה כלימה. הוי אומר איזה מהן חביב. זה שהוציא את השלחן ואת [פת] הסלת עליו.[2]

מאיר עין

[16] בד"ו וביל"ק מקוטע קצת. ובכי"פ כולא הכי. לחיי העוה"ב שנ' אשרי האיש וגו' ונאמר בצדקה אשרי מה אשרי האמור כאן בן העוה"ב אף אשרי האמור בצדקה בן העוה"ב (והוא מקוטע) ומנין שהצדקה . . . . . לתורה מהכא כתוב בתורה אם בחוקותי תלכו ואחריו כתב ונתתי שלום בארץ ובצדקה נתב והיה מעשה הצדקה שלום ואף התורה עצמה קרויה צדקה שנ' וצדקה תהיה לנו וגו' ולא עוד אלא שהצדקה ממהרת הגאולה וימות המשיח שנ' שמרו משפט וגו' והנותנה עולה ויושב בנגד כסא הכבוד שנ' הולך צדקות וגו': [17] במקרא כתוב הוא.

פרק ב'. [1] בד"ו שיבוש מגונה בדרך מצות. ונשתבשו בו המחברים. ובכי"פ אמר אליהו פ"א וגו' ומצאתי אדם אחד והתחיל לבוא עלי בדרך מינות וכו': [2] בד"ו איתא פת. אלא דשם איתא זה שהוציא פת ושולחן. וזה מקוטע ומשובש. בכי"פ בדרך מינות אמר לי מקרא ניתן וכו' מפי הגבורה נאמרו ומה בין מקרא למשנה אלא זאת מקרא וזו פירושה אמרתי לו אמשול לך משל להד' וכו' אוהבן אהבה גדולה נתן לזה וכו' הפקח שבהן נטל את הפשתן ונהגו לבוות ולארוג ולעשות מפה והלך וטחן החטים

אלא בצדקה].[12] שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' (בראשית י"ח י"ט): [יצחק לא נשתבח אלא בצדקה. שנאמר ויזרע יצחק (בראשית כ"ו י"ב). ואין זריעה אלא צדקה. שנאמר זרעו לכם לצדקה (הושע י' י"ב). יעקב לא נשתבח אלא בצדקה. שנאמר קטנתי מכל החסדים (בראשית ל"ב י"א). אין קטנתי אלא מעט. אין מעט אלא צדקה. שנאמר טוב מעט בצדקה (משלי ט"ו ט"ז). משה לא נשתבח אלא בצדקה. שנאמר צדקת ה' עשה (דברים ל"ג כ"א). אהרן לא נשתבח אלא בצדקה. שנאמר תורת אמת היתה בפיהו (מלאכי ב' ו'). ואין אמת אלא צדקה. שנאמר אמת מארץ תצמח וגו' (תהלים פ"ה י"ב). דוד לא נשתבח אלא בצדקה. שנאמר [ויהי דוד עשה משפט וצדקה (ש"ב ח' ט"ו). ושלמה לא נשתבח אלא בצדקה שנאמר] וצדקתך לבן מלך (תהלים ע"ב א')].[13] אף הקב"ה משתבח בצדקה. שנאמר ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה (ישעיה ה' ט"ז). אף כסא הכבוד משתבח בצדקה. שנאמר ענן וערפל סביביו צדק ומשפט מכון כסאו (תהלים צ"ז ב'):

גדולה צדקה שמצלת את האדם מדרך המות: גדולה צדקה שהיא מארכת ימיו ושנותיו של אדם: גדולה צדקה שהיא מביאה את האדם לחיי העולם הבא: גדולה צדקה ששוותה לתורה: גדולה צדקה שהתורה משולה בה: גדולה צדקה שמטהרת להביא את ימות המשיח ואת ימות הגאולה: גדולה צדקה שהיא מעלה ומושיבה את נותנה נגד כסא הכבוד:

ומנין שהיא מצלת את האדם מדרך המות. שנאמר לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות (משלי י"א ד'): בוא וראה. שבמידה שאדם מודד בה מודדין לו. אדם נותן צדקה לחבירו בעולם הזה ומתכוון עליו שיחיה ולא ימות. אף הקב"ה מתכוון על נותנה שיחיה ולא ימות: ומנין אתה אומר. שכל מי שספק בידו לעשות צדקה ואינו עושה ולקיים נפשות ואינו מקיים. גורם מיתה לעצמו. שנאמר ויען נבל את עבדי דוד וגו' (ש"א כ"ה י'). ואומר ולקחתי את לחמי ואת מימי ואת טבחתי אשר טבחתי לגוזזי וגו' (שם י"א). ומיד נענש מיתה. שנאמר ויהי כעשרת הימים ויגף ה' את נבל וימת (שם ל"ח):[14] ומנין שהיא מארכת ימיו ושנותיו של אדם. שנאמר כי היא חייך ואורך ימיך (דברים ל' כ'). ואומר עץ חיים היא למחזיקים בה וגו' (משלי ג' י"ח). מצוה קלה שבתורה מהו אומר בה. למען ייטב לך והארכת ימים (דברים ב' ז'). קל וחומר בצדקה שהיא חמורה בתורה:[15] ומניין שהיא מביאה את האדם לחיי העוה"ב.

מאיר עין

[12] הגהתי לפי הענין דלהלן. ובכי"פ אברהם מנין כי ידעתיו. ושם הנוסחא מ"מ זכו בעוה"ז וזוכין ליומות המשיח וכו': [13] כ"ה בילקוט שם והדברים נראין שנקטע כאן וכן הגיה בעל זקוקין דנורא וכ"ה בכי"פ וג' יצחק מנין ויזרע יצחק וכו'. ויעקב משה ואהרן נקטעו וג' דוד מנין ויהי דוד וגו' ושלמה קיטע. ומסיים ואף הקב"ה נשתבח בצדקה וכו' ואין כסא הכבוד (לא) נשתבח אלא בצדקה וכו': [14] בילקוט שם מקוטע קצת. בכי"פ איזה שינוים קלים בכולא. ג' מדרך המיתה וכו'. שמארכת ימיו של אדם וכו'. שמביאה את האדם וכו'. ובבא ששוותה לתורה ליותא. שהתורה נמשלה בה וכו'. לחביא ימות המשיח והגאולה וכו'. שמעלה נותנה ומיושבתו (והוא שיבוש) כנגד כסא הכבוד גדולה צדקה שמצלת את האדם מדינה של גיהנם שנ' וצדקה תציל ממות ואין כוות אלא גיהנם וכת' לא יועילו אוצרות רשע וגו' בא ודאה שבמדה וכו' אדם נותן צדקה בעוה"ז מתכוון עליו שיהיה בה ולא ימות וכל מי שספק בידו וכו' לקיים נפשות ואינו מקיים מזמן מיתה לעצמו שכן מצינו בנבל שהדיח עבדי דוד שנאמר ויען נבל וגו' ואת טבחתי וגו' מיד נענש מיתה לעצמו שנ' ויהי כעשרת וגו': [15] ג"ז מקוטע קצת שם. בכי"פ על מצות קלה כת' למען ייטב לך והארכת ימים וכו':

בהלכות עד שהגיעו לצרת הבת. כיון שהגיעו לצרת הבת. אמרו לו. רבינו. צרת הבת מהו. אמר להם. מחלוקת בין בית שמי ובית הילל. והלכה כדברי מי. כבית הילל. והלא משמך אמרו. צרת הבת מותרת. ואמר להם. רבותיי. דוסה שמעתם או בן הורכינוס שמעתם. אמרו לו. חיי רבינו. סתם שמענו. אמר להם. אח קטן יש לי בכור שטן הוא. ויונתן שמו. מתלמידי בית שמיי הוא. היזהרו שמא יקפח אתכם בהלכות. ויאמר לכם צרת הבת מותרת. אבל מעיד אני עלי שמים וארץ. שעל המדוכה זו ישב חגי הנביא. ואמר שלשה דברים. צרת הבת אסורה. ועמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית. ומקבלין גרים מן הקרדמיים ומן התרמודיים:[8] וכשנכנסו. נכנסו בפתח אחד. כשיצאו. יצאו בשלשה פתחים. פגע בו (ר') [ברבי] עקיבה.[9] אמר לו. אתה הוא עקיבה בן יוסף ששמך הולך בכל העולם כולו. העבודה. אינך אפילו מרועי בקר. אמר לו. בבקשה ממך. אפילו מרועי צאן: אבל אין מקבלין גרים מן הכותיים. מפני עשרה שבטים שנבלעו ביניהם. עד שיבא אליהו ומשיח ויפרשו אותן. שנאמר הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם (מלאכי ג' כ"ג וכ"ד):[10]

משום דבי אליהו הגביא אמרו. גדולה צדקה. שמיום שנברא העולם ועד עכשיו כל הנותנה הרי הוא משתבח. וקולט עצמו מדינה של גיהינם. שנאמר אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה' (תהלים מ"א ב'). אין יום רעה. אלא יום דינה של גיהינם. שנאמר הסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך (קהלת י"א י'). ואומר אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת (תהלים ק"ו ג'):[11]

אבותינו הראשונים מפני מה זכו בעולם הזה ולימות המשיח ולעולם הבא. מפני שנהגו עצמן בצדקה: אברהם יצחק ויעקב. משה ואהרן. דוד ושלמה בנו. לא נשתבחו אלא בצדקה. [אברהם לא נשתבח

מאיר עין

[8] בד"ו שינוים קלים. ושם איתא מן הקרמיים. ובגמרא מן הקרדויין. ובילקוט סוף המאמר מן צרת הבת אסורה ולחלן קישע. ובירושלמי ליתיה רק גירי תרמוד: [9] כ"ה בד"ו ובגמרא: [10] בד"ו אינך אלא מרועי בקר א"ל ר"ע רבי אפילו מרועי צאן. ובגמרא אתה הוא ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו אשריך שזכית לשם ועדיין לא הגעת לרועי בקר א"ל ר"ע ואפילו לרועי צאן. ואם תהיה נוסחת הד"ו מקויימת נבין המאמר אשר עפ"י נוסחתינו הוא חידה הצריכה פתרון. והוא שבאמת ר"ע רועה של כלבא שבוע היה כמסופר עליו. ואמר לו שעדיין אינך אלא מרועי בקר. ואמר מרועי בקר. לפי שאין מגדלין בהמה דקה בא"י. וכששמע עליו שהיה רועה חשב שמסתמא רועה בקר היה. והשיבו ר"ע שהיה אפי' מרועי צאן. בחורשין במקום שמותר לגדלן. ובנוסחת הכת"י אם נמחוק מלת אפילו ונגיה אלא תהיה מסכמת עם נוסחת הד"ו. וכבר אפשר שהכותב באשגירת לישנא מדלחלן החליף מלת אלא במלת אפילו. או שטעה איזה כעתיק והחליף אלא באפילו. ואם נגיה בגמרא ועדיין לא הגעת [אלא] לרועי בקר וכו'. יתפרשו אף דברי הגמרא כן ואין הבדל ענין בין הנוסחאות רק הבדל סגנון לשון. ומאמר זה מן וכשנכנסו וכו' הוא בגמרא מאמר בפני עצמו תנא כשנכנסו וכו' (והוסיפו באמצע אקשיה ליה ואוקמיה. לפרושי). ובירושלמי כל הענין בסגנון אחר. ור' חנינא דצפורין מוסיף שם שאף ר' טרפון היה עמהם עיי"ש. ובבבלי ובירושלמי לא הוזכרו הכותיים. ועכ"פ ס"ל דכותים גוים גמורים הן: [11] במקרא כתוב והסר. בכי"פ כל מי שנותנה משתבח וקולט את עצמו וכו' ואין יום רעה אלא גיהינם. והובא בילקוט וירא ושם בטעות משום אדם אחד אמרו. וגם המאמר עצמו משובש עיי"ש. ול"ג מקרא והסר כעס וגו' והביא מקרא אחר וגם רשע ליום רעה. ואולי שזה המקרא הסר לפנינו. ובכי"פ הוא כלפנינו:

מיבנה גדולה אני. מעיר חכמים ורבנים. אמר לי. רבי. בא ושב במקום שאני מראה אותך. ואני נותן לך חטים ושעורים ופולים ועדשים וכל מיני קטניות. אמרתי לו. בני. אם אתה נותן לי אלף אלפי אלפים דינרי זהב איני מניח את התורה. ודר אני במקום שאין בו תורה. אמר לי. רבי. מפני מה. אמרתי לו. בני. לא חרב עולם אלא מפני פשעה של תורה. ולא חרבה ארץ ישראל אלא מפני פשעה של תורה. וכל צרות הבאות על ישראל [אינן אלא מפני פשעה של תורה]. גדול ורב הוא לפני הקב"ה פשעה של תורה. מפני שהיא שקולה כנגד כל העבירות שבעולם. שנאמר בפשע יעקב כל זאת (מיכה א' ה'). ואין זאת אלא תורה. שנאמר מי האיש החכם ויבן את זאת (ירמיה ט' י"א). ואומר ויאמר ה' על עזבם את תורתי וגו' (שם שם י"ב). אמר לי. רבי. ברוך ה' שבחר בכם משבעים לשונות ונתן לכם את התורה. שאתם בוטחים בו בכל מקום:[5]

בימי ר' דוסא בן ארקינס[6] (הוקרנס) [הותרה] צרת הבת לאחים. והיה הדבר קשה לחכמים. מפני שחכם גדול היה וזקן גדול היה ועיניו כיהו מלבא לבית המדרש. אמרו. מי ילך ויודיעו. אמר להן ר' יהושע בן חנניה. אני אלך. ואחריו מי. ר' אלעזר בן עזריה. ואחריו מי. ר' עקיבה. הלכו וישבו על פתח ביתו. נכנסה שפחתו ואמרה לו. רבי. חכמי ישראל באו אצלך. אמר לה. ייכנסו. כיון שנכנסו תפס [את] ר' יהושע בן חנניה והושיבו על גבי מיטה של זהב. אמר לו. רבי. אמור לתלמיד אחר וישב. ואמר. מי הוא. אמר לו. ר' אלעזר בן עזריה. ואמר. כלום יש לו בן לעזריה חבירינו. קרא עליו המקרא הזה. נער הייתי גם זקנתי לא ראיתי צדיק נעזב וגו' (תהלים ל"ז כ"ה).[7] אמר לו. אמור לתלמידך אחר וישב. ומי הוא זה. אמר לו. ר' עקיבה. אמר לו. אתה הוא עקיבה הדורשן ששמך הולך בכל העולם כולו. שב בני שב. כמותך ירבו בישראל. קרא עליו המקרא הזה. כפירים רשו ורעבו ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב (שם ל"ד י"א). התחילו מסבבין אתו

מאיר עין

[5] עי' לעיל פי"ח. בכי"פ סיפור זה בסוף בפי"ב. אמר אליהו ז"ל ע"א וכו' ומצאתי אדם אחד בהן לי שלום והחזרתי לו שלום ולא היה וכו' מיבנה הגדולה שיש בה חכמים ורבנים אני. אמר לי בוא ושב עמי במקומי ואני אתן לך וכו' איני מניח מקום תורה ודור במקום שאין בו תורה. א"ל למה אמרתי לו מפני שלא חרב א"י בראשונה אלא מפני פשעה של תורה ולא גלו ישראל מעל אדמתם ולא נשרף ההיכל אלא מפני פשעה של תורה שהיא שקולה כנגד כל עבירות וכו'; [6] לקמן הורכינוס ובד"ו תרכינס. וכל הס"פור הוא ביבמות ט"ז ע"א ושם איתא ר' דוסא בן הרכינס וכן בירושלמי יבמות פ"א ה"ו הרכינס. ולא איתאמר בגמרא לא תניא ולא ת"ר ולא תני פלוני. ובילקוט תהלים ל"ז תובא הענין תנו רבנן ביומי ר' דוסא בן הרכינס וכו'. ויראה שזה מהוספת הילקוט. שאינה ברייתא אלא מימרא דאמוראי עפ"י מסורת שהיתה בידם. שבירושלמי איתא לה תכי. ר' יעקב בר אידי בשם ר' יהושע בן לוי מעשה שנכנסו זקינים אצל ר' דוסא בן הרכינס וכו'. וג"ז הסיפור הוא בכי"פ בפ"יב ומסיים בו את הספר. ביומי ר' דוסא בן הרכינס הוותרה וכו' מפני שחכם גדול היה מלבא לביהמ"ד (היא קטוניה) וכו' אמר ר' יהושע אני אלך ואמר ר"ע אני אלך ואמר רא"ע אני אלך הלכו וכו' תפשו לר' יהושע והושיבוהו על מטה של זהב אר"י לר' דוסא ר' אמור לתלמידך אחר וכו' כלום יש בן לעזריה חברנו פתח ואמר נער הייתי וכו' אתה הוא עקיבא בן יוסף אתה הוא הדרשן וכו' ירבו כמותך בישראל פתח ואמר כפירים רשו וכו' מחלוקת בית שמאי ובית הלל אמרו לו והלכה כדברי מי א"ל כדברי בית הלל אמרו לו ואלא מישמך [אמרו] צרת וכו' רבותי שמעתם דוסא או שמעתם בן הרכינס וכו' ובבור שמן ויונתן שמו ומתלמידי ב"ש הוא וכו' שעל מדיכה זו וכו' מעשר שני בשביעית וכו' ומן התרדמיים כשנכנסו וכו' פגע בו ר' עקיבה וכו' איגך אפי' מדויעי בקר וכו' אפי' אינו מרועה צאן וכו' (משובש קצת). ובזה סיים סליק סדר אליהו זוטא; [7] במקרא כתוב ולא.

מרומי שמיו הרבין על סיני והטה
יסייעני להתחיל ולגמור סדר אלידו זוטא.

משום דבי אלידו הגביא אמרו. לעולם יהא אדם ערום ביראה, ומענה רך בפיו, ומשיב חמה, ומרבה שלום עם אביו ועם אמו ועם רבו ועם חבירו, בשוק אפילו עם גוי, כדי שיהא אהוב מלמעלה ואהוב מלמטה, כדי שיתקבל על הבריות וכדי שיתמלאו ימיו בטובה:[1]

הצדיק אבד ואין איש שם על לב (ישעיה נ"ז א'), מיכן אמרו כל המצער עצמו עם הציבור זוכה ורואה בנחמת ציבור, שנאמר וידי משה כבדים [וגו'] (שמות י"ז י"ב), וכי לא היה לו למשה רבינו כר או כסא לישב עליה, אלא כך אמר משה, הואיל והציבור שרוי בצער, אף אני אהיה עמהם בצער, ואשרי מי שמצערו עצמו עם הציבור:[2] לא יראה אדם את הרבים שרויין בצער והולך הוא לביתו ויאכל וישתה ויאמר, שלום עלייך נפשי, ואם עשה כן, עליו הכתוב אומר, הנה ששון ושמחה הרוג בקר וגו' (ישעיה כ"ב י"ג), מה כתוב אחריו, ונגלה באזני ה' צבאות וגו' (שם י"ד), זה עיניין הבינוניים, עיניין הרשעים מהו אומר, אתיו אקחה יין ונסבאה שכר וגו' (שם נ"ו י"ב):[3]

משום דבי אלידו הגביא אמרו. לעולם יהא אדם כשור לעול וכחמור למשאוי, ככהמה שהיא חורשת בבקעה, כך יהא אדם עוסק בדברי תורה, שנאמר אשריכם זורעי על כל מים [וגו'] (שם ל"ב כ'), אשריהם ישראל, בזמן שעוסקין בתורה ובגמילות חסדים, יצרן מסור בידן ולא הם ביד יצרן, אין זריעה אלא צדקה, שנאמר זרעו לכם לצדקה וגו' (הושע י' י"ב), ואין מים אלא תורה, שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ"ה א'), כיון שקרא אדם תורה נביאים וכתובים, שנה הלכות, שנה משנה, שנה מדרש, שנה הגדות, שנה תלמוד, שנה פילפול, מיד רוח הקודש שורה עליו, שנאמר רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני (ש"ב כ"ג ב'):[4]

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום ומצאני כשדור אחד ונתן לי שלום, ולא היה מכירני, אמר לי, רבי, מאי זה מקום אתה, אמרתי לו,

---

מאיר עין

פרק א'. [1] בד"ו משובש מעשה דבי אליהו, וג' ומענה רך ומשיב חמה, ואפי' עם גוי בשוק, ועיי' לעיל פי"ג ולהלן פט"ו: [2] בד"ו כר או כסת, ועיי' במכילתא שם: [3] עיי' כולא בתענית י"א ע"א, ולעיל פ"כ ופכ"ה ולהלן פט"ו: [4] עיי' לעיל פ"ב ולהלן פט"ו במה שהעתקתי מן חכי"פ שם:

לפ' חלק) וסיימתי אותי בראש חדש טבת והוא יום חמישי בשנת חמשת אלפים [redacted] ליצירה באון קשתיל והאל ברחמיו יצילנו מן הצרות שאנו שרויים [בתוכן] ויראנו בבנין בית הבחירה עם כל ישראל ויהודה אמן ואמן:

וכתב אח"כ החכם הנ"ל. כתב ההערה הזאת וכתב אליה זוטא הם דומים ממש. ואין ספק ששניהם יצאו מתחת יד סופר אחד. התבה וחמישים היא בתובה על הגליון כמו שהעתקתי. אבל תמינת כתיבתה אינה משונה משאר הכתב. ע"כ:

ראינו כי בסופם זה אינם כי אם י"ב פרקים. לפי מה שמונה המעתיק. כי אם נמנה עמדם המאמר הראשון שחשבו כמו פתיחתא. יהיו י"ג פרקים. והנה מאחר שמלאכתי בבר ננמרה אין עתיתי בידי לשנות את אשר כבר נעשה. בכל זאת אמרתי לי אל תמנע טוב מבעליו. כי נמצא בכת"י זה איזה נוסחא הגונה: אמנם התועלת הנרולה אשר אמצא אני בכת"י זה. היא כי נעמיד על ידו ונרע מתוכו אשר אין לשפיט מכנון ספר על קדמותי ואיחורי. כי המעתיקים שינו לפעמים את פני הספרים כפי העולה על רוחם. או לאיזה כוונה ותכלית אשר שמו נגד פניהם. על כן בכל מקום שמצאתי שנוסחת הכת"י או סנגוני נוטה מנוסחא וסנגון שלפני הבלעתים בהערותי בסוף איזה אות השייך לענינם. או שהעתקתי בולו בסוף הפרק. ואני מרמז עליו תמיד בכי"ם. רצוני לומר. בכתב יד פארמא. והי מה שרציתי להעמיד עליו כאן את הקרא. ואם יגזור השם ארחיב הדברים במבוא אל הספר:

שהקב"ה מקבל פני צדיקין לעתיד לבא. באין לפניו כבנים לפני האב וכעבדים לפני אדוניהן וכתלמידים לפני רבם. שנאמר ונסתם גיא הרי כי יגיע גי הרים אל אצל וגו' [ובא ה' אלהי כל קדושים עמך] (זכריה י"ד ה'):[66]

כן יה"ר מלפניך ה' אלוהינו שתראנו בבנינה של ירושלים אמן:

ובן יהי רצון.

סליק מדרש אליהו רבא בסיוע דגול מרבבה.

---

[66] ומסיים שם והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד.

סליק פ' מאיר עין על סדר אליהו רבא
בסיוע גלא עמיקתא ומסתרתא אלהא רבא.

אמר מאיר איש שלום. בגנזי הספרים בעיר פארמא במדינת איטליה נמצא כתב יד מן סדר אליהו זוטא. והוא ברשימת די רוססי קובץ 327 ס' 35. שרמז עליו מוהרי"טל צונץ בספרו על הדרשות (בהוצאה ב') צד קכ"ג הערה ג'. ולא היתה בידי להשיג העתקה מכת"י זה טרם שנגמרה מלאכתי. ואחרי כלותי המלאכה. וכבר באה לבית הדפוס. נודע לי אל מי אוכל לפנות ולבקש ממנו שיעתיק לי את הכת"י הזה. וכבר אמרו בב"ר פנ"ג הכל בחזקת סומין עד שהקב"ה מאיר את עיניהם. והנה נודע לי כי אוכל לפנות בבקשתי אל הרב החכם השלם בקהלת פארמא כש"ת מה"ח יונתן בר שבתי ז"ל קאמיריני. והנה הוא היושב עמדי להעתיק לי אותו הכת"י:

ואומר. הבת"י הזה מתחיל. אתחיל לכתוב אליהו זוטא. אמרו משום אליה הנביא גדולה צדקה וכו'. והוא מאמצע הפרק הראשון בסדר אליהו זוטא שלפנינו שמתחיל. משום רבי אליהו אמרו גדולה צדקה וכו'. ואח"כ מתחיל פרק א'. אמר אליהו פעם אחת וכו'. שהוא לפנינו פרק ב'. ומסיים. עד סוף כל הדורות. כמו שלפנינו. פרק ב'. אמר אליהו הכל ברא הקב"ה וכו'. שהוא לפנינו פרק ג'. וזה הפרק לא נשלם בי חסר דף א' בכת"י. והשורה האחרונה בו היא. ומנין לנושא אשה לשם שמים שהויין לו בנים שמו'. והוא לפנינו איזה שיטות קודם סוף פרק ג'. והנה חסר בו פרק ג' כולו שהוא לפנינו פרק ד'. ומפרק ד' שהוא לפנינו פרק ה' קטועה רישא ומתחיל. בעולם ולא מצא מדה מעולה מענוה וכו'. ומסיים וישת עליהם תבל. כמו שלפנינו. פרק ה' בהתחלתו ובסיומו הוא בפרק ו' שלפנינו. פרק ו' הוא בפרק ז' שלפנינו בשינוי סגנון. פרק ז' הוא בתחלתו וסופו בפרק ח' שלפנינו. פרק ח' מתחיל בימי עוזיה וכו' בפרק ט' שלפנינו. אבל מן בימי אחז מלך יהודה וכו' השמיט כולא עד גמירא. פרק ט'. מתחיל עשרה דורות מאדם עד נח וכו'. ומסיים בפרק י' שלפנינו. אמנם הוא קטוע רישא של פרק מן הא למדת וכו' עד עשרה דורות. פרק י'. הוא כולא בפרק י"א שלפנינו. אמנם פרק י"ב ופרק י"ג שלפנינו נשמטו לגמרי ואין זכר למו בכת"י זה. פרק י"א בו. הוא הסיפור שלפנינו בפרק י"ד. ומתחיל אמר אליהו ז"ל פ"א הייתי מהלך וכו' ומסיים ימין ושמאל תפרוצי. כמו שלפנינו. הפרק י"ב מתחיל. אמר אליהו ז"ל מעיד אני עלי שמים וארץ שכל ת"ח וכו'. בשינוי סגנון ממה שלפנינו בפרק ט"ו'. אמנם מן אמר דוד המלך אני אניד מלכותו וכו' עד גמירא נשמט בו. ותחת זה הוא מסיים בסיפור. אמר אליהו ז"ל פ"א הייתי עובר ממקום למקום וכו'. שהוא לפנינו בפרק א'. ואח"כ הסיפור. בימי דוסא בן הרכינס וכו'. שהוא לפנינו ג"כ בפרק ראשון. ומסיים במקרא הנה אנכי שולח לכם וגו'. סליק סדר אליהו זוטא שבח לאל:

ועל שאלתי מי היה הכותב ואימת נכתב. השיבני החכם הנ"ל מה שנמצא בקובץ לפני הדף האחרון וז"ל. אני שמואל בר יוסף הסופר ש"ץ בן כבוד ר' שמואל הסופר מ"ב בן כבוד ר' יוסף הסופר ז"ל כתבתי ספר זה שנקרא שמו פרק חלק (שבקובץ זה פ' הר"מ

במה הקב״ה מדמה פני הצדיקין לעתיד לבא בשיטה ראשונה.[57] משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם. שבא בסוסים ובפרשים וחיילות הרבה. [כדי שיבא וישרה עליהם בשכונה]. כיון ששמעו עבדיו ובני ביתו. יצאו אף הן בסוסים ובפרשים וחיילות הרבה. כדי (שיבא) [שיבואו] וישרה עמהם בשכונה. לכך נאמר ויגרש את האדם (בראשית ג׳ כ״ד).[58]

מפני מה לא נאמר ויגרש את הבהמה. ויגרש את החיה. ויגרש את העופות.[59] מעיד אני עלי שמים וארץ. שבהמה היה ועוף אין מלין אין קורין אין שוגין. לפיכך תלה הכתוב באדם. לכך נאמר ויגרש את האדם:[60]

למעלה הימנו אמר וקוץ ודרדר תצמיח לך (שם י״ח). כיון שאמר לו הקב״ה לאדם הראשון כך. נזדעזעו איבריו. אמר לו. הואיל והזדעזעו איבריך תאכל לחם. שנאמר בזעת אפיך תאכל לחם וגו׳ (שם י״ט).[61] [כי עפר אתה ואל עפר תשוב (שם)]. (יעפר) תלך לא נאמר. אלא ואל עפר תשוב. מיכן רמז (למיתה) [לתחיית המתים] מן התורה. לכך נאמר כי עפר אתה [ואל עפר תשוב]:[62]

מה נשתנה בי״ת מעשרים ושתים אותיות. שבו ברא הקב״ה את העולם. שנאמר בראשית ברא אלהים. והלא אין ראוי לומר אלא אלהים ברא בראשית. מה ת״ל בראשית ברא אלהים. צא ולמד מתינוק זה שפותחין לו בב׳ אל״ף. והוא אומר א׳ בי״ת. ממי את למד. מברכות וקללות האמורות במשנה תורה. וכן תורה אומרת בי״ת. בראשית ברא אלהים:[63]

נאמר בבי״ת ברכה. נאמר בא״לף ברכה. נאמר בבי״ת ברכה. ברוך. נאמר בא״לף ברכה. אנכי ה׳ אלהיך (שמות כ׳ ב׳): נאמר בב׳ קללה. נאמר בא״לף קללה. נאמר בב׳ קללה. בכה תבכה בלילה (איכה א׳ ב׳). נאמר בא״לף קללה. ארור:[64]

וכל העומדין לימות המשיח הולכין לארץ ישראל. שוב אינן חוזרין לעפרן לעולם. שנאמר והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים בירושלים (ישעיה ד׳ ג׳).[65] לאנה הולכין. בשעה

---

[57] בד״ו כמה מאור פני וכו׳ כשיטה הראשונה: [58] תנחתי עפ״י הד״ו. ובזה חזר בעל הספר למקרא שהתחיל כו׳. וכלו׳ לענין זה נאמר ויגרש. שפסקה שיטה ראשונה ותחזור לעתיד לבא: [59] שרמות כולן בכסא כבוד: [60] ותן כולן תלויין בו ובתיקונו יתוקנו גם הם ולא ירעו ולא ישחיתו עוד: [61] בפסחים קי״ח ע״א איתאמרא משום ריב״ל וברכת פ״כ בסגנון אחר. ובאדר״נ פ״א הוא בסגנון שלפנינו: [62] כ״ת בב״ר פ״כ בשם רשב״י: [63] כך היה מנהגם בלימוד התינוקת להתחיל בבי״ת ואח״כ האל״ף. ואחר שירצ התינוק שתי אותיות אלו היה קורא אותן כסדרן אל״ף בי״ת. ואמר שהיו עושין כן לסימן טוב. כספר ברכות וקללות במשנה תורה. שבתחלה הם הברכות ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה וגו׳ ואח״כ ארור אתה בעיר וגו׳. דהיינו אם השבע ואם לא תשמע. אם תשבע ברכה ואם לא תשמע אריזה. ובשם שמתחילין לתינוק בי״ת אל״ף כך אומרת התורה בי״ת אל״ף. ובתנחומא בראשית למה פתח בברייתו של עולם בבי״ת ולא באל״ף וכו׳ לפי שהאל״ף לשון ארור וב׳ לשון ברוך וכו׳ ומה כשנברא בלשון ברוך בנ״א מבעיסין ליוצרם בלשון ארור עאבו״כ: [64] כלו׳ באמת תמצא בבי״ת קללה בכה תבכה. ובאל״ף ברכה אנכי ה׳ אלהיך. מעתה כשם שבבי״ת ברכה וקללה כך באל״ף קללה וברכה. והדבר תלוי במעשה האדם להפך ברכה לקללה וקללה לברכה. שבאנכי ה׳ אלהיך תהופך הקללה שבאל״ף לברכה. והברכה שבבי״ת תהופך לבכה תבכה: [65] חוזר לענין התיית המתים דלעיל. ואיתנייא בסנהדרין צ׳ב ע״א בסגנון אחר. תנא דבי אליהו צדיקים שעתיד הקב״ה לחיותן אינן חוזרין לעפרן שנאמר והיה הנשאר בציון וגו׳ קדוש יאמר לו וגו׳ מה קדוש לעולם קיים אף הם לעולם קיימין ואם תאמר אותן שנים וכו׳:

בידיהם.[49] כיון שרבה דבר בידיהם השליכו שלטים מידם לארץ. אמרו. ממקום שנפלו לא יעלו.[50] שנאמר ובאו במערות צורים ובמחילות עפר וגו׳ חדלו לכם מן האדם וגו׳ (ישעיה ב׳ י״ט עד נמירא):

מדורו של מנשה ועד שנבנה בית האחרון שיטה אחת. הרי שלשת אלפים וארבע מאות ושמנה שנה.[51] ומשנבנה בית אחרון עד שחרב ארבע מאות ועשרים שנה. ומשחרב ועד עכשיו הרי תשע מאות:[52] אבי שבשמים. יהי שמך וגו׳ שאתה יושב ומצפה להן לישראל. מתי יגיעו ימות המשיח. ותמצא בישראל. מהן בעלי מקרא. ומהן בעלי משנה. ומהן בעלי משא ומתן. ותאמר להן [ל]העומדין לפניך במעלה. לא כך אמרתם לפני מתחילה. במה נחשב הוא (ישעיה שם). הרי בהן בעלי מקרא. הרי בהן בעלי משנה. הרי בהן בעלי משא ומתן: מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ. שיושב אני ומצפה להן לישראל יותר מאב לבנו ומאשה לבתה. שיעשו תשובה ויתקיימו דברי שלי:[53]

שתי שורות העומדות לפניו שמקדשות את שמו הגדול בכל יום תמיד. מיציאת החמה ועד שקיעת החמה אומרים. קדוש קדוש קדוש. משקיעת החמה ועד יציאת החמה אומרים. ברוך כבוד ה׳ ממקומו. תלמוד לומר קדוש קדוש קדוש. שאין הביריות רואות אתו. שאין מלאכי השרת רואין אתו. שאפילו חיות נושאות כסאו אין רואות את הכבוד:[54]

בית ישראל אני כפרתן בכל מקומות מושבותיהן. משיצאו ישראל ממצרים עד שנכנסו ישראל לארץ ארבעים שנה. כמה מגפפן. כמה מחבקן. כמה מנשקן: משנכנסו לארץ עד שנבנה בית הראשון ארבע מאות וארבעים שנה. ידו פרושה עליהן מכל צר ואויב:[55] משנבנה בית ראשון ועד שחרב ארבע מאות ועשר שנה. כמה מגפפן. כמה מחבקן. כמה מנשקן: משחרב בית ראשון ועד שנבנה בית אחרון שבעים שנה. ידו פרושה עליהן מכל צר ואויב: משנבנה בית אחרון ועד שחרב ארבע מאות ועשרים שנה. ידו פרושה עליהן מכל צר ואויב:[56] משחרב בית אחרון ועד עכשיו תשע מאות שנה. כמה מגפפן. כמה מחבקן. כמה מנשקן: מיכן ואילך. אם נעמוד אנו ובנינו ובנותינו ויהיה לנו פה כים ולשוננו כהמון גליו ושפתותינו כמרחבי רקיע. אין אנו יכולים להודות ולומר לפניך ה׳ אלהינו:

---

[49] ולא הועילו כי לא שבה נפשו עליו. ובד״ו עד שרבה דבר בפניהם וכיון שריבה ביניהם השליכו שליטים וכו׳ והוא משובש. והוא משל על האומה בדורו של מנשה: [50] כלו׳ אי אפשר להועיל להם כיון שנפלו לא יעלו עוד כזה שלא שבה נפשו עליו אעפ״י שנתיגעו עמו: [51] בעל זקוקין דנורא פרח והעמיד החשבון עפ״י סדר עולם זוטא וכולא הוא ברש״י ע״ז ט׳ ע״א: [52] ברש״י שם גמר ד׳ אלפים לבריאת עולם הוא קע״ב שנים לאחר חורבן. אם כן תשע מאות לאחר חורבן הם ד׳ אלפים שבע מאות וכ״ח וזה אינו סותר למנין הנזכר לעיל פ״ב יותר משבעה מאות שנה. שהיותר הם כ״ח שנים. אבל אינו מסכים עם החשבון בפ״ו צ״ד עולמים ומ״ד שנים שהם ד׳ אלפים שבע מאות ומ״ד שנים. שעדיין חסרים ששה עשר שנים והיה צ״ל תשע מאות וט״ז שנים. על זה יש לומר דפרטי לא קחשיב כמו דלא חשיב לעיל בפ״ב. והא דקחשיב להו בפ״ו לפי ששם לא חשיב מאות רק יובלות ומ״ד שנים הם כמעט יובל שלם שאפי׳ שמטה אחת אינה חסירה ואיכא למטעי הוכרח לפרט מ׳ ד׳ שנים. עכ״פ החשבון המדויק הוא בפ״ו. שנסדר הספר הזה כמו שהוא לפנינו ד׳ אלפים ת״ש מ״ד לבריאת עולם: [53] בד״ו כולו מקושט ומשובש: [54] כלו׳ דלכך אומרים ג״פ קדוש כנגד הבריות ומה״ש והחיות שאין רואין אותו: [55] בד״ו ידו פשוטה וכן להלן: [56] בד״ו הדברים מעורבבים ומשובשים:

שנו חכמים במרכבה. אם חזית גבר דשביט ודברור ודבררן עניה. דע דהוא ביש וחטא קדם אלהן:[41]

משנוצר העולם ועד המבול אלף ושש מאות וחמשים ושש שנה. והיו כל באי העולם מכעיסין ובאין לפניו עד שהביא עליהן מבול. וכיון שהביא עליהן מבול פסק מלקרות ומלשנות ומלעשות כל מלאכה: וכי מלאכה עשה מיום שברא העולם ועד אותה שעה. אלא י[ו]שב על כסא כבוד שלו. שליש היום קורא ושונה. ושליש היום דן את הדין. שליש היום עושה צדקה וזן ומפרנס ומכלכל לכל באי העולם ואת כל מעשה ידיו שברא בעולם.[42] וכיון שהביא מבול לעולם פסק מלקרות ומלשנות ומלעשות כל מלאכה. והיתה אותה שעה לפניו במידת האבל: כיון שבא נח לעולם אמר לו הקב"ה. בא אתה וכל ביתך אל התיבה (בראשית ז' א'). אתה ובניך (שם ו' י"ח). לבדכם. אשתך ונשי בניך (שם). לבדם. כיון שיצא אמר לו הקב"ה. [צא] מן התיבה. (התירך) [התירן] לו. שנאמר צא מן התבה וגו' (שם ח' ט"ז):[43]

באותה שעה התיעצו מלאכי שרת. והיו קושרין תינר לפני הקב"ה. כשברא את אדם הראשון אמרו לפניו. רבונו של עולם. מה אנוש כי תזכרנו וגו' עד צפור שמים ודגי הים וגו' (תהלים ח' ה' וגו'). באותה שעה אמר (לו) [להם] למלאכי השרת. תנו עיניכם במרכבה ודייכם. אפילו אין לי מהם אלא אחת מארבע מידות שקבעתי בכסא כבוד שלי. כבר גזרתי עליהן שיאכלו העולם הזה:[44]

מן המבול ועד דורו של מנשה שיטה אחת. דורו של מנשה למה הן דומין. למלך בשר ודם שעמד ותפס כל עבדיו שלו בידו והשליטן לכולן.[45] יצא עליהן לשדה.[46] והלכו ומצאו אדם אחד שטמון בסלע. תפשוהו ברגליו וחוציאוהו מן הסלע. ויחרו פניו מחורבות.[47] התחילו מנפחין לו בפניו ומשפפין (להן באפם) [לו באפיו]. כך היו מנפחין (להן בפניהם) [לו בפניו] ומשפפין (רבר באפם) [באפיו].[48] עד שרבה דבר

אותו וכו'. ומי איכא חשוכא קמי שמיא והכתיב ונהורא עמיה שרי. לא קשיא הא בבתי גוואי הא בבתי בראי. ואותן הבתים הם הדרי אל. וגרסינן שם עלה. ואמר ר' אחא בר יעקב עוד רקיע אחד יש למעלה מראשי החיות דכתיב ודמות על ראשי החיות רקיע כעין הקרח הנורא. עד כאן יש לך רשות לדבר מכאן ואילך אין לך רשות לדבר: [41] בד"ו אם חזית איש גבר דשכינו ודבר רן עיניה דער דהוא ביש וחטא קדם אלוהן. והנה הדברים משובשים אבל יש להכיר בהם נוסחתנו. אמנם עיקר ענינו נעלם ממני: [42] לעיל פי"ג ועיי' בב"ד ספ"יא שהיא מלאכה: [43] בירושלמי תענית פ"א אמרי לה ר' יודה בר פזי ור' חנין בשם ר' שמואל ב"ר יצחק. ובב"ר פל"א הוא ר' יהודה ב"ר סימון וכ"ה שם פל"ד. ושם הוחלף ג"כ ר' חנין לר' יוחנן. ובסנהדרין ק"ח ע"ב אמרה ר' יוחנן מאיזה מקרא הוא נלמד. אבל עיקר הדבר היה להם במסורת שהרי שנו עלה ת"ר ג' שמשו בתיבה וכולן לקו כלב ועורב וחם וכו': [44] בסנהדרין ל"ח ע"ב איתאמרא בשם ר"י אמר רב בסגנון אחר. והנה סיימה שיטה שניה במדת אבל. בד"ו שבושים קלים: [45] והשליטן הוא פעל מן שלטים. כלו' שנתן לכולם שלטים המגינים מפני החציים. ולהלן נלמד שהם מלאכי השרת העומדין לפניו במעלה שאמרו חרלו לכם מן הארם וגו': [46] כלו' שיצא המלך עליהן בראש לשדה: [47] בד"ו ליתא מחורבות. ופי' ויחרו פניו היא מלשון והעצמות יחרו (יחזקאל כ"ד י'). ויותר נראה להגיה ויחורו מלשון ולא עתה פניו יחורו (ישעיה כ"ט כ"ב). וכן נראה להגיה מחרבות. כלו' ע"י שדקרוהו בחרבות: [48] כצ"ל. וכנוסחא המשובשת היא ג"כ בד"ו אלא דשם איתא דברים באפם. והשיבוש נשתרבב מן לעיל פכ"ט בענין המרגלים. ונפלו כולן על פניהם ארצה ותתחילו מנפחין להן בפניהן משפפין להן באפן כך היו מנפחין להן כך היו משפפין להן באפן עד שנתישבה דעתן עליהן וכו'. (ואולי השיפוף הוא על ידי איזה דבר או דברים ואין צריך למחקן):

יסדן וכיללן עם רידודן, טיפוחן עם גמירתן, מתיחתן עם ישיבתן: כילולן עם רידודן מנין, שנאמר ויכולו השמים וגו׳ (בראשית ב׳ א׳): טיפוחן עם גמירתן מנין, שנאמר אף ידי יסדה ארץ וגו׳ (ישעיה מ״ח י״ג): מתיחתן עם ישיבתן מנין, שנאמר וימתחם כאוהל לשבת (שם מ׳ כ״ב):[34] והרי הן כאוכלין [ושותין] ושביעין ושמחין שמחה גדולה, והרי דברים קל וחומר, אם העומדין בחוץ [ו]רואין שכינה מבפנים הרי הן כאוכלין ושותין ושבעין ושמחין שמחה גדולה, הנכנסין בכסא כבוד שלו על אחת כמה וכמה:[35]

כיון שברא הקב״ה את העולם עמד ודחפן והוציאן בחוץ, והיו כולן צועקין ובוכין ומיללין בכיה גדולה, אומרים לפניו, רבונו של עולם, מפני מה הוצאתנו מתוך אותה מידה טובה, מפני מה הוצאתנו מתוך אותה מידה של קורת רוח:[36]

מארבע מידות שברא הקב״ה בעולמו הביא וקבע בכסא כבוד שלו, פני אדם מבני אדם, פני אריה מן החיה, פני שור מן הבהמה, פני נשר מן העופות: תנו שכרן לחיות אמרתי,[37] נטלתי שכרי בעולמי שבראתי, שכר פני אדם (שמרכבה) [שבמרכבה] לכל בני אדם שבארץ, [שכר פני אריה שבמרכבה לכל החיה אשר בארץ], שכר פני השור (שמרכבה חיה) [שבמרכבה] לכל הבהמה אשר בארץ, שכר פני נשר (שמרכבה) [שבמרכבה] לכל עופות שבארץ, כתב את הדבר וחתם:[38] כיון שחטאו ישראל בעגל הביא את הכרוב והכניסו תחת השור, שנאמר ארבעה פנים לאחד פני האחד וגו׳ (יחזקאל י׳ י״ד),[39] ואומר ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח [וגו׳] (שם א׳ כ״ב), כנון קרח שהררי אל שם, נטוי על ראשיהם מלמעלה (שם):[40]

מקדשי בנוי למעלה, ובענין ביהמ״ק שלמעלה עיי׳ מכילתא דשירתא פ״ו, ובספרי עקב אמרו שכל מי שהוא חביב קודם את חבירו, והזכירו תורה וביהמ״ק לדוגמא, ואמרו שם על א״י שהיא חביבה מכל נבראת קודם לכל, כוונתם לכל הארצות, ובמדרש תהלים צ״ג במקרא נכון כסאך מאז, זה אחד מששה דברים שעלו במחשבה קודם בריאת העולם ואלו הן, כסא הכבוד מלך המשיח והתורה וישראל וביהמ״ק והתשובה, ואפיק אבות וג״ע וגיהנם, וזה ודאי אינו מסכים עם עיקר הברייתא, גם הסדר כסא הכבוד מלך המשיח והתורה אינו נכון, ומשבשתא הוא, ובמדרש משלי פ״ח תמן תנינן שבעה דברים נבראו קודם בריאתו של עולם, ומעייל תשובה ומפיק אבות וישראל, ובפדר״א פ״ג עד שלא נברא העולם היה הקב״ה ושמו הגדול בלבד ועלה במחשבה לברוא את העולם והיה מחריט את העולם לפניו ולא היה עומד, משלו משל לת״ד למלך שהוא רוצה לבנות פלטרים שלו אם אינו מחריט בארץ יסודותיו ומוצאיו ומובאיו אינו מתחיל לבנותו, כך הקב״ה החריט לפניו את העולם ולא היה עומד עד שברא את התשובה, שבעה דברים נבראו עד שלא נברא העולם, והשיב ששה רחמא ומעייל תשובה ומפיק אבות וישראל, וסדרו נמי תורה גהינם וג״ע וכסא הכבוד, רק אינך סידר ביהמ״ק תשובה ושמו של משיח, ונראה לי דבשמו של משיח נכללו אבות וישראל והם הם שמו של משיח, ובב״ר שם פ״א הוסיף רבי אהבה ב״ר זעירא התשובה, ודנו שם בין תורה לכסא הכבוד איזה מהן קדמה, ובשם ר׳ שמואל ב״ר יצחק אמרו אמוראי מחשבתן של ישראל קדמה לכל דבר, ועיי׳ לעיל פי״ד דועת אליהו דישראל קודמין לתורה, בד״ה הנוסחא ששה דברים קדמו לעולם, אבל נוסחתינו עיקר דאיירי קודם לכרובים ואופנים: [34] חוזר אל מעשה שמים וארץ שנבראו בבת אחת שאח״כ יסדן בששת ימים: [35] זה חוזר אל הכרובים ואופנים ומה״ש, ואמר אם העומדין בחוץ וכו׳ כדמסיים אח״כ: [36] וענין הוציאן בחוץ מפרש במאמר שלאחריו והיא התחלת שיטה שנייה שבכלל השיטה השניה למטה היא מן ויגרש את האדם עד דור המבול: [37] לחיות שבמרכבה שנתקרבו והכרובים והאופנים נתרחקו לחוץ: [38] הגהתי עפ״י הד״ו אלא שבד״ו הדברים מעורבבים ומשובשים: [39] במקרא כתוב וארבעה, והובא בילקוט יחזקאל ר׳ של״ז מן התנחומא פ׳ אמור ואיתאמרא בחגיגה י״ג ע״ב בשם ר״ל דיחזקאל ביקש עליו רחמים עיי״ש: [40] בד״ו שהררי שמן נטוי וכו׳, ונראה שמלת שם נשתבש למלת שמן וחסירה מלת אל, ואולי צ״ל שהררי אל, כמו שאמרו בחגיגה שם וחשך ענן וערפל מקיפין

הרי הוא אומר את מי נועץ ויבינהו וגו' (ישעיה מ' י"ד). ממי נטל עיצה כשברא את העולם. לא נמלך אלא בתורה. שנאמר ואהיה אצלו אמון (משלי ח' ל'). אל תיקרי אמון. אלא אומן. כאומן זה שעוסק באומנתו.[26] משל למלך שבנה פלטורין על שמו. הביא את הפרשין ומתקין את הקורות.[27] ומביא מגילה ודיו. (הרי) [וצר] חדר בפני עצמו. ועלייה בפני עצמה. ובית הכסא בפני עצמו. ואחר כך בונה.[28] אבל מעשה שמים וארץ כולם נבראו בבת אחת. שנאמר קורא אני אליהם יעמדו יחדו (ישעיה מ"ח י"ג).[29] כאי זה צד. ישב הקב"ה וברא את עולמו שתי שיטות.[30] שיטה ראשונה. שני אלפים רבבות כרובים. שני אלפים רבבות אופנים. שני אלפים רבבות מלאכי שרת. וכסא כבוד למעלה מהן. וספיר למעלה מהן. והקב"ה יושב בשמי השמים העליונים. ואילמלי דבר כתוב אי אפשר לאומרו. וממעל לרקיע אשר על ראשם [וגו'] (יחזקאל א' כ"ו):

ששה דברים נבראו קודם.[31] תורה. גיהינם. וגן עדן. וכסא כבוד. ושמו של משיח. ובית המקדש: תורה מנין. ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח' כ"ב): גיהינם מנין. שנאמר כי ערוך מאתמול תפתה (ישעיה ל' ל"ג). אין תפתה אלא גיהינם. שהיא ברואה קודם לכל. כיון שברא הקב"ה גיהינם עמד וקילס את כל מעשה ידיו. שנאמר וירא אלהים את כל אשר עשה וגו' (בראשית א' ל"א): גם הוא למלך הוכן (ישעיה שם). אין מלך אלא יצר הרע. שנאמר טוב ילד מסכן וחכם (קהלת ד' י"ג). זה יצר טוב. ממלך זקן וכסיל (שם). זה יצר הרע: ד"א [טוב ילד וגו']. זה ר' עקיבה. ממלך זקן וכסיל. זה רופום הרשע: העמיק הרחיב (ישעיה שם). מלמד שהעמיקה לו והרחיבה לו למלאך המות כדי שתהא לו מלא קומתו. מדורתה אש ועצים הרבה (ישעיה שם):[32] גן עדן מנין. שנאמר ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם (בראשית ב' ח'): כסא כבוד מנין. שנאמר נכון כסאך מאז (תהלים צ"ג ב'): שמו של משיח מנין. שנאמר לפני שמש ינון שמו (שם ע"ב י"ח): בית המקדש מנין. שנאמר כסא כבוד מרום מראשון וגו' (ירמיה י"ז י"ב):[33]

---

[26] עיי' ריש ב"ר. בעל הספר תוא בא לסיום ספרו. ולהזור למה שפתח לדרוש מני שים אדם עלי ארץ והתחיל ויגרש את האדם. ומעתה הוא דורש במעשה בראשית ובמרכבה ובמאורעות מין האדם. עד ששב למקרא שהתחיל בו. ויגרש את האדם: [27] בד"ו שבנה פלטירין עד שמגיע את הפרשים ומתקנין את הקורות. והגיה בעל זקוקין דנורא שהוא מגיע את הקרשים ומתקנין את הקורות. ואינני רואה תועלת ושעם להגהה זו. ואולי יש לקרות המלה בכת"י הביא את הפושין. אמנם האחת כחבירתה אין לה מובן. ואולי פרשין הם ממונים כמו פורסי דבבל ביבמות (מ"ח ע"ב): [28] הגהתי עפ"י הד"ו: [29] כלו' במעשה וביצירה נתהוו בבת אחת. ומה שאמרנו כאומן וכו' היא במחשבה. והוא דעתית דרשב"י בב"ר פ"א. ור' נחמיה שם בפי"ב. והוא דעתיה דר"י בן חלפתא בתנחומא (הוצאת מוהרש"ב) ומעמיה כי יוצר הכל היא (ירמיה י'): [30] כדמפרש להו: [31] קודם לכרובים ואופנים: [32] הוסיף זה דרך אגב. ועיי' קהלת רבה שם ורשוהו שם ג"כ על אברהם ופרעה ועל יוסף ופוטיפר. אבל על ר"ע ושורנוסרופוס לא נודע לי: [33] בב"ר פ"א ששה דברים קדמו לבריאת העולם יש מהן שנבראו ויש מהן שעלו במחשבה להבראות התורה והכסא כבוד נבראו וכו' האבות וישראל וביהמ"ק ושמו של משיח עלו במחשבה להבראות. ואפיק ג"ע וגיהנם ועייל אבות וישראל. ובפסחים נ"ד ע"א ונדרים ל"ט ע"ב תניא שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם. ששה דתכא ועייל נמי תשובה. ותשובה ודאי דאינה רק במחשבה. ובתנחומא נשא בויהי ביום כלות חשיב שבעה דברים שקדמו למעשה בראשית ששה דבראשית רבה ועייל תשובה ויש אומרים אף ג"ע וגיהנם. ולפי זה יהיו ט' דברים. ואמרו שם א"ל הקב"ה למשה אמור להם לישראל כביכול לא בשביל שאין לי איכי לדור אני אומר לכם שתעשו לי משכן עד שלא נברא העולם הרי

אנשי מדבר נסות רוח היתה בהן. לפיכך מתו ולא נכנסו לארץ. שנאמר וידבר העם באלהים ובמשה וגו' (במדבר כ"א ה'). באותן דברים בארבעה וחמשה מקומות:[18]

שאול מלך ישראל נסות רוח היתה בו. לפיכך נהרג ונעקרה ממנו מלכות. שנאמר ויאמר שמואל ומה קול הצאן וגו' ויאמר שאול מעמלקי הביאום וגו' (ש"א ט"ו י"ד וט"ו). משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שאמר לבנו. בני. גדור שדה זו. עדור שדה זו. השקה שדה זו. גדר מקצתה ולא גדר כולה. עדר מקצתה ולא עדר כולה. השקה מקצתה ולא השקה כולה. כיון שבא אביו אמר לו. בני עשית כל מה שפיקדתיך. אמר לו. וכי מאחר שלא עשיתי למה פיקדתני. מיד מחזיר פניו באביו. שנאמר ויאמר שאול אל שמואל יען אשר שמעתי בקול ה' וגו' (שם כ').[19] ולא עוד אלא שמשמר קינאה ונקמה בלבבו על ישראל בכל מקומות מושבותיהם.[20] מה שנצטוה לעשות לא עשה. עתה לך והכית את עמלק (שם ג'). מה שלא נצטווה לעשות עשה. הרג את נוב עיר הכהנים (שם כ"ב). וזלזל בעריות ונתן את מיכל בתו אשת דוד לפלטי וגו'. ושאל באוב וידעונים. והרבה לעשות תועבות גדולות בישראל. לפיכך נהרג ונעקרה מלכותו:[21]

בית ישראל. אני כפרתן בכל מקומות מושבותיהם. גסות [רוח היתה] בהן ובה גלו מארצם:[22] (שאל בהן אחד) [שאלו] את יחזקאל בן בוזי הכהן. כהן שקנה עבד מהו שיאכל בתרומה. אמר להן. אוכל. מכרו רבו לאחרים מהו שיאכל בתרומה. אמר להן. אין אוכל. אמרו לו. אף אנו שהיינו בעירו ובביתו ובהיכלו עבדנוהו. עכשיו שגלינו לבין אומות העולם. נהיה כגוים כמשפחות הארצות וגו' (יחזקאל כ' ל"ב). אמר להן. כשמשוברין עצמותיכם ומנוקרין עיניכם ודם פיכם בא לארץ אתם ממליכים מלכותו עליכם. שכך קיבלתם לו מתחילה. כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז'). והוא ממליך מלכותו עליכם. שנאמר וה' האמירך היום (דברים כ"ו י"ח). העלה על רוחכם היו לא יהיה (יחזקאל שם ל"ב):[23] ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. אם נאמר היה. למה נאמר לא יהיה. ואם נאמר לא יהיה. למה נאמר היה. אלא כשאתם אומרים. נהיה כגוים כמשפחות הארצות. לא תהיה. כשאתם אומרים. לא יבא נבוכדנצר לארץ. היה:

אחרי דברים כולם. נאמר תועבה בעבודה זרה. נאמר תועבה בגסות הרוח. נאמר תועבה בעבודה זרה. לא תביא תועבה אל ביתך (דברים ז' כ"ו).[24] נאמר תועבה בגסות הרוח. תועבת ה' כל גבה לב (משלי ט"ז ה'): אף הקב"ה שהכל שלו והכל מעשה ידיו אין יכול לסבול את גסי הרוח. שנאמר גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל (תהלים ק"א ה'):[25]

---

[18] כלו שלא במקום הזה לבד עשו כן: [19] וכ"ה בד"ו ובמקרא ליתא יען: [20] שאמר לבני ימיני בני מישפחתו גם לכולכם יתן בן ישי וגו' כי קשרתם כולכם עלי וגו' (ש"א כ"ב ז' וח'). מזה אתה למד שכבבור היה שבל ישראל קשרו עליו: [21] וכ"ה בדתי"א י' י"ב ו"ד. ועיי' יומא כ"ב ע"ב. ועי"ע פסיקתא רבתי פט"ו פ' תחדש ובמ"ע שם אות כ"א שבטבעו היה ענוותן ואוי לה לדבנות שמקלקלת את בעליה: [22] כ"ה בד"ו: [23] במקרא כתוב והעלה על רוחכם היו לא תהיה. וכאשר הגהתי בצ"ל. והוא בספרי סוף שלח לך ועיי' בילקוט יחזקאל שם: [24] במקרא כתוב ולא: [25] עיי' סוטה ד' ע"ב וה' ע"א והגדות הרבה שם בעניין גסות הרוח. בד"ו בכל המאמר שיבושים קלים:

ולא זו בלבד אמרו. אלא כל מי שיש בו נסות הרוח נעקר מן העולם.

אנשי מבול נסות רוח היתה בהן ובה נעקרו מן העולם. שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו [וגו'] (איוב כ"א י"ד). מה היו עושין. היו פושטין בגדיהן ומניחין על גבי הארץ. והולכין ערומים בשוק. שנאמר ערום הלכו מבלי לבוש (שם כ"ד ז'). הקב"ה מציפן (בזיקים) [כזיקים] על פני האדמה. שנאמר קל הוא על פני מים וגו'. [ואומר] גורו לכם מפני חרב וגו' (שם י"ט כ"ט). אל תיקרי שדון אלא שדין. שיש דין למעלה:[9]

אנשי מגדל נסות הרוח היתה בהן ובה נעקרו מן העולם. שנאמר ויהי כל הארץ שפה וגו' (בראשית י"א א'). חסד גדול עשה עמהן. משל לאדם גולה ממדינה למדינה. כיון שראה את חבירו שמדבר עימו בלשונו. נתקררה דעתו עליו. שנאמר ויאמרו הבה (נרדה) [נבנה] וגו'. אלא כנגד הקב"ה. הן אמרו. הבה. והקב"ה אמר. הבה. הן אמרו. הבה נבנה לנו עיר וגו' (שם ד'). והקב"ה ירד משמי שמים העליונים ובילבלן בארבע רוחות העולם. שנאמר הבה נרדה וגו' (שם ז') ויפץ ה' אותם וגו' על כן קרא שמה בבל וגו' (שם ח' ט'):[10]

אנשי סדום נסות רוח היתה בהן ובה נעקרו מן העולם. שנאמר ואנשי סדום וגו' (בראשית י"ג י"ג): ד"א. רעים. בגזל. חטאים. בגלוי עריות. [להי]. בחילול השם. מאד. (מ)שהיו מתכוונין וחוטאין:[11] כשהיה לוט מדבר עמהן דברים שהן בדרך ארץ. ויאמרו גש הלאה (שם י"ט ט'). וכשהיה מדבר עמהן שאינן בדרך ארץ. [ויאמרו האחד] בא לגור וגו' (שם):[12]

סנחריב נסות רוח היתה בו ובה נעקר מן העולם. שנאמר ומי בכל אלהי הארצות וגו' (מ"ב י"ח ל"ה).[13] מהו אומר. ויצא מלאך ה' ויך וגו' (שם י"ט ל"ה). כולם מלכים קשורי כתרים בראשיהם:[14]

נבוכדנצר נסות רוח היתה בו ובה נעקר מן העולם. שנאמר אתה אמרת בלבבך וגו' (ישעיה י"ד י"ג).[15] מהו אומר. אך אל שאול תורד וגו' (שם ט"ו): אמרו עליו על נבוכדנצר הרשע. אדם קצר בקומה היה. כשהיה הולך ממדינה למדינה נתקבצו כל בני העיר ויצאו לקראתו. היו משחקין זה עם זה ואמרו. הזה ימלוך מסוף העולם ועד סופו. שנאמר ראיך אליך ישגיחו וגו' (שם ט"ז):[16]

נסות רוח היתה לפרעה ובה נעקר מן העולם. שנאמר ויאמר פרעה מי ה' וגו' (שמות ה' ב'):[17]

---

[9] עיי' לקמן באליהו זוטא פ"י. וסנהדרין ק"ח ע"א בסוף (ועפי"ז הגהתי) ובילקוט איוב תתק"ם. וכל עניכם נסות הרוח ולא היתה בהם שום בושה. ונסות הרוח היא מענין לבה גם בה בדחז"ל דהיינו היפך הבושה. וכתנחומא בפ' דור הפלגה פי' בענין אחר: [10] דעת בעל הספר שבתחלת נאמר ויאמרו איש אל רעהו הבה נלבנה וגו' ומה זה שהכפילו לומר הבה. הבה נבנה לנו עיר. אלא בנסות רוחם אמרו הבה כנגד הקב"ה. והקב"ה נשתמש בלשונם ואמר הבה נרדה. וזהו חסד גדול שרעתו של אדם מתקררת עליו כשמדברים עמו בלשונו אפי' בשעה שגוזרין דין עליו. בד"ו הדברים מישובשין: [11] עיי' סנהדרין ק"ט ע"א וכתרגום יונתן: [12] כלו' כפי דרך ארצם ומנהגם וכן פר"שי ה"ת עיי"ש ועיי' ברמב"ן: [13] במקרא כתוב מי: [14] עיי' לעיל פ"ז ובבמדבר רבה ס"ט. ושם מנו לכולהו דהכא בשביל שנתגאו עיי"ש. בד"ו קטוע וחסר: [15] במקרא כתוב ואתה: [16] שהיה ננס. וכתנחומא פ' תרומה אמקרא דחבקוק הנה עפלה לא ישרת נפשו בו אמרו. שהיה מביט בעצמו ומתבייש בפני הבריות וכו' למה שהיה קטן וכבד לכך נקרא שמו נבוכדנצר. (עיי' בילקוט חבקוק שם. ובפרש"י לבראשית רבה פט"ז שם האחר פישון זו בבל ננסא קורטא קיטע פושכא. ובלי ספק היתה לו כעין זו בנוסחתו שם. ועכ"פ נזכר שם שננס היה: [17] בד"ו פרעה נסות הרוח היתה בו:

ועם כל מעשה ידיו שברא בעולם. שנאמר עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ב'). כך היה אהרן מתכוון ועושה שלום בין ישראל לאביהן שבשמים. בין ישראל לחכמים. בין חכם לחבירו. בין אדם לחבירו. בין איש לאשתו. עליו הכתוב אומר. אמרו צדיק כי טוב (ישעיה ג' י'). כה אמר ה' שמרו משפט וגו' (שם נ"ו א'). הקב"ה בוחן לבות וכליות הוא אמר לאהרן. אתה נתכוונתה ועשית שלום בין ישראל לשמי הגדול. אני אוציא ממך בנים שמכפרין על ישראל בכל שנה ושנה. וקוראין עליהן שלום בכל יום ויום. יברכך ה' וישמרך [וגו'] (במדבר ו' כ"ד וגו'):[3]

כיוצא בדבר אתה אומר.[4] אחיתופל הגילוני חכם היה ותורה היתה בו. בשביל נסות הרוח שהיתה בו נעקר מן העולם. עליו הוא אומר. אוי לרשע רע וגו' (ישעיה ג' י"א). תחלת מעשיו מה הן. נתקבצו כל ישראל ודוד עמהם. להעלות את הארון (וגו') (ש"ב ו' ודה"א י"ג). ונשתכחה מהן הלכה. אמרו כולם. בא ארון משדה פלשתים בעגלה. אף בעגלה יבוא לבית דוד מלך ישראל. והקב"ה נשבע בשמו הגדול ביום שנשא עמרם את יוכבד דודתו לו לאשה במצרים לשם שמים. שינטל ארון ותורה עימו ותינתן בזרועו של עמרם. שנאמר ולבני קהת לא נתן וגו' (במדבר ז' ט').[5] מיד נטלוהו והרכבוהו על גבי העגלה. והיה ארון תלוי בין ארץ לשמים. אינו עולה למעלה ואינו יורד למטה. עזה היה עומד. שלח ידו ותפס בארון. אמרו פושעי ישראל באותה שעה. אילמלי לא שלח ידו עזה ותפש בארון כבר נפל ארון לארץ. מת עזה וניתלשה ידו מן הארון. הוכר דבר לכל ישראל. שהרי ארון תלוי בין ארץ לשמים אין עולה למעלה ואין יורד למטה: ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. שכשם שתפס אחיתופל הגילוני הלכה בגרונו ולא אמרה לרבים לפיכך מת בחניקה. אחת מארבע מיתות שנמסרו לבית דין. שנאמר ואחיתפל ראה כי לא נעשתה עצתו ויילך ויצו אל ביתו וגו' (ש"ב י"ז כ"ג):[6] מה ציוה. אמר להן. אל תהיו במחלוקת לעולם. ד"א אל תמרדו במלכות בית דוד:[7] כיון ששמע דוד דברים הללו. בא (וישב) לפני שכינה ושחה מלא קומתו ארצה.[8] אמר. אבי שבשמים. יהי שמך הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים ותהא לך קורת רוח מישראל עבדיך בכל מקומות מושבותיהם. שגידלתנו וקידשתנו וקילסתנו ורוממתנו וקשרת לנו קשר בדברי תורה מסוף העולם ועד סופו. מעשים שאנו עושים אינם הגונים לפניך. שנאמר על כן גדלת ה' אלהים וגו' (ש"ב ז' כ"ב). אלו מעשה דואג האדומי ואחיתופל הגילוני:

---

[3] עיי' לעיל פי"ג: [4] שהכל מדה כנגד מדה: [5] אמר לא נתן. ותלה הדבר במשה לפי שבמצרים היו כלי הקודש בזרועו של עמרם והיו ראוים בני עמרם לשאת את הקודש וניתן אל בני קהת ע"כ תלת הכתוב הדבר במשה. כנ"ל לפרש ולא נודע לי מקור או דוגמא לזה המדרש: [6] במקרא כתוב ויקם וילך אל ביתו אל עירו ויצו. ועיי' ספרי פ' נשא פי' מ"ו וברבה שם. ועיי' ברבה במדבר פ"ד דכשחזר דוד לירושלים אמרו לדוד. אבל בתחלה לא. לפי שלא מינתו דוד בין הזקנים ודוד שלח אליו ושאלו והשיבו שאיל לאילון חכימיא דמניתא. וע"כ קללו דוד באן דידע וכו' יהא סופא מתחנקא. ושם אמרו דתוה ארונא טעין כהניא לרומא וטריף לון לארעא. אבל ברבה שם בפ' פנחס פכ"א הוא כעין הכא. ובבבלי מכות י"א ע"א סיפרו ענין אחר שבשבילו מת אחיתופל בחניקה. והא דבמ"ר פ"ד הוא מירושלמי דפ' חלק ושם הביאו גם הא דמכות עיי"ש: [7] בב"ב קמ"ז איתנייא בריית דת"ד ג' דברים צוה אחיתפל את בניו אל תהיו במחלוקת ואל תמרדו במלכות בית דוד וי"ט של עצרת ברוך זרעו חתום: [8] הגהתי עפ"י הד"ו:

חרב (בעוונותיכן) [בעוונותיכן].[44] אלא בואו ושמחו עימי שמחה שלימה כדרך שאני שמח בכם לעולם ולעולמי עולמים. שנאמר בקדוח אש המסים ונו' (שם ס"ד א' וכו'):[45] ונם לילה (שם כ"א). אילו שנים שאתם דרים בין אומות העולם. שנאמר אם תבעיון בעיו וגו' (שם). לפי שאינו נותן את התורה אלא למי שמצטער עליה. שנאמר משא בערב [ביער בערב] (שם י"ג). אין ערב אלא לשון ערל. ואין יער אלא לשון צער. לכך נאמר משא בערב וגו' לקראת צמא התיו מים וגו' (שם י"ד).[46] למה ישראל דומין בעולם הזה לפני אביהם שבשמים. למלך בשר ודם שהיו לו שני עבדים. ונתן להן שני עצים.[47] ואמר להן. הביאו לי את האור. המצער גופו לפני המלך מביא האור לפני המלך. ושאין מצער גופו לפני המלך אין מביא האור לפני המלך: ד"א. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה יושב על כסאו. והיה עבדו משרת לפניו. ראהו שמתבהל. עמד מעל כסאו. תפשו בידו והושיבו לפניו. כך אמר להן הקב"ה לישראל. בניי. עשו אתם רצון בניכם ועבדיכם כדרך שאני עושה רצון בניי ועבדיי. שנאמר מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו וגו' (ישעיה נ' י'):

סליק פירקא.

מתוך השלום. כאיזה צד.[1] כשם שהקב"ה יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים מתכוון ועושה שלום בארבע מאות ותשעים ושש אלפים רבבות של מלאכי השרת שעומדין לפניו. מקדשין את שמו בכל יום תמיד. מיציאת החמה ועד שקיעת החמה אומרים. קדוש קדוש קדוש. משקיעת החמה ועד יציאת החמה אומרים. ברוך כבוד ה' ממקומו.[2] מתכוון ועושה שלום בשבעים לשונות שבארץ. מתכוון ועושה שלום עם כל באי העולם

---

[44] כ"ה בד"ו: [45] וסיפיה עין לא ראתה וגו' פגעת את שש ועושה צדק וגו': [46] כלו' דמים היא התורה וכשדרים בין או"ה הערלים הם זוכין לה ע"י צער שמצטערים עליה. ואמר אין ערב אלא לשון ערל. כי' השם ערב מענין חורב וציה שאינה עושה פירות. כמו ארץ ציה וערבה (ירמיה נ"א מ"ג) וכל דבר שמבטל שימוש אבר נקרא ערלת כמו ערלת אוזן וערלת פה. ואם הוא עץ מאכל ועושים אותו כמו שאינו עושה פירות. ע"ז נאמר וערלתם ערלתו את פריו. שפריו בטל כמו שאינו ואסור בהנאה. ודלדול עור הבשר שאין לו תועלת כלום. ואדרבה מעכב חירייה ויבטל הפריה אם לא יתמעך. היא ערלת בשר. ואין מדרך הלשון לומר על ארץ שאינה עושה פירות ארץ ערלה אלא ארץ ערבה אף שהם נרדפים בענין זה. ובעל המאמר שלפנינו אמר על האומה שלא על שם הארץ נקראת כך. שענין ערב כאן הוא בענין ערל. ובד"ו ואין בערב אלא לשון ערב הוא שיבוש. ואמר ואין יער אלא לשון צער. פי' בטל זקוקין דנורא שהיא באמבי"ת דר' חייא (סוכה כ"ב ע"ב) שתתחלף חיו"ד בצד"י. ועכ"פ המאמר מקוטע שאם הוציא הכתוב מפשוטו לפתור אותו הנה הוכרח ג"כ לפתרון אמרו. תלינו ארחות דרכנים. וזה חסר: [47] להוציא מהן אש ע"י היכוך זה בזה (ביצה ל"ג ע"א):

אמר מאיר איש שלום. כשנסתכל באלו הפרקים מן הנה אנכי שולח מלאך פכ"ב עד סוף פכ"ט נמצא שהם בבא אחת וענינה הלכות והגדות עפ"י דרך זה הספר. ויכלול הספר עפ"ז ג' כבות כפי מה שהעירותי עליהם. ונתוסף להם זה הפרק לקיים אם לא אעלת את ירושלים על ראש שמחתי. ויראה שניתוספו בזה הפרק מאמרים מזמור לאסף לריה"ג. וכן לר"א הגדול ולחכמים עד ולא זו בלבד וכו'. ולסיים בטוב ובשלום ניתוסף כאן עוד הפרק האחרון והוא פרק השלום.

מאיר עין פרק (ל"א) כ"ט.

[1] הוא ג"כ אחת מן תכונות שאדם קונה בה את אבין שבשמים לעיל פכ"ח: [2] עיי' לעיל פ"ו:

משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שסרחו לפניו בניו ואשתו. ועמד ודחפן והוציאן מתוך ביתו. בכל שנה ושנה הולך ועומד במקום שדחפן. ושוחה מלא קומתו ארצה. אילמלי דבר כתוב אי אפשר לאומרו. כאב שאומר. בניי בניי. וכתרגולת שמקרקרת על בניה. שנאמר כי יום מהומה ומבוסה ומבוכה וגו' (ישעיה כ"ב ה'):

כשהיו מהלכין בגולה נתעלם סרוחם [של ישראל] על ישראל. ונתעלמו כל ישראל כולם.[37] עד שבא ואמר להם. בניי. על מה אתם יושבין ודוממין. מפני מה אתם יושבין ודוממין. לא בשכר שתי דמעות שהוריד עשו לפני אביו באתי לעשות רצון מלכותי בשעיר.[38] שנאמר משא דומה אלי קורא וגו' (ישעיה כ"א י"א). אם נאמר. שומר מה מלילה (שם). למה נאמר. שומר מה מליל (שם).[39] לפי שכל טובתן של ישראל אינן אלא ביום. וכל רעתן של ישראל אינן אלא בלילה. ואף שבעים שנה שבין בית לבית אינן אלא לילה. לכך נאמר שומר מה מלילה.[40]

ד"א. אם נאמר שומר מה מלילה. למה נאמר שומר מה מליל. [לפי שהקב"ה יושב ומשמר מי שיש בו דברי תורה לאמיתו. כגון חנניה מישאל ועזריה. לכך נאמר שומר מה מלילה].[41] מיכן אמרו. עושה [אדם] שתים שלש טובות. מוסרין לו מלאך אחד לשומרו. שנאמר הנה אנכי שולח מלאך וגו' (שמות כ"ג כ').[42] קרא אדם תורה נביאים וכתובים. מוסרין לו מלאכים שנים לשומרו. שנאמר כי מלאכיו יצוה לך (תהלים צ"א י"א). אבל קרא אדם תורה נביאים וכתובים ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש חכמים. הקב"ה משמרו בעצמו. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך שהיה מהלך בדרך ובנו עמו במדבר. כיון שהגיע לחמה ולשרב. עמד אביו ברוחה של חמה ועשה צל לבנו. כדי שלא יגיע בחמה ובשרב. שנאמד ה' שומרך וגו' (תהלים קכ"א ה'):[43]

אמר שומר אתא בקר (ישעיה שם י"ב). אמר הקב"ה לישראל. בניי. לא הגדתי לכם מתחילה. שאף על פי שאתם בונין את הבית האחרון בצער

הבוכה בלילה כוכבים ומזלות בוכין עמו ד"א בלילה שכל הבוכה בלילה השומע קולו בוכה כנגדו. ולפי שעיקר תורה שבע"פ הוא בלילה. ע"כ הוקבעה בכייה בלילה על ר"ע וחביריו כמו שמפיים במשל. ובמיתת ר"ע נתרוקנו דליותיהן של ישראל שמאותה שעה לא יכלו שוב להרים ראש נגד מלכות רומי. ובאמת יום שנהרג בו ר"ע הוא גדול מיום שנהרג בו גדליה בן אחיקם אלא שאין בשר המת מרגיש באיזמל: [37] כ"ח בד"ו. ושם איתא כשהיו הולכין בגולה נתעלם סירחון של ישראל על ישראל ונתעלמו כל ישראל עד שבא. כלו' בגולה כבר עזבו את מעשיהם הרעים אשר עשו. וגם שכחו על מה אירע להם כך. ומה עליהם לעשות שיחזרו לקדמותן. כי נתעלמו ולא יתחשבו עוד בגוים: [38] כלו' בשכר ב' דמעות נתתי לו ארץ שאין גשמי ברכת פוסקין ממנה כדלעיל פרק כ"ד אבל לא באתי לעשות רצון מלכותי בשעיר בשכר אלו השתי דמעות. ובד"ו לעשות רצון שעיר. והענין אחד כי הכוונה כמו שמפיים שם בפכ"ד נשבע הקב"ה לעמו שלא יחליפם באומה אחרת: [39] בד"ו מקושע ומשובש: [40] כלו' שנגשלין ביום ובלילה ושובתן קרוי יום ורעתם קרוי לילה. ושומר מה מלילה נאמר על השבעים שבין בית לבית. ושומר מה מליל נאמר על הזמן אחר הורבן בית שני. ובירושלמי תענית פ"א ה"א א"ר חנינה בריה דר' אבהו בספרו של ר"מ מצאו כתוב משא דומה משא רומי אלי קורא משעיר א"ר יוחנן אלי קורא מפני שעיר וכו' עיי"ש. ותשלום דברי ר' יוחנן הם בבבלי סנהדרין צ"ד ע"א אר"י אותו כלאך הממונה על הרוחות דומה שמו. נתקבצו כל הרוחות אצל דומה אמרו לו שומר מה] מלילה שומר מה מליל עוד לא אתא בקר אמר להם שומר אתא בקר וגם לילה. כן הגי' בילקוט ישעיה וכן היה לפני רש"י עיי"ש. ועכ"פ ענין המאמר שלפנינו שהמאמר שומר מה מליל הוא על גלות רומי: [41] כ"ח בד"ו: [42] בד"ו אם עושה אדם שתים או שלש: [43] עיי' לעיל פי"ח:

ולא זו בלבד אלא כשבא נבוכדנצר מלך בבל והקיף את ירושלים, (ס)נתקבצו ערי שבט יהודה ובנימין והיו יושבין בתוכה חבורות חבורות, שנאמר על מה אנחנו יושבים (ירמיה ח' י"ד), עמדו ונעלה בית אלהינו: כשהגיעו [ל]מי פרת ושתו מהן, (ס)הרגו בהן יותר ממה שהרגו בהן כשדיים:[29] כשהיו מהלכין בדרך היו אומרים, אלהים אל דמי לך, אלהים אל דמי לך (תהלים פ"ג ב'), הושיבה אותן רוח הקודש ואומרת להן, שוטי עולם, כשעבדתם עבודה זרה על ההרים ועל הגבעות לא אמרתם, מי הוא דר בעולם, עכשיו אתם אומרים, אלהים אל דמי לך, מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה, וברחו להם מיתת קורח ונתעטפו בבגדיהם וישנו,[30] ולא עוד אלא שירד משמי שמים העליונים ממקום כבודו וגודלו ומלכותו ותפארתו וקדושתו ושמו הגדול ונשא עליהן קינה, שנאמר משא גיא חזיון וגו' תשואות מלאה עיר הומיה וגו' כל קציניך נדדו יחד וגו' על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי וגו' (ישעיה כ"ב א' עד ה'): בוא וראה, כמה רחמיו של הקב"ה מרובין על ישראל לעולם, כל ימיהן עובדי עבודה זרה היו, כיון ששמו תשובה קלה בכה עליהן מיד: לפי דרכך אתה למד, שבכל דור ודור שאתה מוצא בני אדם צדיקים וחסידים וכשרין, טופח שתי ידים זו על זו ונותנן בנגד לבו, וחוזר ונותנן כנגד זרועותיו, ובוכה עליהן בין בסתר ובין בגלוי: מפני מה בוכה עליהן בסתר, נגאי לו לארי שיבכה בפני שועל, נגיי לו לרב שיבכה בפני תלמידו, נגיי למלך שיבכה בפני הדיוט של עבדיו, נגיי לבעל הבית שיבכה בפני פועל ששכר, שנאמר אם לא תשמעוה במסתרים תבכה נפשי מפני גווה (ירמיה י"ג י"ז),[31] מה ת"ל מפני גווה, כדי שלא יתגאו כל העומדין לפניו למעלה ויאמרו, מה הגאתו של הקב"ה מבשר ודם, שנתן להן את התורה ולנו לא נתנה, לכך נאמר מפני גווה: ד"א מפני גווה, כדי שלא יתגאו שבעים לשונות שבארץ ויאמרו, מה הגאתו של הקב"ה שנתן לחן תורה כו':[32] מפני מה לא נאמר כאן כמה שנאמר להלן, ותמהרנה ותשאנה עלינו וגו' (שם ט' י"ז), אף כאן יאמר הכתוב, דמוע תדמע ותרד (עיני) [עינינו] דמעה (שם י"ג י"ז),[33] כביכול אין רחמן לכל בירייה על ישראל אלא הקב"ה בלבד, שמתחילה חלק עליהן את עולמו,[34] שנאמר נעשה אדם בצלמינו וגו' (בראשית א' כ"ו),[35] וכן הוא אומר, דמע תדמע ותרד עיני דמעה: אף במקום אחר בכה עליהן הקב"ה וקבעה בכייה לדורות, שנאמר בכה תבכה בלילה וגו' (איכה א' ב'), וכי בלילה הן בוכין וביום אינן בוכין, אלא מאותה שעה נתרועעו דליותיהן של ישראל, שניגזרה גזירה על ר' עקיבה וחביריו,[36]

---

[29] בפסיקתא רבתי פכ"ח איתאמר בשם ר' יוחנן עיי"ש במ"ע אות י': [30] בד"ו ובירדו להם מיתת קרח ונתעטפו בבגדים וישבו, וע"ל שהעיקר וישנו. דהיינו שנת עולם שמתו. ופי' וכירדו להם הוא שאם לא היו שותים מי פרת יאכלם חורב ביום, ואם שותים יאכלם קרח בלילה. ובירדו להם מיתת קרח, ואמר מיד נתגלגלו רחמיו וכו' שלא יצטערו הרבה בייסורים קשים. שמותר להתפלל על חולה שמיתתו הנאה לו שימות עיי' בר"ן נדרים מ' ע"א: [31] לעיל פי"ז: [32] בד"ו מקוטע וחסר. וענין המלאכים בכמה מקומות במדרשים שאמרו מה אנוש כי תזכרנו וגו': [33] במקרא כתוב ודמוע: [34] בד"ו קטוע וחסר עד בכה תבכה בלילה: [35] שהאדם הוא בצלם ובדמות בורא העולם ואין על גבו אלא בוראו, ומי שהוא עובד לאחד מן הנבראים אינו בדמות בוראו, שאם הוא דומה לבוראו היאך יעבוד לנברא ועכ"ב אמרו אתם קרוים אדם וכו': [36] ואמרו באיכה רבתי פ"א בכה ומבכה אחרים עמה בוכה ומבכה הקב"ה עמה דכתיב ויקרא ה' אלהים צבאות וגו' לבכי ולמספד, ובסנהדרין ק"ד ע"ב אמרו ד"א בלילה שכל

מה שנאמר. דבש וחלב תחת לשונך (שה"ש ד' י"א): שוב אמרה לו. בחיי ראשך קיסר. בחיי ראשך קיסר. תן חרב על צווארי ועל צואר בני [ביחד]. אמר לה קיסר. חם ושלום. איני עושה את הדבר הזה. שכן כתוב בתורה. ושור או שה וגו' (ויקרא כ"ב כ"ח). אמר לו אותו תינוק. שוטה שבעולם. קיימתה כל התורה כולה חוץ מפסוק זה. מיד נטלו חרב וחתכו את ראשו: שיערו חכמים שנותיו של אותו תינוק. ונמצא בן שתי שנים וששה חדשים ושבע שעות ומחצה: באותה שעה היו אומות העולם מתלשין בשערן ובזקנם ובוכין בכייה גדולה. אמרו. מה עשה אביהם של אילו שכך נהרגין עליו. על אותה שעה הוא אומר. מה דודך מדוד היפה בנשים (שה"ש ה' ט'): באותה שעה אמרה להן אימן. בניי. לכו ואמרו לאברהם אביכם. אל תזוח דעתך עליך. שאמרת. בניתי מזבח והעליתי עליו את בני. אבל אני בניתי שבעה מזבחות והעליתי עליהם שבעה בניי: שוב אמרה להן אימן. בניי. אשריכם שעשיתם רצון אביכם שבשמים. ולא הייתם בעולם אלא לקדש את שמו הגדול [על ידיכם]. שנאמר בקרובי אקדש (ויקרא י' ג'):[25] מיד נשתטחה ועלתה לגג ונפלה ומתה. יצתה בת קול ואמרה לה. עליך הכתוב אומר אם הבנים שמחה (תהלים ק"ג ט'):[26]

וכשתפשו את רבן שמעון ואת ר' ישמעאל ליהרג. היה רבן שמעון בוכה ואמר. מפני מה אנו נהרגין כעוברי עבירה וכמחללי שבתות. וכנבילות וכטריפות וכשקצים ורמסים תהא מיתתנו.[27] אמר לו ר' ישמעאל. רבי. אני אהיה אדון לפניך. פעמים ישבנו לשפוט את הדין ולא שפטנוהו באמת. ובאו עידי שקר והעידו בפנינו. והן נתחייבו מיתה: ואנו נכנסנו לבית המרחץ ונפנינו לאכילה ושתייה. ובאו יתומים ואלמנות לתבוע פרנסתן. ואמר להן שמש. אין השעה פנויה: בוא וראה. כמה גדול ענשו של דבר. [שנאמר] כל אלמנה ויתום וגו' אם ענה תענה וגו' וחרה אפי וגו' (שמות כ"ב כ"א עד כ"ג): בשעה שהיו נהרגין היו מכבדין זה את זה. זה אומר. אני גדול וכבד מחבירי. אותי הרגו תחילה. ואל אראה במיתת חבירי. וזה אומר. אני גדול מחבירי. אותי הרגו תחילה. ואל אראה במיתת חבירי. והיו מפילין גורלות. ונפל גורל על רבן שמעון בן גמליאל. נטלו (את) ר' ישמעאל והושיבוהו בחיקו והיה מנפפו ומחבקו ומנשקו ואמר לו. רבי היאך נטמנת בעפר. היאך נתמלא לשונך אבק ועפר כעוברי עבירה וכמחללי שבתות. וכנבילות וכטריפות וכשקצים וכרמשים. ולא הספיק לגמור את הדבר עד שנטלו חרב וחתכו את ראשו. באותה שעה אמר הקב"ה. אביא שמים וארץ ואטפחם זה בזה ואחריב עולמי בפניהם. שנאמר גם אני אכה כפי וגו' (יחזקאל כ"א כ"ב):[28]

---

[25] כ"ח בד"ו. ועל הרוב נשתנה בד"ו הסגנון: [26] זה הסיפור הוא בגיטין נ"ז ע"ב ורב יהודה ספרו בלשון בבלי ועיי"ש בתו' וכגליון. ובאיכה רבה פ"א מעשה במרים בת נחתום והיא שם בסגנון ארוך יותר. ובפסיקתא רבתי פי' מ"ג אמרו רבותינו מעשה היה במרים בת תנחום ביומי השמד וכו' בסגנון קצר ובילקוט איכה היא בלשון בבל באריכות קצת. ושם בתוך המאמר א"ל אימיה מרים בת מנחם בבעו מינך הב לי ברי זעירא. ובילקוט פ' תבא מעשה במרים בת תנחום שנישבת היא ושבעה בניה וכו' באריכות כמו שלפנינו ומסיים וקראו עליה אם הבנים שמחה ורוה"ק צווחת על אלה אני בוכיה. וכבר העירותי בפס"ד שם אות ל"ח שכיוצא בזה סופר ביוסיפון לרומיים במאורעות ביומי אנטיוכוס הרשע בסגנון אחר באריכות דברים: [27] בד"ו וכאוכלי נבילות וכו': [28] בד"ו משובש קצת. ועיי' במכילתא משפטים פי"ח ובאדר"נ פל"ח ונוסחא ב' הוצאת מהרש"ז שעכטער פמ"א ומס' שמחות פ"ח:

אדם. שכך כתוב בתורה.[18] לא יהיה לך אלהים אחרים (שמות כ' ג'). מיד נטלו חרב וחתכו את ראשו: הביא את הרביעי ואמר לו. בא והשתחוה לזה. אמר לו. חם ושלום. איני משתחוה למעשה ידי אדם. שכך כתוב בתורה. לא תשתחוה לאל אחר (שם ל"ד י"ד). מיד נטלו חרב וחתכו את ראשו: הביא את החמישי. אמר לו. בא והשתחוה לזה. אמר לו. חם ושלום. איני משתחוה למעשה ידי אדם. שכך כתוב בתורה. זובח לאלהים יחרם (שם כ"ב י"ט). מיד נטלו חרב וחתכו את ראשו: הביא את הששי אמר לו. בא והשתחוה לזה. אמר לו. חם ושלום. איני משתחוה למעשה ידי אדם. שכך כתוב בתורה. ה' ימלך לעולם ועד (שם ט"ו י"ח):[19] הביא את השביעי קטן שבבולם. אמר לו. בא והשתחוה לזה. אמר לו. חם ושלום. איני משתחוה למעשה ידי אדם. שכך נשבענו לו להקב"ה שלא נעבוד לאל אחר. והקב"ה נשבע לנו שלא יחליפנו בעם אחר. שנאמר את ה' האמרת היום [וגו'] וה' האמירך היום [וגו'] (דברים כ"ו י"ז וי"ח). אמר לו. אי אתה משתחוה לאלוה זה. הרי אני זורק לך את הטבעת ההיא (ובא) [ושא] מלפניו.[20] כדי שיהו כל העומדים לפניו אומרים. שמע לדברי קיסר והשתחוה לו. אמר לו. אללי עליך קיסר. על הדברים שאתה אומר לי. ומה אתה בשר ודם מתבייש מבשר ודם שכמותך. אני לא אתבייש מלפני מלך מלכי המלכים. אמר לו. וכי יש אלוה לעולם. אמר לו. וכי עולם של הפקר ראיתה. [אמר לו]. וכי יש ראש לאלהיכם. אמר לו. כבר נאמר. ראשו כתם פז (שה"ש ה' י"א).[21] אמר לו. וכי יש אזנים לאלהיכם. אמר לו. כבר נאמר. ויקשב ה' וישמע (מלאכי ג' ט"ז). אמר לו. וכי יש עינים לאלהיכם. אמר לו. והלא כבר נאמר. עיני ה' המה משוטטות (זכריה ד' י'),[22] אמר לו. וכי יש אף לאלהיכם. אמר לו. והרי כבר נאמר. וירח ה' את ריח הנחח (בראשית ח' כ"א). א"ל. וכי יש פה לאלהיכם. אמר לו. והלא כבר נאמר. וברוח פיו כל צבאם (תהלים ל"ג ו'). אמר לו. וכי יש חיך לאלהיכם. אמר לו. והלא כבר נאמר. חכו ממתקים וכולו מחמדים (שה"ש ה' ט"ז). אמר לו. וכי יש ידים לאלהיכם. אמר לו. והלא כבר נאמר. אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (ישעיה מ"ח י"ג).[23] אמר לו. וכי יש רגלים לאלהיכם. אמר לו. והלא כבר נאמר. ועמדו רגליו על הר הזתים (זכריה ד'). אמר לו. וכי יש כח לאלהיכם. אמר לו. והלא כבר נאמר. הן לא קצרה יד ה' מהושיע (ישעיה נ"ט א').[24] אמר לו. וכי מאחר שיש כח לאלהיכם ועיניו רואות ואזניו מקשיבות. מפני מה לא נגלה והציל אתכם מידי. אמר לו. שוטה שבעולם. אין אתה הגון לעשות ניסין על ידך. ואנו נתחייבנו מיתה. אם אי אתה הרגינו. הרבה הורגים יש למקום. הרבה דובים למקום. הרבה נמרים למקום. הרבה נחשים. הרבה עקרבים. הרבה אריות. שהיו פוגעין בנו. מיד צוה עליו להרגנו. באותה שעה אמרה לו אמם. בחיי ראשך קיסר. בחיי ראשך קיסר. תן לי את בני ואנשקיהו. נתנוהו (לה) [לה]. היתה מנפפתו מחבקתו ומנשקתו. ונוטלת דדיה ונותנה לתוך פיו. והיה דבש וחלב נוטף ונופל לארץ. לקיים

[18] בד"ו קטוע כאן וחסר עד לא תשתחוה לאל אחר: [19] כאן חסר מיד נטלו וכו'. ובד"ו חסנגון בכל הנהו. מיד צוה והרגוהו: [20] כן נראה להגיה. ובד"ו הטבעת לפניו כדי וכו'. והנה חסר העיקר: [21] בד"ו משובש: [22] במקרא כתוב משוטטים (ולרוב הובא במדרשים משוטטות). בד"ו חסר עד חכו ממתקים: [23] בבא זו חסרה בד"ו: [24] בד"ו בשיבוש א"ל וכי יש ידים לאלהיכם והלא כבר נאמר לא קצרה יד ה' מהושיע וכי מי שיש לו כח באלהים למה לא תציל וכו':

ונפסק דלי של חרס ונפל לתוך הבור. והיתה בת עניים בוכה ומצווחת. באתה בת המלך למלאות מים מן הבור. ונפסק דלי של זהב ונפל לתוך הבור. הייתה בת עניים שמחה ומרקדת. אמרו לה. עד עכשיו את בוכה ומצווחת ועכשיו את שמחה ומרקדת. אמרה (לה) [להן]. מי שמעלה דלי של זהב הוא מעלה דלי של חרס. כך אסף ונביאים כיון שראו שעתידין שערי ירושלים לבנות. שנאמר טבעו בארץ שעריה (איכה ב' ט'). מיד היה אסף ונביאים שמחין בו בדבר. אמר אסף. מי שעתיד לבנות את ירושלים הוא יעלה את אבי אבא מן הקרקע:

ר' אליעזר הגדול אומר. מזמור לאסף באו גוים וגו'. בא אדריאנוס קיסר ותפס אלכסנדריא של מצרים. שהיו בה מאה ועשרים ריבוא בני אדם. פיתה אותן בדברים ואמר להן. צאו ועמדו בבקעת ידים שלא תהא אומה זו שולטת בכם. יצאו ועמדו בבקעת ידים. והעמיד עליהן חמשים אלף אחוזי חרב מאחריהם. והרגום עד שלא נשתייר מהם אחד. שנאמר שפכו דמם כמים וגו' (תהלים שם): אמרו חכמים. שלשה נחלי דם היו מושכין ויוצאין מבקעת ידים והולכין לים הגדול. שיערו חכמים מימי ים גדול. ונמצא שלשה חלקים דם ואחד מים. ויש אומרים שבע שנים בצרו אומות העולם את כרמיהן מדמן של ישראל:[15]

ר' אליעזר אומר. מזמור לאסף. באתה מלכות רומי והרגה את בית תר. באותה שעה הרגו בו ארבע ריבוא בני אדם. עד שהיה הדם יוצא מן הפתחים ומן הצינורות. עד שהיתה בית תר באותה שעה כימות הגשמים: אמרו. שלש מאות קופות של תפלים מצאו בבית תר. כל אחת ואחת מחזקת שלש סאין. כשאתה בא לידי חשבון. את מוצא תשע מאות סאין של תפילין:[16]

וחכמים אומרים. מזמור לאסף. בא אדריינוס קיסר ותפש אשה אלמנה [ושמה מרים בת תנחום][17] ושבעה בניה. אמר לה. מה טיבך. אמרה. אשה אלמנה אני (אם). ותינוקות הללו מניין לך שעומדין אצלך. אמרה לו. בניי הם. [נטלם ואסרם לבד]. הביא את הראשון הגדול שבכולם. אמר לו. השתחוה לאלוהות זו [כשם שהשתחוו אחיך]. אמר לו. חס ושלום. [שהשתחוו אחיי. אף אני] איני משתחוה למעשה ידי אדם. שכך כתוב. וידעת היום והשיבות וגו' (דברים ד' ל"ט). מיד נטלו חרב וחתכו את ראשו: הביא את השני ואמר לו. השתחוה לאלוה זה [כשם שהשתחוו אחיך]. אמר לו. חס ושלום. [שהשתחוו אחיי. אף אני] איני משתחוה למעשה ידי אדם. שכך כתוב בתורה. כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדנים (שם י' י"ז). מיד נטלו חרב וחתכו את ראשו: הביא את השלישי ואמר לו. השתחוה לאלוה זה. [כמו כן. כמו כן לכולם]. אמר לו. חס ושלום. איני משתחוה למעשה ידי

[15] בגיטין נ"ז ע"א תניא ר"א הגדול שני נחלים יש בבקעת ידים וכו' בכתניתא תנא שבע שנים וכו'. ועיי"ש ברש"י שפ' על ביתר ועיי"ש עמוד ב' בענין אלכסנדריא: [16] בגמרא שם סיפורו של ר' יוחנן ושם ע"ב בסוף בענין התפילין ועוד שם נ"ח ע"א עיי"ש. ובירושלמי דתענית הסיפור מר' יוחנן באריכות יותר ומסיים שם במאורע התפילין. והוא ג"כ באיכה רבה ב' בפ' בלע ה' ושם השמיטו ענין התפילין: [17] כל אלו הדברים שהם כאן במחברות הם בכת"י תלויין בין השיטין. ונראה שלא היו לפני הכותב ואח"כ מצאן במקום אחר ותלאן בין השיטין. ובלת אם המגוקדת בכת"י נקוד על האותיות מלמעלה לסימן המחיקה. ובד"ו נמי ליתנייהו:

שעה בקש להחריב את כל העולם כולו. ולא כל העולם כולו בלבד. אלא אף כסא הכבוד בקש להפכו באותה שעה. שנאמר אל תנאץ למען שמך ואל תנבל כסא כבודך (ירמיה י"ד כ"א). ולמען שמך אל תנאץ ואל תנבל כסא:[9] באותה שעה אמר הקב"ה. אביא שמים וארץ ואטפחם זה בזה ואחריב את כל העולם כולו מפניהם. שנאמר גם אני אכה כפי אל כפי והנחתי חמתי בם והנחמתי (יחזקאל כ"א כ"ב):[11] באותה שעה נטל נבוכדנאצר עצה בלבו ואמר. יודע אני שאומה זו (ש)קרובה לתשובה. ויד אלהיהם פשוטה לעושה תשובה. שמא יעשו תשובה ויקבלם. ונמצא מבייש (אותו) [אותי]. מיד העמיד עליהם משמרות. והיו מקדימין עליהן בלילה. שנאמר קלים היו רודפינו ונו' (איכה ד' י"ט). לכך נאמר אהלי שודד וגו': כביכול אין בית המקדש נבנה בידי אדם אלא בידו בלבד. שנאמר מקדש ה' כוננו ידיך (שמות ט"ו י"ז). ואומר נורא אלהים ממקדשיך (תהלים ס"ח ל"ו):[12]

דבר אחר. מזמור לאסף. היה ר' יוסי הגלילי אומר. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה צריך לצאת למדינת הים. והיה מבקש למסור את בנו לידי אפיטרופוס הרע. אמרו לפניו אוהביו ומשרתיו. אדוני המלך. אל תמסור את בנך ביד אפיטרופוס הרע. עבר המלך על דברי אוהביו ומשרתיו. ומסר את בנו ליד אפיטרופוס הרע. מה עשה. עמד והחריב את עירו ושרף את ביתו באש והרג את בנו בחרב. לימים בא המלך. כיון שראה את עירו שחרבה ושממה. את ביתו שרוף באש ואת בנו הרוג בחרב. היה מתלש בשערו ובזקנו ובוכה בכייה גדולה. אמר. אוי לי מה (הועלתי) [נואלתי] ומה הס(ת)כלתי בעולמי. שמסרתי את בני ליד אפיטרופוס הרע. אף כך הקב"ה. אמרו לפניו נביאים. רבונו של עולם. אל תתן נחלתך ועמך ביד גוים. אל תמסור את בניך ביד נבוכדנצר הרשע שונא הקב"ה. עבר על דברי אסף ונביאים. ומסר את בניו ביד נבוכדנצר הרשע. מה עשה. עמד ושרף את ירושלים והחריב את המקדש והגלה את ישראל לבבל. אמר הקב"ה. אני לא צויתי אותו רשע. אלא כדי לשעבד את בניי לדברי תורה. והוא עבר לפנים משורת הדין. שנאמר אלה הגוים אשר הניח ה' לנסות ונו' (שופטים ג' א').[13] ועתה מה לי פה נאם ה' כי לוקח עמי חנם (ישעיה נ"ב ה'):

דבר אחר. מזמור לאסף. והלא אינו אלא בכבי לאסף. קינה לאסף. נהי לאסף. מה ת"ל מזמור לאסף. מלמד שהיה אסף ונביאים שמחין בו בדבר.[14] משלו משל. למה הדבר דומה. לבת עניים שהלכה למלאות מים מן הבור

---

[9] בד"ו חסר מן באותה שעה עד באותה שעה: [11] במקרא כתוב וגם וגו' חמתי אני ה' דברתי. ואולי באשגירת לישנא מיחזקאל ה' י"ג (ובלה אפי והנחתי חמתי בם והנחמתי) כתבו הסופר. ועיי' ברכות נ"ט ע"א וברש"י שם: [12] בד"ו בשינוי סגנון וכולא בפסיקתא רבתי פכ"ח (עיי"ש במ"ע אות כ"ז) ופל"א ובמדרש תהלים שם בשינוי סגנון ור' יצחק בן טבלא הזכיר שם את המשל מבת המלך בשינוי סגנון עיי"ש: [13] במקרא כתוב ואלה. עיי' במדרש הביאו הילקוט שם: [14] בד"ו אלא אסף נביא היה ושמח בו בדבר זבו'. וכוונת הענין על קרח כדלהלן. ונביאים היינו שאר בני קרח: ובתוספות קידושין ל"א ע"ב כתבו אך יש במדרש שאסף אמר שירה על שטבעו בארץ שעירית משל לשפחה וכו' ונפל כדה לבאר וכו' עד שבאתה שפחת המלך וכו' התחילה הראשונה לשורר ואמרה וכו' כך בני קרח שהיו בלועים בשראו שטבעו בארץ שעירית אמרו שירה אמרו מי שיוציא השעירים יוציא גם אותנו. וסיימו לכך אמר אסף מזמור שהוא ממשפחת קרח. וזה המדרש בסגנון אחר ממה שהוא לפנינו. ומקורו לא נודע לי (ובמקום אחר פירשתי הגמרא שם על דרך אחר דעל מזמור לאסף הראשון שהוא מזמור ע"ג קאי התם):

ד"א. בני יצאוני ואינם. אינם. אין המועדות כתיקונם. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה. רבון העולמים. כשהייתי על אדמתי הייתי עושה יום אחד והוא כתיקונו. עכשיו הרי אני [עושה] יום אחד ושנים (ישלשה) ואין אחד כתיקונו. רבון העולמים. מי גרם שאבוא לידי מידה זו. (שנאמר) בני אמי נחרו בי (שה"ש א' ו'). אל תיקרי בני אמי נחרו בי. אלא בני אומה שלי נחרו בי (וכן). ואילו הן בני אומה שלי. כנון חנניה בן עזור ואחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה שנתנבאו עלי שקר. לכך נאמר. בני אמי נחרו בי:[7]

פעם אחת נכנס רבי צדוק לבית המקדש. וראה את בית המקדש חרב. אמר. אבי שבשמים. החרבתה את עירך ושרפת את היכלך וישבתה ושלותה (ושקטתה) [ושקטתה]. מיד נתנמנם רבי צדוק. וראה את הקב"ה שעומד בהספד. ומלאכי שרת מספידין אחריו. ואומר. הוי אמנה ירושלים:

שוב פעם אחת נכנס ר' נתן לבית המקדש. ומצא בית המקדש חרב וכותל אחד עומד. אמר. מה טיבו של כותל זה. אמר אחד.[8] אני אראך. נטל טבעת (ההיא) ונעצה בכותל. והיתה הטבעת ההיא הולכת ובאה. עד שראה [את] הקב"ה שהוא שוחה וזוקף ועומד ומיליל. שוחה וזוקף ועומד ומיליל. שנאמר הילל ברוש כי נפל ארז (זכריה י"א ב'). ואין רוש אלא הקב"ה. שיתברך שמו של הקב"ה לעולם ולעלמי עולמים שנקרא ראש. שנאמר ויעבר מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב' י"ג):

כאשר אדירים שודדו (זכריה שם). אילו אדיריהם של ישראל ששדדם שונא. שנאמר על נהרות בבל וגו' (תהלים קל"ז א'). [שם ישבנו] (גם) ובכינו לא נאמר כן. אלא שם ישבנו גם בכינו. מלמד שבכו ושתקו וחזרו ובכו. מה ת"ל בזכרינו את ציון (שם). אלא כיון שזכרו את ציון בכו בעיה אחת ובכו. לכך נאמר בזכרינו את ציון: על ערבים בתוכה וגו' כי שם שאלונו שובינו וגו' (שם ב' ג'). מלמד שחטילו בהם כשדיים תילין תילין של (הַיַּנים) [הרוגים] ואמרו. שירו לנו משיר ציון. אמרו להן. שוטי עולם. אילו שרנו לא גלינו מארצנו. משלו משל. למה הדבר דומה. לבת מלך שנשאת לבן מלך. אמר לה. מזגי לי את הכוס אם לאו הריני מגרשיך. לא מזגה לו וגרשה. לסוף שגרשה הלכה ונשאת למוכי שחין אחד. אמר לה. מזגי לי את הכוס. אמרה לו. שוטה שבעולם. אני כל עצמי לא נתגרשתי אלא שלא מזגתי את הכוס. אתה שאינך אלא כאחד מעבדי עבדיי.[9] אתה אומר לי. מזגי לי את הכוס. כך ישראל. אמרו להן כשדיים. שירו לנו משיר ציון. אמרו להן. שוטי עולם. איך נשיר את שיר ה' וגו' (שם ד'). על אותה [שעה] הוא אומר. התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה (ישעיה מ"ט ט"ו): אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני (תהלים שם ה'). תורה (שנתתה) [שנתתי] בימין. שנאמר מימינו אש דת למו (דברים ל"ג ב'): תדבק לשוני לחכי (תהלים שם ו'). מידה כנגד מידה. הם אמרו. דבק לשון יונק אל חכו בצמא (איכה ד' ד'). והוא אומר. תדבק לשוני: באותה

---

[7] ואילו הן. לשון שאילה אי אלו הן. בפסיקתא רבתי שם דריש לה ג"כ לענין קביעות המועדים (עיי"ש במ"ע אות ד' ואות ז' ואיתאמרא בשם ר' יוחנן עיי"ש וכתבתי שם שנראה שעיקרו הוא מר' חנניה סגן הכהנים: [8] בד"ז אמר לו אחד. והוא כותל המערבי עיי' פסיקתא רבתי פ' החודש ובמ"ע שם אות פ"ה. וענין הטבעת נעלם לי: [9] בד"ז מעבדי עבדיו:

מה ת"ל נורא אלהים ממקדשיך. אמרו. בשעה שהעמיד משה את המשכן היו כל אומות העולם מזדעזעין ומתיראין מלפני הקב"ה. אמרו. הללו נעשה להם במצרים. נפלאות בארץ חם נוראות על ים סוף (שם ק"ו ב"ב). עשה להן הקב"ה דין [מ]מצריים ומבכוריהם. אדם הנוגע בהן על אחת כמה וכמה. שנאמר כי כל הנוגע בכם וגו' (זכריה ב' י"ב).[1] כביכול אין ישראל דומין לפני הקב"ה אלא לאדם שאין לו אלא עין אחת. לכך נאמר כל הנוגע בכם נוגע וגו'. וכן הוא מפורש בקבלה על ידי ירמיה הנביא. אהלי שודד וכל מיתרי נתקו וגו' (ירמיה י' כ'). אהלי שודד. כביכול חם ושלום. אין בו בהקב"ה כח להציל. אמר הקב"ה. באו שודדים הללו ושדדו את עירי ואת ביתי ואת היכלי. אילו הן שודדים שאמר הכתוב. הוי אומר שרי מלך בבל. שנאמר ויבואו שרי מלך בבל וישבו בשער התוך. (שם ל"ט ג'):[2] ד"א אהלי שודד. אין אהל אלא מקום שכינה. שנאמר ומשה יקח את האהל ונטה לו וגו' (שמות ל"ג ז'): ד"א אהלי שודד. אין אהל אלא בית המקדש. שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שם כ"ה ח'): ד"א אהלי שודד. [פתאם שודדו] אהלי (ירמיה ד' כ'). אילו בתי מדרשות. שנאמר וישרף את בית ה' ואת בית המלך ואת בתי ירושלים ואת הבית הגדול שרף באש (מ"ב כ"ה ט'. ירמיה נ"ב י"ג):[3] ד"א אהלי שודד. מה אהל זה אי אפשר לו להתקיים (אלא) [בלא] יתידות בלא מיתרים. כך ישראל אי אפשר (לו) [להם] להתקיים בלא תלמידי חכמים. שנאמר ונל מיתריי נתקו. אל תקרי (ניתקו) כל מיתריי. אלא כל (מיתריי) [מתיריי] ניתקו. אלו חכמים שבישראל שמתירין את המותר ואוסרין להן את האסור. והוין להן לישראל כמיתרי עולם. לכך נאמר כל מיתריי ניתקו:[4]

בני יצאוני ואינם (שם). אף על פי שגלו ישראל לבין אומות העולם ועסוקין בתורה הוי (אומר) כאילו לא גלו:[5] ד"א בני יצאוני ואינם. הואיל וגלו ישראל לבין אומות העולם. לא היתה בדעתו של הקב"ה להחזירם למקומם. עד שעמדה רחל בתפילה לפני הקב"ה. אמרה לפניו. רבונו של עולם. היזכר לו שלא הקפדתי על צרה שלי. ולא עוד אלא שעבד בי בעלי שבע שנים. ובשעת כניסתי לחופה החליפו את לאה אחותי. ולא הייתי מדברת עם יעקב. כדי שלא יכיר בין קולי לבין קול אחותי. והלא דברים קל וחומר. ומה אני בשר ודם לא הקפדתי על צרה שלי. אתה תקפיד על צרה של עבודה זרה. שנאמר בהן. עינים להם ולא יראו אזנים להם ולא ישמעו (תהלים קט"ו ה' ו'). מיד נתגלגלו רחמיו. ונשבע לה לרחל שיחזירם במקומם. שנאמר כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה וגו' (ירמיה ל"א י"ד). אל תיקרי רחל מבכה על בניה. אלא רוח אל מבכה על בניה. מאנה להנחם על בניה כי איננו (שם). כה אמר ה' מנעי קולך מבכי (ונרונך) וגו' ויש תקוה לאחריתך נאום ה' (שם ל"א ט"ז):[6]

מאיר עין פרק (ל') כ"ח.

[1] במקרא ליתא כל: [2] במקרא כתוב כל שרי. אילו הן שודדים. כלו' אי אילו הם. לשון שאילה: [3] במלכים כתוב ואת כל בתי ירושלים ואת כל בית גדול. ובירמיה כתוב ואת כל בית הגדול. ועפ"י הד"ו הגהתי: [4] הגהתי עפ"י הד"ו ושם הוא מקוטע קצת. ובפסיקתא רבתי פכ"ח דריש לה נמי הכי לעניין הסנהדרין שהם דוכין לעולם במיתרים לאהל עיו"ש: [5] כנ"ל להגיה. בד"ו חסר זה: [6] בד"ו נשינו סנגון:

חייב לי מאתיים והרי עד אחד ותהא מצטרף לי עימו (טול אתה מנא ואני מנא):[28] כך אנשי ירושלים היו עושין. אינו נכנס לבית המשתה. עד שיודע מי הוא שנכנס עמו. ואין חותם על הגט. עד שיודע מי הוא החותם עמו:[29] א"ר נתן הלא עד זומם הוא זה. ועד רשע הוא זה. אלא ללמדך על הגזלנין ועל החמסנין שהן פסולי עדות הן. שנאמר ועשיתם לו וגו' (דברים שם י"ט):[30]

כיוצא בדבר אתה אומר. והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו (במדבר ל"ה כ"ג). הוא לא אויב לו. יעידנו. ולא מבקש רעתו. ידיננו. הא אם אויב לו ואם מבקש רעתו. לא יעידנו ולא ידיננו:[31] ושפטו העדה (שם שם כ"ד). לפסול את השונאים מלישב בדין. אין לי אלא שונאים. קרובים מנין. ת"ל בין המכה ובין גואל הדם (שם). אין לי אלא דיינים שפסל בהם שונאים וקרובים. עדים מנין. הרי אתה דן. הואיל ואמרה תורה. הרוג על פי שנים עדים. הרוג על פי דיינין. מה דיינין פסל בהן שונאים וקרובים. אף העדים יפסול בהן שונאים וקרובים. ועוד קל וחומר. ומה דיינין שאין דברים נגמרין על פיהם. פסל בהן שונאים וקרובים. עדים שדברים נגמרין על פיהם. דין הוא שיפסול בהן שונאים וקרובים. אין לי אלא רוצח. שאר חייבי מיתות בית דין מנין. ת"ל על המשפטים האלה (שם). אין לי אלא ישראל. גרים מנין. ת"ל על המשפטים האלה. אין לי אלא דיני נפשות. דיני ממונות מנין. ת"ל על המשפטים האלה. או כשם שדיני נפשות בעשרים ושלשה כך דיני ממונות בעשרים ושלשה. ת"ל האלה. אילו בעשרים ושלשה ואין דיני ממונות בעשרים ושלשה: הרי הוא [אומר]. עד האלהים יבא דבר שניהם (שמות כ"ב ח'). מנין שדיני נפשות בעשרים ושלשה. ת"ל ושפטו העדה (במדבר שם). עשרה. והצילו העדה (שם כ"ה). הרי עשרים. עשרים ושלשה מנין. הרי אתה דן. הואיל ואמרה תורה. הרוג על פי עדים. הרוג על פי הדיינין. [מה] עדים שנים אף דיינין שנים. אין בית דין שקול מוסיפין עליהן עוד אחד. הרי עשרים ושלשה. אנשי משוחות היו אומרים. ושפטו העדה. והצילו העדה. והשיבו העדה. ללמדך שדיני נפשות בשלשים:[32]

סליק פירקא.

מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך וגו'. נתנו את נבלת עבדיך וגו' (תהלים ע"ט א' ב'). ברוך המקום ברוך הוא שזוכר את ירושלים בכל שעה ושעה. ואין לפניו לא עוולה ולא שכחה ולא משוא פנים. וכן הוא מפורש בקבלה על ידי דוד מלך ישראל. נורא אלהים ממקדשיך (שם ס"ח ל"ו).

---

[28] במכילתא שם מסיים כדי שאטול את שלי לכך נאמר אל תשת ידך וגו' עד חמס הוא זה. ושם נקט אכר לו רבו אתה יודע. ועיי' במ"ע שם: [29] ג"ז במכילתא שם עיי"ש במ"ע אות כ"א: [30] האי שנאמר גרישא קאי והלא עד זומם הוא. ועיי' שבועות ל"א ע"א. ור' נתן אבבא דא"ל רבו יודע אתה בי קאי. איתנייא גם זה במכילתא שם בסגנון אחר עיי"ש במ"ע אות כ"ה. ועכ"פ הדברים מקוטעים כאן וכד"ו משובש יותר: [31] בסנהדרין כ"ט ע"א איתנייא בברייתא ת"ד הכי. ובילקוט מסעי בשם ספרי זוטא והוא לא אויב לו לחעיד, ולא מבקש רעתו לשפטו. מגיד שדכבו של אדם לא דנו ולא מעידו: [32] כולא בספרי מסעי פי' ק"ס אלא דכולא דרשא שם אמקרא והוא לא אויב לו עיי"ש. ושם מסיים דורשי רשומות אמרו וכו' שד"נ בשלשים. ובמ"ע שם אות ל'. בכת"י פי' ר' הלל גרס אנשי המשוחות אמרו ופי' ר"ת זיינו אנשים המוזדין בחבלים את הקרקע וכו' עיי"ש. ובד"ו הדברים משובשים ומקוטעים הרבה.

לו אין לו התיר מלמעלה עד שבעה ימים. כל המנודה שבעת ימים מלמטה אף על פי שהיתירו לו אין לו התיר מלמעלה עד שלשים יום. וכל המנודה שלשים יום מלמטה אעפ"י שהתירו לו אין לו התיר מלמעלה לעולם ולעולמי עולמים. לכך נאמר ויתאבלו העם מאד:[19] באותה שעה אמר לו הקב"ה. משה. לך ורצה אותן עניים שכבר יצא לבם מעליהם. אמר לפניו. רבונו של עולם. במה ארצם. אמר לו. לך ורצם בדברי תורה. כי תבואו אל ארץ מושבותיכם וגו' ועשיתם אשה לה' [וגו'] והקריב המקריב קרבנו לה' וגו'. (שם ט"ו ב' וכו'):[20] באותה שעה היתה מריבה בין ישראל לגרים. אמר לו הקב"ה למשה. משה. למה עשו מריבה אילו עם אילו. אמר לפניו. רבונו של עולם. אתה יודע. אמר לו. ולא כך אמרתי לך. הקהל חוקה אחת לכם ולגר וגו' תורה אחת [ומשפט אחד] יהיה וגו' (שם ט"ו ט"ז):[21] מיכן אמרו. שלש מדות בגרים. יש גר כאברהם אבינו. יש גר כחמור. יש גר כנוי לכל דבר: יש גר כנוי לכל דבר. כאיזה צד. יש לו נביולות וטרפות שקצים ורמשים בתוך ביתו. אמר. מתי אתגייר ואהיה ביניהם של ישראל. שאכילתן יפה. ויש להן ימים טובים ושבתות. ויכלו אילו מתוך ביתי. אכוף על עצמי ואתגייר. לסוף שחזר לסורו. באו עליו ייסורין לטובתו ולהצילו מידו [מה] שעשה. אמר הקב"ה. כשם (אהב) [שאהב] אתכם כך אתם תאהבו אותו. שנאמר ואהבתם את הגר (דברים י' י"ט):[22] יש גר שמשול כחמור. כאי זה צד. הלך לישא אשה מישראל. אמרו לו. אין אני אשיא לך עד שתתגייר. [אמר] אכוף על עצמי ואתגייר. לסוף שחזר לסורו. באו עליו ייסורין לטובתו ולהציל מידו מה שעשה. אמר הקב"ה. [בניי]. כשם שבקש [זה] מכם מנוחה כך אתם תנו לו מנוחה. שנאמר וגר לא תונה ולא תלחצנו וגו' (שמות כ"ב כ'):[23] יש גר כאברהם אבינו. כאי זה צד. הלך ופישפש בכל האומות. כיון שראה שמספרין בטובתן של ישראל אמר. מתי אתגייר [ואהיה כהם] ואכנס תחת כנפי השכינה. שנאמר ואל יאמר בן הנכר וגו' כה אמר ה' לסריסים וגו' ונתתי להם בביתי ובחומותי וגו' (ישעיה נ"ו ג' ד' וה'):[24]

הרי הוא אומר. לא תשא שמע שוא (שמות כ"ג א'). הרי זו אזהרה למקבלי לשון הרע: דבר אחר. הרי זו אזהרה לדיין. שלא ישמע לבעל דין עד שיהא בעל דין חבירו עמו. שנאמר עד האלהים יבא דבר שניהם (שם כ"ב ח'): [דבר אחר]. הרי זו אזהרה לבעל דין שלא ישמיע [דבריו] לדיין עד שיהא בעל דינו עמו. שנאמר ועמדו שני האנשים (דברים י"ט י"ז):[25] אמר לו חבירו. פלוני חייב לי מאתיים. והרי לי עד אחד ותהא מצטרף לי עמו. וטול אתה מנה ואני מנה:[26] אמר לו. יודע אתה (בו) [בי] שאפילו נותן לי אדם כל העולם כולו בשעה אחת איני מב[דה].[27] (ואתה אומר לי) פלוני

[19] בילקוט משובש וחסרה בבא רג' ימים. והנה נידוי כזמני אבלות ג' ז' ול' וכיון דכתיב ויתאבלו מאד תפוס המרובה דהייגו ל' וא"כ היו נזופים עד אשר תמו למות. וביבמות ע"ב ע"א אמרי דכל אותן מ' שנה נזופים היו וכפי' התו' שם: [20] עיי"ש בראב"ע ורמב"ן: [21] בילקוט שם ג' מדיבה גדולה בין ישראל לגרים עד שא"ל הקב"ה למשה מפני מה עשו מריבה אלו עם אלו לא כך כתבתי לכם בתורתי הקהל חוקה אחת וגו' עכשיו הורה אחת משפט אחר. וענין המריבה לא איתפרש לן: [22] הנהתי כדלהלן ובר"ו ובילקוט חדברים משובשים עיי"ש. וג' ימים טובים ושבתות ויאכלו אלו בתוך ביתי: [23] הנחתי עפ"י הילקוט: [24] הנחתי עפ"י הד"ו: [25] כולא במכילתא דמשפטים שם ונקט לה הבא אגב ענין להר' של מרגלים: [26] במכילתא מסיים שם לכך נאמר אל תשת ידך וגו': [27] בבת"י אחר מב מקום פנוי:

אחד של ענבים. שמעו בהן ששי ותלמי ויצאו לקראתן. צווח בהן ששי צווחה אחת ונפלו כולן על פניהם ארצה. והתחילו מנפחין להן בפניהן משפפין להן באפן. כך היו מנפחין להן כך היו משפפין להן באפן עד שנתישבה דעתן עליהן.[11] כיון שניתישבה דעתן אמרו להן, שמא להכרית אילנות של עבודה זרה ולקוץ את האשירה באתם עלינו. אמרו להן, לאו. (נכנסו) [יצאו] בשלום ולא הרגום.[12] שכרן ששיגרום בשלום ולא הרגום שיר מהן הקב"ה מן הכנענים עד (כלות) [נלות] בית אחרון, (יאין צריך לומר) [ויש אומרים] עד אותה שעה. ואין צריך לומר לגבעונים (שם):[13] כיון ששמע משה שבאו מרגלים. נכנם וישב בבית מדרש גדול שלו. וכל ישראל יושבין לפניו. שנים עשר מיל לצפון. שנים עשר מיל לדרום. שנים עשר מיל למזרח. שנים עשר מיל למערב. עמד (כלב) על רגליו ואמר להן. שמעו כל ישראל [את קולו] שנים עשר מיל: כיון שבאו מרגלים פינו להן מקום וישבו ביניהן. אמרו להן, מפני מה אתם יושבין. אמרו מה שבידכם. [אחר כך אמרו] הארץ אשר עברנו בה וגו' ונם ראינו את הנפילים וגו' (שם כ"ב וכ"ג): ותשא כל העדה וגו' (שם י"ד א').[14] ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. בשביל אותה בכייה של חנם שבכו ישראל נקבע להן בכייה לדורות.[15] וכל אותן (שמונים ושלשה) [שמונה ושלשים] שנה: מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שלא היתה בדעתו של הקב"ה להמית עשרה נשיאי ישראל. אלא שרץ משה ואהרן ונמשכו תחת ענני כבוד. שנאמר ויפל משה ואהרן על פניהם [וגו'] ויהושע בן נון וכלב בן יפנה וגו' ויאמרו אל כל עדת בנ"י וגו' אם חפץ בנו וגו' אך בה' אל תמרדו וגו' (שם ה' עד ט'). התחילו מרגמין אותן באבנים. שנאמר ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים (שם י'):[16] בוא וראה. מה עשו ומה הוציאו בשפתותיהם. הננו ועלינו אל המקום וגו' (שם מ'). כי העמלקי והכנעני שם (שם מ"ג):[17] חרדו וישבו באבל. שנאמר ויתאבלו העם מאד (שם ל"ט).[18] מיכן אמרו. כל המנודה יום אחד מלמטה אעפ"י שהתירו לו אין לו התיר מלמעלה עד שלשה ימים. כל המנודה שלשה ימים מלמטה אף על פי שהתירו

[11] בילקוט בסגנון קטוע וג' ומנשבין באפם: [12] בילקוט אמרו לחם על מה באתם (עליהם) [עלינו] והלא כל העולם כולו של אלהיכם הוא ולמי שהוא רוצה נותנו שיגרום בשלום וכו'. והגהתי לפי הענין: [13] הגהתי עפ"י הילקוט ושם ליתא ואצ"ל לגבעונים. וסגנון לשון איכא בינייהו. וכלו' אלא אף כנענים אחרים נשארו: [14] בד"ו בבית המדרש הגדול שלו וכל ישראל יושבין לפניו י"ב מיל כיון שבאו מרגלים וכו' והשאר ליתא. ובילקוט יושבין לפניו י"ב מיל לכל צד שמעו ישראל את קולו עד תחום י"ב מיל וכיון שבאו מרגלים וכו' מה שבידכם ואח"כ אמרו הארץ וגו'. ועפי"ז הגהתי. ויותר נ"ל שכל המאמר עמד כלב וכו' הוא מסורס ומקומו למטה קודם ויאמרו אל כל עדת בנ"י. ויבא הכל על נכון. אולם הגהתי הדברים עד יבא מורה צדק: [15] בתענית כ"ט ע"א איתאמרא בשם ר' יוחנן. ובילקוט קיטע כל זה. ובאגדת שה"ש (או מדרש זוטא שה"ש) פ"ו הובא ג"כ ענין המרגלים דלעיל אלא שהדברים שם מקוטעים ומשובשים: [16] ולפי שהיו מרגמין אותם נגזרה מיתה על הנשיאים. בילקוט הגי' מעיד אני וכו' לא היתה בדעתו וכו' אלא שרצו אחר משה ואהרן עד שנכנסו תחת כנפי השכינה. ואולי נוסחא נכונה הוא שמשה ואהרן הוצרכו להמלט על נפשם. אבל לשון המקרא ויפל משה וגו' לא משמע הכי. ובמדרש רבה אמרו. ויאמרו וגו' באבנים. ומי הם משה ואהרן. וכבוד ה' נראה. מלמד שהיו זורקין אבנים והענן מקבל. ועיי' סוטה ל"ה ע"א: [17] שאמרו לעלות והעפילו לעלות. וכלו' בא וראה איך טיבם ואופיים היה מתהפך מהפך לחפך: [18] בד"ו חזרו וישבו באבל. ובילקוט ר' תשמ"ח כי העמלקי והכנעני שם לפניכם וגו' מיד חזרו וישבו באבל מכאן אמרו. אמנם המקרא ויתאבלו העם מאד הוא מאוחר קודם. שלאחר כך נאמר וישכימו בבקר ויעלו וגו'. אם לא שנאמר שהכתובים מסורסים ואין מוקדם ומאוחר בתורה. ובילקוט תשמיט המקרא. וע"ב נוסחתינו עיקר:

עניים ועל אביונים ועל דלים ורשים. על יתומים בזמנן ועל אלמנות בכל מקום. כדי שלא תהא אשתו אלמנה ובניו יתומים. שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון אם ענה תענה ונו׳ וחרה אפי והרגתי ונו׳ (שמות כ״ב כ״א עד כ״ג). מיכן אמרו. יעשה אדם תורתו בשמחה ותחשב לו לצדקה. יפריש אדם תרומתו בשמחה ותחשב לו לצדקה. יתן אדם מעשרותיו בשמחה ותחשב לו לצדקה. שנאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה ונו׳ (תהלים ק״ט ג׳). אין העולם מתנדל אלא בצדקה. שנאמר בצדקה תכונני ונו׳ (ישעיה נ״ד י״ד). ועליה אמר דוד. אנא ה׳ מלטה נפשי ונו׳ (תהלים קט״ז ד׳ וה׳). ואומר כי אל רחום ה׳ אלהיך (דברים ד׳ ל״א):[5]

שאל משה הצדיק מלפני הקב״ה אמר לפניו. רבון כל העולמים. במה אתה דן כל באי העולם וכל מעשה ידיך שבראת בעולם. אמר לו. באריכות אפים. אמר לו. והלא אוכלין ושותין ושמחין ומבעטין מתוך הטובה. שתק הקב״ה ולא אמר לו דבר. עד שבא דבר גדול לישראל על ידי מרגלים. אמר לו הקב״ה. עד אנה ינאצוני העם הזה ונו׳ אכנו בדבר ואורישנו ונו׳ (במדבר י״ד י״א וי״ב). אמר משה לפני הקב״ה. רבונו של עולם. ושמעו מצרים ונו׳ ואמרו אל יושב הארץ הזאת ונו׳ מבלתי יכולת ה׳ ונו׳ (שם י״ג עד ט״ז). א״ל הקב״ה. משה. נזקקתה לדברים הראשונים שאמרתה לי מתחלה. אמר לפניו. נזקקתי. עתה יגדל נא כח ה׳ ונו׳ ה׳ ארך אפים ונו׳ סלח נא לעון ונו׳. ויאמר ה׳ סלחתי כדבריך (שם י״ז עד כ׳).[6] אעפ״י שסלח עדיין נזירה במקומה. מיכן אמרו. כל המכיר בדברי תורה ומעביר עליהן הרי זה רשע גמור. היה להן לישראל שיאמרו לנשיאים. אין אנו שומעין לכם. ממצרים העלנו בשלום. כל בכוריהם הרג ואנו בשלום. כספם וזהבם וכל מחמדיהם הטובים נתן לנו ואנו בשלום. הן לא עשו כן. אלא כיון שעלו מן הים היו לוחצים את משה בדברים. ואומרים לו. נשלחה אנשים לפנינו ונו׳ (דברים א׳ כ״ב). היה משה מתירא מפני הקב״ה. היה מתירא שמא אין רצונו באותן הדברים. והרי אני הולך עמהן בעצמי. שנאמר וה׳ הולך לפניהם יומם ונו׳ (שמות י״ג כ״א). אילמלי כתוב אי אפשר לאמרו:[7] ותקרבון אלי כולכם ונו׳ (דברים שם). (ותאמרו). כולכם ולא מקצתכם. כולכם בין גדולים ובין קטנים.[8] ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ונו׳. באותה שעה אמר הקב״ה למשה. משה. שלח לך אנשים (במדבר י״ג ב׳). שלח לך. מדעתך ולא מדעתי. שלח לך. אתם צריכין שליחות ואין אני צריך. אתם צריכין לרגל ואין אני צריך לרגל:[9] ויתורו את ארץ כנען (שם). שינר מהן עשרה נשיאים ויהושע וכלב עמהן. אמר להן. אל תכנסו נגבים. אם אומרים לכם. על מה באתם עלינו. אמרו להם. על חמש תאנים ועל חמשה רמונים ועל אשכול ענבים אחד. אם אומרים לכם. שמא להכרית אילנות של עבודה זרה ולקוץ את אשירה באתם עלינו. אמרו להם. לא. נכנסו כשלוחים ויצאו כאמורין:[10] הגיעו לחברון נטלו משם תאנים חמש רימונים חמש אשכול

---

[5] יתומים בזמנן. כל זמן שלא נתגדלו. אלמות בכ״מ אפי׳ עשירה: [6] במקרא כתוב ועתה:
[7] כלו׳ שמא יאמר הקב״ה והרי אני וכו׳. ועיי׳ לעיל פי״ב כרב שנטל פנס וכו׳: [8] בד״ו קטועה וחסר:
[9] עיי׳ ברבה שם: [10] בד״ו איזה שיבושים. והובא בילקוט פ׳ שלח. ומלת כאמורין גם בד״ו. ואם נוסחא עקרית היא צדיק לפרשה שיצאו כאמוריים. יושבי הארץ טעונים בפירות להביאן חוץ לארץ. ובילקוט טעות מנונה ויצאו כחמורים. ואולי היתה לפניו הנוסחא כחמרין דהיינו סוחרי תבואה ופירות ונשתבש. אחרי כתבי זאת בדקתי ומצאתי בילקוט דפוס ווינציא שכתוב באמת כחמרין:

בכורי פשעי וגו' (מיכה ו' ז'). עמי זכור נא מה יעץ וגו' (שם ה'). אם תאמר.[18] כך היא גדולתו של הקב"ה שאם מבקש אכילה ושתייה (ו)אין מי שיכול לעמוד לפניו. שנאמר את הכבש אחד תעשה בבקר (במדבר כ"ח ד'). וכי יש רעבון [לפניו] והלא כבר נאמר. אם ארעב לא אומר לך וגו' (תהלים נ' י"ב). ידעתי כל עוף הרים וגו' (שם י"א). האוכל בשר אבירים וגו' (שם י"ג).[19] אם כן למה תיקן הקב"ה שני כבשים אחד בשחרית ואחד בערבית. כדי שיתנו זכרונם וזכרון אבותם לפניו:[20]

כך אמר להם הקב"ה לישראל. בניי. כלום חיסרתי לכם. מה אני מבקש מכם. הא איני מבקש אלא כדי שתהיו אוהבין זה את זה. ותהיו מכבדין זה את זה. ותהיו יריאין זה מזה. ולא ימצא בכם לא עבירה ולא גזל ולא דבר מכוער. אלא שלא תבואו לידי פסול לעולם. שנאמר הגיד לך אדם מה טוב וגו' (מיכה ו' ח'). אל תיקרי הצנע לכת עם אלהיך (שם)[21] אלא הצנע לכת ועמך אלהיך. כל זמן שאתה עמו בצניעה. הוא יהיה עמך בצניעה. לכך נאמר הצנע לכת עם אלהיך:

סליק פירקא.

דרי הוא אומר. אל תראוני שאני שחרחורת (שה"ש א' ו'). אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה. רבונו של עולם לא חטא בי כל בריה אלא מתוכי. תדע לך שכן. שאין האילן נעקר אלא בבן מינו.[1] אין הבשר מבאיש אלא מתוכו.[2] היה ר' ישמעאל (אומר) מושלו משל. למה הדבר דומה. לבת מלך שכעסו אחיה עליה והוציאוה השדה ללקט שבלים. אחזתה חמה והשחירו פניה בקדירה. והיו חברותיה משחקות עליה ואומרות. זו היא בת מלך שאתם אומרים עליה. נאה ומשובחת היא. אמרה להן. אחיי כעסו עליי והוציאוני השדה ללקט שבולים. אחזתני חמה והשחירו פני בקדירה. רבון העולמים. מי גרם לי שאבוא לידי מדה זו. בני אומה שלי גרמו לו. שנאמר בני אמי נחרו בי (שם). אל תיקרי בני אמי אלא בני אומתי:[3]

מתוך הרחמים. כאיזה צד.[4] כשם שהקב"ה יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים רחמן על ישראל בכל מקומות מושבותיהן. רחמן על עניים ועל אביונים ועל דלים ורשין. על יתומים בזמן ועל אלמנות בכל מקום. כך יהא אדם רחמן על ישראל בכל מקומות מושבותיהן. רחמן על

משמע. ומספר הקרבנות נודע בהקש מס' איוב שנ' ועתה קחו לכם שבעה פרים ושבעה אלים וגו' (מ"ב ח') וא"כ מספר קרבנות אביהן בכל שנה כ"א שור וכ"א איל. ובהקרבה אחת שבעה שבעה. ובלק יקריב כמו כן על שבעה מזבחות. ועיי' ברש"י שם בפ' את שבעת המזבחות. שהביא אגדה אחרת. וברבה שם ג"כ אגדה אחרת. ושלש הגדות בדבר: [18] כל זה קיטע בילקוט. והמשך המאמר אם תאמר. א"כ למה תיקן הקב"ה. ומאמר כך הוא גדולתו וכו' הוא מאמר מוסגר ליסד התמיה: [19] עיי' פסיקתא רבתי סי' ט"ז ובהוספה פי' שור או כשב: [20] עיי' לעיל פ"ו: [21] במקרא כתוב והצנע.

מאיר עין פרק (כ"ט) כ"ז.

[1] עיי' ב"ר ספ"ה: [2] עיי' סנהדרין ל"ט ע"ב: [3] בד"ו משובש קצת. עיי' בשה"ש רבה ובאגדת שה"ש הוצאת החכם מוהר"ז שעכטער: [4] חזר לסוף פכ"ו שילך אדם בדרכי שמים שהם ד' מדות רחום חנון ארך אפים ורב חסד וכוללן כאן בשתים:

עליהן. שם נתנבא ארבע מאות שנה על כל אומות העולם ולא קיבלו ממנו. מיכן ואילך אליפז התימני וצופר הנעמתי ובלדד השוחי ואליהוא בן ברכאל הבוזי ואיוב מארץ עוץ. בלעם בן בעור האחרון שבכולם:[13] לא הניח הקב"ה דבר בעולם שלא נלאו לבלעם. מפני מה. מפני שעתידין כל אומות העולם לומר לפניו. רבונו של עולם. אילו נתתה לנו נביא כמשה. היינו מקבלים (תורתך) [תורתך]. לפיכך נתן להם הקב"ה בלעם בן בעור שהיה מעולה בחכמתו יותר ממשה: משה יתר דבר אחד. בבלעם חיסר דבר אחד. כמו שהוא אומר. ויקרא אל משה (ויקרא א' א'). בבלעם מהו אומר. ויקר אלהים אל בלעם וגו' (במדבר כ"ג ד'). במשה הוא אומר. ואתה פה עמוד עמדי (דברים ה' ל"ח). בבלעם הוא אומר. נופל וגלוי עינים (במדבר כ"ד ד'). במשה הוא אומר. הראני נא את כבודך (שמות ל"ג י"ח). בבלעם הוא אומר. ויודע דעת עליון (במדבר שם כ"ד):[14] עמי. לא בא בלעם בן בעור אצל בלק בן צפור מלך מואב אלא כדי לקלל את ישראל. מנין. תדע לך שכן. צא למד מדברים הראשונים. ששינר לו בלק לבלעם שלוחים. שנאמר וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור וגו'. ועתה לכה נא ארה לי וגו' (שם כ"ב ה' ו'). [היה לו לומר לשלוחים שלא ילך]. והוא לא עשה כן. אלא היה שמח שמחה גדולה ואין שינה באה עליו.[15] שנאמר ויבא אלהים אל בלעם לילה וגו' (שם כ'). היה לו לומר לפניו. רבון העולמים לא איש אתה שתכזב. ולא בן אדם אתה (שתגלה) [שתכלה] מעשה ידיך. הללו חביבין בני חביבין. בני אברהם יצחק ויעקב שעשו רצונך. והוא לא עשה כן. אלא שמח שמחה גדולה והשכים ללכת מיד. שנאמר וישכם בלעם בבקר ויחבש וגו'.[16] ויחר אף אלהים כי הולך הוא וגו' (שם כ"א וכ"ב). אמר הקב"ה. ראו זה שיודע בי שאני מכיר בלב כל אחד ואחד. עכשיו הלך לקלל את ישראל. לכך נאמר ויחר אף אלהים כי הולך הוא: כיון שבא בלעם אצל בלק היה לו לומר. מה לך באותן הדברים שתמצא בהן מכות גדולות ותלך ותאבד מן העולם. והוא לא עשה כן. אלא אמר לו. שם נתנבא ארבע מאות שנה על כל אומות העולם ולא קיבלו ממנו. מיכן ואילך אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליהוא בן ברכאל הבוזי ואיוב מארץ עוץ ואני אחרון שבכולם. אומר לך. מה עשה אביהם של אילו. עמד ובנה מזבח ומקריב עליו שלשה פעמים בכל שנה ושנה (בעשרים ואחד) [כ"א שור. כ"א] איל. אבל אתה. אומר [לך]. בנה לי בזה שבעה מזבחות והכן לי בזה שבעה פרים וגו' (שם כ"ג א').[17] באותה שעה היה הקב"ה יושב ושוחק עליו. שנאמר האתן

[13] עיין לעיל פ"כ ופכ"ד. בד"ו משובש. והובא בילקוט בלק. כיון שבא נח וכו' שם באו ו' דורות הראשונים והחרבתי את עולמי מפניהם מה הועלתי בעולמי עכשיו שא נבואה והתנבא אם יקבלו תורתי עליהם שם נתנבא וכו': [14] עיין בסוף ספרי ובמ"ע שם אות ס"ג וברבה ריש פ' בלק ובויקרא פ"א. ובילקוט בשינוי סגנון. וה"ג נתן להם בלעם בן בעור שישמעו לו בחכמתו יותר ממשה. במשה יתר אות אחת בבלעם חסר אות אחת. במשה חסר דבר אחד בבלעם יתר דבר אחד. במשה כתיב ויקרא וכו' במשה כתיב הודיעני וגו' (והא דפה עמוד עמדי ל"ג) בבלעם כתיב ויודע דעת עליון כיון ששלח לו בלק לכה נא ארה לי באותה שעה היה שמח וכו'. וכל השאר קיטע ועיי' לקמן באליהו זוטא ספ"י. ובבמדבר רבה סוף נשא גרים לה תני ולא קם נביא וגו' והרכיב שם הדברים עם הספרי: [15] הגהתי עפ"י הכרח הענין. והילקוט שינה וקיטע ובד"ו מושבש לגמרי: [16] במקרא כתוב ויקם בלעם. בילקוט ג' ולא בן אדם אתה שתגע"ל מעשה ידיך וכו' שמח שמחה גדולה אמר לבלק אביהן של אילו וכו'. וכל השאר קיטע ובד"ו מקוטע ומשובש: [17] בד"ו משובש והגהתי עפ"י הילקוט. ושאברהם בנה מזבח מפורש בתורה. ושהקריב ג' פ בשנה היינו בחג האביב וחג הקציר וחג האסיף. שכבר היו נהוגים בימי האבות. ופשטיה דקראי בפ' משפטים הכי

המלך. כיון שנכנס לתוך ביתו וראה תאנים וענבים וכל מיני מגדים כולם. סדר לפניו כנגד דעתו של אוהב. כיון שנכנס אוהב לפני המלך וראה כל מיני מגדים כולם נתקררה דעתו כנגד שמחתו של מלך. והירא לא עשה כלום. כיון שנכנס המלך לתוך ביתו וראה כל מיני חרבות כולם.[6] סדר לפניו כל מיני חרבות כולם. נזדעזע דעתו כנגד עצבו של מלך. שנאמר טרף נתן ליריאיו (תהלים קי"א ה'). זו מדת הדין.[7] יזכור לעולם בריתו (שם). זה עולם הבא ותורה עמו. זכר עשה לנפלאותיו חנון ורחום ה' (שם ד'). זה עולם הזה ותורה עמו.[8] זכר לעולם בריתו ויזכור לעולם בריתו זה שכרו של ירא.[9] שכרו של אוהב מנין. ת"ל לא יהיה לך אלהים אחרים וגו' (שמות כ' ג' עד ו').[10] הא למדתה ששכר האוהב שני חלקים ושכר הירא חלק אחד. לפיכך לא זכו אומות העולם שיאכלו אלא עולם הזה בלבד. אבל ישראל זכו שיאכלו שני עולמים. העוה"ז והעולם הבא:[11]

שנו חכמים במשנה. המחלל את הקדשים כו' [והמפר בריתו של אברהם אבינו ע"ה והמגלה פנים בתורה] אין לו חלק לעולם הבא (אבות פ"ג מ"א). אני כפרתן [של ישראל] בכל מקומות מושבותיהן. (יא"י) [שאין] מלין ואין קורין ואין שונים ואין נכנסין לברית אלא באהבת אביהם שבשמים. לפיכך אמר הקב"ה. אפילו יעמדו אומות העולם ויתנו כספם וזהבם וכל מחמדיהם הטובים ויאמרו. תנו לנו כתר בית אהרן. כתר בית דוד. איני נותן להם אפילו דבר אחד מביזתה של תורה. שנאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שה"ש ח' ז'). באותה שעה אמר הקב"ה. אפילו יעמדו אומות העולם ויבנו לי בית המקדש יתיר מכם ויאמרו. תן לנו כתר בית אהרן וכתר בית דוד. איני נותן להם אפילו דבר אחד מביזתה של תורה. לכך נאמר מים רבים וגו':[12]

שנו חכמים במשנה. כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר (ו)בטילה אהבה (שם פ"ה מט"ז). ואי זו היא אהבה שהיא תלויה בדבר. כגון אהבת בלעם בן בעור ובלק בן צפור מלך מואב. ושאינה תלויה בדבר אינה בטילה לעולם (שם). כגון אהבת אברהם יצחק ויעקב להן ולבניהן ולבני בניהן עד סוף כל הדורות: כיון שבא נח לעולם אמר לו הקב"ה לשם. שם. אילו היתה תורתי בעשרה דורות הראשונים תאמר כבר (הרחבתי) [החרבתי] את עולמי מפניהם. עכשיו (שנביאה) [שא נבואה] על כל אומות העולם. מה אם יקבלו תורתי

---

[6] שנחרבו מרוב הזמן ומעת בוא האגרת לא הספיקה השעה לבנות ולנטוע. וכעין זה המשל הם המשלים בשבת קנ"ב ע"ב וקנ"ג ע"א: [7] כדדריש ריב"ל בב"ר פ"מ והובא בילקוט תהלים שם. טירוף נתן ליראיו בעוה"ז ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה אבל לע"ל יזכור לעולם בריתו. ואולי אינו רחוק לפרשו ע"ד שכתב התוי"ט ברכות פ"ז מ"ג שממדת הדין הוא לכלכל את ברואיו ולכך תקנו נברך לאלהינו מדה"ד אבל התורה לא ניתנה אלא בחסד ולא עשה כן לכל גוי וע"כ תקנו ברכו את ה' מדה"ר. אבל בילקוט שם ג' טרף נתן ליריאיו זה העוה"ז הא למדת ששכר האוהב וכו' וכל השאר קיטע: [8] שמלות לעולם בריתו נמשכו ג"כ אמקרא שלפניו זכר עשה לנפלאותיו לעולם בריתו חנון ורחום ה'. ולכך סרס את הכתובים והעולמות: [9] שנאמר ליראיו: [10] ועושה חסד לאלפים לאוהבי וגו': [11] יפה העיר בעל ישועות יעקב על סוטה ל"א ע"א. ובספרי ואתחנן פי' ל"ב ואהבת את ה' אלהיך עשה מאהבה הפריש הכתוב בין העושה מאהבה לעושה מיראה מאהבה שכרו כפול ומכופל וכו' עיי"ש: [12] הנהתי עפ"י הר"ן וכסוף מן באותה שעה קטוע שם. ובילקוט ואתחנן שם שינה הסגנון וקיטע רישא וג' זש"ה מים רבים לא יוכלו וגו' בית ישראל אני כפרתן וכו' שאין מלין וכו' וכולא בנוסחא אחרת וסגנון אחר עיי"ש:

וגו' ואת עשו שנאתי (מלאכי א' ב' וג'). כך יהא אדם אוהב את ישראל בכל מקומות מושבותיהם, ואוהב את תלמידי חכמים ביותר. שנאמר לא מרובכם מכל העמים וגו' כי מאהבת ה' וגו' (דברים ז' ז' וח'). אהבת אדם למקום מנין אלא אהבה חמורה מן התורה ומלכות שמים בצדה. אהבה. שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד [וגו']. (שם ו' ד'). מיכן אמרו. הקורא קריית שמע ומשמיע קולו לאזניו הרי זה משתבח. כל המתפלל ומשמיע קולו לאזניו הרי זה מעיד עדות שקר. ויש אומרים מחוסר אמנה.[2]

דבר אחר ואהבת את ה' אלהיך (שם ה'). שאתה מאהב על הבריות שם שמים. שתהא יודע משאך ומתנך והוליכך בשוק ועסקך עם בני אדם. ובזמן (שאם) [שאדם] יודע משאו ומתנו והוליכו בשוק ועסקו עם בני אדם וקורא ושונה. בני אדם הרואים אותו אומרים. אשרי פלוני שלמד תורה. אוי לו לאבא שלא לימדני תורה. פלוני למד תורה. ראו כמה נאים מעשיו. כמה יפין דרכיו. העבודה. נלמד תורה ונלמד את בנינו תורה. ונמצא מתקדש שם שמים על ידיו. בזמן שאין אדם יודע משאו ומתנו והוליכו בשוק ועסקו עם בני אדם וקורא ושונה. בני אדם שרואין אותו אומרין. אוי לו לפלוני שלמד תורה. אשרי (אבה) [אבא] שלא לימדני תורה. פלוני שלמד תורה. ראו כמה רעים מעשיו. כמה מקולקלין דרכיו. העבודה. לא נלמד תורה לא נלמד את בנינו תורה. ונמצא שם שמים מתחלל על ידיו:[3] לא נתנה תורה על מנת כן אלא לקדש שמו הגדול. שנאמר ויאמר עבדי אתה ישראל וגו' (ישעיה מ"ט ג'). מיכן אמרו. ירחיק אדם עצמו מן הגזל מישראל ומן הגוי. ואפילו מכל אדם שבשוק. שהגונב לגוי לסוף שהוא גונב לישראל. והגוזל לגוי לסוף שהוא גוזל לישראל. נשבע לגוי לסוף שהוא נשבע לישראל. מכחש לגוי לסוף מכחש על ישראל. שופך דמים לגוי לסוף שהוא שופך דמים לישראל. ולא נתנה תורה על מנת כן אלא כדי לקדש שמו הגדול. ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פליטים וגו' (ישעיה ס"ו י"ט). מהו אומר בסוף העינין. והגידו את כבודי בגוים (שם):[4]

מה בין אהבה ליראה. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שצריך לצאת למדינת הים. (ביקש למסור את בנו ביד אפיטרופוס הרשע. אמרו לפניו אוהביו ומשרתיו. אדוני המלך אל תמסור את בנך לידי אפיטרופוס הרשע. עבר המלך על דברי אוהביו ומשרתיו ומסר את בנו לידי אפיטרופוס הרשע).[5] והיו לו שני עבדים. אחד אוהב את המלך וירא ממנו. אחד ירא ממנו ואינו אוהבו. האוהב את המלך וירא ממנו עמד ונטע גנות ופרדסים וכל מיני מגדים כולם. והירא לא עשה כלום עד שבאת לו איגרת ביד שליח. לימים בא

---

[2] עיין ברכות ט"ו ע"א ושם ע"ב שצריך לדקדק באותיותיה ול"א ע"א שאסור להגביה קולו בתפלתו וכ"ה ע"ב המשמיע קולו בתפלתו ה"ז מקטני אמנה המגביה קולו בתפלתו ה"ז מנביאי השקר. ולעדות שקר לא מצאתי דוגמא: [3] ביומא פ"ו ע"א הביא ברייתא דאיתנייא לה הכי בסגנון אחר קצת: [4] חדא ועוד קאמר חדא שהתורה נתנה לקדש את שמו הגדול. ועוד שסופו נפש רשע אותה רע ויעשה כן גם בישראל. ובתוספתא דב"ק פ"י חטור גזל הגוי מגזל ישראל מפני חלול השם. ועיי' במכילתא משפטים פ"ד בד"ה וכי יזיד. והובא בילקוט ואתחנן בקיטוע רישא אמקרא ואהבת וגו' ומשובש קצת. בד"ו הדברים משובשים ומקוטעים: [5] כל זה אין לו כאן שום ענין אלא נשתרבב לכאן מדלהלן פ"ל שר' יוסי הגלילי המשיל את המשל הזה כענינו. ובילקוט שם מה בין אהבה ליראה משלו משל להד' למלך שהיו לו שני עבדים א' אוהב וכו' בשינוי סגנון קצת והוא הנוסחא הנכונה:

ראה אל. שכל מעשיו מכוונין לפניו. לכך נאמר הנה עתך עת דודים: ואפרוש כנפי עליך (יחזקאל שם). זו תורה: ואכסה ערותך (שם). זו מלכות שמים: ואשבע לך (שם). זו ישיבת ארבעים שנה במדבר: ואבוא בברית אותך נאם ה׳ אלהים ותהיי לי (שם). זו ישיבתו שנייה במשכן:[28]

מבשרך לא תתעלם (ישעיה שם). כך אמר לו הקב״ה לאדם זה. בני. ימים שנתתיך על פני האדמה. עשה מעשים טובים ותלמוד תורה. (והחזק) [והרחק] עצמך מן העבירה ומדבר מכוער. לכך נאמר ומבשרך לא תתעלם: דבר אחר. מי שיש לו תלמיד חכם בשכונתו. ויודע בו שקורא לשם שמים ושונה לשם שמים. וזנו מכלכלו ומפרנסו. נמצא מקיים אותו תלמיד ואת אשתו ואת בניו ואת כל אשר לו ואת כל הקרובין עמו במשפחה. לכך נאמר ומבשרך לא תתעלם:[29] דבר אחר נשא אדם אשה ומצא בה דבר וגירשה. לבסוף נתענית. יפרנסינה כמה שיכול. לכך נאמר מבשרך לא תתעלם:[30]

דבר אחר. יסתכל אדם בעצמו וידע שלאחר שעה מיתה. ויישא עיניו לשמים ויאמר. מי ברא את אילו. חמה ולבנה כוכבים ומזלות וארבע רוחות שמים וכל מעשה בראשית כולם. שמשכימים ומעריבים לעשות רצון בוראם. כך תשכים (ותשחר) [ותעריב] בדברי תורה לעשות רצונו בתורתו בכל יום תמיד.[31] ותהא דומה לחמה שמאירה לרבים. וללבנה שמאירה לרבים. שנאמר אז יבקע כשחר אורך (שם ח׳). קלה (שבה) [שבך] כחמורה שבחבירך:[32] וארוכתך מהרה תצמח (שם). כשם שאם עשית לי רצוני בתורתי בכל יום תמיד. כך אני אתן לך פתחון פה בתורה ברורה. שאין כל בריה יכולה לסתור אחריהם. אם ראיתה עצמך בתורה ברורה שאין כל אדם יכול לסתור אחריהם. מיד עצמותיך מזורזין במצוות. שנאמר ונחך ה׳ תמיד והשביע בצחצחות ונו׳ (שם י״א). ותהיה דומה למעיין שמושך מן הגינה ומשקה תאנים וענבים וכל מיני מגדים כולם. שנאמר והיית כגן רוה וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו (שם). כשם שעננת את אביך ואת אמך לעת זקנתן כך תתענג על מי שאמר והיה העולם. שנאמר אז תתענג על ה׳ והרכבתיך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך כי פי ה׳ דבר (שם י״ד):[33]

סליק פירקא.

מתוך האהבה כיצד.[ג] כשם שהקב״ה יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים אוהב את ישראל בכל מקומות מושבותיהם. אוהב תלמידי חכמים ביותר. שנאמר אהבתי אתכם אמר ה׳ ואמרתם במה אהבתנו

---

[28] בד״ו בכל זה איזה שינוים ושיבושים קלים. ועיי׳ לקמן באליהו זוטא פ״ב: [29] יפה העיר בעל זקוקין דנורא דת״ח שמת הכל קרוביו: [30] עיי׳ ויקרא רבה פל״ד ושם מידרשי כולא קראי: [31] עיי׳ לעיל פי״ח: [32] בד״ו קלה שבך כחמורה שבך. בדברי תורה איירי שתהא מאיר לרבים. ודברים שבך קלים יהיו כאירים כדברים חמורים שבחבירך. ולגוסחת הד״ו שיהיו בך שווים הקלים כחמורים: [33] בד״ו איזה שיבושים קלים.

מאיר עין פרק (כ״ח) כ״ו.

ג לעיל בפכ״ה אמר במה קונה אדם אביו שבשמים וכו׳ ופורט שם מתוך אהבה ואחוה וכו׳. ועל זה מקדר לבאר ענין האהבה שהוא יסוד התורה שצוותה ואהבת את ה׳ אלהיך וגו׳ ואהבת לרעך כמוך:

מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות (שם פ"ח ז'). אין אסירים אלא תלמידי חכמים שמוסרין עצמן למקרא ולמשנה למדרש הלכות ואגדות: לאמר לאסורים צאו (ישעיה מ"ט ט'). [21] אילו עמי הארץ שיש בהן דרך ארץ ושאר מצוות ומרחיקין עצמן מן עבירה ומן גזל: לאשר בחשך הגלו (שם). אילו תלמידי חכמים שהן דרין במקום שאין ראוי להם: לא גילגל הקב"ה והוציא את ישראל ממצרים. [22] אלא בשביל שרה רבקה רחל ולאה. בשכר שתפסה שרה את הגר והעלתה למטתו של אברהם. בשכר שאמרו לה לרבקה. התלכי עם האיש הזה ותאמר אלך (בראשית כ"ד נ"ח). נתנה בטחונה על אביה שבשמים. בשכר שתפסה רחל את בלהה והעלתה למטתו של יעקב. בשכר שתפסה לאה את זלפה והעלתה למטתו של יעקב. לכך גילגל הקב"ה והוציא את ישראל ממצרים. בשביל מעשה שרה ורבקה ורחל ולאה. לכך נאמר אלהים מושיב יחידים ביתה וגו':

כי תראה ערום וכיסיתו. כאי זה צד. אם ראיתה אחד ממי שאין בו תורה. הכניסהו בביתך ולמדיהו קריית שמע ותפילה. ולמדיהו פסוק אחד או הלכה אחת. זרזיהו במצוות. לפי שאין ערום בישראל אלא מי שאין בו דברי תורה. ודומה למי שעומד ערום. וכן אתה מוצא בכנסת הגדולה. [23] שנאמר רבבה כצמח השדה וגו' (יחזקאל פ"ז ז'). אל תיקרי בעדי עדיים. אלא בתיקוני תיקונים. ערום את מן המצוות. ואין בך אלא שתי מצוות. אחת דם פסח ואחת דם מילה. שנאמר ואעבור עליך ואראך וגו' (שם ח'). [24] יכול שאמר לה בדמיך חיי לעולם. ת"ל ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים. [25] בשעה שאמרתי לאברהם אביכם. לך לך מארצך וממולדתך [וגו'] (בראשית י"ב א'). שמע דבריי מיד. לכך נאמר הנה עתך עת דודים: דבר אחר והנה עתך עת דודים. בשעה שאמרתי לאברהם אביכם. מול את בשרך בחרב. שמע דברי מיד. לכך נאמר הנה עתך עת דודים: ד"א הנה עתך עת דודים. בשעה שאמרתי לאברהם אביכם העלה את בנך לגבי מזבח ושמע לעצה מיד. לכך נאמר הנה עתך עת דודים: ד"א בשעה שאמר יצחק לאביו. אבא כפתיני יפה. ותנני על גבי מערכה. שמא אבעט בך ואכך ונמצאתי מתחייב שתי מיתות לשמים. והוא היה בחור ועומד בכחו. בן שלשים ושבע שנה היה. לכך נאמר הנה עתך עת דודים: [26] ד"א בשעה שמצאתי את יעקב אביכם שמודה [על ה]אמת ודובר אמת בלבבו. [27] שנאמר וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם (בראשית ל"ה ט'). לכך נאמר הנה עתך עת דודים: ד"א בשעה שמצאתי שנים עשר שבטים שעשו רצון יעקב אביהם. שנאמר כענבים במדבר מצאתי ישראל (הושע ט' י'). אל תיקרי ישראל. אלא איש

---

[21] זה המקרא דרש כאן דרך אגב: [22] סיים בזה את דבריו במדת שאדם מודד וכו'. והיא בענין דבר אחר אל המקרא מושיב יחידים וגו': [23] תחלת כנה"ג היתה בימי יחזקאל שזקני ישראל בגולה נתכנסו אליו כמפורש ביחזקאל כ' ובד"ו בכנסת נביאים והיא טיר איזה מגיה טועה ועיי' ב"ב ט"ו ע"א: [24] עיי' מכילתא בא פ"ה: [25] כלו' למעלות ומדות של הדודים. וחזר ופורט אי אלו הם הדודים: [26] עיי' בפסי' רבתי פי' מ' בחדש השביעי במ"ע אות ע"ב ועיי' לקמן אליהו זוטא פ"ב: [27] שאמר ואעשה שם מזבח לאל הענה אתי ביום צרתי ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי. וכשנצטוה על זה לא נאמר לו רק ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך בברחך מפני עשו אחיך והיה יכול לומר לאל הנראה אלי בברחי מפני עשו אחי. אלא שהיה מודה על האמת ודבר אמת בלבבו שאף משם ואילך היה ה' עמו בדרך אשר הלך וזכה שנראה אליו אלהים עוד בבאו מפדן ארם:

מבשרך לא תתעלם.[12] משלו משל. למה הדבר דומה. לאחד שהיה חבוש בבית האסורים במדינת הים תשעה חדשים. מי חבשו בבית האסורים. ומי כלכלו בבית האסורין. אלא אחד שהוציאו ממעי אמו. ואחד נותן לו מזונות לאכול עד שיגיע ליישוב. ואחד נותן לו ספינה לישב בו. עד שיגיע ליישוב. נזדמנו שלשתן כאחד לא יאמר זה גדול מזה וזה גדול מזה. אלא ינהוג כבוד בשלשתן כאחד:[13]

דבר אחר הלא פרום לרעב לחמך. אין לחם אלא דברי תורה. שנאמר הנה ימים באים נאם ה' והשלחתי רעב וגו' (עמוס ח' י"א).[14] מיכן אמרו. יש בו באדם דברי תורה יפרנס לאחרין. כדי שתרבה חכמתו בידו. ומוסיפין לו עליה. כל חעושה כן אינו נמנע מטובה העתידה לבוא עליהן לישראל לימות המשיח. עליו הוא אומר. ושם דרך אראנו בישע אלהים (תהלים נ' כ"ג). דרך. זו תורה. שנאמר בכל הדרך אשר צוה ה' אתכם תלכו (דברים ה' ל').[15] ישע. אין ישע אלא ימות המשיח. שנאמר קרוב צדקי יצא ישעי [וגו'] (ישעיה נ"א ה'). אבל יש בו באדם דברי תורה ואין מפרנסה לאחרים. לסוף שחכמתו מתמעטת בידו ואין מוסיפין לו עליה. עליו הוא אומר. מונע בר יקבוהו לאום (משלי י"א כ"ו):[16]

ועניים מרודים תביא בית. כאי זה צד. יש בו באדם דברי תורה ויסורין באין עליו. לבו מתיישב עליו. אין בו באדם דברי תורה ויסורין באין עליו. לבו מתמרמר עליו. כאי זה צד יעשה. יצדיק עליו את הדין. היה רעב יאמר. כך וכך כתוב בתורה ברעב. היה צמא יאמר. כך וכך כתוב בתורה בצמא. היה עומד ערום יאמר. כך וכך כתוב בתורה בערום. אין לו מזונות שיאכל יאמר. כך וכך כתוב בתורה בחוסר כל (דברים כ"ח מ"ח). [השונא] חי וקיים על פני האדמה. יאמר הכתוב. עד האבידו אותך (שם נ"א).[17] חי וקיים בעולם. ברוך המקום ברוך הוא שנתן לי חיים בעולם.[18] וכן דוד אמר. (אם למלא) אלמלא דברי תורה מרצין אותו בשעה שייסורין באין עליו. כבר עקרתי עצמי מן העולם. שנאמר לולא תורתך שעשועי וגו' (תהלים קי"ט צ"ב):

ברוך המקום ברוך הוא שבחר בחכמים ובתלמידיהם ובתלמידי תלמידיהן ויקיים עליהם. במדה שאדם מודד בה מודדין לו. שכשם שיושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות בכל מקום פנוי להם. וקורין לשם שמים ושונין לשם שמים ויראה בלבבן ומחקקין דברי תורה על פיהם ומקיימין עליהן. כי קרוב אליך הדבר וגו' (דברים ל' י"ד).[19] אשרי אדם שיש בו תורה ויושב וקורא ושונה במקום צנוע במקום סתר. אצל מי מלינין אותו. הוי אומר אצל הקב"ה. שנאמר יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן (תהלים צ"א א'). כשם שישראל משימין עצמן יחידים בעולם הזה ואין עמהן זר.[20] שנאמר

---

[12] במקרא ומבשרך: [13] בר"ו אלא לאחר שהוציאוהו ממעי אמו ואחר נותן לו מזונות עד שיגיע לישוב נזדמנו וכו' ואחד דספינה נקטע וחסר. ועכ"פ הסגנון אינו ברור לפי שמעורבבין בו המשל והנמשל:
[14] במקרא כתוב ה': [15] במקרא כתוב ה' אלהיכם: [16] בד"ו שבושים קלים: [17] כנ"ל להגיה ובר"ו הדברים מקוטעין: [18] כלו' בכל הצרות והרעות הוא חי וקיים בעולם לא יהיה קץ בחיים אלא יאמר ברוך המקום וכו': [19] לישנא קטועה היא כלו' כך מודד להם וע"כ אמר אשרי אדם וכו': [20] כלו' כך הם תלמידי חכמים בתוך בני ישראל. וע"ז מביא המקרא מושיב יחידים ביתה על ישראל. מוציא אסירים על תלמידי חכמים:

עניים מרודים (שם).[3] הא כאי זה צד יעשה. בזמן שאדם אוכל משלו לבו מתיישב עליו. משל אחרים לבו מתמרמר עליו. ואפילו אכל אדם משל בנו ומשל בתו לבו מתמרמר עליו. ואין צריך לומר משל אחרים:[4] אשרי אדם שיש לו מזונות הרבה בתוך ביתו ובאין עבדיו ובני ביתו ונהנין עיני על שולחנו. עליו הוא אומר יגיע כפיך כי תאכל (תהלים קכ"ח ב'). נעשה כאהרן כהן גדול שנתכוון ומרבה שלום בין ישראל לאביהם שבשמים. נעשה כדוד מלך ישראל שנתכוון ומרבה צדקה בין ישראל לאביהן שבשמים. נעשה כרבן יוחנן בן זכיי שנתכוון ומשמח פני תלמידיו בהלכה. עליו הוא אומר. מעמל נפשו יראה ישבע (ישעיה נ"ג י"א). מיכן אמרו. תלמידי חכמים שבדור סוכלן עונות הדור שבתוכו בינן לבין עצמן [ו]אין כל ביריה מכיר בהן.[5] (עליהן) [ועליו] הוא אומר. ועונותיהם הוא סבול (שם).[6] מעשרה שעשו כאותו מעשה אין צריך לומר כל הקהל כולו (שנ') [נאמר]. כל כלי יוצר עליך לא יצלח (שם נ"ד י"ז):[7]

כי תראה ערום וכיסיתו (שם). כשם שהקב"ה יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים ראה את אדם הראשון שהיה ערום לא המתין לו שעה אחת עד שהלבישו מיד. שנאמר ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו וגו' (בראשית ג' כ"א). (כי) [כן] לא יראה אדם את אביו ואת אמו כשהן עומדין בבגדים בלואים ויחזיר פניו. אלא ילביש אותן בבגדים נאים. לובש אדם בחמשה מנה. ילביש אביו ואמו בעשרה מנה. לובש אדם בעשרה מנה. ילביש אביו ואמו בחמשה עשר מנה. ויחסן אותם דרך שבחו.[8] משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה לו עבד והיה בורח לו ממנו. והיה מחזר בכל הארצות עד שנפל בידו. והעמידו לפניו. כיון שהעמידו והביאו לפניו. תפסו בידו והכניסו לתוך ביתו והראהו (לפניו) כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות וכל שהיה לו בתוך ביתו. הוציאו לשדה והראהו גנות ופרדסים וכל שיש לו בשדה. והראהו בניו. בין גדולים ובין קטנים. ועבדיו בין גדולים ובין קטנים. לאחר שהראהו אמר לו. הראית שאיני צריך לך כלום. אלא בוא ועשה מלאכה עם בני ועם עבדי בין גדולים ובין קטנים. ותהא נוהג בי כבוד ומתירא ממני. כדרך שבני אדם נוהגין בי כבוד ומתיראין ממני. מפני שהקב"ה השווה את כבודו לכיבוד אב ואם. שנאמר בן יכבד אב ועבד אדוניו אם אב אני איה כבודי וגו' (מלאכי א' ו'). בזמן שישראל מביאין תורין ובני יונה ושאר קדשים קלין ואין עושין להם רצונם מיד.[9] מה נאמר בהן. לכן הכהנים בוזי שמי (שם):[10] דבר אחר לכן הכהנים בוזי שמי. אפילו רירו של אביו יורד על זקנו ישמע לו מיד. יכול אפילו אמר לו. עבור מכל מצוות האמורות בתורה ישמע לו מיד. אלא [מנין] חוץ מעבירה ומגזל ומדבר מכוער שלא ישמע לו. שנאמר לכן הכהנים בוזי שמי ואמרתם במה בזינו את שמך:[11]

---

[3] במקרא ועניים: [4] בד"ו משובש: [5] וכ"ה בד"ו אלא שנוסחת הד"ו ת"ח שבדור סובל וכו' ביניו לבין עצמו וכלו' עונות שבתוך הדור: [6] בד"ו ועונותיהן הוא יסבול. ובמקרא כתוב ועונותם הוא יסבל. ופי' מיכן אמרו מזה הפסוק. ולאו על אדם שיש לו מזונות וכו' קאי ודרך אגב נקט לה: [7] חזר לענין הראשון לומר שעל עשרה שעבדיהן ובני ביתן נהנין וכו' נאמר כל כלי יוצר וגו' ואצ"ל וכו': [8] בד"ו כן לא יראה וכו' כשהן הולכין בבגדי בלאות אלא ילבישם וכו' בעשרה מנים ויכחין דרך שבחם. ואולי צ"ל שבחם. ונוסחא שלפנינו אם לא נגיה ויכסה אותם צריך לפרש שהוא פעל מן חוסן כלו' יחזק ויגדל אותם: [9] כלו' רצון של אב ואם. דכיבוד אב ואם הושוה לקרבנות השם שהשווה כבודו לכבודם והבנים כהנים באותה עבודה: [10] במקרא כתוב לכם. ונראה שקריאת בעל הספר היא בקמ"ץ וציר"ה: [11] כנ"ל להגיה עפ"י הכרח הענין ובד"ו הוא קטוע יותר:

[כבד]. **לא תרצח. לא תנאף.** מה ענין זה אצל זה. אלא ללמדך. נשא אדם אשה (והרי) [והיא] בעצמה אינה מכבדת את אביו ואת אמו לעת זקנתן. כאילו נואף הוא כל ימיו. לכך נאמר כבד ולא תנאף:[32]

כבד ולא תגנוב. מה ענין זה לזה. אלא ללמדך. יש לו לאדם בנים ובנות בתוך ביתו ואין מכבדין את אביו ואת אמו לעת זקנתן. כאילו גנב הוא כל ימיו. כאילו גונב נפשות לפני המקום. לכך נאמר כבד ולא תגנוב:[33]

כבד ולא תענה. מה ענין זה לזה. אלא ללמדך. יש לו נכסים הרבה בתוך ביתו ואינו מהנה את אביו ואת אמו לעת זקנתן. כאילו מעיד עדות שקר כל ימיו לפני המקום. לכך נאמר כבד ולא תרצח לא תנאף לא תגנוב לא תענה ולא תחמוד:[34]

בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו לעת זקנתן למה הוא דומה. למלך שבא בן אוהבו. ואמר לו. מאין אתה בא. מבית אבי ואמי. אמר לו. אביך ואמך היאך הן דומין. אמר לו. נפטרו בשלום לבית עולמן. אמר לו. בני תהיה ברוך. תהא לך קורת רוח בעולם. שנתתה מנוחה לאביך ולאמך לבית עולמן. עכשיו בוא וראה גנזים טובים שגנזו לך אצלי. שנאמר והיה אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך [וגו' (שמות ט"ו כ"ו). ואומר כי תשמר את מצות ה' אלהיך] והלכת בדרכיו (דברים כ"ח ט'). בדרכי שמים. מה דרכי שמים רחום ורחמן על הרשעים ומקבלן בתשובה. כך אתם תהיו רחמנים זה על זה:[35] דבר אחר מה דרכי שמים חנון. נותן מתנות חנם ליודעין אתו ולשאין יודעין אותו. כך אתם תנו מתנות זה לזה: ד"א מה דרכי שמים ארך אפים. מאריך רוחו עם הרשעים ומקבלן בתשובה. כך תהיו אתם מאריכין פנים זה לזה לטובה. ואל תהיו מאריכין פנים זה לזה לפורענות:[36] דבר אחר מה דרכי שמים רב חסד. מטה כלפי חסד. כך אתם תהיו נושאים פנים כלפי טובה לעשותה יותר מן הרעה:[37]

סליק פירקא.

בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו לעת זקנתן.[1] כך הוא מפורש בקבלה על ידי ישעיה בן אמוץ הנביא. הלוא פרוס לרעב לחמך וגו' (י"ח ז'). כאי זה צד. יש לו לאדם. מזונות הרבה בתוך ביתו. ובקש לעשות מהן צדקה כדי שיפרנס אחרים. כאי זה צד יעשה. יפרנס את אביו ואת אמו תחילה. ואם הותיר יפרנס את אחיו ואת אחותו. ואם הותיר יפרנס את בני ביתו. ואם הותיר יפרנס את בני משפחתו. ואם הותיר יפרנס את בני שכונתו. ואם הותיר יפרנס את בני מבוי. מיכז ואילך ירבה צדקה בישראל:[2]

---

[32] בר"ו חסרה כבא זו ובילקוט היא מקוטעת: [33] בד"ו משובש ומקוטע ובילקוט מקושע:
[34] בילקוט בקיטוע: [35] בד"ו מקוטע קצת. ובילקוט קיטע וחיבר להא עם הנהו ד"א דלהלן ואישתבש:
[36] בבא זו חסרה בד"ו: [37] והלכת בדרכיו דרש עפ"י תמדות רחום וחנון ארך אפים ורב חסד:

מאיר עין פרק (כ"ו) כ"ה.

[1] כענין אמר מר. או גופא בתלמוד: [2] בר"ו בשינוי סגנון קצת ומקוטע בשיבוש שהשמיט בני ביתו. ועניין בני ביתו כלו' עניים העסוקים בתוך ביתו. כאמרם (אבות פ"א מ"ה) ויהיו עניים בני ביתך. שלא ישתמש בעבדים ושפחות אלא יביא עניים במקומם. פי' הר"מ שם. ובה' מתנות עניים פ"ז הי"ג כתב עני שהוא קרוב קודם לכל אדם ועניי ביתו קודמין לעניי עירו וכו'. והוא עפ"י הגמרא דב"מ ע"א ע"א ענייך ועניי עירך ענייך קודמין וכו'. והוא ג"כ במכילתא דמשפטים פי"ט. ודלא כרש"י שם שפי' עניים שהם קרובים וממשפחתך:

שנאמר והיה אם זרע ישראל ועלה מדין ועמלק וגו' ויחנו עליהם וישחיתו את יבול הארץ וגו' (שופטים ו' ג' וד'). אבל אוכלין של ישראל אינן כן. אלא מפשיטין עניים ואוכלין אותן. ושוברין עצמות ושולקין אותן בקדירה ושמנונית צפה עליהן. אוכלין אותה וזורקין עצמות לאשפה. שנאמר אשר אכלו שאר עמי ועורם מעליהם הפשיטו [וגו'] (מיכה ג' ג'). מה ענין שלאחריו. אז יזעקו אל ה' ולא יענה אותם (שם ד'):[24]

זכור את יום השבת לקדשו. כבד את אביך ואת אמך. וכי מה ענין זה אצל זה. אלא ללמדך שכל זמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו אין חט בא לידו. שנאמר אשרי אנוש יעשה זאת [וגו'] שומר שבת מחללו [וגו'] (ישעיה נ"ו ב'). אל תיקרי מחללו. אלא מחל לו. לכך נאמר שומר שבת מחללו.[25] אין אדם מכבד את אביו ואת אמו גזורות קשות באות עליו. שנאמר ויאמר ה' יען כי נגש העם הזה וגו' (שם ב"ט י"ג):[26] ואל יאמר אדם בעצמו. הואיל ואבי שבשמים הקדימני תחילה. אלך ואעשה רצון אבי שבשמים ואניח רצון אבי ואמי. לכך נאמר כבד את אביך ואת אמך. כבד את ה' מהונך (משלי ג' ט'):[27] לא יאמר אדם בעצמו. הואיל ואבי הקדימני תחילה. אעשה רצון אבי ואניח רצון אמי. [לכך] נאמר איש אמו ואביו תיראו (ויקרא י"ט ג'). ואומר את ה' אלהיך תירא (דברים ו' י"ג):[28] בזמן שאדם מקלל אביו ואמו ומכה אותן ועושה בהן חבורה. כביכול הקב"ה כופף את רגליו תחת כסא הכבוד. ואומר. אני השויתי לאילו כבוד שלי. ששלשתן שקולין כאחד בכבוד. אילו הייתי אצלו של זה. כך היה עושה לי. יפה עשיתי שלא דרתי עמו בשכונה:[29] הא כל המבקש ימים ושנים ועושר ונכסים וחיים בעולם הזה וחיים ארוכים לעולם הבא שאין לו סוף. יעשה רצון אביו שבשמים ורצון אביו ואמו. שנאמר כבד את אביך ואת אמך וגו':[30]

כבד ולא תרצח. מה עיניין זה אצל זה. אלא ללמדך. יש לו לאדם מזונות הרבה בתוך ביתו. ואינו מהנה את אביו ואת אמו לעת זקנתן. כאילו רוצח כל ימיו. כאילו רוצח נפשות לפני המקום. לכך נאמר כבד את אביך ואת אמך ולא תרצח:[31]

---

[24] במקרא כתוב ואשר אכלו. ובילקוט השמעוני כל זה. ועל ראשי יעקב וקציני בית ישראל נאמר הענין וע"כ נמשלו לחיונק שאינו חושש במיתת אמו. ואמרו בתו"כ פ' בחוקותי והובא בילקוט מיכה שם. ורדו בכם שונאיכם. שאיני מעמיד עליכם אלא כחכם ובכם ובשעה שאו"ה עומדין על ישראל אינן מבקשין אלא מה שבגלוי שנ' והיה אם זרע וגו' אבל בשעה שאעמיד עליכם בכם ומכם הם מחפשים אחר מטמוניות שלכם שנ' ואשר אכלו שאר עמי. והמשכת שיניהן הוא מדה כנגד מדה ודרשה רשב"ל אמקרא דתהלים שני' רשעים שברת עיי' ברכות ג"ד ע"ב. (ובנסמן שם במגילת וסוטה ודלא כפירש"י שם). ומעמייהו דחכמים שאמרו שלשים משום דחשבי מזמן הכרת העובר. וע"כ הזכירו ט' למעוברת לומר שאם באת לחשב מזמן שהוא במעי אמו א"כ תחשב תשעה ויהיו שלש ושלשים: [25] בילקוט ג' שכל מי שמכבד אביו ואמו אין חלולי שבתות באות על ידיו שנ' אשרי אנוש וגו' אל תאמר מחללו אלא מחול לו. ועיי' שבת קי"ח ע"ב דדרישה ר' יוחנן הכי: [26] בד"ו מקוטע ומשובש ובילקוט השמיטו: [27] בד"ו מקוטע ומשובש וכן בילקוט מקוטע. וכו' שהשווה הקב"ה כבודן לכבודו: [28] ותוקש מודאן למוראו. בילקוט קיטע כל זה עד כל המבקש וכו': [29] בד"ו בשינוי סגנון קצת: בילקוט כל המבקש וכו' וכבוד וחיים וכו' וחיים רבים לעולם הבא יעשה רצון אביו שבשמים ויכבד אביו ואמו. ואח"כ הוסיף הא דלעיל קיימו יצחק. קיימו יוסף. דבר אחר כבד את אביך ולא תרצח וכי מה ענין וכו' וכן בכל הני דלהלן ג' דבר אחר: [31] בד"ו ובילקוט בשינוי סגנון:

דבר אחר זכור את יום השבת לקדשו. במה אתה מקדשו. במקרא במשנה במאכל ובמשתה ובמנוחה.[16] שכל המענג את השבת כאילו מענג [את] מי שאמר והיה העולם. שנאמר וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד (ישעיה נ"ח י"ג): דבר אחר אם קראת לשבת עונג. לקדוש ה' אתה מכבד. אף על פי שאמר ר' עקיבא. עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. יטול אדם בשר. ואל ירבה יין. ואם הרבה. הרי מקרא מוכיח. אל תהי בסובאי יין וגו' (משלי כ"ג כ'):[17] לא זכה אדם שיבקש רחמים על דברי תורה שייכנסו לתוך מעיו. יבקש אדם רחמים על אכילה ושתייה יתירה שלא תיכנס לתוך מעיו. שנאמר צרפתיך ולא בכסף בחנתיך בכור עוני (ישעיה מ"ח י').[18] מה כור זה. אפילו אתה נותן לו כל עצים שבעולם. הרי זה שורפן ומפסידן. כך גרונו של אדם. אפילו אתה נותן בו כל אכילות יפות שבעולם. הרי זה בולען ומפסידן:

מעשה ברבי יהודה הנשיא שאמר בשעת מיתתו. גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם. שעמלתי בעשר אצבעותיי ולא אכלתי אלא באחת. ולא חבלתי. ולא אמרתי. אלך ואוכל ואשתה ואהנה ואלך לי מן העולם. וכל העושה כן עליו הכתוב אומר. טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט (תהלים קי"ב ה'). ולא עשיתי אלא כדי חיי. ועסקתי בתורה כל ימי חיי. עכשיו תנו לו מנוחה בבית עולמי. מה הושיבוהו. יבא שלום ינוח על משכבותם הולך נכוחו (ישעיה נ"ז ב'):[19]

מיכן שמעתה קדושת הקב"ה קדושת שבת קדושתן של ישראל שלשתן שוות כאחת. בקדושת הקב"ה מה כתוב. אתה קדוש יושב תהלות ישראל בך בטחו אבותינו וגו' (תהלים כ"ב ד' וה'). [ב]קדושת שבת מה כתוב. ושמרתם את השבת כי קודש היא וגו' (שמות ל"א י"ד). בקדושתן של ישראל מה כתוב. קודש ישראל לה' וגו' (ירמיה ב' ג').[20] מיכן אמרו. עתידין שיניהן של אוכלי ישראל שיהיו מושכין עשרים וארבע אמות. וחכמים אומרים שלשים.[21] וכי מה נישתנו עשרים וארבע מעשרים וחמש או משלשים. אלא אמרו חכמים. תשעה חדשים למעוברת עשרים וארבעה למיניקת.[22] מה תינוק הזה יש לו חלב משדי אמו כל אותן עשרים וארבעה חדשים. אפילו מיתה אין חושש [לה. כך] אוכליהן של ישראל. מפשיטין עניים ואוכלין אותן. אפילו מיתים אין חוששין להן.[23] אפילו בשעה שאומות העולם עומדין לבזזו ממונן של ישראל אינן מושלין אלא (משבגלוי) [על מה שבגלוי].

---

[16] בילקוט ובמשתה ובכסות נקייה אע"י שאמר ר"ע וכו' והשאר קיטע. ועיי' בפסי' רבתי סוף פ' תליתאה. ולנוסחתינו ובמנוחה היינו מנוחת הנפש עיי' בפסי' רבתי שם במ"ע אות כ"ח וזה שיסדו בתפלה מנוחה שלמה שאתה רוצה בה: [17] בפסחים ק"ב ע"א הכי איתנייא בבי מדרשא תנא דבי אליהו אע"פי שאמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות אבל עושה הוא דבר מועט בתוך ביתו וכו': [18] בחנתיך. וכ"ה בילקוט הכא ובישעיה שם ובמקרא כתוב בחרתיך: [19] עיי' כתובות ק"ד ע"א. בילקוט השמיט זה. במקרא כתוב ינוחו: [20] בילקוט ג' לה הכי. ג' קדושות הן קדושת שמו של הקב"ה שנ' ואתה קדוש וכו'. במקרא כתוב ואתה: [21] בילקוט מכאן אמרו עתידין שיניהם של אוכלי ישראל להיות ליטות המשיח כ"ד אמות וכו'. ועל כל אוכליו יאשמו קאי: [22] בד"ו חסר ומשובש. ובילקוט וכי מה נשתנו כ"ד מכ"ה (אלא) אמה [אלא] הט' חדשים וכו': [23] כ"ה בילקוט. וג' כך אוכליהן של ישראל אפי' מתים וכו' והשאר קיטע ובד"ו קטוע ומשובש:

אנכי ה' אלהיך. לא יהיה לך. לא תשא. מה ענין זה אצל זה, אלא ללמדך שכל הרגיל בשבועת שוא ובשבועת שקר הרי זה עובד עבודה זרה, וכל שאינו רגיל בשבועת [שוא ובשבועת] שקר הרי זה עושה קורת רוח לפני מי שאמר והיה העולם: אוי להן לרשעים, שבשביל מעשיהן מקולקלין ודבריהן שאינן ראויין, מביאין עצמן לידי פסול והויין עניים עד יום מותן, שנאמר הוצאתיה נאום ה' [וגו'] (זכריה ה' ד'), הוצאתיה, לאלתר: ובאה אל בית הגנב (שם), זה היודע שאין בידו ונונב דעת הבריות: ואל בית הנשבע בשמי לשקר (שם), כמשמעו: כל עבירות שבתורה בממונו, זה בממונו ובגופו, לכך נאמר ולנה בתוך ביתו וכלתו את עציו ואת אבניו (שם), ולא עוד אלא שהקב"ה בעצמו מעיד עליו, שנאמר וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר וגו' (מלאכי ג' ה'), אנכי היודע ועד נאום ה' (ירמיה כ"ט כ"ג):[12]

לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. זכור את יום השבת. מה ענין זה אצל זה, שכל הרגיל בשבועת שוא [ובשבועת שקר] אינו מקבל עליו מלכות שמים שלימה, ומי שאינו רגיל בשבועת שוא ובשבועת שקר הרי זה מקבל עליו מלכות שמים שלימה, אבל כל הרגיל בשבועת שוא ובשבועת שקר אינו נוחל חיי העולם הבא, וכל שאינו רגיל בשבועת שוא [ובשבועת שקר] נוחל חיי העולם הבא:[13] לא יאמר אדם בעצמו, אוהב את השמים אני וירא מן השמים, על מנת לעבור מכל מצוות שבתורה, ואם עשה כן, זה סימן רע לו וחלק רע לו, וגזירות קשות באות עליו, אלא יאמר בעצמו, אוהב אני את השמים וירא מן השמים, על מנת שלא לעבור מכל מצוות שבתורה, ואם עשה כן, זה סימן טוב לו וחלק טוב לו, ואין חט בא על ידו, מניין, תדע לך שכן, כשהיו ישראל במדבר מה נאמר בהן, ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים [וגו'] (במדבר ט"ו ל"ב), אמר לו הקב"ה למשה, משה, מפני מה חילל זה שבת, אמר לפניו, רבונו של עולם איני יודע, אמר לו, יום חול תפילין בראשו ותפילין בזרועו ורואה וחוזר במעשיו, עכשיו שאין לו תפילין חילל זה את השבת, באותה שעה אמר הקב"ה למשה, משה, צא (וברך) [וברר] להם לישראל שיהו נוהגים בו בימים טובים ובשבתות, ואיזו מצוה, זו מצות ציצית, שנאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם ועשו להם ציצית וגו' (שם שם ל"ח), אין לדורותם, אלא לדור תם, אין תם אלא יעקב, שנאמר ויעקב איש תם, (בראשית כ"ה כ"ז), תם מנזל, תם מעבירה, לפיכך הביאוהו ונתנוהו אצל מלכות שמים חמורה, שטעם ישראל ה' אלהינו ה' אחד, ונתנו על ציצית הכנף, הא למדתה שקלה שבמצוות הרי היא כחמורה, וחמורה הרי היא כקלה:[14]

---

[12] בד"ו משובש קצת, ובילקוט שינה וג' כאילו עע"ז ואינו עושה קורת רוח לפני מי שאמר והיה העולם ואינו מקבל עליו מלכות שמים שלימה דלהלן ואח"כ ג' בבא זכור ושמור קיימו חגיגית וכו', וכל השאר קיטע עד במה את מקדשו, ועיי' בשבועות ל"ט ע"א דאיתנייא בברייתא דת"ד ופי' שם ענין נוגב דעת הבריות דהכא, דהיינו להשביע, וע"ע בפסי' רבתי פ' תנינותא ובמ"ע אות פ"ג, במקרא כתוב וכלתו ואת עציו, ואנכי היודע: [13] פי' א ב ל כמו ברם דוגמת באמת אמרו, ועוה"ב מרומז בשבת: [14] בד"ו שינוים קלים, והובא בילקוט שלח לך בזה חסגנון, תנא דבי אליהו וימצאו איש מקושש עצים א"ל הקב"ה למשה חלל זה את השבת, אמר לפניו רבש"ע אתה יודע בכל יום תפילין בראשו וכו' א"ל הק"בה למשה צא וברור להם דבר וכו' תם מגזל תם מג"ע תם מש"ד, והשאר השמיט:

כבד. קיימתם אותו. וראו גוים צדקך וכל מלכים כבודך (ישעיה ס״ב ב׳). רתם עליו. לכן אבות יאכלו בנים בתוכך ובנים יאכלו אבותם (יחזקאל ה׳ י׳):

לא תרצח. קיימתם אותו. וחרב לא תעבור בארצכם (ויקרא כ״ו ו׳). רתם עליו. והריקותי אחריכם חרב (שם ל׳ג׳):

לא תנאף. קיימתם אותו. אז תשמח בתולה במחול (ירמיה ל״א י״ב). רתם עליו. לא אפקוד על בנותיכם כי תזנינה (הושע ד׳ י״ד):

לא תגנוב. קיימתם אותו. ואכלת את כל העמים (דברים ז׳ ט״ז). עברתם ו. אכלני הממני נבוכדראצר (ירמיה נ״א ל״ד):

לא תענה. קיימתם אותו. ואתם עדי נאם ה׳ ואני אל (ישעיה מ״ג י״ב). רתם עליו. מה אעידך ומה אדמה לך וגו׳ (איכה ב׳ י״ג):

לא תחמוד. קיימתם אותו. לא יחמוד איש את ארצך (שמות ל״ד כ״ד). רתם עליו. וחמדו שדות וגזלו ובתים ונשאו וגו׳ (מיכה ב׳ ב׳):[10]

אנכי ה׳ אלהיך. קיימו יוסף. שנאמר כי התחת אלהים אני אשית נ׳ י״ט): לא יהיה לך. קיימו יעקב. שנאמר ויתנו אל יעקב את כל הי הנכר וגו׳ (שם ל״ה ד׳): לא תשא. קיימו יוסף. שנאמר חי פרעה מ״ב ט״ו). והלא דברים קל וחומר. אם נשבע בבשר ודם קיימו. נשבע במלך כי המלכים הקב״ה על אחת כמה וכמה: זכור. קיימו יוסף. שנאמר וטבוח ח והכן (שם מ״ג ט״ז). אין הכן אלא שבת. שנאמר והכינו את אשר יביאו ות ט״ז ה׳): דבר אחר וטבוח טבח והכן. מיכן לבדיקת סכין ולהפרשת גיד שה: דבר אחר וטבוח טבח. מלמד שאמר לו יוסף לטבח. פרע בית שחיטה פרוש גיד הנשה לפניהן:[11] דבר אחר זכור. קיימוהו חנניה מישאל ועזריה. אמר כה אמר ה׳ לסריסים אשר ישמרו את שבתותי [וגו׳] ונתתי להם יתי ובחומתי וגו׳ (ישעיה נ״ו ד׳ וה׳): כבד. יוסף קיימו. שנאמר ויאמר ישראל יוסף הלוא אחיך רועים בשכם וגו׳ (בראשית ל״ז י״ג): דבר אחר כבד. קיימו חק. שהיה מושלך לפני אביו כשה לטבח וכרחל לפני גוזזיה: לא תרצח. מו יוסף. שלא שמע לאשת רבו והרג את פוטיפר: ד״א לא תרצח. קיימו דה. מה בצע כי נהרג את אחינו (שם שם ב׳ו): לא תנאף. קיימו יוסף. אמר ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים (שם ל״ט ט׳). מה ל לאלהים. מלמד שנשבע לו ליצרו ואמר לו. האלהים איני עושה את בר הזה: ד״א לא תנאף. קיימו בועז. שנאמר ויני הלילה והיה בבקר וגו׳ ת נ׳ י״ג): לא תגנוב. קיימו יוסף. שנאמר וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא רץ מצרים וגו׳ (בראשית מ״ז י״ד): ד״א לא תגנוב. קיימוהו שבטים. שנאמר ך נגנוב מבית אדוניך וגו׳ (שם מ״ד ח׳): לא תענה. ולא תחמוד קיים אברהם. אמר אם מחוט ועד שרוך נעל [וגו׳]. בלעדי רק אשר אכלו הנערים (שם י״ד כ״ג וכ״ד):[12]

---

[10] בילקוט שם מקוטע ובשינוי: ומה אדמה. וכ״ה בד״ו ובילקוט. ובמקרא כתוב מה אדמה: ד״ו מקוטע ומשובש ובילקוט קיטע כל זה עד להלן אנכי ולא תשא מה ענין זה לזה ובקצתן סירם רים וסדרן אחי״כ עיי״ש. ועיי׳ לעיל פ״ו וב״ר פצ״ב וחולין צ״א ע״א ובילקוט יתרו סוף ר׳ רע״ו ממדרש יר: [11] עיי׳ במכילתא בפתיחתא דבשלח:

מאהבה שאהב אותן ובשמחה ששמח בהן מדבר עמהן כשהוא מדבר עם (הרבים) [היחיד]. כך אמר להן הקב"ה לישראל. בניי אני הוא שישבתי תשע מאות שבעים וארבעה דורות קודם שיברא העולם. עד שדרשתי וחקרתי וצרפתי ובחנתי כל דברי תורה.[1] מיום שנברא העולם ועד אותה שעה יושב אני על כסא כבוד שלי. שליש היום אני קורא ושונה. ושליש היום אני דן את העולם. ושליש היום אני עושה צדקה וזן ומכלכל ומפרנס את כל העולם וכל מעשה ידיי שבראתי בעולם.[2] אני הוא שהנחתי תשע מאות שבעים וארבעה דורות קודם שיברא העולם ובאתי ונדבקתי בכם.[3] אני הוא שהנחתי שבעים לשונות שבארץ ובאתי ונדבקתי בכם. אני הוא שנאמר בי. כי אני ה' ואין עוד אלהים ואפס כמוני (ישעיה מ"ו ט').[4] וקראתי אתכם אלהים בנים ועבדים. אני הוא שנאמר בי. לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה (שם מ"נ י').[5] וקראתי אתכם אחים ורעים. אני הוא שנאמר בי. צדיק ומושיע אין זולתי (שם מ"ה כ"א). השויתי שמכם לשמי הגדול.[6] אני הוא עד שלא נברא העולם. אני הוא משנברא העולם.[7] אני הוא בעולם הזה. אני הוא לעולם הבא. אני אמית ואחיה (דברים ל"ב ל"ט):

ד"א אנכי ה' אלהיך. אין אנכי אלא לשון נוטריקון: ד"א אל תיקרי אנכי (ה' אלהיך). אלא אנא נפשי כתבית יהבית:[8] ד"א אנכי ה' אלהיך. מלמד שנסתכל הקב"ה בעולם כולו שברא מסוף העולם ועד סופו. וצפה בהן בעשרה בני אדם שבעטו בו. ואילו הן. מיכה וירבעם בן נבט. בן ישראלית ומקושש עצים. אבשלום יואב ושמשון. עכן בן זרח. עידי נבות ואחאב: אנכי ה' אלהיך. בעט מיכה: לא יהיה לך. בעט ירבעם: לא תשא. בעט בן הישראלית: זכור ושמור. בעט מקושש עצים: כבד. בעט אבשלום: לא תרצח. בעט יואב: לא תנאף. בעט שמשון: לא תגנוב. בעט עכן בן זרח: לא תענה. בעטו עידי נבות: לא תחמוד. בעט אחאב:[9]

אנכי ה' אלהיך. קיימתם אותו. אלהים אתם ובני עליון כולכם (תהלים פ"ב ו'). עברתם עליו. אכן כאדם תמותון וכאחד השרים תפולו (שם ז'):

לא יהיה לך. קיימתם אותו. ופניתי אליכם והפריתי אתכם (ויקרא כ"ו ט'). עברתם עליו. ונתתי פני בכם (שם שם י"ז):

לא תשא. קיימתם אתו. נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו אם אתן את דגנך וגו' (ישעיה ס"ב ח'). עברתם עליו. ויחר אף ה' ביום ההוא וישבע לאמר (במדבר ל"ב י'):

זכור. קיימתם אתו. אז תתענג על ה' (ישעיה נ"ח י"ד). עברתם עליו. אז תרצה הארץ את שבתותיה (ויקרא כ"ו ל"ד):

מאיר עין פרק (כ"ו) כ"ד.

[1] הובא בילקוט ואתחנן בקיטוע ועיי' אליהו זוטא פ"י: [2] לעיל פי"ג: [3] בד"ו חסר ובילקוט איתא לה: [4] במקרא כתוב כי אנכי אל ואין עוד וגו'. ובילקוט שונה. אני הוא שהנחתי כל העולם כולו ובחרתי אתכם וקראתי אתכם בני ועבדי: [5] בד"ו חסר ובילקוט אחי ורעי: [6] בד"ו משובש. ובילקוט מסיים ושמי הגדול לשמכם: [7] בד"ו מסורס: [8] בד"ו ובילקוט ליתא לכולא ולפנינו הוא ג"כ קצוב ומשובש שעיקרו של דבר הוא בשבת ק"ח ע"א ובפסיקתא רבתי בקמייתא די' הדברות עיי"ש במ"ע אות ע"ט. והוה צריך לפרש איזה מאופני הנוטריקון ואח"כ לזכר ד"א אנכי אנא נפשי וכו': [9] עיי"ש בפסיקתא רבתי ובמ"ע אות ק"ט:

אמר, אוי לי שמא אין מעשים טובים בי, כמה שהיה באבא, מה תהא עלי מלפני הקב״ה. מיד נתגלגלו רחמיו של הקב״ה ודבר עמו באותה שעה, שנאמר וירא אליו ה׳ בלילה ההוא וגו׳ (שם כ״ו כ״ד):[9] למדנו מיעקב שתחלת מעשיו ירא מן הקב״ה, שנאמר ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה (שם כ״ח י״ז):[10]

למדנו מאבותינו הראשונים שתחלת מעשיהן יראו מלפני הקב״ה, שנאמר וירא ישראל את היד הגדולה וגו׳ (שמות י״ד ל״א), הא למדתה שבשכר יראה שיראו ישראל מאביהן שבשמים, ובשכר האמונה שהאמינו ישראל באביהן שבשמים, עתיד הקב״ה שיבא ויפדה את ישראל מבין אומות העולם, ויביא להן את ימות המשיח ואת ימות הגאולה, שנאמר חולי וגוחי בת ציון כיולדה כי עתה תצאי מקריה וגו׳ (מיכה ד׳ י׳),[11] כל עונותיהן של ישראל מניחין אותן בבבל, ועולין כשהן טהורין לארץ ישראל, שנאמר ואשוב ואשא עיני ואראה והנה שתים נשים יוצאות וגו׳ ואומר למלאך הדובר בי אנה המה מוליכות את האיפה וגו׳ (זכריה ה׳ ט׳ י׳),[12] למה נקרא שמה שנער, שמנערת עליה, לכך נאמר לבנות לה בית בארץ שנער והוכן והניחה שם על מכונתה (שם שם י״א), מחזיר את המשכן למקומו, ארון ולוחות בתוכו, וצלוחית של שמן (וגו׳) [המשחה וצנצנת של מן], שנאמר ויאמר ה׳ אל משה קח צנצנת אחת וגו׳ (שמות ט״ז ל״ג), אמר להם זהו הלחם שהאכלתי במדבר: ארון ולוחות בתוכו, כאיזה צד, את הדברים האלה דבר ה׳ אל כל קהלכם וגו׳ (דברים ה׳ י״ט), אמר להם אילו עשרת הדברות שדיברתי עמכם בסיני:[13] ומפני מה משכן קיים היום, מפני שעשאוהו כשירין בנדיב לב, וקשין לפניו של אבינו שבשמים להפסיק כל שנעשו [על ידי] כשירין בנדיב לב, ושכרן שעשאוהו בנדיב לב [ש]עתיד הקב״ה שיבוא וישרה בתוכו כמדה ראשונה, שנאמר עורי צפון ובואי תימן וגו׳ (שה״ש ד׳ ט״ז):[14] באתי לגני אחותי כלה (שם ה׳ א׳), זו כנסת ישראל: אריתי מורי עם בשמי (שם), זו תורה נביאים וכתובים: אכלתי יערי עם דבשי (שם), זה מדרש הלכות ואגדות: שתיתי ייני עם חלבי (שם), אילו מעשים טובים ותלמוד תורה שחכמי תורה מצפין להן, אכלו רעים שתו ושכרו דודים (שם):[15]

סליק פירקא.

דבר אחר וידבר אלהים וגו׳ אנכי ה׳ אלהיך, ברוך המקום ברוך הוא שבחר בהן בישראל מכל אומות העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם וקנה אותן קיניין גמור בנים ועבדים לשמו, פעמים מדבר עמהן כשהוא מדבר עם הרבים, פעמים מדבר עמהן כשהוא מדבר עם היחיד,

---

[9] בד״ו ובילקוט בשינוי סגנון: [10] בילקוט שנ׳ ויתנו אל יעקב את כל אלהי נכר וגו׳: [11] בילקוט ללמדך שבשכר יראה ובשכר אמנה שהאמינו בו מתחלה עתיד הקב״ה שיבא ויפדה אותם מבין או״ה שנ׳ חולי וגוחי וגו׳, וכל השאר קיצץ: [12] וכ״ה בד״ו, ובמקרא ליתא ואשוב, במקרא כתוב וארא. אל המלאך: [13] במקרא כתוב ויאמר משה אל אהרן קח וגו׳, ובענין אלו הגנוזים עיי׳ יומא נ״ב ע״ב ובסוף אדר״נ והוריות י״ב ע״א, ועיי׳ במכילתא מס׳ ד׳ פ״ח ובמ״ע שם אות כ״א וכ״ו, ובענין השם שנער עיי׳ ב״ר פל״ז וזבחים קי״ג ע״ב, ועכ״פ לפנינו מקוטע את מה מנערת, ואולי צ״ל שמנערת עשיריה כדאיתמר התם בשם ר׳ אבהו ואישתביש: [14] בד״ו בשינוי סגנון ושם ג׳ ומ״מ משכן טמון היום, ועיי׳ בשה״ש רבה פ״ד דדריש לכשיתעוררו הגליות הנתונות בצפון וכו׳: [15] לא נודע לי דוגמא.

אלך אוכל ואשתה [ו]אהנה ואלך מן העולם. אם עשה כן, עליו הוא אומר, אמר נבל בלבו וגו' (תהלים י"ד א'). אם תלמיד חכם הוא, חוסך בו חכמה ובינה דיעה והשכל, ואם פנה עצמו לדברים אחרים עליו הוא אומר, כי נבל נבלה ידבר וגו' (ישעיה ל"ב ו'):[3] לא יראה אדם את הרבים בצער ויאמר, אלך אוכל ואשתה אהנה מן העולם, אם עשה כן, עליו הוא אומר, הנה ששון ושמחה הרג בקר ושחוט צאן [וגו'] (ישעיה כ"ב י"ג). אחריו מה כתיב, נגלה באזני ה' צבאות וגו' (שם י"ד).[4] מיכן אמרו, אפילו חכם שבישראל שהו[א] כמשה אבי החכמה אבי נביאים וחסיד כאהרן אחיו לא יאמר, הואיל והריני בתוך ביתי שלום עליך נפשי, אלא יצא ויהא עם הציבור בצער, אם [לא] עשה כן, עליו הוא אומר, אתיו אקחה יין ונסבאה שכר וגו' (שם נ"ו י"ב). אחריו מה כתוב, הצדיק אבד ואין איש שם על לב וגו' (שם נ"ז א'). מה ענין שלאחריו, יבוא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו (שם ב'):[5]

במה קונה אדם את אביו שבשמים. קונהו במעשים טובים ותלמוד תורה, הקב"ה מקניהו העולם הזה העולם הבא וימות המשיח, קונהו הקב"ה לאדם, קונהו מתוך אהבה, מתוך אחוה, מתוך יראה, מתוך ריעות, מתוך האמת, מתוך השלום, מתוך שפל ברך ומתוך ענווה, מתוך ישיבה, מתוך מיעוט סחורה, מתוך שימוש חכמים, מתוך פילפול תלמידים, מתוך לב טוב, מתוך דרך ארץ, מתוך לאו לאו, מתוך הין הין:[6] למדנו (מאביהן) [מאברהם אבינו] שתחילת מעשיו ירא מלפני הקב"ה, שנאמר אל תירא אברם וגו' (בראשית ט"ו א'). אין (לאו) [אומרים] אל תירא, אלא למי שירא שמים לאמיתו, משל משלו, למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שאמר לבנו, בני צא והרג את כל הלסטים הללו, אם נופלים (בדרך) [בידך] אל תהנה מממונן כלום, כדי שלא יהו הבריות אומרים, לא יצא בן [ה]מלך והרג את כל הלסטים הללו אלא בשביל לקחת ממון שעליהן, בחזירתו יצא אביו לקראתו, אמר לו, ברוך אתה, תהא לך קורת רוח בעולם שלא נהנית מממונן כלום, עכשיו בא ואתן לך כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות מבית גנזי שלי.[7] כך נדמה אברהם בשעה שיצא והרג את המלכים, בחזירתו יצא מלך סדום לקראתו, כמדומה מלך סדום, (שמה) [שמא] שכרו מבקש אברהם ליטול, ויאמר מלך סדום אל אברם תן לי הנפש וגו' (בראשית י"ד כ"א). ויאמר אברם אל מלך סדום וגו' (שם כ"ב). אמר לו, שוטה, וכי לכסף וזהב אני צריך, לאבנים טובות וכל כלי חמדה אני צריך, הושלך מלפני ארצה, שלא נהניתי מממונן כלום, שנאמר אם מחוט ועד שרוך נעל וגו' בלעדי רק אשר אכלו הנערים וגו' (שם ב"נ י"ד). באותה שעה קידש אברהם אבינו שמו של הקב"ה ועמד והחזיר כל רכוש סדום ועמורה, אחר הדברים האלה וגו' (שם ט"ו א'). אחר שהחזיר אברהם כל רכוש סדום ועמורה, ויאמר ה' אל אברם וגו' (שם):[8] למדנו מיצחק שתחלת מעשיו ירא מפני הקב"ה, בן שבעים וחמש שנה יצחק בשעה שנכנס אברהם לבית עולמו,

---

[3] בד"ו חושך ממנו חכמה ובינה ואם פנה וכו'. [4] במקרא כתוב ותנה, ונגלת. [5] בתענית י"א ע"א תניא בבריית כעין זה ועיי' לעיל פ"כ ואליהו זוטא פ"א. [6] בד"ו ובילקוט ואתחנן מקוטע קצת. [7] הובא בילקוט פ' לך לך כוף ר' ע"ו שחיברו עם ענין אחר בשינוי סגנון קצת. [8] בילקוט שם מקוטע ובשינוי סגנון ובד"ו מקוטע סיפא ונוסחתו השלך מפני ארצה מושעת. ופי' הושלך וכו' כלו' הוא דבר שאינו חשוב בעיני והוא מושלך לארץ.

שנתנבא ארבע מאות שנה על כל אומות העולם. ולא קיבלו ממנו.[15] אמר להן מקבלין אתם עליכם את התורה. אמרו לו. מה כתוב בתורתך. אמר להם. לא תרצח לא תנאף לא תגנוב לא תענה לא תחמוד. אמרו לו. כל אילו דברים יפין הן. (לא) [ולא] קיבלו מלכותך עליהן.[16] אבל אנחנו עמך בני בריתך. בני אברהם יצחק ויעקב שעשו רצונך בעולם. תעשה בעולם קורת רוח מה שאמרת לבניך. שנאמר קומה ה' באפך הנשא וגו'. ועדת לאומים תסובבך ועליה למרום שובה (תהלים ז' ד' וח').[17] הוי אומר מן עדת לאומים תסובבך. שסבבתך. עליה למרום שבתה. וכן דוד אומר. ה' ידין עמים [וגו'] יגמר נא רע רשעים (שם שם ט' י"). ואומר מגיני על אלהים וגו' (שם י"א): נתקבצו כל ישראל ומשה עמהן. אמר לפניו. רבונו של עולם אין בינינו לאומות העולם כלום. שנאמר ובמה יודע איפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך (שמות ל"ג ט"ז). באותה שעה נשבע הקב"ה בשמו הגדול. שתינתן תורה תמימה על ידיהן. הכל סדור ומתוקן לפניהם כגביעים מלאים מים וכוסות ושלחנות שהן מליאים כל מעדני עולם. שנאמר שרך אגן הסהר אל יחסר המזג (שה"ש ז' ג'). לפיכך נשבע הקב"ה לעמו שלא יחליפם בעם אחר. ולא ישנם ולא ימירם באומה אחרת. שנאמר לא אעשה חרון אפי (הושע י"א ט'):[18]

סליק פירקא.

וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר אנכי ה' אלהיך

וגו' (שמות כ' א' וב'). ברוך המקום ברוך הוא שבחר בהן בישראל מכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם. וקנה אותן קניין גמור. בנים ועבדים לשמו. פעמים מדבר עימהן כשהוא מדבר עם הרבים. פעמים מדבר עימהן כשהוא מדבר עם היחיד. באהבה שאהב אותן (ובשמחתן) [ובשמחתו] ששמח בהן מדבר עמהן כשהוא מדבר עם (הרבים) [היחיד]. לפיכך [ו]היו אומרים כל אחד ואחד. מתי יגיעו מעשיי למעשה אברהם יצחק ויעקב. שלא קנו העולם הזה והעולם הבא אלא בשביל מעשיהם הטובים ותלמוד תורה:[1] שנו חכמים במשנה. כל אחד ואחד מישראל חייב לומר. בשבילי נברא העולם (סנהדרין פ"ד מ"ה).[2] לא יאמר אדם (עצמו) [לעצמו]. העולם הזה מלא תוהו ובוהו.

---

[15] כלו' שכרו של שם הוא משום וכו' אבל הם לא קיבלו ממנו עיי' לעיל פ"כ. ואולי צ"ל אלא שם הגדול נתנבא וכו' ואשגירת לישנא השעתא לכופר. ובד"ו ולא זו בלבד אלא שם הגדול שנתנבא וכו'. וא"צ למחוק רק השי"ן: [16] כ"ה בד"ו: [17] בכת"י מקום פנוי כמו ג' מלות. ובד"ו משובש: [18] עיי' להלן באליהו זוטא ספ"י. והנה דרש משפטים קודם י' הדברות הדא דס"ל דקודם נאמרו ואין מוקדם ומאוחר בתורה. ועוד משום תרעומת המינין הקדים הדינין. שהרי במלו מלאומרן בגבולין משום הכי. וייחד לענין זה הפרק אל תתן ה' מאויי רשע. דמידרש על מלכות רומי במגילה ו' ע"א וב'. ובילקוט ריש וישלח. אל תתן לעשו הרשע מחשבות לבו. זממו אל תפק עשה לו זמם לעשו הרשע שלא תחא לו נחת רוח שליטה. ומה זמם עשה לו הקב"ה אלו בני ברבריא ובני גרמניא שאדומים מתייראים מהם. ואח"כ דרשוהו על אלו שהעבירו מעצמן את המילה ואת השבת ושאר מצוות שבתורה וצררו את ישראל. ואולי שמענין זה הוא המשל. אלא אלו שבגגים איני יודע מי הם אלה. וסוף הדרוש נשבע הקב"ה לעמו שלא יחליפם וכו' מוכח הכי.

מאיר עין פרק (כ"ה) כ"ג.

[1] בד"ו משובש. וחובא בילקוט ואתחנן ושם ג' לפיכך חייב אדם לומר אימתי יגיעו וכו' והעוה"ב ויסות המשיח וכו': [2] בילקוט מקוטע קצת ומבאן ואילך עד במה קונת קיטע לגמרי:

(שם שם ל'). יוסף לא נתברך ביתו של פוטיפר אלא בשבילו. שנאמר ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף וגו' (שם ל"ט ה'). אתה שמא אין מעשיך כמעשה ראשונים. לכך נאמר ויקרא אחאב אל עובדיהו אשר על הבית. מהו אומר. ועובדיהו היה ירא את ה' מאד (מ"א שם):[8]

היה לו לאליפז התימני בן. אמר לו. עמלק בני מי הוא שיורש העולם הזה והעולם הבא. היה [לו] לומר. ישראל יורשי העולם הזה והעולם הבא. עכשיו חפור להן בורות והכן להם דרכים. מה אם עשית כן תזכה ותירש ותנחל ותבוא לעולם הבא. והוא לא עשה כן. אלא כיון שאמר לו רישומו של דבר שתק. מיד יצא עמלק להחריב את כל העולם כולו. שנאמר ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים (שמות י"ז ח'). ברפויי ידים. בשעה שנגרפו מן המצוות.[9] והקב"ה בוחן לבות וכליות הוא אמר לו. שוטה שבעולם. לא יצרתיך אני לאחר שבעים לשונות. עכשיו אתה היה ראש [ל]פורענות לפני כל יורדי גיהנם. שנאמר וירא את עמלק וגו' (במדבר כ"ד כ'). והיה בהניח ה' אלהיך לך וגו' (דברים כ"ה י"ט). ואומר כי מחה אמחה וגו' (שמות י"ז י"ד). ויאמר כי יד על כס יה וגו' (שם שם ט"ז).[10] זהו משל הדיוט שבני אדם מושלין אותו. אפילו שבגנים חביב יתר מן התלוים על העצים בדין.[11] ולא זו בלבד. אלא זרעו של עשו הרשע שביטלו מילה מבשרם והעבירו על מצות שבת ועל כל מצוות שבתורה. נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים (תהלים ע"ט ב'). הקב"ה בוחן לבות וכליות הוא אמר לו. אילו הייתה מילה בבשרך. לא הייתי דן אותך על כל מחשבה כמעשה. עכשיו שאין מילה בבשרך. הריני דן אותך על מחשבה כמעשה. ועל העתיד לעשות ואף על פי שלא נעשה. שנאמר לכן חי אני נאום ה' אלהים כי לדם אעשך וגו' (יחזקאל ל"ה ו'). דם מילה שנאת דם אעשך לרבים. יען אמרך את שני הגוים ואת שני הארצות לי תהיינה וירשנוה וה' שם היה (שם שם י').[12] מי גילה על הסתרים. הוי אומר הקב"ה. לכך נאמר וה' שם היה: הנה קטן נתתיך בגוים וגו' (עובדיה א' ב'. ירמיה מ"ט ט"ו). תפלצתך השיא אותך זדון לבך (ירמיה שם ט"ז). אמר לו. תפל ליצן. ליצנות שהיתה בך היא גרמה לך להעבירך מן העולם. לכך נאמר תפלצתך השיא אותך וגו': אם תגביה כנשר וגו' (עובדיה שם ד'). ברוך המקום ברוך הוא שנפרע משונאיהן של ישראל. שכשם שהיתה בדעתו של הקב"ה. (ועקר) [כך] עקר] אותו ואת זרעו מן העולם. שנאמר והיה בית יעקב אש וגו' (שם י"ח).[13] ואומר כי תאמר אדום רוששנו ונשוב ונבנה חרבות וגו' (מלאכי א' ד'). ואומר מחמם אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם (עובדיה י'). מחמם שחמסתה אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם. מחמם שחמם יצר הרע את אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם. מחמם שחמסו ארבע מלכיות את אחיך יעקב. ולא הניח ספר תורה מידו. תכסך בושה ונכרת לעולם.[14] ולא זו בלבד אלא שכרו של שם הגדול

---

[8] כסנהדרין ל"ט ע"ב איתאמרא בשם ר' יצחק: [9] עיי' במכילתא פ"א דמס' עמלק ובמ"ע שם א' וכ'. (וארמוז כאן על ב"מ כ"ג ע"ב דרשום היינו סתום במגופה עיי"ש ברש"י): [10] כל זה הובא בילקוט סוף בשלח מקוטע הרבה: [11] כוונת זה המשל ועניינו כאן לא איתפריש לי ובד"ו נשתבש אפי' כשגגים אבן ויתד מן התלוים וכו': [12] במקרא כתוב שתי הארצות: [13] הנחתי עפ"י הד"ו: [14] בד"ו הדברים משובשים:

ויעקב. שלא יניחו לשון בית יעקב וילכו וילמדו לשון מצרים מפני דרכי עבודה זרה. אבל זרעו של עשו הרשע אינו כן. אלא כל זמן שיצחק קיים קיימו את [ה]מילה בבשרם. כיון שמת יצחק ביטלו את [ה]מילה מבשרם. שנאמר בית גאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה (משלי ט"ו כ"ה): בית גאים יסח ה'. זה ביתו של עשו. ויצב גבול אלמנה. זה ביתו של עובדיה.[3] משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שנתן כתרו לאוהבו. אמר לו. יהא מונח בראשך ובראשי בניך לעולם. הניחו אוהבו בראשו עד שנכנס לבית עולמו. כיון שנכנס לבית עולמו אמר המלך. [אלך וארא] את בן אוהבי. מה אם יהא מונח הכתר בראשו. הלך ומצאו שמוטל לאחריו. כך כיון שבא.[4] לאחריו בקצה הגבול. שנאמר ה' בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ונו' הרים נזלו מפני ה' וגו' (שופטים ה' ד' וה'):

למה נדמה עשו הרשע ואליפז התימני ועמלק בנו וירבעם בן נבט ונבוכדנצר מלך בבל והמן האגגי. לאחד שמצא כסות בדרך סמוכה לעיר. תפסה בידו והכניסה לתוך העיר. והיה מכריז ואומר. זו אבידה של מי. זו אבידה של מי. נתקבצו כל בני העיר לקראתו ואמרו. ראיתם פלוני כמה צדיק הוא. כמה חסיד הוא. [כמה בשר הוא]. עמדו ועשאוהו ראש וקצין של עיר. בשנה בשתים בשלש החריב כל המדינות וכל הארץ. לכך נידמו עשו הרשע ואליפז התימני ועמלק בנו ונבוכדנצר מלך בבל וירבעם בן נבט והמן האגגי.[5] לא בשכר שתי דמעות שהוריד עשו לפני אביו נתנו לו הר שעיר שאין נשמי ברכה פוסקין ממנו לעולם. לא בשכר של אליפז התימני שנהג כבוד באביו יצא ממנו עמלק לעולם. לא שכרו של ירבעם שהשיב דבר לפני המלך נתנו לו עשרה שבטים. לא שכרו של מרודך שנהג כבוד באבינו שבשמים יצא ממנו נבוכדנצר לעולם. לא שכרו של אגג שהיה בוכה ומתאנח על עצמו שהיה חבוש בבית האסורין. אמר. אוי לי שמא אבד זרעי מן העולם. יצא ממנו לעולם המן הרע.[6] גנב יבוא ופשט גדוד בחוץ (הושע ז' א'):[7]

הרי הוא אומר. ויקרא אהאב אל עובדיהו אשר על הבית (מ"א י"ח ג'). מה אמר לו. אמר לו. עובדיהו שמא אין מעשיך כשירין כמעשה החסידים. שכן ביעקב לא נתברך ביתו של לבן אלא בשבילו. שנאמר נחשתי ויברכני ה' בגללך (בראשית ל' כ"ז). ואומר ויברך ה' אותך לרגלי

---

[3] בילקוט סוף פ' תולדות הובא זה ג"כ, וגרים את המילה. והאי שנאמר בית גאים וגו' קשיא. ובפסיקתא דר"כ פ' שקלים שנו שהאלמנה אשר צעקה אל אלישע (מ"ב ד') אשת עובדיה היתה. והובא בילקוט שם. ובסנהדרין איתאמרא בשם ר' מאיר שעובדיה גר אדומי היה. ובשם ר' יצחק דהוא עובדיה של בית אחאב: [4] בבת"י מקום פנוי כג' וד' מלות. ובד"ו ראו את בן וכו' הלך ומצאו מונח באשפה לאחריו בקצה הגבול. והוא מקוטע. ובילקוט בב' המקומות אלך וארא וכו' ומצאו שהוא מושלך באשפה הלך לאחוריו בקצף גדול (בפ' בשלח בקצפון גדול) שנאמר ה' בצאתך וגו'. ואין זה אלא היקון והגהה מבעל הילקוט. ואם נבא להגיה כך נראה להגיה. הלך ומצאו שמושל באשפה וחזר לאחריו (אי לאחוריו) כך כיון שבא הקב"ה לארום וראה אותו חזר לאחריו בקצה הגבול: [5] בד"ו ובילקוט בשינוי סגנון קצת ועפ"י הד"ו הנחתי. ובענין אליפז אמרו בדברים רבה פ"ב שגדל בחיקו של יצחק ועיי' רש"י עה"ת בפ' ויצא כ"ט י"א בר"ח ויבך: [6] עיי' לעיל פ"כ. מבאן ואילך קיטע בילקוט: [7] במקרא כתוב וגנב יבוא פשט. כלו' הגנב שמעשהו בחשאי ובסתר לסוף יבוא ופשט גדוד בחוץ בפרהסיא. כך הם הרשעים הללו שמתחלה הם עושים מעשיהם בחשאי ולבסוף בפרהסיא. ואולי שעל עמלק הוא אומר כן. שאמר עליו ר' אליעזר במכילתא דעמלק פ"א. שמתחלה היה בא בממוניות ואח"כ בגילוי פנים:

תשית לכל הדברים. שהרי תורה ונביאים היו עמהן.[10] אמר לי. רבי. לא אותן דורות אמרתי לך. אלא מיום שחרב בית ראשון ועד שנבנה בית אחרון. אמרתי לו. והלא תורה נביאים וכתובים [היו עמהן] ודברו בהן פילפול תורה. אם רוצה אתה ללמוד וחפץ אתה בדברי תורה. צא למד ממה שנאמר בהן ביוצאי מצרים. הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר וגו' (ירמ"ה ב' ב'). אבל כשהיו מהלכין[17] בית אחרון בצער. לא הניח הקב"ה דבר בעולם שלא גלאו לישראל. שנאמר סוד ה' ליריאיו (תהלים כ"ה י"ד). ונאמר כי לא יעשה ה' אלהים דבר וגו' (עמוס ג' ז'). העבודה. בכל יום ויום ובכל שעה ושעה (שנוכ"י) [שאני נזכר] את כל המעשים. אני נופל על פני האדמה. ומברך ומרומם ומשבח ומקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם ברוך הוא: (מעיר אני עלי שמים וארץ שיושב הקב"ה ומחלק מזונות לכל באי העולם ולכל מעשה ידיו שברא בעולם. מאדם ועד בהמה עד רמש ועד עוף השמים ולכל נפשות שברא).[15] אף דוד המלך היה משבח יוצאי מצרים. אשר יצאו ממצרים.[19]מצוה אחת היתה בהן והרבו ממנה מאה מצוות. שנתקבצו וישבו עד שהיו כולם באגודה אחת. וכרתו ברית שיעשו גמילות חסדים זה עם זה. וישמרו מילה בבשרם. ברית אברהם יצחק ויעקב. ושלא יניחו לשון יעקב אביהם וילכו וילמדו לשון מצרים מפני עבודה זרה. שנאמר מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אלהים וגו' (ש"ב ז' כ"ג).[20] זה משה ואהרן.[21] לפדות לו לעם (ש"ג) [וגו'] אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו (שם). אל תאמר כן. אלא היה אומר כן. מפני עמך ישראל אשר פדית לך. במצרים אבדת גוים ואלהיו:[22]

סליק פירקא.

אל תתן ה' מאויי רשע וגו' (תהלים ק"מ ט'). [מה] בין (שהן) [כהן] של יוצאי מצרים לזרעו של עשו הרשע.[1] יוצאי מצרים מצוה אחת היתה בידן[2] והרבו ממנה מאה מצוות. נתקבצו כולם וישבו באגודה אחת. וכרתו ברית שיעשו גמילות חסדים זה עם זה. וישמרו מילה בבשרם ברית אברהם יצחק

[10] כלו' תורת האבות ולא פסקה ישיבה בהן יומא כ"ח ע"ב ואהרן היה מתנבא להם במצרים קודם משה שמות רבה פ"ג ופ"ח גם מרים היתה נביאה. שאין הדברים כאשר נראים בהשקפה הראשונה. ואמרו בספרי האזינו פי' של"ת צריך אדם שיהיו עיניו ולבו ואזניו מכוונים לד"ת וכה"א בן אדם ראה בעיניך ובאזניך שמע ושים לבך אל כל אשר אני דובר אליך וגו' (יחזקאל מ"ד ה') והרי דברים ק"ו ומה ביחמ"ק שנראה בעינים ונמדד ביד וכו': [17] בכת"י מקום פנוי כחמשה מלות לרמז על החסרון. וכד"ו המאמר מקוטע ומשובש ביותר וגם הג' מלות בית אחרון בצער חסרים. ואולי צ"ל כשהיו מהלכין במדבר ובאשור ובבבל עד שנבנה בית אחרון בעזרי: [18] נשתרבב לכאן מתסיפור דלעיל פ"ד ואין לו שום ענין לכאן: [19] כלו' ממש. לא שנקראו כך אפי' בדורות האחרונים כאשר אמר חזקן: [20] במקרא כתוב ומי: [21] וכן דרשו ראב"ב במדרש שמואל פכ"ז והובא בילקוט שם בקיטוע: [22] כלו' שמלת לך בהפסק. ואמרו מצרים גוים ואלהיו עינינו כאילו אמר במצרים אבדת גוים ואלהיו.

מאיר עין פרק (כ"ד) כ"ב.

[1] הובא בילקוט סוף בשלח וכ"ה שם. ובד"ו בין שהן מיוצאי מצרים בין שהן מזרעו של עשו: [2] בילקוט שם נתקבצו וישבו מצוה אחת היתה בידם שהיו מלין במצרים את בניהם. אמרו להן מצרים מפני מה אתם מלין אותם יהיו כבני מצרים ותקל עבודה קשה מכם משיבין ישראל להם שמא שבחו אברהם וכו' גמול אותם ואחר כך עשו מה שאתם רוצים אבל זרעו של עשו אינו כן וכו'. הנה שינה חסגנון וערבב לכאן מפרק דלעיל:

אלהים אלהי ישראל אלהי צבאות יושב הכרובים. אתה הוא האלהים לבדך על כל ממלכות הארץ. אתה עשית את השמים (את) [ושמי] השמים בתבונה.[12] נתקבצו וישבו.[13] שהיו כולם אגודה אחת. כרתו ברית שיעשו גמילות חסדים זה עם זה. וישמרו בלבבם ברית אברהם יצחק ויעקב. שלא יניחו לשון בית יעקב אביהם וילמדו לשון מצרים. מפני דרכי עבודה זרה: כאיזה צד עבדו ישראל את אבינו שבשמים במצרים. שלא שינו את לשונם. והיו המצריים אומרים להם. למה אתם עובדים אתו. אם תעבדו אלהי מצרים יקל עבודתו מכם. משיבין ישראל ואומרים להם. שמא עזב אברהם יצחק ויעקב את אלהינו שבשמים שיעזבו בניהן אחריהן. אמרו להן. לאו. אמרו. כשם שהם לא עזבו אותו כך לא נעזבנו: והיו ישראל מלין את בניהם במצרים. אמרו להם מצריים. מה שמא תקל עבודה קשה מכם. משיבין ישראל ואומרין להם. שמא שכח אברהם יצחק ויעקב את ברית אלהינו שבשמים שישכחו בניהן אחריהן. אמרו להן. לאו. אמרו להן. כשם שלא שכח אברהם יצחק ויעקב ברית אלהינו שבשמים כך לא ישכחו בניהן אחריהן:[14] דבר אחר. והיו ישראל מלין את בניהן במצרים. אמרו להם מצריים. למה אתם מלין אותן שלאחר שעה אנו משליכין אותן בנהר. אמרו להן. נימול אותן. לאחר כן עשו בהם כרצונכם: והיו ישראל עושין משתה לבניהן ולבנותיהן במצרים. אמרו להן מצריים. למה אתם עושים להם משתה ואחר שעה אנו מוציאין אותן ללחץ ולעינוי. אמרו להן. אנו נעשה משתה. ואחר כך עשו כרצונכם. יש מוציאין אותו לשני ימים. יש מוציאין [אותו] לשלשה ימים. יש שהיו מוציאין אותו לשבעה ימים. המת מת. והנהרג נהרג. והבא בחיים חיים. (כל) [בכל] אותן דברים אילו מכין אותן ומחרפין אותן ופוגעין בהן (ומסטרין) [ומסטרין] להן. ואין להן מנוס מפניהם. שנאמר כל היום כלימתי נגדי וגו' מקול מחרף ומגדף וגו' כל זאת באתנו ולא שכחנוך וגו' (תהלים מ"ד ט"ז עד י"ט). כי דכיתנו במקום תנים וגו' (שם כ'): כי דכיתנו [במקום תנים]. זה פרעה מלך מצרים וכל המצריים: ותכס עלינו בצלמות (שם). אילו חיים של צער: אם שכחנו שם אלהינו וגו' הלא אלהים יחקר זאת (שם כ"א וב"ב). בזמן שישראל עושין רצון אביהם שבשמים [מה נאמר בהן. הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (שם קכ"א ג') אין עושין רצונו של מקום] מה נאמר בהן. עורה למה תישן ה' וגו' למה פניך תסתיר וגו' כי שחה לעפר נפשינו וגו' קומה עזרתה לנו וגו' (שם מ"ד כ"ג עד נמיראנ):[15]

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום ומצאני זקן אחד ואמר לי. רבי. דורות הללו כשירין מיוצאי מצרים. אמרתי לו. מה ראיתה בני לדורות הללו שהן כשירים מיוצאי מצרים. ראה בעיניך ובאזניך שמע דורו של משה לא כשירין הן ותורה היתה בהן. אלא ראה בעיניך ובאזניך שמע ולבך

[12] בד"ו הדברים מקוטעים ומשובשים: [13] חוזר לענין מצרים. ואולי המאמר קטוע קצת. אי נמי שהדברים מסורסין וצ"ל כאן כשהיו ישראל במצרים תמימי דרך היו נתקבצו וישבו: [14] בענין הלשון הוא מוזכר בכמה מקומות ועיקרו במכילתא בא פ"ה עיי"ש במ"ע אות ד' דזכות ד' דברים היו בידם ועיי' בתנחומא פ' בלק. אבל בענין המילה מוזכר בהרבה מקומות שהעבירו ברית מילה חוץ משבט לוי. ובתנחומא שמות שבשמת יוסף הפרו ברית מילה אמרו נהיה כמצריים וכו' ועיי' במכילתא שם ובמ"ע שם אות כ' ובספרי בהעלותך פ' ס"ז והגדות חלוקות הן. וע"ע לקמן בפכ"ד: [15] הנהתי עפ"י הד"ו והדברים מקוטעים ומשובשים שם:

פעם אחת היתי בבית המדרש בירושלים לפני חכמים והיינו עוסקים בעיסקי נשים. אמרתי להן. רבותיי. אילו היתה לי שפחה כנענית. לא אמרתי לה. הא ליכי דמים והביא לי ירק מן השוק. אמרו לי. מפני מה. אמרתי להן. רבותיי. מפני שהאשה משלמת נפשה על סעודת שעה. ועוברת עבירה ואומרת. אין בכך כלום.[4] שנאמר עורנו כתנור נכמרו. ואומר נשים בציון עינו (איכה ה' י' וי"א). וכי מה ענין זה לזה. אלא ללמדך. שכל זמן שהרעב בעולם. אשה משלמת עצמה ועוברת עבירה ואומרת. אין בכך כלום.[5] לכך נאמר עורנו כתנור נכמרו [וגו'] נשים בציון [וגו']. מאותה שעה תקנו חכמים אותה הלכה. מי שמת והניח בנים ובנות. בזמן שהנכסים מרובים הבנים יירשו והבנות יזונו. נכסים מועטין הבנות יזונו והבנים ישאלו על הפתחים. אדמון אומר בשביל שאני זכר הפסדתי. אמר רבן גמליאל רואה אני את דברי אדמון (כתיבות פ"ג מ"ג וב"ב פ"ט מ"א)[6]: מיכן כל בית שיש בו אמה עברייה. מריבה ביניהם ואינה מוצאה קורת רוח בעולם. שנאמר כי יריבון אנשים וגו' (שמות שם י"ח). כי ימכור איש את בתו לאמה. וכי מה ענין זה אצל זה. אלא ללמדך כל בית שיש בו אמה עברייה מריבה ביניהן ואינה מוצאה קורת רוח בעולם. לכך נאמר וכי יריבון אנשים וגו'. אם יקום והתהלך בחוץ וגו' (שם שם י"ט):[7] אמרתי להן. רבותי. דיין שהרג נפש במזיד מעניין שלפניו .....[8] מלמד תינוקות שהרג נפש במזיד. כולם יעברו ממלאכתן. ילכו ויעשו מלאכה אחרת. אם חזרו ועשו תשובה מרפאין אותו. ואם לאו. עונשין אותן על ממון שלהם. אפילו דבר הקל. שנאמר כי ינצו אנשים [וגו'] (שם כ"ב). כי יכה איש את עבדו או את אמתו וגו' (שם כ"): ועוד אמרתי להן. רבותיי. חייה שהרגה נפש במזיד. אם חזרה ועשתה תשובה יוצאין בה סימנים ומוציאין אותה .....[9] ואם לאו עונשין אותה על ממון שלה. אפילו דבר הקל. שנאמר כי ינצו אנשים וגו'. ואם אסון יהיה וגו'. עין תחת עין וגו'. כויה תחת כויה וגו' (שם כ"ג כ"ד וכ"ה). כיון שראו ישראל שרחמיו של הקב"ה [מרובין]. אמרו. ולואי שלא תעבור שכינה מבינותינו לעולם:[10]

כשהיו ישראל במצרים תמימי דרך (ק) [היו]. כשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהן תורה מסיני היו תמימי דרך בדבר. פייסן תחילה ואחר כך ערך לפניהם נזיקין וכל מידות הדין.[11] ואחר כך אמרו. ברוך ה'

---

[4] והשפחה בעלת זמות היא כאמרם באבות פ"ב מרבה שפחות מרבה זמה ויהיה כעובר על לפני עור לא תתן מכשול: [5] כלו' אפי' הכשרות. שנשים דעתן קלות להתפתות. ואולי כאן יסודן למה שאמרו בקידושין פ' ע"ב תנא דבי אליהו הואיל ונשים דעתן קלות עליהן. ולאו בפירוש איתאמר אלא מכללא ומהכא. דודאי לא אמרו זה אלא לענין שאין מביאין עצמן בשביל כך לידי צער וסכנה עיי' שבת ל"ג ע"ב. ומשום לא פריג אמרו לא יתייחד אדם עם ב' נשים. [6] כלו' ואעפי"כ תקנו חכי וכדאמרן. ועיי"ש בבלי וירושלמי בסגנון לשון המשנה ובמה שהאריכו התו' ואינך בענין ההלכה. דודאי לא אמרינן בכה"ג הלעיטהו לרישע וימות: [7] וי"ו דוכי יריבון דריש. שהיא פרשה לעצמה והול"ל כי יריבון. ואמר דהדר קרא אדלעיל שהפסיק באלה שהם בזמות יומת והדר לענין הדבר שהמריבה יוצא הימינו: [8] כאן מקום פנוי ממולא בז' נקודות ובד"ו דיין שהרג את הנפש במזיד כולן יעברו וכו'. וקטוע כולא: [9] מקום פנוי ממולא בט' נקודות. ואולי מורות הנקורות על מנין המלות החסרות. ועד כאן וכן להלן לא השתמש בזה הכותב למלאות מקום הפנוי בנקודות. ואולי מצא כן בספר שהעתיק ממנו. כל חני כי במקרא וכי. וכי יבה. וכי יצוו: [10] בד"ו מרובין אמר אלו לא עברה שכינה מבינינו לעולם תיינו זכויים. והנה הדברים מושבשים. ואולי חסר לפנינו. ונחיה זכאין: [11] הנה חוזר אל דבריו שבפרק שלפני זה כדי לסיים הענין:

[וגו'] (תהלים ק"ב י"ז). ואומר והנחתם שמכם לשבועה לבחירי (ישעיה ס"ה ט"ו). וכל ממלכות וכל גוים שלא עינו את ישראל ולא לחצו אותן באין והווין אכרים וכורמים לישראל. שנאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו'. ואומר ואתם כהני ה' תקראו (ישעיה ס"א ה'). [ואומר] כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה [וגו'] (צפניה ג' ט'). ואומר ולעבדיו יקרא שם אחר (ישעיה ס"ה ט"ו). אילו כשירים לימות המשיח.[12] יכול אתה לומר. הואיל ובאין לימות המשיח. והן באין לעולם הבא. אלא הנח דברים שאמרתי מתחילה ותפוש דברי תורה. שהן חמורין יותר מן הדברים שאמרתי לך מתחילה. שנאמר כל ערל לא יאכל בו (שמות י"ב מ"ח).[13] והלא דברים קל וחומר. מה אם הפסח שהוא דבר הקל. אמר הכתוב. כל ערל לא יאכל בו. עולם הבא שהוא קדשי קדשים על אחת כמה וכמה. שלא יהא ערל אוכל בו לעולם ולעולמי עולמים. ולא יהא דר בו לעולם ולעולמי עולמים:[14]

(על) [עד] **שאני עומד שם בא עלי תלמיד אחד** שאינו בקי בהלכה. אמר לי. רבי. עוסק אני בדברי תורה ומחמד ומצפה ומתאוה מה אם תורה תבוא עלי. ואין תורה באה עלי. אמרתי לו. בני. לא זכה אותו אדם לדבר תורה אלא אם כן מסר עצמו לכבוד שמים למיתה. כשור הזה שמכניסים אותו בעול ומוסר עצמו על כבוד בעליו לעבדו. שנאמר ורב תבואות בכח שור (משלי י"ד ד'). הבריות אומרים שרוב תבואות בכח שור.[15] ואומר לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון (שם ט"ז א'). ואומר העניים והאביונים מבקשים מים ואין וגו' (ישעיה מ"א י"ז):

אבי שבשמים יהי שמך הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים ותהא לך קורת רוח מישראל עבדיך בכל מקומות מושבותיהם. שאמרת אקבל פושעיהן בתשובה. שאפילו הגדיל אדם מאה עבירות זו למעלה מזו. הרי אני ברחמים ומקבלו בתשובה. שאפילו עומד אדם ויחרף כלפי למעלה ויחזור ויעשה תשובה. הקב"ה מוחל על כולם. שנאמר אז ידלג כאיל פסח וגו' (ישעיה ל"ה ו'). ואין פסח אלא חסר דעת וחסר מעשים טובים. כי נבקעו במדבר מים ונחלים בערבה (שם):

סליק פירקא.

בא לך למידתן של נשים. כי ימכור איש את בתו לאמה וגו' (שמות כ"א ז'). ואם רעה בעיני אדוניה אשר לא יעדה וגו' (שם ח').[1] אשרי אדם שכל מעשיו לשם שמים. והלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות.[2] אם אחרת יקח לו וגו' אם שלש אלה לא יעשה לה וגו' (שם י' י"א):[3]

---

[12] הובא בילקוט פ' בא הנא דבי אליהו פ"א וכו' מצאני זקן א'. וכן הוא בר"ות. והמקרא דצפניה השמיטו וסיים בילקוט אלו הכשרים שבאומות: [13] במקרא כתוב וכל. בילקוט שם ג' אמר לי רבי תאמר והן באין לימות המשיח באין לעוה"ב (אמר) [אמרתי] לו וכל ערל וגו'. ויראת דס"ל לבעל הספר דחסידי או"ה שיש להם חלק לעוה"ב היינו כבני נכר בביתו של אברהם אשר נמולו אתו. והדברים מכוונים כאן כנגד אלו שהעבירו את המילה והבדיל בין אומות הנימולין לשאינן נימולין: [14] בר"ות משובש קצת. בילקוט עוה"ב שכולו ק"ק עאכו"כ כל ערל לא יאכל בו. והשאר קיטע. [15] כלו' שזה המקרא משל שהבריות אומרים וקאי אדלעיל מיניה בפי אויל וגו'. ועיי' לעיל פ"ב.

מאיר עין פרק (ב"נ) ב"א.

[1] במקרא כתוב וכי וגו' אם רעה: [2] בסנהדרין כ"ו ע"א יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך א"ל הלב יודע וכו' ובירושלמי כלאים פ"ד ה"א. וכלו' שאפשר שהיא רעה במעשיה עיי' במכילתא שם והוי לעקל. או כרמסיים אם אחרת וגו' והוי לעקלקלות: [3] במקרא כתוב ואם:

(אף) באותה שעה נזדעזעו [ורעדו] ופחדו וחרדו חרדה גדולה. שנאמר ויהי ביום השלישי וגו' (שמות י"ט ט"ז). ויהי קול השופר וגו' (שם שם י"ט). וכל העם רואים את הקולות וגו'. ויאמרו אל משה דבר אתה וגו' (שם כ' י"ח וי"ט). כיון שראה משה שאימתו של הקב"ה עליהן אמר להן. אל תיראו. שנאמר ויאמר משה אל העם אל תיראו וגו' (שם כ'). פיסן תחילה ואחר כך ערך לפניהם נזיקין וכל מידות הדין:

ואלה המשפטים וגו' כי תקנה עבד עברי וגו'. אם בנפו יבא וגו' (שם כ"א א' ב' וג'): אוי להן לרשעים שבשביל מעשיהן מקולקלין ודבריהן שאינן ראויין (ס)מביאין עצמן לידי פסול והיו עניים עד יום מותן.[6] והלא דברים קל וחומר. ומה אם רשעים שנימכרין בגניבתן אמר הכתוב. הענק תעניק לו [וגו'] ולא יקשה בעיניך [וגו'] (דברים ט"ו י"ד וי"ח). צדיקי עולם שעושין לו רצונו בכל יום תמיד על אחת כמה וכמה.[7] משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיתה לו פלטורין גדול ודלת נעולה [וזיז] היה יוצא ממנו. והיו עליו תאנים ענבים ורימונים וכל מיני מגדים כולן. וזיז אחד הסמוך לו והיו עליו (שו) [שיראין][8] וסרוקין וכל מיני צבעונים. וזיז אחד הסמוך לו היה (ל) [עליו] אכילה ושתייה ומזונות וכל מיני סיפוקין כולן. וכל בריות העומדות בחוץ באות [ומסתפקות] מפלטירה של מלך.[9] והעוברים והשבים מה הן אומרים. ממה שיוצא מפלטירה של מלך לחוץ אתה למד מה שיש בפלטורה של מלך לפנים. כך מיסורין של צדיקים אתה למד (מתחת) [מדת] פורענותן של רשעים בגיהנם. משלויהם של רשעים בעולם הזה את למד מתן שכרן של צדיקין לעולם הבא.[10] שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליריאיך וגו' (תהלים ל"ב ב'). ואומר ומעולם לא שמעו ולא האזינו וגו' (ישעיה ס"ד ג'):[11]

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום ומצאתי זקן אחד. אמר לי. רבי. וכי יש אומות העולם לימות המשיח. אמרתי לו. בני. כל גוים וכל ממלכות שעינו את ישראל (ולחצו) [ולחצו] את ישראל. באין ורואים בשמחתן של ישראל. והולכין לעפרן. ושוב אין חוזרין לעולם. שנאמר רשע יראה וכעס

כעשרים ושנים אלף מרכבות כך שנה אליהו זכור לטוב. (הכ"ף כ'עשרים צריכה עיון. ואולי צ"ל כב'ב אלף מרכבות של מרכבת יחזקאל. או אולי הכ"ף ט"ס) ועכ"פ נראים הדברים שאותה הכת הביאה עמה שנת אליהו מן סדר אליהו שנתפשט בבבל ע"י ר' ענן כ'ב אלף מרכבות. וצריך לחגיה מלת רבבות בד"ו למלת מרכבות ולחשלים בכת"י מה שחסר בו. (ועיי' להלן באליהו זוטא פ"ד מה שאכתוב שם בעין מכת שעלתה מבבל) נמצינו אומרים שמן ג' מיני מה"ש דברו כאן. א' תלתא גוגדא דתקב"ה. ב' מלאכים שבאו לעצור את ישראל. ג' אותם שסייעו אותם בחליכתן ובחזירתן י"ב מיל. והדברים לפנינו מעורבים ומקוטעים והנתחי בפנים בלא הגהה עד יבוא מורה צדק. ובד"ו הדברים מקושעין יותר: [1] שתי בגניבתו נמכר: [2] תובא בילקוט ראה. כתיב תעניק לו והרי דברים ק"ו וכו' (ובמעות נרמז שם בגלון מדרש): [3] בכת"י מקום פנוי לרמז שהתיבה מקומעת. ובד"ו כל בבא זו ליתא. אבל בילקוט שם ג' פלטין גדולה והדלת נעולה (והו') [והזיז] יוצא ממנה והיו עליו אכילה ושתייה וכו' אף זיז אחד סמוך לו והיו עליו תאנים וכו' אף זיז א' סמוך לו והיו עליו שיראין וסירקין וכל מיני בגדים כולם. ועל פי זה הגהתי. אלא שהנחתי הדברים בסדר שלפנינו אף שסידורו של הילקוט נראה עיקר: [4] בילקוט שם. והעומדין מבחוץ הם באין ומסתפקין ממה שהוא יוצא מפלטין של מלך לחוץ. העוברים והשבים מה הן אומרים וכו'. ובד"ו וכל העומדין חוץ מפלטרין של מלך באין ועוברין ושבין וכו'. והיא מקושע ת"ל ומסתפקין וכו' כמו שהוא בילקוט. ובנוסחתינו הגהתי עפ"י הילקוט: [5] בד"ו משובש. ובילקוט בשינוי סגנון קצת. ושם ג' מדת פורענותן וכו' ומשלוות רשעים וכו': [6] כ"ה בד"ו ובילקוט ובמקרא לא האזינו:

אותם קנין גמור. בנים ועבדים לשמו. (ביזרא) [בוא וראה] מה שנאמר בהן:[1] לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וגו'. ולקחתי אתכם לי לעם וגו'. והבאתי אתכם אל הארץ וגו' (שם ו' ו' ז' ח'). ואומר הנה אנכי שלח מלאך לפניך:[2] יהי רצון מלפניך אבי שבשמים שלא תתננו ביד שליח לעולם. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שבא בסוסים ובפרשים בחיילות הרבה. כיון ששמעו עבדיו ובני ביתו נזדעזעו ופחדו ורעדו חרדה גדולה. והמלך חכם היה. פיקח היה. בעל בינה ומחשבה היה. בא וישב לו במדינה שסמוכה לתוך ביתו. אמר. כמה בעלי בתים יש בהן. תנו להם כך וכך חיטין. כך וכך שעורין. כך וכך צמר (שתלבישו) [שתלבישן].[3] כמה עניים ואביונים יש בהן. כמה סומין ופיסחין יש בהן. תנו להם כך וכך חיטין. כך וכך שעורין. כך וכך צמר שילבישו. כמה חרשין יש בהן. תנו להן כך וכך חיטין. כך וכך שעורין. כך וכך צמר שתלבישו. כמה נערים וקטנים יש בהן. תנו להן כך וכך חיטין. כך וכך שעורין. כך וכך צמר ופשתן שתלבישו. כמה זקנים וזקנות יש בהן. תנו להן כך וכך וגו'. כך כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לבניו. לא נגלה אלא במאתים וארבעים ושמונה שלפניו. ומאתים וארבעים ושמונה שלפניו. במאתים וארבעים שמונה (מאות) שלפניו. שנאמר רכב אלהים רבותיים אלפי שנאן וגו' (תהלים ס"ח י"ח). ואומר אלוה מתימן יבא (חבקוק ג' ג'):[4] אף כשבא ושכן על הר סיני עם מלאכי שרת ממונים על כל אחד ואחד מישראל. נוטלין אותו שנים עשר מיל ומהזירין אותו שנים עשר מיל. על כל דיבור ודיבור עשרים וארבעה מיל. שנאמר כנשר יעיר קנו וגו' (דברים ל"ב י"א):[5] אף כשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהן תורה מסיני

מאיר עין פרק (כ"ב) כ'.

[1] בד"ו בא וראי והוא ג"כ שיבוש ויפה הגיה בעל זקוקין דנורא: [2] בד"ו מקושע: [3] כצ"ל עפ"י שאר הדוגמאות. וכלו' שתלבישו אותן. והיא לשון קטוע. או שצ"ל בכל הני בבות שילבישו דוגמת בבא ב'. אלא שקשה עלי לומר דכל הני שיבש ואזיל: [4] בד"ו לא נגלה אלא במאתים וארבעים ושנים רבבות שלפנינו שנאמר רכב אלהים אלפי שנאן ונאמר אלוה מתימן יבא. ויראה דאף לפנינו צ"ל רבבות. אבל אין להכריע בין שנים לשמונה. אמנם מה שנשתלשו לפנינו נראה נכון דהיינו תלתא גונדא עיי' ברכות נ"ח ע"א במעשה דר' ששת. ומצא לו מקרא בחזון אליהו רוח רעש אש ואחר האש קול דממה דקה. וע"ע חולין ס' ע"א. וסמיך ליה הכא אמקרא דחבקוק אלוה מתימן יבא וגו' ונגה כאור תהיה וגו' ושם הבין עוזו לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו. וכעין זה בנחום א' סופה סערה וענן. ה' בסופה ובשערה דרכו וענן אבק רגליו. ובספרים הגיהו מאתים ועשרים ושנים אלף. כמנין רכב. ואין זה אלא דברי נביאות. וע"ע לקמן באליהו זוטא פ"יב: [5] בד"ו אף כשבא וישכן על הר סיני עשרים ושנים רבבות ממונין על ישראל ונוטלין כל אחד ואחד שנים עשר מיל שנ' כנשר יעיר קנו. במכילתא מס' דבחדש פ"ב ואביא אתכם אלי. לפני הר סיני ר"ע אומר זה יום מתן תורה לפי שהיו ישראל נרתעין לאחוריהן י"ב מיל וחוזרין י"ב מיל הרי כ"ד מיל על כל דיבור ודיבור. ושם פ"ט ויעמדו מרחוק חוץ מי"ב מיל מגיד שהיו ישראל נרתעין וכו' על כל דיבור ודיבור נמצאו מהלכין באותו היום מאתים וארבעים מיל באותה שעה אמר הקב"ה למה"ש רדו וסייגו את אחיכם וכו'. ועיי' שבת פ"ח ע"ב. ובפסיקתא רבתי פ' כ"א קמייתא די' הדברות גרסינן אמקרא רכב אלהים וגו' א"ר אבדימי דמן חיפא. שניתי במשנתי כ"ב אלף של מה"ש ירדו עם הקב"ה על הר סיני וביד כל א' וא' עטרה לעטר בה כל א' וא' משבטו של לוי וכו' א"ל ר' יגאי בריה דר"ש בן יגאי א"כ מיעטתה אלא בשעה שירד הקב"ה ירדו עמו כ"ב אלף מרכבות וכל מרכבה כמרכבה שראה יחזקאל אמר ר' יוחנן יום וכו' ירדו עמו ס' רבוא של מלאכים וביד כל א' וא' עטרה לעטר בה כל א' א' מישראל ראב"כ בשם ר' יוחנן אמר ק"כ רבוא. ועיי' במ"ע שם אות מ"ט וג'. וע"ע לקמן באליהו זוטא פ"ד ופ"יב. ובפסי' דר' כהנא פי' בחודש השלישי גרים נמי להא דר' אבדימי וגרים עלה הא דר' יגאי סתמא. ואה"כ איתא התם מכת (שעלתה) [שעלתה] מבבל אמרו (שירד) [שירדו] עם הקב"ה לכיני

ד"א העטופים ברעב. אין רעב אלא דברי תורה. שנאמר הנה ימים באים נאום ה' והשלחתי רעב בארץ וגו' (עמוס ח' י"א). מיכן אמרו. יהא אדם למד תורה באימה וביראה ברתת ובזיע. יסתכל כל אדם בעצמו. וידע שלאחר שעת מיתה ישא עיניו לשמים ויאמר. מי ברא כוכבים ברקיע ונתן לו מקום לכל אחר ואחד. דרך ומסילה לכל אחד ואחד. כמה מנדלים בנתה מלכות רומי. מי נדען והשליכן לארץ. כמה מנדלים בנתה מלכות מדי. מי נדען והשליכן לארץ. מי בעט בו במנדל ראשון. ונתן ראשו במקום אחד ונופו במקום אחר ועשרים ואחד מיל בין זה לזה. שנאמר לבך יהגה אימה [וגו'] (ישעיה ל"ג י"ח).[25] מיכן אמרו. יהא אדם ירא שמים ומודה על האמת[26] ודובר אמת בלבבו. בכל יום ויום ישכים ויאמר. רבון כל העולמים לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך וגו'.[27] ואומר בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם כי אתן אתכם לשם ולתהילה בכל גויי הארץ בשובי את שבותיכם לעיניכם אמר ה' (צפניה ג' כ').[28]

סליק פירקא.

הנה אנכי שלח מלאך וגו' (שמות כ"ג כ'). ברוך המקום ברוך הוא שבחר בהן בישראל מכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם. וקנה

שקעה פרתו ונשברה ירד להעלותה ומצא סימא אמר לטובתי נשברה רגל פרתי. והובא הסיפור ברכה ויקרא פ"ה דברים פ"ד ושמות פמ"א ושם הוא מקומץ (עיי' תג' רד"ל). ולפי המדרש בראשית רבה פמ"ב קדמו ר"א בן הורקנוס בזה המאמר בתחלת ענינו עיי"ש: [25] וסיפיה דקרא איה ספר את המגדלים. אבל על איזה מאורע כוון בעלם ממני: [26] בד"ו ירא שמים יראת גמורה על האמת. וכבת"י ניכר שהוה כתובה מלת גמורה ומחק רגל הגימ"ל. ונוכל לקרות המלת ומורה. אמנם בתבתי ומודה. שתמונת ר"ם ודל"ת אינה מדויקת כל כך ויש להחליפן. ועיי' לעיל ריש פי"ח אשרי מי שהוא ירא שמים בסתר. ומעשה בכהן א' שהיה ירא שמים בסתר: [27] מלת וגו' חסרה בד"ו: [28] במקרא כתוב עמי הארץ. בשבלי הלקט (הוצאת הה' רש"ב ני') ענין תפלה ו' דין לעולם יהא אדם וכו' איתא. תניא בסדר אליהו רבא העטופים ברעב וגו' אין רעב אלא מדברי תורה כ"שנ הנה ימים באים וגו' כ"א לשמוע את דבר ה' ועל אותו הדור הוא אומר לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ומודה וכו' בלבבו. ישבים וישחיר ויאמר רבון כל העולמים וכו' תחנונינו לפניך כי על רחמיך הרבים וכו'. וקדמונינו ז"ל הנחיגו לאמרו בכל יום קודם שיתחילו בזמירות. ור' שלמה זצ"ל הרגיל שלא לומר לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר מפני שתוהין לומר וכי בסתר (אולי צ"ל שמועין לומר כי) יהא אדם ירא שמים ולא בגלוי ומתחילין לומר רבון כל העולמים. וגאון אחד כתב שחגון לאמרו שהרי לדעתנו (אולי צ"ל לדעתו) הוקבע שבא לזרז את האדם להיות ירא שמים ואפי' בסתר וכו'. ור"ב אחי נר"ו כתב שראוי לומר בסתר שלא אמרו אבא אליהו אלא כנגד דורו של שמד שגזרו שלא לקרוא את שמע ולא היו יכולין לחיות יראין בגלוי ע"כ הזהירם וזרזם לקבל עליהם עול מלכות שמים בסתר. תדע לך שכן הוא. שאומר ואהיבין אנו לומר לפניך תמיד שמע בכל יום כו' ומיחדים את שמך פעמים באהבה ואומר (צ"ל ואומרים) שמע ישראל כו'. וע"כ אומר ברוך המקדישים שמו ברבים. לפי שבשעת השמד אין שמו מקודש ברבים אלא בסתר. על כן אין לנו לשנות ע"כ. והנאה שנזכר אולי הוא ר' עמרם גאון שסדרה בסידורו. ועיי' במור או"ח סי' מ"ו ובכ"י שם. ויסדרה הרמב"ם ז"ל בסדר תפלה שלו. והנה המעתיקים קיטעו אותה כאן. ונמצא קצתה במכילתא דשירתא פ"י. אבל אנחנו עמך עדרך צאן מרעיתיך זרע אברהם אוהבך בני יצחק יחידך עדת יעקב בנך בכורך גפן שהסעתה ממצרים ובכה אשר נטעה ימינך. עיי"ש. ובלי ספק שגם שם נקטעה. וכל חך אוכל ישעם שהמאמר. אבינו שבשמים עשה עמנו חסד בעבור שמך הגדול שנקרא עלינו. הוא מסגנון זה הספר:

והנה כל פי' קומי רוני הוא דרוש א' שלם מיוסר ע"ז הפסוק. אלא שחורז בו פסוקים אחרים. וכ"ם קודח בו לפרשו בדרכים שונים. ונתעורר בו לתפלה על צרתן של ישראל. וקדובים הדברים שבשעת גזירות וקושי השעבוד נתחבר זה המאמר והוא מאמר אחד שלם. ולפי שאינו אלא מאמר אחד או פרק אחד לא נוכל לקרותה בבא בפני עצמה. אלא היא שייכה לבבא שלאחריה.

שבישראל. שמוציאין מליבם חכמה ובינה דיעה והשכל ומלמדין לעשות רצון אביהם שבשמים. לכך נאמר כנגות עלי נהר:[15] דבר אחר אילו חכמים ונבונים שבישראל שעסוקין בתורה בכל יום תמיד. ועליהן הוא אומר. היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעיני (שה״ש ח׳ י״ג). אילו אמר הכתוב ישראל. הייתי אומר כל ישראל. אלא אמר הכתוב חברים מקשיבים. אפילו שנים אפילו שלשה ועוסקין בתורה בכל יום תמיד. עליהם הוא אומר. חברים מקשיבים לקולך השמיעיני. לכך נאמר כנגות עלי נהר:[16] כאהלים נטע ה׳ (שם). אילו בתי מדרשות:[17] ד״א אל תיקרי כאהלים אלא כאוהלים. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שעשה סעודה לכל גדולי מלכות שעוברין עליו:[18] כארזים על־מים (שם). אילו גסי הרוח שבישראל. שבשביל גסי הרוח שבישראל שיש בהן [דברי תורה]. על אחת כמה וכמה [ה]מזלזלין עצמן בדברי תורה. שנאמר יזל מים מדליו (שם ז׳):[19] וזרעו במים רבים (שם). אילו בעלי בתים שבישראל. שבשביל דרך ארץ שיש בהן. על אחת כמה וכמה הן ובניהן ובני בניהן. לכך נאמר [וזרעו] במים רבים:[20] וירם מאגג מלכו (שם). זה אגג שהיה בוכה ומתאנח בשעה שהיה חבוש בבית האסורים. אמר. אוי לי שמא אבד זרעי מן העולם. לכך נאמר וירם מאגג מלכו:[21] ד״א וירם מאגג מלכו. אילו רשעים גמורין שבישראל. שמכניסין יגון ואנחה בלבבן בשעת מיתתן בשביל מעשים שעשו. וחזרו ועשו תשובה ומיתין מתוך התשובה. אילו ואילו בני העולם הבא:[22]

העטופים בריעב בראש כל חוצות (איכה שם). אמרו. כשירד משה מהר סיני וראה את הסירוחין שסרחו ישראל במעשיהן. נסתכל בהן בלוחות וראה שפרח כתבן מעליהן. שיברן תחת ההר. ומיד (נתעלם) [נתאלם].[23] שוב לא היה יכול להשיב דבר. באותה שעה נגזרה גזירה על ישראל שילמד אותן מתוך הצער ומתוך השעבוד. מתוך הטילטול ומתוך הטירוף. מתוך הדחק מתוך שאין להם מזונות. בשכר אותו הצער שנצטערו עתיד הקב״ה לשלם שכרן לישראל לימות המשיח כפול ומכופל. שנאמר הנה ה׳ אלהים בחזק יבא וזרועו מושלה לו וגו׳ (ישעיה מ׳ י׳). מי הקדימני ואשלם (איוב מ״א ג׳). לטובתי נשברה רגל פרתי כדי שתהא משכורתי שלימה. וכן אהרן אומר. אילמלי קרח לא עמד עלי. אותו ברית מנין לי. שנאמר זכרון לבני ישראל למען אשר לא יקרב איש זר (במדבר י״ז ה׳). לכך (נאמר) [אמר] לטובתי נשברה רגל פרתי כדי שתהא משכורתי שלימה:[24]

---

[15] בד״ו משובש קצת: [16] בד״ו משובש קצת. בילקוט חגי אלו חכמים ותלמידין שמיסרין את עצמן במקרא במשנה במדרש בהלכות באגדות ואומר היושבת וכו׳: [17] בילקוט קטוע: [18] בילקוט ג׳ כאהלים נטע ה׳. משלו משל להד״ר למלך שעשה סוכה לכל עוברים ושבים: [19] בילקוט ליתא שבשביל וכו׳ ובד״ו הלשון מקוטע. ועכ״פ המאמר קטוע. והנהתיו כמו שהגיה בעל זקוקין דנורא. וכלו׳ שבשביל אלו הקב״ה עושה עמהם חסדים ק״ו וכו׳. ומשלם גסות הרוח בארז הוא בכמה מקומות: [20] בד״ו מקוטע קצת ובילקוט משובש: [21] עיי׳ לעיל בפ״כ ועיי׳ בתרגום יונתן. ואולי הכוונה שממישוח למלכו יצא מי שמנצח זרעו של אגג דהיינו מרדכי: [22] בילקוט אם חזרו וכו׳ ובד״ו אבל אם עשו תשובה וכו׳ ועיי״ש ששינו הסגנון. ואולי דריש מלכו מלשון ומלך עלי לבי שנמלך ועשה תשובה: [23] כ״ה לקמן באליה׳ זוטא פ״ד. וכ״ה בד״ו: [24] כולא לקמן באליהו זוטא והא דאהרן ליתא שם. ובילקוט כי תשא העתיקו והוסיף תא דאהרן מהכא ג׳ אמר ובד״ו ליתא. וזה המאמר לטובתי וכו׳ הוא בירושלמי תוריות פ״ג. ה״ז. ומסופר שם מאבא יהודה שהיה בזמן ר״א ור״י ור׳ עקיבא שפזר מעותיו לצדקה וירד מנכסיו והתפללו עליו. וכשירד לתרוש

בו·[4] שנאמר וילך בלעם אל בלק וגו' (במדבר כ"ב ל"ה)·[5] בא ומוצאן שיושבין קהלין קהילין ועסוקין בתורה· עליהן הוא אומר קנאת סופרים תרבה עליו חכמה·[6] זה סימן טוב לישראל· וכשמשברין עצמותיו (ומנקרות) [ומנקרים] עיניו ומשים פיו לארץ אומר· כל אותן טובות ונחמות על ישראל· שנאמר וישא משלו ויאמר מן ארם ינחיני וגו' מה אקוב לא קבה אל (שם כ"ג ז' וח')·[7] וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו וגו' (שם כ"ד ב')· מיכן אמרו· גדולים ישראל ממלאכי השרת· גדולים הן בדברי תורה· גדולים הן מכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם·[8] שנו חכמים במשנה· הוי עז כנמר וקל כנשר וגו' (אבות פ"ו מ"ה): מי מנה עפר יעקב (שם כ"ג י')· כמה עפרים יש בהן בישראל שאין עסוקין בדברי זיין· שנאמר ברח דודי ודמה לך לצבי וגו' (שה"ש ח' י"ד)·[9] כמה בעלי בתים יש בהן בישראל שעסוקין בתורה מיום שבחר בו הקב"ה באברהם אבינו ועד אותה שעה· כמה נערים קטנים יש בהן בישראל שהן בחותמיהם עד שנכנסין לבית חופתן·[10] כמה נערות בישראל יש שהן בחותמן עד שנכנסות לבית חופתן:

מעשה בברתא אחת[11] שהיה אביה חביב לגוי·[12] והיו אוכלין ושותין ומטיבין את לבם· ואמר לו אותו הגוי לאביה· תנה את בתך לבני לאשה· והחרישה לו בדבר עד שהגיע זמן חופתה· כיון שהגיע זמן חופתה עלתה לגג ונפלה ומתה· יצתה בת קול ואמרה· עליך הכתוב אומר· מספר את רובע ישראל (במדבר כ"ג י'):[13] וכשנתנבא בלעם בן בעור כל אותן טובות ונחמות על ישראל· בכה בלבבו ואמר· תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו (שם)· מלמד שנתאוה בלעם הרשע למיתתו של משה ואהרן ואמר· אם מת אני על מיטתי· הריני כמשה ואהרן· ואם לאו· איני כמשה ואהרן:

מה טובו אוהליך יעקב וגו' (שם כ"ד ה')· וכי מה טיבן של נחלים אצל בתי מדרשות· אלא מה נחלים יורדין בני אדם לתוכן בשהן טמאין· וטובלין ועולין מתוכן כשהן טהורין· כך בתי מדרשות בני אדם נכנסין לתוכן כשהן מלאין עונות· ויוצאין מתוכן כשהן טהורין· לכך נאמר מה טובו אוהליך יעקב [וגו'] כנחלים נטיו:[14] כגנות עלי נהר (שם)· אילו מלמדי תינוקות

---

[4] כנ"ל לחגיגה אף שאין הברח שכמה פעמים מצינו בזה הספר תוספות ו"ו או חסרון ו"ו במקרא כתוב עם בלק· ובד"ו קיטע זה· ודרש סיפיה דקרא ויבאו קריית חוצות: [5] בב"ב כ"א ע"א וכ"ע ע"א ושם ליתא עליו וכן בד"ו ליתא (עיי"ש במהרש"א) ומקור המאמר נעלם ממני: [6] כ"ג לחגיגה ובד"ד משובש: [7] ובתר הכי כתוב מה טובו אוהליך וגו' דהיינו אהלי תורה ומה כתוב עלה כתועפות ראם לו וגרסינן בגיטין ס"ח ע"ב· ואמרינן כתועפות אלו מלאכי השרת· ראם אלו השדים: [8] הובא בילקוט פ' בל ושם ג' כמה עפרין יש בהן בישראל ועוסקין בדברי תורה שנ' או לעופר האילים ובבא דכמה בעלי בתים קיטע: [9] בד"ו וקטנים ובילקוט ליתא קטנים· ונראה דנקט קטנים היינו סמוך לפירקן דכיון שהגיעו לפירקן הוא מחוייב ליכנס לבית חופה· בילקוט בטעות לבית עולמן· ונראה שזה מידרש על ומספר את רבוע ישראל כדלקמן: [10] בד"ו מעשה בבת ובילקוט מעשה בריבה· ואולי נתערבו הנוסחאות למלת ברתא שאין מדרך הספר הזה להשתמש בארמית· ואולי היה כתוב בריבה· שכן הוא סגנון הברייתות בהרבה מקומות· והיה בגליון מפרש· בספר אחד כתוב בת· ובאחר היה כתוב ברתא· והזניחו המעתיקים מלת ריבה וכתבו זה בת וזה ברתא· ועיקר נראה מעשה בריבה: [11] בד"ו ובילקוט חבר לגוי: [12] במקרא כתוב ומספר· בד"ו מקוטע קצת· מכאן ואילך קיטע בילקוט: [13] ג"ז הובא בילקוט פ' בלק ושם ג' בתי כנסיות ובתי מדרשות· ומסיים ויוצאין מלאין מצות· ובד"ו מה נחלים מעלין מטומאה לטהרה כך בתי כנסיות (וברישא ליתא רק בתי מדרשות) מעלין מטומאה לטהרה ביצד מביאין את האדם מחובה לזכות· ובברכות ט"ו ע"א איתאמר"א בשם רבי חמא בר' חנינא ובוכחת הד"ו היא עפ"י נוסחת הגמרא:

של אברהם אבינו היה.[17] ולא גילגל הקב"ה [והביא נבוכדנצר] בעולם אלא בשכרו של (א"ל) מרודך. שנהג כבוד לאבינו שבשמים.[18] לא גילגל הקב"ה והביא המן לעולם אלא בשכרו של אגג. שהיה בוכה ומתאנח בשעה שהיה חבוש בבית האסורים. אמר. אוי לי שמא יאבד לעולם זרעי:[19] לכך נאמר לא יבושו עמי לעולם (ייאל שם):[20]

דבר אחר לא יבושו עמי לעולם. אבינו שבשמים ששמינו [כשמו. ושמו] נאה לו והכל שלו והכל מעשה ידיו.[21] יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים. תהא לך קורת רוח מישראל עבדיך בכל מקומות מושבותיהם. שאילמלי לא כתבת לנו שלישים במועצות ודעת. עשוני. חס ושלום. כאדם אכזרי שכל דרכיו באכזריות. אבל (מה) עשית לנו בחוכמתך ובתבונתך שלישים במועצות ודעת והודעתנו. דור פלוני עשה כך תורה. כך קנסתי (ממנו) [עליו] טובה. ואדם פלוני כך עשה תורה. וכך קנסתי עליו טובה. ודור פלוני כך עשה רעה. וכך קנסתי עליו מיתה. ואדם פלוני כך עשה רעה. וכך קנסתי עליו מיתה. לכך נאמר לא יבושו עמי לעולם:[22]

חסילה.[1]

דבר אחר שאי אליו כפיך על נפש עוליך. מיכן אמרו יבקש אדם רחמים על עצמו על אשתו ועל בניו ועל בני ביתו. שלא יצא אחד מהן לא לידי עבירה ולא לידי דבר מכוער. ולא יראה אדם את אביו ואת אמו כשהן מדברים דברים יתירים ויחר[י]ש להן. ואם עשה כן. הוא והן אין ממלאין את ימיהן. שנאמר רק השמר לך ושמור נפשך מאד וגו' (דברים ד' ט'):[2]

העטופים ברעב בראש כל חוצות (איכה ב' שם). אין חוצות אלא בתי מדרשות. שנאמר שוטטו בחוצות ירושלים [וגו'] (ירמיה ה' א'). אותה שעה היה הקב"ה מכנים יגון ואנחה ואין כל בריה מכיר בו. שנאמר בחוצותיו חגרו שק (ישעיה ט"ו נ').[3] (וכשבא) [כשבא] בלעם בן בעור אצל בלק בן צפור מלך מואב. באותה שעה היה הקב"ה מכנים יגון ואנחה ואין כל בריה מכיר

---

[17] בר"ו משובש. ועיי' בב"ר פל"ז מן הארץ ההוא יצא אשור. ובמדרש תהלים קי"ח חמשה (דברים) [אנשים] עמדו בעולם נח שם ועבר אשור ואברהם (שהיו בזמן דור הפלגה) נח לא הקפיד וכו' שם ועבר המטמינו את עצמם אשור אמר היאך אני דר בין רשעים הללו וכו'. אבל שהיה בן עצתו של אברהם לא מצאתי:

[18] וכ"ה בילקוט ולקמן פכ"ד. ומסופר הענין מר' יוחנן סנהדרין צ"ו ע"א ורב הונא דרשה בפסיקתא דר' כהנא פ' שקלים: [19] עיי' לקמן פכ"א ולא איתפריש[לי מהיכן גמירי. ואולי משום שיחסו הכתוב וקראו האגגי לומר שזכות אגג עמדה לו: [20] הוא חוזר לענין הראשון וכל כך למה כדי לקדש וכו'. במקרא כתוב ולא: [21] כנ"ל לחגיה. ומכאן יסד הפייטן שמך נאה לך ואתה נאה לשמך ושמנו קראת בשמך. ובר"ו ששמינו באהלו. והוא שיבוש מן נאה לו: [22] בר"ו מקוטע ומשובש:

מאיר עין פרק (כ"א) י"ט.

[1] מראין הדברים שלפני המעתיק הזה היו ב' כת"י שונים ובא' מצא סליק פירקא סליק פירקא וכתבם. ואח"כ מצא בכת"י ב' שלא היו בו הסילוקים. וכאן היה כתוב חסילה. עמד על הדבר שהכל פירקא אחת ועמד ומחק הסילוקים כמו שרמזתי ע"ז לעיל. אמנם הוא מונה החסילה לפרק. שמפרק דלהלן שהוא בר"ו פכ"ב נרשמו הפרקי' בגליון ומונה הפרק דלהלן כ' וכן אינך מכ' ולהלן: [2] בר"ו משובש קצת: [3] זה המקרא במואב נאמר וכל המקראות שם בעתיד וזה בעבר. ופי' שזה המקרא בא להודיעך סיבת ענשו של ביואב ובדמסיק:

בני. אילמלי כל העולם כולו ביד [נוי] אחד (ויק). סנחריב מלך אשור ונבוכדנצר מלך בבל עמדו ועשו בהם בישראל כרצונם. הא לא חלק הקב"ה את עולמו לשני גוים לשתי ממלכות אלא כדי לשמור את ישראל. משלו משל. למה הדבר דומה. לתינוקות של בית רבן. שהיה רבן משמרן שלא יצאו ויטבעו בנהר. (ויהיו בעולי מצרים. שנאמר כה אמר ה' הנה מים עולים מצפון וגו') שלא יצאו ויכו זה את זה. כדי שלא תכה אותן חמה. [ויהיו כעולי מצרים. שנ' כה אמר ה' הנה מים עולים מצפון וגו' (ירמיה מ"ז ב')].[11] וכל כך למה. כדי לקדש שמו הגדול. שנאמר ה' שופטינו ה' מחוקקנו וגו' (ישעיה ל"ג כ"ב). ואומר ואכלתם אכול ושבוע (יואל ב' כ"ו). ואין שביעה אלא דברי תורה. שנאמר צדיק אוכל לשובע נפשו וגו' (משלי י"ג כ"ה). לכך נאמר ואכלתם אכול ושבוע והללתם את שם ה' אלהיכם אשר עשה עמכם להפליא (יואל שם). להפליא בין מעשיהן של צדיקים ולמעשיהן של רשעים. בין מתן [שכרן] של צדיקים בגן עדן למתן פורענות של רשעים בגיהינם. לפי שכל אחד ואחד לפי שכרו בא בעולם:[12] לא גילגל הקב"ה והביא אברהם לעולם אלא בשכר של שם. שנתגבא ארבע מאות שנה על ארצות שבעולם ולא קיבלו ממנו.[13] ולא גילגל הקב"ה והביא מלכות יון לעולם אלא בשכרו של יפת. שכיסה ערות אביו.[14] לא גילגל הקב"ה והביא מלכות רומי לעולם אלא בשכרו של עשו. שהיה בוכה ומתאנח בשביל שבירך יצחק את יעקב.[15] לא גלגל הקב"ה והביא מלכות מדי לעולם אלא בשכרו של כורש. שהיה בוכה ומתאנח בשעה שהחריבו גוים את בית המקדש.[16] לא גילגל הקב"ה והביא את סנחריב בעולם אלא בשכרו של אשור. שאשור איש בשר היה. ובן עצתו

---

[11] וכן הגיה בעל זקוקין דנורא. וב' מלכיות הם רומי ופרס. עיי' בע"ז ב' ע"ב דמלכות פרס תשיב את בתרה דמלכות רומי. וד' יוסי בן קיסמא נתגבא על התפשטות מלכות פרסיים בבבל ובא"י סנהדרין צ"ד ע"א וב'. ופרסיים עובדי האש הנקראים חברים באו לבבל בתחלת זמן האמוראים. שספרו ביבמות ס"ג ע"ב אמרו ליה לר' יוחנן אתו חברי לבבל שגא נפל וכו' עיי"ש. ובגיטין ט"ז סע"ב סיפרו רבה בר בר הנה חלש עול לגביה רב יהודה ורבנן וכו' אדהכי אתא ההוא חברא שקלא לשרגא מקמייהו. אמר רחמנא אל בטולך או בטולא דבר עשו וכו'. ועיי"ש ברש"י ותו'. ובעל הספר בזמן הפרסיים היה כדמוכח לעיל פ"א

[12] בר"ו מקוטע קצת: [13] כולא הובא בילקוט נח בפ' ויהל נח. ולקמן פכ"ח הוזכר ענין שם בין נביאי דורות הראשונים ועיי' באליהו זוטא פ"כ. וכשתחשוב שנותיו של שם שכל חייו היו ת"ר שנים תנח היה שנתים אחר המבול בן מאה. וכשנולדו הדורות וחולידו עד לידת אברהם (בראשית י"א) יעלה המנין ר"ב שנים. וא"כ היה שם בזמן לידת אברהם בן ש"ץ שנים. ונשאר לך מזמן חייו ר"י שנים. חשוב ק' של אברהם עד שנולד יצחק וס' של יצחק עד שנולדו יעקב ועשו א"כ היה בזמן לידתן בן תק"ן. עשו היה בן ארבעים כשלקח את נשיו א"כ היה שם בזמן התוא בן תק"ץ ובזמן עשר השנים האחרונות היתה פלגת יעקב. ואם אלו הד' מאות שנה שנתגבא הם מימיו האחרונים א"כ התחילה גבואתו בזמנו של עבר. אחד שנולד לו פלג שנה אחת והוא דור רבעים לשם. והיה זה קודם דור הפלגה. ועבר ג"כ נביא היה בסדר עולם רבה פ"א וב"ר פל"ו ועיי' ברש"י עה"ת בפ' כי ביטיו נפלגה (בראשית י' כ"ה). ולא מצאתי ענין זה שנתגבא ד' מאות שנה בשאר המדרשים. אבל הוזכר בהרבה מקומות בית מדרשן של שם ועבר. שנתאחדו שני תגביאים האלו. וכן הוזכרה גבואתו של שם בכמה מקומות לדוגמא בב"ר פס"ג. ואמרו עליו שהיה כהן והוא מלכי צדק מלך שלם עיי' בפדר"א ריש פ"ח וסוף פכ"ו ונדרים ל"ב ע"ב. ובב"ר פפ"ה הזכירו בית דינו של שם. ותמר בתו היתה ודנוה כבת כהן. ועכ"פ נתגבא שם קודם לידת אברם ק"ץ שנה: [14] בילקוט שם שנהג בכבוד אביו: [15] בילקוט בשעה שבירך. ובד"ו משובש. ועיי' לקמן פכ"ד: [16] בר"ו חסר ומשובש. ובילקוט בבא זו אחר נבוכדנצר וכן נכון עפ"י סדר המאורעות. והוקדם כאן משום שהיתה בוכה ומתאנח דוגמת עשו. ושלא להשוותו עם אנג שהיה בוכה ומתאנח:

ביבור בצער. עליו הוא אומר יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה:[2] בין האולם למזבח וגו' (יואל שם י"ז). מקום שהכהנים נכנסים בחטאת באשם בשלמים בכל מיני זבחים כולם:

ד"א בין האולם ולמזבח. כשם שהקב"ה יהי שמו הגדול מבורך מהולם ולעולמי עולמים ירד משמי שמים העליונים ממקום כבודו וגודלו לכותו ותפארתו וקדושתו ושמו הגדול ושכן ביניהם של ישראל בשביל ה שעשו.[3] מיכן אמרו אפילו יש לו לאדם מאה בתים ומאה כרמים ושדות, ח את הכל וילך לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ולכל מקום שמחדשין תורה. שבשביל דבר זה אדם זוכה לכל. וכן דוד אומר. אם אתן שינה לעיני ולעפעפי תנומה (תהלים קל"ב ד').[4] ואומר עד אמצא מקום לה' וגו' (שם ה'). מתוך כך זכה לדברים גדולים. מיכן אמרו. תלמיד חכם שיש לך בתוך ביתך דיודע במידותיך (ה)הוא יפרנס את בני ביתך.[5] לעולם ברכה נכנסת לו במעשה ידיו. שכן מצינו ביוסף. שנכנס בבית פוטיפר. מה נאמר בו. ויהי מאז הפקיד אותו בביתו וגו' (בראשית ל"ט ה'). מיכן אמרו. ארבע תכיפות הן. תכף לסמיכה שחיטה. תכף לגאולה תפילה. תכף לנטילת ידים ברכה. תכף לתלמיד חכם ברכה נכנסת לו במעשה ידיו:[6]

ויאמרו חוסה ה' על עמך וגו' (יואל שם). (החנין) [ה' חנון] ורחום[7] מלא רחמים רבים. שפתים דובבות מישרים. שפתים נאות בחכמה בבינה בדיעה בהשכל. שומע תפילה מיד. כי מי גוי גדול וגו' (דברים ד' ז'). ועליה אמר דוד. אנא ה' מלטה נפשי [וגו'] (תהלים קט"ז ד'). (אם) [אף] הקב"ה השיבו בתשובה.[8] שנאמר ויען ה' ויאמר לעמו הנני שולח לכם את הדגן וגו' (יואל שם י"ט). וכל כך למה. שלא יצאו ישראל מתוך בתיהן ויצאו בעיירות אחרות ויביאו בר לחם ומזון לתוך בתיהן. לכך נאמר חוסה ה' על עמך: כל גוים הנשארים בארץ לימות המשיח. הולכין (לבתיהן) לארץ ישראל.[9] ומביאים בר לחם ומזון לתוך בתיהם של ישראל. [ו]מעשרין אותן עושר גדול. שנאמר ואשרו אתכם כל הגוים (מלאכי ג' י"ב). ואומר ושלמתי לכם את השנים (וגו') [אשר אכל הארבה הילק והחסיל והגזם חילי הגדול וגו'] (יואל שם ב' כ"ה). אילו ארבע מלכיות שנשתעבדו בהן בישראל. וכל כך למה. כדי ליתן להן שכרן. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שכעס על בנו. תפסו בידו והכניסו לבית רבו. עמד רבו והכהו מכות גדולות בפני אביו. לאחר שפנה יום. בא (רבו) [הבן] ונשתטח לפני אביו. אמר לו. בני. אף על פי שהיכיתיך מכות גדולות. אינן אלא מכות קטנות הן. כך ישראל מתייסרין במעשיהן ואינן אלא ייסורין קלין. לכך נאמר ושלמתי לכם את השנים וגו':[10]

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום. מצאני זקן אחד. אמר לי. רבי. מפני מה חלק הקב"ה את עולמו לשני גוים לשתי ממלכות. אמרתי לו.

---

[2] בד"ו שיכנום ושיבושים. ועיי' לקמן פכ"ד ובאליהו זוטא בפרק אחרון: [3] כך יבכו בין האולם ולמזבח ויאמרו חוסה ה' על עמך: [4] במקרא כתוב שנת: [5] כמו שהביא ראיה מיוסף. ועיי' באדר"נ פ"ח ונקנה לך חבר וכו'. ועיי' לעיל פ"יח: [6] עיי' בירושלמי ברכות פ"א ג' תכיפות הן וכ"ה ברבה פ' ואתחנן ונסמן שם. וכ"ה בברכות בבלי מ"ב ע"א ואיתאמרא בשם אביי אף אנו נאמר תכף לת"ח ברכת שכר עיי"ש ואולי הוגה כאן עפ"י הגמרא: [7] כן הגיה בעל זקוקין דנורא: [8] כ"ה בד"ו: [9] בד"ו החולכין לבתיהם ומביאין. וב' נוסחאות הן לפנינו שנתערבו: [10] בד"ו מקושט ומשובש:

[עם] הראשונים עם שלשה צדיקים עם אברהם יצחק ויעקב: זכור כמה עניים ואביונים יש בהן בישראל שאין [בהן] [להן] כלום ועוסקין בתורה בכל יום תמיד: אבי שבשמים, כתבת לנו בתורתך לא תעשוק את רעך ולא תגזול (ויקרא י״ט י״ג), כי ימוך אחיך ומטה ידו עמך (שם כ״ה ל״ה),[16] זכור כמה פיסחין וסומין יש בהן בישראל שאין להן מזונות ונותנין שכר ומלמדין בניהם תורה: אבי שבשמים, זכור כמה קינינין אשר מעולם, שנאמר הלא הוא אביך קנך (דברים ל״ב ו׳), ואומר ה׳ קנני ראשית דרכו וגו׳ (משלי ח׳ כ״ב),[17] זכור כמה יתומים ואלמנות יש בהן בישראל שאין להם כלום ועוסקין בתורה בכל יום תמיד: אבי שבשמים, זכור רחמיך אשר מעולם המה, שנאמר זכור רחמיך ה׳ וחסדיך וגו׳ (תהלים כ״ה ו׳), ואומר טוב ה׳ לכל וגו׳ (שם קמ״ה ט׳), ואומר לה׳ הרחמים והסליחות [וגו׳] (דניאל ט׳ ט׳),[18] ואומר ה׳ ה׳ אל רחום וחנון וגו׳ (שמות ל״ד ו׳), זכור כמה זקנים וזקנות יש בהן בישראל שמשכימין ומעריבין לבית הכנסת ולבית המדרש ומחמדין ומצפין ומתאוין לישועתך בכל יום תמיד: אבי שבשמים, כתבת לנו בתורתך לא יומתו אבות על בנים ובנים וגו׳ (דברים כ״ד ט״ז), ואומר בן לא ישא בעון האב ואב לא ישא בעון הבן צדקת וגו׳ (יחזקאל י״ח כ׳), חס ושלום, יאבדו ישראל מן העולם ותאבד תורתך מן העולם, שנו חכמים במשנה, אם אין תורה אין דרך ארץ, אם אין דרך ארץ אין תורה (אבות פ״ג מ״ז): אבינו שבשמים, עשה עמנו בעבור שמך הגדול שנקרא עלינו על יום השביעי ועל שאר המצוות, זכור כמה נערים וקטנים יש בהן בישראל שאינן יודעין בין ימינם לשמאלם ועוסקין בתורה בכל יום תמיד: אבינו שבשמים, כתבתה לנו את המקרא שנתתה לנו על ידי עבדיך הנביאים, ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה וגו׳ (יונה ד׳ י״א), מה אם יתגלגלו (רחמיך) [רחמיך] הרבים עלינו ויק[ו]יים לנו מה שאמרו שפתיך, למעני למעני אעשה (ישעיה מ״ח י״א):

* * *

שאי אליו כפיך על נפש עולליך (איכה ב׳ שם), מיכן אמרו ישמור אדם עצמו ועל בניו ועל בני ביתו שלא יצא אחד מהן לידי עבירה ולידי דבר מכוער, שנאמר הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגו׳ (דברים ל״א י״ב), ואומר אספו עם קדשו קהל אספו זקנים אספו עוללים [וגו׳] (יואל ב׳ ט״ז),[19] אין זקנים אלא תלמידי חכמים, שנאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל (במדבר י״א ט״ז), עוללים, אין עוללים אלא תינוקות של בית רבן, יונקי שדים (יואל שם), אין שדים אלא תורה, שנאמר למען תינקו ושבעתם משד תנחומיה וגו׳ (ישעיה ס״ו י״א), ואומר יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה (יואל שם), מיכן אמרו, אפילו חכם מישראל שהוא כמשה רבינו וחסיד כאהרן אחיו לא יאמר, הואיל והריני בתוך ביתי, שלום עליך נפשי, אלא יצא ויכנס עם

[16] במקרא כתוב וכו׳. [17] כלו׳ ישראל ותורה עיי׳ לעיל פי״ד. [18] במקרא כתוב לאדני אלהינו.

* * *

מאיר עין פרק (כ׳).

בכת״י אין כאן סליק פירקא אבל אף כאן רישומו ניכר שהיה כתוב סליק פירקא ומחקם:

[19] במקרא כתוב קבצו זקנים:

חדחק ומתוך מזונות שאין לו. לאחר שעה (אמר) [אמרת] לו. אמור לבניך ויעשו עימך מלאכה בסתר. עמד והרג את כולן בשעה אחת ברגע אחד. זה מה הוא עליך. [הרי נוח] לו שלא בא לעולם.[12] או יש (לו) [לך] בן בתוך (ביתו) [ביתך] וגידלתו מיום שבא לעולם עד יום שהגיע לפירקו. והישאתה לו אשה. ובניתה לו בית. ומלאת את ביתו חטין ושעורין ופול ועדשים וכל מיני קטנית. לאחר שעה כשאתם יושבין אתה והוא על שולחן אחד. עמד הוא עליך לאחורך והיכך והשפילך לארץ. זה מי הוא עליך. אם (בנו) [בנך] הוא. לא הינחתו בתוך (ביתו) [ביתך] אפילו שעה אחת. או יש לך בן בתוך ביתך ממהר מבעיר ושוקד לעבור את עבירות. ואומר. אין בכך כלום. ממהר מבעיר ושוקד לגזול את הגזל. ואומר. אין בכך כלום. ממהר מבעיר ושוקד לשפוך את הדם. ואומר. אין בכך כלום. ועצל בבית המדרש ועצל מלעשות בו תורה. כדי שיחוב את אשתו ואת בניו ואת בני ביתו. זה מי הוא עליך. זה חייב בארבע מיתות שנמסרו (בו)[ל]בית דין (ולכל) [ובכל] מיתות האמורות בתורה.[13] יודעין שמתין בניהן בעונותיהן. שנאמר גם בכנפייך נמצאו דם נפשות אביונים וגו׳ (ירמיה ב׳ ל״ד). ואומר יודע צדיק נפש בהמתו וגו׳ (משלי י״ב י׳). יודע צדיק. כאי זה צד. יש בו באדם דברי תורה (הא כאי זה צד) יודע בעצמו שלא יבא לידי עבירה ולידי דבר מכוער. העלה דבר על דעתו. אמר. אוי לי שמא מתו אחד מבניי בעונותיי. לכך נאמר יודע צדיק נפש בהמתו: ורחמי רשעים אכזרי (שם). יודעין (שמיתין) [שממיתין] בניהן בעונותיהן והוין עליהן כאכזרים. ועומדין והורגין את בניהן בעונותיהן. לכך נאמר ורחמי רשעים אכזרי. במידה שמדדו בה מדדתה להם. שנאמר הנה יום בא אכזרי ועברה וחרון אף וגו׳ (ישעיה י״ג ט׳).[14] ממהרין מבערין ושוקדין לעבור עבירות ואומרים. אין בכך כלום. ממהרין מבערין ושוקדין לגזול את הגזל ואומרים. אין בכך כלום. ממהרין מבערין ושוקדין לשפוך את הדמים ואומרים. אין בכך כלום. שנאמר כי בערה כאש רשעה וגו׳ (ישעיה ט׳ י״ז). במידה שמדדו בה מדדתה להן. שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור וגו׳ (מלאכי ג׳ י״ט): בן שתים עשרה שנה מנשה בן חזקיה מלך על יהודה (וגו׳). שהמליכו הקב״ה וגידלו לטובה. והרבה לו שלום. והרבה לו שנים מכל מלכים שהיו לפניו. ולא עוד אלא שירד משמי שמים העליונים וממקום כבודו וגודלו ותפארתו וקדושתו ושמו הגדול ושכן עמו במקדש. ועמד ועשה דברים יתירים. ואמר. יפה עשיתי שלא דרתי עימו בשכונה. על שלא עסק בכל כחו לעסוק באהבתך שאהבתה אותנו. בשמחה ששמחת בנו. הפרשתה את ישראל מתוך שבעים אומות. ומתוכן הפרשתה שבט לוי. ומשבט לוי הפרשתה כהן גדול שיעמוד ויתפלל ויכפר על כל ישראל בכל שעה ושעה:[15]

זכור כמה בעלי בתים יש (להן) [בהן] בישראל שאומות העולם מושכין את בשרן מעליהן ועוסקין בתורה בכל יום תמיד: אבי שבשמים. זכור בריתך

---

[12] בר״ו נוח לו. ובכת״י מקום פנוי כשתי מלות לכל הפחות. ע״כ הנחתי הרי נוח וכו׳: [13] המשל הראשון הוא כנגד אפרים שלא היה מקום השראת השכינה במלכותו ונאמר עליו ואפרים להוציא אל תורג. בניו (הושע ט׳ י״ג) והמשל הב׳ הוא כנגד מלכי יהודה וכמו שסיים בענין מנשה: [14] במקרא כתוב יום ה׳: [15] בד״ו בכל המאמר שינוים ושיבושים לגלים. ועיי׳ באליהו זוטא פ״ב:

נוכח פני ה' (איכה ג' י"ט). [אבינו] שבשמים (יראה) [ראה] בעוניינו (ויריב) [וריבה] ריבינו. ויעלה עלבונינו לפניך בכל שעה ושעה:[1] זכור כמה בעלי בתים יש בהן בישראל שאין להם כלום ועוסקין בתורה בכל יום תמיד:[2] זכור כמה עניים ואביונים יש בישראל שאומות העולם מושכין את בשרן מעליהן ועוסקין בתורה בכל יום תמיד:[3] זכור כמה סומין יש בהן בישראל שאין להם מזונות ונותנין [שכר] ומלמדין בניהם תורה:[4] זכור כמה נערים וקטנים יש בהן בישראל שאין יודעים בין ימינם לשמאלם ועוסקים בתורה בכל יום תמיד: זכור כמה זקנים וזקנות יש בהן בישראל שמשכימין ומעריבין לבית הכנסת ולבית המדרש. מחמדין ומתאוין ומצפין לישועתך בכל יום תמיד:[5] **אבי שבשמים. צדיק אתה חסיד אתה** [ו]כל מעשיך באמונה. **ינולו רחמיך הרבים על בניך.** שאילמלי תמצא בהן באומות העולם עשרה בני אדם בעיר קטנה שאמרו חכמים [ו]תשפטם באיסורין [ו]תביא עליהן עניות ויכולין לעמוד בהן,[6] יברכך וישבחוך ויפארוך. יתברך שמך מהרה ובזמן קרוב לעיני כל הברייה.[7] ומעשינו דיינו שתיקה:[8]

העבודה. בכל יום ויום בכל שעה ושעה שאני קורא את המקרא הזה. אלך ואשובה אל מקומי וגו' (הושע ה' ט"ו).[9] נשבר לבי בקרבי. הרי לך כמשיב על [דברי] בנימין אחי.[10] אמשול לך משל. ואומר לך נופו של דבר מהו. משל. הרי יש לך עבד בתוך ביתך.[11] וגידלתו מיום שבא לעולם ועד יום שהגיע לפירקו. (והשיאה) [והשיאתה] לו אשה והוליד בנים ובנות. וגידלן מתוך חצער ומתוך השיעבוד ומתוך הטילטול ומתוך הטירוף ומתוך

מאיר עין פרק (פ"ט).

בכת"י אין כאן סליק פירקא אבל רישומו ניכר שהיה כתוב סליק פירקא ומחקם:

[1] הגהתי עפ"י הד"ו או שצריך להגיה לפנינו. (ומלת אבינו הוספתי מספרא). אבל יותר נ"ל שהוא מנוסח תפלת שמונה עשרה שאמרו המפרשים שיסודה ע"ש המקראות ראה עניי וחלצני וגו' ריבה ריבי וגאלני וגו' בתמניא אפי, וכ"ל שסמך תפלתו למקרא דלעיל ברוך ה' אשר רב את ריב חרפתי וגו'. וע"כ מסתברא דליתא כאן סליק פירקא: [2] בד"ו משובש קצת: [3] בד"ו משובש קצת: [4] הגהתי כמו שהוא להלן ובד"ב משובש: [5] בד"ו ומחמדין: [6] באיסורין. פי' במאסר ובד"ו ביסורין ותבא עליהן עניות ויכולין וכו' [7] בד"ו ויפארוך שמך יתפאר ויתברך לעיני כל הבריות: [8] כלו' אם תמצא כך יברכוך המה ואנו לא נקרא תגר כלפי מדותיך אלא מעשינו דיינו שתיקה. ופי' עיר קטנה שאמרו חכמים. דהגן במגילה ה' ע"א אי זו היא עיר גדולה כל שיש בה עשרה בטלנין. ואע"ג דמסיים התם פחות מכאן ה"ז כפר. כלו' לענין קריאת מגילה תירון ככפר. אבל עיקר שמה עיר קטנה. דמדאמרינן גדולה מכלל דאיכא קטנה. ובפירוש שנינו שם כ"ד ע"ב א"כ אף לא מעיר גדולה לעיר קטנה. ולפי שהזכיר שמשכימין ומעריבין לביהכ"נ שיהיו מצויין שם עשרה שאין להם עשרה בטלנין תפס קטנה. ואמר אם תמצא באו"ה בעיר קטנה כזו שאינה יכולה להספיק עשרה בטלנין עשרה בני אדם וכו': [9] בד"ו ואשוב ובמקרא כתוב אשובה: [10] וכ"ת בד"ו והדברים כחידה הם. ונוסחא חדשה של בעל זקוקין דנורא אינה אלא דברי נביאות. ואשר לבי אומר לי הוא. כי הנבואה הזאת שמעו זאת הכהנים וגו' עד עתה יאכלם חדש את חלקיהם. על מלכות אפרים נאמרה. ואח"כ אמר תקעו שופר בגבעה חצצרה ברמה הריעו בית און אחריך בנימין. פירושו שבעודי בנימין גבעה רמה ובית און יכריזו בשופר וחצצרה שיבואו לאפרים לעזרה אף שהם ממלכות יהודה. ופי' אחריך בנימין הוא כענין מני אפרים שרשם בעמלק אחריך בנימין בעמיך (שופטים ה' י"ד). ואח"כ אמר הנביא שאף על יהודה ישפוך עברתו. ומסיים כי אנכי כשחל לאפרים וככפיר לבית יהודה וגו' אלך אשובה אל מקומי וגו'. ותרועת השופר וחצצרה לא תועיל. כי בנימין תקטן יהיה גרמם בין אפרים ויהודה וסוף סוף אלך אשובה אל מקומי וגו'. ולא אשכון לא באפרים ולא ביהודה אף לא בבנימין. ובא אליהו בעל הספר ואמר שזה המקרא אלך אשובה הוא כמשיב על דברי בנימין. ולפי שאליהו מבני בניה של רחל על כן תפס בלשונו בנימין אחי: [11] בד"ו אמשול לך משל למה הדבר דומה. ואומר לך גופו של דבר בהו. מה המשל שיש. הרי שיש לו עבד בתוך ביתו וכו'. והנה הדברים האחרונים משובשים קצת וצ"ל לך וכו' ביתך:

אומר. תזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ אותם ואתה תגיל בה׳ ולקדוש ישראל תתהלל (ישעיה מ״א ט״ז):[124]

[לא תשנא את אחיך בלבבך] (ד״א לא תלך רכיל בעמך). ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. כשם שהקב״ה יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים מגלגל ומעביר ואינו משמר קינאה ונקמה על ישראל בכל מקומות מושבותיהן ודברי תורה לא מנע מהן. כך יהא אדם מגלגל ומעביר ולא ישמור קינאה ונקמה בלבבו על ישראל בכל מקומות מושבותיהן ודברי תורה לא ימנע מהם. שנאמר לא תשנא את אחיך בלבבך (ויקרא י״ט י״ז). [מה תלמוד לומר בלבבך]. בשנאה (מיושבת) [המיושבת בלב. וכי] באחין מן האב ומן האם הכתוב מדבר. אינו מדבר אלא כנגד הקב״ה. שאין לו אחים לא בעולם הזה ולא לימות המשיח ולא לעולם הבא. אלא צדיקי עולם שעושין תורתו בכל יום תמיד. וקורא אותן אחיי ורעיי. שנאמר למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך (תהלים קכ״ב ח׳):[125]

הוכח תוכיח את עמיתך (ויקרא שם). יכול אם יודע אתה שאין שונאך הוכיחהו. ואם לאו אל תוכיחהו. ת״ל הוכח תוכיח את עמיתך: ד״א את עמיתך. שעמך במצוות אתה מוכיח. ואי אתה מוכיח לרשע ששונאך. שנאמר יסר לץ לוקח לו קלון (משלי ט׳ ז׳). אמר ר׳ אלעזר בן מתיא אם יש דבר בינו לבינך אמור לו ולא תהא חוטא בו. לכך נאמר לא תשנא את אחיך בלבבך [וגו׳] ולא תשא עליו חטא:[126]

דרי הוא אומר. בנפול אויבך אל תשמח [וגו׳] (משלי כ״ד י״ז). ולהלן הוא אומר. באבוד רשעים רנה (שם י״א י׳).[127] כיצד יתקיימו שני כתובים הללו. בתלמיד חכם שנצחך בהלכה היום. ובא לידו דבר למחר. אל תשמח לו. פן יראה ה׳ ורע בעיניו: אם ראית אחד מישראל שרוצה ברעתו של חבירו. זהו רשע גמור.[128] מנין. תדע לך שכן. צא למד מנבל הכרמלי. שבאו אותן עשרה תלמידים וראו כל אותה אכילה ושתייה ולא נהנו ממנו. היו אומרים. לא ביקש זה אלא להורגן: ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. שכשם שביקש נבל מיתתן של תלמידי חכמים. לפיכך נפל ברוחו עשרת ימים. שנאמר ויהי כעשרת הימים ויגוף ה׳ וגו׳ (ש״א כ״ה ל״ח). אם מרובין הם. יאמר כארבעים יום או כחמשים יום. ואם מועטין הן. יאמר כארבעה או כחמשה ימים. מה ת״ל ויהי כעשרת הימים. אילו עשרת ימים שבין ר״ה ליום הכיפורים. שנתן להן הקב״ה לישראל לעשות תשובה ולמחול להן על כל עונותיהן. כך נתנו לו לנבל לעשות תשובה. ולא עשה. לכך נאמר ויהי כעשרת הימים. ומה ענין של אחריו. וישמע דוד כי מת נבל (וגו׳) ויאמר ברוך ה׳ אשר רב את ריב חרפתי וגו׳ (שם ל״ט). בודאי יכין רשע וצדיק ילבש (איוב כ״ז י״ז). זו היא אחריתו של עולם:[129]

* * *

[124] במקרא כתוב בקדוש. בד״ו הרבה קיטועים ושיבושים קלים: [125] כל זה הנהתי עפ״י הילקוט קדושים שהובא שם המאמר. ולא הוספתי עליו רק המלה בלב. והיא עפ״י לשון התו״כ לא אמרתי כי אם בשנאה שבלב. בד״ו המאמר משובש לגמרי: [126] בילקוט שם שינוים קלים וג׳ לוקח לו קלון שהוא עצמו בעל מום וזה נמשך אסיפיה דקרא: [127] במקרא כתוב ובאבוד. בילקוט שם הגי׳ ביוצא בדבר אתה אומר בנפול וגו׳: [128] מבאן ואילך קיטע בילקוט. בד״ו הדברים משובשים: [129] וכ״ה בד״ו ובמקרא ליתא רשע. ועיי׳ ר״ה י״ח ע״א דאיתאמרא בשם רבה בר אבוה:

* * *

הגבורה ונוטלין אותן ומשליכין אותן לתוך יקידת גיהנם. משיבה גיהנם ואומרת. איני יכולה לו ואין כל העולם כולו יכול לו. והלא בעל הלשון הוה מן הארץ ועד הרקיע. שגר בו חציך בתחלה ואחר כך אקבלנו. שנאמר חצי גבור שנונים וגו׳ (תהלים ק״כ ד׳). ואין גיבור אלא הקב״ה יתברך שמו לעולם ולעולמי עולמים שנקרא גיבור. שנאמר האל הגדול הגבור והנורא (דברים י׳ י״ז). גיבור הוא ועושה נוראות. ואומר ה׳ כגבור יצא וגו׳ (ישעיה מ״ב י״ג). רשעים גמורים הרי הם בתוך גיהינם כציר ומוריים בתוך הקדירה. מה קדירה זו כיון שנותנין לתוכה ציר ומוריים מיד היא נחה. כך גיהינם כיון שנותנין בתוכה פושעי ישראל מיד היא נחה. כיצד. היתה מתרגשת. אמר לה הקב״ה. על מה את מתרגשת. אמרה לפניו. רבונו של עולם לא רגשתי ולא נתרגשתי ולא זעתי אלא כנגד רשעי אומות העולם לבד. שעומדין ומדברין דברים מכוערין כנגד ישראל. שנאמר שאול מתחת רגזה וגו׳ (ישעיה י״ד ט׳). שוב היתה מתרגשת. אמר לה הקב״ה. על מה את מתרגשת. אמרה לפניו. רבונו של עולם תן לי ממכירין בה ועוברין עליה. והיה משיאה בדברים ואומר לה. שמא אין לך מקום. ונשבעת לו שיש ב׳ [בה] מקום. שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה (ישעיה ה׳ י״ד). אין לכן אלא לשון שבועה. שנאמר לכן נשבעתי לבית עלי (ש״א ג׳ י״ד).[117] מה תלמוד לומר וירד הדרה (ישעיה שם). אילו שעוברין עבירות בחדרי חדרים ובסתרי סתרים. במקום החשך ובמקום הטמון. ואומרים. מי רואינו ומי יודענו. שנאמר הוי המעמיקים מה׳ לסתיר עצה וגו׳ (ישעיה כ״ט ט״ו). [ואומר] ויאמרו לא יראה יה וגו׳ (תהלים צ״ד ז׳). ואומר כי אמרו אין ה׳ רואה אותנו עזב ה׳ את הארץ (יחזקאל ח׳ י״ב):[118] ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. כשם שעוברין עבירה בחדרי חדרים [ו]בסתרי סתרים. במקום החושך במקום הטמון. כך הקב״ה בוררן מחדרי חדרים מסתרי סתרים. [מ]מקום הטמון באבנים. מתוך (הפירות) [חפירות]. שנאמר בעת ההיא אחפש את ירושלים בנירות [וגו׳] (צפניה א׳ י״ב). ואומר והיה חילם למשיסה [וגו׳] (שם י״ג). לכך נאמר הדרה:[119] ד״א הדרה. אל תיקרא הדרה אלא חדרה. אילו שחודרין על עבירות ועושין אותם לכך נאמר הדרה:[120] המונה (ישעיה ה׳ שם). אילו שהולכים המונים המונים כיתות כיתות ובאין חמשה חמשה. עשרה עשרה. חמשה עשר [חמשה עשר]. וגונבין וגוזלין ומונין זה בפני זה. ואין בהן בושה לא מלמעלה ולא מלמטה. ונשבעין בשקר ומכחשין בבית דין. לכך נאמר המונה: שאונה (שם). זה שלום. כל אותן דברים אינן עושין אותם אלא מתוך השלום.[121] לכך נאמר וירד הדרה והמונה ושאונה ועלז בה. [והרי היא נחה מיד]:[122] ואתם צדיקי עולם שעשיתם לי רצוני בתורתי בכל יום. (בוא) [בואו וראו] במפלתן של רשעים גמורים שבישראל ושל רשעי אומות העולם.[123] כן הוא

[117] במקרא כתוב ולכן. ודרוש זה בהרבה מקומות ויונתן תרגם לכן אמוד לו בפ׳ פנחס בשבועה אימר ליה: [118] במקרא כתוב כי אומרים: [119] בד״ו הדברים משובשים ומקוטעים. ובענין הדדושים על לח״ר עיי׳ ערכין ט״ו ע״ב. ודריש כאן הדרה כמו הדרת דלא כתמנעין רבנן בין ח״א לחי״ת ע״ד הנקי חנקי: [120] שמסבבין על עבירות. והיא בלשון מקרא היא הרב חלל הגדול ההדרת להם (יחזקאל כ״א י״ט). וב״ו אל תקרי הדרה אלא שחוזרין על עבירות. ויראה שהיא מן הדר בארמית. ובאמת אינו אלא קטוע ושיבוש: [121] כלו׳ לפי שהם חיים שאנן ושלו שהרשעים בשלוה בעוה״ז: [122] כ״ה בד״ו אלא ששם כתוב הרי והגהתי והרי. והוא חוזר למעלה שאמר שבינן שהרשעים בגיהנם היא נחה: [123] כן הוא בד״ו:

נצבים האמור כאן דתן ואבירם הרשעים: כיוצא בו אתה אומר. ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים (שמות ב׳ י״ג). ולהלן הוא אומר ולא שמעו אל משה ויותירו אנשים ממנו (שם ט״ז כ׳). מה אנשים האמור להלן דתן ואבירם הרשעים. אף אנשים האמור כאן דתן ואבירם הרשעים: מיכן אמרו. כל שאתה יכול לתלות ברשע תליהו.[113] כי מה טיבו של אדם שמתכוון ועושה מחלוקת על מי שאמר והיה העולם.[114] בא הכתוב ללמדך. שכל העושה מחלוקת על תלמידי חכמים. כאילו עושה על מי שאמר והיה העולם. שנאמר הוא דתן ואבירם קריאי העדה אשר הצו וגו׳ (במדבר שם). ויודעין דתן ואבירם הרשעים במשה ואהרן שכשירין הן ובני העולם הבא הן. ועמדו עליהן להרגן בלשונן: יודעין דואג האדומי ואחיתופל הגילוני בדוד מלך ישראל שכשר הוא ובן העולם הבא [הוא]. ועמדו עליו להורגו בלשונן. שנאמר יכרת ה׳ כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות (תהלים י״ב ד׳). גדולות. שהן עבירות [גדולות] שבעולם: ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. כשם שחלקו לו כבוד לאחיתופל הגילוני וקראו לו יועץ. שנאמר ועצת אחיתופל אשר יעץ בימים ההם וגו׳ (ש״ב ט״ז כ״ג). כך חלקו כבוד לדואג האדומי וקראו לו גיבור. שנאמר מה תתהלל ברעה הגבור (תהלים נ״ב ג׳). משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה לו עבד. והיה אוהבו אהבה גמורה. והלבישו מאה בגדים נאים. סך לו מאה שמנים יפים. וחידש לו כתרים בראשו. כך חלקו לו כבוד לדואג האדומי וקראו לו גיבור. לכך נאמר מה תתהלל ברעה הגבור וגו׳ הוות תחשוב לשונך וגו׳ אהבת רע מטוב וגו׳ אחבת כל דברי בלע וגו׳ גם אל יתצך לנצח (תהלים שם ד׳ עד ז׳). בין בעולם הזה ובין לעלם הבא. יחתך ויסחך מאהל (שם). זה בית המדרש. אמרו חכמים בין לעולם הזה בין לעולם הבא ובין לימות המשיח אף שיחתו לא תיזכר בבית המדרש. ושרשך מארץ חיים סלה (שם ז׳). זה העולם הבא שצדיקים חיים וקיימים בו לעולם ולעולמי עולמים:[115]

ברוך המקום ברוך הוא שבחר בחכמים ובתלמידיהם ובתלמידי תלמידיהן. ומקיים עליהן. במידה שאדם מודד בה מודדין לו. כשם שיושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובכל מקום פנוי להן וקורין בהן לשום שמים ויראה בלבבם ומחזקין דברי תורה על פיהן. ומקיימין עליהן טוב לגבר כי ישא עול וגו׳ (איכה ג׳ כ״ז). [כך] כביכול אפילו ישאל אדם כל העולם כולו בשעה אחת נותנין לו מיד. שנאמר אספרה אל חוק וגו׳ שאל ממני ואתנה גוים נחלתך (תהלים ב׳ ז׳ וח׳). אבל רשעים אינו כן. שנאמר לא כן הרשעים כי אם כמוץ וגו׳ (שם א׳ ד׳):[116]

ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. כשם שמספרים לשון הרע בארץ ועולה עד כסא הכבוד. כן מלאכי חבלה יורדין מפי

---

[113] עיי׳ בשמות רבה פ״א ופ״ח ופכ״ה (ושם איתא אר״ש בן לקיש נראה שהוא ט״ס והיה כתוב ארז״ל וטעה המעתיק) ובתנחומא פ׳ שמות. ועיי׳ בתרגום יונתן שמות ב׳ ט״ו. ובילקוט שמות ב׳ מה שהביא ממדרש אבכיר. ונראה שכאן הוא המקור לכל אלו המדרשים: [114] הוא הוזר אל המקרא הוא דתן ואבירם וגו׳ אשר הצו וגו׳ בהצתם על ה׳. ובד״ו וכי מה טיבו: [115] עיי׳ בסנהדרין ק״י ע״א כל ההולק על רבו כאילו הולק על השכינה. ובענין דואג איתאמרא התם ק״ו ע״ב בשם ר׳ יצחק בעין שדרשו עליו כאן ובילקוט תהלים נ״ב מן חילמדנו. בד״ו משובש קצת: [116] כן צריך להגיה וכן הגיה בעל זקוקין דנורא:

בתוכחות.[107] שנאמר ריבך ריב את רעך וגו׳ (שם שם ט״ו). כאיזה צד. עבר אדם עבירה בשנה זו. כיון שהגיע יום הכיפורים ימחלו לו עליה. לשנה אחרת אל תזכירוה ביותר. שכך (שנו) [אמרו] חכמים. מאה חניפים ולא אחד מנוול פנים.[108] שנו חכמים במשנה. אם היה (בן) [בעל] תשובה לא יאמר לו. זכור מעשיך הראשונים. אם היה בן גרים לא יאמר לו. זכור מה היו מעשי אבותיך. שנאמר וגר לא תונה ולא תלחצנו (שמות כ״ב כ׳) (ב״מ פ״ד. נ״ח ע״ב) ואומר לא תלך רכיל בעמך וגו׳ (ויקרא י״ט ט״ז) (ברוך הוא).[109]

דבר אחר לא תלך רכיל בעמך. שלא תהא רך בפיך וקשה בלבבך:[110] ד״א מה לכיל זה יש עימו מאה מיני בשמים. אף כל חכם וחכם מישראל שיש בו דברי תורה לאמתו יש בלבבו מאה מחשבות של מקרא מאה מחשבות של משנה. ומאה מיני תשובות של תלמוד. שנאמר מי זאת עולה מן המדבר [וגו׳] (שה״ש ג׳ ו׳). כגון משה ואהרן וכל הדומין להן: כיוצא בהן אתה אומר. דתן ואבירם הרשעים. שנתכוון אחד מהן ועשה מריבה עם חבירו. יש בלבבו מאה מחשבות של גזל ומאה מחשבות של עריות [ו]מאה מחשבות של שפיכות דמים.[111] שנאמר לתאוה יבקש נפרד וגו׳ (משלי י״ח א׳). מפני מה. מפני שמספרין לשון הרע בארץ ועולה כנגד כסא הכבוד. וכך הוא אומר. שתו בשמים פיהם וגו׳ (תהלים ע״ג ט׳). מפני מה. מפני שמכירין בה ועוברין עליה:

ד״א לא תלך רכיל בעמך. ארבע מדות יש באותו מקרא. שתי מידות של צדיקים. שתי מידות של רשעים. שתי מידות של צדיקין כיצד. צא למד ממשה ואהרן שנתכוונו ועשו שלום בין ישראל לאביהן שבשמים. בין ישראל לחכמים. בין חכם לחבירו. בין אדם לחבירו. בין איש לאשתו. מתוך דרכיהן נקבע להן שם טוב ולבניהן ולבני בניהן עד סוף כל הדורות. הוא אהרן ומשה וגו׳ (שמות ו׳ כ״ו): שתי מידות של רשעים כיצד. צא למד מדתן ואבירם הרשעים שנתכוונו ועשו מחלוקת בין ישראל לאביהן שבשמים. בין ישראל (לחבירו) [לחכמים]. בין חכם לחבירו. בין אדם לחבירו. בין איש לאשתו. מתוך דרכיהן נקבע להן שם רע. להן ולבניהן ולבני בניהן עד סוף כל הדורות. שנאמר הוא דתן ואבירם (במדבר כ״ו ט׳).[112] הרשעים. מה לי לאמר כן. דתן ואבירם הרשעים. אלא הן הן דתן ואבירם שאמרו לו למשה במצרים. מי שמך לאיש שר ושופט וגו׳ (שמות ב׳ י״ד). הן הן דתן ואבירם הרשעים: כיוצא בדבר אתה אומר. ויפגעו את משה ואת אהרן נצבים לקראתם (שם ה׳ כ׳). ולהלן הוא אומר יצאו נצבים פתח אהליהם (במדבר ט״ז כ״ז). נאמר כאן נצבים ונאמר להלן נצבים. מה נצבים האמור להלן דתן ואבירם הרשעים. אף

---

[107] נ״ל שהוא כענין שאמרו בר״ה ט״ז ע״ב. ג׳ דברים מזכירין עונותיו של אדם וכו׳ ומוסר דין על חבירו. כלו׳ לב״ד שלמעלה עיי״ש: [108] הגהתי עפ״י הד״ו והובא בילקוט קדושים ר׳ תרי״ב ושם איתא ב״ה שנו. וענין המאמר שאפי׳ אתה יודע שאין חבירך אלא מחניף לך טוב הוא יותר מאשר יבא בגלוי פנים ובעזות. ומקרא מלא הוא ויכחשו אויביך לך (דברים ל״ג כ״ט): [109] מקרא דלא תלך רכיל ליתא במשנה אלא הוא מבעל הספר. ובילקוט שם קיטע המקראות לגמרי. ומלות ברוך הוא לא ידעתי מהיכן נשתרבבו לכאן. או מה היה כתוב קודם לכן ונקטע ובד״ו ליתנייהו: [110] בילקוט קיטע זה ובד״ו משובש. ובתו״כ דרשו שלא תהיה רך דברים לזה וקשה לזה ועיי׳ בתוספות מ״ו ע״א: [111] מכאן ואילך קיטע בילקוט ובד״ו משובש: [112] מכאן ואילך קיטע בילקוט שם:

קורת רוח הן לכל באי העולם ולכל מעשה ידיו שברא בעולם (כך) בימות החמה ובימות הגשמים. [כך] יהא אדם עושה קורת רוח לפני מי שאמר והיה העולם:

ד״א שפכי כמים לבך. מה מים הללו חיים הם לכל באי העולם ולכל מעשה ידיו שברא בעולם. כך בית ישראל. (אין) [אני] כפרתן בכל מקומות מושבותיהן. אין מתקיימין אלא בדברי תורה:[103] ד״א שפכי כמים לבך. מה מים חיים לעולם. כך דברי תורה חיים לעולם. מה מים [הללו]. אין בניינו של עולם אלא במים. אין העולם מתגדל אלא במים. ואילמלי מים אין העולם עומד. כן אלמלא ישראל ודברי תורה לא נתקיימו שמים וארץ. שנאמר כה אמר ה׳ אם לא בריתי יומם ולילה וגו׳ (ירמיה ל״ג כ״ה). [ואומר] כי זאת הברית אשר אכרות את בית ישראל [וגו׳] (שם ל״א ל״ב):[104]

דבר אחר שפכי כמים לבך. מה מים הללו. אדם נותן זרעים בארץ ומעביר עליהן מים ומצמחין ומגדלין פירות וחיין מהן כל באי העולם וכל מעשה ידיו שברא בעולם. [כך יהיו קטני רשעי ישראל וגירי או״ה לעולם הבא]. שנאמר כי אצוק מים על צמא וגו׳ (ישעיה מ״ד ג׳). מיכן אמרו. לארבע כתים נחלקו ישראל באותה שעה. זה יאמר לה׳ אני [וגו׳] (שם שם ה׳). זה יאמר לה׳ אני. אלו צדיקים גמורים. וזה יקרא בשם יעקב (שם). אילו קטנים בני הרשעים. וזה יכתוב ידו לה׳ (שם). אילו רשעים שפרשו מדרכן וחזרו ועשו תשובה. ובשם ישראל יכנה (שם). אילו גירי אמת:[105]

דבר אחר שפכי כמים לבך. מה מים הללו מקוה טהרה הן לכל באי העולם ולכל מעשה ידיו שברא בעולם. שנאמר כל דבר אשר יבא וגו׳ (במדבר ל״א כ״ג). כך דברי תורה מקוה טהרה הן לישראל בכל מקומות מושבותיהן: בוא וראה כמה גדולה כחה של תורה. שמטהרת את פושעי ישראל בזמן שעושין תשובה אפילו מעבודה זרה שבידן. שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וגו׳ (יחזקאל ל״ו כ״ה). אין מים אלא דברי תורה. שנאמר הוי כל צמא לכו למים וגו׳ (ישעיה נ״ה א׳). אין טהורים אלא דברי תורה. שנאמר אמרות ה׳ אמרות טהורות (תהלים י״ב ז׳):[106]

ד״א שפכי כמים לבך. מה מים הללו הולכין בנהר ושוב איני חוזרין לעולם. כך כל יחיד ויחיד מישראל שעשה מריבה עם חבירו. לא ישמר עליו קנאה ונקמה בלבבו ולא יתנאה עליו ודברי תורה לא ימנע ממנו. שנאמר אל תצא לריב מהר וגו׳ (משלי כ״ה ח׳): לעולם אל תהי רגיל להשיב דברים כנגד בית דין שלמעלה. שאם יזדקק לך להוכיחך אי אתה יכול לעמוד

---

[103] שהתורה משולה במים וקיומן של ישראל תלוי בד״ת: [104] כלו׳ שקיום כל העולם כולו תלוי בד״ת כדמפרש שהחלת בניינו של עולם היא במים. שמתחלה היה העולם מים במים. ומשנאמר יקוו המים אין העולם מתגדל אלא בהן שאלמלא המים היה העולם חרב. אף כך ע״י התורה נבנה העולם כמ״ש בריש ב״ר צפה הקב״ה בתורה וברא את העולם. ואח״כ נקוו ד״ת לתוך אומה הישראלית והם בין האומות כמים על פני האדמה. ואין העולם מתגדל ועומד אלא ע״י ישראל ותורה. שאלמלא הן כבר שב העולם לתוהו ובוהו: [105] נראה לעין שהמאמר מקושע והגהתיו עפ״י האדר״ג פל״ו ומבילתא משפטים פי״ח. וגדסינן באדר״ג קטנים בני רשעים לא היין ולא נדונין וכו׳ ואחרים אומרים באים הם ועליהם הוא אומר זה יאמר לה׳ אני וכו׳. ובמכילתא שם האריכו בענין חיבת גרים ומסיים. וכן אתה מוצא בארבע כתות זהן עונות ואומרות וכו׳ ועיי״ש במ״ע: [106] בד״ו משובש. ועיי׳ לקמן פכ״א:

מי שאמר והיה העולם ברוך הוא. על רוח ונשמה שנותן אותה לבעל הפיקדון בערב. ולבקר מחזירין אותה עליו. שנאמר אשר בידו נפש כל חי וגו׳ (איוב י״ב י׳). בידך אפקיד רוחי וגו׳ (תהלים ל״א ו׳):[95]

לעולם יהא אדם נאה בביאתו חסיד בישיבה וערום ביראה. ומרבה שלום עם [אחיו ועם] אביו ועם אמו. ועם רבו שלמדו מקרא ועם רבו שלמדו משנה. ואפילו עם כל אדם בעולם. יהא אדם מודה לאמת. ודובר אמת בלבבו. ומענה רך ישיב חמה (ומרבה שלום עם אחיו ואביו ועם אמו ועם רבו שלמדו מקרא ועם רבו שלמדו משנה ואפי׳ עם כל אדם בעולם). שנאמר מענה רך ישיב חמה וגו׳ (משלי ט״ו א׳):[96] אשרי אדם שאין בו עבירה ואין בו עון וחטא. ויש בו מעשים טובים ותלמוד תורה. שפל ברך ועניו. אמר הקב״ה. זה הוא הדר במרום עמו. שנאמר כי כה אמר רם ונשא וגו׳ (ישעיה נ״ז ט״ו). אמרו חכמים. מעשיך יקרבוך. מעשיך ירחקוך (ערוכות סוף פ״ה). כיצד עשה אדם דרכים מכוערין ודברים שאינן ראוין מעשיו מרחיקין אותו מאצל השכינה. שנאמר כי אם עונותיכם היו מבדילים וגו׳ (שם נ״ט ב׳). עשה אדם מעשים טובים ותלמוד תורה מעשיו מקרבין אותו אצל שכינה. שנאמר כי כה אמר רם ונשא וגו׳. אמרו חכמים. את דכא ושפל רוח (ישעיה נ״ז שם) [אתי דכא]:[97] לא יאמר אדם בלבבו. הואיל ואין (בו) [בי] עבירה ואין (בו) [בי] עון וחטא (מתגבה) [אתגבה] על הבריות ואתגדל עליהן ביותר.[98] אלא יאמר לו. אל תעשה כן כדי שתמלא את ימיך. ומודיעין אותו שטובה רוח נמוכה ונפש שפלה יתיר מכל זבחים שבתורה. שנאמר זבחי אלהים רוח נשברה (תהלים נ״א י״ט). מיכן אמרו. אדם מקריב עולה שכר עולה בידו. מנחה שכר מנחה בידו. חטאת שכר חטאת בידו. אשם שכר אשם בידו. שלמים שכר שלמים בידו. אבל מי שרעתו שפלה מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל זבחים שבתורה. שנאמר זבחי אלהים רוח נשברה. (וזבח) [זבח] אלהים רוח (נשיב) [נשברה] לא נאמר. אלא זבחי אלהים רוח נשברה:[99] אמר לו יעקב אבינו לבנו יוסף. בני אל תאמר. הואיל ואין בי עבירה ואין בי עון וחטא. אתגבה על הבריות ואתגדל עליהן ביותר. אבל אמר לו. אל תעשה כן כדי שתמלא את ימיך. לא נתן הקב״ה חכמה בינה דיעה והשכל אלא לקדש שמו הגדול. שנאמר וימררוהו ורובו וגו׳ ותשב באיתן קשתו וגו׳ (בראשית מ״ט כ״ג וכ״ד):[100] ואתם בשר ודם אין לכם לב. אם ה׳ לא יבנה בית שוא וגו׳ (תהלים קכ״ז א׳). ואומר על חומותיך ירושלים וגו׳ אל תתני דמי לו [וגו׳] (ישעיה ס״ב ו׳ ז׳)[101] (ואומר):

שפכי כמים לבך (איכה ב׳ י״ט). מה מים הללו רבים הן לכל באי העולם ולכל מעשה ידיו שברא בעולם. כך יהא אדם בכל איבריו לעשות רצון מי שאמר והיה העולם:[102] דבר אחר שפכי כמים לבך. מה מים הללו

---

[95] עיי׳ לעיל פ״ב: [96] עיי׳ לעיל פי״ג ובאליהו זוטא פרק אחרון: [97] במקרא כתוב ואת. והגהתי מכבוא עפ״י הגמרא דסוטה ה׳ ע״א ואת דכא ושפל רוח ר״ח ור״ח חד אמר (אתי דכא וכו׳ וכל האגדות שם הם בענין נסות הרוח: [98] הגהתי כדלהלן ובד״ו איתא ואתגאה על הבריות, ואולי צ״ל אלך ואתגבה: [99] כעין זה בד״ו. ואיתאמרא בשם ר׳ יהושע בן לוי בסוטה ה׳ ע״ב: [100] בד״ו משובש. ופי׳ המקרא כתרגומו שם. והבת בחון נביאותיה על דקים אורייתא בסתרא ושוי בהוקפא רוהצניה וכמו שפירשו רש״י שם. וממי היה לו כן. מידי אביר יעקב. ממה שאמר לו אבינו יעקב וקיים את דבריו: [101] במקרא כתוב ואל תתנו. ובזה סיים הדרוש על קומי רוני בלילה. ומלת ואומר שיבוש ובד״ו ליתא: [102] פי׳ רבים מגדלים בניקור קמ״ץ וחיר״ק. בד״ו משובש:

כדי שתבוא לעולם הבא. שנאמר ויאמר יהושע אל עכן וגו׳ ויען עכן את יהושע ויאמר אמנה וגו׳ וארא בשלל אדרת וגו׳ (שם י״ט ב׳ וכ״א). מיד רצו והביאום ונתנום לתוך ידו של יהושע. וזרקם יהושע לארץ, אמר על אלו נפלו מישראל שלשים וששה צדיקים חצי סנהדרי גדולה. טרף אותם בפניו. אמר לו [הקב״ה ליהושע]. מה יהושע. אני אמרתי שאצרוף את בני זאת עבדי כדי שידעו בי שאני מכיר לב כל אחד ואחד ואתה טרפת כליי בפניי. בני לא עשית כהוגן.[89] והיה יהושע מתאבל וה[ו]לך עליה עד שאמרה לישראל לבסוף. שנאמר ויאמר יהושע אל כל העם לא תוכלו וגו׳ (שם כ״ד י״ט).[90] אמר לו [הקב״ה]. יהושע שוב לשון הרע בפני. לא אני הוא שאמרתי לו למשה קבך מתחילה. עתה הניחה לי וגו׳ (שמות ל״ב י׳).[91] וכיון שעמד לפני בתפלה והזכיר שמם של אבות שמעתי תפלתו מיד. לא אני הוא שבא דבר גדול לישראל על ידי מרגלים. וכיון שאמר לפני, סלח נא. סלחתי. לא אני הוא שכתבתי לדורות הבאים אחריך. מי אל כמוך נושא עון (מיכה ז׳ י״ח). באותה שעה היה הקב״ה מגפף ומנשק את ידיו על חכמתו ועל בינתו. אמר. זה שכרי מעמכם שאני מדבר עמכם בכל שעה ושעה.[92] תחת נערה יבין וגו׳ (משלי י״ז י׳). הוקר רגלך מבית וגו׳ (שם כ״ה י״ז). בודאי יהא אדם יודע לפני מי הוא עומד. ומה דבר מדבר לפני מי שגדול ממנו. ושנו חכמים במשנה. אל תרצה את חבירך בשעת כעסו וגו׳ (אבות פ״ד מ״ח):

בקשו רחמים על בעלי בתים שבישראל (שבשביל) [בשביל] דרך ארץ שיש להן, על אחת כמה וכמה שיש בהן דברי תורה:[93] בקשו רחמים על שעוסקין עם הצבור לשם שמים. שמשלם להן הקב״ה שכר דרך ארץ בעולם הזה וקרן קיימת להן לעולם הבא. שאין בעלי בתים שבישראל בעקרין מן העולם ויורדין לארץ אלא בשביל גסי הרוח. אימתי, בזמן שישראל אוכלין ושותין ושבעין ומבעטין בתוך הטובה. והכתוב אומר. תחת שלש רגזה ארץ [וגו׳] תחת עבד כי ימלוך וגו׳ (משלי ל׳ כ״א וכ״ב). כל אילו דברים אינן אלא בשביל גסי הרוח. שנאמר לפקוח עינים עורות וגו׳ (ישעיה מ״ב ז׳):[94]

שמעוני אחי ועמי שלא תבואו לידי גסות הרוח. יסתכל אדם בעצמו וידע שלאחר מיתה ישא עיניו לשמים ויאמר. מי ברא את אילו. חמה ולבנה כוכבים ומזלות. ארבע רוחות השמים וכל מעשה בראשית כולם. שבחכמתו ובתבונתו עם כל אחד ואחד כולם תלוים במאמר שפתיו. שנאמר בדבר ה׳ שמים נעשו וגו׳ (תהלים ל״ג ו׳). יחזור אדם ויסתכל במעשה ידיו של הקב״ה באדם ובבהמה ובעוף השמים ובדגי הים. שמזונות כל אחד ואחד בידו נשמת כל אחד ואחד מסורים בידו. שנאמר כה אמר האל ה׳ וגו׳ (ישעיה מ״ב ה׳). לפיכך הייתי אומר. חייב אדם שיברך וישבח וירומם ויגדל ויקדש לשמו של

---

[89] עיי׳ בסנהדרין שם מ״ד ע״א ובתנחומא שם. בד״ו הדברים מושבשים. ומה שהגהתי הוא בד״ו: [90] וכ״ה בד״ו ובמקרא כתוב אל העם: [91] במקרא כתוב ועתה: [92] הרבה מחלה לה כאן מליצת האגדה. ואל תתמה שהרי גדולה מזו מחלה לה מליצת ישעיהו הנביא שאמר וגם הוא חכם ויבא רע (א׳ ב׳). ומליצת ירמיה הידד כדורכים יענה (כ״ה ל׳). אלא הנביאים והחכמים דברו על מנהגן של בני אדם: [93] כ״כ לתגיה: [94] וקודם לזה כתוב אני ה׳ קראתיך בצדק וגו׳ לאור גוים. שנבחרו ישראל לפקוח עינים עורות וגו׳ ובשביל גסות הרוח יורדין לארץ. ונתעורר לתפלה זו ע״י מעשה יהושע שאמרו לו ועשיר יענה עזות שגסות רוח שלטה בו:

מלאך להחריב את כל העולם אמר בטל המן ובטלה תורה]. שנאמר ויאמר שר צבא ה' וגו' (יהושע ה' ט"ו). [אמר לו ומה יהושע וכי במנעלים אתה נועל ואין אתה נוהג אבל על ישראל. שבטל המן ובטלה התורה. של נעלך]:[52]

לפיכך הייתי אומר. אשרי אדם שמרבה את ישיבה ואת הטורח (וממעט) [וממעט] את הסחורה. יושב והוגה בדברי תורה בכל יום תמיד. וכן הוא מפורש בקבלה על ידי דוד מלך ישראל. אחת שאלתי מאת ה' וגו' (תהלים כ"ז ד'): וכשיצאו לעי למלחמה נפלו מהן שלשים ושמה צדיקים. ובא יהושע וזקנים ונפלו על פניהם. ארצה לפני ארון ה' וגו' (יהושע ז' ו'). ויאמר יהושע אהה ה' אלהים למה העברת וגו' (שם שם ז'). מה אומר אחריו וישמעו הכנעני וכל יושבי הארץ וגו' (שם ט'). אמר לו. לא אני הוא שאמרתי למשה רבך מתחלה. ועתה לך ואשלחך וגו' (שמות ג' י').[54] ואמר לפניי. בי ה' שלח נא ביד תשלח (שם ד' י"ג). ואומר ומאז באתי אל פרעה וגו' (שם ה' כ"ג):[55]

ויאמר ה' אל יהושע קום לך וגו' חטא ישראל וגו' (יהושע ז' י"א). אמר לפניו. רבונו של עולם אמור לי אותו אדם שעשה כאותן מעשים. אמר לו. מה יהושע. וכי אני [אדבר] היום לשון הרע. אתה לך ותעמיד שנים עשר שבטי ישראל והשליך עליהן חבלים וגורלות. והוציא מהן אותו אדם שעשה כאותן מעשים.[56] הלך יהושע והעמיד שנים עשר שבטי ישראל והשליך עליהן חבלים וגורלות. והוציא מהן אותו האיש עכן בן זרח. באותה שעה בכה עכן ביכיה גדולה ואמר. אוי לי. אף חרם שנטלו חבירי מן המדינים ונתנו לו למשה ואני לא נתתי לו. לפיכך באתה עלי בושה גדולה וכלימה.[57] אמר לו. מה יהושע. השליך חבל וגורלות על אלעזר ועל איתמר לא על אחד גורל נופל.[58] אמר לו. בני מה אתה אומר. אלא עשה תשובה

[52] כך צריך להגיה וכד"ו ג"כ חדברים משובשים. והובא בילקוט ריש יהושע וח"ג. תנא דבי אליה ז' הכינו לכם צדה וכי צידה היתה צריכה שם והלא אינם אלא אוכלי המן שהיו מלקטין אותו בבוקר בבוקר אלא כך אמר להם וכו' כמו שהגחתי. ועי' עירובין ס"ג ע"ב ובמגילה ג' ע"א וסנהדרין מ"ד ע"א. ואיתאמרא התם כתמא כדבר שהיה מקובל בידם ועיי' רש"י שם. ולפי הגמרא אפשר דצ"ל בטל המן ובטל התמיד ובטלה התורה: [53] בילקוט שם. את הישיבה וכו' וממעט בסחורה ויושב והוגה וכו' תמיד. והשאר קיטע: [54] וכתיב כשלשים ושמה איש. ומלת איש מורה על החשיבות. וס"ל כר"י בב"ב קכ"א ע"ב שלשים ושמה ממש וכ"ד בפרר"א פל"ח: [55] במקרא כתוב לכה: [56] נראה לעין שחמאמר קטוע, ומעינינו נוכל ללמוד מה השיבו. שאמר לו ב' דברים אמר משה. א' שהיה מסרב בשליחותי שאשלח אחר ואמר למה זה שלחתני. ב' שחס על שמי הגדול שאמר ומאז באתי לדבר בשמך וגו'. אבל לא אמר ולו הואלנו ונשב בעברם. ומה חשבתי לו עתה תראה וגו' ואמרתי לו אני ה' וגו' ושמי ה' לא נודעתי להם. ממשה רבך היה לך ללמוד. ואם הפך ישראל עורף. הוא לפי שחטא ישראל. ובסנהדרין מ"ד ע"א איתאמרא בשם רב. מ"ד תחנונים ידבר רש ועשיר יענה עזות. תחנונים ידבר רש זה משה. ועשיר יענה עזות זה יהושע. ואמרו שם מאי טעמא אילימא משום דכתיב ויציקום לפני ה' וכו' אטו פנחס לא עביד הכי וכו' ואלא מהכא לכת העברת העביר וגו' משה נמי מיכר אמר למה הרעתה וגו' אלא מהכא ולו הואלנו ונשב בעבר הירדן: [57] בסנהדרין פ"ג ע"ב איתנייא ברייתא דתנו רבנן בשעה שאמר הקב"ה ליהושע חטא ישראל אמר לפניו רבש"ע מי חטא א"ל וכי דילטור אני לך הפל גורלות וכו'. וכולא בתנחומא פ' וישב: [58] עיי' בסנהדרין שם: [59] בברייתא שם. א"ל. יהושע בגורל אתה בא עלי אתה ואלעזר הכהן שני גדולי הדור אתם אם אני מפיל עליכם גורל על אחד מכם הוא נופל. ולנוסחתינו יא החציף כל כך לומר אתה וכו'. ובתנחומא פ' מסעי האריכו בזה הענין. ושם אמרו אפיל הגורל ביניך ובין פנחס וכו'. וגילו שם חז"ל סוד גדול בענין מחלוקת שבטו של יהודה עם יהושע שהיה משבטו של אפרים. אמרו שם. מיד נפלה מחלוקת בישראל ועמדו שבט יהודה במריבה והרגו מישראל כיתות כיתות כיון שראה עכן כך אמר בלבו כל המקיים נפש אחת וכו' מוטב שאורה פשעי וכו' מיד וישלח יהושע מלאכים וירוצו האהלה וכו' כדי שלא יגבו אותם שבט יהודה ויוסיפו במחלוקת וכו'. ודבר זה יפיץ אור על כל המאורע. ברוך שבחר בהם ובמשנתם:

שרה ורובן בני עשרים שנה. והייתי בוכה ומתאנח עליהן. בא עלי מלאך
חד. אמר לי. מפני מה אתה בוכה ומתאנח. אמרתי לו. לא אבכה ולא
תאנח על אילו שבאו לידי מקרא ומשנה ועבשיו הלכו להן כלא היו. אמר
. יפה אתה בוכה ומתאנח. מפני מה הן עושין דרכים מכוערין ודברים
אינן ראויים ומקלקלין את עצמן ומוציאין שכבת זרע חנם. הן לא ידעו
עצמן שמיתה משנתן.[71] אם כך היא מידה למה נתנה משנה לחכמים
ידושין פ״ד בגמרא פ׳ ע״ב). לא יתייחד אדם עם שתי נשים.[72] אבל אם תאמר אשה
חת מתייחדת עם שני אנשים.[73] אין הלכה כן. שאם יעמוד אחד (יבא) [ויבא]
ליה בעבירה אין כאן עדות שלימה. אבל אשה אחת מתייחדת עם שלשה
ני אדם. שאם יעמוד אחד מהן ויבא עליה בעבירה יש כן עדות שלימה.[74]
]מה הפרש בין שנים לשלשה.[75] אלא זה ששנו שלשה. לא שנו אלא בתלמידי
כמים ובחכמים גדולים. אבל בפריצים אפילו עם מאה לא תתייחד:[76] שנו
כמים במשנה. רווק לא ירעה את הבהמה. לא ישנו שני רווקים בטלית
חד (שם פ״ב ע״א).[77] ואף זו הלכה רווחת בישראל. כל שעסקו עם הנשים
א יתייחד עם הנשים. כגון הסרדין והסרקות והנקרות והגרדיים והחייטים
הרוכלים והספרים והכובשים.[78] אם רוצה אתה ללמוד וחפץ אתה בדברי
ורה. צא למד מראשו של עינין תחלת מעשים כולם. כשעמדו אבותינו
ל הר סיני לקבל עליהם תורה מסיני. אמר לו הקב״ה למשה. לך אל העם
קדשתם וגו׳ (שמות י״ט י׳). בא משה ואמר להם. היו נכונים לשלשת ימים
נו׳] (שם שם ט״ו). וכי מאשה בלבד אמר להם. אלא כך אמר להם. בדלו
צמכם מעבירה ומגזל ומדבר מכוער. כדי שתהו כולכם טהורים בשעה
תעמדו על הר סיני:[79] בא יהושע ואמר להן. [התקדשו] כי מחר יעשה ה׳
קרבכם נפלאות (יהושע ג׳ ה׳). ואומר הכינו לכם צידה (שם א׳ י״א). וכי צידה
לבד) היתה שם.[80] והלא אינן אלא אוכלי המן. (ב)שהיו מלקטין אתו בבקר
בקר ומניחין אתו עד הערב ולערב היה (בלא) [כלה] מידן. [מה] תלמוד
ימר והכינו לכם צידה. אלא אם כן [כך] אמר להם. עשו תשובה כדי
תיכנסו לארץ [ותאכלו מתבואת הארץ. שנאמר וישבות המן ממחרת: יצא

[71] הגהתי עפ״י התכרה ובד״ו משובש יותר. משגתתן. כ״ה גם בד״ו. וכ״ל שהיא שי״ן ימנית.
בא״ש אמרתי לי השוק שפתותיך זו בזו. אבל מקרא אקרא. אפרים כאשד ראיתי וגו׳. ואפרים להוציא אל
ר. בניו (חושע ט׳ י״ג): [72] בד״ו למה ניתנה משנה וכו׳. וכן גבון שהוא בנפעל. וקושיתו היא דמשמע
ם ג׳ וד׳ מתייחד וכמו שכתב רש״י שם פ״ב ע״א בפירוש הרי עכ״פ יבא מתוך כך לקלקל את עצמו ולא
ייחד כלל אלא אם כן אשתו עמו: [73] כלו׳ דלא נקט רישא אלא משום סיפא: [74] עיי״ש בגמרא פ״א
א: [75] כשם ששנים אין מתביישין זה מפני זה כמו כן בשלשה: [76] איתאמרא שם בשם ר״י אמר רב.
סינן שם אמתניתין מאי טעמא. ופרש״י לא יתייחד עם ב׳ נשים כאשה שמתייחדת עם ב׳ אנשים. תנא דבי
ל״יהו הואיל ונשים דעתן קלות עליהן. ולפנינו הכא ליתא. [77] הוא דעתיה דר״י והכמים חולקין דלא
שדו ישראל על כך: [78] זו הוא ברייתא שם דתנו רבנן. וג׳ התם הצורפים והסריקים והנקורות והרוכלין
גרדיים והספרים והכובסים. שהם שבעה. והכא מוסיף והחייטים. ואפיק צרפים ועייל סרדים שהם שמונה.
התוספתא בת״י הוצאת מוהרמ״ש צוקערמאנדל גרים הסרדין והסרוקת והגרדיים והרוכלין והנקורות והחייטין
הספרין והכובסין. שהם שמונה כמו דתנו הכא אלא דהתם ג׳ סדרין. ונוסחת הסדרין יש לפרש המפויד
בתים בסיד. ונוסחת הסרדין יש לפרשה מלשון המשנה דכלים פ״ח מ״ג ופט״ו מ״ב עושי כלים הצריכים
פיה בתגור. אי נמי עושי רשתות דהיינו סבכה לנשים עיי׳ בפי׳ ר״ע שם. ואינך פירשם רש״י. והסרקות
בקרות. אולי צ״ל והסרקים והנקרים ונשתבש. ויש לפרש הסרקים כמו סרקן בפט״ו שם דהיינו המושחים
שר ודלא כרש״י: [79] בד״ו משובש: [80] כלו׳ צידה שמבינין לימים הרבה והלא אוכלי מן היו:

(ש״ב כ׳ י״ט). אפילו עיר קטנה שבה.[66] מיכן אמרו. יש בו באדם דרך ארץ ומקרא בלבד. מוסרין לו (שני מלאכים) [מלאך אחד] לשמרו. שנאמר הנה אנכי שולח מלאך וגו׳ (שמות כ״נ כ׳). קרא אדם תורה נביאים וכתובים. מוסרין לו שני מלאכים לשמרו. שנאמר כי מלאכיו יצוה לך וגו׳ (תהלים צ״א י״ב). קרא אדם תורה נביאים וכתובים ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש חכמים. הקב״ה משמרו בעצמו. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה מהלך בדרך ובנו עמו במדבר. כיון שהגיע לחמה ולשרב. עמד עליו אביו בחמה ועשה צל לבנו. כדי שלא יגע בחמה ובשרב. שנאמר ה׳ שומרך ה׳ צלך על יד ימינך וגו׳ (תהלים קכ״א ה׳).[67]

אבי שבשמים יהי שמך הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים ותהא לך קורת רוח מישראל עבדיך בכל מקומות מושבותיהן. שאילמלי לא כתבה את הדבר הזה מי יכול לכותבו. ומי יכול לאמרו כמה שאמרת. הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ״א ד׳). משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה יושב על כסאו וכלי של זהב מונחת לפניו. והיו עליה תאנים וענבים ורימונים. אגוזים תמרים ונרגנרות. ותפוחים ואתרונים. וישב עליהן וביררן והניחן תאנים בפני עצמן. נרגנרות בפני עצמן. אתרוגים בפני עצמן. ועד שנפנה לכאן ולכאן באתה הרוח ובללה אילו באילו. ושוב ישב עליהן וביררן והניחן תאנים בפני עצמן. ענבים בפני עצמן. רמונים בפני עצמן. אגוזים בפני עצמן. תמרים בפני עצמן. נרגנרות בפני עצמן. תפוחים בפני עצמן. ועד שנפנה לכן ולכן באתה הרוח ובללה אלו באלו. שנו חכמים במשנה. עשרה יוחסין עלו מבבל. כהנים לויים וישראלים. גירי חללי וחרורי. ממזירי ונתיני שתוקי ואסופי (קידושין ר״ש פ״ד ה׳).[68] (האם) [הא אם] הניח הקב״ה ידו מישראל שנים שלשה דורות זה אחר זה. מתערבין במעשיהן והוין כשאר עממין. ואתם קפויי טובה בני קפויי טובה.[69] מפני מה אין אתם מודים ומשבחים ומברכים (לאביהם) [לאביכם] שבשמים. שתפס אתכם בשתי ידיו על שני זרועותיו והוא זהיר בכם שלא תבואו ליד פסול. שנאמר אני ה׳ הוא שמי וגו׳ (ישעיה מ״ב ח׳). מפני מה אתם עושין דרכים מכוערין ודברים שאינן ראויים. ומבעטים אתם בייסורין הבאים עליכם. אבל מה אעשה כבר נזרתי עליכם שאתם בניי ועבדיי. שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כ״ה נ״ה). ואומר כה אמר ה׳ הנני צורפם ובחנתים (ירמיה ט׳ ו׳).[70] ואומר וישב מצרף ומטהר כסף וגו׳ (מלאכי ג׳ ג׳).

פעם אחת הייתי מהלך בתוך גולה של בבל. ונכנסתי לעיר גדולה שכולה ישראל. ואין בה גוים. מצאתי שם מלמד תינוקות אחד. ויש לפניו מאתים נערים שרובן בני שמונה עשרה ובני עשרין שנה. (ואין רבן בעה״ה אלא בן אחד ובן בן בלבד). בשביל מעשיהן מקולקלין של אותן נערים מת רבן ומתה אשתו ומת בנו ומת בן בנו. ומתו כל הנערים שרובן בני שמונה

---

[66] כלו׳ כיון שהיא שלומי אמוני ישראל הרי היא כעיר ואם בישראל: [67] הובא בילקוט שמואל שם ונשתבש שם קצת. עמד אביו מרוחק של חמה וצ״ל מרוחה של חמה. וכ״ה לקמן פ״ל שנכפל שם המאמר. נבד״ו משובש ועיי׳ בתנחומא פ׳ ויצא ופ׳ משפטים וריש פ׳ ויקהל: [68] עיי״ש בנוסחת תכשנה: [69] בד״ו אתם כפויי טובה מפני מה. וקטיעה היא. מאן דתני כפויי לא משתבש ומ״ד קפויי לא משתבש והדבר צריך תלמוד: [70] וכ״ה בד״ו ובמקרא כתוב ח׳ צבאות:

שקוד אתה ברעה לעשותה באנחה. שנאמר כי לא אל חפץ רשע אתה וגו׳ (תהלים ה׳ ה׳). ואומר ממעמקים קראתיך ה׳ וגו׳ (שם ק״ל א׳):[60] ועוד דבר אחד אמר לפניו.[61] רבונו של עולם עני במה יקרא שמו לפניך. עשיר יקרא שמו על ממונו. על שום כסף וזהב. על אבנים טובות ומרגליות. על שם כל כלי חמדה שבעולם. אבל עני במה יקרא שמו לפניך. יקרא שמו על שם בנו. כיצד. עמד בנו וקורא בתורה בבית הכנסת. אומרים. זה בן מי הוא. זה בן איש פלוני עני הוא. ונמצאו הרבים מברכין (שמו) [שמך] הגדול על ידיו. עומד בנו ושואל הלכה (מבית) [בבית] המדרש. אומרים. זה בן מי הוא. בן איש פלוני עני הוא. ונמצאו הרבים מברכין לשמך הגדול על ידיו בבית המדרש. הא למדת שאין הקב״ה נותן בנים לעניים במחשבה.[62] שנאמר אל תנזול דל וגו׳. כי ה׳ יריב ריבם וגו׳ (משלי כ״ב כ״ג וכ״ג):

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום ומצאני זקן אחד. אמר לי. רבי. מפני מה [בעלי] בתים של ישראל נעצרים על הבנים מהיות להן. אמרתי לו. בני. מפני שהקב״ה אוהבן אהבה גמורה ושמח בהן ומצרפן. כדי שירבו רחמים לפניו. אמר לי. לא. אלא מפני שיש להן טינא בלבבן ונושאין נשים בלא פרייה ורבייה. אמרתי לו. בני הרבה [בעלי] בתים יש לנו וחמרין הן ואין להן אלא אשה אחת ונעצרין על הבנים מהיות להן בנים.[63] תדע לך שכן. צא למד מאבינו אברהם שהיו עקרין שבעים שנה וחמש שנים.[64] והרבו רחמים עד שבא יצחק ושמחו בו. צא למד מרבקה שהיתה עקרה עשרים שנה והרבת רחמים עד שבא יעקב ושמחו בו. צא למד מרחל שהיתה עקרה ארבע עשרה שנה (בשתי) [בשני] ילדיהן והרבת רחמים עד שבאו שניהם ושמחו בהן. צא למד מחנה שהיתה עקרה תשע עשרה שנה וששה חדשים והרבת רחמים עד שבא בנה שמואל ושמחה בו.[65] אלא תפוס מידה ראשונה שאמרתי לך מתחילה. מפני שהקב״ה אוהבן אהבה גמורה ושמח בהן ומצרפן. כדי שירבו רחמים לפניו:

ד״א לראש אשמורות. אפילו עיר קטנה שבישראל ויש בה תורה. טוכה לפני הקב״ה יתר משמרון ואין בה תורה. שנאמר אנכי שלומי וגו׳

---

[60] וכל הענין שם. בד״ו הדברים משובשים: [61] בד״ו ועוד אמר דוד לפני הקב״ה רבש״ע וכו׳. וזה הדרוש הוא מיוסד אמקרא נפשי לאדני משומרים לבקר שומרים לבקר (שם ו׳) דמידרש ברבה והנתומא פ׳ בלק לא ישכב עד יאכל טרף כשהוא אומר ה׳ אחד נאכלין המחבלין מפניו ומלחשין אחריו בשכ״מלו ובורחין והוא נסמך בק״ש משומרי היום לשומרי הלילה וכו׳ וכשנגיע ממליך (בתקב״ה) [לתקב״ה] השומרים בלילה מוסרין אותו לשומרי היום שנ׳ נפשי לה׳ משומרים לבוקר שומרים לבוקר. והכא דריש ליה בבוקר קודא בתורה בבית הכנסת. ובערב שואל הלכה בבית המדרש. וע״כ נקראו העניים שומרים לבקר שומרים לבקר: [62] כלו׳ בטבע הענין שכך עלתה במחשבה לפניו. אלא ע״י תפלת דוד מכוחן בתורה. בד״ו משובש ובילקוט לך לך ר׳ ע״ח הובא זה בסירום ובקיטוע. כתיב אל תגזול דל וגו׳ עני במה יקרא שמו לפניך וכו׳: [63] תמרים עונתן א׳ בשבת כת״ח. כתובות ס״א ע״ב וס״ב ע״ב. ובד״ו משובש. ובילקוט לך לך שם הובא המאמר וקיטע זה: [64] וכ״ה בילקוט שם ובד״ו שבעים שנה. והנה אברהם לא ניכר שהיה עקר עד שהיתה שרה ראויה להריון וללידה. ושרה ילדה בת צ׳ שנה. הוצא מהם ע״ח ישארו ס״ו שנה שהיתה בת ראויה להריון וללידה. ומסתברא דבת י״ד נישאת שהיתה בוגרת. וברבקה ורחל חשב מזמן שנישאו: [65] בילקוט קיטע מכאן ואילך וג׳ ברחל עקרה י״ד שנה משני ילדיה. ובילקוט שמואל גרים לה לכולא. וחשבון י״ט שנה וששה חדשים. שלא לקח את פנינה עד ששהה עם חנה עשר שנים ולא ילדה. ופנינה היו לה עשרה בנים שהוצרכה לעיבורן וליטי טהרתה לכל הפחות עד שנפקדה חנה ט׳ שנים וששה חדשים. ובד״ו הכל מקוטע ומשובש. ועיי׳ יבמות ס״ד ע״א:

בן יוסף היה. ורמז רמזתי לעולם שאני יורד תחלה לבבל ואחר
יבא משיח:[57]

לראש אשמורות (איכה ב׳ שם). אפילו עני שבישראל ויק
[חכמה] נח לו להקב״ה יותר מאחאב מלך ישראל. שנאמר טוב ילד
וחכם וגו׳ (קהלת ד׳ י״ג).[58] ואומר תפילה לעני כי יעטף (תהלים ק״
כתפילה לעני כי יעטף עמד דוד בתפילה לפני הקב״ה. אמר לפניו. רבונ
עולם אילמלא לא כתבתה לנו שלשים ורבעים בו בעולם.[59] אין אדם ד
פני האדמה וחרב כל העולם כולו. אבל מה עשית לנו בחכמתך ובתב
כתבתה לנו שלשים ורבעים בו בעולם עד סוף כל הדורות. בודאי ה׳
אפים ורב חסד וגו׳ (במדבר י״ד י״ח). (לפני) [מפני] מה. מפני שאתה
אתה חנון. אתה ארך אף אתה חסיד. ואתה צדיק ודן (אותם) [אתה] לבני
איש כדרכיו. ומשלם אתה לבני אדם כל אחד ואחד איש כמעשיו. ונ
אתה עליהן במידה שאדם מודד בה מודדין לו. מפני מה. מפני ש
חפץ בטובה ואי אתה חפץ ברעה. חפץ אתה בטובה לעשותה בשמחו

---

[57] ואם כתן הוא א״כ הוא משבט לוי מזרעה של לאה. וכן בב״מ קי״ד ע״ב דאשכחיה ר
אבוה בבית הקברות של עכו״ם וא״ל לאו כהן הוא כר וכו׳. והשיבו הקברות עכו״ם אינן ממאין
האריכו ואמרי דאינו אלא דחויא בעלמא. וכן מצינו כשהיה קובר את ר״ע (נרמז בגליון במדרש
משלי (ט׳) בפסוק חכמות (נשים) בנתה ביתה) היה דוחה שא״ל וכי אינך כהן א״ל צדיקים אינן
וכו׳. ועיקר טעמו היה לפי שהיה מת מצוה וכו׳ וכן נמצא בתשובת גאון שכתב שיש בסדר
רבה שנחלקו עליו וכו׳ ואמר להם איני אלא מזרעה של רחל וכו׳ ומסיים התם אמרו לו הן
לדבריך אמר להן כך כתוב ביהוסו של בנימין ויערשיה וגו׳ אמרו לו לא כך אמרת לאותה
וכו׳. פי׳ לפי שכהן הוא היה רוצה ליטול חלה תחלה. אמר להם אותו תינוק משיח בן יוסף הי
רמזתי לעולם שאני בא תחלה. ע״כ. ובפסיקתא רבתי פ״ד ויקח אליהו. פתח ר׳ תנחומא שני
עמדו להם לישראל משבטו של לוי משה ראשון ואהיהו אחרון וכו׳. ובתרגום יונתן פ׳ פנחס ב
נותן לו את בריתי שלום האנא גזר ליה ית קיסי שלם ואעבדינה מלאך קיים ויהי לעלמא ל
גאולתא בסוף יומיא. ובפ׳ שמות בפ׳ שלח נא ביד תשלח תרגם שלח כדון שליחותך ביד פנחס
למשתלחא בסוף יומיא. והוא דעתיה דר׳ אליעזר בפדר״א פמ״ז והובא בילקוט ריש פנחס רא״
הקב״ה שמו של פנחס בשמו של אליהו ז״ל וכו׳ ולפ״ז הוא כהן. והנה לפנינו באליהו שומא פר
פ״א היו רבותינו וכו׳ עד שהם יושבים ועוסקים בכך בא אליהו זכור לטוב וכו׳ מפני מה אתם מ
אני איני אלא מזרעה של לאה. ויראה שהוא טעות וצ״ל מזרעה של רחל. ובד״ה ואומרים מה
מזרעה של רחל וזה אומר מזרעה של לאה עד שהן אומ׳ בא עליהן ועמד לפניהם א״ל רבותי
יודע אלא מזרעה של לאה ולא כתב ביהוסין של בנימין ועשיה ואליה וזברי בן ירוחם אמרו לו
אתה וכו׳. והנה הדברים משובשים. ובאליהו זוטא שם אליהו מהיכן בא מהו אומר מזרעה של
שהן יושבין וכו׳ מ״מ אתם מצטערים איני בא אלא מזרעה של לאה. ובילקוט מלכים ר״ח הובא פ״א
רבותינו אלו אומרים משל גד ואלו אומרים משל בנימין וכו׳ רבותי למה אתם הולקים עלי אנ
בניה של רחל א״ל ולא כהן אתה וכו׳ שאני יורד תחלה לבבל וכו׳. וקודם לזה הביא הא דבראש
פע״א אינון רבותינו שנחלקו. שפי׳ שם בגד אהיא גדא רבתיא אתא גדא דעלמא. ופירשו אלו ה
בא מי שעתיד לגדד משחיתן של או״ה ומנו אליהו. ואחר שסתמו דאליהו משל לאה. הביאו
דרבותינו. אליה משל מי ר׳ אליעזר אומר משל בנימין דכתיב ויערשיה וגו׳ ר׳ נהוראי אמר משל
תה״ד ויאמר אליהו התשבי מתישבי גלעד וכו׳. והדר מפרשי קראי כל חד אלביה דאידך. ואח״כ נ
(ונראה שהיא הוספה מאוחרת). פ״א נחלקו רבותינו בדבר אלו אומרים משל גד ואלו אומרים משל
בא ועמד לפניהם א״ל רבותינו מה אתם נחלקים עלי אני מבני בניה של רחל אני. ובתו׳ ב״מ הביא
לראיה שאינו כהן. והוספה זו באה לסתור הפי׳ על בגד. ועכ״פ נוסחא מזרעה של רחל נראו
(ואאריך בזה הענין במבוא): [58] כ״נ להגיה. ובד״ה מקום פנוי במלה אחת: [59] כלו׳ שבעוה״ז ה
על שלשים ועל רבעים:

בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. שבכל יום שפנוי להן קורין לשם שמים ושונין לשם שמים. ויריאין בלבבן ומחקקין דברי תורה על פיהם. ומקיימין עליהן. כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובו' (דברים ל' י"ד) [ומקבלין עליהן עול שמים. כך הקב"ה כביכול נותן להם שמחה לצדיקים בעל כרחם שלא בטובתן שנאמר נתת שמחה בלבי (תהלים ד' ח')].[50] משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיתה לו גינת עצים סמוכה לתוך ביתו. ומזבלה ומעדרה ומשקה מים (מהשקה) [מהשוקת].[51] ונותן לה זבל בזמנה. כל עץ ועץ שיש בה ימי זקנותו יפין לו מימי בחורותיו. כך כל חכם וחכם מישראל שיש בו דברי תורה לאמיתו. ימי זקנותו יפין לו מימי בחורותיו. שנאמר לא יבנו [ואחר ישב לא ישעו] ואחר יאכל [ונו']. ואומר לא ינעו לריק ונו' (ישעיה ס"ה כ"ב וכ"ג). ואומר וקוי ה' יחליפו כח ונו' (שם מ' ל"א). דבר זה עתיד להיות בסוף ונעשה מקצתו היום:[52]

דבר אחר קומי רוני בלילה. אין רננה זו אלא דרך שבח. כל זמן שישראל עושין רצון אביהם שבשמים אף הוא בא והשביח את שמו הגדול בפניהם. שנאמר רני עקרה לא ילדה ונו' (שם נ"ד א'). ואומר ובאו ורננו במרום ציון ונו' (ירמיה ל"א י"א): לפיכך הייתי אומר. חייב אדם שיברך וישבח וירומם ויגדל ויקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם ברוך הוא על כל טובות ורעות הבאות לו לאדם. הא כאי זה צד. פגע בו ארי ולא אכלו. ברך וישבח וירומם ויגדל ויקדש לפני מי שאמר והיה העולם ברוך הוא. שמא לארי היה מזומן וחס עליו הקב"ה ולא אכלו. פגע בו דוב וזאב ולא אכלו[הו] ולא הכ[ו]הו. יברך וישבח ויגדל וירומם לפני מי שאמר והיה העולם ברוך הוא. שמא לדוב ולזאב היה מזומן וחס עליו הקב"ה ולא אכלו[הו] ולא הכ[ו]הו. פגע בו כלב ולא נשכו. יברך וישבח ויגדל וירומם לפני מי שאמר והיה העולם ברוך הוא. שמא היה מזומן לכלב וחס עליו הקב"ה ולא נשכו. פגע בו נחש או עקרב ולא עקצוהו. יברך וישבח ויגדל וירומם ויקדש לפני מי שאמר והיה העולם ברוך הוא. שמא לנחש ועקרב היה מזומן ולא עקצוהו. הכהו קוץ במקום בשר. ולא הכהו במקום גידין ועצמות. יברך וישבח וירומם לפני מי שאמר והיה העולם. שהכהו קוץ במקום בשר ולא הכהו במקום גיד ועצם.[53] כל המתפלל ונותן הודיה על הקלות (בחמורות) [כאילו הודה על החמורות].[54] למה. שהקב"ה פורע מן [הקלות ומן] החמורות. שנאמר על זאת יתפלל כל חסיד ונו' (תהלים ל"ב ה'):[55]

פעם אחת היו רבותינו (וחכמים) יושבים ואומרים [מהיכן אליהו בא]. מהן היו אומרים מזרעה של רחל. ומהן היו אומרים מזרעה של לאה. עד שהן יושבין ואומרים בא אליהו ועמד לפניהם. אמר להן. רבותיי. אני איני אלא מזרעה של רחל. לא כך כתוב ביחוסו של בנימין. ועדשה ואליה וזכרי בני בנו ירחם (דה"א ח' כ"ו).[56] אמרו לו. לא כהן אתה. לא כך אמרתה לאשה אלמנה. אך עשי לי משם עוגה ונו' (מ"א י"ז י"ג). אמר להן. אתו תינוק משיח

---

[50] בד"ו הדברים מקוטעים ומשובשים ושם איתא ומקיימין עליהן עול שמים כביכול הקב"ה נותן להם שמחה לצדיקים בעל כרחם וכו'. ועפ"ז הגהתי וכלו' אף שמתאבלין בליל הגלות: [51] כ"ג להגיה: [52] ד"ו מהשקוי: [53] בד"ו משובש ועיי' לעיל פ"ג: [54] בד"ו הדברים מקוטעים ומשובשים [55] כ"ה בד"ו: [56] כ"ג להגיה: [56] במקרא כתוב ויעדשה ואליה:

וכשקיללם מוי״ו ועד מ״ם. מואם לא תשמעו ועד נעלה נפשם (שם י״ד עד מ״ד):[41] כיוצא בדבר אתה אומר (אם) [וכל] ישראל עברו את תורתך וסור לבלתי שמוע בקולך וגו׳ (דניאל ט׳ י״א) מה תלמוד לומר [את] תורתך. מלמד שעברו עליה מאל״ף ועד תי״ו:[42] בוא וראה כמה גדול פשיעה של תורה. שלא חרב העולם בראשונה אלא בפשעה של תורה.[43] ולא חרבה ירושלים ולא חרב בית המקדש אלא בפשעה של תורה. שנאמר בפשע יעקב כל זאת (מיכה א׳ ה׳). ואין זאת אלא תורה. שנאמר מי האיש החכם ויבן את זאת [ונר׳] ויאמר ה׳ על עזבם את תורתי (ירמיה ט׳ י״א וי״ב):[44] ברוך המקום ברוך הרא שבחר בכם מתוך שבעים לשונות. ונתן בכם חכמה ובינה ודיעה והשכל שתהיו בטוחין בו בכל שעה ושעה:

דבר אחר קומי רוני בלילה. אין רננה זו אלא הודאת הייסורין. כאי זה צד. עשה אדם כל מה שעשה. באו עליו ייסורין לטובתו ולהציל מידיו כל מה שעשה. יעמוד אדם בחצי הלילה יברך וישבח וירומם וינדל ויקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם ברוך הוא. שנאמר חצות לילה אקום להודות לך וגו׳ (תהלים קי״ט ס״ב).[45] (וא׳) וכי דוד (לא) היה יודע לכוין חצות לילה. אלא אמרו. כינור היה תלוי למעלה ממיטתו של דוד. כשהגיעה חצות לילה רוח צפונית מנשבת בו. והתחיל מנגן מאליו. לכך נאמר חצות לילה וגו׳.[46] ואומר מכסה פשעיו לא וגו׳ (משלי כ״ח י״ג). וכי מה דברים יעזוב אדם לפני [ה]מקום. אלא עשה כל מה שעשה באו עליו ייסורין לטובתו ולהציל מידיו כל מה שעשה. לא יאמר. אני צדיק אני ישר. עלי יבואו ייסורין. אני מאביל רעבים ומשקה צמאים. עלי יבואו ייסורין. אלא אל יסיח אדם דברים במקום שאין יכול לדבר. ולא ידבר אדם דברים במקום שאין יכול לדבר. יסתכל אדם בעצמו וידע שאף לעצמו לא נשא הקב״ה פנים.[47] שנאמר בני בכורי ישראל (שמות ד׳ כ״ב). ולהלן הוא אומר בנים אתם לה׳ אלהיכם (דברים י״ד א׳). וכשהוא מיסרן. אין מיסרן אלא לאמיתו. שנאמר וידעת עם לבבך וגו׳ (שם ח׳ ה׳). וכי יש לך אדם בעולם שרוצה ברעתו של בנו. חס ושלום. כי ה׳ אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו׳ (שם י׳ י״ז):[48]

דבר אחר קומי רוני בלילה. אין רננה זו אלא שמחה. שנאמר כה אמר ה׳ רנו ליעקב שמחה וגו׳ (ירמיה ל״א ו׳). ואומר רני ושמחי בת ציון (זכריה ב׳ י״ד). רני ברננות הרבה. ושמחי בשמחות הרבה. מפני מה. כי הנני בא ושכנתי בתוכך נאם ה׳ (שם). ואומר הסיר ה׳ משפטיך וגו׳ (צפניה ג׳ ט״ו). ואומר ויראני ה׳ ארבעה חרשים (זכריה ב׳ ג׳). משיח בן דוד. משיח בן יוסף. אליהו וכהן צדק:[49]

ברוך המקום ברוך הוא שבחר בחכמים ולתלמידיהם ולתלמידי תלמידיהם. ומקיים עליהם במידה שאדם מודד בה מודדין לו. וכשם שיושבי

---

[41] ואיתאמרא בבבא בתרא פ״ח ע״ב בשם ר׳ לוי ועיי׳ בתנחומא פ׳ ראה ובויקרא רבה פל״ה: [42] כן צריך להגיה וכן בד״ו משובש והגיה כעין זה בעל זקוקין דנורא: [43] דור המבול. ובד״ו חסר. כלל על התורה שניתנה לאדה״ר: [44] עיי׳ פתיחתא ב׳ דאיכה רבתי: [45] בד״ו מקומע: [46] בברכות ג׳ ע״ב איתאמרא בשם ר׳ שמעון חסידא והובא בהרבה מקומות עיי׳ פסיקתא רבתי פ״ו במ״ע אות י״ד: [47] שהרי בניו הם וכדמסיק: [48] בד״ו הדברים משובשים: [49] בסוכה נ״ב ע״ב איתאמרא בשם ר״ש חסידא (ועיי׳ במבוא). בד״ו הדברים מקומעים:

[במקדש] שעשה שלמה שלט בו שונא ונהפך שולחנו על פניו. אבל במקדש האחרון שעתיד הקב"ה לבנותו בעגלא ובזמן קריב (לא שלט) [אינו שולט] בו שונא לעולם. והקב"ה דר בו לעולם ולעולמי עולמים:[35] צא למד מה בין סיעתו של משה לסיעתו של שלמה. בסיעתו של משה מהו אומר. (ויצא) [ותצא] אש מלפני וגו' (ויקרא ט' כ"ד). בסיעתו של שלמה מהו אומר. וכל ישראל רואים ברדת אש וגו' (דהי"ב ז' ג').[36] ואומר שמחו בה' וגילו וגו' (תהלים ל"ב י"א). יעלזו חסידים בכבוד וגו' (שם קמ"ט ה'). ואומר יסר יסרני יה וגו' (שם קי"ח י"ח): וכן לאהל מועד בחורב. זאת התורה אדם כי ימות וגו' (במדבר י"ט י"ד). זאת התורה חפצי בה. חפצי בה.[37] שנאמר יקרה היא מפנינים וגו' (משלי ג' ט"ו). ואומר ה' חפץ למען צדקו וגו' (ישעיה מ"ב כ"א):

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום. ושנת בצורת הייתה. מצאני קודיר אחד. אמר לי. רבי. מאיזה מקום אתה. אמרתי לו. בני מיבנה אני ממקום חכמים ורבנים.[38] אמר לי. רבי. בא ושב במקום שאני מראה אותך. ואני נותן לך חטים ושעורים ופול ועדשים וכל מיני קטניות כולן. אמרתי לו. בני אפילו אתה נותן לי אלף אלפי אלפים דנרי זהב אין אני מניח מקום תורה והולך אני במקום שאין בו תורה. אמר לי. רבי מפני מה. אמרתי לו. לפי שכל אותן בני אדם שאתה רואה בעולם הזה שמספיקין ועומדין (במקומה) [במקומם] ואין בהן דברי תורה. לאחר שעה מיתין והולכין להן.[39] לפי שאין מלוין אדם לבית עולמו אלא דברי תורה בלבד. שנאמר ולך תהיה צדקה וגו' (דברים כ"ד י"ג). והלך לפניך צדקך וגו' (ישעיה נ"ח ט'): כל זמן שישראל עושין רצון אביהן שבשמים הוא בעצמו ניפנה עליהן לברכה. שנאמר אמת מארץ תצמח וגו' (תהלים פ"ה י"ב) אין השקפה אלא ברכה. שנאמר השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך וגו' (דברים כ"ו ט"ו). וכל זמן שאין ישראל עושין רצון אביהם שבשמים. הוא בעצמו נפנה עליהן לקללה. שנאמר וצבא תנתן על התמיד (דניאל ח' י"ב). אין תמיד אלא ישראל. בפשע (שם). זה פשעה של תורה. ותשלך אמת ארצה ועשתה והצליחה (שם). (האם השלכתי) [הא אם השלכת] דברי תורה ארצה מיד עשתה והצליחה מלכות הרשעה:[40]

בוא וראה שלא כמידת הקב"ה מידת בשר ודם. כשבירך הקב"ה את ישראל בירכן מאל"ף עד תי"ו. מאם בחוקותי עד קוממיות (ויקרא כ"ו ג'. עד י"ג.

---

[35] כ"ג לחגיה ובד"ו הדברים מישובשים יותר: [36] במקרא כתוב בני ישראל וגו' האש: [37] בד"ו מקוטע וחסר. ואין זה דרוש רק השתערות חלב. שדרשו ר' יונתן לזה המקרא אפי' בשעת מיתה תהא מסק בתורה ודשב"ל דדשו אין דברי התורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליהן (שבת פ"ג ע"ב). ומי שנמצא במקרא חפצי בה פ"פ. א' בישעיה ס"ב ד' לא יאמר לך עוד עזובה וגו' כי לך יקרא חפצי בה. ב' שם אמו של המלך מנשה היה חפצי בה. והתורה נמשלה לאשה. על כן קרא בהשתערותו ב"פ חפצי בה חפצי בה וכוון למקרא ולמשנה: [38] מאורע זה נכפל באליהו זוטא פ"א ושם איתא ממקום למקום ומצאני כשדור אחד וכו' אמרתי לו מיבנה גדולה אני מעיר חכמים ורבנים וכו'. ובד"ו מצאני קודית א' וכו' אמרתי בני אני ממקום פלוני חכמים ורבנים. ובאליהו זוטא שם ומצאני קסדור א' וכו' אמרתי מעיר גדולה של חכמים ושל רבנן אני וכו'. ויראה שעיקרו קסדור ונשתבש לקודיר. ואגב אורחא דנו שמיבנה היה. ודוגמת זה תסיפור בברייתא דקנין תורה לר' יוסי בן קיסמא: [39] כ"ג לחגיה ובד"ו מקום שאין בהן ד"ת: [40] כ"ה בד"ו. ועיי' בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ח דאיהאמרא בשם שמואל. ועיי' לה לן ובפסיקתא דר"כ פ' איכה. ובעני השקפה עיי' בילקוט בשלח רל"ח. וברש"י פ' וירא בפ' וישקיפו. וכ' בירושלמי דמ"ש פ"ח ה"ח:

אחד הביא דגים גדולים. ואחד הביא דגים קטנים. ואחד הביא דגים מלוחין ותפלין. ואחד הביא כרוב ותרדין שלוקין. ואחד הביא בצים. ואחד הביא גבינה. ואחד הביא בשר של שור. ואחד הביא בשר של איל. ואחד הביא של עופות. אכילה אחת. הביאו על שולחנן. כל אחד ואחד נטל עשר אכילות והלך לתוך ביתו.[25] כך כיון שבא אדם לבית הכנסת ולבית המדרש ולמד מהן פסוק אחד דבר אחד הלכה אחת. כל אחד ואחד נוטל עשרה הלכות עשרה פסוקין עשרה דברים וה[ו]לך לתוך ביתו. לפיכך הייתי אומר אפילו ישב אדם ועסק במעשה מרכבה ובכל מידות טובות בעולם. יניח את הכל וילך לבית הכנסת ולבית המדרש ולכל מקום שמחדשין בו תורה שבישיבת בית הכנסת ובית המדרש שמחה מתחדשת לו בכל יום תמיד וכן הוא מפורש בקבלה על ידי ישעיה בן אמוץ. ה' אלהים נתן לי לשון לימודים וגו'. ואומר ה' אלהים פתח לי אוזן וגו'. גוי נתתי למכים וגו' ה' אלהים יעזר לי וגו' (ישעיה נ' ד' ער ז').[29] אילו דברים דבר ישעיה הנביא בישיבת בית המדרש. על ישיבת בית המדרש ועל חידושו מהו אומר חדשים לבקרים [וגו'] (איכה ג' כ"ג):

וכשבאו פושעי ישראל לעקור מלכות מדוד מלך ישראל והשיבר אותו תשובה. מתוך תשובה שהושיבו באתה שכינה ועמדה למעלה ממנו. מישיבה ואמרה לו. דוד בני. נשבע ה' ולא ינחם וגו' (תהלים ק"י ד'):[30] בוא וראה כמה גדולה כחה של תשובה. שממלכת את בני אדם בעולם. וקושרת לבני אדם קשרים בראשיהן. ומרפא את חולה מחוליו. ומצילתו מכל צער יגון ואנחה. ומצילתו מדינה של גיהנם:[31] בזמן שישראל עושין רצון אביהם [שבשמים] מה נאמר בהן. והסיר ה' ממך כל חולי (דברים ז' ט"ו). בזמן שאין ישראל עושין רצון אביהם שבשמים מה נאמר בהם. שובו בנים שובבים [וגו'] (ירמיה נ' כ"ב): אשרי אדם שירא שמים מתוך שפל ברך מתוך ענוה מתוך תשובה ומתוך הדין:

דבר אחר קומי רוני בלילה. אין רוני זו אלא תורה. שנאמר אתה סתר לי וגו' (תהלים ל"ב ז'). ואומר שמחו בה' וגילו וגו' (שם שם י"א). שמא תאמר. עד אותה שעה לא היתה להן שמחה לצדיקים.[32] מצינו שהיתה להן שמחה בימי דוד. ושמחה בימי שלמה. ושמחה בימי אנשי כנסת הגדולה. ומנין שהיתה להן שמחה בימי דוד. שנאמר וישמח העם על התנדבם וגו' (דה"א כ"ט ט').[33] ומנין שהיתה להן שמחה בימי אנשי כנסת הגדולה. שנאמר ויזבחו זבחים גדולים ביום ההוא וגו' (נחמיה י"ב מ"ג).[34] אשריהם של צדיקים שאין שונא שולט במעשה ידיהם. שכן מצינו במשכן שעשה משה שלא שלט בו שונא. ולא נחפך שולחנו על פניו. אבל (במשכן

---

[25] ג' מיני בשר ד' מיני דגים. גבינה ובצים ושלוקי כרוב ותרדין. ומאכלם ביצה גבינת ודגים ואח"כ בשר: [29] במקרא כתוב ואדני ה' יעזר לי. בד"ו הדברים משובשים: [30] דבור זה הוא למעלה התשובה שהזכיר לעיל במשל למלך שבורק את עבדיו: [31] קשרים. אולי הם ממין הקמיעות עיי' שבת ס"ו ע"ב. א"נ תבשיטין הן בישעיה ג' כ' כעין קשר של תפילין: [32] עד אותה שעה. שתזחיר ירמיה והתפלל עליה. ומיתי ראיה שהיתה להם אלא שנאבדה מהם: [33] במקרא כתוב וישמחו: [34] במקרא כתוב ויזבחו ביום ההוא זבחים גדולים וישמחו וגו'. וימי שלמה נקטינן וחסר ובמקרא מצינו וילכו לאהליהם שמחים וטובי לב מ"א ח' ס"ו. וברחי"ב ז' י"ט שלח את העם לאהליהם שמחים וגו'. ובד"ו הדברים מקוטעים לגמרי:

לחדשיו יבכר (יחזקאל שם). למחדשי תורה. שמחדשין את התורה בכל יום תמיד. כבן בכור לאביו ולאמו שהכל שמחין בו. כאי זה צד. יש לו לאדם בן בבית רבו. יש בו תורה. שמחה מתחדשת לו בכל יום תמיד. עליו הוא אומר. בן חכם ישמח אב וגו' (משלי י' א'). פשע בו חסך בו [ומוציא] חכמה ובינה ודיעה והשכל (ומוציא) לדברים אחרים. עליו הוא אומר. חושך שבטו וגו' (שם י"ג כ"ד):[22]

ד"א לחדשיו יבכר. למכבדי תורה. שמכבדין את התורה בכל יום תמיד. כאי זה צד. עיר שיש בה גוים ויש בה עשרה בתים של ישראל. ומשכימין ומעריבין לבית הכנסת ולבית המדרש. אעפ"י שאומות העולם נגד סביבותיהם היו מכבדין אותן ויריאין מהן. שנאמר על כז יכבדוך עם עז וגו' (ישעיה כ"ה ג'):

כי מימיו מן המקדש המה יוצאים (יחזקאל שם). מפני שקלה שבמצוות הרי היא כחמורה. וחמורה הרי היא כקלה. אילו ואילו רפואה הן לישראל בין בעולם הזה ובין לימות המשיח ובין לעולם הבא. ואומר. והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה (שם). להתיר להן את הפה:[23] בזמן שישראל עושין צדקה ומשפט הקב"ה שמח בהן. מניד ששמחתו שמחה בהן אלף אלפים פעמים לטובה. כפליים יתיר מהן. שנאמר אל גנת אגוז וגו' (שה"ש ו' י"א). מה אגוז זה יש בו ארבעה בתים. כך כל חכם וחכם מישראל שיש בו דברי תורה לאמיתו. יש בו חכמה ובינה דיעה והשכל. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שבא לימים ושנים לתוך ביתו. כשהיא בודק את עבדיו. אין בודקן לא על כסף ולא על זהב לא על אבנים טובות ומרגליות. אלא אומר. פלוני עבדי קרא ושנה. אמרו לו. קרא ושנה והעדיף על חבירו. פלוני עשה תשובה. אמרו לו. עשה תשובה והעדיף על חבירו. מיד מודה ועוזב את הכל.[24] לכך נאמר אל גנת אגוז ירדתי וגו'. אילו מעשים טובים ותלמוד תורה שחכמי תורה מצפין להן. הכל מאין בא. מפי הקב"ה שידיו פשוטות לעושה תשובה. והכל שלו והכל מעשה ידיו. ולא הניח הקב"ה דבר בעולם שלא גלאו הקב"ה לישראל. שנאמר סוד ה' ליריאיו וגו' (תהלים כ"ה י"ד). כי לא יעשה ה' אלהים דבר וגו' (עמוס ג' ז'):[25]

לא יראה כי יבוא חום (ירמיה י"ז ח'). כל העוסק בתורה. בין בעולם הזה ובין לימות המשיח ובין לעולם הבא אינו רואה במדת פורענות העתידה לבוא. כמה היא דירתה.[26] מדה בינונית לא חם ולא צונן. ואיזה זה. זה מועד חג הסוכות. שנאמר אנכי ה' אלהיך מארץ מצרים עוד אושיבך באהלים כימי מועד (הושע י"ב י').[27] ואומר והיה עלהו רענן (ירמיה שם). שימצא קורת רוח בעולם. בזמן שישראל עושין רצון אביהם שבשמים מה נאמר בהן. זית רענן יפה פרי תואר וגו' (שם י"ב ט"ו). ואומר לא יראה כי יבוא חום וגו'. משלו משל. למה הדבר דומה. לעשרה בני אדם שבאו במסיבה אחת.

---

[22] בד"ו משובש. ופי' חסך בו שחסך האב על בנו אעפ"י שפשע בו. והנחתי מסברא: [23] בד"ו חסר להתיר וכו'. ועיי' בסנהדרין ק' ע"א להתיר פה אלמים. דהיינו בתורה כמפורש בריש דברים רבה ודלא כרש"י שם: [24] כלו' שבזה העדיף. בד"ו משובש: [25] בד"ו משובש. גלאו פי' גילה אותו תומות קנאו עשאו וכדומה: [26] כמה היא דירתה של חמה. ובד"ו כמה היא דירת מדה בינונית: [27] במקרא כתוב ואנכי:

אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך וגו׳ (תהלים שם ג׳). אשתך כגפן שהיא עושה פירות ולא כגפן שאינה עושה פירות: אשתך כגפן וגו׳. כל זמן שאשתך בירכתי ביתך בניך כשתילי זתים. מה זית זה יש בו זית לאכילה. זתים ליבש. זתים לשמן. זיתים לשמר. ושמנו דלוק בכל הנרות. כך כל זמן שאשתך בירכתי ביתך [ו]אינה דומה אלא לגפן זו שאינה זזה ממקומה לעולם (ס)באין בניה מהן בעלי מקרא מהן בעלי משנה ומהן בעלי משא ומתן. מהן חכמים מהן נבונים ומהן יודעי [בינה] ודבר בעיתו. לכך נאמר אשתך כגפן פוריה: שניה לה טווה בשוק ומדברת עם כל אדם ונותנת עיניה בכל אדם. (ס)גורמת לעצמה רעה ומתחייבת בעצמה ובבניה. מיכן אמרו. אשה גורמת לעצמה ולבניה שהוין בעלי מומין. כאי זה צד. מתגבהת על בעלה (ס)גורמת לעצמה שהוין בניה בעלי מומין. מקללת יולדיו בפניו גורמת לעצמה שהוין [בניה] בעלי מומין. פעם בחוץ פעם ברחובות היא גורמת לעצמה שהוין בניה בעלי מומין. לא קוצה (לחלה) [לה חלה] בטהרה [ונודרת ואינה] מקיימת (ש)היא גורמת לעצמה שהוין בניה בעלי מומין. ואינה מוצאה קורת רוח לעולם. ובשביל מעשיה [ה]מקולקלין הוין בניה אחד חיגר וסומה ואחד שוטה ורשע:[17]

תדע לך מיחנן של תלמידי חכמים.[18] כל זמן (של תלמידי) [שתלמידי] חכמים בירכתי בית המדרש (בתוך) [מתוך] כך הקב״ה מרחם עליהם. [ו]נותן בהם חכמה ובינה ודיעה והשכל ומעשים טובים ותלמוד תורה: מנין. תדע לך. צא למד מתינוק הזה. כשדנין אתו. אין דנין אתו. לא מתחלת מעשיו ולא משעה שגומלין אתו מן החלב ועד שעה שמכניסין אתו בבית רבו. כיון שבא אדם למקרא ולמשנה היניח את הכל פירש והלך לו [דנין אותו]:[19] מנין לתורה שהיא משולה באשה. שנאמר ואמרתם על מה וגו׳ (מלאכי ב׳ י״ד). ואומר מצא אשה מצא טוב וגו׳ (משלי י״ח כ״ב). למד אדם. אהב התורה. הרי מדה טובה בעולם. יכול הוא שיבקש רחמים [ו]יפקפק את הרקיע ויביא מטר לעולם. לכך נאמר מצא אשה וגו׳. ואומר כי כאשה עזובה ועצובת רוח קראך ה׳ וגו׳ (ישעיה נ״ד ו׳): בזמן שישראל עושין צדקה ומשפט הקב״ה שמח בהן. מגיד ששמחתו עד סוף כל הדורות. שנאמר כי בחר ה׳ בציון וגו׳. ואומר זאת מנוחתי עדי עד וגו׳ (תהלים קל״ב י״ג וי״ד):[20] כך אמר להן הקב״ה לישראל. בניי מה שמחה יש לו לאדם בעולם הזה. אלא בדברי תורה בלבד. הא כל השמח בכסף ובזהב באבנים טובות ומרגליות מה שמחתו בהן לאחר שעת מיתה. לאחר שמחתך מות. מה יתרון לכל שמחתך. אבל אתם באו ושמחו עימי שמחה שלימה כדרך שאני שמח בכם לעולם ולעולמי עולמים. שנאמר כי אם שישו וגילו וגו׳ (ישעיה ס״ה י״ח):[21]

---

[17] כל הדרוש בדרך אגב אורחא. ועיי׳ כתובות ע״ב ע״א וב׳. בד״ו בבא מתגבהת על בעלה משובשת וחסירה עד פעם בחוץ. ונוסחתו לא קוצה לה תלה בטהרה פשעה לה מן הנדה האמורה בתורה היא גורמה וכו׳. ואני הגהתי עפ״י המשנה דכתובות שם. ושם תני נמי ומשמשתו נדה. ועפי״ז יש להגיה לא קוצה לה חלה בטהרה ונודרת ואינה מקיימת פשעה לה מן הנדה האמורה בתורה הוא גורמת וכו׳. ובסוף נוסחת הר״ו הויין לה בנים הגרין וסומין א׳ שוטה וא׳ רשע: [18] השתא הוא חוזר לענינו דלעיל וחוא כעין גופא בתלמוד. ואם נוסחתנו נכונה צריך לפרש מיחנן מלשון מיחן עניך דניאל ד׳ כ״ד ובד״ו תדע לך שכן ת״ל כ״ז שח״ בית המקדש מתוך כך וכו׳. וכולו משובש: [19] כ״ב לתגיה מסברא: [20] בד״ו ומגיד ששמחתן: [21] בד״ו משובש קצת. המאמר לאחר שמחתך מות וכו׳ נראה שהוא מובא ממקום אחר אבל לא ידעתי מהיכן:

ה' צור עולמים (שם). לפיכך כל הבוטחים בשמך באמת לא יבושו לעולם.
שכך הבטחתנו על ידי עבדיך הנביאים. שנאמר ברוך הגבר אשר יבטח
ה' (ירמיה י"ז ז'). ואומר והיה כעץ שתול על מים וגו' (שם שם ח'):[13]

אשרידם הצדיקים שכך בטחון. שהן בטוחין על אביהן
שבשמים שברא את העולם בחכמה ובינה ודיעה והשכל. לכך נאמר והיה
כעץ שתול על מים ועל יובל וגו' (ירמיה שם). ואומר בעת ההיא יובל שי לה'
צבאות וגו' (ישעיה י"ח ז'). משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם.
שהביא [עבדו] דורון (עבדו) לפניו איפה של חטים. טחנה ולא ביררה הרי
זה דבר מגונה. ביררה ולא טחנה הרי זה דבר מגונה. ביררה וטחנה ולא
הוציא ממנה סולת הרי זה מידה בינונית. אבל ביררה וטחנה והוציא ממנה
סולת הרי זו מדה שלימה. כך תלמידי חכמים דומין בעולם הזה בדברי
תורה. קרא אדם ולא שנה הרי זה דבר של גניי. שנה ולא קרא הרי זה
דבר של גניי. קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים זו היא מדה בינוני[ת].
אבל קרא אדם תורה נביאים וכתובים. ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות.
ושימש תלמידי חכמים. זו היא מדה שלימה. לכך נאמר בעת ההיא יובל
שי לה' צבאות וגו'. לעשות רצון אביו שבשמים כמנחה לפני המלך. [ואומר]
ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה (יחזקאל מ"ז י"ב). מה יש בנחל זה. יש
בו תורה מקרא ומשנה ומדרש והלכות ואגדות. ומעשים טובים ותלמוד
תורה. והכל נמשכין ויוצאין מלפני הגבורה. ועוברים ביניהם של ישראל.
ותלמידי חכמים מיכן ומיכן. והכל מותקן ומונח לפניהם. משלו משל. למה
הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיו עבדיו ובני ביתו מסובין לפניו על
השולחן. כיון שראה אותם שאכלו את המאכל ומתק עליהם. ושתו את
המשתה ומתק עליהם. עמד אף הוא וצבר ציבורין ציבורים לפניהן שאין
להם סוף. כך תלמידי חכמים דומין בעולם הזה בדברי תורה. כיון שקראו
את המקרא ושנו את המשנה ומתק עליהם. הקב"ה מרחם עליהם ונותן בהם
חכמה ובינה ודיעה והשכל ומעשים טובים ותלמוד תורה. לכך נאמר ועל
הנחל יעלה וגו' [כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתם וגו' (שם)]. מה זית
זה אין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. שנאמר שיר
המעלות אשרי כל ירא ה' וגו' (תהלים קכ"ח א'). יכול אתה לומר אף הגרים
העבדים שהן יראי שמים הרי הן בכלל אשרי. אם [לא] כן היה לו לכתוב
ויאמר. אשרי חכמים. אשרי תלמידיהם. אשרי מלמדיהם. אלא מן המקרא
הזה אל אחריו למד. יגיע כפיך כי תאכל אשריך (שם ב'):[14] מעיד אני עלי את
השמים ואת הארץ. שכל תלמיד חכם שאוכל משלו ונהנה מיגיעו. ואינו
נהנה משל ציבור כלום. הרי הוא בכלל אשרי.[15] וכל שלחן שאין תלמיד
חכם נהנה ממנו אינו מבורך. שנאמר אין שריד לאכלו וגו' (איוב כ' כ"א). ואין
שרידים אלא תלמידי חכמים. שנאמר ולשרידים אשר ה' קורא (יואל ג' ה'):[16]

---

[13] בד"ו בשינוי סגנון: [14] הגהתי מספרא כפי תכרח העניין. ובברכות ח' ע"א דריש לה
על גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים: [15] ועיי' לעיל פ"ח ובאליהו זוטא בפרק האחרון
וכד"ו שם פי"ח: [16] בסנהדרין צ"ב ע"א איתאמרא הכי בשם ר' אלעזר. והיינו כמ"ש בחולין מ"ד
ע"ב דשונא מתנות יחיה ור' זירא כי הוה מזמנין ליה אמר אתייקורי הוא דמתייקרו בי. במקרא כתוב
וכי שרידים:

ובכל יום ויום שהיו מכניסין אותו לפניו. היה עושה לו כבוד גדול בפני כל עבדיו. משיב אותו העבד לפני המלך ואמר. אדוני המלך. וכי מה מלאכה עשיתי ומה קורת רוח מצאת ממני שאתה עושה לי כל הכבוד הזה לפני כל עבדיך. לכך נאמר ויבא המלך דוד וגו'. ולהלן הוא אומר. נושו הלום כל פנות העם וגו' (ש"א י"ד ל"ח). ואומר אל תקרב הלום (שמות ג' ה'). וכן הוא אומר. עד הלום.[7] מהו עד הלום. [זו מלכות].[8] ותדע שכן. ברוב מעשים טובים שמצא הקב"ה (מדוד) [בדוד] עתיד הקב"ה להושיבו לימין שכינה. שנאמר נאם ה' לאדוני וגו' (תהלים ק"י א'). כאי זה צד. עושה אדם תורה קימאה לפניך. טומן אתה לו שכרו באלף אלפים פעמים לטובה. ואין כל בירייה יודעת. עשה אדם צדקה וגמילות חסדים קימאה לפניך. כופל אתה לו שכרו באלף אלפים פעמים לטובה. ואין כל ברייה יודעת. שנאמר ותקטן עוד וגו' (ש"ב שם י"ט). זה העולם הבא. שאין בו מיתה לעולם ולעולמי עולמים.[9] וזאת תורת האדם (שם). שעשה תורה קימאה לפניך אדני אלהים. ועוד דבר אחר אמר לפניו (מהו ויוסף עוד דוד). [ומה יוסיף דוד עוד לדבר] וגו' (שם ב'). אשרי מי שיודע בלבבו מהו אצל אביו שבשמים וכל מעשיו בטחון על אביו שבשמים: אשרי מי שהוא ירא שמים בסתר. ונשען במי שהוא תפום מגן ותרים בידו (שנאמר אלהי צורי אחסה). שכן מצינו בדוד שאף על פי שייסורין באין עליו היה נשען על מעשיו במי שהוא תפום מגן ותרים בידו. שנאמר אלהי צורי אחסה בו וגו' מהולל אקרא ה' וגו' אפפוני משברי וגו' בצר לי אקרא ה' וגו' (שם כ"ב ער כ"ג):[10]

מעשה בבהן אחד שהיה ירא שמים בסתר. והיו לו עשרה בנים מאשה אחת. ששה זכרים וארבע נקיבות. ובכל יום ויום היה מתפלל ומשתטח ומתחנן ומבקש רחמים ומלחך בלשונו עפר. כדי שלא יצא אחד מהן לידי עבירה ולידי דבר מכוער. מה היה עושה. בכל יום ויום היה מכניסן לבית פנימי. וישב ומשמרן בבית החיצון. ומתפלל ומשתטח ומבקש רחמים ומלחך בלשונו עפר כדי שלא יהא אחד מהן בא לידי עבירה ולידי דבר מכוער. אמרו. לא יצאת אותה שנה [ולא שינתה] ולא שילשה. עד שבא עזרא והעלה את ישראל מבבל. והעלה אתו כהן עמהם. לא נכנס אתו כהן לבית עולמו. עד שראה כהנים גדולים ופירחי כהונה מבניו ומבני בניו עד חמשים שנה. ואחר כך נכנס אותו כהן לבית עולמו. ועליו הכתוב אומר. בטח בה' ועשה טוב וגו' (תהלים ל"ז ג'):[11] כך אמר הקב"ה לישראל. בניי יש בהבלי הגוים שנותנין לעובדיהן אכילה ושתייה ומזונות בעולם הזה. אין צריך לומר לעולם הבא. אבל אתם בואו לכם אצלי. שהכל שלי והכל מעשה ידיי. שליש היום אני קורא ושונה. ושליש היום אני דן את הדין. ושליש היום אני עושה צדקה וזן ומפרנס ומכלכל את כל באי העולם ואת כל מעשה ידי שבראתי.[12] שנאמר בטחו בה' עדי עד (ישעיה כ"ו ד'). ששני עולמים שלי. שנאמר כי ביה

---

[7] וכן. כמו וכאן: [8] כ"ח בב"ר פנ"ה עיי"ש ומסברא הגהתיו: [9] היינו למרחוק: [10] סדרתי והגהתי מסברא ובד"ו הדברים משובשים ומקוטעים: [11] הובא בילקוט תהלים ל"ז תני דבי אליהו מעשה בבהן א' וכו'. וג' שלא יבא א' מהן לידי עבירה. וכ"ה בד"ו. וג' לא יצאת אותה שנה שלימה. ובד"ו אותה שנה ולא שלשו (וזראי שיבוש). ובסוף ג' וכתיב בטחו בה' עדי עד ששני עולמות שלו וכו' כמו שהוא להלן. והשאר קישט: [12] עיי' לעיל פי"ג:

קומי רוני בלילה וגו' (איכה ב' י"ט).

ברוך המקום ברוך הוא שרחמיו מרובין על ישראל לעולם. אף על פי שסרחו במעשיהן וכעס עליהן רחמים שלו מקדימין עימהם בכל יום תמיד. שנאמר חסדי ה' עולם אשירה וגו' (תהלים פ"ט ב'). ואומר לדור ודור נספר תהילתך (וגו') (שם ע"ט י"ג). וכן הוא מפורש בקבלה על ידי ישעיה הנביא. שנאמר עם זו יצרתי לי וגו' (ישעיה מ"ג כ"א). ואומר חסדי ה' אזכיר וגו' (שם ס"ג ז'). ואומר אך עמי המה וגו'. ואומר בכל צרתם לו צר וגו' (שם שם ח' ו'). אין לי אלא צרת ציבור. צרת יחיד מנין. ת"ל יקראני ואענהו [וגו'] (תהלים צ"א ט"ו). לכך נאמר בכל צרתם. אמר הקב"ה כל צער וצער שיש להן לישראל. כביכול אני עמהם. לו צר. אל תקרי לו אלא לי. ואומר ויאמר לי עבדי אתה וגו' (ישעיה מ"ט ג'). לכך נאמר קומי רוני בלילה [וגו']. מיכן אמרו כל תלמיד חכם שיושב בינו לבין עצמו וקורא ושונה. הקב"ה יושב כנגדו וקורא ושונה עמו. שנאמר נכח פני ה' (איכה שם). ולהלן הוא אומר. ויחנו אלה נכח אלה וגו' (מ"א כ' כ"ט). פניהם של אלה כנגד פניהם של אלה. פניהם של אלה כנגד פניהם של אלה. אחריו מה כתוב. ויהי ביום השביעי ותחזק המלחמה וגו' (שם).[2] אילולי הדבר כתוב אי איפשר לאמרו. וכל האומרו נתחייב עליו מיתה.[3]

נכח פני ה'.[4] מה ת"ל. לפי שרחמיו של הקב"ה מרובין על ישראל. בין על רשעים שבהן ובין על כשירין שבהן. ומנין. תדע לך שכן. צא למד מדוד מלך ישראל. שבאהבה שאהב אתו ובשמחה ששמח בו שיגר לו דברים ביד נתן הנביא. שנאמר ויהי בלילה ההוא וגו' לך ואמרת לעבדי לדוד וגו' כי לא ישבתי וגו' (ש"ב ז' ד' עד ו').[5] מיכן אמרו כל הסועד את חבירו אפילו פת במלח. אפילו טובל ירק. אפילו תמרים אפילו גרוגרות. אף על פי שיש לו לאותו סועד מאה סעודות בכל יום כסעודת שלמה בשעתו. יחזיק לו טובה בפניו.[6] לכך נאמר כי לא ישבתי בבית וגו'. כיון ששמע דוד כן. שחה ומלא קומתו ארצה. ובא וישב לו לפני שכינה ואמר. אבי שבשמים יהי שמך הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים ותהא לך קורת רוח מישראל עבדיך בכל מקומות מושבותיהן על שנידלתנו ורוממתנו וקידשתנו וקילסתנו קשרתה לנו כתר דברי תורה מסוף העולם ועד סופו. תורה שעשיתי. לא עשיתי אלא משלך. גמילות חסדים שעשיתי. לא עשיתי אלא משלך. ובשכר תורה קימאה שעשיתי לפניך הקניתני [לי] העולם הזה (לימות) [וימות] המשיח עולם הבא. שנאמר ויבא המלך דוד וישב לפני ה' וגו' (שם י"ח). משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה לו עבד. והיה אוהבו אהבה גמורה.

מאיר עין פרק י"ח.

[1] עיי' ספרי בהעלותך פי' פ"ד ובנסמן במ"ע שם אות כ"ה. והדרוש א"ת לו אלא לי לא נודע לי מקום אחר. וס"ל דעל ויאמר אך עמי המה הוא נמשך: [2] במקרא כתוב ותקרב המלחמה: [3] כביכול שילחמו עמו. דוגמת אמרם ברכות י"ז ע"ב על הרחוקים מצדקה שהן ניזונין בזרוע כמעשיות דר"ח בן דוסא וחוני המעגל. ושם ל"א ע"ב בשם ר' אלעזר חנה הטיחה דברים כלפי מעלה וכו' אליהו הטיח דברים כלפי מעלה וכו'. ואמרו שם ל"ב ע"א ועתה הניחה לי וגו' א"ר אבהו אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו מלמד שתפסו משה להקב"ה כאדם שהוא תופס את חבירו בבגדו וכו': [4] הוא כעין דבר אחר. [5] אולי צ"ל ד"א נכח וגו': [6] במקרא כתוב אל עבדי אל דוד: [7] שהרי העולם ומלואו שלו הוא:

מה אם יהיה לו בן או בן בן ויזכיר שמו של אביו. שנאמר ושבתם וראיתם בין צדיק וגו' (מלאכי ג' י"ח):

כיוצא בדבר אתה אומר.[40] כי ראה ה' את עני ישראל וגו'. ולא דבר ה' למחות וגו' (מ"ב י"ד כ"ו). וכי מה נשתנה ירבעם מכל מלכי ישראל כולם שהיו לפניו. והלא ירבעם עובד עבודה זרה היה. אלא מפני שלא קיבל לשון הרע על עמום הנביא. שנאמר וישלח אמציה כהן וגו' כה אמר עמוס [וגו'] (עמוס ז' י' וי"א). מיד נער בו והוציאו בנזיפה. אמר לו. חם ושלום. לא נתנבא אותו הנביא באותה נבואה. ואם נתנבא. לא מנבואתו הוא אלא מן השמים הוא. באותה שעה אמר הקב"ה. דור עובד עבודה זרה וראש דור עובד עבודה זרה היה. הארץ אשר אמרתי לאברהם ליצחק וליעקב לזרעך אתננה (שמות ל"ג א'. דברים ל"ד ד')[41] הריני נותנה בידו של זה. שיאמרו. מה שלא נתן הקב"ה ביד יהושע בן נון וביד מלכי ישראל נתנן בידו של זה. מפני מה. מפני שלא קיבל לשון הרע על עמום הנביא. ועליו הוא אומר. הוא השיב את גבול ישראל וגו' (מ"ב שם כ"ה):[42] בא זכריה בן ירבעם בן יואש בן יהואחז בן יהוא אחריו. עשה תשובה צדיק (וטוב) [ורע] לו. לא עשה תשובה רשע (וטוב) [ורע] לו.[43] וכן במידה הזאת לכל משפחות האדמה בין בישראל בין באומות:

בימי חזקיהו מלך יהודה היו ישראל עסוקין במקרא במשנה במדרש בהלכות ואגדות. שכרן של ישראל שהיו עסוקין במקרא במשנה במדרש בהלכות ובאגדות דבר שעתיד להיות בסוף. זאת תהיה המגפה וגו' (זכריה י"ד י"ב).[44] נעשה לחזקיה ולדורו. כיצד. ויצא מלאך ה' וגו' (מ"ב י"ט ל"ה). וקבע להן נחמה שהיא מדה טובה בעולם. שנאמר נחמו נחמו עמי וגו' דברו על לב וגו' (ישעיה מ' א' וב'). משלו משל למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שכעס על אשתו. והיה לו ממנה בן כבן שמונה עשר חודש. ובכל יום ויום שהיו מכניסין אותו לפניו היה מנפפו ומחבקו ומנשקו. ואוחזו בשתי ידיו ומושיבו בין ברכיו. ואמר לו. אילמלי רחמיי שרבים עליך כבר הוצאתי את אימך מתוך ביתי. כך. מה אעשה לך אפרים וגו' (הושע י"א ח'). לא אעשה חרון אפי (שם י"א ט'):

סליק פירקא.

---

[40] לענין הכ' מדות: [41] ליתא כן במקרא. ובשמות ודברים כתוב אשר נשבעתי: [42] בספרים פ"ז ע"ב איתאמרא בשם ר' יוחנן. ועיי' להלן באליהו זוטא פ"ז: [43] עיי' ברכות ז' ע"א. ולהלן באליהו זוטא פ"ה ו' ז' מבואר בארוכה ועפי"ז הנהתי כי זכריה נתרג ובטלה מלכותו ועם ירבעם כבר כלו חד' דורות שהובטחו בהם יהוא והוא היה בן רשע דירבעם אביו רשע היה אלא שלא קיבל לה"ר: [44] במקרא כתוב וזאת תהיה המגפה אשר יגוף ה' את כל העמים וגו' ובמדרש אמר מאיר איש שלום מריש פ"ו משכני אחריך עד כאן היא בבא שניה והיא הורדת מעט וקודחת הרבה. ויסד דבריו על הביאני המלך חדריו בחדרי התורה. ופי' פ' הקרבנות בויקרא ובא ופורט הנהגת השם בכמה שאדם מודד בה כוודדין לו ודורש בענין עשר מכות ובסנהדרין. ומונה דברים שישמור אדם מהם לפי שסופן מביאין לו רעה שהכל בדין. ופורט הרבה דברים וכוללן בסוף פרק י'. והדר ופורט ממה שישמור אדם מהם ואיזה מדות סופן טובה ואיזה רעה. ובתמשך דבריו מספר מויכוחים שהיו לו עם מרחיקי המשנה. ופורט הדברים שירחק האדם מהם ובאיזה דברים ידבק. ומונה הדורות שאחזו בדרך הטוב והיתה אחריתם טובה. וכל אלה הם ממה שהסתכל בחדרי התורה. ואל תקוה שיהיו דבריו מסודרין בחוקי ההגיון. לפי שכל דבריו הם בהתפעלות הלב ובהתרגשות הרוח כדרך הנביאים. על כן הם מדלגים מענין לענין כאשר ישאם הרוח כנוח עליהם:

כל שספק בידו לבקש רחמים על חבירו ועל הציבור ואינו מבקש נקרא חוטא. שנאמר מחטוא לה׳ (שם).[31] שכרן של ישראל שקיבלו עליהן מלכות שמים ביראה. אף הוא ירד משמי מרום העליונים ממקום כבודו וגודלו ומלכותו ותפארתו וקדושתו ושכן עמהן במלחמה. שנאמר ויקח שמואל טלה חלב וגו׳ (שם ז׳ ט׳). ואם נאמר עולה למה נאמר כליל. מלמד שלא היה לו מקום להפשיט. שנאמר ויהי שמואל מעלה וגו׳ (שם י׳).[32] וקבע להן ברכה שהיא מדה טובה בעולם. שנאמר כי לא יטוש ה׳ את עמו וגו׳ (שם י״ב כ״ב):

בימי אליהו הנביא היו ישראל יריאי שמים לאמיתן. שכרן של ישראל שהיו יריאי שמים לאמיתן. אף הוא עמד ובנה מזבח ועשה מקום כבית סאתים זרע. שנאמר ויבן את האבנים וגו׳ (מ״א י״ח ל״ב).[33] אמר להם לתלמידיו. מלאו ארבעה כדים (שלמים) [של מים] וצוקו על העולה ועל העצים ויאמר שנו וישנו (שם שם ל״ד).[34] וכי עלתה על דעתך שמשנים עשר כדים (שלמים) [של מים] נתמלא כל המקום כולו מים. אלא אמר להם לתלמידיו. מי שיש לו מים בכדו יביא ויצוק על ידי. אמר לו אלישע. אני יש לי מים בכדי. אמר לו. בוא וצוק [על ידי. ובא וצק] על ידו. ויצאו מהן עשרה מעיינות עד שנתמלא כל המקום מים. שנאמר ויהי כעלות המנחה וגו׳ עניני ה׳ עניני וגו׳ ותפול אש ה׳ וגו׳ (שם ל״ו ול״ח).[35] באותה שעה עזבו עבודה זרה שבידן. והיו יראי שמים לאמיתן. שנאמר וירא כל העם וגו׳ (שם ל״ט):[36]

בכל דור ודור (צופה) [טופח] הקב״ה בשתי ידיו ונותן כנגד לבו. חוזר ונותן כנגד זרועותיו ובוכה עליהם. בין בסתר ובין בגלוי. ומפני מה הוא בוכה עליהן בסתר. מפני שגניי הוא לארי שיבכה בפני שועל. וגנאי הוא למלך שיבכה בפני עבדיו. וגניי לרב שיבכה בפני תלמידיו. וגניי הוא לבעל הבית שיבכה בפני פועל ששכר.[37] שנאמר מי יתן ראשי מים וגו׳ (ירמיה ח׳ כ״ג). וכי כנגד חללי בת עמי הכתוב מדבר.[38] הא אין [ה]כתוב מדבר אלא כנגד הקב״ה שחלק את עולמו לשתי מידות. אחת של צדיקים ואחת של רשעים: אחת מידת של צדיקים כיצד. למד מבן [שלש] עשרה שנה ואילך. כיון שבא אדם למקרא למשנה ולמד מהן יראת שמים ומעשים טובים. הן מלוין אתו עד שנכנס לבית עולמו. וכיון שנכנס לבית עולמו הקב״ה שמח ובא כנגדו. אומר מה אם יהיה לו בן או בן בן וימלא מקומו של אביו. שנאמר ממתים ידך ה׳ וגו׳ (תהלים י״ז י״ד):[39] מידה של רשעים כיצד. צא למד מבן שלש עשרה שנה ואילך. כיון שבא אדם למקרא למשנה ופירש [ב][ל]דרכים מכוערים ולדברים שאינן ראויים. הקב״ה מתאנח ובא כנגדו. אמר

---

[31] בר״ו חסר. ואיתאמרא בברכות י״ב ע״ב משמיה דרב: [32] בר״ו חסר. עיי׳ ירושלמי מגילה פ״א ה״ד ובמקרא רבה פכ״ב: [33] במקרא כתוב ויבנה: [34] במקרא כתוב כדים מים ויצקו: [35] במקרא כתוב בעלות: [36] הגהתי עפ״י הד״ו. ובילקוט ר׳ ריי״ד הובא. אליהו ז״ל עשה מזבח ועשה מקום וכו׳ עד שנתמלא כל המקום ההוא מים שנאמר פה אלישע בן שפט אשר יצק מים ע״י אליהו. והשאר קיצץ: [37] עיין זה נכפל להלן פ״ל ושם איתא טופח וכעין זה לעיל ריש פ״ו ועפ״י הגהתי: [38] שהכתוב אמר את חללי. דהיינו עם חללי בת עמי ולא אמר על או אל. וכי החללים בוכים. ומפרש שעל הנכנסים לבית עולמם מדבר הכתוב שהרשעים בוכים שם: [39] הגהתי מסברא כדלהלן. וחלקם בחיים דריש:

[לו] והוא עושה מה שאמר להן:[23] וכשעשו לי רצוני אבותיכם במדבר ומצאתי בהן קורת רוח, מה נאמר בהן, ויבאו כל איש אשר נשאו לבו וגו׳ ויבאו האנשים על הנשים וגו׳ (שמות ל״ה כ״א וכ״ב), ועל אותה שעה הוא אומר, אני ישינה ולבי ער (שה״ש ה׳ ב׳):[24] וכשערכתי תורת כהנים וצויתי אבותיכם, עשיתי בהן זבין וזבות נידות ויולדות, ולא הירהרו עלי ולא אמרו כל דבר, אלא היו תמימי דרך בדבר, ועל אותה שעה הוא אומר, והיה כאשר הייתם קללה בגוים בית ישראל ובית יהודה כן אושיע וגו׳ (זכריה ח׳ י״ג):[25]

שמעוני אחי ועמי מי שיש לו עינים יראה, לב יחכם, וכליות יבין, שאין בין אדם לבהמה כלום, וגדולה היא לאדם שמושיבין אותו עם המלך בקרון, ויסתכל בלבבו ובגופו ובעצמו, וידע הרוח ונשמה שברא הקב״ה בעולם מסוף העולם ועד סופו, כשהן חוזרין לעפרן שוב אינן חוזרין אלא ישראל בלבד, באהבה שהוא אוהב אותן ובשמחה ששמח בהן מעמידן מן העפר על רגליהן, ומושיבן בין ברכיו ומגפפן ומחבקן ומנשקן ומביאן לחיי העולם הבא, שנאמר כי כאשר השמים החדשים וגו׳ (ישעיה ס״ו כ״ב):[26]

כשהיו ישראל במדבר סרחו במעשיהן, חזרו ועשו תשובה בסתר, שנאמר והיה כצאת משה וגו׳, והיה כבא משה וגו׳ וראה כל העם את וגו׳ (שמות ל״ג ח׳ ט׳ י׳), [לימד] בדבר שעשו תשובה, שעשו בסתר,[27] לפיכך נתגלגלו רחמיו ונתן להן יום הכיפורים למחילה, להן ולבניהן ולבני בניהן עד סוף כל הדורות:[28]

בימי יהושע בן נון קיבלו עליהן ישראל מלכות שמים באהבה, שנאמר ואם רע בעיניכם לעבוד את ה׳ וגו׳, ויען העם ויאמר חלילה לנו מעזוב את ה׳ וגו׳ (יהושע כ״ד ט״ז ט״ז), שכרן של ישראל שקיבלו עליהן מלכות שמים באהבה, לפיכך האריך הקב״ה את פניו מהן שלש מאות שנה בימי שפוט השופטים, ועשאן כתינוקות של בית רבן, ובכנים על שולחן אביהם, מניין, תדע לך שהוא כן, צא למד מגדעון בן יואש ומעבדון בן הלל ומאבצן מבית לחם שהיו באותה שעה, בגדעון מה כתוב, ולגדעון שבעים בנים וגו׳ (שופטים ח׳ ל׳),[29] בעבדון מה כתוב, [ויהי לו ארבעים בנים ושלשים בני בנים וגו׳ (שם י״ב י״ד), באבצן מבית לחם מה כתוב], ויהי לו שלשים בנים ושלשים בנות שלח החוצה (שם שם ט׳),[30] שכרן של ישראל שקיבלו עליהן מלכות שמים באהבה, לפיכך האריך את פניו מהן שלש מאות שנה בימי שפוט השופטים ועשאן כתינוקות בבית רבן וכבנים על שולחן אביהם, וקבע להן ברכה שהיא מדה טובה לעולם, שנאמר ויברכם יהושע וישלחם וגו׳ (יהושע כ״ב ו׳):

בימי שמואל הנביא קיבלו עליהן ישראל מלכות שמים ביראה, שנאמר ויאמרו בני ישראל אל שמואל אל תחרש ממנו וגו׳ (ש״א י״ב י״ט), ואף הוא השיבן כעינין, שנאמר גם אנכי חלילה לי וגו׳ (שם י״ב כ״ג), מיכן אמרו,

---

[23] הנחתי עפ״י הד״ו: [24] בד״ו וכשעשו לו רצונו במדבר ומצא וכו׳: [25] במקרא כתוב בית יהודה ובית ישראל: [26] בד״ו משובש קצת: [27] בכת״י מקום פנוי כמלא א׳ לרמז על חסרון והשלמתיו כמלת ליתר: [28] עיי׳ באליהו זוטא פ״ד: [29] במקרא כתוב ולגדעון חיו: [30] כן צריך לחגיגת ובד״ו ג״כ משובש:

של סדום: וזמניא. זה זמנה של ירושלים: מהעדא מלכין. זה יהויקים מלך יהודה: ומהקם מלכין (שם). זה נבוכדנצר: יהב חוכמתא לחכימין (שם). זה משה רבינו אבי חכמה ואבי נביאים: ומנדעא לידעי בינה (שם). זה יהושע בן נון: ד״א יהב חוכמתא לחכימין. זה יוסף הצדיק. שנאמר ויאמר פרעה אל יוסף [וגו׳] (בראשית מ״א ל״ט): ומנדעא לידעי בינה. זה דניאל וחביריו. שנאמר אדין דניאל בחזוה די ליליא וגו׳ (דניאל שם י״ט):[12] והוא גלי עמיקתא (ומסתרתא) (שם כ״ב).[14] זה עומק המרכבה: ומסתרתא. אילו מעשה בראשית: ידע מה בחשוכא (שם). זה (מחת) [מידת] פורענותן של רשעים בגיהינם: ונהורא עימיה שרא (שם). זו מתן שכרן של צדיקים בגן עדן.[15] וכן הוא אומר. כי ה׳ יתן חכמה וגו׳ (משלי ב׳ ו׳). לכך נאמר במלך שלמה:

בעטרה שעטרה לו אמו (שה״ש שם). זה משכן שהוא מצויין בתכלת וארגמן:[16] ד״א בעטרה שעטרה. כשהיו ישראל במדבר לא שינו שמם ולשונם. והיו מלאכי השרת מרננים אחריהם ואומרים. בודאי יש בהן באילו כמעשה אברהם יצחק ויעקב. לפיכך לא שונה שמם ולשונם:[17]

ד״א בעטרה שעטרה לו אמו. כשיצאו ישראל ממצרים במדבר. על חררה אחת יצאו ולא הירהרו על דרכיו ולא אמרו דבר. אלא היו תמימי דרך (בדרך) [בדבר]. ואם רוצה אתה ללמוד וחפין אתה בדברי תורה. צא למד מישראל. נאמר בהן ביוצאי מצרים. הלוך וקראת באזני ירושלים וגו׳ (ירמי׳ ב׳ ב׳). לפיכך עשאן הקב״ה קודש בעולם. מה הקודש הזה כל האוכל (בזמנו) [ממנו] מתחייב עליו מיתה לשמים. שנאמר קודש ישראל לה׳ [וגו׳] (שם נ׳):[18] וכשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהן תורה היה הקב״ה צופה ובא לעולם ואמר. שמא לא יקבלו ישראל תורתי עליהן. כדרך שלא קיבלו עליהן אומות העולם והתחתם עליהן גזר דין. ויאבדו מן העולם הזה ומן העולם הבא.[19] כיון שקיבלו עליהן עול שמים בשמחה. אף הוא ירד ממקום כבודו ותפארתו משמי שמים העליונים. ואומר התשכח אשה עולה. (ישעיה מ״ט ט״ו). ואומר אם אשכחך ירושלים [וגו׳]. ואומר תדבק לשוני לחכי וגו׳ (תהלים קל״ז ח׳ ו׳): וכיון שקיבלו ישראל מלכות שמים בשמחה ואמרו. כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע (שמות כ״ד ז׳). מיד אמר הקב״ה למשה. דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה וגו׳. וזאת התרומה וגו׳. ותכלת וארגמן וגו׳. יעורות אלים וגו׳. ושמן למאור וגו׳. אבני שהם וגו׳. ועשו לי מקדש וגו׳ (שם כ״ה א׳ עד ח׳).[20] באותה שעה אמר הקב״ה בלבבו. שמא לא יביאו בני ישראל נדבה לפני. ויהיו אומרים (לפני) בלפי מעלה.[21] וכי לכסף ולזהב הוא צריך. והלא כל אבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה שבעולם שלו הוא. [שנאמר לי הכסף ולי הזהב אמר ה׳ צבאות (חגי ב׳ ח׳).[22] ומפני] מה אמר לו לבשר ודם (הביאו) [הבא] לי נדבה ועשה לי מקדש. הוא מה שביקש נתנו (לי)

---

[12] במקרא כתוב לדניאל בחזוא: [13] במקרא כתוב הוא: [14] כולא בסדר עולם פ״ל ועיי׳ בב״ר פ״א. בד״ו משובש קצת: [15] בד״ו חסר. ובתו״כ חגי שמצוייר. ואולי צ״ל שמעוטר: [16] עיי׳ במכילתא בא פ״ה ובנרמז במ״ע שם אות ד׳ והכא חשב אלו חב׳ שבידם מאמותיהם: [17] כ״ה בד״ו. ועיי׳ מכילתא פ׳ בא פי״ד ובמ״ע שם אות ט״ו. ועיי׳ בילקוט ירמיה שם: [18] בד״ו ותתחתם: [19] בתחלה הוא דורש מה שאמר בזמן ירמיה ואח״כ מה שאמר בזמן משה: [20] ב׳ נוסחאות הן ונתערבו והסגרתי תא׳: [21] כ״ה בד״ו. במקרא כתוב נאם ה׳:

אשרי אדם שמעשיו מרובין מחכמתו. למה הוא דומה. לרגל זו שהיא מונחת במנעל ומוצלת מכל צער וינון. שנאמר מה יפו פעמיך וגו' (שה"ש ז' ב'). מה חמוקי ירכיך בסתר. אף כל דבר שיעשה אדם בסתר. תורה בסתר. צדקה בסתר. עושה עם אשתו ובניו ובני בניו בסתר.[5] ואם עשה כן. על אחת כמה וכמה יהא חביב לפני אביו שבשמים. וכך אמר להן הקב"ה לישראל. פעמים יש תורה על אחת כמה וכמה הא יש בכם דרך ארץ.[6] ומה יש לכם מלפניי. כשם שנקרא שמי עליכם מאה פעמים לפורענות. כן עתיד אני שיקרא שמי עליכם אלף אלפים פעמים לטובה. שכיללתם את תורתי על זרועותיכם ועל ידיכם. שנאמר סלסליה ותרוממך וגו' (משלי ד' ח'). ואומר תתן לראשך לויית חן וגו' (שם ט'). ואומר אורך ימים בימינה (שם ג' פ"ו).[7]

וכן הוא אומר לעינין המשכן. ואלה פקודי המשכן וגו' (שמות ל"ח כ"א).[8] באהבה שהוא אוהב אותם. ובשמחה שהוא שמח בהם. הוא עצמו משבח את שמו הגדול לפניהם. שנאמר צאינה וראינה בנות ציון וגו' (שה"ש ג' י"א). בנים מצויינים: במלך שלמה (שם). במלך מלכי המלכים הקב"ה שהשלום שלו:[9]

ד"א במלך שלמה. (למלך) [במלך] מלכי המלכים הקב"ה שהוא מתכוון ועושה שלום בארבע מאות ותשעים ושש אלפים רבבות של מלאכי השרת שהן עומדין לפניו. מקדישין את שמו הגדול בכל יום תמיד. מיציאת החמה ועד שקיעת החמה אומרים קדוש קדוש קדוש. ומשקיעת החמה ועד יציאת החמה אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו. שנאמר עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ב'): ד"א במלך שלמה. במלך מלכי המלכים ברוך הוא שהוא מתכוון ועושה שלום בכל באי העולם. בכל מעשה ידיו שברא בעולם:[10]

ד"א במלך שלמה. בן דוד. שהוא יושב על כסא והיו עבדיו ובני מדינתו מביאין לפניו אכילה ושתייה ומזונות וכל סיפוקי מלכים כולן. אבל הקב"ה מלך מלכי המלכים ברוך הוא יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים אינו כן. אלא יושב על כסא הכבוד שלו. שליש היום קורא ושונה. ושליש היום דן את הדין. ושליש היום עושה צדקה. זן ומכלכל ומפרנס לכל באי העולם ואת כל מעשה ידיו שברא בעולם. שנאמר נותן לחם לכל בשר (תהלים קל"ו כ"ה):[11]

ד"א במלך שלמה. למלך בשר ודם שהיה יושב על כסאו. והיו זקני מדינתו יושבין לפניו ולמד מהן דבר אחד של חכמה ודבר אחד של בינה ודבר אחד של דיעה ודבר אחד של השכל. אבל מלך מלכי המלכים ברוך הוא יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים אינו כן. אלא יושב בכסא כבוד שלו. שליש היום קורא ושונה. ושליש היום דן את הדין. ושליש היום זן ומפרנס את הצדיקים ואת תלמידי חכמים בחכמה בבינה בדיעה ובהשכל. שנאמר נותן ליעף כח (ישעיה מ' כ"ט). ואומר והוא מהשכיא עדניא וזמניא מהעדא מלכין וגו' (דניאל ב' כ"א).[12] מהשנא עדניא. זה עידנא

[5] עיי' מו"ק ט"ז ע"ב. בד"ו משובש: [6] פעמיך דריש שיש בהם תורה פעמים מקרא ומשנה: [7] בד"ו הדברים משובשים: [8] במקרא כתוב אלה: [9] בד"ו מעורבב עם דלהלן ומשובש. ועיי' בתו"כ בריש פ' שמיני ובשה"ש רבה שם: [10] עיי' בשה"ש רבה שם. ועיי' לעיל פ"ו: [11] בד"ו משובש. ועיי' לעל פי"ג: [12] במקרא כתוב מהעדה:

תשובה במקומה. בוודאי [הם] מי שנאמר בהן. פרזות תשב ירושלים וגו' ואני אהיה לה נאום ה' וגו' (זכריה ב' ח' וט'). עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים (שם ח' ד'). ואומר. עד מתי ה' (ישעיה שם י"א).[18] בוודאי יהא אדם יודע לפני מי [הוא] עומד. ומה דבר מדבר לפני מי שהוא גדול ממנו. שנו חכמים אל תרצה את חבירך בשעת כעסו וגו' (אבות פ"ד מ"ח):

אמר לי. רבי. בכמה שנים נתנבא ישעיה בן אמוץ כל אותם טובות ונחמות לישראל. אמרתי לו. בני בעשרים ותשע לחזקיה מלך יהודה. אמר לי. רבי והלא דברים קל וחומר. מה אם עשרים ותשע שהתשובה קלה ומעט דברי תורה. כל אותן טובות ונחמות נתנבא להן לישראל. אילו עשו תשובה מחורבן בית אחרון ועד אותה שעה על אחת כמה וכמה שהיה מנפפן ומחבקן ומנשקן ומושיבן בחיקו לעולם ולעולמי עולמים:[19]

סליק פירקא.

הרי הוא אומר נקי כפים ובר לבב וגו'. (תהלים כ"ד ד'). זה היה משה אב החכמה ואב הנביאים. שהיו ידיו של משה נקיות מן הגזל. שנאמר ויחר למשה מאד ויאמר אל ה' אל תפן וגו' (במדבר ט"ז ט"ו): ובר לבב. זה משה אב החכמה ואב הנביאים. שהיה לבו של משה ברור ביראת אלהים: אשר לא נשא לשוא נפשו (תהלים שם). אמר הקב"ה רוח ונשמה ישנתתי בו במשה לא טענה דבר שוא שלא כתורה: ולא נשבע למרמה (שם) שלא רימה בשבועתו של יתרו. שנאמר ויואל משה לשבת (שמות ב' כ"א). אין אלה אלא שבועה. שנאמר ויואל שאול את העם (שמואל א' י"ד כ"ז). נאמר באן אלה ונאמר להלן אלה. מה אלה שנאמר להלן שבועה אף אלה שנאמר באן שבועה.[1] ומה שכרו של משה. זכה שקיבל ברכה מלפני אלהיו. שנאמר וישא ברכה מאת ה' וגו' (תהלים שם ה'):[2]

אבי שבשמים. יהי שמך הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים. תהא לך קורת רוח (ישראל) [מישראל] עבדיך בכל מקומות מושבותיהם. שכל דברים מכוערין ודברים שאינן ראויין שעשו ישראל לפניך. לא שמרת להם קינאה ונקמה ולא היתגאיתה עליהם. ודברי תורה לא מנעתה מהן. אלא זכרתה להן טובות ולא רעות. (לא) טובות שעשו לפניך ולא רעות שעשו לפניך. אמרתה להם מה שאמרו שפתיך. אל תזכרנה הראשונות ולא העלינה על לב וגו' (ישעיה ס"ד ד'):[3] וכשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהן מלכות שמים בנדבה. אף הוא ירד משמי השמים העליונים ממקום כבודו וגודלו ותפארתו וקדושתו. ושמו הגדול שכן עמהם בנדבה. שנאמר נדיב נדיבות יעץ וגו' (שם ל"ב ח'):[4]

---

[18] בתביה. וכמו שהנחתי עפ"י הכרח הענין. ובד"ו משובש יותר: [19] בד"ו ובילקוט הדברים מקומעים ומשובשים.

מאיר עין פרק י"ז.

[1] מכילתא יתרו פ"א ועיי"ש במ"ע אות ל"ח: [2] במדרש תהלים ובשמות רבה פ"ד מידרש נמי אמשה בשיגוי פגעון: [3] במקרא כתוב ולא תזכרנה: [4] במקרא כתוב ונדיב. בד"ו משובש קצת:

אמר לי. רבי אמור לי כמה נביאים נתנבאו להן לישראל. אמרתי לו. בני ארבעים ושמונה. ומה נישתנו ארבעים ושמונה מארבעים וחמשה. או מחמשים. (אלא) [אמרתי לו]. כנגד ערי מקלט שניתנו ללוים ארבעים ושמונה. וכל הערים אשר תתנו וגו׳ (במדבר ל״ה ו׳).[11] אמרו. לא (פיחתו) [פיחתו] ממה שכתוב בתורה ולא (הוסיפו) [הוסיפו] על מה שכתוב בתורה. אלא כולם נכוחים למבינים וישרים למוצאי דעת:[12] למה בית ישראל דומין בעולם הזה לפני אביהן שבשמים. למלך בשר ודם שיש לו בנים ועבדים הרבה. עמד ובנה בתים הרבה ופלטירין הרבה ומישרין הרבה שאין להן סוף.[13] העלה דבר על דעתו. אמר. אצרף את בניי ואת עבדיי מי שהוא אוהבני וירא ממני. עמד ובנה חצר שהיא ארבע אמות על ארבע אמות. ועשה מבוי על פתחו שהוא ארבע על ארבע טפחים. ועשה לו פשפש קטן שהוא יוצא למישרים גדולים להקביל פניו של מלך. ובאו בניו ועבדיו ועמדו בחצר ובמבוי. והמלך יודע בדעתו מי שהוא אוהבו וירא ממנו. מי שירא ממנו ואינו אוהבו. האוהב וירא מן המלך מצער גופו ויוצא בפשפש שהוא יוצא למשרים גדולים להקביל פניו של מלך. והירא ממנו ואינו אוהבו עומד בחצר ובמבוי. וכך אמר להן הקב״ה לישראל. בניי מפני מה באתי אני להקביל את פניכם. ואתם לא באתם להקביל פניי. שנאמר היושבת בגנים חברים וגו׳ (שה״ש ח׳ י״ג). ואומר הוציא עם עור ועינים למו (ישעיה מ״ג ח׳).[14] אילו עמי הארץ שיש בהן דרך ארץ ושאר המצוות. מרחיקין את עצמן מן העבירה ומכל דבר מכוער. וחרשים ואזנים למו (שם). אילו חכמים ותלמידיהם שמוסרין את עצמן (במשנה) במקרא [במשנה] במדרש בהלכות בהגדות. ועל אלו ואלו הוא אומר לפקוח עינים עורות וגו׳ (שם מ״ב ז׳):[15]

אמר לי. רבי. ומה נשתנה ישעיה בן אמוץ מכל הנביאים שניתנבאו כל הטובות והנחמות לישראל. אמרתי לו. בני. מפני שמקביל עליו מלכות שמים בשמחה. שנאמר ואשמע את קול ה׳ אומר [וגו׳].[16] ויאמר לך ואמרת לעם וגו׳ השמן לב וגו׳ (שם ו׳ ח׳ ט׳ י׳). וכי עלתה על דעתך שאין הקב״ה רוצה בתשובתן של ישראל. חס ושלום. משל למלך בשר ודם שיש לו בן יחיד במדינה. שיגר אצלו שליח. אמר לו. שחוט שוורים הרבה ואכול בשר ובני צאן הרבה. ושתה יין הרבה. ישן ויתעצל במלאכת השדה ובמלאכת בית השלחין. וכל כך למה. כדי שיצא בן המלך לעשות עימו מלאכה בשדה. ויבוא אביו וימצא הימנו קורת רוח.[17] אלא האלהים יודע שלא השיב ישעיה

---

[11] במקרא כתוב כל: [12] תפס לשון מקרא משלי ח׳ ט׳. ואיתנייא בדייתא דתנו רבנן הנו במגילה י״ד ע״א ועי״ש ברש״י ובהגר״א. בד״ו א׳ ל כנגד וכו׳: [13] ומישרין. בד״ו ומישרים. והוא מן מישר בארמית: [14] במקרא כתוב יש: [15] בד״ו משובש קצת. וענין המשל שפתח התורה הוא פשפש הקטן הזה ומי שהיא אוהב וירא יצא דרך הפשפש הזה למישרים גדולים וממקרא מועט יבא להלכות גדולות והירא ישאר בחצר ובמבוי והם אינם גדולים ורחבים כי התורה שבכתב קיצרה ומיעטה לא כן התורה שבע״פ היא כמישרים גדולים: [16] בילקוט ישעיה שם הובא זה ושינה תכגנון כדרכו. והכי הוא שם. פעם אחת הייתי בביהמ״ד וכו׳ כבן שהוא שואל את אביו אמר לי מה נשתנה וכו׳ שנתנבא וכו׳ מפני שקיבל וכו׳. ונוסחא נכונה היא: [17] בילקוט שם ר׳ רע״ח וכי תעלה על דעתך וכו׳ תפץ בתשובתן וכו׳ חס ושלום אלא למצא מהן קורת רוח. משל וכו׳ שגר לו שליח בני שחוט שוורים הרבה וצאן ואכול בשר ושתה יין הרבה ותתעצל במלאכה. וכל כך למה כדי שיצא בן המלך ויבא אביו וימצא הימנו קורת רוח. והשאר קיצץ עד להלן. ובד״ו הדברים משובשים:

הכתוב והגיד עליו לדורות, כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה (בראשית ז' א'). מיכן אמרו, מנלגלין זכות ע"י זכיי וחובה ע"י חייב.[1] וכן במדה הזאת לכל משפחות האדמה בין בישראל ובין באומות.[2] מיכן אמרו, ימי בחורותיו של אדם מאה ועשרים שנה, אחר כך בא לעולם שמחה גדולה:[3] אמרו, יום שמת אדם הראשון עשאוהו יום טוב, ועשו אותו יום משתה ושמחה.[4] וכן היתה שמחה לשלשה דברים הללו, מלאך המות, ויצר הרע, וישיבת בית הכסא: אמר לי, רבי מפני מה את שמח במלאך המות, אמרתי לו, בני אלמלי מלאך המות מה אנחנו עושין לאבינו שבשמים, צא למד מעשרה דורות הראשונים, שהשפיע להן הקב"ה טובה מעין העולם [הבא], ועמדו להחריב את כל העולם כולו:[5] אמר לי, מפני מה את שמח ביצר הרע, אמרתי לו, בני אלמלי יצר הרע כל אותו כבוד לישראל מנין.[6] כשיעלו לירושלים לרגלים, שנאמר שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך (שמות כ"ג י"ז), שם שאנו [עולין להשתחוות כך כל אומות העולם] עתידין להשתחוות למלך מלכי המלכים הקב"ה, שנאמר והיה אשר לא יעלה מאת משפחות הארץ להשתחות לה' צבאות וגו' (זכריה י"ד ט"ז). וזאת תהיה המגפה וגו' שם שם י"ב).[7] וכשיהיו מהלכין בדרך יאמרו, מה מנחה נוליך בידינו, כסף וזהב שלו. אבנים טובות ומרגליות שלו הם, מה מנחה נוליך בידינו, מיד הולכין ומביאין [את] בני ישראל בכבוד גדול, אם מצאו בן אחד, שבע (שנים)[נשים] מניקות אותו. [שניים]. עשר נשים, ארבע עשרה מניקות אותן, ושרות גדולות שבהן, שנאמר והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' (ישעיה ס"ו כ'), שהן מהלכין בדרך מגפפין ומחבקין ומנשקין אותן, ומלחכין עפר רגליהן, שנאמר והיו מלכים אומניך וגו' (שם מ"ט כ"ג), של צדיקים נוטל מהן יצר רע, באו למקרא ולמשנה וללמד דרך ארץ ולעשות רצון אביהן שבשמים:[8] אמר לי, רבי ישיבת בית הכסא מה עניין.[9] אמרתי לו, עתיד הקב"ה לפדות את ישראל מבין האומות, ויביא להן ימות המשיח וימות הגאולה, ויהיו שלשה ברים הללו נטולין מהן לעולם, שנאמר צרור המור דודי לי וגו' אשכל הכופר דודי לי וגו' (שה"ש א' י"ג וי"ד).[10] וכשאנו זוכרים אילו שלשה דברים אנו [שנו] מברכין ומשבחין ומגדלין ומקדשין לאבינו שבשמים:

[1] ספרי פנחס ס"פ קר"ג עיי"ש במ"ע אות י"ט: [2] בד"ו כולא משובש קצת: [3] לדעת בעל הספר המאמר והיו ימיו מאה ועשרים שנה (בראשית ו') הם ימי בחרות ומכאן ואילך יזקן והולך לבית עולמו. שחרי אחד דור המבול האריכו ימיהם יותר מק"כ שנה צא ולמד מהאבות. אח"כ בא לעולם שמחה גדולה, שנתקצרו ימיהם וכמו שמבאר והולך: [4] לפי שכבר היה למשא לעצמו ולאחרים ודוגמא למאמר זה לו לא נודע לי: [5] כ"ה בד"ו. והמיתה היא לטובתו של אדם וזכותו ולתיקון העולם ובב"ר פ"ט אמרו בתור דתו של ר"מ מצאו כתוב והנה טוב מאד והנה טוב מות. והאריכו במעלת נזירה זו למין האדם לצדיקים ולרשעים: [6] בד"ו לא היה כל אותו כבוד לישראל מנין כשיעלו וכו'. ואין זה אלא תעדובות ב' נוסחאות הגה"ה בתי עפ"י הכרח הענין: [7] נוטל בנקודת שורו"ק. וחמאמר מקוטע. וענינו כעין שאמרו בסוכה ג"ב ע"א כדדריש רבי יהודה לע"ל מביאו הקב"ה ליצה"ר וישוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים וכו' עיי"ש. וכוונת תשובה זו היא שכל זכותן של צדיקי ישראל היא שיצרן מסור בידן וכובשין אותו. וכל הכבוד שזוכין לכך הוא ג"כ מעניין היצר. אלא שנוטל צד הרע שבו. ובב"ר שם אמרו בשם רשב"ג הנה טוב מאד זה יצ"ט והנה טוב מאד זה יצה"ר שאלולי יצה"ר לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד ולא נשא ונתן, ובגל הספר אמר שאף הטובה שניבאו הנביאים מסוג זה הוא: [8] שמתכוזה האדם כבהמה. והשיבו שכל שמה תו באלו השלשה היא על העתיד לבא ואף זו תבטל לע"ל ויהיו כאוכלי המן שנבלע באברים: [10] אולי דרש עין גדי שעתיד לגדד משתיתן של או"ה כמו שדרשו בב"ר פע"א בשם גד וב"ה בתרגום ירושלמי שם:

שנאמר חזית איש מהיר במלאכתו וגו' (משלי כ"ב כ"ט).[46] מיכן אמרו. פועל שקיבל מלאכתו של בעל הבית. חובה עליו לעשותו כמות שהוא חפץ בו. ואם אינו עושה לו רצונו. עליו הוא אומר. ארור עושה מלאכת ה' רמיה וגו' (ירמיה מ"ח י'):

דרי הוא אומר. גבר יהיר לא ינוה (וגו') אשר הרחיב כשאול נפשו וגו' (חבקוק שם).[47] מתוך שהוא אוכל ושותה (לפי) [כפי] שלא נברא העולם אלא לכך יעשה אדם כטוב בעיניו: והוא כמות לא ישבע (שם).[48] מה מלאך המות הזה אפילו נותנין לו כל העולם כולו. אין דרכו לישבע. אף כל המשכים ומעריב על היין אין דרכו לישבע. עליו הוא אומר. מארת ה' בבית רשע (משלי ג' ל"ג): ויאספו אליו ויקבצו אליו כל הגוים וכל העמים (חבקוק שם).[49] ולא כל הגוים ממש וכל העמים ממש. אלא מתוך שאכל ושתה נותן עיניו בכל העבירות שאומות העולם עושין וע[ו]שה אותן. לכך נאמר ויאספו אליו. ומה עינין שלאחריו. הלא אלה כולם עליו משל ישאו וגו' (שם ו'). ולא עוד אלא שהוא יושב וסותר כל מעשה ידיו של הקב"ה מיום שנברא העולם עד אותה שעה. לכך נאמר למי אוי למי אבוי:[50]

דבר אחר למי אוי. לשפתות חלקות ו[ל]לשון מדברת גדולות. ולעזי פנים עם כל אדם. ולנסי הרוח עם כל אדם. ולבעלי בתים שאינן מרחיקין [עצמן] מן הגזל. ולדוה בנדתה:[51]

* * *

פעם אחת הייתי יושב בבית [ה]מדרש הגדול בירושלים. ובא תלמיד אחד ושאלני דבר. כבן שהוא שואל את אביו. אמר לי. רבי מפני מה נשתנו דורות הראשונים מכל הדורות כולן שרבו ימיהם והאריכו שנים. אמרתי לו. בני לבודקן האריכו שנים. לעשות גמילות חסדים זה עם זה. מניין. תדע לך שכן. צא למד מעשרה דורות ראשונים. אדם שת אנוש. קינן מהללאל ירד. חנוך מתושלח למך נח (דה"א א'). אדם בא לעולם. בא שת בנו אחריו. בא אנוש בנו אחריו. אמרו לו לאנוש. עבוד את אביך. היה זבר ומפרנסו ומכלכלו. עבוד את אבי אביך. אמר. איני חייב בו. הניח את אדם. בא אנוש לעולם בא קינן בנו אחריו. אמרו לקינן עבוד את אבי אביך. אמר. איני חייב בו. וכן כולן עד נח. בא נח. אמרו לנח. עבוד את אביך. היה זבר ומפרנסו ומכלכלו. עבוד את אבי אביך. קיבל עליו. היה זן ומפרנס את אביו ואת אבי אביו וכל אבותיו שהיו באותה שעה. ולא עוד אלא שהוא יוצא וממחה ברבים כל אותן מאה ועשרים שנה עד שלא בא המבול. לפיכך בא

---

[46] לדעת בעל הספר שורש היר ענינו זריזות: [47] במקרא כתוב ולא ינוה. והנתתי מסכרא ב
[48] במקרא כתוב ולא: [49] במקרא כתוב ויאסף אליו כל הגוים ויקבץ אליו כל העמים: [50] בד"ו משובש
קצת: [51] בד"ו משובש קצת. והשתא כולל הדברים שהזכירם בפרטים:

* * *

מאיר עין פרק (ט"ו).

אמר מאיר איש שלום בכת"י אין כאן פיסקא ואף בד"ו אין כאן פיסקא אלא שנדפס בראש העמוד פרק י"ו ובסוף כתוב סליק פירקא י"ו. ואין מזה ראיה למנות כאן פיסקא שטעותים כאלה הם רגים בד"ו. אבל בעל זקוקין דנורא עשה כאן פיסקא ואחריו הלכו כל המחברים שנשתמשו בזה הספר ע"כ מוכרח אני להניח סדר הפיסקאות כפי שרגיל:

שם נ"ו.[39] מיכן אמרו. הרואה דם כתיפה של חרדל ואמרה. מי רואה [אותי] אין בכך כלום. העבירתו מנגד פניה פעמים ושלש. עם זכר עד חמשה פעמים עברה על מה שכתוב בתורה. ואשה כי ישכב וגו' (שם י"ח). נעשה זבה מתוך זבה:[40]

ואשה כי תהיה זבה דם וגו' (שם י"ט). מה תלמוד לומר בבשרה (שם). מלמד שהיא מטמאה מבפנים כמבחוץ.[41] ר' ישמעאל אומר פרשה זו יצאת מכלל (עבירה) [חבירתה]. לכתחילה לא נאמרה אלא ללמד על בנות ישראל שהן מטמאות כזבין.[42] ר' מאיר אומר לא נאמרה פרשה זו אלא למצוות פירייה וריבייה. שאפילו אכל כל מאכל ושתה כל משקה אינו נהנה כלום. לכך נאמרה תורה. שבעת ימים תהיה בנדתה (שם).[43] אם חזרה ועשתה תשובה מרפין אותה מיד. ואם לאו הרי היא בחזקתה עד יום מיתתה. שנאמר ואשה כי יזוב זוב דמה וגו' (שם כ"ה):[44]

ברוך המקום ברוך הוא שנתן דברי תורה לישראל שילמדו מהן דרך ארץ שלא ירבו עונותיהן בעולם. שכל העובר על מה שכתוב בתורה לוקה. שנאמר למי אוי למי אבוי (משלי כ"נ כ"ט):[45] מיכן אמרו. כל המשכים (ומשחיר) [ומעריב] על היין סימן רע לו. והוא בידו עוקר עצמו. עליו הוא אומר. ואף כי היין בוגד גבר יהיר וגו' (חבקוק ב' ה'). ואין יהיר אלא לשון זריזות ומהירות

---

[39] במקרא כתוב וזאת. בד"ו מקוטע ומשובש. ובילקוט פ' מצורע ראה אדם וכו' העבירו מנגד פניו

שו כ ראה קרי אמר מי ראה אותי וכו' עבר על מה שכתוב פעמים שלש עם גבר שהו(א) נעשת זב מתחלת

דר כיו מת"ל איש איש למקרה לילה וכו' שנ' וזאת תהיה טומאתו בזובו. והשאר קיטע. ונראה דעיקר

הנו בוסחא היתה. שוב ראה קרי וכו' (כמו שהוא בילקוט) עבר על מה שכתוב בתורה ואיש כי תצא וגו' סוף

שנ בעשה זב מתוך דדכיו. שנ' הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר שהוא נעשה זב מתחלת דרכיו

שנא באמר וכו'. ונקטע הכא והכא: [40] כ"ה גם בד"ו אלא ששם בשיבוש אם זכר באל"ף. ואשה כי ישכב

ליתא במקרא. ונראה שהוא המקרא ואשה אשר ישכב איש אותה שכבת זרע וגו'. ולדעתי פי' המאמר

הסתום הזה הוא דבבא קמייתא אייתי בטפת דם וכבא ב' אייתי בפולטת ש"ז דצריכה טבילה וס"ל כר"ע

פ"ה דמקואות לעולם חמש עונות היא טמאה. וזהו שאמר עם זכר כלו' ששימשה וצריכה טבילה. טבלה

שלש לטמא עד ה' פעמים. דהיינו בכל עונה ועונה מה' עונות. עברה על ואשה אשר ישכב איש אותה.

נעשה שנעשית זבה מתוך זבה. שתזוב דם על נדתה. כלשון המקרא ואשה כי תהיה זבה דם וגו' פסוק

ט ה ואשה כי יזוב זוב דמה וגו' פסוק כ"ה: [41] כ"ה בתו"כ שם: [42] שהנדה טמאה כל שבעה ידענו

פ' יולדת ושהיא בכרת כל שבעה ידענו מפ' ערויות וא"ר ישמעאל פרשה זו יצאת מכל שאר הפרשיות

אין ענינה דרך חולי היוצא מן ההרגל כזב וזבה אלא כך היא טבעה של אשה ולא נאמרה כאן אלא

פי שתרשוה בחומר הטומאה כזבין. ובילקוט שם הנוסחא ואשה כי תהיה זבה ריא פרשה זו נאמרה

כלל הבירתה לא בתחלה נאמרה אלא ללמד את בנות ישראל שיהו טובלות מן הנדה. וזהו ג"כ בכלל

טמ טמאות כזבין שצריכות טבילה דלא איתפרש בתורה כמו שביארתי לעיל. ועפ"י הילקוט הנהתי ובד"ו

שו כוב קצת יותר שכתב שיצתה מכלל עבירה לכתחלה נאמרה וכו': [43] ברייתא משובשת היא ובד"ו

שו כובשת יותר. ובגמרא נדה ל"א ע"ב גרסינן הניא היה ר"מ אומר מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה מפני

מרני גיל בה וקץ בה אמרה תורה תהא טמאה שבעה ימים כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת כניסתה

לחופ חופה. והיה מקום להגיה. ואינו נהנה אין בכך כלום אבל אם אינו נהנה באשתו נמצא בטל מפריה

ורביי ייה לכך אמרה תורה וכו'. אולם בילקוט שם כך היא הנוסחא רמ"א לא נאמרה פרשה זו אלא על

מצוו וה פריה ורביה שאפילו אוכלת כל מאכל ושותה כל משקה אינו קווט בה שנאמר שבעת ימים תהיה

נדה תה אם כן למה אמרה תורה נדה שבעה אלא מהוך שהוא רגיל וקווט בה לכך נאמר שבעת ימים תהיה

נדה תה יום טבילתה כיום כניסתה לחופה אם חזרה ועשתה תשובה וכו'. ונוסחא זו ג"כ משובשת וצריכה

תיקון. וקווט כמו וקץ: [44] בבא זו אין לה שום ענין לכאן. והיא ג"כ בילקוט. ולדעתי היא מסורסת

ושיי יכה לעיל נעשה זבה מתוך זבה אם חזרה ועשתה תשובה וכו': [45] בד"ו עונותיהן של ישראל וכו'

שכר טוב בתורה עוקר עצמו ועליו הוא אומר למי אוי:

מי שהן עלובין ואינן עולבין, ושומעין חרפתן ואינן משיבין· ועושים מאהבה· ושמיחין בייסורין· עליהן הוא אומר· ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה' ל"א):[34] הניבזין בעיניהן· ומאוסין בפני עצמן· ומשפילין את רוחן· וכובשין את יצרן· עליהן הוא אומר· כה אמר ה' גאל ישראל קדושו וגו' (ישעיה מ"ט ז'):[35] בעלי אמונה· ומשיבי פקדון· ומחזירי אבידה· ומכסה רזין· עליהן הוא אומר· עיני בנאמני ארץ וגו'· (תהלים ק"א ו'):[36] העושה חפצי אשתו· ומנהיג את בניו בשורה· ומשיא אשה לבנו קטון עד שלא יניע לפירקן[ו] קודם שיבא לידי חט· עליו הוא אומר· וידעת כי שלום אהלך וגו'· וידעת כי רב זרעך וגו' (איוב ה' כ"ד וכ"ה):[37] הנושא את בת אחותו· והאוהב את שכיניו· והמקרב את קרוביו· והמלוה סלע לעני בשעת דוחקו· עליו הוא אומר· אז תקרא וה' יענה וגו' (ישעיה נ"ח ט'):[38]

ראה אדם קרי חייב טבילה מן התורה· אמר· מי רואה אותי אך בכך כלום· העבירו מנגד פניו עד שלשה פעמים· ועבר על מה שכתוב בתורה· ואיש כי חצא ממנו שכבת זרע וגו' (ויקרא ט"ו ט"ז)· סוף שנעשה זב מתוך דרכיו· שנאמר וידבר ה' [וגו'] איש איש כי יהיה זב (שם א' וב')· מה ת"ל איש איש· אלא איש לבשרו ואיש למקרה לילה· אם חזר ועשה תשובה מרפין אותו· ואם לאו הרי הוא בחזקתו עד יום מותו· שנאמר זאת תהיה וגו'

עליהם הכתוב אומר ישובו רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלהים (זה ליתא לפנינו) ואומר מעות לא יוכל לתקן, ובהגר"א אין מורישין וכו' לבני בניהם. החנפים וחשקרנים ופועלי און עליהם הכ"א כי לא לפני חגף יבא וגו' ואומר דובר שקרים וגו'. והנה לדעתו ואלו שאין מורישין וכו' נמשך אבבא קמייתא. אמנם לפנינו אלו תנן ומה שמוחק בבא זו וגורס אחרת טעמו נעלם ממני: [34] גם זה שם אחר ה' בבות אחרות הנעלבין ואינן עולבין וכו' ואיתנייא ברייתא דתנו רבנן בגמרא שבת פ"ח ע"ב ובגיטין ויומא ונסכתן שם: [35] בר"ו משובש קצת. ובד"א שם. והמאוסין בעיניהן והנבזים בפניהם והכובשין את יצרן והמשפילים את רוחם עליהן הכתוב אומר וכו'. ונוסחתנו עדיפא דהכי סדר המקרא נבזה בעיניו נמאס תהלים ט"ו. נמבזה ונמס ש"א ט"ו. וכן שפלות הרוח היא סבה לכבישת היצר: [36] בר"א שם בעלי אמנה ומכסי רזים ומשיבי פקדון ומחזירי אבידה וכו'. וזה הסדר נראה יותר נכון. והוא בלשון חכמים: [37] בד"ו והעושה וכו' קטן עד שלא יגיעו לפרקן. ובד"א שם האוהב את אשתו כנפשו והמכבדה יותר מגופו והמדריך בניו בדרך ישרה והמשיא אשה לבנו סמוך לפרקן קודם שיבא לידי חטא עליהן הכתוב אומר וכו'. ובגמרא איתנייא ברייתא דתנו רבנן ביבמות ס"ב ע"ב וסנהדרין ע"ו ע"ב. ושם תני רישא כמו שהוא בסמ' דרך ארץ. ובסיפא תני והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה והמשיאן סמוך לפירקן. ושם בסנהדרין אר"י אמר רב המשיא את בתו לזקן והמשיא אשה לבנו קטן והמחזיר אבידה לכותי עליו הכתוב אומר למען ספות הרוה וגו' מיתבי האוהב את אשתו כגופו וכו' סמוך לפירקן שאני עיי"ש ברש"י. והא דר"י אמר רב הוא ג"כ בד"א שם קודם לפרקן המשיא אשה לבנו קטן והמשיא בתו לזקן וכו'. ע"כ גרסי והמשיא אשה לבנו סמוך לפרקן. ולא תני לבבו קטן. ועיי' במכילתא דמשפטים. אם אחרת יקח לו מבאן אמרו חייב אדם להשיא את בנו קטן ובמ"ע שם· ונראה דנוסחא עתיקא ומשיא אשה לבנו קטן קודם שיבא לידי חטא. ואיתוסף בגיליון עד שלא יגיעו לפירקן כמו שהוא בד"ו עפ"י הגמרא ובא לפנים. והוגה בכת"י אחד עד שלא יגיע לפרקן וכעין שהוא בסמ' ד"א וממנו הויתק הכת"י שלנו ואישתבש מן לפירקן דחילופי ו"ו ונו"ן סופית רבים הן עד למאד. וענין הפצי אשתו גרסינן בסמ' כלה מה יעשה אדם ויהיו בניו עשירים ויתקיימו יעשה הפצי שמים וחפצי אשתו ואלו הן חפצי שמים וכו' אלו הן חפצי אשתו ר"א אומר יפתה אותה בשעת תשמיש ר' יהודה אומר ישמחנה בשעת תשמיש וכו' ובברייתא דסמ' כלה רבתי פ"ב תני לה נמי ובסגנון אחר. וע"כ שבקי בתראי הלשון חפצי אשתו ופירשום והרחיבום האוהב אותה כגופו ומכבדה יותר מגופו. ועכ"פ נוסחת הספר היא נוסחא העתיקה: [38] בר"א שם האוהב את שכיניו והמקרב את קרוביו והנושא את בת אחותו והמלוה פרוטה לעני וכו'. ונוסחא הגוגה היא דתני בת אחותו בהדי מקרב את קרוביו. וחכי איתנייא בברייתא דיבמות שם. ועיי"ש ברש"י ותו':

וחכמה ועם כל אדם בעולם. נהג אדם גסות הרוח עם אביו ואמו. עם אשתו
ובניו. ועם רבו שלימדו מקרא ומשנה וחכמה. ועם כל אדם בעולם. העז
אדם פניו באביו ואמו ומי שהוא גדול ממנו. מראין את הנגעים בגופו. ואם
חזר ועשה תשובה מרפאין אותו. ואם לאו. הרי הוא בחזקתו עד יום מותו:
אהב אדם את הנזל והירבהו מכל מקום. מראין את הנגעים (ישתי) [בשתי]
ערב ובבגדים נאים שלו. חזר ועשה תשובה מרפין אותו. ואם לאו. נוטלין
את הבגדים ושורפין אותן בפניו: בא עני ועמד על פיתחו של בעל הבית.
אמר לו. הלויני קב אחד של חטים. קב אחד של שעורים או של תמרים.
אמר לו. העבודה אין לי חטים ואין לי שעורים [ותמרים]. ויש לו. מראין
את הנגעים בקירות ביתו. ואם חזר ועשה תשובה מרפין אותו. ואם לאו.
אין שכיניו ובני עירו נותצים את קירות ביתו עד שמגיעין אותו לארץ.
כשהן מוציאין את כליו לחוץ אומרים. לא אמר זה. אין לי חטים. ויש לו.
אין לי שעורים ותמרים. ויש לו: ברוך המקום ברוך הוא שהוא מקדש את
שמו הגדול בגלוי לעולם. לכן הוא אומר. בהתחברך עם אחזיהו (דהי"ב כ' ל"ז):[28]

האומנין והזהתנין ועזי פנים.[29] עליהן הוא אומר. כי זרועות
שעים וגו' (תהלים ל"ז י"ז): חורשי רע. ומהפכי דברים. [מעמיקי] שפה.
חליקי לשון. עליהן הוא אומר. יהי דרכם חושך וחלקלקות וגו' (שם ל"ה ו'):[30]
כין בסתר. ומחללי השם בגלוי. ומליזין בדברים. ומטילי מחלוקת. עתידין
היות בקרח וכעדתו. ועליהן הוא אומר. ותכס עליהם הארץ (במדבר י"ו ל"ג):[31]
צרי פירות. ומלוי בריבית. ומקטיני איפה. ומפקיעי שערים. עליהן הוא
מר. נשבע ה' בגאון וגו' (עמוס ח' ז'):[32]

אילו שאין מורישין לבניהם. ואם הורישו לבניהן אין מורישין
ני בניהם. משחקין בקוביא. ומלוי בריבית. ומגדלי בהמה דקה. ומעות
בחוצה לארץ. והכהנים והלויים שלוין על חלקם. והמינים. והמסורות.
משומדים. והמחללי שם שמים. והחניפין. עליהן הוא אומר מעות לא יוכל
תקון (קהלת א' ט"ו):[33]

---

[28] עיי' בויקרא רבה מצורע פי"ז הה"ד יגל יבול ביתו וגו'. ושם ובתנחומא על י' דברים נגעים
אים ם: [29] בכת"י מקום פנוי כג' מלות לרמז על החסרון. ובד"ו והנהתנין. במס' ד"א רבה פ"ב שנו
אמו מתנין והגפתנין (בהגהת מהריע"בן צ"ל והגיוחנין) והזהתנין (בהגהה שם שדעתו זהה עליו וגסה)
הזד דונין ועזי פנים ובעלי זרועות עליהן הכתוב אומר כי זרועות רשעים וגו'. וכתב בעל נחלת יעקב האמתנין.
אמי ים לפנים ישבו בה מיתרגם האמתנין ובהגרי"ב שמטילין אימה. וארמוז עוד על תוספתא דסוטה פי"ד
ישר רבו זהוחי הלב רבו מחלוקת בישראל והן שופכי דמים. וענינם כפי שפי' בערוך כמו זהוחי הלב. ויש
הגיו יה לפנינו. האימתנין והזהתנין ועזי פנים והזדונין ובעלי זרועות: [30] בד"ו ומעמקי שפה ומחלקי
לשון ן. ובד"א רבה שם. חורשים רע ומחשיבים דברים (ובהגר"א חורשי רע ומחשבי) ומפטידי שפה ומחליקי
לשון ן. ואולי צריך לחגיה לפנינו מפטידי שפה ובכת"י כאן מקום פנוי והשלמתי עפ"י הד"ו: [31] בד"א
רבה. מכין בסתר ומחרפין בגלוי ומזילי הרבים (ואולי צ"ל כן לפנינו) ומטילי המחלוקת עתידין וכו':
[32] בד א רבה. עוצרי פירות ומפקיעי שערים ומקטיני איפה ומגדילי השקל (לפנינו ליתא) ומלוין ברבית עליהן
הכתו תוב אמר זכו'. ובב"ב צ' ע"ב הוא ברייתא דתני רבנן בסדר שלפנינו. אלא דהתם ג' אוצרי באל"ף.
ומיית תי רישא דקרא לאמר מתי יעבור וגו' וכתוב נשבע וגו'. ואע"ג דבקרא ולהגדיל שקל כתוב בברייתא
ליתא: [33] בד"ו שעלו על חלקם (והוא שיבוש) וכו' והמומרים ומחללי וכו'. ובד"א רבה ואלו וכו' ואם
מוני שין לבניהם וכו' המשחק בקוביא ומלוה ברבית (והסגירוהו שם ואין לזה טעם) והמגדל בהמה דקה
והגו שא ונותן ממעות שביעית (זה ליתא לפנינו) והמעות הבאות מהדינת הים זכהן ולוי שלו על חלקם
והעצ וקין (היינו המינים שלפנינו) והמסורות והחנפות ומחללי שם שמים (והמשומדים השמיטו המדפיסים)

ולבניו ולבני ביתו. געו בכלים ועשו מה שאתם רוצים. והלא אין טבילה לנידה מן התורה. אינו רואה קורת רוח בעולם:[24]

מעשה באדם אחד. שקרא מקרא הרבה ושנה משנה הרבה. נכנס לבית עולמו בחצי ימיו. ונעשת אשתו כשוטה. והיתה מחזרת על פתחי חבירים של בעלה. אמרה להם. רבותיי. בעלי קרא הרבה ושנה הרבה ולמה נכנס לבית עולמו בחצי ימיו. ולא הושיבוה כלום דבר. פעם אחת הייתי מהלך בשוק. ונכנסתי לבית חצרה. באתה וישבה כנגדי והיתה בוכה. אמרתי לה. בתי למה את בוכה. אמרה לי. בעלי קרא הרבה ושנה הרבה מפני מה נכנס לבית עולמו בחצי ימיו. אמרתי לה. בתי בשעת נידה מה היה אצליך. אמרה לי. רבי. היה אומר לי. דחי כל אותן הימים שאת רואה בהם דם. ושבי שבעה נקיים שלא תבואי לידי הספק. (אמרה) [אמרתי] לה. בתי יפה אמר לך. שכך שנו חכמים בזבים וזבות נידות ויולדות שלאחר שבעה טהורין לבתיהן. שנאמר ואם טהרה מזובה וספרה לה וגו' (ויקרא ט"ו כ"ח). באותן הימים לבנים מהו אצליך. שמא הסכתה לו את שמן בידך. ונגע (בו) [בין] אפילו באצבעו הקטנה. אמרה לי. חי ראשך. רחצתי לו רגליו וסכה אני לו שמן. וישינה אני עימו במטה. אבל לא הסיח דעתו לדבר אחר. אמרתי לה. בתי. ברוך המקום שאין לפניו משוא פנים. שכך כתוב בתורה. ואל אשה בנדת טומאתה [וגו'] (ויקרא י"ח י"ט). יכול יחבקינה וינשקנה וידבר עימה דברים של תפלות. ת"ל לא תקרב (שם). יכול תישן עימו בבגדיה על המיטה ת"ל לא תקרב. (יכול תישן עמו בבגדיה על המיטה ת"ל לו) כדי שלא יאמר אדם לעצמו. אסור לבשרה אסור למיטתה. פירשה מן הנידה. תאמר (מותר) [אסור] לבשרה (ואסור למיטתו) [ומותר למיטתה]. חזר הכתוב ופירשה בקבלה על ידי יחזקאל בן בוזי הכהן. על ההרים לא אכל ועיניו לא נשא [וגו'] (יחזקאל י"ח ו').[25] הרקשה נידה לאשת איש. לנידה [הזהיר][26] עליך בכל מיתות האמורות בתורה. ואומר רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה (עמוס ג' ב'). אילו ישראל מתוך שבעים לשון. על כן אפקוד וגו' (שם). אילו תלמידי חכמים מתוך בית ישראל. אמרתי לה. בתי בואי ולמדי ממה שכתוב בתורה. שכר מצוה מצוה. ושכר עבירה עבירה (אבות פ"ד מ"ב):[27] הירבה אדם לשון שוא לשון שקר עם אביו ועם אמו עם אשתו ועם בניו. עם רבו שלימדו מקרא ועם רבו שלימדו משנה

[24] בד"ו משובש. ובילקוט שם נשתבשו הדברים בבכיה מעוררת שחוק. שטעה המעתיק במלת געו (משרש נגע) וכתב געו בבכיה (משרש געה) ומתוך כך שיבש עוד את המאמר עי"ש. והיתה דעת בעל הכת הנזכרת שהזב ודאי חמור שסופר ז' ימים לטהרתו וטעון מים חיים וביום הח' כפרה. ולדעתו כיון שספר ז' לטהרתו פסקה ממנו חומר טומאת זב ואינו אלא טמא לתרומה וקדשים וכמו כן טבילת נדה היא לתרומה וקדשים. אבל אחר שבעה יצאה מכלל ערות וחומר טומאתה. ומי שאינו נזהר מטומאה כגון בזכר הזה או שהוא טמא (עיי' רש"י שבת י"ג ע"א) אין לו להקפיד עוד. שאינה בכרת שיוצאה מכלל ערוה. וחשוב לו שטבילת נדה מן התורה שלא יצאה מכלל נדה שתהא בנדתה עד שתבא בטים. ולכך צריך להרחיקה אפי' ממגע כלים בזמן שאין הקפר על הטומאה. וע"ז הביא הסיפור דלהלן: [25] במקרא כתוב אל: [26] בכת"י כאן מקום פנוי ומנוסחת הד"ו למדתי להשלים החסרון: [27] הובא בילקוט שם פ' מצורע בשינוי סגנון עד ת"ל לא תקרב. ואח"כ קושט מן כדי שלא יאמר עד ראה אדם קרי דלהלן. ובד"ו שינה ג"כ הסגנון. ובשבת י"ג ע"א גרסינן. תני דבי אליהו מעשה בתלמיד אחד וכו'. והוא שם בסגנון אחר (ועיי"ש בתו'). ומסקי בגמרא מאי דאמרו במערבא בענין שהיתה עמו במטה. ובאדר"נ בפ"ב מסופר ג"כ בסגנון אחר ואין אליהו המספר שם אלא שסופר פעם אחת נזדמן לה אליהו ז"ל אמר לה וכו'. וע"ע בתנחומא מצורע ילמדנו רבינו מהו לנדה שתישן עם בעלה וכו':

ש[illegible]שלש סאין של תמרין. לאחר מיכן נטלתי את המעות ולקחתי בהן כד אחד
ש[illegible]של שמן. והנחתיו במקום שמכרתי התמרים לנוי. נקרע הכד ונשפך השמן
יו[illegible]הלך לו.[17] אמרתי לו. בני הכתוב אומר. לא תעשוק את רעך (ויקרא י"ט י"ג).
ר[illegible]עך הרי הוא כאחיך. ואחיך הרי הוא כרעך. הא למדת. שגזל הגוי גזל.
וא[illegible]ין צריך לומר אפילו של אח. ומתוך שהקב"ה ראה את בני אדם בעונותיהן
ש[illegible]הן עושקין וגוזלין וחומסין זה בזה. חזר ופירש בקבלה על ידי יחזקאל בן
בר[illegible]וזי הכהן. ואביו כי עשק עושק וגזל גזל אח (יחזקאל י"ח י"ח):[18]

אמר לי. רבי בת חמורה או בת בת. אמרתי לו. בני בת ערוה ובת
ה[illegible]בת ערוה. כך הבת כמוה בת הבת. אמר לי. רבי והלא אין כתוב בתורה
ער[illegible]רות בתך לא תגלה. אמרתי לו. בני ולאו קל וחומר הוא. ומה אם בת בנו
וב[illegible]ת בתו של אדם אסורה לו. בתו לא [כל] שכן. ת"ל ערות אשה ובתה
לא[illegible]א תגלה (ויקרא י"ח י"ז). בין אשה ובתה משלו. בין אשה ובתה ממקום אחר.
אר[illegible]ת בת בנה ואת בת בתה (שם):[19]

אמר לי. זב חמור או נידה חמורה. אמרתי לו. בני נידה חמורה מזב.[20]
אמ[illegible]ר לי. והלא לא למדנו טבילה לנידה אלא מן הזב.[21] אמרתי לו. בני והלא
דב[illegible]רים ק"ו. מה אם הזב שאינו פרה ורבה טעון עשר טומאות ושבע טבילות
ש[illegible]בתורה.[22] [נידה שהיא פרה ורבה לא כל שכן].[23] הא כל האומר לאשתו

---

[17] בילקוט שינה הסגנון קצת: [18] בילקוט קיטע ושינה הסגנון: [19] כמו מה ת"ל ערות וגו'
ואמ[illegible]ר דלהכי כתוב אשה ובתה וגו' אף שהיא ממקום אחר שאינה בתו. [20] שנדה בכרת ואין הזב בכרת:
[21] ע[illegible]נין טבילת נדה מילתא דלא מיחוורה ומייתי לה מקריין סגיאין. להלן בפרקין מייתי לה ר' ישמעאל
(בני [illegible]' הילקוט עיי' להלן) מזבה. ובתו"כ ובשבת ס"ד ע"ב יליף לה ר"ע מן והדות בנדתה תהא עד שתבא
במי[illegible]ים. וביומא ע"ח ע"א הביאו תתו' מר' יהודאי גאון דהיא ק"ו ממגעת. ור"ת פי' דנפקא מדכתיב במי נדה
ודר[illegible]שינן מים שהנדה טובלת בהן. ועיי' בתו' חגיגה י"א ע"א דק"ו דר"י גאון פריכא היא. והרמ"בם בפ"ד
מה' [illegible] איסורי ביאה פ"ד כתב אבל נדה וזבה וילדות שלא טבלו במי מקוה הבא על אחת מהן אפי' אחר
כמו[illegible]ה שנים חייב כרת שבימים וטבילה חלה הכתוב שנ' ורחצו במים זה בנין אב לכל טמא שהוא בטומאתו
עד [illegible] שיטבול. ואף לזו יש פירכא שאף אם תהיה בטומאתה עד שתטבול בכל חומר טומאה שלה מ"מ מגלן
שתו[illegible]הא בברת כשאר כל העריות שהרי לא העראה את מקורה. ודר"ע עדיפא מכולהו שאמר כנדתה תהא
עד [illegible] שתבא במים. והנה בזב כתוב וכי יטהר הזב וגו' ורחץ בשרו וגו' (ויקרא ט"ו י"ג) ובזבה כתוב ואם טהרה
מזוב[illegible]בה וספרה וגו' ואחר תטהר (שם שם כ"ח) ופ' ואחר תטהר כמו שתרגם יונתן ובתר כדין תטבול וגו'.
אבל [illegible]ל בנדה אמרה תורה שבעת ימים תהיה בנדתה (שם שם י"ט) ולא הודיעה אותנו מה תעשה אחר
שבע[illegible]עת הימים אם היא כל זמן שלא טבלה בכל הומר הכתוב שם או פסקה מחומרת טומאתה אלא שאינה
טהור[illegible]ורה ותריכה טבילה לטהרה כאדם הנוגע בנדה. ודעת זה השואל דטבילת נדה היא מהיקש שכתבה
תתור[illegible]ורה תורת הנדה בין זב לזבה ולמדנו מזב שהוקדם לה בפרשה שצריכה טבילה אבל אינה חמורה מזב
ולא [illegible]א אחר שבעת ימיה אינה בנדתה לענין חומר הטומאה ולענין כרת. והשיב לו שטבילת נדה מק"ו מזב
לפיכ[illegible]ינן לה ולא מהקישא לפי שנדה חמורה: [22] זב אינו פרה ורבה דתשמיש קשה לו (עיי' בפי' ר"ע
שבר[illegible]בת פ"א מ"ג). א"נ קים לחו דזב אינו יכול להוליד; טעון עשר טומאות. הוא עמוס בעשר טומאות
וכתי[illegible]תובין כפ' זב מצורע ט"ו. ג"פ כתוב יטמא. ב' בפסוק ד' וחד בפסוק ט'. ששה פעמים כתוב וטמא עד
הער[illegible]ערב. בפסוק ה' ו' ז' ח' י' י"א שהם ט'. וחד טמא הוא בפסוק ב' הרי עשר טומאות. ושבע טבילות שו"פ
כתוב[illegible]תוב בתורה ורחץ במים. בפסוק ה' ו' ז' ח' י' י"א וי"ב. והוא לא יקלקל זרעו אחריו. ובפרשת נדה שם
כתוב[illegible]תוב ח"פ יטמא וב"פ וטמא עד הערב וחד וטמא שבעת ימים שהם שמונה. ורחץ במים כתוב שם ב"פ.
ונדה[illegible]ה פרה ורבה ומקלקלת את זרעה שבניה מצורעים כמ"ש בויקרא רבה פט"ו מי שהולך אצל אשתו נדה
עושי[illegible]שה בנים מצורעים. וקרי עלייהו שם אבות יאכלו בוסר וגו' אבותינו חטאו ואינם וגו'. ובמס' כלה רבתי
פ"א [illegible] בני נדה סופן להצטרע. ואם זב צריך טבילה לטהרתו ק"ו לנדה: [23] כ"נ להגיה. והובא בילקוט פ'
מצור[illegible]ע. פ"א בא א' וישב כנגדי והיה בו מקרא ולא משנה א"ל רבי זב חמור וכו' ושינה וקיטע כדרכו.
הגי[illegible]נדה שהיא פרה ורבה לא כ"ש שתשמור עצמה מעשר טומאות וז' טבילות:

שאמרתי לך מתחילה. דברין הרבה יש לנו וחמורין הן ולא צרך הכתוב לאמרן. לפיכך הטילן על ישראל. אמר. הן יבדילו אותן. כדי להרבות את שכרן. הכתוב אומר כבד את אביך ואת אמך. לא תרצח לא תנאף לא תגנוב לא תענה לא תחמד (שמות ב׳ י״ב עד י״ז). והא אין שם גזל של אח.[13] אבל הייתי אומר. מתוך דברי תורה מתייסרין ומתוך דברי תורה מתרפאין. שנאמר נפשי אויתיך בלילה וגו׳ (ישעיה כ״ו ט׳).[14] מיכן אמרו. בשמונה דברים העולם חרב. ובארבע דברים העולם מתיישב: בשמונה דברים העולם חרב. על הדינין. ועל העבודה זרה. וגילוי עריות. ושפיכות דמים. וחילול השם. ודברים מכוערין שאדם מוציא מתוך פיו. וגסות הרוח. ולשון רע. ויש אומרים אף על החימוד: דורות הראשונים לא נעקרו מן העולם אלא מתוך שמונה דברים. שנאמר ויאמר לאל סור ממנו וגו׳ (איוב כ״א י״ד). ומתוך שמונה דברים נעקרו מן העולם: ואנשי דור הפלגה לא נעקרו מן העולם אלא מתוך שמונה דברים. שנאמר ויהי כל הארץ שפה אחת [וגו׳] (בראשית י״א א׳). ומתוך שמונה דברים נעקרו מן העולם: ואנשי סדום לא נעקרו מן העולם אלא מתוך שמונה דברים. שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים [וגו׳] (שם י״ג י״ג). מתוך שמונה דברים נעקרו מן העולם: פרעה מלך מצרים לא נעקר מן העולם אלא מתוך שמונה דברים. שנאמר ויאמר פרעה מי ה׳ אשר אשמע בקולו (שמות ה׳ ב׳). ומתוך שמונה דברים נעקר מן העולם: סנחריב מלך אשור לא נעקר מן העולם אלא מתוך שמונה דברים. שנאמר מי בכל אלהי הארצות [וגו׳] (מ״ב י״ח ל״ה). ומתוך שמונה דברים נעקר מן העולם: נבוכדנצר מלך בבל לא נעקר מן העולם אלא מתוך שמונה דברים. שנאמר ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה וגו׳ (ישעיה י״ד י״ג). ומתוך שמונה דברים נעקר מן העולם: ובארבעה דברים העולם מתיישב. מתוך צדקה. ומתוך הדין. ומתוך האמת. ומתוך השלום:[15]

אמר לי. רבי מעשה היה בי. שמכרתי לגוי ארבעה כורים של תמרים. ומדדתי לו בבית אפל מחצה על מחצה. (אמרתי לו). [אמר לי] אתה ואלהים אשר בשמים יודע על מדה שאת מודד לי.[16] מתוך שמדדתיו לו חסרתי

הזוכרה עוד ג״פ. וכשאמר הנביא גזל גזל אח. על כרחך שהוא תופס בעניו שהוא קל מכתם גזילה וכ״ש שאמר באותו פסוק ואשר לא טוב עשה בתוך עמיו. שאין עניני המוד כאמרו ואשר רע עשה בתוך עמיך. וכבר פירשו בגמרא (שבועות ל״א ע״א) זה הבא בהרשאה או זה הלוקח שדה שיש עליה עסיקין. שאין אלו דברים אלא מדרכים המכוערין ודברים שאינם דאוין. וכשאמרה תורה לא תעשק רעך ולא תגזל - החמירה בריע ולא החמירה באח. ואל תתמה שהרי במשלי הוא אומר גזל אביו ואמו ואמר אין פשע חבר הוא לאיש משחית (משלי כ״ח כ״ד). וכמו כן גזל אח אין פשע רק הוא חבר לאיש משחית. והמיצר תבדילו בין עשרת הדברות לשאר התורה. כידוע שבטלום מלקרותן בגבולין מפני תרעומת המונין. ובאמת מה שהוזכר בי׳ הדברות תוזכר סתם ולא נזכר בהם לא ריע ולא אח. אמרה לא תרצח לא תגנב באין הבדל מי הוא הנרצח ומי הוא הנגנב. אבל בפ׳ קדושים הזכירה התורה אח ורע וא״כ יהיו מוצוותיה שם מגרעת הקדושה ולא מצד האיסור בהחלט. וזה ששאל שמא מותר גזל של אח והוא קל מגזל ריע שהוא מגרעת קדושה. ויהיה גזל אח אין פשע כגזל אב ואם. וכבר ידוע שהחמירה התורה בנגב יותר מבגזלן ואמרה בי׳ הדברות לא תגנב ולא אמרה לא תגזל. וממעשה שספר אותו האיש להלן ולא בוש מוכח שהבדיל בין הנעשק ובין הנגזל מי הוא אם בן בריתו או שאינו בן בריתו: [13] כלו׳ זה אמת כמו שאמרת: [14] וסיפיה דקרא כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו ישבי תבל. ומזכיח לו מזה המקרא שאין הבדל בין ישבי תבל אם ישראל אם גוי ואמר מיכן אמרו וכו׳: [15] ואין הבדל בין אומה לאומה ואדם לאדם בדברים שתיקון העולם וחורבנו תלוי בהם: [16] וכ״ה בילקוט צו רמז תק״ח ובר״ו אמר לי אלהים על השמים ואתה יודע:

הו עין רעה:[7] ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. שכשם שהטבח מושך את הבשר מן הצואר ומגרימו ומביאו לידי פסול. כך מושכין את ממונו ממנו. ונותניו אותו לאחרים. שנאמר מרבה הונו בנשך ותרבית גו' (משלי כ"ח ח'):[8]

אמר לי. אין דם אדם אסור מן התורה. אמרתי לו. בני מה ראיתה. אמר לי. רבי הכתוב אומר לא תאכלו (ויקרא ז' כ"ו).[9] הא אין כאן דם אדם. אמרתי לו. והלא הדברים קל וחומר. מה אם בהמה וחיה ועוף שהן דרכן אכילה אסור. אדם שאין דרכו לאכילה לא כל שכן שדמו אסור עלינו. הכתוב אומר רק חזק לבלתי אכול הדם [וגו'] (דברים י"ב כ"ג). ואומר כי נפש כל בשר וגו' (ויקרא י"ז י"ד). להביא את דם האדם שאסור באכילה. דם כל בשר לא תאכלו (שם) בין של בהמה טהורה ובין של בהמה טמאה. לא תאכלו כי נפש כל וגו' (שם). העבודה אף דם החי ונקרש ונתמצה ומיוחד פני עצמו ונותנו בכלי אחר אף זו אסור באכילה. שנאמר דם. מכל מקום:[10]

אמר לי. רבי בהמה שמקריבין ממנה קרבן לה' חלבה אסור. בהמה שאין מקריבין חלבה מותר. אמרתי לו. מה ראיתה. אמר לי. רבי הכתוב אומר כי כל אוכל חלב וגו' (ויקרא ז' כ"ה). אמרתי לו. בני ראה כחה של תורה מה מזורזת היא. וכל אמריה בינה. וכל דבר ודבר שנאמר בה לא נאמר אלא בחכמה בבינה ובהשכל. כדי שלא יאמר אדם לעצמו. בהמה שמקריבין ממנה קרבן לה' חלבה אסור. ובהמה שאין מקריבין ממנה קרבן לה' חלבה מותר. חזר הכתוב ופירשו במקום אחר. חקת עולם (שם נ' י"ז). מכן עד סוף העולם. לדורותיכם (שם). שינהוג הדבר לדורות. בכל מושבותיכם (שם). בארץ וכחוצה לארץ. כל חלב וכל דם (שם). מה דם אסור באכילה אף חלב אסור באכילה. א"כ למה נאמר כל חלב וכל דם לא תאכלו (שם). להקיש חצוה שבידך. שדם שווה לחלב וחלב שווה לדם. ושתיהן עליה במיתה וכרת. לכך נאמר כל חלב וגו'. ושנו חכמים במשנה. אם הדם שנפשו של אדם חותה הימנו הפורש ממנו מקבל שכר. גזל ועריות שנפשו של אדם מתאווה להן ומחמדתן. הפורש מהן על אחת כמה וכמה שיזכה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות (סוף מכות):[11]

אמר לי. רבי שמא מותר גזל של אח.[12] אמרתי לו. בני מה ראיתה. אמר לי. רבי לא נאמר לפני הר סיני. אמרתי לו. לא זו היא שיטה ראשונה

---

[7] אע"ג דשחיטתו כשרה עיי' חולין י"ט ע"א. וכלו' כיון דעיקר שחיטה בקרבנות מן התורה הכי אצטרוה שהיא מן הצואר ואם הגרים מהצואר ולחוץ שחיטתו פסולה. וכוונת המגרים היא שלא ישאר בשר בצד תראש שהוא נמכר עם הארכובה: [8] וקרא חדא נקט וכן כל מרבה הונו באיסור. ואף בזו הקילה הכת הידועה ולא הקפידה רק על נחירה: [9] וסיפיה דקרא לעוף ולבהמה: [10] עיי' כריתות פרק דם שחיטה. ודם מן החי כלו' אף שאינו דם הנפש ואינו של בהמה ועוף והובא בילקוט פ' צו ר' תק"ד ותק"ה ושם גרים העבודה אף דגים שייחדו בפני עצמן קרעו ונתמצה דמו ונתנו בכלי אחר (שאינו ניכר שהוא דם דגים) אף הוא אסור מת"ל דם דם מ"מ. (ובשיבוש פסקו המאמר בב' רמזים). ואף זו בלפי הכת הנזכרת היא. דאע"ג שלא שתו דם מעולם מ"מ כיון שרימו עינם באילו שתו דם אדם שאסור. הנה הדמיון מגונה: [11] עיי' במשנה שם. ועיי' כריתות ד' ע"ב. ואף זו התירה הכת הידועה עד שהתירה כל המאכלות האסורות. וגם זה הובא בילקוט שם ואח"כ קיטע ומתחיל א"ל ר' מעשה היא בי שמכרתי לגוי וכו'. והוא להלן: [12] מוכרח אני להאריך בפירוש הדברים המסתומים כאן. השם גזל את הוא ביחזקאל י"ח י"ח אביו כי עשק עשק גזל גזל אח. ושגזילה אסורה כתוב בתורה לא תעשק את רעך ולא תגזל (ויקרא י"ט י"ג) ובזו תנבואה

בני כתוב אחד אומר. ענה בסיל כאיולתו (משלי כ״ו ה׳). וכתוב אחר אומר. אל תען כסיל וגו׳ (שם שם ד׳). וכתוב במשנה. הוי שקד ללמד תורה שתשיב את אפיקורוס (אבות פ״ב מ״ד).[25] אמר לי. רבי דברים שהיו לי בלבבי לא ארצם לפניך. אמרתי [לו]. העבודה כל דברים ששאלתני לא שאלני אדם מימיי. ולא למדתים אלא ממך: ברוך המקום ברוך הוא שבחר בחכמים ובתלמידיהם. ששנו לנו את המשנה. הוי גולה למקום תורה. ואל תאמר שהיא תבוא אחרי. שחבריך יקיימוה בידך. ואל בינתך אל תשען (אבות פ״ד מ״ג).[26]

סליק פירקא.

בא חבירו וישב כנגדו. אף בזה יש בו מקרא ואין בו משנה. אמרתי לו. בני רחיצת ידים מן התורה.[1] אמר לי. רבי לא נאמרה לנו מהר סיני. אמרתי לו. בני דברים הרבה יש לנו וחמורין הן. ולא צרך הכתוב לאמרן. לפיכך הטילן על ישראל. אמר. הן יבדילו אותן. כדי להרבות את שכרן. מנין. תדע לך שכן. כשהיו ישראל במדבר וסבובים במדבר אמר לו הקב״ה למשה. לך אל העם וקדשתם וגו׳ (שמות י״ט י׳). ושנו חכמים (במשנה). וקדשתם בטבילה.[2] ולמדנו רחיצת ידים מן התורה ממשה ואהרן ובניו. שנאמר וידבר ה׳ וגו׳ ועשית כיור נחשת [וגו׳] ורחצו ממנו משה וגו׳.[3] בבואם אל אהל מועד וגו׳ (שם ל׳ י״ז עד כ׳). אבל בישראל מהו אומר. והתקדשתם והייתם קדושים (ויקרא י״א מ״ד). מיכן היה רבן גמליאל אוכל חולין בטהרה.[4] אמרו. לא לכהנים בלבד ניתנה קדושה. אלא לכהנים וללוים ולישראל כולן. שנאמר וידבר ה׳ וגו׳ דבר אל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדושים וגו׳ (ויקרא י״ט א׳ וב׳).[5] מיכן אמרו. כל המזלזל ברחיצת ידים סימן רע לו. עליו הוא אומר. והיה כשמעו את דברי האלה וגו׳ לא יאבה ה׳ סלוח לו וגו׳ (דברים כ״ט י״ח וי״ט). הא למדת. שכל המבעט בנטילת ידים סימן רע לו.

אמר לי. רבי אין שחיטה מן הצואר. אמרתי לו. בני מה ראיתה והלא שחיטה עצמה היא גופה מן התורה. שכך שנו חכמים. בעולה בחטאת ובאשם ובכל זבחים כולם. השוחט אחד בעוף ושנים בבהמה שחיטה כשירה. ורובו של אחד כמוהו (חולין פ״ב מ״א). והמגרים בשחיטה כל שהיא

---

[25] לפנינו במשנה ודע מה שתשיב. ומפי׳ הרמ״בם נראה ג״כ דל״ג ודע אלא הכל מאמר אחד. עיי״ש. [26] אעיר כאן על אמרו וכתוב במשנה. שהמשנה כבר היתה כתובה: [26] לפנינו שם הגי׳ תבוא אחריך:

מאיר עין פרק (ט״ז) ט״ז.

[1] קיצר כדבר איך בא לדבר בענין זה ומאזהרות רבות בגמרא בזה הענין נדע שזלזלו בה. ומכ״ש הידועה הדברים ידועים: [2] מלת במשנה הסגרתי שאין זו משנה ושיטפא דלישנא אחזו להכותב והובא המאמר בילקוט כי תשא בפ׳ כיור ושם ג׳ שנו רבותינו וקדשתם לטבילה. ועיי׳ במכילתא יתרו מס׳ דבחדש פ״ג ובמ״ע שם אות י״א ואולי מהכא קבע הרמ״בם להלכתו: [3] לפנינו כתוב ורחצו אהרן ובניו ממנו- ויראה שדברי הספר הם ויש למחוק מלת וגו׳ וצ״ל ורחצו ממנו משה ואהרן ובניו. דודאי אף משה היה טעון רחיצה. ובילקוט שם ליתא לזה: [4] עיי׳ גדה ו׳ ע״ב המעשיות בשפחתו של ר״ג ובתו׳ שם. ועיין ברכות נ״ג ע״ב: [5] במקרא כתוב כל עדת: [6] אולי הוספה היא מגליון שבעל הספר אומר רחיצת ידים. ובד״ו הדברים משובשים. ובילקוט שם מסיים מכאן אמרו כל האוכל בלא נטילת ידים כבא על אשת איש. ונראה שמהוספת הילקוט הוא ועיי׳ בסוטה ד׳ ע״ב דכאילו בא על אשה זונה אמרו:

את ישראל לכף זכות. ומחנכין אותן במצוות. ומביאין אותן לחיי עולם הבא. כשל למלך בשר ודם. שיש לו בנים בתוך ביתו. ויש לו עבד זקן ביניהם. שהוא מלמד את בניו דרכים נאים ומעשים טובים. בכל יום ויום שנכנסין לפניו מניח את הכל. ואוהב את העבד הזקן שיש לו בתוך ביתו. אמר. אילמלי עבד זקן שיש לי בתוך ביתי. שהוא מלמד את בניי דרכים נאים ומעשים טובים. ומה היה (עליו) [עליהן]. כך דברי תורה. הואיל ומכריעין את ישראל לכף זכות. מחנכין אותן במצוות ומביאין אותן לחיי העולם הבא. לפיכך חביבין עליו דברי תורה על הקב"ה יותר מכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם:[17]

אמר לי. רבי שני דברים יש לי בלבבי. ואני אוהבן אהבה גדולה. תורה וישראל. אבל איני יודע אי זה מהן קודם. אמרתי לו. דרכן של בני אדם שאומרים. תורה קדומה לכל. שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח' כ"ב). אבל הייתי אומר. ישראל קדושים [קודמין]. שנאמר קודש ישראל לה' ראשית תבואתו (ירמיה ב' ג'). משל למלך בשר ודם. (שהיה) [שהיו] לו אשה ובנים בתוך ביתו. וכתב את האיגרת.[18] אילמלי אשתו ובניו של מלך שעושין לו רצונו בתוך ביתו לא חזרה האיגרת.[19] ביד שליח. קודש ישראל לה'. ואומר ה' קנני ראשית דרכו מדה אחת.[20] בישראל מהו אומר מרחוק ה' נראה לי וגו' (ירמיה ל"א ב').

אמר לי. רבי שני פעמים גלו ישראל. אחד בבית ראשון ואחד בבית אחרון. מפני מה [ראשון] ניתן (ויין) [זמן] ובא. אחרון לא ניתן להן (ויין) [זמן]. אמרתי לו. בני יושבי (ב)בית ראשון אף על פי שהיו עובדי עבודה זרה היה בהן דרך ארץ. ומה היא דרך ארץ שהיתה בהן. צדקה וגמילות חסדים. שנ'.[21] משל למלך בשר ודם. שיש לו בנים ועבדים הרבה. רובן פקחים. רובן אילמין. רובן חרשין. רובן סומין. סרחו במעשיהם. נשבע שיפרש מהן. פירש מהן. היו בוכים והולכין אחריו. אמר להן. חזרו מאחרי. הרי אני חוזר עליכם מיכן עד שלשים יום. כך ישראל לפני הקב"ה. יש בהן בעלי מקרא. בהן בעלי משנה. בהן בעלי משא ומתן. סרחו במעשיהן. נשבע שיפרש מהן. פירש מהן. בוכין והולכין אחריו. אמר להן. חזרו מאחרי הרי אני חוזר עליכם.[22] מיכן ואילך מה עלינו לעשות.[23] לשפוך רחמים ולבקש תחנונים ותפלה מלפניו. ולמצוא פתח אחר בדברי תורה מכל הפתחים שפתח לנו על ידי עבדיו הנביאים. שכך כתב. וגם עתה נאום ה' שובו עדי (יואל ב' י"ב). מה אם יתגלגלו רחמיו הרבים עלינו. ויקיים עלינו מה שאמרו לנו שפתיו. שנאמר עלה הפורץ לפניהם וגו' (מיכה ב' י"ג). אמר לי. רבי תשוח עליך נפשך. שהרבה השחתה את נפשי עלי לטובה.[24] אמרתי לו.

---

[17] בד"ו שינוים מועטים בתוספות וחסרון ו"ו ושיבושים קטנים. וג"ז בילקוט שם אלא ששינה הסגנון שאין בו שואל ומשיב אלא מתחיל מפני מה חביבין ד"ת לפני הקב"ה וכו' מפני שמכריעין וכו'; [18] בכת"י ב' מקומות פנוין בזה המשל הא' כמו חמש ושש מלות והב' כד' וה' מלות ואין בידי להשלימן; [19] בכת"י מקום פנוי; [20] אף כאן מקום פנוי כמלה אחת. ואולי צ"ל מדה אחת יתירה בישראל וכלו' שני כתובין סותרין זה את זה וזה הכתוב השלישי מכריע. ובד"ו המאמר משובש יותר; [21] מקום פנוי בכת"י לרמז על החסרון ובד"ו משובש יותר; [22] מקום פנוי בכת"י כב' מלות לרמז על החסרון. ואולי צ"ל לקץ ע' שנה. ובד"ו הדברים משובשים לגמרי; [23] כלו' זמן לא ניתן לנו אבל מה שהועיל ליושבי בית ראשון יועיל גם לנו; [24] אולי צ"ל תנוח עליך וכו' שהרבה הנחת וכו'. וסגנון זה נמצא בברייתות. ובד"ו הדברים משובשים:

ויולדת (ירמיה שם).[10] אילו תלמידי חכמים. שהן מתינעין לארבע רוחות העולם מדרום לצפון וממזרח למערב. ומחמדים ומתאוים ומצפים. שאם ימצא אחד מהם פתח אחד בדברי תורה ותשוח נפשו עליו:[11] יחדיו קהל גדול ישובו הנה (שם). האנשים ונשים וטף ונער וזקן כולן צריכין להודות לו. ולשפוך רחמים ו[ו]תחנונים ולבקש דיעה מלפניו. שנאמר כי מלאה הארץ דיעה את ה' כמים לים מכסים (ישעיה י"א ט'):

פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום. מצאתי אדם אחד שיש בו מקרא ואין בו משנה. אמר לי. רבי אומר לפניך דבר אחד. ושמא תקפיד עלי מתיירא אני. אמרתי לו. אם אתה שואלני בדברי תורה מפני מה אקפיד עליך. אמר לי. רבי מפני מה הוא אומר. נותן לחם לכל בשר (תהלים קל"ו כ"ה). ואומר נותן לבהמה לחמה וגו' (שם קמ"ז ט'). אין אדם מכין הוא לו. אמרתי לו. בני לא זהו דרך ארץ שאדם עושה בידו ו[ו]הקב"ה מברך כל מעשה ידיו. שנאמר יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידך (דברים ט"ו י"ח). יכול יהא יושב ובטל. ת"ל אשר תעשה (שם).[12] אמר לי. התשובה שהושבתני היא שיטה הראשונה שאמרתי לך. היא מקובלת.[13] אמרתי לו. בני יש לו לאדם שבשמים שיתן בי חכמה ובינה והשכל ואשיבך על מה ששאלתני.[14] צא למד מן השוטה שעובר על השוק. כשתינטל ממנו חכמה ובינה ודיעה והשכל שמא יכול לפרנס את עצמו אפילו שעה אחת. כך בני אדם. כשתינטל (ממנו) [מהן] חכמה ובינה ודיעה והשכל הרי הן חשובין כבהמה כחיה וכעופות. [ושאר] נשמות שברא הקב"ה על פני האדמה:[15] מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ. שיושב הקב"ה ומחלק בידו מזונות לכל באי העולם ולכל מעשה ידיו שברא בעולם. מאדם ועד בהמה עד רמש ועד עוף השמים: הכתוב אומר יראת ה' היא אוצרו (ישעיה ל"ג ו'). משל למלך בשר ודם. שהיו לו בנים ועבדים הרבה. ומבקש להוכיחן כל אחד ואחד בפני עצמו. וראה שאין מקבלין עליהן תוכחות. כתב כל דבריו על הנייר ותלאן בחצר החיצונה. כאיגרת פתוחה לכל אדם. והכרוז יוצא מלפני המלך ואומר. כל מי שיבא [ויקרא] את האיגרת הזאת יטול לחם ומזונות מלפני המלך. כך בית ישראל דומין בעולם הזה בדברי תורה. כיון שבא אדם לידי מקרא ומשנה ומלמד מהן יראת שמים ומעשה הטוב. משהן זנין ומפרנסין ומכלכלין אותו עד שיכנס לבית עולמו. [שנאמר] והיה אמונת עתך חוסן וגו' (שם):

אמר לי. רבי מפני מה חביבין (עליך) [על הקב"ה] דברי תורה יותר מכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם. אמרתי לו. בני [מפני] שמכריזין

---

[10] כ"ה בד"ו: [11] בד"ו משובש קצת. ותשוח. אולי צ"ל ותשוב עיי' בפ' שלפני זה אות ס"ב:
[12] בילקוט תהלים קל"ו תאנא דבי אליהו פעם אחת וכו' ובמדרש תהלים קל"ו בשינוי כגנון קצת. ובד"ו משובש קצת: [13] בילקוט אמר (לו) [לי] תשובה זו היא ששה ראשונה שאמרתי לך. ונוסחתנו פירושה ב"כ הכי. כלו' שתשובתך ג"כ אומרת שהאדם מכין לו מזונותיו משא"כ בבהמה ושאלתי במקומות עומדת שהמקראות משוין אותה הכא כתוב נותן והכא כתוב נותן. ואמרי היא מקובלת. הוא מאמר לעצבות שהדברים הם מקובלין. ואעיר עוד שהרבה פעמים בכת"י זה ההפעיל מן שוב על דרך ההפעיל מן ישב. והנחתי הדבר כמו שהיא. אבל בד"ו שהשבתני: [14] בד"ו ואשיבך עוד. ובילקוט קיטע הדברים:
[15] כ"ה בד"ו. בילקוט קיטע וג' כשנישלה מהם דעה חשובין כבהמה וכחיה ועוף והקב"ה מחלק מזונות לכל באי עולם. והשאר השמיט ומתחיל במדרש אחר למכה מלכים אלא שהם מעורבבין בלי שום הפסק עיי"ש:
[16] בד"ו משובש קצת והובא בילקוט ישעיה שם בשינוים מועטים:

כל אדם הקץ בחיים טובים בעולם הזה סימן רע לו.[1] למה הוא דומה. למלך בשר ודם שזימן את עבדו יום אחד. החזיק לו טובה. זימנו שני ימים והחזיק לו טובה. שלשה והחזיק לו טובה. ארבעה והחזיק לו טובה. אילו שזימנו כל שמונת ימי החג על אחת כמה וכמה. משל למלך בשר ודם שאמר לעבדו. הרי אתה לפני שלשים יום בסעודה. טעם אצלו חמשה עשר יום. אותן חמשה עשר אמר לו. איני מבקשן. הרי הן לך מתנה.[2] טרף אותן בפניו. נמצא אותו העבד נעשה כפוי טובה לפני המלך. וכי זו היא דרך ארץ. אין זו דרך ארץ. מיכן ואילך מה עלינו לעשות. ראוי הוא זרעו של יעקב שיברך וישבח וירומם ויגדל ויקדש את שמו של הקב"ה שאמר והיה העולם ברוך הוא. שהביאן והראן חמדת העולם הזה. שלאחר שעה אמר לו לאדם. הסב שעה אחת עד שיגיע שעת סעודה. וכל כך למה.[3] למרק עונות שבידם. שיהו כולם טהורים ויבואו לחיי העולם הבא. לפי שאין לך כל אומה ומלכות שברא הקב"ה בעולמו מסוף העולם ועד סופו שכולן יהיו בני העולם הבא. אלא זרעו של יעקב בלבד. שנאמר הנני מביא אותם מארץ צפון בם עור ופסח (ירמיה ל"א ז').[4] אילו עמי הארץ שיש בהן דרך ארץ ושאר המצוות. מרחיקין עצמן מן העבירה ומן הגזל ומן דבר מכוער. אמר שמעון כל היושב ואינו עובר עבירה נותנין לו שכר (ישעיה) [כעושה] מצוות: (משנה סוף מכות)[5] דבר אחר בם עור. אילו חכמים ותלמידיהם. שמוסרין את עצמם במקרא במשנה במדרש בהלכות ובאגדות. עליהן הוא אומר אשרי תמימי דרך (תהלים קי"ט א'). ואומר האל תמים דרכו [וגו'] (שם י"ח ל"א):

שלשה עציבין ושלשתן בחזקת כשירין הן. עמי הארץ שיש הן דרך ארץ ושאר [מצוות].[6] מרחיקין את עצמן מן העבירה ומן הגזל ומן דבר מכוער. ובני אדם שבאו לידי מקרא ומשנה ואין להם לב. וחכמים תלמידיהם שמוסרין את עצמן במקרא במשנה במדרש בהלכות [ו]באגדות. עליהם הוא אומר החרשים שמעו (ישעיה מ"ב י"ח). משל למלך בשר ודם שיש בנים ועבדים הרבה. רובן פסחים. רובן אילמים. רובן סומין. בהם בעלי מקרא. בהם בעלי משנה. בהן בעלי משא ומתן. ויש לו למלך עסק ומלאכה מהן. כשהוא רוצה לעשות חשבון אינו הולך אצל בעלי משנה ואצל בעלי מקרא (ואצל) [אלא אצל] פקחין שבהן.[7] ועל אילו הוא אומר החרשים שמעו. אל אילו ואילו הוא אומר והולכתי עורים בדרך לא ידעו (שם שם ט"ז):

ד"א עור ופסח. אילו בני אדם שבאו לידי מקרא ומשנה ומלוכלכים בדרכים מכוערין [ובדברים שאינן ראוין][8] קשה לפני אב הרחמים להפסידן מן העולם. ומה עינין לאמר אילו חכמי ישראל ותלמידיהן שמוסרין את עצמן במקרא במשנה בהלכות ובאגדות.[9] ומה עינין לומר (יולדת) [הרה

מאיר עין פרק (י"ד) ט"ו.

[1] בד"ו כל הקץ: [2] כלו' העבד אמר כך אל המלך: [3] כלו' למה ימתינו שעה אחת. וכלפי זמן הגלות אמר כך: [4] וכ"ה בד"ו ובמקרא כתוב מארץ צפון וקבצתים מירכתי ארץ בם וגו': [5] המשנה שם בסגנון אחר. ובד"ו כעושה מצוה וכ"ה במשנה ועפי"ז הגהתי: [6] כ"ה בד"ו: [7] כנ"ל להגיה. והפקחין הם המועטים. ובד"ו אינו הולך אלא אצל בעלי משנה וכו'. ועיי' בפסיקתא רבתי דפרה ובמ"ע שם אות צ"ט: [8] בכת"י כאן מקום פנוי לרמז על החסרון והשלמתי עפ"י סגנון הרגיל בזה הספר. ובד"ו בדברים מכוערין וקשה ל ב ע ל הרחמים: [9] בד"ו ומה ענין אלו חכמי ישראל וכו'. ועכ"פ המאמר קטוע וחסירה התשובה ואין בידי לפרשו:

מהן קשה מחבירו, הקשה נענש מפני חבירו, לכך נאמר כי פדה ה': דבר אחר כי פדה ה', מי שיש לו שתי נשים, לאחת מקיים שארה כסותה ועונתה, לאחת [אינו] מקיים, עונש גדול יש שם, וכל שאינו מודה בדברים הללו ואינו רוצה בתוכחות, עליו הכתוב אומר, מסיר אזנו משמוע תורה (משלי כ"ח ט'). ישנו חכמים במשנה, המחלל שם שמים בסתר נפרעין הימנו בגלוי, אחד בשוגג ואחד במזיד בחילול השם (אבות פ"ד מ"ד):[79]

כיוצא בדבר אתה אומר, הנה מה טוב ומה נעים [ונו'] (תהלים קל"ג א'), כשדיבר הקב"ה למשה אב החכמים אב הנביאים, לא דיבר עימו בלשון ציווי אלא בלשון שמחה, שנאמר גם הנה הוא יוצא ונו' (שמות ד' י"ד),[80] והלא דברים קל וחומר, ומה משה חכם חכמים גדול נדולים ואבי הנביאים לא מדבר עימו אלא בלשון שמחה, אהרן אחיו שנתכוון ועשה שלום בין ישראל לאביהן שבשמים, ובין ישראל לישראל, ובין ישראל לחכם, ובין חכם לחבירו, ובין אדם לחבירו, ובין איש לאשתו, עליו הוא אומר הנה מה טוב ומה נעים: ד"א הנה מה טוב ומה נעים, עשה אדם מעשה טוב בילדותו, והזקין וכיפל את מעשיו לטובה, עליו הוא אומר הנה מה טוב ומה נעים:[81] ד"א [הנה מה טוב ומה נעים] קרא אדם תורה נביאים וכתובים בילדותו, והזקין ושנה משנה מדרש הלכות ותלמוד ואגדות, ושנה עם חביריו, עליהן הוא אומר הנה מה טוב ומה נעים: ד"א הנה מה טוב, שני אחין בבית אחד, וקוראין זה עם זה, ושונין זה עם זה, ואוכלין ושותין זה עם זה, ושמחין זה בזה, עליהן הוא אומר הנה מה טוב:

ד"א הנה מה טוב, עתיד הקב"ה לישב בבית המדרש [הגדול] שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו, ולומר להן, בניי אני הוא ש[נ]מסרתם למיתה עלי, אני הוא שנהרגתם עלי, אתם כמותי ואני כמותכם, מה אני חי לעולם חי וקיים לעולמי עולמים, אף אתם תהיו חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר מלך ביפיו תחזינה עיניך (ישעיה ל"ג י"ז),[82] שלמה לפני הקב"ה, אמר ישעיה לפני הקב"ה רבון העולמים בי אין[83] לך בדברי תורה תחזינה עיניך: תראינה ארץ מרחקים, אלו הלכות שהיו בדעתו של הקב"ה תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שיברא העולם, ובא ואמר להן לישראל: (עיניכם) [ועיניכם] תראינה (מלאכי א' ה'),[84] זו מדת הדין, ואתם תאמרו יגדל ה' (שם), אילו הודיות היסורין, וכך אמר להם הקב"ה לישראל, בניי קראו את המקרא ושנו את המשנה והרבו אותו, עד שאני בא בעצמי ואומר לכם על הטהור טהור, ועל הטמא טמא, על הטמא במקומו ועל הטהור במקומו, שנאמר זרעו לכם לצדקה [ונו'] (הושע י' י"ב):[85]

סליק פירקא,

---

[79] כלו' המסיר אזנו מתורה זו גם תפלתו תועבה: [80] במקרא כתוב וגם: [81] והילדות והזקנה הם כשני אחים: [82] כאן מקום פנוי בכת"י לרמז על החסרון כמו ב' וג' מלות ואין בידי להשלים: [83] אף כאן מקום פנוי כמלה א' או ב', וגם בר"ו הדברים משובשים: [84] כ"ה בד"ו: [85] עי' לעיל פ"י:

חכמים בדבר ענו כולם כאחת ואמרו. ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. וכי תרומה שאין לה אוכלין וקדשים שאין (לה) [להן] אוכלים [כלום הולכים אלא לשריפה]. אלא [עשיתה שלא כדין].[69] אמר להן. הלא ברשיני תרומה מאכילין אותם לבהמה ולחיה ולתרנגולין (תרומות פ"א מ"ט). אמרו לו] לא אמרו אלא מפני שהן מאכל בהמה. ובשני רעבון בני אדם אוכלין אותם[70] לפיכך נזר עליהן דוד בשני רעבון. (והתירם) [והתירום] למאכל (אדם) בהמה].[71] מיכן אמרו. כל המאכיל את בהמתו תרומה. בין תרומת הארץ בין תרומת חוצה לארץ. עליו הכתוב אומר בוזה דרכיו יומת (משלי י"ט ט"ז).[72] אומר את קדשי בני ישראל לא תחללו ולא תמותו (במדבר י"ח ל"ב).[73] ואומר חופר גומץ בו יפול [וגו'] (קהלת י' ח'): מיכן אמרו אל ילמד אדם תורה ברבים. אלא אם כן קרא תורה נביאים וכתובים. ושנה משנה ומדרש. שנאמר מי ימלל גבורות ה' וגו'. (תהלים ק"ו ב'):[74]

הרי הוא אומר. ביום טובה היה בטוב [וגו'] (קהלת ז' י"ד). וכך אמר הקב"ה לאדם. בני מיום שנתתיך על פני האדמה עשה מעשים טובים ולמוד תורה. והצל עצמך מן הגזל ומן העבירה ומן דבר מכוער. לכך נאמר ביום טובה היה בטוב. וביום רעה ראה (שם). (רעה) [ראה] מה שעשיתה לפיכך בא עליך ייסורין. שאין ייסורין באין על אדם אלא לטובתו. להוציא מידיו כל מה שעשה. ושנו חכמים במשנה אל תתיאש מן הפורענות (אבות פ"א מ"ג). לכך נאמר ראה רעה (משלי כ"ז י"ב).[75] ראה בפורענותן של רשעים שהן מזלזלין ויורדין לגיהנם. שנאמר וראיתם ושש לבבכם [וגו'] (ישעיה ס"ו י"ד) לכך נאמר ביום רעה ראה:

הרי הוא אומר. כי פדה ה' את יעקב (ירמיה ל"א י'). אב ובנו אחד מהן קשה מחבירו. הקשה נענש מפני חבירו. לכך נאמר כי פדה ה':[76] אבר אחר כי פדה ה' את יעקב. שני אחין שבבית אחד האחד מהן קשה מחבירו. הקשה נענש מפני חבירו. לכך נאמר כי פדה ה' את יעקב: דבר אחר כי פדה ה' את יעקב. שני תלמידי חכמים שדרין בעיר אחת ואחד מהן קשה מחבירו. הקשה נענש מפני חבירו. לכך נאמר כי פדה ה' את יעקב:[77] אבר אחר שני שותפין בעסק אחד. בשדה אחד. במלאכה [אחת].[78] ואחד

[69] בכת"י מקום פנוי אחר מלת אלא לרמז על התחסרון. והגהתי עפ"ו הר"ו והילקוט. וה"ג בילקוט וכי תרומה וקדשים שאין להם אוכלים כלום הולכים אלא לשריפה. ובד"ו בשיבוש. וכי תרומה שאין לה אוכלים לא עשייתה שלא כדין. ומבין שניהם הגהתי: [70] בילקוט בשיבוש לא אמרו אלא כרשינים שמתחלתן אוכלי בהמה הן ובשנת רעבון התירו לבני אדם לאכול אותן לפיכך גזר עליהן דוד: [71] כנ"ל להגיה. בירושלמי פ"ק דתרומות הל"א איתמי גזרו על הכרשינין ר' יוסי אומר בימי רעבון. ר' חנניה בשם רבי בימי דוד. אמרין היא מתניתא היא הדא. ותנן שם במשנה כרשיני תרומה ר"ע מתיר וחכמים אוסרין. ופי' הר"מ וכרשיני תרומה מתיר ר"ע לתתם לכל כהן לפי שהם מאכל בהמה ואם נטמאו לא נקפיד להם וחכמים אוסרין לפי שהיו מאכלין בימי הרעב ונחוש שמא יאכלם בטומאה ולפיכך אין ניתנין אלא לחבר כדין כל תרומה וזה הוא עניין אמרם איתמי גזרו על הכרשינין בימי רעבון. ועי"ש בפי' הר"ש ובירושלמי שאמרו שנייה הוא שאין אדם מצוי לטמא אוכלי בהמתו. וגומ' הילקוט אין לי להולמה: [72] ורישיה דקרא שומר מצוה שומר נפשו: [73] במקרא כתוב ואת. ומכאן ואילך קיטע בילקוט והעתיק עניין סמ' כ"ה דלהלן: [74] עיי' סוף הוריות ומכות י' ע"א ובפדר"א ריש פ"ג ובפי' הרד"ל שם: [75] כולא קרא עדום ראה רעה נסתר פתיים עברו ונענשו. ודריש כולא כלפי עובדא דהאי כהן ואדלעיל קאי לעולם ישמור אדם בלבו שלא יבא לידי חטא: [76] בא זו חסירה בד"ו. וסיפיה דקרא וגאלו מיד חזק ממנו. ודריש שכלפי כל הסוגים נאמרו: [77] בד"ו קיטע במלת כדאמרן: [78] כ"נ להגיה ובד"ו בשיבוש:

לו תינוק הוא. ישחק. שוב למחר עשה כאותו ענייין. וכל העם עונין אחר העובר לפני התיבה הללויה. והוא עונה דברים של תיפלות. אמרו לו. ראה בנך שהוא עונה דברים של תיפלות. אמר להן. מה אעשה תינוק הוא. (ישחק) [ישחק][55] כל אותן שמונת ימי החג ענה בנו דברים של תיפלות. ולא אמר לו דבר.[56] אמרו.[57] לא יצאת אותה שנה ולא שנת[58] ולא שילשה. עד שמת אותו האיש. ומתה אשתו. ומת בנו. ומת בן בנו. ויצאו לו חמש עשרה נפשות מתוך ביתו.[59] ולא נשתייר לו אלא [זוג אחד של] שני בנים בלבד. אחד חיגר וסומא. ואחד שוטה ורשע:[60]

שוב מעשה באדם אחד שהיה מתחרט בעצמו שלא קרא ושלא שנה. פעם אחת הייתי עומד אני והוא בבית הכנסת.[61] כיון שהגיע העובר לפני התיבה אצל קדושת השם.[62] הגביה את קולו. וענה אחריו בקול קדושת השם. אמרו לו. מה ראיתה שהגבהתה את קולך. אמר להם. לא דיי שלא קריתי ושלא שניתי. אלא עכשיו שניתן לי רשות. לא אגביה את קולי ותשוה נפשי עלי.[63] אמרו. לא יצאת אותה שנה ולא שנת ולא שילשה. עד שעלה אותו האיש מבבל לארץ ישראל. עמדו ועשאוהו ממונה של קיסר. ומינוהו על כל בירניות שבארץ ישראל. ונתנו לו מקום. ובנה לו עיר וישב בה כל ימי חייו. והניחה לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות:[64]

מעשה בכהן אחד שנפלה עליו אש.[65] ואכלה ממנו שלשים (זברים) [כרים] וששים בגדים.[66] ועשרים וארבעה כדים של יין ועשרת כדים של שמן ושאר ממון[67] בא וישב לפני חכמים. אמר להן. רבותיי נפלה עלי אש ואכלה ממני שלשים (זברים) [כרים] וששים בגדים ועשרים וארבעה כדים של יין ועשרת כדים של שמן ושאר ממון שהיה לי. היכניסו חכמים יבוא ואנחה בנגדו. אמרו. לא זזו משם. עד שבא אדם שאינו בקי בהלכה כלום. אמר לו. המאכיל את בהמתו תרומה מהו. אמר [לו מותר][68] אמר לו שכא אסור. אמר לו לאו. אמר לו אני כהן והאכלתי את בהמתי תרומה. וכששמע

---

[55] כ"ה ברבה ובילקוט. ובד"ו ושוחק. והסיפור שם מקוטע: [56] בילקוט שוב למחר עשה כך וכך אותן שמונת ימי החג ולא אמר וכו': [57] בד"ו ובאיזך ליתא. וג' ברבה ובילקוט ולא יצאת: [58] בד"ו חסר וברבה ולא שינתה ובילקוט ולא שנתים ולא שלשה: [59] בד"ו מקוטע ומשובש: [60] בד"ו אלא שני בנים אחד חיגר וא' סומא והשאר ליתא. ובילקוט אלא זוג אחד חגר וסומא וכו'. וברבה זוג א' של בני אדם אחד חגר וסומא וכו': [61] ברבה ובילקוט היה עומד בביה"כ וכו' וכן להלן הסיפור בלשון נסתר ולא אליהו עצמו הוא שמספר: [62] בד"ו כיון שהגיע שליח צבור לקדושת השם וכן ברבה ובילקוט לקדושת השם: [63] בד"ו משובש. ובילקוט אמר ליה. אמר ליה. בד"ו ותשוה על נפשי. וברבה ובילקוט ותשוב נפשי עלי: [64] בד"ו משובש. וברבה ובילקוט ל"ג אמרו וגירסתם כדלעיל וגרסו ועשאוהו שר החיל של קיסר ומינוהו ראש על כל וכו'. וברבה וישב שם וקראו לו קילוני לו ולבניו וכו'. ובילקוט וישב עליה (וג' שהוא טעות) וקראו לו קלנא לו ולבניו וכו'. ומסיים שם ברבה מכאן אתה למד שלא ינהג אדם גאוה לפני המקום וכו' ומאריך שם בענין זה: [65] בד"ו ושוב מעשה וכו' ובילקוט שם מעשה בכהן אחד שהאכיל את בהמתו תרומה ונפלה עליו אש. והוא משינויי הילקוט: [66] כ"ה בילקוט שם ועפ"ז הגהתי: [67] בילקוט וששה עשר כדים של שמן ושאר ממון שהיה לו. ובד"ו ממון הרבה: [68] בכת"י כאן מקום פנוי כמו ג' כלות לרמז על החסרון והגהתי עפ"י הד"ו אלא שבד"ו בשיבוש אמר לי וכן להלן אמרו לי לאו. שהכהן שאבד ממונו הוא היה המשיב. ועדיין היה תשואל מסתפק שמא אסור והוסיף לו לראיה אני כהן והאכלתי וכו'. ותילקוט קיטע הכל ושינה הסגנון. וכא ועמד לפני חכמים וספר להם מה שאירע לו א"ל כהן אני והאכלתי וכו':

זאת [וגו'] (ישעיה ה' ב"ה).[44] ואומר על זאת תאבל הארץ [וגו'] (הושע ד' נ"ט).[45] מפני מה. מפני שאין מוכיחין את ישראל כלום. שנאמר אך איש אל ירב ואל יוכח איש (שם שם ד"ט). אפילו מצאו כהן משחק עמו. חולק עימו בפורענות. מצאו [נביא או נשיא ומשחק עמו חולק עמו בפורענות שנאמר וכשלת היום וכשל גם נביא עמך לילה וגו' (שם ה"ט)].[46]

[לעולם ישמור אדם בלבו שלא יבא לידי חטא. ואפילו חטא הקל.[47] צא ולמד מאבותינו הראשונים. שלא ירדו למצרים אלא בשביל דבר קל שדבר אברהם במה אדע (בראשית ט"ו ח'). ובשכר יראה קמעא שירא ישמעאל את אביו לא נתן הקב"ה רשות לכל אומה ומלכות שישלטו בבניו.[48] ובשכר שתי דמעות שהוריד עשו נתנו לו את הר שעיר שאין נשמי ברכה פוסקין ממנו לעולם. ובשכר שנטל את כליו והלך לו מפני יעקב נתנו לו מאה מדינות.[49] ובשכר ששמע יעקב אל יוסף נענש עליו כ"ב שנה. ובשביל [מי] מריבה נענשו משה ואהרן. אמרו חכמים אם אש אחזה בלחים מה יעשו יבשים.[50] ועל אותה שעה הוא אומר תפלה למשה (תהלים צ'). חזר הקב"ה לרצות את משה. אמר לו. לא אני הוא שאתם בני ואני אביכם. אתם אחי ואני אחיכם. אתם רעי ואני רעכם. אתם דודי ואני דודכם. כלום חסרתי לכם. איני מבקש מכם אלא כשם שבלשתי בעצמי ומצאתי י"א מדות.[51] כך איני מבקש מכם אלא י"א מדות. ואלו הן הולך תמים ופועל צדק וגו' (שם ט"ו ב').[52] חזר הקב"ה לרצות את משה. א"ל כלום משוא פנים [לפני]] בין גוי ובין ישראל ובין איש ובין אשה ובין עבד ובין שפחה [עשה מצוה שכרה בצדה. שנאמר צדקתך כהררי אל (שם ל"ו ו')].[53] מיכן אמרו. כל המרבה כבוד שמים. כבוד שמים מתרבה וכבוד עצמו מתרבה. וכל הממעט כבוד שמים ומרבה כבוד עצמו. כבוד שמים במקומו וכבודו מתמעט:[54]

מעשה באדם אחד שהיה עומד הוא ובנו בבית הכנסת. וכל העם עונין אחר העובר לפני התיבה הללויה. ובנו עונה דברים של תיפלות. אמרו לו. ראה בנך שהוא עונה דברים של תיפלות. אמר להם. מה אעשה

---

[44] בד"ו הסגנון מקוטע ומשובש קצת וכן בילקוט הסגנון מקוטע ומשונה: [45] וכ"ה בד"ו ובמקרא כתוב על כן: [46] בד"ו משובש ובילקוט הגוסחא אל ירב וגו' מצאו כהן ושיחק עמו חולק עמו בפורענות וכן נביא ונשיא שכ' וכשלת וגו'. ועפ"י הילקוט הנהתי בסגנון שלפנינו: [47] כל זה מכאן ואילך הוספתי מן הילקוט פ' לך לך אלא שהגהתי בו ב' תיבות: [48] שעשה תשובה בחיי אברהם ב"ר פ"ל ופנ"ט. ועיי' בפדר"א ספ"ל: [49] עיי' לקמן פכ"ד ובאליהו זוטא פ"ב ובתנחומא קדושים ר' אלעזר אומר ג' דמעות הזיל עשו הרשע א' מעינו של ימין וא' מעינו של שמאל והשלישית נקשרה בעינו ולא ירדה וכו' ועיי' בהוצאת מהורש"ב שם ובפ' תולדות והוא במדרש תהלים מזמור פ' ושם איתא השלטתו מסוף העולם ועד סופו וכו' והכוונה הוא על מלכות רומי. ודוגמא לאומרו מאה מדינות לא נודע לי: [50] עיי' מו"ק כ"ה ע"ב ומכאן יסד ר"א הקליר בפיוט אמין אדירי ליום ב' ד"רה אם אש אחזה בלחים אז ינועו יבשים כסוחים. ועיי' בתנחומא קדושים אוי לאדם שמוציא דבר מתוך פיו ואינו יודע האיך מוציאו שאברהם על שאמר במה אדע וכו'. ועיי' בהוצאת מהור"שב: [51] בעל הספר אינו מונה י"ג מדות כי אם י"א. ועיי' בר"ה י"ב ע"ב ובתו' שם וברא"ע ורמב"ן בפ' תשא. שכבר נדחקו למצא י"ג: [52] עיי' סוף מכות: [53] כ"ה בילקוט שם פ' לך לך. ושם איתא בין ישראל בין גוי. ועפ"י נוסחת הילקוט שהוספתי עולים הדברים בהוגן: [54] זה ושלאחריו מובא בבמדבר רבה פ"ד. אליהו אומר כל המרבה וכו' וממעט כבוד עצמו וכו' וכבודו מתרבה. וכ"ה בילקוט שם ובד"ו מקוטע קצת:

המדרש כדי [שתרבה] חכמתו בידו. (כר"י) [וכדי] שלא יבא לידי תנומה [שנאט וקרעים תלביש נומה] (משלי כ"ג כ"א).[31] לפי שאין לך מידה קשה בעולם אלא המתנמנם בבית הכנסת ובבית המדרש. [ולא זו] בלבד.[32] [אלא] מתוך שהוא אוכל ושותה (ובא) [יבא] לידי תנומה.[33] שנאמר פן תאכל ושבעת וגו' (דברים ח' י"ב).[34] ישאל אדם את הפסוק. ואף על פי שהכל משחקין עליו.[35] ואת ההלכה. אף על פי שהכל משחקין עליו. יכנים אדם עצמו לגופה של תורה. אף על פי שאינו בקי בהלכה כלום. שנאמר אם נבלת בהתנשא (משלי ל' ל"ב). אם נבלת בה תתנשא. אם זמות יד לפה (שם).[36] אומרים לו לאדם. עד שאתה מבקש רחמים שיכנסו דברי תורה בתוך מעיך. תבקש רחמים על עבירות שעברתה. מה אם ימחלו (לו) [לך] עליהם. [הזהר מעשות] שלא כהוגן.[37] מתוך כך יהא אדם שומע וזוכרה מתוך ארבע שלפניה.[38] לפי שכל אותן שתים עשרה מידות כל אחת ואחת שברה ועונשה בצדה:[39]

לפי שכל המרבה שחוק שיחה ותיפלות מביא חרון אף לעולם.[40] ולסוף שהפירות מתמעטין על ידו[41] [ועליהן צרות ורעות] רבות בא[ות] לעולם. וגזירות קשות מתחדשות. ובחורי ישראל נהרגין. ויתומים ואלמנות קוראין ואינן נענין.[42] שנאמר על כן על בחוריו וגו' (ישעיה ט' ט"ז). ולא עוד אלא שכל המרבה שחוק שיחה ותיפלות [היא בא לידי] אלה כחש רצוח וגנוב ונאוף (הושע ד' ב'). ונשבע על שקר ומכחש בדין.[43] אם היה בתוך בני משפחה. ובני משפחה שמחין בו. לסוף מגלה את המשפחה. ואם היה בתוך בני השכונה. ובני השכונה שמחין בו. לסוף מגלה את בני השכונה. אם היה בתוך המבוי. ובני המבוי שמחין בו. לסוף מגלה את בני המבוי. אם היה בתוך החצר. ובני החצר שמחים בו. לסוף מגלה את בני חצר. ואם היה בתוך העיר. ובני העיר שמחים בו. לסוף מגלה את בני העיר. שנאמר בכל

---

[31] כ"ה בילקוט. ובסנהדרין ע"א ע"א איתאמרא בשם ר' זירא כל חישן בביה"מ תורתו נעשית לו קרעים קדעים שנ' וכו': [32] כ"ה בד"ו ובילקוט קיטע עד ישאל: [33] כ"ה בד"ו. ורישיה דקרא היא כי סבא וזולל יורש: [34] זהו פי' ערום ביראה. ואולי צ"ל ובא לידי תנומה בא לידי גסות רוח שנ' פן תאכל וגו' ותהיה נוסחא ובא עיקר. ורש"י בברכות שם פי' ערום ביראה להעריס בכל מיני ערמה ליראת בודאו. וזה רחוק. ולפי דרכינו הערמימות הוא שהוא שואל ומשיב בביה"מ וממעט באכילה ושתייה. ואולי היתה הנוסחא העקריה. יהא אדם ערום ביראת מענה רך וכו' כתא דמרגלא בפומיה דאביי עד והיא מקובל על הבריות יהא אדם שואל ומשיב וכו'. ולפנינו הנוסחא מקוטעת: [35] בילקוט חסר מכאן ואילך עד שנ' אם נבלת. ובד"ו קיטע הסגנון: [36] במקרא כתוב ואם זמות. ובילקוט שנ' אם נבלת בהתנשא וגו'. והשאר השמיט. ואיתאמרא בברכות ס"ג ע"ב בשם רשב"נ ועיי"ש בפירש"י. ובב"ר פפ"א ובאד"נ פי"א תני לה בשם בן עזאי. ואולי היתה הנוסחא העקרית חכם בתורה כיצד ישאל אדם וכו': [37] בבת"י אחר עליהם מקום פנוי לרמז על התסרון והגהתי עפ"י הד"ו ושם הגי' שעברת שימחול לך וכו'. ובילקוט הגי' על דברי תורה שיכנסו וכו' שעברת שימחלו לך. והשאר השמיט ועיי' לקמן פכ"ו. ובבא זו פירוש אל פיקח במעשים: [38] בד"ו ובילקוט ג' ומתוך כך. כלו' מתוך כך יהא אדם שומע לתורה וחכמה וזוכרה מתוך ד' מדות שלפני מדה זו דהיינו נאת בביאתו חסיד בישיבה ערום ביראה חכם בתורה. כנ"ל לפרש אלו המאמרים הסתומים. ובד"ו ארבע שלפניהם. והוא שיבוש: [39] בבא זו חסירה בילקוט וג' מתוך ארבע שלפניה ולא עוד אלא כל המרבה בשחוק וכו'. הנה קיטע ושינה: [40] השתא תתר לענינו לעיל ישמור אדם עצמו וכו': [41] בבת"י מקום פנוי כאן לרמז על הסרון כמו שש מלות. ובד"ו ועליהן רעות רבות באות וגזירות וכו'. ובילקוט חרון אף לעולם והפירות מתמעטין ואם היה בתוך המשפחה וכו' וקטועה הכל עד להלן. והגהתי מספרא עפ"י הד"ו: [42] כר"ו צועקין: [43] במקרא כתוב וכחש וגנוב. בד"ו מושבש יותר והגהתי מספרא:

עוברין עליה. ואילן שהכל (עוברין) [יושבין] בצלו. וכנר שעושה מאור עינים לרבים:[14]

יודע היה אהרן שבא דבר גדול לישראל על ידיו.[15] והיה קושר חבל של ברזל במתניו.[16] ומחזיר על כל פתחי ישראל. וכל מי שאינו יודע לקרות קריית שמע לימדו קריית שמע. ומי שאינו יודע להתפלל לימדו תפלה. ומי שאינו נכנס בגופה של תורה היה מלמדו: ולא אהרן בלבד. אלא כל המלמד תורה ברבים לישראל לשם שמים. ואינו נושא פנים לעשיר ולעני. אלא מקרא שהוא מקראן כאחת. ומשנה שהוא משנן כאחת. מתוך כך הקב"ה מרחם עליו ונותן בו רוח חכמה ובינה ודיעה והשכל. ונותן חלקו עם שלשה צדיקים אברהם יצחק ויעקב. ועליו הכתוב אומר. מעמל ידו יראה ישבע וגו' (ישעיה נ"נ י"א):[17] מיכן אמרו. ינהג אדם עצמו (בשמונה) [בשתים] עשרה מידות.[18] יהא אדם נאה בביאתו.[19] חסיד בישיבה.[20] ערום ביראה.[21] חכם בתורה. פיקח במעשים [טובים].[22] נאה ומתקבל על הבריות.[23] ומודה על האמת.[24] ודובר אמת בלבבו.[25] ומודה ועוזב. ואוהב את הקב"ה אהבה גמורה בין כשהוא טוב לו ובין כשהוא רע לו.[26] ומתאנח על כבודו של הקב"ה ועל כבודן של ישראל כל ימיו. מחמד ומתאווה ומצפה לכבוד ירושלים ולכבוד בית המקדש ולישועה שתצמח בקרוב ולכינום גליות.[27] רוח הקודש בדבריו. שנאמר כי עוד חזון למועד וגו' (חבקוק ב' נ"ג). ואתה באלהיך תשוב וגו' (הושע י"ב ז'):[28] יהא אדם נאה בביאתו. לבית המדרש. כדי [שיהא] אהוב למעלה ונחמד למטה ולעיני הבריות כדי שימלא את ימיו:[29] יהא אדם חסיד בישיבה. בישיבתו בבית המדרש. כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה ולעיני הבריות כדי שימלא את ימיו.[30] ירבה אדם דברי תורה. שאין לך שכר גדול יותר מהן. יהא אדם שואל ומשיב בישיבתו בבית

---

[14] הגהתי עפ"י הד"ו. ועיי' בד"א זוטא פ"א וב' וספ"ג ובירושלמי סנהדרין פ"ו ה"ה אמר בנו של שמעון בן שטח לאביו. אם בקשת לבוא תשועה על ידך עשה אותי כאסקופה. וקורה הוא גמלא שע"ג הנהר ב"ב כ"א ע"א: [15] במעשה העגל: [16] דוגמתו לעיל פי"א: [17] וכ"ה בד"ו וכמקרא כתוב מעמל נפשו. בילקוט כי תשא קיטע ושינה: [18] הגהתי בי"ב שכן הוא אומר להלן לפי שכל אותן י"ב מדות וכו'. וכן בפרטן אי אתה מוצא אלא י"ב. ובד"ו ובילקוט ג' י"ח. ועיי' בד"א זוטא פ"ג דתני חמש עשרה מדות נאמרו בת"ח וכו'. ובפרטן אי אתה מוצא שם אלא י"ב אלא שנמנו שם מדות אחרות ממה שנמנו כאן: [19] בילקוט חגי' לעולם יזהוג אדם את עצמו בי"ח מדות יהא נאה בביאתו. ול"ג מכאן אמרו. וכן בד"א זוטא נאה בביאתו. ובד"א רבה ריש פ"ד לעולם תהא נאה בכניסתך ונאה ביציאתך. ובד"ו נאה בביתו. אמנם לקמן מפרש בביאתו לבית המדרש: [20] בילקוט ובד"א זוטא בישיבתו. ולקמן מפרש לה בישיבתו בביה"מ: [21] וכ"ה בד"א זוטא. ובילקוט בענוה ביראה. ואינו אלא שיבוש. וכברכות י"ז ע"א מרגלא בפומיה דאביי לעולם יהא אדם ערום ביראה מענה רך משיב חמה ומרבה שלום עם אהיו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפי' עם נכרי בשוק כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה ויהא מקובל על הבריות. כלו' שזה המאמר היה מרגלא בפומיה לא שהוא המציאו ועיי"ש ברש"י ודוגמתו לפנינו לקמן פי"ח ובריש אליהו זוטא: [22] כ"ה בד"ו ובילקוט. ובד"א זוטא מנו פקח בדעת. חכם בדרכיו. ואח"כ מונה דברים שלא נזכרו כאן ואלו הן. כונס. וזכרן. מרבה להשיב. שואל כענין ומשיב כהלכה. ומשיב על כל פרק ופרק דבר. הולך אצל חכם. ולומד ע"מ ללמד וע"מ לעשות: [23] בילקוט נאה מקבל ומתקבל על הבריות. וכן בד"ו בריות: [24] באבות פ"ה מ"ז מונה זה בז' דברים שבחכם: [25] עיי' מכות כ"ד ע"א: [26] בד"ו ובילקוט ואוהב את המקום וכו' והם קטועים ומשובשים: [27] בד"ו ולקיבוץ גליות. ובילקוט ומחמד וכו': [28] רוה"ק אינו מדה שינהג האדם עצמו בה אלא שזוכה לרוה"ק קאמר. בילקוט השמיט המקרא דהושע: [29] הגהתי עפ"י הד"ו. ושם ולעיני הבריות. ותילקוט השמיט מלות אלו. וג' וכדי שימלא: [30] בד"ו ובילקוט חסרה בבא זו:

אני קורא ושונה. ושליש היום אני דן את הדין. ושליש היום אני עושה צדקה. דן אני ומכלכל ומפרנס את כל העולם כולו ואת כל מעשה ידיו שבראתי בעולמי. ואין לפני שחוק אלא שעה אחת בלבד. אימתי יש לפני שחוק. בשעה שאומות העולם מתגאים ואומרים. בכמה גיבורים הוא בא עלינו. יבא עלינו באלף אלפים גיבורים. בכמה פרשים הוא בא עלינו. יבא עלינו באלף אלפים פרשים. בכמה חרבות בא עלינו. יבא עלינו באלף אלפים חרבות. ועל אותה שעה אני משחק. שנאמר למה רגשו גוים וגו' יושב בשמים ישחק (תהלים ב' א' ער ד')·[6] אף במקום אחר יש לפני שחוק ואין שחוק. שנאמר ויאמר ה' אל משה קח לך סמים נטף ושחלת וחלבנה (שמות ל' ל"ד). חלבנה אינה כמסרחת. [אלא לפי שהקב"ה רחמיו מרובין על ישראל לעולם בין על רשעים שבהן בין על כשרים שבהן].[7] אימתי יש שחוק לפני ואין שחוק. אלא בשעה שפושעי ישראל מבלעין את הכשרים שבהן. שנאמר זומם רשע לצדיק וגו' (תהלים ל"ז י"ב). מה כתיב אחריו ה' ישחק לו (שם י"נ):[8] אף במקום אחר נתחרט הקב"ה ביצר הרע. אמר. וכי מה שבר עשיתי. ו[נת]חרטתי ממנו שבראתי אותו בעולמי. שנאמר אם יש הנחש בלא לחש (קהלת י' י"א).[9] באותה שעה נפתח להם פתח רחמים לפושעי ישראל לקבלן בתשובה. ולומר לפניו. רבונו של עולם גלוי וידוע לפניך [כי יצר הרע מגרה בנו]. ברחמיך הרבים קבלינו בתשובה שלימה לפניך:[10]

לפי שכל המרבה שחוק שיחה ותיפלות הן מלוין אותו עד שעה שנכנס לבית עולמו.[11] וכיון שנכנס לבית עולמו הקב"ה אומר לו. בני לא למדת מאביך שבשמים. שהוא יושב על כסא הכבוד שלו. שליש היום הוא שונה וקורא. ושליש היום הוא דן את הדין. ושליש היום הוא עושה צדקה וזן ומפרנס ומכלכל לכל באי העולם ואת כל מעשה ידיו שברא בעולמו. ואין לפניו שחוק. אלא שעה אחת היתה לבד. אתה מבן שלש עשרה שנה ואילך מה תורה עשיתה. ומה מעשים טובים עשיתה. שנאמר כי הנה יוצר הרים וגו' (עמוס ד' י"נ). מיכן אמרו. שני עמלין הן. אחד (כיטל) [עמל] בדברי תורה. ואחד עמל בדרך ארץ. הרוצה שיעמל בדרך ארץ נותנין עליו עמל דרך ארץ. ועליו הכתוב אומר. כי אדם לעמל יולד (איוב ה' ז').[12] למה הוא דומה. (לנר) [לנוד] שנתמלא מים. נשפך והלך לו. לאחר שעה אין בו (בנר) [בנוד] כלום.[13] והרוצה שיעמול בדברי תורה נותנין עליו עמל דברי תורה. ועליו הכתוב אומר נפש עמל עמלה לו (משלי ט"ז כ"ו). למה הוא דומה לאיסקופה התחתונה (שכל) [שהכל] דשין אותה. (וקורא) [וקורה] שהכל

---

[6] בילקוט שם שינה וקיטע. וענין שליש היום להלן ובפי"ז וי"ח וכ"ו ול"א. ובע"ז ג' ע"ב איתאמרו אלו דברים מר' יצחק ומשם אר"י אמר רב עוי"ש: [7] כ"ה בילקוט שם. כהא דאמרינן בבריתות ו' ע"ב א"ר חנא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא כל העניות שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית שהרי חלבנה ריחה רע ונמצאה הכתוב עם סממני קטורת אביו אמר מהכא ואגודתו על ארץ יסדה: [8] ואין שחוק. שאין הקב"ה שש במפלתן של רשעים אלא אחרים משיש בראיתא בסנהדרין ל"ט ע"ב. מכאן ואילך השמיט בילקוט עד יודע היה אחרן: [9] עיי' סוכה נ"ב ע"ב וברכות ל"ב ע"א. וכיון שמתחרט על אותו השבר בעולם פשיטא שאין שחוק לפניו במפלתן של רשעים ודרש אם ישוך הנחש בלפי יצה"ר. ובלא לחש פירשו בקהלת רבה שם אלא א"כ נלחש לו מלעיל. בד"ו הדברים משובשים: [10] בכת"י מקום פנוי לרמז על החסרון והגהתי עפ"י הד"ו אלא שחסר שם מלת בנו: [11] השתא חזר לענינו ישמור אדם וכו': [12] בד"ו משובש קצת: [13] כ"ה בד"ו:

א[ביתיך][13] בא נביא אחד ואמר לו. גם אני נביא כמוך [וגו'] (מ"א י"ט ח'). אף
ע[ל] פי שכיחש לו שרתה עליו רוח הקודש. שנאמר ויהי המה יושבים על
ה[שולחן] [וגו'] (שם שם כ'):[14]

מיכן אמרו. כל האוכל לחם עם עמי הארץ ומרבה עמהם בסעודה
אר[ך] דבריו נשמעין. ולסוף מחלוקת בא על ידו. שנאמר מנשה את אפרים
(י[שעיה] ט' כ'):[15] הא למדת שכל האוכל עם עמי הארץ על השולחן ומרבה
ע[מהם] בסעודה אין דבריו נשמעין ולסוף מחלוקות באות על ידיו שנאמר
מנ[שה] את אפרים:[16] מיכן אמרו. כל האוכל עם עמי הארץ ומרבה עימהם
בס[עודה] כעובד עבודה זרה. ואם תלמיד חכם [הוא] מזלזל [את תורתו]
ומ[חלל] את שמו של אביו [שבשמים]. ומאלמן את אשתו ומייתם את בניו
וא[ר] גו ממלא את ימיו. וקושר שם רע לו ולבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות.[17]

סליק פירקא.

ישמור אדם דברים בלבבו שלא ירבה שחוק שיחה ותיפלות.
ש[א]ין שחוק שיחה (אלא) ותיפלות אלא גילוי עריות. (אמ' ר') [אמר ר' עקיבא]
ש[ח]וק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה (אבות פ"ג מ"ג)[1]. ואין שחוק אלא
ע[ב]דה זרה. שנאמר וישב העם לאכל ושתה וגו' (שמות ל"ב ו'). ואין שחוק
אל[א] שפיכות דמים. שנאמר ויאמר אבנר אל יואב יקומו נא הנערים וישחקו
לפ[נ]ינו וגו' ויקומו ויעברו במספר וגו' ויחזיקו איש בראש רעהו וגו'
(ש"ב ב' י"ד עד ט"ז):[2] ואין שחוק אלא עבירה קשה. שנאמר ועתה אל תתלוצצו
וגו' (ישעיה כ"ח כ"ב): ואין שחוק אלא משנה דינה של גיהינם. שנאמר לכן
שמ[ע]ו נא דבר ה' אנשי לצון וגו' כי אמרתם כרתנו ברית את מות וגו'
(שם שם י"ד וט"ו):[3] כך אמר להם הקב"ה לישראל. בניי לא אני [הוא] שישבתי
תש[ע] מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שיברא העולם. עד שדרשתי
וחק[רתי] וצרפתי ובחנתי את כל דברי תורה כולה[4] (מיום) [ומיום] שניברא
העו[לם] עד אותה שעה. (וישבתי) [וישבתי] על כסא כבוד שלי.[5] שליש היום

---

[13] בכת"י כאן מקום פנוי כג' וד' מלות לרמז על הסרון. ובד"ו ואם נהנתה תמות. והשלמתי החס[רון] עפ"י לשון המקרא לא תבוא נבלתך אל קבר אבתיך (מ"א י"ג כ"ב): [14] במקרא כתוב הם ישבים אל. בסנהדרין שם ק"ג ע"ב בשם ר' יוחנן מרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים ומעלמת עינים מן הרש[עים] ומשרה שכינה על נביאי הבעל וכו': [15] דקודם כתוב ויהי מאשרי העם הזה מתעים וגו' ואת יהוב[עו] ואת אלמנותיו לא ירחם וגו' ויגזור על ימין ורעב וגו' איש בשר זרעו יאכלו מנשה את אפרים ואפרים את מ[נשה]. ועל אלו המקראות אסמכיה שהם דוגמא לת"ח שאוכל עם ע"ה: [16] נוסחא אחרינא היא ובד"ו חסר והגי' שם הא למדת כל האוכל דלהלן. ומלות מכאן אמרו חסירין: [17] כ"ה בד"ו ועיי' לעיל פפ"ז. וכרייתא דת"ר הוא בפסחים נ"ט ע"א. ת"ר כל ת"ח המרבה סעודתו בכל מקום סוף מחריב את ב[יתו] ומאלמן את אשתו ומייתם את גוזליו ותלמודו משתכח ממנו ומחלוקות רבות באות עליו ודבריו אינם נשמעים ומחלל שם שמים ושם רבו ושם אביו וגורם שם רע לו ולבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות. והך סיפא דבריית[א] אובל ישעם שסגנון ברייתא זו בסגנון זה הספר:

מאיר עין פרק (פ"נ) י"ד.

[1] וכ"ה בילקוט כי תשא בפ' וישב העם. ובד"ו אין שחוק שיחה ותפלות אלא ג"ע ואומר שחוק קלות ראש וכו'. ואין זה אלא שיבוש: [2] עיי' ב"ד פנ"ג: [3] במקרא ליתא נא. ובילקוט שם קיטע הדברים. ומ[ה] הא דין הוא מות ושאול: [4] עיי' לעיל פ"ב: [5] כ"ה בילקוט שם:

היתה משכמת והולכת ונובעת במקום שהיו ישראל שרויין, ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום היתה מאחרת כשעה כשתים כשלש כארבע כחמש. עד שהיו יוצאין נערים קטנים ותלמידי חכמים ואומרים, עלי באר בזכות אברהם יצחק ויעקב. עלי באר בזכות משה ואהרן ומרים. ואחר כך היתה הולכת ונובעת בין שבטו של יהודה לשבטו של יששכר. שנאמר באר חפרוה שרים וגו' (במדבר כ"א י"ח). באותה שעה היתה שמחה גדולה לישראל מגדוליהם ועד קטניהם:[6] בשכר צלו של אילן שהושיב [אברהם] אבינו את מלאכי שרת הקיף להן הקב"ה שבעה ענני כבוד לישראל ארבעים שנה במדבר: [ובשכר הפת שהאכיל אברהם אבינו את מלאכי השרת נתן להם הקב"ה מן ארבעים שנה במדבר]:[7] מן. כאי זה צד. ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו (לא) משוא פנים. שכשם שעשה אברהם אבינו לחם למלאכי השרת כך [מי] שהיה רוצה במן לטעום בו טעם פת טַעַם. בשר טועם. דבש טועם. טעם חלב טועם. חמאה טועם בו. שנאמר שטו העם ולקטו וגו' (במדבר י"א ח'):[8] ובשכר אותו העגל שהאכיל אברהם אבינו את מלאכי השרת נתן להם הקב"ה שליו לישראל שתי פעמים. אחת קודם מתן תורה ואחת לאחר מתן תורה. סליו דבר גדול לישראל בשביל הדבר [שבא] על ידיהן:[9] ובשכר שליוה אברהם אבינו את מלאכי השרת ליוה הקב"ה את בניו ארבעים שנה במדבר. שנאמר וה' הולך לפניהם יומם (שמות י"ג כ"א). אילמלי דבר כתוב אי איפשר לאומרו. כביכול כאב לפני בנו. כרב שנוטל פנם לפני עבדו. כאב לבן. כאם לתינוק. שנאמר כי תאמר אלי שאהו בחיקך (במדבר י"א י"ב):[10]

למדנו מגדעון ששעשה לחם למלאך ונהנה ממנו. שנאמר ויאמר אליו אם נא מצאתי חן בעיניך [וגו'] והוצאתי את מנחתי וגו' וגדעון בא ויעש גדי עזים וגו' (שופטים ו' י"ז עד כ'). למדנו ממנוח שעשה לחם למלאך ולא נהנה ממנו. שנאמר ויאמר מלאך ה' אל מנוח אם תעצריני וגו' (שם י"ג ט"ז):[11] בוא וראה כמה עונשה של פת. שהורגת את גדולי ישראל ומשרת שכינה על גביאי השקר. מנין שהורגת את גדולי ישראל. צא למד (מקום) [ממקום] נוב ושאול ואחימלך בן אחיטוב. שנענשו על דוד עונש גדול.[12] ומנין שהיא משרת שכינה על גביאי השקר. צא למד מאותו נביא (השקר) שבא אל מלך ישראל. אמר לו הקב"ה אל תהנה ממנו ואם נהנת אין [אתה בא אל קבר

---

[6] מכאן ואילך קיטע בילקוט עד סוף הפרק וכל המרכה סעודה עם ע"ה. ועיין הבאר עיו' תוספת סנהה פ"ג ובמדבר רבה פי"ט: [7] כ"ה בד"ו: [8] עיו' ספרי בהעלותך פי' פ"ז ופ"ט ויומא ע"ה ע"א [9] בענין השלו עיו' במכילתא דבשלח מס' ד' פ"ג. ובמה שכתבתי שם במ"ע אות ה' ושם בפ"ב ובמ"ע אות ב' ויומא שם ע"א וע"ב. ושם אמרו כתוב שלו וקריכן סליו צדיקים אוכלין אותו בשלוה ורשעים אוכלין אותו ודומה להן כסילוין. וזה שאמר סליו דבר גדול וכו' כלו' שנקרא סליו: [10] במכילתא פתיחתא דבשלח. ובמכילתא דרשב"י שהבאתי בפ"ט כהוספה ד' במבוא ריה"ג אומר אלמלא מקרא כתוב א"א לאמרו (לאב) [באב] שנטל (פיום) [פנם] לפני בנו וכרב שנטל (פיום) [פנם] לפני עבדו: [11] בגדעון נהנה המלאך אף שלא אכל שהרי אמר אנכי אשב עד שובך. וגדעון הבין לו סעודה שהיה סבור שיאכל אלא שאח"כ אוכלתה האש מן הצור ועכ"פ קבל מנחתו. אבל במנוח א"ל אם תעצרני וגו' ואם תעשה עולה וגו'. והמפרשים הגיהו כגדעון ולא נהנה ממנו וא"נ: [12] כ"ה בד"ו. בסנהדרין ק"ד ע"א אתא דאיתאמרא בשם ר' יוחנן דשגגתה עולה זרון ואיתפרש בשם ר"י אמר רב אלמלי הלוהו יונתן לדוד ב' בכרות לחם לא נהרגו נוב וכו':

תשועה גדולה על ידיהן: ושכרן של אחאב ושל איזבל [ש]אבדו מן העולם הזה ומן העולם הבא ואבדו בניו עמם: ושכרן של שבט זבולון ושבט נפתלי שעשו רצון [אביהם שבשמים ורצון] אביהם יעקב לפיכך באתה תשועה גדולה על ידיהן: ושכרה של יעל אשת חבר הקיני שעשתה רצון בעלה לפיכך באתה תשועה גדולה על ידה: ושכרו של פינחס יצאו בני אפרים למלחמה ונהרגו מהן ארבעים ושנים אלף: ושכרן של סנהדרין גדולה שהניח משה ויהושע ופינחס בן אלעזר נתקבצו ישראל ויצאו למלחמה על בני בנימין ונהרגו מהן שבעים אלף: ושכרן של בני עלי יצאו ישראל למלחמה ונהרגו מהן ארבעת אלפים: ושכרן של זקנים יצאו ישראל למלחמה ונהרגו מהן שלשים אלף ונשבה ארון הברית: ושכרן של אנשי בית שמש שלא היה בהן דרך ארץ נפלו מהן מישראל חמשים אלף וסנהדרין גדולה עמהן: מיכן אמרו במידה שמודד בה אדם מודדין לו. בוודאי רבון כל העולמים צדקתך כהררי אל וגו׳ (תהלים ל״ו ז׳):[31]

סליק פרקא.

ישמור אדם דברים בלבבו שלא יאכל עם עמי הארץ על השולחן ולא ירבה עמהם בסעודה בכל מקום. מפני שעמי הארץ ממעטין במעשרות ובשביעית. והכתוב אומר. מה לתבן את הבר נאום ה׳ (ירמיה כ״נ כ״ח). ואמרו חכמים כל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו.[1] וכן דוד אמר. לא ישבתי עם מתי שוא וגו׳ שנאתי קהל מרעים וגו׳ (תהלים כ״ו ד׳ וה׳). ה׳ אהבתי מעון ביתך וגו׳ (שם ח׳). ארחץ בנקיון כפי וגו׳ לשמיע בקול תודה וגו׳ (שם ו׳ ו׳). אל תאסוף עם חטאים וגו׳ (שם ט׳). מיכן אמרו. ירבה אדם סעורתו עם תלמידי חכמים כדי שילמד מהן דברי תורה. ואל ירבה אדם סעודתו עם עמי הארץ. שלאחר שעה מספרין עליו לשון הרע:[2] למדנו מאברהם שעשה לחם למלאכים ונהנו ממנו. שנאמר ויאמר אדני אל נא וגו׳ (בראשית י״ח ג׳). מיכן אמרו. יטול אדם רשות [מרבו] ואחר כך יעשה רצון תלמידי חכמים הבאין אחריו. לכך נאמר ויאמר ה׳:[3]

כל האומר לא אכלו מלאכי שרת אצל אברהם אבינו לא אמר כלום. אלא בצדקתו של אותו צדיק ובשכר טורח שטרח פתח להם הקב״ה את פיהם ואכלו שנאמר והוא עומד עליהם [וגו׳] (שם שם ח׳):[4]

ברוך המקום ברוך הוא שמשלם לאוהביו ולירואיו (שכך) [שכר] דרך הארץ בעולם הזה וקרן קיימת לו לעוה״ב. שבשכר קיתון של מים שרחצו (ידיהם) [רגליהם] מלאכי שרת נתן להן הקב״ה באר לישראל ארבעים שנה במדבר:[5] באר. כאי זה צד. בזמן שהיו ישראל עושין רצונו של מקום

---

[31] הגהתי עפ״י הד״ו ובעיקר דבריו מקושעים וחסרים ומשובשים. ועיי׳ ברכה במדבר ספ״ה אליה: אומר נתקבצו ויצאו למלחמה וכו׳ כל הענין של בני עלי והארון ונקטע ונשתבש:

מאיר עין פרק (י״ב) י״ג.

[1] בן סירא. עיו׳ כ״ק צ״ב ע״ב: [2] עיי׳ פסחים מ״ט ע״א וסנהדרין נ״ב ע״ב: [3] כולא הובא בילקוט וירא. ושם ג׳ לעולם יטול אדם רשות מרבו וכו׳ הבאין אליו. ועפי״ז הגהתי ועיי׳ ב״מ פ״ו ע״ב ושבת קכ״ז ע״א: [4] עיו׳ ב״מ שם ובתוספות שם וב״ר פמ״ח: [5] עיי׳ ב״מ שם מאי דמיתאמרא בשם רב ובשם תרי״י ובמכילתא בפתיחתא דבשלח ובנרמז במ״ע שם אות מ״ד. ובפסיקתא רבתי פרה פי״ד ובמ״ע שם אות כ״א:

שנאמר וישלחו ויאספו כל סרני וגו' ויאמר גת יסוב וגו' (שם שם ח'),[23] ואף שם הכה מכה גדולה, שנאמר ויהי אחרי הסבו אותו ותהי יד ה' [וגו'] (שם ט'), ראו שכך היא המדה הוליכוהו לעקרון, שנאמר וישיבו את ארון ה' עקרון (שם י'),[24] ואף שם הכה מכה רבה, שנאמר ויצעקו העקרונים וגו' (שם),[25] ראו שכך המידה הוליכוהו בשדה, שנאמר ויהי ארון ה' בשדה וגו' (שם ו' א'),[26] ואף שם הכה מכה רבה, שנאמר ויקראו פלשתים לכהנים ולקוסמים (שם ב'), כהנים אף על פי שעובדי עבודה זרה היו היתה בהן דרך ארץ, ומה היא דרך ארץ שהיתה בהן, אמרו להן, אם משלחים אתם את ארון ברית ה' אלהי ישראל אל תשלחו אתו ריקם (שם נ'):[27]

ומה היא [ה]מכה שהביא עליהן הקב"ה, הביא עליהן עכברים, היו ממיתין בהם אנשים (שני ועשיתם צלמי טחוריכם) ונשים וטף, מתוך בתיהן יוצאין לשדה ואוכלות מהן חיטים ושעורים ופול ועדשים וכל מיני קטניות, שנאמר ועשיתם צלמי טחוריכם וגו' (שם ה'):[28] ולמה תכבדו את וגו' (שם), מיד מילאוהו כסף והרכיבוהו על גבי הענלה, וכשהן מהלכין בדרך נשאו [ה]פרות [ה]שירה בקולן, וכך אמרו, רוני רוני השיטה, התנופפי ברוב הדרייך, המחושקה ברקמי זהב, המהוללה בדביר ארמון, המאופדת בין שני הכרובים, שנאמר וישרנה הפרות בדרך על דרך בית שמש וגו' (שם י"ב),[29] עד שהיו רחוקים מבית שמש כאלפים אמה במידה, אמרו, ניטול את הבגדים ונניחם במקום מוצנע ונראה מה עושים אילו לאלהיהם שכך כיבדנוהו וכך (עשה) [עשינו], מיד נטלו את הבגדים ונתנום במקום המוצנע: היה להן לאנשי בית שמש כיון שראו את הארון (נוטל) [ליטול] את (בגדיו) [בגדיהם] ולהניח על (פניו) [פניהם] ולבא וליפול לפני הארון כשעה אחת כשתים כשלש עד שיתכסה הארון, ויתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה מסוף העולם ועד סופו, הן לא עשו כן, אלא כשראו את הארון, שוחקין וזוקפין ועומדין ומרקדין ומדברין דברים יתירים, שנאמר ובית שמש קוצרים וגו' (שם י"ג), והן אינן יודעין מי הניח את הארון, ונטלו את (הארון) [הבגדים] והלכו להן, שנאמר וחמשה סרני פלשתים ראו וגו' (שם ט"ז), לפיכך נפל מישראל חמשים אלף וסנהדרי גדולה עמהם, שנאמר ויך באנשי בית שמש [וגו'] (שם י"ט): ומי הרב את כל אילו, אמרו, לא הרג אותן אלא אנשי בית שמש שלא היתה בהן דרך ארץ,[30] ללמדך שלא חסר מישראל פרומה אלא בדין, והכל [בדין], אלא (ה)אלהים שבשמים יודע שבשכר דבורה ונבואתה וברק ונבואתו לפיכך באת

---

[23] במקרא כתוב ויאספו את כל וגו' ויאמרו גת:
[24] במקרא כתוב ויזעקו:
[25] במקרא כתוב אם משלחים את ארון אלהי ישראל:
[26] בד"ו ויצאו מתוך בתיהם לשדה, ובילקו השמטו כל זה וסרס המאמר והקדים בסדרו ענין השירה עיי"ש:
[27] בילקוט קיטע ושינה הסגנון וג' ואף בפלשתים היתה מכה רבה
[28] בד"ו התנופפי התנופפי ברוב הדר וכו' המהולל בדביר וארמון שנאמר וכו' והשאר חסר, ובילקוט התנופפי ברוב הדרך וכו' וארמון המעולף מבין שני הכרובים, ובב"ר פנ"ד תני אליהו רומי השטה התנופפי ברוב הדרך המחושקת וכו' המעולף מבין שני הכרובים, ובמדרש שמואל פי"ב תאני אליהו רומי רומי השטה התנופפי ברוב הדרי המחושקה ברומי זהב וכו' וארמון המפוארה בשני הכרובים, ועיי"ש והקש המאמרים עם הגמרא דע"ז כ"ד ע"ב והא דאליהו מייתי התם משם ר' יצחק נפחא וגרים התם הדרך המחושקת וכו' וארמון ומפוארה בעי עדיים, ורב אשי מתני להא דר' יצחק אהא ויהי בנסוע הארון וגו' וישראל מאי אמרו אר"י רוני רוני השטה
[29] הגהתי עפ"י הסברא והילקוט ומכאן ואילך קיטע עד מכאן אמרו וכו' להלן, ועיי' סוטה ל"ה ע"א וב"ב
[30] במקרא כתוב ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה' ויך בעם שבעים איש חמשים אלף איש:

ונהרג מהן שבעים אלף. ומי הרג את כל אילו. אמרו. לא הרג אותן אלא סנהדרי גדולה שהניח משה ויהושע ופינחס בן אלעזר הכהן:

ופילגש בגבעה בימי כושן רשעתים (הַמַּת) [היתה].[14] וכי מה טיבה של אותה פילגש שהביאוה ונתנוה אצל שופטי ישראל. אלא לפי שרחמיו של הקב"ה מרובין על ישראל לעולם. אמר. שמא (אמרו) [יאמרו] אומות העולם. עדיין לא נכנסו ישראל בארצם אימתי קילקלו במעשיהן.[15] לפיכך הביאוה ונתנוה אצל שופטי ישראל: ברוך המקום ברוך הוא שרחמיו מרובין על ישראל לעולם וחס על כבודן בכל מקומות מושבותיהן. באותה שעה נתנו כהונה לבני איתמר בן אהרן שבעים ושתים שנה.[16] (וקילקלום) [וקלקלוה] בני עלי.[17] מיד אמר הקב"ה. מה בין זה לזה. והלא אלעזר בן אהרן ואיתמר בן אהרן. שנאמר (ואביו ואין) [וירא כי אין] איש וגו' (ישעיה נ"ט ט"ז).[18] באותה שעה אמר הקב"ה שתחזור כהונה לבעליה. שנאמר כה אמר ה' צבאות (ש"א ב' כ"ז).[19] (אמור לאהרן. אמר לאהרן). אמור אמרתי ביתך ובית אביך וגו' [אמור לאהרן אמור לאיתמר][20] והקימותי לי כהן נאמן אשר וגו' (שם שם ל' עד ל"ה). זה צדוק הכהן לפני דוד המלך:[21] ובשביל מעשיהן (שהיו מקולקלין) של בני עלי [שהיו מקולקלין] יצאו ישראל למלחמה ונהרגו מהן ארבעת אלפים.[22] ואמרו ישראל באותה שעה. למה נגפנו ה' היום לפני פלשתים וגו' (שם ד' ג'). באותה שעה אמר הקב"ה. כשהיו בני עלי (היו) מכעיסים אותי בעזרת ישראל ובעזרת נשים לא אמרתם באי זה מונח. עכשיו שיצאו ישראל למלחמה אמרו. נקחה אלינו משילה את ארון ברית ה' וגו' (שם). שלחו והביאו את ארון ברית ה'. שנאמר וישלח העם שילו וישאו וגו' (שם ד'). ישראל הריעו תרועה גדולה שאין בה ממש. על אותה שעה הוא אומר. נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (ירמיה י"ב ח'). פלשתים אמרו. אוי לנו מי יצילנו מיד האלהים האדירים וגו' התחזקו והיו לאנשים וגו' (שופטי' שם ח' ט'). מיד יצאו ישראל למלחמה ונחרג מהן שלשים אלף ונשבה ארון הברית והביאוהו לאשדוד לבית דגון אלהיהם. שנאמר וישכימו אשדודים ממחרת [וגו'] (שם ה' ג'). ראו שכך הַמדה.

---

[14] כ"ה בילקוט. ומן הייתה ולהלן עד באותה שעה קיטע: [15] כ"ה בד"ו. כלו' א"כ כבר מקולקלין היו מימות יהושע: [16] בילקוט נתנה הכהונה וכן בד"ו נתנה. כלו' באותה שעה נגזרה הגזרה ונתקיימה אחר מיתת יפתח שבימיו עדיין היה פינחס כהן. ובילקוט מ"ב שנה. וזה ודאי שיבוש. וכשתסתכל ביחוס בני אהרן בדהי"א ה' כ"ט וגו' ושם ו' ל"ה תמצא שנחסרו ביחוסו של עזרא (עזרא ז' מ"א עד ו') אמריה אהיטוב צדוק אחיטעין עזריה יוחנן שהם ששה דורות (בדהי"א ה' ל"ג עד ל"ח) ובנו של יוחנן עזריה הוא אשר כהן בבית אשר בנה שלמה. ואמריה הנזכר היה בנו של מריות. וחשוב ביחוסו של עזרא בן עזריה בן מריות. ויראה שבין דורות אלו ממריות עד עזריה אשר כהן בבית שלמה היתה הכהונה בידי בני איתמר ועיקר הסתלקותם היתה בהריגת נוב עיר הכהנים ונתמלא דבר ה' על עלי בימי שלמה (מ"א ב' כ"ז): [17] כ"ה בילקוט: [18] בילקוט השמיט כל זה. והגהתי מסברא דקודם זה נאמר וירא ה' וירע בעיניו כי אין משפט. ובד"ו שנ' ואביט ואין עוזר. והוא שם ס"ג ה'. ולא מצאתי לו שום ענין לכאן: [19] במקרא ליתא צבאות. ובד"ו לכן כה אמר ה' צבאות אמור אמרתי וגו'. והוא שם ל' ובמקרא כתוב לכן נאם ה' אלהי ישראל: [20] בד"ו ליתא כלל. ובילקוט אמור לאחרן אמור לירמיהו. והוא אין לו שחר. דמה ענין ירמיהו לכאן. וע"כ נ"ל דצ"ל לאיתמר. ובמדרש שמואל פ"ח אמור אמרתי שתי פעמים ביד מי איתמר שתי פעמים. ואף הוא מושבש קצת. ועיי' בהערות למוהר"ש באבער שרמז על רש"י ורד"ק שם. ומזה למדתי להגיה כמו שהגהתי: [21] ע"כ הוא בילקוט שופטים. במקרא כתוב כאשר: [22] בילקוט שמואל ר' ק"ג שינה הסגנון וג' על הכל הקב"ה פורע מדת במדה לפי שהיו בני עלי מקולקלים במעשיהם יצאו למלחמה וכו':

ולא התיר לו את נדרו ליפתח.[6] מי שיושב על כסא שופט צדק יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים אמר. מאחר ששם זה נפשו בכפו ובא והציל את ישראל מיד מואב ומיד בני עמון באו לעשות עימו מריבה גדולה. לפיכך נתקבצו למלחמה ויצא והרג בהן ארבעים ושנים אלף. שנאמר ויאמר לו אמר נא שבולת ויאמר סבולת (שופטים י"ב ו'). זה לשון עבודה זרה. כאדם שאומר לחבידו שאבול. והוא לא יכול לדבר כן ויאחזוהו וישחטוהו אל מעברות הירדן וגו' (שם).[7] ומי הרג את כל אלה. אמור. לא הרג אותן אלא פינחס בן אלעזר. שהיה ספק בידו למחות ואינו מוחה. להפר לו נדרו ליפתח ולא התיר לו. ולא פינחס בלבד. אלא כל מי שהוא ספק בידו למחות ואינו מוחה. להחזיר את ישראל למוטב ואינו מחזיר. את הדמים הנשפכין לישראל אינן נשפכין אלא על ידיו. שנאמר ואתה בן אדם צופה וגו' באמרי לרשע [וגו'] ואתה כי הזהרת רשע (יחזקאל ל"ג ז' ח' י"ט). לפי שכל ישראל ערבין זה לזה. למה הן דומין. לספינה שנקרעה בה בית אחד. אין אומרים. נקרע בית אחד בספינה. אלא נקרעה כל הספינה כולה. שנאמר הלא עכן בן זרח מעל מעל וגו' (יהושע כ"ב כ'):[8]

ושמא תאמר אותן שבעים אלף שנהרגו בגבעת בני בנימין מפני מה נהרגו.[9] היה להן לסנהדרין גדולה שהניח משה ויהושע ופינחס בן אלעזר עימהם. שיקשרו חבלים של ברזל במתניהם. ויגביהו (בגדיים) [בגדיהם] למעלה מארכובותיהם. ויחזרו בכל עיירות ישראל. יום אחד בבית אל. יום אחד לחברון. יום אחד לירושלים. וילמדו את ישראל דרך ארץ. בשנה בשתים בשלש. עד שיתישבו ישראל בארצם. יתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה בעולם כולו שברא מסוף העולם ועד סופו. הן לא עשו כן. אלא כשנכנסו לארצם כל אחד ואחד נכנס לכרמו וליינם. אמר. שלום עליך נפשי. כדי שלא להרבות את הטורח.[10] ושנו חכמים במשנה. הוי (מעט עסק ועסוק) [ממעט בעסק ועסוק בתורה]. והוי שפל רוח בפני כל אדם [ואם בטלת מן התורה יש לך הרבה בטלים כנגדך] (אבות פ"ד מ"י).[11] וכשעשו בגבעת בני בנימין דברים מכוערין ודברים שאינן ראויין. באותה שעה ביקש הקב"ה להחריב את כל העולם כולו. אמר לא נתתי תורתי לאילו (לא) [אלא] שיקראו וישנו בה וילמדו הימנה דרך ארץ[12] אלא לא כך כתבתי בתורתי אן על פי שאין בהן דברי תורה אלא מדרך ארץ ורדפו מכם המשה מא (ויקרא כ"ו ח'). אבל אם תעשו את התורה ותעדיפו עליה. אחד מכם ירדף אלף ושנים ינוסו רבבה (דברים ל"ב ל').[13] לפיכך נתקבצו ויצאו למלחמ

---

[6] בד"ו מקוטע: [7] במקרא כתוב ויאמרו לו וגו' ולא יכין לדבר כן ויאחזו אותו. בד"ו וביל[קו]ט חנ' שאומר לחבירו שא בל: [8] עיי' שבועות ל"ט סע"א וביקרא רבה פ"ד תני רשב"י נמשלו ישראל לשו[ר] וכו' משל לבנ"א שהיו יושבין בספינה נטל א' מהן מקדח והתחיל קודח תחתיו וכו'. והגה המשל בפגנר אחר ועיי' מכילתא יתרו מס' דבחדש במ"ע אות מ'. ואולי היא ממכילתא דרשב"י. וביל[קו]ט השמיט מן ה"ד וכו': [9] ביל[קו]ט אותן ע"ב אלף. ואין אלו המנינים מסכימים עם המקראות שלפנינו שכל הנופלים במלחמה זו הין ס"ח אלף וק'ל. ואולי שהעדיף על החשבון לפי שהכריזו בבנימין גם הנשים והטף. והטף במנין מסוים. או אפשר דקחשיב את אנשי יבש גלעד שלא נודע מנינם והטף במנין מסוים: [10] ביל[קו]ט לכרמו ולזתיו. בד"ו הדברים מקוטעים ומשובשים: [11] כ"ה ביל[קו]ט: [12] בכת"י כאן מקום פנוי לרוח על חסרון איזה מלות: [13] עיי' לעיל פ"ג וביל[קו]ט השמיט זה ושינה חסגנון:

(שם).[19] ומתוך בתי מדרשות שרבים בישראל (לעולם) אשרי מי שמחדש דברי תורה על פיו. דומה כמי שמשמיעין אותו [מן השמים]. (אמר) [ואומר] לו הקב"ה. בני בית המדרש [ה]נדול שלי שלך הוא. שנאמר יבחר אלהים חדשים (שם ח').[20] מיכן אמרו ארבעים אלף מישראל שנתקבצו ויצאו למלחמה ויש ביניהן זוג אחד של תלמידי חכמים דומה שהוא מסרם (בידו) [בידן]. שנאמר מגן אם יראה ורומח:[21]

סליק פירקא.

למה היו ישראל דומין בימי שפוט השופטים. למלך בשר ודם שקנה (בנים) [בתים] ועבדים.[1] מהן בני שש. מהן בני חמש. מהן בני ארבע. מהן בני שלש. מהן בני שתים בני אחת. וגידלן על שולחנו ואכלו ממה שהוא אכל ושתו ממה ששתה. וגידלן ובנה להן בתים. ונטע להן נפנים ואילנות ונטעים. אמר להן. היזהרו בנטיעות הללו. היזהרו באילנות הללו. היזהרו בנפנים הללו. כיון שאכלו ושתו עמדו ועקרו את הנפנים וקיצצו את האילנות והכריתו את הבתים ואת הנטיעות. כיון שבא (הרחיבה) [הרחיקה] דעתו מהן.[2] אמר. הרי הן כתינוקות של בית רבן מה אעשה לאילו.[3] הביאהו והיכהו ושנו לו ושלשו לו. לכך נדמו ישראל לפני אביהם שבשמים בימי שפוט השופטים. סרחו במעשיהן ומסרן למלכות. חזרו ועשו תשובה גאלן מיד. ללמדך שלא חסר מישראל שום פרוטה שלא כדין. והכל אינו אלא בדין:[4] ושמא תאמר אותן ארבעים ושנים אלף שנהרגו בימי יפתח הגלעדי מפני מה נהרגו. יפתח הגלעדי נדר נדר שלא כהוגן. ופינחס בן אלעזר עומד. היה לו לפינחס שילך אצל יפתח להתיר את נדרו. היה לו ליפתח לילך אצל פינחס ויתיר לו את נדרו. ולא הלך. זה אומר אני כהן גדול בן כהן גדול בן בנו של אהרן הכהן אלך אצל עם הארץ. וזה אומר אני ראש לכל ישראל אלך אצל זה. זה נוהג גדולה לעצמו וזה נוהג גדולה לעצמו. אוי לה לגדולה שמקברת את בעליה. (אוי לה לגדולה שמקברת את בעליה). אוי לה לגדולה שאינה גורמת טובה בעולם.[5] יפתח הגלעדי נדר (נדר) דבר שלא כהוגן להעלות את בתו על גבי מזבח. נתקבצו עליו אנשי אפרים לעשות עימו מריבה גדולה. היה לו לפינחס שיאמר להן. להתיר לו נדרו לא באתם אליו. לעשות מריבה באתם אליו. לא מיחה בבני אפרים.

---

[19] בד"ו ובילקוט נקטע המאמר: [20] הנחתי עפ"י הד"ו והילקוט ומשובש שם קצת. בכת"י אחר מלות שמשמיעין אותו מקום פנוי לרמז על חסרון. וג' הילקוט נמצאו בתי מדרשות רבים בישראל וכל מי שמחדש ד"ת על פיו דומה כמי שמשמיעין אותו משמים ואומר לו כך אמר הקב"ה בנה לי בית ששכר גדול שלו הוא שנ' יבחר אלהים הדשים וגו'. וכל השאר השמיט: [21] בד"ו: דומה כאחוז חרב פיפיות בידו שנ' מגן וגו' ובילקוט מכאן אמרו וכו' למלחמה נשענים עליהם כמי שהוא תפוס מגן ותרים שנ' וכו'. ובעל ישועות יעקב רמז כאן על הפ' כלי יקר לס' שופטים עיי"ש:

מאיר עין פרק (י"א) י"ב.

[1] כ"ה בד"ו: [2] כ"נ לי להגיה. בד"ו הסגנון קטוע קצת: [3] בכת"י מקום פנוי כאן כחצי שורה לרמז על החסרון: [4] בד"ו משובש קצת: [5] בד"ו חסגנון מקוטע ובילקוט שופטים לא הביא רק מכאן ואילך. ועיי' בב"ר פ"ם ותנחומא הוצאת מהור"שב פ' בחוקותי ובויקרא רבה פל"ז. ועיי' רד"ק דה"א פ' כ':

נשען. מה אתם יושבים. שיחו בה. אל יהא (לבם) [לכם] ממנה בטילה לעולם. שנאמר שמעו מלכים [וגו] (שם נ):[12] מקול מחצצים (שם י"א). אילו האומרים על טמא טמא ועל טהור טהור. על טהור במקומו [ועל טמא במקומו][13] הילכות שבת וחגיגות ומעילות ודיני חצצים באדם: בין משאבים (שם). אינו [אלא] לשון שאיבה. שנאמר ותשאב לכל גמליו (בראשית כ"ד כ). ואומר ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה (ישעיה י"ב ג) [שלומדין ושואבין דברי תורה]:[14] דבר אחר בין משאבים. מתוך מחלוקתם שאובים דברי תורה ומכעיסות עליהם דברי תורה רבות. לכך נאמר בין משאבים:[15] שם יתנו צדקות ה' [וגו] (שם). חסד גדול עשה הקב"ה שפיזר את ישראל בין אומות העולם:[16]

מעשה בהגמון אחד ור' יהודה הנשיא שהיו אוכלין ושותין. וכשהיטיבו את ליבם אמר לו אותו הגמון לר' יהודה הנשיא. אנו רחמנים יותר מכם. כשניתן לכם רשות על אדום להכריתה לא שיירתם בתוכה אלא מעוברת בלבד. שנאמר כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר באדום (מ"א י"א ט"ז). שתק ר' יהודה הנשיא ולא אמר לו דבר. עמד ויצא לשוק ומסר את הדבר לתלמיד. ובא וישב במקומו. אמר לו. אם רצונך יכנס תלמיד אחד ויאמר לנו דבר ונשמח בו. אמר לו. יכנס. נכנס אתו תלמיד ועמד על רגליו ואמר. בעל הבית באי זה מקום יפקיד כליו שכשיבא בעל הבית יבואו (כליו) [כליו] לתוך הבית. אמר את הדבר ושנה ושילש שלשה פעמים. עד שהגיע אתו הגמון לנופו של דבר. עמד אף הוא ונשא שתי ידיו לשמים ואמר. ברוך המקום ברוך הוא שבחר בכם מכל באי העולם. וקנה אתכם קיניין גמור בנים ועבדים לשמו. וקרא אתכם עם ונחלה וסגולה לשמו. ממאה מקומות נתנה עליכם ואמרנו. אם נהרג שבארץ ישראל. שבצפון שבדרום מי הרג לנו. ואם נהרג שבצפון ושבדרום ושבבבל ושבעילם ושבשאר מדינות מי הרג לנו. והרי הדברים בטילים בלא כלום. בודאי בעל הבית יודע באי זה מקום מפקיד כליו. שכשיבא בעל הבית לתוך ביתו יביא כליו לתוך הבית:[17]

דבר אחר. שם יתנו צדקות ה' צדקות פרזונו בישראל. עיר קטנה שבישראל. ועמדו ובנו להם בית הכנסת ובית המדרש. ושכרו להם את החכם.[18] ושכרו להן מלמדי תינוקת. אף עיר אחרת קרובה לה כיון שראו עמדו אף הן ובנו בית הכנסת ובית המדרש ושכרו להן מלמדי תינוקת. נמצאו בתי מדרשות רבים בישראל (לעולם). שנאמר אז ירדו לשערים עם ה'

---

[12] כ"ח בד"ו אלא שהוא משובש קצת ובילקוט קיטע ושינה הסגנון: [13] כנ"ל להגיה. ופ' במקומו בתנאי מיוחד ולא בכלל ועיי' לעיל פ"ג ולקמן ספי"ג: [14] כ"ח בד"ו. ובילקוט השמיטו וג' בין משאבים שלומדין ושואבין ד"ת ועפי"ז הגהתי: [15] בילקוט השמיט זה. ובד"ו מתוך שלומדין ושואבין ד"ת ומכעיסין עליהן ד"ת לכך נאמר וכו'. וג"ל שהוא קטוע ומעורכב עם הא דלעיל מן הילקוט. שכאן דרש מקול מחצצים בין משאבים. ודרש מחצצים לענין מחלוקת החכמים בד"ת. ואמר ומכעיסות כלו' המחלוקות מכעיסות עליהן וכו'. ומצינו לזה דוגמאות רבות בגמ' ר"א וחביריו: [16] בפסחים פ"ז ע"ב איתאמרא משם ר' אושעיא: [17] בד"ו מעשה בכומר א'. ובגמרא שם סיפרו זה המעשה דא"ל ההוא מינא לר' חנינא ותלמיד הוא ר' אושעיא עיי"ש ובילקוט השמיט המאמר שלפנינו והביא הא דפסחים וג' שם א"ל ההוא אפיקורוס לר"י נשיאה. ופ' ממאה נתנה עליכם וכו' ניתנה עצה עליכם: [18] חכימיא הוזין לחזניא. בד"ו ושכרו לחם חזנים ובילקוט את החזן:

נפשי.[2] שאין לך סם חיים למלאך המות אלא מדת צדקה בלבד. שנאמר כי ינרתי ונו' (דברים ט' י"ט). ושנו חכמים במשנה. שכל המקיים נפש אחת מעלין עליו כאילו קיים עולם מלא (סנהדרין פ"ד מ"ה). ואומר מתן בסתר יכפה אף [ונו'] (משלי כ"א י"ד):[3]

מעשה בשתי משפחות של כהנים שבאו לפני רבן יוחנן בן זכיי. אמרו לו. רבי בנינו מתים בני שמונה עשרה ובני חמש עשרה ובני שתים עשרה. אמר להן. לא הייתם אלא ממשפחת בני עלי דכתיב ביה. וכל מרבית ביתך ימותו אנשים (ש"א ב' ל"ב). אמרו לו. רבי ומה עלינו לעשות. אמר להן. כיון שמניע בן לפירקו ראו כמה דמיו ותנו צדקה. ויבא מה שכתוב בו. וצדקה תציל ממות (משלי י' ב'). ויציל את מי שכתוב בו. וכל מרבית ביתך ימותו אנשים. הלכו ועשו כן. והצילו את עצמן מן המיתה:[4] ולא זו בלבד אלא מי שעושה משפט וצדקה ומקיים נפשות רבות עליו הכתוב אומר. פדה בשלום נפשי. באותה שעה אמר הקב"ה. מי פדה אתו ממקום שכינתו ופודה את ישראל מבין אומות העולם.[5] (ו)מי שעושה צדקה ומשפט ומוציא.[6] בזמן שישראל עושין משפט וצדקה מה נאמר בהן. אוהב צדקה ומשפט [ונו'] (תהלים ל"ג ה').[7] ובזמן שאין ישראל עושין משפט וצדקה מה נאמר בהן. ותהי האמת נעדרת (ישעיה נ"ט ט"ו):[8] אבי שבשמים יהי שמך הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים ותהא לך קורת רוח מישראל עבדיך. שאמרתה. מי פדה אותי ממקום (שכינתי) [שכינתי] ופודה ומציל את ישראל מבין אומות העולם. והלא אתה פודה ומציל לכל באי העולם ומעשה ידיך שבראתה בעולם. שנאמר פדה אלהים את ישראל ונו' (תהלים כ"ה כ"ב). והוא יפדה את ישראל ונו' (שם ק"ל ח'): בית דוד. מה אתם יושבים. או מה אתם מבקשים. את ימות המשיח ואת הגאולה. כה אמר ה' בית דוד דינו לבקר משפט והצילו גזול מיד עשוק ונו' (ירמיה כ"א י"ב):[9]

אמרה דבורה. הואיל וקורת רוח מלמעלה וקורת רוח מלמטה. עין חיים היא למחזיקים בה (משלי ג' י"ח):[10] רוכבי אתונות צחורות (שופטים שם י'). אין צחורות אלא לשון נקיות מן הגזל: יושבי על מדין (שם). אילו בני אדם שמעמידין על דינין: דבר אחר יושבי על מדין. אין מדין אלא דין. שנאמר להטות מדין דלים (ישעיה י' ב'). מה (דין) [מדין] האמור להלן דין אף כאן דין:[11] [ו]הולכי על דרך [שיחו]. אילו הסנהדרין. שעליהם העולם

---

[2] עיי' לקמן פכ"ז: [3] עיי' בנוסחת המשנה שם. ועיי' ב"ב ט' ע"ב: [4] עיי' ר"ה י"ח ע"א וב"ר רייש פנ"ט ומדרש שמואל פ"ח: [5] עיי' ברכות שם וכל מקום שגלו ישראל גלתה שכינה עמהם כמוזכר בספרי בהעלתך פי' פ"ד ובכמה מקומות. ובקרא כתוב אשר ינהג ה' אתכם שמה (דברים ד' כ"ד) יולך ה' אותך ונו' (שם כ"ח ל"ו). אשר ינהגך ה' שמה (שם שם ל"ז): [6] בבת"י מקום פנוי כב' וג' מלות לרמז על התחרטן. ובר"ו עד להלן אבי שבשמים כולא משובש: [7] עיי' סוכה מ"ט ע"ב: [8] כמ"ש שם והסג אחור משפט וצדקה מרחוק תעמוד ונו': [9] במקרא כתוב בית דוד כה אמר ה' וגו' מיד עושק: [10] היא כעין פתיחה למה שמבאר והולך: [11] הובא בילקוט שופטים וג' יושבי על מדין שמעמידין הדבר על הדין והשאר קיטע ובד"ו שמעמידין על דינין ואין מדין וכו' ומלות ד"א יושבי על מדין קטועין. ובדרך השערה אומר שהמאמר קטוע ומסורס ומקומו לקמן קודם מקול מחצצים. והאי דבר אחר הוא הא דגרסינן בעירובין ג"ד ע"ב. תנא דבי רב ענן מ"ד רוכבי אתונות אלו ת"ח וכו' ללמוד תורה. צחורות שעושין אותה כצהרים. יושבי על מדין שדנין דין אמת לאמתו. והולכי אלו בעלי מקרא. על דרך אלו בעלי משנה. שיחו אלו בעלי תלמוד שכל שיחתן דברי תורה. ותנא דבי רב ענן הוא סדר אליהו וכנודע מעניניו:

לישראל על ידיהן. אמרו. נפתלי שימש את יעקב אבינו ומצא הימנו קורת רוח. זבולון ששימש את יששכר ועשה לו אכסנייה:[14] ועל שבטח ברק באלהי ישראל והאמין בנביא[ו]תה של דבורה חלקו לו בשירה עימה. שנאמר ותשר דבורה וברק בן אבינעם (שם ה' א') ויאמר אליה אם תלכי עמי [וגו']. ותאמר הלך אלך עמך וגו' (שם ד' ח' וט'):[15] ומה נש[ת]נת אשת חבר הקיני מכל הנשים כולן שבאתה תשועה לישראל על ידיה. אמרו. אשה כשירה הייתה. ועושה רצון בעלה הייתה. מיכן אמרו. אין אשה כשירה אלא העושה רצון בעלה:[16]

פעם אחת הייתי יושב בבית המדרש [ה]גדול בירושלים לפני חכמים. אמרתי להן. רבותיי עפר אני תחת כפות רגליכם אומר לפניכם דבר אחד. אמרו לי. אמור. אמרתי. אבי שבשמים יהי שמך הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים ותהיה לך קורת רוח מישראל עבדיך בכל מקומות מושבותיהם. שכל הטובות והנחמות שאמרתה להן לישראל עבדיך לא אמרת להן אלא בחכמה בבינה ובדעת ובהשכל. שנאמר ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו וגו' (בראשית ב' י"ח). עזר כנגדו עזר להעמידו על רגליו ועזר להאיר את עיניו. אמרו לי. תן טעם לדבריך. אמרתי להן. אני נותן. אמרתי להן. רבותיי חיטים ושעורים עד שלא נעשו עד שלא נטחנו בריחים כלום הן אלא עצים. אמרו לי. הן. נתנן אדם לאשה. תיקנן עשאן וריקדן וטחנן בריחים. והוציאה מהן את הפת. פת יפה או בשר שמן או חלב שמן או כל אכילות טובות שבעולם. אמרו לי. פת יפה יותר מבשר שמן ומחלב שמן ומכל אכילות טובות שבעולם. פשתן. כלום הן אלא עשבים. אמרו (לו) [לי]. הן. נתנו אדם לאשה וארגה ממנו בגד. [ולא עוד] אלא שמוציא (ממנו) [ממנה] פרייה ורבייה לעולם. [ועוד] כדי שלא ינאף ממקום למקום (ומוציא ממנו פרייה ורבייה בעולם).[17] אלו ארבעה דברים שהאשה עושה לבעלה והוא[18] כבר נותן לחם לאכילה. והלא לבהמה ולחיה ולעופות נותנין[19] רבון כל העולמים. אעשה לו עזר כנגדו. עזר להעמידו על רגליו עזר להאיר את עיניו: ועוד אמרתי בפניהם דבר. רבותיי עתיד הקב"ה לישב בבית המדרש [ה]גדול וצדיקי עולם יושבין לפניו. ואומר להן. בניי אתם בשר ודם. בניי אתם.[20] נשא אדם אשה טובה ומיופה שמח בה ומשתוקק בה. שינה יופיה יבקש לישא עליה אשה אחרת.[21] אבל אין אתם כן. אתם לי מתחלה לעולם ולעולמי עולמים.[22] שנאמר ויאמר ה' אלי לך אהב אשה [וגו']

---

[14] בד"ו משובש. ובענין נפתלי עיי' בתרגום יונתן וירושלמי בפ' נפתלי אילה שלוחה: [15] בתקרא כתוב ויאמר אליה ברק. בילקוט ג' חלקה לו בשירה שנ' ותשר: [16] בד"ו ומה נשתנה אשת חבר מכל וכו' שבאה תשועה גדולה על ידה לישראל וכו'. ובילקוט בשינוי סגנון וג' מכאן אמרו אין לך אשה בשרה בנשים אלא אשה שהיא עושה רצון בעלה: [17] בד"ו משובש. ביבמות ס"ג ע"א גרסינן אשכחיה ר' יוסי לאליהו א"ל כתוב אעשה לו עזר כמה אשה עזרתו לאדם א"ל אדם מביא חיטין חיטין כוסס פשתן פשתן לובש לא נמצאת מאירת עיניו ומעמידתו על רגליו. ושם אמרו דיינו שמגדלות בנינו ומצילות אותנו מן החטא. ומלת ועוד כדי שלא ינאף וכו'. היא הגהת בעל זקוקין דנורא. וחם ד' דברים. תיקון מזונות תיקון מלבושים. פרייה ורבייה. והצלה מן החטא: [18] כאן מקום פנוי בכת"י יותר מכשורה שליטה לרמז על החסרון: [19] אף כאן מקום פנוי שורה וחצי שורה לרמז על החסרון. וכמו שהוא בכת"י כ"ה בד"ו אלא שלא נרמז על החסרון. וג' נותן לה לחם וכו' ומלות רבון כל העולמים חסירים: [20] בד"ו יושבין לפניו ואומר להם במי אתם משולים נשא אדם וכו': [21] בד"ו שמח בה שינה יופיה ובקש לישא אחרת עליה: [22] בד"ו מתחלה ועד סוף אהובים לעלם ולעלמי עלמיא ויאמר ה' וגו':

(מ"ב נ' ד'). [6] וכיון שמת אחאב פשע מלך מואב (ל)[ב]מלך ישראל. נתקבצו ועלו עליו שלשה מלכים. מלך ישראל ומלך אדום ויהושפט מלך יהודה. וכיון שראם לקח בנו בכורו והעלהו עולה לגבי מזבח. אמר לפניו. רבון העולמים. אברהם העלה את בנו לגבי מזבח ולא שחטו. אני אשחט את בני ואעלהו עולה כליל לפניך. שכל שתאמר אלי אעשה. שנאמר ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך וגו' (שם שם כ"ו). אותה שעה ירדו ישראל ממדרינה עליונה למדרינה התחתונה. שנאמר ויהי קצף גדול על ישראל ויסעו מעליו וגו' (שם): וכיון שמת אחאב היו נערי שרי המדינות כל אחד ואחד נפטר והלך לו לביתו: [7]

ברוך המקום ברוך הוא. שמשלם לבני אדם איש כדרכיו. וכל אחד ואחד איש כמעשיו. ומקיים עליהם במידה שאדם מודד בה מודדין לו. לכך נאמר [ודבורה] אשה נביאה [וגו'] והיא יושבת תחת תומר דבורה בין הרמה ובין בית אל וגו' (שופטים ד' ד' וה'). אמרו. כשם ששמואל ברמה כך דבורה ברמה. לכך נאמר והיא יושבת תחת תומר [וגו']. אמרו. לא היו (אלא) תלמידי חכמים (אלא) בישראל [אלא] כמלא חצי דקל בלבד. לכך נאמר והיא יושבת תחת תומר (אמרו לא היו אלא תלמידי חכמים): [8] דבר אחר והוא יושבת [וגו']. כשם שאין דרכה של אשה שתתיחד בתוך הבית. כך דבורה הולכת ויושבת תחת דקל ומלמדת תורה ברבים. [9] לכך נאמר והיא יושבת [וגו'] בין הרמה ובין בית אל:

ותשלח ותקרא לברק בן אבינעם מקדש נפתלי ותאמר הלא צוה [וגו']. [10] מה ת"ל הלא צוה. אלא כך אמרה לו. לא כך כתוב בתורה ודרשו השופטים היטב וגו' (דברים י"ט י"ח) ומה ענין של אחריו. כי תצא למלחמה (שם כ' א'): [11] וכי מה טיבה של דבורה אצל ברק וברק אצל דבורה. והלא דבורה במקומה וברק במקומו. אלא אמרו. ברק שימש את הזקנים בחייו של יהושע ושימשן לאחר מיתתו. לפיכך הביאוהו ונתנוה אצל דבורה: [12] באותה שעה הראוה לדבורה. במה הקב"ה מושיע את ישראל מבין האומות. בבני אדם שהן משכימין (ומשחרין) [ומעריבין] לבית הכנסת או לבית המדרש ועסוקין בדברי תורה בכל יום תמיד. בהן או בשמשיהן: ומה נשתנו זבולון ונפתלי מכל השבטים כולם שבאתה תשועה גדולה

---

[6] וכ"ה בד"ו במקרא כתוב והשיב: [7] בד"ו מקוטע: [8] כ"ה בד"ו. וכתב בעל זקוקין דנורא ואחריו בעל ישועות יעקב מפורש בפ"ק דמגילה (י"ד ע"א) מה תומר זה צלו מועט אף ת"ח שבאותו הדור מועטין היו. ולפנינו בגמרא ליתא אלא בילקוט שופטים איתה לה ונרשם בגליון מגילה י"ד. והיא הסכמה לפנינו בגמרא ובעל דקדוקי סופרים הביאו מכת"י. ועכ"פ אין בזה לפרש המאמר שלפנינו. ופשוטו שלא היתה דנה יחידית אלא ת"ח עמה והיתה ישיבתן כחצי גורן עגולה. ובעלי דינין באין ועומדין לפניהן ולא היו תת"ח אלא כמלא חצי דקל: [9] כלו' אף שהיתה מלמדת תורה ברבים ואין כאן יחוד נתגדרה בעצמה כשם שאין דרכה של אשה. ובילקוט ג' לפי שאין דרכה וכו' בתוך הבית וישבת בצלו של דקל וכו'. ובגמרא מגילה שם מ"ש תחת תומר אר"ש בן אבשלום משום יחוד ופיר"שי שהוא גבוה ואין לו צל ואין אדם יכול להתייחד שם עמה כמו בבית: [10] במקרא כתוב ותאמר אליו: [11] בילקוט השמים זה: [12] בד"ו משובש ובילקוט בקיטוע סגנון: [13] כ"ה בד"ו בשיבוש קצת. ובילקוט בקיטוע סגנון. ומלות ברוך או בשמשיהן השמיטו. ובאמת נוסחא ודאית היא שאף בשמשיהן הקב"ה מושיע את ישראל. ועיי' לקמן ריש פ"י. ובפרש"י לב"ר פ"ט ג' לכולא הכי. וכי מה טיבה וכו' וברק במקומו אלא אמרה לא כך כתוב בתורה וכו' ומניך ליה כי תצא למלחמה מה ענין זה לזה אלא רמז לשופטים שמנהיגים בישראל שיצאו עמהם למלחמה ועיד לפי שברק שימש את הזקנים וכו' שמשכימין ומעריבין לבי"ח ולבי"מ ועוסקים בכל יום בד"ת תמיד הן ושמשיהן ומה נשתנה וכו':

אמרו. דבורה אשתו. עליה ועל כיוצא בה ועל הדומות לה ועל העושה כמעשיה הוא אומר. חכמות נשים בנתה ביתה וגו' (משלי י"ד א'):[1]

כיוצא בדבר אתה אומר. איזבל בת אתבעל מלך צידונין אשת אחאב בן עמרי אמרה משנה ראשונה שנכנסה. (למדן) [למדו] דרכי עבודה זרה. ועל ידה מכר עצמו לעבודה זרה. שנאמר רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' (מ"א כ"א כ"ה). ובשביל מעשיה ומעשי בעלה אבדו מן העולם הזה ומן העולם הבא ואבדו בניהם עמהם. משל למלך בשר ודם שהביא לו עבדו מנחה שבעים כדי שמן. וכיון ששמע ממנו דברים יתירים טרף אותם לפניו: ומי גרם לאחאב שיאבד מן העוה"ז ומן העוה"ב ואבדו בניו עמו. אמרו. איזבל אשתו. עליה ועל כיוצא בה ועל הדומות לה ועל העושות כמעשיה הוא אומר. ואולת בידיה תהרסנו (משלי שם). עליהן הוא אומר. ועוד מעט ואין רשע וגו'. (תהלים ל"ז י') ראיתי רשע עריץ וגו'. ויעבור והנה איננו וגו' (שם שם ל"ה ול"ו). צופה רשע וגו' (שם ל"ב). ואחריו מה הוא אומר. אדני ישחק לו (שם י"ג):[2]

פעם אחת הייתי יושב בבית המדרש [ה]גדול שבירושלים לפני חכמים. אמרתי להם. רבותיי מה נשתנה עמרי שר צבא מלך ישראל. שכל שהיו לפניו לא הושיבו מלך בן מלך עד שבא עמרי וישבו לו שלשה מלכים על כסאו. אמרו (לו) [לי]. לא שמענו. אמרתי להן. רבותיי שכרו שיתר עיר גדולה שבישראל. (שהיתה בדעתו) והיתה בדעתו שכשם שירושלים למלכי יהודה כך שמרון למלכי ישראל. שנאמר ויקן את ההר שמרון וגו' (מ"א ט"ז כ"ד). ואומר בן אדם שתים נשים וגו' ושמותן אהלה הגדולה ואהליבה אחותה (יחזקאל כ"ג ב' ד'). שכרו שיתר עיר גדולה שבישראל לפיכך ישבו לו שלשה מלכים על כסאו:[3] אמרו על עמרי. לא היה עשיר נדול בעולם כאחאב מלך ישראל. מאתים ושלשים ושנים מלכים עבדו אותו. ואין צורך לומר לבית השן שבנה. וכיון ששמעו ממנו הבריות מרדו בו. שלח והביא בן כל אחד ואחד והושיבן בירושלים ובשמרון:[4] אמרו. כל אותן עובדי עבודה זרה היו. וכיון שבאו בירושלים ובשמרון היו יראי שמים. ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. שכרן שהיו יראי שמים לאמיתן באתה להן תשועה גדולה לישראל על ידן. שנאמר הנה נביא אחד נגש אל מלך ישראל [וגו'] ויאמר אחאב במי ויאמר בנערי שרי המדינות [וגו'] ויפקד שרי המדינות וגו' (מ"א כ' י"ד וט"ו):[5] ומישע מלך מואב היה נוקד וישב למלך ישראל

מאיר עין פרק (ט') י'.

[1] בד"ו בשינוים ובשבושים קלים. וכולא הובא בילקוט שופטים בשינוי קצת ושם ג' מיכאל ע"ש שהוא ממיך את עצמו ד"א ע"ש מלאך. לפידות ע"ש ששאשתו עושה פתילות והיא מתכוונת ועושה פתילות עבות וכו' את נתכוונת להרבות אורי אף אני ארבה אורך ביהודה ובירושלים כנגד י"ב שבטים וכו': [2] בד"ו שיבושים קלים: [3] בד"ו שיבושים קלים. והובא בילקוט מ"א ט"ז תנא דבי אליהו פעם אחת וכו' בשינוים קלים. ובסנהדרין ק"ב ע"ב איתאמרא בשם ר' יוחנן מ"ט זכה עמרי למלכות מפני שהוסיף כרך אחר בישראל. וצ"ל למלכות לבניו אחריו עיי"ש במהר"שא: [4] בד"ו משובש. ובילקוט שם אמרו לא היה עשיר כאחאב בן עמרי ול"ב מלכים עבדו אותו בקשו למרוד בו וכו' והושיבן תחת ידו בירושלים ובשומרון וע"ע היו וכיון שבאו לירושלים ושומרון היו יראי שמים לאמיתן שנ' ויפקוד את נערי שרי המדינות וגו'. ועיי' באליהו זוטא ד"ו ספכ"ד: [5] במקרא כתוב והנה וגו' אל אחאב מלך ישראל וגו' ויאמר כה אמר ה' בנערי וגו' ויפקד את נערי שרי המדינות וגו':

את הכל עמו. כשהיו עולין בדרך ולנין ברחובה של עיר. מתקבצים האנשים לבד והנשים לבד. שכן האיש מדבר עם האיש. אשה עם האשה. נדול עם נדול. קטון עם קטון.[13] והיתה המדינה מרגשת (היו) [והיו] שואלין להן (לאים ת"ל) [להיכן תלכו. ואומרים] אל בית האלהים שבשילה שמשם תצא תורה ומשם מצוות.[14] ואתם למה לא תבואו עמנו ונלך ביחד. מיד עיניהם משגרות דמעות. אמרו להן נעלה עמכן. אמרו להן הין. עוד לשנה הבאה חמשה בתים. לשנה אחרת עשרה בתים. לשנה אחרת הרנישה כולה לעלות. והיו עולין הימינה כששים בתים. ובדרך שהיה עולה שנה זו לשנה אחרת אינו עולה אלא בדרך אחרת.[15] אלקנה הכריע את ישראל לכף זכות וחינך אותם במצות. וזכו רבים על ידו. הקב"ה בוחן לבות וכליות אמר לו. אלקנה את הכרעתה את ישראל לכף זכות וחינכתם במצוות. וזכו רבים על ידיך. אני אוציא ממך בן שיכריע את ישראל לכף זכות ויחנך אותם במצוות ויזכה רבים על ידיו:[16]

הא למדתה שבשכר אלקנה שמואל. ובשכר חזקיה מנשה. מיכן אמרו. כל האוכל עם הגוי על השולחן עובד עבודה זרה ואוכל זבחי מתים. אם תלמיד חכם [הוא] מזלזל תורתו ומחלל שם אביו ומבזבז את ממונו ומוסר את בניו ומפיל אותם בחרב ומגלה אותם מארצם:[17]

סליק פירקא.

ודבורה אשה נביאה וגו' (שופטים ד' ד'). וכי מה טיבה של דבורה שהיא שפטה את ישראל ומתנבאת עליהם. הלא פנחס בן אלעזר עומד. מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ. בין גוי ובין ישראל בין איש ובין אשה בין עבד בין שפחה הכל לפי מעשה שעושה כך רוח הקודש שורה עליו. אמרו. בעלה של דבורה עם הארץ היה. אמרה לו אשתו. בוא ועשה פתילות והולך לבית המקדש שבשילה. מה אם יהא חלקך עם אנשים כשרים ותבוא לחיי העולם הבא. והוא היה עושה פתילות עבות. כדי שיהא אורן מרובה. לפיכך נקרא שמו לפידות: אמרו. שלשה שמות יש לו. ברק ולפידות ומיכאל. ברק. שפניו דומין לברק. לפידות. על שם שהוא עושה פתילות והולך לבית המקדש שבשילה. מיכאל. על שום מיכאל. הקב"ה בוחן לבות וכליות הוא. אמר לה. דבורה אתה נתכוונתה ועשית פתילות עבות כדי שיהא אורן מרובה. ארבה אותך בישראל וביהודה ובשנים עשר שבטי ישראל. ומי גרם לו [ל]לפידות שיהא מבני אדם כשרים ויבוא לעולם הבא.

---

[13] בד"ו קטוע ומשובש: [14] כ"ח בד"ו ובסוף משובש קצת: [15] בד"ו אינו עולה לשנה האחרת עד שיהיו כולן עולין: [16] בד"ו ויזכו רבים על ידו. וכולא בילקוט שמואל שם אלא שבגליון נרמז מדרש ולא נרמז תרב"א. ובקהלת רבה פ"ח כי האלהים מענה בשמחת לבו זה אלקנה שהיה מדריך את ישראל ומעלה אותם (בירושלים) [לשילה] בכל שנה ושנה בדרך אחרת לכך הכתוב מקלסו ועלה האיש וגו'. והועתק במדרש שמואל לנכון ועיי' בירושלמי סוף ברכות א"ר זעירא אם נזדקנה אומתך וכו' שעשה אלקנה שהיה מדריך את ישראל לפעמי רגלים וכו': [17] בד"ו האוכל עם מכחישי התורה וכו' כאילו עע"ז ואוכל מזבחי מתים וכו' תורתו ושם אביו שבשמים מחלל ומבזבז את ממונו ומאבד את בניו וכו'. ועיי' לעיל ספ"ז.

פניו וגו' (ישעיה ל"ח ב'):[4] החנון והרחום ומלא רחמים רבים שפתיו דובבות מישרים שפתיו נאות בחכמה בבינה בדיעה בהשכל שמע תפילתו מיד. שנאמר ויהי ישעיהו לא יצא לחצר [וגו'] הנני רופא לך ביום השלישי תעלה בית ה' (מ"ב כ' ד' וה'):[5] ויאמר חזקיהו מה אות וגו'. ויאמר ישעיהו זה לך האות כי יעשה ה' וגו'. ויאמר יחזקיהו נקל לצל לנטות [וגו']. ויקרא ישעיהו וגו' (שם ח' עד י"א).[6] מאותה שעה נתעותו כל אומות העולם הן וחכמיהן וכשפיהן. אמרו. אין אדם מכיר בדבר זה אלא בבית דין הגדול בלבד. מיד כתב ספרים ומנחה וישלח אל חזקיהו. שנאמר בעת ההיא שלח מראדך וגו' וישמח עליהם חזקיהו וגו' (ישעיה ל"ט א' וב'): נחה רוח אלהים על ישעיה אמר לו. מה אמרו האנשים האלה ומאין באו [וגו']. ויאמר מה ראו בביתך ויאמר כל אשר בביתי וגו' (שם נ' ד').[7] וכי דברים הללו ביקש הימנו. אלא אמר לו. מה גלית סוד ה' לאומות העולם. והיו אומות העולם אומרים. וכי מה שינה הקב"ה בחזקיהו מאביו ומאבי אביו. ששינו לו מעשה שמים וארץ: ויש אומרים. לא נהג חזקיהו כבוד באביו שבשמים.[8] לפיכך אמר לו. הנה ימים באים נאם ה' ונשא כל אשר בביתך וגו' (מ"ב כ' י"ז):[9] מיכן אמרו. לא יתגאה אדם בדברי תורה (ויתנאה) [ויתגרה] עליהן. שמא עוקרין אותו מהן.[10] שכך מצינו בפלוני שניתגאה בדברי תורה והיתגרה עליהן וביקש לעוקרו מן העולם. אלא (יהא) אלהים שבשמים יודע שבשכר חט מה אות כי ירפא ה' לי (שם שם ח'). שינו לו מעשי שמים. ובשכר ששינו לו מעשה שמים גבהה דעתו עליו. ובשכר שגבהה דעתו עליו אכל עם הגוי על השולחן.[11] ובשכר שאכל עם הגוי על השולחן הראה לו ארון וגילה להן סוד העליונים. ובשכר שהראה לו ארון וגילה להן סוד העליונים נתנו לו מנשה בנו:

כיוצא בדבר אתה אומר. ויהי איש אחד מן הרמתים וגו' (ש"א א' א'). היה אלקנה עולה ארבעה פעמים בשנה. שלשה מן התורה ואחת שקיבל עליו. שנאמר ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה וגו' (שם שם ג'). אלקנה הוא עלה ואשתו ובניו ובנותיו ואחיו ואחיותיו וכל קרוביו עמו וכל בני ביתו היה מעלה את הכל עמו. אמר. שלא (למדו) [ילמדו] דרך עבודה זרה מן הכנענים ומן הפושעים ויעשו דבר שלא כתורה:[12] דבר אחר למה מעלה

---

[4] בברכות כ"ז ע"ב בצד עמוד זה התפלל ר"י בר"י וכו' כי אתא עולא אמר בצד תמרה הוה. וילפי לכולא מקרא דאל הקיר בברכות ה' ע"ב שלא יהא דבר חוצץ בינו ובין הקיר. וצד העץ וצד האבן בקיר דמי: [5] וכ"ה בד"ו ובמקרא כתוב העיר וקרי חצר: [6] וכ"ה בד"ו ובמקרא ויאמר הזקיה אל ישעיהו מה אות וגו' זה לך האות מאת ה' כי יעשה וגו': [7] בד"ו הדברים משובשים. ובמקרא כתוב ומאין יבואו. ויאמר חזקיה את כל אשר בביתי: [8] בד"ו קטוע וחסר: [9] נאם ה' ליתא במקרא: [10] כ"כ לחניה. ובילקוט מלכים שם הובא קטיעה זו ונרשם עליה בגליון שו"ט בטעות. וחכי איתא לה. מכאן אמרו לא יהגה אדם מדברי תורה שמא עוקרין אותו שכן מצינו בחזקיה שנתגאה ובקש לעקרו מן העולם ובשכר שאכל עם הנכרי והראה לו ארון וגילה לו סוד עליונים נתנו לו מנשה בנו: [11] בד"ו שכן מצינו בחזקיה שהתגאה בתורה וכו' ובקש לעוקרו מן העולם אלא אלהים שבשמים יודע שבשכר מה אות וכו' מעשה שמים וכששינו לו מעשה שמים גבה דעתו עליו אכל עם או"ה ובשכר שאכל עם או"ה והראה לו ארון וכו'. והוא עכ"פ משובש קצת. ובמנהדרין ק"ד ע"א תני לה ברייתא אמר ר' שמעון בן אלעזר בשביל הטוב בעיניך עשיתי מה אות. בשביל מה אות נכרים אכלו על שולחנו. בשביל שנכרים אכלו על שולחנו גרם גלות לבניו מסייע ליה לחזקיה דאמר חזקיה כל המזמן עכו"ם לתוך ביתו ומשמש עליו גורם גלות לבניו וכו'. וע"ע בפדר"א פנ"ב. [12] בד"ו קטוע ומשובש:

שנה. בשכר שכרת ברית עם אומות העולם אלא לשתים בלבד. מיכן אמרו כל העושה שותפות עם הגוי כאילו עובד עבודה זרה וכורת עמו ברית. ואם תלמיד חכם [הוא]. מזלזל את תורתו ומחלל שמו של אביו [שבשמים]. ומבזה את ממונו ומוסר את בניו [ומפיל אותם] בחרב. ומגלה אותם מארצם ומוכרן לעבודה זרה:[43]

סליק פירקא.

ישמור אדם דברים בלבבו שלא יאכל עם הגוי על השלחן. שכך [מצינו] בחזקיה מלך יהודה שאכל עם הגוי על השלחן וסוף נענש על עונש גדול.[1] מנין. תדע לך שכן. כשבא סנחריב מלך אשור והקיף את ירושלים עמד חזקיה בתפילה לפני הקב"ה. שנאמר ויתפלל חזקיה אל ה' ויאמר וגו' (ישעיה ל"ז ט"ו). נראה כאדם שהוא מדבר עם חבירו. נחה רוח אלהים ובא על ישעיה בן אמוץ הנביא. אמר לו. אדם שמדבר לפני מי שגדול ממנו בשר ודם מרתיע גופו ונזדעזעין איבריו. המדבר לפני מלך [מלכי] המלכים ברוך הוא על אחת כמה וכמה שידבר באימה וביראה וברתת ובזיע. לפיכך חלה חזקיה חולי גדול. שנאמר בימים ההם חלה חזקיהו למות וגו' (שם ל"ח א'). מת אתה (שם). בעולם הזה. ולא תחיה (שם) לעולם הבא. וכל כך למה. כדי שישא אשה ויהיו לו בנים. וחזקיהו ידע בדעתו שלא ימות. לפיכך נתן [דעתו] לשפוך רחמים ולבקש תחנונים לפני הקב"ה:[2] ולמדו ממנו חכמים ארבעה דברים. שלא יעמוד אדם בבקעה להתפלל כדרך שאומות העולם [עושים]. ולא יעמוד ברבים ויתפלל מפני דעת הבריות. לא יעמוד אדם בין הנשים ויתפלל מפני דעת נשים. ויקדש אדם את מחניהו ארבע אמות לצפון ארבע אמות לדרום ארבע אמות למזרח ארבע אמות למערב. ואם היה בתוך הבית נקדש כולו אפילו מאה אמה. שנאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא וגו' (דברים ד' כ"ד):[3] ולמדו חכמים שיעמוד אדם בצד העין ויתפלל בצד האבן ויתפלל. שנאמר ויסב חזקיהו

---

[43] נכפל להלן ספ"ח וספי"ב עיי"ש. בר"ו חסר עד מזלזל את תורתו וכו' ושוכרן לעבודת אלילים. ובילקוט ג' מכאן אמרו וכו' עם הגוי סוף שהוא כורת עמו ברית ואם ת"ח הוא מזלזל בתורתו ומזלזל שם אביו ומאלמן את אשתו ומייתם את בניו ואינו ממלא את ימיו וקושר שם רע לו ולבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות:

מאיר עין פרק (ח') ט'.

[1] כ"ה בר"ו: [2] בר"ו בשיבוש קצת. וגינו בחזקיה אמרו הטה ה' אזנך ושמע פקח ה' עיניך וראה ושמע וגו' ולא בא בתחנונים ובודוי חמא. כאילו לא חמאו ישראל וראוין שיעשה להם נס. ועיי' ברכות ד' ע"ב שחלו לו בזכות אחרים. ובענין מחלתו ג"כ שם ע"א באריכות דברים. וראיה שלא נשא אשה עד שקם מחליו הוא. שחרי בן כ"ה מלך וזמן מלכותו היה כ"ט שנה. ובארבע עשרה שנה למלכותו עלה עליו סנחריב. והיה א"כ בן ל"ט שנה. ובאותה שנה נחלה ונתוספו לו ט"ו שנה. ומנשה בנו כשמלך היה בן י"ב שנה. נמצא שהוליד את מנשה באותן ט"ו שנה שנתוספו לו: [3] ברייתא זו אינה בגמרא אבל מצינו בענין בקעה אר"כ. חציף עלי מאן דמצלי בבקעתא ברכות ל"ד ע"ב ועיי"ש בתו'. ולא יעמוד ברבים. בר"ו ברשות הרבים. בברכות ג' ע"א היה לך להתפלל בדרך וא"ל מהיירא הייתי שמא יפסיקוני עוברי דרכים. בין הנשים. שם כ"ד ע"א מנו טפח שוק קול ושער באשה ערוה. ויקדש את מחנהו ר"א. שם כ"ב ע"ב במשנה וכמה ירחיק וכו' ד' אמות. ובית חשוב כד' אמות. שם כ"ח ע"ב כוליה בית כד"א דמי:

מחנהו של סנחריב. אמרו חכמים סך מחנהו מאתים וששים ריבוא אלף וחמשת אלף חסר חד.[36] הראשונים (בסחו) [בשחו]. והשניים בקומה. והאמצעיים עד מתניים. והאחרונים ביקשו מים ולא מצאו. שנאמר אני קרתי ושתיתי מים וגו' (מ"ב י"ט כ"ד):[37] למה אמר הכתוב מאה ושמונים וחמשה אלף (ישעיה ל"ז ל"ו) אילו שרים (ונערים) [ונגידים] וגיבורים שהיו עימו.[38] ואינו צריך לומר לחיילות שלו. וכולן מתו בליל אחד בשעה אחת ברגע אחד. ולא נשתיירו מהם אלא חמשה בני אדם. סנחריב ושני בניו נבוכדנצר ונבוזראדן.[39] ומתוך חמשה נהרג הוא. שנאמר ויהי הוא משתחוה בית נסרך אלהיו וגו' (מ"ב י"ט ל"ז). ועליהם הוא אומר. ועוד מעט ואין רשע [וגו'] (תהלים ל"ז י"). ואומר ראיתי רשע עריץ וגו' (שם שם ל"ה). זמם רשע לצדיק (שם י"ב) ומה הוא אומר. אדני ישחק לו (שם י"ג):

ישמר אדם דברים בלבו שלא יעשה שותפות עם הגוי, ולא יכרת עמו ברית. שכן מצאנו באברהם אבינו שעשה שותפות. וסוף דברים ששו עמו ברית. שנאמר ויקח אברהם צאן ובקר וגו' (בראשית כ"א כ"ז):[40] אברהם כרת ברית עם אבימלך. נתקבצו (לפניו) מלאכי שרת אמרו לפניו. רבון כל העולמים. אדם יחיד שבחרתה (בך) [לך] משבעים לשונות כרת ברית עם אומות העולם. אמר להן. בן יחיד נתתי לו למאה שנה ואמרתי לו. יקרא לך זרע (שם שם י"ב). אומר לו להעלהו לעולה. אם יעלהו הריני אדע. ואם לאו יפה אתם אומרים. שנאמר ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם וגו' (שם כ"ב א'). מאחר שכרת ברית עם אבימלך והאלהים נסה. ויאמר קח נא את בנך וגו' (שם ב'). וישלח אברהם את ידו וגו' (שם י'),[41] אף על פי כן לא היתה[42] שעינו את ישראל ולחצו אותם יותר משלש מאות

---

[36] במלכים ב' י"ט כתוב ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה שמונים וחמשה אלף. ובדהי"ב ל"ב כתוב וישלח ה' מלאך ויכחד כל גבור חיל ונגיד ושר במחנה מלך אשור. נמצא שאלו קפ"ה אלף היו שרים נגידים וגבורים. ושנינו במכילתא דשירתא פ"ב אמרו הגדול שבהם היה ממונה על קפ"ה אלף ותקטון שבהם אין פחות מב' אלפים. ובסדר עולם רבה פכ"ג שנינו קפ"ה אלף וכולם מלכים קשורי כתרים בראשיהם. ובסנהדרין צ"ה ע"ב מייתי ברייתא דתנא בה סך מחנהו מאתים וששים רבוא אלפים חסר חד. ובעי שם אביי חסר חד רבוא או אלפא או מאה או חד. ואישאר בתיקו. ועיי' בדקדוקי סופרים דמלת אלפים טעות. וכן בדברי אביי חסר חד רבוא טעות וצ"ל חסר חד אלף או חד מאה או חד. ויראה ששיבוש נפל בגמרא וצ"ל כמו שהוא לפנינו ר"ס רבוא אלף וחמשת אלפים חסר חד. וב' מלות אלף וחמשת חסרים. ובילקוט ישעיה ר' רע"ט משובש יותר. ובד"ו ר"ס רבוא חסר אלף וחמשת אלפים חסר חד. ואם תהיה הנוסחא נכונה צריך למחוק בדברי אביי חסר חד אלפא ולהגיה בעי אביי חסר מאה או חסר חד. ואין הדברים רחוקים: [37] ג"ז ברייתא שם בגמרא ובבא והאמצעיים עד מתנים ליתא שם. ומסתברא לגורסה דאיך יחסרו מהקומה עד שלא ימצאו כלל: [38] וכ"ה בד"ו: [39] בגמרא איתאמרא משמיה דר' יוחנן ואמרי שם נבוזראדן גמרא ועל אינך מייתי קראי: [40] בילקוט וירא ר' צ"ה בקיטוע ובד"ו וסוף הדברים שכרת עמו ברית. ולנוסחא שלפנינו שעשו פלשתים עמו ברית: [41] בד"ו וכשכרת עמו ברית נתקבצו מה"ש לפני הקב"ה וכו' ואח"כ הוא משובש. ובילקוט בשינוי סגנון קצת: [42] בכת"י כאן מקום לפנוי מורה על הסרון מלה או ב' מלות. ולהלן מלות אלא לשתים בלבד אין להם שחר. ובד"ו אעפ"י שלא היתה עינו את ישראל וכו'. ומלות אלא לשתים בלבד ליתנייהו שם. וגם זה אין לו שחר ובילקוט שינה כל הסגנון וגרים. מכאן אמרו אין לך אומה בעולם שנשתעבדו בהן בישראל יותר ממנה בשכר ברית שכרת אברהם את אבימלך מלך פלשתים בלבד. ואולי יש להגיה אעפ"כ לא היתה למובחו שעינו וכו' משלש מאות שנה בשכר וכו' עם או"ה. מכאן אמרו אין לך אומה בעולם שנשתעבדו בהן בישראל יותר ממנה בשכר ברית שכרת אברהם אף על פי שלא היתה בריתו אלא עם מלך פלשתים בלבד. וקצת מהמאמר בד"ו בעדבוב ובקיטוע וקצתו בילקוט בקיטוע ובשינוי:

גזירה שנייה שגזר פרעה. אמר כל שאינו משלים את מתכונת הלבנים יהיו בונין אותן בביניין תחת השורין של לבינים. והקב"ה משמיע קולו בתוך מצרים על נפשות של ישראל שיוצאות מביניין לבינים כצפור שנודדת מן קינה. שנאמר נפשנו כצפור נמלטה וגו' עזרנו מעם ה' עושה שמים וארץ (תהלים קכ"ד ז' וח'):[33]

בדעתו של הקב"ה שיעלה נילוס הנהר ויאבד את מצרים כולו.[34] ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוי פנים. פושעים היו ישראל באותה שעה ואמרו. בבריחה אנו בורחים כדרך שבני אדם בורחין. ואין בו כח להציל.[35] מיד אמר לו הקב"ה למשה. דבר אל בני ישראל וישובו ויבו' (שמות י"ד ב'). חירות מצד אחד ומצרים מצד אחד (ו)מגדול מצד אחד [ו]בעל צפון מצד אחד [ו]ישראל באמצע. אראה אותן אם יש בי כח להציל אם לאו. שנאמר ופרעה הקריב וישאו בני ישראל וגו' (שם שם י'): הא למדת שאין הקב"ה נעתר לגדולים עד שיתפללו קטנים תחלה. שכן אמר הקב"ה למשה. מה תצעק אלי (שם ט"ו): ומה היתה מחשבה של מצריים בדעתן. אמרו. נרדוף אחריהן ונשיג אותן. ונתגאה עליהן ונתעלה עליהן ונשליך אותן בים. על אותה שעה הוא אומר. אז ישיר משה. עזי וזמרת יה. ה' איש מלחמה. מי כמוכה באלים ה' (שם ט"ו א' ב' ג' ו"א):

כיוצא בדבר אתה אומר אל סנחריב מלך אשור. שנתקנא ונתנקם בהן בישראל. והקב"ה נתקנא ונתנקם בו ובמחנהו. בקינאה ובנקמה. בעלילה ובגאוה. בקינאה. שנאמר אל קנוא ונוקם וגו' (נחום א' ב'). ובנקמה. שנאמר אל נקמות ה' (תהלים צ"ד א'). בעלילה. שנאמר גדול העצה ורב העליליה (ירמיה ל"ב י"ט). בגאוה מנין. אשירה לה' כי גאה גאה (שמות ט"ו ב'): ומה היא מחשבה שהיתה בדעתו של סנחריב הרשע. אמר להן לחיילותיו. צאו כולכם והביאו לי כל אחד ואחד מלא כף ידו מעפר ירושלים. ונעקר שמה מן העולם. שנאמר ממך (יוצא) [יצא] חשב וגו' (נחום א' י"א). וכך על הקב"ה יועצין. אלא ללמדך שכל היועץ רעה על ישראל כיועץ כלפי מעלה. לכך נאמר ממך יצא וגו'. והקב"ה בוחן לבות וכליות היה אומר לו. שוטה שבעולם. בניי אני מאבד מן העולם. עמי אני מאבד. צאני אני מאבד. נחלתי אני מאבד. שנאמר מה תחשבון אל ה' וגו' (שם שם ט') לכך נאמר אל קנוא ונוקם ה':

ברוך המקום ברוך הוא שניפרע משונאיהן של ישראל. שכשם שהיתה בדעתו של סנחריב הרשע לעקר את שם שונאיהן של ישראל מן העולם. כך היתה בדעתו של הקב"ה. ועקר את סנחריב הרשע ואת מחנהו מן העולם. שנאמר ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' וגו' (מ"ב י"ט ל"ה): למה נדמה העולם בידו של סנחריב. לאדם שמצא קן של ביצים [ו]של אפרוחים וכולן באו לידו. שנאמר ותמצא כקן ידי לחיל העמים וגו' (ישעיה י' י"ד). ואין כל בריה יכולה להשיב (לפניו) [פני]. לא יהיה נודד וגו' (שם): וכמה היתה

---

[33] במקרא כתוב בשם ה'. ופי' גזירה שנייה בענין העבודה. ובשמות פ"ה אמרו במנין הגזירות שהיא גזירה רביעית: [34] מדה כנגד מדה: [35] כביכול הוא אינו יכול להצילן אם לא יברחו. אפר מאיר איש שלום כשנעיין במקומות שרמזתי עליהם נמצא שנשתמש בעל מסדר שמות רבה בסדר אליהו רבה אע"י שלא הזכירו וכן נמצא בתנחומא פ' וארא קצת מאותן הדרושים:

לישראל. כדי לקבור פושעים שבישראל. כדי שלא יהו מצריים אומרים. כשם שהיתה בנו מגפה כך היתה מגפה בהן. שנאמר לא ראו איש את אחיו [ונו'] (שם כ"ג):[25]

בכורידן למה מתו. לפי (שהיו אומרים) [שהוא אומר]. ויאמר בילדכן ונו' (שמות א' ט"ז) זו עיצה טובה שנזרו עלינו.[26] אילו אמרו. אם בת היא והמתן אותה ואם בן הוא וחי. כבר נתמעטו ישראל באותה שעה. דרכו של איש שישא עשר נשים ויהיו לו בנים נימולין. ואין דרכה של אשה שתינשא אפילו (שני) [לשני] בני אדם:[27] ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים (שם י"ג). ראה את הדבר כאילו נעשה. מיכן אמרו. אומות העולם נתפסין על המחשבה (מי) [כמו] שנעשה. אבל ישראל אין נתפסין עד שיעשה מעשה על ידיהן:[28]

ומפני מה טבעו (בנהר) **[בים].** לפי שהוא אומר ויצו פרעה לכל עמו לאמר (שם כ"ב) ואין צויה אלא כרוז. שנאמר ויצו משה ויעבירו קול במחנה ונו' (שמות ל"ו ו'). נאמר כאן ציוה (יא) [ונאמר] להלן ציוה. מה אותה ציוה כרוז אף ציוה האמורה כן כרוז:[29] כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שם א' כ"ב). ואף זו נזרו עצה טובה עלינו. אילו אמרו כל הבת היאורה תשליכוה כל הבן תחיון כבר נתמעטו שונאיהן של ישראל באותה שעה. דרכו של איש שישא עשר נשים ואין דרכה של אשה שתינשא אפילו לשני בני אדם:[30] ומה היו עושים בני מצרים הרשעים. הולכין ומחזרין בעיירותיהן של ישראל. וכיון ששומעין קולה של אשה שצועקת בלידתה (ה)הולכין ואומרים לאבותיהן. ובאין ונוטלין בניהן של ישראל ומשליכין אותם בנהר. על אותה שעה אמרו. אחזו לנו שועלים (שה"ש ב' ט"ו). אילו המצריים הרשעים. [שועלים] קטנים (שם). אילו בני המצריים. וכרמינו סמדר (שם). אילו בית ישראל שהן משולין בכרם. שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה' ו'). ר' אליעזר הגדול אומר. כרמו של הקב"ה בית ישראל אל תציין בו. ואם הצצת בו אל תרד לתוכו. ואם ירדת לתוכו אל תהנה ממנו. ואם נהנית ממנו אל תאכל מפירותיו. ואם הצצת וירדת ונהניתה ואכלתה מפירותיו סופו של אותו [איש] ליכרת מן העולם:[31]

באותה שעה אמר הקב"ה למלאכי השרת. לאותה שעה יצרתי אתכם. רדו מלפני וראו בניי חביבי בני אברהם יצחק ויעקב שמשליכין אותן בנהר. ירדו מלפניו מבוהלין ועמדין במים עד ארכובותיהן ומקבלין בני ישראל ומניחין אותן כלפי סלעין. והקב"ה מוציא דדים מן הסלעים ומניקין אותן. שנאמר ויניקהו דבש מסלע ונו' (דברים ל"ב י"ג):[32]

---

[25] בד"ו ואור לישראל כדי שלא יאמרו מצריים כשם שהיתה בנו מגפה וכו'. והשאר קיטע. ובילקוט כדי לקבור פושעיהם של ישראל והשאר קיטע. ועיי' בשמות רבה פי"ד ובמכילתא ריש בשלח ובמ"ע שם אות כ"ז: [26] חסר בד"ו ובילקוט איתא: [27] בד"ו משובש ושם ג' וחיו בנים מרובים. ובילקוט ואף זו טובה אם אמרו וכו' עשר נשים לפרות ולרבות מהן ואין דרכה של אשה להנשא אפי' לשני בנ"א אחת וכל השאר קיטע. וידאה שנשתבש מדלהלן. ובשמות רבה פ"א א"ל הקב"ה רשע מי שנתן העצה הזאת שפיו הוא היה לך להרוג את הנקבות וכו': [28] בד"ו מקוטע ומשובש: [29] בד"ו משובש. ובילקוט קיטע: [30] בד"ו משובש והילקוט קיטע ועיי' לעיל אות כ"ז: [31] בד"ו מקוטע ומשובש. בילקוט מכאי היה ר"א הגדול אומר וכו': [32] בד"ו ומניחן על פי הסלעים. ובילקוט ומניחים אותם על גבי הסלעים. ועיי' בפור"א פמ"ב ובאדר"נ פל"ג ובסוטה י"א ע"ב:

מכבדת בית האיש. לפיכך הפך הקב"ה את עפר מצרים לכנים. שנאמר ויט אהרן [וגו'] (שם ח' י"ג). עד שלא (מ"ו) [מצאו] ישראל עפר שיכבדו:[19]

ערוב. מפני מה בא עליהן. אמרו להן לישראל. צאו והביאו לכבד זאבים וארויות והכניסו לבית מלחמתינו ונעשה בהם קינינאות כמה שאבד רוצים. כדי שיהו במדברות החיצונים ולא יכנסו בתוך בתיהן ויבואו זה על (זה) [זו] ויפרו וירבו. לפיכך הביא הקב"ה [עליהם] כל חיות רעות שבעולם עד שאמרו. חטאנו. שנאמר ויעש ה' כן ויבא ערוב כבד וגו' ויקרא פרעה [וגו'] (שם כ' וכ"א):[20]

[דבר]. מפני מה בא (דבר) **עליהן.** שמו את ישראל רועי סוסי רועי חמורים רועי גמלים רועי בקר רועי צאן. כדי שיהו במדברות (החיצונים) [החיצונים]. ושלא יכנסו לתוך בתיהן (ויבואו) [ויבואו] זה על (זה) [זו] ויפרו וירבו. לפיכך [הביא] הקב"ה (הביא) עליהן דבר. והרג (את) [את] כל מה שירעה (את) ישראל. שנאמר הנה יד ה' הויה וגו' (שם ט' ג'). עד שלא מצאו ישראל בהמה שירעו:[21]

שחין. מפני מה בא עליהן. שמו ישראל להחם [להם] את החמין ולהצנין להן את הצונין. לפיכך הביא הקב"ה עליהן שחין. כדי שלא יגער במים בין חמין ובין צונין. שנאמר ויקחו את פיח הכבשן וגו' (שם י'). ומה היו ישראל עושין באותה שעה. הולכים ונרחצין במים ונכנסין לתוך בתיהן בשמחה:[22]

ברד. מפני מה בא עליהן. שמו את ישראל נוטעי גנות ופרדיסות וכל מיני אילנות כולן. שיהו במדברות החיצונין. ושלא יכנסו לתוך בתיהן ויבואו זה על (זה) [זו] ויפרו וירבו. לפיכך הביא הקב"ה ברד (שיבר) [ושיבר] כל נטעים שנטעו ישראל. שנאמר ויך הברד [וגו']. רק בארץ גושן [וגו'] (שם ב"ה וכ"ג). דבר שהוא חונה עליו נמלל. [שנאמר יהרג בברד נפנם ושקמותם בחנמל] ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים (תהלים ע"ח מ"ח):[23]

ארבה. מפני מה בא עליהן. שמו את ישראל זורעי חטים ושעורין וכל מיני קטניות כולן שיהו במדברות החיצונות ולא יכנסו לתוך בתיהן ויבואו זה על (זה) [זו] ויפרו וירבו. לפיכך הביא הקב"ה ארבה ואכל כל מה שזרעו ישראל. שנאמר ויכם את עין כל הארץ וגו' (שם י' ט"ו):[24]

חשך. מפני מה בא עליהן. ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. פושעין היו בישראל. באותה שעה היה חשך למצרים ואור

---

[19] בד"ו קיטע הסגנון והוא משובש קצת. בילקוט מכבדי חוצות ורחובות (ומכבדי שדות השמיט). לפיכך הפך הקב"ה עפרם לכנים עד שלא מצאו וכו'. ועפי"ז חגהתי: [20] בילקוט קיטע ושינה קצת ועיי' בשמות רבה פי"א: [21] בד"ו דבר מ"ם הביא עליהן ששמו וכו' וקיטע הסגנון. ובילקוט דבר מ"ם בא עליהן ששמו וכו' והשאר בקיטוע ועיי' בשמות רבה פי"א: [22] בד"ו שחין מ"ם ששמו וכו' ולהצין להן צונן וכו' ובילקוט ששמו את ישראל שמשים להחם להם את הצוננים ולצנן להן את החמין לפיכך הביא עליהן שחין לח שלא ירחצו בין בחמין ובין בצונן. והשאר קיטע. ועיי' בשמות רבה שם: [23] בילקוט קיטע וקיצר. ובד"ו ששמו את ישראל וכו' לתוך בתיהן ויפרו וירבו וכו' רק בארץ גושן מקום שהיה חונה ניצל שנ' ויסגור לדבר בעירם ומקניהם לרשפים ובולא שיבוש. שהוא דורש מלת בחנמל. ובולא בשמות רבה פי"ב ושם דרשו בחנמל בא נח מל ובמדרש תהלים ע"ח בא חן מל. והיא מה שאמרו כאן דבר שהוא חונה עליו נמלל: [24] בד"ו ששמו וכו' חטים וכל מיני קטניות כדי שלא יכנסו לבתיהם ויפרו וירבו וכו' ובילקוט ושעורים ופול ועדשים ובשאר קיטע יותר ועיי' בשמות רבה פי"ג:

אומר לו מצרי לישראל. תן לי מים. נתן לו מים היו דם. אמר לו. שתה אתה. שתה ישראל היו מים. אמר לו. נשתה אני ואתה מכלי אחד. נחלקו. מים לישראל ודם למצרי. לקיים מה שנאמר. ולמען תספר באזני בנך וגו' [כי אני ה']. אני נאמן לשלם שכר ודין לפורענות:[14]

צפרדעים. מפני מה באו עליהן. אמרו להן לישראל. צאו והביאו לנו שקצים ורמשים ונשחוק עמהן כמה שאנו רוצים. לפיכך הביא הקב"ה עליהן צפרדעים עד שנשמע קולן מתוך כריסן של מצריים שהיו אומרים קו לקו. ולא עוד אלא כשהיו הולכין לבית הכסא היו יוצאין מהן ונושכים אותם בנקביו ואין לו בושה כיוצא בה. שנאמר ושרץ היאר צפרדעים [וגו'] ובכה ובעמך וגו' (שמות ז' כ"ח וכ"ט):[15] אמר לו פרעה למשה. בכשפים אתה בא עלי. קראו תינוקות מבית רבן ויעשו כיוצא בזה. שנאמר ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים וגו' (שם שם י"א). ומשה ואהרן עשו את הדם ומכשפין עשו את הדם. משה ואהרן עשו צפרדעים ומצריים עשו צפרדעים. מיכן ואילך אין העולם יכול לבראות פחות מכעדשה:[16]

כתוב אחד אומר ותעל הצפרדע (שם ח' ב') וכתוב אחד אומר ושרץ היאר צפרדעים (שם ז' כ"ח). כאי זה צד נתקיימו שני כתובין. ר' עקיבא אומר צפרדע אחת היתה. והיו מצריים מכין אותה במקל. והיו מנשרין ממנה צפרדעים עד שנתמלאתה כל ארץ מצרים צפרדעים. אמר לו ר' לעזר המודעי. מה לך אצל הגדה כלך מדברותיך אצל נגעים ואהילות. ותעל הצפרדע. שיש בו דיעה. בשעה שהעופות צמאים ובאים לשתות מים מן הייאורים ומן האגמים. קורא אותם. בואו ושתו ואל תיראו. עליהן הכתוב אומר. עליהם עוף השמים ישכון וגו' (תהלים ק"ד י"ב):[17]

ארבע עשרה מיני כינים הביא הקב"ה על המצריים. ואילו הן. (ירקונין) [ירקונין]. ירקובין. קפזוין. קפזיזות. כפונין. וכפבדרין. יעלי בתים. יעלי שדות. נמלה אבי עצל. נמלה אבי כנים. עכשים. וכיבי דחכיכי. ביוקי. ביולי:[18]

כנים מפני מה באו עליהן שמו את ישראל מכבדי בתים מכבדי שדות מכבדי דרכים מכבדי רחובות. האיש מכבד בית האשה והאשה

---

[14] במקרא כתוב ויהפך. בד"ו ט"מ בא עליהן דם וכו' שהיו המצרים אומרים להם לישראל תנו לי מים וכו'. ובילקוט קיטע ושינה הסגנון ומסיים שם מת"ל בעצים ובאבנים אלא מלמד שאפי' ע"ז שלהן היו פולטין ומוציאין דם שנ' אומר לעין אבי אתה. ואולי היא מהוספות הילקוט ממקום אחר. ועיי' בשמות רבה פ"ט ובנסמן שם: [15] בד"ו צפרדע וכו' קולו מתוך כריסו וכו' היו יוצאין ונושכין אותם בנקבין ואין לך בושה גדולה יותר מזו. ובילקוט בתוך כריסן של מצרים שהיו עושין קוקו (תוא קול הצפרדעים) וכו' בשינוי סגנון קצת: [16] בילקוט השמיט זה. ועיי' בשמות רבה פ"ו: [17] הא דר"ע בסנהדרין ס"ז ע"ב ועיי' בשמות רבה פ"י ובילקוט השמיט הפלוגתא ותעתיק הרבה מיני צפרדעים הביא עליהן הקב"ה שנ' ותעל הצפרדע צפור שיש בו דעה בשעה שהיו העופות וכו' ואל תירא. והשאר השמיט: [18] בד"ו ירוקנין ירקובות קפויין קפוסות כפפין ונפבדרין יעלו בתים יעלו שדות נמלה אבי עצל אם כנים עכשין וכיבי דחכיכי ביוקי ביולי. ובילקוט סידם הדברים וסדר תחלה כנים מ"מ הביא וכו' ואח"כ כתב י"ד מיני כנים הביא עליהם הקטנה שבהן כביצה של תרנגולת והגדולה שבהן כביצת של אוז. והשמות השמיט. ומה שהוסיף נעלם לי מקורו. ובסנהדרין ובשמות רבה שם אמרו שהם פחות מכשעורה שאין השד יכול לבראות. ואולי אמרו כן על מה שבטבע פחות מכשעורה ואלו הי"ד נשתנו מטבעם עפ"י גם וכעין זו כתב בעל זקוקין דנורא:

שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים מגלגל ומעביר ואינו משמר קינאה ונקמה [כדי לעשות משפט] עליהם על ישראל בכל מקומות מושבותיהם ודברי תורה לא ימנע מהם.[7] (אבל) [כך] הקב"ה משמר קנאה בלבבו כדי לעשות משפט ברשעים.[8] מנין. תדע לך שכן. צא ולמד מפרעה מלך מצרים וכל ישראל כולם. (שניתקנו) [שנתקנאו] וניתנקמו בהן בישראל. והקב"ה (נתנקם) [נתקנא] ונתנקם בו ובכל מחנהו. צא ולמד שמיום שנברא העולם ועד אותה שעה כל אחד ואחד נותנין לו שכרו בין טוב לרע. שנאמר גדול העצה ורב העליליה וגו' (ירמיה ל"ב י"ט). ואומר חלילה לאל מרשע וגו' (איוב ל"ד י'). ואומר אל קנוא ונוקם ה' וגו' (נחום א' ב'):[9]

ומה (נשניה) [נשתנית] מצרים [מכל מדינות שנכנסו ישראל לתוכן. אמרו באותה שעה היו מצרים שולטין מסוף העולם ועד סופו. אמרה אין לך אומה] שהיא שטופה בעולם בדרכים מכוערין ודברין שאינן ראויין וחשודין בכשפים ובזימה [אלא מצרים לבד]. וכל מעשים רעים בולם אינן אלא במצרים בלבד. לפיכך באתה להן תקלה על ידיהן של ישראל. והקב"ה מבקש לעשות קורת רוח לשמו הגדול בהם.[10] משל למלך בשר ודם שהיה יושב משמר מחנות מלכין שהן עוברין לפניו. עבר לפניו מלך ומחנהו ולא היה להן כלי זיין. ולא עמד עליו. שוב עבר אחר ומחנהו ולא היה להן כלי זיין. ואחר כך עמד עליו.[11] שנאמר משא מצרים הנה ה' וגו' (ישעיה י"ט א'). אך אוילים שרי צען וגו' (שם שם י"א). ה' מסך בקרבה וגו' (שם י"ד). ואף לעתיד לבוא עתידין כל אומות העולם ליכשל בהן (ליש') [בישראל]. שנאמר והיה ביום ההוא אשים את ירושלים אבן מעמסה [וגו'] (זכריה י"ב ג'):[12]

עשר מכות הביא הקב"ה על מצרים. וכולן לא באו עליהן אלא ממה שחישבו עליהן לעשות בהן לישראל. לפי שכל דרכיו אמת אין מידה רעה יוצאת מלפניו. אלא כל מידות טובות יוצאות מלפניו. ובשביל מעשיהן [ה]מקולקלין של בני אדם מידה רעה יוצאה עליהן.[13] ואילו הן. דם צפרדע כינים ערוב דבר שחין ברד ארבה חשך מכת בכורות:

דם. מפני מה [בא] עליהן. ראו את ישראל שהן טובלין ממיטותיהן. ואת בנות ישראל שהן טובלות מן הנידה ומן המיטה. אחזו עליהן את המים כדי שלא יטבלו ויבואו זה על (ה) [זו] ויפרו וירבו. לפיכך הפך הקב"ה מימיהם לדם. שנאמר הפך לדם יאוריהם (תהלים ע"ח מ"ד). היה

---

[7] כ"ה בד"ו: [8] כנ"ל להגיה או שיש למחוק מלת שכשם: [9] בד"ו משובש: [10] בד"ו ומה נשתנית מצרים שנכנסו ישראל בתוכה באותה שעה היו מצריים מלוכלכין ואין לך אומה בעולם שהיא שטופה בדברים ודברים שאינן ראויין וכו' ובכל מעשים רעים אלא מצרים לבד לפיכך בא להם תקלה על ידם של ישראל, והנה הדברים משובשים במקצת. ובילקוט פ' וארא סידם כל המאמר שלפנינו וסידר בתחלת ענינן של עשר מכות ואח"כ כתב בסוף, ומאי שנא מצרים מכל המדינות כולם שנכנסו ישראל לתוכה אלא אמרו באותה שעה היו מצרים שולטין מסוף העולם ועד סופו אמרו אין לך אומה מלוכלכת בעבירות ובדברים מכוערים ובדברים שאינן ראוין ושטופה בכשפים ובזימה וחשודה על כל מעשים רעים אלא מצרים בלבד לפיכך באת להם תקלה לישראל על ידיהם וכו', וגם אלו הדברים משובשים ועכ"פ מבין שניהם ערכתי והגהתי המאמר שלפנינו: [11] מראין הדברים שהמשל משובש. ובד"ו שוב עבר אחר מחנהו ולא היה להם כלי זיין ועמד עליו, וגם זה אינו אלא שיבוש. והילקוט השמיט כולא עד ואף לע"ל: [12] בד"ו משובש ובילקוט עתידין או"ה ליכשל בישראל: [13] בד"ו לפי שכל דבריו של הקב"ה אמת ואין מדה וכו' אלא מדות וכו' המקולקלין של בני האדם וכו':

דרי הוא אומר טובה חכמה מכלי קרב (וגו') [וחוטא אחד יאבד
בה הרבה] (קהלת ט' י"ח). גדול פוסטון שעשה אלישע עם מלך ישראל
ר מכל מלחמות שעשה יורם בן אחאב מלך ישראל. שנאמר ויאמר מלך
ראל אל אלישע כראתו אתו האכה אכה אבי ויאמר לא תכה (מ"ב ו' כ"א וכ"ב).
מר ויכרה להם כירה גדולה (שם שם ב"ג). ואין כירה האמור כאן אלא לשון
ום. כאדם האומר לחבירו שלום עליך מרי בירי. לכך נאמר ויכרה להם
ה גדולה. הא למדת שגדול פוסקין שעשה אלישע עם מלך ישראל יותר
ל מלחמות שעשה יורם בן אחאב. לכך נאמר טובה חכמה:[1] כיוצא בדבר.
ש דברך אמת וגו' (תהלים ק"ט ק"ס). וכי מה ראה דוד המלך לשבח את
ב"ה באמת. אלא מפני שהיה דן קל וחומר בדעתו ואמר כשם שהקב"ה
א את נפשו אלהים אמת אף אני איני משבחו אלא באמת. וה' אלהים
ת (ירמיה י' י'). ואומר נשבע ה' לדוד אמת (תהלים קל"ב י"א). לכך נאמר ראש
רך אמת:[2] כיוצא בדבר אתה אומר. ויבא נד אל דוד ויאמר לו וגו'
ר"א ב"א י"א). באותה שעה דוד המלך אמר בדעתו. אם אומר אני. תבוא רעב.
ו ישראל אומרים. בוטח באוצרותיו לפיכך אמר יבא רעב. ואם אומר
. תבא חרב. יהיו ישראל אומרים. מפני שהוא בוטח על גיבוריו לפיכך
ר תבא חרב. אשאל דבר שהכל שוין בו. עניים ועשירים נערים וזקנים.
אמר ויאמר דוד אל (נתן) [גד] צר לי מאד וגו' (שם שם י"ג):[3] ויפל דבר ה'
שראל מהבקר ועד עת מועד וגו' (ש"ב כ"ד ט"ו).[4] וישלח ידו המלאך ירושלים
חתה וגו' (שם שם ט"ז). וישא דוד את עיניו וירא את מלאך ה' עומד בין
ומים ובין הארץ (דה"א שם ט"ז).[5] באותה שעה נשא דוד את עיניו וראה
עונותיהן של ישראל נדודים (את) [עד] הרקיע. לכך נאמר וישא דוד את
יו וגו'. ויפל דוד והזקנים מכסים בשקים על פניהם (שם). באותה שעה
מלאך משמי מרום והרג את גד החוזה ואת ארבעת בניו של דוד ואת
קנים אשר היו עם דוד. וכיון שראה דוד חרבו של מלאך המות מאותה
ה נכנסה בו רתת (יעריות) [וקרירות] ושוב לא היה בו כח. שנאמר ויכסוהו
גדים ולא יחם לו (מ"א א' א'):[6]

דרי הוא אומר גלמי ראו עיניך (תהלים קל"ט ט"ז). ברוך המקום
ך הוא שהבטיח את אבותינו ונתן ביטחונן לבנים. שכשם שהקב"ה יהי

מאיר עין פרק (ז') ח'.

[1] בד"ו ברישא ובסיפא פיסטון וביולקוט מ"ב שם גדולה פסקין וכו' והסיפא קיטע. ובד"ו המאמר
טע. ויראה שעיקר הנוסחא פיסקון וכי הא דסנהדרין מ"ד ע"ב אמרה רות פסקונית לפני הקב"ה וכו' ג'
ת יש לו פיסקון איטמון סיגרון. פיסקון שפוסק דברים כלפי מעלה וכו'. ובתנחומא פ' וזאת הברכה אר"ח
פסקונית יש לה רשות לדבר לפני הקב"ה וכו'. ופיסקון של אלישע היה שאמר לא תכה. והמשך
שים הם על הביאני המלך חדריו דלעיל וכל ת"ח שאין בו דעה וכו'. שהאדם דן מעצמו ומסכים לאמחת
ים והוא בא בהדריו של המקום ב"ה. אלא שהפסיק בביאור דרשת הקדבנות. וכן אלישע ודוד באו
יו של מקום. ושוב לי לפרש כך מלומר שכל הדברים מקוטעין וחסירין ודחוקין זה מזה כרחוק מזרח
רב: [2] קל וחומר לאו דוקא אלא כל מה שאדם דן מעצמו קרוי ק"ו כדלעיל פ"ד שהיה משת דן ק"ו
מו: [3] בפסיקתא רבתי פי' י"א ובמדרש שמואל פל"א ומדרש תהלים מזמור י"ז. בד"ו משובש קצת:
ה בד"ו ויפל דבר בישראל ובמקרא כתוב ויתן ה' דבר: [5] וכ"ה בד"ו ובמקרא כתוב בין הארץ ובין
ים: [6] מאמר זה הובא ביולקוט ש"ב שם בקיטוע ושם ליתא וקרירות וכן ליתא בד"ו. ובענין מיתת
א מצאתי דוגמא. ובמדרש שמואל ובמדרש תהלים שם ובברכות ס"ב ע"ב אמרו שאבישי בן צרויה היה
י שנפל חילוף בספרים בטעות. וע"ע בפדר"א פל"ד:

אומר מים עמוקים עצה בלב איש (משלי כ' ה'). ואומר ממעמקים קראתיך ה' (תהלים ק"ל א'). תפלה לעני כי יעטף (שם ק"ב א'):[54]

זאת תורת העולה (ויקרא ו' ב'). זאת תורת המנחה (שם שם ז'). וזאת תורת החטאת (שם ז' ח'). וזאת תורת האשם (שם ז' א'). זאת תורת זבח השלמים (שם ז' א').[55] ומה בין אילו לאילו. שאילו יתירות אות אחד ואילו חסירות אות אחד. ולמה נאמר זאת תורת העולה. כדי שלא יאמר אדם בעצמו אלך ואעשה דרכין מכוערין ודברים (מכוערין) [שאינן ראויין] אביא עולה שכולה לאישים ואעלה לגבי מזבח. מה אם ישא לי פנים. אלא יעשה מעשים טובים ותלמוד תורה ויביא מנחה שהיא כסלע או כאיסר ויעלה לגבי מזבח. והריני עמו ברחמים ומקבלו בתשובה. לכך נאמר (זאת) [וזאת] תורת המנחה:[56] ולמה נאמר זאת תורת החטאת. כדי שלא יאמר אדם. אלך ואעבור עבירה ואביא חטאת ואתכפר בה. ושנו חכמים במשנה. האומר. אחטא ואשוב אחטא ואשוב. אין מספיקין בידו לעשות תשובה (יומא פ"ח מ"ט). לכך נאמר זאת תורת החטאת:[57] (זאת) [וזאת] תורת האשם. כך אמר להן הקב"ה לישראל. בניי אני הוא שאמרתי לכם. אין חפצי אלא ברכה ומי שאין בו עבירה. חזרתי (בו) [בי] בדבריי. אפילו יעשה אדם מאה עבירות זו למעלה (זה) [מזו] ויחזור ויעשה תשובה. וישפיל את עצמו לארץ. ויראה את עצמו כאילו חציו זכאי וחציו חייב. ויראה את עצמו כאילו חייב באשם תלוי בכל יום. הריני עמו ברחמים ומקבלו בתשובה. ונותן לו בנים זכרים של קומה. ובנים עושי תורה ומקיימי מצוות. ויטמנו דברי (תורתי) [תורתי] בפיו. שנאמר וה' חפץ דכאו החלי וגו' (ישעיה נ"ג י'). כך אמר להן הקב"ה לישראל. אל תשימוני כחולה זה שאינו לא מן החיים ולא מן המתים. אלא ישפיל אדם עצמו ויתחיל ויאמר. אם תשים אשם נפשו (שם). כמה שיאמר. יביא פלוני אשם על נפשו. בוודאי יראה זרע יאריך ימים (שם): דבר אחר יראה זרע. בעולם הזה. ויאריך ימים. לעולם הבא:[58] למה נאמר (זאת) [וזאת] תורת זבח השלמים. כך אמר להן הקב"ה לישראל. בניי עשו מעשים טובים[59] והביאו שלמים שכולו לבעלים. ואין מהם אלא דמים בלבד ואימורים לגבי המזבח. והריני עמו בשמחה לעולם. לכך נאמר (זאת) [וזאת] תורת זבח השלמים: כשהיו ישראל במדינה מה נאמר בהן. כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל עלותיכם ספו על זבחיכם (ירמיה ז' כ"א). ואומר כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו' ו'). וכך אמר לו הקב"ה לירמיה. ירמיה לך אמור להן לישראל. עד מתי אתם טמנים דברין מכוערים ודברים שאינן ראויין. ואומרים אתם עלי. מזיד עשה עם אבותינו ועמנו ובכל דרכינו. הלוך וקראת את הדברים האלה אל כל ממלכות צפונה נאום ה' ואמרת שובה משובה ישראל וגו' (ירמיה ג' י"א).[60]

סליק פירקא.

---

[54] בד"ו מקוטע ומשובש ועיי' לעיל אות מ"ו נוסחת הולקוט: [55] במקרא כתוב וזאת תורת המנחה. זאת תורת החטאת. וזאת תורת זבח השלמים. בד"ו מקוטע: [56] וחשובת יותר וע"כ יתיר וי"ך: [57] ופגמה הכתוב: [58] ויראה שהדברים מכוונים כנגד הכת הנתלית באלו המקראות ובד"ו משובש ביותר: [59] בד"ו עשו רצוני ומע"ט: [60] פי' מזיד עשה. שצרקה נפשה משובה ישראל שבהפלגה יתירה נענשה. במקרא כתוב האלה צפונה ואמרת. בד"ו הדברים משובשים:

שתי מנחות הן. אם מנחה על המחבת קרבנך (שם ב' ה'),[44] ואם מנחת מרחשת קרבנך (שם ז'), ובשתיהן (הן) [הוא] אומר[45] והבאת את המנחה (שם ח'),[46] מה בין מחבת למרחשת. שזו תובלל בשמן וזו תעשה בשמן כל צורכה. ושנו חכמים במשנה, מרחשת עמוקה מעשיה רחשין, מחבת צפה מעשיה קשים (מנחות פ"ה מ"ח).[47] כאי זה צד. שלא יאמר אדם אלך ואעשה דרכים מכוערין ודברים שאינן ראויים ואביא מנחה על אהבתי שאני אוהב את המקום. אמר לו הקב"ה. בני מפני מה לא בללת מעשיך בדברי תורה. שאין שמן אלא תורה, ואין שמן אלא מעשים טובים. שנאמר לריח שמניך טובים (שה"ש א' ג'). לריח מעשיך טובים:[48] שמן תורק שמך (שם). שכרינו (שבאתי) [שבאנו] ללמוד תורתך שפכתה לנו דברי תורה כשמן המורק מכלי לכלי ואין קולו נשמע. לכך נאמר שמן תורק שמך:[49] על כן עלמות אהבוך (שם). אפילו אומות העולם מכירין בחכמה בבינה בדיעה בהשכל ומניעין לנופה של תורתך. היו אוהבין (אותן) [אותך] אהבה גמורה בין כשהוא טוב (להן) [להן] ובין כשהוא רע להן. לכך נאמר על כן עלמות אהבוך:[50]

דבר אחר על כן עלמות אהבוך. אמרו חכמים חמשים שנה נקרא עולם. וחנה לא עלתה וגו' וישב שם עד עולם (ש"א א' כ"ב). חמשים שנה. ולהלן הוא אומר. ורצע אדניו את אזנו וגו' (שמות כ"א ו'). חמשים שנה. הלא שמענו. חמשים שנה שנאמרו בשמואל הנביא נקרא עולם וחמשים שנה שנאמרו בעבד עברי נקרא עולם.[51] נמצא מיום שנברא העולם ועד עכשיו תשעים וארבעה עולמים ומ' ד' שנים.[52] לכך נאמר על כן עלמות אהבוך: קרא אדם ולא שנה עדיין בחוץ עומד. שנה ולא קרא עדיין בחוץ הוא עומד. קרא ושנה ולא שימש חכמים דומה כמי שנעלמו ממנו [דברי] תורה. שנאמר אחרי שובי נחמתי וגו' (ירמיה ל"א י"ח). אבל קרא אדם תורה נביאים וכתובים ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש חכמים. אפילו מת עליך אפילו נהרג עליך הרי הוא בשמחה לעולם. לכך נאמר על כן עלמות אהבוך:[53]

מרחשת עמוקה מעשיה רחשין. כיצד. יש בו באדם תורה גזהר בעצמו שלא יבא לידי עוון וחט. אמר הקב"ה. בני ברוך אתה ותהיה לך קורת רוח בעולם ויטמנו דברי תורה בפיך לעולם. אשרי אדם שיש בו דברי תורה ושמורין בידו ויודע להשיב בהן תשובה במקומה. עליו הוא

---

[44] במקרא כתוב ואם: [45] וכ"ת בד"ו: [46] דקאי המקרא על שתיהן כמ"ש אשר יעשה מאלה:
[47] כדעת רחב"ג שם. בילקוט ר' ת"ג היא מקוטע ומשובש: [48] בד"ו מקוטע ומשובש. בילקוט שם נוסחא אחרת וה"ג כיצד יש בו באדם דברי תורה יהא זהיר בעצמו שלא יבא לידי עבירה ולידי דבר מכוער ויעלה על דעתו ויאמר אלך ואביא מנחה שמא בא עי"י עון וחטא א"ל הקב"ה בני למה לא בללת מעשיך בשמן ואין שמן אלא תורה ומעשים טובים שנ' לריח שמניך טובים. מחבת צפה ומעשיה קשים כיצד יש בו באדם דברי תורה יהא זהיר בעצמו שלא יבא לידי עבירה ולידי דבר מכוער ויעלה דבר על דעתו ויאמר אלך ואביא מנחה על אהבתי שאהבתי את המקום א"ל הקב"ה בני ברוך אתה תהא לך קורת רוח בעולם ויטמנו דברי תורה בפיך לעולם עליו הוא אומר כים עמוקים עצה בלב איש ואומר ממעמקים קראתיך ה'. וענין המחבת הוא לפנינו להלן אלא ששנה הסגנון וקיטע ועכ"פ נוסחא אחרת לו: [49] בד"ו חסר זה: [50] בד"ו משובש קצת. ועיי' בתנחומא ריש יתרו: [51] עיי' במכילתא שם ובמדרש שמואל פ"ב וג' ובד"ו משובש: [52] בד"ו תשעים עולמים צ"ד שנים. והוא שיבוש. וחנה המנין שלפנינו הוא ארבעה אלפים ושבע מאות ומ"ד שנים. וזה מסכים עם המנין דלעיל פ"ב שאמר ויצאו מהם יותר משבע מאות שנה. וחנה היותר הם מ"ד שנים: [53] עיי' בשה"ש רבה שרדשו שם זה דורו של שמד:

ושחט את בן הבקר לפני ה' (ויקרא שם ה'), ובאיל הוא אומר– צפונה לפני ה' (שם שם י"א). אמרו, יום שעקד אברהם אבינו את יצחק בנו על גבי המזבח התקין הקב"ה שני כבשים אחד של שחרית ואחד של בין הערבים, וכל כך למה, שבשעה שישראל מעלין תמיד על גבי המזבח וקוראין את המקרא הזה, צפונה לפני ה', זוכר הקב"ה עקידת יצחק בן אברהם: מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ, בין גוי ובין ישראל, בין איש ובין אשה, בין עבד ובין שפחה קוראין את המקרא הזה, צפונה לפני ה', זוכר הקב"ה עקידת יצחק בן אברהם, (צפונה לפני ה'):[37]

דבר אחר צפונה לפני ה', כנגד מעשה אברהם יצחק ויעקב שה צפונין לפניו, מניין ללשון הזה שהוא לשון צפונה, שנאמר חדשים נם ישנים דודי צפנתי לך (שה"ש ז' י"ד), אברהם יצחק ויעקב ישנים, עמרם בן קהת וכל הכשרים שהיו במצרים חדשים, שנאמר חדשים גם ישנים– חבורתו של משה וחבורתו של יהושע וחבורתו של דוד מלך ישראל וחבורתו של חזקיה מלך יהודה ישנים, חבורתו של עזרא חבורתו של הלל הזקן חבורתו של רבן יוחנן בן זכי חבורתו של ר' מאיר וחביריו חדשים– עליהן הוא אומר חדשים גם ישנים:[38]

(ובשור) [בשור] הוא אומר, וקרבו וכרעיו ירחץ במים (ויקרא שם ט'), ובאיל הוא אומר, והקרב והכרעים ירחץ במים (שם י"ג), ומה בין איל לשור, שור חסר שתי וערב ואיל אין חסר שתי וערב:[39]

(ואמרו) [אמרו] חכמים[40] למדנו הקרבה לשור מן האיל והקרבה לאיל מן השור.[41] אמרתי להם, רבותי שנים עשר נשיאים עמדו לחנוכת המזבח, עולה לזה עולה לזה, חטאת [לזה חטאת לזה], (לזה אשם ולזה אשם), לזה זבח השלמים ולזה זבח השלמים, ונאמרה שם הקרבה בשור ובאיל, וכאן נאמרה הקרבה [באיל] ולא נאמרה הקרבה בשור,[42] ולמה נאמרה הקרבה באיל ולא נאמרה הקרבה בשור, כדי שלא יאמר אדם בעצמו, אלך ואעשה דברים מכוערין ודברים שאינן ראויין ואביא שור שיש בו בשר ואעלה על גבי המזבח, מה אם ישא הקב"ה פנים, אלא יעשה אדם מעשים טובים ותלמוד תורה, ויביא איל כחוש שבולו לאישים ויעלהו [על] המזבח, והריני עמו ברחמים ומקבלו בתשובה, לכך נאמרה הקרבה באיל ולא נאמרה הקרבה בשור.[43]

---

[37] כולא ברבה שם והובא בילקוט וירא ר' צ"ט ובד"ו חסר מן מעיד אני וכו'; [38] כולא ברבה שם ובילקוט שם קיטע הסגנון; [39] כ"ה ברבה שם והעתיק בעל מ"כ מבעל התורים. ואיתא בתנא דבי אליהו [זכו' פ"ו] לפי כשמהלכת בהמה דקה מגבהת כרעיה כמו שתי וערב אבל בהמה גסה מגבהת כרעיה לצדדיה ולכך בהמה דקה משתנה מאכלה בבטנה וע"כ צואתה ג"כ משונה מבהמה גסה. ולזרוח העבין ארמוז על חולין נ"ט ע"א היה מהלך במדבר ומצא בהמה שפיה גמום ופרסותיה חתוכות בודק בבשרה אם מהלך שתי וערב בידוע שהוא טהורה ואם לאו בידוע שהיא טמאה וכו' והיכא בודק אמר אביי ואיתיבוה ר' חסדא בכנפי העוקץ עיי"ש בפיר"שי ובפי' ר' גרשום. ואולי שזה החבדל הוא ג"כ בין גסה לדקה; [40] כ"ה ברבה ובילקוט; [41] בשור לא כתוב אלא הקטיר ובאיל כתוב והקריב והקטיר. והקרבה לאיל כדין השור אגב שיטפא נקטיה והילקוט השמיטו, אלא שמלת הקרבה שם בטעות הקרבן; [42] אשם לירתא בקרבן נשיאים. בד"ו ובילקוט הדברים משובשים; [43] בד"ו וברבה משובש קצת ובילקוט בשיבוי סגנון:

עמה נסכיה קריבה משלו. ואם לאו קריבה משל ציבור.[20] תניי בית דין הוא.[27] כהן גדול שמת שתהא מנחתו קריבה (של) [משל] ציבור. ר' יהודה אומר משל יורשים. שלימה היתה קריבה. על המלח ועל העצים שיהו כהנים נאותין בהן.[28] ועל פרה שלא יהו (נאותין בהן) [מועלין באפרה].[29] ועל קינין פסולות שיהו באות מן הציבור.[30] ר' שמעון אומר המספק (מן) [מספק] את הקינין ואת הפסולות:[31]

פעם אחת הייתי מהלך בדרך. מצאני אדם אחד. היה בא אלי (כבעל) [כבא על] חבירו בזרוע. אמר לי. אתם אומרים. שבעה נביאים עמדו לאומות העולם הן מעידין (בכם יורדין) [בהן שירדו] לגיהנם. משבעה (דורות) ואילך יכולין אומות העולם לומר. תורה לא נתתה לנו. ועדיין לא העידו בנו. מפני מה אנו יורדין לגיהינם.[32] אמרתי לו. בני כך שנו חכמים (במשנה). גר שבא להתגייר פושטין לו יד להכניסו תחת כנפי שכינה. מיכן ואילך גירי הדור מעידין בדור:[33]

[מן הבהמה] מן הבקר ומן הצאן (ויקרא שם). אם נאמר מן הבהמה למה (לא) נאמר מן הבקר ומן הצאן. ואם נאמר מן הבקר ומן הצאן למה נאמר מן הבהמה. מיכן אמרו מקבלין מיני זבחים מרישעי ישראל כשביל להכניסן תחת כנפי שכינה. חוץ מן המשומד ומנסך יין ומחלל שבתות בפרהסיא:[34]

[ברוך המקום] ברוך הוא שספר עצמו עם הצדיקים הראשונים.[35] אדם העלה שור על גבי המזבח. שנאמר ותיטב לה' משור פר וגו' (תהלים ס"ט ל"ב). נח קיים מה שכתוב בתורה. שנאמר ויבן נח מזבח לה' (בראשית ח' כ'). אברהם קיים מה שכתוב בתורה. שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי (שם כ"ו ה'). יצחק קיים מה שכתוב בתורה. הושלך לפני אביו כשה לטבח. יעקב קיים מה שכתוב בתורה. שנאמר ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר אשר בידם וגו' (שם ל"ה ד'). יהודה קיים מה שכתוב בתורה. בא אל אשת אחיך ויבם אותה (שם ל"ח ח'). יוסף קיים את כל התורה כולה. כבד את אביך. לא תרצח [לא תנאף]. לא תגנוב. לא תענה. לא תחמוד. תורה לא ניתנה להן והן עשו אותה מאליהן. לפיכך אהבן הקב"ה אהבה גמורה והשוה את שמן לשמו הגדול. עליהן הוא אומר. אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה' (תהלים קי"ט א'). ואומר הצור תמים פעלו וגו' (דברים ל"ב ד'). ואומר האל תמים דרכו אמרת ה' צרופה (תהלים י"ח ל"א):[36]

---

[20] משנה בשקלים פ"ז ושם ג' ד"ש סתם. והגי' במשנה גוי ששלח. ועיי' בפי' תפארת ישראל דה"ח ישראל. וברכה הגי' גוי שהביא עולתו ממד"ח אם הביא נסכים עמה וכו'. ואולי ב' בבות היו כאן וחסורי מיחסרא מתניתין ובריית'א. בבא א' מי ששלח וכו'. בבא ב' גוי שהביא וכו'. אבל בישראל לא דלא התנו ב"ד על כך: [27] במשנה ותנאי ב"ד הוא על כ"ג וכו'. ובד"ו משובש. וג' במשנה ושלימה היתה קריבה. וכ"ה בד"ו וברבה ושלימה: [28] ברכת על המלח ועל העצים. וכל חשאר מקוטע: [29] כ"ה במשנה ובד"ו: [30] עיי' במשנה שם. ובד"ו משובש קצת: [31] בד"ו משובש לגמרי. ולשון המשנה ועל הקינין הפסולות וכו' ר' יהודה אומר (ובמשנה שבירושלמי ר' יוסי אומר) המספק את הקינין מספק את הפסולות: [32] כ"ה בד"ו. וברכת הדברים משובשים ועיי' באליהו זוטא פ"א ובסדר עולם פכ"א. ואיתגייא כייתא בב"ב ט"ו ע"ב: [33] אין זו משנה: [34] עיי' חולין ח' ע"א: [35] כ"ה ברכה: [36] כולא ברכה שם וטפורסמים הדברים באגדות. בענין אדה"ר ונח עיי' באדר"ן פ"א. ובענין יוסף עיי' מכלתא שלח:

ה' כי סר לראות ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר (שמות ג' ד'). בהסבה הפסיק אליו בו כשהוא מדבר. באהל מועד אין בו הפסקה (בהסנה) [כבסנה]. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שנתכעס על עבדו וחבשו בבית האסורים. כשהוא מצוה את השליח אינו מצוה אלא מבחוץ. אבל באהל מועד שהוא שמיח בבניו ובבני ביתו. ובניו ובני ביתו שמחין כשהוא מצוה את השליח אינו מצוה אלא מבפנים. (במי שהו) [במה שהוא] מושיבו בין ברכיו מכיר אדם (על) [את] בנו.[20] לכך ויקרא אל משה:

דבר אל בני ישראל [ואמרת אלהם אדם] (ויקרא שם ב'). זה לשון אחוה לשון עתירה לשון ריעות. אמר לו הקב"ה ליחזקאל בן בוזי הכהן בן אדם (יחזקאל ב' א'). בן אנשים כשרים. בן אנשים צדיקים. בן גומלי חסדים. בן שמבזין את עצמן על כבודי ועל כבודן של ישראל כל (ימיו) [ימיהן]: דבר אחר בן אדם. משל למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שסרחה על אשתו ובניו. ועמד ודחפן (מתוך ביתו) והוציאן מתוך ביתו. לאחר מיכן שלח והביא בן אחד מאצלה. אמר לו. בן פלוני' בא ואראך ביתי ובית שבניתי לאמך כלום פחות כבודי ובית שבניתי לאמך. לכך נדמה יחזקאל. שנאמר ויהי בשלשים שנה ברביעי [וגו'] בחמשה לחדש היא השנה החמישית וגו' היה היה דבר ה' אל יחזקאל וגו' (יחזקאל א' א' ב' ג') זו שיטה ראשונה. ובשנייה מהו אומר. וארא והנה רוח סערה באה מן הצפון וגו' (שם שם ד'). מאחר שהראהו אמר לו. בן אדם זהו כבודי שהגבהתי אתכם למעלה מאומות העולם כלום פחות כבודי ובית שבניתי לכם. שנאמר אם נכלמו מכל אשר עשו צורה הבית ותכונתו וגו' (שם מ"ג י"א). שמא תאמר [אין] לי מי שעובד אותי. והלא כבר (נאמר) יש לי ארבע מאות ותשעים ושש אלפים רבבות של מלאכי השרת שהן עומדין לפני ומקדישין את שמי הגדול בכל יום תמיד מיציאת החמה ועד שקיעת החמה ואומרים לפני קדוש קדוש קדוש. ומשקיעת החמה ועד יציאת החמה אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו. ואין צריך לומר שבעים לשונות שבארץ. מפני מה אתם עושים דרכים מכוערין ודברים שאינן ראוין. מבעטין אתם ביסורין הבאים עליכם. אבל מה אעשה. הריני עושה למען שמי הגדול שנקרא עליכם. שנאמר ואעשה למען שמי לבלתי החל וגו' (שם כ' י"ד):[22]

אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א' ב'). ולמה לא נאמר כאן (בי"ג) כמה שנאמר להלן. אל כל עדת בני ישראל לאמר בעשור וגו' [ויקחו להם איש וגו'] (שמות י"ב ג'). אף כאן (אמר) [יאמר] הכתוב איש כי יקריב מכם קרבן לה'.[23] ולמה נאמר אדם. להביא את הגר:[24] [מכם] פרט לנוי שהוא מביא עולות.[25] אמר רבן שמעון בן גמליאל שבעה דברים התקינו בית דין וזה אחד מהן. מי ששלח עולתו ממדינת הים אם (שלח) [שלח]

---

[19] כ"ה בד"ו. וברבה ובילקוט בשינוי סגנון. כלו' שלא נאמר שם ויקרא אליו ויאמר: [20] בשיבוי קצת שם: [21] ברבה שם פ"ב. ד"א אדם זה לשון חבה ולשון אחוה ולשון ריעות וכו' וסגנון עדיף הרא־ כל ימיהן. כ"ה בד"ו אבל ברבה שם כל ימיו ובילקוט יחזקאל ר' ש"ם השמיט ב' מלות אלו: [22] הגהתי עפ"י הרבה. וברבה ובילקוט שם הדברים משובשים קצת. בד"ו כנוסחתנו ובילקוט תתק"ו אלפי רבבות. וכעל ידי משה כתב תצ"ג גרסינן כמנין צבאת חסר ו"ו. והנה היה יכול להגיה תצ"ם. במקרא כתוב ואם נכלמו [23] בד"ו משובש וכן ברבה. ושם איתא אף כאן יאמר הכתוב ויקחו להם איש בקר או צאן: [24] וכ"ה בתו"כ כלו' שמביא וסומך: [25] שאינו סומך דלהכי כתוב דבר אל בנ"י וכ"ה בתו"כ. והגהתי עפ"י הרבה. והמפרשים שם נדחקו והרחיקו את הדרך:

ישראל רחמים מלפני הקב"ה אמר לפניו, רבון העולמים אם אין בעולם
יעקב יחרב כל העולם כולו,[12] אבינו שבשמים יהי שמך הגדול מבורך
לעולם ולעולמי עולמים ותהא לך קורת רוח מישראל עבדיך בכל מקומות
ושבותיהם שלא הנחתה לעמוס הנביא עד שעניתה אותו מיד, כה הראני
ה' אלהים והנה יוצר גבי וגו' והיה אם כלה לאכול את עשב הארץ ואמר
ה' אלהים סלח נא וגו' נחם ה' על זאת וגו' (עמוס ז' א' ב' וג'), היא שיטה
אשונה, ובשנייה (ה) [הוא] אמר, כה אמר ה' אלהים והנה קורא לריב וגו'
דל נא מי יקום וגו' נחם ה' על זאת גם הוא וגו' (שם שם ד' ה' ו'),[13] [וגילה]
ל ידי עמוס הנביא שתי פעמים,[14] אמר לו, עמוס עמוס לא כך כתבתי
תורה על ידי משה רבך, אשריך ישראל מי כמוך וגו' (דברים ל"ג כ"ט), מכל
קום בין רשעים ובין כשרין עם נושע בה' (שם), במשה הוא אומר, בימי
ושע בן בארי ובימי יואל בן פתואל ובימי עמוס הנביא ובימי מיכה המורשתי
שאר כל הנביאים שאינן יודעין לשפוך רחמים ולבקש תחנונים כמה ששפך
משה, זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג' כ"ב), וכי תורה של משה היא, אלא שלך
היא שישבת עליה תשע מאות שבעים וארבעה דורות קודם שיברא העולם
ערפתה ונתתה לישראל עבדיך, אלא מה ת"ל זכרו תורת משה עבדי, הואיל
רעמד בתפלה בארבעה וחמשה מקומות והציל את ישראל מן המיתה (ה)העלה
עליו הקב"ה שכל התורה (נעשין) [נעשית] כאילו של משה היא, לכך נאמר
זכרו תורת משה עבדי,[15] בדוד מהו אומר, בימי מלכי ישראל ובימי מלכי
יהודה הולכין הגדולים ויושבין לפני מלכות, ונותן הפחות עיניו במי שגדול
ממנו, אף על פי שאתה אומר כהלכה ואני אומר שלא כהלכה, יעברו דבריך
שלך ויתקיימו דברי שלי. אפילו כל העולם חרב, עליהן הוא אומר, בחרב
ימותו כל חטאי עמי האומרים וגו' (עמוס ט' י'), ואחריו מה כתב, ביום ההוא
אקים את סכת דוד וגו' (שם שם י"א):

דבר אחר נזכירה דדיך מיין, טובה (הוכרה) [הזכרת] דברי תורה
ודברי חכמה בכל מקום שיהיה מיין ישן למלך בחדר חדרי חדרים, לכך
נאמר נזכירה דדיך מיין:

הביאני המלך חדריו, זה אחד מאלף אלפי אלפים וריבי רבבות
של חדר חדרי חדרים שיש לו להקב"ה בתורתו,[16] מאמר להן לישראל אי
ה הוא, ויקרא אל משה וידבר (ויקרא א' א'), מיכן אמרו כל תלמיד חכם
שאין בו דיעה בהמה טובה ממנו,[17] תדע לך שכן, צא ולמד ממשה אבי
חכמה אבי נביאים, שהוציא את ישראל ממצרים ועל ידו נעשו ניסים
במצרים נפלאות באריץ חם נוראות על ים סוף (תהלים ק"ו כ"ב) ועלה לשמי
מרום והוריד תורה מן השמים ונתעסק במלאכת המשכן, לא נכנס לפניי
לפנים עד שקראו לו, לכך נאמר ויקרא אל משה,[18] ולהלן הוא אומר, וירא

[12] בתמיה: [13] בד"ו כה אמר ה' הגני קורא ובמקרא כתוב כה תראני: [14] כ"ה בד"ו:
[15] בד"ו העלה עליו הכתוב שכל התורה של משה היא: [16] בכת"י כאן מקום פנוי כב' מלות ומראין
הדברים שהם קטועין, ובד"ו ויאמר להן לישראל ויקרא אל משה וידבר. ואין זו אלא שבוש: [17] בויקרא
רבה שלפנינו ניתוספו דברים רבים מזה הפרק מה שלא נמצא בספרים הקדמונים כאשר העירו על זה
חכמי דורותינו מוהר"ש צונץ והרד"ל. וה"נ שם פ"א ד"א ויקרא וגו' נבילה טובה הימנו. ובילקוט ויקרא
שם, זש"ה הביאני המלך חדריו זה משה שנאמר ויקרא אל משה מכאן וכו' נבלה טובה ממנו. והנה
שינה הסגנון כדרכו במדרשים: [18] במקומות שרמזתי הוא בשינוי סגנון קצת:

תפסו בידו והכניסו בחדרי חדרים שלו. לכך נאמר משכני אחריך נרוצה. כנסת ישראל אומרת לו. הביאני הקב"ה בחדרי חדרים שלו ולא הביא לכל אומה ומלכות. לכך נאמר הביאני המלך חדריו (שה"ש שם):[1]

דבר אחר הביאני המלך חדריו. כשם שיש לו (הקב"ה) [להקב"ה] חדר חדרי חדרים בתורתו כך יש להן לתלמידי חכמים לכל אחד ואחד חדר חדרי חדרים בתורתו. ואם ראיתה ייסורין שהן ממשמשין ובאין עליך. רוץ לדברי תורה ומיד הייסורין בורחין ממך. שנאמר לך עמי בא בחדריך (ישעיה כ"ו כ'). לכך נאמר הביאני המלך חדריו:[2]

נגילה ונשמחה בך (שה"ש שם) במה שנידלתנו וקידשתנו וקילסתנו ורוממתנו וקשרתה לנו קשר גדול בדברי תורה מסוף העולם עד סופו: על (שהיתנה) [שהתנית על] ארבע מאות ותשעים וששה אלפים רבבות של מלאכי השרת ובאת ודבקת בהן בישראל לעולם.[3] על שנאמר בך. אני אל ואין עוד (ישעיה מ"ה כ"ב). קראת לנו אלהים בני ועבדי. על שנאמר בך. לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה (שם מ"ג י'). קראת אותנו אחי (ועבדי) [ועמי].[4] על שנאמר בך. אל (מושיע וצדיק ואין זולתו) [צדיק ומושיע אין זולתי] (שם מ"ה כ"א).[5] השויתה את שמך הגדול (שם) [לשם] ישראל[6] ואת שם ישראל לשמך הגדול. על אותה שעה הוא אומר. אני ישנה ולבי ער (שה"ש ה' ב'). ולמעלה הימנו מה כתב. אכלו רעים שתו ושכרו דודים (שם א'):

נזכירה דדיך מיין (שם א' ד') כשם שהקב"ה יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים (שבך) [משבח] מעשה צדיקים וכשרים. וטפיח שתי ידיו זו על זו ואומר[7] למה לא נתמלא עולם כיעקב. למה לא נתמלא העולם כמשה. למה לא נתמלא כדוד. כך יהא אדם [משבח] דברי תורה ודברי חכמה בכל מקום. סוף הוה יוסף לפני המקום. שנאמר מי חכם ויבן אלה נבון וידעם וגו' (הושע י"ד י').[8] אימתי זוכר הקב"ה מעשה צדיקים וכשרין וטפיח שתי ידיו זו על זו (ביש') [כשהיו ישראל] במדבר וסרחו במעשיהם.[9] אמר הקב"ה כמה ניסים וכמה גבורות עשיתי להן ועדיין לא נכנסו תחת כנפי [השכינה].[10] יעקב כי לא עשיתי לו נס מעולם וכל ימיו היה ישר לפני. שנאמר ויעקב איש תם (בראשית כ"ה כ"ז). תם מן הגזל. תם מן העבירה. תם מן דבר מכוער. (ובשהו) [וכשהקב"ה] זוכרו טופיח שתי ידיו עליו שנאמר וישכן ישראל בטח וגו' (דברים ל"ג כ"ח).[11] אף כשעמד עמום הנביא וביקש על

מאיר עין פרק (ו') ז'.

[1] בד"ו מקושט ומשובש: [2] בד"ו מקושט קצת. חדר חדרי חדרים כמו מלך מלכי מלכים ודוגמתו במכילתא דבחדש הרבה: [3] בד"ו איהא עד שהתנה וכו' ונדבקתי. ומסברתי הגהתי בי לרעתי המאמר מיוסד על המאמר המפורסם הנאי התנה הקב"ה עם מעשה בראשית אם יקבלו ישראל את התורה מוטב וכו' עיי' במ"ע אות י"ז בפסיקתא קמייתא די' הדברות. ומתנות אלו הזוכרו כמה פעמים בזה הספר שהם מקלסין מיציאת הטמה עד שקיעתה ומשקיעת החמה עד יציאתה. ובלי ספק שהדברים מיסדים אמקראות רכב אלהים ריבותים אלפי שנאן וגו' (תהלים ס"ח י"ח) אלף אלפין ישמשוניה ורבוא רבבן קדמוהי יקומון (דניאל ז' י'). אבל המקור למספר תצ"ו לא איתפרש. ובספרי המקובלים כתבו שהוא גימטריא מלכות אבל אין זה מתורתן של הראשונים. ועדיין צריך תלמוד אם המנין תצ"ו מכוון. ועוד אדבר בזה לחלן בס' אליהו זוטא פי"ב: [4] כנ"ל להגיה: [5] וכ"ה בד"ו: [6] בד"ו השירית שמו הגדול לשם וכו'. והוא שיכוש: [7] בד"ו שבח וכו' ומיפה וכו' על גב זו ואמר: [8] בד"ו קיטע הסגנון ע"ש וג' כוף היה לפני הקב"ה: [9] בד"ו ובוסה וכו' על גב זו מישראל וכו': [10] וכ"ה בו"ו: [11] כ"ה בד"ו:

ואומר עץ חיים היא למחזיקים בה וגו' (שם שם י"ח). מיכן אמרו. יעשה אדם מעשים טובים ואחר כך ישאל תורה מלפני המקום. יעשה אדם מעשה צדיקים וכשרים ואחר כך ישאל חכמה מלפני המקום. יתפוש אדם דרך ענוה ואחר כך ישאל בינה מלפני המקום. שנאמר שאלו מה' מטר בעת מלקוש וגו' (זכריה י' א').[39] מיכן אמרו קורא אדם [תורה] נביאים וכתובים ויודע להשיב בהם. ישמרם בידו ויברך וישבח וינדל וירומם ויקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם הקב"ה. ואינו צריך לומר למי ששונה הלכות. נשא אדם אשה ויהיה לו ממנה בן אחד או שני בנים יברך וישבח וירומם ויקדש וינדל לשמו של מי שאמר והיה העולם הקב"ה. כדי שתהא מטתו שליטה. (ויקנה) [ויקנה] לו העולם הזה וימות המשיח ועולם הבא.[39] שנאמר ויקרא יעבץ לאלהי ישראל ויאמר אם ברך תברכני. (דה"א ד' י')[40] בתלמוד תורה. והרביתה את גבולי (שם) בתלמידי חכמים. והיתה ידך עמי (שם) שלא אשכח את תלמודי. ועשית מרעה (שם) שתעשה לו ריעים כמותי. לבלתי עצבי (שם) שלא יעצבני יצר הרע מלשנות. ויבא אלהים את אשר שאל (שם) נתן לו הקב"ה את מה ששאל. עליו הוא אומר. יתן לך כלבבך וכל עצתך ימלא (תהלים כ' ה'). ואומר נרננה בישועתך וגו' (שם ו'): [דבר אחר] ויקרא יעבץ לאלהי ישראל ויאמר אם ברך תברכני. בבנים בבנות. והרביתה את גבולי. בפרייה ורבייה. והיתה ידך עמי. במשא ובמתן. ועשית מרעה. חיים שנתתה לי שלא אראה בהם לא מחוש ראש. ולא מחוש עינים. ולא מחוש חולי מעיים. לבלתי עצבי. ויבא אלהים את אשר שאל. שמצא נחת רוח בזקנותו.[41]

סליק פירקא.

משכני אחריך נרוצה (שה"ש א' ד'). זו היא כנסת ישראל שהיא נמשכת והולכת אחר בעלה. שנ' מרחוק ה' נראה לי ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד (ירמי' ל"א ב'). לא נאמר אהבה רבה אלא אהבת עולם. ושמא תאמר אהבה שאהב הקב"ה אהבת שלש שנים היא. או אהבת עשר שנים היא. או אהבת מאה שנים היא. אינה אלא אהבה לעולם ולעולמי עולמים. לכך נאמר ואהבת עולם אהבתיך וגו'. משל למלך בשר ודם שהיה יושב על כסאו והיו עבדיו עומדים לפניו. ונתן עיניו במי שהוא אוהבו.

[39] בד"ו לעולם יתפוש וכו'. וכשם שאין שואלין מטר רק בעת מלקוש שהעת מוכנת לכך כך אל ישאל אדם תורה חכמה ובינה עד שיהא נכון לתם: [40] וכ"ה בד"ו: [39] וכ"ה בד"ו ובמקרא כתוב לאמר: [41] הנחתי עפ"י הד"ו והמאמר משובש שם קצת. ובמכילתא דפ' יתרו איתאמרא שיטה א' סתמא ושיטה כ' בשם ר"י הנשיא. ובתמורה ט"ז ע"א שיטה א' בשם ר' נתן: אמר מאיר איש שלום כד תעיין בששה פרקים אלו תמצא שהם כבא אחת. והיא חרוזא וקרוחא כמ"ש במדרש שה"ש רבה בפ' צוארך בהרוזים. שהיו חורזין ברברי תורה ומדברי תזרה לנביאים ומנביאים לכתובים וכו' דא"ר לוי אית דידע למיחרוז ולא ידע למקרח ואית דידע למקרח ולא ידע למיחרוז ברם אנא הוינא חרוזא ואנא הוינא קרוחא. וקשר פסוק בפסוק וענין בענין הוא חרוזא. כמו שחורז אדם מרגליות זו בזו. והמעמיק במקרא כמו נוקב שקודח ומוציא ממנו דברים עמוקים ונסתרים הוא קרוחא. ורישא דבבא זו היא מעין חרוזא וסיפא דבבא זו היא מעין קרוחא:

של שכם. ובטלה ברית שכרת לי הקב"ה. מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה. ונתן [לו] הקב"ה שבע עשרה שנה סמוך לזקנותו טובה.[29] מיכן אמרו כל שהישינתו שנה אחת טובה סמוך לזקנותו סימן יפה לו. וכל שהישינתו שנה אחת רעה סמוך לזקנותו סימן רע לו. יעקב אבינו היה בטובה לשבע עשרה שנה והעלה עליו הקב"ה כאילו כל ימיו בטובה.[30] שנאמר ויחי יעקב בארץ מצרים וגו' (בראשית מ"ז כ"ח):

מפני מה זכה יתרו לחיים שלא בצער ושלא ביצר הרע בעולם הזה ממה שעתיד ליתן לצדיקים לעולם הבא. מפני שנהג בחכמה לשמה.[31] לפי שכל אותן השנים שהיה משה בביתו של יתרו וראה את כל מעשים שעשה ולא עשה לו כל דבר. עד שבא למצרים ובא לידו דבר גדול. אמר. אלו כל אותם המעשים שעשה זה בתוך ביתי והן מביאין אותו לחיי העולם הבא. ואני איני יודע מה. עמד ועשה דבר גדול מעצמו. ויקח יתרו חתן משה וגו' ואת שני בניה (שמות י"ח ב' וג'). שינר אצלו שליח. אמר לו. משביע אני עליך בשני בניך. שהיו אומרים לך. מפני מה אתה קורא שם האחד גרשום. אמרת(ס) גר הייתי בארץ נכריה (שם). ומפני מה אתה קורא האחד אליעזר. אמרת(ס). כי אלהי אבי בעזרי (שם). משביע אני עליך באלהי אביך שתצא לקראתי ותקבלני בסבר פנים יפות. ועדיין לא יצא לקראתו עד שאמר לו הקב"ה. משה משה צא לקראתו וקבלהו בסבר פנים יפות. ומיד יצא משה. שנאמר ויצא משה לקראת חתנו וגו' (שם שם ז').[32] בוחן לבות וכליות הוא אמר לו. יתרו אתה באתה להקביל פניו של אותו צדיק. לא יהו בתי מדרשות בטלים מזרעך לעולם. שנאמר וירא את הקני וגו' (במדבר כ"ד כ"א).[34] מיכן אמרו יתן אדם את בתו לתלמיד חכם [אפילו נותן כל ממונו עליה. שכן מצינו ביתרו שלא זכה אלא על ידי משה. ישא אדם בת תלמיד חכם] אפילו לקחה בדמים.[35] ומניין. תדע לך שכן. צא ולמד מדרך ארץ. נשא אדם בת תלמיד חכם אפילו מת [או] גולה הוין לו לבסוף בנים תלמידי חכמים. נשא אדם בת עם הארץ. אם מת או גולה סוף הוין לו בנים עמי הארץ. משל לענבי הגפן בענבי הסנה (בענבי) [וענבי] הסנה בענבי הגפן הרי זה דבר מכוער ואינו מתקבל. אבל ענבי הגפן בענבי הגפן וענבי הסנה בענבי הסנה דבר טוב ומתקבל. וזה הוא מנהגו של עולם:[36]

ומפני מה זכה יעבץ לחיים שלא בצער ושלא ביצר הרע בעולם הזה ממה שעתיד ליתן לצדיקים לעתיד לבא. מפני שהיה מחזר בכל ישראל ומלמד תורה ברבים לשם שמים.[37] וכל המלמד את חבירו פסוק אחד או הלכה אחת או דבר אחד כאילו הוא נותן לפניו חיים. שנאמר כי הוא חייך ואורך ימיך (דברים ל' כ'). ואומר אורך ימים בימינה וגו' (משלי ג' ט"ז).

---

[29] בד"ו מקוטע קצת ובילקוט והוסיף לו י"ז שנה. כלו' שיהיו לו לטובה: [30] בילקוט היה בטובה כל אותן השנים שהיה במצרים לפיכך העלה עליו הכתוב כאילו היה בטובה כל ימי חייו: [31] בד"ו משובש: [32] בד"ו משובש: [33] בד"ו הדברים משובשים ובילקוט לא העתיקם: [34] בד"ו משובש ובילקוט יתרו. אני התנך יתרו בא אליך. הקב"ה בוחן לבות וכליות אמר לו וכו': [35] הגהתי עפ"י הד"ו והילקוט אלא שבד"ו הגי' אפי' לקחה בלא דמים. ובילקוט יתן אדם וכו' ואפי' לוקחו בדמים ישא אדם וכו' ואפי' נתן כל ממונו: [36] בד"ו ובילקוט הדברים מקוטעים ומשובשים ואיתנייא בפסחים מ"ט ע"א ברייתא דת"ר: [37] בד"ו משובש קצת:

ובתולה מצד אחד:[16] ולא הניח הקב"ה ברכה בעולם שלא בירכו, בירכו בחכמה בבינה בדעה בהשכל, ובירכו בעושר ובנכסים, והקנהו שמים וארץ ושמו אדון על עולמו, שנ' ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון [וגו'] (בראשית י"ד י"ט).[17] ובירכו בבנים ובני בנים, והיקנה לו העולם הזה והעולם הבא.[18] שנאמר ואברהם זקן בא בימים (שם כ"ד א') לא בימיו של אברהם הכתוב מדבר, אלא יום אחד מן העולם הזה ויום אחד מימות המשיח ויום אחד מן העולם הבא: באותה שעה אמר הקב"ה, באו עשרה דורות והחרבתי את עולמי וטרדתיו מן העולם מה העליתי בעולם.[19] כיון שבא אברהם היה לבי על עולמי, לבבתיני אחותי כלה לבבתיני באחת מעיניך וגו' (שה"ש ד' ט').[20] משל למלך בשר ודם שקידש את האשה, והיתה נראית לו באחת מעיניה, והיה אוהבה אהבה יתירה ושמח בה ומשתוקק בה, אמור מעתה, כשתראה בשתי עיניה על אחת כמה וכמה.[21] כך אבינו אברהם מפקח על עיני בריות ומכניסן תחת כנפי שכינה כך היה אוהבו הקב"ה אהבה גמורה ושמח בו ומשתוקק בו, ומה בזמן שאברהם אבינו מפקח את הבריות ומכניסן תחת כנפי השכינה כך אוהבו, כשיבואו בניו לידי מצות גדולות [ו]יעשו חבילות חבילות של תורה על אחת כמה וכמה, לכך נאמר לבבתיני אחותי כלה וגו':[22] ואף הריגה שהרג הקב"ה את ישראל בעונותיהן בעולם הזה רפואה היא להם לעולם הבא, שנאמר לכו ונשובה אל ה' כי הוא טרף וירפאנו וגו' (הושע ו' א'), יהיינו מיומים (שם ב') זה העולם הזה וימות המשיח, וביום השלישי יקימנו (שם) זה העולם הבא:[23]

מפני מה זכה יעקב אבינו לחיים שלא בצער ושלא ביצר הרע בעולם הזה ממה שעתיד [ליתן] לצדיקים לעתיד לבא. מפני שהיה בבית המדרש מקטנותו ועד זקנותו בקי במקרא ובמשנה במדרש ובהלכות ובאגדות, שנאמר ויעקב איש תם יושב אוהלים (בראשית כ"ה כ"ז), ואומר כחצים ביד גבור כן בני הנעורים (תהלים קכ"ז ד'), ואומר את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה וגו' (ישעיה כ"ח ט'):[24] וכשיצא מבית אביו ללכת אל בית לבן באת שכינה ועמדה למעלה הימינו, משיבה ואמרה לו ליעקב, בני שא נא עיניך וראה השמימה, וראה שנים עשר כוכבים ומזלות ברקיע, שתים עשרה שעות היום, שתים עשרה שעות הלילה, כנגד שנים עשר שבטים שאני נותן לך:[25] שכיון שבא יעקב ונמכר יוסף[26] היה בוכה ומתאבל עליו עשרים ושתים שנה, שנאמר ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו וגו' (בראשית ל"ז ל"ה), וכי על יוסף בכה.[27] אלא אמר שמא נתחייבתי שנשאתי שתי אחיות, או שמא נהניתי מממונו של לבן,[28]

---

[16] עיי' לעיל אות ו' וט': [17] דקנת שמים וארץ על אברהם קאי שנעשה שותף בבריותיו של עולם. וכן דרשו בב"ר שם: [18] עד כאן חסר בד"ו כמו שכתבתי לעיל. ובענין אברהם עיי' בפ' אחרון דאליהו זוטא בד"ו ובעל זקוקין דנורא ערבב שם הדברים עפ"י הילקוט שרמזתי עליו באות ה': [19] בד"ו הדברים משובשים: [20] עיי' רש"י שם: [21] כשתראה בנפעל ובד"ו כשיראנה. [22] בד"ו הדברים מקוטעים ונחסירין: [23] וכ"ה בד"ו ובמקרא כתוב ביום: [24] בב"ר פס"ג דרשו אוהלים בית מדרשו של שם ובית מדרשו של עבר, ותורתן של אבות היתה ג"כ בכתב ובע"פ כעין תורה שלנו: [25] מובא בילקוט בפ' ויפגע במקום בנוסחא אחרת עי"ש ועיי' בפסיקתא רבתי פ"ד: [26] שכיון כמו וכיון שי"ן במקום ו"ו (עיי' ריש ביצה) ובד"ו כיון ובילקוט שם השמיטו וג' כשנמכר יוסף: [27] בילקוט השמים זה: [28] בד"ו חסר זה:

הרגו את בני ונמצא אבוד מן העולם הזה ומן העולם הבא. עמד ויצא משם לשם שמים. שנאמר ויקח תרח את אברם בנו וגו' (בראשית י"א ל"א). שכרר שיצא משם. זכה והמליך הקב"ה את אברהם בנו בחייו שלשים וחמש שנה.[6] ואברהם ושרה הלכו לארץ כנען. שנאמר ויקח אברם את שרי אשתו (שם י"ב ה'): אברהם הזקין והלבין נמנע מדרכו של עולם. ושרה הזקינה והלבינה ונמנעה מדרכו של עולם.[7] אברהם הזקין והלבין והשחיר וחזר לילדותו. ושרה הזקינה והלבינה והשחירה וחזרה לילדותה. שנאמר ואברהם ושרה זקנים (שם י"ח י"א).[8] נעשה אברהם כבחור. נעשה שרה כבתולה:[9] נקבצו עליהן כל באי העולם ואמרו. מה טיבן שבאו כל אותן מעשים על ידיכם. מיד ישב אברהם וסיפר להם כל מה שהיה לו בעולם מאור כשדים ועד אותה שעה. שנאמר מי העיר ממזרח צדק יקראהו [וגו'] (ישעיה מ"א ב'). וכיון ששמעו ממנו דברי תורה המליכוהו עליהם: מיד באותה שעה נתקבצו כל מלכי מזרח. ובאין ומעסים את המלכים אשר סביבות אברהם. ולא אמר להם דבר עד שנגעו בו בגופו. שנאמר וישמע אברם כי נשבה אחיו (בראשית י"ד י"ד): באותה שעה הראה הקב"ה לאברהם אבינו שני בניו עובדין עבודה זרה בדן (ונשבחו) [ותש כחו] מעליו.[10] שנאמר ויקימו להם בני דן את הפסל (שופטים י"ח ל'). וכן הוא אומר ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו (בראשית שם ט"ו).[11] אמרו (לאותו) [אותו] מלאך שיצא לסעד את אברהם לילה שמו.[12] ובמה ירק אותם. בכסף וזהב ובאבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה שבעולם.[13] להודיע לכל באי עולם שעשיר גדול היה אברהם. כדי שלא יהו הבריות אומרים. לא יצא אברהם והרג את המלכים. אלא בשביל לקפח את הממון שהיה עליהם. לפיכך נאמר ויחלק עליהם לילה וגו':[14] ומשנמלך אברהם אבינו בעולם. שנאמר נשיא אלהים אתה בתוכנו (שם כ"ג ו') ואומר אשר נשיא יחטא (ויקרא ד' כ"ב).[15] ואתה חלל רשע נשיא ישראל (יחזקאל כ"א ל'). רב לכם נשיאי ישראל (שם מ"ה ט'). מה נשיא האמור למלכי ישראל נשיא שאין על גביו אלא ה' אלהיו. אף נשיא האמור במלכי יהודה נשיא שאין על גביו אלא ה' אלהיו. הא שמענו נשיא האמור בתורה. מה נשיא האמור בתורה נשיא שאין על גביו אלא ה' אלהיו אף נשיא האמור באברהם נשיא שאין על גביו אלא ה' אלהיו. הא שמענו שמלך אברהם אבינו בעולם שבעים וחמש שנים. שלשים וחמש של תרח. וארבעים לאחר מיתתו. ומה הן סלעים שיצאו לו. זקן וזקנה מצד אחד בחור

---

[6] היינו מיום שנולד לו יצחק יורשו. שהרי תרח היה בן שבעים בהולידו את אברהם. ואברהם הוליד את יצחק בן מאה. הרי היה תרח בהולד יצחק בן ק"ע. הוסף עליו ל"ה. הרי מאתים וחמש שנים שהיה תרח כשמת: [7] שעד אברהם לא היתה זקנה פרו"א פנ"ב ובב"ר פס"ה וב"מ פ"ז ע"א ובכמה מקומות: [8] עיי' ב"מ שם וראיה לדבר שהרי נלקחה מאבימלך שאם בא הכתוב לומר שנשארה זקינה וילדה. מה ראה אבימלך שלקחה: [9] וע"כ היה מטבע של אברהם זקן וזקנה מצד אחד ובחור ובתולה מצד אחר כדלקמן ודלא כפרי"שי בב"ק צ"ז ע"ב ועיי' ב"ר פל"ט: [10] במכילתא מס' דעמלק פ"ב תני. במקום הזה עתידין בניך לעבוד ע"ז ותשש כחו מעליו. ועפי"ז הנהתי. ועיי' במקומות שרמזתי שם בט"ע אות כ"ד ובפרו"א פכ"ז ובתרגום יונתן: [11] שנפרד הוא מעבדיו לפי שתש כחו: [12] בסנהדרין צ"ו ע"א איתאמרא בשם ר' יוחנן אותו מלאך וכו': [13] עיי' ב"ר פמ"ג ובפי' מ"כ שם וכאן מיכח דלא כפי' התוספות ועיי' בתנחומא לך לך. וע"ע נדרים ל"ב ע"א דאיתאמרו הדברים בא"י ובבבל משמייהו דאמוראי קדמאי: [14] אדלעיל קאי דאותו מלאך לילה שמו אלא שהפסיק במאמר ובמה ירק וכו': [15] מייתי ראיה שנשיא הוא מלך ועיי' בתו"כ שם:

מפני מה זכה אברהם לחיים שלא בצער ושלא ביצר הרע ב[עולם] עולם הזה מה שעתיד ליתן לצדיקים לעולם הבא.[1] מפני שמסר ע[צמו] על כבוד שמים למיתה באור כשדים. וכל המוסר את עצמו על כבוד ש[מים] מים למיתה נותנין לו חיים לעולם הזה וחיים רבים וארוכים לעולם הבא ש[אין] אין להן סוף.[2] מנין. תדע לך שכן. בית אביו של אברהם עובדי עבודה ז[רה] ה היו עושין עבודות זרות ויוצאין ומוכרין בשוק. יום אחד הגיע לאברהם ל[מכור] מכור. בא אחד ואמר לו. בכמה פסל זה. אמר לו. בשלשה מנה. אמר לו בן [כמה] כמה שנים אתה. אמר לו. בן שלשים שנה. אמר לו. אתה בן שלשים שנה ת[עבוד] עבוד לזה שעשיתי אותו היום. נסתלק והלך לו: שוב בא אחר. אמר לו. ב[כמה] מה פסל זה. אמר לו בחמשה מנה. אמר לו. בן כמה שנים אתה. אמר לו[. בן חמשים שנה. אמר לו. אתה בן חמשים שנה ותעבוד לזה שעשינו ה[יום] ום. נסתלק והלך לו: נשמעו דבריו לנמרוד. שלח והביאו והעמידוהו לפניו. א[מר] ר. בן תרח עשה לי אלוה יפה שיהא לי. נכנס ואמר לבית אביו. עשו לו פ[סל] ל יפה. תיקנוהו פיסקוהו והירבו לו סימנין.[3] והלך והוציאו לו. וצדקתו ש[ל] ל אברהם אבינו. אותו היום מעונן היה וירד מטר בו ביום לפי כך לירד ל[תוך] תוך כבשן אש.[4] נמרוד יושב וכל דור הפלגה יושבין. נכנס והעמידו כ[אמצע] אמצע. ירד ודיבר את דבריו. אמר לו. אם לאו למי אעבוד. אמר לו. לאלהי [א]לאלהים ואדוני האדונים שמלכותו קיימת בשמים ובארץ ובשמי שמים העליונים. אמר לו. ואני אעבוד לאלוה של אש והריני משליך אותך בתוכה. יבא אלוה שאתה אומר עליו ויצילך מתוך כבשן של אש. מיד כפתוהו ועקדוהו ונתנוהו על גבי הארץ. והקיפוהו עצים מארבע רוחות. חמש מאות אמות לצפון. חמש מאות אמות לדרום. חמש מאות אמות למערב. חמש מאות אמות למזרח. הקיפו והציתו בהן את האור. כל ביתו של תרח עובד עבודה זרה היה. ועד אותה שעה לא הכיר בוראיהו. מיד באו שכיני[ו] ובני עירו והיו מטפחין על ראשו ואומרים לו. משתה בושה גדולה.[5] בן שאתה אומר עליו. יורש העולם הזה והעולם הבא שרפו נמרוד באש. מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה וירד משמי שמים העליונים ממקום כבודו גודלו ותפארתו קדושת שמו הגדול. והציל את אברהם אבינו מתוך אותה בושה ומתוך אותה כלימה ומתוך כבשן אש. שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך וגו' (בראשית ט"ו ז'). וכיון שעשה נס לאבינו אברהם היה להן פתחון פה לפני דור הפלגה להשיב תשובה במקומה. על תרח ועל אברהם בנו היו אומ' חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר (משלי כ"ז י"א). אילו בני דור הפלגה. שמתוך דרכיהן

מאיר עין פרק (ה') ו'.

[1] לעיל פ' כיצד הן הדברים. והשתא הוא הוזר למה שפרט הצדיקים אברהם יצחק ויעקב יעבץ ויתרו והדומין להן: [2] ההגדות במאורעותיו של אברהם הם במקומות רבים בפרק אחרון דאליהו זוטא ד"ווו. בפדר"א פכ"ו וכב"ר פל"ח וב"ב צ"א ע"א בספר הישר ובתרגום יונתן ס"פ נח וברמב"ן שם וכפי' ר' בחיי: [3] פיסקוהו שנתנו עליו פסיקיא דהיינו הגורה. וסימנין כמו סממנין שצבעוהו יפה. [4] כלי ספק שהסיפור מקוטע איך נכנס עמו בדין ודברים. וידאה שאמרו והלך והוציאו לו עניני שהוציאו את אברהם מבית האסורים שהיה נחבש שם. ועיי' בפרק אחרון דאליהו זוטא בד"וו: [5] דברי לצון שאדם משתוקק לחופת בנו ואיך נהיה משתה של בנו. ויותר נראה להגיה משנה בושה וכלימה כרלקמן והציל את אברהם וכו' והיא עפ"י המקרא תחת בשתכם משנה וכלמה וגו' ישעיה ס"א ז' ובילקוט לך לך רמז ע"ז הביא כל הענין בסגנון מקוטע ושם ג' א"ל בושתה בושה גדולה וכלמה:

תדע לך שכן. שהקב״ה עושה דין ברומי (הרי שעיה) [הרשעה]. מה נאמר בו פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש וגו׳ (ישעיה ס״ג ג׳). וכשהרג פרעה נכה את יאשיהו מלך יהודה מה נאמר בו. גת דרך ה׳ וגו׳ (איכה א׳ ט״ו). ולפיכך את למד (פורם בגת) [פורה מנת]. לפיכך הקב״ה ממשמש ייסורין ומביא על ישראל להעביר את הפורענות.[58]

אבילה ושתייה שמחה ורננה לצדיקים לימות המשיח ולעולם הבא. כיצד. מיטות מוצעות לצדיקים בתוך האש ואוכלין ושותין ושמחין שמחה גדולה.[59] שנ׳ לכן כה אמר ה׳ אלהים הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו הנה עבדי ישמחו ואתם תבשו הנה עבדי ירונו וגו׳ (ישעיה ס״ה י״ג ו״ד). לעיני שמים וארץ חמה ולבנה כוכבים ומזלות וכל מעשה בראשית כולן. אילו מעשיהן של צדיקים. לעיני שמים וארץ חמה ולבנה כוכבים ומזלות וכל מעשה בראשית כולן. אילו מעשיהן של רשעים. אילו גובין בשכר מעשיהן ואילו גובין במעשיהן. שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה וגו׳ (שם ל׳ כ״ו). ועל אותה שעה הוא אומר פחדר בציון חטאים אחזה רעדה וגו׳ (שם ל״ג י״ד). לפי שכל אחד ואחד מנהיגין ומושיבין אותן ואומרים להם. שוטי עולם עד אותה שעה לא הכרתם (מהו דר׳) [מהודר] בעולם. שנאמר הולך צדקות ודבר מישרים וגו׳ (שם שם ט״ו). אתם צדיקי עולם שעשיתם לי רצוני בתורתי בכל יום תמיד מה נאמר בכם. וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה וגו׳ (מלאכי ג׳ כ׳).

מקצת אבילה ושתייה לצדיקים בעולם הזה. כיצד. (מי) שהוא קורא לשם שמים ושונה לשם שמים ואוכל משלו ונהנה מיגיעו עליו הוא אומר. יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכ״ח ב׳). אשריך. בעולם הזה. וטוב לך. לעולם הבא.[60] ואומר מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים (שה״ש ז׳ ז׳).[61] במה דברים אמורים בזמן שנהנה משלו.[62] מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ. שכל תלמיד חכם שהוא קורא לשם שמים ושונה לשם שמים ואוכל משלו ונהנה מיגיעו עליו הוא אומר. לא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהלים ל״ז כ״ה).[63] ולא עוד אלא בני ביתו יריאי ממנו. והקב״ה אוהבו אהבה גמורה ביותר. ואומר וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עליך וגו׳ (דברים כ״ח י׳). כי תלד במים אתך אני ובנהרות לא ישטפוך (ישעיה מ״ג ב׳):[64]

סליק פירקא.[65]

---

[58] כנ״ל להגיה ופורה גת קטנה (בילקוט שם. א״ל גת קטנה היתה לי וזרכתיה שנ׳ פורה דרכתי והוא באליהו זוטא ד״ו פ״ט) וקרא לכל מלכות רומי פורה. ועל יאשיהו הוא אומר גת דרך אדני לבתולת בת יהודה. שאחד מישראל שקול כנגד כל אומות העולם: [59] בתוך האש כדמסיק וזרחה לכם יראי שמי וגו׳. א״נ ע״ש המקרא ואני אהיה לה נאם ה׳ חומת אש וגו׳ זכריה ב׳ ט׳: [60] עיי׳ אבות ריש פ״ד וברכות ח׳ ע״א: [61] ומידרש בשה״ש רבה בעוה״ז ובעוה״ב: [62] ואינו נהנה משל ציבור כלום לקמן פי״ח: [63] במקרא כתוב ולא: [64] במקרא כתוב כי תעבר במים. ונכפלו הדברים בפרק אחרון דאליהו זוטא. ובד״ו הוא מאמר לר׳ יוחנן באליהו זוטא פי״ח: [65] כבר רמזתי באות נ״ן שכל זה חסר בד״ו וכן מפרק דלהלן ואין שם סליק אלא כולא הוא שם פרק ה׳:

ומאכיל את בשרם לעוף השמים ולחיית השדה ואין חושש להם. [שנאמר] ואתה בן אדם כה אמר ה' אלהים אמור לצפור כל כנף וגו' (שם ל"ט י"ז):[45]

ומקצת דם ובשר (שלו חצים) [של לוחצים] בעולם הזה. עינינו רואות בכל יום תמיד.[46] כאי זה צד. שני תינוקות שקראו בבית רבן והגדילו ונעשו תלמידי חכמים. כשהיו מהלכין על פתח בית רבן ראו את הרצועה שלקו בה. והיו משחקין זה עם זה ואומרים באותה רצועה (ש)לקינו.[47] כך אומות העולם מענין את ישראל ולוחצין אותן ושוחקין את עצמן ואת בשרן עד שנפשן יוצא ואין חוששין להן. ולאחר שעה הרי הן על ההרים ועל הגבעות. שנאמר ותשכח ה' עושך נוטה שמים וגו' (ישעיה נ"א י"ג). אילו אמר הכתוב אשר כוננתי להשחית. הייתי אומר אשר כוננתי בעיניך להשחית. ויצא לבבל לבבו הימנו שאמר הכתוב אשר כונן להשחית (שם).[48] ואיה חמת המציק (שם). הרי הן על ההרים ועל הגבעות והעוף אכל את בשרן מעליהן:

אשריהן של ישראל בכל מקומות מושבותיהן שהיו מתיינעים בארבע רוחות עולם לצפון ולדרום לדרום ולצפון. למזרח ולמערב למערב ולמזרח. והרי הן באמצע. שנאמר כי הנה אני מצוה והנעותי בכל הגוים את בית ישראל וגו' (עמוס ט' ט').[49] אילו אמר הכתוב ונפל צרור ארץ. ונשבר לבי בקרבי רפו כל עצמותי.[50] הייתי אומר ונפל צרור ארץ לארץ ונמחה בדרך ארץ. כשהוא אומר לא יפול צרור ארץ (שם)[51] מה צרור הזה אדם מוליכו ומביאו בכברה לכאן ולכאן והרי הוא באמצע. כך ישראל. אני כפרתן.[52] בכל מקומות מושבותיהן שהיו מתיינעין לארבע רוחות השמים. לצפון ולדרום לדרום ולצפון. למזרח ולמערב למערב ולמזרח והרי הן באמצע. וכך הוא מפורש בקבלה על ידי עבדיך הנביאים. כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג' ו'). אמר הקב"ה מעולם לא הכיתי אומה. ושניתי לה. (יכך) [לכך] הוא אומר אני ה' לא שניתי.[53] שבעים ושנים [נגעים] יש בתורה.[54] יושב על כסא שופט צדק. יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים. אמר. אם אני מביא עליהן של ישראל כל אותן שבעים ושנים נגעים יהו מכוערין בין האומות. והיו אומות העולם אומרים. כמה מכוער הוא כל אחד ואחד מארבע מראות מיני נגעים האמורות בתורה.[55] ואם ראיתה אחד מישראל שיש עליו אחד מארבע מיני נגעים.[56] מזבח כפרה לישראל בכל מקומות מושבותיהן.[57] ואם ראית אחד מישראל שיש עליו מכה אחת מכל המכות האמורות. שעיר המשתלח לישראל בכל מקומות מושבותיהן. מפני שאחד מישראל שקול כנגד כל אומות העולם. מניין.

---

[45] הנחתי עפ"י ד"ו: [46] בד"ו שלוחצינו וע"ל של לוחצינו: [47] בד"ו לקינו: [48] וכ"ה בד"ו ובמקרא כתוב כאשר: [49] במקרא כתוב הנה אנכי: [50] בד"ו נשבר וכו' רחפו וכו': [51] וכ"ה בד"ו ובמקרא כתוב ולא: [52] הוא לשון ר' ישמעאל בנגעים פ"ב מ"א והוא בזה הספר בכמה מקומות: [53] בתנחומא נצבים ועיי' סוטה ט' ע"א דמייתי לה אהא שאין הקב"ה נפרע מאומה עד שתתמלא כאתה בשם ר"ח בר פפא: [54] וכ"ה בד"ו ואתיא כעקביא בן מהללאל בריש נגעים מ"ד: [55] ד' מראות נגעים במשנה ריש נגעים. בד"ו יהיו אי"ה אומרים: [56] מבאן ואילך חסר בד"ו. וכך נדפס מארבע מיני נגעים: שנאמר ואברהם זקן בא בימים. ובעל זקוקין דנורא השלים הדברים כפי שעלה על רוחו: [57] בברכות ה' ע"ב מייתי לה ברייתא ותתניא כל מי שיש בו אחד מארבעה מראות נגעים הללו. אינן אלא מזבח כפרה:

שכן, שבא נבוכדנצר מלך בבל והגלה את ירושלים והורידן לבבל עשאן שרים על כל ממלכה כולו. וכשסרחו במעשיהם הוציאן לבקעה והרגן.[35] ובשעה שהיו נהרגים אמרו. אוי לנו יבשה עצמותינו אבדה תקותנו נגזרנו לנו (שם ל״ז י״א).[36] מיכן אמרו. יודע אדם בעצמו אם בן העולם הבא הוא אם לאר- אם עשה גדולות כאילו נעקר מן העולם.[37] לפיכך הביא עליהן הקב״ה את יחזקאל והעביר אותו עליהן. שנאמר היתה עלי יד ה׳ וגו׳ (שם שם א׳). ואי ניחה האמורה כאן אלא לשון מיתה. שנאמר יבא שלום ינוחו על משכבותם (ישעיה נ״ז ב׳):[38] והיא מלאה עצמות (יחזקאל שם). אל תיקרי עצמות אלא עי מות. מן העין שאמר הקב״ה לאדם הראשון ואכל וקנס עליו מיתה ועל תולדותיו הבאות אחריו עד סוף כל הדורות. לכך נאמר מלאה עצמות:[39] והעבירני עליהם סביב סביב והנה רבות וגו׳ (שם ב׳). ולהלן הוא אומר- ואבוא וארא והנה כל תבנית וגו׳ (שם ח׳ י׳). כאן נאמר סביב סביב ולהלן נאמר סביב סביב. מה סביב סביב האמור להלן משוקץ בעבודה זרה אף סביב סביב האמור כאן משוקץ בעבודה זרה:[40] והנה רבות מאד על פני הבקעה והנה יבשות מאד (שם ל״ז ב׳). אמר יחזקאל. אילו.[41] שמא אילך אבדו מן העולם. לפיכך אמר לו הקב״ה ליחזקאל. בן אדם העצמות האלה וגו׳ (שם י״א):[42] ויאמר אלי הנבא אל הרוח הנבא בן אדם ואמרת אל הרוח כה אמר ה׳ אלהים וגו׳ (שם ט׳). מיכן אמרו עשרה מלאכי שרת ממונין על אותו רשע. שנאמר ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב וגו׳ (ישעיה י״ד י״ט):[43] כה אמר ה׳ אלהים מארבע רוחות בואי הרוח וגו׳ (יחזקאל שם). מלמד שהרג נבוכדנצר מלך בבל. ובסוף שחיו ועמדו על רגליהם ופרו ורבו (נתנדל שמ של הקב״ה בעולם מסוף העולם ועד סופו.[44] ועל אותה שעה הוא אומר- והתגדלתי והתקדשתי וגו׳ (שם ל״ח כ״ג). ובשכר אותי דברים זכה יחזקאל שיחיו המתים על ידו:

דם ובשר [ו]שבר גוג לעתיד על הרי [ישראל]. כשם שאומות העולם מענין את ישראל ולוחצין אותן ושוחקין את עצמן ואת בשרן עד שנפשן יוצאין ואין חוששין להן. כך הקב״ה מאספן לדין על הרי ישראל

---

[35] בד״ו בשיבוש: [36] במקרא כתוב יבשו. אבדה וכ״ה בד״ו ובמקרא כתוב ואבדה: [37] בד״ו ואם וכו׳ עקר. כלו׳ עבירות גדולות כאילו שעשו אלו וכדלהלן והרי אמרו נגזרנו לנו: [38] בפדר״א פל״ג ה׳ אלהים אתה ידעת באלו לא האמין לפיכך לא נקברו עצמותיו בא״י. וכתב הרד״ל בפירושו על הא ואין ניחה האמורה וכו׳ כלו׳ שניבא יחזקאל על עצמו שהקב״ה גזר עליו שימות שם בבקעה ולזה בבבל. ול״נ דדרשו מדלא כתיב וינחני אלא ויניחני שנזדקק נבואה לתוך פיו על עצמו שיקבר בחו״ל- [39] כלו׳ שמיתתן היה בגרם חמאו של אדה״ר: [40] שהבקעה מלאה עובדי ע״ז. כר״י נפחא בחלק צ״ב ע״ב- בד״ו המאמר מקוטע: [41] לשון תמיה. ובד״ו בשמטה מלת אלו השנית: [42] וכ״ה בד״ו ובמקרא כתוב התחיינה העצמות האלה: [43] המאמר קטוע ואינו מובן. ובד״ו מכאן אמרו מלאכי השרת וכו׳ שנ׳ ואתה השלכת מקברך לא נאמר אלא לבוש הרוגים חרב הא שי׳ מה״ש ממונים על אותו רשע לחבלו שנ׳ ואתה השלכת. ואלו הדברים משובשים ועכ״פ מוכיחין שהמאמר קטוע. ובפדר״א פל״ג אמר להם נבוכדנצר היית יודעים שיש לכם אלוה משויב ומציל למה הנחתם אלהיכם וכו׳ ועוה נבוכדנצר ונהרגו כולם ומנין שהיו כולם הרוגי חרב שנ׳ ויאמר וגו׳ ופתי בהרוגים האלה (והרד״ל נסמך בפירושו על נוסחת בעל זקוקין דנורא שעשה מדעתו ותלי תניא בדלא תניא). וירא שדרשו כנצר נתעב ב׳ לבוש הרוגים ב׳ מטועני חרב ב׳ יודעי אל אבני בור ב׳ כפגר מובס ב׳ שהם עשרה. ונאמר לו ואתה השלכת מקברך כמו אלו. והם הם ההרוגים שהחיית יחזקאל ומכאן שעשרה מה״ש ממונים על אותו רשע: [44] בד״ו ובסוף חיו וכו׳:

במלאכתו. שנים עשר צמדים לפניו (שם).[22] ויעבר אליהו וישלך אדרתו עליו (שם)[23] מיד הניח את כל אשר לו וירץ אחריו. שנאמר ויעזב את הבקר ונו׳ (שם שם ב׳). מיד הפקיד את כל אשר לו וזרע את כל השדה מלח. שנאמר וישב מאחריו ויקח את צמד הבקר ויזבחהו ונו׳ (שם כ״א).[24] וילמדהו לא נאמר אלא וישרתהו (שם) מיכן אמרו גדולה שימושה יותר מלימודה:[25] מיכן אמרו[26] אל יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה. כדי שיאמר זכור איש פלוני לטוב שזו הלכה קבע בידו.[27] שנאמר ויהי הם הולכים הלוך ודבר (מ״ב ב׳ י״א).[28] ואין דיבור אלא דברי תורה שנאמר הלא כה דברי כאש נאום ה׳ (ירמיה כ״ג כ״ט): וכשנשתלח מלאך על אליהו ועל אלישע לשחתן[29] בא ומצאן שהיו עסוקין בדברי תורה. אמר לפניו רבונו של עולם [הם] עוסקין בדברי תורה ואין אני יכול לשלוט בהן.[30] שנאמר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם (מ״ב ב׳ י״א). רכב אש. אילו תורה נביאים וכתובים. וסוסי אש. משנה הלכות ואגדות. אש. זו תורה. שנאמר תורת ה׳ תמימה משיבת נפש (תהלים י״ט ח׳).[31] ומה ת״ל ויפרידו בין שניהם. אלא חזר ועמד לפני הקב״ה ואמר לפניו. רבונו של עולם עשיתי לך קורת רוח בעולם. דיין ביזיון שביזיתי אותן ודחפתי אותן אחד לכאן ואחד לכאן. לכך נאמר ויפרידו בין שניהם. מיכן אמרו שני [בני] אדם שמהלכין בדרך ועוסקין בדברי תורה אין דבר רע יכול לשלוט בהן. שנאמר ויהי הם הולכים הלוך ודבר (מ״ב שם):

ומפני מה זכה יחזקאל שידוו מתים על ידו. מפני שהיה מסתפח על ישראל בכל שעה ושעה.[32] שנאמר בן אדם התשפוט התשפוט את עיר הדמים (יחזקאל כ״ב ב׳). מה ת״ל התשפוט התשפוט שני פעמים. אלא כך אמר הק״בה ליחזקאל. בן אדם לי ולך נאה לנו להוכיח את ישראל: דבר אחר. מה ת״ל בן אדם. אמר לו. אם אתה מוכיחן הוכיח. ואם אין [אתה] מוכיחן (אתה) [אני] מוכיחן בתוכחות.[33] אי אתה דומה להם אלא (העולם) [כשיר] הזה. מה (השולם) [השיר] הזה עתים בני אדם שמחים בו. עתים בני אדם משמחים בעליו. שנאמר והנך להם כשיר ענבים יפה קול ומטיב נגן ושמעו את דבריך ועושים אינם אותם (שם ל״ג ל״ב).[34] ומניין. תדע לך

---

[22] בד״ו במלאכת שנים עשר. והיה קל במלאכתו שהוא נשאר באחרונה כמ״ש והוא בשנים העשר. שבאמת הוא מוכן לגדולה מזו. ובילקוט ליתא: [23] במקרא כתוב ויעבר אליהו אליו וישלך אדרתו אליו. ובד״ו ובילקוט אדרתו מעליו: [24] שהפקיד השדה והבקר ביד החודשים. ולפי שלא החשיב השדה נאמר שזרעה מלה כלו׳ שלא שב עוד למלאכת זו והיא כענין ויזרעה מלח דשופטים ט׳ מ״ה ובגליון הילקוט יש מגיהין הפקיד: [25] בד״ו חסר זה. ועיי׳ ברכות ז׳ ע״ב: [26] בלי ספק שהמאמר קטוע רישא ובעל הילקוט השמיט מלות מכאן אמרו וכתב ואל יפטר וכו׳. ולא הועיל בזה כלום שעכ״פ אין ענין הדבר לכאן: [27] בד״ו חסר מלת לטוב. ובילקוט אלא בדבר הלכה כדי שיאמר יזכר וכו׳. ועיי׳ ברכות ל״א ע״א: [28] במקרא כתוב המה. עיי׳ תענית ו׳ ע״ב ובתו׳ שם: [29] בד״ו אל אליהו ואל אלישע לשרותו. והוא שיבוש. ובילקוט השמיט מלת לשחתן. והמלאך היא הסערה. דסערה לחוד ורכב אש וסוסי אש לחוד: [30] בילקוט קישע וג׳ ומצאן עסוקין בד״ת ולא היה יכול לשלוט בהן שנ׳ וכו׳: [31] בילקוט השמיט אש זו תורה וכו׳. וראייה מזה המקרא הוא כמו שהובא בילקוט תהלים שם ואין נסתר מהמתו ולעתיד לבא מי נסתר מהמתו א״ר אחא מי שעוסק בתורה שכן כתיב אחריו תורת ה׳ תמימה. שאשה של תורה היא משיבת נפש ומצלת מאשה של גיהנם: [32] מלשון כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה׳ ש״א כ״ו י״ט. כלו׳ שאף שהיה בגולה הסתפח בישראל שבארץ ישראל שהיה משתתף עמהם בצרותיהם: [33] כנ״ל לתגיה ובד״ו הוא ג״כ בשיבוש: [34] כ״ה בד״ו:

ושמחין בה. כך תורה שמחה בהן לעולם. שנאמר אם הבנים שמחה. מכן ולהלן עם בנו שמחתו:[13]

[דבר אחר] מקימי מעפר דל לצדיקים לימות המשיח ולעולם הבא. כיצד. אדם שעבר עבירות הרבה וקנסו עליו מיתה עד ארבעה דורות שנאמר פוקד עון אבות וגו׳. וחזר ועשה תשובה וקרא תורה נביאים וכתובים ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש חכמים. אפילו נגזרו עליו מאה גזירות הקב״ה (מעבירו) [מעבירן] הימינו. שנאמר גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם וגו׳ (הושע ח׳ י׳) אל תאמר כן אלא הוי אומר גם כי (יתנו) [ישנו] בגוים:[14]

תחיית המתים להקב״ה בעולם הזה כדי לקדש שמו הגדול. לימות המשיח כדי ליתן שכר לאוהביו וליראיו לעולם הבא. שנאמר יחי מתיך (ישעיה כ״ו י״ט) אילו מתי ארץ ישראל. נבלתי יקומון (שם) אילו מתי בבל.[15] מיכן אמר דוד מלך ישראל יהי חלקי עם ממיתין את עצמן על דבר תורה. שנאמר ממתים ידך ה׳ וגו׳ (תהלים י״ז י״ד): הקיצו ורננו שוכני עפר (ישעיה שם) מיכן אמרו כל הנעשה [שוכן] לעפר עפרו נוער. וכל שאינו נעשה שוכן לעפר אין עפרו נוער.[16] לכך נאמר הקיצו ורננו שוכני עפר. [שכיני לא נאמר אלא שוכני עפר. אילו בני אדם שהן משכינין את עצמן (את עצמן) ואת בשרן על העפר כדי ללמוד תורה. והקב״ה מביא עליהם טל אורות של אורה. ומושיבן בין ברכיו ומנפפן ומחבקן ומנשקן ומביאן לחי העולם הבא. שנאמר כי טל אורות טלך (ישעיה שם). ואומות העולם שהי אומרים גבורים אנחנו. עושי מלחמה אנחנו. מי יכול לעמוד לפנינו תעשה בהן נקמות גדולות כמה שאמרת להן לבניך. וארץ רפאים תפי (שם). לפני בניך.[17]

ומפני מה זכה אליהו שהחיה מת על ידו.[18] מפני שעשה רצונו של מי שאמר והיה העולם הקב״ה. והיה מתאנח על כבודו של הקב״ה ועל כבודן של ישראל בכל יום תמיד. והיה בדעתו כאילו אבדו שונאי ישראל מן העולם.[19] בכל דור ודור שהיה אליהו מוצא בני אדם צדיקים מיד היה מנפפן מחבקן ומנשקן ומברך ומרומם ומשבח ומגדל ומקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם הקב״ה:

מפני מה זכה אלישע שחזו שני מתים על ידו. מפני שעשה רצונו של מי שאמר והיה העולם.[20] ומניין שתדע לך שכן. כשאמרה רוח הקודש לאליהו לך שוב לדרכך מדברה דמשק וגו׳ ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל ואת אלישע [וגו׳] תמשח לנביא תחתיך [וגו׳] וילך משם וימצא את אלישע בן שפט מאבל מחולה וגו׳ (מ״א י״ט ט״ז עד י״ט).[21] שכל

---

[13] בד״ו שישראל עושין השובה בעו״הז ועושין את התורה: [14] עיי׳ ב״ב ח׳ ע״א ובויקרא רבה פ״ז: [15] עיי׳ כתובות קי״א ע״א ובמ״ע בפסיקתא רבתי פ״א אות ל״ג וג״א: [16] עיי׳ סוטה ה׳ ע״א. [17] בד״ו המאמר משובש קצת: [18] אף שהספר מיוחס לאליהו מדבר מאליהו כעין תורת משה שמדברת על משה: [19] בר״ו שונאי של ישראל. וכלפי ישראל נאמר כן משום ביש גדא ונוסחת הילקוט מלכים א׳ רמז רכ״ד כבודן של ישראל וכשהיה רואה בני אדם צדיקים היה מנפפן ומחבקן ומנשקן ותדע לך שהוא כן כשאמר לו רוח״ק וכו׳: [20] בר״ו חסר כל זה. וכן בילקוט ליתא: [21] במקרא ליתא הבא מאבל מחולה:

מלאכי צבאות ידודון ידודון וגו׳ (תהלים ס״ח י״ג).[3] אל תקרא ידודון ידודון אלא ידדון ידדון.[4] שהיו נושאים ונותנין עם משה אבי חכמה אבי נביאים שעלה לשמי מרום והוריד תורה מן השמים.[5] לכך נאמר מלאכי צבאות וגו׳. וכי מה ענין זה לזה.[6] אלא אמר בשביל תורה שעשו כל אותה טובה גדולה להן. לפי שבעולם הזה היו (אומ׳) כל אומות העולם מחרפין את ישראל. ואומרין לישראל. כסף וזהב לנו כסף וזהב לישראל. שדות וכרמים לנו שדות וכרמים לישראל. אכילה ושתייה לנו אכילה ושתייה לישראל. בנדים נאים לנו בנדים נאים לישראל. וכי מה שכר מוציאין על דברי תורה שכך מצטערין עליה. לאחר שעה. כשיגיעו ימות המשיח ובטל מלאך המות מן העולם (ה״ו) [יהיו] כל אומות העולם אומרים. אשרי העם הזה שעלה לו גורל לטובה. אשרי העם הזה שה׳ אלהיו בחלקו. שנאמר בלע המות לנצח [וגו׳] (ישעיה כ״ה ח׳). אילו דברים לימות המשיח. ואומות העולם צועקין מבחוץ על שלא שמעו לדברי תורה. ומלאכי שרת צועקים מבפנים על שלא זכו לכל אותה טובה וגדולה בישראל.[7] שנאמר הן אראלם צעקו חוצה מלאכי (שרת) [שלום] וגו׳ (שם ל״ג ז׳):[8]

מקים מעפר דל (ש״א ב׳ ח׳)[9] לצדיקים לימות המשיח ולעולם הבא. כאי זה צד. בני אדם שעברו עבירות הרבה ונקנס עליהן מיתה עד ארבעה דורות. שנאמר פוקד עון אבות על בנים וגו׳ (שמות כ׳ ה׳) חזרו ועשו תשובה וקראו את המקרא ושנו את המשנה ומתו. מתוך אותו הצער אין לו נחמה להקב״ה עליהן אלא אם כן מעמידן על רגליהן מן העפר. [ומושיבן] בין ברכיו מגפפן ומחבקן ומנשקן ומביאן לחיי העולם הבא. לכך נאמר מקימי מעפר דל ומאשפות ירים אביון וגו׳ (תהלים ק״ג ז׳):[10] מושיבי עקרת הבית. (שם שם ט׳) זה בית המקדש שעמד הקב״ה בתוכו וברא את כל העולם כולו מסוף העולם ועד סופו. שנאמר ה׳ בחכמה יסד ארץ וגו׳ (משלי ג׳ י״ט):[11] דבר אחר מושיבי עקרת הבית. זה העולם הזה. שעמד הקב״ה וברא את כל העולם כולו מסוף העולם ועד סופו. שנאמר ואנכי עשיתי ארץ ואדם עליה וגו׳ (ישעיה מ״ה י״ב).[12]

אם הבנים שמחה (תהלים שם). ברוך המקום ברוך הוא ששמחתו מרובה על ישראל לעולם. שכשם שישראל עושין את התורה בעולם הזה

---

[3] במקרא כתוב מלכי אלא שחז״ל דרשוהו בכמה מקומות מלאכי צבאות עיי׳ מכילתא מס׳ דבחדש ס״ט ובנסמן במ״ע שם אות י״ד: [4] שאינו משרש נדד מענין נדידה והרחקת אלא משרש דדה מענין קפיצה וחנועה כדרך אלו שנושאין ונותנין בדבר: [5] בד״ו אבי החכמה אבי הנביאים שעלה למרום. וכולקוט אבי החכמה אבי הנביאות שעלה לשמים. והשאר קיטע: [6] אדלעיל קאי שאמר שמלאכי שרת בוכין בלבבם. מה ענין לכבייה זו לענין טובתן של ישראל שהרי לא אמר אלא בשביל תורה שעשו וכו׳. ופי׳ אלא אמר. כמו הרי לא אמר אלא. ומשני לפי שבעוה״ז וכו׳: [7] בד״ו באותה טובה של ישראל: [8] המקרא נמשך על מה שאמר נשגב ה׳ וגו׳ והיה אמונת עתך וגו׳. ופי׳ אראלם על אומות העולם: [9] וסיפיה דקרא וכסא כבוד יחילם: [10] במקרא כתוב מאשפות. ומכים להושיבי עם נדיבים עם נדיבי עמו חיינו כסא כבוד דש״א: [11] מאבן שתית שממנו הושתת העולם. יומא נ״ד ע״ב. ובדעת החכמים שם. ומייתי קרא ה׳ בחכמה וגו׳ שבג׳ דברים בחכמה בתבונה ובדעת נבנה ביהמ״ק ובהם נברא העולם. [12] וכ״ה בד״ו אבל במקרא כתוב אנכי. ומ״ל כשיטת האומרים שהכל בשמים ובארץ מן הארץ נבראו ב״ר פי״ב:

לקו וגו' (ישעיה כ"ח י"). לא כן מצאתי בכם קורת רוח[21] ולא כאן מצאתי בכם קורת רוח. מה שכר לכם מלפני. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שכעס על עבדו וצוה עליו ונתנוהו בשלשלת. והיו מושכין את השלשלת מאחריו. ומשליכין אותו על פניו. והיו מבעטין בו בפניו ובבני מעיו. שנאמר והיה להם דבר ה' (שם שם י"ג). וכן במאה מקומות עשיתן לפני דברים מכוערין. דברים שאינן ראוים. ורחמים שלי מקדימין עימכם בכל יום תמיד. שנאמר מציל עני מחזק ממנו (תהלים ל"ה י") במה עני. לא במעשיו. עני ואביון מגוזלו (שם)[23] במה אביון. לא במעשיו. אלא הוי אומר כן. מציל עני מחזק בין מיצר הרע ובין מאומות העולם.[26] שנאמר כי שומע אל אביונים ה' וגו' (שם ס"ט ל"ד).[27] ונאמר פנה אל תפלת הערער וגו' (שם ק"ב י"ח).[28] אילו בני אדם שהן מדה בינונית.[29] לשתי מדות [אני] נפרע. מיצר [הרע] על אחת שבע כשם שנפרעתי מכם על אחת שבע. וממבקשי רעתכם על אחת שבע כשם שנפרעתי מכם על אחת שבע.[30] שנאמר ביום ההוא יפקוד ה' על צבא המרום וגו' (ישעיה כ"ד כ"א). אילו שבקשו לאבד אתכם מן העולם. ומיצר הרע על אחת שבע על שם שהסטין אתכם ולא רבת תורה בעולם.[31] שנ' ויהושע היה לבוש וגו'. ואומר ויראני את יהושע הכהן הגדול וגו' ויאמר ה' אל הסטן וגו' (זכריה ג'. א' וב').[32] מה שכר לו מלפני.[33] כשם ששם ארצי ונחלתי לארץ ציה ושממה כדי שלא ימצא הנשמה שתגבה עליה.[34] שנ' ואת הצפוני ארחיק מעליכם (יואל ב' כ'). מה שצפנתי עליכם לפורענות מרחק אני מעליכם. והדחתיו אל ארץ ציה ושממה (פנה) [את פניו] אל הים הקדמוני (שם). זה מקדש ראשון שהחריבו והרג חכמים שבו. וסופו אל הים האחרון (שם). זה מקדש האחרון שהחריבו והרג חכמים שבו. ועלה באשו ותעל צחנתו כי הגדיל לעשות (שם). מפני שהניח כל אומות העולם ובא ונידבק בהן בישראל (להטינן) [להטותן] מדברי תורה:[35]

סליק פירקא.

כבוד ועוז לצדיקים לעתיד לבא ולעולם הבא. כיצד. הקב"ה יושב בבית המדרש שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו. לכל אחד ואחד נותנין לו מאור פנים בתורה שש בו. ומלאכי שרת עומדין (לו) [להם] סביב סביב לישראל ובוכין בלבבם.[1] אשריהן של ישראל שכל אותו הצער והעינוי והלחץ שהיה להם חלף והלך לו. עכשיו כל אותה טובה גדולה להן.[2] שנאמר

[21] לא כן כמו לא כאן. וזה נמצא בהרבה מקומות. [23] במקרא כתוב ועני: [26] במדרש תהלים סוף ל"ד וב"ד פנ"ד עיי"ש: [27] עיי' ב"ד ריש פע"א ואביונים אלו ישראל: [28] ומידרש בויקרא רבה פ"ל ובמדרש תהלים כלפי הדורות שאין להם לא נביא ולא כהן ולא ביהמ"ק ולא נשתייר להם אלא התפלה בראש השנה ויוה"כ: [29] בד"ו במדה בינונית. שהבינונים תלוים ועומדים בעשרת ימים שבין ר"ה ליוה"כ ועליהם נאמר פנה אל תפלת הערער. ובכתי' אחר בינונית מקום פנוי לרמז על הסרון מלה א' או ב': [30] כנ"ל להגיה. ובד"ו לשני מדות הקב"ה נפרע מיצה"ר וכו' וכל השאר שם משובש: [31] שהוא היצה"ר הוא השטן: [32] במקרא השטן בשי"ן: [33] בד"ו מה שכרו: [34] שעל ידי מעשיו גבהה הנשמה בארץ והדחתיו שלא ימצא אותה הנשמה. [35] בסוכה נ"ב ע"א הוא בריית' דתנו רבנן:

מאיר עין פרק ה'.

[1] כ"נ להגיה. וענין הבכייה יבאר להלן. ובד"ו ובילקוט תהלים ס"ח ליתא למילת לו. והסגנון שם מקוטע: [2] בד"ו הטובה הגדולה. ובילקוט הטובה והגדולה שלהם:

ולא זה בלבד אלא שכרו של משה צדיק שעמד בתפילה בארבעה וחמשה מקומות והציל את ישראל מן המיתה העלה עליו הכתוב כאילו ברא אותן. לכך נאמר ויזכור ימי עולם משה עמו (ישעיה ס"ג י"א).[17] [כך] כל חכם וחכם מישראל[18] שיש בו דבר תורה לאמיתו ומתאנח על כבודו של הקב"ה ועל כבודן של ישראל כל ימיו. ומתאוה ומחמד ומצפה על כבוד ירושלים ועל כבוד בית המקדש ועל ישועה שתצמיח בקרוב ועל כינוס גליות. (ברוח קודש) [רוח הקודש] בדבריו (את) השם בקרבו את רוח קדשו (שם).[19] מכן אמרו כל תלמיד חכם שעוסק בתורה בכל יום תמיד בשביל להרבות כבוד שמים[20] אין צריך לא חרב ולא חנית ולא רומח ולא כל דבר (שהיה) [שיהיה לו שומר]. שהקב"ה משמרו בעצמו. ומלאכי השרת עומדין לו סביב סביב וחרבות ביד כולן ומשמר(ות) אתו. שנאמר רוממות אל בגרונם וגו' (תהלים קמ"ט ו'):[21]

חיים שלא בצער לימות המשיח ולעולם הבא. כיצד. עתיד הקב"ה לישב בבית המדרש הגדול שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו הן ונשיהן ובניהן ובנותיהם ועבדיהם ואמהותיהם ועושין להן צורך בתיהן. שנאמר והיה אחרי כן אשפוך רוחי וגו' וגם על העבדים ועל השפחות וגו' (יואל ג' א' וב'). נשים שאננות קמנה וגו' (ישעיה ל"ב ט'):

שלא ביצר הרע. כיצד. ונתתי לכם לב חדש (יחזקאל ל"ו כ"ו) [זה] יצר טוב. ורוח חדשה אתן בקרבכם (שם) אילו מעשים טובים. והסרותי את לב האבן מבשרכם (שם) זה יצר הרע. ונתתי לכם לב בשר (שם) לקיים על דברי תורה שהן כפולין בכל מקום: ומניין שדברי תורה כפולין בכל מקום. שנאמר אנכי ה' אלהיך וגו'. עשר דיברות נאמרו לפני הר סיני. עשר דיברות נאמרו בספר תוכחות. נזיקין לפני הר סיני נזיקין (לפני) [בספר] תוכחות. כי תקנה עבד עברי. נאמר לפני הר סיני (שמות כ"א ב'). כי ימכר לך אחיך העברי. נאמר בספר תוכחות (דברים ט"ו י"ב). וכן (במאה) [בכמה] מקומות. בלאים בהר סיני כלאים בספר תוכחות. לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כ"ג י"ט). לא תבשל גדי בספר תוכחות (דברים י"ד כ"א). וכן (במאה) [בכמה] מקומות. סימני בהמה וחיה נאמרו לפני הר סיני. סימני בהמה וחיה נאמרו בספר תוכחות. וכל קרבנות ציבור ויחיד נאמרו לפני אהל מועד בחורב. כל קרבנות ציבור ויחיד נאמרו בין לפני מיתתו של אהרן בין לאחר מיתתו של אהרן. ברית כרתי לכם בצאתכם מארץ מצרים. ברית כרתי לכם בספר תוכחות. שירה אמרתי לכם בצאתכם מארץ מצרים. שירה אמרתי לכם בספר תוכחות. הא למדתה לדברי תורה שהן כפולין בכל מקום.[22] אתם (אי) [אי] אתם כן. אלא ששמין אתם טחי תפל. מלעינין אתם על (דבר) [דבריי] כאילו אין בהם ממש. ועושין אתם אותן צואה שאינה צואה. קואה שאינה קואה.[23] צויתי אתכם בצאתכם ממצרים. צויתי אתכם בספר תוכחות. קויתי אתכם ארבע מאות ושמונים עד שלא נבנה הבית. חזרתי וקויתי אתכם ארבע מאות ועשר שנים (משבנה) [משנבנה] הבית. שנאמר כי צו לצו צו לצו קו לקו קו

---

[17] בילקוט קיטע הסגנון: [18] בילקוט וכל חכם מישראל וכו': [19] כנ"ל ר' הגיה. במקרא כתוב איה השם בקרבו: [20] כולא בילקוט ג' אותו ת"ח אין צריך וכו': [21] חגהתי עפ"י הילקוט. [22] הגהתי עפ"י ד"ו: [23] היינו ציווי וקיווי. קואה היא על משקל צואה הוי"ו בניקוד קמ"ץ, וכר"ו היא משובש. וכמה שהגהתי הוא עפ"י סברת הענין:

למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שסרח לפניו בנו בכורו. תפסו בידו ונתנו לעבדו לשר הבית. ואמר לו. צא והרג את זה ותנהו לחיה ולכלבים. מה עשה אותו העבד. הוציאו מלפניו והניחו (בבית ארץ) [בביתו. ורץ][7] ובא ועמד לפניו. לסוף ל' יום כטוב לב המלך עליו והיו עבדיו ובני ביתו מסובין לפניו. כשהוא נושא את עיניו אינו רואה את בנו בכורו היה מכנים ינון ואנחה בלבבו ואין כל ברייה מכיר בו אלא עבדו שר הבית. מיד ריץ והביאו והעמידו במקומו.[8] כתר יפה שהיה מונח לפניו תפסו בידו ונתנו בראש עבדו שר הבית.[9] (למה נדמה במשה צדיק) [לכך נדמה משה הצדיק].[10] כיון שעמד בתפלה בארבעה וחמשה מקומות והציל את ישראל מן המיתה אמר לו הקב"ה למשה. הואיל ועמדתה לפניי בארבעה ובחמשה מקומות והצלתה את ישראל מן המיתה כתר יפה שמונח להם ולבניהם ולבני בניהם בשביל תורה שעשו הרי הוא מונח לעולם הבא לך. שנאמר וראו בני ישראל את פני משה (שמות ל"ד ל"ה).[11] ושמא תאמר הואיל ונכנם משה לבית עולמו שמא בטל ממנו מאור פניו. תלמוד לומר ולא קם נביא [ונו'] (דברים ל"ד י').[12] מה פנים שלמעלה לעולם ולעולמי עולמים. כך אותו מאור פנים של משה עימו נכנם לבית עולמו. שנאמר ומשה בן מאה ועשרים שנה ונו' (דברים ל"ד ז'):

לא משה בלבד אלא כל תלמיד חכם שעוסק בתורה מקטנותו ועד זקנותו ומת. עדיין לא מת אלא בחיים הוא לעולם ולעולמי עולמים. שנאמר והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך (ש"א כ"ה כ"ט). מקיש הדבר לומר.[13] מה ה' אלהיך יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים. כך כל תלמיד חכם העוסק בתורה מקטנותו ועד זקנותו ומת. הרי הוא בחיים ועדיין לא מת. אלא בחיים הוא לעולם ולעולמי עולמים. והיכן היא נשמתו. תחת כסא הכבוד:[14] מיכן אמרו אל ירבה אדם בכי ומספד ינון ואנחה על מיתו אלא כשיעור שנתנו חכמים. שלשה ימים בכי ומספד. שבעת ימים אבל. שלשים לתספורת ולניהוין ולשאר דברים אחרים. מיכן ואילך כל החובל בעצמו הרי זה מתחייב בנפשו. שנאמר אל תבכו למת ונו' (ירמיה כ"ב י') אין אתם מרחמין עליו יותר ממני.[15] כאי זה צד. אדם עושה מריבה עם חבירו הולך הוא לבדו ואין מתרצה לו עד שמקבץ לו בני אדם הרבה ואחר כך מתרצה לו. ואף על פי שמתרצה לו יש לו מקצת קנאה בלבבו. אבל אני איני כן. אלא אדם עובר עבירה לפני אם חוזר בו ועושה תשובה הרי אני ברחמים ומקבלו בתשובה. וכיון שאני מקבלו בתשובה אין אני זוכר אפילו מקצת עונותיו. לכך נאמר אל תבכו למת ואל תנדו לו ונו' (שם). ואי זהו הולך זה שעבר עבירה ושנה ושילש שלשה פעמים ולא חזר בו ועשה תשובה. על אתו (בכי) [בכו. כי] נעקר מן העולם. כי לא ישוב עוד וראה את ארץ מולדתו (שם):[16]

---

[7] כ"ה בילקוט שם. ובד"ו והניחו בבראי בבית בארץ ובא וכו' ואין לו עניין: [8] בד"ו ובילקוט בשינוי סגנון קצת: [9] בד"ו משובש קצת: [10] כ"ה בילקוט: [11] בד"ו משובש ובילקוט הואיל ועמדת לפני והצלת וכו' כתר תורה שמונח להן וכו': [12] בילקוט לבית עולמו ניטל ממנו אותו מאור פנים ואותו הכתר ת"ל וכו': [13] בילקוט ולמה זיוג הכתוב לומר וכו': [14] בילקוט והיכן הוא ישיבתו תחת כסא כבודו. והשאר השמיט עד ולא זו בלבד: [15] במו"ק כ"ז ע"ב עיי"ש: [16] גם זה שם עיי"ש. ודרש אל תבכו ונו' אם נענשתם מהשם אל תבכו רק חזרו בתשובה ותקובלו בכו בכה להולך למי שהוא חוטא והולך.

העולם ועד סופו. וכל הנזקק לחכמים ולתלמידיהן מעלין [עליו] כאילו עשה רצון אביו שבשמים: כל היודע להוכיח ומוכיח את הרבים הרי זה עושה קורת רוח לפני מי שאמר והיה העולם. שנ' ולמוכיחים ינעם ונו' (משלי כ"ד ב"ה). עליו תבא ברכת טוב לא נאמר אלא עליהן (שם)[35] למוכיח ולמקבל: כל המודה ביסורין ושמח בהן נותנין לו חיים בעולם הזה ולעולם הבא שאין להם סוף. שנאמר כי נר מצוה ותורה אור ונו' (שם ו' כ"ג):[36]

סליק פירקא.

מפני מה זכה משה למאור פנים בעולם הזה ממה שעתיד ליתן לצדיקים לעתיד לבא. מפני שעשה רצונו של הקב"ה ומתאנח על כבודו של הקב"ה ועל (כל) כבודן של ישראל כל ימיו. ומתחמד ומתאוה ומצפה מה אם יהיה שלום בין ישראל לאביהן שבשמים. מניין. תדע לך שכן. כשהיו ישראל במדבר וסרחו במעשיהן אמר לו הקב"ה למשה. עתה הניחה לי (שמות ל"ב י').[1] מיד היה לו פתחון פה למשה להשיב.[2] שנאמר ויחל משה ונו' (שם שם י"א) למה יאמרו מצרים ונו' זכור לאברהם ליצחק ולישראל ונו' (שם י"ב י"ג). מיד היה לו ענייה. שנאמר וינחם ה' על הרעה (שם י"ד). אמר לפניו. רבונו של עולם כלום הוא לפניך אלא מידת הדין לכל באי העולם ולכל מעשה ידיך שבראתה בעולם. ארד מלפניך ואעשה בהן מידת הדין. מה. אם עבדוהו בלבב שלם ימותו כלם ביום אחד. ירד מלפניו ונטל את הענל ושרפו באש. שנאמר ויקח את הענל ונו' ויעמד משה בשער ונו' ויאמר להם כה אמר ה' ונו' (שם כ'. כ"ו וכ"ז).[3] מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שלא אמר לו הקב"ה למשה כך לעמוד בשער המחנה ולומר מי לה' אלי (שם) ולומר כה אמר ה' אלהי ישראל (שם). אלא שהיה משה צדיק דן קל וחומר בעצמו. אמר. אם אני אומר לישראל. הרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו (שם ב"ז). יהו ישראל אומרים. לא כך למדתנו. סנהדרין שהורגת נפש אחת בשבוע נקראת מחבלנית.[4] מפני מה אתה הורג שלשת אלפים ביום [אחד]. לפיכך תלה בכבוד שלמעלה. שנאמר כה אמר ה' ונו' (שם).[5] מה ענין שלאחריו. ויעשו בני לוי כדבר ונו' (שם ב"ח). חזר משה צדיק ועמד בתפלה לפני הקב"ה. אמר לפניו. רבונו של עולם צדיק וחסיד אתה וכל מעשיך באמונה בשביל שלשת אלפים שעבדו בלב שלם ימותו שש מאות אלף ובני עשרים שנה ולמטה. ובני שמונה עשרה. וחמש עשרה. ועשר. ושתים. ואחת. וכמה גרים ועבדים שנתוספו עליהם אין לדבר סוף. מיד נתנלגלו רחמיו של הקב"ה ונתרצה עמהם באותה שעה.[6] משלו משל.

---

[35] במקרא כתוב ועליהם: [36] עיי' ברכות ה' ע"א. ופי' מורה כלשון המשנה דברכות הוי מורה לו במאר מאר:

מאיר עין פרק ד'.

[1] במקרא כתוב ועתה: [2] עיי' ברכות ל"ב ע"א: [3] בד"ו משובש קצת. ובילקוט כי תשא קיטע הסגנון: [4] עיי' מכות ספ"א והוא שם בשינוי קצת ובד"ו הוא משובש. מלת קל וחומר לאו דוקא. אלא שהיה דן דין בעצמו. ולכל דין קרי קל וחומר שהדין הוא אם להקל או להחמיר ובד"ו גרס נמי דן ק"ו בעצמו וכן איתא בילקוט: [5] ועיי' במכילתא דבא פי"ב במ"ע שם אות ט"ו. ובשמות רבה פמ"ב אמרו כה אמר ה' ונו' והיכן אתה מוצא שאמר לו כך. לך רד מה רד מרדות הן צריכין: [6] בד"ו מקוטע קצת. ובילקוט כי תשא. צדיק אתה חסיד אתה וכל מעשיך באמונה יגולו רחמיך הרבים על בניך בשביל וכו':

כשאתה יושם בבית המדרש שתהא מעודן בתולעת. כשאתה יוצא למלחמה תהא קשה כעין.[23] מה שכרך לפניי. על שמונה מאות חלל בפעם אחת (שם). חסר אתה מאתים. אמר לפניו רבונו של עולם מפני מה חסר. אני מאתים. אמר לו. דוד בני לא כך כתבתי בתורתי אף על פי שאין בכם דברי תורה אלא דרך ארץ ומקרא בלבד ורדפו מכם חמשה מאה וגו׳ (ויקרא כ״ו ח׳). אבל אם תעשון את התורה ותעדיפון את התורה איש אחד מכם ירדוף אלף. אבל אתה עשיתה רצוני (לא) [ולא] עשית כל רצוני. רק בדבר אוריה החתי (מ״א ט״ו ה׳) לפיכך חסר מאתים.[24] מיכן אמרו אם ראיתה תלמיד חכם שעשה עבירה ביום אל תהרהר עליו למחר. שמא עשה תשובה בלילה. שנאמר טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף (תהלים ק״ט ע״ב).[25] שנאה תעורר מדנים על כל פשעים תכסה אהבה (משלי י׳ י״ב).[26] אין אהבה אלא תורה שנאמר אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו (קהלת י״א ג׳).[27] הא למדתה שכל המספר אחר מיעוטי תלמידי חכמים מספר אחר שכינה:[28]

מאור פנים של צדיקין לימות המשיח ולעולם הבא. כיצד. (ימי) [יש][29] שנותנין לו מאור פנים כצאת השמש בגבורתו בשעה ראשונה. ויש שנותנין לו בשתי שעות. ויש שנותנין לו בשלש שעות. ויש בארבעה שעות. ויש בחמש שעות. ויש בשש שעות. ויש כל היום כולו. ויש שנותנין לו מאור פנים כמאור לבנה בראש חודש. ויש שנותנין לו כחמשה לחודש. ויש כעשרה לחודש. ויש כחמשה עשר לחודש. ויש ככוכבים גדולים. ויש ככוכבים קטנים. ויש שנותנין לו מאור פנים כאויר הרקיע בשעה שהוא מטוהר מן (הע) [העבים].[30] ויש שמשחרת פניהם בקדירה. זה הכלל כל הנושא פנים לטובה זוכה ומקבל פני שכינה. המזוהם והמלוכלך אינו מיסב (פני) [בפני] המלך.[31] במה דברים אמורים בזמן שלא עשה תשובה. אבל אם עשה תשובה ומת הרי הוא כצדיקי עולם לכל דבר:

שנו חכמים ארבעה מלכים ירבעם אחאב אחז ומנשה אין להם חלק לעולם הבא.[32] אבל הייתי אומר כל העובד עבודה זרה מקטנותו ועד זקנותו ומת אפילו ראוי להיות כהן גדול אין לו חלק לעולם הבא. שנאמר הנשבעים באשמת שומרון וגו׳ (עמוס ח׳ י״ד):[33] לפי שכל מצוות שעושה אדם בעולם הזה אין בהם כח להאיר אלא כאור הנר בלבד.[34] אבל תורה מאירה מסוף

---

[23] וכ״ה בגמרא דמו״ק שם: [24] ועיי׳ לקמן פי״א: [25] בברכות י״ט ע״א תדר״י בסגנון אחר. וכלו׳ שמגינה עליו יותר מגמילות חסדים שבמונו: [26] במקרא כתוב ועל כל: [27] ומידרש בקהלת רבה אם ימלאו ת״ח תורה על ישראל יריקו שנקראו ארץ שנ׳ כי תהיו אתם ארץ חפץ. וע״ב אהבה של תורה תכסה פשעים: [28] בברכות שם אמר ריב״ל כל המספר אחר מיטתן של ת״ח נופל בגיהנם. ובד״ו אחר המעשה של ת״ה. ונוסחתנו יש לפרשה אחר מיעוטי זכותן של ת״ח וכענין דוד שמיעט ולא עשה כל רצונו של מקום. [29] כ״ה בד״ו. ולבי מחסס עלי שהרבה פעמים בזה הספר הוי׳ו שלא לצורך: [30] כנ״ל להגיה ובד״ו ליתא. ועיי׳ ספרי דברים פ״י ופי׳ מ״ז ובויקרא רבה פ״ל: [31] כ״ה בד״ו: [32] בד״ו שלשה מלכים ירבעם אחז ומנשה. והוא שיבוש. דבמשנה דחלק מנה ג׳ ואינו מונה אחז. ובתוספתא שם אמרו ד׳ מלכים כנוסחתנו. ומלשון הירושלמי שם משמע דאף במשנה גרסו ד׳ מלכים. שאמרו שם וכי מה עשה ירבעם וכו׳ וכי מה עשה אחאב וכו׳ וכי מה עשה אחז וכו׳ וכי מה עשה מנשה וכו׳. א״נ דקאי אברייתא דתוספתא ונקטעה לפנינו: [33] כלו׳ וד׳ מלכים לאו דוקא אלא דוגמא נקטו אף שהיו גדולי תורה עייי׳ בפי׳ המשנה להר״מ שם: [34] השתא חוזר למה שאמר שמאור פנים הוא בהדרגה ועיי׳ סוטה כ״א ע״א. ואקרא כי נר מצוה וגו׳ דמסיים ביה קאי:

דם ובשר ושבר נוג לעתיד לבא על הרי ישראל, מקצת דם ובשר ושבר על לוחצינו בעולם הזה עינינו רואות תמיד בכל יום.[10]

אם רוצה אתה ללמוד וחפץ אתה בדברי תורה צא ולמד מראשו שלעגין:[11] עתיד הקב"ה לישב בבית המדרש שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו, ונושאין ונותנים במקרא במשנה בהלכות ובאגדות, ואומרים על טמא טמא ועל טהור טהור, על טמא במקומו ועל טהור במקומו.[12] ואחר כך מביאין את הרשעים ודנין אותן בפניהם, יש נידונין שלשים יום ויש נידונין ששים יום, יש [נידונין] שלשה חדשים ויש נידונין ששה חדשים, כללו של דבר שנו רבותינו במשנה, משפט רשעים לגיהנם שנים עשר חודש (עדיות פ"ב מ"י),[13] ואחר [כך] עומדין צדיקין לפני מי שאמר והיה העולם, ואומרים לפניו, רבונו של עולם כשהיינו באותו העולם אילו בני אדם היו משכימין ומעריבין לבית הכנסת וקורין קריית שמע ומתפללין ועושין שאר מצוות, ואומר להן, אם כך עשו לכו ורפאו אותן, מיד הולכין צדיקים ועומדין על עפרם של רשעים ומבקשין עליהן רחמים, והקב"ה מעמידן מעפרן על רגליהם, שנאמר ועשותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליהם וגו' (מלאכי נ' כ"א):[14]

מקצת ישיבה לצדיקים בעולם הזה, לדוד מלך ישראל.

אי זה צד, ואלה שמות הגבורים אשר לדוד יושב בשבת (ש"ב כ"ג ח'),[15] וכל העם יושבין בישיבה לפניו, אבל דוד המלך לא על הכר ולא על הספסל אלא היה יושב על הארץ ומלמד תורה ברבים לשום שמים,[16] באתה שכינה ועמדה למעלה הימינו, משיבה ואמרה לו, דבר בני, דברים הללו מניין לך, שלי הם אתה משול בתיו ותורה בתיו שנאמר תחכמוני (שם):[17] דבר אחר תחכמוני, אתה יושב בישיבה שאין בה סמיכה תהא כמוני, מיכן אמרו כל ישיבה שאין בה סמיכה עמידה טובה הימנה,[18] מה ת"ל ראש השלישי (שם), שתהא ראש לתורתי:[19] דבר אחר ראש השלישי, תחלק עם שלשה צדיקים אברהם יצחק ויעקב:[20] [ד"א ראש השלישי, שתהא ראשון של אבות] מיכן אמרו חוט המשולש לא במהרה ינתק (קהלת ד' י"ב):[21] דבר אחר ראש השלישי, שתהא ראש לכל ישראל כשהן עולין לירושלים לרגלים, שנאמר שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך וגו' (שמות כ"ג י"ז): למה דברי תורה דומין, כדרך שנותנין עור לאדם כשהוא מעבדו ממחקו וממתחו ומביאו לידי מלאכה יפיפיה, שנאמר והוא עדינו העצני:[22] דבר אחר הוא עדינו העצני,

---

[10] מונה כאן שבע מעלות, ישיבה, מאור פנים, חיים שלא מצער, תחיית המתים, כבוד ועוז, אכילה ושתייה, דם ובשר ושבר, אמנם להלן בפרטן מסדר ומונה כבוד ועוז, מקים מעפר דל, תחיית המתים, דם ובשר ושבר, אכילה ושתייה, ואח"כ מהדר ומסיים בחיים שלא בצער בפרטן של האבות והצדיקים שנזכרו כאן, ויראה עכ"פ שטעות נפל כאן במנין הענינים וסידורן, והנהתי שמחה וריגה כדלהלן ובד"ו כולא משובש: [11] כלו' מענין הישיבה אתה למד על כל השאר שמקצתן בעוה"ז: [12] כלו' שאינן טמא או טהור בהחלט בכל ענין אלא בענין מיוחד במקומו: [13] שם גרסינן בגיהנם זכ"ה בד"ו: [14] במקרא כתוב ועסותם וגו' רגליכם: [15] במקרא כתוב אלה: [16] וכך דרשו במו"ק ט"ז ע"ב: [17] משול בתי", שהיא אחרונה שבאותיות כלו' בדרך ענוה, ובגמרא שם תחכמוני אמר רב א"ל הקב"ה הואיל והשפלת עצמך תהא כמוני שאני גזור גזירה ואתה מבטלה, ובד"ו כולא קטוע ומשובש: [18] כתובות קי"א ריש ע"ב: [19] שניתנה בחודש השלישי, א"נ שהתורה נקראת כן ע"ש הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת (משלי כ"ב כ') ועיי' בילקוט שם, ובד"ו הוא משובש: [20] כ"ה בד"ו וכעין זה בגמרא מו"ק שם: [21] במקרא כתוב והתחוט, האבות נקראו חוט המשולש בספרי האזינו פי' שי"ב: [22] במקרא כתוב הוא, ולא איתפרש לי:

שהקב"ה אוהב את תורתו שמא יעשר ויפשע מדברי תורה, וכן הוא מפורש בקבלה על ידי שלמה מלך ישראל שתים שאלתי מאתך [וגו'] שוא ודבר כזב הרחק ממני וגו' פן אשבע וכחשתי וגו' (משלי ל' ז' ער ט'):[8]

ברוך המקום ברוך הוא שבחר בחכמים ובתלמידי תלמידיהם עד סוף [כל הדורות] ומקיים עליהם במדה שאדם מודד בה מודדין לו, בשם שיושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובכל מקום פנוי להם, קורין לשום שמים ושונין לשם שמים ויראה בלבבם, ומחזקין דברי תורה על פיהם כדי שלא ישכחו דברי תורה מפיהם ומפי בניהם לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר ואני זאת בריתי אותם אמר ה' (ישעיה נ"ט כ"א), אבל פושעיהם של ישראל אינן כן, אלא בקטנותם רכים ובזקנותם קשים, (לרכין) מה שכרן, שמעלין ושורפין אותן בבית המדרש הגדול ובישיבה גדולה. שנאמר ובליעל בקוץ מונד כולהם וגו' (ש"ב כ"ג ו') ואומר באש שרוף ישרפו בשבת (שם שם ז'):[9]

מיכן אמרו כל דבר שעתיד להיות בסוף [כבר] נעשה מקצתו [היום: לעתיד לבא] ישיבה להקב"ה בבית המדרש גדול שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו.[9] מקצת ישיבה לצדיקים בעולם הזה ולדוד מלך ישראל:

מאור פנים לצדיקים לימות המשיח ולעולם הבא, מקצת מאור פנים לצדיקים בעולם הזה:

חייהן של צדיקים שלא בצער ושלא ביצר הרע לימות המשיח ולעולם הבא, מקצת חייהן שלא בצער ושלא ביצר [הרע] לצדיקים בעולם הזה לאברהם ליצחק וליעקב וליעבץ וליתרו ולכל הדומה להן:

תחיית המתים להקב"ה בין לימות המשיח בין לעולם הבא, מקצת תחיית המתים לצדיקים בעולם הזה לאליהו ולאלישע וליחזקאל בן בוזי הכהן:

כבוד ועוז לצדיקים לימות המשיח [ו]לעולם הבא, מקצת כבוד ועוז לצדיקים בעולם הזה ליהושפט מלך יהודה:

אכילה ושתייה (צנזה) [שמחה ורינה] לצדיקים לימות המשיח ולעולם הבא, מקצת אכילה ושתייה שמחה (צנזה) [ורינה] בעולם הזה לשלמה בן דוד מלד ישראל:

---

[8] בד"ו משובש קצת. ובילקוט כאן ב' נוסחאות. כי ברית עולם וגו' אין ברית אלא תורה וכו בהלכות בהגדות שמורים בי לעולם וכו' כי כל ישעי וכל חפץ וגו' אמרו כל ת"ח וכו' ואינו מעשידו שמא יעשיר ויפשע בד"ת ואומר רש ועושר אל תתן לי וגו'. והשאר ליתא ולא נרשם לזה המקור ואת"כ נרשם תנא דבי אליהו. ונוסחתו הוא. ברית עולם שם לי אמר דוד שם כרת לי הקב"ה ברית שאהא בקי במקרא במשנה במדרש בהלכות בהגדות שנ' ערוכה בכל ושמורה בלבי לעולם. כי כל ישעי וגו' אל תהי אומר כן כי כל ישעי וגו' (והסיום הוי אומר וכו' ליתא) אם ראית ת"ח שאינו מתעשר וכו' ע"כ. וערבוב דברים כאן: [9] כלו' ועל ידי כן מחזקין ד"ת וכו' ובד"ו ומחזיקין. ויותר נראה שהמאמר קטוע ובילקוט הנוסחא שכשם שת"ח יושבין בב"כנ ובבמ"ד ועוסקים בתורה לשם שמים הם ובניהם ובני בניהם עד סוף כל הדורות לפיכך הקב"ה כורת להם ברית שלא ישתכחו ד"ת מפיהם ומפי בני בניהם עד סוף כל הדורות שנ' ואני זאת בריתי וגו'. ואף זו אינה נוסחא מתוקנת. ואולי יש להגיה. כך הקב"ה כורת להם ברית ומחזק ד"ת על פיהם וכו': [9] במקרא כתוב ובאש. בד"ו שנאמר ויען כל איש רע ובליעל ובני בליעל אמרו ואומר וכליעל בקוץ וגו'. ובילקוט הנוסחא. בזקנותם קשים ומה שכרן שהקב"ה מצוה להעלותן ושורפין וכו' שנ' ובני בליעל בקוץ וגו' ואין בליעל אלא פושעי ישראל שנ' ויען כל איש רע ובליעל. ומלת לרכין מחקתי עפ"י הילקוט: [9] כ"ה בילקוט וכן מסיק לקמן:

עונותיו של אדם אלא בא (על ידי) [לידי] דברים מכוערים ודברים שאינן ראויין (והוא) בידו עוקר עצמו מן העולם הזה ומן העולם הבא.[64] כך אמר הקב"ה לישראל. אם אתם באים ללמד דרכי בואו ולמדו מאנשי מדבר (שעל) [שאף על] פי ששעשו תורה כל ימיהן כיון שאמרו (לפניו) [לפניו] דבר שלא כהוגן פגעתי בהן מיד. לכך נאמר קול ה' יחיל מדבר וגו' (תהלים שם ח').[65] חזר הקב"ה לרצות את ישראל. אמר להן. בניי נשבע אני בכסא כבוד שלי. שאפילו תינוק בבית רבו ועוסק בתורה לשמי שכרו מונח לפני. בלבד שיהא שמור מן העבירה. אפילו שאין בידו אלא דרך ארץ ומקרא בלבד שכרו מונח לפני. בלבד שיהא שמור מן העבירה. אפילו שאין בידו של אדם לא מקרא ולא משנה אלא משכים ומעריב לבית הכנסת ולבית המדרש וקורא קריית שמע בעבור (שמו) [שמי] הגדול ומתפלל תפילה בעבור (שמו) [שמי] הגדול שכרו מונח (לפניו) [לפני] ובלבד שיהא שמור מן העבירה. לכך נאמר קול ה' חוצב להבות אש (שם ז'):[66] למה ישראל דומין בעולם הזה בפני אביהן שבשמים לאילה זו שמעוברת בצער ויולדת בצער. שכל תחילות קשות. שנאמר קול ה' יחולל אילות וגו' (שם ט').[67] באותה שעה היה כל העולם מרתיע ואומר שמא בא לעולם לאבד אתו. השיבה להן רוח הקודש ואומרת להן. לא בא מלך מלכי המלכים ברוך הוא אלא לעשות משתה עם בניו. ואומר. באתי למלוך. על מה אני מולך. ומפני מה אני מולך. מפני שאתם מפרכסים במעשים טובים ובתלמוד תורה. שנאמר ה' למבול ישב וגו'. ואומר ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום (שם י' וי"א):[68]

סליק פרקא.

עוד אמר דוד המלך. אני בעולם הזה מה אני. אלא יראתי מתוך שמחתי ושמחתי מתוך יראתי ואהבתי עלת על כולן.[1] לפיכך כרת לו הקב"ה ברית שיהא בקי במקרא ובמשנה בהלכות ובאגדות. שנאמר כי ברית עולם שם לי (ש"ב כ"נ ה'). ואין ברית אלא תורה שנאמר בריתי היתה אתו החיים וגו' (מלאכי ב' ה').[2] ערוכה בכל (ש"ב שם) במקרא ובמשנה בהלכות ובהגדות. שמורה (שם)[3] שהיו דברי תורה שמורין [בו] לעולם ולעולמי עולמים.[4] שנאמר כי כל ישעי וכל חפץ וגו' (שם) אל תאמר כן. הוי אומר כי על כל ישעי ועל כל חפץ כי לא אצמיח (שם).[5] אמרו כל תלמיד חכם שמרבה בעסק ואינו מתפרנס ממנו הרבה סימן יפה לו. מפני שהקב"ה אוהב תורתו ואינו מעשירו. שמא יעשר ויפשע מדברי תורה. וכל תלמיד חכם שמרבה מלאכה (בתורה) ואין מכנים ממנה פירות הרבה סימן יפה לו. מפני

[64] בד"ו הסגנון מקוטע ושם איתא והוא בידו. וע"פי הענין הגהתי: [65] הגהתי עפ"י ד"ו:
[66] כ"ה בד"ו. [67] עיי' מכילתא מס' דבחדש פ"ב בד"ה ועתה אם שמוע. ובד"ו המאמר משובש; [68] בד"ו המאמר משובש. ופי' מפרכסים מקשטין. ועיי' במכילתא ריש יתרו ובי' הדברות:

מאיר עין פרק ג'.

[1] ע"ש המקרא עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה (תהלים ב'). בד"ו המאמר משובש: [2] השתא הוא חזר אל המקראות דדברי דוד האחרונים. [3] במקרא כתוב ושמורה. [4] כ"ה בד"ו: [5] כלו' אל תקרי כי כל ישעי וכל חפץ כי לא יצמיח אלא כי על כל ישעי וגו' לא אצמיח ובדמסיים רחיונו שלא אצמיח בעושר דשמא יעשיר ויפשע.

שנאמר הבו לה' בני אלים (שם כ"ט א'). ואין בני אלים אלא מלאכי השרת. על שהרביתי את בני אדם כעופות השמים וכדגי הים ו[אינן עושין לי רצוני בתורה (הבו לה' כבוד וע"ז) הסתרתי פני מהם:[55] [הבו לה' כבוד ועוז] (שם) אין כבוד אלא תורה. שנאמר שימו לה' כבוד (ישעיה מ"ב י"ב) ואומר תנו לה' אלהיכם כבוד [וגו'] (ירמיה י"ג ט"ז) (ואומר):[56]

השתחוו לה' בהדרת קדש (תהלים שם ב'). מיכן אמרו. אל יעמוד אדם בתפלה עד שיאמר הלכה אחת פסוק אחד. לכך נאמר השתחוו לה' בהדרת קדש:[57] קול ה' על המים (שם ג'). אין מים אלא דברי תורה. שנו חכמים הזהרו בדבריכם שמא תורו דבר אחד שלא מן התורה ותתחייבו מיתה לשמים. ואף התלמידים הבאים אחריכם יורו משמיכם דבר אחד שלא מן התורה ויתחייבו עליו מיתה לשמים. וחס ושלום נמצא שם שמים מתחלל:[58]

אל הכבוד הרעים (שם). על ששפכתי לכם דברי תורה כחלב וכשמן המורק מכלי לכלי ואין קולו נשמע. לכך נאמר אל הכבוד הרעים וגו':[59] קול ה' בכח קול ה' בהדר (שם ד'). משלו משל. למה הדבר דומה למלך בשר ודם שהיו לו בנים גדולים. מהן בעלי תורה. מהן בעלי משנה. מהן בעלי משא ומתן. שוב נשא אשה אחרת עניה. והיו לו בנים ממנה שיגרן למקרא ולמשנה וללמד דרך ארץ. היה יושב ומצפה ואומר מת יהיו כבניי הגדולים. לימים בא אצלם. לא מקרא בידם ולא משנה ביד ולא דרך ארץ בידן. והיה יושב ומטפח לפניהם. אמר. בתים שבניתי לאיכך למה. ושדות שקניתי לאילו למה. כרמין שנטעתי לאילו למה. כך ישראל דומין בעולם הזה בפני אביהן שבשמים בשעה שאין בהן דברי תורה. לכך נאמר קול ה' בכח. קול ה' שבר ארזים (שם ד' וה'). אילו בני אדם שמפסיקין ועומדין בעולם ואין בהם דברי תורה.[61] אין משולין אלא בארזי מה ארז זה אינו מוציא פירות כך כל מי שאין בו דברי תורה משול בארז שנאמר אנכי השמדתי את האמורי [וגו'] (עמוס ב' ט').[62] וכתיב וישבר ה' את ארזי הלבנון (תהלים שם) אילו בני אדם שהיו בבית ראשון מפוקסין ועומדין במקומה[63] ולא היו בהן דברי תורה. לכך נאמר קול ה' שובר ארזים:

וירקידם כמו עגל וגו' (שם ו'). מיכן אמרו המבעט ביסורין כופלין (אותן) [אותן] עליו. משלו משל. למה הדבר דומה. לבעל הבית שהיה לו פרה מבעטת ונתן בה חבל של עשר אמות והיתה מבעטת. ונתן בה חבל של עשרים אמות והיתה מבעטת ושל ארבעים אמות והיתה מבעטת. עד שנתן בה חבל של חמשים אמה. שנאמר כי כפרה סוררה וגו' (הושע ד' ט"ז). הא למדת כל המבעט (באסורין) [ביסורין] סימן רע לו. אמרו חכמים לא דיר

---

[55] כנ"ל לתגיה. והכוונה על סיפא דקראי ה' למבול ישב: [56] כ"ה בד"ו: [57] הוא דעתו דריב"ל בירושלמי ברכות ריש פ' אין עומדין ועיי' בבלי שם: [58] לשון אבטליון במשנת דאבות פ"א אינו כן אבל באדר"נ פ"א פירשו ג"כ כעין זה: [59] עיי' שה"ש רבה פ"א בפ' כי טובים דודיך: [60] בד"ו הסגנון מקוטע ומשובש: [61] מפסיקין כמו מפסיגין עיי' בערוך ערך פסג ועיין ערך פסק. ועיי' להלן בסמוך. ובד"ו אלו בני אדם שמפסיקין בעולם הזה ואין בהם וכו': [62] במקרא כתוב ואנכי: [63] שהיו מקשטין את ראשם ועומדין במקומה של א"י ועיי' בערוך ערך פקם (וכעין שאמרו על יוסף בב"ר פפ"ז עומד בשוק וממשמש בעיניו ומחקן בשערו וכו'). ובד"ו מפוקחין ועומדין במקומן:

קום (שם ה') אילו בתי מדרשות[41] שנותנין דומה ליחיד[42] ומאזין לשמוע דברי תורה:[43] מקצה תבל מיליהם (שם),[44] זו ארץ ישראל שהיא תבלו של עולם, שנאמר ראש עפרות תבל (משלי ח' כ"ו):[45] ד"א מקצה תבל מיליהם, אילו האגדות שמקדשין את שמו הגדול בהן:[46] לשמש שם אהל בהם (שם), משלו משל, למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שהיו לו אבנים טובות ומרגליות בתוך ביתו, וביקשו בני מדינתו לקנות ממנו בדמים [בסתר], אמר להם אין אני נותן לכם (בסתר) אלא בפרהסיא, כך הקב"ה יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים, כשנתן תורה לישראל לא נתנה אלא בגלוי, שנאמר לא בסתר דברתי [וגו'] (ישעיה מ"ה י"ט):[47] והוא כחתן יוצא מחפתו (תהלים שם ו'), מה חתן זה נכנס בטהרה ויוצא בטומאה כך גלגל חמה יוצא בטהרה ונכנס בטומאה,[48] והיו מזרקין בו את החצים ואומרים לו, וכי לרצונך אתה יוצא, לכך נאמר והוא כחתן: [ישיש כגבור לרוץ ארח],[49] משלו משל, למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שהיו עבדיו ובני ביתו מסובין לפניו כל שבעה ושלשים,[50] סוף שבעה ושלשים נפטר כל אחד ואחד והלך לו לביתו לשלום, לימים בא אחד מהם, ואמרו לו למלך פלוני בא, נתעטף ויצא לקראתו, אמר לו, בא בשלום, אמר לו, (חשוף) [חשוך] שעה אחת עד שתגיע שעת סעודה,[51] כך צדיקים דומין (לעולם) [בעולם] הזה[52] ובשעה שנפטרין לבית עולמן, שנאמר יבוא שלום ינוחו וגו' (ישעיה נ"ז א'), (לא) כאדם שמקבל אורחיו בשמחה ובסבר פנים יפות (שם) [לכך נאמר] ישוש כגבור וגו' (תהלים שם):[53] [מקצה השמים מוצאו ותקופתו על קצותם ואין נסתר מחמתו][54] מיכן אמרו צדיקים נענשים על הקלות ורשעים על החמורות, צא ולמד ממשה ואהרן נדב ואביהוא שלא נענשו אלא על הקלות, ומניין שהרשעים נענשין על החמורות, צא ולמד מירבעם אחז ומנשה שלא נתחייבו עד שמילאו כל העולם כולו עברות, משלו משל, למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שהיה יושב על כסאו, והיו זקני מדינתו יושבין לפניו, כיון שאמר אחד מהן דבר שלא כהוגן פגעו בו מיד, והעומדים בחוץ יעמדו עד שתגיע שעת דינה של גיהנם, שנאמר מקצה השמים מוצאו [וגו'] (שם ו'), הכל בעבור מה, בעבור תורת ה' תמימה משיבת נפש, עדות ה' נאמנה מחכימת פתי, פקודי ה' ישרים משמחי לב וגו' ונופת צופים (שם ח' עד י"ב), מיכן אמרו חכמים כל זמן שבני אדם מבטלין מן התורה מבקש הקב"ה להחריב את כל העולם.

---

[41] בילקוט ג' בתי כנסיות ובתי מדרשות, שהם בכל הארץ: [42] פי' דומה דיבור יתר הן לגנאי והן לשבח עיי' רש"י סוטה כ"ז ע"א ומתוך שמתאספין שם הם נדברים על כל יחיד ויחיד ופי' קוום מענין קו המדה, ובד"ו ליתא רק שנתנו ליחיד, והילקוט השמיט לכולא: [43] מלשון ואזן והקר (קהלת י"ב ח'). [44] במקרא כתוב ובקצה. [45] בספרי פ' עקב פי' ל"ז וכן בסדר התפלה לר"ח והופע בהדר גאון עוזך על כל יושבי תבל ארצך, במקרא כתוב וראש עפרות, ובד"ו המאמר משובש ובילקוט מקוטע: [46] ביהא שמיה רבא דאגדתא סוטה מ"ט ע"א עיי' רש"י שם: [47] הגהתי עפ"י הילקוט, ועיי' מכילתא מס' דבחדש פ"א ובמדבר רבה פ"א: [48] שבני אדם עושין אותה עבודה זרה, וכולא במדרש תהלים שם וסנהדרין ק"י ע"א: [49] כ"נ להגיה: [50] שכך היה מנהגם במשתה עיי' כתובות ח' ע"א: [51] כ"ה בד"ו ובילקוט שב שעה אחת, ועיי' בערוך ערך חסך ו"ב משוך. בילקוט ג' וכן השני כך הצדיקים בשעה שנפטרין וכו': [52] כ"ה בד"ו ובילקוט קיטע: [53] הגהתי עפ"י הילקוט, במקרא כתוב ישיש: [54] כנ"ל להגיה ודריש תקופתו על קצותם כנגד הצדיקים:

אמרו חכמים גלגל חמה מהלך חמש מאות שנה,[31] בוא וראה מאיזה מקום הוא יוצא, ולאיזה מקום הוא נכנס. שמא קולו יישמע בהליכתו ובביאתו, או שמא יירא בכניסתו וביציאתו,[32] כשם שגלגל חמה מהלך חמש מאות שנה כך עין החיים מהלך חמש מאות שנה,[33] שנאמר מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבתיך (תהלים צ"ב ו'):

דבר אחר מה גדלו מעשיך ה'. בוא וראה כמה מיני בהמות יש בעולם, וכמה מיני חיות יש בעולם, וכמה מיני דגים יש בים, שמא קול של זה דומה לזה, או שמא מראה של זה דומה לזה, או שמא דעתו של זה דומה לזה, או שמא טעמו של זה דומה לזה, הא לא קול ולא מראה ולא דיעה ולא טעמו של זה דומה לזה, שנו חכמים במשנה (סנהדרין פ"ד מ"ה) להגיד גדולתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה, ומלך מלכי המלכים הקב"ה טובע את כל האדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהם דומה לחבירו, לכך נאמר מה גדלו מעשיך ה':[34]

דבר אחר למנצח מזמור לדוד השמים מספרים כבוד אל, והלא הן במקומן ואין זזין משם לעולם,[35] אע"פי שהכל שלו והכל מעשה ידיו אין שמחתו בכלי, אלא עם זרעו של אברהם בלבד (שנאמר):[36]

יום ליום יביע אומר (תהלים שם ג'), מה טיבן של שני ימים הללו, זה יומו של משה שבישר את יומו של יהושע, שנאמר היום הזה אחל תת פחדך (דברים ב' כ"ה), ושמא תאמר הואיל והקב"ה הרג את סיחון ואת עוג מי מגיד לכל באי העולם, אלא זה חמה שעמדה לו למשה, והיכן מצינו שעמדה לו חמה למשה, בשעה שעשה מלחמה עם עמלק שנאמר וידי משה כבדים [וגו'] (שמות י"ז י"ב), וכי עד אותה שעה לא באה השמש שאמר הכתוב עד בא השמש (שם), אלא זה חמה שעמדה לו למשה, והיכן מצינו שבישר משה את יומו של יהושע, שנאמר ושים באזני יהושע (שם שם י"ד), אמר לו יהי רצון שתעמוד לך חמה כדרך שעמדה לי, והיכן מצינו שעמדה לו חמה ליהושע, בשעה שעשה מלחמה עם האמורי, שנאמר ויאמר לעיני ישראל שמש בגבעון דום וגו' ויעמד השמש בחצי השמים וגו' (יהושע י' י"ב וי"ג):[37]

דבר אחר יום ליום יביע אומר. זה תורה נביאים וכתובים:[38] ולילה ללילה יחוה דעת, זה [לילן] שלכתובים:[39] אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם (שם שם ד') אילו הלכות:[40] בכל הארץ יצא

---

[31] לא ידעתי היכן ועיי' חגיגה י"ג ע"א ובירושלמי ריש ברכות: [32] בד"ו שמא קולו הוא נשמע וכו' או שמא יראה לבריות בכניסתו ובו': [33] בירושלמי שם: [34] הובא בילקוט תהלים שם בקיצור קצת ולא נרשם המקום: [35] פי' בעל זקוקין דנורא עפ"י מדרש תהלים י"ט ד' אבוהו בשם ר' חנינא אמר הלוכו הוא קילוסו שנ' ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה' וכו': [36] בכתובות ה' ע"א ה"ק מעשה ידיהם של צדיקים מי מגיד הרקיע. הגהתי עפ"י הילקוט תהלים שם: [37] בילקוט שם ובפ' בשלח ועיי' תענית כ' ע"א ותנחו' תצוה ובתרגום יונתן דברים שם: [38] שעיקר לימוד תורה שבכתב הוא ביום. במדרש תהלים שם ובפדר"א פמ"ו. [39] בילקוט השמיט זה. ובכת"י שלפני גליון פנוי וריק בין מלת זה למלות של כתובים. ורמז המעתיק בזה שחסר כאן מלה אחת או שתים. ומסברתי הגהתי לילן של כתובים. כלו' הכתובים שנכתבו בגלות בבל ומדי. והגליות קראו לילות בשה"ש רבה פ"ג: [40] שאינם באמורות ודיבורים שבתורה אלא ברמז וכהררים התלוין בשערה:

בכל יום מכלכלין אותו על שדי אמו. בכל יום מיסרין אותו כתינוק לפני רבו מפני מעשיו. מניין. תדע לך שכן. תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם העביר הקב״ה כל דבריו מפני זרעו של אברהם יצחק ויעקב. אמר מתי יניעו ואשמע דבריי מפיהם.[19] שנאמר מזמור לדוד השמים מספרים כבוד אל (שם י״ט א׳ וב׳). והלא אינן ראויין לספר מעשה בראשית מה ת״ל השמים מספרים כבוד אל. אלא השמים נבראו תחלה והן ראויין לספר שבחו של מי שאמר והיה העולם.[20] לפי שכל העולם כולו אדם ובהמה ועוף השמים אינן ניזונין אלא ממעשה שמים וארץ. בששה חדשים מגדלים פירות בחורף. בששה חדשין מגדלין ומבשלין פירות בקיץ. וחיין מהן כל באי העולם וכל מעשה ידיו שברא בעולם:[21]

אמרו חכמים. כל היישוב כולו יושב בין ענלה לעקרב.[22] אמרתי להן. רבותיי עפר אני תחת רגליכם אומר אני לפניכם דבר אחד. אמרו לי. אמור. אמרתי להם. רבותיי תחת כוכב אחד כל באי העולם יושבין. אמרו לי. תן סימן לדבריך. אמרתי להם. אני נותן. אמרתי להם. רבותיי יעמדו שנים בארץ ישראל וישימו להם כוכב אחד מעל ראשיהן ביציאת החמה או בשקיעת החמה. בראש חדש או בחמשה לחדש או בחמשה עשר לחדש. וילכו ויעמדו בכרך גדול של רומיי. אם לא הוא העומד בארץ ישראל הוא העומד בכרך נדול של רומי. הא למדתה שתחת כוכב אחד כל באי העולם יושבין.[23]

וכי מה טיבה של אותה כימה.[24] שהיא שבעה כוכבים ברקיע וכולם סמוכים זה לזה.[25] לימד הכתוב דרך ארץ לדורות. כדי שלא יאמר אדם לעצמו. מפני מה אין הרקיע עבה בכוכבים. משלו משל. למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיה לו לבנה של זהב.[26] יניחנה על ראשו שמא [נאה]. אין נאה לו.[27] אבל מה (עשה) [עשו] לה חכמתו ותבונתו.[28] נטל הימנו משקל כחצי סלע ועשאו חוט של זהב ותלאו בצווארו.[29] זהו דרך שבח. כך הקב״ה יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים. ברא כוכבים ברקיע ונתן לכל אחד ואחד מקום בפני עצמו:[30]

---

[19] עיי׳ להלן פ״ו. י״ב. וכ״ו ומובא בכמה מקומות באגדה והוא לר״א בנו של ריה״ג באדר״נ פל״א ור׳ יוחנן אמרו בשמו בקהלת רבה פ״ד ובתנחומא פ׳ לך לך ובכפל בפ׳ יתרו ונתחלף שם ר׳ יוחנן בר׳ יונתן. והוא חילוף שבא בהרבה מקומות. ובב״ר פכ״ח. ושם בשיבוש ר׳ הונא והובא סתמא במדרש תהלים צ׳. ובקהלת רבה פ״א ובמדרש שם מסורס עייי״ש. ויסוד הענין שבמחשבה היתה ליתן התורה לאלף דור וניתנה לכ״ו דורות. ור׳ לוי בשם רשב״נ דרש לה אמילה ונקט תתק״ף דורות ועיי׳ הגיגה י״ד ע״א ותוא שם לר״ש חסידא. ומחשבתן של ישראל קדמה לכל דבר ב״ר פ״א. ויסוד אלו האגדות הם אמקרא זכר לעולם בריתי (זו מילה) דבר צוה (זו (תורה) לאלף דור. וכל אלו שהיו ראוין להבראות בבר היו נשמותיהן קודם שנברא העולם בגוף (יבמות פ״ב ע״א עייי״ש ברש״י) ובעלי האגדה שדברו מהתת׳קעד דורות מהם שדברו שהיו ראוין להיות וקפל אותן הקב״ה. ומהם שדברו מעולם הנשמות ואמרו שהיו קודם שנברא העולם וקומטו:

[20] כר״י בשם חכמים בב״ר פ״א וכר׳ יהושע כל מה שיש בשמים ובארץ אין בריייתו אלא מן השמים שם פי״ב:

[21] עיי׳ ב״ר פל״ד. [22] דמעגלה חמימות יוצאת ומעקרב קרירות יוצאת עיי׳ ברכות נ״ח ע״ב ועיי׳ פסחים צ״ד ע״א ועירובין נ״ו ע״א: [23] בפסחים שם דתנא דבי אליהו ר׳ נתן אומר כל העולם כולו תחת כוכב א׳ וכו׳. ובר״ו המאמר משובש קצת גם שינו רומי לבבל. ולא איתנייא בביה״מ הכי: [24] שנאמר בה התקשר מעדנות כימה (איוב ל״ח ל״א). [25] לשון הראב״ע שם והקדמונים אמרו כימה הם שבעה כוכבים קטנים יכו׳ ועיי׳ ברכות נ״ח ע״ב וכו׳: [26] כ״ה גם בד״ו כלו׳ עשת זהב בצורת לבנה: [27] בד״ו שמא נאה אין לו וצ״ל אין נאה לו ועפ״ז הגהתיו: [28] הגהתיו עפ״י ד״ו: [29] נטל הימינו מן הזהב: [30] בד״ו המאמר משובש קצת:

ד״א אלה דברי דוד האחרונים. מה ראשונים אין בהם חט ועון (לכל) [אף האחרונים אין בהם חטא ועון לכך] נאמר אלה דברי דוד האחרונים:[8] נאם דוד בן ישי (ש״ב שם) הרי למוד שקיבל עליו עול תורה ועול מצות, מה שכרך מלפני, שתקרי משיח אלהי יעקב ונעם זמרות ישראל (שם):[9]

אשרי אדם ששם עצמו כשור לעול וכחמור למשוי, וישב ויהגה בדברי תורה בכל יום תמיד, מיד רוח הקודש שורה עליו ותורתו בתוך מעיו, אשריכם זורעי על כל מים (ישעיה ל״ב כ׳), ואין מים אלא דברי תורה, שנאמר הוי כל צמא לכו למים (שם נ״ה א׳), על כל מים כיצד, קורא אדם תורה נביאים וכתובים, וישנה הלכות ומדרש, וירבה בישיבה וימעט בסחורה, מיד רוח הקודש שורה בתוך מעיו ומלתו על לשונו, שנאמר רוח ה׳ דבר בי ומלתו על לשוני (ש״ב כ״ג ב׳):[10]

אשרי אדם שמשחק עצמו בדברי תורה ויושב והורש בהן כבהמה החורשת בשדה,[11] אמר לו הקב״ה בני דברים הראשונים והאחרונים שלך הן, שנאמר אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל וגו׳, (שם ג׳) מי מושל בצדיקים, הוי אומר צדיק מושל ביראת אלהים זה הכובש את יצרו:[12]

ברוך (הקב״ה) [**המקום ברוך הוא**][13] שאין לפניו משוא פנים ומלפניו נוגה ואור לעולם, ומלפניו גשמין באין לעולם, ודשאין באין לעולם שכרן של צדיקים שמשחיקין את עצמן בדברי תורה, מעלה עליהן הכתוב כאילו הן מביאין נוגה ואור לעולם, והן מביאין גשמין ודשאין לעולם, לכך נאמר מנוגה וממטר דשא מארץ (שם ד׳):[14]

אמר דוד המלך אני אניד צדקותיו וחסדיו של הקב״ה, שהוא עוש עם ישראל בכל שעה ושעה ובכל יום ויום.[15] בכל יום אדם נמכר ובכל יו נפדה,[16] בכל יום רוחו של אדם ניטלת הימנו וניתנת לבעל הפקדון, ולבק מחזירין אותה עליו, שנאמר בידך אפקיד רוחי (תהלים ל״א ו׳),[17] בכל יו עושין לו ניסים כיוצאי מצרים, בכל יום עושין לו גאולה כיוצאי מצרים,

---

קבלני בתשובה כדי שתוכיח את הרשעים ותאמר וכו׳ כיון שחזר בתשובה לפני קבלתי אותו אתם עאכו״ שהייתי מקבל אתכם וכה״א לך לבדך וגו׳, ונוסחא הגונה היא: [8] כ״ה בד״ו, ובילקוט ד״א מה הראשוני בלא חטא אף האחרונים כן שנמחל לו: [9] בילקוט מלמד שקיבל וכו׳ ומה שכר יש לך מלפני שתקר וכו׳: [10] מובא בע״ז ה׳ ל״ב בשם תנא דבי אליהו בשינוי קצת על סיפא דקרא אשריכם וגו׳ משלחי רג השור והחמור ואינך דרוש לה התם ר׳ יוחנן בשם ר׳ בנאה בסגנון אחר ונכפל בפ״א דסדר אליהו זוט בערבוב הסגנון, ובפרק אחרון, ובפ׳ דקומי רוני (פי״ח) אשרי אדם שמרבה בישיבה וכו׳: [11] שמשח עצמו, שמתיש עצמו מלשון בגדים שחוקין ובילקוט הנוסחא אשרי אדם שיש בו ד״ת: [12] בד״ו הנוסח א״ל הקב״ה דברי תורה הראשונים וכו׳ מי מושל בי צדיק הוי אומר צדיק וכו׳ ואיזה צדיק מושל ביראו אלהים זה הכובש וכו׳ ובילקוט רישא כנוסחתינו וסיפא בנוס׳ ד״ו, ואולי הוגה כך עפ״י הגמרא דמו״ ס״ז ל״ב, ופי׳ נוסחתנו מי מושל בצדיקים, כלו׳ מי הוא בצדיקים שנקרא מושל וכו׳ ועיי׳ דברים רבה פ״י [13] הגהתי עפ״י ד״ו וילקוט שהוא סגנון הספר: [14] וכ״ה בילקוט בקיטוע לשון ובד״ו משובש: [15] בנדר ל״א ע״א דריש ר״א אמקרא ברוך ה׳ ועד׳ עשה נפלאות לבדו וגו׳ (תהלים ע״ב) אפי׳ בעל הנס אינו מכיר בנסו [16] נ״ל שכוון אמקרא כי עם ה׳ החסד והרבה עמו פדות והוא יפדה את ישראל מכל עונותיו (תהלים קל״ שיצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום וכו׳ סוכה נ״ב ע״ב, ומלת נמכר מצעין התמכר (מ״א כ״א כ״ה [17] במדרש תהלים כ״ה, ועיי׳ בפ״ר פע״ח ונכפל לקמן פי״ח בפי׳ דקומי רוני: [18] בפ״ר פ״כ מה פרנסה בכל יום אף גאולה בכל יום ועיי׳ בזוטא פרק אחרון:

המשיח. ויצא מהן יותר משבע מאות שנה. שנאמר עשה ה' אשר זמם (איכה ב' י"ז):[1] ובשם שאנחנו עושים שנה אחת שמיטה לשבע שנים כך עתיד הקב"ה לעשות שמיטה לעולם יום אחד. שהוא אלף שנים. שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול (תהלים צ' ד'). ואומר והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה (זכריה י"ד ז') זה יום שביעי לעולם. והיה לעת ערב יהיה אור (שם) זה העולם הבא. שנאמר והיה מדי חדש בחדשו (ישעיה ס"ו כ"ג). ואומר מזמור שיר ליום השבת (תהלים צ"ב א') לעולם שכולו שבת:[2]

ד"א מזמור שיר [ליום השבת]. יום שמשבית [מזיקין] מן העולם: ד"א מזמור שיר. זה יום שביעי לעולם. ולמוצאי שבת זה העולם הבא שאין בו מיתה לעולם ולעולמי עולמים. ואין בו לא חט ולא עון. לא מכות ולא מרדות. אלא כל אחד ואחד שמח בחכמתו ובתבונתו.[3] מניין. תדע לך שכן. צא ולמד מהקב"ה ששמח בו [בדוד] בעולם הזה. ואין צריך לומר לעולם הבא. שנאמר אלה דברי דוד האחרונים (ש"ב כ"ג א'):[4]

ד"א אלה דברי דוד האחרונים. אמר לפניו. רבונו של עולם בשם שמחלתה לי על עוונות הראשונים כך מחול לי על עוונות האחרונים. לכך נאמר אלה דברי דוד האחרונים:[5]

ד"א אלה דברי דוד האחרונים. היו אומרים. בעשרים ושתים שנים (תלקח) [נלקח] רוח הקודש מדוד מלך ישראל. בכל יום ויום היה מוריד כוס דמעות ואוכל פתו באפר. שנאמר כי אפר כלחם אכלתי (תהלים ק"ב י') לכך נאמר אלה דברי דוד האחרונים:[6]

ד"א אלה דברי דוד האחרונים. אילו הן. אלא אמר(ו) לפניו. רבונו של עולם קבלני בתשובה שלמה לפניך. כדי שתזכה את הרשעים לעולם הבא. ותאמר להם. מה דוד מלך ישראל שעשה לפני דבר חמור. כיון שעשה תשובה (ו)קיבלתי אותו בתשובה. אף אתם אם עשיתם תשובה אני מקבל אתכם. ומניין שאמר דוד בלשון הזה. שנאמר לך לבדך חטאתי והרע בעיניך עשיתי (שם נ"א ו'). לכך נאמר אלה דברי דוד האחרונים:[7]

מאיר עין פרק ב'.

[1] בע"ז מ' ע"א ובסנהדרין צ"ז ע"א תנא דבי אליהו ששת אלפים שנה הוי העולם שני אלפים תוהו (הייגו עד נ"ב של אברהם אבינו) שני אלפים תורה (חיינו עד קע"ב לאחר חורבן בית שני עיי"ש בגמרא וברש"י) שני אלפים ימות המשיח בעונותינו שרבו יצאו מהן מה שיצאו. ואחי סיומא דהכא ליתא התם. ובילקוט תהלים קל"ט מייתי לה מהכא (ולא נרמז ע"ז בגליון) ומפיים כמו שהיא בגמרא. ועיי' לקמן בפ' משכני אחריך בדרוש ע"כ עלכות אהבוך. ובפ' האחרון מתוך השלום: [2] עיי' להלן והובא בילקוט שם בקיטוע קצת. ובסנהדרין שם. תניא כוותיה דרב קטינא כשם שהשביעית משמטת שנה אחת לשבע שנים כך העולם משמט אלף שנה לשבעת אלפים שנה שנ' ונשגב ה' לבדו ביום ההוא ואומר מזמור שיר ליום השבת יום שכולו שבת ואומר כי אלף שנים בעיניך: [3] עיי' סוף תמיד וברה"ש ל"א ע"א ובאדר"נ פ"א וברט"ס בפי' משנת חלק. ובסנהדרין צ"ב ע"א תנא דבי אליהו צדיקים שעתיד הקב"ה להחיותן אינן חוזרין לעפרן וכו'. והגהתי שמשבית מזיקין שכ"ה בתורת כהנים בחוקותי פ"ב וכה"א מזמור שיר ליום השבת למשבית מזיקין מן העולם משביתן שלא יזיקו וכה"א וגר זאב עם כבש וגו'. והובא בילקוט ישעיה שם ועל פיו צדד בעל ישועות יעקב נ"כ להגיה כן: [4] הגהתי עפ"י ד"ו. וענין הדברים ממתן שכרן של צדיקים: [5] נוסחת הילקוט. עונותי. עונותי: [6] בד"ו ליתא כוס. ובילקוט ד"א בכ"ב שנה שנסתלקה וכו' ובכל יום ויום היה מוריד כוס של דמעות ואוכל פת וכו'. והגהתי מסברתי: [7] בד"ו אלו הן אמר רבש"ע קבלני וכו'. והיא לשון שאילה מה הן הדברים. וכן לעיל בפ"א ואילו הן דברים שדיברה וכו'. ונמצא הרבה פעמים בזה הספר כן. ועקרו ואי אלו הן וכמו אי זה ליחיד אי אלו לרבים. ובילקוט ד"א אמר לפניו רבש"ע

אלהים קדוש וצדיק וחסיד ואמת הוא לעולם ולעלמי עולמים, ומכיר בראש ובסוף, ומגיד מראשית אחרית, ומקדם אשר לא נעשה יודע מה שנעשה ומה שעתיד להיעשות, וצופה לטובה ואין צופה לרעה, ועשיר ושמח בחלקו, ובחכמתו ובתבונתו ברא עולמו והכינו, ואחר כך ברא את האדם והביאו לעולם, ולא בראו אלא על מנת שיעבדנו בלב שלם, ולמצוא קורת רוח ממנו ומתולדותיו הבאות אחריו עד סוף כל הדורות. וכיון שפרה ורבה זה עובד לחמה וללבנה וזה עובד לעץ ולאבן, ובכל יום ויום מתחייבין כלה לפניו.[20] כשהוא חוזר ומסתכל בכל מעשה ידיו שברא בעולמו אמר. לאילו חיים ולאילו חיים לאילו נשמות ולאילו נשמות לאילו אכילה ושתייה ולאילו אכילה ושתייה, הרי הן חשובין כבהמה וכחייה וכשאר שקצים ורמשים שברא הקב"ה על פני האדמה. מיד נתקררה דעתו ואין מכלה אותם, הא למדת שלא נבראו שקצים ורמשים בעולם אלא רפואה לבני אדם על הארץ:[21] אמר לי, אתם אומרים אש אינה אלוה מפני מה כתיב בתורתכם אש תמיד (ויקרא ו' ו'). אמרתי לו, בני כשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהן תורה לא ראו לא דמות אדם ולא דמות כל בריה ולא דמות כל נשמה שברא הקב"ה על פני האדמה, שנאמר ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום (דברים ד' ט"ו). אלא אלהים אחד, הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים (שם י' י"ז) שמלכותו קיימת בשמים ובארץ ובשמי השמים העליונים, ואתם אומרים אש אלוה הוא, אינה אלא כשבט, שנתנה לתשמיש לבני אדם על הארץ, משלו משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שנטל את הרצועה ותלאה בתוך ביתו, אמר להן לבניו ולעבדיו ולבני ביתו, בזה אני מכה אתכם ובזה אני מלקה אתכם ובזה אני הורג אתכם, כדי שיחזרו בהם ויעשו תשובה, אם לא עשו תשובה ולא חזרו בהם בה מכה אותם ובה מלקה אותם ובה הורג אותם, לכך נאמר אש תמיד ואומר כי באש ה' נשפט (ישעיה ס"ו ט"ז), יכול אתה להשיבני ולומר לי, כי ה' אלהיך אש אוכלה (דברים ד' כ"ד). אבל משלו משל, למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שלא היו [בניו] עבדיו ובני ביתו נוהגין כשורה, אמר לבניו ולעבדיו ולבני ביתו, דוב אורב אני עליכם, ארי אני עליכם, מלאך המות אני עליכם, מפני דרכיכן, לכך נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא:[22]

סליק פירקא,

דבר אחר ימים יוצרו [וגו'], זה יום שביעי לעולם, לפי שהעולם הזה הווה ששת אלפים שנה, שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים משיח, בעונינו שרבו נכנם עלינו שעבוד בתוך שני אלפים של ימות

[20] בד"ו מתחייבין באלה, ופי' כלה כליון: [21] אחר שהזכיר מה שהשיב לחבר המאמין בב' רשויות הורמיז והורמין (סנהדרין ל"ט ע"א) ושהורמין פועל הרע ברא שקצים ורמשים ואמר לו להלן אלהים אחד הוא הוסיף הא למדת מה שאינו מעניין התשובה, לפי שהיא שיטת אליהו שכולם לצורך נבראו, וכלפי דעת הפרסיים אמר רב (שבת ע"ז ע"ב) כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא דבר א' לבטלה וכו', ובזו השטה הפס הר"מ בהקדמה לפי' המשנה והאריך בזה עיי"ש. אבל בב"ר פ"ה ופ"כ שיטת אחרת שהיא מקללת הארמה בחטאו של אדה"ר: [22] בד"ו הדברים משובשים, ובילקוט ואתחנן הובא מקוטע ובשינוי סגנון:

עמי שמחה גדולה.[12] שאני טוחל לעונותיהם של ישראל. לפיכך יהא אדם זוכר מיום שבחר הקב״ה באברהם עד אותה שעה. וכל טובות וצדקות שעשה עם ישראל בכל שעה ושעה. שנאמר זכר אלה יעקב (ישעיה מ״ד כ״א) ואומר מחיתי כעב פשעיך (שם שם כ״ב). מה עבים הללו נמחין על ידי הרוח כך עונותיהם של ישראל נמחין בעולם הזה ואין להם תקומה לעולם הבא. שנאמר מחיתי כעב. מה תלמוד לומר כי גאלתיך (שם). גאלתיך מספר מיתה ונתתיך בספר חיים. לכך נאמר כי גאלתיך. מה ענין שלאחריו רונו שמים (שם כ״ג):

דבר אחר ימים יוצרו. זה יום גוג לעתיד לבא. לפי שעולם הזה דומה לפני מי שאמר והיה העולם לבעל הבית ששכר פועלים ועיין בהם למי שעושה לאמיתו. שנאמר עיני ה׳ המה משוטטות בכל הארץ (זכריה ד׳ י׳).[13] אחד שעשה לאמתו ואחד שאינו [עושה] לאמתו הכל מותקן לפניו לסעודה. לפיכך נתחייבו אומות העולם לישטף ולהיאבד מן העולם ולירד לניהנם. על ששילחו יד על ישראל וירושלים וכנגד בית המקדש. מניין. תדע לך שכן. כשבא נבוכדנצר מלך בבל והקיף את ירושלים והיו אומות העולם משיבין ואומרים בפה אחד. במה חשבנוהו כבשנו את עירו ואת היכלו. השיבה רוח הקודש ואומרת להם. שוטים שבעולם. עד אותה שעה לא נתחייבתם שתרדו לניהנם. על אותה שעה הוא אומר. בושה אמכם חפרה יולדתכם (ירמיה נ׳ י״ב).[14] כשם שנאספים קהילין קהילין ובאין לבזבז ממונן של ישראל. כך הקב״ה מאספן על הרי ישראל לעשות בהם נקמות גדולות. על אשר לא שמעו בדברי תורה [ו]על אשר עינו את ישראל. שנאמר וקצף גדול אני קוצף (זכריה א׳ ט״ו). ואומר ועשיתי באף ובחמה נקם את כל הגוים אשר לא שמעו (מיכה ה׳ י״ד).[15] ואומר הנה יום בא לה׳ (זכריה י״ד א׳) ואומר ואספתי את כל הגוים (שם שם ב׳). ומיד ויצא ה׳ ונלחם בגוים ההם (שם ג׳).[16]

פעם אחת הייתי מהלך בכרך גדול שבעולם. והייתה שם תשחורת.[17] ותפסוני והכניסוני בבית המלך. וראיתי שם מטות מוצעות וכלי כסף וכלי זהב שמונחין. אמרתי אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע (תהלים צ״ד א׳).[18] בא אלי חבר אחד ואמר לי. סופר אתה. אמרתי לו. מהשהוא. אמר לי. אם תאמר לי דבר זה שאני אומר [לך] לך לשלום. אמרתי לו. אמור. אמר לי [מפני מה ברא אלוה שקצים ורמשים. אמרתי לו].[19] אלהים דיין הוא.

---

[12] עפ״י יחזקאל ל״ו ד׳. ובד״ו לכך נאמר כה אמר ה׳ אלהים להרים וגו׳: [13] במקרא כתוב משוטטים ובדהו״ב ט״ז ט׳ משוטטות וכך הובא המקרא ברוב מקומות במדרשים. ובענין הדמיון עיי׳ אבות פ״ב מט״ו ופ״ג מט״ז: [14] במקרא כתוב אמכם מאד: [15] במקרא ליתא כל: [16] בפסיקתא רבתי קמ״ו דרש ר״א ימים יוצרו וגו׳ על יום של סיסרא וסנחריב ושל גוג ועיי׳ פרש״י בתהלים שם: [17] שחר נרדף עם דרישה וחיפוש ותשחורת היא חיפוש אחר זרים ונכרים והממונה על כך נקרא בן תשחורת: [18] בר״ה ל״א ע״א שעתיד להפרע מעובדי חמה ולבנה שנבראו בד׳. וחבר הוא כומר פרסי והיו עובדי אש. והכרך הגדול הוא עיר מלכות הפרסים. ות״ח בישראל נקראו סופרים: [19] בד״ו שאני שואל לך לך לשלום. בפי׳ מאורי אש בשם רב א׳. אמר לי נמשך אדלהלן. אמר לי אתם אומרים אש וכו׳. ואלהים דיין וכו׳ הוא מאמר מוסגר הוא ואליהו אמרו. ואמר שהרבה כיוצא בזה בזה הספר. ואני הגהתי עפ״י הירושלמי דברכות פ׳ הרואה. אליהו ז״ל שאל לר׳ נהוריו מ״מ ברא הקב״ה שקצים ורמשים בעולמו. א״ל לצורך נבראו בשעת שהבריות חוטאין הוא מביט בהן ואומר מה אלו שאין בהן צורך הרי אני מקיימן אלו שיש מהן צורך לא כל שכן. א״ל עוד הן יש בהן צורך זבוב לצירעה פשפש לעלוקתה וכו׳ והיא ג״כ במדרש תהלים י״ח וק״ד. והתחיל אלהים דיין הוא. כלפי שאמר אל נקמות:

שנאמר ויעבר מרדכי (שם י"ד) ואומר מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע וגו' (מיכה ז' י"ח). ולהלן הוא אומר גלמי ראו עיניך (תהלים קל"ט ט"ז):[6]

ועל ספרך כלם יכתבו (שם שם). מה תלמוד לומר. עתיד הקב"ה לישב בבית המדרש שלו[7] וצדיקי עולם יושבין לפניו. ואומר להם. בניי דור פלוני כך עשה תורה וכך עשיתי עמו צדקה. ואדם פלוני כך עשה תורה וכך עשיתי עמו צדקה. אבל איני זוכר עונותיהם של ישראל ואינן עולין על לב. שנאמר אל תזכרו ראשונות (ישעיה מ"ג י"ח). ואומר ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב (שם ס"ה י"ז):

ימים יוצרו ולו אחד בהם (תהלים שם). זה יום שבת לישראל. כיצד. עושה אדם מלאכה כל ששה ימים ונח בשביעי נתרצה עם בניו ועם בני ביתו. שוב עושה אדם מלאכה בפני אויביו כל ששה ימים ונח בשביעי שכח כל צער שהיה לו. כך היא מדתו של אדם. יום טוב משכחת רעה. ויום רע משכחת טובה. כך אמר להן הקב"ה לישראל. בניי לא כך כתבתי לכם בתורתי. לא ימוש ספר התורה הזה מפיך (יהושע א' ח'). אף על פי שאתם עושים מלאכה כל ששה ימים יום השבת יעשה כולו תורה. מיכן אמרו. לעולם ישכים אדם וישנה בשבת. וילך לבית הכנסת ולבית המדרש. יקרא בתורה וישנה בנביאים. ואחר כך ילך לביתו ויאכל וישתה. לקיים מה שנאמר לך אכל בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך (קהלת ט' ז'). לפי שאין לו מנוחה להקב"ה אלא עם עושי תורה בלבד. שנאמר ואת כל אלה ידי עשתה (ישעיה ס"ו ב').[9] מיכן אמרו כשיקרא אדם יהא תופס בידו. כדי שלא תשיגנו בושה וכלימה בשעה שאומרים לו. עמוד וערך מקרא שקריתה. עמוד וערך משנה ששניתה. וכן הוא מפורש בקבלה על ידי דוד מלך ישראל. ה' בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה (תהלים ה' ד'):[10]

דבר אחר ימים יוצרו ולו אחד. זה יום הכפורים לישראל. שהוא שמחה גדולה לפני מי שאמר והיה העולם. שנתנו באהבה רבה לישראל. משלו משל למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שהיו עבדיו ובני ביתו מוציאין את הזבלים ומשליכים אותם כנגד פתח של מלך. וכשהמלך יוצא ורואה הזבלים (היה) [הוא] שמח שמחה גדולה. לכך (נאמר) [נדמה] יום הכיפורים. שנתנו הקב"ה באהבה רבה [ובשמחה].[11] ולא זו בלבד אלא בשעה שהוא מוחל לעונותיהן של ישראל אין מתעצב בלבבו אלא שמח שמחה גדולה. ואומר להם להרים ולגבעות לאפיקים ולנאיות. בואו ושמחו

---

[6] כל הדרוש מיוסד על זה המקרא וכולא חיא כעין פתיחה לכל הספר: [7] היא מתיבתא דרקיע בכמה מקומות בתלמוד והוא הוא בית דין שלמעלה: [8] בילקוט תהלים שם ערבבו עם הפסיקתא רבתי וג' מתרצה עם בניו ובני ביתו ואעפ"י(כ) שאתם עושים מלאכה וכו' עד אכול בשמחה וגו'. והא דשוה עושה אדם וכו' השמים. והוא משובש קצת: [9] דמידרש בזכות התורה בב"ר פי"ב: [10] משום אערך לך מיתי ליה ותרגומו אסדר. ודע דבכל מקום תרגום ערך הוא פרס. ומזה אמרם הפורס על שמע כלומר העורך ומסדר הברכות. וכן קבלת פרס באשה ועבד היא כמו וערך בגדים ומחיתך דשופטים י"ז י"ב: [11] הנהתי עפ"י ד"ו. פי' שמנקין ההדרים והחיכלות ומוציאין את הזבלים דרך פתח שהוא של מלך שאיבד פתח בניסה ויציאה לכל. ושמח המלך שהדריו מנוקים. ודמיון העונות עם הזבלים הוא שכשם שהזבלים מטיבין את השדות כך העונות מטיבין את האדם כשיעשה תשובה ונעשים לו בזכיות ועיי' אליהו זוטא פי"ב:

מיוחד שגב הודו באחת חטיבה
יסייעני להתחיל ולגמור אליהו רבה.

ויגרש את האדם (בראשית ג׳ כ״ד). מלמד שנתן לו הקב״ה גירושין כאשה: וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים (שם שם). מלמד שהכרובין קודמין למעשה בראשית: ואת להט החרב המתהפכת (שם). זו גהינם: לשמור את דרך (שם). זו דרך ארץ. מלמד שדרך ארץ קדמה לכל: עץ החיים (שם). אין עץ חיים אלא תורה. שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה וגו׳ (משלי ג׳ י״ח):[1]

ברוך המקום ברוך הוא. שמכיר בראש ובסוף. ומגיד מראשית אחרית. מקדם עד שלא נעשה. ויודע מה שנעשה ומה שעתיד להיעשות. וצופה לטובה ואין צופה לרעה.[2] ועשיר ושמח בחלקו.[3] ובחכמתו ובתבונתו ברא עולמו והכינו ואח״כ ברא את אדם והשליט לפניו. והיה מדקדק בו עד סוף כל הדורות.[4] וצפה שתולדותיו מקציפות. אמר אם משמר אני לו חובות הראשונים אין העולם עומד. עלי להעביר ראשונים. וכך עשה. מניין. תדע לך שהוא כן. כשהיו ישראל במדבר סרחו במעשיהם. עמד להעביר את כל אשר עשו. שנאמר ויעבר ה׳ על פניו (שמות ל״ד ו׳) אל תקרא ויעבר אלא ויעביר מלמד שהעביר כל רעתם מנגד פניו. ויקרא ה׳ ה׳ (שם).[5] תדע לך במרדכי. בשעה שדיברה עמו אסתר דברים שלא כהוגן קצף עליה. ואלו הן דברים שדיברה שלא כהוגן. בשעה שאמרה. ואני לא נקראתי (אסתר ד׳ י״א). מה השיבה. כי אם החרש תחרישי בעת הזאת (שם ו׳ ד׳). וכשחזרה ודיברה עמו כהוגן הודה לדבריה. ואלו הן דברים שדיברה בדרך ארץ. בשעה שאמרה. לך כנוס את כל היהודים (שם ט׳ ו׳). העביר כל דבריה.

מאיר עין פרק א׳.

[1] כעין זה בב״ר פכ״א ע״י״ש. ועי׳ בתרגום יונתן. ודרוש דרך זו ד״א בויקרא רבה פ״ט ול״ה ועי׳ ספרי עקב ס״פ מ׳. והובא כולא בילקוט בראשית ונוסחתו מלמד שד״א קדמה לעץ החיים והובא שם ג״כ הא דויקרא רבה. וכולא הכא כעין פתיחה: [2] כדדרש ר׳ ברכיה בב״ר פ״ח בשעה שבא הקב״ה לבראות את האדם וכו׳ הפליג דרכן של רשעים מכנגד פניו ושתף בו מדת רחמים וכו׳: [3] ע״ש המקרא יהי כבוד וגו׳ ישמח ה׳ במעשיו (תהלים ק״ד ל״א) ואמרו בחולין ס׳ ע״א פסוק זה שר העולם אמרו. וכבוד הוא נרדף עם עושר: [4] כדמסיים גלמי ראו עיניך ומידרש חבי בכמה מקומות. ובדפוס ווינציאה הגי׳ והשליכו לפניו. ועי׳ פסיקתא רבתי קט״ו ובמ״ע שם אות ד׳ ואות ו׳: [5] הובא בילקוט כי תשא וג׳ אמר הקב״ה אם אני משמר לאדם עוונותיו ראשונים אין העולם עומד אלא עלי להעביר ראשונה וכך היא המדה עמד משה בתפלה והעביר כל מה שחטאו שנ׳ ויעבור ה׳ וגו׳ אל תקרי ויעבור אלא ויעבר וכה״א מי אל כמוך וגו׳ ועובר על פשע. והא דאסתר לא מצאתי לו דוגמא:

Abbreviaturen.

ר״ת	= ראשי תיבות	כנ״ל	= כן נראה לי
ב״ר	= בראשית רבה	מו״ק	= מועד קטן
בד״וו	= בדפוס ווינציא	ע״ז	= עבודה זרה, על זה
ב״ק	= בבא קמא	עיי׳	= עיין
ב״מ	= בבא מציעא	עיי״ש	= עיין שם
ב״ב	= בבא בתרא	עכ״פ	= על כל פנים
ג׳	= גרס	עפ״י	= על פי
ג״ז	= גם זה	עפי״ז	= על פי זה
ג״כ	= גם כן	עאכו״כ	= על אחת כמה וכמה
ד״א	= דבר אחר, דרך ארץ	פ׳	= פרשה, פסוק
דה״י	= דברי הימים א׳ וב׳	פרש״י	= פירוש רש״י
וכו׳	= וכולא	צ״ל	= צריך להיות
וגו׳	= וגומר	ר׳	= רבי, רב
כ״ה	= כן הוא	ר״מ	= ר׳ משה
וכה״א	= וכן הוא אומר	רבש״ע	= רבונו של עולם

סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא

(תנא דבי אליהו)

מקום	רמז	התחלה	מצוין	נמצא	פרק	
שם	קסה	אלה דברי דוד האחרונים	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ב	
שם	שם	ברית עולם	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ג	19
שם	שם	ויתן ה' דבר בישראל	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ז	
מלכים	רח	אליהו משל מי	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ב	
שם	ריד	אליהו זיל עשה מזבח	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	יז	
שם	ריז	מה לך פה אליהו	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו זוטא	ח	
שם	רכר	מפני מה זכה אליהו שהחיה				
		את המת	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ה	20
שם	רלא	ויברה להם כרה	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ו	
שם	רלב	עשה אדם מצוה	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו זוטא	ז	21
שם	רלד	ולא דברי ה' מה נשתנה הושע	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו זוטא	ט	
שם	רמד	ויאמר חוקיהו מארץ רחוקה				
		באו	—	בתנא דבי אליהו רבא	ת	22
ישעיה	רעה	השמן לב העם פעם אחת				
		הייתי יושב בב"ה	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	טו	
שם	שב	יראת ה' היא אוצרו	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	יד	
שם	שמו	מי זה בא מאדום	—	בתנא דבי אליהו זוטא	יט	23
יחזקאל	שמ	בן אדם בן אנשים בשרים	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ו	
תהלים	תרנח	אמרות טהורות תתקע"ד דורות				
		קודם שנברא העולם	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו זוטא	י	
שמ	תרעב	יום ליום יביע אומר מה טיבן				
		של ב' ימים הללו	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ב	24
שם	תשכח	במה בה' מעשה במרן	—	בתנא דבי אליהו רבא	יח	25
שם	תשצה	כבוד ועוז לצדיקים לע"ל	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ה	26
שם	תתמר	כי שמחתני ה' בא וראה במה				
		מיני חיות	—	בתנא דבי אליהו רבא	ב	27
שם	תתפד	לנוער ים סוף תנא דבי אליהו				
		פעם אחת הייתי עובר		בתנא דבי אליהו רבא	יד	28
שם	תתפח	נלמי כיצר אדם עושה מלאכה				
		כל ששה		בתנא דבי אליהו רבא	א	29

[18] וגם המאמר שלפניו כי ברית עולם שם לי הוא מתדב"א שם וחסר הציון ועל התחלת המאמר מצוין שו"ט וצ"ל מדרש שמואל והוא בפ"כט אות ג' ומן כי ברית עולם הוא מתד"בא והמאמר דאש השלישי הוא מתדב"א במאמר שלאחריו ובעל הילקוט שינה הסדר: [19] הילקוט הביא בסוף חספר תנא דבי אליהו: [20] גם כאן הביא בסוף חספר תד"בא: [21] מצוין שו"ט במעות: [22] בילקוט חסר הציון תד"בא: [23] והוא עד השמים מספרים כבוד אל א"ר יעקב כך זברי שהוא מן שו"ט מזמור י"ט אות ו' וחסר הציון "מדרש": [24] בילקוט שם הובא באמצע תנא דבי אליהו מעשה בכהן ובגליון חסר הציון: [25] ומן תני רשב"י הוא מפסיקתא דר"כ התחודש: [26] בילקוט שם הובא בתחלת מאמר מפד"א והוא בפי"ט והמאמר כמה מיני חיות הוא מתד"בא וחסר הציון "תד"בא": [27] הוא עד מחלק מזונות לכל באי עולם ומן למכה מלכים גדולים הוא מתנחומא תקדום דברים אות ה' והציון תנחומא נשמט ממקומו: [28] בילקוט הביא מאמר אחר ומצוין פסיקתא רבתי והוא בפ"כג ואח"כ הביא כיצר אדם עושה מלאכה כל ששה והוא מתד"בא פ"ו וחסר הציון תד"בא והמאמר ולא אחד בהם זה יום שביעי הוא בתד"בא ריש פ"ב והוא עד ד"א ימים יוצרו ברא הקב"ה ימים

מקום	רמז	ה מ ת ח י ל	מצוין	גמצא	פרק	
צו	תקר	בא אחר וישב בנגדי	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	טו	9
מצורע	תקסח	זאת תורת הזב	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	טו	10
קדושים	תריב	לא תלך רכיל בעמך שנו				
		חכמים	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	יח	
שם	תריג	לא תשנא אחיך	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	יח	
שלח	תשמב	וישלח אותם משה	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	כט	
שם	תשמה	בי העמלקי והכנעני	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	כט	
שם	תשנ	וימצאו איש מקושש עצים . .	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	כו	11
חקת	תשסד	וממתנה נחליאל	—	בתנא דבי אליהו זוטא	ד	12
בלק	תשסה	כיון שבא נח לעולם	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	כח	
שם	תשסו	מי מנה עפר יעקב	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	כא	
שם	תשעא	כנחלים	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	כא	
ואתחנן	תתכו	כי ה' אלהיך אש אוכלה . . .	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	א	
שם	תתל	אנכי ה' אלהיך ברוך המקום	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	כה וכו	
שם	תתלז	ואהבת תהא מעורב על הבריות	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	כח	
ראה	תתצח	כתיב הענק תעניק לו והרי				
		דכרים ק"ו	—	בתנא דבי אליהו רבא	כב	13
תצא	תתקכה	ארבע מדות בדרך ארץ . . .	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו זוטא	ג	
כי תצא	תתקמ	אמר אלידו ז"ל מעיד אני עלי	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו זוטא	יד וטו	
האזינו	תתקמב	הכל ברא הקב"ה בעולמו חוץ				
		ממדת השקר	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו זוטא	ג	
וזאת הברכה	תתקסב	ברוך מבנים אשר	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ט	
יהושע	1	הכינו לכם צידה	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	יח	14
שם	טז	וישבר אותם תחת ההר . . .	—	בתנא דבי אליהו רבא	כא	15
שפטים	מה	ודבורה אשה נביאה	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ט	
שם	שם	היא יושבת תחת תומר	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ט	
שם	מט	רוכבי אתונות	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	י	16
שם	סח	יפתח הגלעדי נדר דבר שלא				
		כהונן	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	יא	
שמואל	עז	אלקנה ואשתו בניו ובנותיו . .	—	בתנא דבי אליהו רבא	ח	17
שם	קג	רני רני השוטה	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	יא	18
שם	שם	על הכל הקב"ה פורע	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	יח	
שם	קנה	אנכי שלומי אמוני ישראל . .	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	יא	

9 בתנחומ הפרידו בילקוט והציגו כ' רמזים והרמז תק"ה הוא ג"כ מן תד"בא שם: 10 גם בכאן הפרידו הרמזים
גם רמז תקס"ט מעשה בתלמיד אחד הוא ג"כ מן תד"בא שם: 11 בגוף הילקוט הובא ג"כ תנא דבי אליהו וכן מצוין
ן בגליון: 12 בטעות מצוין פרקי דר' אלעזר וצ"ל תנא דבי אליהו: 13 בטעות מצוין „מדרש" וצ"ל תנא דבי אליהו:
מובא בפנים תנא דבי אליהו וכן מצוין בגליון: 15 בטעות מצוין שם „מדרש" וצ"ל תד"בא: 16 גם התחלת רמז ג'
כאן אמרו הוא מתד"בא והמדפיסים הפרידו והציגו רמז חדש: 17 בילקוט חסר הציון תנא דבי אליהו: 18 ובב"ר
ד"אות ד"תני אליהו רומי רומי השיטה כו' הוא נובע מתד"בא וכן במדרש שמואל פי"ב אות ג' תאני אליהו רומי
מי השיטה כו' ובגמרא ע"ז כ"ד ע"ב הובא בשם ר' יצחק נפחא עיין במדרש שמואל הערה כ"ב כ"ג כ"ד:

רשימה

מכל המקומות אשר בעל הילקוט מביא מאמרים ומציין "תנא דבי אליהו" ואנה המאמרים נמצאים לפנינו:

מקום	רמז	ה מ ת ח י ל	מצוין	נמצא	פרק	
בראשית	לד	וינרש את האדם	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	א	1
נח	סא	לא נלגל הקב"ה	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	כ	
שם	סב	תתקע"ד דורות	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו זוטא	ו	3
לך	עו	לעולם ישמור אדם בלבו . .	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	יג	2
שם	שם	למדנו מאברהם	—	בתנא דבי אליהו רבא	כה	4
שם	עז	אני ה' אשר הוצאתיך	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ז	
שם	עח	כתיב אל תגול דל	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	יח	
וירא	פב	האומר שלא אכלו המלאכים	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	יב	
שם	שם	משום אדם אחד אמרו	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו זוטא	א	
שם	צה	ישמור אדם דברים בלבו . . .	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ז	
שם	צט	אמרו אותו היום	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	י	
תולדות	קא	בימי ר' יהושע בן חנניא . . .	תנא דבי אליהו	—	—	5
שם	קטו	זרעו של עשו	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	כד	
ויצא	קיח	ויפגע במקום	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ו	
וארא	קפב	דם מפני מה בא	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ז	
בא	ריב	פעם אחת הייתי עובר	—	בתנא דבי אליהו רבא	כב	6
בשלח	רסה	ויהי ידיו אמונה	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ב	
שם	רסח	ויבא עמלק	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	כד	
יתרו	רסח	אני חותנך יתרו בא אליך . .	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ו	
משפטים	שפא	ויעשו עולות וש"ה אין כאל ישרון	—	בתנא דבי אליהו רבא	ט	7
כי תשא	שפו	כתיב לך אל העם וקדשתם	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	טו	
שם	שצא	וישב משה לאבול	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	יג	
שם	שם	שנו חכמים	סדר אליהו זוטא	בתנא דבי אליהו זוטא	ד	8
שם	שם	אמר משה לפני הקב"ה . . .	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ד	
שם	שצח	ויעבר ה' על פניו	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	א	
ויקרא	תכט	וש"ה הביאני המלך חדריו . .	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ו	
שם	תמד	אמרו חכמים למדנו	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו רבא	ו	
שם	תנה	ואם תקריב	תנא דבי אליהו	בתנא דבי אליהו זוטא	ב	

[1] עד מה זה לא לן: בודו עמו שהוא מב"ר פכ"א אות ה': [2] גם את הח"ב תנא דבי אליהו זוטא מכנה ב
הילקוט בשם תנא דבי אליהו סתם: [3] הילקוט הרכיב פה שלשה מאמרים מתר"בא המאמר הראשון לעולם ישב
אדם אשר מצוין תר"בא עוד לא מצאתי ואולי חסר לפנינו והמאמר השני המתחיל מכאן אמרו כל המרבה כבוד שב
וממעט כבוד עצמו הוא מפל"ג, והמאמר למדנו מאברהם הוא מפ"כה: [4] הציון תר"בא במאמר שלפנינו מוסב
על זה: [5] אין זכר מזה בתר"בא רק הוא בב"ר פכ"ד אות י': [6] בפנים הילקוט כתוב תנא דבי אליהו פעם א
כו' וכגליון חסר הציון: [7] כאמצע הביא הילקוט תנא דבי אליהו וש"ת אין כאל ישרון וכגליון חסר הציון: [8]
בפעם הזה כציונו הציון „סדר אליהו זוטא":

אשר לפנינו מכל המקומות אשר הביא את „תנא דבי אליהו" ואנה המאמרים נמצאים לפנינו בתנא דבי אליהו רבא ותנא דבי אליהו זוטא. ובעל הילקוט הביא שניהם בשם תנא דבי אליהו סתם, ולפעמים הובא בנוף הספר (היינו בילקוט) „תנא דבי אליהו" כמו שהבאתי בהערות להרשימה. ופעם א׳ נמצא בילקוט מצוין „סדר אליהו זוטא" בפ׳ כי תשא רמז שצ״א. ויען כי כבודו מוציא כעת לאור המבוא לתנא דבי אליהו, אמרתי דבר בעתו מה טוב, ואני שולח בזה הרשימה מכל המקומות שהביא הילקוט את תד״א ואנה המאמרים נמצאים לפנינו, אשר יאבה לספחה אל המבוא שלו:

עוד אעיר את כבודו על דבר אחד, הרב מוה״רר אליהו די ווידאש בספרו ראשית חכמה (השלימו בצפת י״ח אדר של״ה) הביא הרבה פעמים את הם׳ תנא דבי אליהו, אבל הוא בעצמו לא ראהו רק לקח דבריו מהילקוט אשר הוא (בעל הילקוט) הביא המאמרים בשם תנא דבי אליהו, ולרוב הביא „מועתק מהילקוט". „הובא בילקוט" אבל נמצא בראשית חכמה שהביא „בתנא דבי אליהו נמצא אצלינו בכתב יד" וכל קורא יחשוב כי היה נמצא אצלו התנא דבי אליהו בכתובים והמאמרים שהביא ממנו חסר לפנינו. אולם לא כן הוא רק אשר הביא בשם תנא דבי אליהו כתב יד הוא אגדת בראשית הנמצא בדפוס. ולפניו היה המדרש הזה בכתב יד ויכנהו „תנא דבי אליהו" ואחר החקירה והדרישה מצאתי ברשימה של החכם נייבויער מכ״י אקסאפרד קובץ 2340 שהביא שנמצא שם כתב יד בשם „סדר אליהו רבה" ובקשתי מחכם אחד הר׳ יצחק לאמט היושב כעת באקספארד להעתיק למעני הכ״י הזה וראיתי כי הוא המדרש אגדת בראשית (אשר אני עסוק כעת לערוך הערות ותקונים עליו וא״ה אוציאו לאור עולם). והמעתיק אשר לא ידע מהות הספר חשב שהוא סדר אליהו רבה ורשם כן בהתחלת הקובץ. והטעם אשר יכנה הספר כן, כי בכ״י נמצא באיזה מקומות „אמר אליהו" „אמר אליהו זכור לטוב" (אשר אין זכר מזה בנדפס ועוד הרבה שינויים נמצא בהכ״י אשר אדבר א״ה מזה באריכות) לכן חשב שהספר הוא סדר אליהו רבה ובעל ראשית חכמה ראה את הכ״י הזה או העתקה ממנו, ובמקום סדר אליהו רבה יכנהו „תנא דבי אליהו" כי הקדמונים כאשר הביאו את הספר הזה תנא דבי אליהו היו מכנים בשם „סדר אליהו" (עיין תוס׳ כתובות ק״ה ע״ב ושבלי הלקט השלם ענין תפלה ודומיהם). ואביא פה לפניו המקומות אשר בעל ראשית חכמה הביא מאמרים בשם תד״א כ״י והוא באגדת בראשית כמו (שער הקדושה פ״ג דף ר״ט ע״ב דפוס אמס׳) ובתנא דבי אליהו נמצא אצלינו בכ״י אח״זל וש״ה בשוט לשון תחבא מפני שקשה לשון הרע מחרב כו׳ הוא באג״ב פ״נ והובא בר״ח כמו שראה בכ״י מן אג״ב: (שער התשובה פ״נ דף קכ״ט ע״א) הביא בתנא דבי אליהו נמצא אצלנו בכתיבת יד וז״ל והמלך דוד זקן בא בימים וש״ה וקוי ה׳ יחליפו כח אח״זל י״נ שנה שכב דוד כו׳ הוא באג״נב פרק ל״ח. (עוד שם פ״נ דף קל״ב ע״א) ובתנא דבי אליהו אמר וז״ל וש״ה טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו אמר אליהו ז״ל אשרי מי שקבל ייסורין מנעוריו למה שסופו נח. מניין מאיוב כו׳. וזה נ״ב מן אג״ב פ״ם וחסר בראשית חכמה המלות „נמצא אצלינו בכ״י" ובעל ראשית חכמה הביא בל הלשון כמו שהוא באג״ב כ״י כי בנדפס יש איזה שינויים, גם הביא כמו שהוא בכ״י „אמר אליהו" וליתא בנדפס ובעבור זה חשב המעתיק כי הוא „סדר אליהו רבה" כי גם במדרש במ״ר מצינו שהביא אליהו אומר (במ״ר פ״ד אות כ׳) וכוין לתד״א פי״נ, וכן (שם פ״ה אות ט׳) אליהו אומר וכוין לתד״א פי״א. (פרק נידול בנים דף רצ״נ ע״א) בתנא דבי אליהו הובא וז״ל ויהי כי זקן יצחק וש״ה יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם אמרו חז״ל עשרים דורות מאדם ועד אברהם ובמולם לא היתה זקנה ער שבא אברהם כו׳ הביא מאמר נדול והובא באמצע „סליק פ׳ תורה" „פ׳ נביאים" וסיים ע״כ מצאתי. ועם היות שיש מקצת טעיות בלשון, הענין מובן, ולא מצאתי ספר להניהו כראוי, וזה הוא באג״ב פרק מ׳ וחסרים המלות „נמצא אצלנו בכ״י" וכל הלשון שהביא הוא כמו שהוא בכ״י מן אג״ב כי בנדפס יש איזה שינויים. (שער הקדושה דף ק״ע ע״ב) ובתנא דבי אליהו על פסוק ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו. מלמד שרצה להורגו ולא היה בו כח מפני שיעקב אבינו היה מוויין תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו כו׳ הוא באג״ב פנ״נ בכתב יד ובנדפס חסר כל זה וגם פה יש לתקן בראשית חכמה „נמצא אצלנו בכ״י": ובמבוא לאגדת בראשית אשר יצא בקרוב לאור הארכתי בזה:

הוספה ג'.

ידידי ידיד ה' עתיר נכסין ועתיר פומבי זהו בעל הגדות חחכם הישיש מו"ה ר' שלמה באבער ה' יאריך ימיו שלח לי הרשימה הנוספה כאן לספחה אל המבוא. ובטוח אני שכל אוהבי דברי חז"ל יתנו לו תודה לבבם בעמלו אשר עמל בה. והקדים לרשימה זו אגרת כתובה אלי (שהשמטתיה) ובה הביא הערות בענין הילקוט. ומונה בה את כל רשיטותיו שעשה על הילקוט. ומדבר בפרט על הרשימה הנוספה הזאת. וגם הוא מדבר על ליקוטים מבעל ראשית חכמה (אשר כבר דברתי על זה לעיל צד פ"ז). גם הוא מזכיר כת"י מרשימת החכם נייבויער באקספארד. עיי' עליר ועיי' מה שכתבתי לעיל צד פ"ח. ולכבוד הישיש הנכבד רב פעלים במדרשים והגדות הנה ספחתי כולם אל ספרי בטופס שכתבם אלי. רק זאת אעיר עוד. שכבר נגע החכם הזה בפנה זו בבית תלמוד ד' צד נ"ו ובמבוא לתנחומא צד פ"ד בהערה אות י':

וזה החלו.

בעל הילקוט באשר הביא בילקוטו מאמרים ממדרשים לא ציין הפרשה או הפיסקא או הפרק, רק מציין בסתם ב"ר וי"ר פסיקתא תנחומא ודומיהם. וגם באשר הביא מאמרים מתנא דבי אליהו, לא ציין באיזה פרק הוא ובעבור זה רבים וכן שלמים לא ידעו המקור. והביאר המאמרים בשם הילקוט, לכן רשמתי פה ברשימה באיזה מקומות הביא את תנא דבי אליהו ואנה המאמרים נמצאים לפנינו. ובעבור זה יוכל הקורא להשוות המאמרים, ולראות השינויים בין הנוסחא שהיו לפניו לבין הנוסחא אשר לפנינו. והנה הרשימה הזאת היא רשימה י"ו אשר ערכתי מהילקוט: א') במבוא לפסיקתא דר"כ רשמתי כל המקומות שהביא הפסיקתא רבתי כהנא. ב') שם במבוא רשמתי כל המקומות שהביא את הפסיקתא רבתי. ג') במבוא להתנחומא רשמתי המקומות שהביא את התנחומא הקדום (אשר הוצאתי לאור) כי התנחומא הנדפס מכבר לא הביא. ד') שם רשמתי כל המקומות אשר הביא את הילמדנו הנאבד. ה') בפתח דבר ללקוטים מן מדרש אלה הדברים זוטא ערכתי רשימה מכל המקומות שהביא מאמרים בשם מדרש אלה הדברים, ואנה נמצאים במדרש דברים רבה לפנינו (הרשימה לא נדפסה בבית תלמוד רק נדפסה בעלה מיוחדת). ו') בלקוטים הנ"ל אספתי כל המקומות אשר הביא את מדרש אלה הדברים זוטא. ז') בלקוטים ממדרש אבכיר רשמתי כל המאמרים אשר הילקוט הביאו. ח') בפתח דבר בראש ס' ספרי דאגדתא ערכתי רשימה מכל המאמרים בילקוט אסתר אנה הם נמצאים במדרש אבא גריון. ט') גם רשימה ממדרש פנים אחרים (אשר הוצאתי שמה עפ"י כ"י). י') במבוא למדרש שמואל רשמתי כל המקומות אשר הילקוט הביאו. י"א) במבוא למדרש משלי רשמתי כל המקומות אשר הביאו. י"ב) במבוא למדרש זוטא (סי' ו' וסי' ז') נתתי רשימה מכל המקומות אשר הביא את המדרש זוטא על שיר השירים. י"ג) שם (סי' י"ב) נתתי רשימה מן מאמרי הילקוט הנובעים מן רות זוטא. י"ד) שם (סי' ט"ז) ערכתי רשימה מהמקומות אשר הביא מאמרים מן קהלת זוטא (כי המדרש קהלת רבה לא היה לפניו). ט"ו) במבוא למדרש איכה (סי' י"ג) נתתי רשימה מכל המקומות. שהביא ממדרש איכה רבה. ט"ז) שם במבוא (סי' י"ד) נתתי רשימה מכל המקומות שהביא מן מדרש איכה זוטא. י"ז) הרשימה

הסדרים. ואומר זה החיבור שנקרא אותיות דר' עקיבא (ור"ע זה לא ידענו מי הוא) נתחבר אחר חיבור תלמוד בבלי כדמוכח מתוכו בסיום החיבור שכתב וז"ל. וזהו שאמר ר' יצחק מרנלא בפומיה דר' אבא למימר סוף אדם למות וכו': כל המאמר כמו שהוא בגמרא דברכות (י"ז ע"א). אלא שלפנינו שם הנוסחא ר' יוחנן בי הוה מסיים ספרא דאיוב אמר הכי סוף אדם למות וכו'. ונוסחא אחרינא א"ר יוחנן כי הוה מסיים ר"מ ספרא דאיוב וכו'. ואח"כ הובאו שם ה' מאמרים המתחילים מרנלא בפומיה. והנה בעל האותיות היתה נוסחתו א"ר יצחק מרנלא בפומיה דר' אבא. אבל כל סגנון המאמר מוכיח שהוא הוא המאמר דברכות אלא דנוסחא אחרת לו בשמות בעלי המאמר. וא"כ נתחבר אחר התלמוד. אמנם נתחבר בימי הגאונים. שבאלפא ביתא דאח"ם בט"ע (בדפוס אמסטרדם ו' סע"ב) כתב. ני"ף אל תקרי ניף אלא נוף זו נופה של תורה שראשי ישיבות גאון יעקב מתעסקין בה ומורין פרט וכלל והויות איסור והיתר לישראל. ומלשון זו ראיה שנתחבר בימי הגאונים. וכשנסתכל שם באות ש"ין (כ"ו ע"ב) נכיר שבעל האותיות ידע מזה המאמר עפ"י השמיעה ושינה אותו. ועיקר המאמר הוא בסדר שלפנינו. ובן יש לדון משם באות נימ"ל (י"ד ע"ב) שבתב. מבקר ועד ערב אומרים ק' ק' ק' ומערב עד בקר אומרים ברוך שם כבוד ה' ממקומו. שנמצא לו דומא לפנינו צד ל"ד וקס"ג. אבל דלא כוותיה עי"ש:

בהקדמה בל"א הבאתי המאמר הכל תלוי במול אפי' ס"ת שבהיכל. והעירתי עליו (בפי שאתרנם את ל"א ללי"ע) לי נודע המאמר רק מן הדרושים למהר"ם שיף. וכתבו אלי חכמים רבים בענין מקורו של המאמר. ושהוא בזוהר פ' נשא. והא' כתב שהוא בפ' נשא בתיקוני זהר. והציון הזה אינו נכון. ושם נמנו ונתבארו תלת עסר תיקונין בדיקנא יקירא עלאה דסבא קדישא טמירא סתימא דכלא. וז"ל שם. תקונא תמינאה נפיק חד חוטא דשערי וכו' קם ר' אלעזר בריה פתח ואמר הכל תלוי במול ואפי' ס"ת בהיכל. מלה דא אוקימנא בספרא דצניעותא והכי קאמר וכי הכל תלוי במול. ותנינן ס"ת קדש ונרתקו קדש וההיכל קדש וכו'. אלא הכי אוקימנא בספרא דצניעותא האי חוטא יקירא קדישא דכל שערי דדיקנא תליין ביה אתקרי מול וכו'. אמאי מול משום דמניה תליין מזלי ומניה עלאין ותתאין וכו'. והנה כל העומר על סגנון הענין יכיר שאין כאן מקור המאמר אלא שבעל הזוהר משתמש ודורש במאמר קדום. ועדיין צריך לחפש אחר מקור המאמר. אמנם תיקוני זוהר סתם ידענא. וז"ל בתיקונא ס"ט. ואע"ג דכולא תליא במול אפי' ס"ת שבהיכל. ובתיקונא ע'. ובההוא זימנא הכל תלוי במול ואפי' ס"ת בהיכל. ונם זה אינו אלא שימוש במאמר נודע. והרב החכם הבקי באגדות מו"ה יהודה. הנודע בשם דר' טהעאָראָר. כתב מאמר ארוך (על אודות הוצאתי את הסדרים) במחברות לחכמת ישראל היוצאים לאור מדי חרש בחדשו ע"י חכמי ברעסלוי. וכתב שם. האומנם שנם זה המאמר תלוי במול. שבפי' הרקנטי פ' תולדות הביאו בלשון וזהו מה שאמרו רז"ל. ואח"כ רמז על ספרי החכמים צונ"ץ וברי"ל נוחי נפש שמדברים על מקור המאמר: והנה אבאר את דברי. כל היודע סגנון לשוני יודע כי לא ארבן אני. ואם לא הייתי בא רק לגלות מקור המאמר הייתי מרמז בוה"ל. מהר"מ שיף בדרושים. ותו לא מידי. ובמותר הדברים באתי להגיד. יודע אני שכבר דברו חכמים בענין מקור המאמר. אבל זה המאמר הוא מהמאמרים המעופפים באויר ושנורים בפי כל בני הישיבות אשר אינם עוסקים בספרים הנסתרים רק בספרי הלכות. ומהיכן שנור המאמר בפי בני הישיבה. ע"ז אמרתי דלדידי ולדכוותי ידיעת המאמר היא ממהר"מ שיף. אמנם מהיכן לקח מהר"מ שיף את המאמר הוא ענין אחר. והוספתי שהוא פירשו בחריצות השכל. וזאת תוכיח להמעיין שלא לקחו מהתיקונים. ודי באריכות זו: וזה החכם שהזכרתיו תפס עלי במה שדרכי תמיד להעיר במקרא כתוב. על זאת השבתיו בהערה אל מפתחות הפסוקים לעיל צד קל"ג: נם מצא סתירה בדברי במה שבאתי להוכיח מלשון הערוך שלא היו ברורות האחרונים כת"י מהסדרים בנמצא. ואמרתי שבעל הילקוט מעתיקם. וכי בעל הערוך מאוחר לבעל הילקוט וכו'. אולם ממה שהיה לבעל הילקוט כת"י אינו מוכח שהיו בנמצא אבל מלשון הערוך מוכח שלא היו בנמצא. ובדרך השערה אומר שנזדמנו שלא לחקות המושלמנים שהמלאך כתב לו את הספר הרת שלו: וכבר הזכרתי לעיל צד פ"ט השערה אחרת בטעמו של בעל הערוך. ובענין הכתיבה במלאותה שנשתמש בה המעתיק האריך החכם הנזכר. ואומר אני בדרך כלל. אני שמתי לי לחוק שלא לשנות טופס הכת"י. אך במקום שיבולבל הקורא ולא ידע ענין המלה הסנרתיה והוספתיה בכתיבה המורנלת. וכדרך שעשה עזרא הסופר בניקודיו ואמר אם יבא אלידו וכו':

אמנם בכלל הספר וסידורו לדבר החכם הנזכר נכוחות ונכונות באשר ימצא הקורא ברור במאמרי המבוא:

שר׳ הם ולא נ׳ ר׳ מיאשא ואבא והוונות והנביאים. ומה יענה לני׳ הילקוט משלש הלכות. ועוד שבפ׳ נוסחת התנחומא והילקוט אינם אלא ב׳ ר׳ יאשיה והוקנים (ובמשנה שבירושלמי הנוסחא. אמר נחום הלבלר מקובל אני מר׳ מ׳ישא שקיבל מאבא שקיבל מן הוונות שקיבלו מן הנביאים הלמ׳ט). וריש מתיבתא דילן החכם המפורסם מוהר׳׳א הר׳ שווארץ העירני על הגמרא דנזיר (נ׳ו ע׳ב) כל שמעתתא דמתאמרה בבי תלתא קדמאי ובתראי אמרינן מציעאי לא אמרינן. עי׳׳ש ברש׳׳י ותו׳. ולא מצריך להזכיר אלא ב׳ (ורנב׳׳י מיתי לזה ראיה ממשנה דנחום הלבלר. ואילו יהושע וכלב לא קחשיב. כלו׳ דסדר הקבלה הוא משה ליהושע ויהושע לזקנים דהיינו כלב. וזקנים לנביאים). אולם ראיתי בתנחומא דפום ישן (פ׳ם בארדה תם׳א) אפי׳ משלשי הלכה חסר יד׳ה. ועמרתי על פירושו של דבר ע׳פי הירושלמי שבת פ׳א בהלכה לא ישב אדם לפני הספר. ר׳ חזקיה ר׳ ירמיה ר׳ חייה בשם ר׳ יוחנן אם יכול את לשלשל את השמועה עד משה שלשלה ואם לאו תפוש או ראשון ראשון או אחרון אחרון. והוא נ׳כ בקידושין פ׳א ה׳ו (ושם איתא בשיבוש ר׳ חזקיה בר ירמיה) ובלי ספק שאילו המאמרים בהדדי איתאמרו מהנהו אמוראי בשם ר׳ יוחנן, מעתה. אם נבא להגיה נגיה בתנחומא אפי׳ משלשלי הלכה ובילקוט אפי׳ משלשל הלכות. אמנם לדעתי אפי׳ הנהה אינה צריכה אלא לישנא קטיעה היא עיי׳ ערוך ערך של נ׳:

ואגב אורחא אוכיר שהמנ׳׳א באו׳׳ח סי׳ קנ׳ו כתב כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו (נדרים פ׳ק). וכתב עליו בעל מחצית השקל נדרים פ׳ק לא מצאתי שם ופ׳ק דמגלה ובפרקי אבות (פ׳ו) תנן כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם. כלו׳ אבל לא שעובר בלאו. וראיתי בספר אלון בכות (שהזכרתי לעיל בהערה) בחלק שער הנדה ב׳ג ע׳א שכתב על המנ׳׳א וט׳ם הוא ראיתא הכי בספרי פ׳ כי תצא דעבר בלאו דלא תסיג גבול רעך: ובלי ספק שוכרונו הטעתו דהתם דרשותו לענין המחליף ר׳׳א בדר׳׳י ור׳׳י בדר׳׳א. אבל הלאו הוא מפורש בילקוט משלי כ׳ב. אל תגזל דל ונו׳ אמר רבי שמעון בן יוחאי א׳׳ר יצחק בר שבלא אמר ר׳ חמא משום רבי אחא דתאני רבי חייא כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו שנאמר אל תגזול דל כי דל הוא. ונרשם בגליון נדרים פ׳א. וזה הטעהו למנ׳׳א ובאמת שרש׳׳מ הגליון היא טעות. גם שמות האומרים הם בשיבוש שאי אפשר שרשב׳׳י יאמר בשם אלו הנוכרים ואם לא יהיה השם רשב׳׳י טעות צריך להגיה ור׳ יצחק בן טבלא. כלו׳ שרשב׳׳י אמרה ור׳׳י בן טבלא אמר ר׳׳ח משום ר׳׳א הר׳ חייא תני לה: והנה לפנינו פ׳׳ח (צר צ׳ט) אבל עני במה יקרא שמו לפניך יקרא שמו על שם. בנו כיצד וכו׳ עומד בני ושואל הלכה בבית המדרש אומרים ודבן מי הוא בן איש פלוני עני הוא ונמצאו הרבים מברכים לשמך הגדול בבית המדרש הא למדת שאין הקב׳׳ה נותן בנים לעניים במחשבה שנאמר אל תגזול דל ינו׳ כי ה׳ יריב ריבם ונו׳. ועפ׳׳י דרכנו למדנו שהמאמר מקוטע. ושפיר מייתי קרא דאל תגזול דל ונו׳:

מאמר י׳. צר ק׳ט. יש להוסיף בענין מעלת העסק בתורה הא דירושלמי ריש פאה. ותלמוד תורה כנגד כולם ר׳ ברכיה ור׳ חייא דכפר תחומין. ח׳׳א אפי׳ כל העולם כולו אינו שוה לדבר אחד מן התורה. וח׳׳א אפי׳ כל מצוותיה של תורה אינן שוות לדבר אחד מן התורה. ובירושלמי פסחים פ׳ג ה׳ו. ר׳ אבהו שלח לר׳ חנינה בריה יובי בטיבריה. אתון ואמרין ליה נמל הוא חסר. שלח ומר ליה המבלי אין קברים בקיסרין שלחתיך לטבריא. שבבר נמנו ונמרר בעלית בית ארים בלוד שהתלמוד קודם למעשה. רבנן דקיסרין אמרין הדא דתימר בשיש שם מי שיעשה. אבל אין שם מי שיעשה המעשה קודם ועי׳׳ש:

הוספה ב׳.

בהקדמה בל׳׳א כתבתי שבילקוט מכירי אינו מזכיר את סדר אליהו. ולא היה תחת ידי רק הילקוט מכירי על תהלים והעירני הרב החכם דר׳ נאלדפאדן. במכתבו שכתב להרב מוה׳רם נידעמאנן. כי לא ראינו אינו ראיה אולי מזכירו בספרים אחרים. והנה הראני ריעי עמיתי פראפעסאר דר׳ ביכלער שבילקוט מכירי על ישעיה צר רכ׳ו סי׳ נ׳ה הביא. קרא בנרון ונו׳. סדר אליהו זוטא. קרא בנרון אל תחשוך ר׳׳ש בן חלפתא אומר יש בו לשבח וכו׳. והנה בולו באמת בספ׳ב באליהו זוטא כמו שנדפס בוויניציאה. אלא שבאמת אינם מסדר אליהו אלא שנתוספו עליו. ועכ׳פ היה לבעל הילקוט הזה הסדר כמו שנדפס בוויניציאה:

עוד העירני שהמאמר צר קל׳ג מיכן שמעת קדושת שבת וכו׳ מיכן אמרו שיניהן של איבלי ישראל וכו׳ נמצא לו דומא באותיות דר׳׳ע בסופו באות ש׳ין ושיש לרון מזה על קדמות ואיחור הסדרים. ואפרין נמטייה ליה למר שאם אין ראיה לדבר זכר לדבר איבא לקדמות

ר אדם וגו׳ והצנע לכת עם אלהיך. עשית משפט זה הדין וכו׳. והצנע לכת וגו׳ זו הוצאת המת
בנוסת כלה לחופה. והלא דברים ק״ו ומה דברים שדרכן לעשותן בפרהס״א אמרה תורה הצנע
כת. דברים שדרכן לעשותן בצנעא עאכ״כ. ולמדתי מזה דמה שאמרו במו״ק (ט״ז ע״א) שוב
א נזר רבי שלא ישנו לתלמידים בשוק. מאי דרש חמוקי ירכיך וגו׳ מה ירך בסתר אף ד״ת
סתר. לאו מפי המסורת אמרו שרבי דרש כך. אלא סתמא דגמרא אמרה להאי דרש שנשנה
תנא דבי ר׳ ענן לפרש טעמו של רבי. והנה זה הדרוש הוא לפנינו פ״ז צר פ״ד. אשרי אדם
מעשיו מרובין מחכמתו להד״ה לרגל זו שהיא מונחת במנעל ומוצלת מכל צער ויגון שנ׳ מה
ו פעמיך וגו׳ מה חמוקי ירכיך בסתר אף כל דבר שיעשה אדם בסתר תורה בסתר צדקה
סתר וכו׳. וענין זה מחוקני בהשערתי שקראו בריית׳ דסדר אליהו בשם תנא דבי ר׳ ענן:

למאמר ז׳. צר ע״ח. כתב לי ידידי מעיר ירושלים החכם הנודע בספריו הנחמדים
ר״ה אל עזר הלוי המכונ׳ דר׳ גרינדוט ז״ל. מצאתי בכ״י ילקוט מכירי למשלי לפ׳ כ״ב שהביא
שם במ״ר [אך שם ליתא] וז״ל: אמר אלי׳הו כל מי שאינו אומ׳ דבר בשם אומרו מביא פורענות
לעולם וכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה וכו׳ – ולפי הנראה חסר זה בתנחומא במדבר. –
ב״ד: ונפניתי אליו במכתבי ובקשתיו להעתיק לי הדברים בחיבורין עם מה שלפניהם
ולאחריהם. והוא נענה לי בטובו וכתב וז״ל. המאמר מתחיל בהקדם הציון: במדבר סיני רבה
פ׳ ה׳ו: ההי״ד אל תגול דל כי דל הוא וגו׳ אמרו רבותינו וכו׳ עד והרגתי אתכם בחרב ואח״כ:
וא אל תגול וגו׳ א״ר לוי זה התורמוס [כמו בתנחומא אך הציון תנחומא ליתא] שהוא נכנס עם
פרפרת..... הרי היו לפניו מינין הרבה [כמו בירושלמי ברכות פ״ו ה״ד] ר״י אומר אם
ניתן ממין שבעה..... ר׳ ירמיה בשם ר׳ אבא אומר מברך על תורמוסא א״ר לוי משום
ל תגול דל כי דל הוא. אמר חזקיה [בכתנחומא] ור׳ ירמיה ור׳ חייא בר אבא בשם ר׳ יוחנן
ל מי שאינו אומר דבר בשם אומרו עליו נאמר אל תגול דל כי דל הוא. וצריך אדם כשהוא
ומע דבר לומ׳ בשם אומרו אפי׳ משלישי [של] הלכה דתנינן א״ר נחום הלבלר כך מקובלני
ר׳ מאשיה שקבל מן הזקנים הל״לם מסיני כל מי שאינו אומר דבר בשם אומרו עליו הכתו׳
ומר אל תגול דל כד״ה אמר אליהו כל מי..... (כמו שהבאתי לעיל) מביא גאולה לעולם
נ׳ ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי ועי׳ בן נגאלו שנ׳ ותאמר אסתר וגו׳. ד״א אל תגול כי
ל הוא מדבר בשבטו של לוי..... [במו במדרש שם בקצת שינוים]. עכ״ד: והנה לפנינו
תנחומא במדבר פי׳ אל תכריתו איתא לה הכי א״ר חזקיה אמר ר׳ ירמיה [ור׳ חייא] בר אבא
שם ר׳ יוחנן כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עליו הכתוב אומר אל תגול דל וגו׳ וצריך אדם
ד״ה שומע דבר לומר אותו בשם אומרו אפילו משלישי הלכה ששנו רבותינו אמר ר׳ תנחום
הלבלר מקובל אני מרבי מיאשא שקבל מן הזקנים הלמ״מ כל מי שאינו אומר דבר משל תורה בשם
אומרו שעליו הכתוב אומר אל תגול דל וגו׳. וכל האומר דבר בשם אומרו זוכה שיגאלו ישראל
על ידו ממי אתה למד מאסתר ששמעה הדבר ממרדכי ע״י כן שנגאלו ישראל על ידה הוי אם
אומעת דבר הוי אומר בשם אומרו: והנה בלי ספק שהדברים משובשים. בתנחומא חסר ונקטע
מאמר. אמר אליהו כל מי שאינו אומר דבר בשם אומרו מביא פורענות לעולם. שהוא הרישא.
מנם בהברל הנוסחאות בסיפא וכל האומר דבר בשם אומרו וכו׳. נראה דנוסחת התנחומא
ריפא מנוסחת המכירי. אולם המאמר אחר הלכה למשה מסיני. כל מי שאינו אומר דבר משל
תורה (במכירי ליתא משל תורה) בשם אומרו שעליו (במכירי עליו) הכתוב אומר אל תגול
ל בי דל הוא. אין לו שום ענין. ובעל עץ יוסף נדחק וכתב כל מי שאינו אומר וכו׳ זה חוזר
לרעיל ואינו מדברי ר׳ תנחום וכצ״ל כל מי וכו׳ עליו הכתוב אומר. ואמנם בילקוט איתא לה
בי. א״ר יוחנן (ושאר השמות קיטע) כל מי שאינו אומר דבר בשם אומרו עליו הכתוב אומר
ל תגול דל צריך (בתנחומא וצריך) אדם כשהוא שומע דבר לומר אותו בשם אומרו אפי׳
שלש הלכות ששנו רבותינו א״ר נחום הלבלר מקובל אני מר׳ יאשי׳ה (וברפוס ישן סאלוניקי
ר׳ יאסא) שקבל מן הזקנים הלמ״מ וכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם ממי
תה למד מאסתר ששמעה הדבר ממרדכי ואמרה לאחשורוש שנ׳ ותאמר אסתר למלך
שם מרדכי על ידי כן זכתה שנגאלה (צ״ל שנגאלו וכ״ה ברפוס הנ״ל) ישראל על ידיה.
נוסחא זו נכונה. אלא שנם בילקוט קטועה רישא. אולם המאמר משלישי הלכה ששנו רבותינו
בי (שהניח ידידי של הלכה). או בנוסחת הילקוט משלש הלכות וכו׳ הוא סתום. ובעל עץ
יוסף פי׳ וז״ל. בצ״ל א״ר תנחום (במשנה איתא נחום) הלבלר מקובל אני מר׳ מיאשא שקבל
מאבא (נ״א מאביו) שקבל (מהזונ) [מזונות שקבלו מן הנביאים] כו׳ שכ״ה במשנה פ״ב דפאה
מה למדנו שצריך לומר השמועה בשם אומרו עד השלישי: וזה הפי׳ אינו מסבים עם האבת

קהלה קדושה מערי הישמעאלים (Ismaelia) ראה אחד ושמו ר' אלכסנדר שהיה רוב היום בבי"מ עוסק בתפלתו ועומד בטלית ותפילין וכו' באריכות דברים. ומסיים או אמר ר' אלכסנדרוס באשר שנתפרסם הדבר שהוא רשע גמור הלך והמיר דתו הוא ואשתו ימח שמם וזכרם: מי זיך זה הסיפור. א' אפשר לחשור את בעל קב הישר שהרי כתב מה שהובא במדרש פסיקתא אלא וודאי שהיתה פסיקתא מוויפת לפניו:

שם צד קל"ה הסיפור בריב"ל שהבאתי בצד ל"ב בסנגון אחר קצת:

שם צד קל"ז הסיפור ברשב"י שהבאתי מב"ר פ' נח בצד ל"ח:

שם צד צ"ח סיפור ארוך דוממת הסיפור בתנחומא שהבאתי בקיצור בצד ל'. מעשה בראובן הלבלר שמימיו לא טעם טעם חטא אלא פ"א הלך לבי"הכ בשחרית ומצא אדם יושב במקומו מיד נזף בו וכו'. וכשבא מלאך המות הבירו ר' ראובן וכו' שלחני הקב"ה ליטול את נפש בנך. א"ל למה. א"ל מפני שנופת בעני זה. א"ל אם כך נתחייבתי הנח לו ל' יום עד שאני מבנים את בני אל ארוסתו וישמח בה ואח"כ קח את נפשו וכו'. לאחר כ"ט ימים ששימח את בנו בא אליהו ז"ל וישב לו אצל פתחו של נער מיד נרתע הנער וישב לו. א"ל זקן מפני מה באתה. א"ל בני אני אליהו באתי לבשרך וכו'. א"ל למחר כשאביך עולה לפני התיבה ואתה עומד משמאלו הבט וראה עני א' לובש בגדים צואים סמרטוטין חלוק לו בבוד וכו'. ואח"כ מסופר באריכות איך שבאו אביו וזקנתו לתת נפשם תחת נפשו ולסוף ירדה הבלה מחופתה ובאת לתת נפשה תחת נפשו. מיד נתרחם עליה מלאך המות ונפלה דמעה של רחמים מעין מלאך המות. אמר הקב"ה זה שהוא אכזרי הורג נפשות נתרחם על אלו אני שכתב' בי אל רחום וחנון לא ארחם עליהן וכו'. הרא דכתיב או תשמח בתולה במחול וגו' ר' יהודה אומר בהנים היו וכו': מקור זה הסיפור נעלם לי. אמנם מהסיום שהובירו את ר' יהודה נראה שהיא אגדה עתיקה אם לא נאמר שזה הסיום הוא מוויף:

בסדור בית רחל (עי' אוצר הספרים ערך תפלות ס' תשס"ז) לר' נפתלי בהן נמצא לו פיוט למוצאי שבת שארג בו כל המאמרים בתלמוד שהוזכר בהם אליהו. ואמר בסוף הזמר. איש נזכר שמו בתלמוד ערכן מנין מאה וחמשה פעמים במקום תחנותם: והגני מביא ממנו המאמרים שנעלמו ממני. אמר. איש פסולתא דתמרי זרעין בר קנו ביד ר' בהנא. איש עבבו מלשלוף מסנאי אחריגא במאמר האל לעלמא חריבנא: ובלי ספק שבוון לגמרא דתענית כ"ד ע"ב. רב יהודה חזא הנהו בי תרי וכו' יהוב עיניה והוה כפנא. אמרו ליה רבנן לר' בהנא ברידה דר' נחוניא שמעיה. מר דשביח קמיה ניעשייה דליפוק בפתחא דסמיך לשוקא וכו'. הוא כניפיא אמר להו מאי האי. אמרי ליה אכוספא דתמרי קיימי דקא מזדבן (פרש"י על כלי מלא תמרים או פסולת של תמרים). אמר ש"מ כפנא בעלמא. אמר ליה לשמעיה שלוף לי מסאני. שלף ליה חד מסאנא ואתא מיטרא. כי מטא למשלף אחריגא אתא אליהו ואמר ליה. אמר הקב"ה אי שלפת אחריגא מחריבנא לעלמא: אבל עכ"פ הריבור איש פסולתא דתמרי זרעין וכו' הוא סתום. ואפשר שנוסחא אחרת היתה לו. ובפי' ר' חננאל גרס רב יהודה שלף מסאניה למבע רחמי אמטרא איתחזי ליה חלמא אי שלפת אחריגא מחריב עלמא (ועי' בדקדוקי סופרים):

עוד שם. איש סח לר' אלעזר לך אל האומן ואמור כמה מבושר האי מנא: הנה בזה למעשה המסופר על ר' אלעזר בתענית ב' ס"ה ע"א וע"ב. נודמן לו אדם אחד שהיה מבושר ביותר וכו'. וברש"י שם יש ספרים שכתוב בהן אליהו זכור לטוב והוא נתבזין להוכיחו שלא ירגיל בדבר. ובתו' שם כתבו בשם' דרך ארץ מפרש דאיתי אדם היינו אליהו וכו'. ובגליון שם העירו. אפשר דבנוסחאות שהיו לפני התו' היה כך אבל לפנינו ליתא. ואולי שהנוסחא הראשונה היתה בר"ת נודמן לו א"א. ויש מי שקראו אדם אחד ויש מי שקראו אבא אליהו:

עוד שם. איש אשר נמנע מלהשתעי בדהי האי גברא שנמנע מלשמש מלא עין בביתן; ונעלם ממני לאיזה מאמר כוון:

עוד שם. איש טייעא נזכר כמה פעמים בתלמוד וספרים עליו מבוארים: ועי' לעיל צד ב"ח ובהערה שם ומה שהבאתי שם מהילקוט. אמנם שנזכר כך כמה פעמים נעלם לי: עוד שם. איש פגע בר"י בן קסמא לנסותו לדור ויתן לו בסף וזהב ואדרבמונים: זה הסיפור הוא לפנינו באבות פ"ו מ"ט ולפנינו בתוב ופגע בי אדם אחד. ואולי דעתו שאדם א' הוא אליהו דוממת הא דתענית לעיל. או שהיה בתוב בספרו ופגע בו א"א וכמו שכתבתי לעיל:

לצד ג"א. שם בתבתי "וכמדומני שלא נמצא עוד בתלמוד תנא דבי ר' ענן וכו' (ועי' בהערה צד ס"א). ועכשיו מצאתי בסוכה (מ"ט ע"ב) תנא דבי רב ענן מאי דכתי' חמוקי ירכיך למה נמשלו ד"ת ביתך לומר לך מה ירך בסתר אף ד"ת בסתר. והיינו דא"ר אלעזר הגיד

אמנם שמות המקומות שהוזכרו בספר הם. אלכסנדריה. 151: ארץ ישראל. 66: בבל. 25. 66. 98. (גולה של־) 100. 129: בית אל. 56: בקעת ידים. 151. בית שמש. 58. 59: בית תר (ביתר). 151: נבעת בני בנימין. 56. (פלגש בנבעה) 57: הר סיני. 122: חברון. 56: ירושלים 56. 122: מצרים. 40. 41. 122. 138. 144: פלשתים. 57. 58: פרת. 154: (ברך נדול של) רומי 9. 26. 151: שנער. 129:

סליק.

השמטות ותיקונים והוספות.

צד י', צ"ל דומה לחבירו. שם. במ"ע אות ל"ו יש להוסיף. ועיקר נראה שכל המאמר קטוע ומשובש: צר י"ב. במ"ע אות נ"ו יש להוסיף. ואולי המאמר קטוע. במקרא כתוב ישימו: צד י"ד במ"ע אות ז' יש להוסיף. ובמדרש קהלת פ"א אין זכרון לראשונים. אבל לע"ל הקב"ה עתיד להמנות לו חבורה של צדיקים משלו ומושיבן אצלו בישיבה נדולה וכו'. ואולי יש להגיה כעין זו ועיי' להלן. גם יש להעיר בענין ישיבה נדולה על מאמר לר' יוחנן (פסחים נ"נ ע"ב) בל המטיל מלאי לבים ת"ח זוכה ויושב בישיבה של מעלה וכו': צד ט"ו במ"ע אות י"ד יש להוסיף. בילקוט מלאכי בשינוי קצת ושם נרים מעמידן על רנליהם מאפרן מתחת כפות רנליהם של צדיקים ומביאם לחיי העה"ב וכו': צד ט"ז במ"ע אות כ"ה יש להוסיף. ועיי' ברקדוקי סופרים שהביא מן תיקוני זוהר הנוסחא בדהבא. וז"ל תקונא חמישאה ח"ב. כמה דאוקמוה מארי מתניתין אם ראית ת"ח שחטא ביום אל תהרהר אחריו בלילה דודאי עשה תשובה: צר כ'. צ"ל מאור פנים בתורה שיש בו: צר כ"א. במ"ע אות ז' יש להוסיף. ואיל צ"ל כישראל בב"ח: צר כ"ב צ"ל [שכוני]: צר כ"ח. הראה הקב"ה לאברהם אבינו שני בניו. אולי צ"ל בני בניו: צר כ"ט. צ"ל וטרדתין מן העולם: שם במ"ע אות כ' יש להוסיף. ובשבת פ"ח ע"ב: צר ל"א. צ"ל שתעשה לי ריעים: צר ל"ט. צ"ל ובין שראה דוד: צר מ"א. צ"ל בסוף שיטה ד' (שמות י' ב'): צר מ"ו. צ"ל במ"ע אות ב' ברכות י' ע"ב: צר מ"ט. במ"ע אות ב' יש להוסיף. ולפנינו צריך להגיה זומם רשע ועיי' לעיל צד מ"ה: צר נ"ב. טעות הדפוס וצ"ל מי שהוא משכים: צר נ"ו. צ"ל יניסו רבבה: צר נ"ו. אמרו לא הרג אותן וכו' וכן צר נ"ח אמרו לא הרג אותן וכו'. אולי צ"ל אמור. כמו בצר נ"ו ומי הרג את כל אלה אמור לא הרג וכו'. וכן מסתבר: שם. (שופטים שם) טעות וצ"ל שמואל א' שם: צר נ"ח. פרומה צ"ל פרושה: צר ס"ב. דן אני צ"ל ן אני: צר ע'. יש להוסיף במ"ע אות י"ב וגרסינן בספרי ראה פי' קכ"נ וברכך ה' אלהיך יכול בטל ת"ל בכל אשר תעשה: צר ע"א. פתח אחר צ"ל פתח אחד: צר פ"ח. כשהיו ישראל במדבר וכו'. עפ"י הענין נראה שצ"ל במצרים: צר צ"ב. מה שמחתו בהן לאחר שעת מיתה. נ"ל דצ"ל מה שמחתו בהן. לאחר שעה מיתה וכו': שם במ"ע אות כ"א. עכשיו מצאתי בס' המעשיות שהוציא הרב החכם דר' מ' נאסטער בעיר ראמסנאטע תרנ"ו בצד ק"מ. שמעון ביר' עבר סעודת משתה וקרא לכל רבנן ואינשי למקרי לבר קפרא אול וכתב על תרעיה אחר שמחתו מות ומה יתרון לשמחתו וכו'. שוב ראיתי בויקרא רבה ר"ש ברבי נסיב איתתא צוח ר' לכל רבנן ולא צוח לבר קפרא כתב ליה על תרע ביתיה ואחר שמחתך אתה מאית מה יתרון לשמחתך. והוא נ"כ בקהלת רבה פ"א ושם איתא אחר כל שמחתך מות מה יתרון לשמחתך. ועיי' נדרים נ' ע"ב וג"א ע"א. ואולי שמקור המאמר הוא לבר קפרא. אמנם אין הכרח אלא שבבר היה מפורסם להם: צר ק"א. צ"ל וישבות המן ממחרת (שם ה' י"ב): צר ק"ב. במ"ע אות פ"ו צ"ל בסנהדרין מ"נ: צר ק"ד. צ"ל רם ונשא וגו' (ישעיה נ"ז ט"ו): צר ק"ו. במ"ע אות ק"א יש להוסיף. ועז' דרש לא תלך רכיל: צר ק"ו. לעלם צ"ל לעולם: צר קי"נ. במ"ע אות ב' צ"ל ועיי' לקמן פכ"ה: צר קט"ו. במ"ע אות י"ז יש להוסיף. בפסקי התוספות מגילה פ"א סי' כ"נ כתבו. אשורית לשון הקדש ולא עברית. ומה שקורין ללה"ק עברית. משום אברהם אבינו שסיפר לשון עברי והיא לה"ק. ונמסר לאשור שיצא מעצת הפלנה. ולפ"ז למדה אברהם מאשור. אמנם גם לאלו הדברים נעלם לי המקור ועיי' לעיל צר ק"ל בהערה: צר קי"ז בר"ה העטופים. עיי' להלן בסדר אליהו זוטא פ"ד צר ק"פ. ויראה שצריך להגיה כאן. שילמדו אותה מתוך הצער וכו' ובקבלה הוא אומר מי הקדמני: צר קכ"א. במ"ע אות ב' צ"ל ובירושלמי שביעית. ויש להוסיף. והא דלעקל וכו' נמצא לר' יוחנן בן זכאי שאמר בן לאספסיאנוס. איכה רבה פ"א: צר קכ"ח. במ"ע אות ח' צריך להוסיף. במקרא כתוב היה דבר ה' אל אברם: צר קל"נ. במ"ע אות י"ח צריך להוסיף. ועיי' בראב"ע: צר קל"ד. בזורות צ"ל נזירות: צר קל"ה. בסוף. צ"ל מיכן ואילך: צר קל"ז. כל חעושה צ"ל העושה:

89, 90, 94, 96, 107, 113, 127. (בתר בית) 141. (מלכות בית) 157, 169, 170, 176, 177, 184, 190;
דניאל וחביריו. 85; דתן ואבירם. 106, 107;
הבל. 174; המן. 115, 125. הושע בן אלה מלך ישראל. 188; הושע בן בארי. 33, 186, 187;
זבולון. 50, 51, 59; זכרי עיי ישרשיה; זכריה בן ירבעם בן יואש בן יהואחז בן יהוא. 88;
זלפה 138;
חיאל בית האלי. 185; חבקוק הנביא. 193; חני הנביא. 169; (חבורתו של) חזקיה. 36,
(מלך יהודה) 46, 47, 48, 83, 88; חנה 99; חנוך מתושלח למך נח. 80; חנניה בן עזור ואחאב
בן קוליה וצדקיה בן מעשיה. 149; חנניה מישאל ועוריה. 131, 155;
יאשיהו מלך יהודה. 26; יבין מלך כנען. 185; יהוא בן נמשי. 22, 184, 186; יהודה 35,
(שבטו של) 60, 131, (ערי שבטו) 154. (שבט יהודה ובנימין) 188; יהואחז בן יהוא. 184; יהויקים
מלך יהודה 85; יהושע. 10 (חבורתו של) 36, 50, 56, 57, 59, 85, 86, 88, 101, 102, 103, 184, 195;
יהושע וכלב. 144, 145; יהושע הכהן הגדול. 20; יהושפט מלך יהודה. 14, 50, 177; יואב 61, 130;
יאל בן פתואל. 33; יואש מלך יהודה. 177; יואש בן יהואחז 184; יורם בן אחאב 39; יוכבד. 157;
יוסף. 29, 35, 65. (הצדיק) 85, 104, 126, 131; יחוקאל בן בוזי. 14, 23, 24, 34, 159; יעבץ. 14, 30, 31;
יעל (אשת חבר הקני) 51, 58; יעקב אבינו. 29, 30, 33, 35, 65, (זרעו של) 69, 99, 104, 105, 114,
(לשון בית) 123, 126, 129, 131, 132, 138, 169, 170, 180, 192, 194, ועיי אברהם; יערשיה ואליה
וזכרי בני ירוחם. 97; יפת (מלכות יון). 114; יפתח הגלעדי. 55, 56; יצחק. 35, (עקדת) 36, 99,
114, 125, 128, 131, 169, 170, 177, 192, ועיי אברהם; ירבעם אחז ומנשה. 11; ירבעם אחאב את
ומנשה. 16; ירבעם בן נבט. 125, 130, 184, 188; ירבעם בן יואש. 88, 184; ירמיה. 38, 188;
ישמעאל. 65, 174; ישעיה בן אמוץ. 46, 47, 82, 83, 94, 135, 187; ישששכר. 51, (שבטו של) 60;
יתרו. 30, 83;
כורש. 114; כושן רשעתים. 57, 185; כלב. 144, 145, ועיי יהושע;
לאה. 97, 148, (זרעה של) 199, ועיי שרה; (שבט) לוי. 173; לוטן עיי תמנע; למך. 174;
לפידות (ברק מיכאל) 48;
מיכה (פסלו). 130; מיכל (אשת דוד) 159; מישע מלך מואב. 49; מנוח. 60; מנשה (בן
חזקיה) 47, 48, 111, (דורו של) 162, 163, 188, 189; מקושש עצים. 130; מראדך. 47, 115, 125;
מרדכי. 3; מרים עיי משה; משה. 17, (צדיק) 18, 19, 30, 32, 33, (חבורתו של) 36, 41, 43, 44,
50, 57, 59, 62, 65, (סיעתו של) 95, 101, 102, (רבינו) 112, 117, (דורו של) 123, 129, 132, 142,
(הצדיק) 144, 146, 148, 169, 170, 178, 180, (רבינו) 182, 183, 191, 193, (רבינו) 199; משה אבי
חכמה אבי נביאים. 21, 33, 68, 83, 85, 128, 194; משה חכם חכמים גדול נדולים ואבי הנביאים. 68;
משה ואהרן. 65, 106, 116, 145; משה ואהרן ומרים. 60, 177; משה ואהרן נדב ואביהוא. 193;
נבוכדנצר. 5, 24, 85, 114, 115, 125, 154, 158, 192; נבל הכרמלי 109, 170, (עידי)
נבות. 130; נדב עיי משה; נח. 35, 141, 162, 190; נמרוד. 27; נפתלי. 50, 51, 59; נתן הנביא. 69;
(מלך) סדום. 128; סיחון ועוג. 10; סנחריב. 44, 45, 46, 114, 191;
עבדון בן הלל. 86; עגלון מלך מואב. 185; עובדיה. 125, (ביתו של) 125; עוג עיי
סיחון; עוזיהו מלך יהודה. 186; עזה (בארון). 157; עזרא (חבורתו) 36; עכן בן זרח. 102, 130;
(בני) עלי. 55, 177; עמום הנביא. 32, 33, 88, 184; עמלק. 125, 126, 134, 159; עמרם בן קהת
(חבירתו). 36, 157, 177; עמרי שר צבא מלך ישראל. 49; עשו. 65, (מלכות רומי) 114, (זרעו של)
124, 125, (הרשע) 125, 155, 174; עתליה. 177;
פוטיפר. 126, 131; פלטי בן ליש. 159; פנחס בן אלעזר. 48, 55, 56, 57, 59, 190; פרעה
מלך מצרים. 40, 41, 43, 44, 158, 191; פרעה נכה. 26;
צדקיה בן מעשיה. עיי חנניה בן עזור; צדקיהו מלך יהודה. 188;
קין. 174;
רבקה. 99, עיי שרה; רחל. 97, 99, 148, 199, (זרעה של) 199, עיי שרה;
שאול המלך. 60, 159; שלמה. 14, 84, (סיעתו של) 95, 169, 170, עיי דוד; שלמנאסר
מלך אשור. 188; שם (בן נח). 114, 141, 142 (הגדול) 174; שמואל הנביא. 48, 50, 86, 87, 99, 159;
שמשון. 130; (בני) שעיר. 174; שרה 28 שרה רבקה רחל ולאה. 138;
(אחות לוטן) תמנע. 175; תרח. 27, 28; עשרה דורות אדם שת אנוש קינן מהללאל
ירד חנוך מתושלח למך נח. 80;

משלי. ב. ו 85. ג. ט 134. יא. יב 191. טו 95. טז 30. 84. יח 3. 31. 53. 170. לג 80. ד. ח 171. ח. ט 84. ו. כג 17. ח. כב 71. 160. 171. כו * 11. ל 160. ט. ה 196. ז 109. י. א 93. ב 53. יב * 16. יא. ד 170. י * 109. כו 137. יב. י 111. כו 193. יג. כד 93. כה 114. יד. א 49. ד 121. טו. א 104. כה 125. טז. א 121. ה 159. ח 170. כו 62. יז. י 103. יח. א 106. כב 92. יט. ג 176. טז 67. יז 181. כ. ה 38. ג 196. כא. יד 53. כב. כב. כג 99. כט 80. כג. ב 133. כא 64 196. כט 79. כד. יז 109. כה 17. כה. ח 105. ט 106. יז 103. כו. ד. ה 72. כז. יא 27. יב 67. כח. ח 73. ט 68. ל. ז ח. ט 14. כא. כב 103. לב * 64; ובפנים בטעות וצ"ל 16 משלי י' י"ב:

איוב. ה. ז 62. כד. כה 78. יב. י 104. יט. כט 158. כ. כא 91. כא. יד 74. 158. 190. כד. ז * 158. 190. יח 158. כה. ב 84. 157. כז. יז * 109. לד. י 40. יא. י * 175. מא. ג 117. 180; ובפנים בטעות וצ"ל 109 איוב כ"ז י"ז:

שיר השירים. א. ב 37. ד 31. 32. 33. ו 143. 149. יב 178. 179. ב. טו 43. ג. ו 106. יא 84. 85. ד. ט 29. יא 153. ה. א. ב 32. א 129. ב 86. ט 153. יא. טז 152. ו. יא 93. ז. ב 84. ג 127. ז 26. 197. יד 36. ח. ז 141. יג 82. 117. יד 116:

רות. ג. יג 131; איכה. א. ב 154. 164. טו 26. ב. ט 151. יג * 131. יז 7. יט 89. 98. 104. 105. 110. 112. 115. 117. 118. ג. כג 94. כו 107. לח 176. ד. ד 149. יט 150. ה. י. יא 122; ובפנים בטעות וצ"ל 110 איכה ב' י"ט. 176 ג' ל"ח:

קהלת. א. ז 195. טו 77. ד. יב * 15. יג 98. 160. ה. ה 189. ז. יד 67. ט. ז 4. יח 39. י. ח 67. יא 62. יא. ג 16. י * 169. יב. יג 196; ובפנים בטעות וצ"ל 189 קהלת ה' ה':

אסתר. ד. יא. יד. טו. יז 3; דניאל. ב. יט * 85. כא * 84. 85. כב * 85. ח. יב 95. ט. ט * 112. יא 96; נחמיה. יב. מג * 94:

דברי הימים א'. א. א ער ד 80. ד. י * 31. ח. כו 97. כא. יא. יג. טז 39. כט. ט * 94:

דברי הימים ב'. ז. ג * 95. כ. לו 77. לג. יג * 188:

לעיל במאמר ה' (צר 59) ערכתי הלשונות למקומותן שנאמרו בזה הספר בסנגון שנו חכמים במשנה. שנו חכמים. מיכן אמרו. אמרו. וסדרתי שם 60 נ"ב שמות התנאים ושאר השמות שנמצאו בדברי חכמינו ז"ל ונזכרו לפנינו; והמעשיות ערכתים לעיל במאמר ד' 28—32 והשלמתים בסוף מאמר י' 117. ושם ערכתי נ"ב כל המשלים שהשתמש בהם בעל הספר:

ואוסיף כאן מפתח לשמות שנזכרו בכתבי הקדש למקומותם בזה הספר בסדר אלפא ביתא:

אברהם יצחק ויעקב. 9. 14. 36. 43. 60. 63. 123. 124. 127. 141. 142. 180. 184; אברהם. 27. 28. 29. 35. 45. 59. 60. 65. 99. 114. 115. 116. 128. 131. 138. 146. 169. 174. 190. 192. 194; אביהוא עיי' משה; אבימלך מלך פלשתים 45; אבירם עיי' דתן; אבנר. 61; אבצן מבית לחם. 86; אבשלום. 130; אגג. 115. 117. 125; אדום. 126; אדם. 3. 25. 81 (הראשון). 136. 164. 190; אהרן. 41. 63. 68. 112 (חסיד). 128. 136 (כהן גדול). 141 (כתר בית"). 157. 169. 170. 173 (בני"). 180. ועיי' משה; אוריה החתי. 16; אחאב בן עמרי. 49. 50. 58. 98. 125. 130. 177. 185. 186. ועיי' ירבעם; אחאב בן קוליה עיי' חנניה; אחז מלך יהודה. 187. ועיי' ירבעם; אחזיהו מלך יהודה 197; אחימלך בן אחיטוב. 60; אחיתופל הגילוני. 107. 157; איובל. 49. 58; איוב עיי' אליפז; איתמר בן אהרן. 57; אליהוא בן ברכאל. עיי' אליפז; אליה. עיי' יערשיה; אליהו. 14. 22. 23 (הנביא). 87. 96. 97 (התשבי). 185. 186. (אבא"). 197. 199; אליעזר (בן משה) 30; אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליהוא בן ברכאל הבוזי איוב מארץ עוץ ובלעם בן בעור. 142. 192; אליפז התימני 125. 126; אלישע (בן שפט). 14. 22. 23. 39. 87. 173. 186; אלעזר בן אהרן. 57; אלקנה. 47. 48; אמורי. 10; אמציה כהן בית אל. 88. 184; אנשי בית שמש. 58. 59; אנשי מבול. 158; אנשי מגדל. 158; אנשי מדבר. 159; אנשי סדום. 158; אסף. 147. 150. 151; אסתר. 3; (בני) אפרים. 55; אשר. 52; אשור. 114:

בועז בן שלמון. 131. 178; בלדד השוחי עיי' אליפז; בלהה. 138; בלעם בן בעור ובלק בן צפור. 141; בלעם בן בעור. 115. 116. 191. ועיי' אליפז; בלק בן צפור. 115. 116. 142. ועיי' בלעם; בניטין. 110. (נבעת בני") 56. 59. ועיי' יהודה; בן ישראלית. 130; ברק בן אבינועם. 50. 51. 52. 58;

גד החוזה. 39; גדעון. 60. ("בן יואש) 86; גוג. 5. 15. 24; גרשום (בן משה). 30;

דואג האדומי. 107. 157; דבורה. 48. 50. 50. 51. 52. 53. 58; דוד ושלמה 178; דוד. 7. 8. 10. 12. 15. 32. (חבורתו של") 36. ("המלך) 39. (בית") 53. 60. 67. ("מלך ישראל)

יחזקאל. א. א, ב. ג. ד 34. כב 161. כו 160. ה. י 131. ח. י 24. יב * 108. י. יד * 161. טז. ז. ח 138. ח 139. יח. ו * 76. יח * 75. כ 112. כג * 189. לב 189. כ. יד 34. לב * 159. לח 194. כא. כב * 150. 153 (ועיי' במ"ע). כב. ב 23. כג. ה. ד 49. לג. ז. ח. ט 56. יא 189. לב 23. לה. ו. י * 126. לו. כה 105. כו 19. לז. א. ב 24. ט 24. יא ** 24. לח. כג 24. לט. יז 25. מג. יא * 34. מה. ט 28. מז. יב 91. 93: ובפנים בטעות וצ"ל 56 יחזקאל ז' ח' ט':

הושע. א. ב. ג. ד 187. ב. א. כב 187. ג. א 51. ד. ב * 64. ג *. ד. ה 65. ה. טו * 110. ו. א. ב 29. ג 195. ד 88. ו 38. ז. א * 125. יג 176. ח. י 22. ט. י 138. 175. י. יב 68. 167. 170. יא. ט * 88. 127. 191. י. יא 195. יב. ז * 93. יד. ב. ג. ד 189. י 32: ואשר נדפס בטעות וצ"ל 138 הושע ט' י': 189 י"ד ב' ער ה':

יואל. ב. יב 71. טז * 112. יז. יט 113. כ 20. כה 113. 196. כו 114. 196. כז * 115. ג. א. ב 19. ה * 91: ובפנים בטעות וצ"ל 196 יואל ב' כה:

עמוס. ב. ט * 12. ג. ב 76. ז 93. 124. ד. יג 62. ז. א עד ו 33. י. יא 88. 184. ח. ז 77. יא * 118 137. יד 16. ט. ט * 25. י. יא 23:

עובדיה. ב. ד. י 126. יז 197. יח 126: יונה. ד. יא 112:

מיכה. א. ה 96. 168. ב. ב 131. יג 71. 149. ג. ג * ד 134. ד. י 129. ה. יד * 5. ו. ז. ח * 143. ז. ט 192. יח 4. 103: נחום. א. ב 40. 44 ט. יא * 44:

חבקוק. ב. ג 63. ה * 79. 80. ג. ב 194. ג 119. ו 173: צפניה. א. יב. יג 108. ג. ה * 175. ט 121. טו 96. כ 118: חגי. ב. ח 85:

זכריה. א. טו 5. ב. ג 96. ח. ט 88. יב * 148. יד 96. ג. א. ב * 20. ד. י * 5. 152. ה. ד * 132. ט י * 129. ה. ד 83. יג * 86. יז 176. ט. יב 196. י. א 31. יא. ב * 149. יב. ג 40. יד. א. ב. ג 5. ד * 152. ה 165. ז 8. יב * 81. 88. יז * 81: ונדפס בפנים בטעות וצ"ל 81 וכריה י"ד י"ז. 152 י"ד ד':

מלאכי. א. ב. ג 140. ד 126. ה 68. ו * 136. ב. ה 13. ו 170. 180. י. יא. יב 177. יד 92. יז 188. ג. ג 100. ה 132. ו 25. יב 113. טז 152. יח 88. 189. יט 111. כ 26. כא * 15. כב 33. כג. כד 169:

תהלים. א. א 171. ד 107. ב. א ער ד 62. ג. ח 107. ד. ח 97. ה. ד 4. ה 99. ז. ז ער יא 127. ח. ה ער ט 162. ט. יח 192. יב. ד 107. ז 105. 190. יד. א 128. טו. ב 65. טז. ו 173. יז. יד 22. 87. יח. כו *. כז 176. לא 35. 69. יט. א. ב 9. ג 10. ח 23. ה. ט 195. כב. ד * ה 83. 133. כה. ו 112. יד 93. 124. כב 53. כו. ד. ה. ו. ז. ח. ט 59. כז. ד 102. כח. יג 96. לא. ו 8. 104. כ 120. לב. ו 97 ז 94. יא 94. 95. לג. ה 53. ו 103. 152. לד. יא 168. לה. ו 77. י 20. לו. ז 65. 59. לז. ג 90. י 45. 49. יב. יג 45. 62. יג 49. יז 77. כה. ** 26. 168. לב 49 (ויראה שהיא טעות וצ"ל המקרא יב. ותחת צופה רשע צ"ל זומם רשע כדלעיל 45). לה 45. לה. לו 49. מא. ב 169. מד. טו ער כז 123. ג. יא. יב. יג 143. כג 137. נא. ו 7. יט 104. נב. ג ער ז 107. נה. יט 52. 53. סח. ז 138. יג * 21. יח 119. 193. לו 147. 150. סט. לב 35. לד 20. עב. א 170. יז 160. עג. ט 106. עה. מד * 40. מח 42. עט. א 150. ב 126. א. ב 147. ג 151. פב. ו. ז 130. 179. פג. ב 154. פה. יב 95. 170. פט. ב 89. ג 144. צ. א 65. ד 7. צא. א 137. יא 100. 155. טו 89. צב. א 7. ו 10. צג. ב 160. צד. א 5. 44. ז 108. צז. ב 170. קא. ה 159. קב. א 28 98. י 8. יח 20. 183. קד. יב 41. קו. ב 67. ג 169 171. כב 33. 148. קי. א 20. ד 94. קיא. ד. ה 141. י 196. קיב. ה 133. י 121. קיג. ז 21. ט 21. 22. 153. קטו. ה. ו 148. קטז. ד 113. ה. ה 144. קיח. יח 95. קיט' א 35. 69. סב 96. עב 16. צב 137. קם 39. קכ. ד 108. קכא. ד 100. 123. ה 100. 155. קכב. ח 109. קכד. ז ח * 44. קכז. א 104. ד 29. קכח. א. ב 21. ב 26. 136. 107. ג 92. קל. א 38. 99. ח 53. קלב. ה. ה * 113. יא 39. יג. יד 92. קלג. א 68. קלו. כה 70. 84. קלז. א ער ו 149. ה. ו 85. קלט. טו 4. 39. קמ. ט 124. קמה. ט 112. קמז. ט 70. קמט. ה 95. ו 19: ואשר נדפס בפנים בטעות צ"ל 42 תהלים ע"ח מ"ח. 49 שם י"ב. 70 קל"ו כה. קמ"ז ט'. 90 כ"ב ג' עד ו'. 97 ל"ב ו'. 120 ל"א ב'. 123 קכ"א ד'. 133 ק"ב ה'. 144 פ"ט ג'. 148 קט"ז ה' ו':

אל א'. א. א, ג 47, כב 37, ב, ח * 21, 181, מז * ל 57, לג 53, לה 57, לו 177, ג. יד * 108, ד. נ, ד, ח, ט 57, ה. ג 57, ז, ח 86, ט, י * 87, יב. כב 87, כג 86, 87, יד. כד 83, לח 90, טו. ג. יד, טו, כ * 159, כב. ב 181, 182, כה. י. יא 170, לח 109, 170, לט 109; ונסמן בפנים בטעות וצ"ל. 53 ש"א ב' ל"ג. 83 ש"א י"ד כ"ד. 170 ש"א כ"ה י"ז;

אל ב'. ב. יד, טו, טז 61, ו, ב 157, ז, ד, ה, ו * 89, יח 89, 90, יט, כ 90, כב 157, כג * 124, ח. טו 170, טז. כג 107, יז, כג * 157, כ. יט 100, כב. ג. ד, ה, ו 90, כח 176, כג. א * 8, ב 8, 167, 198, ג 199, ג. ד * 8, ה 13, ז 14, ח * 15, כד. טו *. טז 39;

ים א'. א. א 39, יא. טז 54, יג. יח כ ** 61, טו. ה 16, טז. כד 49, לד 185, יז. א * 185, יג 97, יח. א 186, ג 125, 126, לב * לו ער מ 87, יט. ה ער יד 186, טו. טז 22 186, יט ** כא 23, כ. יג. יד. טו * 49, כט * 89, כא. כה 49, כב. מה 177;

ים ב'. ב. יא 23, ג. ד * 49, כז 50, ד. מב 173, י. ל 184, יא. א 177, יד. כה * 88, 184, כו. כז 88, 184, יז. ב. ג 188, יח. לה * 74, 158, 191, יט. כד 45, לה 44, 88, 158, 192, לז 45, כ. ד. ה **. ח. ט. י. יא * 47, יז * 47, כה. ט 148; ובטעות נדפסו וצ"ל 23 מ"ב ב' י"א. 148 מ"ב כ"ה ט';

יה. ב. יט ער כב 163, ג. י. יא 157, ד. ג 164, ה. ז 63, יד 108, טז 170, כה 65, ו. ג 194, ח. ט. י 82, יא 83, ז. יא. יג * 188, ח. טז 187, ט. יז 111, ט. טז 64, י. ב 53, יד * 44, יא. ט 70, יב. א. ב 192, ג 54, יג. ט * 111, ט 108, יג * 74, 158, יד. יד. טו 192, טו. טז 158, יט 24, טו. ג 115, יח. ז 91, יט. א 40, ט 196, יא. יד 40, כג. כה 194, כא. יא. יב 155, יב. יג. יד 156, כב. א ער ה 154, ד 189, ה 155, יג * 128, 167, 198, יד * 128, 198, כד. כא 20, כה. ג 93, ח 21, כו. ד 90, מ 74, יט 22, כח. ט 29, י. יג 20, יד. טו. כב 61, כט. יג 134, טז 108, יט 181, כב 194, ל. כו 26, לג 160, לב. ו 128, ח * 83, ט 19, יז 171, כ 8, 167, 198, לג. ו 70, ז 21, יד. טז 26, טו. טז. יז 171, יז 68, יח 118, כב 114, לה. ו 121, י 179, לז. טו' 46, לח. א 46, ב 47, לט. א. ב. ג. ד ** 47, ט. א. ב 88, י 117, 88, יא. יב 195, יד 160, כב 161, כט 84, לא 97, מא. ב 28, טז * 109, יז 121, 181, מב. ה 103, ז 82, 103, ח 100, יב 12, טו. יח 69, כא 95, מג. ב * 26, ח ** 82, י 130, יב 131, יד 189, יח 4, כא 89, מד. ג. ה 105, כא. כב 5, 32, כג 5, מה. יב * 21, יח 175, יט 11, כא 130, מו. ד * 189, ט * 130, מח. י * 133, 181, יא 112, יג 152, 160, 161, מט. ג 89, 140, ז * 78, 199, ט 138, טו 85, 149, כג 81, ג. ב 182, ד 196, ד ער ז * 94, י 156, נא. ה 137, יג 25, נב. ה 150, נג. י 38, יא * 63, 136, נד. א 97, ג 199, ו 92, יד 144, יז 136, נה. א 8, 105, 167, נו. א 157, 171, ב 134, ג. ד. ה 146 ה. ה 131, יב * 128, 167, 198, נז. א 167, 198, א. ב 128, ב * 11, 24, 133, טו * 104, נח. ז * 135, 136, 137, 138, 139, ח 95, 139, ט 78, יא 139, יג * 133, יד. 130, 139, נט. א 152, ב 104, טו 53, טו (עיי' במ"ע) 57, כא 14, סא. ה. ו 121, ז 196, ט 199, סב. ב 131, ו. ז * 104, ח 130, סג. ג 26, ז. ח. ט 89, יא * 19, טו 172, סד. א וכו' 156, ג * 120, סה. יג. יד 26, טו 121, יז * 4, 83, יח 92, כב. כג 97, סו. א * 188, ב 4, יא 112, יד 67, טז 6, יט 140, כ 81, כב 86, 178, כד 194; ובפנים בטעות וצ"ל 44 ישעיה י' י"ד. 95 נ"ח ח'. 131 מ"נ י"ב. 160 ל' ל"נ. 189 מ"נ י"ד;

יה. ב. ב 124, ג 71, 188, ב. ג 85, לד 111, 191, ג. א 52, יב 38, כב 94, ד. ב 148, ה. א 115, ז. כא 38, ח. יד 154, כג 87, ט. ו * 100, יא. יב. 96, 168, יז 154, י. י 39, כ 148, 149, יא. טז 93, יב. ה 188, ח 57, יג. טז 12, יז * 159, יד. כא * 150, טז. יד * 196, יז. ז. ח 91, ח * 93, י * 176, יב 160, כא. יב * 53, כב. י 8, כג. ז *. ח * 196, כח 59, כט 23, כט. כג 132, לא. ב 31, 71, 961, ז * 69, 70, י 67, יא 97, יב 131, יד. טו. טז 148, יח 37, לב 105, לה. לו * 52, לב. יט 40, 44, לג. כה 105, לט. ג * 148, מז. ב 114, מח. י 80, מט. טו. טז 126, נ. יב * 5, נא. לד 131, נב. יג * 148; ובפנים בטעות וצ"ל 38 ירמיה נ' י"ב. 93 י"א. ט"ו. 148 נ"ב י"ג;

126, ט 131, מא, לט 85, מב, טו 131, מג, טז 131, מד, ח 131, מז, יד 131, כח 30, מט, יב 195, כג, כד 104, ג, יט 131, הערה בפנים נסמן בטעות בצד 131, וצ"ל בראשית ל"ז י"ג:

שמות. א, טו, יז, כב 43, ב, יג 107, יד 106, כא 83, ג, ד 34, ה 90, י * 102, ד, יד * 68, כב 96, ה, ב 74, 158, 191, ב 106, ו, ו, ז, ח, 119, כו 106, ז, יא, כח, כט 41, ח, ב 41, ז 30, יג, כ, כא 42, ט, ג, כה, כו 42, י, ב 41, טו 42, כג 43, יב, ג 34, מח * 121, יג, כא 60, 144, יד, ב, ה, טו 44, לא 129, טו, א, ב, ג 44, ד 191, א 44, יז 180, יח 152, כו 135, טז, ה 131, יב 197, ב 107, לג * 129, יז, ח 126, יב 10, 167, 198, יד 10, 126, טז 126, יח, ב, ג 30, יט, ו 179, י 72, 101, טו 101, טז, יט 120, כ, כולא עשרת הדברות 130, א, ב 127, 129, ב 19, 164, ב עד ח 132, ג 152, ג עד ו 141, ה 21, 22, ח 133, ח עד טו 134, יב עד יז 74, 135, יג עד יז 127, יח, יט, כ 120, כד 173, כא, ב 19, א, ב, ג 120, ו 37, ז * 121, ח * 121, 122, י, יא * 121, יח * יט, ב * כב * כג, כד, כה 122, כב, ח 146, 147, יט 152, ב 106, 146, כא, כב, כג 144, 153, כג, א 146, ז 176, יז 15, 81, יט 19, ב 100, 118, 119, 155, כד, א עד ח 85, ה 52, ז 85, 159, 179, יא 52, יז 193, כה, ח 148, ל, יז עד ב 72, לד 62, לא, יד 133, לב, ו 61, י * 17, 103, יא עד יד 17, 180, טז 179, ב, בו, בז, בח 17, לה 180, לג, א * עי' במ"ע 88, 184, ו 179, ז 148, 180, ח, ט, י 86, יא * 180, יב 183, יג 183, 191, טז 127, יח 142, 183, יט 183, לד, ה, ו, ז 183, ו 3, 112, ט 183, יד 152, כד * 131, לה 18, לה, כא, כב 86, לו, 43, ואשר נסמנו בפנים בטעות, צד 41 צ"ל ולמעך תספר וגו' (שמות י' י"ב), 135 שמות ט"ז כ"ו, 183 שם ט', 198 שמות י"ז י"ב:

ויקרא. א, א 33, 142, 191, א, ב 34, ב 35, ה, ט, יא, יג 36, ב, ה * 372, יד 173, ג, יז 73, ד, כב 28, ו, ב 38, ו 6, יח * 38, ז, א 38, יא * 38, כה, כו 73, ט, כד 95, י, ג 153, יא, מד 72, טו, א, ב 78, ג 79, טז 78, יט, כה 79, כח 76, יז, יד 73, יח, יז 75, יז 76, יט, א, ב * 72, ג 134, יג 75, 112, טז 106, יז 109, כב, כח 153, כה, לה * 112, נה 100, כו, ג 171, ג עד יג 95, ו 131, 171, ח, 16, 56, יד עד מד 96, ט, יז 130, 131, לד 130, ואשר נסמנו בטעות בפנים צ"ל, 73, י"ז י"ד, 173, ב' י"ד:

במדבר. ו, כד, כה, כו 157, ז, ט 157, יא, ח, יב 60, טז 112, יג, ב 144, לב לג * 145, יד א 145, ה עד י 145, יא עד ב 144, יח 98, לט 145, 146, מ, מג 145, טו, ב, ג, ד, טו, טז 146, לב, לח 132, טז, טו 83, כז 106, לג 77, יז, ה 117, יח, לב * 67, יד 95, כא, ה 159, יח 60, יט * 179, כב, ה, ו 142, ב, כא *, כב 142, לט 116, כג, א 142, ד 142, 191, ו, ח, י * 116, כד, ד 142, ה 116, ו, ז 117, טז 143, 191, ב 126, כא 30, כו, ט 106, 107, כח, ד 143, לב, י 130, לה, ו * 82, כג, כד, כה 147; ואשר נסמנו בפנים בטעות צ"ל, 77 במדבר ט"ו לג, 142 במדבר שם ט"ז, 145 שם ל"ב ולי"ג, 191 במדבר כ"ד ט"ו:

דברים. א, כב 144, ב, כה 10, ד, ז 113, ט 115, טו 6, כד 6, 46, לא 144, לט 151, ה, יט 129, כח 142, ל * 157, ו, ד, ה 140, יג 134, כה 171, ז, ו, ח 140, טו 94, כו * 159, ח, ה 96, יב 64, י, יד 172, יז 6, 96, 108, 151, יט 146, יא, טו, יז 185, יב, כג 73, יד, א 96, כא 19, כו 172, כט 70, טו, יב 19, יד, יח * 120, יט, יז * 146, יח 50, יט 147, כ, א 50, כא, יא, טו 177, כב, ז 170, כד, יג 95, טז 112, כה, יט 126, כו, טו 95, יז, יח 152, יח 159, כח, ט 135, י 26, 198, מה, נא 137, כט, יח, יט 72, ל, יד 97, 137, 196, ב 30, 170, לא, יב 112, לב, ד 35, 175, ו 112, ט 173, יא 119, יג 43, ל * 56, לט 130, לג, ב 149, 192, כא 170, כד כה, כו 52, כח 32, כט 33, לד, ד * 88, ז, י 18, ובפנים נדפס בטעות וצ"ל 142 דברים ה' כ"ח, 172 דברים י"ד כ"ו:

יהושע. א, ח 4, 195, יא 101, ג, ה 101, ה, יב 100 (בפנים חסר ולא נסמן), טו 102, ז, ו, ז, ט, י, יא 102, יט, כ, כא 103, י, יב, יג 10, כב, ו 86, כד, טו, טז 86, יט * 103:

שופטים. ג, א * 150, ד, ד 48, ה, ה, ו * 50, ח ט * 51, ה, א, 51, א, ב 52, ג 54, ד, ה, 125, ח * 55, 58, ט 58, י * 53, 58, יא 54, לא 78, 193, ו, א, ב 58, ג * 58, ד 134, ה *, ו, יב, יג 58, יז, יח, יט 60, יט 58, ח, ל * 86, י, ז, טז 185, יב, ו * 56, ט, יב, יד 86, יג, טז 60, יח, ל 28:

הספר. ובכל המקראות שאינם בספר כמו שהם במקרא ציינתים בכוכב כזה * ואם התרגום מסבים עם הספר ציינתים בכפל הכוכב כזה **:[1]

בראשית. א. א 164, כז 154, לא 160, ב. א 161, ז 173, ח 160, יח 51, ג. יח. יט 164, כא 136, כד 3, 164, ו. יא. יב 190, יח * 162, ז. א 81, 162, 174, ח. טז 162, כ 35, בא 152, יא. א 74, 158, 190, ד. ז. ח. ט 158, לא 28, יב. א 138, ה 28, יג. ז 192, יג 74, 158, יד. יד. טו 28, יט 29, כא. בב 128, בג. כד 128, 131, טו. א * 128, ז 27, ח 65, 174, יח. נ *. ח 59, יט 170, יט. ט 158, כא. יב. מז 45, כב. א. ב 45, כג. ו 28, כד. א 29, ב 54, לה 192, נח 138, כה. בז 29, 32, 132, כו. ה 35, יב 170, ב 192, כד 129, ל 192, כח. יז 129, ל. מז 125, ל 126, לב. יא 170, לה. ד 35, 131, ה. ה 180, ט 138, לו. בב * 175, לז. יג. כו 131, לה 29, לח. ח 35, לט. ה 113,

[1] שינויי הנוסחאות מנוסחא המסורה לנו יארע לפעמים שהכותב לא עיין במקרא וזכרונו הטעהו. אולם הרבה פעמים שינוי זה הוא לפי שכך היה כתוב בספרו, וזה נמצא גם במפרשים האחרונים. ד"מ ברא"בע דברים כ"ד א' והטעם או מצא בה כמו ומכה אביו ואמו. שהיתה נוסחת ספרו ומצא בה. וכן בחזקוני דברים י"א ד' שהיתה נוסחת ספרו ברדפם אחריהם וגי' שהמים היו רודפים אחרי המצרים ושלכך תרגם אונקלוס נערמו מים חכימו מיא. וכיוצא באילו במדרשים ובאגדות. וכבר חובר ספר משפחת סופרים על אלף שפ"א שינוים ברח"ל מנוסחת המסורה לר' שמואל ב"ר בנימין וואלף הלוי ראזענפעלד ווילנא תרמ"ג (ודרך אותו החכם היתה לבדוק אחר נוסחאות קעניקאט ודי ראסטי אם לא נמצא להם דוגמא בדר"ל, ולא שם עינו בדר"ל לעמוד על תוכן דבריהם). ואביא כאן שתי דוגמאות. א') במדרש תהלים מזמור ל"א. א"ר יצחק בן (תרדיון) [מרון] חרבו של הקב"ה יש לה ט"ו פיות שנ' התאחדי הימיני השימי השמילי איה פניך מועדות (יחזקאל כ"א כ"א) במנין איה בגימטריא ומה אם מרה פורעניות וכו'. והנה לפנינו כתוב אנה פניך מועדות (והחכם מו"ה רש"ב הסגיר בהתאתו מלת איה וכתב אנה והשחית פני הדרוש שהרי מסיים כמנין איה) ובעל חילקוט השמיט המלות כמנין איה בגימטריא וכתב אנה. ובמזמור ע"ח. ויך צריו אחור ר' יצחק בר מרון אמר חרבו של הקב"ה שש עשרה פנים שנ' התאחדי (וגו') התאחדי ד' היכיני ר' השימי ד' השמילי ד' הרי שש עשרה פנים. ובלי ספק שנוסחא זו היא התקון והגהה ועיקרו של הדרוש היא נסמך על מלת איה: ב') במדרש איכה פ"א בפ' ממרום שלח אש. א"ר יוחנן בשם רשב"י כ"מ שנאמר ויאמר ויאמר לא נאמר אלא להדרש הה"א ויאמר אל האיש לבוש הבדים ויאמר בא אל בינות לגלגל וגו' (יחזקאל י' ב') מהו ויאמר ויאמר שתי פעמים וכו'. ודכוותה ויגש איש האלהים ויאמר אל מלך ישראל ויאמר כה אמר ה' וגו' (מ"א כ' כ"ח) מהו ויאמר ויאמר שתי פעמים וכו'. ודכוותה ויאמר המלך אחשורוש ויאמר לאסתר המלכה וגו' (אסתר ז' ה'). ודכוותה אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת וגו'. שתי אמירות הללו למה לי וכו'. ונבפל זה המדרש באיזה שינוים ברבה ובתנחומא פ' אמור ובמדרש שמואל והובא בילקוט מלכים ובפ' אמור. והא דאסתר דרשו במגילה ט"ז ע"א. והנה נפלא הדבר למה לא הזכיר רש"בי כפילות ויאמר ויאמר בתורה בריש פ' שמות. ויאמר מלך מצרים למילדות העבריות אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה ויאמר בילדכן את העבריות וגו'. אמנם צא ולמד בתנחומא פ' ויקהל בד"ה אז ראה ויספרה וכן בתנחומא הוצאת החכם מוהר"שב שהביאו ויקרא מלך מצרים וגו' וכעין שכתוב אחר זה ויקרא מלך מצרים למילדות ויאמר להן. ובלי ספק שבספרו של רש"בי היה כתוב ויקרא ויקרא וע"כ לא מצא לדרוש כאן ויאמר ויאמר. וכבר דשו רבים בדבר שהתלמוד חולק על המסורה שלנו. ואכפיל כאן מה שכתבתי בהקדמה אל ספרי דבי רב (בשנת תרכ"ד). ראה זה מצאתי שבהדבה מקומות מובאים הפסוקים בשינוי ובחילוף ממה שהם לפנינו במקרא וראיתי וכו' ומצאתי כי טוב ללכת בזה בדרך שכבשו מי שקדמו ממני שלא שינו המקראות בספרים רק העירו על השינוים. ד"מ הז"א כותב ה"ג במקרא ומוציאי השי"ס כתבו בספרים שבידינו כתוב וכו'. והארכתי בכל זה לפי שתפס עלי חכם גדול ובקי באגדות על שרמזתי במ"ע במקרא כתוב וכו'. ויזכירני את מאמרם. חכמים הזהרו בדבריכם. ושעמו שלא לחקות את אלו שמשבשין את כתבי הקודש. וע"ז אשיב וכי מפני הללו שקלקלו נסמא את עינינו. ידעתי גם אני מאמרם בזכות ויסתר זכה לקלסתר (ברכות ז' ע"א) אבל הם אמרו והם אמרו. מה אתה נותן פתחון פה למינים א"ל כתוב והרוצה לטעות יטעה (ב"ר פ"ח). כלו' שרק הרוצה לטעות יטעה ומי שאינו רוצה לטעות לא יטעה בזה: עוד אני רואה להעיר שהרבה שינוים הם אם בחסירי וי"ו או יתירי וי"ו וכבר רמזתי במ"ע צד קט"ז אות ד' שכמה פעמים מצינו בזה הספר תוספות וי"ו או חסרון וי"ו. וחסירי וי"ו הם בכלל עטור סופרים (נדרים ל"ז ע"ב). והשם עטור סופרים מורה שכך היה מנהג הסופרים לחסר הוי"ו. וכשם שחסרו כך הוסיפו. עוד אני רואה להעיר שבמפתח הזה ימצא הקורא ששינויי המקראות הם יותר ממה שרמזתי עליהם במ"ע לפי שבפיזור הראות נעלמו מעיני:

איזובי קיר. לויתן בחכה הועלה מה יעשו דגי רקק. בנחל שוטף נפלה חבה מה יעשו מי נבים. עד שם. שמחה לתונה נהפכה. ששון וגון נדבקו. בעת שמחתו נאנח. בעת חגיגתו אבד חגינו. עור שם. ארץ שנער הרה וילדה. ארץ צבי נידלה שעשועיה. אוי נא לה אמרה רקת כי אברה כלי המרחה: ומהפלא שנמצא שם הספר על רבה בר רב הונא דפתח עליה ההוא ינוקא המפליא את שומעיו. וזה לשונו. נוע ישישים עלה מבבל ועמו ספר מלחמות. קאת וקפוד הוכפלו לראות בשוד ושבר הבא משנער. קצף על עולמו וחמם ממנו נפשות ושמח בהם בכבלה חדשה. רוכב ערבות שש ושמח בבא אליו נפש נקי וצדיק: ואם לא הייני יודעים ומנן של אלו המליצות. אלא שנמצאם באיזה חתיבת קלף. היעלה על הדעת לומר שהם מאותו הזמן. האם לא נחשוב שהם מזמן בעלי הלשון האחרונים. וכשיקרא א' מבעלי הבקורת האחרונים מאמר. שמחה לתונה נהפכה ששון וגון נדבקו. יאמר כי רוח איראפית נושבת בו. וביוצא באלו נמצא עוד ועוד אלא שהם מפוזרים והם בטלים ברוב הסגנון הרגיל באלו הספרים. אבל בלי ספק שמי שאמר אלו המליצות היה יכול ג"כ לבתוב ספר במליצה יפה ובסגנון נאה. וארמוז כאן על איזה מהם. לבר קפרא. אראלים ומצוקים אחזו בארץ הקדש וכו'. בתובות ק"ד ע"א. ועוד לו בירושלמי ריש פ' אלו מגלחין. משמים נשקפה. הומיה בירבתי ביתה. מפחדת כל בעלי בנפים. (ראוני) [ראוה] נערים ונחבאי. וישישים קמו עמדו. הנם יאמר הי הו. והגלבה נלבה בעוני. (ונראה שעל בתי של רבי שנתנה לבן אלעשה ולא נתנה לת"ח אמר דבר זה). ולר' יעקב בן דוסתאי. מלוד לאונו ג' מילין פ"א קדמתי בנשף והלבתי עד קרסולי ברבש של תאנים. בתובות ק"א ע"ב. ולריב"ל בגבלא שאמר. ארץ ארץ הבנים' פירותיך למי את מוציאה פירותיך לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאתינו: ובן הסיפור משמעון הצדיק. בא אדם א' נויר מן הדרום וראיתיו שהוא יפה עינים וקווצותיו סדורות לו תלתלים וכו' נדרים ט' ע"ב. וכן בהא דר"י בן חגניה. תינוק א' יש בבית האסורים יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות וכו'. גיטין נ"ח ע"א. ובן ברייתא דינאי המלך בקידושין ס"ו ע"א:

מאמר י"ב כולל מפתחות.

המקראות שעליהם הדרושים סובבים הם.

א)	בראשית.	ג' כ"ד ויגרש את האדם וגו'. הוא בתחלת הספר שהוא יסוד לבנין הספר ובסיום הספר הוא חוזר אל זה המקרא:
ב)	שמות.	פרשת עשר מכות בפ"ז צר מ' ער מ"ד:
ג)	"	פרשת עשרת הדברים. בפכ"ה כ"ו וכ"ז צר קכ"ו ער קל"ט:
ד)	"	שם כ"ג כ' הנה אנכי שולח מלאך וגו' ופ' משפטים כ"א א' ער כ"ה. בפכ"ב וכ"ג צר ק"ח ער קכ"כ:
ה)	ויקרא.	פרשת הקרבנות. בפ"ו צר ל"ד ער ל"ח:
ו)	"	פ"ט ט"ז וי"ז לא תלך רכיל וגו'. בפ"ח צר ק"ו ער ק"ט:
ז)	שמואל ב'.	ב"ג א' ער ח' ואלה דברי דוד וגו'. בפ"ב צר ז' וח'. וכפ"ג צר י"ג וי"ד:
ח)	שופטים.	ד' ד' ודבורה אשה נביאה וגו' בפ"ט ופ"י צר מ"ח ער נ"ה:
ט)	ירמיה.	י' כ' אהלי שודד וגו'. בפ"ל צר קמ"ח ומ"ט:
י)	יחזקאל.	מ"ז י"ב ועל הנחל יעלה וגו'. בפ"ח צר צ"א וצ"ג:
יא)	יואל.	ב' ט"ז וי"ז אספו עם וגו'. פ"כ צר ק"ב וק"נ:
יב)	תהלים.	מזמור י"ח. בפ"ב צר ט' י' וי"א:
יג)	"	מזמור כ"ט. בפ"ב צר י' וי"ב:
יד)	"	ע"ט מזמור לאסף אלהים באו גוים וגו'. בפ"ל צר קמ"ז ער קנ"ו:
טו)	"	קל"ט ט"ז גלמי ראו עיניך וגו'. בפ"א צר ד' ער ז':
טז)	שיר השירים.	א' ד' משכני אחריך וגו'. בפ"ו צר ל"א ער ל"ג ולי"ז:
יז)	" "	ג' י"א צאנה וראינה וגו'. בפ"ו צר פ"ד ופ"ה:
יח)	איכה.	ב' י"ט קומי רוני וגו'. פי"ח י"ט ב' וכ"א צר פ"ט ער ק"ח:
יט)	דרוש על אהבה. פכ"ח צר קל"ט ער קמ"ג:	

אולם נדרשו ג"כ הרבה פסוקים לעצמן דרך אגב והרבה פסוקים הובאו בדרך ראיה בדרך המדרשים. ע"כ אמרתי לשית מפתח לכל הפסוקים מבלי הבדל באשר הובאו בתוך

אחד וגו' פכ"ג (צר קכ"ד): לפיכך נשבע הקב"ה לעמו שלא יחליפם בעם אחר ולא ישנם ולא ימירם באומה אחרת וכו' פכ"ד (צר קכ"ז): לא יאמר אדם לעצמו העולם הזה מלא תיהו ובוהו אלך איכל ואשתה ואהנה ואלך מן העולם. אם עשה כן עליו הוא אומר אמר נבל בלבו וגו'. אם ת"ח הוא חוסך בו חכמה ובינה דעה והשכל וכו' פכ"ה (צר קכ"ח): באתי לגני אחותי כלה. זו כנסת ישראל. אריתי מורי עם בשמי זו תורה נביאים וכתובים. אכלתי יערי עם דבשי זה מדרש הלכות ואגדות. שתיתי יני עם חלבי אילו מעשים טובים ותלמוד תורה שחכמי תורה מצפין להן וכו' פכ"ה (צר קכ"ט): לא זכה אדם שיבקש רחמים על דברי תורה שייבנסו לתוך מעיו יבקש אדם רחמים על אבילה ושתייה יתירה שלא תיכנס לתוך מעיו וכו' פכ"ו (צר קל"ו): קדושת הקב"ה קדושת שבת קדושתן של ישראל שלשתן שוות כאחת. שם: לא נילנל הקב"ה והוציא את ישראל ממצרים אלא בשביל שרה רבקה רחל ולאה וכו' פכ"ז (צר קל"ח): לא ניתנה תורה על מנת כן אלא לקדש שמו הגדול וכו' פכ"ח (צר ק"מ): ביון שבא נח לעולם א"ל הקב"ה לשם. שם אילו היתה תורתי בעשרה דורות הראשונים תאמר כבר החרבתי את עולמי מפניהם. עכשיו שא נבואה על כל או"ה. מה אם יקבלו תורתי עליהן. שם נתנבא ד' מאות שנה על כל או"ה ולא קיבלו ממנו. שם (צר קמ"א וב'): והקב"ה נשבע בשמו הגדול ביום שנשא עמרם את יוכבד דודתו לו לאשה במצרים לשם שמים שינטל ארון ותורה עמו ותינתן בזרועו של עמרם וכו' פל"א (צר קנ"ו). ומה שברו של למך שהיה מתאבל על אחי אביו. ווטא פ"ב (צר קע"ד) ועיי' במ"ע אות ב"ב: אמרו בשירד משה מהר סיני וראה את המרחון שמרחו ישראל במעשה העגל נסתכל בלוחות וראה שפרח כתב מעליהן ושיברן תחת ההר מיד נתאלם. שוב לא היה יכול להשיב דבר. ואותה שעה נגזרה גזירה על ישראל שילמדו אותה מתוך הצער ומתוך השעבוד ומתוך הטלטול ומתוך הטירוף ומתוך הדחק ומתוך שאין להן מזונות. בשכר אותו הצער עתיד הקב"ה לשלם להן שכרן לימות המשיח ולעה"ב. זוטא פ"ד (צר ק"פ): ארבעים ימים האחרונים שעלה משה שנייה להר סיני להביא תורה לעמו נזרו ישראל יום צום יום תענית. יום האחרון שבכולם שהוא סוף ארבעים נזרו תענית ולנו בתעניתם כדי שלא ישלוט בהם יצ"ה ולמחרת השכימו ועלו לפני הר סיני. הן בוכין לקראת משה ומשה בוכה לקראתם עד שעלתה אותה בכייה למרום. באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקב"ה עליהן ובישרה אותן רוה"ק בשורות טובות ונחמות. ואמר להן בניי נשבע אני בשמי הגדול שלי שתהא לכם בכייה זו בבית שמחה. ויהיה לכם יום זה יום סליחה וכפרה ומחילה לכם ולבניכם ולבני בניכם עד סוף כל הדורות:

וגם בקיבוץ זה אומר. כי יותר מה שערכתי כתוב כאן ומי שיבא אחרי ימצא עוד לקט וישבחה. אולם הוא די סיפוקי להראות דברים שהם מיוחדים במקומם בסדרים אלו. כי לדעתי אלו הדברים יעידון ויגידון כי לא מחשבות זמן הגאונים הן בחכמת הפילוסופיא והן בנסתרות הקבלה מצאו להם קן בסדרים אלו. וכל סגנון אלה הסדרים בלשונם ובעניניהם הוא מיוחד להם. רק קצת דוגמא נמצא להם בברייתות הקדומות. כמו שערכתין לעיל במאמר ה' וכן במאמרים ובדרשות האמוראים הקדמונים ובפרט באלו שקראום חסידים בזמניהם. ואעתיק כאן ברייתא אחת שהיא בסגנון לשונה וענינה דומה לסגנון סדרים אלו. והיא במס' שבת (קנ"ג ע"א) אמקרא בכל עת יהיו בגדיך לבנים וגו'. א"ר יוחנן בן זכאי משל למלך שזימן את עבדיו לסעודה לא קבע להן זמן. פיקחין שבהן קישטו את עצמן וישבו על פתח בית המלך. אמרו בלום חסר לבית המלך. טיפשין שבהן הלכו למלאכתן. אמרו בלום יש סעודה בלא טורח. בפתאום בקש המלך את עבדיו. פיקחין שבהן נכנסו לפניו בשהן מקושטין. והטפשים נכנסו לפניו בשהן מלוכלכין. שמח המלך לקראת פקחים. וכעס לקראת טפשים. אמר הללו שקישטו את עצמן לסעודה ישבו ויאכלו וישתו. הללו שלא קישטו עצמן לסעודה יעמדו ויראו. חתנו של ר"מ משום ר' מאיר אמר אף הן נראין במשמשין. אלא אלו ואלו יושבין הללו אוכלין והללו רעבין הללו שותין והללו צמאים שני' לכן כה אמר ה' הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו הנה עבדי ירונו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב:

אמנם בענין טהרת הלשון וסגנונה רואה אני להעיר שעל הרוב הוכו העינים בהשקפת פנה זו. והיא שאנו הורגלנו בסגנון הגמרות בבלי וירושלמי ומדרשי הרבות וכיוצא בהם. ולואת נרמה שאי אפשר שימצא ספר בעתות האלו בסגנון הספר שלפנינו. ונשבח כי בשנים שעברו באלף הששית שאנו חיים בו כמו ת"ק שנים הספרים שחוברו בהם אינם על טהרת זולשון ואעפ"כ לא חסרו יחידי סגולה שידעו להלביש רעיוניהם במליצה יפה ובסגנון נאה. וכמו כן היה גם בימיהם. ובל זאת נביר משרידים ופליטים אשר נשארו לנו והם מפזורים בגמרות ובמדרשים. דרך משל דברי הספדנים בבבל בזמן האמוראים (במו"ק כ"ה ע"ב). אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו

בפי"ו (צר פ"ד) וברים פל"א. ושם (צר קס"ג) בסנגון אחר. ובזוטא ריש פי"ב. ושם איתא תתקצ"ט אלפים. ונזכרו בקצור בפי"ו (צר ל"ב) ועי"ש במ"ע: יום שעקר אברהם אבינו וכו' התקין הקב"ה שני כבשים וכו' שבשעה שישראל מעלין תמיד על גבי המובח וקוראין את המקרא הזה צפונה לפני ה' וזכר הקב"ה עקידת יצחק. מעיד אני עלי וכו' בן נוי ובין ישראל בין איש ובין אשה בין עבד ובין שפחה קוראין את המקרא צפונה לפני ה' וזכר הקב"ה עקידת יצחק בן אברהם פ"ו (ל"ו): בשור הוא אומר וגו' ומה בין איל לשור שור חסר שתי וערב ואיל אין חסר שתי וערב. שם. ועי' במ"ע ועדיין הדבר צריך תלמוד: באותה שעה נשא דוד את עיניו וכו' ירד מלאך משמי מרום והרג את גד החוזה ואת ארבעת בניו של דוד וכו' פ"ז (צר ל"ט): ארבע עשרה מיני בינים הביא הקב"ה על המצריים ואלו הן וכו' שם (צר מ"א): ר' אליעזר הגדול אומר כרמו של הקב"ה בית ישראל אל תציץ בו ואם הצצת בו אל תרד לתוכו ואם ירדת לתוכו אל תהנה ממנו ואם נהנית ממנו אל תאכל מפירותיו ואם הצצת וירדת ונהניתה ואכלתה מפירותיו סופו של אותו איש ליכרת מן העולם. שם (צר מ"ג): היה אלקנה עולה ארבעה פעמים בשנה שלשה מן התורה וא' שקיבל עליו פ"ח (צר מ"ו): ומה נשתנת אשת חבר הקיני מכל הנשים כולן שבאתה תשועה לישראל על ידיה. אמרו אשה בשירה הייתה ועושה רצון בעלה הייתה. מיכן אמרו אין אשה כשירה אלא העושה רצון בעלה פ"ט (צר נ"א): יודע היה אהרן שבא דבר גדול לישראל על ידיו והיה קושר חבל של ברזל במתניו ומחזיר על כל פתחי ישראל וכל מי שאינו יודע לקרות ק"ש לימדו קריית שמע ומי שאינו יודע להתפלל לימדו תפלה ומי שאינו נכנס בנופה של תורה היה מלמדו פי"ג (צר ס"ג): ובשכר יראה קמעא שיירא ישמעאל את אביו לא נתן הקב"ה רשות לכל אומה ומלכות שישלטו בבניו. שם (צר ס"ה): כל אדם הקץ בחיים טובים בעי"הו סימן רע לו. למה הוא דומה למלך בו"ד וכו' פי"ד (צר ס"ט): בשמונה דברים העולם חרב ובארבעה דברים העולם מתיישב. בח' דברים העולם חרב על הדינין על הע"ז וג"ע ושי"ד וחילול השם ודברים מכוערין שארם מוציא מתוך פיו וגסות הרוח ולשון רע. וי"א אף על החימוד. ובארבעה דברים העולם מתיישב מתוך צדקה ומתוך הדין ומתוך האמת ומתוך השלום פט"ו (צר ע"ד): פ"א וכו' ובא תלמיד א' ושאלני וכו' אמר לי. רבי מ"מ נשתנו דורות הראשונים מכל הדורות כולן שרבו ימיהם והאריכו שנים. אמרתי לו. בני לבודקן האריכו שנים לעשות נמילות חסדים זה עם זה וכו' פט"ו (צר פ'): אמרו יום שמת אד"הר עשאוהו יום טוב ועשו אותו יום משתה ושמחה. שם (צר פ"א): מלאו ארבעה כדים וגו'. וכי עלתה על דעתך שמשנים עשר כדים של מים נתמלא כל המקום כולו מים. אלא אמר להם לתלמידיו מי שיש לו מים בכדו יביא ויצוק על ידי. א"ל אלישע אני יש לי מים בכדי. א"ל בא וצוק על ידי ובא וצק על ידו. ויצאו מהן עשרה מעיינות עד שנתמלא כל המקום מים פי"ז (צר פ"ו): כך אמר להן הקב"ה לישראל בניי מה שמחה יש לו לאדם בעו"הז. אלא בר"ת בלבר. הא כל השמח בבסף ובזהב באבנים טובות ומרגליות מה שמחתו בהן. לאחר שעה מיתה. לאחר שמחתך מית מה יתרון לבל שמחתך פי"ח (צר צ"ב): (שנו) [אמרו] חכמים. מאה חניפים ולא אחד מגולה פנים פי"ח (צר ק"ו): לא גילגל הקב"ה והביא אברהם לעולם אלא בשכר של שם שנתנבא ר' מאות שנה על ארצות שבעולם ולא קיבלו ממנו וכו' לא גילגל הקב"ה והביא את סנחריב בעולם אלא בשברו של אשור. שאשור איש כשר היה ובן עצתו של אברהם אבינו היה וכו' פ"ב (צר קי"ד):[1] אף דוד המלך היה משבח יוצאי מצרים אשר יצאו ממצרים. מצוה א' היתה בהן והרבו ממנה מאה מצויות. שנתקבצו וישבו עד שהיו כולם באגודה אחת וברתו ברית שיעשו גמילות חסדים זה עם זה וישמרו מילה בבשרם ברית אברהם יצחק ויעקב. ושלא יניחו לשון יעקב אביהם וילבו וילמדו לשון מצרים מפני עבודה זרה. שנ' מי בעמך ישראל גוי

[1] ורואה אני להעיר כאן על מה שמצאתי בפסקי תוספות מגילה פ"א סי' כ"ג וז"ל. אשורית לה"ק ולא עבריות. ומה שקורין ללה"ק עבריות משום אברהם שספר לשון עברי והוא לה"ק ונמסר לאשור שיצא מעצת הפלגה: וטעמם שהרי מנו (שבת קט"ו ע"א) עבריות בהדי גיפטיות מדיות עילמיות ווונית. והנה העולם נברא בלה"ק (בראשית רבה פל"א) ושפה אחת של דור הפלגה היתה לה"ק (כמו שתרגם יונתן בלישן קודשא הוו ממללין ועיי' ירושלמי מגילה פ"א ה"ט. ובראב"ע שם). ואשור מבני שם הוא. וכתיב מן הארץ ההיא יצא אשור ואמרו בב"ר כיון שראה אותן באין לחלוק על הקב"ת פנה מארצו וכו' (ועיי' בתרגום יונתן שם). ונשארה לה"ק לאשור. וחזר עבר ותפס באותה הלשון ואברהם קבלה מהם. ויסוד של פסקי התר הוא בירושלמי דמגילה א"ר לוי ע"ש שעלה בידם מאשור. ודלא כתנאי דתוספתא דסנהדרין פ"ר שעלה עמהם מאשור. כלו' מהגולה:

נעשה כרבן יוחנן בן זכיי. פכ"ז (צר קל"ז). עיי' לעיל פ"ו (צר ל"ו) סדר בורות:

ויחסן אותם דרך שבחו. שם. עיי' במ"ע אות ח':

יש בו באדם ד"ת יפרנס לאחרים וכו' פכ"ז (צר קל"ז). עיי' להלן צר קל"ח ולעיל (צר ס"ג):

ד"א ואהבת וגו' שאתה מאהב על הבריות שם שמים פכ"ח (צר ק"מ). בספרי נחן פי' ל"ב אהבהו על כל הבריות כאברהם וכו':

אין מלין ואין קורין ואין שונים פכ"ח (צר קמ"א). סנגון זה להלן פל"א (צר קס"ד):

מנפחין להן בפניהם משפפין להן באפן פכ"ט (צר קמ"ה). כעין זה בפל"א (צר קס"ב):

אנשי משוחות פכ"ט (צר קמ"ו). עיי' במ"ע אות ל"ב:

אביא שמים וארץ ואטפחם זה בזה פ"ל (צר ק"ג). וכן להלן צר קנ"ג:

בית תר. שם (צר קנ"א) היא ביתר בתלמוד ובמדרשים:

הביא את הפרשין פל"א (צר ק"ם). עיי' במ"ע אות כ"ו, ועריין צריך תלמוד:

יסדן וביללן עם רידודן. טיפוחן עם נמירתן מתיחתן עם ישיבתן. פל"א (צר קס"א) תן של אלו השמות מבואר במקומן. רידודן היא תרגום רקע. טיפוחן מלשון אשר טפחתי ית' (איכה ב' כ"ב):

והשליטן לכולן פל"א (צר קס"ב). הוא פעל מן שלט שלטים:

אתה הוא עקיבה הדורשן. זוטא פ"א (צר קס"ח). ובשאר מקומות בלא ו"ו ויראה דל"ת בפת"ח:

וקולט עצמו מדינה של גיהנם. שם (צר קס"ט). זה הפעל מיוחד כאן במקומו:

סיף בה בית דירתו פ"ב (צר קע"ג). עיי' במ"ע. ואולי סיף תרגום חרב היא ג"כ בין סוף. כלי שעושה קץ וסוף:

עם שעניות יפה לו פ"ג (צר קע"ז). עיי' במ"ע ולהלן פ"ה (צר קפ"א):

שבחנו הקב"ה. שם (צר קע"ז). עיי' להלן פ"ט (צר קפ"ו) בני בחוניך. ואולי פעל נרדף עם בחר:

איני יודע מקרא זה מה הוא אומר פ"ד (צר ק"ע). דוגמת סנגון זה לא נודע לי:

מלציץ ומלעיג פ"ד (צר קצ"ה). עיי' במ"ע אות א':

מי מוריש את עצמו פ"ד (צר קצ"ו). אולי צ"ל מי מוריש. ויתכן ששינה בכוונה בדילו מלשון ירושה. וכשם שמחליפין בנפעל הוי"ד בויו"ו כך הבדיל מוריש ומעשיר מן מוריש בניו לומר מוריש. ואל תתמה שהרי נמצא היצא אתך (בראשית ח' י"ז) קרי. והוצא אתך ב. ואף לפי הכתיב היתה מסורת קריאת המלה בויו"ו שוואית. שאם היתה קריאת המלה ולם אין טעם למה שינו הקרי מהכתיב:

וידעתי גם אני כי מי שיבא אחרי ימצא עוד סנגון לשונות שראוי לעמוד עליהם. ולא תי כי אם להעיר כי הרבה והרבה דברים וריבורים שהם מיוחדים במקומם בסדרים אלו. שיבא אחרי ימצא מקום להתנדר בהם:

ועתה אערוך הדרושים והדיבורים שלא נודע לי להם דוגמא. ומהם שמפליאים את הקורא: בריש הסדר בענין אסתר. ורמותי ע"ז במ"ע אות ה': לפי שאין לו מנוחה להקב"ה אלא עושי תורה בלבד צר ד': פושעיהם של ישראל וכו' שמעלין ושורפין אותן בבית המדרש ויול ובישיבה הגדולה פ"נ (צר י"ד): מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שלא אמר לו הקב"ה כך לעמוד בשער המחנה ולומר מי להי' אלי ולומר כה אמר ה' אלהי ישראל אלא שהיה ה צריק דן ק"ו בעצמו וכו' פ"ד (צר י"ו): והיא מלאה עצמות. אל תיקרי עצמות אלא עץ ת מן העץ שאמר הקב"ה לארי"הר וכו' פ"ה (צר כ"ד): מיכן אמרו עשרה מלאכי שרת ממונין אותו רשע שני ואתה השלכת מקברך וגו'. שם: מטות מוצעות לצדיקים בתוך האש ואוכלין תין ושמחין שמחה גדולה (בעה"ב) פ"ה (צר כ"ו): ענין אברהם ותרח ונמרוד הוא בסנגון חר. שם (צר כ"ו וכו'): מ"מ זכה יעקב אבינו וכו' מפני שהיה בבית המדרש מקטנותו ועד ותו בקי במקרא ובמשנה במדרש ובהלכות ובאגדות וגו' פ"ה (צר כ"ט): הביאני המלך ריו. וה אחד מאלף אלפים וריבי רבבות של חדר חדרי חדרים שיש לו להקב"ה בתורתו פ"ו ר ל"ג): יש לי תצ"ו אלפים רבבות של מלאכי השרת שהן עומדין לפני ומקדישין את שמי ול בכל יום תמיד מציאת החמה ועד שקיעת החמה ואומרים לפני קדוש קדוש קדוש שקיעת החמה ועד יציאת החמה אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו פ"ו (צר ל"ד). והיא ג"כ

כל יהיד ויהיד מישראל שעשה מריבה עם חבירו לא ישמוד עליו קנאה ונקמה בלבבו ולא יתנאה עליו וד"ת לא ימנע ממנו פ"ח (צד ק"ח). והוא בשינוי סנגון להלן (צד ק"ט):

יקידת ניהנם פ"ח (צד ק"ח). הלשון המורגלת לחו"ל היא אשו של נהינם:

לא רגשתי ולא נתרגשתי. שם. ההתפעל לא נמצא במקרא:

מתוך הצער ומתוך השיעבוד ומתוך הטלטול ומתוך הטירוף ומתוך הדחק ומתוך מזונות שאין לו. שם (צד ק"י). באלו הנרדפים בענין נשתמש להלן פכ"א (צד קי"ז). ונכפלו בזוטא פ"ד (צד ק"פ):

באהבתך שאהבת"ה אותנו בשמחה ששמחת בנו הפרשתה את ישראל מתוך ע"א ומתוכן הפרשתה שבט לוי ומשבט לוי הפרשתה וכו' פ"ט (צד קי"א). ובארוכה בזוטא פ"ב (צד קע"ג):

מושכין את בשרן מעליהן. שם. וכן לעיל צד ק"י. ועיי' בפט"ו (צד ע"ג) שהטבח מושך את הבשר:

אפי' חכם מישראל וכו' לא יאמר הואיל והריני בתוך ביתי שלום עליך נפשי וכו' פ"כ (צד קי"ג). ונכפל בסנגון אחר בפכ"ה (צד קכ"ח) ובזוטא ריש פ"א:

ת"ח שיש לך בתוך ביתך וכו' שבן מצינו ביוסף וכו'. שם. ובסנגון אחר בפכ"ו (צד קכ"ה וכ"ו). ועיי' לעיל פ"ח (צד צ"א):

חלק הקב"ה את עולמו לשני נוים לשתי ממלכות פ"כ (צד קי"ג). עיי' להלן פכ"א (צד קי"ח) במה מנדלים בנתה מלכות רומי וכו' במה מנדלים בנתה מלכות מדי וכו':

לא גלגל הקב"ה והביא אברהם וכו' פ"כ (צד קי"ד וקט"ו). עיי' להלן פכ"א (צד קי"ו) ופכ"ד (צד קכ"ה) ובזוטא פ"ב (צד קע"ד):

שלישים במועצות ודעת פ"כ (צד קט"ו). לשון מקרא משלי (כ"ב כ"ו):

מכנים יגון ואנחה ואין כל ברייה מכיר בו פכ"א (צד קט"ו). מקוטע ובפ"ד (צד י"ח) היה מכנים יגון ואנחה בלבבו ואין כל ברייה מכיר בו. וע"ע בזוטא פ"ח (צד קפ"ה):

כשירד משה מהר סיני וראה את המירוחין וכו'. פכ"א (צד קי"ו) כולא נכפל בזוטא פ"ד (צד ק"פ):

נזדעזעו ופחדו ורעדו חרדה גדולה פכ"ב (צד קי"ט). ולהלן (צד ק"כ) נזדעזעו [ורעדו] ופחדו וחרדו חרדה גדולה. ויותר נכון להגיה [וחרדו] חרדה גדולה:

פייסן תחלה ואח"כ ערך וכו'. פכ"ב (צד פ"ב) וכן בפכ"ג (צד קכ"ב):

אוי להן לרשעים וכו' מביאין עצמן לידי פסול וכו'. שם. וכן להלן פכ"ו (צד קל"ב):

שהיו כולם אגודה אחת וכו' פכ"ג (צד קכ"ג). ונכפל לקמן בריש פכ"ד:

מה שמא תקל עבודה קשה. שם. כמו מה אם שמשתמש בו הרבה בספר חוה. ואולי צ"ל מה אם, ונשתרבב מלת שמא לבאן מן שמא עוב וכו' שמא שכח וכו':

ראה בעיניך ובאוניך שמע וכו'. שם. לשון מקרא ביחזקאל (מ' ד'):

ולבך תשית לבל הדברים. שם (צד קכ"ד). לשון מקרא במשלי (כ"ב י"ז) והרכיב אלה הב' מקראות. שביחזקאל נאמר ושים לבך לכל אשר אני מראה אותך וגו'. ובמשלי נאמר הט אוזך ושמע דברי חכמים ולבך תשית וגו'. וכוון למה ששנו בספרי האזינו פ' של"ה צריך אדם שיהיה עיניו ולבו ואזניו מכוונים לד"ת וכה"א בן אדם ראה בעיניך וגו' והרי דברים ק"ו וכ"ד"ת שהם בהררים התלויים בשערה עאכ"וכ:

ודברו בהן פילפול תורה פכ"ג (צד קכ"ד). להלן פכ"ה (צד קכ"ח) מתוך פלפול תלמידים. וכריש אליהו וזוטא נמצא שנה פילפול:

בית אחרון בצער. שם. להלן פ"ל (צד קנ"ה) ובזוטא פ"כ (צד קע"ב):

כיון שמת יצחק ביטלו את המילה. פכ"ד (צד קכ"ה) ולהלן צד קכ"ו:

כיון שאמר לו רישומו של דבר. שם. כתרו וסודו של דבר עיי' במ"ע אות ט':

כגביעים מלאים מים פכ"ד (צד קכ"ו). אולי צ"ל יין. ועיי' בזוטא פ"נ (צד קצ"ה):

נשבע הקב"ה לעמו שלא יחליפם וכו'. שם. נכפל בזוטא פ"י (צד קצ"א) בשינוי קצת:

ברוך המקום וכו' וקנה אותן וכו' ריש פכ"ה. ונכפל ריש פכ"ו:

חוסך בו חכמה ובינה וכו' פכ"ה (צד קכ"ח). פי' ממעט ומחסר עיי' ערוך ע' חסך:

כל עונותיהן של ישראל מניחין אותן בבבל וכו' למה נקרא שמה שנער וכו' פכ"ה (צד קכ"ט). המאמר הזה מטפח על פני האומרים שאין בבל בבל ממש אלא הוא כינוי לרומי:

א' דרך ומסילה לכל א' וא' כמה מנדלים בנתה מלכות רומי מי נדען והשליכן לארץ כמה
לים בנתה מלכות מדי מי נדען והשליכן לארץ וכו' פכ"א (צר ק"ח). יסתכל אדם בעצמו
שלאחר שעה מיתה וישא עיניו לשמים ויאמר מי ברא את אילו חמה וכו' מעשה
שית כולם שמשכימים ומעריבים לעשות רצון בוראם. כך תשכים ותעריב בד"ת לעשות
ו בתורתו בכל יום תמיד. ותהא דומה לחמה שמאירה לרבים וללבנה שמאירה לרבים
(צר קל"ט). ונראה דנוסחא זו עיקר. ועל פיה יש לתקן בכל המקומות שלאחר שעה
ה וישא וכו'. ומאמר זה האחרון נכפל בזוטא פי"ג (צר קצ"ה) ושם איתא ישא עיניו וכו'. ועוד
יסתכל אדם בעצמו וידע שד"ת נמשלים במים ובלחם וכו'. יסתכל אדם בעצמו וידע
ת נמשלין בין ובחלב וכו'. ובזוטא פ"ג (צר קע"ו) בג' דברים יסתכל אדם בכל יום. בשעה
גם לב"ה ובשעה שמקיזין לו דם ובשעה שהוא עומד על המת וכו':

בכל דור ודור וכו' ובוכה עליהם בין בסתר וכו' מפני שגניי הוא לארי שיבבה בפני
ל וכו' פי"ז (צר פ"ו). ונכפל להלן פ"ל (צר קנ"ד) בשינוי סגנון קצת:

וכי מה נשתנה ירבעם וכו' אלא מפני שלא קבל להד"ר וכו' פי"ז (צר פ"ח). ונכפל
א פ"ז (צר קפ"ד) ועיי' במ"ע אות מ"נ:

שכל ת"ח שאוכל משלו ונהנה מיגיעו ואינו נהנה משל ציבור בלום וכו' פי"ח
צ"א). ונכפל בזוטא ריש פט"ו (צר קצ"ו) ובשינוי קצת לעיל פ"ה (צר ב"ו). ועיי' פ"י
נ"ב) ופכ"ז (צר קל"ט):

מיחנן של ת"ח פי"ח (צר צ"ב). פ' מלת מיחנן עיי' במ"ע אות י"ח:

שלא גלאו הקב"ה לישראל פי"ח (צר צ"ג). מלת גלאו נמצא הרבה פעמים בזה
ר. ועינינו גלה אותו במו קנאו קנה אותו וכיוצא בזה הרבה:

לפיכך הייתי אומר פי"ח (צר צ"ד). סגנון זה נמצא הרבה פעמים. לפיכך הייתי
ר חייב אדם שיברך. להלן (צר צ"ו). לפיכך הייתי אומר אשרי אדם. להלן (צר ק"ב). וכיוצא
הרבה:

וקושרת לבני אדם קשרים בראשיהן. שם. עיי' במ"ע אות ל"א. ולעיל פ"ו (צר ל"ג)
רתה לנו קשר גדול בד"ת:

בענלא ובזמן קריב פי"ח (צר צ"ה). הדיבור הזה הוא בתפלת קדיש. אבל אין
ך הספר לכתוב בלשון ארמית. ויראה שהיא הוספת המעתיק. ולהלן (צר ק"ו) נמצא
רך שמך מהרה ובזמן קרוב:

שלא חרב העולם בראשונה אלא בפשעה של תורה וכו' פי"ח (צר צ"ו). ונכפל
א בשינוי סגנון בזוטא פ"א (צר קס"ח):

יש בו באדם ד"א ומקרא בלבד מוסרין לו מלאך א' לשמרו וכו'. להד"ר למלך ב"וד
פי"ח (צר ק'). ונכפל בולא בפ"ל (צר קנ"ה). ועיי' לעיל (צר צ') ופ"ד (צר י"ט):

קפויי טובה. שם. (עיי' במ"ע אות ס"ט). ולעיל פי"ד (צר ס"ט) כפוי טובה. ולשון
ב"ק היא כמו יבפה אף במשלי (ב"א י"ד). ובפה נרדף עם חפה שהשתמשו בו הרבה
קרא וברח"ל וכפוי תמורת כופה. כמו רכוב תמורת רוכב. וקפוי בקו"ף היא מן קפא מלשון
אים על שמריהם (צפניה א' י"ב). ומזה השם קפאון לגליד וקרח. וקפויי טובה הם בני אדם
תבוצים ומתקררים ולא יזכר בהם שקבלו טובה:

שמיתה משנתן פי"ח (צר ק"א). עיי' במ"ע אות ע"א. והיא מן שנה משנה וכלו'
שנתן ששנו בה היא מיתה. ואפשר שצ"ל משינתן. בשי"ן שמאלית שהמיתה משנת אותן:

בדלו עצמכם. שם. היא קל או פיעל ובמקרא לא נמצא רק בנפעל והפיעל:

ביכיה גדולה פי"ח (צר ק"ב). במקרא לא נמצא. ועיי' לעיל בשם ביריה. ובן נמצא
ה וריבה (צר ל"א). פיריה וריביה (צר ע"ט):

על רוח ונשמה שנותן אותה לבעל הפקדון בערב וכו' פי"ח (צר ק"ד). לעיל פ"ב
ח'). ובפ' אחרון דזוטא (צר קצ"ט):

לעולם יהא אדם נאה בביאתו חסיד בישיבה וערום ביראה וכו' פי"ח (צר ק"ד).
ל פי"נ (צר ס'):

אתגבה על הבריות. שם. ההתפעל לא נמצא במקרא:

בית ישראל אני בפרתן פי"ח (צר ק"ה). פכ"ח (צר קם"א) אני בפרתן של ישראל
ובפל"א (צר קנ"ט). ושם (צר קס'). ונמצא במשנה דנגעים פ"ב מ"א ר' ישמעאל אומר
אני בפרתן וכו':

(תהלים ע"ז ז'). שהיא נרדף עם הגיון. כמו והגיתי בכל פעלך ובעלילותיך אשיחה (שם שם י"ג). ובפיעל הגיתי בכל פעלך במעשה ידיך אשוחח (שם קמ"ג ה'). והיא הגיון הנפש והגות לב עליו לטובה. וכמו שאמר השחתה את נפשי עלי לטובה. ופי' זכור תזכור לנוכח. ותהגה עלי נפשי והנותה היא זאת אשיב אל לבי כי זכור תזכור. על כן אוחיל:

ועשה שלום בין ישראל לאביהן שבשמים ובין ישראל לישראל ובין ישראל לחכם ובין חכם לחבירו ובין אדם לחבירו ובין איש לאשתו וכו'. פי"נ (צר ס"ח). ולהלן פי"ח (צר ק"ו):

הודיות היסורין. שם. ולהלן פי"ח (צר צ"ו) אין רננה זו אלא הודאת היסורין. והוא באמרם סוף ברכות חייב אדם לברך על הרעה וכו'. והיא לפנינו בארוכה בפי"ח (צר צ"ז). ובפכ"ז (צר קל"ו):

החזיק לו טובה פי"ד (צר ס"ט). והפכו כפוי טובה. שם:

מיכן ואילך מה עלינו לעשות. שם. ושם (צר ע"א). בסנגון זה משתמש הרבה פעמים:

שאין לך כל אומה ומלכות וכו' שבולן יהיו בני העו"הב אלא זרעו של יעקב בלבד פי"ד (צר ס"ט). ובפי"ו (צר פ"ו) כשהן חוזרין לעפרן שוב אינן חוזרין אלא ישראל בלבד. בפכ"ב (צר קכ"א) שלא יהא ערל אוכל בו:

חכמים ותלמידיהם שמוסרין את עצמן במקרא ובמשנה וכו'. שם נ"פ. ובפט"ז (צר פ"ב) ובפכ"ז (צר קל"ח): ולהלן פכ"ב (צר קכ"א) לא זכה אותו אדם לד"ת אא"כ מסר עצמו לכבוד שמים למיחה:

פתח אחד בד"ת. פי"ד (צר ע') וכן להלן (צר ע"א):

התשובה שהושבתני פי"ד (צר ע') ועי' במ"ע אות י"ג. ולא הושיבוה כלום דבר פט"ו (צר ע"ו). מתוך תשובה שהושיבו וכו' פי"ח (צר צ"ד). ובפכ"ו (צר קל"ג) מה הושיבוהו וכו':

רחיצת ידים מן התורה פט"ו (צר ע"ב). לשון מקרא היא. וכ"ה במשנה בביכורים (פ"ב מ"א) וטעונין רחיצת ידים. ובפעל אמרו במשנה נוטלין לידים (חגינה פ"ב מ"ה) להודיע שאין מטבילין את הידים. אולם בדברי דאמוראי עשו מהפעל שם ואמרו נטילת ידים:

נקרע הכד פט"ו (צר ע"ה). דוגמא לדבר. לספינה שנקרעה בה בית א'. פי"א (צר נ"ו):

וכן במדה הזאת לכל משפחות הארמה בין בישראל ובין באומות. פט"ז (צר פ"א) ובפי"ז (צר פ"ח). ובווטא פ"ז (צר קפ"ד) וכן במדה הזאת נותנת בכל משפחות וכו':

אלא כולם נכוחים למבינים וישרים למוצאי דעת פט"ז (צר פ"ב). לשון המקרא (משלי ח' ט'):

ומישרים הרבה. שם. עפ"י לשון ארמית מישר:

מפני שמקביל עליו. שם. צ"ל שמקבל. ונשתבש המעתיק באשנירת לישנא להקביל שנזכר קודם לזה ד"פ:

אלא האלהים יודע. שם. בלשון זו משתמש הרבה פעמים והיא עפ"י לשון המקרא (יהושע כ"ב כ"ב):

בודאי יהא אדם יודע לפני מי הוא עומד וכו' שני חכמים וכו'. פט"ז (צר פ"ג) ונכפל בפי"ח (צר ק"נ):

באהבה שהוא אוהב אותם ובשמחה שהוא שמח בהם פי"ז (צר פ"ד ופ"ו). בסנגון זה משתמש עד למרבה. ויסרה בתפלתו לעולם יהא אדם וכו' דשחרית:

והתחתם עליהם נ"ד פי"ז (צר פ"ה). מן חתם ההתפעל ליתא במקרא:

שמעוני אחיי ועמי. שם (צר פ"ו). ובן בפי"ח (צר ק"נ). הוא לשון מקרא בדהי"א (כ"ח ב'):

מי שיש לו עינים יראה לב יחכם וכליות יבין. שם. נתן הבינה לכליות ולא נודע לי דוגמא:

ויסתכל בלבבו ובנופו ובעצמו וידע הרוח ונשמה שברא הקב"ה בעולם וכו'. שם. ערוך כאן כל מאמריו שהוא מצוה בהן להסתכל. יסתכל אדם בעצמו וידע שאף לעצמו לא נשא הקב"ה פנים פי"ח (צר צ"ו). יסתכל אדם בעצמו וידע שלאחר מיתה ישא עיניו לשמים ויאמר מי ברא את אילו חמה ולבנה כוכבים ומזלות ד' רוחות השמים וכל מעשה בראשית כולם שבחכמתו ובתבונתו עם כל אחד ואחד כולם תלוים במאמר שפתיו וכו'. יחזור אדם ויסתכל במעשה ידיו של הקב"ה באדם ובבהמה ובעוף השמים ובדגי הים שמוונות כל אחד ואחד בידו ונשמת כל אחד ואחד מסורין בידו וכו' פי"ח (צר ק"נ). יסתכל כל אדם בעצמו וידע שלאחר שעת מיתה ישא עיניו לשמים ויאמר מי ברא כוכבים ברקיע ונתן לו מקום לכל

וקדושתו ושמו הגדול עמהם בגרבה פ"ו (צר פ"ג). אף הוא ירד משמי מרום העליונים ממקום כבודו וגדלו ומלכותו ותפארתו וקדושתו ושכן עמהם במלחמה. שם (צר פ"ז). ולא עוד אלא שירד משמי שמים העליונים וממקום כבודו וגדלו ותפארתו וקדושתו ושמו הגדול ושכן עמו במקדש. פ"ט (צר ק"א). כשם שהקב"ה וכו' ירד משמי שמים וכו' ושמו הגדול ושכן ביניהם של ישראל וכו' פ"כ (צר ק"ג). ולא עוד אלא שירד משמי שמים וכו' ושמו הגדול ונשא עליהן קינה. פ"ל (צר קנ"ד):

להשיב תשובה במקומה פ"ה (צר כ"ז). ויודע להשיב בהן תשובה במקומה פ"ו (צר ל"ו). לא השיב ישעיה תשובה במקומה פט"ז (צר פ"ג):

הזקין והלבין והשחיר פ"ה (צר כ"ח). מן שחור לא נמצא ההפעיל במקרא:

ובמה ירק אותם. שם. במקומות שרמזתי עליהן במ"ע אות י"ג הוריקן. והיא ההפעיל מן ירק. (אולם במקרא ההפעיל מן רוק). וא"כ פירשו עפ"י המסורת ולא עפ"י המקרא. ולפנינו תפס בלשון הכתוב:

ומשתוקק בה פ"ה (צר כ"ט). שכל תשוקותיו בה היו:

מפקח את הבריות. שם. אולי צ"ל על הבריות כמו שקודם לזה מפקח על עיני הבריות. או שצ"ל את עיני הבריות:

בני שא נא עיניך וראה השמימה. שם. לשון המקראות בראשית (י"ג י"ד. וי"ד ה'):

שהשיגתו שנה א' טובה סמוך לזקנותו סימן יפה לו וכו' פ"ה (צר ל'). עי" בסוף הפרק. שמצא נחת רוח בזקנותו. ועי" בזוטא ספי"א (צר קצ"ב):

לענבי הנפן בענבי המנה. שם. אולי ענבי כמו ענפי. וכמו הבקר הפקר:

שגידלתנו וקידשתנו וקילסתנו ורוממתנו וקשרתה לנו קשר גדול בר"ת וכו' פ"ו (צר ל"ב) וכן בפל"א (צר קנ"ז). ובפ"ח (צר פ"ט) ושם איתא וקשרתה לנו כתר דברי תורה. ומלת גדול תוכיח על קשר:

על שהתנית על ד' מאות וצ"ו אלפים רבבות של מ"ה ובאת ודבקת בהן בישראל לעולם על שני בך אני אל ואין עוד וכו' פ"ו (צר ל"ב). להלן פב"ו (צר ק"ל) אני הוא שהנחתי תחק"ר דורות קודם שיברא העולם ובאתי ונדבקתי בכם וכו' וקראתי אתכם אלהים בנים ועברים וכו' השויתי שמכם לשמי הגדול. וכולא בדהכא בשינוי סגנון. ואולי היה צריך להגיה. על שהנחת ד' מאות וכו':

השויתה את שמך וכו'. שם. להלן (צר ל"ה) והשוה את שמן לשמו הגדול:

סוף הוה יוסף לפני המקום. פ"ו (צר ל"ב). בר"ז כולא הכי. למה לא נתמלא כל העולם כלו ביעקב וכמשה ודוד כך יהא אדם בדברי תורה ובדברי חכמים בכל מקום סוף היה לפני הקב"ה שנ'. ושתי הנוסחאות אינן עולות יפה. ואולי צריך להגיה הוה מוסיף לפני המקום. ועדיין אינו משכך את הלב:

ויעקב איש תם תם מן הגול וכו'. שם. בפ"כו (צר קל"ב) אין לדורותם אלא לדור תם אין תם אלא יעקב תם מגול תם מעבירה. ויש להוסיף שם תם מדבר מכוער. שתופס בספר זה אלו הנ' בכמה מקומות:

זה לשון אחוה לשון עתירה לשון ריעות פ"ו (צר ל"ד). פ" עתירה ריבוי של חיבה מלשון וגליתי להם עתרת שלום ואמת (ירמיה ל"ג ו'). ועי" במ"ע אות כ"א:

חבורתו של ר' מאיר וחבריו חדשים פ"ו (צר ל"ו). בכולם לא הזכיר חבריו רק בר"מ לפי שסתם משנה ר"מ לפיכך כלל את כולם אף ר' יהודה הנשיא בכלל בשם חבריו של ר"מ:

קרא אדם ולא שנה וכו'. שם (צר ל"ז). להלן פי"ח (צר צ"א) קרא אדם ולא שנה ה"ז דבר של נגיי וכו':

ויטמנו ד"ת בפיך לעולם. שם. וכן להלן (צר ל"ח) ויטמנו דברי תורתי בפיו:

אפי' יעשה אדם מאה עבירות וכו' הריני עמו ברחמים ומקבלו בתשובה. פ"ו (צר ל"ח). דומתו פכ"ב (צר קכ"א). ובזוטא פ"ט (צר קפ"ט):

גדול פוסטון וכו'. פ"ו (צר ל"ט) עי" במ"ע. מרי בירי. שם. אין בכל הספר מלות זרות חוץ מאילו השתים. אולם המלה הראשונה עריין אינה מבוררת לי:

אחזו עליהן את המים. פ"ז (צר מ'). פי" סנרו. ודומתה ב"ר פמ"ב ר' חוניא בר' אליעזר אומר למה נקרא שמו אחז שאחז בתי כנסיות ובתי מדרש. והיא עפ"י לשון ארמית אחיד:

ומתאנח פ"ד (צר י"ו ו"ט) ופ"ה (צר כ"ב). במקרא בנפעל ובתרגום באתפעל. וא"כ היא עפ"י לשון ארמית:

ומתחמד ומתאוה ומצפה (שם). בעל הספר משתמש הרבה בנרדפים. והשווה חמד בהתפעל למתאוה. ובצר י"ט ומתאוה ומחמד ומצפה וכן בפי"ג (צר ס"ג) מחמר ומתאוה ומצפה. ועוד הרבה פעמים בל"ך מחמדין ומתאוין וכו'. ואולי שצריך להגיה באן:

מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ. פ"ד (צר י"ז). פ"ו (צר ל"ו). פ"ט (צר מ"ח). פי"ד (צר ע'). פי"ח (צר צ"א). פ"כט (צר קמ"ה). פל"א (צר קס"ט). שם (קס"ד). עלי שמים וארץ) וכן בווטא פ"ג (צר קע"ה) ועי' באדר"נ פ"ב:

דן ק"ו בעצמו פ"ד (צר י"ז). כמו דן דין בעצמו. וכן בפ"ז (צר ל"ט). ובווטא פ"ו (צר קפ"ב):

רב"שע צדיק וחסיד אתה וכל מעשיך באמונה פ"ד (צר י"ז). אבי שבשמים צדיק אתה וחסיד אתה וכל מעשיך באמונה פי"ט (צר ק"ו):

בספר תוכחות פ"ד (צר י"ט). שם לס' דברים:

צואה. שם. לשון ציווי:

קואה. שם. לשון קווי:

ששמין אתם טחי תפל. שם. לשון מקרא יחזקאל (י"ג י"א):

חלף והלך לו פ"ה (צר כ'). לשון מקרא שה"ש (ב' י"א):

מה שכר מוציאין על דברי תורה פ"ה (צר כ"א). אולי צ"ל מוצאין:

אשרי העם הזה שה' אלהיו בחלקו. שם. לשון מקרא תהלים (קמ"ד ט"ו):

מנפפן ומחבקן ומנשקן פ"ה (צר כ"א). ושם (צר כ"ב) ומושיבן בין ברכיו ומנפפן ומחבקן ומנשקן וכו'. במליצות נרדפים הוא משתמש עד למרבה. ובלשון משנה (סנהדרין פ"ז מ"ו) אבל המנפף והמנשק. ועי"ש בת"יוט. ועכ"פ נראה שניפוף וחיבוק ב' ענינים הם. וכן מיכה להלן פי"ח (צר ק"נ) היה הקב"ה מנפף ומנשק את ידיו על חכמתו וכו'. היה מנפפן מחבקן ומנשקן ומברך ומרומם ומשבח ומגדל ומקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם הקב"ה פ"ה (צר כ"ב). פי"ד (צר ס"ט) מיכן ואילך מה עליו לעשות ראוי הוא זרעו של יעקב שיברך וישבח וירומם ויגדל ויקדש את שמו של הקב"ה שאמר והיה העולם ברוך הוא. פט"ז (צר פ"א) אנו מברכין ומשבחין ומגדלין ומקדשין לאבינו שבשמים. יעמוד אדם בחצי הלילה יברך וישבח וירומם ויגדל ויקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם ברוך הוא פי"ח (צר צ"ו) ובצר נ"ז נכפל ששה פעמים ע"ש. מפני מה אין אתם מודים ומשבחים ומברכים לאביכם שבשמים. פי"ח (צר ק'). ובצר ק"נ לפיכך הייתי אומר חייב אדם שיברך וישבח וירומם ויגדל ויקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם ב"ה. יברכוך וישבחוך ויפארוך יתברך שמך מדברה ובומן קרוב וכו'. פי"ט (צר ק"ו). ויסוד כל אלו הנרדפים הוא במשנה דערבי פסחים לפיכך אנחנו חייבים וכו'. ואח"כ הוקבעו בתפלות:

עפרו נוער שם. בסוטה (ה' ע"א) עפרו נוער. ופירש"י מקיץ בתחית המתים. שהשתמשו בשרש נער לענין יקיצה כמו והנעירותו (עירובין נ"ג ע"ב) ובנפעל נוער מפני העי"ן. כמו שאין עורה נגעלת (עדיות פ"ה מ"ו). ובן הנוער בלילה (אבות פ"ג מ"ד) בתוב בספרים בלא י"ד. ואם היה הנפעל מן עור היו כותבין הניעור בי"ד. והוא מקור מן נער. ונוער כאן הוא מבנין הכבד כמו ומרק ושטף (ויקרא ו' כ"א):

וכשנשתלח פ"ה (צר כ"ג). כמו בתפלת מוסף לרגלים שנשתלחה במקדשך ויש שהגיהו השלוחה והיא טעות:

שהיה מסתפח על ישראל. שם. עי' במ"ע אות ל"ב:

ונשבר לבי בקרבי רפו כל עצמותי פ"ה (צר כ"ה) ולקמן פי"ט (צר ק"ו). לשון המקרא ירמיה (כ"ג ט') ובד"ו רחפו. ואולי צ"ל כן גם להלן:

יושב על כסא שופט צדק. פ"ה (צר כ"ה) ובפ"א (צר נ"ו) מי שושב וכו':

לא הכרתם (מהו דר) [מהודר] בעולם וכו' פ"ה (צר כ"ו). ועכשו אני רואה בפ"ל (צר קנ"ד) לא אמרתם מי הוא דר בעולם. וכן נכון:

תיקנוהו פיסקוהו פ"ה (צר כ"ו). עי' במ"ע אות נ':

מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה וירד משמי שמים העליונים ממקום כבודו גודלו ותפארתו קדושת שמו הגדול פ"ה (צר כ"ו). וכשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהן מלכות שמים בנרבה אף הוא ירד משמי השמים העליונים ממקום כבודו וגודלו ותפארתו

א' וא' דרך ומסילה לכל א' וא' כמה מגדלים בנתה מלכות רומי מי נדען והשליכן לארץ כמה מגדלים בנתה מלכות מדי מי נדען והשליכן לארץ וכו' פכ"א (צר קי"ח). יסתכל אדם בעצמו וידע שלאחר שעה מיתה וישא עיניו לשמים ויאמר מי ברא את אילו חמה וכו' מעשה בראשית בולם משמשים ומעריבים לעשות רצון בוראם. כך תשכים ותעריב בד"ת לעשות רצונו בתורתו בכל יום תמיד. ותהא דומה לחמה שמאירה לרבים וללבנה שמאירה לרבים פכ"ז (צר קל"ט). ונראה דנוסחא זו עיקר. ועל פיה יש לתקן בכל המקומות שלאחר שעה מיתה וישא וכו'. ומאמר זה האחרון נכפל בזוטא פי"ג (צר קצ"ה) ושם איתא ישא עיניו וכו'. ועוד שם. יסתכל אדם בעצמו וידע שר"ת נמשלים במים ובלחם וכו'. יסתכל אדם בעצמו וידע שר"ת נמשלין ביין ובחלב וכו'. ובזוטא פ"ג (צר קע"ו) בני דברים יסתכל אדם בכל יום. בשעה שנכנם לכ"הכ ובשעה שמקיזין לו דם ובשעה שהוא עומר על המת וכו':

בכל דור ודור וכו' ובוכה עליהם בין בסתר וכו' מפני שניני הוא לארי שיבבה בפני שועל וכו' פי"ז (צר פ"ז). ונכפל להלן פ"ל (צר קנ"ד) בשינוי סגנון קצת:

וכי מה נשתנה ירבעם וכו' אלא מפני שלא קבל להי"ר וכו' פי"ז (צר פ"ח). ונכפל בזוטא פ"ז (צר קפ"ד) ועיי' במ"ע אות מ"נ:

שכל ת"ח שאוכל משלו ונהנה מגיעו ואינו נהנה משל ציבור כלום וכו' פי"ח (צר צ"א). ונכפל בזוטא ריש פט"ו (צר קצ"ז) ובשינוי קצת לעיל פ"ה (צר כ"ז). ועיי' פ"י (צר נ"ב) ופכ"ז (צר קל"ט):

מיחנן של ת"ח פי"ח (צר צ"ב). פי' מלת מיחנן עיי' במ"ע אות י"ח:

שלא גלאו הקב"ה לישראל פי"ח (צר צ"ג). מלת גלאו נמצא הרבה פעמים בזה הספר. ועינינו גלה אותו כמו קנאו קנה אותו וכיוצא בזה הרבה:

לפיכך הייתי אומר פי"ח (צר צ"ד). סגנון זה נמצא הרבה פעמים. לפיכך הייתי אומר חייב אדם שיברך. להלן (צר צ"ז). לפיכך הייתי אומר אשרי אדם. להלן (צר ק"ב). וכיוצא בזה הרבה:

וקושרת לבני אדם קשרים בראשיתן. שם. עיי' במ"ע אות ל"א. ולעיל פ"ו (צר ל"ג) וקשרתה לנו קשר גדול בד"ת:

בענלא ובזמן קריב פי"ח (צר צ"ח). הדיבור הזה הוא בתפלת קדיש. אבל אין מדרך הספר לכתוב בלשון ארמית. ויראה שהיא הוספת המעתיק. ולהלן (צר ק"ו) נמצא יתברך שמך מהרה ובזמן קרוב:

שלא חרב העולם בראשונה אלא בפשעה של תורה וכו' פי"ח (צר צ"ו). ונכפל כולא בשינוי סגנון בזוטא פ"א (צר קס"ח):

יש בו באדם ד"א ומקרא בלבד מוסרין לו מלאך א' לשמרו וכו'. להי"ד למלך ב"וד וכו' פי"ח (צר ק'). ונכפל כולא בפ"ל (צר קנ"ה). ועיי' לעיל (צר צ') ופ"ד (צר י"ט):

קפויי טובה. שם. (עיי' במ"ע אות ס"ט). ולעיל פי"ד (צר ס"ט) כפוי טובה. ולשון כפוי בכ"ף היא כמו יכפה אף במשלי (כ"א י"ד). וכפה נדדף עם חפה שהשתמשו בו הרבה במקרא וכרחי"ל וכפוי תמורת כופה. כמו רכוב תמורת רוכב. וקפוי בקו"ף היא מן קפא מלשון הקפאים על שמריהם (צפניה א' י"ב). ומזה השם קפאון לנליד וקרח. וקפויי טובה הם בני אדם שמתבוננים ומתקררים ולא יוכר בהם שקבלו טובה:

שמיתה משנתן פי"ח (צר ק"א). עיי' במ"ע אות ע"א. והיא מן שנה משנה וכלו' שמשנתן ששנו בה היא מיתה. ואפשר שצ"ל משינתן. בשי"ן שמאלית שהמיתה משנת אותן:

בדלו עצמכם. שם. היא קל או פיעל ובמקרא לא נמצא רק בנפעל והפעיל:

ביכיה נדולה פי"ח (צר ק"ב). במקרא לא נמצא. ועיי' לעיל בשם ביריה. וכן נמצא ביריה וריביה (צר ל"א). פיריה וריביה (צר ע"ט):

על רוח ונשמה שנותן אותה לבעל הפקדון בערב וכו' פי"ח (צר ק"ד). לעיל פ"ב (צר ח'). ובפ' אחרון דזוטא (צר קצ"ט):

לעולם יהא אדם נאה בביאתו חסיר בישיבה וערום ביראה וכו' פי"ח (צר ק"ד). לעיל פי"נ (צר ס"ו):

אתנבה על הבריות. שם. ההתפעל לא נמצא במקרא:

בית ישראל אני כפרתן פי"ח (צר ק"ח). פכ"ח (צר קס"א) אני כפרתן של ישראל וכו'. ובפל"א (צר קנ"ט). ושם (צר קס"ו). ונמצא במשנה דנגעים פ"ב מ"א ר' ישמעאל אומר בנ"י אני כפרתן וכו':

(תהלים ע"ז ז'). שהיא נרדף עם הגיון. כמו והגיתי בכל פעלך ובעלילותיך אשיחה (שם שם י"ג). ובפיעל הגיתי בכל פעלך במעשה ידיך אשוחח (שם קמ"ג ה'). והיא הגיון הנפש והגות לב עליו לטובה. וכמו שאמר השחתה את נפשי עלי לטובה. ופי' זכור תזכור לנוכח. ותהגה עלי נפשי והגותה היא זאת אשיב אל לבי כי זכור תזכור. על כן אוחיל:

ועשה שלום בין ישראל לאביהן שבשמים ובין ישראל לישראל ובין ישראל לחכם ובין חכם לחבירו ובין אדם לחבירו ובין איש לאשתו וכו'. פי"נ (צד ס"ח). ולהלן פי"ח (צד ק"ו):

הודיות היסורין. שם. ולהלן פי"ח (צד צ"ו) אין רננה זו אלא הודאת היסורין. והוא באמרם סוף ברכות חייב אדם לברך על הרעה וכו'. והיא לפנינו בארוכה בפי"ח (צד צ"ו). ובפב"ז (צד קל"ו):

החזיק לו טובה פי"ד (צד ס"ט). והפכו בפיו טובה. שם:

מיכן ואילך מה עלינו לעשות. שם. ושם (צד ע"א). בסנגון זה משתמש הרבה פעמים:

שאין לך כל אומה ומלכות וכו' שבולן יהיו בני העו"הב אלא זרעו של יעקב בלבד פי"ד (צד ס"ט). ובפי"ז (צד פ"ו) בשהן חוזרין לעפרן שוב אינן חוזרין אלא ישראל בלבד. בפב"ב (צד קב"א) שלא יהא ערל אוכל בו:

חכמים ותלמידיהם שמוסרין את עצמן במקרא ובמשנה וכו'. שם. ג"פ. ובפט"ז (צד פ"ב) ובפב"ז (צד קל"ח): ולהלן פב"ב (צד קב"א) לא זכה אותו אדם לד"ת אא"ב מסר עצמו לכבוד שמים למיחה:

פתח אחד בד"ת. פי"ד (צד ע') וכן להלן (צד ע"א):

התשובה שהושבתני פי"ד (צד ע') ועי"י במ"ע אות י"ג. ולא הושיבוה כלום דבר פט"ו (צד ע"ו). מתוך תשובה שהושיבו וכו' פי"ח (צד צ"ד). ובפב"ו (צד קל"ג) מה הושיבוהו וכו':

רחיצת ידים מן התורה פט"ו (צד ע"ב). לשון מקרא היא. וכ"ה במשנה בביכורים (פ"ב מ"א) ושעונין רחיצת ידים. ובפעל אמרו במשנה נוטלין לידים (חגיגה פ"ב מ"ה) להודיע שאין מטבילין את הידים. אולם בדרי דאמוראי עשו מהפעל שם ואמרו נטילת ידים:

נקרע הכד פט"ו (צד ע"ה). דוגמא לדבר. לפסינה שנקרעה בה בית א'. פי"א (צד נ"ו):

וכן במדה הזאת לכל משפחות האדמה בין בישראל ובין באומות. פט"ז (צד פ"א) ובפי"ז (צד פ"ח). ובווטא פ"ו (צד קפ"ד). וכן במדה הזאת נוהגת בכל משפחות וכו':

אלא כולם נכוחים למבינים וישרים למוצאי דעת פט"ז (צד פ"ב). לשון המקרא (משלי ח' ט'):

ומישרים הרבה. שם. עפ"י לשון ארמית מישר:

מפני שמקביל עליו. שם. צ"ל שמקבל. ונשתבש המעתיק באשגירת לישנא להקביל שנזכר קודם לזה ד"פ:

אלא האלהים יודע. שם. בלשון זו משתמש הרבה פעמים והיא עפ"י לשון המקרא (יהושע כ"ב כ"ב):

בודאי יהא אדם יודע לפני מי הוא עומד וכו' שנו חכמים וכו'. פט"ז (צד פ"ג) ונכפל בפי"ח (צד ק"ג):

באהבה שהוא אוהב אותם ובשמחה שהוא שמח בהם פי"ז (צד פ"ד ופ"ו). בסנגון זה משתמש עד למרבה. ויסדה בתפלתו לעולם יהא אדם וכו' דשחרית:

והתחתם עליהם נז"ד פי"ז (צד פ"ה). מן חתם ההתפעל ליתא במקרא:

שמעוני אחיי ועמי. שם (צד פ"ו). ובן בפי"ח (צד ק"ג). הוא לשון מקרא ברהי"א (כ"ח ב'):

מי שיש לו עינים יראה לב יחכם ובליות יבין. שם. נתן הבינה לבליות ולא עודע לי דוגמא:

ויסתכל בלבבו ובגופו ובעצמו וידע הרוח ונשמה שברא הקב"ה בעולם וכו'. שם. אעיוך באן כל מאמריו שהוא מצוה בהן להסתכל. יסתכל אדם בעצמו וידע שאף לעצמו לא נשא הקב"ה פנים פי"ח (צד צ"ו). יסתכל אדם בעצמו וידע שלאחר מיתה ישא עיניו לשמים ויאמר מי ברא את אילו חמה ולבנה כוכבים ומזלות ד' רוחות השמים וכל מעשה בראשית כולם שבחכמתו ובתבונתו עם כל אחד ואחד כולם תלוים במאמר שפתיו וכו'. יחזור אדם ויסתכל במעשה ידיו של הקב"ה באדם ובבהמה ובעוף השמים ובדגי הים שמוונות כל אחד ואחד בידו ונשמת כל אחד ואחד מסורין בידו וכו' פי"ח (צד ק"ג). יסתכל כל אדם בעצמו וידע שלאחר שעת מיתה ישא עיניו לשמים ויאמר מי ברא כוכבים ברקיע ונתן לו מקום לכל

וקדושתו ושמו הגדול עמהם בגדבה פ"ז (צר פ"ג). אף הוא ירד משמי מרום העליונים ממקום כבודו וגודלו ומלכותו ותפארתו וקדושתו ושכן עמהם במלחמה. שם (צר פ"ז). ולא עוד אלא שירד משמי שמים העליונים וממקום כבודו וגודלו ותפארתו וקדושתו ושמו הגדול ושכן עמו במקדש. פ"ט (צר ק"א). בשם שהקב"ה וכו' ירד משמי שמים וכו' ושמו הגדול ושכן ביניהם של ישראל וכו' פ"כ (צר ק"ג). ולא עוד אלא שירד משמי שמים וכו' ושמו הגדול ונשא עליהן קינה. פ"ל (צר קנ"ד):

להשיב תשובה במקומה פ"ה (צר כ"ז). ויודע להשיב בהן תשובה במקומה פ"ו (צר ל"ז). לא השיב ישעיה תשובה במקומה פט"ז (צר פ"ג):

הזקין והלבין והשחיר פ"ה (צר כ"ח). מן שחור לא נמצא ההפעיל במקרא:

ובמה ירק אותם. שם. במקומות שרמזתי עליהן במ"ע אות י"ג הוריקן. והיא ההפעיל מן ירק. (אולם במקרא ההפעיל מן רוק). וא"כ פירשו עפ"י המסורת ולא עפ"י המקרא. ולפנינו תפס בלשון הכתוב:

ומשתוקק בה פ"ה (צר כ"ט). שכל תשוקותיו בה היו:

מפקח את הבריות. שם. אולי צ"ל על הבריות כמו שקודם לזה מפקח על עיני הבריות. או שצ"ל את עיני הבריות:

בני שא נא עיניך וראה השמימה. שם. לשון המקראות בראשית (י"ג י"ד. וי"ד ה'):

שהשיגתו שנה א' טובה סמוך לוקנותו סימן יפה לו וכו' פ"ה (צר ל'). עי' בסוף הפרק. שמצא נחת רוח בוקנותו. ועי' בזוטא ספי"א (צר קצ"ב):

לענבי הגפן בענבי הסנה. שם. אולי ענבי כמו ענפי. וכמו הבקר הפקר:

שנידלתנו וקידשתנו וקילסתנו ורוממתנו וקשרתה לנו קשר גדול בד"ת וכו' פ"ז (צר ל"ב) וכן בפל"א (צר קנ"ז). ובפ"ח (צר פ"ט) ושם איתא וקשרתה לנו כתר דברי תורה. כמלת גדול תוכיח על קשר:

על שהתנית על ד' מאות וצ"ו אלפים רבבות של מ"ה ובאת ודבקת בהן בישראל לעולם על שנ' כך אני אל ואין עוד וכו' פ"ו (צר ל"ב). להלן פב"ו (צר ק"ל) אני הוא שהנחתי תחק"ר דורות קודם שיברא העולם ובאתי ונדבקתי בכם וכו' וקראתי אתכם אלהים בנים עברים וכו' השויתי שמכם לשמי הגדול. וכולא כדהכא בשינוי סגנון. ואולי היה צריך להגיה. על שהנחת ד' מאות וכו':

השויתה את שמך וכו'. שם. להלן (צר ל"ה) והשוה את שמן לשמו הגדול:

סוף הוה יוסף לפני המקום. פ"ו (צר ל"ב). בר"ו כולא הכי. למה לא נתמלא כל העולם כלו ביעקב וכמשה ודוד כך יהא אדם בדברי תורה ובדברי חכמים בכל מקום סוף היה לפני הקב"ה שנ'. ושתי הנוסחאות אינן עולות יפה. ואולי צריך להגיה הוה מוסיף לפני המקום. ועיין אינו משכך את הלב:

ויעקב איש תם תם מן הגול וכו'. שם. בפ"כו (צר קל"ב) אין לדורותם אלא לדור ואין תם אלא יעקב תם מגול תם מעבירה. ויש להוסיף שם תם מדבר מכוער. שתופס בספר ואלו הנ' בבמה מקומות:

זה לשון אחוה לשון עתירה לשון ריעות פ"ו (צר ל"ד). פי' עתירה ריבוי של לשון מלשון ונליתי להם עתרת שלום ואמת (ירמיה ל"ג ו'). ועיי' במ"ע אות כ"א:

חבורתו של ר' מאיר וחבירו חדשים פ"ו (צר ל"ו). בבולם לא הובירו חבריו רק ר"ט לפי שסתם משנה ר"מ לפיכך בלל את בולם אף ר' יהודה הנשיא בכלל בשם חבריו של ר"מ:

קרא אדם ולא שנה וכו'. שם (צר ל"ז). להלן פי"ח (צר צ"א) קרא אדם ולא שנה הז' דבר של נגיי וכו':

ויטמנו ד"ת בפיך לעולם. שם. וכן להלן (צר ל"ח) ויטמנו דברי תורתי בפיו:

אפי' יעשה אדם מאה עבירות וכו' הריני עמו ברחמים ומקבלו בתשובה. פ"ו (צר ל"ח). דומתי פכ"ב (צר קכ"א). ובזוטא פ"ט (צר קפ"ט):

גדול פוסטון וכו'. פ"ז (צר ל"ט) עיי' במ"ע. מרי בירי. שם. אין בכל הספר מלות זרות חוץ מאילו השתים. אולם המלה הראשונה עדיין אינה מבוררת לי:

אחזו עליהן את המים. פ"ז (צר מ'). פי' סנרו. ודומתה ב"ר פמ"ב ר' חוניא בר' אלעזר אומר למה נקרא שמו אחז שאחז בתי כנסיות ובתי מדרש. והיא עפ"י לשון ארמית אחיד:

ומתאנח פ"ד (צר י"ז ו"ט) ופ"ה (צר ב"ב). במקרא בנפעל ובתרגום באתפעל. וא"כ היא עפ"י לשון ארמית:

ומתחמד ומתאוה ומצפה (שם). בעל הספר משתמש הרבה בנרדפים. והשווה חמד בהתפעל למתאוה. ובצר י"ט ומתאוה ומחמר ומצפה ובן בפ"נ (צר ס"ג) מחמר ומתאוה ומצפה. ועוד הרבה פעמים בל"ר מחמדין ומתאוין וכו'. ואולי שצריך להגיה באן:

מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ. פ"ד (צר י"ז). פ"ו (צר ל"ו). פ"ט (צר מ"ח). פי"ד (צר ע'). פי"ח (צר צ"א). פ"כט (צר קמ"ה). פל"א (צר קס"ג). שם (קס"ד). עלי שמים וארץ) וכן בווטא פ"נ (צר קע"ה) ועיי' באדר"נ פ"ב:

דן ק"ו בעצמו פ"ד (צר י"ז). כמו דן דין בעצמו. וכן בפ"ז (צר ל"ט). ובווטא פ"ו (צר קפ"ב):

רב"שע צדיק וחסיד אתה וכל מעשיך באמונה פ"ד (צר י"ז). אבי שבשמים צדיק אתה וחסיד אתה וכל מעשיך באמונה פי"ט (צר ק"י):

בספר תוכחות פ"ד (צר י"ט). שם לם' דברים:

צואה. שם. לשון ציווי:

קואה. שם. לשון קיווי:

ששמין אתם טחי תפל. שם. לשון מקרא יחזקאל (י"ג י"א):

חלף והלך לו פ"ה (צר ב'). לשון מקרא שה"ש (ב' י"א):

מה שכר מוציאין על דברי תורה פ"ה (צר ב"א). אולי צ"ל מוצאין:

אשרי העם הזה שה' אלהיו בחלקו. שם. לשון מקרא תהלים (קמ"ד ט"ו):

מנפפן ומחבקן ומנשקן פ"ה (צר ב"א). ושם (צר ב"ב) ומושיבן בין ברכיו ומנפפן ומחבקן ומנשקן וכו'. במליצות נרדפים הוא משתמש ער למרבה. ובלשון משנה (סנהדרין פ"ו מ"ו) אבל המנפף והמנשק. ועיי"ש בת"יוט. ועכ"פ נראה שניפוף וחיבוק ב' ענינים הם. וכן מובח להלן פי"ח (צר ק"נ) היה הקב"ה מנפף ומנשק את ידיו על חכמתו וכו'. היה מנפפן מחבקן ומנשקן ומברך ומרומם ומשבח ומגדל ומקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם הקב"ה פ"ה (צר כ"ב). פי"ד (צר ס"ט) מיכן ואילך מה עלינו לעשות ראוי הוא זרעו של יעקב שיברך וישבח וירומם ויגדל ויקדש את שמו של הקב"ה שאמר והיה העולם ברוך הוא. פט"ו (צר פ"א) אנו מברכין ומשבחין ומגדלין ומקדשין לאבינו שבשמים. יעמור אדם בחצי הלילה וברך וישבח וירומם ויגדל ויקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם ברוך הוא פי"ח (צר צ"ו) ובצר נ"ו נכפל ששה פעמים עיי"ש. מפני מה אין אתם מודים ומשבחים ומברכים לאביכם שבשמים. פי"ח (צר ק'). ובצר ק"נ לפיכך הייתי אומר חייב אדם שיברך וישבח וירומם ויגדל ויקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם ב"ה. יברכוך וישבחוך ויפארוך יתברך שמך מהרה ובזמן קרוב וכו'. פי"ט (צר ק"י). ויסוד כל אלו הנרדפים הוא במשנה דערבי פסחים לפיכך אנחנו חייבים וכו'. ואח"כ הוקבעו בתפלות:

עפרו נוער שם. בסוטה (ה' ע"א) עפרו נוער. ופירש"י מקיץ בתחית המתים. שהשתמשו בשרש נער לענין יקיצה כמו והנעירתו (עירובין נ"נ ע"ב) ובנפעל נגער מפני העין. כמו שאין עורה נגעלת (עדיות פ"ה מ"ו). וכן הנוער בלילה (אבות פ"נ מ"ד) בתוב בספרים בלא יו"ד. ואם היה הנפעל מן עור היו בותבין הניעור ביו"ד. והוא מקור מן נער. ונוער באן הוא מבנין הכבד כמו ומרק ושטף (ויקרא ו' כ"א):

וכשנשתלח פ"ה (צר ב"נ). כמו בתפלת מוסף לרגלים שנשתלחה במקדשך ויש שהגיהו השלוחה והיא טעות:

שהיה מסתפח על ישראל. שם. עיי' במ"ע אות ל"ב:

ונשבר לבי בקרבי רפו כל עצמותי פ"ה (צר ב"ה) ולקמן פי"ט (צר ק"י). לשון המקרא ירמיה (כ"נ ט') ובד"ו רחפו. ואולי צ"ל בן נם להלן:

יושב על כסא שופט צדק. פ"ה (צר ב"ה) ובפ"א (צר נ"ו) מי שיושב וכו':

לא הכרתם (מהו דר) [מהודר] בעולם וכו' פ"ה (צר ב"ו). ועכשו אני רואה בפ"ל (צר קנ"ד) לא אמרתם מי הוא דר בעולם. וכן נכון:

תיקנוהו פיסקוהו פ"ה (צר ב"ו). עיי' במ"ע אות נ':

מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה וירד משמי שמים העליונים ממקום בבודו גודלו ותפארתו קדושת שמו הגדול פ"ה (צר ב"ו). וכשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהן מלכות שמים בנרבה אף הוא ירד משמי השמים העליונים ממקום בבודו ונודלו ותפארתו

ששפכתי לכם ד״ת בהלב וכשמן המורק מכלי לכלי ואין קולו נשמע. פ״ב (צד י״ב). ולהלן פ״ו (צד ל״ו) שמן תורק וכו׳ שפכתה לנו ד״ת כשמן המורק מכלי לכלי ואין קולו נשמע:

יושב ומטפח לפניהם. פ״ב (צד י״ב). בפ״ו (צד ל״ב) נ״פ. וטופיח שתי ידיו זו על זו. ובפי״ו (צד פ״ו). ובפ״ל (צד קנ״ד) טופח הקב״ה בשתי ידיו. והוא לצער. בסוף מו״ק נשים וכו׳ אבל לא מטפחות. ועי״ ביצה (ל׳ ע״א) ברש״י ובתו״:

בנ״א שמפסיקין ועימדין בעולם וכו׳. בנ״א שהיו בבית ראשון מפוקסין ועומדין וכו׳ בפ״ב (צד י״ב). עי״ במ״ע שם. ועכשו אני רואה שהוא כיפל את מליצתו בפי״ח (צד צ״ה) לפי שכל אותן בני אדם שאתה רואה בעו״ה שמספיקין ועומדין (במקומה) [במקומם] לאחר שעה מתין והולכין להם. ויראה שכך עיקר הני׳. והיא מלשון הרגילה בדחו״ל ולא הספיק לנמור ולהלן פ״ל (צד קנ״ג). ולפ״ז צריך להגיה בשתיהן מספ״קין. וכלו׳ שדי להם עמידתן בעו״ה כמו שהם בלא דברי תורה והיא הסתפקות של גנאי:

המבעט ביסורין פ״ב (צד י״ב). הבעיטה היא מריוב טובה עי״ מבילתא יתרו פ״י וספרי ואתחנן פ״ ל״ב והאזינו ש״ח. והמבעט ביסורין בלו׳ שבאו עליו יסורין ועדיין מבעט. וב״ה במשל הפרה:

כל העולם מרתיע פ״ב (צד י״ג). לא נודע לי דוגמא למליצה זו אבל נמצא ב״ד מרתיע נופו פ״ח (צד מ״ו):

שאתם מפרכסים במע״ט (שם). עי״ במ״ע. ואף זו מליצה מיוחדת באן:

אלא יראתי מתוך שמחתי ושמחתי מתוך יראתי ואהבתי עלת על כולן. פ״ג (צד י״ג). מליצה נשגבה ועמוקה:

אל תאמר כן (שם). היא כענין אל תקרא. וכן בפ״ה (צד כ״ב) ובפ״כג (צד קכ״ד):

מה שכרן פ״ג (צד י״ד). כלו׳ עונשן. וכן במשנה דאבות שכר עבירה עבירה:

כל דבר שעתיד להיות בסוף כבר נעשה מקצתו היום פ״ג (צד י״ד). בפ״ב (צד פ״ח) שכרן של ישראל וכו׳ דבר שעתיד להיות בסוף. ובפ״ח (צד צ״ז) דבר זה עתיד להיות בסוף ונעשה מקצתו היום. ובתלמוד אמרו בכעין זו שהטעימו (הקב״ה לאיוב) מעין העו״הב (ב״ב ט״ז ע״א):

עינינו רואות תמיד בכל יום בפ״ג (צד ט״ו). אולם בצד כ״ה בכל יום תמיד. וזה הלשון האחרון נמצא בו למרבה ד״מ צד כ״ו. צד ק״ב ק״ו וק״א וכן כמה פעמים. ע״כ נראה שעיקר הסנגון בכל יום תמיד. ובאשנירת לישן תמיד בכל יום ובכל עת ובכל שעה דבהמ״ז כתב המעתיק תמיד בכל יום. ובקדושת מוסף המיחדים שמו ערב ובקר בכל יום תמיד וכו׳. וראיתי בסדור עבודת ישראל להחכם יצחק בן אריה יוסף דוב שהעתיק מפדר״א ספ״ד וישראל גוי אחד בארץ שהם מיחדים שמו תמיד בכל יום ואומרים שמע ישראל וכו׳. אמנם סנגון הלשון שלפנינו בכל יום תמיד מוכיח לדעתי שלא נתייסדה הקדושה עפ״י הפד״א. וג״ל שמה שכתוב בתפלת רבון כל העולמים בשחרית אשרינו שאנחנו משכימים ומעריבים ערב ובקר ואומרים פעמים בכל יום שמע ישראל וכו׳. (שלקוחה מסדר אליהו אלא שקיטעוה המופרים בסדר אליהו שלפנינו). היתה נוסחתה שאנחנו משכימים ומעריבים ומיחדים שמו ערב ובוקר בכל יום תמיד ואומרים שמע ישראל וכו׳. ועפ״ז נתייסדה הקדושה. וכבר נתקשה בעל עבודת ישראל בלשון שמשכימים ומעריבים ערב ובקר:

אם רוצה אתה ללמוד וחפץ אתה בדברי תורה צא ולמד וכו׳. פ״ג (צד ט״ו) וכן בפי״ז (צד פ״ה) בפי״ח (צד ק״א) ובפכ״ג (צד קכ״ד):

על טמא במקומו ועל טהור במקומו פ״ג (צד ט״ו). ודוגמתו בפ״י (צד נ״ד) ובספ״ג (צד ס״ח) ופ״ במקומו לדעתי הוא. שאינו טמא וטהור עפ״י שיקול דעת המורה כי אם שהוא שמא וטהור בגדר קיומו (אביעקטיוו בלע״ז):

לא על הכר ולא על הספסל (שם). עי״ בריש אליהו זוטא ובמ״ע שם אות ב׳ וג׳. ועי״ בע״ז (ס״ה ע״א) מה שפי׳ ר״ת כר וכסת:

אתה משול בתי״ו ותורה בתי״ו (שם). דוגמתו לא נודע לי:

לא כך כתבתי בתורתי אעפ״י שאין בכם דברי תורה אלא ד״א ומקרא בלבד ורדפו מכם וגו׳ אבל אם תעשון את התורה ותעדיפון את התורה איש א׳ מכם וגו׳ פ״ג (צד ט״ו). בפי״א (צד נ״ו) בשינוי קצת:

המספר אחר מיעוטי ת״ח וכו׳ פ״ג (צד ט״ו). אולי מלת מיעוטי שבוש:

קורת רוח פ״ג (צד י״ז). במושג זה משתמש עד למרבה. ונמצאהו במשנה דאבות:

הכל מותקן לפניו לסעודה (צר ה'). ובפי"ח (צר צ"א) והכל מותקן ומונח לפניהם. מן תקן בפיעל יאמר מתקן מתוקן בבינוני. כמו הכל סדור ומתוקן לפניהם בפ"ב (צר קכ"ו). אבל מן התקן בהפעיל יאמר בבינוני מתקן מותקן. וענין הפיעל עשיה ותיקון. וענין ההפעיל היא הכנה. ומזה ומתקן את הקורות בפ"לא (צר ק"ס). ומותקן הוא נדחף עם מיכן. ונמצא הרבה בעבח התקן התקנתי. ומה שנמצא בתפלת יוצר של שבת ראה והתקן צורת הלבנה צ"ל והקטין כמו שהובא בטור או"ח רפ"א. שאל"כ היה צ"ל ראה ותקן:

קהילין קהילין (צר ה'). ובפב"א (צר קט"ו). קהל לשון זכר. הקהל הזה (שמות ט"ז ג') ויהיה הרבים קהלים כמו דבר דברים. ובשם מופשט קהלה (נחמיה ה' ז') וברבים קהלות. אמנם נמצא מקהלים. במקהלים אברך ה' (תהלים כ"ו י"ב) ומקהלות. במקהלות ברכו אלהים (שם ס"ח כ"ז). ונמצא קהלת שם מקום מחנה בצ"רה הה"א ויחנו בקהלתה (במדבר ל"ג כ"ב) ובעל הספר עשה מזה שם הרבים קהילין כלו' מחנות מחנות:

והיתה שם תשחורת (צר ה'). הענין מובית שעניני כמו שפירשתי וכן פ' המניח מוהרי"י רייפמאן הבאתיו לעיל (צר צ"ד) ונמצא באבות (פ"ג מ"ב) ר' ישמעאל אומר הוי קל לראש ונוח לתשחורת. ויתכן לפרשו ג"כ מזה הענין וכעין שפירש"י שם ע"ש. ובירושלמי דתענית פ"ב ה"ב תני ושפל ברך ונוח לתשחורת ורגיל בחכמה ורגיל באגדה וכו'. ונראה שהוא מקושט וצ"ל וקל לראש ונוח לתשחורת. והם מענין שפל ברך. ובאיכה רבה פ"א בכה תבכה וגו' ובאיכה זוטא ע' ב' מעשה באשה אחת שהיתה בשבונתו של ר"ג והיה לה בן השחורת ומת והיתה בוכה עליו בלילה וכו'. נ"ל שפירושו שהיה ממונה לכך. וכמו שכתבתי במ"ע:

סופר אתה וכו' (צר ה'). בדורות הראשונים קודם דורן של תנאים היו חכמי ישראל נקראים סופרים. אולם בדורות שלאחר המשנה נמצא השם סופר למלמדי תינוקות. והנה אין ענינו כאן מלמד תינוקות אתה. שהרי השיב לו משהו. אלא ענינו חכם ישראל אתה. אבל אעפ"י שכבר נשתקע השם סופר בארץ ישראל לחכמי ישראל. נשתייר זה השם הישן לחכמי ישראל בין האומות ולא נשתנה:

ובחכמתו ובתבונתו ברא עולמו וכו' (צר ו'). וכן לעיל בראש הפרק. באד"ר (פל"א) בך הקב"ה יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעלמי עולמים בחכמתו ובתבונתו ברא את כל העולם כולו וברא את השמים ואת הארץ עליונים וכו'. כולא בסגנון בעל הספר שלפנינו:

שמלכותו קיימת בשמים ובארץ ובשמי השמים העליונים (צר ו'). בסגנון תפלת אתה הוא וכו' דשחרית והוא נכפל להלן בפ"ה (צר כ"ו):

מכה אתכם וכו' מלקה אתכם (צר ו'). דומא לדבר בוידוי דיוה"כ מכת מרדות. מלקות ארבעים:

אשרי אדם ששם עצמו בשור לעיל וכו' אשרי אדם שמשחק עצמו בדברי תורה וכו' פ"ב (צר ח'). אשריהן של ישראל שכל אותו הצער והעינוי והלחץ שהיה להם חלף והלך לו פ"ה (צר כ'). אשריהן של ישראל בכל מקומות מושבותיהן שהיו מתייגעים בד' רוחות עולם וכו' והרי הן באמצע (שם צר כ"ה). אשרי אדם שיש בו ד"ת ושמורין בידו ויודע להשיב בהן תשובה במקומה פ"ו (צר ל"ו). אשרי אדם שלא בא לידי עבירה ולידי עון וחטא וכו' פ"ט (צר נ"ב). אשרי מי שמחדש דברי תורה על פיו וכו' פ"י (צר נ"ה). אשרי מי שיודע בלבבו מהו אצל אביו שבשמים ובל מעשיו בטחון על אביו שבשמים. אשרי מי שהוא ירא שמים בסתר ונשען במי שהוא תפום מנן ותרים ביהו פ"ח (צר צ'). אשריהם הצדיקים שכך בטחונן שהן בטוחין על אביהם שבשמים וכו' שם (צר צ"א). אשרי אדם שירא שמים מתוך שפל ברך מתוך ענוה מתוך תשובה ומתוך הדין שם (צר צ"ד). אשריהם של צדיקים שאין שונא שולט במעשה ידיהם. שם. אשרי אדם שכל מעשיו לשם שמים פב"ג (צר קכ"א). אשרי אדם שיש לו מזונות הרבה בתוך ביתו ובאין עברייו ובני ביתו ונהנין עמו על שלחנו פב"ז (צר קל"ו):

כשור לעול. שם. להלן פב"ב (צר קכ"א) כשור הזה וכו'. ועי' בזוטא בריש ובסוף:

וירבה בישיבה ויטעט בסחורה. פ"ב (צר ח'). ולהלן פי"ח (צר ק"ב) אשרי אדם שמרבה את ישיבה ואת התורה וממעט את הסחורה. ועי' בפב"ה (צר קכ"ח) ובגדה ע' ע"ב:

שמשחק עצמו בד"ת וכו' שמשחיקין את עצמן בד"ת וכו'. שם. לא נודע לי דומא (ובלשון אשכנז יש לו דומא. זיך אייפריבען):

כל באי העולם וכל מעשה ידיו שבראו בעולם פ"ב (צר ט'). פ"ד (צר י"ג). פ"ו (צר נ"ג) ועוד הרבה פעמים:

שנותנין דומה ליחיד ומאונין לשמוע ד"ת פ"ב (צר י"א) ועי' במ"ע ולא נודע לי דומא:

שמכיר בראש ובסוף (צד נ') וכו'. ובזוטא (צד קפ"ט) איני מכיר בראש ואיני מכיר בסוף (בתמיה) והלא אני מכיר בראש ואני מכיר בסוף. שם (צד נ') ומניד מראשית אחרית מקדם עד שלא נעשה ויודע מה שנעשה וכו'. ובזולא להלן (צד ו') ושם הנוסחא ומקדם אשר לא נעשה יודע מה שנעשה וכו':

וצופה לטובה ואין צופה לרעה (צד נ'). דומתי להלן פ"ח (צד צ"ח) שאתה חפץ בטובה ואי אתה חפץ ברעה חפץ אתה בטובה לעשותה בשמחה אין שקוד אתה ברעה לעשותה באנחה. ובסנגון אחר בזוטא פ"נ (צד קע"ו) ובפ"ו (צד מ') לפי שכל דרכיו אמת אין מדה רעה יוצאת מלפניו אלא כל מדות טובות יוצאות מלפניו וכו':

ועשיר ושמח בחלקו (צד נ'). עפ"י לשון המשנה דאבות איזהו עשיר השמח בחלקו. ובאליהו זוטא פ"ב (צד קע"ג) ומנין שיטול שכרו בעולמו שברא שני כי חלק ה' עמו וגו'. ולהלן פ"ב (צד י') אעפ"י שהכל שלו והכל מעשה ידיו אין שמחתו בכל אלא עם זרעו של אברהם בלבד. ובדלעיל בח"מ ב"ה ששמחתי מרובה על ישראל לעולם. ובפ"ו (צד ל"ח) והריני עמו בשמחה לעולם. ובמליצה זו ששמחה לפניו בביטול על ישראל משתמש בהרבה מקומות:

עלי להעביר ראשונים וכו' שהעביר כל רעתם מנגד פניו (צד נ'). בגמרא דר"ה (י"ז ע"א) ועובר על פשע תנא דבי ר' ישמעאל מעביר ראשון ראשון וכן היא המדה. ועי"ש ברש"י ולפנינו מפורש שמעבירן מנגד פניו. ובעל הספר משתמש הרבה במליצת מעביר. ולהלן צד נ"ב הבאתיו לעיל שהוא מעביר עוונותיהן של ישראל וכו' ועוונותיהם ראשונים מעביר וכו' ובכמה מקומות:

אל תקרא ויעבר אל ויעביר (צד נ'). במדת אל תקרא משתמש בהרבה מקומות צד ב"א. כ"ד. פ"ט. ק"ל. קל"ד. קל"ח ועוד שם. קמ"ח ועוד שם:

ואלו הן דברים וכו'. צד נ'. לשון שאילה. פ"ב (צד ז') עי' במ"ע אות ז'. פ"ל (צד קמ"ח) עי' במ"ע אות ב'. וצד קמ"ט (עי' במ"ע אות ז'): מלה זו פעמים מלא יו"ד ופעמים חסר יו"ד ומשמשת בה' לשונות: על הרוב היא כמו אלה. וקריאתה אילו בצי"רי הא"לף. והיו"ד סימן לקריאת הצי"רי: והב' נמצא במקרא ואלו חיה אלף (קהלת ו' ו') ואלו לעבדים (אסתר ז' ד'). והיא כמו אם לו. או אין (בחיריק) לו. והיו"ד תמורת הדג"ש בלמ"ד. וזו נ"ב הרבה בתלמוד: והג' היא כמו ואלו צלם חד (דניאל ב' ל"א) ואלו קרן אחרי (שם ז' ח') ואלו ענין (שם) והיא כמו וארו (שם שם ב'. ה'. ו' ז') ועניינה כמו הנה בלה"ק. והא"לף בחטף פתח. ובתלמוד ואלו אבילת פסחים לא קתני (ברכות ט' ע"א). ועקרה חסר יו"ד. והיא נ"ב הרבה בתלמוד וכתבוה המעתיקים מלא יו"ד בשיבוש. וכן נמצא במשנה הרי תמורת ארו: והד' ואילו בקהלת (ד' י') והיא דוגמת אי לך ארץ (שם י' ט"ז) והוי"ו בחו"לם: והה' היא לשון שאילה כמו אי אלו. והיא כמו איזה ליחיד. ולרבים אי אלו. בירושלמי פאה פ"ו ה"ב א"ר אילעאי שאלתי את ר' יהושע באילו עימרין חלוקין ב"ש וב"ה. והוא נ"ב בתוספתא שם פ"נ ושם הגי' א"ר אלעזר שאלתי את ר' על אילו עמרים נחלקו וכו'. וכן בירושלמי ריש דמאי. אילו הן השיתים ר' שמעון בריה דר' אבי אמר אילו שהן יוצאות מתחת העלין וכו' ואילו הן הבכורות עד שלא הושיב שומר וכו' אילו הן המסויפות משיקפלו המקצועות. והיא בתוספתא ריש דמאי. ובמשנה שביעית פ"ט מ"ט ואלו הם אבני בתף וכו'. ובארד"נ פ"ח. אלו הן יראי ה' אלו שנוזרים נזרה וכו'. ואלו הן ולחשבי שמו אלו שמחשבין בלבם וכו'. ובמס' כלה. מה יעשה אדם וכו' יעשה חפצי שמים וחפצי אשתו. ואלו הן חפצי שמים יפזר מעותיו לעניים[שנ' וכו' אלו הן חפצי אשתו ר"א אומר יפתה אותה וכו' ר' יהודה אומר ישמחנה וכו'. ובבמדבר רבה פ"ד. ואילו הן ד' חרשים. דוד בא ומפרש לי גלעד וכו':

עתיד הקב"ה לישב בביהמ"ד שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו (צד ד') ובפ"נ (צד י"ד וט"ו) ובפ"ד (צד י"ט) ובפ"ה (צד כ'). ולשון צדיקי עולם בהרבה מקומות. וכן שוטי עולם (שם צד ב"ה) ובכמה מקומות. וכן שוטים שבעולם (צד ה'):

בניי דור פלוני כך עשה תורה וכך עשיתי עמו וכו' (צד ד') ובפ"ב (קט"ו) בסנגון אחר קצת:

כשיקרא אדם יהא תופס בידו (צד ד'). כמו ותלמודו בידו (פסחים נ' ע"א). ולהלן פ"ו (צד ל"ו) שיש בו ד"ת ושמורין בידו:

ואומר להם להרים ולגבעות לאפיקים ולנאיות (צד ד'). לשון המקרא (יחזקאל ו' נ'. ל"ו ד'. ו'):

מי שאמר והיה העולם (צד ה'). בביניו זה משתמש הרבה. ולפעמים בסיום ברוך הוא או הקדוש ברוך הוא (צד ל"א). ונמצא הרבה בספרי ובשאר ברייתות:

פ"ב צר קצ"ג. פ"ג צר קצ"ה. והם ע"ג משלים. ואם נחשוב להם ל"ה מעשיות יכללו בולם ק"ח. ואילו המעשיות שהם בויכוחים בוללים לפעמים ב' וג' וד' ער שנמצא בפט"ו שבולל ח' ויכוחים. מעתה עשוי הספר מקלעות מקלעות ציצים ופרחים חוץ מפרי מגדיו בדברי לקח ומוסר. והדרת סגנון לשונו הוא בטהרת לשון הקודש ואמרותיו אמרות טהורות לוקחי לבבות. ומראש ועד סוף רוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו. ואין כמוהו בכל ספרות העתיקה:

מאמר י"א בסגנון לשונו המיוחד. ובדרשות המיוחדות בספרו.

כתב אבא אליהו צר י"ט. שדברי תורה בפולין בכל מקום. והמשים את לבבו לדברי משה רבינו בס' דברים מתחלת ס' ה' ער סוף ס' י"א ימצא כי הוא מכפיל דיבורים ומליצות בסגנונו המיוחד לו. ולא מוזרים המה בפולין כאלה גם בדברי הנביאים. וכל הבקי בהם ידע אותם. וכמו כן השתמש בסגנון הזה בעל סדר אליהו. ורואה אני לערוך כאן אלו הבפולין בספרו. ואם לא יהיו בולם יהיו עכ"פ רובם. ואפרש נ"כ הרבה ממליצותיו בסדר הספר:

ברוך המקום ברוך הוא שמכיר בראש ובסוף וכו' (צר נ'). ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים וכו' (צר ח'). בפ"ז (צר מ"ב). בפ"ט (צר מ"ט). בפי"ב (צר ס'). בפט"ו (צר ע"ז). בפי"ח (צר ק"ח). שם (צר ק"ט). בפכ"ט (צר קמ"ח). בפל"א (צר קנ"ז). ושם (צר קנ"ט). בה"מ ב"ה שבחר בחכמים ובתלמידי תלמידיהם עד סוף [כל הדורות] ומקיים עליהם במדה שאדם מודד בה מודדין לו בשם שיושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובכל מקום פנוי להם קורין לשום שמים ושונין לשם שמים ויראה בלבבם ומחזקין דברי תורה על פיהם ברי שלא ישכחו דברי תורה מפיהם ומפי בניהם לעולם ולעולמי עולמים וכו'. ובלי ספק שהוא קטוע ס"פא במו"שבתבתי במ"ע אות ז'. ויראה שצ"ל ובתלמידיהם. ובפי"ח (צר צ"ו) הנוסחא ולתלמידיהם ולתלמידי תלמידיהם ומקיים עליהם וכו' ובשם שיושבין וכו' שבכל יום שפנוי להם וכו' ויריאן בלבבם ומחזקין דברי תורה על פיהם ומקיימין עליהן כי קרוב וכו'. ועי"ש במ"ע אות ל'. ועכ"פ נראה להגיה ובתלמידיהם ובתלמידי וכו'. ושם (צר ק"ו) הנוסחא ובתלמידיהם וכו'. והתם נמי ליתא ער סוף כל הדורות. ונרים בשם שיושבין וכו' ובכל מקום פנוי להם וקורין בהם לשום שמים ויראה וכו'. ושונין לשם שמים ליתא. ונרים ומחזקין ד"ת על פיהן ומקיימין עליהן טוב לגבר וכו'. ובפכ"ז (צר קל"ו) ובתלמידיהם וכו' ויקיים עליהם. (צ"ל ומקיים). בכל מקום וכו' ושונין לשם שמים ויראה בלבבן ומחזקין וכו' ומקיימין עליהן בי קרוב וכו': ברוך המקום ברוך הוא ששמחתו מרובה על ישראל לעולם פ"ה (צר כ"א). ברוך המקום ברוך הוא שספר עצמו עם הצדיקים הראשונים פ"ו (צר ל"ה). ברוך המקום ברוך הוא שהבטיח את אבותינו ונתן ביטחון לבנים פ"ו (צר ל"ט). ברוך המקום ברוך הוא שמשלם לבני אדם איש כדרביו וכל אחד ואחד איש במעשיו ומקיים עליהם במדה שאדם מודד בה מודדין לו פ"ט (צר נ'). ברוך המקום ב"ה שהוא מעביר עונותיהן של ישראל ואינו משמר קנאה ונקמה עליהן ודברי תורה לא מנע מהן ועונותיהם ראשונים מעביר מנגד פניו. שם (צר נ"ב). ובפי"ח (צר ק"ט) בה"מ ב"ה שאין לפניו משוא פנים בשם שהקב"ה יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים מגלגל ומעביר ואינו משמר קנאה ונקמה על ישראל בכל מקומות מושבותיהן ודברי תורה לא מנע מהן כך יהא אדם מגלגל וכו': ברוך המקום ב"ה שרחמיו מרובין על ישראל לעולם וחם על כבודן בכל מקומות מושבותיהן פי"א (צר נ"ו). ובפי"ח (צר פ"ט) ב"המ ברוך הוא שרחמיו מרובין על ישראל לעולם אעפ"י שסרחו במעשיהן ובעם עליהן רחמים שלו מקדימין עמהם בכל יום תמיד: ברוך המקום ב"ה שמשלם לאוהביו ולירואיו שכר דרך הארץ בעוה"ז ונקרן קיימת לו לעה"ב פי"ב (צר נ"ט). ברוך המקום ב"ה שהוא מקדש את שמו הגדול בגלוי לעולם פט"ו (צר ע"ו). ברוך המקום ב"ה שנתן דברי תורה לישראל שילמדו מהן דרך ארץ שלא ירבו עוונותיהן בעולם שם (צר ע"ט). וכעין זו בהגדת ליל פסח בה"מ ב"ה ברוך שנתן תורה לעמו ישראל: ברוך המקום ב"ה שבחר בהן בישראל מכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שבראַ בעולם וקנה אותם קנין נמור בנים ועבדים לשמו פכ"ב (צר קי"ח) ובפכ"ה (צר קכ"ד) ובפכ"ו (צר קכ"ט). ברוך המקום ב"ה שנפרע משונאיהן של ישראל פכ"ד (צר קכ"ו). ברוך המקום ב"ה שזוכר את ירושלים בכל שעה ושעה ואין לפניו לא עוולה ולא שכחה ולא משוא פנים פ"ל (צר קמ"ז): ועיקרו בלשון המשנה סוף מדות. ברוך המקום ברוך הוא שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן. ועי"י בפירושי להגדה של פסח צר פ"ז:

נעשה משתה ואח"כ עשו ברצונכם. יש מוציאין לשני ימים. יש מוציאין אותו לג' ימים. יש שהיו מוציאין אותו לז' ימים. המת מת והנהרג נהרג. והבא בחיים חיים וכו':

ומראין הדברים שכלפי בני דורו דבר אבא אליהו כך. שהרי ענין המשתה לבניהן ולבניתיהן לא נזכר בלל באגדות. ובענין המילה נזכר באגדות שבטלוה במצריים. אלא אמר דבריו בנגד אלו המתבוללים ומשכו את ערלתן. ושפתם היתה זונית. ומהם היו שנזרו על עצמן. לא נישא נשים בדי שלא נלד לבהלה. אמר בזה להם שיהיו בולם באגודה אחת ויעשו נמילות חסרים זה בזה וישמרו לשונם וברית מילה ויפרו וירבו וסוף הגאולה שתבא. ומי יתן והיו דבריו נשמעים בבל בית ישראל גם בימינו:

אמנם היסוד בדרכי ההנחנה היא המאמר. במדה שאדם מודד בה מודדין לו. צר ה' בשם שנאספים קהלין וכו'. צר י"ד ומקיים עליהם במדה וכו'. צר ט"ו אתה משול בתיו ותורה בתיו וכו'. צר י"ח כתר יפה שמונח להם וכו'. צר כ' בשם ששם ארצי ונחלתי וכו'. צר כ"א שבשם שישראל עושין את התורה וכו'. צר כ"ד בשם שאו"ה מענין את ישראל וכו'. צר מ' ואילך הוא דורש העשר מבות שהביא הקב"ה על מצריים במדה שמדדו בה. צר נ' ברוך המקום ב"ה שמשלם לבנ"א איש בדרביו וכל א' וא' איש במעשיו ומקיים עליהם במדה וכו'. צר נ"ט מיכן אמרו במידה וכו'. ושם ובצר ס' דורש בקבלת אברהם את אורחיו האיך שלם לו הקב"ה במדה שמדד. צר צ"ו ברוך המקום ב"ה וכו' ומקיים עליהם במדה שאדם מודד וכו'. צר צ"ח ואתה צדיק ורן אתה לבני אדם איש בדרביו ומשלם אתה לבנ"א כל א' וא' איש במעשיו ומקיים אתה עליהם במדה שאדם מודד וכו'. צר ק"ז ברוך המקום וכו' ומקיים עליהם במדה שאדם מודד וכו'. שם בשם שמספרין וכו'. צר ק"ח בשם שעוברין עבירה בחדרי חדרים וכו'. צר ק"ט שבשם שביקש נבל מיתתן של ת"ח וכו'. צר קי"א במדה שמדדו בה מדדתה להם וכו'. צר קי"ד לפי שכל א' וא' לפי שברו בא בעולם וכו'. צר ק"ל הדרוש על י' הדברות יסודו על הכלל במדה שאדם מודד וכו'. צר קל"ו ברוך המקום וכו' ויקיים עליהם במדה וכו'. צר קמ"ט מידה כנגד מידה וכו'. צר קנ"ז שבשם שתפס אחיתפל וכו':

ובסדר אליהו זוטא קצת דברים שהם הוספות ומלואים לאליהו רבה. אמנם עיקר מה שנתייחד זה הספר בו הוא בפרקים ה' עד י"ד והוא ביאור בהנהגת העולם צדיק ורע לו רשע וטוב לו. מדה הנוהגת בבל משפחות האדמה בין בישראל בין באומות (צר קפ"ד, וצר פ"ח):

וכל דבריו ודרושיו הם מסולסלים במעשיות ובמשלים. אמנם המעשיות רובם מאורעות שאירעו לו שנתווכח עם אנשים שונים, ובבר סדרתים לעיל במאמר ד' והם ב' סיפורים. יחוץ מאלה. מעשה בשתי משפחות של בהנים (צר נ"ג). מעשה בהגמון א' (צר נ"ד). מעשה בארם א' (צר ס"ה). שוב מעשה בארם א' (צר ס"ו). מעשה בבהן א' (שם). מעשה בבהן א' (צר צ'). מעשה בברתא אחת (צר קט"ו). מעשה בר' יהודה הנשיא (צר קל"ג). פעם אחת נכנס ר' צדוק לבית המקדש (צר קמ"ט). שוב פ"א נכנס ר' נתן לבי"המק (שם). בא אדריאנוס קיסר ותפש אלכסנדריא של מצרים (צר קנ"א). באתה מלכות רומי והרגה את בית תר (שם). אשה אלמנה ושבעה בניה (שם). ובשתפשו את ר"ש ואת ר' ישמעאל (צר קנ"ג). בזוטא. בימי ר' דוסא בן הרכינס (צר קס"ח). שהם ט"ו מעשיות. נמצאו בולם ל"ה מעשיות. ובסוף הספר עוד מעשה א"ר יוסי פ"א הייתי מהלך בברך גדול של רומי וכו'. אבל זו היא הוספה מהמעתיק:

ואמנם המשלים הם נאים מאד,[1] והם סוף פ"א צר ו'. פ"ב צר ט'. שם צר י"א. עוד שם. עוד שם. שם צר י"ב. ובולם הם משל למלך. ושם צר י"ב משל לבעל הבית. פ"ד צר י"ח משל למלך. שם צר כ'. פ"ה צר כ"ה שני תינוקות. שם כ"ט משל למלך. שם צר ל' משל לענבי הגפן. פ"ו צר ל"א משל למלך. שם צר ל"ד. עוד שם. פ"ז צר מ'. פ"ט צר מ"ט. פ"א צר נ"ה. שם נ"ו להד"ס. פ"ד צר ס"ט למלך ב"ור. עוד שם. שם צר ע'. שם צר ע"א. עוד שם. פט"ו צר פ"ב. עוד שם. פ"ו צר פ"ח. פ"ח צר פ"ט. שם צר צ"א. עוד שם. שם צר צ"ג. עוד שם. שם צר צ"ו. שם צר ק'. עוד שם. שם צר ק"ו. פ"ט צר ק"י. פ"ב צר ק"ג. שם צר ק"ד. פב"א צר ק"ו. פב"ב צר ק"ט. שם צר ק"כ. פב"ד צר קב"ה. שם צר קב"ו. פב"ה צר קב"ח. פב"ו צר קל"ה. פב"ז צר קל"ו. עוד שם. שם צר קל"ז. פב"ח צר ק"מ. פב"ט צר קמ"ג. פ"ל צר קמ"ט. שם צר ק"נ. עוד שם. שם קנ"ה. עוד שם. שם צר קנ"ו. עוד שם. פל"א צר קנ"ט. עוד שם בהן שקנה. שם צר ק"ס. שם צר קס"ב. שם צר קס"ד. ובזוטא פ"ב צר קע"א. שם צר קע"ג. שם צר קע"ד. פ"ד צר קע"ח. שם צר ק"פ. פ"ה צר קפ"א. פ"ו צר קפ"ב. פ"א צר קצ"א.

---

[1] וכבדומה לי שחרבת טהם נעשו ברוגמות היי הרומיים. וזו תהיה ג"כ הוכחה לקדמות הספר:

אלא כדי לקדש שמו הגדול. ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פלטים וגו׳ מהו אומר בסוף הענין והנידו את כבודי בגוים: בפ״ו (צד ל״ו) מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ בין גוי ובין ישראל בין איש ובין אשה בין עבד ובין שפחה קוראין את המקרא הזה צפונה לפני ה׳. זוכר הקב״ה עקידת יצחק בן אברהם: בפ״ט (צד מ״ח). מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ בין גוי ובין ישראל בין איש ובין אשה בין עבד ובין שפחה הכל לפי מעשה שעושה רו״ח שורה עליו: בפי״ג (צד ס״ה) כלום משוא פנים לפני בין גוי ובין ישראל ובין איש ובין אשה ובין עבד ובין שפחה עשה מצוה שכרה בצדה שני צדקתך כהררי אל: פכ״ו (צד קל״ח). והלכת בדרכיו. בדרכי שמים. מה דרכי שמים רחום. ורחמן על הרשעים ומקבלן בתשובה. כך אתם תהיו רחמנים זה על זה. ד״א מה דרכי שמים חנון. נותן מתנות חנם ליודעין ולשאין יודעין אותו. כך אתם תנו מתנות זה לזה. ד״א מה דרכי שמים ארך אפים. מאריך רוחו עם הרשעים ומקבלן בתשובה. כך תהיו אתם מאריכין פנים זה לזה לטובה. ואל תהיו מאריכין פנים זה לזה לפורענות. ד״א מה דרכי שמים רב חסד מטה בלפי חסר. כך אתם תהיו נושאים פנים בלפי טובה לעשותה יותר מן הרעה: ועל מה שהוא מזהיר ביותר עור הוא כי בוד אב ואם בפכ״ו ובפכ״ז: וכן הוא מזהיר בכבוד תלמידי חכמים ביותר ובמעלותיהם. ואעתיק מזה איזה מאמרים. בפ״ה (צד כ״ו). מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שכל תלמיד חכם שהוא קורא לשם שמים ושונה לשם שמים ואוכל משלו ונהנה מיניעו עליו הוא אומר לא ראיתי צדיק נעזב וגו׳. ולא עוד אלא בני ביתו יריאין ממנו והקב״ה אוהבו אהבה גמורה ביותר. ואומר וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עליך וגו׳ כי תלך במים אתך אני וגו׳: בפ״י (צד נ״ב). מי שיש לו ת״ח בשכונתו ויודע בו שהוא קורא לשם שמים. והיה זנו ומכלכלו ומפרנסו. נמצא מקיים את ת״ח את אשתו ואת בניו. ואת כל הקורין ושונין עמו. עליו הוא אומר פדה בשלום נפשי וכו׳: בפי״ב (צד נ״ט) ירבה אדם מעורתו עם תלמידי חכמים כדי שילמד מהן דברי תורה: בפ״ח (צד צ״א). מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שכל ת״ח שאוכל משלו ונהנה מיניעו ואינו נהנה משל צבור כלום הרי הוא בכלל אשרי. וכל שלחן שאין ת״ח נהנה ממנו אינו מבורך וכו׳: בפכ״ז (צד קל״ט) מי שיש לו ת״ח בשכונתו ויודע בו שקורא לש״ש ושונה לש״ש וזנו מכלכלו ומפרנסו. נמצא מקיים אותו תלמיד ואת אשתו ואת בניו ואת כל אשר לו ואת כל הקרובין עמו במשפחה. לכך נאמר ומבשרך אל תתעלם: בפ״ל (צד קמ״ח). ד״א אהלי שודד. מה אהל זה אי אפשר לו להתקיים בלא יתידות בלא מיתרים. כך ישראל אי אפשר להם להתקיים בלא תלמידי חכמים. שנ׳ וכל מיתרי נתקו וכו׳ אלו חכמים שבישראל וכו׳ והוזן להן לישראל כמיתרי עולם וכו׳:

ומה שאני רואה עוד להעיר עליו ולהעתיק ממנו. שלקח דוגמא לדורו ממעמד ישראל במצרים שזכו לגאולה. בפכ״נ (צד קכ״ג) פ״א הייתי עובר ממקום למקום ומצאני זקן א׳ ואמר לי. רבי דורות הללו כשירין מיוצאי מצרים. אמרתי לו מה ראיתה בני לדורות הללו שהן כשירים מיוצאי מצרים. ראה בעיניך ובאוניך שמע. דורו של משה לא כשירין הן ותורה היתה עמהן. אלא ראה בעיניך ולבך תשית לכל הדברים. שהרי תורה ונביאים היו עמהן (עיי׳ במ״ע אות ט״ז) וכו׳. אף דוד המלך משבח יוצאי מצרים אשר יצאו ממצרים. מצוה אחת היתה בהן וזרבו ממנה מאה מצות. שנתקבצו וישבו עד שהיו כולם באגודה אחת. וכרתו ברית שיעשו גמילות חסדים זה עם זה. וישמרו מילה בבשרם ברית אברהם יצחק ויעקב. ושלא יניחו לשון יעקב אביהם וילכו וילמדו לשון מצרים מפני עבודה זרה שנ׳ מי בעמך ישראל גוי אחד וגו׳. ומיד בפרק שאחר זה מתחיל. אל תחן ה׳ מאויי רשע וגו׳. מה בין בחן של יוצאי מצרים לזרעו של עשו הרשע. יוצאי מצרים מצוה אחת היתה בידן וכו׳ כרלעיל. אבל זרעו של עשו הרשע אינו כן אלא כל זמן שיצחק קיים קיימו את המילה בבשרם. כיון שמת יצחק ביטלו את המילה בבשרם וכו׳. וכל זה הקדים בפ׳ שלפני זה (צד קכ״ג) באריכות. נקבצו וישבו וכו׳. כאיזה צד עבדו ישראל את אבינו שבשמים במצרים. שלא שינו את לשונם. והיו המצריים אומרים להם למה אתם עובדים אותו. אם תעבדו אלהי מצרים יקל עבודתו מכם. משיבין ישראל אומרים שמא עזב אברהם יצחק ויעקב את אלהינו שבשמים שיעובו בניהן אחריהן. אמרו להן לאו. אמרו כשם שהם לא עזבו אותו כך לא נעזבנו. והיו ישראל מלין את בניהם במצרים. אמרו להם מצריים. מה שמא תקל עבודה קשה מכם. משיבין ישראל וכו׳ שמא שכח אברהם יצחק ויעקב את ברית אלהינו וכו׳ כך לא ישכחו בניהן אחריהן. ד״א והיו ישראל מלין את בניהן במצרים. אמרו להם מצריים למה אתם מלין אותן. שלאחר שעה אנו משליכין אותן בנהר. אמרי להן נימול אותן לאח״כ עשו בהם ברצונכם. והיו ישראל עושין משתה לבניהן ולבנותיהן במצרים. א״ל מצריים למה אתם עושיו להם משתה ואחר שעה אנו מוציאין אותן ללחץ ולעינוי. א״ל אני

וכל ממלכות שעינו את ישראל ולחצו את ישראל באין ורואין בשמחתן של ישראל והולכין לעפרן ישוב אין חוזרין לעולם שנאמר וכו׳. וכל ממלכות וכל גוים שלא עינו את ישראל ולא לחצו אותן באין והווין אכרים וכורמים לישראל שנאמר וכו׳. אילו בשירים לימות המשיח. יכול אתה לומר הואיל ובאין לימות המשיח והן באין לעולם הבא וכו׳. והלא דברים ק״ו מה אם הפסח שהוא דבר הקל אמר הכתוב כל ערל לא יאכל בו. עולם הבא שהוא קדשי קדשים עאכ״ו שלא יהא ערל אוכל בו לעולם ולעולמי עולמים ולא יהא דר בו לעולם ולעולמי עולמים (צר קב״א): לא זכו אי״ה שיאבלו אלא עי״הז בלבד אבל ישראל זכו שיאבלו שני עולמים העי״הז והעי״הב (קמ״א):

כללו של דבר שקנין העי״הז הוא תלוי בדרך ארץ. אבל קנין העי״הב הוא תלוי בעסק התורה. והיא דעת ר׳ אלעזר בכתובות (קי״א ע״ב). א״ר אלעזר עמי הארצות אינן חיים שני מתים בל יחיו וגו׳. כלו׳ סיפא דקרא דריש רפאים בל יקומו לבן פקדת ותשמידם ותאבד כל זכר למו (ישעיה כ״ו) ופי׳ רפאים במרפה עצמו מדברי תורה (בן פירש״י עי״ש). והנה המקרא קאי אאי״ה שהצירו לישראל כמ״ש קודם לזה ה׳ אלהיני בעלונו אדנים זולתך וגו׳. ונקיט ר׳ אלעזר בלשונו עמי הארצות לכלול בלשונו אף עמי הארץ דישראל שהם מרפים עצמם מדברי תורה. ואח״כ הביא מסדר הש״ס ברייתא דתניא בווחיה. תנ״ה מתים בל יחיו יכול לכל ת״ל רפאים בל יקומו. במרפה עצמו מד״ת הכתוב מדבר. ואח״כ סיפרו בגמרא. א״ל ר׳ יוחנן לא ניחא למריותו דאמרת להו הכי. ההיא במרפה עצמו לעכו״ם הוא דכתיב. א״ל מקרא אחר אני דורש דכתיב כי טל אורות טליך וארץ רפאים תפיל (שם) כל המשתמש באור תורה אור תורה מחייהו וכל שאין משתמש באור תורה אין אור תורה מחייהו. כיון דחזייה דקמצטער א״ל רבי מצאתי להם תקנה (לע״ה דישראל) מן התורה ואתם הרבקים בה׳ וגו׳ וכי אפשר לדבוקי בשכינה וכו׳. אלא כל המשיא בתו לת״ח וכו׳ והמהנה ת״ח מנכסיו וכו׳ באילו מדבק בשכינה. ועי״ל לקמן באליהו וזטא שנעשין שמשין לצדיקים בעו״הב:

במה הקב״ה מרמה פני הצדיקים לעתיד לבא בשיטה ראשונה (צר קמ״ד). (כלו׳ השטה שהיתה קודם ויגרש את האדם). וכל העומדין לימות המשיח הולכין לארץ ישראל שוב אינן חוזרין לעפרן לעולם שנאמר והיה הנשאר בציון וגו׳. לאנה הולכין. בשעה שהקב״ה מקבל פני צדיקין לע״ל באין לפניו כבנים לפני האב וכעבדים לפני אדוניהן וכתלמידים לפני רבם וכו׳ (שם): ובסדר אליהו זוטא. גדולה צדקה שממהרת להביא את ימות המשיח ואת ימות הגאולה (צד ק״ע): שמשין לצדיקים לעו״הב מנין. אי״ה בטילין שנ׳ ויצאו וראו בפגרי האנשים וגו׳ הא אין כאן אי״ה. אלא שמשין לצדיקין לעו״הב מנין. היה אומר. עמי הארץ שלא קראו ולא שנו ואין בהן ע״ז ואין בהם חמס וגזל ואין בהן גילוי עריות ואין בהן שפיכות דמים מביא אותן ועושה אותן שמשין לצדיקים לעו״הב (ועי״ל במ״ע אית ז׳ וח׳) וכו׳ (צד קצ״ד):

עפ״י אלו הליקוטים למדנו. העולמות הם ג׳ העי״הז וימות המשיח ועי״הב שיהיה אחר שנות אלף השמיטה. כי העי״הז הוה ב׳ אלפים תהו ב׳ אלפים תורה וב׳ אלפים ימות המשיח (אילו לא נרמו העונות) והאלף השביעי הוא יום שכולו שבת ולמוצאי שבת עי״הב. וקודם שנות השמטה תחיית המתים. ואילו לא חטא אד״ה לא היה עולם התוהו. ואילו לא חטאו ישראל בענל היו ימות המשיח מיד אחר מתן תורה. ועתיד הקב״ה שיבא ויפדה את ישראל מבין אי״ה ויביא להם את ימות המשיח ואת ימות הגאולה: קיום מין האדם היא תלוי במדות דרך ארץ ושברן של בני אדם העי״הז. קיום האומה הישראלית היא בתורה ובדרך ארץ ושברן בפלים העי״הז והעי״הב:

אמנם הדברים שמוזהר עליהם אבא אליהו ביותר אם מצד דרך ארץ או מצד התורה הם. בפב״ה (צר קב״ח) במה קונה אדם את אביו שבשמים. קונהו במעשים טובים ותלמוד תורה. הקב״ה מקנידו העי״הז העי״הב וימות המשיח. [במה] קונהו הקב״ה לאדם. קונהו מתוך אהבה מתוך אחוה מתוך יראה מתוך ריעות. מתוך האמת מתוך השלום. מתוך שפל ברך ומתוך ענווה. מתוך ישיבה מתוך מיעוט סחורה מתוך שימוש חכמים מתוך פילפול תלמידים. מתוך לב טוב מתוך דרך ארץ. מהוך לאי לאו מתוך הן הן: בפב״ח (צר קמ״ג) כך אמר להם הקב״ה לישראל. בני בלום חיסרתי לכם. מה אני מבקש מכם. הא איני מבקש אלא כדי שתהיו אוהבין זה את זה. ותהיו מכבדין זה את זה. ותהיו יראין זה מזה. ולא ימצא בכם לא עבירה ולא גזל ולא דבר מבויש. אלא שלא תבואו לידי פסול לעולם וכו׳: שם (צר ק״מ) לא נתנה תורה על מנת כן אלא לקדש שמו הגדול שנ׳ עבדי אתה ישראל וגו׳. מיכן אמרו ירחוק אדם עצמו מן הגזל מישראל ומן הגוי ואפי׳ מכל אדם שבשוק. שהגונב לגוי לסוף שהוא גונב לישראל. והגוזל לגוי לסוף שהוא גוזל לישראל. נשבע לגוי לסוף שהוא נשבע לישראל. מבחש לגוי לסוף מבחש על ישראל. שופך דמים לגוי לסוף שהוא שופך דמים לישראל. ולא נתנה תורה על מנת כן

במקרא במשנה בהלכות ובאגדות ואומרים על טמא טמא ועל טהור טהור על טמא במקומו ועל טהור במקומו. ואח"כ מביאין את הרשעים ודנין אותן בפניהן. יש נידונין שלשים יום וכו'. כללו של דבר שנו רבותינו במשנה משפט רשעים לניהנם י"ב חודש. ואח"כ עומדין צדיקין לפני מי שאמר והיה העולם ואומרים לפניו. רבש"ע כשהיינו באותו עולם אילו בני אדם היו משבימין ומעריבין לב"הכ וקורין ק"ש ומתפללין ועושין שאר מצוות. ואומר להן. אם כך עשו לכו ורפאו אותן. מיד הולכין צדיקים ועומדין על עפרם של רשעים ומבקשין עליהן רחמים. והקב"ה מעמידן מעפרן על רגליהם וכו' (צד ט"ז): מאור פנים של צדיקים לימות המשיח ולעוה"ב ביצד. יש שנותנין לו מאור פנים בצאת השמש בגבורתו בשעה ראשונה. ויש שנותנין לו בשתי שעות. ויש שנותנין לו בשלש שעות. ויש בארבעה שעות. ויש בחמש שעות. ויש בשש שעות. ויש כל היום כולו. ויש שנותנין לו מאור פנים כמאור לבנה בראש חודש. ויש שנותנין לו בחמשה לחודש. ויש בעשרה לחודש. ויש בט"ו לחודש. ויש ככוכבים גדולים. ויש ככוכבים קטנים. ויש שנותנין לו מאור פנים כאויר הרקיע בשעה שהוא מטוהר מן העבים. ויש שמשחרת פניהם כקדירה. זה הכלל כל הנישא פנים לטובה זוכה ומקבל פני שכינה. המזהם והמלוכלך אינו מסב בפני המלך (צד ט"ז): כבוד ועוז לצדיקים לע"ל ולעוה"ב ביצד. הקב"ה יושב בבי"המ שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו. לכל א' וא' נותנין לו מאור פנים בתורה שיש בו. ומלאכי שרת עומדין להם סביב סביב לישראל וכוכין בלבבם. אשריהן של ישראל שכל אותו הצער והעינוי והלחץ שהיה להם חלף הלך לו עכשיו כל איזה טובה גדולה להם וכו'. לפי שבעוה"ז היו כל או"ה מחרפין את ישראל. ואומרין לישראל כסף ווהב לנו וכו'. וכי מה שכר מוציאין על דברי תורה שכך מצטערין עליה. לאחר שעה כשיניעו ימות המשיח ובטל מלאך המות מן העולם יהיו כל או"ה אומרים אשרי העם הזה שעלה לו גורל לטובה. אשרי העם הזה שה' אלהיו בחלקו (צד כ' וכ"א): תחיית המתים להקב"ה בעוה"ז כדי לקדש שמו הגדול. לימות המשיח כדי ליתן שכר לאוהביו ולירא לעוה"ב וכו' (צד כ"ב): אבילה ושתייה ורנה לצדיקים לימות המשיח ולעוה"ב ביצד. מיטות מוצעות לצדיקים בתוך האש ואוכלין ושותין ושמחין שמחה גדולה. שנ' לכן כה אמר ה' אלהים הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו ונו' הנה עבדי ירוצו וגו'. לעיני שמים וארץ חמה ולבנה כוכבים ומזלות וכל מעשה בראשית כולן וכו'. אתם צדיקי עולם שעשיתם לי רצוני בתוירתי בכל יום תמיד מה נאמר בכם ורחה לכם יראי שמי שמש צדקה ונו' (צד כ"ג): ואף הרינה שהרג הקב"ה את ישראל בעונותיהן בעוה"ז רפואה היא להם לעוה"ב שנ' לכו ונשובה אל ה' וגו' יחיינו מיומים זה העוה"ז וימות המשיח. וביום השלישי יקימנו זה העוה"ב (צד כ"ט): בית דוד מה אתם יושבים או מה אתם מבקשים את ימות המשיח ואת הגאולה וכו' (צד ל'ב). עתיד הקב"ה לפרות את ישראל מבין האומות ויביא להן ימות המשיח וימות הגאולה ויהיו שלשה דברים הללו (מלאך המות ויצה"ר וישיבת בית הכסא עי"ש במ"ע אות ט') נטולין מהן לעולם (צד פ"א):

וב' המאמרים האלו מוכיחין דימות המשיח וימות הגאולה ב' ענינים שונים הם. שאין ימות הגאולה בלא ימות המשיח. אבל ימות המשיח היו באפשרות אף אם לא היו נצרכים לגאולה. שאלמלא חטאו בעגל היו מגיעין לימות המשיח מיד אחר מתן תורה. ששמו של משיח כלו' ענינו ומושגו הוא ששה דברים שקדמו לבריאת עולם. וגלות וגאולה לא קדמו לבריאת עולם. שאינם יסוד לגלגול באי העולם:

עתיד הקב"ה לישב בבי"המ הגדול שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו ולומר להן. בני אני הוא שנמסרתם למיתה עלי. אני הוא שנהרגתם עלי. אתם כמותי ואני כמותכם. מה אני חי לעולם חי וקיים לעולמי עולמים אף אתם תהיו חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים (צד ס"ח): שמעיני אחיי ועמי. מי שיש לו עינים יראה. לב יחכם. וכליות יבין. שאין בין אדם לבהמה כלום. וגדולה היא לאדם שמושיבין אותו עם המלך בקרון. ויסתכל בלבבו ובגופו ובעצמו. וידע דרוח ונשמה שברא הקב"ה בעולם מסוף העולם ועד סופו. כשהן חוזרין לעפרן שוב אינן חוזרין אלא ישראל בלבד. באהבה שהוא אוהב אותן ובשמחה ששמח בהן מעמידן מן העפר על רגליהן. ומושיבן בין ברכיו ומנפנף ומחבקן ומנשקן ומביאן לחיי העוה"ב שנ' כי כאשר השמים החדשים וגו' (צד פ"ו): ותקטן עוד ואת בעיניך וגו'. זה העוה"ב שאין בו מיתה לעולם ולעולמי עולמים (צד צ'): ושרשך מארץ חיים סלה. זה העוה"ב שצדיקים חיים וקיימים בו לעולם ולעולמי עולמים (צד ק"ז): הקב"ה שאין לו אחים לא בעוה"ז ולא לימות המשיח ולא לעוה"ב אלא צדיקי עולם שעושין תורתו בכל יום תמיד וקורא אותן אחיי ורעיי (צד ק"ט): פעם אחת היתי עובר ממקום למקום ומצאתי זקן אחד. אמר לי וכי יש או"ה לימות המשיח. אמרתי לו. בני כל גוים

חכמים ונבונים שבישראל שעסוקין בתורה בכל יום תמיד וכו׳. אפי׳ שנים אפי׳ שלשה ועוסקין בתורה בכל יום תמיד עליהם הוא אומר היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך (צר ק״ז). הא אדם למד תורה באימה וביראה ברתת ובזיע (צר ק״ח) אנכי ה׳ אלהיך. ברוך המקום ברוך הוא שבחר בהן בישראל מכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם וקנה אותן קניין גמור בנים ועבדים לשמו. פעמים מדבר עמהן בשהוא מדבר עם הרבים. פעמים מדבר עמהן בשהוא מדבר עם היחיד. באהבה שאהב אותן ובשמחתו ששמח בהן מדבר עמהן בשהוא מדבר עם היחיד. לפיכך יהיו אומרים כל אחד ואחד. מתי יגיעו מעשיו למעשה אברהם יצחק ויעקב שלא קנו העו״ה והעו״הב אלא בשביל מעשיהם הטובים ותלמוד תורה (צר קכ״ז). באתי לגני אחותי כלה. זו כנסת ישראל. אריתי מורי עם בשמי. זו תורה נביאים וכתובים. אכלתי יערי עם דבשי. זה מדרש הלכות ואגדות. שתיתי ייני עם חלבי. אילו מ״ט ותלמוד תורה שחכמי תורה מצפין להן, אכלו רעים שתו ושכרו דודים (צר קכ״ט). כך אמר להן הקב״ה לישראל. בניי אני הוא שרשבתי תתק״ע דורות קודם שיברא העולם עד שדרשתי וחקרתי וצרפתי ובחנתי כל דברי תורה. מיום שנברא העולם ועד אותה שעה יושב אני על כסא כבוד שלי. שליש היום אני קורא ושונה. ושליש היום אני דן את העולם. ושליש היום אני עושה צדקה וון ומכלכל ומפרנס את כל העולם וכל מעשה ידיי שבראתי בעולם. אני הוא שהנחתי תתק״ע דורות קודם שיברא העולם ובאתי ונדבקתי בכם. אני הוא שהנחתי שבעים לשונות שבארץ ובאתי ונדבקתי בכם. אי הוא שנאמר בי כי אני ה׳ ואין עוד אלהים ואפס במוני. וקראתי אתכם אלהים בנים ועבדים יכ״ו וקראתי אתכם אחים ורעים וכו׳ השויתי שמכם לשמי הגדול וכו׳ (צר ק״ל):

הגה העתקתי הרבה מאמרים בשבח התורה ובמעלת לומדיה. ושהיא קיומן של ישראל. ויותר ממה שהעתקתי עוד בתוכ שם. ושכרן של ישראל שנתייחדו בו מכל או״ה היא התקוה המקוה לעתיד לבא:

ואעתיק איזה מאמרים בדי שנעמיד על דעתו בענינים שלעתיד לבא. רק אקדים לזאת נאמרי. לפיכך נשבע הקב״ה לעמו שלא יחליפם בעם אחר ולא ישנם ולא ימירם באומה אחרת שנ׳ לא אעשה חרון אפי וגו׳ (צר קכ״ז). וכסדר אליהו זוטא (צר קצ״א) מאותה שעה נשבע הקב״ה לעמו שלא ישנם בעם אחר ולא יחליפם באומה אחרת ולא ישביגם בעיר אחרת שנאמר לא אעשה וגו׳:

דבר אחר ימים יוצרו. זה יום נוג לעתיד לבא. לפי שהעו״הז דומה לפני מי שאמר והיה העולם לבעל הבית ששכר פועלים ועיין בהם למי שעושה לאמתו שנ׳ עיני ה׳ המה משוטטות בכל הארץ. אחד שעשה לאמתו ואחד שאינו עושה לאמתו הכל מותקן לפניו לסעודה. לפיכך נתחייבו או״ה לישטף ולהאבד מן העולם ולירד לגיהנם על ששלחו יד על ישראל וירושלים בעזר בית המקדש וכו׳ כשם שנאספים קהלין קהלין ובאין לבזבו ממונן של ישראל כך הקב״ה מאספן על הרי ישראל לעשות בהם נקמות נרולות על אשר לא שמעו בדברי תורה ועל אשר עינו את ישראל וכו׳ (צר ה׳): ד״א ימים יוצרו וגו׳. זה יום שביעי לעולם. לפי שהעו״הז הווה ששת אלפים שנה וכו׳. וכשם שאנחנו עושים שמטה לשבע שנים כך עתיד הקב״ה לעשות שמטה לעולם יום אחד שהוא אלף שנים וכו׳ ואומר מזמור שיר ליום השבת. לעולם שבולי שבת וכו׳. זה יום שביעי לעולם. ולמיצאי שבת זה העולם הבא שאין בו מיתה לעולם ולעולמי עולמים אין בו לא חט ולא עוון. לא מכות ולא מרדות. אלא כל אחד ואחד שמח בחכמתו ובתבונתו וכו׳ (צר ו׳). (ובמבילתא בשלח מס׳ ד׳ ופ׳ יתרו פ״א מנו שש מרות לישראל. ארץ ישראל ועולם הבא ועולם חדש ומלכות בית דוד וכהונה ולויה. ונראה דעו״הב היינו ימות המשיח ועולם חדש היינו מה שקרא כאן העו״הב ועי״ש פ׳ בשלח במ״ע אות ל׳): ברוך המקום ברוך הוא שבחר בחכמים וכו׳ אבל פושעיהם של ישראל אינן כן. אלא בקטנותם רכים ובזקנותם קשים. בה שברן. שמעלין ושורפין אותן בבית המדרש הגדול ובישיבה גדולה וכו׳ (צר י״ד): לעתיד לבא ישיבה להק״בה בבית המדרש הגדול שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו וכו׳: מאור פנים לצדיקים לימות המשיח ולעו״הב. חיזון של צדיקים שלא בצער ושלא ביצ״הר לימות המשיח ולעולם הבא וכו׳. תחיית המתים להקב״ה בין לימות המשיח בין לעו״הב וכו׳. כבוד וון לצדיקים לימות המשיח ולעו״הב וכו׳. אכילה ושתיה שמחה ורנה לצדיקים לימות המשיח ולע״הב וכו׳. דם ובשר ושבר נוג לעתיד לבא על הרי ישראל וכו׳ (צר י״ד וט״ו): חיים שלא בצער לימות המשיח ולעו״הב כיוצר. עתיד הקב״ה לישב בבית המדרש הגדול שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו הן ונשיהן ובניהן ובנותיהן ועבדיהם ואמהותיהן ועושין להן צורך בתיהן וכו׳ (צר י״ט): עתיד הקב״ה לישב בבית המדרש שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו ונושאין ונותנים

שראה אותם שאבלו את המאכל ומתק עליהם. ושתו את המשתה ומתק עליהם. עמר אף הוא וצבר ציבורים ציבורים לפניהן שאין להם סוף. כך ת"ח דומין בעו"הז בדברי תורה. כיון שקראו את המקרא ושנו את המשנה ומתק עליהם הקב"ה מרחם עליהם ונותן בהם חכמה ובינה ודיעה והשכל ומעשים טובים ותלמוד תורה וכו' (צר צ"א). כל זמן שת"ח בירכתי בי"המד מתוך כך הקב"ה מרחם עליהם ונותן בהם חכמה ובינה ודיעה והשכל ומעשים טובים ותלמוד תורה (צר צ"ב). לחדשיו יבכר. למחדשי תורה שמחדשין את התורה בכל יום תמיד וכו'. ד"א לחדשיו יבכר. למבכדי תורה שמבכדין את התורה בכל יום תמיד. כאי זה צר עיר שיש בה נוים ויש בה עשרה בתים של ישראל ומשכימין ומעריבין לבית הכנסת ולבית המדרש אעפ"י שאו"ה גזר סביבותיהם היו מכבדין אותן ויריאן מהן שנ' על כן יכבדוך עם עז וגו' (צר צ"ג). אל גנת אנוז וגו'. מה אגוז זה יש בו ארבעה בתים כך כל חכם וחכם מישראל שיש בו ד"ת לאמיתו יש בו חכמה ובינה דיעה והשכל (שם). כל העוסק בתורה בין בעו"הז ובין לימות המשיח ובין לעו"הב אינו רואה במדת פורענות העתידה לבא (שם). שכל אותן בני אדם שאתה רואה שמספיקין ועומדין במקומם ואין בהם ד"ת לאחר שעה מתין והולכין להם. לפי שאין מלוין אדם לבית עולמו אלא דברי תורה בלבד (צר צ"ה). בוא וראה כמה גדול פשיעה של תורה שלא חרב העולם בראשונה אלא בפשיעה של תורה (עי' במ"ע) ולא חרבה ירושלים ולא חרב בימ"ק אלא בפשיעה של תורה וכו' (צר צ"ו). לא חרב עולם אלא מפני פשיעה של תורה ולא חרבה ארץ ישראל אלא מפני פשיעה של תורה וכל צרות הבאות על ישראל אינן אלא מפני פשיעה של תורה. גדול ורב הוא לפני הקב"ה פשיעה של תורה מפני שהיא שקולה כנגד כל העבירות שבעולם (צר קמ"ח). ברוך המקום ברוך הוא שבחר בחכמים ובתלמידיהם ובתלמידי תלמידיהם ומקיים עליהם במידה שאדם מודד בה מודדין לו. וכשם שיושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות שבכל יום שפנוי להן קורין לשם שמים ושונין לשם שמים ויריאין בלבבן ומחקקין דברי תורה על פיהם ומקיימין עליהן בי קרוב אליך הדבר מאד בפיך וגו'. ומקבלין עליהן עול שמים. כך הקב"ה כביכול נותן להם שמחה לצדיקים בעל כרחם שלא בשותפם שנ' נתת שמחה בלבי וגו'. משלו משל להד' למלך ב"ד שהיתה לו גינת עצים סמוכה לתוך ביתו ומובלה ומעדרה ומשקה מים מהשוקת ונותן לה זבל בזמנה כל עץ ועץ שיש בה ימי וקנותו יפין לו מימי בחורותיו. כך כל חכם וחכם מישראל שיש בו דברי תורה לאמיתו ימי וקנותו יפין לו מימי בחורותיו וכו' (צר צ"ז). אשרי אדם שמרבה את ישיבה וממעט את השחורה יושב והוגה בדברי תורה בכל יום תמיד (צר ק"ב). אשרי אדם ששם עצמו כשור לעול וכחמור למשוי ויושב והוגה בד"ת בכל יום תמיד מיד רוה"ק שורה עליו ותורתו בתוך מעיו. אשריכם זורעי על כל מים. ואין מים אלא ד"ת וכו'. על כל מים ביצד. קורא אדם תנ"וך ושנה הלכות ומדרש וירבה בישיבה ומעט בסחורה מיד רוה"ק שורה בתוך מעיו ומלתו על לשונו וכו' (צר ח'). אשרי אדם שמשחק עצמו בדברי תורה ויושב וחורש בהן כבהמה החורשת בשדה (שם). לא זכה אותו אדם לדבר תורה אלא אם כן מסר עצמו לכבוד שמים למיתה. כשור הזה שמכניסים אותו בעול ומוסר עצמו על כבוד בעליו לעבדו (צר קכ"א). עשה אדם מעשים טובים ותלמוד תורה מעשיו מקדבין אותו אצל שכינה (צר ק"ד). ד"א שפכי כמים לבך מה מים הללו חיים הם לבל באי העולם ולכל מעשה ידיו שברא בעולם כך בית ישראל וכו' אין מתקיימין אלא בדברי תורה וכו'. מה מים חיים לעולם כך ד"ת חיים לעולם וכו' מה מים הללו אין בניינו של עולם אלא במים. אין העולם מתגדל אלא במים. ואילמלי מים אין העולם עומד. כן אלמלא ישראל ודברי תורה לא נתקיימו שמים וארץ וכו' (צר ק"ה). ד"א וכו' מה מים הללו מקוה טהרה הן וכו' כך דברי תורה מקוה טהרה הן לישראל בכל מקומות מושבותיהן. בוא וראה כמה גדולה כחה של תורה שמטהרת את פושעי ישראל בזמן שעושין תשובה אפי' מעבודה זרה שבידן וכו' (שם). מה טובו אוהליך וגו'. וכי מה טיבן של נחלים אצל בתי מדרשות. אלא מה נחלים יורדין בנ"א לתוכן כשהן טמאין וטובלין ועולין מתוכן כשהן טהורים. כך בתי מדרשות בנ"א נכנסין לתוכן כשהן מלאין עונות ויוצאין מתוכן כשהן טהורים (צר קט"ז). כל חכם וחכם מישראל שיש בו ד"ת לאמתו יש בלבבו מאה מחשבות של מקרא מאה מחשבות של משנה ומאה מיני תשובות של תלמוד שנ' מי זאת וגו' (צר ק"ו). כשם שהקב"ה יחי שמו הגדול מבורך וכו' ירד משמי השמים העליונים וכו' ושכן ביניהם של ישראל בשביל תורה שעשו וכו' אפילו יש לו לאדם מאה בתים ומאה כרמים ושדות יניח את הכל וילך לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ולכל מקום שמחדשין בו תורה שבשביל דבר זה אדם זוכה לכל (צר קי"ג). כנגות עלי נהר. אילו מלמדי תינוקות שבישראל שמוציאין מלבם חכמה ובינה דיעה והשכל ומלמדין לעשות רצון אביהם שבשמים וכו'. דבר אחר אילו

מת עליך אפי' נהרג עליך הרי הוא בשמחה לעולם (צר ל"ז). בעת ההיא יובל שי לה' צבאות וגו'. משלו משל להי"ד למלך בי"ד שהביא עבדו דורון לפניו איפה של חטים. טחנה ולא ביררה ה"ז דבר מגונה. ביררה ולא טחנה ה"ז דבר מגונה. ביררה וטחנה ולא הוציא ממנה סולת ה"ז מידה בינונית. אבל ביררה וטחנה והוציא ממנה סולת ה"ז מדה שלימה. כך ת"ח דומין בעי"ה בדברי תורה. קרא אדם ולא שנה ה"ז דבר של נגיי. שנה ולא קרא ה"ז דבר של נגיי. קרא ושנה ולא שימש ת"ח ז' היא מדה בינונית. אבל קרא אדם תנ"וכ ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש ת"ח ז' היא מדה שלימה (צר צ"א). כל המלמד תורה ברבים לישראל לשם שמים ואינו נושא פנים לעשיר ולעני. אלא מקרא שהוא מקראן באחת ומשנה שהוא משנן באחת. מתוך כך הקב"ה מרחם עליו ונותן בו רוח חכמה ובינה ודיעה והשכל ונותן חלקו עם נ' צדיקים אברהם יצחק ויעקב (צר ס"נ). ירבה אדם דברי תורה שאין לך שכר גדול יותר מהן. יהא אדם שואל ומשיב בבית המדרש כדי שתרבה חכמתו בידו וכו'. ישאל אדם את הפסוק ואע"פי שהכל משחקין עליו. ואת ההלכה ואע"פי שהכל משחקין עליו. יכנים אדם עצמו לגופה של תורה אעפי' שאינו בקי בהלכה כלום וכו' (צר ס"ג וס"ד). לפי שכל מצוות שעושה אדם בע"ה אין בהם כח להאיר אלא באור הנר בלבד. אבל תורה מאירה מסוף העולם ועד סופו, ובכל הנזקק לחכמים ולתלמידיהן מעלין עליו באילו עשה רצון אביו שבשמים (צר ט"ז). אל ילמד אדם תורה ברבים אא"כ קרא תנ"וכ ושנה משנה ומדרש שנ' מי ימלל ונו'. (צר ס"ז). אמר הקב"ה לאדם. בני מיום שנתתיך על פני האדמה עשה מעשים טובים ותלמוד תורה. והצל עצמך מן הגזל ומן העבירה ומן דבר מכוער (שם). קרא אדם תנ"וכ בילדותו והזקין ושנה משנה מדרש הלכות (ותלמוד) ואגדות ושונה עם חביריו עליהן הוא אומר הנה מה טוב ומה נעים ונו'. ד"א הנה מה טוב וגו' שני אחין בבית א' וקוראין זה עם זה ושונין זה עם זה ואובלין ושותין זה עם זה ושמחין זה בזה עליהן הוא אומר הנה מה טוב. (צר ס"ח). ובך אמר להם הקב"ה לישראל בניי קראו את המקרא ושנו את המשנה והרבו אותו עד שאני בא בעצמי ואומר לכם על הטהור טהור ועל הטמא טמא על הטמא במקומו ועל הטהור במקומו (שם). מעיד אני עליו את השמים ואת הארץ שיושב הקב"ה ומחלק בידו מזונות לכל באי העולם ולכל מעשה ידיו שברא בעולם וכו'. משל למלך וכו'. כך בית ישראל דומין בע"ה בדברי תורה. כיון שבא אדם לידי מקרא ומשנה ומלמד מהן יראת שמים ומעשה הטוב שהן זנין ומפרנסין ומכלכלין אותו עד שיכנס לבית עולמו (צר ע'). מפני מה חביבין על הקב"ה דברי תורה יותר מכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם וכו'. מפני שמכריעין את ישראל לכף זכות ומחנכין אותן במצות ומביאין אותן לחיי ע"הב. משל למלך בי"ד שיש לו בנים בתוך ביתו. ויש לו עבד זקן ביניהם שהוא מלמד את בניו דרכים נאים וכו'. אמר אלמלא עבד זקן שיש לי בתוך ביתי וכו'. כך דברי תורה הואיל ומכריעין את ישראל וכו'. לפיכך חביבין עליו דברי תורה על הקב"ה וכו' (צר ע"א). דרכן של בני אדם שאומרים תורה קדומה לכל וכו' אבל הייתי אומר ישראל קדושים קודמין וכו' (שם). שני פעמים גלו ישראל א' בבית ראשון וא' בבית אחרון וכו' אחרון לא ניתן להן זמן וכו' משל למלך בי"ד וכו' כך ישראל לפני הקב"ה יש בהן בעלי מקרא. בהן בעלי משנה. בהן בעלי משא ומתן. סרחו במעשיהן פירש מהן. בוכין והולכין אחריו. אמר להן חזרו מאחרי וכו' (עיי"ש במ"ע) מיכן ואילך מה עלינו לעשות לשפוך רחמים ולבקש תחנונים ותפלה מלפניו. ולמצא פתח אחד בדברי תורה מכל הפתחים שפתח לנו ע"י עבריו הנביאים וכו' מה אם יתגלגלו רחמיו הרבים עלינו וכו' (צר ע"א). ברוך המקום ב"ה שנתן דברי תורה לישראל שילמדו מהן דרך ארץ שלא ירבו עוונותיהן בעולם שבל העובר על מה שכתוב בתורה לוקה (צר ע"ט. כלו' אף שהדברים אסורים מדרך ארץ ניתנו בדברי תורה להתחייב מלקות עליהן שלא ירבו עוונותיהן). וכשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהן תורה היה הקב"ה צופה ובא שמא לא יקבלו ישראל תורתי עליהן בדרך שלא קבלו עליהן או"ה והתחתם עליהן גור דין ויאבדו מן העו"הו ומן העו"הב. כיון שקבלו עליהן עול שמים בשמחה אף הוא ירד ממקום כבודו ותפארתו משמי שמים העליונים (צר פ"ה). כיון שבא אדם למקרא למשנה ולמד מהן יראת שמים ומעשים טובים הן מליון אותו עד שנכנס לבית עולמו. וכיון שנכנס לבית עולמו הקב"ה שמח ובא בנגדו. אומר מה אם יהיה לו בן או בן בן (צר פ"ו). כל ת"ח שיושב בינו לבין עצמו וקורא ושונה הקב"ה יושב בנגדו וקורא ושונה עמו (צר פ"ט). ועל הנחל יעלה על שפתו ונו'. מה יש בנחל זה. יש בו תורה. מקרא ומשנה ומדרש והלכות ואגדות. ומעשים טובים ותלמוד תורה. והבל נמשבין ויוצאין מלפני הגבורה ועוברים ביניהן של ישראל. ותלמידי חכמים מיכן ומיכן והבל מותקן ומונח לפניהם. משלו משל להי"ד. למלך בי"ד שהיו עבדיו ובני ביתו מסובין לפניו על השלחן. כיון

ע"כ קבעו בברכת התורה. לעסוק בדברי תורה. ובשנבחר זרע אברהם כמאמר השי"ת כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט ונו' (בראשית י"ח י"ט). אינו אומר יצוה ללכת בדרך ה'. כי אם צוואתו על השמירה. וזו השמירה הוא משנה. כלו' העסק בתורת דרך ה'. ולתבלית זו נבחרו למלכת כהנים ולהקרא כהני ה' ומשרתי אלהינו. מעתה התשובה על השאלה לאיזו תכלית נבחרה אומה הישראלית ומה תהיה מנחתה עלי ארץ. התשובה על זה להנות ולעסוק בדברי תורה שע"כ הם שומרים דרך ה' וזהו כהונתם. ודברים אלו הרחיב אבא אלידו בסדרו. שאם עמוד דרך ארץ הוא קיומו של כל מין האדם ובכללם אומה הישראלית. עמוד התורה הוא קיומה של אומה הישראלית והוא להם עץ החיים. וכמו שאמרו בברכת התורה אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו. וחז"ל במליצתם (ע"ז ח' ע"ב) המשילו האומות למרגליות ולאבן טובה ולאנך וישראל המשילו לספר תורה. ואמרו שם מרגלית ייעשה בסיס לאבן טובה ואבן טובה לאנך ואנך לספר תורה:

ועל קוטב זה סובב והולך סדרו של אבא אלידו. עתיד הקב"ה לישב בבית המדרש שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו. ואומר להם בניי דור פלוני בך עשה תורה ובך עשיתי עמו צדקה ואדם פלוני בך עשה תורה ובך עשיתי עמו צדקה וכו' (צד ד'). אבל עשית לנו בחוכמתך ובתבונתך שלישים במועצות ודעת והודעתנו. דור פלוני עשה כך תורה כך קנסתי עליו טובה. ואדם פלוני כך עשה תורה וכך קנסתי עליו טובה. ודור פלוני כך עשה רעה וכך קנסתי עליו מיתה. ואדם פלוני וכו' (צד קט"ו). נשבע אני בכסא כבוד שלי שאפי' תינוק בבית רבו ועוסק בתורה לשמי שברו מונח לפני בלבד שיהא שמור מן העבירה (צד י"ג). ואמר בלבד שיהא שמור מן העבירה. היא בלפי מה שספר. שמצא בעיר נדולה שבולה ישראל בנולה של בבל מלמד תינוקות אחד שישבו מאתים נערים לפניו. ומת הרב ואשתו ובניו וכל התלמידים. והיה בוכה ומתאנח עליהן. עד שבא מלאך א' ושאלו מ"מ אתה בוכה. ובשהשיב את דבריו. לא אבכה ולא אתאנח על אילו שבאו לידי מקרא ומשנה ועבשיו הלכו להן בלא היו. אמר לו יפה אתה בוכה ומתאנח. מ"מ הן עושין דרכים מבוערין ודברים שאינן ראויין ומקלקלין את עצמן ומציאין ש"ו חנם (צד ק"א). לא משה בלבד (נכנס מאור פניו עמו) אלא כל תלמיד חכם שעוסק בתורה מקטנותו ועד זקנותו ומת. עדיין לא מת אלא בחיים הוא לעולם ולעולמי עולמים (צד י"ח). מכן אמרו כל ת"ח שעוסק בתורה בכל יום תמיד בשביל להרבות בכוד שמים אין צריך לא חרב ולא חנית ולא רומח ולא כל דבר שיהיה לו שומר שהקב"ה משמרו בעצמו ומה"ש עומדין לו סביב סביב וחרבות ביד בולן ומשמרין אותו וכו' (צד י"ט). מכן אמרו יש בו באדם ד"א ומקרא בלבד מוסרין לו מלאך אחד לשמרו וכו'. קרא אדם תנ"ך מוסרין לו ב' מלאכים לשמרו וכו'. קרא אדם תנ"ך ושנה משנה מדרש הלכות ואנדות ושימש ת"ח הקב"ה משמרו בעצמו. משלו משל וכו'. (צד ק'). וכפ"ל. לפי שהקב"ה יושב ומשמר מי שיש בו דברי תורה לאמתו וכו' עשה אדם שתים שלש טובות מוסרין לו מלאך א' לשמרו וכו' קרא אדם תנ"ך מוסרין לו מלאכים שנים לשמרו אבל קרא אדם וכו' משלו משל וכו' (צד קנ"ה. והנה נכפל בשינוי קצת) במה הקב"ה מושיע את ישראל מבין האומות בבני אדם שהן משבימין ומעריבין לבית הכנסת או לבית המדרש ועסוקין בדברי תורה בכל יום תמיד וכו' (צד נ'). אשרי מי שמחדש דברי תורה על פיו. דומה כמי שמשמיעין אותו מן השמים ואומר לו הקב"ה בני בית המדרש הגדול שלי שלך הוא וכו' (צד נ"ה). ארבעים אלף מישראל שנתקבצו ויצאו למלחמה ויש ביניהן וזן א' של תלמידי חכמים דומה שהוא מסרם בידן (שם). ברוך המקום ב"ה ששמחתו מרובה על ישראל לעולם. שכשם שישראל עושין את התורה בעו"הז ושמחין בה כך תורה שמחה בהן לעולם וכו' (צד כ"ב). אדם שעבר עבירות הרבה וקנסו עליו מיתה עד ארבעה דורות שנ' פוקד עון אבות ונו' וחזר ועשה תשובה וקרא תנ"ך ושנה משנה מדרש הלכות ואנדות ושימש חכמים אפי' נגזרו עליו מאה גזירות הקב"ה מעבירן הימנו (שם). שני בנ"א שמהלכין בדרך ועוסקין בד"ת אין דבר רע יכול לשלוט בהן (צד כ"ג). ומפני מה זכה יעבץ לחיים שלא בצער ושלא ביצ"הר בעו"הז ממה שעתיד ליתן לצדיקים לע"ל. מפני שהיה מחזר בכל ישראל ומלמד תורה ברבים לשם שמים. וכל המלמד את חבירו פסוק א' או הלכה א' או דבר א' כאילו הוא נותן לפניו חיים וכו' (צד ל'). מיכן אמרו יעשה אדם מעשים טובים ואח"כ ישאל תורה מלפני המקום וכו'. קורא אדם תנ"ך ויודע להשיב בהם ישמרם בידו ויברך וישבח וינדל וירומם ויקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם הקב"ה. ואינו צריך לומר למי ששונה הלכות (צד ל"א). קרא אדם ולא שנה עדיין בחוץ עומד. שנה ולא קרא עדיין בחוץ עומד. קרא ושנה ולא שימש חכמים דומה כמי שנעלמו ממנו וכו' אבל קרא אדם תנ"ך ושנה מדרש הלכות ואנדות ושימש חכמים אפי'

(צר קע״ב וקע״ג): והכוונה באמרו כאן משנה היא משנת חכמים, שהרי השיב כך לוה שבא בדרך מינות ואמר מקרא ניתן לנו מהר סיני משנה לא ניתן לנו מהר סיני. והשיבו והלא מקרא ומשנה מפי הגבורה נאמרו, והמקרא היא כחיטין ובפשתן והמשנה היא כפת שנאפה מן החיטין וכמפה שנעשה מן הפשתן והיא פרוסה עליו. ואח״כ אמר לו אם אמצאך בתוך משנת חכמים יעשו דבריך בראן, והשיבו מענין סידורי התפלות וקריאת התורה וברכת הנהנין. ובי יש לנו אלו מהר סיני והלא אינן אלא מתוך משנת חכמים, ואתה מחזיק בהן ונוהג בם .וכלפי משנת חכמים אמר לו שזכו בה כשבנו בית האחרון בצער (צר ק״כר. והלשון קטוטה קצת) אבל כשהיו מהלבין... בית אחרון בצער לא הניח הקב״ה דבר בעולם שלא נלאו לישראל שנ׳ סוד ה׳ ליריאיו:

נמצינו אומרים שישראל נתבוססו על התורה מוסף על דרך ארץ, שבר״א הם משותפים עם מין האדם כולו. ולעצמם נתייחדו בתורה. ואין זה לימוד המצוות שבתורה כי אם העסק בתורה עצמה. וכמו שאמר, שהוא עושה התורה בצער ועושה את המצוות בצער. שעשיית התורה לחוד ועשיית המצוות לחוד; ורואה אני לבאר את הדבר מהכתובים. כדי להבין את דברי החכמים. מיכה אמר הגיד לך אדם מה טוב ומה ה׳ דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם ה׳ אלהיך (מיכה ו׳ ח׳). וירמיהו אמר כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי כי אני ה׳ עשה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם ה׳ (ירמיה ט׳ כ״ג). ובלפי זה נמצא במזמורי יתמי, אשר בלי ספק נתיסדו בבית האחרון, במזמור א׳ אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב. ולא סיים, כי אם בתורת ה׳ יהלוך ובאורח צדיקים יעמוד. ובמושב עושי חסד משפט וצדקה ישב, אמנם סיים, כי אם בתורת ה׳ חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה. והנה עשה ההגיון בתורה יומם ולילה למעלה היותר נכברת. וכמו כן נמצא במזמור תמניא אפי פסוקים המורים על מעלת העסק בתורה. גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף. לולי תורתך שעשעי אז אברתי בעניי. מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי. קדמו עיני אשמורות לשיח באמרתך. ועוד ביוצא באלה. ובזה הדרך תפסו חכמי ישראל לעשות תלמוד תורה כנגד כל המעשים הטובים. ושנו בת״כ ריש בחוקותי. אם בחוקותי תלכו מלמד שהמקום מתאוה שיהיו ישראל עמלים בתורה. ומביא לזה מקראות רבות להמשיך הדבר. ומסיים. ובה״א מי יתן והיה לבבם זה להם ולשמר כל הימים למען יטב להם ולבניהם לעולם מלמד שהמקום מתאוה שיהיו עמלים בתורה (ולהלן אפרש ראיה זו). ואח״כ שנו. אם בחוקתי תלכו יכול אלו המצות. בשהוא אומר ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם הרי מצות אמורות. הא מה אני מקיים אם בחוקותי תלכו להיות עמלים בתורה. ובה״א אם לא תשמעו לי יכול אלו המצות ובשהוא אומר ולא תעשו את כל המצות האלה הרי מצות אמורות. א״כ למה נאמר אם לא תשמעו לי להיות עמלים בתורה. ואח״כ הוא דורש שם כל המקראות שנאמר בהם זכור. שתהא שונה בפיך. והנה פירשו אם בחקותי. כמו ששנו בת״כ סוף התוכחה ובספרי ראה פ׳ נ״ט אלה החוקים אלו המדרשות (במ״ש במבוא למכילתא). ואמרו שם פ׳ נ״ח ושמרתם. זו משנה. ועשיתם זו מעשה. את כל החקים אלו המדרשות. ופ׳ שם בפ׳ עקב פ׳ מ״ח אמקרא כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת. מניד הכתוב שבשם שאדם צריך להזהר בסלעו שלא תאבד כך יהא אדם צריך להזהר בתלמודו שלא יאבד וכו׳. ושם פ׳ מ״א והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי. למה נאמר. לפי שהוא אומר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם. שומע אני שלא נתחייבו בתלמוד עד שנתחייבו במעשה (שעיקרו לידע המעשה) ת״ל וכו׳ מניד הכתוב שמיד נתחייבו בתלמוד וכו׳ ומת״ל ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם. מניד הכתוב שהמעשה תלוי בתלמוד ואין תלמוד תלוי במעשה. וכן מצינו שענש על התלמוד יותר מן המעשה וכו׳. עי״ש. והנה התלמוד אינו תלוי במעשה. ומזה התלמוד נשים פטורות. אבל התלמוד התלוי במעשה וזאי שאף הנשים חייבות בו. דמיון לדבר כל תורת הקרבנות הם מעשה לכהנים בזמן הבית. אבל התלמוד בהם הוא לכל ישראל ואף שלא בזמן הבית. נמצינו אומרים שאף שהרבה מצות תלויות בארץ ובזמן הבית. וא״כ אינן נוהגות לעולם. מ״מ התלמוד שלהם הוא נוהג לעולם. וע״כ פירשו מי יתן והיה לבבם וגו׳ למען יטב להם ולבניהם לעולם. שהמקום מתאוה שיהיו עמלים בתורה. שזה הוא לעולם. ואמרו בת״כ שם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם. וכי מה נשתייר להם שלא נגעלו ולא נמאסו והלא כל מתנות טובות שנתנו להם ניטלו מהם. ואלולא ס״ת שנשתיירה להם לא היו משונים מאויה בלום וכו׳; ומזה יסדו חז״ל השם תלמוד תורה. שהעיקר בתורה הוא הלימוד. ואמרו יפה תלמוד תורה עם ד״א (אבות פ״ב מ״ב). וריב״ז אמר (שם מ״ח) אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת. והנה דעתו כי עיקר יצירת עם ישראל הוא לעסוק בתורה.

אות ח'. וע"כ פירשו בתו"כ בפ' בחוקותי. ונתנה הארץ יבולה לא בדרך שהיא עושה עכשו אלא בדרך שעשתה בימי ארה"ר וכו' וכן פירשו שם אינך מקראות. ואח"כ פירשו שם המקראות על העתיד. ואמרו שם ולא תגעל נפשי אתכם משאני נואל אתכם שוב איני מואס בכם. (אין מן הצורך להעתיקם כולם. אמנם ישים הקורא את עיניו על כל הפרשה שם). והענין שכל אלו ההבטחות היו ראויין לבא מיד לאחר מתן תורה. אלא לפי שפשטו ידיהם בעבירה הפסידום. ויגיעו להם לימות המשיח. ומברייתא דתו"כ הסתמית אנו למידין שהיו אותן הדברים מפורסמים:

כיון שחטאו בעגל נפלו ממדרגה שהיה בו ארה"ר קודם החטא ושבו להיות בארה"ר אחר החטא. אלא שכבר זכו לתורה שנמשרו ב' אלפים תורה מימות אברהם ולא שב העולם לתהו. והיו הדברים מתגלגלין בשטה זו. וזכו צדיקים מקצת ממה שיהיה לצדיקים לע"ל (צר י"ד וכו'). בימי שפוט השופטים למה היו ישראל דומין למלך ב"ד וכו' אמר הרי הן בתינוקות של בית רבן מה אעשה לאילו. סרחו במעשיהן ומסרן למלכות וחזרו ועשו תשובה וגאלן מיד (צר נ"ח). ומן פ"ו (צר מ"ו) עד פ"א (צר נ"ט) דורש אבא אליהו על זמן שפוט השופטים. בפי"ו מדבר על משה ועל יציאת ישראל ממצרים למדבר ועל עמידתם בסיני ועשייתם המשכן והיותם במדבר. ובימי יהושע בן נון קיבלו עליהן ישראל מלכות שמים באהבה. לפיכך האריך הקב"ה את פניו מהן נ' מאות שנה. בימי שמואל הנביא קיבלו עליהן ישראל מלכות שמים ביראה. בימי אליהו הנביא היו ישראל יראי שמים לאמתן. בימי ירבעם בן יואש ראה ה' את עני ישראל וגו'. והלא ירבעם עובד ע"ז היה אלא מפני שלא קבל להר"ר על עמים הנביא. בימי חזקיהו היו ישראל עסוקין במקרא במשנה במדרש בהלכות ואגדות. שכבן דכר שעתיד להיות בסוף נעשה לחזקיה ולדורו וקבע להן נחמה וכו' (והוא מן צר פ"נ עד סף"ח). ומדבר על מנין הנביאים ועל ישעיה בן אמוץ ונבואתו בפרט (צר פ"ב ופ"נ). ולדוד מלך ישראל שמשיח יצא ממנו ייחד פ"ב וג' (צר ז' וח' וי"ג). וכן הוא מדבר על יחידים שכלו בחטאם. דתן ואבירם דואג האדומי ואחיתופל. ונבל הכרמלי (צר ק"ו עד ק"ט). ויסד שכל אחד ואחר לפי שכרו בא בעולם. אלקנה הבריע את ישראל לכף זכות וחינך אותם במצות. בשכר אלקנה שמואל. חזקיה נבהה דעתו עליו ואבל עם הגוי על השלחן וע"כ הראה לו ארון וגילה סוד העליונים נתנו לו מנשה בנו (צר מ"ו ומ"ח). לא נילנל הקב"ה והביא אברהם לעולם אלא בשכר של שם וכו'. ולא נלנל הקב"ה והביא מלכות יון לעולם אלא בשכרו של יפת וכו'. לא נלנל הקב"ה והביא מלכות רומי לעולם אלא בשכרו של עשו וכו'. לא נלנל הקב"ה והביא מלכות מדי לעולם אלא בשכרו של כורש וכו'. לא נלנל הקב"ה והביא את סנחריב בעולם אלא בשכרו של אשור וכו'. לא נלנל הקב"ה והביא נבוכדנצר לעולם אלא בשכרו של מרודך וכו'. לא נלנל הקב"ה והביא המן לעולם אלא בשכרו של אגג וכו' (צר קי"ד וכו' וקכ"ה. ושם מוסיף שכר אליפז התימני ושכר ירבעם בן נבט). כל העושה מצוה נותנין לו שכרו וכל העובר עברה נותנין לו שכרו. מה שכרו של נחש הקדמוני שעמד וקלקל את כל העולם. מה שכרן של אדם וחוה שעברו על הציווי. מה שכרו של קין שהרג את הבל אחיו. ומה שכרו של למך שהיה מתאבל על אחי אביו. ומה שכרו של נח שעמד ומיחה ברבים כל אותן ק"כ שנה וכו'. ומה שכרן של שם ויפת וחם וכו' ושכרו של אברהם וכו'. ומה שכרו של ישמעאל שעמד וקבר את אביו. שכרו של יצחק וכו'. שכרו של עשו וכו'. בני שעיר שקיבלו את בני עשו בסבר פנים יפות נתנו להן שכרן (צר קע"ד). צדיקים תחלתן מריבה וסופן שמחה. אברהם יצחק ויעקב. רשעים תחלתן שמחה וסופן מריבה. פרעה סנחריב ונבוכדנצר (צר קצ"א וקצ"ב). וכבר הזכרתי אלו שכלו מפני נסות רוח שהיתה בהן ושאול מלך ישראל ביניהן (צר קנ"ח ונ"ט). בימי עויהו מלך יהודה נתנבאו ד' זקנים והושע בן בארי זקן שבכולם וכו' (צר קפ"ו). בימי אחז מלך יהודה היו עשויים דברי תורה כאילו פרגונים הם עמד וחתם את התורה וכו' (קפ"ז). בימי הושע בן אלה נלכדה הארץ וכו' (קפ"ח). בימי מנשה בן חזקיהו מלך יהודה שעמד ועשה צלם של ארבעה פנים והעמידו בהיכל וכו' (שם). אמרו על דורו של מנשה ממקום שנפלו לא יעלו. ובו פסקה השטה שהתחילה מן המבול (צר קס"ב וקס"ג):

מדורו של מנשה ועד שנבנה בית האחרון שיטה אחת (שם). בימי צדקיהו מלך יהודה היה ירמיהו הנביא מתנבא על ישראל וכו' (צר קפ"ח). שכל מי שהוא עושה התורה בצער ועושה את המצוות בצער שכר דרך ארץ ניתנה לו והקרן שמור לו. ולפי שלא מצא הקב"ה בבני אדם שעושין את התורה בצער ובונין בית אחרון בצער. ומצערין עצמן על התורה ועל המצוות. עד שבאו אותן בני אדם ועשו את התורה ואת המצוות בצער. וציערו עצמן על התורה ועל המצות לפיכך נתן להן הקב"ה משנה. להן ולבניהן ולבני בניהן עד סוף כל הדורות

ותלמוד תורה (שם וקכ״ו) ונשתבחו בצדקה (צר קס״ט). ועל דבר קל שאמר אברהם שלא בהונן נרם לבניו שירדו למצרים (צר ס״ה וקע״ד) ולא נלגל הקב״ה והוציא את ישראל ממצרים אלא בשביל שרה רבקה רחל ולאה (צר קל״ח): כשהיו ישראל במצרים חמימי דרך היו. שהיו כולם אנודה אחת וכרתו ברית שיעשו נמילות חסדים זה עם זה. וישמרו בלבבם ברית אברהם יצחק ויעקב. ושלא יניחו לשון בית יעקב אביהם וילמדו לשון מצרים. והיו מלין את בניהם. ומשיאין ועושים משתה לבניהם ולבנותיהם אף כי תקפו עליהם הגזירות (צר קכ״ג וכ״ד). ותורה ונביאים היו עמהן (צר קכ״ד ועי׳ במ״ע אות ס״ז). אבל זרעו של עשו כיון שמת יצחק ביטלו את המילה מבשרם (צר קכ״ה): כשקיבלו ישראל את התורה ואמרו נעשה ונשמע נכתרו מכתרו של אד״ר (קודם החטא). ובשעה שסרחו במעשה הענל ירדו ק״כ ריבוא מלאכי חבלה ונטלום מהם. ועתיד הקב״ה להחזיר כל כתריהן של ישראל לימות המשיח ולעה״ב (צר קע״ט). ונזרה עליהם גזירה שילמדו מתוך הצער ומתוך השעבוד מתוך הטלטול ומתוך הטירוף מתוך הדחק ומתוך שאין להם מזונות. ובשכר אותו הצער שנצטערו עתיד הקב״ה לשלם שכרן לישראל לימות המשיח כפול ומכופל (ק״ז וק״פ). ולא מצא הק״בה מדה טובה להן לישראל אלא עניות. שמתוך עניות הם יריאין את ה׳ ועושין חסד וצדקות (צר קפ״א). ונעשו עם עניות יפה לו (צר קע״ו). וכשבא בלעם מצאן שיושבין קהלין קהלין ועסוקין בתורה וכו׳. גדולים ישראל ממלאכי השרת גדולים הן בדברי תורה גדולים הן מכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם (צר קט״ז):

ואילמלא חטאו בעגל היו באין מיד לידי מדת ימות המשיח ועה״ב. שהיתה ברעתו של הקב״ה שכל אומה ומלכות שיקבלו את התורה יהו חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים. שנ׳ והלוחות ונו׳ חרות על הלוחות אל תיקרי חרות אלא חירות. שאין מלאך המות שולט בהם וכו׳. ומע״ז שעברו בא עליהן מלאך המות שנ׳ אני אמרתי אלהים אתם וגו׳ חבלתם מעשיכם אכן כאדם תמותון וגו׳ (צר קע״ט) וכמו כן לא היה היצה״ר שולט בהן. שהוא היצה״ר הוא השטן הוא מלאך המות (ב״ב ט״ו ע״א). ומי שיצה״ר שולט בו אינו בן חורין: וענין אמרו שיהיו חיים וקיימים וכו׳. אינו שלא יחזרו לעפרן כלל. אלא שלא יהא מלאך המות שולט בהן. ויחזרו לעפרן במיתה שקראוה מיתת נשיקה. ומשיחזרו לעפרן הן חוזרין וחיים. שכך אמר אבא אליהו (צר קע״ה) מעיד אני עלי שמים וארץ שאלמלי לא נקבצו בני אדם למיתה אין בל בריה יורד לידי צער אלא מתוך שיאכל וישתה ושמח הוא עם אשתו על בניו ועל בני ביתו נפטר לבית עולמו. ואין פירות וחבואה באין לידי הרקבה אלא מתוך דרכיהם של בני אדם. ואין בנ״א באין לידי בושה אלא מפני דרכיהם. ואין עיניהם של בנ״א כהות בחצי ימיהם אלא מתוך דרכיהם. ואין בנ״א מיטמאין בנגעים אלא מתוך דרכיהם. ואין הנשים מיטמאות בזיבה אלא מתוך דרכיהם. שנ׳ כה אמר ה׳ בורא השמים וגו׳ יוצר הארץ ועושה הוא כוננה לא תהו בראה וגו׳. צא ולמד מדרך ארץ. כלום אדם בונה בית אלא על מנת להכנים בו פירות ולהכנים בו כלים ולהכנים בו כספים. או להציא בו את האור. אף כך בני אדם מתוך דרכיהן נידונין. דנין אותן מתוך דרך ארץ בשביל להצילם מיום הבא לקראתם וכו׳. ואמר שם (צר קע״ו). מפי עליון לא תצא הרעות והטוב. אפשר לומר כן והלא מידות טובות יוצאות מלפניו. אלא אמור כן הטובה אינה יוצאה לעושה רעה והרעה אינה יוצאה לעושה טובה. אלא טובה כלפי טובה והרעה כלפי רעה: וענין ביטול יצה״ר אינו שיהא אדם נמנע מתענוני הנופים. אלא יאכל וישתה ונושא אשה ויהיו לו בנים ויעבד את האדמה וישמרה והכל לשם שמים. כלו׳ שיעשה הכל בחכמתו ובתבונתו בחפץ השם. ובכל אשר יעשה הוא משעבד לבו לשם ית׳. וזהו שאמרו בתפלה וכוף את יצרנו להשתעבד לך (ועי׳ רמב״ן בפ׳ והנחש). וביטול היצה״ר אינו ביטול היצר אלא ביטול הרע שבו. והיא חייהן של צדיקים שלא בצער ושלא ביצה״ר לימות המשיח ולעה״בּ. ונעשה מקצת חייהן שלא בצער ושלא ביצה״ר לצדיקים בעה״ז לאברהם ליצחק וליעקב וליעבץ וליתרו וכל הדומה להן (צר י״ד):

ושטה זו היא מפורסמת בדברי התנאים. ולחשובת פנה זו אערכם כאן. שנינו במכילתא דיתרו פ״ט. רבי יוסי אומר על תנאי כך עמדו ישראל על הר סיני שלא ישליט בהם מלאך המות שנ׳ אני אמרתי אלהים אתם וגו׳. ואיתנייא ברייתא זו בע״ז ה׳ ע״א ע״ש (ואולי הוא ר׳ יוסי דהוה רגיל אליהו עמיה), ובספרי נשא סוף פי׳ א׳ רבי יוסי הגלילי אומר בוא וראה מה בח עבירה קשה. שער שלא פשטו ידיהם בעבירה לא היו בהם זבים ומצורעים ומשפשטו ידיהם בעבירה היו בהם זבים ומצורעים. והרחיבו בעלי האגדה הענין ביקרא רבה פ״ח ובבמדבר רבה פ״ז ע״ש (ואולי היינו ר׳ יוסי סתם היינו ריה״נ). ותנאי זה היא בפ׳ אם בחוקותי תלכו וגו׳. שהיא מספר הברית שקרא משה באוני העם בדעת ר׳ ישמעאל במכילתא מס׳ דבחדש פ״ג ע״ש במ״ע

מעשה ידיו אין יכול לסבול את נסי הרוח שנ׳ נבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל. ודמיון לאילו הדברים בסוכה (כ״ט ע״ב) אמר רב בשביל ד׳ דברים נכסי בעלי בתים יוצאין לטמיון על כובשי שכר שכיר וכו׳ ועל נסות הרוח. ונסות הרוח בנגד בולן אבל בענוים בתיב וענוים יירשו ארץ וגו׳:

נמצינו אומרים שקיום העולם מתבוסס על דרך ארץ שהיא מניעת המעשים המקולקלין ודרכים מכוערין ודברים שאינן ראויין ושאינן הגונין, והיא ההליכה במדות נאות ומשובחות שהעולם מתקיים בהן: אלו הדברים נאמרים בכל מין האדם. אמנם קיומן של ישראל הוא בעץ החיים זו תורה. ואמר אבא אלידו (צד ע״א) דרכן של בנ״א שאומרים תורה קדומה לכל שנ׳ ה׳ קנני ראשית דרכו. אבל היתי אומר ישראל קדושין קודמין וכו׳ (עי״ש שהדברים מקוטעין) שהתורה בשביל ישראל נבראה:

אולם קודם שאדבר בעמור התורה צריך שנשקיף על גלגול סיהורו של עולם כפי שלמדו אלידו: אבא אלידו קורא גלגולו של עולם שיטות. שיטה הראשונה היא מתחלת הבריה עד וינרש את האדם. גלגולה של שטה זו הוא אחת שהיא שתים. מעשה מרכבה ומעשה בראשית. וקודם כל הבריות נבראו במחשבה ששה דברים שהם יסוד כל המחצב בקיומו של עולם. והם. תורה ניהנם גן ערן (עונש ושבר) וכסא כבוד (הנהגת כל הנבראים) ושמו של משיח (תיקוני של עולם אם יתקלקל) ובית המקדש (רביקות האדם בבוראי ית׳). ולכל אלה ישראל קודמין במ״ש לעיל. שהתורה הוא צורך למ׳. ואם אין ישראל תורה למה. והתורה היא המיעצת איך יברא העולם התחתון (צד ק״ס). והנה המרכבה. ברובים אופנים מלאכי השרת וכסא כבוד למעלה מהן וספיר למעלה מהן והקב״ה בשמי השמים העליונים (שם). והתחילה מעשה בראשית ונבראו שמים וארץ וכל צבאם בבת אחת (שם). ונרחפו היות המרכבה שקדמו והוקבעו בכסא כבוד מארבע מדות שברא הקב״ה בעולמו אדם בהמה חיה ועוף. פני אדם פני אריה פני שור ופני נשר. ולאחר כך בשנעשה העגל נשתנה פני שור לפני כרוב (קס״א). ומאור פניו של אדם קדם שנורש מ״ע היה במאור פני הכרובים. ואלמלא חטא אדה״ר היו חיי האדם כחיי העולם הבא. אבל כשחטא נורש מ״ע ונתהווה עולם התוהו וקיום מין האדם היה תלוי במדות דרך ארץ וכו׳ שטה אחת עד דור המבול. וקלקלו בני האדם בדרך ארץ והביא עליהן המבול והיתה אותה שעה במדת האבל (צד קס״ב). ובעשרה דורות הללו מעת שנורש האדם מ״ע עד נח לא פקד עליהם כל חטאו של אדה״ר רק מה שנאמר אל האשה שהוא ימשל בה (צד ק״צ). והאריכו שנים לבודקן אם יעשו גמילות חסדים זה עם זה. שהיא ממדת דרך ארץ. ולא עשו (צד פ״). ויום שמת בו אדה״ר עשאוהו יום טוב שלא היו צריכין לזונו ולפרנסו ולכלכלו (צד פ״א). ולא היה להם לא אימת מלכות ולא מדת הפורענות עד שבעטו מרוב הטובה וירדו לידי חמס וגזל וגילוי ערוות ושפיכות דמים. ולא היה בהם שום דרך ארץ והיו מהלכין ערומים בלא לבוש (צד ק״צ): מן המבול ועד דורו של מנשה שיטה אחת ונתגלגלו באותה השטה בסוף ימי התוהו ימי התורה והבהונה והמלכות עד שנרם מנשה בתורבן כל הטובות שניתנו לישראל: בעשרה דורות מנח ועד אברהם היה ברעתו של הקב״ה לחלקם לשבעים לשון והוא לא עשה כן אלא עשאן לשון אחר וביקשו להחריב את כל העולם כולו והפיץ אותם (צד ק״צ ועי״ש במ״ע אות ד׳). נח עמד ומיחה ברבים ק״כ שנה (צד פ׳ וקע״ד) וניתנה לו תורת בני נח. והעמיד הקב״ה שבעה נביאים לאו״ה (צד ל״ה). שהיה ברעתו לבטל את עולם התוהו וליתן תורה שלימה. שם נתנבא ד׳ מאות שנה שיקבלו את התורה ולא קיבלו ממנו (צד קכ״ז קמ״א וקע״ד). ואחריו אליפז התימני וכו׳ ואיוב מארץ עוץ. בלעם בן בעור האחרון שבכולם ולא היתה הקב״ה דבר בעולם שלא גילה אותו לבלעם (צד קמ״ב וקצ״א) וקלקל בה ולא נמצאה בו דרך טובה ולא בא לידי צדקה מעולם אלא בא לידי להה״ר. ונשאר העולם בתוהו. וגלגל הקב״ה והביא אברהם לעולם בשכרו של שם (צד ק״ד) עמד אברהם ופינר כל ע״ז שבעולם (צד קע״ד). ומסר עצמו על כבוד שמים למיתה באור כשדים (צד כ״ז). וזכה לחיים שלא בצער ושלא ביצ״הר. וכלו בימיו ב׳ אלפים של תוהו והתחילו ב׳ אלפים של תורה (עי״ש ע״ז ט׳ ע״א). ובין ששמעו האומות ממנו דברי תורה המליכוהו עליהם ומלך בעולם ע״ה שנה. ועליו נאמר לבבתיני באחת מעיניך. אבל כשקיבלו ישראל את התורה באו לידי מצוות נדולות ולחבילות חבילות של תורה והו בכלה שתוראה בשתי עיניה. ונתברך אברהם בחכמה בבינה בדעה ובהשכל בעושר ובנכסים (צד כ״ח וכ״ט). והיה מפקח על עיני הבריות ומבניסן תחת בנפי השכינה (שם) ויעקב בבר היו לו מקרא משנה מדרש הלכות והנדות. כלו׳ תורה בכתב ותורה בעל פה (שם) וקיים יעקב אבינו את התורה קודם שתנתן (צד ק״פ). וקנו אברהם יצחק ויעקב העו״הו והעו״הב בשביל מעשיהם הטובים

שמרבה מלאכה ואין מכנים ממנה פירות וכו׳ (צד י״ג). משל למלך וכו׳ בהם בעלי מקרא בהם בעלי משנה בהן בעלי משא ומתן ויש לו למלך עסק ומלאכה עמהן (צד ס״ט). כך ישראל לפני הקב״ה יש בהן בעלי מקרא בהן בעלי משנה בהן בעלי משא ומתן (צד ע״א). כל זמן שאשתך בירכתי בתיך וכו׳ באין בניה מהן בעלי מקרא וכו׳ ומהן בעלי משא ומתן (צד צ״ב). אשרי אדם שמרבה את ישיבה ואת התורה וממעט את הסחורה (צד ק״ב). בעלי מקרא בעלי משנה בעלי משא ומתן (צד קס״ג):

אמנם המעשים שהם אינם בדרך הארץ והם מנוגים הוא קורא איתם. דברים מכוערים ודברים שאינן ראויין וכו׳ דבר שלא כהוגן צד י״ג וכ׳. ול״ד. ושם איתא דרכים מכוערין. וצד ל״ו. ול״ז. ושם איתא ג״כ דרכים מכוערין. וצד ל״ח דרכין מכוערין ודברים מכוערין. והנהתי שאינן ראויין. וצד מ׳ אין לך אומה שהיא שטופה בעולם בדרכים מכוערין ודברים שאינן ראויין וחשודין בכשפים ובזימה אלא מצרים לבד. וצד נ״ו וכשעשו בנקעת בני בנימין דברים מכוערין ודברים שאינן ראויין. ובצד ל״ב דרש ויעקב איש תם. תם מן הגזל תם מן העבירה תם מן דבר מכוער. וכן הוא דורש לדורותם צד קל״ב. ונראה שיש להגיה שם תם מן דבר מכוער. וצד ס״ד הזהר מעשות שלא כהוגן. וצד ס״ז והצל עצמך מן הגזל ומן העבירה ומן דבר מכוער. וצד ס״ט ופ״ב עמי הארץ שיש בהן דרך ארץ ושאר המצות מרחיקין עצמן מן העבירה ומן הגזל ומן דבר מכוער (ובצד קל״ח. מן עבירה ומן גזל. נראה שצריך להגיה ומן דבר מכוער). ושם ס״ט בנ״א שבאי לידי מקרא ומשנה ומלובלבים בדרכים מכוערין ובדברים שאין ראויין. צד פ״ג. אבי שבשמים וכו׳ שכל דברים מכוערין ודברים שאינן ראויין שעשו ישראל לפניך לא שמרת להם קנאה וכו׳. צד פ״ז. כיון שבא אדם למקרא ולמשנה ופירש לדרכים מכוערין וכו׳ הקב״ה מתאנח וכו׳. צד צ׳. מעשה בכהן א׳ וכו׳ והיו לו עשרה בנים וכו׳ ובכל יום ויום היה מתפלל וכו׳ כדי שלא יצא א׳ מהן לידי עבירה ולידי דבר מכוער. צד ק׳. מ״מ אתם עושין דרכים מכוערין וכו׳. ושם ק״א מ״מ הן עושין דרכים וכו׳. ושם. ברלו עצמכם מעבירה ומגזל ומדבר מכוער. צד ק״ג בני לא עשית כהוגן. צד ק״ד. אמרו חכמים מעשיך יקרבוך מעשיך ירחקוך ביצד עשה אדם דרכים וכו׳ מרחיקין אותו מאצל השכינה. צד ק״ח. רשעי או״ה לבד שעומדין ומדברין דברים מכוערין כנגד ישראל. צד ק״א. יש בו באדם דברי תורה יודע בעצמו שלא יבא לידי עבירה ולידי דבר מכוער. צד ק״ב. ישמור אדם עצמו ועל בניו ועל בני ביתו שלא יצא א׳ מהן לידי עבירה ולידי דבר מכוער. קט״ו. יבקש אדם רחמים על עצמו על אשתו ועל בניו ועל בני ביתו שלא יצא א׳ מהן לא לידי עבירה ולא לידי דבר מכוער. צד ק״כ. אוי להן לרשעים שבשביל מעשיהן מקולקלין ודבריהם שאינן ראויין מביאין עצמן לידי פסיל. (ונכפל צד קל״ב). צד קל״ו. יכול אפי׳ אמר לו (אביו) עבור מכל מצוות וכו׳ אלא מניין חוץ מעבירה ומגזל ומדבר מכוער שלא ישמע לו וכו׳. צד קל״ח. אלו עמי הארץ וכו׳ הבאתי לעיל. צד קל״ט. והרחק עצמך מן העבירה ומדבר מכוער. צד קמ״ג. כך אמר להם הקב״ה לישראל. בניי כלום חסרתי לכם מה אני מבקש מכם דא אינו מבקש אלא בדי שתהיו אוהבין זה את זה ותהיו מכבדין זה את זה ותהיו יראין זה מזה ולא יצא בכם לא עבירה ולא גזל ולא דבר מכוער אלא שלא תבואו לידי פסול לעולם:

ואם כי עבירה וגזל הם בכלל הדברים המכוערים ושאינן ראויין והמנע מהם הוא בכלל דרך ארץ. שהרי הם בכלל שמונה הדברים שהעולם חרב בהן. תפסן לעצמן ופרטן. כי סתם עבירה היא וגזל ועריות נפשו של אדם מחמדתן ומתאוה להן (עיי׳ סוף מבוא). ובכלל השמונה דברים היא נסות הרוח. והנה דור המבול ואנשי דור הפלגה ואנשי סדום נעקרו מן העולם מתוך אלו שמונה דברים. וכן פרעה סנחריב ונבוכדנצר (צד ע״ד). אמנם נסות הרוח הוא המחבלת והמחרבת תיקוני של עולם ביותר. שאין בעלי בתים שבישראל נעקרין מן העולם ויורדין לארץ אלא בשביל נסי הרוח. אימתי בזמן שישראל אוכלין ושותין ושבעין ומבעטין וכו׳. כל אילו דברים אינן אלא בשביל נסי הרוח וכו׳ (צד ק״נ). בארזים עלי מים. אילו נסי הרוח שבישראל. שבשביל נסי הרוח שבישראל שיש בהן דברי תורה. עאכ״ו המזולזלין עצמן בדברי תורה (צד ק״ז). כלו׳ שכולן מבורכין ויש בהן ד״ת ואפי׳ בנסי הרוח שבהן ודומין לארז כמ״ש לעיל (צד י״ב) קול ה׳ שבר ארזים אלו בנ״א וכו׳ מה ארז זה אינו מוציא פירות בך כל מי שאין בו ד״ת משול בארז. צד קנ״ז. אחיתופל וכו׳ בשביל נסות הרוח שהיתה בו נעקר מן העולם. קנ״ח ו״ט. כל מי שיש בו נסות הרוח נעקר מן העולם. והולך ופורט אנשי מבול אנשי מגדל אנשי סדום סנחריב ונבוכדנצר. נסות רוח היתה לפרעה וכו׳. שאיל מלך ישראל נסות רוח היתה בו. בית ישראל וכו׳ נסות רוח היתה בהן ובה גלו מארצם. אחרי דברים כולם נאמר תיעבה בעז״ז נאמר תועבה בנסות הרוח וכו׳ תועבת ה׳ כל גבה לב. אף הקב״ה שהבל שלו והבל

לכל מין האדם. וזו היא ששנו ספ"א דקידושין. כל ששינו במקרא ובמשנה ובד"א לא במדרה הוא חוטא שנ' והחוט המשולש לא במהרה ינתק: וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בד"א אינו מן הישוב:

ואבא אליהו כלל הנאה וההנון והמועיל והישר במלות דרך ארץ. והפכן המנוה והמקולקל והמזיק והמעוקם הם מה שאינן מדרך הארץ, והוא מושג נרדף עם מלת בהוגן. אמר (צד נ') ובשחורה ודברה עמו בהוגן הורה לדבריה ואלו הן דברים שדיברה בדרך ארץ וכו'. ונמצא שמושג דרך ארץ היא הבסיס הגדולה שחברת מין האדם מיוסדת עליה. וע"כ דרך ארץ קדמה לכל. אמר על כהני פלשתים. אעפ"י שעובדי ע"ז היו היתה בהן ד"א. ומה היא ד"א שהיתה בהן. אמרו להן אם משלחים אתם וגו' (צד נ"ח). לא תרגו אותן. אלא אנשי בית שמש שלא היתה בהן ד"א (שם). כל אדם הקץ בחיים טובים בעולם הזה סי' רע לו להי"ד למלך בו"ד שוומן את עבדו וכו' וטרף אותן בפניו נמצא אותו העבד נעשה כפוי טובה לפני המלך וכי זו היא ד"א אין זו ד"א (צד ס"ט), בני לא זהו ד"א שאדם עושה בידו והקב"ה מברך כל מעשה ידיו (צד ע'). יושבי בית ראשון אעפ"י שהיו עובדי ע"ז היתה בהן ד"א. ומה היא ד"א שהיתה בהן צדקה וגמילות חסדים (צד ע"א). ברוך המקום ב"ה שמשלם לאוהבו ולירואיו שכר דרך הארץ בעוה"ז וקרן קיימת לו לעוה"ב שבשכר קיתון של מים וכו' (צד נ"ט). ושמא תאמר אותן ע' אלף שנהרגו בנבעת בני בנימין מ"מ נהרגו. היה להן לסנהדרין גדולה שהניח משה ויהושע ופינחס בן אלעזר עמהם שיקשרו וכו' ויחזרו בכל עיירות ישראל וכו' וילמדו את ישראל ד"א וכו' הן לא עשו כן וכו' וכשעשו בנבעת בני בנימין דברים מכוערין ודברים שאינם ראויין באותה שעה ביקש הקב"ה להחריב את כל העולם כולו. אמר לא נתתי תורתי לאילו אלא שיקראו וישנו בה וילמדו הימנה ד"א (נ"ו). ברוך המקום ב"ה שנתן ד"ת לישראל שילמדו מהן ד"א שלא ירבו עוונותיהן בעולם (צד ע"ט). יש בו באדם דברי תורה יודע בעצמו שלא יבא לידי עבירה ולידי דבר מכוער (צד ק"א). פעמים יש תורה שאבו"ב הא יש בכם ד"א (צד פ"ד). אפי' שאין בידו של אדם אלא ד"א ומקרא בלבד שברו מונח לפני בלבד שיהא שמור מן העבירה (צד ר"נ). לא כך כתבתי בתורתי אעפ"י שאין בהן דברי תורה אלא מדרך ארץ ורדפו מכם חמשה מאה (צד נ"ו ועיי' צד ט"ו). יש בו באדם ד"א ומקרא בלבד מיסרין לו מלאך אחד לשמרו (ק'). הגני מביא וגו' בם עור ופסח אילו עמי הארץ שיש בהן ד"א ושאר המצות וכו' (צד ס"ט). הציא עם עור ועינים למו אלו עמי הארץ שיש בהן ד"א ושאר המצות וכו' (צד פ"ב). לאמר לאסורים צאו אלו עמי הארץ שיש בהן ד"א ושאר מצות וכו' (ק"ח). בקשו רחמים על בעלי בתים שבישראל בשביל ד"א שיש להן עאבו"ב שיש בהן דברי תורה (צד ק"נ). וזרעו במים רבים אלו בעלי בתים שבישראל שבשביל ד"א שיש בהן עאבו"ב הן ובניהן ובני בניהן וכו' (ק"ז). שני עמלין ד"א' עמל בדברי תורה וא' עמל בר"א. הרוצה שיעמול בר"א נותנין עליו עמל ד"א וכו' והרוצה שיעמול בד"ת נותנין עליו עמל ד"ת וכו' (צד ס"ב). משלו משל להי"ד למלך בי"ד שהיו לו בנים ועבדים וכו' ושינוין למקרא ולמשנה וללמוד ד"א וכו' עמד הוא עצמו והלך אליהן ומצאן קורין ומצאן שונין ומצאן עסוקין בדרך ארץ (צד קצ"ד). בוודאי יהא אדם יודע לפני מי הוא עומד ומה דבר מדבר לפני מי שהוא נדול ממנו (צד פ"נ) ועוד נכפל (צד ק"נ). בשמונה דברים העולם חרב ובארבע דברים העולם מתיישב. בשמונה דברים העולם חרב על הדינין ועל העבודה זרה ונילוי עריות ושפיכות דמים וחילול השם ודברים מכוערין שאדם מוציא מתוך פיו ונשות הרוה ולשון רע וי"א אף על התימור וכו'. ובארבעה דברים העולם מתיישב מתוך צדקה ומתוך הדי ומתוך האמת ומתוך השלום (צד ע"ד). ינהג אדם עצמו בשתים עשרה מדות וכו' לפי שכל אות י"ב מדות כל אחת ואחת שברה ועונשה בצדה (צד ס"נ וס"ד): והנה בכל אלו המאמרים הוא מדבר, אם בדרך ארץ בכלל שקדמה לתורה. ואם בדרך ארץ שיניע האדם אליה ע"י התורה. אמנם מה שהיא מנהגו של עולם בחברת מין האדם היא קורא ג"כ דרך ארץ. אמר, ארבע מדות בד"א. יש שנושא אשה לשם זנות וכו' ויש שנושא אשה לשם שמים וכו' (ווטא קע"ו). צא ולמד מד"א בלום אדם נוטע כרם וכו' (שם קפ"ב) צא למד מד"א אדם עד שלא ישא אשה וכו' (צד קפ"ה). אבל העסק בפרנסה הוא אינו קורא דרך ארץ. והוא קורא העסק הזה משא ומתן, או סחורה או עסק סתם. וכענין שאמרו באבות (פ"ב מ"ה) ולא כל המרבה בסחורה מחכים, ובמשנה קירהו נ"ב עסק סתם. אמרו רמ"א הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה (שם פ"ד מ"י). ולשון הרי"ם אמר הוי ממעט בסחורה והתמר על התורה וכו'. ואולי היתה נוסחתו כך. אמר, וירבה בישיבה וימעט בסחורה (צד ח'). למלך בי"ד שהיו לו בנים נדולים מהן בעלי תורה מהן בעלי משנה מהן בעלי משא ומתן (צד י"ב). כל ת"ח שמרבה בעסק ואינו מתפרנס וכו' וכל ת"ח

בסנגון מיוחד ובלשון אחת. ובעל סדר עולם לא היה מעשהו רק לסדר המאורעות שסיפרו הבתובים, לישבן על זמן. לא בן אבא אליהו זכור לטוב. ואם אמר על עצמו בששאלו חבר הפרסיים סיפר אתה. שהוא סיפר משהו (צד ה'). בענות רוחו השיב כך. כי באמת הוא סיפר שלם בעל דעיונות והנות לב ומוציא מלים מפיו בלשון מדברת גדולות. ומלאכת אומן זקן ורגיל מלאכתו. וכל ספרו נכתב בקולמוס אחד על טוהרת הלשון וסגנון נעים. ודבריו מעוררים את הנפש להפנות אליו. ולכל אשר יחפוץ טה אותה לתקוה ולשמחה לתוגה ובכי. אמנם מה היתה מגמתו ותבליתו ועל איזה קושב יסובבו דבריו ומה בא ללמד. על זאת אשיב. לא לחנם קרא את ספרו סדר. כי הוא בעין סדר עולם. רק שהסדר עולם הוא מסדר המאורעות והוא יסדר סדר ההנהגה במאורעות בסבתם וגלגולם אם לקיום או לחורבן העולם. ולא לפי הגיון בן אדם אשר למראה עיניו ולמשמע אזניו ישפוט. כי אם על פי רוח אלהים אשר בקרבו הוא חוזה אל המסבב כל הסיבות. וכשהתחיל ואמר. ברוך המקום ב"ה שמביר בראש ובסוף ומגיד מראשית אחרית מקדם עד שלא נעשה ויודע מה שנעשה ומה שעתיד להיעשות וצופה לטובה ובי'. הודיע בזה תבלית ספרו להראות ע"י המאורעות אמתת הדברים שבך היא ההנהגה שלמעלה. וביון שבן הנה הראש הוא לעיני אנוש. העת אשר שולח האדם לעבוד את האדמה וגרז ונגרש ממצבו שהיה בערן גן אלהים. והסוף הוא יהיה בימות הגאולה שישיב האדם לקדמותו ולמצבו הראשון. ובל מאורעות בני האדם עלי תבל הן בן אלה שתי הקצוות. על בן התחיל ספרו במקרא וינרש את האדם. ובסוף הספר שב למקרא שהתחיל בו. וסוף ספרו נעוץ בתחלתו. ולדעתו פירוש המקרא. וישבן מקדם לגן ערן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת. שמקדם אשר שם האדם בגן ערן השבין את הכרובים. שירמה להם האדם. וזה מתן שברו. ואת להט החרב המתהפכת זו גיהנם. וזה מתן ענשו. ועשה בן לשמור את דרך עץ החיים. שישמור האדם את דרך זו דרך ארץ. וישמור את עץ החיים זו תורה. כי מלת לשמור שב אל האדם. והוא שישמור על דרך ועל עץ החיים. ומעת שנורש האדם קיומו תלוי בדרך ארץ. שדרך ארץ קדמה לכל (שם). ורואה אני לבאר תחלה לאיזו ענין השתמש אבא אליהו במושג דרך ארץ:

ואומר מלות דרך ארץ הם כוללים עפ"י המקראות כל מה שיניע את האדם במנהגו של עולם. בשקרבו ימי דוד למות אמר לשלמה בנו (מ"א ב' ב') אנכי הולך בדרך כל הארץ. וקרא את המיתה דרך ארץ. ושבחשבו בנות לוט שבלו כל יושבי תבל ולא נשארו כי אם הן ואביהן אמרו (בראשית י"ט ל"א) ואיש אין בארץ לבוא עלינו כדרך כל הארץ. ובינו חז"ל עפ"י המקרא זה זונן של זבר וגקבה דרך ארץ.[1] אמנם במשנה אמרו. רבן גמליאל בנו של ר' הנשיא אימר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיניעת שניהם משכחת עון (אבות פ"ב ב'). וכתב הרמ"ך"ל בדרך ארץ הנה העוסק בפרנסה. ובאמרו הָנָה. רמז בזה שבמקום אחר הוא מושג אחר. ובפרש"י לאבות בתב. שיניעת שניהם וכו'. שמתוך שהוא לומד ועוסק בתורה ובמחורה; להתפרנס אינו חומד וגוזל ממון אחרים. ורבינו יונה בתב. שעל ידי שהוא יגע בתורה ובמלאכה לא ישלוט עליו יצה"ר וכו' ולא יעמד בטל לעולם פן יתענג ורם לבבו וכו'. אולם שהבוונה הנה הוא העוסק בפרנסה תוביח לשון הסיפא וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה. אמנם אמרו בפ"ג מי"ז בשם ר"א בן עזריה אם אין תורה אין דרך ארץ אם אין דרך ארץ אין תורה. הרמ"ך לא פירש בלום. שלדעתו ענינו ידוע ממקום אחר ואינו צריך לפרשו. ובאמת ביון שיש לנו מסבתא שלמה בהלבות דרך ארץ. וכבר בימי התנאים היה להם קיבוצי הלבות דרך ארץ בדרגסינן בברכות (ב"ב ע"א) ר"י אומר שונה להם בהלבות דרך ארץ (פרש"י כגון דרכן של ת"ח שהיא ברייתא ופרק בן עזאי הנותן ד' דברים אל לבו). הנה מבואר שמושג דרך ארץ כולל מדות והתנהגות האדם שהוא מן הישוב. ולמעלה מזו מדות והתנהגות של תלמידי חכמים. זו המעלה מדרך ארץ לא נקנית רק ע"י התורה. אבל מה שפי' רש"י שם. אם אין תורה אין ד"א. במ"ש לעיל יפה ת"ת עם ד"א. פירוש זה וודאי אינו. שהרי לענין זה שנה אח"כ אם אין קמח אין תורה וכו'. ור' יונה פי' בלו' מי שאינו יודע תורה אינו שלם במדות של דרך ארץ. כי רוב המדות הטובות שיש בדרכי העולם בתורה הם. במו והעבט תעביטנו. הענק תעניק לו. מאזני צדק אבני צדק. וכמה ביוצא בהם. א"כ בלא תורה לא יהיו דעותיו שלמות בדרך ארץ. אם אין ד"א אין תורה. ר"ל שצריך תחלה לתקן את עצמו במדות ובוה תשבון התורה עליו. שאינה שוכנת לעולם בגוף שאינו בעל מדות טובות וכו' ע"כ: ובששנה רבי (אבות ריש פ"ב) איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם. בל שהיא תפארת לעשיה ותפארת לו מן האדם. זו הדרך הישרה היא דרך ארץ השלמה. והיא

[1] ור"ת ד"א נשתבשו למלות דבר אחר:

בי׳וט. ומאי הבליעה. רישא שמע ישראל סיפא אני ה׳ אלהיכם. ולמה תקנוה לאומרה בהבלעה. כדי שלא תשתבח שמע מפי התינוקת. ובקשו רחמים מן השמים ובא תנין בחצי היום ובלע יונדד ובית משכבו ובטלה הגזרה. והיו מתפללין על הסדר ופירסו על שמע בתיקנה בפרהסיא. ובקשו למלקה לאלתר שלא לאומרה. אמרו חכמים שבאותו הדור לא נבטל אותה שלא לאומרה כלל כדי שיתפרסם הנס. אלא נקבע אותה בתפלת המוספין ובתפלת נעילה שאין שם ק״ש כלל. וכן מנהג בשתי ישיבות. (ועיי׳ בטור או״ח סי׳ רפ״א). ואין ספק בעיני שר׳ בנימין בשבלי הלקט ס״ו שכתב. שלא אמרו אבא אליהו אלא בנגד דורו של שמר שנזרו שלא לקרוא את שמע! וכו׳. לאותה הגזרה כוון. על כן גם אני אלך ואשובה אל פירושי לפתור החידה הנזברה. אולם בנופה של הגזרה אני נבוך באיזה זמן היתה. אם בזמן ר׳ נחמן והיינו נ״ב זמנו של ר׳ ענן. כמו שכתוב בשבלי הלקט. או בזמן אחר. שנמצא בתשובה הירועה לר׳ שרירא גאון (פ״ח ע״א) דאחר רבינא והוא סוף הוראה הוה בתריה רב ריחומי. ואית דחלפי רב רחומי. ושביב בעזן שמדא דנזר יונדד. ובתריה מלך רב ממא בריה דרבא. ובאותו הפרק דיליה ודמר בר רב אשי שמענו מן הראשונים וראינו כתוב בספרי זברוניהם דבעו רחמי ובליעה תנינא ליונדד מלבא בבי משכבו ובטל שמדא. יהיה איך שיהיה פיסקא דקומי רוני היא לדעתי פסיקתא לעצמה ואינה מנוף סדר אליהו רבא. אלא שאח״כ הבליעה בין בבא ב׳ לבבא ג׳ והיא בסנגונה ולשונה בנוף הספר שהיה ביד מסדרי התלמוד וספרה ההגדה שאליהו למד אותה לר׳ ענן:[1]

מאמר י׳ בכוונת הספר ומגמתו וסידור רעיוניו.

מדרש סדר אליהו רבה ווזטא הוא מיוחד בסגנונו ועניניו בין שאר ספרי ההגדה. כי כולם הרבות והפסיקתות והתנחומא אינם רק ילקוטים אם על סדר הכתובים או דרשות לפרשיות. ולא נמצא בהם מחבר כמחבר הספר הזה שאינו מלקט אלא בותב ספר בסגנון מיוחד ובסדר מיוחד. ודבריו אינם במרגליות החרוזים בחוט כי אם כטבעות השלשלת האחוזות זו בזו. ואבליל בזה גם ספר פרקי דר׳ אליעזר וסדר עולם אם כי מעשה סופרים המה. בעל פרקי דר״א לא הוציא מלים מלבו. רק אסף דעות והגדות רבות ועשאן למוצק אחד בתבנית שלמה וסדרן

---

[1] אחר שכבר היו אלו העלים בבית הדפוס העירני האברך דר׳ חיות תלמיד בית מדרשנו שבעל הכרם החכם מו״ה ר׳ אלעזר אטלאס כתב מאמר אבא אליהו (הכרם תרמ״ח צד צ״ו עד ק״ב) והנה ראיתי שחקק כל דבריו על דברי החכם יעב״ץ שכבר בשל זה החכם את דברי כל מי שקדמו לו. ואח״כ הוא משיב על דעת החכם הזה ויאמר לו תפסת מרובה לא תפסת. כי אבא אליהו בשבלי הלקט אינו שם הנס אבל הוא כנוי לאליהו הנביא שאליו יחס את הספר וכו׳. ואח״כ כתב. מצאנו ציון אחד מפורש המורה את כל בנינו. והביא הא דתשובת הגאונים בשבלי הלקט סי׳ ט״ז וסיים. מי לא יביר כי למעשה הזה כוון גם רב שר שלום גאון וכו׳. ואח״כ הביא דברי ר׳ שרירא גאון וכתב. מזה נראה כי מקום הגזירה היה בבל ולא ארץ ישראל כדעת יעב״ץ גם הזמן יקדים כערך מאתים שנה וכו׳. כי ההרחבה שנמצא בספר הפרדס לתשובת רב שר שלום יצאה כשנגה מלפני השליט שלא ידע זה המעשה מיוזגרד מלך פרס וחשב כי רב שר שלום כוון בזה על הימים הראשונים עת סבלנו רבות מהיונים הסורים באמצע ימי הבית שני וכו׳: אמנם במה שחשיב יפה חשיב והדין עמו אבל בהשערתו שהביא הוא לא דבר נכונה. כי בנה את יסודו על קורי עכביש. הוא השתומם כי לא נזכר בתדב״א שם משיח וכתב. נפלא הדבר כי רבות חרשו חורשים על גבי הספר תדב״א וכו׳ ולא נתעורר אף אחד מאלה וכו׳ כי לא נזכר בו פעם אחת השם משיח וכו׳ ובכולם תפס את השם בן דוד וכו׳. כי כאשר נצרך לו להביא את לשון התלמוד שנמצא בו השם משיח יחפוץ בלשונו וכו׳ — כמו יסות בן דוד. ארבעה חרשים ואלו הן בן דוד ובן יוסף —. וכתב. על דבר זה בזה לא נוכל לאמר כי מקרה הוא וכו׳ וסבה אחרת לא נמצא כי אם שנזהר לבלי השתמש בשם הזה אשר השתמשו בו חנוצרים. ומתוך כך בא לידי החלטה כי היה המחבר בזמן ההתחלה להרחבת הדת הנוצרית. והביא לו ראיות שישיבת המחבר בקביעות היתה בירושלים או סמוך לה ולבבל הלך רק לעתים רחוקות. והנה חי בעל התדב״א בהחלת ההפשטות דת הנוצרים על ידי מלכי ביצאנץ המושלים בארץ. ובסוף כתב שבא לידו דפוס ווינציא ושם כתוב תמיד משיחנו. וגם שם הלשון מגומגם. ימות משיחנו תחת ימות המשיח. ואין בזה סתירה להשערתו כי אולי תקן שמה המגיה מדעתו וכו׳: והנה אנחנו ידענו שעיקר הנוסחא הוא משיח כמו בכל ספרי חז״ל. ועל אודות המשנים לבן דוד או למשיחנו כבר הודעתי טעמם בהקדמות האשכנזות: עוד זאת אזכיר שאף הוא פירש עניין שתי וערב בפ״ו (צד ל״ו) כמו שפירשתי בס״ע שם אות ל״ה עפ״י הגמרא דחולין בדרך אחר קצת:

כלל אחר שכבר נגמר. ומאריה דאברהם בעלי התלמוד ספרו שאליהו היה שונה עם ר' ענן סדר אליהו רבא וסדר אליהו זוטא. לו תהיה רק הגדה בעלמא. עכ"פ היו מסדרי התלמוד יודעים ספר ששמו סדר אליהו רבא וזוטא. ולא נאמר כאן נמצא וכאן היה אם לא יכריחנו דבר רק קטנות אמנה. תופס אני בלב שלם במאמר החכם פתי יאמין לכל דבר. אבל לבי אומר לי ג"כ פתי יבחיש לכל דבר. ולב חכם לימינו לחקור ולדרוש בהלך רוח הנפשות א'כמה נתהוו פליאות אחרות נבואה וכת קול ורוח הקודש וראיית המלאכים וצפיית היכלות. כל אלו הדברים היו בתוך הנפשות. ומדוע לא יהיה אליהו וכור לטוב מדבר מתוך גרונו של איזה חכם דהוה רגיל אליהו נביה. והוא כתב מה ששמע ולא באונים ומה שראה ולא בעינים ומה שהבין ולא בהקשת המופת. והכותב הזה סדר בספרו נ"ב מעשיות ששמע מחבריו ורבותיו ממאורעות אליהו שהיה אליהו רגיל נביותו. צא ולמד ר' שרירא גאון מספר בתשובתו (בם' יוחסין דפוס אמשטרדם שנת תע"ז) דף פ"ט ע"א. על ידי חלום ארברוה למר יוסף גאון והוה חסיד טובא וזקן מאד. ואתמר דהוה אליהו ז"ל אתי ליה ויתיב במתיבתא ביומי די ליה. יומא חד אמר להו לרבנן כד סיב ואשטיף ארוחו ליה לנברא סבא דאתא לנביה. ולא חוו ליה רבנן וידעי דאליהו ז"ל הוה וארוחו ליה טובא. והאי דמרוחין השתא מצד ימין מסטר רישא. מההוא מעשה הוא דעבדי וכו'. וכי ר' שרירא גאון ורבנן דההוא זימנא כובנים ובפרנים היו. האומנם שר' שרירא הוא זהיר במליו וכתב ואתמר. ולא שהוא מעיד בדבר. אבל היא מעיד דמרוחין השתא מצד ימין מסטר רישא דמההוא מעשה היא דעבדי. וכי אימסר עלמא לשקראי ולשקרוראי. אלא כך צפו וכך האמינו. וכמו כן כל אילו הסיפורים ומעשיות של אליהו שהבאתי לעיל כך צפו וכך האמינו:

אמנם מה שאני נבוך בו הוא. שכל הדברים שמספר לנו החכם הנזכר והם מיוסדין בעדות תלתא רברבי מענין הגזרה. ושתפלת רבון העולמים שהוזכרה לפנינו בפי' דקומי רוני (צד ק"ח) באותו הזמן נתקנה. הם נכנסים אל הלב וחוותן מוכיח עליהן שדברי אמת הן. הנה אלו הדברים מביאין אותי להכריע שפי' קומי רוני (מצד פ"ח עד סוף התפילה צד ק"ח) היא פסיקתא לעצמה ונתחברה באותו הזמן שקבע לה החכם הנ"ל. (וכמו כן נתוסף הפרק הלי מזמור לאסף) והחכם שחברה היה ג"כ מרבי אליהו. ואליהו דבר מתוך גרונו וע"כ היא דומה בלשונה וסגנונה לכל הסדר. ויהיה לפי זה עיקר בבא ג' מן הנה אנכי שולח מלאך וכו' (צד ק"ח) עד נמירא (חוץ מפי' מזמור לאסף) וע"ז יובן יותר המשך כל הבבא. ויהיה לפי זה עיקר סדר אליהו רבא וזוטא בבר נודע למסדרי התלמוד. אלא שבאורך הזמן נתוספו בו הוספות כמו שהערכתים לעיל. ופי' דקומי רוני נתוספה בשעת הגזרה הזו. ואולי שע"כ תפתר לנו החידה הנפלאה בפי"ט (צד ק"י). אחר תפלה המעוררת כל פנימיות הנפש מתחיל ואומר. העבודה בכל יום ויום בכל שעה ושעה שאני קורא את המקרא הזה. אלך ואשובה אל מקומי וגו' נשבר לבי בקרבי הרי לך כמשיב על בנימין אחי. אמשול לך משל וכו'. והיא חידה נפלאה בנימין מאי עבדתיה. יבואו נא החוקרים אשר כתבו השערותיהם על תנא דבי אליהו מקומו ושעתו ויפתרו לי בנימין זה מי הוא. ובעל זקוקין דנורא עשה לו נוסחא חדשה. נשבר לבי בקרבי רחפו כל עצמותי הייתי כאיש שכור וכגבר עברו יין מפני ה' ומפני דברי קדשו. רבש"ע מה אומר ומה אדבר הרי אני אומר לך כמו שהשיב יהודה על דברי בנימין אחיו. אמשול לך משל וכו'. ואח"כ עשה פירוש ארוך על נוסחתו אשר בדא מלבו. ובנוסחא הישנה שהיא נוסחת הר"ו כתוב על דברי בנימין. (והנהתי אני עפ"י הר"ו ופרשתיו). ואחרי שהייתי אני כאיש שבור כשלשה ימים ולילות למצא פשר דבר ראיתי שבאותו הס' שכתוב בו המקרא אלך ואשובה וגו'. שהוא פסוק ט"ו. בתוב קודם בפסוק ח' תקעו שופר בגבעה וגו' אחריך בנימין. ומדעתי כי דרך בעל הספר הזה שמביא מקרא וכוונתו אם אל מה שכתוב אחריו או אל מה שכתוב לפניו. עלתה בידי לפרשו כמ"ש במ"ע אות י'. ושמחתי עד מאד למצא פשר דבר. אף שראיתי כי הוכרחתי לדחוק במה שקראו אחי. ומעתה אם השערת החכם הנ"ל נכונה ואמתית. אשאל ליודעי עתים האין זה בנימין איש טבריה. ואבא אליהו אומר לו. בכל מאמצי כחך לא תועיל כי השם יתברך שמו נזר עליון אלך ואשובה אל מקומי. אולם מה אעשה שעדיין אני נבוך בגופו של שמר. שאבא אליהו יתקן תפלה זו כדברי ר' בנימין בשבלי הלקט נזר היונים הנוצרים כמו שכתוב בפרדס. ואני מוצא בשבלי הלקט ס" מ"ה דין תפלת מוסף (צד ל"ח בהוצאת מוהר"שב) וז"ל. מצאתי בתשובת הגאונים ז"ל מה שאומרים במוספי שבתות וימים טובים פעמים ולהיות לכם בקדושה. לפי שבימות רב נחמן גזר יוגרד מלך פרס שלא יקראו קריאת שמע (שמע) (לאלתר). מה עשו חכמים שבאותו הדור. תקנו (לאלתר) להבליעו בין כל קדוש(נ)ת בין בשחרית בין במוסף (נ)בין במנחה בין בחול ובין בשבת (נ)בין

זכרון הנס הנאמר בתשובה והמפורש עוד יותר בפרדס יוכיח כי לא היה שם ביטול גזרה סתם. כי אם תשועה ביד רמה וכו׳ אין זאת כי אם ידם רמה על צווריהם. ותקומה כזאת היתה לישראל בשנת שע״ד בבא שַׁרְבְּרִצִי שר צבא פרס על אדמת ישראל והגביר הנדיב בניטין איש טבריא עוזר לו גם בכספ גם בגדודים אשר התיצבו עליו מכל גבול ישראל. אז שקטה הארץ ארבע עשרה שנה. ואם התחזק הרקליוס קיסר בשנת שפ״ח ויך בישראל מכה רבה בעצת כהניו ויפר את בריתו אשר כרת עמם. מהרה גם רעתו מאד כי בשנת שצ״ח נכבשה הארץ לפני כליף אומר וכו׳:[1]

ואחר שקבע זמנו ומקומו של זה הספר האריך לתאר את בני הדור ההוא עשיריו ועניין העוסקים בתורה ובעלי בתים העוסקים בדרך ארץ להתאים עמהם דברי בעל הספר ולימודיו. וערך נועם הלימודים. שלא להבדיל בין עם לעם. ער שהבריז:

קרבו נא חכמים יודעי ספר ויודעי העתים. העידו ותגידו. הנשמעו עוד דברים כאלה מפי כהני אחת הדתות וכו׳ וזכרו כי דור אבא אליהו דור של שמד היה וצרותיו לא הקשיחו את לבו וכו׳:

ואומר נאים הדברים לאומרם. כולם מלאים חן ונעימות. אמנם אינם מוביחים שדוקא בדור ההוא היו הדברים כמו שתארם ולא ברורות שקדמו לאותו הדור.[2] סוף דבר. החכם הזה הולך בעקבות אלה שאמרו שאין הספר הזה סדר אליהו רבה וזוטא שלמד אליהו זכור לטוב עם ר׳ ענן. אלא שהציל את מחברו שאינו מבוחבי פלסתר אלא איש אמונים היה ושמו אבא אליהו. והיה זה אחר נמר התלמוד ונתחבר בא״י. ואודה לו שטובה גדולה עשה עם החיים ועם המתים. אמנם איכבה אוכל להודות לו אחר שראינו שהספר מזכיר את התנאים ואומר דבר בשם אומרו ואיננו מזכיר שום אמורא. ורוב מה שנמצא בו ונמצאם בפי האמוראים רובם הם אמוראים שמסופר עליהם שאליהו זכור לטוב הזה רגיל נבייהו. ואם נמצא דבר בפ׳ אמורא אחרון בנון בפי אבי. הוא על טהרת הלשון שבספר שלפנינו וסגנון רעיוניו. וכמעט שכל הברייתות שהובאו בשם תנא דבי אליהו בתלמוד הובאו בסדר אליהו שלפנינו כמו שכתב בעל הערוך. ואם גדולי ישראל עשו מתנא דבי אליהו חכם ולא נביא. מה יושיענו בזה. האם נסדרו בתלמוד אחר שכבר נגמר וקם חכם אחר שהיה שמו אבא אליהו. ומדוע לא נזכר בו התלמוד

שזה המחבר מונה לבריאת העולם ובבבל מנו היהודים לחשבון שטרות. האם שכח הכותב הזה שזה המדבר הוא בונה על ב׳ אלפים תוהו וכו׳. ואנה בא אחריו דר׳ הערמאן פאגעלשטיין ותפס בשיטתו לעשותו לבעל הספר איש איטליא. והסיפור (צד ה׳) פ״א הייתי מהלך בכרך גדול וכו׳. זו רומי ובא אלי חבר א׳ וכו׳. עשה מזה החבר נוצרי. שאחד מהנוצרים אמר שישראל עובדי אש הן (צד ר״ם) ופירש סופר אתה. לבלר אתה. והמציאה הגדולה אשר מצא (צד ר״א) היא המחלוקת בין הקיסר והאפיפיור והיא בפ״יט מהזוטא לפי ד״ו. והנה הוין ממה שאין אלו הפרקים מסדר אליהו. והפרק הזה שם לפרקדר׳ אליעזר. הנה המשל שם למי ששנאו המלך המולך בכל המדינות ולמי ששנאו התגמון השולט בהגמוניאחת. ועל כיוצא בדברים אלו נאמר עשות ספרים הרבה אין קץ. ונמשך אחר גראֶץ גם מרא דאתרן הרבהגדול והמפורסם מוהר״ם גידעמאנן (בספרו על יהודי איטליא. ווין 1884. בהערה ב׳ צד ש׳) אם שדחה דברי החכם גראֶץ אשר הפך בבל לרומי הוא הולך בעקבותיו לעשותו חכם איטליאני אשר נסע למרחקים בארץהקדם. ומי גרם לכל אלה. אמור הרב החכם המנוח שי״ר שקבע זמנו של הספר בימי ר׳ שרירא גאון ושבעלהספר היה מכותבי פלסתר שתלה עצמו באילן גדול: [1] ובהערה ג׳ דבר על הזמנים המובאים בספר שהם מאוחרים לזמן שקבע ואמר. שהוא מרגילות המעתיקים שמכניסים את זמנם לתוך הספר. ורמז על הפסיקתא רבתי פי׳ א׳ (עיי״ש במ״ע אות ט״ז). ונדחק לפרש המקרא שחובא ע״ז לפנינו (צד ז׳) שנ׳ עשה ה׳ אשר זמם וגו׳. אמנם כוונת הדורש לסוף המקרא (כמו שנמצא לאלפים) בצע אמרתו אשר צוה מימי קדם וגו׳. שמימי קדם צוה ב׳ אלפים ימות המשיח ובצע אמרתו. ופירש בצע כמו בוע. פתות אותה פתים (ויקרא ב׳ ו׳) תרגומו בצע יתה ביצועין. ורבים בדברי חז״ל: [2] בהערה ד׳ טרח לסתור הדעה שזה הספר נתחבר בארץ אטליא וכן לסתור הדעה שנתחבר בארץ בבל. והוא הולך וכובש עיר כבושה כאשר ראינו בשכבר. אך זאת באתי להעתיק בקוצר אמרים כדי להעיר עליהם. כתב. ועל דבר התלמוד הבבלי השגור בפיו. אם נעמיק מעט נראה. כי לא את החלק הבבלי שבתלמוד זה כי אם את החלק המשותף לשני התלמודים המשנה הברייתות ומאמרי האמוראים הראשונים הוא דורש ומטיף. וזה לנו האות כי כל דבריו עברית צחה חוץ משני דברים שהוא גורם בלשון ארמי. תוכחת ישעיה להזקיה וכו׳ ברכות י׳ בפ״ח. ומעשה אחאב ועובדיה סנהדרין ל״ט בפכ״ד וכו׳. על זאת רואה אני להעיר שסגנון התלמוד הבבלי נמצא בו למאות ואם לא בלשון ארמי. אבל מי גרם כל זאת ומי עשה כל אלה הוא בעל זקוקין דנורא. ישוה נא החכם הזה את הספר שאני נותן לפניו עם הספר שהיה לפניו ויגלה עפר מעיניו:

עוד שם זה נזכר בתורת כתובת לראש ח״ב. מעשה דבי אליהו הנביא ארז״ל לעולם יהא אדם ערום ביראה וכו׳[1] מי לא ישתומם בראותו את מרגלא בפומיה דאביי (ברכות י״ז) שומה בפי הנביא. ולא עוד אלא שהוא קורא לו רבותינו. אך ברור הדבר כי המאסף הראשון רשם בראש ח״ב מעשה דבי אליהו. כלו׳ אבא אליהו. כי אבא פלוני כמו מר פלוני וכו׳:

והאריך לומר שהחליפו דבי תחת רבי והוסיפו מלת הנביא. ושהמאמר משום דבי אליהו אמרו לעולם יהא אדם כשור וכו׳ הובא בילקוט משום אדם אחד אמרו וכו׳. ושבלי ספק לא כתב הילקוט משום דבי אליהו הנביא. אלא משום אבא אליהו. והיה כתוב בר״ח משום א״א אמרו. ובא מעתיק טועה וכתב משום אדם אחד. אח״כ כתב:

עוד יותר מאשר נחזיק טובה להי״ד בנימין וכו׳ על נקבו את שם בעל הספר[2] נברך את זכרו על הודיעו לנו את דורו הסתום ומתפרש ממקום אחר מתשובת רב שר שלום גאון השמורה בסדר ר׳ עמרם דף י״א. וז״ל ודב שר שלום ריש מתיבתא דמתא מחסיא שרר הכי, לומר בתפלה של שחרית בשבתות ובי״ט וביוה״כ. פעמים [באהבה]. אין מנהג בישיבה ובבל כולא אלא בתפלת מוסף בלבד וביוה״כ אף בנעילה. מפני כשנגזרה גזירה על שונאיהן של ישראל שלא לקרות ק״ש כל עיקר יהיה אומר אותה ש״ץ בהבלעה בעמידה בכל תפלה דשחרית בין בחול בין בשבת. כיון שבטלה הגזרה והיו פורסין את שמע כתקנה ומתפללין בקשו לסלקה כל עיקר שחרי חזרה ק״ש (כל עיקר). אלא אמרו חז״ל שבאותו הדור. נקבע אותו במוסף שאין בה ק״ש. ולמה קבעוה במוסף כדי שיתפרסם הנס לדורות. לפיכך במוספין הוא דאמרה בתפלת שחר אין אמרו שחרי קראו ק״ש כתקנה. ובהרחבה שיש לתשובה זו בס׳ הפרדס סי׳ ד׳ נמצאת תוספת דברים אלה. וכל הצבור היו אומרים בלחש שלא יבינו המינין וכו׳ שנתחברו עם היונים והיו מריעים לנו. ובשביל הפחד לא היו יכולים לומר מלכות שמים בקול כי האורבים ידעו עד ארבע שעות זמנה לקרות. ואחר ארבע היו האורבים הולכים וישראל מתאספים יחד בסתר ובפחד... ובתוך הקדושה היו אומרים פעמים כאהבה... כיון שבטלה הגזירה והיו פורסין את שמע (בתקיעות?) [בקביעות] וקול רם ובלא פחד קבעוה במוסף. ונהגו לאומרה בקול גדול לפרסם כי על הנס תקנוה וכו׳:

מן הדברים האלה יש להתבונן כי בשני דברים לא יכלו אבותינו בשעת הגזירה לקיים מצות ק״ש כתקונה וכו׳. (והאריך בזה וסיים) והתפלה רבון העולמים לא על צדקותינו וכו׳ וק״ש קטנה שבתוכה היא התקנה שהתקין אבא אליהו לאמרה שחרית ביחיד בקומו ממשכבו וכו׳ וישכם ויאמר. ובכן למדנו כי רב שר שלום ובעל הפרדס והר׳ בנימין בן ר״א הרופא כוונו לדבר אחד וכו׳. ועתה אין לנו לבקש בלתי את מקום הגזרה ואת זמנה. ובהמצא אלה לנו. יודע גם דור אבא אליהו ומקומו וכו׳. התוספת הקטנה הנמצאת בס׳ הפרדס כי היונים הנוצרים היו הגזרים הודיעה לנו כי קיסרות ביצאנין הוא המקום וכי אין להקדים את הגזרה לפני שנת פ״ה לאלף החמישי (325 למנין הרגיל) שנת עלות קאנסטאנטין הגדול על הכסא ואשר אז נעשתה ידם תקיפה וכו׳. מן המקום נעמוד על הזמן. ואם הן מקום על יושביו נכור כי מקום אבא אליהו היה בארץ ישראל. בכל דבריו נראה כי אבותינו בימיו עובדי אדמה היו. חטים ושעורים פול ועדשים וכל מיני קטניות היה בעיניהם מיטב ברכת ה׳ פי״ט (צד קי״א). למפנקי דבני מערבא. אלה הרגילים בשמן וסיכה להם כשתיה. נחשב שמן לסוך לצורך ומחסור. כלחם לאכול ובגד ללבוש (זוטא) פ״ה (צד קפ״א) וכו׳. חושש היה ועושה סיגים ומזהיר את העם לבלתי הכשל בספק אכילת טבל ופירות שביעית פי״ב (צד נ״ט). ואת האשה שתהא קוצה חלתה בטהרה פי״ח (צד צ״ב). ויספר לעם עונש כהן שתאכיל לבהמתו תרומה פי״ג (צד ס״ו)[3] וכו׳:

---

[1] אמנם אמתת הנוסחא היא. משום דבי אליהו הנביא אמרו וכו׳: [2] העכיס בו דברים שלא כוון. אלא שלאליהו ז״ל קראו אבא אליהו: [3] שפתים ישק משיב דברים נכוחים לאלו האומרים שהספר הובר בארץ בבל או גם בארץ איטליא כי רוח אירופא נושבת בו. וכי אין זאת רוח אירופא טבל שביעית תרומות ומעשרות טומאות וטהרות אתמהא. אמנם היא כמשנה שאינה צריכה כי בסיפוריו הוא בעצמו אומר לפי נוסחתינו שהוא מעיר יבנה ממקום חכמים ורבנים (צד צ״ה וקס״ח). ובעל שיטה זו שנתחבר התדב״א בארץ איטליא הוא החכם דר׳ גרשון בספרו קורות ישראל כרך ה׳ (בהוצאה השלישית) צד רצ״ד וכו׳. אמנם ראיותיו אינם ראיות כי אם טעיות. אמר כי זה המחבר שמח כבא עם הונגריא ויעשו נקם באומות צוררי ישראל. והם הם שאמר עליהם פ״ג (צד ט״ו) דם ובשר ושבר גוג לע״ל וכו׳. ובפ״ה (צד כ״ד וכ״ה). שקרא המחבר את עם הונגאריא גוג ומגוג כמו שקראום בני דורם סקיתן. וכמה נפלאים מעשה הכותב הזה שעשה מהנהרגים הורגים ומהנצלבים צולבים. ועוד כתב ומה שהוא יותר מוכיח הוא

דבר ה' בוה וכו' רבי נתן אומר כל מי שאינו משניח על המשנה. ופרש"י זה שעושה כמו שאינה עיקר. הרי שהיו נמצאים יחידים אחר שבטלה כת הצדוקים וקודם שתתחילה כת הקראים שהיו מתווכים בין אלו הכתות. ולא חסרו בישראל בין בא"י ובין בבבל אנשים שהיו בעלי מקרא ולא היו משניחים על המשנה. ובשעמד רב ענן יסדם לכת שלמה. ואילו היו אלו המבקרים דנים ברעת צלולה היו אומרים היולד גוי פעם אחת האם תעמוד כת באמונות בפתע פתאם לחפץ ודעת איש אחד. אלא כך הוא מנהגו של עולם וכך היא השיטה. שרעות מפוזרות פורחות באויר ואין דעת הכל נוחה בקיומו של דבר הנהוג. והלבבות תוססין ויקום אדם אחד ויקבץ אלה הנפרדים ודעותיהן השונות ויעשה אותם לכת אחת. ועפ"י טבע הענין לא תבלול אותה הכת כל אלו הדעות הנפרדות כי אם תברר מהם מה שדעת רובם מסכמת להם. ואלו היו אלה המבקרים דנים כך. היתה התולדה היוצאת מאלה הסיפורים. שהם מזמן טרם הולדה כת של קראים:

ועתה אבא אל האחרון שפרסם שיטתו בענין הספר שלפנינו והוא החכם ר' וואלף יעב"ץ שהוברתיו. וקרא את מאמרו בס' כני' חכם עריף. כלו' שעדיף לו לומר שזה הספר מעשה ידי חכם מלומר שהוא מאליהו הנביא. והביא לסעד דבריו דברי הבאר שבע ובעל מאור עינים ונחלת אבות לדון יצחק אברבנאל והוסיף עליהם את

הרב בעל שנות חיים הנוטה לנסתרות בדרשותיו. שהזכירו לתומו בתורת חכם ולא בתורת נביא. בפ' לך לך. והרב הגדול תנא דבי אליהו תירץ וכו'. ושם באותו הדף ע"ב. והרב הגדול ט' אליהו פ' מצורע הביא וכו' ובפ' כי תצא קורא לו מהר"ר תד"א.[1] ועדות הברורה המכוונת הזאת נשמרה לנו בבית (אסף) [יוסף] אויח מ"ו. שם מובא מאמר משבלי הלקט (במורפם לא נמצא)[2] לענין לעולם יהא אדם ירא שמים. שהמקור לתפלה זו הוא תד"א כ"א. וז"ל תנא בסדר אליהו רבה העטופים ברעב וכו' (ומעתיק וחולך את כולו. ואח"כ כתב) ובכן הודיע לנו הר' בניטין וכו' כי שם המחבר הוא אבא אליהו הרשום בתחלת פט"ו בתד"א זוטא אמר אבא אליהו (והוסיף המעתיק) זכדז לטובה ולברכה.[3] ופרק זה ראוי מצד ענינו לחיות כעין הקדמה כי הוא פותח בשבח התורה ולומדיה ובשבחן של ישראל. אך משגגת הסדרן הוטל כמעט אל סוף הספר:[4]

ובהערה א' לזה כתב הפרקים הבאים מפרק ט"ו ואילך אמנם יש בהם דברים אשר נראה כי לבעל הספר הם ואולי רובם אך כל מחבונן יראה בם כי נשתנו מעין ברייתם הראשונה וכו'. ומאריך לפרטם ומסיים. הדברים בעצמם בפרקים אלה לבעל הספר הם אך לא בצורתם ובסדורם.[5] ואח"כ כתב:

עפ"י הדברים האלה יתבאר לנו מדוע יזכיר בעל הספר את אליהו הנביא מדי דברו (אליו) [עליו] בדרך גוף שלישי לא בדרך מדבר בעדו הוץ ממקום אחד שחשב המעתיק לתקן ונמצא מקלקל:

ובהערה ב' כתב. ד' פעמים נזכר אליהו וכור לטוב בספר זה וכלם בדרך גוף שלישי מ"מ וזה אליהו הנביא פ"ה (צר כ"ב). וכן בימי אליהו הנביא פי"ז (צר פ"ז). ער שיבא אליהו בן דוד (זוטא) פ"א (צר קס"ט) שהרי אחאב שאל את אליהו (שם) פ"(ו) [ח] (צר קפ"ה) מלבד זה יש ספור אחד הבא שתי פעמים בספר זה. במקום אחד נזדייף לשם שמים. ובמקום השני שבח המעתיק לזייפו. וזהו. פ"א היו רבותינו חולקים... מהיכן אליהו בא. באתי אליך ועמדתי לפניהן ואמרתי... אין אני באתי אלא מזרעה של רחל (פי"ח) כל הרניל בסנגון ספר זה ישתומם על כבידות המבטא אין אני באתי וכו'. והאריך לתקן הלשון לנוף שלישי ואח"כ כתב:

---

[1] יראה שלקח דבריו מהילקוט. ואין הספר הזה תחת ידי. ועכ"פ הוספת ראיה זו גרעון היא שאין מביאין ראיה מן המתמיהין: [2] לפנינו נמצא בהוצאת מוהרש"ב ה' יאריך ימיו: [3] כ"ה בזקוקין דנורא עפ"י הד"ו. אבל נוסחתם זכור לטוב וזכור לברכה. ולא נתוספו רק מלות וזכור לברכה שכך הזכירו את אליהו תמיד זכור לטוב: [4] וכבר כתבתי ברור שכל הפרק היא הוספת המעתיק ואינו מגוף הספר וכולל ליקוטים מחספר עצמו: [5] וכבר ידענו כי אינם מגוף הספר והמלקטם לקח גם דברים מסדר אליהו: [6] אמנם הקלקול הזה גרם בעל זקוקין דנורא שחשב לתקן נוסחת הד"ו וקלקלה. ואמתת הנוסחא לפנינו צד צ"ז. וכבר אמרתי שכולא הוספה. שאליהו מספר תמיד בגוף המדבר בעדו. והוכחתי זאת בראיות ברורות. אולם כשמדבר על המקראות המדברים על אליהו היא מדבר בגוף שלישי. ועיי' במ"ע פ"ח צד כ"ב אות י"ח:

ואני רואה ולא אבין היכן מצינו מן התורה שתצטרך הנדה לז׳ נקיים והלא הנדה טמאה שבעה ימים בין ראתה בהם בין לא ראתה בהם ואם פסקה לראות טובלת אחר שבעה ימים מתחלת ראייתה. וז׳ נקיים הם הומרא לדינה כזבה. ולזה יורה כל רבני שא״צ ז׳ נקיים מן התורה. ובעקרו של ענין לא דברו אלא בענין הטבילה. שדעת זה השואל כמו שפרשתי שעיקר טבילת הנדה היא משום טומאה כטבילת הזב אחר ז׳ נקיים. אולם פסקה מלהיות ערוה בסוף שבעה. ואם הבעל טמא כנון בטומאת מת יכול להזדווג לה שכבר פסקה מלהיות ערוה. ועיי׳ מ״ש במ״ע אות ב״א וכ״ד:

ואח״כ חוזר הרב החכם הזה לפרק שלפני זה להבריח ענינם ולהתאימם עם שטתו שהשואל קראי היה. ולא באתי להעתיק כל הדברים שפירש אותם הרב החכם ז״ל עפ״י שטתו ואיכה בטלם החכם הבא אחריו וחקרו. יקחם הקורא ממאמריהם. רק תפסתי עיקר הענינים שהקורא נתפס בהן. לפי שנאמר על אלו שפגעו בו שהיה בהן מקרא ולא היה בהן משנה. ויפה כתב עליו החכם הנ״ל וז״ל:

ובעל הספר אשר יא ועד הרבנים כ״א ח׳ אלהים שלחהו ורוחו. מצא ד׳ כתות בישראל. מי שיש בידו מקרא משנה גמרא ודרך ארץ. מי שיש בידו מקרא משנה וד״א. מקרא וד״א. ומי שאין בידו אלא דרך ארץ בלבד. וגם את הדיוטא התחתונה הזאת אהב בעל הספר בכל נפשו. ושיחה זאת לא היתה במאה השמונית עם קראי נוכל בבבל. כ״א במאה הרביעית עם הדיוט תמים בא״י ובעל הספר רצה להחכימו ולהורותו. אף עלתה בידו:

האומנם במה שנתעה החכם ובקי גדול באגדות פראָפֿעסאר דר׳ ווילהעלם באבער (במכתב חדשי של נעשיבטע אונד וויסענשאָפֿט דעם יודענטהומס שנת כ״ג צד רס״ו וכו׳) יעמוד על זה הקורא בהתבוננות מעט על סידורו. שהוא התחיל במאמר. פ״א הייתי מהלך בדרך מצאני אדם א׳ ובא אצלי בדרך מצות היה בו מקרא ולא היה בו משנה וא״ל רבי מקרא נתן לנו מדר סיני משנה לא נתן מהר סיני וכו׳ (זוטא פ״ב צד קע״א). ופי׳ בעל זקוקין דנורא וההולכים אחריו שהלך בדרך לעסוק באיזה מצוות. והתחכם החכם הנ״ל לפרשו מלשון כי יצוו. ונסתייע מלשון הקראים. וזכר מצותיהם וחזק דבריהם. (ובספרי כי תצא פי׳ רצ״ב כי יצוו אנשים. אין שלום יוצא מתוך מצות). וזן ממאמר זה על כל אלו הזיבוחים. אולם האמת שהנוסחא משובשת וב׳ בת״י מעידין על הנוסחא שהיא. בדרך מיגות:

ואני רואה להוסיף כאן למען הבין הדבורים. שיש בו מקרא ואין בו משנה. כבר שנו במשנה (קידושין מ׳ ע״ב) כל שישנו במקרא ובמשנה ובדרך ארץ לא במהרה הוא חוטא וכו׳ וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן היישוב. נמצא שיש מי שישנו במקרא ובמשנה ובד״א. ושאינו במקרא. שנה ולא קרא. ולא במשנה. קרא ולא שנה. ולא קרא ושנה וישנו בדרך ארץ. (ובמו שהוא לפנינו בפ״י צד ל״ז). ואמרו שם בגמרא וכל מי שאינו לא במקרא וכו׳ דור הגאה ממנו. שנאמר ובמושב לצים לא ישב. מושבו מושב לצים. ופרש״י וזה שאינו באחד מאלו במה יתעסק אם לא בליצנות. ורבא דריש בעירובין (כ״א ע״ב) לבה דודי נצא השדה. אמרה בנ״י לפני הקב״ה רבש״ע אל תרינני ביושבי כרכים שיש בהן גזל ועריות ושבועת שוא ושבועת שקר (רש״י ברכים מקום שווקים הן וישוב גדול ורגל רובלין וסוחרין מצויה שם לפיכך גזל ועריות נוהג בהן). נצא השדה. בא ואראך תלמידי חכמים שעוסקין בתורה מתוך הדחק וכו׳. נראה אם פרחה הגפן. אלו בעלי מקרא. פתח הסמדר. אלו בעלי משנה. הנצו הרמונים אלו בעלי התלמוד (כ״ה בפי׳ ר״ח ובנוסחתינו בעלי הגמרא). ושם (נ״ד ע״ב) תנא דבי ר׳ ענן מ״ד רובבי אתונות צחורות וכו׳. והולבי. אלו בעלי מקרא. על דרך אלו בעלי משנה. שיחו אלו בעלי תלמוד וכו׳. ובב״מ סוף אלו מציאות דריש רבי יהודה בר׳ אלעאי מ״ד שמעו דבר ה׳ החרדים אל דברו. אלו תלמידי חכמים (רש״י ששימשו חכמים הרבה ללמדם טעמי משנתם. זה בזו וזה בזו. שאין הבל בקיאין בשוין). אמרו אחיכם. אלו בעלי מקרא. שנאיכם. אלו בעלי משנה (עיי׳ פרש״י ויראה דדריש לה בשי״ן ימנית). מנדיכם אלו עמי הארץ וכו׳. הרי שהיו בתות כתות והן הן שנאמר בהן שיש בו מקרא ואין בו משנה. ואין ספק שהיו נמצא׳ בבעלי מקרא אלו שלא הודו לדברי המשנה אף קודם פרצת הקראים. שהרי אמרו בסנהדרין (צ״ט ע״ב) לבאר השם אפיקורוס. רבא אמר כנון הני דבי בנימין אסא דאמרי מאי אהני לן רבנן מעולם לא שרי לן עיורבא ולא אסרו לן יונה. ופרש״י לא אמרו לנו שום חידוש שלא מצינו בתורה. וזה הוא יסוד הקראית שאמר ר׳ ענן מיסדה חפשו באורייתא. ושם (עמוד א׳) תניא אידך בי דבר ה׳ כזה וכו׳ ואפי׳ אמר כל התורה כולה מן השמים הוץ מדקדוק זה מק״ו זה מנ״ש זו *זה הוא כי*

תשובותיו הם כמ"ש בסוף. ברוך המקום ב"ה שבחר בחכמים ובתלמידיהם ששנו לנו את המשנה וכו':

הענין הב' היא. אמר לי רבי אין שחיטה מן הצואר. אמרתי לו בני מה ראיתה והלא שחיטה עצמה היא נופה מה"ת שכך שנו חכמים וכו'. וז"ל החכם הנזכר:

עוד שאל השואל אם שחיטה מן הצואר היא מה"ת כי השואל בעצמו היה נבוך בדבר מפני שדעות הקראים הקדמונים חלוקים בענין זה וכו':

וע"ז השיב המשיב ר"ו הנזכר. אבל בשחיטה הלא ידענו כי בכללה דקדקו בה גם הם: והנה באמת נשמר בזה מורה"ח אפפענהיים. במ"ש כי השואל בעצמו היה נבוך וכו' קצתן אמרו שבעופות מליקתה היא שחיטתה וקצתן סברו שגם בבהמה המליקה במקום שחיטה וקצתן הסכימו בעיקר הדברים עם הרבנים וכו'. אמנם הדברים בעיקרם בנוים על ארני תהו. שאדם הזה לא שאל כלל אלא אמר בדרך החלטה רבי אין שחיטה מן הצואר. ויראה שהיתה דעתו שדי בנחירה אם בצואר או בתחיבת הסכין בלב. ויותר נראה שדעתו היתה קרובה לדעת המינות:

הענין הג' היא דם אדם. או כמו שאחז"ל (כדי שלא להוציא דבר מנונה מפיהם) דם מהלכי שתים. וע"ז כתב החכם הנזכר. עוד שאל השואל אם דם אדם אסור מה"ת וכו'. והאריך בדבר: ובאמת אף כאן לא שאל אלא אמר בדרך החלטה. במ"ש אמר לי אין דם אדם אסור מן התורה וכו'. ומביא לו מקרא. ואליהו השיבו מק"ו. וגם הסדר אליהו הוא חולק על הגמרא כמו שהעיר ע"ז החכם רייפמאן ז"ל הבאתיו לעיל בהערה. ובפרט במאמר. העבודה אף דם מן החי ונקרש ונתמצה ומיוחד בפ"ע ונותנו בכלי אחד אף זו אסור באכילה וכו'. והיא לני' הילקוט העבודה] אף דגים וכו' שהוא נגד הגמרא. וכמו שהביא הנ"ל במרוצת דבריו ז"ל. והנה מתוך תשובתו של המחבר למד הרב באכער שהמחבר הסכים עם הקראים שאמרו שדם דגים וחגבים אסור מה"ת וכו'. והנה אם היה זה המחבר שלוחא דרבנן לסתור ששת הקראים איך נפל הוא בשחיתותם להודות במקצת לדבריהם. והשולחים אותו שלחו את דבריהם ביד בסיל:

הענין הד'. אמר לי רבי בהמה שמקריבין ממנה קרבן לה' חלבה אסור בהמה שאין מקריבין חלבה מותר. וכתב החכם הנ"ל:

עוד שאל השואל אם חלב בהמה שלא נקרבה ע"ג מובח מותר מפני שהקראים רצו לחתיר את החלב לגמרי:

ותשובתי ע"ז היא. חדא שלא שאל אלא אמר בדרך החלטה. ועוד שלא אמר בהמה שנקרבה או שלא נקרבה אלא בהמה שמקריבין ממנה וכו'. ויהיה לפ"ז חלב בעלי מומין מותר. וכן חלב בלאים. וכן בחו"ל כשנחרב הבית שאין מקריבין קרבן משום בהמה. ומתשובתו אתה למד כן. שהרי השיבו שאיסור חלב נוהג בין בארץ ובין בחו"ל ושהוקש לדם. ועי' בראב"ע וברמ"כן פ' ויקרא ופ' צו:

הענין הה' אמר לי רבי שמא מותר נזל של אח. והנה בענין זה העמים הרב הנ"ל דברים שלא יסבלם הלשון. וכבר השינו החכם המשיב הנזכר ז"ל. לפי דברי החכם הזה שאל השואל את בעל הספר למען הוציא ממנו כי הרבנים מורים היתר בנזל נכרי. והלא שאלתו היתה על נזל אח עושה מעשה עמו. ותשובת בעל הספר גם היא על אחיו מישראל וכו'. יקחם הקורא מספריהם: ואני פרשתי הדבר שם במ"ע אות י"ב דנזל אח הוא אח ממש מאב ואם ע"ש. ואוסיף כאן. שלכך נאמר נזל אביו ואמו וגו'. שמורה לו היתר שסוף סוף הוא יורשו. ובענין שאמרו רז"ל לוט כך אמר הקב"ה לאברהם לזרעך אתן את הארץ הזאת וכו' למחר הוא מת ולוט בן אחיו יורשו וכו' (ב"ר פמ"א). וזה הענין נ"כ בנזל אח. שאם אין לו בנים אחיו יורשו. ויורש אפי' את אשתו. ולכך הוצרך לומר נזל אח בין יש לו יורשים בין אין לו יורשים נזל הוא:

הענין הו'. עוד שאל הקראי אם בת חמורה או בת הבת וכו'. וגם בכאן העמים בדם דברים שאין סגנון הלשון סובלם. ושאלת השואל היתה איזו מהן חמורה לפי שדימה שהבת לא נאמרה בפירוש. ותשובתו היתה שזו ערוה וזו ערוה ושקולין הן:

הענין הז'. אמר לי זב חמור או נדה חמורה. וכתב הרב החכם הנ"ל וז"ל:

כבר העיר הרב באכער שכוונתו היתה שזה ראיה לשיטת אלה החכמים מכת הקראים שאמרו זב חמור מנדה ונדה א"צ ז' נקיים וכו':

בבית תלמוד ח"א (תרמ"א) בתב הרב מ"ה חיים אפפענהיים מאמר בקרת לספר תרב"א (צד רס"ה). ובא בהשערה חדשה (אשר קדמוהו כבר החכם באבער. הערת המו"ל) שמחבר הספר היה שליח מצוה לנסוע ולדרוש נגד הקראים. וחמך השערתו על יסודו של הרב החכם שי"ר שאין התרב"א הסדר שלמרו אליהו לר' ענן:

אמנם נקרא הספר על שם אליהו מפני שקצת דבריו בבואת הגאולה ובעו"תב ומפני שלא היו יודעין ממקור מי יצאו הדברים יחסוהו לאליהו (רס"ח) ואסיפת ברייתות והגדות דבי אליהו וסדר אליהו רבא וזוטא כבר נאבדו בימי המחבר הזה. והדברים אשר שאב מהן אינם רק מה שנזכרו בתלמוד ומה שנמסרו לו בע"פ מרבותיו וכו'. והנה המחבר לא העלים לנו זמן חיבורו וכו'. כי אין ספק שחמחבר התוכח עם הקראים וכו':

ואח"כ מדבר מהפרקים מט"ו ולהלן שנתוספו על הזוטא. שהם יותר מאוחרים. וז"ל (ר"ע) שחלק ראשון מן הזוטא נתחבר איזה שנים אחר בלות ספר רבה מפני שבעל זוטא התוכח נ"כ עם הקראים. וכודאי לא היו ימים בבירים עד שיצא חלק ראשון של הזוטא לאור. אמנם הפרקים האחרונים מפרק ט"ו ולהלן נתוספו בזמן מאוחר מאד עד שבעל ילקוט שמעוני לא ראה אותם וכו'. (והנה דבריו האחרונים נאמנים מאד. אבל מה שאמר בענין הרבה והזוטא אינם אלא דברי נביאות). ובצד ש"ד הביא דעת צונץ שמושבו של המחבר היה בבבל ודעת נרעץ שהמחבר היה איש רומי ושהעיר רומי כינו בבל. והוברח לדחות את דבריו לפי שבארץ איטליא לא ישבו הקראים. ואמר. אמנם פליאה ממני שהרי המחבר דבר מכמה מקומות ומדינות בארצות קדם מירושלים מכבל מפרס ודומיהן. ומעניני איטליא ושאר ערי אירופא ויושביהן לא זכר מאומה. ואח"כ האריך בעניני הוכוחים עד שבא לוכוח הראשון בענין רחיצת ידים בפט"ו (צד ע"ב). ואמר

כי הקראים כפרו במצות דרבנן וכו'. ובכוונה אמר תשואל רחיצת ידים ולא אמר נטילת ידים וכו' שדרכן של הקראים היתה לעשות פומבי לדבר שהשתמשו רק בלת"ק:

ויש להשיב על זה. שבאמת שאלת השואל היא חסירה והספר עצמו משתמש בזו הלשון. ולשון הסדר אליהו היא על טהרת לש"הק בסגנון מיוחד ולהלן במאמר י"א אוכ"ח שרחיצת ידים היא לשון משנה: וכתב שע"ז השיב המחבר שעיקר מצות נט"י מה"ת וכו' והאריך בדבר. והחכם ר' יואלף יעבץ בס' בנסת ישראל שנה ראשונה תרמ"ז צד שצ"ו סתר את דבריו ובן דחאם החכם דר' הערמאן פֿאָגעלשטיין בספרו קורות הימים ברומי ברך א' (אלף תתצ"ו לחשבונם) צד ר"ה (ועי"ש צד ר"ו שהעמים במאמר פ"ד (צד ע"א) א"ל רבי ב"פ נלו ישראל א' בבית ראשון וא' בבית שני יבו' דברים שאין להם שחר) יקחים הקורא משם. ואני אוסיף עליו שזה השואל השני היה חברו של הראשון. במ"ש בא חבירו וישב בנגדו אף בזה יש בו מקרא ואין בו משנה. והשואל הראשון הוא שם פ"ד (צד ע'). פ"א הייתי עובר ממקום למקום מצאתי אדם אחד שיש בו מקרא ואין בו משנה וכו'. ושאל ממנו ר' שאלות. ואין לאחת מהן שום המשך אל שיטת הקראים. ויותר נראה שאילו השואלים היו נוטים לדברי מינות. וכענין שאמר בסדר אליהו זוטא פ"ב (צד קע"א) פ"א הייתי מהלך בדרך ומצאני אדם אחד ובא אלי בדרך מינות ויש בו מקרא ואין בו משנה וכו'. ולא שהיה מין אבל לפי שלא היו בו דברי משנה היה בדרך מינות. ותכלית

אמרו וכאשר נראה בפרטות יעו"ש. שאילו הפרטות נכתבו בדור אחרון של גאונים. ור' שרירא גאון בדור אחרון הוא שבטלה ישיבת סורא ורש"ג ורה"ג מלכו בפומבדיתא). בפט"ו (צד ע"ג) רבי אין דם אדם אסור מן התורה וכו' להביא דם אדם שאסור באכילה. והיא נגד ההלכה בכריתות כ' ע"ב וכ"א ע"ב ועי"ש כ"ה ע"א. פ"א (צד ה') הייתי מהלך בכרך גדול שבעולם. אולי צ"ל שבעולם. תשחורת (שם) לשון דרישה וחקירה וחפוש (ובוונתי לדבריו בהערותי). שם (צד ו') שבראם הקב"ה בעולמו. צ"ל שבראתי בעולמי (וזו הנחה שאינה צריכה שדרך לדבר כך. ונוסחת הכת"י היא שברא הקב"ה על פני האדמה). והגיה עפ"י הירושלמי. מ"ט ברא הקב"ה בהמה וחיה שקצים ורמשים בעולמו א"ל אלהים דיין (ולא עמד על עיקר השאלה וע"ב תפס ג"כ בהמה וחיה שבאמת בירושלמי ליתא. ואני הגהתי ג"כ עפ"י הירושלמי עי"ז במ"ע אות י"ט. גם דעתו להגיה בירושלמי ר' נהוראי שאל לאליהו וכו'. וכבר הראיתי לעיל צד ל"ג שאין זה נכון). פי"ח (צד ק"ה) מה מים הללו אין בגינו של עולם אלא במים וכו'. זה דעת אחד מחכמי יון וכו'. (אמנם האמת דר' יוחנן בן פזי דרש בירושלמי חגיגה ריש פ"ב מתחלה היה העולם מים במים. ואולי זו כוונת ר"ע (חגיגה י"ד ע"ב) אל תאמרו מים מים). ועוד לו הגהות במה שעפ"י הכת"י הנוסחא נכונה:

ואח"כ יחד מדור לתנא דבי אליהו בספר הזוהר צר קי"ט וכתב:

כמו בשנת תתקע"ד (לנוצרים דהיינו ד"א תשל"ד לב"ע) ויהיה זה בזמנו של ר' שרירא גאון (והעיר באות א' על תולדות דר' נתן ועל החשבונות שבספר זה) כתב רב אחר בבבל ושמו נעלם מאתנו ספר בענין אמונה ומוסר בלשון הקודש. ונקרא תנא דבי אליהו, והוא נחלק לב' חלקים. סדר אלי' רבא וסדר אליהו זוטא (ובהערה ב' תביא ראיה שהיה בבלי. בפי"ח היא אומר בעצמו שדר בבבל ומדבר ממקומות שאינם דרים בהם רק ישראלים.[1] ושראה הרבות המגדל בבבל בפכ"א:[2]

ואח"כ כתב שזה הסדר בולל ל"א פרקים ומדבר על מגנון לשונו ועניניו. ואמר אולי השתמש זה המחבר בסדר אליהו הקדמון. ומאריך עוד בענין סדר אליהו זוטא ומה שניתוסף עליו. ואין צורך להכפיל דבריו יקחם הקורא משם:

סוף סוף בעיקר מה שאנו נידונים בו שם לו ליסוד דברי תולדות דר' נתן. ואנו ראינו חלישות וקלישות ראיותיו ושרובן מבוטלין לגמרי. וא"כ בשל עזר וגפל עזור: ובזה מבוטלין ג"כ דברי בעל אוצר הספרים סי' נ"ה בערך סדר אליהו רבא וכו' וסי' תרמ"ה בערך תנא דבי אליהו. וכן מבוטלין דברי הרב מוהר"א ווייס בספרו דור דור ודורשיו בענין זה בח"נ צד רפ"ח. וח"ד צד רט"ז:

בספר בכורים תרב"ו להמנוח ר' נפתלי קעללער צד נ"ט בקורת והערות למדרש תדב"א מאת יעקב רייפמאן. הבותב הזה יצא לידון בדבר חדש (ז"ל) כי זה הספר היה למבראשונה על סדר פרשיות התורה ועוד על סדר פרשיות הנביאים והכתובים אך ברב הימים חלו בו ידי חרשי משחית ותברתנה ממנו הרבה מאד וכו'. ונסמך בראש דבריו על דברי בעל ראשית חכמה שער העננה פ"ב עוד בתרב"א פרשת אתם נצבים וכו'. (ע"ז בבר העיר המו"ל בשם מוהר"א יעלינעק ז"ל שבעל ר"ח הביא הדברים עפ"י הילקוט). אמנם המבקר הזה סרם הפרקים בחשבר שאינם במקומם בדי לקיים השערתו, ובאמת לא עמד על טיב הספר ומוונתו:[3]

סירא ועל כל אות מדרש שלם ליוסף עוויאל בנו של בן סירא. ואח"כ והוא דף ט"ז אלפא ביתא אחרת לבן סירא ומסופר שם מפליאות לדתו. כי ג' גולדו ע"י אמבטי (לעיל בהערה צד כ"ט). ובן סירא נולד לשבעה ונגמר שיניו והיה מדבר תכף כשיצא מרחם אמו. ונאמר שם. אמרו עליו על בן סירא שלמד ספר ויקרא ביום אחד וכו' ואמרו עליו על בן סירא שאותה שנה (ר"ל שנולד בה) למד ס"ת כולה. לשנה שנית למד מקרא ומשנה ותלמוד הלכות והגדות וכו'. לשנה ששית למד ספרא וספרי ותאנא דבי אליהו. לשנה שביעית לא היה דבר גדול ולא קטן שלא למד וכו'; ואני מעתיק הדברים אם שכולם דברי פיוטים וכוזבים יש ללמוד מדברי הפייטן המפטפט הזה שהחשיב תדב"א עם ספרא וספרי. ואם אין ראיה לדבר השיבות זה זכר לדבר שבכת"י שלפני נכתב הספרא ואחריו סדר אליהו: [1] אמנם לפי נוסחתנו (צד ק') אין לדבריו שום יסוד ואדרבה הוא אומר מפורש בפי"ח (צד צ"ח) ובזוטא פ"א (צד קס"ח) שהוא מיבנה ממקום חכמים ורבנים: [2] אבל שם נאמר (צד קי"ח) כמה מגדלים בנתה מלכות רומי מי גדען וכו' מי בעט בו במגדל ראשון ונתן ראשו במקום אחד וגופו במקום אחר וכ"א טיל בין זה לזה. ופי' בעל זקוקין דנורא על דוד הפלגה וכו' ואחריו נמשך מוהריט"ל צונץ. ואני כתבתי במ"ע שם אות כ"ח. אבל על איזה מאורע כוון נעלם ממני. שמלת בעט אינו מורה על מגדל של דור הפלגה. שלא נאמר בתורה רק ויחדלו לבנות העיר. ומהמשך הלשון יש לפרש במגדל הראשון של רומי או של מדי. וכן אמרו ונתן ראשו וכו' אפשר לפרשו על הבועט. שזה שבעט במגדל ראשון נהרג באופן זה. סוף סוף לאיזה מאורע כוון נעלם ממני: [3] ורואה אני להעתיק ממנו איזה דברים נכונים ודברים המתקבלים על הלב. בתו' כתובות (ק"ד ע"א) בד"ה לא נהניתי, דאמרינן במדרש עד שאדם מתפלל שיכנסו[ו דברי] תורה לתוך גופו יתפלל שלא יבנסו מעדנים לתוך גופו ומייתי הא עובדא דרבי. והיא לפנינו בפכ"ו (צד קל"ג) בשינוי נוסחא. וכן תרא"ש כנה את הספר מדרש סתם במו"ק פ"ג סי' פ' יש במדרש לדורתם חסך וי"ו כלו' לדור תם וכו' והוא לפנינו שם (צד קל"ב); ואח"כ האריך בפרקים הנוספים על ס"א זוטא. אח"כ כתב. המבקרים החדשים הוכיחו כי הספר הזה איננו סדר אליהו דהוה מתני אליהו לר' ענן וכי הוא אך פרי ימות הגאונים. וכבר הרגיש בזה הרב הגאון יעב"ץ בספרו מטפחת ספרים (ח"ב סי' פ"ח) וכתב. ובאשר נראה בפרטות בספר תדב"א שחובר בדור אחרון של גאונים עכ"ל. ומלת אחרון איננה מדוקדקת כי גאון אחד הזכיר את הספר הזה בלשון המורה על חיות הספר הזה קדום לו הרבה יעוין תוס' ב"ט ק"ד ע"ב בד"ה מהו שיסדרו. ולי נראה עוד כי תספור מסדר אליהו דהוה מתני אליהו הנביא לר' ענן איננו כ"א מליצה חידות ככל חסיפורים מאליהו וכו'. (אמנם המעיין בס' המטפחת ימצא שלא כתב היע"בץ על סדר אליהו כך כ"א על התשבונות שהוזכרו בו. וזה

ודברתי שם נ״ב בענין המנין ט׳ מאות שנה משנחרב הבית. והזברתי מה שהמחבר רוו״ה הוביח מקרובות לח״ב על זמנו של ר״א הקליר שהיה בימי ר׳ שרירא גאון. ואנו בהיום ידענו שכבר הזכירו ר׳ נטורנאי גאון לר״א הקליר. וע״כ אתה אומר שהמנין תת״ק ועור הוא מיד המעתיק שתפס החשבון של זמנו ולא מר״א הקליר. ובאן אוסיף מדיליה על דיליה. ר״ל מ״ש החכם הרב שי״ר בענין ר״א הקליר בתולדותיו (צר צ״ט) ס׳ נ׳. אחר שהביא דברי רוו״ה הביא הוא עוד קינה אחרת המתחלת לך ה׳ הצדקה לר״א הקליר שנזכר בה נ״ב המנין תת״ק. וכתב אח״כ בס׳ ד׳ וז״ל:

ומה שרצה הגאון בעל צל״ח על ברכות לומר שהמאמר תשע מאות ועוד בקרובות לח״ב נוסף מאיזה חכם מאוחר. מלבד שנשארים דברי הפייטן שם כחסרים בלי מאמר זה. הנה גם המאמר השני שהבאנו בהערה הסמוכה והיא בקינה המתחלת לך ה׳ הצדקה יורה בביאור נ״ב מספר תת״ק מזמן החורבן. ובמאמר זה השני ירבה עוד יותר הדוחק לומר שנוסף הוא. שאם נשמטהו יהיו הדברים חסרים ובלתי מובנים יע״ש:

והנה זה אמת ויציב שאי אפשר לסלק המאמרים באן ולומר שנוספו. אמנם זאת לא נאמר רק נאמר שהמעתיק תפס מנין זמנו תחת הזמן שהיה כתוב במאמר קודם זמנו:

אח״כ כתב. והגאון רז״מ ז״ל בהקדמת מחזור קרכן אהרן כתב שבפירוש תראב״ן על מחזור כת״י שנמצא אצלו כתוב. אלף ועוד. במקום תשע מאות ועוד. והעיר בשם הראב״ן במקום אחר שהוסיף מספר בזה מדיליה. באמרו שבזמן הפייטן היה כך. ועכשיו שיש יותר מאלף ראוי לומר אלף ועוד. הנה יורה הרא״בן עכ״פ שלפניו היה כתוב תת״ק. ואין לדחוק ולומר שהיה כתוב עוד מספר יותר קדום ואיזה סופר אחרהו עד תת״ק. שלא נמצא זכר להתפשטות פיוטי הקליר בזמן קדום וכו׳:

והנה בהיום ידענו שיש זכר להתפשטות פיוטי הקליר קודם זה. ועל ברחו יודה שהמעתיק הוסיף על המנין. ומפי׳ הראב״ן ראיה שבך היה דרך הסופרים והמעתיקים. ולעיל צר פ״ו הבאתי משם תשובת הגאונים שבך היה מנהג השונים. והנה מהם למדו המעתיקים:

סוף סוף כל אלו הראיות להרב החכם שי״ר ז״ל בטלות ומבוטלות. ומבלי ראיה אין להוציא ספר מחזקתו: אח״כ הביא הרב הנ״ל שאר ספרים שהובאו בערוך. בן סירא. יוסף בן גוריון. דה״י של משה ופדר״א. או ברייתא דר״א. ולא הרגיש לתת טעם למה מתאר ר״נ בעל הערוך את זה הספר לחלקיו ופרקיו ומה שהובא בו. מה שלא עשה בן בשום ספר:

ואחרי דברי הרב הנזכר נבא לחכם מוהריט״ל צונץ ז״ל. ונאמר רוחו של שי״ר מדבר מתוך גרונו של צונץ. והוא יחד לסדר אליהו מדור לעצמו ולתנא דבי אליהו מדור לעצמו. בספרו על הדרשות (ספר״מ 1892) צר צ״נ אמר. כפי שאעתיקהו מלשון אשכנז:

סדר אליה הזכירו הגמרא (הערה א׳. כתובות ק״ו ע״א. ועיי׳ באר שבע ווינציא 1614 דף ע״א עמוד ד׳ כי מחברו היה ר׳ אליהו) וכולל הלכות אשר למדם אליהו לרב ענן. והוא ב׳ חלקים סדר רבה וסדר זוטא. (ואח״כ הביא דברי הערוך. וכתב) ולפי זה כלל זה הספר הנאבד מאתנו גם דברי אגדה כי הרבה באילו הברייתות שהובאו בגמרא בשם תנא דבי אליהו הם מענין הגדה. ונראה לי כי הובא זה הספר בבראשית רבה ובספר בן סירא. ע״כ:

ורמז בהערה נ׳ אל הספר הנאבד. על דברי הרב שי״ר בתולדות ר׳ נתן. ויראה שלבעלי התו׳ בכתובות היה נודע להם זה הספר. ובהערה ד׳ הוא מסמן המקומות בגמרא דאמרי תרב״א (השמיט הא דקידושין). ואפשר שהיו בו נ״ב מאמרים כהא דברכות ב״ט ע״ב (ר״ל דא״ל אליהו לר״י אחוה דר׳ סלא חסידא לא תרתח ולא תחטי וכו׳). ובהערה ה׳ מסמן בב״ר פנ״ד תני אליהו (היינו שירת הפרות רומי רומי השטה) ועיי׳ בן סירא דפוס ויניציאה דף כ׳ ע״א. ע״כ:[2]

[1] עוד אעיר כאן על מ״ש הרב הנ״ל שם (צר ל״ז) סי׳ כ״ט וז״ל. ועיי׳ תשובת רשב״ש סי׳ מ״ט הלוקי גרסאות בסדור ר׳ עמרם גופיה בתפלת רבש״ע בשחרית. השואל כתב שקצת יחידים אומרים כי כל מעשיהם תהו ויתי חייהם הבל ומביאים ראיה מסדור ר׳ עמרם (וזהו כנוסח האשכנזים). וע״ז צעק הרשב״ש שם מר וכתב שבסדור ר׳ עמרם הוא. כל מעשינו. ויתי חיינו (כנוסח הספרדים). אולם בתרב״א פכ״א שמחברו מאוחר הרבה לר׳ עמרם נמצא נוסח האשכנזים. מעשיהם ויתי חייהם; והנה האמת היא שהשמיטו המעתיקים טופס התפלה הן בכת״י והן בד״ו, ולא נקטו אלא תחלתה וסופה. אלא שבעל זקוקין דנורא השלימה. ותראיה א״כ תהו והבל. וכמו כן מ״ש שמחבר״ז מאוחר הרבה לר׳ עמרם הוא בטל. וד׳ עמרם סידר לתפלה עפ״י סדר אליהו. עיי׳ במ״ע שם (צר ק״ח) אות כ״ח: [2] ונראה לי שכוון אל ספר שראיתיו ביד הרב החכם דר׳ ציגלער בעיר קארלסבאד והוא קטוע וחסר הרבה דפין וכו אלפא ביתא לבן

ואנו ידענו כי משניות חיצוניות הן הן בארמית ברייתות. ונקראו כן בין דברי הלכות ובין דברי הגדות:

אח״כ אמר. ויותר עוד מתנגד לדברי התו׳ בכתובות שם שכתבנו שסדר אליהו רבה כולל ארבע ידות מהספר וזה שלפנינו אינו כולל אפילו שתי ידות:

על אלו הדברים אין צורך עוד להשיב:

אח״כ כתב. גם שם הספר שלפנינו תדב״א. ועיקר השם הוא בגמרא ובערוך סדר אליהו. ותמיה על בעל שם הגדולים ח״כ מערכת סמ״ך שהביא ראיה ממאמר זה של בעל הערוך שתדב״א שלפנינו הוא הנזכר בגמרא. מפני שכתב ודאמרינן בגמרא תנא דבי אליהו כלהון בגוויהו עכ״ל. ולא העיר על ראש דברי הערוך שם שמבדרים ההפך כנ״ל:

והנה אנחנו ראינו שאין מבררין ההפך. וגם מה שמדייק החכם הזה בשמא אינו מן השם שהרי ידענו שבאמת עיקר השם הוא סדר אליהו. ונתגלגל הדבר ע״י קיבוצי הילקוט לקרא הספר תדב״א עד שהשביחו עיקר שמו:

אח״כ כתב. גם לא כל המאמרים הנמצאים בש״ס בשם תדב״א מוזכרים בספר שלפנינו. ואין רצוני עוד להאריך פה. ובמקום אחר הראיתי שנתחבר ספר זה שלפנינו בבבל עם הרבה מדרשים מאוחרים:

נעלם ממני באיזה מקום כתב הרב הזה את דבריו. האומנם שבעל הספר בא לבבל נ״ב אבל כל סיפוריו הם באי״י. ועכ״פ בלמדו עם רב ענן היה בבבל ומה שאמר. שלא נזכרו בו כל תדב״א שבגמרא. הנה הערכנו לעיל מאמר ה׳ כל אלו התדב״א שבגמרא שהם ט׳. ג׳ מהם דברי הלכה וששה מהם דברי הגדה. והתדב״א הנזכר שם סי״ה׳ לא איתאמר בפירוש בסדר שלפנינו אבל מכללא איתאמר. וכמו כן הוא במאמר סי׳ ט׳ דמכללא איתאמר לפנינו. אך כל זה אינו סותר קדמותו של סדר אליהו. דודאי תנא דבי אליהו לחוד וסדר אליהו לחוד. שהיה להם קיבוצי ברייתות מהם שהובאו על שם תנא דבי אליהו. ומהם שהוקבעו להיות שונין בבית המדרש והובאו בשם ת״ר. ומהם שהיו שנורין בפיהם ולא ידעי מקורן והובאו סתם. והם נמצאים בסדר אליהו. כמו שהוכחנו כל זאת במאמר ה׳. ונקבצו אלו הברייתות באותו הזמן שנקבצו שאר הברייתות הידועות לנו אחר שנגמרה המשנה:

אח״כ כתב. ואעיר כאן רק זאת שהמחבר בעצמו לא רצה להעלים זמן החיבור. וגלתו תקפ״ב (א׳) [ב׳] שכתב(ו) ובכנס שעבוד של ב׳ אלפים מימות המשיח יותר משבע מאות שנה. א״כ נתחבר אחר ד״א ת״ש בימי ר׳ שרירא גאון. ודברי המפרש שם בלתי נכונים. שמקשה על דברי הש״ס שאמרו ובעונותינו [שרבו] (ש)יצאו (מן ב״א של ימות המשיח) מה שיצאו. והלא התימה התלמוד היה לפני אלף החמישי (לשונו שם הוא. היה קודם שהתחיל אלף החמישי) ע״כ. ובאמת לא נחתם התלמוד עד ימות רבנן סבוראי שהוא בין ר׳ ובין ש׳ לאלף החמישי. יעויין אגרת רש״ג היטב. ועל דברי תדב״א ודאי דל״ק שמאוחר הוא. ואינו הוספה מסופר כמו שרצה המפרש לרחוק שם וכו׳:

הנה לא יפה עשה החכם הזה שלא העתיק הדברים בלשונם. שנוסחת הד״ו היא. ובעונותינו שרבו יצאו מה שיצאו ונכנס שעבוד בתוך ב׳ אלפים של [ימות] משיחנו ויצאי מהם יותר משבע מאות שנה (ובנוסחת בעל וקוקין דנורא של ימות בן דוד). וחוותא של נוסחא זו מוביח עליה שהרכיבו הדברים עם נוסחת הגמרא. אמנם עיקר הנוסחא כמו שהיא לפנינו. ושהוכחנו מסגנון לשונה בפרק שלפני זה צד פ״ג שסגנון הלשון מוכיח שהיא הוספה מאוחרת:

וכתב. ואינו הוספה וכו׳ שכן מרשים המחבר עוד בסוף ח״א מספרו ומשנחרב הבית עד עכשיו הרי ט׳ מאות שנה. עי״ש שנשנה דבר זה ב׳ פעמים. והנה נחרב בית שני בשנת ג״א תתכ״ח א״כ זמן המחבר בשנת ד״א תשכ״ח. והיא ממש בשנה שנסמך רב שרירא לגאון. ולפ״ז ע״כ מ״ש שם (פ״ו) משנברא העולם עד עכשיו תשעים עולמים (של ב׳ שנה) וצ״ד שנה הוא ט״ס וצ״ל תשעים וארבע עולמים וכ״ד שנה מסכים בקרוב לחשבון הנ״ל:

והנה בדבריו האחרונים חכם עריף מנביא. ובאמת הנוסחא האמתית לפנינו (צר ל״ו) תשעים וארבעה עולמים ומ׳ ד׳ שנים. וכבר דברתי על השוואת אלו המנינים במ״ע אות נ״ב בפרק האחרון (צר קס״ג). ולעיל שם צד פ״ד הוכחתי מסגנון הלשון דהא דפ״ו אינה אלא הוספה.

בדיבור ולדוה בנרתה סיום פרק. והמאמר פעם אחת היתי יושב וכו' הוא פרק י"ו (בצר פ') וכמו שהעירותי על זה במ"ע. ועל ידי הבלבול הזה הוא מונה בד"ו המאמר הה"א נקי כפים לפרק י"ז (צר פ"נ). והנה מסיימת הבבא הב' לפנינו ובד"ו בפרק י"ז (צר פ"ח). קומי רוני הוא פרק י"ח. ובד"ו מסיים זה הפרק בדיבור זו היא אחריתו של עולם סליקא י"ח (והוא לפנינו צר ק"ט). ילפנינו בכת"י אין כאן סליק פירקא. אבל הפסק שורות יש ורישומו ניכר שהיה כתוב סליק פירקא ונמחק. וכן בלמעני למעני אעשה סליק פירקא י"ט. ובכת"י הוא כמו שלפני זה. ואח"כ בלא יבושו עמי לעולם (לפנינו צר קט"ו) סליק פירקא. וחסר המנין אלא שבראש העמוד הוא מונה אח"כ פרק כ"א. ולפנינו כתוב עליו חסי"לה. ומכאן ואילך נרשמו בכת"י מנין הפרקים והנה אנכי שולח מלאך שהוא פרק כ"ב בד"ו הוא מונה לפרק כ'. ולפ"ז הוא מונה החסילה לפרק י"ט. והוא מונה והולך עד שהפרק האחרון היא פב"ט. ובד"ו הפרק האחרון היא פרק ל"א. וא"כ שניהם אינם מסכימים עם מנינו של הערוך. ונראה שבאמת שפרק ט"ו שלא הופסק היה נם לפני הערוך פרק אחד. ורק בטעות נסמן בסוף סליק פירקא י"ו. ושבשתא כיון דעל על ונהיו ל"א פרקים. ובעל זקוקין דנורא קבע לשבשתא זו. וע"כ בכל ההוצאות סימנו ל"א פרקים: ובסדר אליהו זוטא מונה הערוך י"ב פרקים. ולפנינו בכת"י ט"ו פרקים. ובד"ו ובכל ההוצאות מבעל זקוקין דנורא ואילך הם כ"ה פרקים. וכבר עמדו החכמים על הדבר שמפרק ט"ו ואילך אינו מסדר אליהו. ובכת"י פארמא סימנו באמת י"ב פרקים. והנה לעיל הראיתי שעיקר הזוטא הוא מפרק ב' עד סוף פ"ד וישארו י"נ פרקים. ואפשר שלפני הערוך היה פירקא ה' הקטן עם פירקא ו' לפרק א'. וע"כ הוא מונה י"ב פרקים: ומה שאמר. ודאמרי בנמרא תנא דבי אליהו בולהון בנוייהו. כבר דברתי לעיל בזה הענין: ולתשלום ענין הלקויים אומר. שהכת"י שנדפס ממנו בויניציאה קיצר המעתיק הרבה פעמים בסנון ולא השחית הענין. ד"מ בפי"נ (צר ס"ד). אם היה בתוך בני המשפחה ובני המשפחה שמחין בו לסוף מגלה את המשפחה. ואם היה בתוך בני השכונה ובני השכונה שמחין בו לסוף מגלה את בני השכונה. אם היה בתוך המבוי ובני המבוי שמחין בו לסוף מגלה את בני המבוי. אם היה בתוך החצר ובני החצר שמחין בו לסוף מגלה את בני חצר. אם היה בתוך העיר ובני העיר שמחים בו לסוף מגלה את בני העיר. ובד"ו ואם היה בתוך המשפחה שמחים בו לבסוף מגלה את המשפחות. ואם היה בתוך בני השכונה שמחין בו לבסוף שהוא מגלה את בני השכונה. ואם היה בתוך בני מבואו וכן בתוך בני החצר וכן בתוך בני העיר שני' וכו'. וכיוצא בזה הרבה: ובעל זקוקין דנורא הוסיף הרבה דברים עפ"י סנון הנמרא. אם מה שלקח מהנמרא או עפ"י רוח רמיונו: ובהוצאות של אחריו קיטעו הרבה דברים מפני חמת המציק. ואילו הלקויין נעשו בכוונה הן לחסר הן להוסיף. ואינם מעניין הלקויין שלא נעשו בכוונה וההסרון בא שלא מדעת והיתרון בא שלא בכוונת הכותב הראשון להביא הדברים בפנים הספר: ועתה אחרי העריכי את כל זאת לפני הקורא אבא לדבר במה שקדמוני החכמים לגלות דעותיהם בטיב סדר אליהו רבה ואבהנה דרביהם:

מאמר ט' כולל התשובות על החכמים שדברו בטיב הספר וזמנו.

ראשונה יסעו דברי החוקר המהולל הרב מו"ה שלמה יהודה ליב כהן רפאפורט ז"ל בספרו תולדות רבינו נתן בצר וסי' מ"נ. ואעתיק את דבריו קיטעא קיטעא לפי שאבליע בתוכם מה שיש לי להשיב עליהם. ואלו הם דבריו:

> הספרים הנזכרים ראשונה בס' הערוך. הם א' סדר אליהו רבא וזוטא שלמד אליהו לרב ענן. יעויין עדך סדר ג' ז"ל פי' משניות היצוניות הן ורבה הוי ג' בבי ותלתין פרקין וזוטא י"ב פרקין. ודאמרי בנמרא תנא דבי אליהו כלהון בגווייהו עכ"ל. מעתה נחזי אנן אם הספר הנקרא אצלינו תנא דבי אליהו הוא זה הנזכר בנמרא. שזה שלפנינו כולל ל"א פרקים בחלק א' הנקרא רבא ולא נחלק לבבי כלל וכ"ה פרקים בח"ב הנקרא זוטא:

והנה ממה שכתבתי במאמר שלפני זה יצא כל קורא קלישות וחלישות אלה הראיות ולא נדין מזה רק שצורה חצונה של הספר שביד הערוך היתה אחרת ממה שנמצאה לנו. ואם נבא להחזיר העטרה ליושנה נתקן הספר כמו שהיה ביד הערוך:

> את"ב אמר. גם אינם משניות רק אגדות ודרושים:

שהמעתיקים והמדפיסים ערבבו הדברים. אף כי לא יכלו להשביתם בי עיניהם מוביחים מתוכם על יסוד סידורן:

הבבא הראשונה היא עד סוף פ"ה (צד ל"א). הבבא הב' היא מתחלת משכני אחריך ונו' (באותו צד) עד סוף פי"ז (צד פ"ח). ובאלו הב' בבות יש לעמוד בכל אחת ואחת על חיבור וקישור ענינה. ואח"כ מתחלת בבא ג' קומי רוני (צד פ"ט) והוא הולך ודורש באותו המקרא עד סוף פכ"א (צד ק"ח). ולזה הענין שייך הדרוש מזמור לאסף פ"ל (צד קמ"ז) עד סופו (צד קנ"ו). ובלי ספק שעירוב פרשיות כאן. שב' הדרושים קומי רוני ומזמור לאסף הם בב' חלקים בענין אחד. והוא הענין הא' בבבא ג'. והענין הב' הוא פכ"ב הנה אנכי שלח מלאך ונו' (צד ק"ח) והולך ודורש בפ' משפטים ובי' הדברות עד סוף פכ"ו (צד קל"ט). והענין הג' ברברים שהארם קונה לאביו שבשמים. מתוך האהבה פכ"ח (צד קל"ט). מתוך הרחמים פכ"ט (צד קמ"ג) עד סיפו. (והופסק אח"כ ע"י הערבוב במזמור לאסף צד קמ"ז) וכו'. מתוך השלום פל"א (צד קנ"ו). ואח"כ הת"א את מי נועץ ויבינהו ונו' (צד ק"ס) עד נמירא. וסיים במה שהתחיל וסופו נעוץ בתחלתו. והנה הבבא נחלקת לג' ענינים. אמנם להלן אראך שהפיסקא קומי רוני היתה פסיקתא לעצמה ונתייחסה לאליהו ונתוספה אח"כ לסדר אליהו רבה. וכמו כן הפיסקא מזמור לאסף אינו אלא פסיקתא לעצמה. וא"כ אין לדון הדברים שבאים בתוכה להוספות אלא כולא היא הוספה. והיא שלא במקומה. ותהיה עיקר הבבא מן הנה אנכי שולח מלאך: אמנם סדר אליהו זוטא אם נסלק ממנו כל ההוספות והיתרונות הוא מתחיל בפ"ב בסיפור פ"א היתי מהלך וכו' ומסיים בפי"ד בסיפור כיוצא בו:

ויותר מקולקלים הם סדרי הפרקים. והנה הערוך כתב ג' בבי ול' פרקין ווטא י"ב פרקי. והנה מצינו בג' בבי דנזיקין שכל בבא ובבא הוא מי' פרקים. והיינו ג' בבי ול' פרקי. ומצינו בתוספתא דטהרות (הוצאת צוקערמאנדל). דכלים נחלקה לג' בבות. בבא א' בת ז' פרקים. בבא מציעא בת י"א פרקים. ובבא בתרא ג"כ ז' פרקים א"כ סכום כולם כ"ה פרקים. ובתוספתא הנדפסה ברב אלפס אינו חלוקה לבבות אלא ג' מסכתיות הן כלים. טהרות. טומאה וטהרה. אולם בפרקיהן מסכימים כאחת. ודעת ריש מתיבתא דילן הרב החכם מוהר"א שוואדרן היא שיסוד החלוקה היא עפ"י המשנה. ומשנה דכלים היא בת ל' פרקים: ויתכן שחלקו לפנינו את הסדר לל' פרקים לפי שהוא ג' בבי. ולא נעשו הבבות לפי הפרקים אלא הפרקים לפי הבבות:

והנה בבת"י שלפני לא נסמנו מנינן של הפרקים עד חצילה דקומי רוני. אלא שמסיים בסוף כל פרק ופרק סליק פירקא. אולם בד"ו מפירקא ב' ולהלן סימנו המנין. כלו' סליק פירקא ב' וכן כולן. וסימנו בראש הדפין מנין הפרקים. ואערכם באן ואעיר על קלקולן. סליק פירקא הראשון שוה בשתיהן. ופ"ב מתחיל בשתיהן ד"א ימים יוצרו. ולרעתי יותר טוב היה להפסיק בד"ה אלה דברי דוד האחרונים (צד ז') וברך ה' בד"ו בראש העמוד ופקר א' תחת פרק ב'. בפ"ה (צד ב"ה) חסר בד"ו מן מזבח בפרה ולהלן עד שנ' ויברכהו שהוא לפנינו בפ"ו (צד כ"ט). ועל ידי כך מסיימת הבבא בד"ו סליק פירקא ה'. ולפנינו הוא פרק ו'. וא"כ הבבא בת ז' פרקים: בבבא ב' משכני ונו' כתוב בראש העמוד פרק ו'. חוץ מי"א ע"ב בטעות פרק ד'. והנה ע"כ מתחלת בבא ב' ולהלן המנין לפנינו בא' יותר מבד"ו. ואני סימנתי מנין הד"ו ג"כ ובהסנר. לפי שכבר הוא מנין הרגיל. ונם כשאני מסמן איזה פרק הנני מסמנו לפי מנין הרגיל. פרק ז' מתחיל הרי הוא אומר טובה חכמה ונו'. והמשך הדרוש הוא אדלעיל בי חסר חפצתי ולא זבח. וחכמה היא טובה מבלי קרב. ועל ידה בא לתדריו של מקום. וכמו שפירשתו במ"ק. ואולם כבר אפשר שהמאמר מקוטע וחסר. ועכ"פ היה יותר טוב להפסיק במאמר ההוא נלמי ראו עיניך. וסיום הפרק הוא ומגלה אותם מארצם ומוכרן לע"ו (צד מ"ו). ונראה שנפסק שלא במקומו. ותחלת פ"ח יהיה ישמור אדם דברים בלבו שלא יעשה שותפות וכו' (צד מ"ח). ואח"כ ישמור וכו' שלא יאבל עם הגוי וכו'. והפרקים הבאים הם בהמשך לזה עד פי"ב (צד נ"ט). ואח"כ ישמור וכו' שלא יאבל עם עמי הארץ וכו'. ואח"כ ישמור וכו' שלא ירבה שחוק וכו' פי"ג (צד ס"א). ואח"כ לעולם ישמור וכו' שלא יבא לידי חטא (צד ס"ה). שהם חמשה דברים שאמר עליהם ישמור אדם. והנה סיום פרק ח' הוא ומגלה אותם מארצם (צד מ"ח) ובד"ו בטעות סליק פירקא ז'. וכן בראש העמודים נסמן בטעות. פעם פרק ז' ח'. תחת ח' ט'. ואח"כ פרק ח' תמורת ט'. וגכון היא בסיומו סליק פירקא ט'. פרק י"נ ישמור וכו' שלא ירבה שחוק (צד ס"א). בד"ו דף כ' ע"ב בטעות פרק י"ב. פט"ו בא חבירו וכו' (צד ע"ב) וסיומו ולעולמי עולמים (צד פ"נ) וגם בד"ו אין בו פירקא כלל. אלא שהיה לו לסיים אח"כ סליק פירקא ט"ו והוא מסיים סליק פירקא י"ו. ובן בראש העמוד שלפניו ושלפני פניו כתוב י"ו. ועל כן עשה בעל זקוקין דנזרא

בתבי יד שאינן מוחזקין בחזקת בשרות. שהסדרן הזה מזכיר מאליה קטן. אמר שמואל הקטן. זה הסדר מן תלמוד רבא. זה סדר מן אליה רבה. וזיופיו נראין מתוכו. ואפשר שזה הוא שגרם לבעל העיוך למסור על סדר אליה רבה כמה בבות וכמה פרקים הוא כולל. מה שלא עשה כן בשום ספר. לפי שראה שזייפו הרבה את הספר הזה: אמנם מצאתי בו בשער הקדושה קס"ח ע"ב אמקרא אל תאהב שינה פן תורש וגו' שכתב. גם פי' בתנא דבי אליהו על עוני התורה. אמר בתנא דבי אליהו וכו' על פסוק זה ואין לחם אלא תורה שנ' לכו לחמו בלחמי וגו'. ואומר ה' אלהים נתן לי לשון למודים וגו' הא למדת שאין ד"ת נבלעין אלא במי שהוא מייעף בהן כך היתה היה"ק מבשרת את תלמידי חכמים ואומרת בני אעפ"י שנתתי לכם טובה בעוה"ז איני צ"ל בעה"ב מפני ששכר גדול יש לכם אל תזלזלו בתורתי ואל תרבו באבילה ושתיה ער כאן לשונו: וכוונת אמרו אל תזלזלו וכו'. כן מובן מתוך דברי תרב"א לעיל מזה דקאמר וז"ל. מי מוריש את עצמו מי שהוא מרבה באבילה ושתיה וכו'. והנה כל זה לפנינו בווטא פי"ד (צד קצ"ו) אמנם בנוסחא אחרת. ובילקוט ליתא מכל זה כלום. והעתיק הדברים מבת"י שלו. אולם ממה שהוא קראו תנא דבי אליהו. אין להוכיח שבבת"י עצמו היה שמו כך. שכבר אפשר שאע"פי שהיה שמו עליו סדר אליהו. לא הקפיד לקראו תרב"א כפי מה שהורגל עפ"י הילקוט:

והנה עפ"י השער הנדפס בויניציאה קראו בעל זקוקין דנורא תרב"א. ואחריו הלכו כל המדפיסין וקראו שמו תרב"א והשכיחו את עיקר שמו סדר אליהו:

ומ"ש הערוך פי' משניות חיצוניות הן. כלו' ברייתות. ובלה"ק משניות. ואין הבדל אם עניגם הלכה או הגדה. וכבר הזכרתי זאת לעיל (צד מ"ו):

ומ"ש ורבה הוי נ' בבי וכו'. הנה אף זה מלקוי הספר שהזניחו המעתיקים חלוק הבבות. והדברים מראין שדבר זה היה נוהג ובא מימים קדמונים לחלק הספרים ברבה ווטא. והרבה בני בבי: ספר משלי בבא א' ער סוף סי' ט'. ואח"כ מתחלת בבא ב'. משלי שלמה בן חכם וגו'. ואותה בבא מסיימת בסי' כ"ב בפסוק ט"ז עשק דל וגו'. ואח"כ מתחלת בבא ג'. הט אזנך ושמע וגו'. ואמר בפתיחה זו הלא כתבתי לך שלשים במועצות ודעת. קראם שלשים על שם הנ' בבות. ומסיימת בסי' כ"ד. ווזהי משלי רבתא. ואח"כ נסדר. גם אלה משלי שלמה וגו'. והם משלי ווטא ער סוף סי' כ"ט. ואח"כ באו הוספות. הוספה א' דברי אגור וגו' סי' ל'. הוספה ב' דברי למואל וגו' ער פסוק ט'. ואח"כ הוספה והיא חסילה. אשת חיל: וכשנסתכל בספר קהלת נמצא שבבא א' מסיימת בסוף סי' ב'. ובבא ב' מתחלת לכל זמן וגו' ומסיימת בסוף סי' ג'. ובבא ג' מתחלת בסי' ד' ושבתי אני וארא וגו' ומסיימת בסוף סי' ה'. ואח"כ חסילה יש רעה וגו' והיא סי' ו'. ואחריהם קהלת ווטא המתחלת בסי' ז'. טוב שם משמן טוב וגו'. וזו נחלקה ג"כ לבבות ומסיימת בבא א' בפסוק כ"ד. ובבא ב' מתחלת סבותי אני ולבי וגו' שם פסוק כ"ה ומסיימת בסי' ט' פסוק י'. ובבא ג' מתחלת שבתי וראה תחת השמש וגו' ומסיימת בסי' י' פסוק ט"ו. ואח"כ הוספה א'. אילך ארץ וגו' ער סוף פסוק ח' בסי' י"א. ואח"כ הוספה ב'. שמח בחור וגו' ער סוף פסוק ז' סי' י"ב. ואח"כ חסילה. הבל הבלים אמר הקוהלת וגו'. והמתבונן על סגנון הלשונות יעמוד על אלו החלוקות: וכן כשנסתכל בשיר השירים נמצא שבבא א' מסיימת בפסוק ז' סי' ב' השבעתי אתכם בנות ירושלים וגו'. ובבא ב' מתחלת קול דודי וגו'. ומסיימת השבעתי אתכם בנות ירושלים פסוק ה' סי' ג'. ובבא ג' מתחלת מי זאת עלה וגו' ומסיימת בפסוק א' סי' ה' שתו ושכרו דודים. ואח"כ שיר השירים ווטא. אני ישנה וגו'. ומסיימת בבא ז' אחת היא יונתי וגו' פסוק ט' סי' ו'. ובבא ב' מי זאת הנשקפה וגו' שם פסוק י'. ומסיימת אני לדודי ועלי תשוקתו פסוק י"א סי' ז'. חסילה א'. לכה דודי נצא השדה וגו' ומסיימת השבעתי אתכם בנות ירושלים וגו' פסוק ד' סי' ח' בסיום בבא א' ובבא ב' בשיר השירים רבה. ואח"כ חסילה ב'. המתחלת מי זאת עלה מן המדבר בבבא אחרונה של שה"ש רבה ובבא אחרונה של שה"ש ווטא. וסגנון השירים יוכיח על אלו החלוקות.[1] ועל סגנון אלה החלוקות נסדר סדר אליהו רבה וסדר אליהו ווטא. אלא

---

[1] הרשב"ם כתב בריש ויקרא לפי שכתב למעלה בסוף הספר ולא יכול משה לבוא וגו' לכך קראהו הקב"ה וכו'. וכן הוא בראב"ע ורמב"ן. ובסוף סי' כ"ו כתוב אלה החקים וגו' אשר נתן ה' בינו ובין בנ"י בהר סיני ביד משה. ובסוף הספר כתוב אלה המצות וגו' בהר סיני. הא למדנו שספר שמות וספר ויקרא כספר אחר מב' חלקים הם. אולם ספר במדבר הוא הותם אלה המצות וגו' בערבות מואב על ידן ירחו. ותהיה לפ"ז תורתו של משה. הרבה בג' בבי. א' בראשית. ב' שמות ויקרא. ג' במדבר. ואח"כ התורה תזוטא והיא דברים:

המדרש הרבה מאמרים מסדר אליהו ואח"כ קבעום מעתיקים אחרים בפנים הספר כמו שהם לפנינו.[1] ושם נ"ד ע"ב אמר בתנא דבי אליהו והובא במדרש וכו'. והוא בבמדבר רבה ספ"ב שרמזתי עליו במ"ע בפי"א אות ל"א (צד נ"ט). וטעה שהיה סבור שכל דברי המדרש שם הם המשך מהתרב"א. ובשער האהבה נ"ו ע"ב עוד בתנא דבי אליהו מה בין אהבה וכו'. והוא לפנינו פכ"ח (צד ק"מ) והשלים זה המאמר בפ"ז פ"ב ע"ב. והוא נ"ב מן הילקוט אף שלא הזכירו. וכמו כן מה שהביא שם בתחלת הפרק הוא מן הילקוט. וכן בפ"ו ע"ז ע"ב וכן אמר בתרב"א וכו'. ומסיים הובא בילקוט וכו'. ובשער התשובה פ"א ק"א ע"ב וכן אמר בתרב"א נדפס בילקוט פ' תשא וכו'. ועי' עוד שם בפ"ה ק"ל ע"א. ומלשונו נדפס בילקוט מוכח שלא היה סדר אליהו נדפס לפנינו. אבל היה לו כת"י כמו שנראה להלן. ושם פ"ב ק"ט ע"ב. עוד בתנא דבי אליהו מענין תשובתו (של דוד) ילקוט שמואל וכו'. ובפ"ז קל"ה ע"ב אמר בפירוש ילקוט נביאים תרב"א הבינו לכם וכו'. ושם קל"ז ע"א וכן אמרו בתרב"א בילקוט פ' כי תשא וכו'. ובשער הקדושה ר"א ע"ב. ושם בילקוט לעיל וכו' אמר תנא דבי אליהו וכו'. ושם ר"ז ע"ב עוד בתרב"א הובא בילקוט וכו'. בשער הענוה פ"נ רמ"א ע"א וכן כתוב בתרב"א הועתק ילקוט פ' כי תשא וכו'. ושם עוד בתרב"א פ' אתם נצבים וכו'. והוא בילקוט שם. וכפ' נידול בנים רע"ב ע"ב עוד בתרב"א וכו' הובא בילקוט וכו'. והנה כל ליקוטיו הם מן הילקוט וע"כ קרא אותו תנא דבי אליהו כאשר מצא בילקוט בפנים ובגליון:

אמנם היה לבעל ראשית חכמה נ"כ כת"י מן סדר אליהו. רק שנקל היה לו להשתמש בספר נדפס מבספר כת"י. וזה הכת"י הביאו בשער התשובה פ"נ ק"ט סוף ע"ב וכו'. וז"ל עוד בתנא דבי אליהו נמצא אצלנו בכתיבת יד ז"ל והמלך דוד זקן ויכסוהו בבגדים וש"ה וקוי ה' יחליפו כח אחו"ל י"נ שנה שכב דוד חולה ומוטל במטה ושבעה כרים היו מחליפים בכל יום מתחתיו מרוב ארס שהיה יוצא מנופו הה"ד ערסי אמסה. אלה י"נ שנה של ייסורין בשביל מעשה שעשה בבת שבע, וכל שונאיו היו אומרים מתי ימות. וש"ה אויבי יאמרו רע לו מתי ימות ואבד שמו. וכששמע כן נתן נפשו בתפלה ובתחנונים ובקש רחמים מלפני הקב"ה ואמר רבון העולמים העמידני בשביל בית המקדש שמסר לי שמואל הנביא ובבקשה ממך חזקני ואמצני והקימני והורידני ממטה זו לשלום ואשלים להם מגלתי בנין בית המקדש. מיד שמע הקב"ה תפלתו וקם ממטתו שנ' ויקם דוד המלך על רגליו (דהי"א כ"ח) והיכן עמידת האדם אם לא ברגליו מהו על רגליו מלמד שנתרפא ועמד בריא. ער כאן לשונו. והנה בסדר אליהו שלפנינו אין מכל זאת מאומה. וגם אינו מסגנון לשונו. ולשון אחו"ל י"נ וכו' מורה שהוא מדרש מאוחר. ואיזה מעתיק הוסיפו לסדר אליהו. (כמו שנתוספו בד"ו הפרקים מפט"ז עד פרק כ"ה) והוא לקוח ממדרש אגדת בראשית פל"ח בשינוי לשון קצת: ובפ' נידול בנים רע"ב ע"ב כתב. ואני המעתיק הצעיר אליהו מצאתי בתנא דבי אליהו כתיבת יד שתי מימרות מתייחסות לדרוש זה בענין גדול הבנים לעבודת ה' ראיתי להעתיקם הנה. לפיכך חייבין כל קהל להעמיר מלמדי תינוקות ויהיו מצויים בכל עיר ועיר כדי (שלימדו) [שילמדו] אותן תורה דאמר רשב"ל משום ר' יהודה הנשיא אין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן וכו'. והנה כולא בשבת (קי"ט ע"ב. באיזו שינוי נוסחא). ואינו מסגנון סדר אליהו. והיא הוספת איזה מעתיק. וכבר אפשר שאיזה קובצי אגדות תלו מאמריהם באילן גדול בסדר אליהו כדי להרבית הקופצים עליהם. (ולזה המין אחשוב נ"כ איזה עלים מהגניזה ששלח לי ידידי מוהר"ז שעכטער העתקתם והם ששה דפים בעלי ב' עמודים. הדף הא' מתחיל באמצע פרק בענין תשובה ומסיים בדף ב' ע"ב שורה ז' סליק פירקא (באותיות גדולות) מאליה קטן (באותיות קטנות) ומתחיל אמר שמואל הקטן (ע"ש) [עני] עשיר ורשע עומדין וכו'. וכולא שם בריייתא דיומא ל"ה ע"ב באיזו שינוים. והיא עד דף ג' ע"ב ובשורה י' סליק פירקא. ובשורה י"א מתחיל. אחר ניהגם זה הסדר מן תלמוד רבא. כתוב מלך יושב על בסא דין מורה בעיניו כל רע. אמר רבן יוחנן בן זכאי וכו' (ורמז מוהר"ז שעכטער בגליון מסכת ניהגם וחיבוט הקבר). והוא עד סוף דף ד' ע"ב. ובריש דף ה' שורה א' כתוב סליק פרקא (באותיות גדולות) זה סדר מן אליה רבה (באותיות קטנות). שורה ב'. תלמוד גדול כתוב זובח תודה יכבדני וג' ומי שנשתנה תודה מכל הקרבנות אילא אמר ר' יהושע בן לוי כל הזובח את יצרו. וכו'. והנה אין באלה הדפים שום דבר שייוחס לסדר אליהו רבה וזוטא. אמנם אלו שיורי הגניזה יעידו אל הצורך לזהירות גדולה שלא לרון מתוך כתבי יד ועל פי

---

[1] וזה נעלם ממורי"טל צונץ ז"ל. עיי' בספרו על הדרשות סוף פ"י (תוצאח פפ"דמו קצ"ו). וכבר דבר ע"ז במקום אחר תרב טו"ה יהודה הנודע בשם הר' טֶהָאָרוֹ.

מן בימי ר' דוסא יחוץ מן המאמר גדולה צדקה וכו'. כולם הם לפנינו בשינויים מעטים בסדר אליהו רבה כמו שרמזתי עליהם בהערותי. ובכת"י פארמא מתחיל הספר. אמרו משום אליהו הנביא גדולה צדקה וכו'. כעין פתיחה ואח"כ הוא מסמן פרק א'. מה שהוא לפנינו פ"ב ומאמר בימי ר' דוסא וכו'. והמאמר שלפנינו פעם אחת הייתי וכו'. סדרם בסוף הספר. אמר אליהו ז"ל פ"א הייתי וכו'. ועכ"פ אינם מעיקר הספר. וזה הכותב רצה לסיים הספר בסיום של בימי ר' דוסא וכו'. ער שיבא אליהו ומשיח וכו' שני הנה אנכי שולח לכם וגו': והנה פ"א שלפנינו אינו מן הספר אלא היא הוספה. וכמו כן פט"ו שלפנינו הוא הוספה מהמעתיק. וכל מאמריו שם מקובצים מסדר אליהו רבה בשינוים מעטים. והוא מתחיל את פרקו. אמר אבא אליהו זכור לטוב וזכור לברכה וכו'. וזה הסגנון הוא מורה שהוא מהמעתיק. וקבץ לו מאמרים שהיו חביבין עליו. וסיים את הספר במאמר אליהו מהיכן הוא בא. ואח"כ ניתוסף לו המאמר אמר ר' יוסי וכו'. אם מאותו המעתיק עצמו או אחר כך ע"י מעתיק אחר. ועכ"פ אלו הב' פרקים הם הוספות. ויהיה עיקר הסדר הזוטא מן פרק ב'. פ"א הייתי מהלך וכו' בדרך מינות. וכבת"י פארמא שהוא נסמן שם פרק א'. מתחיל אמר אליהו פ"א הייתי מהלך וכו'. ויראה שהמלות אמר אליהו מהוספות המעתיק הן. וכן בפ"ג הכל ברא וכו' שהיא פ"ב הוא מתחיל אמר אליהו הכל ברא:

בפ"ב (צד קע"ב). כל העושה מצוה נותנין לו שברו וכו'. עיי' במ"ע אות ו'. ויותר נראה שבאמת הדברים מקוטעין וחסרין:

בפ"ג (צד קע"ח ער קע"ח). כוונת הספר לומר הטובה אינה יוצאה לעשה רעה והרעה אינה יוצאה לעושה טובה אלא טובה בלפי טובה והרעה כלפי רעה. ושקר ועוול לא ברא הקב"ה והכל הוא מחטאו של אדה"ר. ובפ"ד (צד קע"ח ער קפ"א) בא לדמות חטא ישראל בענל עם חטאו של אדה"ר. ושלשל הדברים לבא ולדרוש בענין מדותיו של הקב"ה. אמנם הדברים מקוטעים ואינם משולבים ומרוכסים יפה זה בזה שחסרים הלולאות המחברות וע"כ הסגנון מקוטע:

בפ"ז (צד קפ"ד). חסירה בבא דוכרית שהוזכרה לעיל בסדר אליהו רבה פי"ז (צד פ"ח):

בפי"ד (צד קצ"ו). עיי' במ"ע אות י"א שהדברים מקוטעים וחסרים. וזה הפרק הוא סיום סדר אליהו זוטא. שפרק ט"ו הבא אחריו הוא מתוספת המעתיק כמו שכתבתי. וא"כ התחלת הזוטא הוא בסיפור שבא אליו אדם אחר בדרך מינות. וסיומו שבא אליו אדם אחד מתלוצץ ומלעיג:

ומלקויי הספר הם. שנויי שמו ושינויי סידורו ופרקיו. ואקדים תחלה דברי ר' נתן בעל הערוך:

כתב הערוך בערך סדר לבאר הגמרא דכתובות (ק"ו ע"א). סדר אליהו רבא וסדר אליהו זוטא. פי' משניות חיצוניות הן. ורבה הוי נ' בבי ול' פירקין וזוטא י"ב פרקי. ודאמרי בגמרא תנא דבי אליהו כולהון בגוייהו:

והנה הספר שלפנינו עפ"י כת"י רומי שמו באמת סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא. אמנם בדפוס הראשון ויניציאה שנ"ח. כתוב על ראש העמודים על כל עמוד ועמוד סדר אליהו רבא. סדר אליהו זוטא. אבל בפתיחת השער כתוב עליו. ספר תנא דבי אליהו. והמדפיס בהקדמתו קורהו. תנא דבי אליהו. וכן קורהו שם בסוף הספר והוא נדפס עפ"י כת"י ישן. ומדנכתב על כל עמוד ועמוד סדר אליהו. יש לדון שהיה כתוב כך בכת"י. והשם שעל השער תדב"א הוחק ע"י המדפים והמניה: בעל הילקוט כתב הרבה פעמים בליקוטיו תנא דבי אליהו וכו'. והרבה ליקוטים לא סימן אותם באופן זה אלא הביאם סתם. אמנם נרשם בגליון (אם מידו או מה שמסתבר יותר מיד אחרים) תנא דבי אליהו. ויראה שזה נרם להמדפים ולהמניה לקרותו תדב"א. ומה שתפס הילקוט בסגנונו לומר תנא דבי אליהו הוא שחשב להביא מאמריו של אליהו על הדרך שהובא בגמרא תנא דבי אליהו:

בעל ראשית חכמה (קושטאנדינא ת"צו) הביא בהקדמה ב' א'. וכן אמר בתנא דבי אליהו (והמאמר שם בנוסחת הילקוט אעפ"י שלא הזכירו וכפל הדבר בדף ק"ח ע"א והזכיר שהוא מן הילקוט): מאמר ארוך ט"ו ע"א וב' בשער היראה. והזכיר נדפס בילקוט: שם כ"ד ע"ב. מאמרם ז"ל בתנא דבי אליהו ילקוט בפסוק ה' יתן אומר תני רשב"י וכו'. והוא טעות שזה המאמר אינו אלא בפסיקתא. אלא שקודם זה הובא שם בילקוט מאמר מתנא דבי אליהו ועל מאמר הפסיקתא חסר הרמז. ושם ל"ג ע"ב מאמר מתרב"א ומזכיר את הילקוט. ושם נ"ג ע"א הביא מאמר מתדב"א הובא בילקוט. ואעיר כאן שהוא המאמר שלפנינו (צד ל"ד) ושניתוסף בויקרא רבה כמו שהעירותי במ"ע אות י"ז (צד ל"ג) והוא כתב עליו וז"ל. וקרוב ללשון הזה הובא בסוף ספר ויקרא רבה ומשם הנהתי הלשון והוספתי בו קצת עכ"ל. נמצינו למדין מזה שאיזה מעתיק הוסיף בסוף

שם (צר קל"ז). מבשרך וגו' משלו משל וכו'. במ"ע אות י"ג נרחקתי לפרשו אבל יותר קרוב אל הלב שהמשל והנמשל מעורבבין בשיבוש שנסתרסו הדברים ונתחלפו בו. והנמשל הוא ג"כ קטוע וחסר:

שם. ברוך המקום וכו' שבשם שיושבין וכו'. המאמר קטוע וחסר הנמשל כך וכו'. ועיי' במ"ע אות י"ט:

פכ"ח (צר ק"מ). בר"ה מה בין אהבה וכו'. נתוסף בו ע"י שיבוש ביקש למסור את בנו וכו' והסנרתיו עיי' במ"ע אות ה':

שם (צר קמ"ג). סליק פיסקא. נראה שהוא שלא במקומו. כי ריש הפיסקא שלאחריו הוא נמשך אדלעיל. ותחלת הפיסקא היא מתוך הרחמים וכו':

פכ"ט (צר קמ"ו ומ"ז). עיי' במ"ע אות כ"ח ול'. והאמת שהלב אומר שכל המאמרים מן הה"א לא תשא שמע שוא עד סוף הפיסקא אינם מן הספר. ואינם אלא הוספה מאיזה סופר:

בפ"ל (צר ק"נ. נ"א נ"ב ונ"ג). הלב אומר שכל המאמרים מן ד"א מזמור לאסף היה רי"ע אומר וכו' עד ולא זו בלבד (צר קנ"ד) אינם מן הספר. ונתוספו אלו הדברים מאיזו ק'בוצי אגדות:

שם (צר קנ"ה). חסר המאמר לפי שהקב"ה וכו' והשלמתיו עפ"י הדי"ו. עיי' במ"ע אות מ"א:

פל"א (צר קנ"ז). ביוצא בדבר אתה אומר וכו'. עיי' במ"ע אות ד'. ויותר יתכן שחסר כאן איזה מאמר המחבר את מה שלפניו ושלאחריו:

שם (צר קס"ג). בר"ה בית ישראל. משחרב בית אחרון ועד עכשיו תשע מאות שנה. וקודם לזה בר"ה מדורו של מנשה. ומשחרב ועד עכשיו הרי תשע מאות. במ"ע אות נ"ב הראיתי דתת"ק לאחר חורבן הם ד' אלפים ותשכח לבריאת עולם. והשויתי זה המנין עם המנין דפ"ב (צר ז') ועם המנין דפ"ו (צר ל"ו) ואמרתי שע"ק המנין הוא בפ"ו ד' אלפים ותשמח לב"ע. והיה צ"ל תת"ק וט"ו אלא דפרטי לא קחשיב. גם יש לומר דחסרה כאן מלת ועוד. שמי שכתב בתב תת"ק ועוד. והמעתיקים השמיטו המלה לפי שאינה מבוררת. והנה לעיל הוכחתי שהדברים בפ"ב ובפ"ו חוזתן מוכיח עליהן שנתוספו ממעתיק אחר בזמן ההוא. לא כן כאן שהדברים פשוטים בלי תוספות מלה ומראיהם כמראה דברים היוצאים ממחבר הספר. אבל בפי שראינו בפרקים הקודמים. בלי עדותן של בעלי הגמרא דאנמריה אליהו לר' ענן סדר אליהו רבה וזוטא עדותן מוכיח מתוכן שנתחברו בתחלת זמן האמוראים בימי מלכות פרסיים. ושאי אפשר שנתחברו בזמן ממשלת המחמדנים מבלתי שימצא שום רושם לדבר. א"כ תגדל תמיהתנו על החשבון תת"ק שנאמר כאן. על ואת אשיב. היא הנותנת שהחשבון הנזכר כאן הוא על ברחך מאחר ממעתיק אחד שהיה באותו הזמן. ואראך ביוצא בזה. ידענו שר' אליעזר הקליר נזכר בתשובות ר' נטרונאי גאון ותור קולו היה נשמע טרם כלות ד' אלפים ות"ר לב"ע. ובקרובות לת"ב בתב אאבן תשע מאות ועוד כי לא דש בן גרני. אשר מזה למד הרוו"ה לקבוע זמנו של הקליר בסוף המאה השביעית לאלף הה'. א"כ על כרחנו נאמר שאיזה מעתיק הקרובות שינה הזמן הנכתב בראשונה ותפס את זמנו בעת שהעתיקו. כמו כן נאמר בחשבון שלפנינו שאין זה חשבון המחבר כי אם חשבון המעתיק. ואם נוסף מלת ועוד לומר הרי תשע מאות ועוד. יהיו הזמנים שלפנינו ושל הקרובות מסכימים לגמרי. והשערה קרובה כי מידי מעתיק אחד הוקבעו אלו הזמנים. ומי שהעתיק הקרובות הוא הוא המעתיק את הסדר אליהו. ואל תתמה שיתיר לו המעתיק לשנות המנין הקדום על פי שעתו ועתו. שכך נמצא בתשובת הגאונים (הוצאת מקיצי נרדמים) סי' מ"ה מר' משה בן מר יצחק המערבי. על הא דמס' ע"ז (ט' ע"א) אי טעי תנא ולא ידע פרטיה כמה הוי ליישיליה לספרא וכו'. אם יטעה התנא השונה את החיצונה. וזה פירוש השמועה השנויה תנא דבי אליהו ששת אלפים שנה שני אלפים תוהו וכו' יצאו מהן תשמ"ט. גם זה בכל שנה שתוסיף צריך התנא להוסיף בחשבונו. והשנה הואת שהיא שנת ש"א (אלף ש"א לשטרות) בן שונין יצאו תשמ"ט וכו'. ודברין מאירין את העין. שכך היה דרכם כשהיו שונין שקבעו בשמועתם חשבון הזמן שהיו עומדין בו. וכמו שיעשה השונה כך עשה המעתיק. ולפעמים יזכר בלשונו שהיא הוספתו ולפעמים לא יזכר:

סדר אליהו זוטא מתחיל פרק א'. משום דבי אליהו הנביא אמרו לעולם יהא אדם עירום ביראה וכו'. הצדיק אבד וגו' מיכן אמרו וכו'. משום דבי אליהו הנביא אמרו לעולם יהא אדם כשור וכו'. פעם אחת הייתי עובר וכו'. בימי ר' דוסא בן ארקינס וכו'. משום דבי אליהו הנביא אמרו גדולה צדקה וכו'. עד גמירא: והנה סגנון הלשון משום דבי אליהו הנביא אמרו. מוכיח שהדברים מקובצים אם מספר אחר או בקבלה בעל פה. ובאמת כל אלו המאמרים חוץ

שם (צד ע״ה בשורה האחרונה). השלמתי החסרון מהסברא ועפ״י הילקוט. עיי׳ במ״ע אות כ״ג:

שם (צד ע״ו). מקום פנוי בכת״י והשלמתיו עפ״י נוסחת הד״ו עיי׳ במ״ע אות כ״ו:

שם (צד ע״ז). [מעמיק] שפה. בכת״י מקום פנוי. ועיי׳ במ״ע אות ל׳:

שם (צד ע״ט). עיי׳ במ״ע אות מ״ג ומ״ד שהדברים משובשין ומסורסין שם:

בפי״ח (צד צ״ו) פעם אחת היו רבותינו יושבים וכו׳ בא אליהו ועמד לפניהם וכו׳. והנה הסגנון משונה מכל הסיפורים שבזה הספר. שאין אליהו המספר אלא אחרים ספרו עליו. וזה מוכיח שאינו מנוף הספר אלא היא הוספה. ובבר היתה הוספה זו בספר שביד הגאונים. כמו שהזכרתי בהערותי:

שם (צד צ״ח). בכת״י מקום פנוי והשלמתיו. עיי׳ במ״ע אות נ״ח:

שם (צד ק״ב). מאמר חסר והשלמתיו. עיי׳ במ״ע אות פ״א:

שם (צד ק״ד). לקוי ביתרון ומרבה שלום וכו׳. והסגרתיו:

שם (צד ק״ה). מאמר מקוטע וחסר והשלמתיו עפ״י האדר״נ עיי׳ במ״ע אות ק״ה:

בפ״כ (צד קי״ג). כשם שהקב״ה וכו׳ מקוטע וחסר כך וכו׳, ועיי׳ במ״ע אות נ׳:

שם (צד קי״ד). ויהיו כעולי מצרים וכו׳, מסורס ומחולף. עיי׳ במ״ע אות י״א:

בפכ״א (צד קי״ז). בר״ה חעטופים ברעב וגו׳ אמרו בשירד וכו׳ ער נמירא. והנה כל המאמר ער וכן אהרן וכו׳ ולא ער בכלל כולא באליהו זוטא פ״ד (צד ק״פ). ושם הנוסחא ובקבלה הוא אומר מי הקדמני והיא נוסחא הגונה. והא דאהרן ליתא שם. אבל בילקוט איתא לה. (ועיי׳ מה שכתבתי במ״ע אות כ״ד. והגי מבטל כאן הרבים במקצת). והמשך המאמר הוא. שדרש לעיל (צד קט״ז) אין חוצות אלא בתי מדרשות וכו׳ והביא המקרא בחוצותיו חנרו שק. לומר שלכך נענש מואב לפי שבחוצותיו של הקב״ה היינו בבית המדרש שלמעלה חנרו שק, ובמו שאמר באותה שעה היה הקב״ה מבנים יגון ואנחה וכו׳. ואח״כ האריך בענין בלעם. ואחר שדרש הפסוקים בנבואת בלעם הוא חוזר אל המקרא העטופים ברעב וגו׳ שהתחיל בו. לסיימו שנגזרה גזירה על ישראל שילמדו אותה וכו׳ (ובמו שהוא באליהו זוטא). ובולא היבור אחר ואח״כ מתחיל ד״א העטופים ברעב וכו׳. והא דובן אהרן אומר אילמלי קרח וכו׳ אין לו שום ענין לכאן. אמנם ענין לו שם באליהו זוטא שדרש קודם לבן באהרן. ובאהרן מה כתב בו ומה נאמר בו וכו׳. אלא שנקטע שם וחסר מן משבורתי שלמה ער משבורתי שלמה. ומפני דמיון הלשונות טעה המעתיק וקיטעו. ומפני דמיון המאמרים שבבאן ובזוטא הוסיף איזה מעתיק גם באן וכן אהרן אומר וכו׳. וכל זה המאמר אינו אלא הוספה:

בפכ״ב (צד ק״כ). מקום פנוי בכת״י באיזה איתיות לתשלום המלה והשלמתיה ע״י הגהה עפ״י הילקוט. אמנם גם בסידורן של חלקי המשל הדברים מחולפין ומסורסין באשר העירותי במ״ע אות ח׳:

שם (צד קכ״א) המשך התפלה אבי שבשמים וכו׳. הוא שב אל תחלת הענין כי תקנה עבד עברי ונו׳:

בפכ״ג (צד קכ״ב). מקומות פנוין מנוקדים. ודעתי במ״ע אות ט׳ שבבר מצא המעתיק בספר שהעתיק ממנו כן:

שם (צד קכ״ד). בכת״י מקום פנוי כה׳ מלות ובמ״ע אות י״ז צדדתי להשלימן:

שם (באותו צד). מאמר שלם. מעיד אני עלי וכו׳ שאין לו ענין עם שקודם לו ושלאחריו. וכל זה המאמר הוא לעיל בפי״ד צד ע׳. והסגרתיו:

בפכ״ד (צד קכ״ה) כך כיון שבא. בכת״י מקום פנוי בג׳ וד׳ מלות. ובמ״ע אות ד׳ צדדתי להשלימן:

בפכ״ו (צד ק״ל). ד״א וכו׳ אלא לשון נוטריקון. עיי׳ במ״ע אות ח׳. והאמת שהדברים מראים שבולו אינו מהספר אלא הוספה היא מפסיקתא דר׳ הרברות. ואפשר שהמאמר שלאחריו נסתבל הקב״ה וכו׳ ונפה בי׳ בני אדם שבעטו בו וכו׳ אינו אלא הוספה מהפסיקתא. ובסילוק כל המאמר יהיה ההמשך יותר נאה ויפה:

שם (צד קל״א). ד״א וכו׳ מלמר שאמר לו יוסף לטבח וכו׳. המאמר נראה כהוספה עפ״י הגמרא:

בפכ״ז (צד קל״ו). מעשרה שעשו באותו מעשה וכו׳. במ״ע אות ז׳ נדחקתי לפרשו, אמנם יותר יתבן שהמאמר קטוע וחסר:

בפ"ה (צד ב'ג). מ'כן אמרו אל יפטר אדם וכו'. זה המאמר אין לו שום ענין עם הקודם ויראה שהיא קטוע רישא וחסר כמו שהעירותי במ"ע אות ב'ו. ואפשר שאינו אלא מסורם ומחולף. וצ"ל אחר גדולה שימושה יותר מלימודה ובשנשתלח מלאך וכו'. וזה המאמר דאל יפטר וכו' מקומו בסוף אחר הם הולכים הלוך ודבר:

שם (צד ב'ד). מכאן אמרו עשרה מלאכי שרת וכו'. המאמר מקוטע וחסר כמו שהעירותי במ"ע אות מ'ג:

שם (צד ב'ו). והלך והוציאו לו וכו' עד נמרוד יושב וכו'. הדברים מקוטעין וחסרין כמו שהעירותי במ"ע אות ד':

בפ"ו (צד ל'ג) בר"ה הביאני. שיש לו להקב"ה בתורתו מאמר להן לישראל וכו'. בבת"י מקום פנוי כב' מלות. והדברים מחוסרים כמו שהערותי במ"ע אות ט"ז:

שם (צד ל'ז). נמצא מיום שנברא העולם ועד עכשיו צ"ד עולמים ומ"ר שנים. דיבור זה הוא בעין הערה שאינה מהדרוש. שהדרוש הוא לפרש עלמות מלשון עולמית ואח"כ מפרש עלמות מלשון על מות. והנה אין לחשוב אהבת ישראל אלא משעה שהיו בעולם דהיינו מב' אלפים תורה. ובחשבון ההערה הזו שאינה צריכה אל הדרוש נכללו ג"כ ב' אלפים של תוהו. אלא הערת המעתיק היא. ואולי היתה בגליון והובאה אח"כ לפנים הספר. ואם הוצרכו דברים באילו אל הדרוש ויהיו חלק ממנו (מה שבאמת אינם) היה כתוב ומיום שנברא וכו'. ומלת נמצא מובחת. שהוא רעיון המעתיק שעמד על החשבון:

בפ"ז (צד מ'). בר"ה ומה נשנית מצרים וכו' כל המאמר לקוי בחסרון ושיבוש והגהתיו כפי יכלתי:

שם (צד מ"ה בסוף). אף על פי כן לא היתה וכו'. בבת"י מקום פנוי מורה על חסרון מלות. ועי"י במ"ע אות מ"ב מה שצדדתי להניח:

בפ"ט (צד נ"א). אלו דברי וכו' רבון כל העולמים וכו'. ב' מקומות פנוין בבת"י. הא' בפי שורה שלימה. והב' בשורה וחצי שורה. ובמו שהערותי במ"ע אות י"ח וי"ט. וכן בסוף המאמר (צד נ"ב) מקום פנוי כב' מלות כמו שהעירותי במ"ע אות כ"ד:

שם (צד נ"ב) בר"ה ברוך המקום. בבת"י ד' מקומות פנוין. וחסירין מלות ושורות שלימות כמו שהעירותי ע"ז במ"ע אות כ"ח ט' ול'א. ובקצתן הגהתי עפ"י הילקוט:

בפ"י (צד נ"ה) דומה כמי שמשמיעין. בבת"י מקום פנוי. והשלמתיו. עי"י מ"ע אות כ"ב

בפי"א (באותו צד). מה אעשה לאילו. בבת"י מקום פנוי כחצי שורה. עי"י מ"ע אות נ"ב

בפי"ב (צד נ"ו) הוספתי מאמר שלם עפ"י הד"ו ובשבר הפת וכו':

שם. (בשורה אחרונה). אל תהנה ממנו ואם נהנת. בבת"י מקום פנוי כד' מלות והשלמתין מסברא. עי"י מ"ע אות י"ג:

בפי"ג (צד נ"ב). הוספתי המאמר אלא לפי שהקב"ה רחמיו מרובין עפ"י הילקוט שהדבר נראה שהמאמר מקוטע:

שם (בסה"ד). הוספתי כי יצה"ר מנרה בנו. ובבת"י מקום פנוי לרמז על החסרון:

שם (צד נ"ד) מה אם ימחלו לך עליהם. בבת"י מקום פנוי והגהתיו. עי"י מ"ע אות ל"ז

שם (באותו צד). הוספתי ועליהן צרות ורעות ובבת"י מקום פנוי בשש מלות. עי"י מ"ע אות מ"א. ועי"ש את מ"ג מה שהוברחתי להניח מסברא:

שם (צד נ"ה). הוספתי ארבע עשרה שורות ועוד עפ"י הילקוט. שבלי ספק הם חסרים לפנינו:

שם (צד נ"ו). מלאתי מקום פנוי שבבת"י עפ"י הד"ו והילקוט. עי"י במ"ע אות ס"ט:

שם (צד נ"ח). ב' מקומות פנוים בבת"י כמו שרמזתי במ"ע אות פ"ב ופ"ג ולא ידעתי להשלימם:

בפי"ד (צד ס"ט). מקום פנוי בבת"י והשלמתיו עפ"י סנגון הספר עי"י מ"ע אות ח':

שם (צד ע"א). ששה מקומות פנוין בבת"י באותו הצד. ומהם בחסרון שש מלות ולא ידעתי להשלימן עי"י במ"ע אות י"ח י"ט כ' כ"א וכ"ב:

בפט"ו (צד ע"ב). עי"י במ"ע אות א'. אולם מסתברא ששאלת השואל היא קטועה וחסירה:

שם. הא למדת שבל המבעט בנט"י סימן רע לו. עי"י במ"ע אות ו'. ומסתברא שבל זה הוספה מגליון. כי במאמר הקודם מ'כן אמרו כל המולול ברחיצת ידים סימן רע לו רשם לו א'זה מעתיק בגליון נוסחא אחרינא הא למדת וכו'. והובאה לפנים:

גם היו נוהגין במקומו ובזמנו בתרומות ומעשרות באשר נדבר עוד מזה להלן: חבלית המאמר שעדי הספר מתובו מעידין על קדמותו:

מאמר ח' בלקויי הספר.

לקויי ספרים הם מ' מינים וכעין שאמר רבא (חולין מ"ו ע"א) חסיר או יתיר או חליף. וכל אחד מאלו הלקוים נחלק בנ' חלקים. לקויי אותיות ולקויי מלות ולקויי מאמרים. ואין בוונתי באן לדבר באותיות ובמלות שכבר הנהתים והקורא ימצא לפניו ספר מונה על ידי כפי ידיעתי חוץ מיתיר באותיות שהוא מטיב המעתיק לכתוב בך. בנון יתירי י"ד וה"א שהנחתים כמו שהן. אבל מה שארצה לסדר באן הם. חילוף חסרון ויתרון במאמרים. ולא אסדרם כפי חילוק הלקוים כי אם בסדור צדי הדפין. אמנם מה שקצר המעתיק בפסוקים והדרש נמשך אם על מה שלפניו או על מה שלאחריו הנחתי הדבר על הרוב כמו שהוא. שאין זה ממין הלקוים. אלא שבך היה מנהג המעתיקים בכל המדרשים לרמוז על הכתוב ולקצר בו. ועל הקורא הוא לשים לבו לכל ענין המקרא:

פ"ב (צד ז'). בעינינו שרבו נכנם עלינו שעבור בתוך שני אלפים של ימות המשיח ויצא מהן יותר משבע מאות שנה. ולשון הברייתא בנמרא. בעונותינו שרבו יצאו מהן מה שיצאו. במלת בעינינו אין באן חסרון שזה הרבוי נמצא ג"כ במקרא. אולם יש לעמוד באן על ייתור לשון ויצא מהן. שלא היה חסר המאמר לומר. בעינינו שרבו נכנם עלינו שעבור בתוך ב' אלפים של ימות המשיח יותר משבע מאות שנה. הא למדנו שהמאמר ויצא מהן יותר משבע מאות שנה הוא הוספה מגליון איזה מעתיק:

שם. (צד ז'). ד"א למנצח וגו' והלא הן במקומן ובו' אעפ"י שהבל שלו ובו' אין שמחתי בבל אלא עם זרעו של אברהם בלבד שנאמר. בפנים מחקתי מלת שנאמר והוספתי מלת אלא עפ"י הילקוט. אבל לבי אומר לי שהמאמר קטוע וחסר הפסוק וגם סיום הדרוש:

שם. ולילה ללילה יחוה דעת וה (ולילן) של כתובים. בכת"י מקום פנוי כמו מלה ישתים הרומז על חסרון (שכך דרכו של זה המעתיק כמו שנמצא להלן למרבה) והנחתי והוספתי מלת לילן. ואולי יש להגיה זה (תרגום). שתורה נביאים וכתובים שהם בלה"ק קרוים יום ותרגום שברגיאל ועזרא קרוי לילה. ואעפ"י ששנינו בפ"ד דידים שמטמאין את הידים. הבדילן לפי שאינם בלשון עברי:

בפ"ג (צד י"ד) בשם שיושבין בבתי כנסיות ובו' כדי שלא ישבחו ובו'. בבר העירותי במ"ע אות ז' שהמאמר קטוע וחסר. שעל המאמר שמתחיל במלת בשם. צריך שיבא בתשלומו מאמר שמתחיל במלת כך. ודונמא לזה בכמה מקומות בזה הספר:

שם. בענין כל דבר שעתיד להיות בסוף ובו'. סדר העניינים הם. ישיבה. מאור פנים. חיזוק של צדיקים שלא בצער ושלא בי"ד. תחיית המתים. כבוד ועוז. אבילה ושתיה שמחה ורנה. דם ובשר ושבר. שהם שבעה עניינים. ומונה במקצתן מי שנעשה להם בעי"ז ובמאור פנים חסר מי שנעשה לו בעי"ז. אבל בפרטן הזכיר את משה (צד י"ז). ובלי ספק שכאן חסיר: חיזוק של צדיקים. הוא דורש בפ"ד (צד י"ט) עד סוף הפרק. והנה הזכיר לענין זה אברהם יצחק ויעקב יעבץ ויתרו. ובפרטן בפ"ד שתק ולא הזכירן ואח"כ בסוף כל העניינים (צד כ"ו) מדבר על אברהם (ובצד כ"ט) על יעקב. ואח"כ על יתרו ואח"כ על יעבץ. והנה יצחק חסר לגמרי בפרטן. ויעבץ ויתרו הם מסורסים. ויראה שהסירום הוא בכללן וצ"ל יתרו ויעבץ. ועכ"פ חילוף מאמרים באן. שנסדרו שלא במקומן שראוין להיות נסדרים קודם תחיית המתים. ויצחק הוא חסיר: והנה הד' הוא תחיית המתים והה' כבוד ועוז. ובפרטן הוא דורש כבוד ועוז בריש פ"ה (צד כ') ואח"כ (בצד כ"ב) הוא דורש בתחיית המתים (ער צד כ"ד). ואף באן נתחלפו העניינים: בענין כבוד ועוז. הזכיר בכללן ליהושפט מלך יהודה. וזה לא נזכר כלל בפרטן. ובלי ספק שחסר. ולא זו בלבד אלא שבפרטן הוא דורש אחר כבוד ועוז מקים מעפר דל לצדיקים לימות המשיח ולעו"הב. וזו לא נזכר בכללן. ולפי זה הפרט יהיו שמונה עניינים ולא שבעה: חסר בכללן אבילה ושתיה וכו' דם ובשר וכו'. ובפרטן הוא דורש תחלה דם ובשר (צד כ"ד). ואח"כ אבילה ושתיה (צד כ"ו) הרי שהעניינים מסורסין ומחולפין. ואל תתמה שהרי בר"ו חסר הכל מן סוף צד כ"ה עד ריש צד כ"ט. כמו שהערותי ע"ז במ"ע אות כ"ו (צד כ"ה). והערותי על כל זה במ"ע אות י' (צד ט"ו):

שבעיסה ושעבוד מלכיות יהי רצון מלפניך שתצילנו מידם ונשוב לעשות חוקי רצונך בלבב שלם. ואולי יש להשלים מתפלה זו מה שחסר לפנינו. כמו שרמזתי במ״ע: ואנב אורחא אעיר על סגנון לשון התפלות בברכות שם שמהם נוכל להכיר מדרגת סגנונם בלשון הקודש:

בסדר אליהו זוטא פ״ב (צד קע״ג) לעמוד ולעשות רצונו בלבב שלם. ובברכת בריך אלהינו שבראנו לכבודו וכו׳. וישם בלבנו אהבתו ויראתו ולעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם. ובעל עבודת ישראל הביא נוסחא. וישם לבנו לעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם. והביא עוד נוסחאות אחרות:

ונמצאו בו תפלות שאינני יודע להם דוגמא. אבי שבשמים צדיק אתה חסיד אתה וכל מעשיך באמונה יגולו רחמיך הרבים על בניך. אבי שבשמים זכור בריתך עם הראשונים עם שלשה צדיקים עם אברהם יצחק ויעקב. אבי שבשמים זכור כמה קיניך אשר מעולם וכו׳. וכל התפלה שם בפ״ט (צד ק״י וק״כ). ותפלת אליהו זו שוחקת לב אבן למים להזיל דמעות עינים. ותפלתו מיוסדת במה שאמר בפ״ד (צד ע״א) מיכן ואילך מה עלינו לעשות. לשפיך רחמים ולבקש תחנונים ותפלה מלפניו ולמצא פתח אחד וכו׳ מה אם יתגלגלו רחמיו הרבים עלינו וכו׳. וכמו כן התפלה בפכ״ב (צד קי״ט). יהי רצון מלפניך אבי שבשמים שלא תתנני ביד שליח לעולם:

בפ״כ (צד קט״ו). אבינו שבשמים ששמינו בשמו ושמו נאה לו והבל שלו והבל מעשה ידיו יהי שמי הגדול מבורך וכו׳ תהא לך קורת רוח וכו׳. ועי׳ במ״ע את ב״א שרמזתי על הדוגמא בפ״יט. וכן נשתמש ר״א הקליר במאמר של פ״ג (צד ס״ה) אם אש אחזה בלחים וכו׳ כמו שרמזתי במ״ע את נ׳. וכן נראה שסגנון הפ״יטן קודם הורדוס ליו״הכ כי אנו עמך וכו׳ יסודו על המאמר שם. לא אני הוא שאתם בני ואני אביכם אתם אחי ואני אחיכם אתם רעי ואני רעכם אתם דודי ואני דודכם. אלא שהפ״יטן שינה הסגנון והוסיף עליו:

אמנם הדברים שנזכרו בסדר אליהו שמוביחים על קדמותו הם. בפ״א (צד ה׳ וכו׳) מספר מויכוחו שהיה לו עם חבר פרסי עובד האש: בפ״ז (צד מ״א) הוא קורא בשם לארבע עשרה מיני כינים. ואלו השמות קצתן הם בלה״ק וקצתן בלשון ארמית. ושמות באילו הם מפי העם. ולפ״ז דברו העם בימיו בלה״ק מעורבת עם לשון ארמית: ובפ״ב (צד ק״נ) מספר. פ״א הייתי עובר ממקום למקום מצאני זקן א׳ א״ל רבי מ״מ חלק הקב״ה את עולמו לשני גוים לשתי ממלכות וכו׳. ועניו הם׳ ממלכות הוא כמו שפירשתי שם במ״ע את י״א שהם רומי ופרס. ולפ״ז כבר פשטה מלכות הפרסים בימיו. אמנם אין לחשוב על מלכות ארום וישמעאל. שאין בכל הספר שום רמז על דת הישמעאלים. ובכל נסיעותיו ממקום למקום לא הזכיר שהיה בערב אך שרבר עם ערבי. גם נרגיש רוח הפרסי הנושב בו שלא בכוונתו רק לפי תומו. בפ״ורו על אברהם ונמרוד בפ״ה (צד כ״ו) עשה את נמרוד לעובד האש. ספר שם. אמר לו ואני אעבוד לאלוה של אש והריני משליך אותך בתוכה וכו׳. גם ספר. מיד בפתודו ועקדוהו ונתנוהו ע״ג הארץ והקיפוהו עצים מארבע רוחות חמש מאות אמות לצפון חמש מאות אמות לדרום וכו׳ למערב וכו׳ למזרח. הקיפו והציתו בהן את האור וכו׳. מאיכן בא המספר הזה לשנות בדבר מפ״ורן של חנניה מישאל ועזריה שהושלכו לנו אתון נורא יקדתא. ולאיזה צורך הרחיקו מהעקוד הזה שהיה נתון ע״ג הארץ את העצים הרחק ת״ק אמות מבל צר. אין זאת כי אם לפי שברת הפרסים אסור לטמא את האש ולהשליך לתוכה כל חלאה ודבר טמא. ואף כי נית המה. וע״כ עשו המרחק הזה שימות מקרבי האש וחומה ולא יגע בה: בפל״א (צד קנ״ו) בהסיפ״ר משניאת דוד להביא את הארון בעגלה נאמר שם. אמרו בולם בא ארון משדה פלשתים בעגלה אף בעגלה יבוא לבית דוד מלך ישראל. והקב״ה נשבע בשמו הגדול ביום שנשא עמים את יובבר דודתו לו לאשה במצרים לשם שמים שיגטל ארון ותורה עמו ותנתן בזרועו של עמרם שנ׳ ולבני קהת לא נתן וגו׳. ובמ״ע את ה׳ בתבתי שלא נודע לי מקור או דוגמא לזה המדרש. והנה לאחר מתן תורה נאסרה דודתו משום עריוה. אולם אפי׳ קודם מתן תורה שלא נאסרה מאי מעליותא הוה ומה טוב עשה שנשא את דודתו לשם שמים. ואנו לא מצינו דוגמא לדבר רק בהנשא את בת אחותו בפט״ו (צד ע״ח). אמנם ידענו שבאומות הפרסיים היתה להם מצוה לישא את קרובתו: בפ״י (צד נ״ג) הוא אומר ברגשות הלב. בית דוד מה אתם יושבים או מה אתם מבקשים את ימות המשיח ואת הגאולה. כה אמר ה׳ בית דוד דינו לבקר משפט וגו׳. הנה היו בימיו עיניו מורע דוד בראש העם. אם הנשיא בא״י או הריש גלותא בבבל והוא מוכיח אותם. ובפכ״ו (צד קל״ג) ממאמר עתידין שיניהן של אוכלי ישראל וכו׳ (עי׳ במ״ע שם את כ״ד) מוכח שהיתה לו תרעומת על ראשי ישראל וקציניהם (ועי׳ שבת קל״ט ע״א ומנהדרין צ״ח ע״א. ושם ז׳ ע״ב):

באליהו זוטא פ״ד (צד קע״ט). ברוך שאמר והיה העולם ברוך הוא ברוך אומר ועושה ברוך נוזר ומקיים ברוך עושה בראשית ברוך שזכר את הראשונות והעביר את האחרונות וכו׳. בירושלמי ברכות ריש פ׳ הרואה. הרואה בבל צריך לברך ה׳ ברכות. ראה פרת אומר ברוך עושה בראשית וכו׳. ראה מקום שנוטלין ממנו עפר אומר ברוך אומר ועושה ברוך נוזר ומקיים. וברכות אלו נתקנו לפנינו בסדר היום. והנה בבבלי ברכות (נ״ז ע״ב) דרש רב המנונא להא דתרוה בבל. ושם ליתא רק ברוך אומר ועושה נוזר ומקיים. א״כ סדר התפלה אינו עפ״י הבבלי. והנה הסנגון שאמר והיה העולם הוא נמצא למרבה. אולם האיך מצאנום מפוזרין בירושלמי וקצתם בשינוי בבבלי. ואם נבא לדון מי לקח ממי. אם בעל מסדר התפלה מסדר אליהו או בעל סדר אליהו מסדר התפלה. הנה הדעת נוטה דנסדר בתפלה עפ״י סדר אליהו. שאין צורך למסדר סדר אליהו לכל אלו הברכות חוץ מהאחרונה ברוך שזכר וכו׳. וזו אינה בסדר התפלה. אבל אם עיקר סידורן בסדר אליהו אין כאן תימה. שהוא קבץ ברכות מפוזרות לעניינים שונים והיו חביבין בעיניו ועשה מהן טופס אחד:

בפי״ח (צד צ״א). לפיכך כל הבוטחים בשמך באמת לא יבושו לעולם. דומא לזה בתפלת ש״ע בברכת על הצדיקים. ותן שכר טוב לכל הבטחים בשמך באמת ושים חלקנו עמהם ולעולם לא נבוש כי בך בטחנו. ומבאן ראיה שעיקר הנוסחא שם ולעולם לא נבוש (עי׳ בעבודת ישראל):

בפי״ט (צד ק״י). [אבינו] שבשמים ראה בעונינו (הוי״ו היא לסימן קמץ חטוף) וריבה ריבנו ויעלה עלבונינו לפניך בכל שעה ושעה. כ״ה בנוסח הד״ו ועפ״ז הנהתי. אולם בכת״י יראה. ויריב. ועכ״פ הוא בעין נוסח התפלה בש״ע ראה בעונינו וריבה ריבנו:

בפל״א (צד קס״ג) מיכן ואילך אם נעמוד אנו ובנינו ובנותינו ויהיה לנו פה בים ולשוננו בהמון גליו ושפתותינו כמרחבי רקיע אין אנו יכולים להודות ולומר לפניך ה׳ אלהינו. דוממת אלו המליצות הם בברכת השיר נשמת. ושם הן מורחבות יותר. אמנם אין להכריע מי לקח ממי:

בפי״ד (צד ס״ט) קשה לפני אב הרחמים להפסידן מן העולם. התואר אב הרחמים השתמשו בו בסידורי התפלות בהוצאת ס״ת אב הרחמים הוא ירחם עם עמוסים וכו׳. ובשבת אחר ש״ע אב הרחמים היטיבה ברצונך את ציון וכו׳:

בפ״ו (צד ל״א) מרחוק ה׳ נראה לי ואהבת עולם אהבתיך וגו׳. לא נאמר אהבה רבה אלא אהבת עולם וכו׳. והנה בברכות (י״א ע״ב) פליגי בברייתא ת״ק סבר אין אומרים אהבת עולם אלא אהבה רבה ובה״א ואהבת עולם וגו׳. ולענין הלכה נחלקו הגאונים. ונראה מלשון הסדר אליהו שהוא בא להכריע כרבנן:

בפכ״ג (צד קכ״ג) בשעמדו אבותינו על הר סיני וכו׳ ערך לפניהם נויקין ובל מידות הדין. ואח״כ אמרו. ברוך ה׳ אלהים אלהי ישראל אלהי צבאות יושב הכרובים אתה הוא האלהים לבדך על כל ממלכות הארץ אתה עשית את השמים ושמי השמים בתבונה. ומראין הדברים שבזמן בעל סדר אליהו היה מנהג לברך בך אחר קריאת התורה. וייחס ברכה זו לדורו של משה. והוא בעין שמסופר בנחמיה ס׳ ט׳ בי אחר שקראו בספר תורת ה׳ אלהיהם ויאמרו הלוים וגו׳ קומו ברכו את ה׳ אלהיכם מן העולם עד העולם ויברכו שם בבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה אתה הוא ה׳ לבדך אתה עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם וגו׳. ובדהי״א ס׳ ט״ז מסופר שאחר שהביא הוד את הארון והציג אותו בתוך האהל אשר נטה לו עמדו הלוים בשיר וסיימו הודו לה׳ כי טוב כל״ח. ודברו אל העם. ואמרו הושיענו וגו׳ ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם. ויאמרו כל העם אמן והלל לה׳. ובזה הטופס מסיים ספר ד׳ בתהלים. הושיענו וגו׳ ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם. ואמר כל העם אמן הללויה. וספר ב׳ מסיים ברוך ה׳ אלהים אלהי ישראל עשה נפלאות לבדו וגו׳. וספר א׳ מסיים ברוך ה׳ אלהי ישראל מהעולם ועד העולם. ובברכת דוד לעיני כל הקהל בדהי״א ס׳ כ״ט. ברוך אתה ה׳ אלהי ישראל אבינו מעולם ועד עולם. וקצת מנוסח זה הוא בתפלת לעולם יהא אדם וכו׳ שהוברתיה. והיא מקוטעת לפנינו. נאמר שם. יכירו וידעו כל באי עולם כי אתה הוא האלהים לבדך לכל ממלכות הארץ אתה עשית את השמים ואת הארץ וגו׳. ואמר כאן אתה עשית וגו׳ בתבונה. ע״ש המקרא לעשה השמים בתבונה במזמור קל״ו. אמנם טופס ברכה בזו שלפנינו לא נודע לי. ובלי ספק שהיתה שנורה בימיו:

בפי״ג (צד ס״ב). רבש״ע גלוי וידוע לפניך כי יצה״ר מנרה בנו ברחמיך הרבים קבלינו בתשובה שלימה לפניך. ועי׳ במ״ע אות י׳. וקצת דמיון לתפלה זו היא בתפלה דר׳ אלכסנדרי בברכות (י״ז ע״א) רבון העולמים גלוי וידוע לפניך שרצונינו לעשות רצונך ומי מעכב שאור

בברכות נראה שעניה ז׳ עיין הרשה היתה בימיהם ושבחוה כדי להרגיל בה הצבור. וע״כ אפשר שעפ״י סדר אליהו התקינו שיהיו הצבור עונין כך. וע״כ ספרו בברכות שאליהו הפלין בשבחה. וראינו שהרבה אליהו בסדרו להזכיר זה אם בנסתר יהי שמו הגדול וכו׳ או בנוכח יהי שמך הגדול. ועיקרה בלה״ק ואח״כ הרגילוה בפי העם בלשון ארמית:

בפכ״א (צד ק״ח) מיכן אמרו יהא אדם ירא שמים ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו בכל יום ויום ישכים ויאמר רבון כל העולמים לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך וגו׳ ואומר בעת ההיא אביא אתכם וגו׳ בשובי את שבותיכם לעיניכם אמר ה׳. והנה תפלה זו ידועה בסידורים. והיא בסידורו של ר׳ עמרם גאון ובסדר התפלה להרמב״ם ז״ל כמו שכתבתי במ״ע שם אות כ״ח. ושבעל שבלי הלקט כתב שאבא אליהו קבעה בדורו של שמר. ועי״ בטוא״ח ובב״י פ׳ כ״ו. ואדבר קצת בחלקי התפלה הזו. מיכן אמרו. בשבלי הלקט הנוסחא ועל אותו הדור הוא אומר. ונוסחא הנוכח היא: יהא אדם ירא שמים. ובסידורים לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר. ונחלקו הראשונים אם לומר מלת בסתר. כמו שהבאתי במ״ע שם. ובאמת השמיטה המעתיק לפנינו. אמנם לפנינו בפי״ז (צר פ״ד) דרש מה חמוק ירכיך בסתר אף כל דבר שיעשה אדם בסתר תורה בסתר צדקה בסתר עושה עם אשתו ובניו ובני בניו בסתר ואם עשה כן עאכ״ו יהא חביב לפני אביו בשמים. ובפי״ח (צד צ׳). אשרי מי שיודע בלבבו מהו אצל אביו שבשמים וכל מעשיו בטחון על אביו שבשמים. אשרי מי שהוא ירא שמים בסתר. ושם. מעשה בכהן אחד שהיה ירא שמים בסתר. ופשוטן של דברים כענין שאמר הנביא והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו׳ ח׳): ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו. בפי״ג (צד ס״ג) במדותן של חכמים. ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו. ועי״ במה שרמזתי שם במ״ע אות ב״ה וכ״ה. ובפי״ח (צד ק״ד) יהא אדם מודה לאמת ודובר אמת בלבבו. בפכ״ז (צד קל״ח) ר״א בשעה שמצאתי את יעקב אביכם שמודה על האמת ודובר אמת בלבבו. באליהו זוטא פ״ב (צד קע״ה) ומה שכרו של יעקב שהיה מודה לאמת ודובר אמת בלבבו כל ימי חייו: בכל יום ויום ישכים ויאמר. בשבלי הלקט בלבבו. ישכים וישחיר ויאמר. ובסידורים וישכם ויאמר ועי״ להלן מאמר י״א: רבון כל העולמים וכו׳. ביומא (פ״ז עב) בענין הוידוי. ר׳ יוחנן אמר רבון העולמים. וברש״י בי לא על צדקותינו וכו׳: בסידורים מה אנו מה חיינו וגו׳ עד כי הכל הבל. היא בולא לפנינו בתפלת נעילה. וביומא שם. מאי נעילת שערים וכו׳ ושמואל אמר מה אנו מה חיינו: בסידורים. אבל אנחנו עמך וכו׳. בפכ״ד (צד קכ״ו) אבל אנחנו עמך בני בריתך בני אברהם יצחק ויעקב שעשו רצונך בעולם. ונמצא לה דונמא קצת במכילתא דשירתא פ״י במו שרמזתי ע״ז במ״ע: בסידורים. שמאהבתך אותו ומשמחתך ששמחת בו. בפי״ז (צד פ״ד) באהבה שהוא אוהב אותם ובשמחה שהוא שמח בהם וכו׳. בפי״ח (צד פ״ט) צא למד מדוד מלך ישראל שבאהבה שאהב אותו ובשמחה ששמח בו. בפי״ט (צד קי״א) על שלא עסק בכל כחו לעסוק באהבתך שאהבתה אותנו בשמחה ששמחת בנו וכו׳. וענין האהבה הוא בכמה מקראות אולם בענין השמחה לפנינו פ״ב (צד י׳) אין שמחתו הכל אל עם זרעו של אברהם בלבד. ונראה שהמאמר שם קטוע וחסר. פכ״ו (צד ק״ל) מאהבה שאהב אותן ובשמחת ששמח בהן וכו׳: בסידורים. אתה הוא עד שלא נברא העולם וכו׳. בפכ״ו (צד ק״ל) אני הוא עד שלא נברא העולם אני הוא משנברא העולם אני הוא בעוה״ז אני הוא לעוה״ב אני אמית ואחיה. ובעל סדר עבודת ישראל רמז על הילקוט ואתחנן ר׳ תתל״ו אליהו ז״ל שאל וכו׳. והוא בירושלמי דפ׳ הרואה אלא שסיום הילקוט אינו לפנינו בירושלמי. ואולי היה כך לפניו או שחבר עמו מדרש אחר בדרך הילקוט ומקוה״ז לא נודע לנו. ז״ל עולמו להחריבו. כיון שישראל נכנסים שחרית לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומיחדין שמו ואומרים שמע ישראל וגו׳ מתקבצין כל מלאכי השרת אצל הקב״ה ואומרים לפניו אתה הוא עד שלא נברא העולם וכו׳ קדש שמך על מקדישי שמך. מיד נוחה דעתו של הקב״ה ואינו מחריב עולמו וכו׳: בסידורים. אתה הוא ה׳ אלהינו בשמים ובארץ ובשמי השמים העליונים. בפ״א (צד ו׳) שמלכותו קיימת בשמים ובארץ ובשמי השמים העליונים: בסידורים. אבינו שבשמים עשה עמנו חסד בעבור שמך הגדול שנקרא עלינו. בפי״ט (צד ק״ב) אבינו שבשמים עשה עמנו בעבור שמך הגדול שנקרא עלינו וכו׳: מכל אלה ראינו שבעל סדר אליהו נשתמש במליצותיו שקבען בתפלה זו אף בשאר מקומות. שכך דרכו להכפיל מליצותיו פעמים רבות: ורואה אני להעיר כאן שהוא השתמש במליצה אבינו שבשמים. או אבי שבשמים עד למרבה. והנה נמצא תאר זה בסוף יומא לר׳ עקיבא. אשריכם ישראל לפני מי אתם מיטהרין מי מטהר אתכם אביכם שבשמים. מ״מ הוא במעט בסנגון מיוחד לו. וכן הוא משתמש הרבה במלת אשרי:

ובומן קריב. והיא זרות בזה הספר שהוא כילו בלה״ק. ואולי היה כתוב במהרה ובומן קריב והמעתיק אנב שטפיה כתבו בלשון ארמית. או שאילו הג׳ מלות הם הוספה מהמעתיק. ובמס׳ סופרים פ״ד הי״ב שנינו בענין הוצאת ס״ת. ועוד צריך לומר. על הכל יתגדל [ויתקדש] וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתעלה ויתהדר ויתקלס (הנכבד והנורא) שמו של מלך מלכי המלכים הקב״ה [הנכבד והנורא] בעולמות שברא העוה״ז והעו״הב ברצונו. וברצון כל עמו בית ישראל תגלה ותראה מלכותו עלינו במהרה ובומן קרוב וכו׳ (כך הוא עפ״י הנחת הגר״א). אמנם יהש״ר מובא לפנינו הרבה פעמים וכולן בלה״ק. (צד ט׳) כך הקב״ה יהי שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים. (צד י״א) כך הקב״ה יהא שמי הגדול וכו׳. ובלי ספק שצ״ל יהי. (צד י״ח) מה ה׳ אלהיך יהי שמו הגדול וכו׳. (צד כ״ה) יושב על כסא שופט צדק יהי שמו וכו׳. (צד ל״ב) כשם שהקב״ה יהי שמו וכו׳. (צד ל״ג) אבינו שבשמים יהי שמך הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים ותהא לך קורת רוח מישראל עבדיך בכל מקומות מושבותיהם וכו׳. (צד מ׳) שכשם שהקב״ה יהי שמו וכו׳ מגלגל ומעביר ואינו משמר קינאה ונקמה עליהם על ישראל בכל מקומות מושבותיהם ודברי תורה לא ימנע מהם כך הקב״ה וכו׳. (צד נ״א) אבי שבשמים יהי שמך וכו׳ ותהיה לך קורת רוח וכו׳ בדלעיל. (צד נ״ג) אבי שבשמים יהי שמך וכו׳ ותהא לך קורת רוח מישראל עבדיך שאמרתה. (והמלות בכל מקומות מושבותיהם נקטעו). (צד נ״ו) מי שיושב על כסא שופט צדק יהי שמו וכו׳. (צד פ״ג) אבי שבשמים יהי שמך וכו׳ מקומות מושבותיהם. (צד פ״ד) אבל הקב״ה ממ״ה ברוך הוא יהי שמו וכו׳ אינו כן. ב׳ פעמים. (צד פ״ט) אבי שבשמים יהי שמך וכו׳ מקומות מושבותיהן על שגידלתנו ורוממתנו וקידשתנו וקילסתנו וקשרתה לנו כתר דברי תורה מסוף העולם ועד סופו. (ק׳) אבי שבשמים יהי שמך וכו׳ מושבותיהן. (צד ק״ט) כשם שהקב״ה יהי שמו וכו׳ מגלגל ומעביר ואינו משמר קינאה ונקמה על ישראל בכל מקומות מושבותיהן ודברי תורה לא מנע מהם כך יהא אדם מגלגל ומעביר ולא ישמור קינאה ונקמה בלבבו על ישראל בכל מקומות מושבותיהן ודברי תורה לא ימנע מהם. (ועפי״ז יראה למחוק לעיל צד מ׳ מלות כדי לעשות משפט שהוספתי עפ״י הר״ו). וכן נראה למחוק שם מלת עליהם. וכן יש להניח שם לא מנע). (צד ק״ו) כשם שהקב״ה יהי שמו וכו׳. (צד קט״ו) אבינו שבשמים ששמינו וכו׳ יהי שמו וכו׳ תהא לך קורת רוח וכו׳. (צד קכ״א) אבי שבשמים יהי שמך הגדול וכו׳ מקומות מושבותיהם. (צד קל״ו) כשם שהקב״ה יהי שמו וכו׳. (צד קל״ט) כשם שהקב״ה יהי שמו וכו׳ אוהב את ישראל בכל מקומות מושבותיהם. (צד קמ״ג) כשם שהקב״ה יהי שמו וכו׳ רחמן על ישראל בכל מקומות מושבותיהן רחמן וכו׳ כך יהא אדם וכו׳. (צד קנ״ו) כשם שהקב״ה יהי שמו וכו׳ מתכוון ועושה שלום וכו׳. (צד קנ״ז) אבי שבשמים יהי שמך הגדול וכו׳ ותהא לך וכו׳ מושבותיהם שגידלתנו וקידשתנו וקילסתנו ורוממתנו וקשרת לנו קשר בדברי תורה מסוף העולם ועד סופו. (לעיל צד פ״ט הנוסחא על שגידלתנו וכו׳ וקשרתה לנו כתר דברי תורה וכו׳. ושתי הנוסחאות באחת טובות ואין להחות האחת מפני האחרת). (צד ק״פ באליהו זוטא) עד שנתגלה ממ״ה הקב״ה יהי שמו הגדול וכו׳: והנה בשבלי הלקט (הוצאת מוה״רש באבער) בענין תפלה סי׳ ח׳ אריכות דברים בענין הקריש ופירושו. וכתב ור׳ בנימין אחי נר״ו כתב שתחלת אמירתו היתה בלשון עברי כמו שאמרנו למעלה (מהא דריש ברבות) ולא עוד אלא בל שעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין אמן יהא שמו הגדול מבורך בי׳ ובכמה מקומות (מצאתי) באגדה נמצא בלשון הזה. ובימי שמד גזרו שלא יאמרו שמו הגדול. לכך התקינו לאמרו בלשון ארמי שלא היו האויבים מבירין בו. ואעפ״י שבטל(ה) השמד לא רצו להחזיר הדבר לישנו בלשון עברי כדי שלא ישתכחו הנסים והנפלאות וכדי לעשות פומבי לדבר. והנה כל זה אינו אלא דברי נביאות שלא הביא שום ראיה לגזרה זו. גם לא פירש לאיזה אגדה כוון. ואולי כוון לסדר אליהו. שכאן הוא באמת בכמה מקומות בלשון הזה. ובשבת (קי״ט ע״ב) אריב״ל בל העונה אמן יהא שמיה רבא מברך בכל כחו קורעין לו גזר דינו וכו׳. אמנם בטור או״ח סי׳ נ״ו שהאריך בענין הקריש ופירושו כתב. אבל בכל הספרים נרסינן בל העונה אישׁ״ר הגדול מבורך וזה ראיה לפי׳ ר״י שאינו אלא תרגום של שמו הגדול. (ועב״פ הר״ת אישׁ״ר ט״ם וצ״ל א״ש. שהרי בתוב אחריו הגדול). ובעל עבודת ישראל העיר על מדרש קהלת פ״ט עיר קטנה וה בירהב״נ וכו׳ שבשעה שהזקן יושב ודורש ועונין אחריו אמן יהי שמו הגדול מבורך וכו׳. אמנם לעיתת זה נמצא במדרש משלי פ״י שבשעה שהבם יושב ודורש וכו׳ ולא עור אלא בשעה שעונין אמן יהא שמיה רבא מברך וכו׳. ובכל אלה לא נתבאר באיזה זמן נתקן הקדיש. ואם מתחלה נתקן שיהיו הקהל עונין יהא שמיה רבא וכו׳. או שבבר נתקן הקדיש ואח״כ התקינו שיהו עונין יהא שמיה רבה. אולם מדשבחו רבנן לעניה זו ריב״ל בשם׳ שבת ואליהו לר׳ יוסי

המלכים הקב״ה במסבו ברקיע נתנו ישראל ריח רע ואמרו לעגל אלה אלהיך ישראל. א״ל ר׳ יהודה דייך מאיר. אין דורשין שה״ש לגנאי אלא לשבח וכו׳. נתנו ישראל ריח טוב לפני הר סיני ואמרו כל אשר הבר ה׳ נעשה ונשמע. היא דעתיה דר״מ למימר סיריי נתן ריחו (צ״ל נרד נתן סריו במ״ש לפנינו בווטא צ׳ קע״ט. כלו׳ דלר״מ באמת היה צריך לומר נרדי נתן סריו). אלא מסכתא עלתה בידם מן הגולה ושנו בה שקפץ להם מעשה העגל והקרים להם מעשה המשכן. פ׳ כמו שאמרו באליה ווטא שזכר להם את הראשונות שאמרו כל אשר דבר ה׳ והעביר את האחרונות מעשה העגל וקפץ אותו מעשה ולא ספרו עד שהקדים הציווי של מלאכת המשכן. וכן שינה וכתב ריחו ולא כתב סריו. והנה הוכירו מסכתא עלתה בידם מן הגולה ושנו בה. ועל כן קרוב הדבר להניה במסבת שעלתה מכבל אמרו וכו׳. ועתה ראה זה מצאתי בפסיקתא רבתי דפוס ווארשוי עם הגהות רד״ל שהרב הזה שפירש והניה כל המדרשים ורוח אלהין ביה הניה ברבתי במסבת שעלתה בידם מן הגולה מצאו כתוב וכו׳. ועפ״י אלה הדברים אין ההשערה רחוקה כי זו המסבתא שעלתה בידם מן הגולה היא היא סדר אליהו רבה ווטא. והיו בו אלה הדברים שנזכרו במקומות שהזכרנו. אשר עדיין לפנינו מענין אותם הדברים. ואל תתמה שתזכו של סדר אליהו מעיד עליו שמקור מחצבתו היה בארץ ישראל (שאדבר ע״ז להלן במאמר ט׳) והאיך אירע שלא ידעוהו איזה רבנן דאגדתא עד שעלה בידם מן הגולה. שהרי אין לך מקצוע גדול בתורה כברייתא דתו״כ ומי לנו גדול כר׳ יוחנן ולא ידע אותה. ור׳ אלעזר בבלאה ידע אותה. כמסופר ביבמות (ע״ב ע״ב), א״ל ר״י לר״ל ראיתי לבן פרת שיושב ודורש כמשה מפי הגבורה. א״ל ר״ל דידיה היא מתניתא היא. היכא תנא ליה. בתורת כהנים. נפק תנייה בתלתא יומי וסברה בתלתא ירחי. וא״כ כבר אפשר שנתחברה בא״י והיתה מגילת סתרים בדבי אליהו. ואח״כ נתפרסמה בבבל ומשם חזרה לא״י. וקראוה מסבתא שעלתה בידנו מן הגולה:

ובמדרש שה״ש (פ׳ב) בפ׳ הראיני את מראיך, ר׳ אליהו פתר קריה בעולי רגלים. הראיני את מראיך אלו עולי רגלים שנאמר שלש פעמים בשנה יראה וגו׳. השמיעני את קולך. זה קריאת ההלל בנועם. בשעה שישראל קורין את ההלל קולן עולה למרום מתלא אמר פסחא וכו׳. כי קולך ערב. זה השיר. ומראך נאוה. זה הדובן. והנה השם ר׳ אליהו לא נמצא עוד ולא הביאוהו מסדרי שמות התנאים והאמוראים. ע״כ דעתי כי מלת ר׳ היא ט״ס וצ״ל אליהו פתר קריה וכו׳. כמו שהובא בבמדבר רבה פ״ד ול״ה אליהו אומר. ואף שבסדר אליהו שלפנינו לא נמצא המדרש הזה. אין זו ראיה שהרי ידענו שהרבה דברים נקטעו וחסרים לפנינו. וא״כ אפשר שזה המאמר הוא מן המקוטעים:

וכמו כן הרבה דיבורים בסדר אליהו רבה ווטא שנמצאם בסידורי התפלות העתיקים והמאוחרים ובדברי הפייטנים. והדעת נותנת שבולם לקחו ממנו. ובשם שהוא לא לקח ממאוחרים כך לא לקח מהעתיקים. ואערכם כאן:

במסכת ברכות (נ׳ ע״א). גרסינן ולא זו בלבד אלא בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמיה הגדול מבורך הקב״ה מנענע ראשו וכו׳. והנה נוסחתנו בארמית שמיה רבא מברך. ובנוסחת דקדוקי סופרים רבא מברך. ובהגהותיו שכ״ה ברפוסים הישנים אלא שמהר״ש הגיה עפ״י התוספות הגדול מבורך. וז״ל מהר״ש ועונין יהא שמיה הגדול מבורך כצ״ל. ומהרש״א הוסיף ונראה דל״ג נמי שמיה הגדול אלא שמו הגדול הכל בלה״ק וכ״ה לקמן בפ׳ מי שמתו. דשם (כ״א ע״ב) בשם תלמידי דר׳ יוחנן אמרי לבל אין מפסיקין תוך מן ליהא שמו הגדול מבורך שאפי׳ עוסק במעשה מרכבה פוסק. אולם בנוסחת דקדוקי סופרים ג׳ התם נמי ליהא שמיה רבא מברך. ואני אומיף שאם תהיה הנוסחא בלה״ק צ״ל נמי יהי ולא יהא. ועיי׳ בתו׳ מה שכתבו לסתור הפי׳ במחזור ויטרי. ומה שנתקן הקדיש בלשון ארמי. נראה בדאמרינן בסוף סוטה (מ״ט ע״א) אין העולם מתקיים אלא אסדרא דקדושתא (לפנינו הנ״א אקדושה דסדרא) ואידא שמיה רבא רבתר אגדתא. שהיו רגילין לומר קדיש אחר הדרשה (ועי״ש ברש״י) ושם היו עמי הארצות ולא היו מבינים בולם לה״ק לבך תקנוהו בלשון תרגום שהיו הכל מבינים שוה היה לשונם. והנה הא דיהא שמיה רבא דבתר אגדתא נזכר לפנינו פ״ב (צד י״א) אילו האגדות שמקדשין את שמו הגדול בהן. ומראין הדברים שתחלת הקדיש היה בלה״ק ואח״כ הועתק לארמית. והנה חלקי הקדיש נמצאים לפנינו פ״א (צד נ״ו) יתגדל ויתקדש שמו של הקב״ה בעולם בולו שברא מסוף העולם ועד סופו. ושם (צד נ״ח) ויתגדל ויתקדש שמו של הקב״ה מסוף העולם ועד סופו. בפי״ט (צד ק״י) יברכוך וישבחוך ויפארוך יתברך שמך מדהה ובזמן קריב לעיני כל הבריה. אולם בד״ו ויפארוך שמך יתפאר ויתברך לעיני כל הבריות. אמנם בפי״ח (צד צ״ה) אבל במקדש האחרון שעתיד הקב״ה לבנותו בעגלא

מאמר ז׳ מה שהועתק במדרשים ובסדר התפלות מסדר אליהו רבה וזוטא ודברים שנזכרו בו שמוכיחים על קדמותו.

אחר שתפסנו שתי קצוות בקידום ואיחור. ר״ל שוודאי לא נתחבר סדר אליהו עד גמר המשנה ולא נתחבר אחר גמר התלמוד. הנה יהיה להקציב זמנו בתוך זמן של סוף התנאים וסוף האמוראים. ורואה אני להעיריך כאן מה שהועתק ממנו במדרשים במה שאין בו ספק, אלא דבר ברור הוא שהדברים לקוחים ממנו:

אמנם במדרשים המאוחרים נמצא שכל הדרושים בענין עשר מכות בשמות רבה. וקצתן בתנחומא פ׳ וארא. הם לקוחים מסדר אליהו רבה. כאשר העירותי על זה במ״ע אות ל״ה צד מ״ה. וביקרא רבה נמצאו הדרשות בענין הקרבנות בפ״ו צד ל״ג ולהלן. אבל בבר עמדו חכמי דורותינו על זה שהוא שם הוספה מאוחרת. והערותי ע״ז במ״ע אות י״ז צד ל״ג. והיה כתוב בתחלה בדרך הוספה בסוף הספר ואח״כ העתיקום ונתנום בתחלת הספר באשר אוכיח להלן בממאמר ח׳. ובבמדבר רבה פ״ד מובא. אליהו אומר כל המרבה בבוד שמים וכו׳ וב׳ מעשיות. שכולא לפנינו בפ״נ צד ס״ה וס״ו. באשר העירותי ע״ז במ״ע אות נ״ד צד ס״ה. וכן בסוף פ״ה שם אליהו אומר נתקבצו ויצאו למלחמה וכו׳. בענין בני עלי והארון. אלא שהדברים מקוטעים שם. באשר העירותי ע״ז במ״ע אות ל״א צד נ״ט. ומסדר זה המדרש אמר בפירוש אליהו אומר. וייחס הסדר שלפנינו לאליהו:

אולם במדרשים המוקדמים נמצא בבראשית רבה פנ״ד שירת הפרות שלפנינו אמקרא וישרנה הפרות וגו׳ פ״א צד ב״ח. תני אליהו וכו׳. והועתק במדרש שמואל פ״ב תאני אליהו וכו׳. ובע״ז (כ״ד ע״ב) מייתי לשירה זו בשם ר׳ יצחק נפחא עיי״ש. ובלי ספק דר״י נפחא לא אמר הכי מסברא דנפשיה אלא על דרך מסורת. ומסורת זו מאליהו הוה להו. והנה החכם מוהריט״ל צינץ ז״ל בספרו על הדרשות (צד קפ״ו. הוצאת פ״פ דמיין) כתב שנראה שהמסדר מדרש בראשית רבה ידע את סדר אליהו. והוא ז״ל יסד עפ״י השערתו זמן חיבור מדרש בראשית רבה במאה הששית לחשבון הנוצרים (שם). ויהיה זה לחשבון בריאת העולם ד׳ אלפים ובתחלת המאה הרביעית. ואם המסדר הזה ידע את סדר אליהו א״כ אין לאחרו יותר מד׳ אלפים וסוף נ׳ מאות. אמנם ידענו שהתלמוד ידע את סדר אליהו רבה וזוטא וכמו שידע את תנא דבי אליהו. והתלמוד נגמר ד׳ אלפים ר״נט. ויהיו הדברים מסכימים שבזמן שנסדר התלמוד בבר היה סדר אליהו ידוע להם. ואעתיק כאן דברי מוהר״א וויים נ״י שהוא מלא וקבץ דברי החכמים שהיו ושכתבו לפניו. כתב בספרו דור דור ודורשיו ח״נ צד רנ״ה בדברו על בראשית רבה וז״ל. בין המקורות אשר שאב מהם הרבה (מלת הרבה שלא בדקדוק) הוא סדר אליה ומביאו בשם תני אליה (צונץ). ואף שהמאמר המובא בשמו נמצא גם בתלמוד לא העתיקו אלא מסדר אליה ולא מן הגמרא. ובהערה ו׳ שם הביא לשון המאמר. וכתב. והוא מסדר אליה ונמצא בתנא דבי אליה ומשם העתיקו הילקוט וכנ׳ הספר כאן. וט״ס כאן רומי וצ״ל רוני רוני (ולדעתי הדבר צריך תלמוד. שהרי התוספפי התוספפי שאח״כ יוביחו שעיקר הנוסחא רומי רומי. והוא לשון ציווי מן רום במו קומי מן קום) ומבואר ברור שהעתיק הרבה מספר אליה. דהיינו מסדר אליה הנאבד כי זה שלנו הוא מאוחר מאד עכ״ד. ונמשך בזה אחרי מי שקדמוהו שעל דבריהם עתיד אני ליתן:

ובפסיקתא רר׳ כהנא (שהוציא מוהר״ש באבער ה׳ יאריך ימיו) פ׳ בחדש השלישי (ק״ז ע״ב) ד״א רכב אלהים רבותים אלפי שנאן. מלמד שירד[ו] עם הקב״ה כ״ב אלף מרכבות וכל מרכבה ומרכבה כמראה שראה יחזקאל. רכב אלהים. מכת שעלה מבבל אמרו שירד (עם) הקב״ה לסיני בעשרים ושנים אלף מרכבות כך שנה אליהו זכור לטוב. ובמ״ע בפסיקתא רבתי קמייתא דר׳ הדברות (צד ק״כ ע״ב) אות מ״ט העתקתי הדברים ורמזתי על אליהו רבה פכ״ב וזוטא פ״כ. ובתבתי גם מלת מכת היא שיבוש שהרי אין לה שום ענין. ונראה שצ״ל מכתב והוא הערת המעתיק הקדמון על נוסחא שמצא בכתב שעלה מבבל. א״נ שצ״ל מסורת וע״י לקמן אות נ״ח. ע״כ. ופירוש הדברים הוא. דלקמן באותה פיסקא (צד ק״נ ע״ב) איתא. במסורת שעלה בידם מן הגולה מצאו כתב תרתין רבון דאלפי שנאן המלאכין ירדו עם הקב״ה על הר סיני ליתן תורה לישראל. ועיי״ש במ״ע. והנה הארכתי קצת בדבר לפנינו פכ״ב במ״ע אות ה׳ קחנו משם. ובזוטא פ״כ (צד קצ״נ) במ״ע אות נ׳. אמנם בזוטא פ״ד במ״ע אות נ׳ (צד קע״ט) כתבתי בענין מלת מכת השערה אחרת והיא מתקבלת על הלב ואכפ״לה כאן באריכות תשלומה. איתא במדרש שה״ש רבה פ״א. עד שהמלך במסבו וגו׳. ר״מ ור״י. רמ״א עד שהמלך מלבי

סנגון לשון הגמרא. ובב״ר (פצ״ב) תני סתמא. והכן. ואין והכן אלא שבת המד״א והיה ביום הששי והכינו וגו׳ הדא אמרה ששמר יוסף את השבת קודם שלא תנתן. ועיקרו במכילתא בפתיחתא דויהי בשלח. וכן כל מה שדורש לפנינו בענינו של יוסף הוא במכילתא שם:

שם (צד קל״ג). מיכן אמרו עתידין שיניחן של אוכלי ישראל שיהיו מושכין כ״ד אמות וחב״א שלשים. סנגון הלשון מראה שהיא ברייתא קדומה. ועיי׳ במ״ע אות ב״ה. ובברכות (נ״ד ע״ב) במאורע דעוג מלך הבשן אמרו. והיינו דכתיב שני רשעים שברת וכדרשב״ל דא״ר שמעון בן לקיש מ״ר שני רשעים שברת אל תקרי שברת אלא שרבבת. פרש״י לשון אשת־בובי אישתרבוב ירדו ונדלו למטה. ועיי׳ במגילה (ט״ו ע״ב) וכן אתה מוצא בשיני רשעים דכתיב שני רשעים שברת וארי״ל וכו׳. ולא איתאמרא התם מאן אמר לה עי״ש. ובסוטה (י״ב ע״ב) משמע דמתניתא היא (ועיי׳ במגילה בנוסחאות דקדוקי סופרים. ואולי עיקר הנוסחא רב אמר יאמרי לה במתניתא תנא). והנה לפנינו לא מיתי קרא דשני רשעים שברת. ויראה דהוא הוא דרשב״ל דרשיה. ולפנינו עיקרה של ברייתא. (ואילולא דמסתפינא הייתי אומר דנוסחת ששים בגמרא היא שיבוש וצ״ל שלשים כלפנינו):

פל״א (צד קס״א). ביון שחטאו ישראל בעגל הביא את הכרוב והכניסו תחת השור וכו׳. בחגיגה (י״ג ע״ב) ואילו שור לא קא חשיב. אמר ר״ל (בפי׳ ר׳ חנגאל א״ר שמעון בן לקיש. ואפי׳ אם הוא ר׳ לוי בן דורו היה) יחזקאל ביקש עליו רחמים והפכו לכרוב וכו׳. והנה אפי׳ שבעל סדר אליהו עפ״י רשב״ל או ר׳ לוי אמרו אין ראיה לאחרו יותר מזמנו של ר׳ ענן. ועכ״פ לא הועתק מהגמרא:

בסדר אליהו זוטא פ״ב (צד קע״ג). ויש אומרים ממקום שניטל עפרו של אדה״ר שם נבנה מזבח שנ׳ וייצר וגו׳ עפר מן האדמה ואומר מזבח אדמה תעשה לי וכו׳. בירושלמי נזיר (פ״ז ה״ב) א״ר יודן בן פזי מלא תרווד אחד נטל הקב״ה ממקום המזבח וברא בו אדה״ר אמר הלואי ויברא ממקום המזבח ותהא לו עמידה הה״ד וייצר וגו׳ עפר מן האדמה וכתיב מזבח אדמה וגו׳ מה אדמה שנ׳ להלן מזבח אף כאן מזבח. ובב״ר פ״ד ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשם ר׳ שמואל אמרו ממקום כפרתו נברא המד״א מזבח אדמה תעשה לי. אמר הקב״ה הרי אני ברא אותו ממקום כפרתו והלואי יעמוד. והנה אלו המאמרים משונים בסנגונם. אולם הסנגון הפשוט הוא לפנינו. ולמד הימני שכל זמן שביה״מק קיים מזבח שבו הוא כפרה לישראל בכל מקומות מושבותיהם. ובחו״ל חכמים ותלמידי חכמים הם כפרה לישראל בכל מקומות מושבותיהם. לפי שאדה״ר ומזבח חד הוא. והדברים מראין שזה הסנגון הוא הקדום והאמוראים שינו אותו כפי סנגונם:

וכיוצא באלו יש להוסיף עוד איזה מאמרים. ורואה אני להעיר כאן על מה שאמרו בירושלמי שבת (פ״א מתני׳ א׳) וקידושין (פ״א ה״ז) ר׳ חזקה ר׳ ירמיה ר׳ חייה בשם ר׳ יוחנן אם יכול את לשלשל את השמועה עד משה שלשלה. ואם לאו תפוש או ראשון ראשון או אחרון אחרון. ואם בשמועות ההלכות כך שאכ״ו בהגדות שלא הקפידו התלמידים אלא להזכיר מפי מי שמעום ולא מפי מי שאמרה האומרה. וע״כ אין ראיה מזמנו של האומרה שהיא הגדה מאוחרת. שאפשר שהוא שלשלה עד מקורה והתלמידים לא הזכירו רק שמו. ואבא ראה המפיצה אור על ביוצא בדברים אלו. במגילה (י״ד ע״א). אבי מלכה ואבי יסבה. וא״ר יצחק יסבה זו שרה. ולמה נקרא שמה יסכה שסכתה ברוה״ק וכו׳. ד״א יסכה שהכל סובין ביפיה. והוא נ״כ בסנהדרין (ס״ט ע״ב). והנה ענין זה דיסכה זו שרה כבר נמצא ביוסיפון לרומיים בקדמוניותיו. ואם ר׳ יצחק חדש בה דבר. אינו אלא אולי הדרוש למה נקרא שמה יסכה. ומי יודע אם הדרוש זה חדש ולא קדמוהו אחרים. אלא שלא נזכר שמם. וראיה לדבר הוא שהביאו דבר אחר הרי שנודעו להם דרשות ע״ז השם. ועפ״י ההגדה העתיקה תרגם יונתן ואבי דיסכה היא שרי:

אמנם טעמו של דבר שחתרו לומר ששרה בת הרן היתה. לפי שהיה קשה בעינידם הסקרא. וגם אמנה אחתי בת אבי היא אך לא בת אמי ותחי לי לאשה (בראשית כ׳ י״ב) ורחקו להכינו כמשמעו וכפשוטו שלקח אברהם את אחותו. ע״כ אמרו שבת הרן היתה ולפי שבני בנים הם בבנים קראה בת אבי. וכמו שנאמר הידעתם את לבן בן נחור (שם כ״ט ה׳) אף שבן בתואל היה. ובן פירשו הרשב״ם שם. ועיי׳ רש״י וראב״ע שם. ויונתן תרגמו אחתי ברת אחא דאבא היא ברם לא מנסית אימא. כלו׳ בת אחי מאבי:

תכלית המאמר שלא נזכר שום שם אמורא בסדר אליהו אעפ״י שמוכיר שמות התנאים. והדברים שבאו בו והם נ״כ בפי האמוראים עכ״פ לא הועתקו מפיהם. א״כ לא נסדר אחר חתימת התלמוד. ולא קודם חתימת המשנה שהרי הוא מביאה:

עד חצות. דא״ר זעירא בשם ר׳ אבא בר ירמיה ג׳ תביעות הן וכו׳ (בבגמ״א אלא דבגמ״א תבף לנטילת מים אחרונים בחמ״ז, ובירושלמי שם אמים ראשונים קאי, והיינו תבף לנט״י סעודה ובן בבבלי ברכות (נ״ב ע״ב) ועי״ש בתו״י. וכבר רמזו על זה בגליון הש״ס שם מ״ב). ועכ״פ הוא בפי אמוראים שונים. ונחלקו בפי׳ תבף לנט״י ברכה ובבת״י דקדוקי סופרים ליתא אמר רב. וגרים אמר רב אשי אף אנו נאמר תבף לתלמיד חכם ברכה במעשה ידיו שנ׳ וכו׳. ובהגהות שם מביא נוסחאות א״ר אשי ג׳ תביעות. וג״א א״ר זירא בר אשי א״ר אשי. ובהא דאביי מביא נוסחא אחרינא אמר אביי אף אנו נאמר תבף לריח טוב ברכה שנ׳ כל הנשמה וכו׳. נוסחא אחרינא אמר אביי אף אנן נמי תנינא תיבף לתלמידי חכמים וכו׳. ושם מ״ג ע״ב האריך עיד ברבר. ואף שם הביא הנוסחא אמר אביי אף אנן נמי תנינא. ובאמת הסגנון אף אנו נאמר הוא מוזר. ועכ״פ המאמר דנ׳ תביעות הוא מאמר קדום והוא בפי הרבה אמוראים. ואיפלגי בענינו. וג״כ דעיקר הנוסחא אף אנן נמי תנינא. ומאביי ידענו שהיה סדר אליהו שנור בפיו כמ״ש לעיל וע״ב אמר אף אנן נמי תנינא (ובזה אני מבטל מ״ש במ״ע בהערה דבורכא היא. יעמוד ע״ז המעיין) אמנם יש להעיר שהמאמר קטוע וצ״ל שכן מצינו ביעקב וכו׳ ואח״כ וכן מצינו ביוסף. וכמו שהיא לקמן פכ״ד. ורואה אני לבאר כאן עיקרן של המאמרים מיכן אמרו וכו׳. מהיכא יליפי להו. שהוא נמשך על מה שאמר ער אמצא מקום וגו׳ מתוך כך וכה לדברים נחולים. יעקרו של דבר בספרי פ׳ עקב פ״י ל״ח. וכן אתה מוצא בכל מקום שהצדיקים הולכים באה ברכה לרגלם יצחק ירד לגרר באה ברכה לגרר שנ׳ ויזרע יצחק וגו׳, ירד יעקב אצל לבן וכו׳. ירד יוסף אצל פוטיפר וכו׳. ירד יעקב אצל פרעה וכו׳. וכן אתה מוצא בארון אלהים שירד לבית עובד אדום הגתי ונתברך בשבילו וכו׳ והלא דברים ק״ו. והנה לפנינו לא הביא אלא מה שמפורש במקרא וע״כ לא חשיב יצחק בגרר ויעקב אצל פרעה. ובסוף ברכות בברייתא דת״ר מה שרדשו בכבור אבסנייא. פתח ר״א בנו של ריה״ג וכו׳ ויברך ה׳ את עובד אדום וגו׳. והלא דברים ק״ו ומה ארון שלא אכל וכו׳. המארח ת״ח בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו עאכ״ו. ומכל זה ראיה דלאו מעצמו אמרו אביי. ונוסחא אף נמי תנינא עיקר. שהרי הדבר שנוי בברייתות:

פכ״א (צד קט״ז). מה טובו אוהליך יעקב. וכי מה טיבן של נחלים אצל בתי מדרשות. אלא מה נחלים יורדין בני אדם לתוכן בשהן טמאין וטובלין ועולין מתוכן בשהן טהורין כך בתי מדרשות בנ״א נכנסין לתוכן בשהן מלאין עונות ויוצאין מתוכן בשהן טהורין לכך נאמר מה טובו וגו׳ כנחלים נטיו. ואח״כ דורש בנגוע עלי נהר אלו מלמדי תינוקות וכו׳. ר״א אילו חכמים הגבונים וכו׳. כאהלים נטע ה׳. אלו ב״ד מדרשות. ר״א אל תקרי באהלים אלא באוהלים וכו׳. בברכות (ט״ז ע״א) ואמר ר׳ חמא ברבי חנינא למה נסמכו אהלים לנחלים דכתיב כנחלים נטיו גנות עלי נהר באהלים נטע ה׳. לומר לך מה נחלים מעלין את האדם מטומאה לטהרה אף אוהלים מעלים את האדם מכף חובה לכף זכות. והנה האי דכתיב כנחלים וגו׳. איתוסף בגמרא ע״ז ברש״י ותו׳ ובהגהות דקדוקי סופרים. ואיכ היה יכול לפרש דאמקרא דמה טובו אוהליך קאי כמו שפי׳ התו׳ שם וכמו שהיא לפנינו. אלא דאיכ היה צ״ל למה נסמכו נחלים לאהלים. שאין הא׳ הנסמך כ׳ אם הכ׳ הוא נסמך לא׳. אמנם אף שבעיקר הרעיון המאמרים דומים הם הזקים זה מזה בסגנונם ואין שום ראיה מהם שהועתקו זה מזה:

פכ״ג (צד קכ״א). והלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות. המליצה הזו נמצאת לריש לקיש בסנהדרין (כ״ו ע״א). ובירושלמי דשביעית (פ״ד ה״א) מוכח שהיא מר׳ עקיבא. ואף שבפי שניהם הולת לעקל היא בפשוטו לעקל בית הבד. אבל בבר השתמשו בה למליצה סתמית בדברים שרק הלב יודע אם הם מבוזים לטובה או לרעה בירושלמי שם ובתוספתא דשביעית פ״נ:

בפכ״ג (צד קכ״ג וד׳). ראה בעיניך ובאזנך שמע דורו של משה לא בשרין הן ותורה היתה בהן וכו׳ שהרי תורה וגביאים היו עמהן וכו׳. וענין זה שהיו להם במצרים תורה וגביאים הוא לר׳ חמא בר חנינא ביומא (כ״ח ע״ב). מימיהם של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם. היו מצרים ישיבה עמהם שנ׳ לך ואספת את זקני ישראל וכו׳. ושם אמר אברהם אבינו זקן ויושב ישיבה היה וכן יצחק ויעקב ע״ש. ועכ״פ מסגנון הדברים מוכח שהדברים לא הועתקו משם:

פכ״ו (צד קל״א). אין הבן אלא שבת שנ׳ והבינו וגו׳. ר״א וכו׳ מיכן לבדיקת סכין לחפירת גיד הנשה. ר״א וכו׳ מלמד שאמר לו יוסף לטבח פרע בית שחיטה והפרש גיד הנשה לפניהן. בחולין (צ״א ע״א) וא״ר יוסי ברי חנינא מ״ד וטבוח טבח והבן. פרע להן בית השחיטה. והבן שול גיד הנשה בפניהן. אמנם בד דייקת תמצא שאין הבדל ענין בין ר״א בתרא לר״א קמא. ואין הבדל ביניהם אלא בסגנון לשון. וע״כ הדעה נותנת דהאי ר״א אינו אלא הוספה עפ״י

אמת אלא תורה המד"א אמת קנה וגו'. ואין סנגון המאמרים דומים. דשמואל לא דריש אין תמיד אלא ישראל. ולפנינו לא הוצרך לדרוש ואין אמת אלא תורה:

בב"ב (פ"ח ע"ב). וא"ר לוי בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו. הקב"ה ברך ישראל בכ"ב וקללן בח'. ברכן בכ"ב מאם בחוקותי ער קוממיות. וקללן בח' מואם בחוקותי תמאסו ער ואת חוקותי נעלה נפשם (מוי"ו ער מ"ם) ואילו משה רבינו ברכן בח' וקללן בכ"ב וכו'. ולפנינו בפי"ח (צר צ"ו) באותו סנגון. בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו. כשברך הקב"ה את ישראל בירכן מאל"ף ער ת"ו מאם בחוקותי ער קוממיות. ובשקללם מוי"ו ער מ"ם מואם לא תשמעו ועד נעלה נפשם. והנה הסנגון דומה אלא שלפנינו הוא יותר מבואר. וחזותי מוכיח עליו שהועתק מהגמרא. אולם אם תרקדק בו תקשה לך בו. בדרך שמקשין בגמרא. הא ניפא קשיא. דקאמר שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו. מאי מדת ב"ו. בשלמא ברד' לוי שפיר. דקאמר ואילו משה רבינו ברכן וכו' אבל לפנינו מאי מדת ב"ו איכא. ואם תעמוד על סידורו עם מה שלפנינו ואם מה שלאחריו תמצא שאין למאמר הזה שום המשך ושייכות. שלפנינו מסיים במאמר בפשע וה פשעה של תורה וכו' מיד עשתה והצליחה מלכות הרשעה. ולאחריו דרש. ביוצא ברבר אתה אומר וכל ישראל עברו את תורתך וגו' מתי"ל את תורתך מלמר שעברו עליה מאל"ף ועד תי"ו בוא וראה כמה גדול פשיעה של תורה וכו'. והנה הדרוש ביוצא בדבר אתה אומר וכו' אין לו שום המשך ושייכות עם הדרוש שלא כמדת הקב"ה וכו'. אילם הוא המשך על שלפניו בפשע זה פשעה של תורה וכו'. הא למדת שכל המאמר בוא וראה שלא כמדת הקב"ה וכו' אינו אלא הוספה מגליון לפי שנאמר כאן מלמר שעברו עליה מאל"ף ועד תי"ו. בתב לו איזה מעתיק בגליון מאמרו של ר' לוי מפני הדמיון בירכן מאל"ף ועד תי"ו. לפרשו יפה. וסוף המאמר ואילו משה רבינו ברכן וכו' קיטע (ואולי בתב וכו' ונשמט לפנינו). ואח"כ נתוסף בפנים הספר מהגליון. ועכ"פ אינו אלא הוספה:

בפי"ח (צר ק"ו). בא הכתוב ללמדך שכל העושה מחלוקת על תלמידי חכמים באילו עושה על מי שאמר והיה העולם שני' היא דתן ואבירם וגו' אשר הצו וגו'. בסנהדרין (ק"י ע"א) כל החולק על רבו בחולק על השכינה שנ' בהצותם על ה'. ואין ענין המאמרים וסנגונן דומים זה לזה ולא הועתקו זה מזה:

בר"ה (י"ח ע"א). ויהי בעשרת הימים ויגף ה' את נבל. עשרת ימים מאי עבידתייהו. אר"י אמר רב בנגר עשר לנימות שנתן נבל לעבדי דוד. רב נחמן אמר רבה בר אבוה אלו עשרה ימים שבין ר"ה ליוה"כ. רש"י שהמתין לו הקב"ה שישוב ולא שב. ולפנינו פי"ח (צר ק"ט). צא למד מנבל הכרמלי שבאו אותן עשרה תלמידים וראו כל איתן אבילה ושתייה ולא נהנו ממנו. היו אומרים לא ביקש זה אלא להורגן. ברוך המקום וכו'. מתי"ל ויהי בעשרת הימים. אילו עשרת ימים שבין ר"ה ליוה"כ שנתן להם הקב"ה לישראל לעשות תשובה ולמחול להן על כל עוונותיהן. כך נתנו לו לנבל לעשות תשובה ולא עשה לכך נאמר ויהי בעשרת הימים. והנה אדר"י אמר רב ודאי דפליג. שהרי אמר שלא נהנו ממנו כלום שהיו אומרים שאינו מבקש אלא להורגן. ויפה כוונו. כמו שמסיים ברוך המקום וכו' שבשם שביקש נבל מיתתן של תלמידי חכמים וכו'. אבל בפירושו במקרא ויהי בעשרת הימים הוא מסכים עם הא דר"נ אמר רבה בר אבוה. אמנם ידענו מגמרא דב"מ (קי"ד ע"א) ודמגילה (ט"ו ע"ב) דרבה בר אבוה הוה רגיל להזדמן עם אליהו. וע"כ נראים הדברים שלפנינו הוא עיקר המאמר. ורבה בר אבוה עפ"י דברי אליהו פירשו:

פ"כ (צר קי"ו). מיכן אמרו ת"ח שיש לך בתוך ביתך וכו' לעולם ברכה נכנסת לו במעשה ידיו. שכן מצינו ביוסף שנכנס בבית פוטיפר. מה נאמר בו. ויהי מאז הפקיד איתו בביתו וגו'. מיכן אמרו ד' תביפות הן. תבף לסמיכה שחיטה. תבף לנאולה תפלה. תבף לנט"י ברכה. תבף לת"ח ברכה נכנסת לו במעשה ידיו. והנה לקמן פכ"ד (צר קכ"ה) שנה. הת"א ויקרא אחאב אל עובדיהו וגו'. מה אמר לו. אמר לו עובדיהו שמא אין מעשיך בשירין במעשה החסידים. שכן ביעקב לא נתברך ביתו של לבן אלא בשבילו. שנ' נחשתי ויברכני ה' בגללך. ואיזר ויברך ה' אותך לרגלי. יוסף לא נתברך ביתו של פוטיפר אלא בשבילו שנ' ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף וגו'. והנה המאמר התביפות הוא בהרבה מקומות במו שרמזתי במ"ע אות ו'. אמנם בכל המקומות הנוסחא ג' תביפות הן. אלא בברכות (מ"ב ע"א) נרסינן לה הבי. אלא בי הא דא"ר חייא בר אשי אמר רב ג' תביפות הן. תבף לסמיכה שחיטה. תבף לנאולה תפלה. תבף לנט"י ברכה. אמר אביי אף אנו נאמר תבף לתלמידי חכמים ברכה שנ' ויברכני ה' בגללך. אבנית אימא מהכא ויברך ה' את בית המצרי וגו'. ובירושלמי ריש ברכות בפים' ותב"א

פי״א (צד נ״ו). לפי שכל ישראל ערבין זה לזה. למה הן דומין. לספינה שנקרעה בה בית אחד. אין אומרים נקרע בית אחד בספינה אלא נקרעה כל הספינה כולה. שנ׳ הלא עכן בן זרח מעל מעל וגו׳. המאמר כל ישראל ערבין וכו׳ הוא בסנהדרין (כ״ז ע״ב) ובשבועות (ל״ט ע״א). והוא נלמד שם ממקרא וכשלו איש באחיו. ודרשו איש בעון אחיו. ופירשו התם דהיינו שיש בידם למחות ולא מיחו. וכמו שאמרו בשבת (נ״ד ע״ב) דכל שאפשר לו למחות ואינו מוחה נתפס על אותו עון. ולפ״ז פירוש ערבים זה בזה. שהם נתפסים איש בעון אחיו בשיש בידם למחות. אמנם פ״י יש בידו למחות הוא מבואר בשבת שם. כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה נתפס על אנשי ביתו. באנשי עירו נתפס על אנשי עירו. בכל העולם כולו נתפס על כל העולם כולו. ופירש״י בכל ישראל. בגון מלך ונשיא שאפשר לו למחות שיראין מפניו ומקיימין דבריו. ואמרו שם. א״ר פפא והני דבי ריש גלותא נתפסו על כולי עלמא. כי הא דאמר ר׳ חנינא מ״ד ה׳ במשפט יבא עם זקני עמו ושריו. אם שרים חטאו זקנים מה חטאו (רש״י זקנים סנהדרין). אלא אימא על זקנים שלא מיחו בשרים. וספרו שם. רב יהודה הוה יתיב קמיה דשמואל אתאי התיא איתתא קא צווחה קמיה ולא הוה משגח בה. א״ל לא סבר ליה מר. אוטם אוזן מזעקת דל וגו׳. א״ל שינגא רישך בקדירי רישי דרישך בחמימי. הא יתיב מר עוקבא אב בית דין דכתיב בית דוד בה אמר ה׳ וגו׳. האומנם שזה שאמרו לפנינו לפי שכל ישראל ערבין זה לזה הובא על מה שקדם לזה בענין מ״ב אלף מאפרים שנהרגו במריבה עם יפתח. שאמרו שם. ומי הרג את כל אלה. אמור לא הרג אותן אלא פינחס בן אלעזר שהיה ספק בידו למחות ואינו מוחה. להפר לו נדרו ליפתח ולא התיר לו. ולא פנחס בלבד אלא כל מי שהוא ספק בידו למחות ואינו מוחה. להחזיר את ישראל למוטב ואינו מחזיר. את הדמים הנשפכין לישראל אינן נשפכין אלא על ידיו שנ׳ ואתה בן אדם צופה וגו׳ באמרי לרשע וגו׳ ואת כי הזהרת רשע וגו׳. לפי שכל ישראל וכו׳. והנה אמרם שהיה ספק בידו למחות וכו׳. מבואר לפני זה שאמר שם. לא מיחה בבני אפרים ולא התיר לו את נדרו ליפתח וכו׳. ונחשב לו כאילו הוא סבב את כל הדבר. ושמא יאמר מאי איכפת לי. על זה אמרו. לפי שכל ישראל ערבין זה לזה ואי אפשר לומר מאי איכפת לי. ואין זה ערבות שיתפס בעונם. אלא הוא ערבות בכל המאורעות שהיה יכול לסלקם ולא סלקם שנחשבו לו כאילו הוא עשאם. ואינו יכול להתנצל במאי איכפת לי. וע״י המשל להיר לספינה וכו׳ הרחיבו עוד הענין. שכל ישראל ערבין זה לזה במוחלט וכמו שהביאו ראיה ממקרא הלא עכן בן זרח מעל מעל וגו׳. ובי היו ישראל יכולין למחות בעכן. הלא מה שעשה בסתר עשה. ולא ידע איש מזה. ובאמת בברייתא בסנהדרין (מ״ג ע״ב) דפליגי תנאי ר׳ יהודה ור׳ נחמיה בפ׳ המקרא הנסתרות לה׳ אלהינו וגו׳. מבואר שם דלר״י נענשין זה על זה אפ׳ בנסתרות. וכלשון רש״י שם. שעברו את הוידן. ושמעו וקבלו עליהם ברכות וקללות בהר גריזים ובהר עיבל ונעשו ערבים זה בזה כדאמרינן במס׳ סוטה. מיד ננענשו זה על זה ואפ״י לא ידע זה בעבירות שביד חבירו. ובימי עכן בבר עברו את הוידן. ולפ״ז אין הדבר תלוי באם יש בידו למחות. וכך תני רשב״י בויקרא רבה (פ״ד). משל לבני אדם שהיו יושבין בספינה נטל א׳ מהם מקדח והתחיל קודח תחתיו. אמרו לו חבריו מה אתה יושב ועושה. אמר להם מה איכפת לכם לא תחתי אני קודח. אמרו לו שהמים עולין ומציפין עלינו את הספינה. כך אמר איוב ואף אמנם שגיתי אתי תלין משוגתי. אמרו לו חבידיו כי יוסיף על חטאתו פשע בינינו יספוק. אתה מספיק בינינו את עוונותיך. והנה בעל סדר אליהו הוא מסכים עם שטת התנאים. יחולק על שיטת האמוראים. אי בלשון אחרת. ידע דעת התנאים אבל לא ידע דעת האמוראים:

בירושלמי דמ״ש פ״ה ה״ה. ר׳ הונא בר אחא בשם ר׳ אלכסנדרא בוא וראה כמה גדול בוחן של עושי מצות שכל השקפה שבתורה ארוכה וזה בלשון ברכה (בלו׳ השקיפה דוידוי מעשר). ולפנינו פ״ח (צד צ״ה). כל זמן שישראל עושין רצון אביהן שבשמים הוא בעצמו ניפנה עליהן לברכה שנ׳ אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. אין השקפה אלא ברכה שנ׳ השקיפה ממעון קדשך וגו׳. וס״ל דסתם השקפה היא לטובה. וברש״י עה״ת בפ׳ וירא. וישקיפו ע״פ מדרש. כל השקפה שבמקרא לרעה חוץ מהשקיפה ממעון קדשך וכו׳:

לפנינו שם. וכל זמן שאין ישראל עושין רצון אביהם שבשמים הוא בעצמו נפנה עליהן לקללה. שנ׳ וצבא תנתן על התמיד. אין תמיד אלא ישראל. בפשע. זה פשעה של תורה. ותשלך אמת ארצה ועשתה והצליחה. הא אם השלכת דברי תורה ארצה מיד עשתה והצליחה מלכות הרשעה. וכיוצא בזה בירושלמי דריה פ״נ ה״ח. שמואל אמר וצבא תינתן על התמיד בפשע. בפשעה של תורה. ותשלך אמת ארצה. אימתי שישראל משליכין דברי תורה לארץ המלכות הרשעה הואת נזרת ומצלחת. מה טעמא ותשלך אמת ארצה ועשתה והצליחה. ואין

הסנגון שיאמרו שירה לפני ע"ז. גם סנגון המשל שם משונה קצת. וכל חיך יטעם שעקרו לפנינו. ור"י בן טבלאי נשתמש בו. (יעי' בסה"ד ערך ר"י בן טבלא מי הוא):

בירושלמי סוף ברכות אמקרא אל תבוז בי זקנה אמך. אמר רבי זעירא אם נזדקנה אומתך עמוד ונדרה בשם שעשה אלקנה שהיה מדריך את ישראל לפעמי רגלים. הה"ד ועלה האיש ההוא מעירו וגו'. ומקור אלו הדברים הם לפנינו בפ"ח (צד פ"ח) באריכות יתירה מה שהיה עושה אלקנה בכל שנה ושנה להדריך את ישראל לפעמי רגלים. ובלי ספק שזה היה מקורו של ר' זעירא:

בסנהדרין (ע"א ע"א). אמקרא בי סובא וזולל יורש וקרעים תלביש נומה. א"ר זירא כל הישן בבי"המ תורתו נעשית לו קרעים קרעים שנ' וקרעים תלביש נומה. לפנינו בפ"נ (צד ס"ד). יהא אדם שואל ומשיב בישיבתו בבי"המ בדי שתרבה חכמתו בידו. ובדי שלא יבא לידי תנומה שנ' וקרעים תלביש נומה. לפי שאין לך מידה קשה בעולם אלא המתנמנם בבית הכנסת ובבי"המ. ולא זו בלבד אלא מתוך שהוא אוכל ושותה יבא לידי תנומה וכו'. ואם אין הברע שהוא המקור לדברי ר' זירא. עכ"פ לא יחשוב שום קורא שהועתק לפנינו מהגמרא:

שם (ק ע"א). מאי ועלהו לתרופה. ר' יצחק בר אבודימי ורב חסדא. ח"א אמר להתיר פה של מעלה. וח"א להתיר פה של משה. איתמר נמי חזקיה אמר להתיר פה אלמין. בר קפרא אמר להתיר פה עקרות. ר' יוחנן אמר לתרופה ממש. מאי לתרופה ר' שמואל בר נחמני אמר לתואר פנים של בעלי הפה. והוא במנחות (צ"ח ע"א) בשינוי קצת. ועכ"פ בולהו סברי דלתרופה נוטריקון הוא להתיר פה. ואיפלגי באיזה פה. ואמנם המקור הוא לפנינו פ"ח (צד צ"נ). אילו ואילו רפואה הן לישראל וכו'. ואימר והיה פריו למאכל ועליהו לתרופה. להתיר להן את הפה. ואיפלגי באיזה פה קאמר:

בפ"ה (צד כ"ה). וכך הוא מפורש בקבלה על ידי עבדיך הנביאים כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם. אמר הקב"ה מעולם לא הביתי אומה ושניתי לה. לכך הוא אומר אני ה' לא שניתי. והוא בתנחומא פ' נצבים לר' חנינא בר פפא. ושם מסיים אבל אתם בני יעקב לא כליתם שנ' חצי אבלה בם. חצי כלין והם אינן כלין. וכך אמרה בני"י וכו' מלה"ד לנבור שהעמיד את הקורה וכו' חציו כלין והקורה במקומה עומדת וכו'. ובסושה (ט' ע"א) מייתי דא"ר חינגא אין הקב"ה נפרע מן האומה עד שעת שילוחה וכו'. אמימר מתני להא דר' חינגא בר פפא אהא. מאי דכתיב כי אני ה' לא שניתי וגו' לא הביתי לאומה ושניתי לה ואתם בני יעקב לא כליתם. היינו דכתיב חצי אבלה בם חצי כלין והם אינן כלין. והענין מובית מתוכו שעיקרי לפנינו. והרחיבוהו בגמרא ואח"כ הרחיבוהו יותר בתנחומא:

שם בפ"ה (צד כ"ח). ובמה ירק אותם בכסף וזהב וכו'. להודיע לכל באי עולם שעשיר נדול היה אברהם. בדי שלא יהא הבריות אומרים לא יצא ובו' אלא בשביל לקפח את הממון שהיה עליהם. ובנדרים (ל"ב ע"א) איתאמרא בשם שמואל שהוריקן בזהב. ופי' הרן והרא"ש בדי שילכו עמו בנפש חפצה. ובב"ר פמ"נ א"ר שמעון בן לקיש באבנים טובות ומרגליות הוריקן. ובעל מ"ב הביא בשם התוספות בדי שלא יפנו אל השלל כ"א אל הצלת נפשות. והענין מובית מתוכו שעיקרו הוא לפנינו. והוא מאמר קדום. ודלא כפי' המפורשים:

בפ"ח (צד מ"ו). ולמדו ממנו חכמים ארבעה דברים. שלא יעמוד אדם בבקעה להתפלל בדרך שאי"ה עישים. ולא יעמוד ברבים ויתפלל מפני דעת הבריות. לא יעמוד אדם בין הנשים ויתפלל מפני דעת נשים. ויקדש אדם את מחניהו ד' אמות לצפון ובו' ד' אמות למערב. ואם היו בתוך הבית נקדש בולי אפי' מאה אמה. ובבריתא זו בצורתה לא נמצאת בנמרא. אולם נמצא לרב כהנא (ברכות ל"ד ע"ב) שאמר חציף עלי מאן דמצלי בבקתא. ופרש"י בבקעה שבשהוא במקום צניעות חלה עליו אימת מלך ולבו נשבר. והתי' הקשו מן ויצא יצחק לשוח בשדה. ובתבו א"נ בקתא דהבא מיירי בבקעה במקום שרגילין שם בני אדם לעבור והולכי דרכים. והנה רש"י תתר לבאר אמאי קרי ליה חציף. מה שלא יתבאר עפ"י התי'. ועכ"פ לפנינו נאסר משום חוקות הגוי. וקושית התי' ליתא שהרי מציבה חבובה היתה בימי האבות ונאסרה משום חוקות הגוים. והא דלא יעמוד ברבים וכו'. נמצא לו דוגמא (שם נ' ע"א) שהשיב ר' יוסי לאליהו כשאמר לו היה לך להתפלל בדרך. וא"ל מתירא הייתי שמא יפסיקוני עוברי דרכים. אילם לפנינו נראה שהטעם שיהא נשרד להסתכל על הבריות. ובדלהלן מפני דעת נשים. ובענין נשים לא מצינו אלא לענין שוק ושער וקול וגילוי טפח מה שדרכו להיות מבושה שהוא ערוה לקרות ק"ש בנגדן (שם ב"ד ע"א). אלא סיפא דההוא בריייתא לענין קדושת המקום נמצא לו דוגמא אף שהוא בסנגון אחר (שם כ"ה ע"ב). ועכ"פ לא הועתקו אלו הדברים מהגמרות:

שאר אמוראים.

בבא בתרא (ח' ע"א). גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם וגו'. אמר עולא פסוק זה בלשון ארמית נאמר. אי תנו כולהו עתה אקבצם. ואם מעט מהם יחלו ממשא מלך ושרים. עי"ש ברש"י. ולפנינו פ"ה (צד ב'). אדם שעבר עבירות וכו' וחזר ועשה תשובה וקרא תורה נביאים וכתובים ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושמש חכמים. אפי' גנזרו עליו מאה גזירות הקב"ה מעבירן הימנו שנאמר גם כי יתנו בגוים וגו' אל תאמר כן אלא הוי אומר גם כי ישנו בגוים. והנה דרשו במדת אל תקרי. ולא עפ"י לשון ארמית:

בסנהדרין (צ"ב ע"ב). בענין מתים שהחיה יחוקאל. ר' יצחק נפחא אמר אלו בני אדם שחיפו את ההיכל כולו שקצים ורמשים. שנ' ואבוא ואראה והנה כל תבנית רמש ובהמה שקץ וכל גלולי בית ישראל מחוקה על הקיר סביב וגו'. וכתיב התם והעבירני עליהם סביב סביב. ועי"ש ברש"י. ולפנינו פ"ה (צד ב"ה). והעבירני עליהם סביב סביב וגו' ולהלן הוא אומר ואבוא ואראה והנה כל תבנית וגו'. כאן נאמר סביב סביב ולהלן נאמר סביב סביב. מה סביב סביב האמור להלן משוקץ בע"ז. אף סביב סביב האמור כאן משוקץ בע"ז. וזה שלא כפי"ש אלא נ"ש נמיר. אילם לא נאמר לפנינו שהיו אותן בנ"א שחיפו את ההיכל וכו'. ובשגלו מא"י מתו כולם באותה הבקעה. אלא ר"י נפחא הוסיף מעצמו כן. שכאן לא נאמר אלא שעובדי עבודה זרה היו. והנה יתבן דשמע ר"י נפחא הא דלפנינו. אבל וודאי לא הועתק לפנינו מהתם:

שם (ק"ו ע"ב). וא"ר יצחק מ"ד גם אל יחצך לנצח. אמר הקב"ה ניתי דואג לעלמא דאתי. אמר לפניו גם אל יחצך לנצח (ליתא הכי בכת"י דקדוקי סופרים ע"י"ש). לימרו שמעתא בי מדרשא משמיה. אמר לפניו יחתך ויסחך מאהל. ליהוי ליה בנין רבנן. ושרשך מארץ חיים סלה. ולפנינו פ"ח (צד ק"ו). גם אל יחצך לנצח. בין בע"הז בין בע"הב. יחתך ויסחך מאהל. זה בית המדרש. אמרו חכמים בין לעולם הזה בין לע"הב ובין לימות המשיח אף שיחתו לא תיזכר בבי"המ. ושרשך מארץ חיים סלה. זה הע"הב שצדיקים חיים וקיימים בו לעולם ולעולמי עולמים. והסנגון מוכיח שהוא מאמר קדום בענין דואג וסדר אליהו נשתמש בי. ומאמרו של ר' יצחק הוא מאוחר אבל אין להכריע מאיזה מקור לקחו:

ביבמות (ס"ד ע"א). א"ר יצחק מפני מה היו אבותינו עקורים. מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים. וענין זה בחולין (ס' ע"ב) לר' אסי שעמדו דשאים על פתח קרקע ער שבא אדה"ר ובקש עליהם רחמים וכו' ללמדך שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים. והיא לפנינו פ"ח (צד צ"ט) בתשובת אליהו על הנעצרים מהיות להם בנים. אמרתי לו בני מפני שהקב"ה אוהבן נמורה ושמח בהן ומצרפן כדי שירבו רחמים לפניו וכו'. תדע לך שכן צא למד מאבינו אברהם וכו'. מרבקה וכו'. מרחל וכו'. מחנה וכו'. אלא תפוס מידה ראשונה שאמרתי לך מתחלה. מפני שהקב"ה אוהבן וכו' כדי שירבו רחמים לפניו. וסגנון המאמר מלמד שהוא מקור הדעה הזו:

בפכ"ד (צד קכ"ה). ורעו של עשו הרשע זכו ביון שמת יצחק ביטלו את המילה מבשרם. שנאמר בית נאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה. בית נאים יסח ה' זה ביתו של עשו. ויצב גבול אלמנה. זה ביתו של עובדיה. וכסנהדרין (ל"ט ע"ב). א"ר יצחק מפני מה זכה עובדיהו לנביאות מפני שהחביא מאה נביאים (ועי' רש"י) וכו' חזון עובדיה וגו' מאי שנא עובדיה לאדום. א"ר יצחק אמר הקב"ה יבא עובדיה הדר בין שני רשעים וכו'. אמר אפרים מקשאה תלמידו של ר"מ משום ר"מ עובדיה גר אדומי היה וכו'. ויראה שמסורת קדומה היתה שאותה אלמנה אשת עובדיה מבית אחאב היתה. והוא הוא עובדיה הנביא:

בפ"ל (צד קמ"ט). כי שם שאלוני שובנו וגו'. מלמד וכו' ואמרו שירו לנו משיר ציון. אמרו להן שוטי עולם אילו שרנו לא גלינו מארצנו. משלו משל להד"ה. לבת מלך שנשאת לבן מלך. אמר לה מוני לי את הכוס אם לאו הריני מגרשיך. לא מונה לו ונרשה. לסוף שגרשה הלכה ונשאת למוכי שחין אחד. אמר לה מוני לי את הכוס. אמרה לו שוטה שבעולם. אני כל עצמי לא נתגרשתי אלא שלא מוניתי את הכוס. אתה שאינך אלא באחד מעבדי עבדי אתה אומר לי מוני לי את הכוס. כך ישראל וכו'. ומשל זה נמצא בפסיקתא רבתי פכ"ה (צד קל"ו ע"א). לר' יצחק בן טבלאי. אמרו שם. כי שם שאלונו שובנו וגו'. באותה שעה אמרו להם אי"ה עמדו וישוררו לפני ע"ז כדרך שהיתם משוררים בבית המקדש. אמרו להם אילו אמרנו שירה במקומינו לא גלינו מארצנו ועכשו היאך נאמר שירה לפני ע"ז. היה ר' יצחק בן טבלאי אומר משלו משל להד"ד למלך ב"ד ששא בת מלכים א"ל עמדי והשקני כוס אחד וכו'. והנה שינו שם

יבוא ויעלה. ועליו הוא אומר ויעש הרע וגו׳ רק לא במלכי ישראל וגו׳ עליו עלה וגו׳, ושמע קולך מצוארו ותלאו בצואר הרבים. מיכן אמרו כל העושה מצוה ואינו נומרה ה״ז מתחייב בנפשו וכו׳. ולדעתי כל הסנגון של ברייתא זו מוכיח שהיא היתה המקור לדברי רב:

בסנהדרין (י״ט ע״ב). לכן כה אמר ה׳ אל בית יעקב אשר פדה את אברהם. וכי היכן מצינו ביעקב שפדאו לאברהם, אמר רב יהודה [אמר רב. (כ״ה בדקדוקי סופרים)] שפדאו מצער גידול בנים. והיינו דכתיב לא עתה יבוש יעקב וגו׳ לא עתה יבוש יעקב מאביו. ולא עתה פניו יחוורו מאבי אביו. ועי״ש ברש״י ותו׳. ובב״ר פס״ג אמר ר׳ שמואל ב״ר יצחק מהאי קרא דאברהם לא ניצול מכבשן האש אלא בזכותו של יעקב וכו׳. ובויקרא רבה פל״ו אמרוה ר׳ ברכיה ור׳ לוי בשם ר׳ שמואל בר נחמן (יראה דבצ״ל בב״ר רשב״ג). ומקור הרעיון הזה הוא לפנינו באליהו זוטא פי״ב (צד קצ״ד). עם הארץ שהיקרא והישנה את בני תורה בנו מצילו מדינה של ניהינם שנ׳ לכן וגו׳ ולא עתה פניו יחורו באבי אביו. דהיינו אברהם. ורב ביאר הדבר והרחיבו. וכמו שפרשתי דבריו במ״ע שם אות ט׳. ועכ״פ מאמר קדום הוא דברא מוכה אבא:

ר׳ אלעזר.

בתנחומא ס״פ תולדות (הוצאת מהורש״ב). א״ר אלעזר שלש דמעות הוריד עשו אחת מימינו ואחת משמאלו ואחת נסתלקה בתוך עינו. אמר הקב״ה הרי הרשע (היה) [הוה] בוכה על חייו מה אני מחזירו ריקם מיד אמר לאביו שיברכו. וז״ה האכלתם לחם דמעה ותשקמו ברמעות שליש. א״ר אבין בשם ר׳ אחא אמרו ישראל לפני הקב״ה רבש״ע ומה עשו הרשע על שהוריד שתי דמעות נתמלא[ת] עליו רחמים מיד. אנו תדירה ביום ובלילה עאכ״ו וכו׳. ושם בפ׳ קדושים, בוא וראה כבוד אב ואם כמה חביבה וכו׳ מנין מעשו הרשע ע״י שביבד את אביו וכו׳. ר״א אומר שלש דמעות וכו׳ והשלישית נקשרה בעינו ולא ירדה. אימתי בשעה שביקך יצחק את יעקב וכו׳, ומה אם רשע זה על שכיבד את אביו וכו׳, ובמדרש תהלים מזמור פ׳ האכלתם לחם דמעה וגו׳ ר׳ אלעזר אומר ג׳ דמעות וכו׳ והשלישית היתה קשורה בעינו וכו׳. ר׳ אבין אומר ואית דאמרי משמיה דרבי שמלאי. אמרה כנ״י לפני הקב״ה רבש״ע בזכות ג׳ דמעות שהוריד השלטתו מסוף העולם ועד סופו ונתת לו שלוה בעה״ז בשתבוא לראות עלבונו ובשנשפוך נפשנו עאכ״ו, והנה לפנינו פי״ג (צד ס״ח). ובשבר שתי דמעות שהוריד עשו נתנו לו את הר שעיר שאין נשמי ברכה פוסקין ממנו לעולם. ובשבר שנטל את בליו והלך לו מפני יעקב נתנו לו מאה מדינות. וכנפלת הרישא בפכ״ד (צר קכ״ה) ובאליהו זוטא פ״ב (צד קע״ד). והוא המאמר העקרי והקדום והרחיבוהו תרחיבוהו ותלו בו הרשותיהם. אולם הסיפא ובשבר שנטל את בליו וכו׳ לא נודע לי לה דוגמא. ובאליהו זוטא מסיים ואף בני שעיר שקיבלו את בני עשו בסבר פנים יפות נתנו להן שכרן וכו׳, ואף לזו לא נודע לי דוגמא:

בסנהדרין (צ״ב ע״א). וא״ר אלעזר כל שאינו מהנה ת״ח מנכסיו אינו רואה סימן ברכה לעולם שנ׳ אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו, אין שריד אלא ת״ח שנאמר ובשרידים אשר ה׳ קורא. וא״ר אלעזר כל שאינו משייר פת על שולחנו אינו רואה סימן ברכה לעולם שנ׳ אין שריד לאכלו וגו׳. ולפנינו פי״ח (צד צ״א). מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ שכל ת״ח שאוכל משלו ונהנה מיניעו ואינו נהנה משל צבור בלום. הרי הוא בכלל אשרי, וכל שלחן שאין ת״ח נהנה ממנו אינו מבורך שנ׳ אין שריד לאכלו וגו׳, ואין שרידים אלא ת״ח שנ׳ ובשרידים אשר ה׳ קורא, והדברים מראים שזהו עיקרו של מאמר ר״א:

במכות (ו׳ ע״ב). אמר רבה בר רב הונא אמר רב הונא, ואמרי לה א״ר הונא א״ר אלעזר מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו. מן התורה וכו׳, מן הנביאים וכו׳. מן הכתובים דכתיב אם ללצים הוא יליץ וגו׳, ובשבת (ק״ד ע״א). דאמר ריש לקיש מ״ד אם ללצים וגו׳ בא ליטמא פותחין לו בא ליטהר מסייעין אותו. ולפנינו באליהו זוטא פ״ג (צד קע״ו). ובאי זה צד, יעשה אדם עצמו צדיק לדבר אמת. מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך הצדיקים ומדבר אמת. עושה אדם עצמו חסיד וכו׳, ואם עושה אדם את עצמו רשע לבחש ולשקר, מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך הרשעים ומבחש ומשקר. עושה אדם עצמו מידה בינונית וכו׳ שנ׳ אני ה׳ חוקר לב בוחן כליות לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, ועל ידי דוד הוא אומר עם חסיד תתחסד וגו׳ ועם עקש תתפתל. ואם שבולם פונים אל נקודה אחת שונים הם זה מזה ולא הועתקו זה מזה:

סנהדרין (פ״ב ע״א). בעא מיניה ר׳ בהנא מרב לא פנעו בו קנאין (בבועל ארמית) מהו. אנשיה רב לנמריה. אקריונהו לר׳ בהנא בחלמית בגדה יהודה וגו׳. אתא א״ל הבי אקריון. ארכריה רב לנמריה. בגדה יהודה וז ע״ז וכו׳. ובעל בת אל נכר. זה הבא על הבותית. וכתיב בתריה יכרת ה׳ לאיש אשר יעשנה ער ועונה מאהלי יעקב ומגיש מנחה לה׳ צבאות. אם ת״ח הוא לא יהיה לו ער בחכמים ועונה בתלמידים. אם כהן הוא לא יהיה לו בן מגיש מנחה וגו׳. ובשבת (נ״ח ע״ב) הובא נמי בשם רב בשינוי לשון קצת. אם ישראל הוא לא יהיה לו ער בחכמים ולא עונה בתלמידים וכו׳. אילם בפי הגמרא דסנהדרין לא אמרה רב מדעתיה אלא מגמריה. והוא לפנינו באליהו זוטא פ״ג (צר קע״ז) ומפרש לא ער בחכמים. לא מי ששואל בהלכה בבי״המ. ולא עונה בתלמידים ולא מי משמיב בהלכה בתלמידים. ולא כהן המגיש מנחה וכו׳. ובלי ספק דההיא ברייתא קדומה היא ואגמרה רב ואנשי. אלא שאין להוכיח אי מהכא או ממתניתא אחריתא אגמרה ליה לרב. ועכ״פ לפנינו לא הועתקה מהגמרא:

בגיטין (ס״ח ע״א). א״ל רב כהנא ורב אסי לרב כתיב ביה בהושע בן אלה ויעש הרע בעיני ה׳ רק לא כמלכי ישראל. וכתיב עליו עלה שלמנאסר וגו׳. אמר להו אותן פרדסיאות שהושיב ירבעם על הדרכים בדי שלא יעלו ישראל לרגל בא הושע וביטלן. ואעפ״כ לא עלו ישראל לרגל. אמר הקב״ה אותן שנים שלא עלו לישראל לרגל ילכו בשבי. ובב״ב (קכ״א ע״ב) אמר עולא שיז״ט של ט״ו באב היה לפי שבטל הושע וכו׳. וכ״ה בסוף תענית ושם מסיים. ואמר לאיזה שירצו יעלו. ובירושלמי סוף תענית איתאמרא בשם ר׳ חייה בשם רב שבו התיר הושע וכו׳. ואח״כ איתא בהנא שאל לרב בל הדא טיבותא רבתא עבד וכתיב ביה עליו עלה שלמנאסר וגו׳. א״ל ע״י ששמט את הקולר מצוארו ותלויי בצואר הרבים. לא אמר בל עמא יסקון. אלא מאן דבעי מיסוק יסוק. והנה עקרו של דבר הוא בסדר עולם פכ״ב. איתה שעה בין שראה הושע בן אלה שגלו עגלי הזהב עמד והעביר פרדסאות שהושיב ירבעם בן נבט על התחומין שלא לעלות לירושלים. שבבל מלכי ישראל הוא אומר וילך בדרך ירבעם וגו׳. בהושע הוא אומר רק לא כמלכי ישראל וגו׳. אלא מפני מה נתחתם גזר דינם לגלות בימיו. מפני שהיו ישראל תולין את הקלקלה במלכיהם וכו׳. והנה רב לא משמיה דנפשיה אמרה אלא מברייתא דסדר עולם. אבל לישנא דרב שבירושלמי ליתא בסדר עולם ולא בגמרות. אולם הוא לפנינו באליהו זוטא פ״ט (צר קפ״ח). בימי הושע וכו׳. אלא משעמד ירבעם בן נבט ועד שבא הושע בן אלה הותה עבירה קשורה ביחיד וקשה לפני אב הרחמים להגלות צבור בעון היחיד. ומשבא הושע בן אלה עמד וביטל כל המשמרות בולן. והיה מבריז ואומר כל מי שהוא רוצה לעלות לירושלים

יהיה) כאבותיכם. מח אבותיכם לא נכנסו לברית אלא במילה וטבילה והרצאת דם אף הם לא יכנסו לברית אלא במילה וטבילה והרצאת דמים. ואמרינן עלה בשלמא מילה וכו׳ הרצאת דמים דכתיב וכו׳ אלא טבילה מנלן. דכתיב ויקח משה וגו׳ ויזרק על העם. ואין הזאה בלא טבילה. ולא מייתי קרא וקדשתם במבילה. וביבמות (מ״ו ע״ב) שאלו ג״כ טבילה מנא ליה. אילימא מדכתיב לך אל העם וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם ומה במקום שאין טעון כיבוס בגדים וכו׳ ודילמא נקיות בעלמא אלא מהכא ויקח משה וגו׳ וגמירי דאין הזאה בלא טבילה. ופי׳ וקדשתם וגו׳ כמו שתרגמו המתרגמים ותזמינון יומא דין ומחר ויחוזרון לבושיהון. וכבר הארכתי בזה במ״ע במבילתא מס׳ דבחדש פ״ג (ס״ד ע״א) אות י״א עיי״ש. אמנם חוץ מזו כל ענין הפרק הוא כנגד ההלכה שבגמרא. שזהו ששנה שם בא חבירו וכו׳ אף בזה יש בו מקרא ואין בו משנה. אמרתי לו בני רחיצת ידים מן התורה (וקטיעה ריישא שחסר מה ששאל זה האיש). אמר לי רבי לא נאמרה לנו מהר סיני. אמרתי לו בני דברים הרבה יש לנו וחמורין הן ולא צדך הכתוב לאמרן וכו׳. וע״ז טייתי הא דוקדשתם בטבילה. ואח״כ כתב. ולמדנו רחיצת ידים מן התורה ממשה אחרן ובניו שנ׳ וידבר וגו׳ ועשית כיור וגו׳ ורחצו ממנו וגו׳. אבל בישראל מהו אומר והתקדשתם והייתם קדושים. מכן היה ר״ג אוכל חולין בטהרה. אמרו לא לכתנים בלבד ניתנה קדושה וכו׳. ובאמת הלכת רווחת בישראל שאינה מן התורה אלא שלמה תיקנה ולקדשים בטבילת ידים. ולישאר דברים בנטילת ידים. ולא שמענו שתהיה נטילת ידים מן התורה רק לר׳ אליעזר בן ערך שאמר (חולין ק״ו ע״א) וכל אשר יגע בו הזב א״ר אליעזר בן ערך מנין סמכו חכמים לנטילת ידים מן התורה. ואמר רבא שם. מצוה לשמוע דברי ר״א בן ערך. ופירש״י רבא אמר דאורייתא היא וכו׳. והא דגרסינן בברכות סוף פרק דאלו דברים. דאר״י אמר רב ואמרי לה במתניתא תנא ותתקדשתם אלו מים ראשונים. והייתם קדושים אלו מים אחרונים. כי קדוש זה שמן. אני ה׳ אלהיכם זו ברכה. וודאי שאינה אלא אסמכתא. דמים אחרונים ושמן עדים הם על כך. אלא וודאי בריייתא עתיקתא באן שנדחית מהלכה שבגמרא. ויש להעיר על הלשון רחיצת ידים. שהיא ע״ש לשון המקרא והמשנה. והא שמטים שכל המבעט בנטילת ידים וכו׳. בלי ספק שהיא הוספה מגלין:

הקב״ה על יצה״ר אמרה רבי חמא ברבי חנינא בברכות (ל״ב ע״א) ומייתי עלה תלתא קראי. אלא שלא אמר בפירוש שמתחרט. אלא שהמקראות שהביא מוכיחין כך. אילם בסוכה (נ״ב ע״ב) אמר רב הגא בר אחא אמרי בי רב ד׳ מתחרט עליהן הקב״ה שבראן וכו׳. וחד מינייהו הוא היצר הרע. ודר׳ חמא בר׳ חנינא דברכות איתא התם בשם ר׳ יוחנן. יבלי ספק דרחב״ח בשם ר׳ יוחנן אמרה. אלא שלא שלשלו התם את השמועה. אמנם המקרא שלפנינו אם ישוך הנחש וגו׳ לא הובא שם אלא מקראות יותר פשוטים וגלים. ווה מוכיח על קדימת המאמר שלפנינו. שכן נמצא במדרשים הרבה פעמים שהאחרונים מביאים מקראות יותר פשוטים וגלים ממה שהביאו הקודמים להם:

ברכות (י״ב ע״ב) ואמר רבה בר חנינא סבא משמיה דרב כל שאפשר לו לבקש רחמים על חבירו ואינו מבקש נקרא חוטא שנ׳ גם אנכי חליליה לי מחטא לה׳ מחדול להתפלל בעדכם. והוא לפנינו פ״ז (צד פ״ז). ואף הוא השיבן בעניין שנ׳ גם אנכי חלילה לי וגו׳. מיכן אמרו כל שספק בידו לבקש רחמים על חבירו ועל הציבור ואינו מבקש נקרא חוטא שנ׳ מחטוא לה׳. ובלי ספק שהיא מאמר קדום במשמעות הלשון מיכן אמרו. שהרי הדבר באמת במעט מפורש במקרא:

בקידושין (פ׳ ע״ב) נרסינן אמתניתין אבל אשה אחת מתייחדת עם שני אנשים. א״ר יהודה אמר רב לא שנו אלא בכשרים אבל בפריצים אפי׳ בי עשרה נמי לא. מעשה והוציאוה עשרה במטה (ע״י רש״י). ותו נרסינן התם (פ״א ע״א). א״ר יהודה אמר רב לא שנו אלא בעיר אבל בדרך עד שיהיו שלשה שמא יצטרך אחד מהם להשתין (ברש״י לנקביו). ובעי להתרחק לצניעות) ונמצא אחד מתייחד עם הערוה. נימא מסייע ליה. מיסרים לו (לבעל שמביא אשתו סוטה לבהן) שני תלמידי חכמים שמא יבא עליה בדרך. תרי ואיהו הא תלתא. התם בי היכי דניהוו עליה סהדי. ולפנינו בפי״ח (צד ק״א) איתא. אבל אם תאמר אשה אחת מתייחדת עם שני אנשים. אין הלכה כן. שאם יעמוד אחר ויבא עליה בעבירה אין כאן עדות שלימה. אבל אשה אחת מתייחדת עם שלשה בני אדם. שאם יעמוד אחד מהם ויבא עליה בעבירה יש כאן עדות שלימה. ומה הפרש בין שנים לשלשה (כלו׳ כשם ששנים אין מתבישין זה מזה כמו כן בשלשה). אלא וה ששנו שלשה לא שנו אלא בתלמידי חכמים ובחכמים נדולים. אבל בפריצים אפי׳ עם מאה לא תתייחד. והנה רישא פליני אמיתניתין ואומרת שאין הלכה כן ואינה מתייחדת אלא עם שלשה. אילם סיפא שמחלקת בין ת״ח ופריצים היא גופא קשיא דאמר ל״ש אלא בת״ח ובחכמים נדולים. הא סתם בשרים לא. ואח״כ אמר אבל בפריצים וכו׳ הא בסתם בשרים מתייחדת. ועל ברחינו צ״ל הא סתם בשרים לא סני בשלשה עד בי עשרה ובפריצים אפי׳ עם מאה לא תתייחד. והנה רב מחלק ג״כ בין כשרים לפריצים דאפי׳ בי עשרה נמי לא. ובירושלמי איתאמרא הא מילתא משום ר׳ אבון. א״ר אבון בד״א בכשירין אבל בפריצין לא תתייחד אפי׳ במאה איש. ותפס מאה כמו שהיא לפנינו. ואביא ראיה דרב לא מעצמו ומסברתו אמר כן אלא מתניתא הוה ביריה. דאמרינן שם. רב ורב יהודה הוה קאולי באורחא. הוה קאזלא ההיא איתתא קמייהו. א״ל רב לרב יהודה דל ברעיך מקמי ניהנם וכו׳ א״ל מי יימר דכבשרים בנון אנא ואת. אלא בנון מאי. בנון רבי חנינא בר פפי וחביריו. ולשון מי יימר מוכיח דלאו איהו מרה דשמעתא אלא שלא שלשלו את השמועה. ועב״ם ההלכה שלפנינו היא הלכה קדומה. רק שאין להכריע מאיזה מתניתא אמרו רב ור׳ אבון למילתייהו. אם מברייתא שלפנינו או ברייתא אחרת הוו להו:[1]

---

[1] הואיל ובאה לידי כאן הלכה מפורשת התלוקת על המשנה ותתלמוד, שסדר אליהו אומר בפירוש נגד המשנה ואין הלכה כן. אסדר כאן מה שמצאתיו עוד חולק על התלמוד שלנו:

בפט״ו (צד ע״ג). אמר לי אין דם אדם אסור מן התורה. אמרתי לו בני מה ראיתה. אמר לי, רבי הכתוב אומר [וכל דם] לא תאכלו [בכל מושבתיכם לעוף ולבהמה]. הא אין כאן דם אדם. אמרתי לו. והלא הדברים ק״ו. מה אם בחמה וחיה ועוף שהן דרכן לאכילה אסור. אדם שאין דרכו לאכילה לא כל שכן שדמו אסור עלינו, וחכתוב אומר רק חזק לבלתי אכול הדם [כי הדם הוא הנפש וגו׳]. ואומר כי נפש כל בשר [דמו בנפשו הוא וגו׳]. להביא את דם האדם שאסור באכילה וכו׳. והנה לדעתו דם האדם אסור מק״ו וטרח וכתב ליח קרא. והנה גמרא ערוכה בברייתות שאין דם האדם אסור אלא מדרבנן. וקרי ליח התם דם מהלבי שתיים. לפי שהנפש סולדת מאכילת דם האדם. ופסק הר״ט בהלכותיו ת׳ מאכלות אסורות פ״ו. אבל דם דגים וכו׳ ודם האדם אין חייבין עליו משום דם וכו׳ דם האדם אסור מדברי סופרים אם פירש וכו׳:

בפט״ו (צד ע״ב). א״ל הקב״ה למשה לך אל העם וקדשתם וגו׳ ושנו חכמים (במשנה) וקדשתם בטבילה. וזהו כנגד סוגית הגמרא. דבברייתות (ט׳ ע״א) גרסינן לעניין קבלת גרים. רבי אומר ככם (כגר

וכפ״נ (צד ט״ו) מפרש. יושב בשבת וכל העם יושבין בישיבה לפניו. אבל דוד המלך לא על הכר ולא על הספסל אלא היה יושב על הארץ ומלמר תורה וכו׳ (וזה כר׳ אבהו אלא שהוא הוסיף לפרש הגבורים. גבורותיו של דוד). דבר אחר תחכמוני אתה יושב בישיבה שאין בה סמיכה תהא במוני מיכן אמרו וכו׳ (וזה הפירוש תחכמוני פירשו רב ג״כ אבל בענין אחר) מת״ל ראש השלישי (בגמרא השלישים). שתהא ראש לתורתי. ר״א ראש השלישי. תחלק עם נ׳ צדיקים אברהם יצחק ויעקב [ר״א ראש השלישי. שתהא ראשון של אבות] וכו׳ (עפ״י רפוס וויניציא הוספתי הדברים ואפשר שאינו שם אלא הגהה עפ״י הגמרא). ר״א ראש השלישי שתהא ראש לכל ישראל וכו׳. דבר אחר עדינו העצני. בשאתה יושב בבי״המר שתהא מעודן בתולעת. בשאתה יוצא למלחמה תהא קשה כעץ. מה שברך לפניי. על שמונה מאות חלל וגו׳ חסר אתה מאתים. אמר לפניו רבש״ע מ״מ אני חסר מאתים. א״ל דור בני לא כך בחבתי וכו׳ אבל אתה עשית רצוני ולא עשית כל רצוני רק בדבר אוריה החתי לפיכך חסר מאתים. והנה כל לב מרגיש ירגיש שעיקר הדרוש לפנינו. ונשתנה קצת בפי׳ ר׳ אבהו ורב. ועכ״פ לא הועתק לפנינו מהגמרא:

סוטה (ל״ה ע״א וב׳). ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון. משום דראו ויך. ר׳ אבהו ור׳ אלעזר. ח״א קוצרין ומשתחוין היו (רש״י לא בטלו ממלאכתן לכבדו ואי ראו לשון בויון כמו אל תראוני שאני שחרחורת). וח״א מילי נמי אמור. מאן אמריך דאימריית (רש״י מי הכעיסך בשבעסת וכו׳). ומאן אתא עלך דאפיסת. ויך בעם שבעים איש וחמשים אלף איש. ר׳ אבהו ור׳ אלעזר חד אמר ע׳ איש היו וכל א׳ וא׳ שקול כנ׳ אלף. וח״א נ׳ אלף היו וכל א׳ וא׳ שקול בע׳ סנהדרין. ולפנינו פי״א (צד נ״ח). היה להן לאנשי בית שמש בין שראו את הארון לישול את בגדיהם ולהניח על פניהם (שלא לראות בבלע את הקודש) ולבא וליפול לפני הארון כשעה אחת כשתים כשלש עד שיתכסה הארון. ויתגדל ויתקדש שמו של הקב״ה מסוף העולם ועד סופו. הן לא עשו כן אלא כשראו את הארון שוחקין וזוקפין ועומדין ומרקדין ומדברים דברים יתירים שנאמר ובית שמש קוצרים וגו׳ וזן אינן יודעין וכו׳. לפיכך נפל מישראל נ׳ אלף וסנהדרי גדולה עמהן שנ׳ ויך באנשי בית שמש וגו׳. ומי הרג את כל אילו. אמרו לא הרגו אותן אלא אנשי בית שמש שלא היתה בהן דרך ארץ. פירוש הדריש מדכתיב ויך באנשי בית שמש וגו׳ ואח״כ כתיב ויך בעם שבעים איש וגו׳. בלו׳ בגלל אנשי בית שמש הכה בעם. ועכ״פ אלו הדורשים רחוקים זה מזה ברחוק מזרח ממערב:

בעבודה זרה (נ׳ ע״ב) דרשו המזמור למה רגשו גוים על ימות המשיח ומלחמת גוג ומגוג והקב״ה יושב ומשחק עליהן שנ׳ יושב בשמים ישחק. ואמרו בשם ר׳ יצחק אין לו להקב״ה שחוק אלא אותו היום בלבד. ופריך אי׳ והא אמר רב יהודה אמר רב שתים עשרה שעות הוי היום. שלש הראשונות הקב״ה יושב ועוסק בתורה. שניות יושב וזן את כל העולם. ביון שרואה שנתחייב העולם כליה עומד מכסא דין ויושב על כסא רחמים. שלישית יושב וזן את כל העולם כולו מקרני ראמים עד ביצי כנים. רביעית יושב ומשחק עם לויתן שנ׳ לויתן זה יצרת לשחק בו. א״ר נחמן בר יצחק עם בריותיו משחק ועל בריותיו אינו משחק אלא אותו היום בלבד. ולפנינו בפי״נ (צד ס״א וב׳). ומיום שנברא העולם עד אותה שעה ישבתי על כסא כבוד שלי. שליש היום אני קורא ושונה. ושליש היום אני דן את הדין. ושליש היום אני עושה צדקה זן אני ומכלכל ומפרנס את כל העולם כולו ואת כל מעשה ידיי שבראתי בעולמי. ואין לפני שחוק אלא שעה אחת בלבד. אימתי יש לפני שחוק בשעה שאו״ה מתנאים ואומרים בכמה גבורים הוא בא עלינו. יבא עלינו באלף אלפים גבורים וכו׳. ועל אותה שעה אני משחק שנ׳ למה רגשו גוים וגו׳ יושב בשמים ישחק. אף במקום אחר יש לפני שחוק ואין שחוק וכו׳. בשעה שפושעי ישראל מבלעין את הכשרים שבהן שנ׳ זומם רשע לצדיק וגו׳. מה כתיב אחריו ה׳ ישחק לו. וענין זה דשליש היום נכפל כמה פעמים כמו שרמזתי במ״ע אות ו׳. ולבי אומר לי שהוא הגדה פיטנית עתיקה. והביאה רב מא״י לבבל בשיעי סנגון עד שנוטות האגדות זו מזו הרבה. ועכ״פ האגדה שלפנינו היא קדומה. ומבאר שם לפנינו הטעם למה בשעה שפושעי ישראל מבלעין את הכשרים שחוק ואין שחוק. לפי שהקב״ה רחמיו מרובין על ישראל לעולם בין על רשעים שבהן בין על כשרים שבהן. והוסיף שם על זה. אף במקום אחר נתחרט הקב״ה ביצר הרע. אמר מה שבר עשיתי ונתחרטתי ממנו שבראתי אותו בעולמי וכו׳. וענין זה שמתחרט

׳ ולדעת סדר אליהו המקרא וחמשה סרני פלשתים ראו וגו׳ הוא מאוחר. ולא ידעו שהלוים הורידו את הארון. ומה שכתוב ואנשי בית שמש העלו עלות וגו׳ היינו אחר שהורידוהו הלוים הקריבו בני העיר לא כיפרו בזה מעשה אותן הקוצדים בעמק:

ומסיים. אחרי דברים כולם נאמר תועבה בעבודה זרה ונאמר תועבה בנפות הרוח וכו׳. והיא בסוטה (ד׳ ע״ב) א״ר יוחנן משום רשב״י כל אדם שיש בו נפות הרוח באילו עובר ע״ז וכו׳. ומיתי ג״כ הנך קרא. ובסוף מסיים אף הקב״ה שהכל שלו והכל מעשה ידיו אין יכול לסבול את נפי הרוח שנ׳ גבה עינים וגו׳ לא אוכל. ובסוטה שם (ה׳ ע״א) א״ר חסדא ואיתימא מר עוקבא כל אדם שיש בו נפות הרוח אמר הקב״ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם וכו׳. ומיתי הא קרא וחריש אל תקרי אותו אלא אתו לא אוכל. והנה נזכרו שם מדברי האמוראים עוד י״א דברים בענין נפי הרוח. אמנם לפנינו לא נזכר מהם דבר. אולם בענין הדורות איתא בתוספתא דסוטה פ״ג אנשי מבול לא נתנאו אלא וכו׳ אנשי מגדל לא נתנאו אלא וכו׳ אנשי סדום לא נתנאו אלא וכו׳ מצרים לא נתנאו וכו׳ סיסרא לא נתנאה וכו׳. ובסוף נזכרו סנחריב ונבוכדנצר. ותנו רבנן מקצת אלו ברייתות בסנהדרין (ק״ח ע״א) תור דור המבול וכו׳. תור אנשי סדום (שם ק״ט ע״א). ובכל אלה לא נזכר שאול מלך ישראל בין נפי הרוח כמו שנזכר לפנינו. ואדרבה בפסיקתא דרחודש (צד ס״ח) אמרו שאחת מן הזכיות שהיו בידו היא שהיה עניו. ובמ״ע שם אות ב״א רמזתי על מדרש שמואל ובמדבר רבה ותוספתא דברכות שאמרו עליו שהיה עניו ושפל רוח. מכל אלה יש לדון שדרך סדר אליהו הוא דרך לעצמו. ולא העתיק ולא קבץ דברים מדברי אחרים:

פסחים (ק״ח ע״א). אר״ב בשעה שאמר הקב״ה לאדם וקוץ וברדר וגו׳ זלנו עיניו דמעות. אמר לפניו רבש״ע אני וחמורי נאכל באבוס אחד. ביון שאמר לו בזעת אפיך תאכל לחם נתקררה דעתו. ולפנינו פל״א (צד קמ״א) וקוץ וברדר וגו׳. ביון שאמר לו הקב״ה לאד״ה כך, נודעוני איבריו. א״ל הואיל והודעוני איבריך תאכל לחם שנ׳ בזעת אפיך תאכל לחם. וסנגון אלו המאמרים רחוקים זה מזה בסנגון שני גביאים שמתנבאים ואינם מתנבאים בסנגון אחד. ובאדר״נ פ״א נמצאת הרכבת שניהם. ביון ששמע אדה״ר שאמר לו הקב״ה ואכלת את עשב השדה מיד נודעוני איבריו. אמר לפניו רבש״ע אני ובהמתי נאכל באבוס אחד. א״ל הקב״ה הואיל ונודעוני איבריך בזעת אפיך תאכל לחם. והנה עיקר הדרוש מיוסר על סתירת הכתובים שבתחלה אמר ואכלת את עשב השדה ואח״כ אמר בזעת אפיך תאכל לחם. והשוה לפניו הכתובים. שבמאמר הראשון נודעוני אד״ה ורחם השי״ת עליו ואמר לו בזעת אפיך תאכל לחם. ובאדר״נ הוסיפו שההודעוניות היתה שישוה לבהמה. ובדרך זו תפס בתרגום יונתן ע״ש. וריב״ל סמך את דרשתו על רישא דקרא וקוץ וברדר. ושינה סנגון האדר״נ. שאמר אני וחמורי נאכל באבוס אחד. גם שינה מהודעוניות לזילוג דמעות. ובבר׳ פ״ב סמך הדרוש על לשון בזעת אפיך ואמרו שם. ביון ששמע אד״ה כן הויעו פניו אמר מה אני נקשר לאבוס בבהמה. א״ל הקב״ה הואיל והויעו פניך תאכל לחם. ועב״פ הסנגון הפשוט שלפנינו הוא היותר קדום:

רב ור׳ אבהו.

במ״ק (ט״ז ע״ב). אמר אלהי ישראל וגו׳ מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים. מאי קאמר. אמר ר׳ אבהו ה״ק אמר אלהי ישראל וגו׳. אני מושל באדם. מי מושל בי צדיק. שאני נזיר גזירה ומבטלה (רש״י צדיק מושל בי ומבטלה). אלה שמות הגבורים וגו׳ יושב בשבת וגו׳. מאי קאמר. א״ר אבהו ה״ק ואלה שמות גבורותיו של דוד. יושב בשבת. בשעה שהיה יושב בישיבה לא היה יושב ע״ג ברים וכסתות אלא ע״ג קרקע. דכל כמה דהוה רביה עירא היאידי קיים הוה מתני להו לרבנן ע״ג ברים וכסתות. כי נח נפשיה הוה מתני דוד לרבנן, והוה יתיב ע״ג קרקע. אמרו ליה ליתוב מר אכרים וכסתות לא קביל עליה׳ תחכמוני. אמר רב א״ל הקב״ה תדא במוני שאני נזיר גזירה ואתה מבטלה. ראש השלישים. תדא ראש לשלשת אבות. הוא עדיני העצני. בשהיה יושב ועוסק בתורה היה מערן עצמו בתולעת ובשעה שיוצא למלחמה היה מקשה עצמו בעץ. על שמונה מאות חלל בפעם אחת. שהיה זורק חץ ומפיל שמונה מאות חלל בפעם אחת. והיה מתאנח על מאתים. דכתיב איכה ירדף אחד אלף. יצתה בת קול ואמרה. רק כדבר אוריה החתי. והנה לפנינו פ״ב (צד ח׳) מפרש שבי״ת בארם נמשכת ג״כ על יראת אלהים. ופירשו מי מושל בצדיקים (כלו׳ מי בהם שנקרא מושל) הוי אומר צדיק מושל ביראת אלהים. זה הכובש את יצרו. ווה הפירוש שהלב מסכים לו נוטה לנמרי ממה שפירשו ר׳ אבהו בגמרא.

׳ כל זה מן דכל כמה דהוה רביה וכו׳ עד לא קביל עליה. הוא תוספת הגמרא לפרש דברי ר׳ אבהו, ולכך נשתנה סגנון חלשון מן עברית לארמית:

ר' יהושע בן לוי.

ברכות (י"ט ע"א). אריב"ל כל המספר אחר מטתן של ת"ח נופל בניהם שני והמטים עקלקלותם וגו'. והדר מייתי הא דתנא דבי ר' ישמעאל אם ראיתה ת"ח שעבר עבירה וכו', ולפנינו פ"ג (צד ט"ז). מיכן אמרו אם ראיתה ת"ח שעשה עבירה וכו'. ומסיים הא למדתה שכל המספר אחר מיעוטי ת"ח מספר אחר שבינה. ופי' מיעוטי מה שמיעטו בזכותן בענין דוד שם (ע"י"ש במ"ע אות כ"ח). ורי"בל נשתמש במלת מטתן לכוונה זו. כלו' מה שנטו מדרך הטובה. בדי לסמכו אמקרא והמטים עקלקלותם (ע"י"ש בגליון בשם פי' הערוך):

שבת (קי"ט ע"ב). אריב"ל כל העונה אמן יהא שמיה רבא מברך. בכל בחו קורעין לו גזר דינו. שנאמר בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'. מ"ט בפרוע פרעות משום דברכו ה' (רש"י בפרוע פרעות ביטול פורענות כגון פרוע דמתרגמין בטל). ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן אפי' יש בו שמץ של ע"ז מוחלין לו. בתיב הכא בפרוע פרעות ובתיב התם כי פרוע הוא. ויסודו של דבר הוא לפנינו פ"י (צד נ"ב). אמנם לפי שהמאמר שלפנינו הוא נחלה נ"ב בברייתות במס' ברכות (ח' ע"א) אעתיקם תחלה. אהא דמייתי התם קרא לענין עת רצון בשעה שהצבור מתפללין הן אל כביר ולא ימאס ובתיב פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי. תניא נמי הכי ר' נתן אומר מנין שאין הקב"ה מואס בתפלתן של רבים שנ' הן אל כביר וגו' ובתיב פדה בשלום וגו' אמר הקב"ה כל העוסק בתורה ובג"ח ומתפלל עם הצבור מעלה אני עליו כאילו פדאני לי ולבני מבין אה"ה. ובני' הרב אלפס כולא סתמא. תנ"ה מנין שאין הקב"ה מואס ובו' בתורה ובג"ח ומצוי בבית הכנסת מעלה אני עליו באילו פדאם לבני מבין האומות עד סוף כל הדורות. וני' הרא"ש ברישא בני' הר"יף סתמא. תנ"ה מנין וכו'. והדר נרים מאי פדה בשלום נפשי אמר רשב"י אמר הקב"ה וכו' ומתפלל עם הצבור שחרית וערבית מעלה אני וכו' בני' הגמרא. ועיקרן של כל אלו הדברים לפנינו שם. במי הקב"ה נפרע להן לישראל מאו"ה (ולא בפירש"י) בבני אדם שהן משבימין ומעריבין לבי"הכ ולבי"המד ועונין אמן ומברכין את הקב"ה באמן שנ' בפרוע פרעות בישראל וגו' במתנדבים בעם ומברכים את הקב"ה בכל יום תמיד עליהן הוא אומר פדה בשלום נפשי וגו'. [מ] שהוא משכים ומעריב לבי"הכ להשלים עשרה להיות עדה עליו הוא אומר פדה בשלום נפשי. מי שיש לו ת"ח בשבונתו וכו' והיה זו ומבלבלו ומפרנסו וכו' עליו הוא אומר פדה בשלום נפשי וכו'. ושם פ"ט (צד נ') במה הקב"ה מושיע את ישראל מבין האומות בבני אדם שהן משכימין ומעריבין לבי"הכ אי לבי"המד ועסוקין בדברי תורה בכל יום תמיד בהן או בשמשיהן. ועיי' במ"ע אות י"ג:

סוטה (ה' ע"ב). והוא נ"כ בסנהדרין (מ"ג ע"ב). אריב"ל בא וראה כמה נדולים נמובי הרוח לפני הקב"ה. שבשעה שבי"המק קיים (בסנהדרין. וארי"בל בזמן שבי"המק קיים. והשאר ליתא) אדם מקריב עולה שבר עולה בידו. מנחה שבר מנחה בידו. אבל מי שדעתו שפלה מעלה עליו הכתוב באילו הקריב כל הקרבנות כולם שנאמר זבחי אלהים רוח נשברה. ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת שנ' לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה. ועינינו של המאמר הוא לפנינו פ"ח (צד ק"ד). ומודיעין אותו שטובה רוח נמוכה ונפש שפלה יתיר מכל זבחים שבתורה שנ' זבחי אלהים וגו'. מיכן אמרו אדם מקריב עולה שבר עולה בידו. מנחה וכו'. חטאת וכו'. אשם וכו'. שלמים וכו'. אבל מי שדעתו שפלה מעלה עליו הכתוב באילו הקריב כל זבחים שבתורה שנאמר זבחי אלהים וגו'. זבח אלהים וגו' לא נאמר אלא זבחי אלהים וגו'. ולשון מבאן אמרו מוכיח שהוא מאמר קדום. גם לא נאמר באן. שבשעה שבי"המק קיים אלא שבזמן הבית אמרו בן. וריב"ל נשתמש בו בלשון בוא וראה וכו'. והוסיף עליו ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת. ועב"פ לא הועתק לפנינו מהגמרא:

ובענין נסות הרוח הרבה בסדר אליהו לדבר. שם באותו ענין. אמרו חכמים את דבא ושפל רוח אתי דבא. (בן הנדתי והוספתי מסברא). איברא דבגמרא סוטה (ה' ע"א) פליג אמוראי ר' הונא ור' חסדא. ח"א אתי דבא וח"א אני את דבא. הנה דעתי שהוא מאמר קדום אף שנמצאתי בפי האמוראים: בפט"ו (צד ע"ד). מיכן אמרו בשמונה דברים העולם חרב וכו'. וחד מיניהו נסות הרוח. ופירש שם דור המבול דור הפלגה ואנשי סדום. פרעה סנחריב ונבוכדנצר. שנעקרו מן העולם מתוך שמונה דברים. ובפ"א (צד ק"ו) בארזים עלי מים אילו נסי הרוח שבישראל. כלו' שדברי תורה מנינן עליהן. ופל"א (צד קנ"ז) אחיתופל וכו' בשביל נסות הרוח נעקר מן העולם. ושם (צד קנ"ח) כל מי שיש בו נסות הרוח נעקר מן העולם. ופורט אנשי מבול אנשי מגדל ואנשי סדום. סנחריב ונבוכדנצר. פרעה אנשי מדבר ושאול מלך ישראל.

דרשתו שם על מלת בלילה. ודרש בכה תבכה על מקרש ראשון ושני. ועוד שם דרשות שונות ורמוזי עליהן במ״ע אות ל״ו. ולפנינו פ״ל (צד קנ״ד) דרשו בענין אחר ולא הועתק משם כלום:

בירושלמי פפ״נ דעירובין בענין ב׳ ימים טובים של ראש השנה שהן מתקנת נביאים הראשונים. ר׳ בא ר׳ חייה בשם ר׳ יוחנן בני אמי נתרו בי וגו׳. מי גרם לי להיות משמרת שני ימים (בסוריא) [בחוצה לארץ] על שלא שמרתי יום אחד בארץ. סבורה הייתי שאני מקבלת שכר על שנים ואיני מקבלת שכר אלא על א׳. מי גרם לי להפריש ב׳ חלות בסוריא ובו׳ ר׳ יוחנן קרי עליהן. גם אני נתתי להם חוקים לא טובים וגו׳. ובשה״ש רבה פ״א אמר ר׳ חייא בשם ר״א דחלה ור׳ בא בשם ר״י אמר הא דיו״ט. ובאדר״נ פ״כ בסנגון אחר לענין תרומות ומעשרות שעמדו נביאים שביניהם ואמרו להם הפרישו. ואולי הוא שם לר״ח סנן הכהנים. ובפסיקתא רבתי פ״ו על נהרות בבל (פב״ח) כל הדרוש אמקרא אהלי שודד וגו׳ מוכיח הסנגון שהוא עפ״י סדר אלידו רבא. וכל הדרוש שם סתם. והנה לפנינו בפ״ל (צד קמ״ט) בדרוש אהלי שודד וגו׳ ד״א בני יצאוני ואינם. אינם אין המועדות כתיקונם. אמרה כנ״י לפני הקב״ה. רבון העולמים בשהייתי על אדמתי הייתי עושה יום אחד והוא בתיקונו. עכשו הרי אני עושה יום אחד ושנים (ושלשה) ואין אחד בתיקונו וכו׳ בני אומה שלי נתרו בי וכו׳ בנון חנניה בן עזור ואחאב בן קולי״ה וצדקי״ה בן מעשי״ה שנתנבאו עלי שקר וכו׳. והנה בדרושו של ר״ח סנן הכהנים בני אמי הם הנביאים. ובדרוש שלפנינו על המועדות שאינם בתיקונם בני אמי הם נביאי השקר. ותפס ר״י בסנגון של ר״ח סנן הכהנים ודרשו על שני ימים טובים ושתי חלות. ועב״פ לא הועתק לפנינו משם. ואדרבה נראה שהדרוש שלפנינו הוא הקדום. ור״י הרחיבו עפ״י סנגונו של ר״ח סנן הכהנים:

בסנהדרין (ק״ח ע״ב). ומגלן דנאסרו (בתשמיש המטה בתיבה) דכתיב ובאת אל התיבה אתה ובניך ואשתך וגו׳. וכתיב צא מן התבה אתה ואשתך ובניך וגו׳. וא״ר יוחנן מיכן אמרו שנאסרו בתשמיש המטה. מי הם שאמרו והיכן אמרו. אמנם היא לפנינו פל״א (צד קס״ב). ביון שבא נח לעולם אמר לו הקב״ה בא אתה וגו׳ אתה ובניך לבדכם. אשתך ונשי בניך לבדם. כיון שיצא א״ל הקב״ה צא מן התבה התירן לו וכו׳. ועי״י במ״ע שם אות מ״נ. ומייתי לה בירושלמי מן מה דתנינן נ׳ שמשו בתיבה וכו׳. ואפשר דר״י נמי מהאי ברייתא אמרה ואידו טעמא מקרא קאמר. אמנם מסתבר יותר שמקור הדבר הוא לפנינו:

יומא (ל״ח ע״ב). א״ר חייא בר אבא א״ר יוחנן ראה הקב״ה שצדיקים מועטין עמד ושתלן בכל דור ודור שנ׳ כי לה׳ מצוקי ארץ וגו׳. ויסוד זה הדרוש הוא במאמר שלפנינו באליהו ווטא פ״ה (צד קפ״א). כי לה׳ מצוקי ארץ ואין מצוקין אלא תלמידי חכמים שנ׳ ויתקבצו אליו כל איש מצוק וגו׳. ולדעת זה הסדר אלו ד׳ מאות איש היו תלמידי דוד וקרא אותם תלמידי חכמים. וכ״ה בפי״ח (צד ק״ט) שביקש נבל מיתתן של תלמידי חכמים:

פסחים (פ״ז ע״א וע״ב). תחלת דבר ה׳ בהושע ובו׳ א״ר יוחנן תחלה לד׳ נביאים ובו׳. ועוד שם בשמו בביאור השם נומר. שביארוהו רב ורב יהודה. ועוד לו בביאור השם דבלים שנתבאר שם כמו שהוא לפנינו דבה רעה בת דבה רעה. וביארוהו בדרך אחר שמואל ור״י (והנוסחא ושמואל הוא ט״ם וצ״ל שמואל אמר. שהביאור בת דבלים הוא מעיקר המאמר ולא מרב. שהוא לא ביאר רק השם נומר). והנה כל המימרא או הברייתא הסתמית שם. היא לפנינו באליהו ווטא פ״ט כמו שהזכרתי לעיל. ומה שנאמר בשם ר׳ יוחנן נתוסף לפנינו. שכל המאמר (צד קפ״ז) שנאמר תחלת וכו׳ ער באותה שעה וכו׳. אינה אלא הוספה מגליון. וכבר נאמר והושע בן בארי זקן שבכולם. ועב״פ הדברים שלפנינו לא הועתקו מהגמרא וכמו שהזכרתי כבר לעיל צד נ״ז:

בבראשית רבה פפ״ה. ר״י ב״ר סימון ור׳ חנין בשם ר׳ יוחנן כל מי שהוא מתחיל במצוה ואינו גומרה קובר את אשתו ואת בניו ממי אתה למד מיהודה וכו׳. ר׳ הונא בשם ר״א בני של ריה״נ כל מי שמתחיל במצוה ואינו גומרה ואחר בא וגומרה היא נקראת על שמו וכו׳. והא דר׳ יוחנן בדברים רבה פ״ח א״ר חייא בר אבא כל מי שמתחיל וכו׳. ובלי ספק שצ״ל ארחב״א אמר ר׳ יוחנן. והא דר״א בר״ה אמרה התם ר׳ לוי בשם ר׳ חמא בר חנינא. וכ״ה בסוטה (י״ג ע״ב) בשם ר׳ חמא בר׳ חנינא. והא דר׳ יוחנן אמרה התם ר׳ שמואל בר נחמני. ואולי צ״ל ארשב״נ א״ר יוחנן. ועיקרו הוא לפנינו באליהו ווטא פ״ט (צד קפ״ח) מיכן אמרו (בענין הושע בן אלה) כל העושה מצוה ואינו גומרה הרי זה מתחייב בנפשו ובכל אשר לו. ואח״כ נתוסף מגליון וקובר אשתו ושני בניו. ובלי ספק שהוא המאמר הקדום ועי״ש במ״ע אות י״נ:

מיכה מתערבין זה בזה בקשו מה"ש לרוחפו אמר להן הקב"ה הניחו לו שפתו מצויה לעוברי דרכים. ובראייתא שלפנינו אמרה שהורגת את נדולי ישראל ומשרת שבינה על נביאי השקר. ובא ר' יוחנן וכלל כל אלו הנ' בראיתות כתרא. ומסדרי הש"ם ידעו מב' בראיתות וממה שאמר ר' יוחנן בענין יתרו. ומבראיתא שלפנינו לא ידעו ופירשו דברי ר' יוחנן עפ"י מה שאמר ר"י אמר רב בבבל. והא דמשרה שבינתו וכו' הוה פשוט להו מקרא. אולם מסתברא דדברי ר' יוחנן מיוסדים בבראיתא דר' נתן. ובבראיתא דר"י בן קסמא שהזכירה ר' יוחנן. ובבראיתא שלפנינו:

פסחים (פ"ז ע"ב). א"ר יוחנן מפני מה זכה ירבעם בן יואש מלך ישראל להמנות עם מלכי יהודה מפני שלא קבל להי"ר על עמו. ומנלן דלא קבל להי"ר. דכתיב וישלח אמציה בחן בית אל וגו'. אמר חם ושלום אמר אותו צדיק כך. ואם אמר מה אעשה לו. שכינה אמרה לו. ולפנינו פ"ז (צר פ"ח) ובזוטא פ"ז (צר קפ"ח) שלא קבל להי"ר. לענין שזכה להשיב את נבול ישראל. א"ל ח"ו לא נתנבא אותו הנביא באותה נבואה ואם נתנבא לא מנבואתו היא אלא מן השמים היא. ואמרו שם בזוטא. אמרו עליו על ירבעם בן יואש אדם נוהג כבוד בנביאים היה וכו'. ואין השתוות הדרושים כאן אלא בענין להי"ר וכבוד הנביאים. ויראה שזה ענין קדום ונשתמש בו ר' יוחנן לדרוש טעם למה נמנה ירבעם בין מלכי יהודה. וא"כ עקרו לפנינו:

סנהדרין (צ"ו ע"א). הני ד' פסיעות מאי היא דכתיב בעת ההיא שלח מרודך וגו' דאמר ר' יוחנן אותו היום שמת בו אחז שתי שעות היה (רש"י בדי שלא יהא פנאי לספדו ולקברו). ובי חלה חזקיהו ואיתפח אהדרינהו קוב"ה להנך עשר שעי ניהליה (רש"י דאותו היום שנתרפא חזקיה היה של כ"ב שעות). דכתיב הנני משיב את צל המעלות וגו' ותשב השמש עשר מעלות וגו'. א"ל מאי האי. א"ל חזקיהו חלש ואיתפח. אמר איבא נברא בי האי ולא בעינא לשדורי ליה שלמא. כתבו ליה שלמא למלכא חזקיה שלם לקרתא דירושלם שלם לאלהא רבא. נבוכדנאצר ספריה דבלאדן הוה. ההיא שעתא לא הוה התם. כי אתא אמר להו היכי כתביתו. אמרו ליה הכי כתבינן. אמר להו קריתו ליה אלהא רבא וכתביתו ליה לבסוף. אמר אלא הכי כתובו שלם לאלהא רבא שלם לקרתא דירושלם שלם למלכא חזקיה. אמרי ליה קריינא דאינרתא איהו להוי פרוונקא. רהט בתריה. כדרהיט ארבע פסיעות אתא נבריאל ואוקמיה. א"ר יוחנן אילמלא לא בא נבריאל והעמידו לא היה תקנה לשונאיהם של ישראל. ומייתי לה בנמרא אהא דלעיל שפירשו בי את רגלים רצתה וגו' לירמיהו השיבו כך (שהבאתי לעיל בין המאמרים שנאמרו בנמרא סתם והם לפנינו בסדר אליהו). ובאותו המאמר אמרו. ומה בשבר ד' פסיעות ששלמתי לאותו רשע שרץ אחר כבודי וכו'. וע"ז שאלו הני ד' פסיעות מאי הוא. ומאורע זה שעמד מרודך מכסאו ורץ להחזיר האנרת ד' פסיעות (או נ' פסיעות כמו שהיא בתנדות) נזכר בפסיקתא דר' כהנא לפ' שקלים. ר' זעירא שלח לר' אלעזר א"ל שמעת ההיא מרנלייתא דהוה דריש ר' הונא על הדין פסוקא צדקה תרומם גוי וגו'. ומסופר שם זה המאורע באופן אחר. והוא לפנינו בתנחומא פ' כי תשא ר' הונא אמר צדקה וחסד שעכ"ום עושין מסובן היא להם לישראל וכו'. ובמדרש אסתר פ"נ רב פתח הוי משקה רעהו וגו' מסופר נ"כ בסנגון של ר' הונא. והוא נ"כ בשה"ש רבה פ"נ בפ' כמעט שעברתי והוא לר' חוניא (יראה דהיינו ר' הונא רב' שמות אלו מתחלפין בהרבה מקומות). ושם אמרו אתה עמדת מכסאך ופסעת נ' פסיעות בשביל כבוד שמי חייך שאני מעמיד ממך נ' מלכים וכו' מלכים וכו' נבוכדנצר ואויל מרודך ובלשצר. ואם שנעלמו לנו דרכי פיוטין של בעלי האנדה ואין לנו פתח ברור לעמוד על תוך כוונת דבריהם. ולא יסופק לשום בר דעת שאין הדברים כפשוטן וכמשמעות המלות. בזה הם מסכימים שהיה זכות למרודך במה שעשה לכבוד שמו של המקום ב"ה. ועיקרו של דבר בלא ציורים השונים בדברי פיוטים הם לפנינו פ"כ (צר קט"ו) ולא נלנל הקב"ה והביא נבוכדנצר בעולם אלא בשברו של מרודך שנהג כבוד לאבינו שבשמים. ונכפל בפכ"ר (צר קכ"ה) ושטחיות הדברים מראים שהוא המקור לכל אלו האנדות. שאינם אלא פירושים שונים לדברי סדר אליהו:

תענית (כ"ט ע"א). ותשא כל העדה וגו' ויבכו העם בלילה ההוא אמר רבה א"ר יוחנן אותו לילה ליל תשעה באב היה. א"ל הקב"ה אתם בכיתם בכיה של חנם ואני קובע לכם בכיה לדורות. והוא נ"כ בסנהדרין (ק"ד ל"ב) ובסוטה (ל"ה ע"א). ואיבא נוסחאות אותו היום ערב ת"ב היה וכו' הן בכו וכו' ואני אקבע להם בכיה לדורות. ולפנינו פכ"ט (צר קמ"ה) ברוך המקום ב"ה שאין לפניו משוא פנים בשביל אותה בכייה של חנם שבכו ישראל נקבע להן בכייה לדורות. והנה ר"י הרחיב הדבר שאותו הלילה ליל ת"ב היה. ונראה שזה המאמר הסתמי הוא המאמר הקדום ור"י הרחיבו. ובסנהדרין שם דרשו המקרא בבה תבבה בלילה והסמיך ר"י

נאמר שבבית המדרש שנקרא על שם אליהו הנביא אמרו כן. גם ראיתי אחרי רואי שכל דברי הבאר שבע הם מלה במלה לר׳ עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים בחלק ימי עולם פמ״ר שנדפס ראשונה במנטובה של״ד. ובלי ספק שאמר הנאון הזה דבר בשם אמרו אלא שברפוס השמיטו המקור מפני חמת המקנאים. ובהיום לא יסתפק כל יודע ספר שתנא דבי אליהו בגמרא הוא אליהו הנביא. אמנם במה שיש לדון הוא. אם תנא דבי אליהו היינו סדר אליהו רבה וזוטא שלימדו לרב ענן. או האי לתוד והאי לחוד. ואם הסדר אליהו הנוכר היינו האי שלפנינו או לא. שבענין זה דנו חכמי זמננו כאשר אוכירם להלן. אמנם קודם שאבא לסתור דברי חכמי זמננו. אערוך מה שנמצא בסדר שלפנינו והוא בפי האמוראים:

מאמר ו׳ דברי סדר אליהו במימרא דאמוראי.

ר׳ יוחנן.

סנהדרין (צ״ו ע״א). ויחלק עליהם לילה וגו׳. אמר ר׳ יוחנן אותו מלאך שנזדמן לו לאברהם לילה שמו שנ׳ והלילה אמר הרה נבר. לפנינו פ״ה (צר כ״ח). אמרו אותו מלאך שיצא לסעד את אברהם לילה שמו:

שם. וירדף עד דן. א״ר יוחנן כיון שבא אותו צדיק עד דן תשש כחו ראה בני בניו שעתידין לעבוד ע״ז בדן שנ׳ וישם את האחד בבית אל ואת האחד נתן בדן וכו׳. ובמכילתא דמס׳ עמלק פ״ב. כיוצ״ב וירדף עד דן. עדיין לא באו השבטים וכו׳ אלא שאמר לו לאברהם אבינו במקום הזה עתידין בניך לעבוד ע״ז ותשש כחו מעליו. ובספרי סוף ברכה. ד״א עד דן מלמד שהראהו ורעו של דן שהוא עובר ע״ז כענין שנ׳ ויקימו להם בני דן את הפסל. ועיז רמזתי במ״ע במכילתא שם אות כ״ד. ולפנינו פ״ה (צר כ״ח). באותה שעה הראה הקב״ה לאברהם אבינו שני בניו עובדין ע״ז בדן ותש כחו מעליו שנ׳ ויקימו להם וגו׳. ואם נגיה בני בניו יהא כמו שהוא בספרי. ויותר נראה שלא להגיה אלא שני בניו היינו דן ואפרים. ולא מיתי המקרא אלא על הראשון. שזה גרם שהעמידו אח״כ ג״כ את האחד בדן. ועכ״פ לא הועתקו הדברים מהגמרא. ויעיד עליו רעו שאף אמרו אותו מלאך וכו׳. היא מסורת קדומה והתלמידים שמעוה מר׳ יוחנן והביאוה לבבל בשמו וכמו שאמרו הא דתשש כחו בשמו והיא לפנינו במכילתא:

שם (ק״ב ע״ב). א״ר יוחנן מ״מ זכה עמרי למלכות מפני שהוסיף כרך אחד בא״י שנ׳ ויקן את ההר וגו׳. ולפנינו פ״ט (צר מ״ט) מסופר מה שנדבר בזה בין אליהו וחכמים בבי״המ הגדול בירושלים. ושאליהו השיבם כן. ולא יעלה על דעת שום קורא שיש כאן העתק מהגמרא. אולם אם ר׳ יוחנן מדעתו אמר כן או בשם בריותא. והתלמידים אמרוהו בשמו. זה לא יתברר:

שם (ק״ג ע״ב). א״ר יוחנן משום ר׳ יוסי בן קסמא גדולה לנימה שהרחיקה שתי משפחות מישראל שנ׳ על דבר אשר לא קדמו וגו׳. ור׳ יוחנן דידיה אמר. מרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים. ומעלמת עין מן הרשעים ומשרה שכינה על נביאי הבעל. ושננתו עולה זרון. מרחקת וכו׳ מעמין ומואב. ומקרבת את הרחוקים מיתרו. דא״ר יוחנן בשכר קראן לו ויאכל לחם וכו בני בניו וישבו בלשכת הגזית וכו׳. ומעלמת עינים מן הרשעים ממיכה (והיא ברייתא לר׳ נתן קודם לזה). ומשרה שכינה על נביאי הבעל מחבירו של עדו הנביא. דבתיב וידי הם יושבים אל השולחן וגו׳. ושננתה עילה זרון דאמר רב יהודה אמר רב אלמלי הלוותו יונתן לדוד שתי כברות לחם לא נהרגה נוב עיר הכהנים ולא נטרד דואג האדומי ולא נהרג שאול ושלשת בניו. ולפנינו פ״ב (צר ס׳). בוא וראה כמה עונשה של פת שהורגת את גדולי ישראל ומשרת שכינה על נביאי השקר. מנין שהורגת את גדולי ישראל. צא למד ממקום נוב ושאול ואחימלך בן אחיטוב שנענשו על דוד עונש גדול. ומנין שהיא משרת שכינה וכו׳. צא למד מאותו נביא שבא אל מלך ישראל א״ל הקב״ה אל תהנה ממנו ואם נתנית וכו׳. בא נביא אחר ואמר לו גם אני נביא וגו׳. אעפ״י שבחש לו שרתה עליו רו״ח שנ׳ ויהי המה יושבים וגו׳: וכמדומני שאין שום אדם שיש לו מוח בקדקדו שיאמר שבעל המאמר הזה ידע מהגמרא. אלא לא לקחו ולא העתיקו זה מזה. אלא שכבר בימי התנאים דברו בזה הענין. ר״י בן קסמא אמר גדולה לנימה וכו׳. ותניא ר׳ נתן אומר מגרב לשילה ג׳ מילין והיה עשן המערכה ועשן פסל

שהיה נקרא על שם אליהו הנביא. ועל המאמרים שנודעו שיצאו מהבית המדרש הזה היו אומרים עליהם משום רבי אליהו הנביא אמרו. וראיתי ברש"י בעירובין (י"ט ע"א) שכתב על הא דנרסינן התם. והאמר ר' מריון אמר ריב"ל. ואמרי לה תנא רבה בר מריון בדבי ר' יוחנן בן זכאי וכו'. שאי אפשר לפרשו על שני פנים הנזכרים. ופירש"י. בדבי ריב"ז. ברייתא שנסדרה בבית מדרשו כעין תוספתא שסידר ר' חייא ור' אושעיא. וא"כ יש לפרש משום דבי אליהו הנביא אמרו. משום אותה ברייתא שנסדרה בבית המדרש שנקרא על שם אליהו הנביא. אמנם מה שכוונו באמרם תנא דבי אליהו עדיין לא נתבאר. והנה בשבת (י"נ ע"א) הגוסחא לפנינו תני דבי אליהו ביו"ד. ונוסחא זו הוא מפורשת. דאשכחן טובא כהאי גוונא כמו תני רב יוסף וביוצא בהן. ויהיה פירושו שתנא תלמיד מבית מדרשו של אליהו. אמנם בכל שאר המקומות הגוסחא תנא דבי אליהו באל"ף. והדבר צריך ביאור.[1] והנה מצינו בחולין (ס"ה ע"א) דבי ר' ישמעאל תנא. ולפ"ז מלת תנא היא פעל ובקמ"ץ התי"ו. ויהיה ענינו שחכם אחד משל בית ר' ישמעאל תנא. ואח"כ נקרא בגמרא תנא דבי ר' ישמעאל. אמרו שם במאי קמפלגי תנא דבי רב ותנא דבי ר' ישמעאל (לשון רש"י. תנא דבי רב קרי לברייתא קמייתא ששנויה בתו"ב דמקרי ספרא דבי רב. לפי שהיה שנור בבית המדרש בפי כולם. אבל ברייתא דתנא דר"י לא היתה שנורה אלא בפי תלמידיו). תנא דבי ר' ישמעאל סבר. (שם ס"ו ע"א). והנה בפסחים (ה' ע"א) נמצא. דבי ר' ישמעאל תנא מצינו י"ד שנקרא ראשון שני בראשון בי"ד ונו'. ואח"כ הביאו ברייתא. אך ביום הראשון תשביתו מעיו"ט או אינו אלא בי"ט עצמו ת"ל לא תשחט ונו' דברי ר' ישמעאל. וכתבו בתוס' תימא לרי"י דתדר"י נפקא ליה מקרא אחרינא. ובכמה דוכתין פריך מר' ישמעאל אתנא דר"י. ונרמז בגליון מגילה נ"נ ע"א. וב"ח נ"ב ע"א. והנה במגילה שם הקשו קשיא דר"י אדר"י. ומשני תרי תנאי אליבא דר"י. וכעין זו היא בוכחים שם. נמצינו למידין כי באמרנו תנא דבי אליהו ענינו שאחד מתלמידי בית מדרשו של אליהו תנא לה. ואין מן הנמנע שאחר מתלמידי אליהו יחלוק עליו:

ואחר שהערכתי כל זאת. אעריך מה שכתבו גדולי האחרונים קודם זמננו בענין זה: **בעל באר שבע** לר' יששכר בער שנדפס ספרו בשנת תס"ט. כתב בתוספותיו לפ' חלק. תנא דבי אליהו צדיקים וכו'. אל תטעה לחשוב שזה אליהו הוא אליהו הנביא התשבי. אלא היא התנא הרשום בהקדמת זרעים להרמב"ם ז"ל אצל חוני המעגל סוף פ"ז. ובפרק מי שהיה תמצא תנא דבי אליהו ר' נתן אומר כל היישוב תחת כוכב א' וכו': ושארי ליה מאריה שיושב ודורש כמשה מפי הגבורה אל תטעה וכו'. והוא הוא הטועה. ההקדמה שהזכיר היא הקדמת הרמ"בם לפי' המשנה שלו על שתא סדרי. אלא שנכתבה בראש סדר זרעים. ובטעות הדפיסו המדפיסים. הקדמה להרמ"בם מסדר זרעים. וזה שהזכיר בפ"ז אצל חוני המעגל הוא אליהועיני בן הקף. והזכירו עם חנמאל המצרי. והם הם שנזכרו במשנה דשרה פ"נ מ"ה שכל אחד מהם עשה פרה אחת. (ועי"ש בתוי"ט). ואיך יזכיר תנא דבי אליהו זה את ר' נתן שהיה בימי ר' יהודה הנשיא. ובשבת סיפרו תני דבי אליהו מעשה בתלמיד אחד וכו' ומת בתוכי ימיו והיתה אשתו גוזלת תפליו וכו' פעם אחת וכו' ואותו הסיפור היא באדר"נ פ"ב בלשון נסתר פעם אחת נזדמן לה אליהו ז"ל וכו'. דבי שאליהו הנביא הוא שאמרו עליו תנא דבי אליהו. (ואינני מוכיר סדר אליהו שלפנינו שהוא מטפח על פניו. שהרי ע"כ לא ידע ממנו. אלא הזכרתי האדר"נ שנדפס עם התלמוד). ויותר תימא על בעל סדר הדורות שנשתבש על ידי דבריו בח"א ערך נ"א תק"ס. גם בסדר תנאים ואמוראים אות א' בערך תנא דבי אליהו דבריו משובשים אף שהרגיש בביטולן של דברי הבאר שבע. וכבר תפסו הגאון ר' חי"ד אזולאי בשם הגדולים אות סמ"ך ערך סדר וכו'. וסתר שם דברי הרב בעל באר שבע והביא דברי רבינו העריך שנעלמו לו. והאריך קצת בדבר ובמים ובמקום אחר כתבתי עוד בזה בס"ד. וכבר הזכיר ממנו בעל יד מלאכי אות תרמ"ו. אחר שהביא דברי הרב בעל באר שבע כתב עליו. אך הרב שער יוסף על הזריזות בהשמטות דף ק"כ צדד לומר שהוא אליהו הנביא. גם בספרו יעיר אזן אות ת' נלחם נגדו: ואחרי כתבי זאת נתעוררתי על דברי הרב דין יצחק אברבנאל בספרו נחלת אבות (אבות פ"ד) במאמרו בענין תחיית המתים ועי"הב שורש י"ד. אמר על הא דסנהדרין (צ"ב ע"א) תני דבי אליהו צדיקים שעתיד הקב"ה להחיותן אינן חוזרין לעפרן ז"ל. אתה תראה שהוא רעת יחיד שבמדרשו (ר"ל בבית מדרשו) של חכם אחד שהיה שמו אליהו היו אומרין כן וכו'. ואנו

---

[1] תפסתי לדוגמא תנא דר"י מכל הנהו דבי המובאים בסדר הדורות באות ד'. לפי שהוא המוזכר יותר בגמרא. ותימא ששכח בעל סר"הד להזכיר דבי רב ענן בעירובין שהזכרתיו לעיל:

המשנה הוי גולה וכו׳. ע״ב. (ונמצא ושנו חכמים במשנה. ואינה במשנה. ע״ב). שכך שנו חכמים בעולה וכו׳ והיא משנה. ע״ב. כאי ולמדי ממה שכתוב בתורה שכר מצוה מצוה וכו׳. ע״ו. שכך שנו חכמים בובים וכו׳. ע״ו. שנו חכמים אל תרצה וכו׳ והן משניות. פ״נ. ואף זו הלכה רווחת בישראל כל שעסקו וכו׳. והיא משנה. ק״א. מאותה שעה תקנו חכמים אותה הלכה מי שמת וכו׳. קכ״ב: ונמצא השם משנת חכמים למשנתינו. קע״ב. ונמצא שנו חכמים הוי עלוב וכו׳ ואינו במשנתנו. קע״ח. וכן שנו חכמים תתק״ער דורות וכו׳. קפ״ט. שנו חכמים במרכבה. קס״ב:

מיכן אמרו. צר ר׳ (ב׳ פעמים). י״א. י״ב. י״ד. ט״ו (ב׳ פעמים). ט״ז. י״ח. י״ט. כ״ב (ב״פ). כ״ג. כ״ד (ב״פ). ל׳ (ב״פ). ל״א. ל״ב. ל״ה. מ״ג. מ״ו. נ״א. נ״ה. נ״ט (ב״פ). ס״א (ב״פ). ס״ב. ס״ג. ס״ה. ס״ו (ב״פ). ע״ב (ב״פ). ע״ד. ע״ט (ב״פ). פ׳. פ״א (ב״פ). פ״ו. פ״ט (ב״פ). צ״ב. ק׳. ק״א. ק״ד. ק״ה. ק״ו. ק״ז. ק״ב. ק״נ (ב״פ). קט״ו. קט״ז. ק״ח. קכ״ח. קל״ג. קל״ו. קל״ז. ק״מ (ב״פ). קמ״ד (ב״פ). קמ״ה. קמ״ו. קנ״ה. קס״ו. קע״נ (ב״פ). קפ״ד. קפ״ח. קפ״ט. קצ״א. ונמצא מיכן כל בית וכו׳ קכ״ב. ואולי צ״ל מיכן אמרו כל בית. מיכן שמעתה קל״ג. ונמצא מיכן אמרו חכמים. י״א:

אמרו חכמים. ט׳. י׳. י״ב. ל״ו. מ״ה. נ״ט. ס״ה. ק״ו. קנ״א. ונמצא. למדו ממנו חכמים (ב״פ) ק״מ:

אמרו. י״ג. כ״ח. ל״ו. מ׳. מ״ח (ב״פ). מ״ט (ר״פ). נ׳ (ב״פ). נ״א (ב״פ). נ״ב. נ״ו. נ״ח. (ואולי צ״ל בב״פ אלו אמור). ס״ו (ב״פ). ע״ב. פ״ב. צ״ו. ק״ו (ב״פ). (ולא זו בלבד אמרו) קנ״ח. ק״פ. קפ״ד (ב״פ). קצ״ה. ונמצא. היו אומרים. ו׳. כל האומר. נ״ט. דרכן של בנ״א אומרים. ע״א. עליהן הוא אומר. קט״ז:

אמנם שמות התנאים שבדברי חו״ל שנזכרו הם. ארמון קכ״ב. ר׳ אליעזר הגדול מ״נ. קנ״א. ר׳ [א]לעזר המודעי מ״א. ר׳ אלעזר בן מתיא ק״ט. ר׳ אלעזר בן עזריה קס״ח. — רבן גמליאל ע״ב. קכ״ב. — רבי אליהו קס״ז (ב״פ). קס״ט. ר׳ דוסא בן הרכינס קס״ח. — (חבורתו של) הלל הזקן ל״ו. (בית) הלל קס״ט. — ר׳ יהודה ל״ה. ר׳ יהודה הנשיא נ״ד. קל״ב. — (חבורתו של) רבן יוחנן בן זכיי ל״ו. נ״נ. קל״ו. ר׳ יהושע בן חנניה קס״ח. יונתן (בבור שטן) קס״ט. ר׳ יוסי קצ״ט. ר׳ יוסי הגלילי ק״נ. ר׳ ישמעאל ע״ט. קמ״נ. קנ״נ. ר׳ ישמעאל בן אלעזר קע״ט. — (חבורתו של) ר׳ מאיר ל״ו. ע״ט. — ר׳ נתן קמ״ו. קמ״ט. — ר׳ עקיבה מ״א. ס״א. קל״נ. (וחביריו) קנ״ד. ק״ם. קס״ח. קס״ט. — ר׳ צדוק קמ״ט. — (בית) שמי קס״ט. ר׳ שמעון ל״ה. רבן שמעון בן נמליאל ל״ד. קנ״נ: וכדי להשלים ערכי השמות המובאים בגמרות אוסיף אלו. אבא אליהו קצ״ו. אלידד וכור לטוב קצ״ט. אדריאנוס קנ״א. אנשי כנסת הגדולה צ״ד. בהן צדק צ״ו. מרים בת תנחום קנ״א. משיח בן דוד צ״ו (אולם ימות המשיח נזכר הרבה פעמים). משיח בן יוסף צ״ו. צ״ח. רופוס הרשע ק״ס:

אמנם לא נזכרו בסדר אליהו האמוראים כלל אף שנמצאו בו הרבה דברים שנמצאם גם בפי האמוראים. אבל נתחבר זה הסדר עכ״פ אחר חיבור המשנה שהרי הוא מביא את המשנה. ויתכן שהיתה עת חיבורו בזמן קצר אחר חיבור הברייתות לר׳ חייא ור׳ אושעיא בר קפרא ולוי. שכבר נשתמש בתוספתא ומכילתא וספרי. ועוד ראיה גדולה היא. שהוא מזכיר סידור הלימוד מקרא ומשנה צד י״ב. י״ג. ס״ח. ע״א. פ״ו. צ״ב. ק״ד. קס״ג. קצ״ד וקצ״ה. או מקרא ומשנה הלכות ואגדות צד י״ג וכ״ג. או מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות צד כ״ט. ס״ט (ב״פ). צ״א (ב״פ). ק׳. וקכ״ט. או מקרא ומשנה ומדרש צד ס״ז. או מקרא ומשנה וחכמה צד ע״ו. או מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות ושימוש חכמים צד כ״ב. ל״ו. וקנ״ה. ורק פעם אחת נמצא צד ס״ח קרא אדם תנ״ך בילדותו והוקן ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות. ובלי ספק שמלת ותלמוד שבאה בין הדבקים להלכות ואגדות היא הוספה מגליון שלא במקומה. שזה המוסיף רצה לומר תלמוד הלכות ואגדות. אבל בעל הספר לא השתמש במלת תלמוד. ומה דהוה תלמוד לקמאי דקמאי הוא שימוש תלמידי חכמים (עיי׳ רש״י ב״מ סוף אלו מציאות). וזה ראיה גדולה בעיני שבעל הספר הזה עדיין לא ידע מהתלמוד לא מהירושלמי ולא מהבבלי:

ורואה אני לבאר כוונת הדיבור תנא דבי אליהו והדיבור משום דבי אליהו הנביא אמרו וענינם. והנה מלת דבי ענינה היא של בית. והיא נמצאת בהרבה מקומות ובהרבה ענינים בגמרות. ומלת בית בחיבור עם איזה שם משמות החכמים היא אם חבורת התלמידים כמו בית שמאי ובית הלל. או בית המדרש. והנה מה שנמצא משום דבי אליהו הנביא אמרו. יש לפרשו על ב׳ פנים. אם שנאמר על אותם החסידים שהיו נודעים ומפורסמים דרגיל אליהו נביהו. והיו נקראים תלמידיו בכלל. ונקראו דבי אליהו. או שהיה בית מדרש בירושלים או ביבנה

דמעלו. א"ל בבר נגזרה עליך נזירה. א"ל בן אמוץ כלה נבואתך וצא. כך מקובלני מבית אבי אבא אפי' חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים. ומסננן הלשון ניכר שתערובות מקורי הגרות באן. ובירושלמי רפ' חלק איתא לה הכי. כתיב בימים ההם חלה חזקיה וגו' כי מת אתה וגו'. כי מת אתה בעה"ז ולא תחיה לעתיד לבא. א"ל ולמה. א"ל דלא בעית מיקמה לך בנין. א"ל למא לא בעית מקימה לך בנין. א"ל חמית דאנא מקים בר רשיע בנין כך לא בעית מיקמה בנין. א"ל סב ברתי דילמא מיני ומינך הוא מוקים בר נש טב. אף על גב לא קם אלא בר נש ביש. ההיד וכלי בליו רעים. א"ל לא לך אנא שמע. אי קיפץ אלא למה שאמר לי זקני. שאמר לי. אם ראית חלומות קשים או חזיונית קשים קפוץ לג' דברים ואת ניצול. ואלו הן לתפלה ולצדקה ולתשובה: והנה אלו הסתמיות נושות זו מזו בפרטי הדברים. אבל מסכימות הן בעיקר והוא. שלא קיים חזקיהו פריה ורביה. והנה לפנינו בפ"ח (צר מ"ו) אמרו שחלה לפי שלא היתה תפלתו בהכנעה. ואח"כ אמרו. מת אתה בעה"ז ולא תחיה לעה"ב. וכל כך למה. כדי שישא אשה ויהיו לו בנים. וחזקיה ידע ברעתו שלא ימות. לפיכך נתן דעתו לשפוך רחמים ולבקש תחנונים לפני הקב"ה. ועכ"פ לא הועתקו הדברים מהגמרות. ואדרבה הדברים מראים שלפנינו הוא יסוד הדבר שעליו נבנו האגדות הנוטות זו מזו:

ירושלמי פ' חלק. אחיתופל אדם גיבור בתורה היה. את מוצא בשעה שבא דוד לשאת את ארון ברית ה' לא נשאו בתורה. וירכיבו את ארון ברית האלהים על עגלה חדשה וגו'.[1] והוה ארונא טעין בהנייא לרומא ושריף לון לארעא. טעין בהנייא לרומא ושריף לון לארעא. שלח דוד ואיתי לאחיתופל. א"ל לית את אמר לי מה לדין ארונא די טעין בהנייא וכו'. א"ל שלח שאיל לאילין חכימיא דמניתא. אמר דוד מאן דידע למיקמתה ולא מקימה יהא סופיה מתחנקא. אמר דבח קומוי והוא קאים. ההיד ויהי כי צעדו וגו' ויזבח שור ומריא.[2] אמר הקב"ה לאחיתופל מילה דמיינקייא אמרין בבנישתא בכל יום לא אמרת ליה. ולבני קהת וגו' בכתף ישאו. ודא אמרת ליה. וכן את מוצא בשעה שבא דוד לחפור וכו': ועניין זה האחרון הוא מסופר בבבלי מכות (י"א ע"א) והוא נ"כ סתמא. והוא לפנינו פל"א (צר קנ"ו) אחיתופל הגילוני חכם היה ותורה היתה בו. בשביל נפוח הרוח שהיתה בו נעקר מן העולם וכו'. נתקבצו כל ישראל ודוד עמהם להעלות את הארון ונשתכחה מהן הלכה. אמרו כולם בא ארון משרה פלשתים בעגלה אף בעגלה יבוא לבית דוד מלך ישראל. והקב"ה נשבע בשמו הגדול ביום שנשא עמרם את יוכבד דודתו לו לאשה במצרים לשם שמים שינטל ארון ותורה עמו ותנתן בזרועו של עמרם וכו'. נטלוהו והרכיבוהו על גבי העגלה והיה ארון תלוי בין ארץ לשמים אינו עולה למעלה ואינו יורד למטה. עזה היה עומד שלח ידו ותפס בארון. אמרו פושעי ישראל באותה שעה אילמלי לא שלח ידו עזה ותפש בארון כבר נפל ארון לארץ. מת עזה וניתלשה ידו מן הארון. הוכר דבר לכל ישראל. שהרי ארון תלוי וכו' ואין יורד למטה וכו'. שכשם שתפס אחיתופל הגילוני הלכה בגרונו ולא אמרה לרבים לפיכך מת בחניקה וכו'. ונראין הדברים שעיקרן של דברים הם לפנינו ונשתנו ונתוספו בהן דברים. והראיה הגדולה שלא הועתקו הדברים לפנינו ממקום אחר שהרי נאמר כאן דבר שלא נמצא לו מקור או דוגמא. והיא. והקב"ה נשבע בשמו הגדול ביום ששא עמרם את יוכבד וכו':

וע"כ נראין הדברים שהרבה אגדות היו בפי אותם המתייחסים לגילוי אליהו שלא נדרשו מהמקראות אלא שאליהו גילה להם. ובעין שבתבו התוספות בההיא פלינא בה תרי מלאכא ברקיעא (שהבאתי לעיל) שאליהו אמר להן. ואותן הגדות הם סתמיות ומפוזרות בגמרות ובמדרשים וקצתן הם לפנינו בסדר אליהו:

ולפי שלא נמצא בסדר אליהו שיהא נזכר בו איזה אמורא מהאמוראים. אולם מה שמזכיר הוא המשנה. או אמרו חכמים. או אמרו סתם. וגם שמות איזו תנאים. ראיתי להעריך בזה הפרק אלו המקומות:

צר יו"ד שנו חכמים במשנה. וכן צר ל"ו. ל"ח. נ"נ. נ"ו. ס"ו. ס"ח. ע"ג. ק'. ק"א. ק"נ. ק"ו. ק"ב. קט"ז. קכ"ז. וקמ"א: שנו רבותינו במשנה קט"ו. וכתוב במשנה ע"ב. ארשב"נ ז' דברים. והוא משנה. ל"ד. (ונמצא כך שנו חכמים במשנה ואינה משנה. ל"ד). א"ר עקיבא שחוק וקלות ראש וכו' והיא משנה. ס"א. הלא ברשיני תרומה וכו' והיא משנה. ס"ז. א"ר שמעון כל הישב ולא עבר עבירה וכו' והיא משנה. ס"ט. ברוך המקום ב"ה שבחר וכו' ששנו לנו את

---

[1] כך הוא חמשך המאמר. ואיתוסף באמצע. כתיב ויוסף וגו' ר' ברכיה וכו'. ועיקר המאמר סתמא. חוא רוגמת המאמר הקודם דואג אדם גדול וכו': [2] ואף כאן איתוסף באמצע פלוגתא כמה זבח:

שם. אהא דא״ר אלעזר מתים שבחו״ל אינם חיים וכו׳. מתיב ר׳ אבא בר ממל יחיו מתיך וגו׳. מאי לאו יחיו מתיך שבא״י. נבלתי יקומון מתים שבחו״ל וכו׳. ומשני ליה. נבלתי יקומון ההיא בנפלים כתיב. והיא לפנינו פ״ה (צר כ״ב) והנוסחא נבלתי יקומון אלו מתי בבל. ויראה שהיה זה הפירוש מפורסם בא״י. ועכ״פ לא הועתק לפנינו מהגמרא:

סוטה (ה׳ ע״א). א״ר אלעזר כל אדם שיש בו נסות הרוח אין עפרו נוגע שני הקיצוני ורננו שכני עפר. שכבי בעפר לא נאמר אלא שכני עפר. מי שנעשה שכן לעפר בחייו. ולפנינו פ״ה (צר כ״ב) מירדש. מיכן אמרו כל הנעשה שוכן לעפר עפרו נוער וכו׳. שכוני לא נאמר אלא שוכני עפר אלו בני אדם שהן משכינין את עצמן ואת בשרן על העפר כדי ללמוד תורה. ונראה שהמאמר כל הנעשה וכו׳ וכל שאינו נעשה שוכן לעפר אין עפרו ניער. הוא מאמר קדום ופירשו ר׳ אלעזר לענין נסות הרוח. ולפנינו פירשוהו לענין שמשכינין עצמן על העפר ללמוד תורה. והן אנדות חלוקין:

סנהדרין (צ״ו ע״א). צדיק אתה ה׳ כי אריב אליך וגו׳. מאי אהדרו ליה כי את רגלים רצתה וילאוך וגו׳. ולפנינו באליהו זוטא פ״ט (צר קפ״ח) פירשו נמי שלירמיהו נאמר בך. הקב״ה מתאנח ובא בנגדו שנ׳ כי את רגלים רצתה וגו׳. אולם שני המאמרים רחוקים זה מזה ברחוק מזרח ממערב. והפירוש שלפנינו היא קרוב יותר מזה שהביאו בגמרא סתמא:

שם (ק״נ ע״א). אחאב שושביניה (דחיאל בית האלי) הוה. אתא איהו ואליהו למשאל בשלמא בי טמיא (עי׳ רש״י). יתיב וקאמר דילמא כי מילט יהושע הבי לט לא יריחו על שם עיר אחרת ולא עיר אחרת על שם יריחו.[1] א״ל אליהו אין. א״ל השתא לווטתא דמשה לא מקיימא. דכתיב וסרתם ועבדתם וגו׳. וכתיב וחרה אף ה׳ בכם ועצר את השמים וגו׳. והיא גברא אוקים ליה עכו״ם על כל תלם ותלם. ולא שביק ליה מיטרא דמיזל מיסנד ליה. לווטתא דיהושע תלמידיה מקיימא. מיד ויאמר אליהו התשבי וגו׳ חי ה׳ אלהי ישראל וגו׳. בעי רחמי והבו ליה אקלידא דמטרא וקם ואזל. ובירושלמי בפ׳ חלק. בימיו בנה חיאל בית האלי וגו׳. חיאל מן יהושפט (כלו׳ במלכות יהושפט) יריחו מבנימין (כלו׳ מהו בימיו של אחאב. וכדמסיק להלן) אלא שמנלגלין זכות ע״י זכאי וחובה ע״י חייב (וכדמסיק) וכו׳. כתיב ויאמר אליהו התשבי וגו׳ טל ומטר כי אם לפי דברי. וכי מה ענין זה אצל זה. אלא אמר הקב״ה לאליהו. הדין חיאל נגרא רבא הוא (אי)זיל חמי ליה אפין. א״ל לינה מיזל. א״ל למה. א״ל דנא מיזל וינין אמרין מילין דמבעסין לך ולינה יכול מיסבול. א״ל ואין אמרין מלה דמבעסה לי כל מה דאת גזר אנא מקיים. אזל ואשכחון עסיקין בהן קרייא וישבע יהושע בעת ההיא וגו׳ ובצעירו יציב דלתיה. אמר ברוך הוא אלההון דצדיקייא דמקיים מלי דצדיקא. והוה תמן אחאב. אמר לון אחאב. וכי מי גדול ממי משה או יהושע. אמרין ליה משה. אמר לון בתורתו של משה כתוב השמרו לכם פן יפתה וגו׳ ועצר השמים ולא יהיה מטר. ולא הינחתי ע״ז בעולם שלא עבדתי אותה. וכל טבן ונחמן[2] דאית בעלמא אתון בדרי. מילוי דמשה לא קמן ומילוי דיהושע מקיים. א״ל אליהו אם כדברך חי ה׳ וגו׳ כי אם לפי דברי. והיא לפנינו באליהו זוטא פ״ח (צר קפ״ה) שאל אחאב מלך ישראל את אליהו התשבי א״ל כתוב בתורה השמרו לכם וגו׳ ואני שאני עובד כל ע״ז שבעולם בוא וראה כמה טובות באות בימיי שנ׳ בימיו בנה חיאל וגו׳. מיד נתמלא עליו אליהו חמה נדולה וכו׳. ובלי ספק שנוסחא מקוטעת לפנינו. דהאי שנ׳ בימיו בנה חיאל וגו׳ אין לו שום ענין בנוסחתנו. ובכת״י פארמא נוסחא אחרת עיי׳ במ״ע אות נ׳. ועכ״פ מסורת אגדה לפנינו. והיא סתמית:

ברכות (י׳ ע״א). א״ר המנונא מ״ד מי כהחכם וגו׳ מי כהקב״ה וכו׳ לך ובקר את החולה שנ׳ בימים ההם חלה יחזקיהו וגו׳. וזה סיום מאמרו של רב המנונא. אבל מה שאמרו אח״כ. מאי כי מת אתה ולא תחיה מת אתה בעה״ז וכו׳. לאו מרב המנונא איתאמר אלא סתמא היא. והנני מעתיק המאמר וז״ל. מאי כי מת וכו׳ ולא תחיה בעוה״ב. אמר ליה מאי בוליה האי. א״ל משום דלא עסקת בפריה ורביה. א״ל משום דחזאי לי בריה״ק דנפקי מינאי בנין דלא מעלו. א״ל בהדי כבשי דרחמנא לטה לך. מאי דמסקדת איבעי לך למיעבד ומה דניחא קמיה קוב״ה לעביד. א״ל השתא הב לי ברתיך אפשר דנרמה זכותא דידי ודידך ונפקי מנאי בנין

---

[1] דחיאל לא יריחו מימות יהושע בנה אלא עיר אחרת על שמה. בברייתא שם קודם לזה. וכתב רש״י ולא איתפרש הא מנלן. אמנם הדבר מפורש בירושלמי. דאי יריחו ממש הות. מה ענין הדבר בדברי הימים של אחאב. הלא יריחו בבנימין היתה: [2] בתרגום יונתן ישעיה י״ח ד׳. ברכן ונחמן אייתי לתון. ומזה בעברית ברכות טובות ונחמות:

בתפלתו. כבר מפורש ע"י חנה וקולה לא ישמע. ורב המנונא אמר לה נמי שם. ובירושלמי דפ' תפלת השחר אמרה ר' יוסי בר חנינא. ובברייתא נמי נרם התם. וקולה לא ישמע מבאן שאסור להגביה קולו בתפלתו. ושם (כ"ד ע"ב) בברייתא. המשמיע קולו בתפלתו ה"ז מקטני אמנה. המגביה קולו בתפלתו ה"ז מגביאי השקר. ועכ"פ בברייתא שלפנינו סגנון לעצמו ולא הועתקה משם:

ועתה אעתיק דברים שהובאו בגמרא סתם ולא הוזכר עליהם סימן הברייתות ולא שם תנא ולא שם אמורא והם לפנינו בסדר אליהו:

עירובין (ס"נ ע"ב). אני שר צבא ה' עתה באתי ונו'. אמר לו אמש ביטלתם תמיד של בין הערבים ועכשו בטלתם תלמוד תורה. א"ל על איזה מהן באת. א"ל עתה באתי. ומיתי לה במגילה (נ' ע"א) ובסנהדרין (מ"ד ע"ב). ומוכח שם שענין זה הוא סתמי ואמוראי מייתי ליה. והוא לפנינו בסגנון אחר פ"ח (צד ק"ב) יצא מלאך להחריב את כל העולם אמר בטל המן ובטלה תורה וכו'. ומה יהושע וכי במנעלים אתה נועל ואין אתה נוהג אבל על ישראל. שבטל המן ובטלה תורה. של נעלך. ובלי ספק שהיה הענין מקובל בידם. ועיי' במ"ע אות פ"א. ועכ"פ לא הועתקו זו מזו:

פסחים (פ"ז ע"א וב'). דבר ה' אשר היה אל הושע ונו'. בפרק א' נתנבאו ד' נביאים ונדול שבכולן הושע שנ' תחלת דבר ה' בהושע וכו' א"ר יוחנן תחלה לד' נביאים שנתנבאו באותו הפרק וכו' א"ל הקב"ה להושע (בניך) [בניו] חטאו. והיה לו לומר. בניך הם בני חנוניך בני אברהם יצחק ויעקב נלגל רחמיך עליהם. לא ד"ו שלא אמר כך אלא אמר לפניו רב"ש עכ כל העולם שלך הוא העבירם באומה אחרת. אמר הקב"ה מה אעשה לזקן זה. אומר לו לך וקח אשה זונה ואח"כ אומר לו שלחה מעל פניך. אם יכול הוא לשלוח אף אני אשלח את ישראל וכו'. נומר בת דבלים וכו' דבה רעה בת דבה רעה וכו'. לאחר שנולדו לו שני בנים ובת אחת א"ל הקב"ה להושע לא היה לך ללמוד ממשה רבך. שכיון שרבתי עמו פירש מן האשה אף אתה ברול עצמך ממנה. א"ל רבש"ע יש לי בנים ממנה וכו'. א"ל הקב"ה ומה אתה שאשתך זונה וכו'. ישראל שהם בניי בני בחוני וכו' אחד מארבעה קינין שקניתי בעולמי וכו'. ואתה אמרת העבירם באומה אחרת. כיון שידע שחטא עמד לבקש רחמים על עצמו. א"ל הקב"ה וכו'. בקש רחמים על ישראל שנורתי עליהם נ' נזירות בעבורך וכו'. והנה כל זאת לפנינו בסדר אליהו זוטא פ"ט (צד קפ"ו וקפ"ז) בשינוי סגנון המורה שאינו העתק מהגמרא. ובגמרא הופסקה ברייתא זו ונתערבו בה דברי האמוראים ר' יוחנן רב ושמואל ורב יהודה:

מגילה (י"ד ע"א). ודבורה אשה נביאה אשת לפידות. מאי אשת לפידות. שהיתה עושה פתילות למקדש. ובלי ספק שאין זו אלא קיטעא מהמדרש שלפנינו פ"ט (צד מ"ח). אלא שאין לברר אם מכאן לוקח או מקור אחר היה למסדר התלמוד:

ביכמות (ט"ז ע"א). סיפור ארוך. בימי ר' דוסא בן הרכינס התירו צרת הבת לאחין וכו'. ומסגנון הענין והלשון נראה שהיא ברייתא והובאה סתמא בלא ת"ר ובלא תניא ולא תני פלוני. אמנם בירושלמי פ"א דיבמות פ"א ה"ו איתאמרא משום ר' יעקב בר אידי בשם ר' יהושע בן לוי מעשה שנכנסו זקנים אצל ר' דוסא בן הרכינס לשאול לו על צרת הבת וכו'. וכולא שם בסגנון אחר. והוסיפו שם אמר ר' חנינא רציפורין אף ר' טרפון הוה עמהן וכו'. וא"כ אינה ברייתא אלא מסורת ביד האמוראים היתה מפי ריב"ל דהוה רגיל עם אליהו. וכל זה הסיפור היא לפנינו באליהו זוטא פ"א (צר קמ"ח). וזה הסיפור מסיים לפנינו. אבל אין מקבלים נרים מן הבותים מפני עשרה שבטים שנבללו ביניהם עד שיבא אליהו ומשיח ויפרשו אותן שנ' הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא ונו'. וזה הסיום ליתא לא בבבלי ולא בירושלמי. והוספה זו מוכחת שעיקר הדברים הם לפנינו. ובבת"י פארמא זה הסיפור בסיום הספר בפ"ב. כמו שכתבתי במ"ע אות ה'. ובילקוט הובא ת"ר בימי ר' דוסא (במ"ע שם) ואין זו אלא הוספת הילקוט. ועכ"פ לא הועתק לפנינו מהגמרות. אולם משום דבי אליהו הנביא אמרוהו. ע"כ נסדר לפנינו:

כתובות (ק"א ע"א). שלחו ליה אחוהי (מא"י) לרבה (בבבל) וכו' ואם אין אתה עולה הזהר בני דברים אל תרבה בישיבה וכו'. כל ישיבה שאין עמה סמיכה עמידה נוחה הימנה וכו'. אלא ישיבה שאין בה סמיכה עמידה שיש בה סמיכה נוחה הימנו. והיא לפנינו בפ"נ (צד ט"ו) מיכן אמרו כל ישיבה שאין בה סמיכה עמידה טובה הימנה. והיה המאמר נודע בא"י מהעוסקים בחכמת בריאות הגוף והוא מאמר קדום:

שלא יחובו חובת גלות, והבוונה על הרומיים. וי"א על מושלי ישראל שבזמנם שינלום לעבודה קשה. ואח"כ הוסיפו באדר"נ ענין אחר והוא ההוהרה בהוראה. וזו היא שהועתק לפנינו:

בפ"נ (צר ט"ז). שנו חכמים ארבעה מלכים ירבעם וכו' אין להם חלק לעוה"ב. אף בזו לא נאמר שנו חכמים במשנה לפי שאינו במשנה. אבל היא בתוספתא כמו שרמוזי במ"ע אות ל"ב:

בפ"ו (צר ל"ה). אדם העלה שור ע"נ המזבח שני' ותיטב לה' משור פר ונו'. נח קיים מה שכתוב בתורה שני' ויבן נח מובח לה'. באדר"נ פ"א. לשחרית וכו' עמד ובנה מזבח(ות) והביא שור שקרניו קודמות לפרסותיו והעלהו עולה שני' ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס. שור שהעלה אדה"ר ופר שהעלה נח ואיל שהעלה אברהם וכו' כולם קרנותיהן קודמות לפרסותיהן וכו'. כלו' דמששת ימי בראשית נבראו. והיא ברייתא דתנו רבנן בע"ז (ח' ע"ב). ואמרה רב יהודה [אמר שמואל. בצ"ל וכן מוכח מע"ז שם] בחולין (ס' ע"א). שהתלמידים אמרו משמו ולא ידעו דמשום מתניתא אמרה. וילפי לה ממקרא מקרין מפריס. דמקרין ברישא ואין זה אלא בשור ששת ימי בראשית כמו שפירש"י בחולין שם. והנה לפנינו לא נחית לנח ואברהם. וזו ראיה קצת שלא עפ"י האדר"נ נאמרה לפנינו אלא מסורת קדומה היא. שלא קין והבל היו הראשונים שהקריבו. אלא מאביהם למדו כן. ובדי שלא נאמר עלובין הם הקרבנות אם קין היה הראשון שהקריב:

שם. יוסף קיים את כל התורה כולה. והיא במכילתא דריש בשלח. ומקור הדבר שם. וכן ענין הבאר והמן והשלו וענן זומם ועמוד אש לילה בפי"ב (צר ס') מקורן בתוספתא ומכילתא וספרי. כמו שרשמתי במ"ע שם:

בפי"ג (צר ס"ז). בענין כרשיני תרומה. שהן מאכל בהמה ובשני רעבון בני אדם אוכלין אותן לפיכך נזר עליהן דוד בשני רעבון וכו'. ונמצא ענין זה לתנאים בירושלמי סוף חלה ה"א כמו שהבאתי במ"ע אות ע"א. והדברים מראין שהיתה מסורת קדומה ועיקרה לפנינו:

פכ"ה (צר קכ"ט). מחזיר את המשכן למקומו ארון ולוחות בתוכו וצלוחית של שמן המשחה וצנצנת של מן וכו'. בסוף אדר"נ. דברים העשויין ונגוזין אלו הן אהל מועד וכלים שבו וארון ושברי לוחות וכו' וחשיב שם נמי מטהו של משה ומקלו של אהרן ובגדי בהונה ובגדי כהן משיח. ובברייתא ביומא (נ"ב ע"ב) והוריות (י"ב ע"א) ובכריתות (ה' ע"ב). ושם לא מנו שברי לוחות ובגדי בהונה ובגדי כהן משיח. וחשיב ארנו ששינרי פלשתים. ואמרו שם שיאשיהו גנזום. ור' אלעזר דריש שם קרא. ובתוספתא דיומא פ"ב אמרו במן ושמן המשחה ומקלו של אהרן וארנו של פלשתים שהיו נתונים בבית קודש הקדשים ומשננו האריז ננזו עמו. וכן נמנו אלו בתוספתא דסוטה פי"נ. ושם אמרו משנבנה בית הראשון ננזו אהל מועד קרשיו קרסיו ועמודיו ואדניו וכו'. ובמכילתא דבשלח מס' ד' פ"ה איתא. וזה א' מני' דברים שאליהו עתיד להעמיד לישראל צלוחית המן וצלוחית של מי נדה (וזו לא חשיב בשום מקום) וצלוחית של שמן המשחה. וי"א אף מקלו של אהרן וכו'. והנה לפנינו אמרו שלעתיד לבא מחזיר את המשכן למקומו. וכמו שמסיים שעריין הוא קיים. וארון ולוחות בתוכו. וכדמסיק כשם שאמר להם משה בסוף הארבעים. אילו עשרת הדברות שדברתי עמכם בסיני כך יהיה לעתיד לבא. ועל שמן המשחה והמן לא מיתי קרא. ואולי נקטע וחסר. והנה ענין המשכן שעתיד הקב"ה שיבוא וישרה בתוכו כמרה ראשונה. זה לא נמצא בשום מקום. וכמו כן מה שדרש בפסוקי דשה"ש אריתי מורי עם בשמי זו תורה נביאים וכתובים וכו'. לא נודע לי דונמא. ולא הועתק משום מקום:

פכ"ז (צר קל"ה). כאי זה צד יעשה. יפרנם את אביו ואת אמו תחלה ואם הותיר יפרנם את אחיו ואת אחותו וכו' בני ביתו וכו' בני משפחתו וכו' בני שכינתו ואם הותיר יפרנם את בני מבוי מיכן ואילך ירבה צדקה בישראל. בב"מ (ע"א ע"א) תני רב יוסף אם כסף תלוה את העני עמך. עמי ונכרי עמי קודם וכו' עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמין. והתם בהלואה איירי כמפורש שם. והיא ברייתא במכילתא דמשפטים. ואם כי יש ללמוד מהלואה לצדקה ע"פ ברייתא שלנו לא נזכרה שם. אבל יש לה דונמא קצת בספרי פ' ראה פי' קט"ז ואף שם היא בסנגון אחר:

פכ"ח (צר ק"מ). מיכן אמרו הקורא קריית שמע ומשמיע קולו לאוניו ה"ז משתבח. כל המתפלל ומשמיע קולו לאוניו ה"ז מעיר עדות שקר. וי"א מחוסר אמנה. ודמיון לברייתא זו. במשנה ברכות (ט"ו ע"א) לענין ק"ש. הקורא את שמע ולא השמיע לאוני יצא ר' יוסי אומר לא יצא. ובריייתא דילן כת"ק. ושם (ע"ב) תניא א"ר יהודה משום ראב"ע הקורא את שמע צריך שישמיע לאוניו שנ' שמע ישראל. ולענין תפלה בברייתא שם (ל"א ע"א) יכול ישמיע קולו

להם סוד העליונים, ונענש שנתנו לו מנשה בנו. ובסוף מסיים בעין הא דר"ש בן אלעזר. תרי שלא הועתקו זו מזו:

שם (ק"ה ע"א). דתניא ר' אליעזר אומר ישובו רשעים לשאולה. אלו פושעי ישראל. כל גוים שבחי אלהים אלו פושעי עכו"ם. א"ל ר' יהושע וכי נאמר (בכל) [ובכל] גוים. והלא לא נאמר אלא כל גוים וגו'. אלא ישובו רשעים לשאולה. מאן נינהו. כל גוים שבחי אלהים. ובתוספתא שם פי"ג הני' ר"א כל גוים אין להם חלק לעוה"ב וכו'. א"ל ר' יהושע אלו אמר הכתוב ישובו רשעים לשאולה כל גוים ושותק הייתי אומר בדבריך. עכשיו שאמר הכתוב שבחי אלהים. הא יש צדיקים באומות שיש להם חלק לעוה"ב. והנה לפנינו באלידו זוטא פי"א (צד קצ"ב) כשהוא אומר כל גוים שבחי אלהים אין לך שבחי אלהים אלא או"ה בלבד. והיא רעתיה דר"י כנוסחת הגמרא. וכנוסחת התוספתא הוא דעתיה דר"א. וב"ה בפב"ב (צד קב"א) מה אם הפסח וכו' עוה"ב שהוא קדשי קדשים עאכו"כ:

שם (ק"ח סע"א). דרש רבי יוסי דמן קסרי קל הוא על פני מים וגו' מלמד וכו' עשו תשובה ואם לאו הקב"ה מביא עליכם את המבול ומקפה גבלתכם על המים בזיקים וכו'. ובספרי האזינו פי' שי"א חטאו אנשי דור המבול הציפם (בזיקים) [בויקים]. והוא לפנינו פל"א (צד קנ"ח) הקב"ה מציפן כזיקים על פני (האדמה) [המים]. בלשון הספרי:

תמורה (ט"ז ע"א). פירשו תפלת יעבץ (דהי"א ד' י') אם ברך תברכני והרבית את גבולי וגו' לענין תלמוד תורה ותלמידים וחבירים ושלא יתגבר עליו יצה"ר. ואמרו שם זו משנת ר' נתן. ר' יהודה הנשיא אומר אם ברך תברכני. בפריה ורביה בבנים ובבנות ובמשא ובמתן ושלא יהא בו שום מיחוש ובאב ושלא יתגבר עליו יצה"ר. וכל זה הוא ג"כ במכילתא יתרו ספ"ב דעמלק. ובולא שם כעין שהיא בגמרא אלא סיימו שם זו משנת ר' נתן. ולפנינו בספ"ו (צד ל"א) אמר על יעבץ שזכה לחיים שלא בצער ושלא ביצ"הר בעה"ז ממה שעתיד ליתן לצדיקים לע"ל. ופירשו נ"ב זה המקרא בב' שיטות הנזכרות בסנגון דבר אחר. ולא הזכירו לא ר' נתן ולא ר' יהודה הנשיא. ובולא בסנגון קצר. ואולי האי דבר אחר הוא הוספה כשיטת ר' הנשיא. ושיטה א' שהיא שיטת משנת דר"נ היא מסדר אליהו. שהרי מצינו לר' נתן בברייתא דתנא דבי אליהו בפסחים בדלעיל. ואפשר שאלו הברייתות הן הן שקראם משנת ר' נתן:

נדה (ל"א ע"ב). תניא היה ר"מ אומר מ"מ אמרה תורה נדה לשבעה. מפני שרגיל בה וקץ בה. אמרה תורה תהא טמאה שבעת ימים כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת בניסתה לחופה. ובריית' זו היא לפנינו פט"ו (צד ע"ז). אלא שהיא משובשת. והבי איתא לה. ר"מ אומר לא נאמרה פרשה זו אלא למצוות פריה וריביה. שאפי' אבל כל מאבל ושתה כל משקה אינו נהנה בלום. לכך נאמרה תורה שבעת ימים תהיה בנדתה. ואלו הדברים הם משובשים בלי ספק. ובמ"ע הבאתי ני' הילקוט ואף היא אינה מתוקנת. ואולי צ"ל אינו נהנה בלום מפני שרגיל בה וקץ בה. כלו' והיא מקלקלת אפי' תאות אבילתו. ועכ"פ לא הועתקו זו מזו:

לפנינו פ"ב (צד י"ב). שנו חכמים הזהרו בדבריכם שמא תורו דבר אחר שלא מן התורה ותתחייבו מיתה לשמים. ואף התלמידים הבאים אחריכם יורו משמכם דבר אחר שלא מן התורה ויתחייבו עליו מיתה לשמים. וחס ושלום נמצא שם שמים מתחלל. והנה לא תפס בעל הסדר שנו חכמים במשנה. כדרכו במקום שמביא המשנה. לפי שבאמת אינה לשון המשנה אבל הוא באדר"נ ספי"א בנוסחא זו. אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם. שמא יורו דבר משמכם שלא בתלמוד תורה ותחזרו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים. ואף התלמידים הבאים אחריכם שמא יורו דבר משמכם שלא בתלמוד תורה ותחזרו חובת גלות ויגלו למקום מים הרעים. איזהו מים הרעים הוי אומר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם. ד"א מים הרעים במשמעו. וי"א שמא יגלו לעבודה קשה. ונוסחא זו מעורבבת ומשובשת. וכך היא תיקונה וסידורה. אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שלא תחזרו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם ממים הרעים וימותו ונמצא שם שמים מתחלל (וכ"ה בהוצאת מוהר"ו שעכטער בנוסחא ב' פב"ב צד כ"ד) איזהו מים הרעים אלו הגוים שנ' ויתערבו בגוים וגו' (וכ"ה ג"כ שם). דבר אחר מים הרעים במשמעו. וי"א שמא יגלו לעבודה קשה. דבר אחר חכמים הזהרו בדבריכם שמא תורו דבר אחר שלא בתלמוד תורה ותחזרו מיתה לשמים ואף התלמידים הבאים אחריכם יורו דבר משמכם שלא בתלמוד תורה ויחזרו עליו מיתה לשמים. ונמצא שם שמים מתחלל. ופירושא דמילתא. שבתחלה הועתקה לשון המשנה. ופירשו עניין המים הרעים שאינו במשמעו אלא על ההתערבות בגוים. ואח"כ פירשוהו במשמעו. וההזהרה בדברים הוא נמשך על דברי שמעיה ואל תתודע לרשות. שיזהרו שלא ידברו דבר בנגד הרשות

וכו' והלך אדם אחד והאבילו והשקהו בשמע המלך לא דורון משנר לו וכו'. ולפנינו באליהו זוטא פ"ה (צד קפ"א) המשל הזה בסנגון אחר קצת. אמנם אין להכריע מי קודם למי. ובכר גליתי דעתי שאלו השאלות היו ספר בפני עצמו וממנו הובאו בגמרא. ועל כן שאלת ההקדם היא. איזו ספר נכתב תחלה:

שם (ט"ו ע"ב). מיחבי שבעה נביאים נתנבאו לאו"ה ואלו הן בלעם ואביו ואיוב אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליהוא בן ברכאל הבוזי. וליטעמיך אליהו בן ברכאל לאו מישראל הוה וכו' ה"נ איוב אינבויי אינבי לאו"ה. ובסדר עולם פכ"א. מונה הנביאים אדם נח שם יפת עבר. ואח"כ כתוב אלו נביאים שעמדו לעולם ער שלא בא אבינו אברהם לעולם. ומשבא אבינו אברהם לעולם בלעם ואביו ואיוב מארץ עוץ ואליפז וכו' ואליהו בן ברכאל הבוזי. אלו הנביאים שנתנבאו לאו"ה ער שלא נתנה התורה לישראל וכו'. והם שבעה נביאים. ולפנינו בפ"ו (צד ל"ה) תני נמי. אתם אומרים שבעה נביאים עמדו לאו"ה וכו'. אמנם בפ"ח (צד קמ"ב) מונה שם ב' פעמים. שם נתנבא ד' מאות שנה על כל או"ה ולא קיבלו ממנו. מיכן ואילך אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליהוא בן ברכאל הבוזי ואיוב מארץ עוץ. בלעם בן בעור האחרון שבכולם. ונכפל באליהו זוטא פ"א (צד קצ"ב) אלא שחסר שם בן נח שם. אמנם נביאתו של שם ד' מאות שנה בפ"ב (צד ק"ד) ובפכ"ד (צד קכ"ו). והנה שיטת סדר אליהו לא כסדר עולם ולא בהנמרא:

סנהדרין (ל"ט ע"ב). אמר אפרים מקשאה תלמידו של ר"מ משום ר"מ עובדיה גר אדומי היה. והיינו דאמרי אינשי מיניה וביה אבא ניזל ביה נרגא. ויך את מואב וגו' אמר ר' יוחנן משום רשב"י היינו דאמרי אינשי מיניה וביה אבא ניזל ביה נרגא. כי אתא ר' דימי אמר (כלומר בשם ר' יוחנן אמר רשב"י) ירך מתוכה מסרחת. והנה אעפ"י שלשונם של ר"מ ורשב"י לא היתה ארמית. כיון שלקחו מתלא דאינשי שמשו בלשונם. והנה המשל הראשון נמצא בב"ר פ"ה בו"הל. כיון שנברא הבריל התחילו האילנות מרתתין אמר להן מה לכם מרתתין. עץ מכם אל יכנס בי ואין אחד מכם ניזוק. והנה סנגון הלשון נושה משאר לשון המדרש שם. ומוכח שהוא לקוח מאיזה ספר מעשיות ומשלים שהיה להם. ואפשר שהתלמוד הוא הוא שהשתמש בלישנא דאמרי אינשי. ולא ר"מ ורשב"י. ולפנינו נמצאו אלו המשלים בפב"ט (צד קמ"ט) תרע לך שכן. שאין האילן נעקר אלא בבן מינו. אין הבשר מבאיש אלא מתוכו. ועכ"פ לא הועתקו מהנמרא:

שם (ס"ו ע"ב). כתנאי ר"ע אומר צפרדע אחת היתה וכו' א"ל ר"א בן עזריה עקיבא מה לך אצל הגדה וכו'. והיא לפנינו פ"ו (צד מ"א) בהוספת ענין ובסנגון ניכר שלא הועתקו זו מזו. גם הנוסחא לפנינו א"ל ר' לעזר המודעי:

שם (צ"ה ע"ב). במתניתא תנא וכו' סך מחניהו מאתים וששים רבוא אלפים חסר חד. ולפנינו פ"ו (צד מ"ה). אמרו חכמים סך מחנהו מאתים וששים ריבוא אלף וחמשת אלף חסר חד. ועיי' במ"ע אות ל"ו:

שם. תנא ראשונים עברו בשחי שנ' וחלף ביהודה וגו'. אמצעיים עברו בקומה שנ' ער ציאר יניע. אחרונים העלו עפר ברגליהם ולא מצאו מים בנהר לשתות עד שהביאו מים ממקור אחר לשתות שנ' אני קרתי וגו'. ולפנינו שם. חשיב הראשונים ושניים בשחו ובקומה והאמצעיים ער מתניים והאחרונים בקשו מים וכו'. ומייתי בגמרא אבולהו קרא. ואי הוה תני ער מתניים לא הוה ליה קרא. ואמרו בגמרא שם ויצא מלאך ה' וגו' מאה ושמונים וחמשה אלף. אמר ר' אבהו הללו ראשי ניסות הן. אמר רב אשי דיקא נמי וכו'. אמר רבינא דיקא נמי וכו'. והדברים מפורשים לפנינו שם. וכן הם מפורשים בסדר עולם רבה פכ"ב. כמו שהבאתי במ"ע שם. ואמר שם בנמרא. וכמה נשתייר מהם. רב אמר עשרה וכו' ושמואל אמר תשעה וכו' ריב"ל אמר ארבעה עשר וכו' (וכולהו מייתי קראי) ר' יוחנן אמר חמשת סנחריב ושני בניו נבוכדנצר ונבוזראדן. ואמר שם רבוזראדן נמרא. ועל נבוכדנצר מייתי קרא. ולפנינו שם. ולא נשתיירו מהם אלא חמשה וכו'. ועכ"פ לא הועתקו זו מזו. והנמרא מתניתא הוה לה וסדר אליהו נמי מתניתא הוה ליה דתנא אמרו חכמים:

שם (ק"ד ע"א). תניא אר"ש בן אלעזר בשביל הטוב בעיניך עשית. מה אות. בשביל מה אות. נכרים אכלו על שולחני. בשביל שנכרים אכלו על שולחנו נרם גלות לבניו (עיי' רש"י). מסייע ליה לחזקיה. דאמר חזקיה כל המזמן עכו"ם לתוך ביתו ומשמש עליו גורם גלות לבניו וכו'. וענין זה הוא לפנינו בפ"ח (צד מ"ו ומ"ז ומ"ח) וכולא באופן אחר. שבחטא מה אות שינו לו מעשה שמים ונבהה דעתו עליו ועי"כ אכל עם הגוי על השולחן ועי"כ הראה להן ארון וגילה

במדה זו, ואמרו עליו בברכות (י"ז ע"א), מרגלא בפומיה דאביי, לעולם יהא אדם עדום ביראה מענה רך משיב חמה ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם נכרי בשוק, כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה ויהא מקובל על הבריות. ואלו הדברים שאינן בסנגון לשוני הבבלי הם לפנינו בפי"נ (צר ס"נ) ובפי"ח (צר ק"ד) ובריש אליהו זוטא. ומובאים הם במס' ד"א זוטא. ועפ"י שנים עדים יקום דבר שידע אביי את הסדר אליהו שלפנינו. ושהובאו דברי הסדר אליהו בגמרא בסנגון תניא:

תענית (י"א ע"א). תניא אידך. בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלום עליך נפשי. ואם עשה כן עליו הכתוב אומר והנה ששון ושמחה וגו' ער כאן מדת בינונים אבל במדת רשעים מה כתיב אתיו אקחה יין וגו'. אלא יצער אדם עם הצבור שכן מצינו במשה רבינו וכו' וכי לא היה לו למשה בר אחת או בסת אחת לישב עליה וכו'. והיא לפנינו בפכ"ה (סוף צר קכ"ז ותחלת קכ"ח). וקצת בפ"כ (צר קי"ב) ונכפל בריש אליהו זוטא. ובפרק האחרון (צר קצ"ח). ואם שקצת הדברים הם נ"כ במכילתא בפ"א מס' דעמלק. הדברים נכרים שברייתא שבגמרא מקורה היא בסדר אליהו שלפנינו:

מגילה (י"ד ע"א). והיא יושבת תחת תומר א"ר שמעון בן אבישלום משום ייחור. והיא לפנינו בשינוי ענין בפ"ט (צר נ') ועיי' במ"ע אות ח' וט':

כתובות (ק"ד ע"א). סיפרו מיתתו של רבי ואמרו. בשעת פטירתו של רבי זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה אמר רבש"ע גלוי וידוע לפניך שיגעתי בעשר אצבעותי בתורה ולא נהניתי אפי' באצבע קטנה וכו'. והוא מסופר לפנינו פ"כו (צר קל"ג). ותוכן של דברי רבי מפורשין בפכ"ו (צר קל"ג). ופי' לא חבלתי. שלא אמר העו"הז מלא תוהו ובוהו). והעומד על הדברים ימצא שעיקר הדברים במו שהם לפנינו. ומא"י לכבל אבדו הדברים בבוריין ונשתבשו:

שם (ק"ה ע"ב). דתניא ואיש בא מבעל שלשה וגו'. וכי אלישע אוכל ביכורים הוה. אלא לומר לך כל המביא דורון לת"ח כאילו מקריב ביכורים. והוא לפנינו בסדר אליהו זוטא פ"ב (צר קע"ג) בל המזקק לחכמים ולתלמידיהם מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב ביכורים וכו'. והדברים שם בעיקרם ושעמם. והאי תנא דתני להאי תניא שינה הדברים וקיטע בהם. וכבר עמדו על הדבר בתוספות שם:

סוטה (י"א ע"ב). דרש ר' עזירא. ולנוסחא אחרת דרש ר' עקיבא. בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו ישראל ממצרים וכו'. ומספר שם האיך היו מחזקות את לב בעליהן ומחזיקות בידיהן ומעוררות את חיבתן ונזקקות להם. וכיון שהגיע זמן לידתן הולכות ויולדות בשדה תחת התפוח להסתיר הדבר בפני המצריים. והקב"ה שולח משמי מרום מי שמנקר ומשפר אותן בחיה זו שמשפרת את הולד שנ' ומולדותיך וגו' לא כרת שרך ובמים לא רחצת וגו'. ומלקט להן שני עגולין א' של שמן וא' של דבש שנאמר ויניקהו דבש מסלע ושמן ונו'. וכיון שמבירין בהן מצריים באין להורגן ונעשה להן נס ונבלעין בקרקע וכו' וכשנגלה הקב"ה על הים הם הבירוהו תחלה וכו'. ובארי"ג פל"ג מייתי הא קרא לענין יניקה בהעברת הים אמקרא נצבו כמו גד נזולים. ואמרו שם. והיו הנודות מושבין שמן ודבש לתוך פיהן של תינוקות והן יונקין מהם שנ' ויניקהו דבש מסלע וגו'. ובפרר"א פמ"ב בשם ר' שילא כל הילדים שהשליכו ליאור לא מתו אלא היאור הפליט אותם והשליך אותם למדבר מצרים והיה הקב"ה מביא סלע בפי כל א' וא' וסלע מצרו. והסלע שהיה בפיו היה מניק אותו דבש. והסלע שבצדיהן היה מניק אותן שמן בחיה שהיא מניקה את בנה שנ' ויניקהו וגו'. ויראה שעיקר כל אלו האגדות הוא באגדה שלפנינו דעריפא מבולהו. והיא בפ"ז (צר מ"נ) באותה שעה אמר הקב"ה וכו'. ועכ"פ לא נשתמש בעל האגדה שלפנינו באלו האגדות הנזכרות ולא ידע מהן:

בבא מציעא (פ"ו ע"ב). אר"י אמר רב בל מה שעשה אברהם למ"ש בעצמו עשה הקב"ה לבניו בעצמו וכו'. ופליגא דר"ח ב"ר חנינא דאמר רחב"ח ובן תנא דבי ר' ישמעאל בשבר שלשה זכו לשלשה. בשבר חמאה וחלב זכו למן. בשבר והוא עומד עליהם זכו לעמוד הענן. בשבר יוקח נא מעט מים זכו לבארה של מרים. ובסנגון אחר הוא במכילתא בפתיחתא דבשלח (כ"ה) ועיי"ש במ"ע אות מ"ד במה שרמזתי שם. ולפנינו היא בפי"ב (צר נ"ט ום') והיא נוסה מבולם ולא הועתקו זו מזו. ועיי' במ"ע אות י' שרמזתי על מכילתא דרשב"י ואילי היתה שם כולא במו שהיא לפנינו:

בבא בתרא (י' ע"א). וזו שאלה שאל טורנוסרופוס הרשע את ר"ע אם אלהיכם אוהב ענים הוא מ"מ אינו מפרנסן וכו'. א"ל ר"ע אמשול לך משל למלך ב"ו שכעס על בנו וחבשו

חגיגה (י"ג ע"ב בסוף). תניא א"ר שמעון החסיד אלו תתק"ער דורות שקומטו להיבראות קודם שנברא העולם עמר הקב"ה ושתלן בכל דור ודור והן הן עוי פנים שבדור. ונוסחת רש"י עמר הקב"ה ושרדן. והובאה ברייתא זו לענין המאמר שקודם לזה בענין נהר דינור. להיכן שפיך. אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב על ראש רשעים בניהנם וכו'. ורב אחא בר יעקב אמר על אשר קומטו. שנ' אשר קומטו ולא עת נהר יוצק יסודם (רש"י על אשר קומטו. על תתקע"ר דורות שהעביר מן העולם קודם מתן תורה ולא בראן בדקתני לקמן ונתן בניהנם וכו'. ואח"כ פי' קודם שנברא העולם נגזר עליהם להבראות להיות קודם מ"ת לקיים מה שנ' דבר צוה לאלף דור ראויה היתה תורה להינתן לסוף אלף דור וכשראה שאין העולם מתקיים בלא תורה עמד ושרדן וכו'). ועי"ש בתו' בענין הנוסחאות עמר ושרדן. או עמר ושתלן.[1] ובזבחים (קט"ו ע"א) אמר ר' אליעזר המודעי על התורה. שהשיב בלעם למלכי העולם כשחזרו בשעת מתן תורה. א"ל חמדה טובה יש לו בבית גנזיו שהיתה גנוזה אצלו תתקע"ר דורות קודם שנברא העולם וביקש ליתנה לבניו וכו'. וכ"ה בשבת (פ"ח ע"ב) לר' יהושע בן לוי. ועי"ש ברש"י שמחבר קרימת התורה לעולם אלפים שנה או תתק"ער דורות והעברת הדורות מן העולם לענין אחד. וענין קרימת התורה תתקע"ר דורות הוא לר"א בריה"נ באדר"נ פל"א. ולפנינו הדברים בפ"ב (צד ט') ופ"ו (צד ל"ו) ופי"נ (צד ס"א) ופכ"ו (צד ק"ל). ושבאלו הדורות ישב הקב"ה ודרש וחקר וצרף ובחן כל דברי תורה. והעביר הקב"ה כל דבריו לפניו בשביל זרעו של אברהם וכו'. ועי"ש צד ט' במ"ע אות י"ט:

והנני מחבר לזה כאן כל מאמרי ר"ש חסידא שהם לפנינו:

ברכות (נ' ע"ב) וסנהדרין (ט"ו ע"א). ודוד מי היה ידע פלגא דלילא אימת וכו'. דא"ר אחא בר ביזנא א"ר"ש חסידא כינור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו וכו'. והיא לפנינו פי"ח (צד צ"ו) וכי דוד היה יודע לכוון חצות לילה אלא אמרו כינור היה תלוי וכו'. ובירושלמי ריש ברכות הוא לר' לוי והוא בכמה מקומות כמו שרמזתי במ"ע שם אות מ"ו:

סוכה (נ"ב ע"ב). ויראני ה' ארבעה חרשים. מאן נינהו ארבעה חרשים. א"ר חנא בר ביזנא א"ר"ש חסידא משיח בן דוד ומשיח בן יוסף ואליהו וכהן צדק וכו' בהדי חנא באגדתא למה לי וכו'. והיא לפנינו פי"ח (צד צ"ו):

בבא קמא (קי"נ ע"ב) אמר רב ביבי בר גידל א"ר שמעון חסידא גזל עכו"ם אסור. ולפנינו פט"ו (צד ע"ה) הא למדת שגזל הגוי גזל. וע"ע צד ק"מ והגזול לגוי לסוף שהוא גזל לישראל:

כריתות (ו' ע"ב). א"ר חנא בר בזנא א"ר שמעון חסידא כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב עם סממני הקטורת. וכעין זו לפנינו פי"נ (צד ס"ב): (עד כאן):

מועד קטן (ט"ז ע"א וב'). שוב פ"א נזר רבי שלא ישנו לתלמידים בשוק. מאי דרש. חמוקי ירכיך כמו חלאים. מה ירך בסתר אף ת"ח בסתר וכו'. ור' חייא דאי חמוקי ירכיך מאי עביד לה. מוקי לה בצדקה ובג"ח. והוא לפנינו פי"ו (צד פ"ד). והמעיין ימצא שלא הועתקו זה מזה. ושיטת סדר אליהו היא בכמה מקומות שיהא אדם ירא שמים בסתר:

יומא (נ"ד ע"ב). בענין אבן שתיה. חנא שממנה הושתת העולם. תנן במ"ד מציון נברא העולם. והיא שטת חכמים שם דפליגי אדר' אליעזר ור' יהושע. והוא לפנינו פ"ה (צד ב"א) בסנגון אחר:

יומא (פ"ו ע"א). היכי דמי חילול השם וכו'. אביי אמר כדתניא ואהבת את ה' אלהיך שיהא שם שמים מתאהב על ידך. שיהא קורא ושונה ומשמש ת"ח ויהיה משאו ומתנו באמונה ודיבורו בנחת עם הבריות. מה הבריות אומרות עליו. אשרי אביו שלמדו תורה וכו'. פלוני שלמדו תורה ראו כמה נאים דרכיו כמה מתוקנים מעשיו וכו'. אבל מי שקורא ושונה ומשמש ת"ח ואין משאו ומתנו באמונה וכו' מה הבריות אומרות עליו וכו' ראו כמה מקולקלין מעשיו וכמה מבוערין דרכיו וכו'. ובריית זו לפנינו פכ"ח (צד ק"מ) בשינוי סנגון קצת. ותפס אביי

---

[1] וכתבו בתו' שם. ושני הלשונות בירושלמי שוה. אך הלשון משונה. ולכך לא חש למתני איכא דאמרו לה בתאי לישנא כיון שאינו משנה לה רק חדא תיבה. ונעלמה ממני כוונת דבריהם. גם נראה דגרסי בגמרא עמר הקב"ה ושרדן איכא דאמרי ושתלן. ובכתי"י ראבינאוויץ ז"ל מצאתי. ושרדן איכא דאמרי ששתלן. ועיי' יומא (ל"ח ע"ב) עמר ושתלן בכל דור ודור. ובתלמוד ירושלמי לא מצאתי מזה מאומה:

שלפנינו. ועכ"פ לא לוקחו אלו המאמרים מהגמרא וארבה הם חולקין על הגמרא. דלא בכפרה דידיה איתמר אלא בכפרת ישראל בכל מקומות מושבותיהן:

שם (ו' ע"א). וא"ר יוחנן משום ר' יוסי נ' דברים בקש משה וכו' הודיעני נא את דרכיך. אמר לפניו רבש"ע מ"מ יש צדיק וטוב לו צדיק ורע לו וכו'. והוא לפנינו בסדר אליהו וזטא (צד קפ"ג). וכל הפרקים ה' ו' ז' שם בתשובת שאלה זו:

שם (ו' ע"ב). וא"ר יוחנן משום רשב"י גדולה שימושה יותר מלמודה שנ' פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו. למד לא נאמר אלא יצק. מלמד שגדולה שימושה יותר מלימודה. ולפנינו היא פ"ה (צד כ"ג) וילמדהו לא נאמר אלא וישרתהו מיכן אמרו גדולה שימושה יותר מלימודה. והוא א"כ מאמר קדום. והלימוד הוא בדרך יותר פשוט מרא דגמרא:

שם (ל"א ע"א). וכן תנא מרי בר בריה דרב הונא בריה דר' ירמיה בר אבא אל יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה שמתוך כך ווכריהו (עי' עירובין ס"ד ע"א). והיא לפנינו פ"ה (שם) מיכן אמרו אל יפטר וכו' כדי שיאמר זכור איש פלוני לטוב שזו הלכה קבע בידו. והנה המאמר בלי ספק קטוע רישא כמו שכתבתי במ"ע. או שהוא מסורס עי"ש. ועכ"פ היא ברייתא קדומה ולא הועתקה מהגמרא:

שם (ס"ג ע"ב). א"ר שמואל בר נחמני מ"ד אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה. כל המנבל עצמו על דברי תורה סופו להתנשא. ואם זמם יד לפה. ועי"ש בפירש"י. ולמד פירושו מנמרא נדה (כ"ז ע"א) ארפ' אפי' כי הא מילתא לימא אינש ולא נשתוק קמיה רביה וכו'. ובאדר"נ פ"א דרשו בן עזאי להמקרא הזה. אם מנבל אדם עצמו על ד"ת ואוכל תמרים [ו]חרובים ולובש בגדים צואים ויושב ומשמר על פתח של חכמים. כל עובר ושב אומר שמא שוטה הוא זה. לסוף אתה מוצא כל התורה כולה עמו. והנה בעיקר הדרוש אם נבלת עצמך על ד"ת לסוף תתנשא. לזה מסכימים שניהם. ולא חידש רשב"ג דבר שלא אמרו בן עזאי. אלא מדרב ספא בנדה נשמע פירושו של רש"י. וכן מהמשך הענין ממה שדרשו קודם לזה כי מיץ אפים וגו' בתלמיד שרבו כועס עליו וכו'. נשמע שכוונת רשב"ג כל המנבל עצמו וכו'. כמו שפירש"י ששואל לרבו כל ספקותיו ואעפ"י שיש בהם שחבירו מלעיגים עליו. מעתה איכה דרש רשב"ג בלשון שאינו מובן. שכבר יש לפרש דבריו כדברי בן עזאי. אלא על כרחנו נאמר שרשב"ג דרש זה המקרא על בוונה שהיתה ידועה להם למסדרי התלמוד. ע"כ לא הוכרחו לפרט את דבריו. ומהיכן היה ענין זה ידוע להם למסדרי התלמוד. ע"ז נשיב שכבר נתפרסם להם כוונת המקרא ע"פי סדר אליהו רבה. שלפנינו פ"ג (צד ס"ד) אמר. ישאל אדם את הפסוק ואעפ"י שהבל משחקין עליו. ואת ההלכה אעפ"י שהבל משחקין עליו. יכנים אדם עצמו לנופה של תורה אעפ"י שאינו בקי בהלכה כלום. שנ' אם נבלת בהתנשא. אם נבלת בה תתנשא:

עירובין (נ"ר ע"ב). תנא דבי רב ענן מ"ד רוכבי אתונות צחורות וגו'. רוכבי אתונות. אלו ת"ח שמהלכין מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה. צחורות. שעושין אותה כצהרים. יושבי על מדין. שדנין דין אמת לאמתו. והולכי. אלו בעלי מקרא. על דרך. אלו בעלי משנה. שחו. אלו בעלי תלמוד שבל שיחתן דברי תורה: וכמדומני שלא נמצא עוד בתלמוד תנא דבי רב ענן. והנה אלו המקראות מידרשי לפנינו פ"י (צד נ"ג). בעין זה בסנגן אחר. וע"כ לבי אומר לי שבבל הדרוש הוא בעין דבר אחר אל הדרוש שלפנינו. ולפי שסדר אליהו היה נודע לבעלי התלמוד מבית מדרשו של ר' ענן. לכך אמרו תנא דבי רב ענן. ואולי היה הדרוש לפניהם בסדר אליהו (וחסר לפנינו). וקרי לסדר אליהו תנא דבי רב ענן:

פסחים (פ"ז ע"ב). א"ר אושיע מ"ד צדקת פרזונו בישראל. צדקה עשה הקב"ה בישראל שפזרן לבין האומות. והיינו דא"ל ההיא מינא לר' חנינא אנן מעלינן מינייכו וכו'. א"ל רצונך יטפל לך תלמיד א'. נטפל ליה ר' אושעיא וכו'. והוא לפנינו פ"י (צד נ"ד). חסר נדול עשה הקב"ה שפיזר את ישראל וכו'. מעשה בהנמון א' ור"י נשיאה שהיו אוכלין ושותין וכו' א"ל אותו הנמון לר"י הנשיא אנו רחמנים יותר מכם וכו'. וכל חך יטעם שעיקר הסיפור הוא כמו שלפנינו. שאין זו שאלת מין אבל היא שאלת הנמון. ומי היה התלמיד לא הוזכר לפנינו. ואולי היה ר' אושעיא. ומא"י לבבל נשתנה הסיפור. ועכ"פ לא הועתקו זה מזה. התלמוד לא ידע מהסיפור שבסדר אליהו ובעל סדר אליהו לא ידע מהתלמוד:

שם (נ"ד ע"א). תניא שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם וכו'. ובריייתא זו שנויה בכמה מקומות ובשינוי זו מזו. ולפנינו פל"א (צד ק"ם) איתא ששה דברים נבראו קודם וכו' והארכתי בזה במ"ע אות ל"נ:

לבי־המר ולא מר״א רבה. והיא ברייתא איתנייא נמי בא״י. דנרסינן עלה בנמרא אוצרי פירות כנון מאן, א״ר יוחנן כגון שבתי אצר פירות. אלא שבגמרא איתא אוצרי באל״ף. ואפשר שבתבו המעתיקים כך לפי שהובאו בגמרא שם ברייתות אחרות דתני בהן אוצרין באל״ף. ובדקדוק סופרים הב״א שמצא הנוסחא עצר בע״ן:

שם (קמ״ז ע״א). ת״ר נ׳ דברים צוה אחיתופל את בניו. אל תהיו במחלוקת. ואל תמרדו במלכות בית דוד. ויו״ט של עצרת ברור זרעו חטים. וכתב הרשב״ם. נ׳ דברים וכו׳ הכי הוה קים להו. והנה לפנינו (צר קנ״ז). וילך ויצו אל ביתו. מה ציוה. אמר להן אל תהיו במחלוקת לעולם. ד״א אל תמרדו במלכות בית דוד. והנה לפי נוסחת הגמרא פ״י אל תהיו במחלוקת שיהיו בניו בשלום ולא תהיה ביניהם מחלוקת. ובזה לא נכלל שלא ימרדו במלכות בית דוד. אבל לפי נוסחתנו אל תהיו במחלוקת לעולם. היינו שלא יתערבו במחלוקת. א״כ כבר נכלל בזה שלא ימרדו במלכות בית דוד. ע״כ נראה דההוא דבר אחר. היא הוספה עפ״י הגמרא. ועכ״פ מקור הברייתא אינו מסדר אליהו. ומקור ברייתא זו נעלם ולא הועתקו זו מזו:

סנהדרין (מ״ג ע״ב). ת״ר נא אין נא וכו׳. אמר לפניו רבש״ע מי חטא. א״ל וכי דילטור אני לך הפל גורלות וכו׳. וכעין זו לפנינו (צר ק״ב) בסנגון אחר. ולא הועתקו זו מזו:

שם (ק״ט ע״א). ת״ר אנשי סדום אין להם חלק לעוה״ב שנ׳ ואנשי סדום ונו׳ רעים בעו״ה וחטאים בעו״הב וכו׳ א״ר יהודה רעים בנופן וחטאים בממונן וכו׳. לה׳ זו ברכת השם. מאד שמתכוונים וחוטאים. במתניתא תנא רעים בממונם וחטאים בנופן. לה׳ זו ברכת השם. מאד זו שפיכות דמים. ובתוספתא דסנהדרין פ״נ רעים וחטאים בעו״ה. לה׳ מאד בעו״הב. ד״א רעים איש אל חבירו. וחטאים בגילוי עריות. לה׳ בעבודה זרה. מאד בשפיכות דמים. ולפנינו פל״א (צר קנ״ח) ד״א רעים בגזל. חטאים בגילוי עריות. לה׳ בחילול השם. מאד שהיו מתכוונין וחוטאים. והנה אם בגזל היינו בממונם ובגילוי עריות היינו בנופן וחילול השם היינו ברכת השם. יתיה הדרוש כמתניתא. חוץ מדרוש מאד שהוא בר׳ יהודה. ועכ״פ לא הועתקו זה מזה:

שבועות (ל״ט ע״א). ברייתא דתנו רבנן הכוללת דרשת המקרא (זכריה ה׳ ד׳) הוצאתיה נאם ה׳ ונו׳ בעין שהיא לפנינו (צר קל״ב). אולם המעיין בה ימצא שלא הועתקו זו מזו:

יבמות (ס״ב ע״ב). ת״ר האוהב את אשתו כגופו והמכבדה וכו׳ האוהב את שכניו וכו׳. ומיתי לה נמי בסנהדרין (ע״ו ע״ב). והוא נ״כ בר״א רבה פ״ב בנוסחת הגמרא. ולפנינו היא פט״ו (צר ע״ח) בנוסחא אחרת. וכבר כתבתי בהערה ל״ז שהנוסחא שלפנינו היא העתיקה: ורואה אני כאן להעיר בענין מעלת נושא בת אחותו שממדת הפרסיים היתה לישא הקרובות במשפחה. וכל הנהו דברים הם מילי דחסידות:

סנהדרין (כ״ט ע״א). ת״ר והוא לא אויב לו יעידנו וכו׳. והיא לפנינו פכ״ט (צר קמ״ז). ואולי עיקרה לפנינו והובאה לבי־המד. והא דלהלן לפנינו ושפטו העדה לפסול את השונאים וכו׳ עד נמירא. נראה שהיא הוספה עפ״י הספרי ועי׳ במ״ע:

והנני מסדר כאן ברייתות ומאמרי התנאים שלא הוקבעו להיות שונין בבי־המר ולא איתנייא בשם תנו רבנן:

ברכות (י״ט ע״א). תנא דבי ר׳ ישמעאל אם ראית ת״ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום שמא עשה תשובה וכו׳. וע״כ לאו בסתם עבירה דהיינו זנות קאמר. שהרי אמרי עלה והי״מ ברברים שבנופו אבל בממונא עד דמהדר למריה. והוא לפנינו פ״נ (צר ט״ז) מיכן אמרו אם ראיתה ת״ח שעשה עבירה ביום אל תהרהר עליו למחר שמא עשה תשובה בלילה. ופי׳ מיכן אמרו. מזכותו של דוד ומעלותיו. ובתיקוני זוהר תקונא ה׳ ח״ב איתא כמה דאוקמה מארי מתניתין אם ראיתה ת״ח שחטא ביום אל תהרהר אחריו בלילה דודאי עשה תשובה. ונראה שכך היתה למחברו הנוסחא בנמרא. וכבר רמז ע״ז בעל דקדוק סופרים. ועכ״פ הוא מאמר קדום לסדר אליהו:

שם (ה׳ ע״ב). א״ר יוחנן נגעים ובנים אינן יסורין של אהבה. ונגעים לא. ותניא כל מי שיש בו אחד מארבעה מראית נגעים הללו אינן אלא מוכח בפרה וכו׳. והיא לפנינו פ״ה (צר כ״ד). ואם ראיתה אחד מישראל שיש עליו אחד מארבע מיני נגעים מוכח בפרה לישראל בבל מקומות מושבותיהן. ואם ראית אחד מישראל שיש עליו מכה אחת מכל המכות האמורות. שעיר המשתלח לישראל בכל מקומות מושבותיהן. מפני שאחד מישראל שקול כנגד כל או״ה וכו׳. וזה מסכים עם מה שאמרו בברכות שם. מוכח בפרה הוה יסורין של אהבה לא הוו. אבל מה שאמרו ואב״א הא לן והא להו. ואב״א הא בצינעא הא בפרהסיא. אינן מסכימים עם המאמר

בשבת (פ"ח ע"ב) ת"ר הנעלבים ואינן עולבין וכו'. ונכפלה בניטין (ל"ו ע"ב). ולא הובאה שם רק מרוב חביבותה. שאינה נקשרת עם מה שלפניה כי אם ע"י המלה עלובה במאמר עלובה כלה וכו'. ובריית' זו היא לפנינו בפט"ז (צר ע"ח). איברא שברייתא זו היא נ"כ בדרך ארץ רבה פ"ב. וכבר היתה מסכתא זו סדורה קודם סדור הש"ס והיתה בימי התנאים. כדמוכח בפס' ברכות (כ"ב ע"א) שאמרו תלמידיו לרבי יהודה. שנה לנו פרק אחר בהלכות דרך ארץ. אבל גם למסכתא זו באה ההלכה ממשנת חסידים. שדרי הלכה זו היא מדרך החסידות ולא מדרך הארץ:[1]

בפסחים (מ"ט ע"א). ת"ר לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת ת"ח שאם מת או גולה וכו'. ת"ר לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת ת"ח וישיא בתו לת"ח משל לעגבי הגפן וכו'. וכל זה היא לפנינו בפ"ה (צר ל'). וחך ישעם שכך חוצבה כמו שהיא לפנינו והובאה לבית המדרש כמו שהיא בגמרא:

בפסחים שם. ת"ר כל ת"ח המרבה סעודתו בכל מקום וכו'. והיא לפנינו בפ"ב (צר ס"א). וסגנון הברייתא היא נ"כ בעושה שותפות עם הגוי בפ"ז (צר מ"ו) ובאוכל עם הגוי בפ"ח (צר מ"ח). ואף בזו נכרת מחצבתה שהיא כמו שלפנינו. והובאה לבית המדרש לשנותה לרבנן כמו שהיא בגמרא:

סוכה (נ"ב ע"א). ת"ר ואת הצפוני ארחיק מעליכם זה יצה"ר וכו'. והיא לפנינו בפ"ד (צר ב'). ואף בזו הרבריים נכרים שעיקרן לפנינו והובאו לבית המדרש כמו שהיא בגמרא:

ראש השנה (י"ח ע"א). ת"ר משפחה אחת היתה בירושלים שהיו מתים מתים בני י"ח שנה באו והודיעו את ריב"ז וכו' לכו ועסקו בתורה וחיו. הלכו ועסקו בתורה וחיו וכו'. וזה הסיפור הוא לפנינו פ"י (צר נ"ו) מעשה בשתי משפחות של כהנים שבאו לפני ריב"ז וכו' ראו כמה דמיו ותנו צדקה וכו'. והנה הם בשני סיפורים שונים שלא ידעו זה מזה:

מגילה (י"ד ע"א). ת"ר מ"ח נביאים וז' נביאות נתנבאו להם לישראל ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה וכו'. ברייתא זו קצתה לפנינו פט"ז (צר פ"ב) וקצתה בסדר עולם רבה פכ"א. ועפ"י שניהם הובאה לבי"המד:

קידושין (פ"ב ע"א). ת"ר כל שעסקיו עם הנשים סורו רע בנון הצורפים וכו'. והנה לפנינו פי"ח (צר ק"א) שנו חכמים במשנה וכו' ואף זו הלכה רווחת בישראל כל שעסקו עם הנשים לא יתייחר עם הנשים בנון הסרדין והסרקות וכו'. והיא בעין תוספתא אל המשנה. ושנויה באמת כך בתוספתא שלנו. ולבית המדרש הובאה ברייתא זו בסגנון אחר. ומה שמחוקני ברבר הוא מה ששנו בקידושין (פ' ע"ב) במשנה לא יתייחד אדם עם שתי נשים וכו'. ואמרי עלה בגמרא. מ"ט. תנא דבי אליהו הואיל ונשים דעתן קלות עליהן (ובבר הבאתיה לעיל) שכל הסגנון מורה שהיא תוספתא. והיה קוראין משנת דר"י הנשיא משנת חכמים. כמו למה נתנה משנה לחכמים (צר ק"א). וכן שנו חכמים (צר ט"ז) ובהרבה מקומות. וכן אם אמצאך בתוך משנת חכמים (צר קע"ב). ומשנת חסידים היא כמתנגדת למשנת חכמים. שהיא מוספת ומחמרת עליה. ואמרינן בפס' שבת (קכ"א ע"ב). תני תנא קמיה דרבא בר רב הונא התורג נחשים ועקרבים בשבת אין רוח חסידים נוחה הימנו. א"ל ואותן חסידים אין רוח חכמים נוחה מהם. וכלו' שחוזר אחריהם להרוג אותן. אבל ברצו אחריו נהרגין בשבת משום פיקוח נפש. כדמוכח התם. ומיתי התם ברייתא שסנגונה מוכח עליה שהיא ממשנת חסידים וז"ל. ת"ר נודמנו לו נחשים ועקרבים בשבת. הרגן בידוע שנודמנו לו להרגן. לא הרגן בידוע שנודמנו להרגנו ונעשה לו נס מן השמים. והנה זה שלא הרגן לפי שלא רצו אחריו עפ"י מרת חסידות. בידוע שנעשה לו נס מן השמים אף שנודמנו להרגו:

בבא קמא (צ"ז ע"ב). תנו רבנן איזהו מטבע של ירושלים וכו' ואיזהו מטבע של אברהם אבינו זקן וזקינה מצר אחר בחור ובתולה מצד אחר (ועי"ש ברש"י ותו'). והוא לפנינו פ"ה (צר כ"א). ומה הן סלעים שיצאו לו זקן וזקנה וכו'. ופירושא דמילתא כראיתא התם שאברהם הזקן והלבין והשחיר וחזר לילדותו ושרה הזקינה והשחירה וחזרה לילדותה (דלא כרש"י):

בבא בתרא (צ' ע"ב). ת"ר אוצרי פירות ומלוי ברבית וכו'. והיא לפנינו פט"ו (צר ע"ז). ואיתא לה נמי בפס' ד"א רבה. אלא דהתם תנא נמי ומנהילי השקל. ומוכח דמוכא הובאה

---

[1] וכבר אפשר דבגיטין דגרסי הנעלבין וכו' היא מפס' ד"א. ובשבת שהגי' העתיקה היא עלובין ואינן עולבין אלא שהגיהו אותה עפ"י רש"י הנעלבין. היא מסדר אליהו. שנוסחתו היא ומי שהן עלובין ואינן עולבין. ומלות מי שהן נשמטו:

הוא מאותו העתק, וכן הוא לאחריו בכת"י הנ"ל. והוא נכפל נ"כ בפט"ו בשינוים. ועיקרו בס' אליהו רבה בפ"כ (צד קי"ב וכו') ובפכ"ה (צד קכ"ח):

ב) שם משום רבי אליהו הנביא אמרו לעולם יהא אדם כשור לעול וכו'. וכבר דברתי על זה בס"י ו' במה שהעתקתי מהגמרא במס' ע"ז מאמר תרב"א. והמאמר שלאחריו פ"א הייתי עובר ממקום למקום וכו' הוא נ"כ מאותו העתק, ובכת"י הנ"ל סיפור זה הוא נ"כ בפי"ב. ומתחיל בו אמר אליהו ז"ל פעם אחת וכו'. ועיקרו הוא בפי"ח (צד צ"ה):

ג) שם (צד קס"ט וכו' ער סוף). משום רבי אליהו הנביא אמרו גדולה צדקה וכו'. וכ"ה בכת"י הנ"ל וכו מתחיל שם הזוטא כמו שהודעתי בהקדמה לזוטא. ורמזתי בס"י י"א שבילקוט בטעות משום אדם אחד אמרו. שהוא בלי ספק משום אבא אליהו אמרו. והיה בר"ת משום א"א אמרו. ויראה שזה המאמר עיקרו בסדר אליהו זוטא. ואולי שהסדר התחיל באמת כך. ואח"כ נתוספו בו המלות. משום ד"א אמרו. או משום א"א אמרו. שהרי בכת"י הנ"ל הוא מוסיף נ"כ הכי בריש פ"ב (קע"א) אמר אליהו פעם אחת וכו'. וכן בפ"נ (צד קע"ה) אמר אליהו הכל ברא וכו'. וכן הסיפור שלפנינו פי"ד (צד קצ"ה) מתחיל אמר אליהו ז"ל פ"א הייתי מהלך וכו'. ועיי"ש בהערה שם ס"ק א' שאף בתנחומא הובא כך:

ד) פט"ו (צד קצ"ו) אמר אבא אליהו זכור לטוב וזכור לברכה מעיד אני עלי וכו'. ובכת"י הנ"ל אמר אליהו ז"ל מעיד אני וכ"ה בילקוט כמו שהזכרתי בהערה הנ"ל. ועיקרו הוא בסדר אליהו רבה בפ"ה (צד כ"ו) ופי"ח (צד צ"א). ובכלל אומר שכל הפרק הט"ו שלפנינו אינו אל הוספה. שהמאמר אמר אלהי ישראל וגו' אמר דוד וכו' עיקרו בסדר א"ר פ"ב צד ח'. והסיפור פ"א היו רבותינו יושבין וכו' עיקרו בפי"ח (צד צ"ו). אלא שנ"ל שאף שם אינו אלא הוספה. לפי שאין אליהו המספר כסנגון זה הספר. כמו שהזכרתי. והמאמר האחרון א"ר יוסי פ"א וכו'. חוזתו מוכיח עליו שאינו אלא הוספה וכבר הזכרתי כל זה שם באותו ענין. ולא באתי כאן אלא להראות שנעשו קיבוצים מסדר אליהו רבה וזוטא. וסימנו אלו האסופות. אם משום דבי אליהו ז"ל אמרו. או אמר אליהו ז"ל. או אמר אבא אליהו. והילקוט בליקוטיו כתב תנא דבי אליהו כסנגון שבגמרא. אלא שלפעמים הביא המאמרים סתם ולא גילה את מקורן. ורשמו עליהן בגליון תד"א:

וכשנסתכל בסנגון אלו הברייתות שהובאו בגמרא בשם תנא דבי אליהו ובמה שהובא מעניגם בסדר אליהו נביר שלא הועתקו זו מזו. ברייתות שבגמרא לא נקבצו מסדר אליהו, ובסדר אליהו לא הועתקו מהגמרא. ואף באליהו זוטא במאמר משום רבי אליהו אמרו גדולה צדקה וכו'. אם לא נאמר שהמלות משום ד"א אמרו נתוספו. נמצא מאמר שלא נזכר באליהו רבה. וע"כ הדברים מוכיחין שהיו להם קבוצי ברייתות מזמן התנאים שנתיחסו לתלמידי אליהו. בלו' לאותן חסידים שנתגלה להם:

וביאור דבר זה הוא, ידענו שהיתה להם משנת חסידים. שהרי בשהשיב ריב"ל (בירושלמי תרומות פ"ח מ"י שהבאתי לעיל צד ל"ו) ולא משנה עשיתי. אמר לו וזו משנת החסידים. ובספרי עקב פי' מ"ח אמרו. וכתוב במגלת חסידים אם תעזבני יום יומים אעזבך. ובירושלמי סוף ברכות. א"ר שמעון בן לקיש במגילת חסידים מצאו כתוב יום תעזבני יומים אעזבך. לשנים שיצאו א' מטבריא וא' מצפורין ופגעו זה בזה בחדא משבנא. לא הספיקו לפרוש זה מזה עד שהלך זה מיל וזה מיל. נמצאו רחוקין זה מזה שני מילין. ואשה שהיתה יושבת וממתנת לאיש. כל זמן שהיתה ברעתו (להנשא לה) [שתגשא לו] היתה יושבת וממתנת לו. כיון שהפליג דעתו ממנה הוא (היתה) הולכת ונשאת לאחר.[1] ומהמאמר הקצר הזה נוכל להביר סנגון המגילה הזו. (האין סנגון זה בסנגון המאמר שלפנינו (פי"ח צד צ"ב). לאחר שמחתך מות מה יתרון לכל שמחתך). ומתשובת אליהו לריב"ל וו משנת החסידים. נוכל להביר טיב משנתן. על כן לבי אומר לי שהרבה ברייתות ומאמרים מוסריים הם פליטי ספרי החסידים המגילה והמשנה. ואפשר שהיתה משנת החסידים בעין תוספתא למשנת חכמים (ועיי' עוד להלן). ומספרים באלה של חסידים שזכו לגילוי אליהו נסדרו הסדרים שלפנינו:

והנני לסדר כאן ברייתות שהוקבעו בבית המדרש שנאמר עליהן תנו רבנן. בלו' שאינן ברייתות של יחידים. ולא נאמר עליהן תנא דבי אליהו והם לפנינו בסדרים אלו:

---

[1] והועתק במדרש שמואל פ"א ומובא ברשב"ם פ' עקב ועיי"ש ברש"י. ורשב"ל באר המאמר והרחיבו ע"י משליו:

חוזרין שוב אינן חוזרין אלא ישראל בלבד. באהבה שהוא אוהב אותן וכו' ומושיבן בין ברביו וכו' ומביאן לחיי העו"הב שנ' כי כאשר השמים החדשים וגו'. ובפב"ב (צד ק"כ). פעם אחד הייתי עובר ממקום למקום ומצאתי זקן אחד. אמר לי רבי וכי יש או"ה לימות המשיח. אמרתי לו וכו'. יכול אתה לומר הואיל ובאין לימות המשיח והן באין לעוה"ב וכו'. והלא דברים ק"ו מה אם הפסח וכו' כל ערל לא יאכל בו עוה"ב שהוא קדשי קדשים עאכ"ו. ומבואר שהעולם הבא הוא העולם החדש שיהיו חיים בו שלא בצער ושלא ביצ"הר כמו שהוא בארוכה צד י"ד וצד ט"ז וצד י"ט וכו'. והנה אין הבדל בין הברייתא שבגמרא ובין מה שלפנינו אלא בסגנון הלשון וסידור הדברים:

ט') במס' תמיד (ל"ב ע"א). תנא דבי אליהו ניתנם למעלה מן הרקיע. וי"א לאחורי הרי חשך (ופי' ר"נ מנהר דינור דכתיב הנה סערת ה' וגו'. וי"א וכו' כדכתיב כי הנה החשך יכסה ארץ וגו'. וכ"ה בפי' הרא"ש. ובענין נהר דינור שהוא נשפך על ראש רשעים עיי' חגיגה י"ג ע"ב). מאמר זה לא איתאמר בפירוש לפנינו אבל מכללא איתאמר. בפ"נ (צד י"ד) פושעיהן של ישראל וכו' שמעלין ושורפין אותן בבי"המ הגדול ובישיבה גדולה שנ' ובליעל בקוץ מונר וגו'. ואומר שרוף ישרפו בשבת. ושם (צד ט"ו) עתיד הקב"ה לישב בבי"המ שלו וכו' ואח"כ מביאין את הרשעים ודנין אותן וכו'. ושם פ"ה (צד כ"ו) מטות מוצעות לצדיקים בתוך האש וכו' עיי"ש. ובפל"א חשב ששה דברים שנבראו קודם תורה ניתנם וכו'. ומכללא שהוא למעלה מהרקיע כמו בי"המק דהשיב שם. ובמשל שקודם לזה. וצר חדר בפ"ע ועלייה בפ"ע ובית הבסא בפ"ע. וב"הב היינו ניהנם. ועיי' בפ"א דמיון העיונות עם הובלים. ובראש הספר יהב כל המחצב על ב' קצוות בריובים וניהנם. ובפל"א מרמה פני הצדיקים לע"ל בשיטה הראשונה שמתחלת בפי' המבואר שם בב' אלפים רבבות כרובים:[1]

והנה אלו התשע בריייתות. נ' מהן בכלל הלכות שהן א'. נ'. ה' והשאר שש הן בכלל הגדות. וממוצא הדברים נשכיל ונדע שמה שאמר בעל הערוך פי' משניות חצוניות הן אין כוונתו שעניניהן כוללות הלכה. אלא שהן בריייתות. והן כוללות אם הלכה או הגדה. דהגדות נמי משנה קרי להו. ושנינו בפסיקתא רבתי פי' כ"א (ק"ב ע"ב) א"ר אבודימי דמן חיפא שניתי במשנתי כ"ב אלף של מה"ש ירדו עם הקב"ה על הר סיני וכו'. שמשנה בארמית היא מתניתא. וכן בתמורה (ט"ז ע"א) זו משנת ר' נתן שאינה אלא מדרש הגדה. וביוצא בהן. ובתנחומא פ' נח כך שנו רבותינו הרואה קשת בענן מברך בא"י אמ"ה זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו. הוי מן המשנה. ואינה משנה אלא קצתה של ברכה זו היא מתניתא לר"י בנו של ר"י בן ברוקא וקצתה היא לסתמא דגמרא ור"פ אמר הילכך נימרינהו לתרוייהו. דמתניתא היינו משנה. ומשנה דר"י הנשיא היא משנתינו. ובארמית מתניתן. וקורין למשנה (ר"ל שאינה משנת ר"י הנשיא. בין שכוללת הלכה או הגדה) חיצונה. שהיא בארמית ברייתא. או משניות חיצונות. היינו בריייתות. ומלת ברייתא היא לשון קטועה. ור"ל מתניתא ברייתא. וסדר אליהו רבה וזוטא הוא ברייתא. כמו פרקי דר' אליעזר שנקראו ברייתא דר' אליעזר:[2]

ואוסיף כאן מה שהובא לפנינו בסדר אליהו זוטא בשם משום דבי אליהו הנביא אמרו. ובלי ספק שהם הוספה:

א') ריש פרק א'. משום דבי אליהו הנביא אמרו לעולם יהא אדם ערום ביראה וכו'. ועיקרו של המאמר הוא בסדר אליהו רבה פי"נ (צד ט"ז) ובפי"ח (צד ק"ד) ומשם הועתק. ונבפל בפרק האחרון שהוא פט"ו המתחיל אמר אבא אליהו זכור לטוב. ובבת"י פארמא הוא בפי"ב ומתחיל אמר אליהו ז"ל לעולם יהא אדם וכו'. וכן המאמר שלאחריו הצדיק אבד וגו'.

---

[1] כמדרש הנעלם ריש פ' וירא צ"ז ע"א. א"ר עקיבא יעקב אבינו הוא כסא הכבוד וכן תנא דבי אליהו יעקב אבינו הוא כסא בפני עצמו דכתיב וזכרתי את בריתי יעקב. ברית כרת הקב"ה ליעקב יותר מכל אבותיו דעביד ליה כסא הכבוד בר מן קדמאה. ר' אלעזר הוה יתיב והוה לעי באורייתא אתא לגביה ר' עקיבא א"ל במאי קא עסיק מר א"ל בהאי קרא דכתיב וכסא כבוד יחילם. מהו כסא כבוד יחילם זה יעקב אבינו דעביד ליה כרסי יקר בלחודוי וכו'. ולפנינו לא מצאתי לו דוגמא: [2] עיי' מוהרי"ל צונץ בספרו על הדרשות פרק ט"ז (צד רפ"ו) בהערה ו'. ומעות היא ביד החכם המנוח הזה ז"ל מה שחשב בספרו (צד צ"ג) שעיקרו של סדר אליהו רבה וזוטא היה סדר הלכות אלא שבאו בו גם דברי אגדה. שהרי מה שהובא בגמרא בשם תדב"א רובן הגדות. והנה לדעתו סדר אליהו רבה לחוד ותנא דבי אליהו לחוד. ונדבר עוד ע"ז להלן במאמר ט' בע"ה:

רוה"ק שורה עליו וכו'. ובפט"ו (צד קצ"ח) המתחיל אמר אבא אליהו וכו'. אשרי מי ששם את עצמו כשור לעול וכחמור למשוי וכפרה חורשת בשדה שנאמר אשריכם זורעי על כל מים וכו'. ואח"כ בניסחא אחרת אשרי מי ששם את עצמו כשור לעול וכו'. ובכת"י פארמא (בהערה שם ה' וי"ו). אמר אליהו ז"ל לעולם יהא אדם כשור לעול וכו'. כמו שהוא בפ"א. כמו שרמזתי ע"ז בהערה. ודעת לנבון נקל שהם הוספה לסדר אליהו זוטא וכמו שאדבר עוד על זאת. וכבר אפשר שאילו ההוספות נסדרו עפ"י סדר אליהו רבה והגמרא. וע"כ נתוסף בהן הא דיצרן מסור בידן וכו' שהוא מר' יוחנן משום ר' בנאה. ובפ"ב קטוע מלת שנאמר. וצ"ל שנ' אשריכם כמו שהיא בפט"ו (וזה הרבה במדרשים שמביאים מקרא לראייה ומשמיטין מלת שנאמר). והדרוש כשור לעול וכחמור למשוי הוא נסמך על משלחי רגל השור והחמור. ואהא מקרא מייתי בגמרא תנא דבי אליהו וכו'. (אלא שנשמטה הנקודה שם בדפוס) והא דאמר ר' בנאה אין זריעה וכו' יצרן מסור בידן וכו' (שהועתק בזוטא פ"א) לאו מן משלחי רגל השור והחמור יליף לה וכמו שנדחקו שם רש"י והתוספות. אלא דברי ר' בנאה הם לפרש מלת אשריכם. שמאושרים הם שיצרם מסור בידם. וע"כפ הברייתא דתד"א בגמרא מקוטעת קצת:

ז) שם (ט' ע"א). תנא דבי אליהו ששת אלפים שנה הוי העולם. ב' אלפים תוהו. ב' אלפים תורה. ב' אלפים ימות המשיח. בעוונותינו שרבו יצאו מהן מה שיצאו. ובריייתא זו היא נ"כ בסנהדרין (צ"ז ע"א). ורונמתה שם לרב קטינא (שנגלה לו מלאך). א"ר קטינא שית אלפי שני הוו עלמא וחד חרוב שנ' ונשגב ה' לבדו ביום ההוא. ואמרו שם. תניא כוותיה דר' קטינא כשם שהשביעית משמטת אחת לז' שנים כך העולם משמט אלף שנים לשבעת אלפים שנה שנ' ונשגב ה' לבדו ביום ההוא. ואומר מזמור שיר ליום השבת. יום שכולו שבת. ואומר כי אלף שנים בעיניך ביום אתמול כי יעבור. ובתר הכי מייתי להא דתנא בי אליהו. ואח"כ מייתי התם דא"ל אליהו לר"י אחוה דר' סלא חסידא אין העולם פחות מפ"ה יובלות וביובל האחרון בן דוד בא (דהיינו ד' אלפים ור"נ שנה). ולפ"ז אתנייא ברייתא דתד"א קודם כלות ד' אלף ור"נ שנה. אלא שאלו הר"נ שנה הם כבר בכלל ימות המשיח. ובע"ז נרסינן בתר ברייתא דתד"א. א"ר פפא אי טעי תנא ולא ידע פרטיה כמה הוי וכו'. ופרש"י דתני ובעוונותינו יצאו מהן מה שיצאו ורוצה למנות וכו'. ומפורש הענין בתשובת הגאונים (הוצאת מקיצי נרדמים) סי' מ"ה לר' משה בן מר יצחק המערבי. שכך דרך התנא השונה את החיצונה להוסיף בחשבוני הזמן שעומד בה ולפרש מה שיצאו עי"ש. והנה לפנינו ברייתא זו בפ"ב (צד ו'). וז"ש ימים יוצרו ולו אחד בהם. זה יום שביעי לעולם. לפי שהעי"ה הווה ששת אלפים שנה. ב' אלפים תוהו. ב' אלפים תורה ב' אלפים משיח. בעוונינו שרבו נכנם עלינו שעבור בתוך ב' אלפים של ימות המשיח. ויצאו מהן יותר משבע מאות שנה שנ' עשה ה' אשר זמם (כלו' וסיפא דקרא אשר צוה מימי קדם) וכשם שאנחנו עושים שנה א' שמטה לשבע שנים כך עתיד הקב"ה לעשות שמטה לעולם יום אחד שהוא אלף שנים שנ' כי אלף שנים בעיניך וגו'. ואומר והיה יום אחד הוא יודע לה' וגו' זה יום שביעי לעולם. והיה לעת ערב יהיה אור. זה העי"הב שנ' והיה מדי חדש בחדשו וגו'. ואומר מזמור שיר ליום השבת. לעולם שכולו שבת. והנה נכללו בברייתא שלפנינו ברייתא דתניא כוותיה דר' קטינא. מה שאינו בתד"א דגמרא. ומקרא ונשגב ה' לבדו דברייתא דגמרא לא נזכר בברייתא שלפנינו. וכן לא נזכרו המקראות שלפנינו בברייתא דגמרא. וזו ראיה שלא הועתקו זו מזו. ומה ששנה כאן ויצאו מהן יותר מז' מאות שנה. הוא לפי שדרך השונים לזכור הזמן שעומדים בו מה שיצאו. ועכ"פ השונה האחרון שסדרה היה בזה הזמן שמימן:

ח) סנהדרין (צ"ב ע"א). תנא דבי אליהו צדיקים שעתיד הקב"ה להחייתן אינן חוזרין לעפרן. שנ' והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים בירושלים. מה קדוש לעולם קיים אף הם לעולם קיימין, ואם תאמר אותן שנים שעתיד הקב"ה לחדש בהן את עולמו שנ' ונשגב ה' לבדו ביום ההוא מה הן עושין. הקב"ה עושה להם כנפים כנשרים ושטין על פני המים. שנ' על כן לא נירא בהמיר ארץ במוט הרים בלב ימים. ושמא תאמר יש להם צער. ת"ל וקוי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו (עי"ש ברש"י). ולמדנו מבאן דחד חרוב יהיה אחר תחיית המתים. ועוד למדנו דחד חרוב יהיה שישוב העולם להיות מים במים. והנה לפנינו בסוף סדר אליהו רבה. וכל העומדין לימות המשיח הולכין לארץ ישראל שוב אינן חוזרין לעפרן לעולם שנ' והיה הנשאר בציון וגו'. לאנה הולכין. בשעה שהקב"ה מקבל פני צדיקין לעתיד לבא באין לפניו בבנים לפני האב ובעבדים לפני אדוניהם ובתלמידים לפני רבם שנ' ונסתם ני הרי וגו'. ובפ"ו (צד פ"ו) שמעוני אחיי ועמי מי שיש לו עינים יראה וכו'. וידע הרוח ונשמה שברא הקב"ה מסוף העולם ועד סופו כשהן

המקומות אליהו בעצמו הוא המספר. ובאר"ת בתחלתו הובא אותו הסיפור בלשון נסתר. נזדמן לה אליהו ז"ל אמר לה וכו'. ואינו אליהו המספר. ועכ"פ למדנו מגמרא זו. שהביאו ברייתא שבה אליהו מספר בעצמו מאורע שאירע לו בסנגון תני דבי אליהו:

ב) **פסחים** (צ"ד ע"א). ת"ש דתנא דבי אליהו ר' נתן אומר כל היישוב כולו תחת כוכב אחד יושב. תדע שהרי אדם נותן עיניו בכוכב אחד הולך למזרח עומד כנגדו לארבע רוחות העולם עומד כנגדו וכו'. ולפנינו בפ"ב (צד ט"ז) אמרו חכמים וכו'. אמרתי להם תחת כיכב אחד כל באי העולם יושבין וכו'. רבותיי יעמדו שנים בא"י וישימו להם כוכב א' וכו' וילכו ויעמדו בכרך גדול של רומי וכו'. ודברי חכמים שלפנינו הם שם בברייתא אח"כ. ת"ר עגלה בצפון וכו' באריכות. והנה מר' נתן ידענו שהיה רגיל בנילוי אליהו. ויהיה לפ"ז פי' דתנא דבי אליהו ששנה כך אחד מבית אליהו. והיינו ר' נתן. ועכ"פ ברייתא זו בסנגון אחר ממה שהיא לפנינו:

ג) **שם** (ק"ב ע"א). תנא דבי אליהו אעפ"י שאמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות אבל עושה הוא דבר מועט בתוך ביתו. — מאי ניהו אר"פ בסא דהרסנא. — כדתנן ר' יהודה אומר הוי עז כנמר וקל כנשר וכו'. ופי' רשב"ם הוי עז כנמר התחזק במצות יותר משהיבולת בידך. ולפנינו בפב"ו (צד קל"ג) ד"א אם קראת לשבת עונג וגו' אעפ"י שאמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות יטול אדם בשר ואל ירבה יין וכו'. והא דהוי עז כנמר וכו' מייתי לפנינו פכ"א (צד קט"ז) לענין אחר. וא"כ הברייתא בגמרא היא לנמרי בשינוי ממה שלפנינו. וראוה אני להעיר שלא להלכה אמרה אלא את בנו צוה כך. כדאיתא התם בפסחים:

ד) **מגילה** (כ"ח ע"ב). תנא דבי אליהו כל השונה הלכות מובטח לו שהוא בן העולם הב שני הליכות עולם לו (חבקוק ג') אל תקרי הליכות אלא הלכות. ואיתא לה נמי סוף מס' נדה. ושם איתא השונה בבל יום (ובתו' שם דאית דלא גרסי לה התם כלל). ולפנינו בסדר אליהו זוטא פ"ב (צד קע"ג) ואומר הליכות עולם לו מיכן אמרו כל השונה הלכות מובטח לו שהוא בן העולם הב. ומשמע שמאמר קדום הוא. ובסוף הסדר רבה בפט"ו אשרי מי ששם את עצמו כשור לעול וכו' שנה הלכות הרי הוא בן העוה"ב שני רוח ה' דבר בי ונו'. ועי' באליהו רבה פ"ב (צד ח') שאפשר שכך היה שם ונקטע. ובפ"ה (צ"ד ל"א) משבח נמי למי ששונה הלכות:

ה) **קידושין** (פ' ע"ב). במשנה לא יתייחד אדם עם שתי נשים וכו' (רש"י. מפני שרעתן קלה ושתיהן נוחות להתפתות ולא תירא זו מחבירתה. שאף היא תעשה במותה). ובגמרא. מאי טעמא. תנא דבי אליהו הואיל ונשים דעתן קלות עליהן (רש"י מ"ט לא יתייחד עם ב' נשים כאשה שמתייחדת עם ב' אנשים). ודבר זה לא נמצא לפנינו בפירוש אבל איתאמרא מכללא פב"ג (צד קכ"ב) שהאשה משלמת נפשה על סעודת שעה ועוברת עבירה ואומרת אין בכך כלום. שני עורנו כתנור נכמרו. ואומר נשים בציון ענו. וכי מה ענין זה לזה. אלא ללמדך שכל זמן שהרעב בעולם אשה משלמת עצמה ועוברת עבירה ואומרת אין בכך כלום. ויהיה ענין נשים דעתן קלות בענין שאמר רשב"י לבריה (בשבת ל"ג ע"ב). כי תקף נוירתא א"ל לבריה. נשים דעתן קלה עליהן דילמא מצערי לה ומגלא לן. ומשנה זו מייתי לפנינו פי"ח (צד ק"א) ולא תני עלה מידי:

ו) **עבודה זרה** (ה' ע"ב). משלחי רגל השור והחמור. תנא דבי אליהו לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשאי. והוא נמשך על מאמר הקודם. א"ר יוחנן משום ר' בנאה מ"ד אשריכם זורעי על כל מים משלחי רגל השור והחמור. אשריהם ישראל. בזמן שעוסקין בתורה ובגמילות חסדים יצרם מסור בידם ואין הם מסורים ביד יצרם. שני אשריכם זורעי על כל מים. ואין זריעה אלא צדקה שנ' זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד. ואין מים אלא תורה שנ' הוי כל צמא לבו למים. ובב"ק (י"ז ע"א) אמר ר' יוחנן משום רשב"י כל העוסק בתורה ובג"ח זוכה לנחלת שני שבטים שנ' אשריכם זורעי ונו' ואין זריעה וכו' ואין מים וכו' זוכה לבילה ביוסף וכו' וזוכה לנחלת יששכר וכו'. ולפנינו בפ"ב (צד ח'). אשרי אדם ששם עצמו בשור לעול וכחמור למשוי. וישב ויהגה בר"ת כל יום תמיד. מיד רו"ק שורה עליו ותורתו בתוך מעיו. אשריכם זורעי על כל מים ואין מים אלא דברי תורה וכו'. על כל מים ביצר. קורא אדם תורה נביאים וכו'. מיד רוה"ק שורה וכו'. אשרי אדם שמשחק עצמו בר"ת וישב וחורש בהן כבהמה החורשת בשדה וכו'. ובאליהו זוטא פ"א (צד קס"ז). משום דבי אליהו הגביא אמרו לעולם יהא אדם בשור לעול וכחמור למשאי. כבהמה שהיא חורשת בבקעה כך יהא אדם עוסק בר"ת שני אשריכם זורעי ונו'. אשריהם ישראל בזמן שעוסקין בתורה ובג"ח יצרן מסור בידן ולא הם ביד יצרן. אין זריעה וכו'. ואין מים וכו' ביון שקרא אדם תורה וכו' מיד

(מ"א כ"ב) וישעיה ספר. וראה את ארני ישב על כסא רם ונשא ושוליו מלאים את ההיכל שרפים עמדים ממעל לו וגו' (ישעיה ו'). ומשעה שנחרב הבית שלמטה כביכול עוב הקב"ה ההיכל של מעלה. וא"ר יוחנן (תענית ה') אמקרא בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר (הושע י"א). אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה. ומי איכא ירושלים למעלה. אין דכתיב ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו (תהלים קכ"ב ג'). והנה ספו תמו חזוני הנביאים והמשוררים מעת שנחרב הבית ונלה ישראל מעל אדמתו. אמנם לא חדל ישראל מהיות עם עולם. ואם ניטלה הנבואה מן הנביאים מהחכמים לא ניטלה (ב"ב י"ב ע"א). והם הם יסדו וקיימו את ישראל בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. ועל כן חזוני חז"ל שהקב"ה מצוי בבית הכנסת ובבית המדרש שלו. וא"ר יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא מנין שהקב"ה מתפלל שנ' והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי (ישעיה נ"ו ז') תפלתם לא נאמר אלא תפלתי וכו' (ברכות ז' ע"א). ואמרו שם (ח' ע"א) בשם רב חסדא מ"ד אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב (תהלים פ"ז ב') אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה (שמשם הוראה יוצאת. ועיי' במהרש"א) יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. והיינו דא"ר חייא בר אמי משמיה דעולא מיום שחרב בי"מק (ובטלה לשכת הגזית) אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה. והנה תחת אשר חזו הנביאים. ה' בהיכלו ישב על כסאו ומפקד צבא מלחמה או משבית מלחמות או משביר חציו מרם וחרבו תאכל בשר. ושולח מלאכיו מיכאל וגבריאל להשבית גוים ולהמית ממלכות. חזו החכמים את ה' בבית המדרש הגדול שלו זקן ויושב בישיבה נותן חכמה מפיו דעת ותבונה. ומשליש עתותיו. שליש היום קורא ושונה. ושליש היום בונן למשפט כסאו. ושליש היום משביע לכל חי רצון. וכל זאת חזו וצפו את חזוניהם באובנתא דלבא. וכן ראו את אליהו שהוא הספור בב"ד של מעלה ועושה שליחותו עלי ארץ. והוא מתגלה לזכי נפש וברי לבב אם בחלום או בהקיץ. והם מרגישים בעינים מבלתי חושים. רואים מאין עין. ושומעים מבלי אזן. ומדברים בלי לשון. ומכירים את אמתת השנותיהם מבלי הגיון והקשה כי אם ברוח קדשם. ורוח ה' דבר בם ומלתו על לשונם.

אחרי כל החזיונות האלה. גדולות אליהו ופרסומן בעם והבטחתם עליו. ופעולותיו אשר עשה אחרי עלותו לשמים כי הופקד להיות סופר לפני אלהיו לכתוב את ספר הזכרון. גם כי כתב מכתב למלך יהודה. והגלותו לחסידי העם וגדוליהם ללמד אותם ולגלות להם צפונות ונסתרות ממתיבתא דרקיעא. לא יפלא עוד בעינינו כי נגלה לחסידיו וספרו בידו. ללמד אותם דרכי אל ומחשבות אלהים ומשפטיו עלי ארץ. וכמו שאמר יחזקאל הנביא. וארא והנה יד שלוחה אלי והנה בו מגלת ספר. ויפרש אותה לפני והיא כתובה פנים ואחור וכתוב אליה קינים והגה והי (יהזקאל ב' ט' ו') כמו כן ראה אחר מהחסידים את אליהו הנביא וסדר אליהו רבה ווזטא בידו. ונרמה לזה האיש בהקיץ מה שיקרה לנו לא מעט בחלום. כי יארע גם לנו שנראה בחלום ספר חדש שלא ידענוהו מקדם ונקרא ונתענג בו ואף אחר שנקיץ ישאר ממנו איזה דבר בזכרוננו. ומה שיארע לנו בחלום הלא אפשר שיארע לבעלי חזיון בהקיץ. ואם ראה יחזקאל מגלת ספר כתובה קינים והגה. אין ספק שהיה סגנון לשון הספר בסגנון שהורגלו בו בימים ההם. וכמו כן אם צפה אחר מהחסידים בחזיונו ספר ביד אליהו ונשאר בזכרונו. הנה יהיה סגנון הספר בסגנון הדרשנים הנאים והמובחרים בזמנו. באשר הוא באמת סגנון הספר שלפנינו: ואחרי הקדימי כל אלה אשיב אל המאמר המספר ממאורע דרב ענן שהתחלתי בו. ואומר שכבר אפשר שהיה הספר בעולם קודם רב ענן. אלא שנזכר בבית מדרשו של רב ענן. אולם לעמוד על בריו של דבר צריך שנשים עין על המאמרים שהובאו ממנו בגמרא:

מאמר ה'. תנא דבי אליהו.

כתב הערוך בערך סדר. וז"ל סדר אליהו רבא וסדר אליהו זוטא. פי' משניות חיצוניות הן. ורבה הוי נ' בבי ול' פרקין. וזוטא י"ב פרקי. ודאמרי בגמרא תנא דבי אליהו כולהון בגווייהו: והנני מסדר כאן כולן:

א') **בשבת** (י"ג ע"א). תני דבי אליהו מעשה בתלמיד אחד ששנה הרבה וכו'. פ"א נתארחתי אצלה וכו'. ובתוספות שם העתיקו מסדר אליהו. והנה זה הסיפור לפנינו פט"ו (צר ע"ו) בשינוי קצת מנוסחת התו' (ומה שכתבו דקתני אמר לה נראה שהוא שבוש וצ"ל אמרתי לה). יהובא בילקוט פ' מצורע ר' תקס"ט ובסגנון אחר ממה שלפנינו ומשובש קצת. ובכל אלה

האי נאון אריכות בענין זה. וזה אשר אני מעתיק מדבריו וז"ל, ובבן מציץ מפנימיו ובחדריו כמי שהוא רואה בעיניו היכלות שבעה וצופה באילו הוא נבנם מהיכל להיכל וכו'. ועפ"י הדברים האלה נבין מה שקראו חז"ל אספקלריא המאירה ושאינה מאירה. ומה שכללו באמרם באובנתא דלבא:[1]

וכוונתי בזה ג"כ לבאר כאן ענין צפייתם במתיבתא דרקיעא. ואשר יביאני לזה הוא. שבסדר אליהו רבה הוא מדבר הרבה מבית המדרש הגדול של הקב"ה. נאמר בפ"נ (צד י"ד) בפושעיהם של ישראל. שמעלין ושורפין אותן בבית המדרש הגדול ובישיבה גדולה. שם (צד ט"ו) עתיד הקב"ה לישב בבית המדרש שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו ונושאין ונותנין במקרא במשנה בהלכות ובאגדות וכו'. פ"ד (צד י"ט) עתיד הקב"ה בבי"המ הגדול שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו הן ונשיהן ובניהן וכו'. פ"ה (צד כ') הקב"ה יושב בבי"המ שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו לכל א' וא' נותנין לו מאור פנים בתורה. פ"ו (צד ל"ב). כשם שיש לו להקב"ה חדר חדרי חדרים בתורתו כך יש להן לת"ח וכו'. שם (צד ל"ג) זה אחד מאלף אלפי אלפים ורובי רבבות של חדר חדרי חדרים שיש לו להקב"ה בתורתו וכו'. פי"נ (צד ס"ב) שליש היום אני קורא ושונה וכו'. ונכפל שם ובכמה פרקים כאשר רמזתי במ"ע אות ו'. שם (צד ס"ח) עתיד הקב"ה לישב בבי"המ הגדול שלו וצדיקי עולם יושבין לפניו ולומר להם בניי אני הוא שנמסרתם למיתה עלי וכו'. ואוסיף לזה מה שאמרו בב"ר (פמ"ט ופס"ד). ר' ברכיה ורבנן דתמן בשם ר' יהודה אין יום ויום שאין הקב"ה מחדש הלבה בב"ד של מעלה. מאי טעמיה שמעו שמוע ברנז קולו והגה מפיו יצא (איוב ל"ז ב'). ואין הגה אלא תורה שנ' והגית בו יומם ולילה. אפי' אותן הלכות היה אברהם יורע:

וביאורן של אלו הדברים כך הוא. עפ"י חזיוני כתבי הקודש בית המקדש של מטה הוא מבוון כנגד בית המקדש של מעלה. אמרו במכילתא דשירתא. מכון לשבתך וגו'. זה אחד מן הדברים של מטה שהיא כנגד של מעלה. שבסא של מטה מכוון כנגד בסא של מעלה. וכן הוא אומר ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו (תהלים י"א ד'). ואומר בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים (מ"א ח'). ועיי' במ"ע שם. ובאמת ענין זה עשיר במקראות רבות. ישמע מהיכלו קולי וגו' (תהלים י"ח ז'). ה' בשמים הבין כסאו ומלכותו בכל משלה (שם ק"ג י"ט). ומלאכיו וצבאיו ומשרתיו מקיפין אותו (שם שם ב' וכ"א) ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עשי דברו וגו' ברכו ה' כל צבאיו משרתיו עשי רצונו. ומשם רחמים ודין יוצא לעולם במ"ש ענן וערפל סביביו צדק ומשפט מכון כסאו אש לפניו תלך ותלהט סביב צריו (שם צ"ז ב' וג'). ומיכיהו ספר חזיונו. ראיתי את ה' ישב על כסאו וכל צבא השמים עמד עליו מימינו ומשמאלו וגו'

---

[1] ובזה הדרך אפשר לומר. כיון שהדברים כיוצא באילו אינן ברורין עכ"פ ואין לדיין אלא מה שעיניו רואות אמר רב יוסף מאן סליק לעילא ואתא ואמר. והשיב לו אביי כיון שהאיר הקב"ה עיניהם ומצאו מקרא אמרו שהסכימו ב"ד שלמעלה על כך. וראיתי למוה"ר חיות שכתב. אע"ג דאמרינן פליגי תרי מלאכא ברקיעא וכו' ופי' בתו' דאליהו אמר להו. היינו כאן דנ"מ לענין דינא וכו'. ובבה"ג שייך אין נביא רשאי לחדש דבר. וכן בהך ג' דברים עשו ב"ד שלמטה וכו'. והנה אין מדעתי לחבנים עצמי כאן בענין דלא בשמים היא דדשו בה רבים (ונגעתי בדבר לעיל צד כ"ג). אולם כוונתי לומר שאף ר' יוסף לא יכחיש אפשריות שביעת בת קול מהשמים דהלכה כרחב"ג. אבל על זאת נדון אם משגיחין על זאת או לא. וכן יורה רב יוסף בכל הדברים התלוין בב"ד של מטה שהדברים מסורים בידם. כמו שאמרו בירושלמי דכתובות (פ"א סה"ב) בפחותה מבת ג' שנים ויום א' אין ביאתה ביאה. א"ר אבין אקרא לאלהים לאל גומר עלי. בת שלש שנים ויום א'. ונמלכו ב"ד לעברו הבתולין חוזרין. ואם לאו אין הבתולין חוזרין. וכוונתו באמרו חוזרין ואין חוזרין לומר שכשרה היא אם נבעלה לפסול לה או שפסולה. שפסק דין זה תלוי בב"ד. אבל כרת אינה מסורה ביד ב"ד. שאף שאם יורו שחייבי כריתות לוקין מאן לימא לן שלא יכרתו אותו מן השמים. וכן בג' דברים עשו ב"ד שלמטה מה שעשו הדברים מסורים בידם ומוסכם הדבר ג"כ בב"ד של מעלה. ואביי השיבו דבהארת העין במציאת ראיה מהמקרא תלוי הדבר. וע"כ נמצא בחגדות שחק"בה אומר פלוני בני כך אומר ופלוני בני כך אומר. שבסברת החכמים הדבר תלוי. אבל במעשה שאירע וכך אירע כהא דפלגש בגבעה שאלו. ומי איכא ספיקא קמי שמיא. אמנם בכל דבר התלוי במדרש או בסברא אין בשמים להכריע. ואמרו בהגדה דב"מ (פ"ו ע"א) קא מיפלגי במתיבתא דרקיעא אם בהרת קרמה לשער לבן וכו'. ספק הקב"ה אומר טהור וכולהו מתיבתא דרקיעא אמרי טמא. ואמרי מאן נוכח. נוכח רבה בר נחמיני. דאמר רבה בר נחמיני אני יחיד בנגעים אני יחיד באהלות וכו'. וכוונת האגדה זו מיוסדת אכללא דלא בשמים היא. ובאה להודיעך כחו של רבה בר נחמיני בהלכות נגעים ואהלות:

בדברים אלו שלטו גם בימי הנביאים, והם מתקוטטים עמהם. ירמיהו הוא אומר, חזון שקר וקסם ואליל ותרמית לבם המה מתנבאים לכם (י"ד י"ד), ואמר הנביא אשר אתו חלום יספר חלום ואשר דברי אתו ידבר דברי אמת מה לתבן את הבר (שם כ"נ כ"ח), ואמר הנני על הנביאים נאם ה' הלקחים לשונם וינאמו נאם. הנני על נבאי חלמות שקר ונו' (שם שם ל"א ול"ב), ויחזקאל הוא אומר הלוא מחזה שוא חויתם ונו' (י"נ ז'), וקורא אותם מצודרי נפשות:

אמנם המין הרביעי מאילו הסיפורים הם התגליות לאנשים מפורסמים בחסידותם, מהם שנזכרו בשמם ומהם שנאמר מהם סתם שהיו מהחסידים, והיו עניניהם מפורסמים בעם, ישהיו התגליות באלו מפורסמים בעם אוביר מה שסיפר ברבה ובתנחומא פ' קדושים, א"ר ברכיה מעשה היה בקרייתנו ברוח אחד שהיה שרוי על המעיין בא רוח אחר להזדווג לו ובקש להוציאו משם, היה שם חסיד אחר ורבי יוסי איש צייתור שמו, נגלה לו אותו הרוח, א"ל רבי הרי כמה שנים אני נתון כאן, ובצהרים ובלילה לא הזקתי בריה, והרוח הזה בא עלי ממקום אחר ומבקש להוציאני מבאן ולהזיק את הבריות, א"ל מה נעשה וכו' (עי' בהוצאת מהורש"ב), ואלה החסידים ואנשי מופת מספרים לתומם מה שצפו באמת באמונת רוחם, ובביצא בזה אמרו לר' יהודה (מגילה כ"ד ע"ב) לענין סומא שפורס על שמע, הרבה צפו לדרוש במרכבה ולא ראו אותה מימיהם, ור"י השיב להם, החם באובנתא דלבא תליא מלתא והא קא מיבון וידע, והנה בפי' אובנתא דלבא נחלקו רש"י ותוספות (בע"ז כ"ח ע"ב) עי"ש, אולם היוצא מדבריהם הוא שראיית העין בבלל אינה קלוטה מבחוץ אלא תלויה באובנתא דלבא, וכבר אפשר שיראו מקצת בני אדם דברים שאין אחרים רואים אותם לפי חוזק אובנתא דלבא שיש להם ולמי שיבחישם ישיבו לא ראינו אינה ראיה:

ואעתיק כאן דברי בעל חובת הלבבות מה שכתב בשער חשבון הנפש בפנים העשירי שהיא בהשקפת הבורא על גלוחו ונסתרו וכו'. אמר שם, וכאשר יחמיד על זה יניח הבורא לו מעצבו וירגיע לבו מפחדו ויפתח לו שערי ידיעתו וינלה לו סודות חכמתו וכו', ויהיה במדרגה העליונה ממדרגת החסידים ובמעלה הרמה ממעלות הצדיקים, וירא מאין עין וישמע מבלי אוזן וידבר בלי לשון, וירגיש בעניינים מבלתי חושים וישער בהם מבלעדי הקשה וכו'. ושם בפנים השלשים כתב, ואו אחי תתילד בנפשך תולדה מעולה ורמה, תלמד ממנה כל המדות הטובות, ותניע בה אל כל החמודות, והיא זכות עצם הנפש מקדרות הסבלות, המסירה חשבת הספק אשר בלבך וכו', ויתחדש לך בח עליוני נברי, לא ידעתו בכל אשר הרגלת בו בבחותיך, במ"ש חכמת אדם תאיר פניו ונו', ואז תביר העניינים הגדולים ותראה חמודות העמוקות בוך נפשך ובור לבך וחזוק אמונתך וכו', וראיתי למשול לך משל קרוב, יתבאר לך ממנו דמיון קצת מה שזכרתי לך, והוא שתחשוב באלו אתה במקום, וממעל למקום ההוא צורה כנגד הצד שהוא נכחך, ואין דרך לך לראותה בעיניך ולהשקיף עליה בחוש ראותך, והגיד לך מגיד, כי באשר תעשה טם מברזל עשת ותלטשהו עד שתסיר קדרותו, ותמשחהו זמן ארוך במשיחות רבות ואח"כ תעמידנו נכח פניך, או יראה לך מן הצורה העליונה מה שנעלם ממך, ותובל לראותה ולהשתעשע בנעימותה ווהר יפיה, והצורה העליונה החשובה אשר אין לך דרך לראותה בעיניך היא חכמת הבורא יתעלה ויבולתו, ויופי העולם העליון אשר נעלם ממנו צורתו ותכונתו, והטם העשת היא הנפש האנושית וכו' ע"כ, ואלו הדברים מיוסדים בדברי הגאונים אברייתא דחנינה (י"ד ע"ב) שהביא הערוך בערך אבן המנוגעת בענין היכלות רבתי והיכלות זוטרתי וז"ל, ולא שהן עולין למרום אלא בחדרי לבן רואין וצופין כאדם הרואה וצופה בעיניו דבר ברור, ושומעין ואומרין ומדברין בעין הסוכה ברוה"ק, זה פי' רב האי גאון ז"ל, והביאו הבותב בעין יעקב בחנינה שם ונוסחתו, זה פר"ח, ועוד הביא שם מתשובה לרבינו

ברש"בי שיתלה דבריו ברוה"ק, ולפי שהכיר בטבעו שהוא נוטה אל ההתבודדות ומניעת דרך ארץ כמו שספרו עליו באמת (שבת ל"ג ע"ב) חזו דקא כרבי זורעי אמר מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה וכו', לימדו כי טוב תורה עם דרך ארץ ויישוב הארץ מצוה כי לא לתוהו בראה לשבת יצרה, והעסק בעבודת האדמה מגדלת את הגוף, וע"כ אמר לו, מצות וגוף גדול אוכל פירות ולו שכר, ולא שיתבודד ויסתגף עצמו, ומצוה וגוף טהור נושא אשה ולו בנים, ולא כבן עזאי שהיה נאה דורש ולא היה נאה מקיים, ותמדקדק בלשון הברייתא ימצא שהם דברי צוואה ולא ליטוד תורה, מה שצוה את בנו ומה שצוה את רשב"י תלמידו, וכן מה ששנו בברייתא זו, ד' דברים צוה רבינו הקדוש את בניו וכו', ג' דברים צוה ר' ישמעאל בר' יוסי את רבי וכו' ג' דברים צוה ר' יוסי בר' יהודה את רבי וכו', כולא חדא ברייתא היא בדברי צוואה, והפסיקוה בגמרא לפרש ענינה:

דברים שראו בחלום. והם בכלל דברי חלומות. ומהם דברי פיוטים לחזק הלבבות באמונה ובבטחון וכיוצא בהם. ומהם דברים בדיאים שבידו להם אנשים לאיזו תכלית ששמו להם. והם בכלל כותבי פלסתר. ששנו עליהם חכמים בברייתא (סוכה כ"ט ע"א). בשביל ד' דברים מאורות לוקין. על כותבי פלסתר. ועל מעידי עדות שקר וכו'. שהם ענות שמחשיבין מאורי הרעה. וענשם מרה בנגד מרה שהמאורות לוקין לסימן רע להם. וידוע שבשעת חירום ומהומה צמיחת הכתות וכותבי פלסתר מתרבים. והרבה מסיפורים באלה עדיין בעולם והרבה מהם שנאבדו ונשכחו מן העולם. ועליהם נאמר אם בקשת ליחנק היתלה באילן גדול (פסחים ק"ב ע"א). וכיוצא

לאתויי חכרא מבי כותאה. אשכחיה ההוא סבא א"ל ליח כאן שומרי תורה וכו'. ועל דברים אלו עשאום עכו"ם גמורים. וכתבו בתוספות יש מפרשים דכל מקום שהוא מזכיר ההוא סבא הוא אליהו. ואי אפשר לומר כן בפרק במה מדליקין (ל"ד) בעובדא דרשב"י. ובהגהות ב"ח"רץ חיות הביא מפחר יצחק הא דמכות (י"א ע"א) דאמר ההוא סבא מפרקיה דרבא שביעא לי וכו'. והסבא מזכיר שם פעולתו של אליהו. ומלשונם של התו' משמע שלא באו לסתור הדבר לגמרי. אלא שאי אפשר בכל מקום לומר שהסבא הוא אליהו. אלא היכא שמסתבר שהוא כך. כמו הכא שעשאום עפ"י הסבא כגוים גמורים. והנה זה המאורע היה בא"י. ובשבת (כ"ג ע"ב) גרסינן. דביהתה דרב יוסף הוה מאחרת ומדלקה אמר לה ר"י וכו' סברה לאקדומה אמר לה ההוא סבא תנינא (רש"י שונא אני) ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר. זה היה בבבל. ומראין הדברים כדברי התו' שבאיזה מקומות הוא אליהו הנביא. אבל לא בכל המקומות. ועיי' לעיל צד ח' אות ב': ועיין הפוך. שאם תתלה באילן גדול לייחם לו דברים שלא אמר היחנק. והסגנון דומה להא דא"ר יוחנן (ב"מ כ"ט ע"ב) מי שהניח לו אביו מעות הרבה ורוצה לאברן ילבש בבלי פשתן וכו'. עיי' רש"י שם. והמפרשים נדחקו בפי' המאמר. והואיל ואתא לידן אעתיק כל המאמר ואפרשנו. לבאר הזרות אשר בו. עיקרו הוא. ת"ר שבעה דברים צוה ר"ע את ר' יהושע בנו וכו'. חמשה דברים צוה ר"ע את רשב"י כשהיה חבוש בבית האסורין. אמר לו רבי למדני תורה. אמר איני מלמדך. אמר לו אם אין אתה מלמדני אני אומר ליוחי אבא ומוסרך למלכות. אמר לו בני יותר ממה שהעגל רוצה ליגק פרה רוצה לתניק. אמר לו ומי בסכנה והלא עגל בסכנה. א"ל אם בקשת ליחנק וכו'. וכשאתה מלמד את בנך למדהו בספר מוגה. לא תבשל בקדרה שבישל בה חבירך (וענין אלו הב' מאמרים פירשו בגמרא). מצוה וגוף גדול אוכל פירות ולו שכר (בנדפס כתיב ולא וכבר הגיהו היע"בין והרש"ש). מצוה וגוף טהור נושא אשה ולו בנים. ולמעט הזרות בזה המאמר כתב המתרש"א. גם שכבר היה חבוש ונמסר למלכות על ר"ת. אפשר דגיזם עליו למסרו במילתא דגרע טפי וכו'. והוא הולך בפירושו ע"ד רש"י עיי"ש. ובעל עיון יעקב כתב. שיוחאי היה קרוב למלכות (ולזה אין לו ראיה אלא מענינו לימד כן) ולפי שהיה רוצה למנעו מלמור סבר שמותר למסרו. כדאמרינן בחלק (צ"א ע"ב ושם ברייש צ"ב) מונע בר מנקבן ככברה. (וצ"ט ע"א) דהוא בכלל כי דבר ה' בזה. ע"כל. אמנם בכל זאת לא סרה הפליאה הגדולה שהרי ידענו שר"ש מתלמידי ר"ע היה. ואמר ר"ש לתלמידיו שנו מרותי שמדותי תרומות מתרומות מדותיו של ר"ע (גיטין ס"ז ע"א). וכי בבית האסורין נעשה תלמידו אתמהה. והרי כשהוצרכו להלכה באו בעקיפין לשאול את פי ר"ע שלא יבינו השומרים. סיפרו בירושלמי יבמות פי"ב ה"ז ר' יוחנן הסנדלר עבד גרמית רוזל. יומא [אחד] עבר קומי בית חבישה דר' עקיבא והות מכריז ואמר. מאן בעי מחטין מאן בעי ציצורין. חלצה ביגו לביגה מהו. אוריק ליה ר"ע מן כוותא. א"ל אית לך כושין אית לך כשר. והאיך יעלה על הדעת שילמד תורה לתלמיד בבית האסורין וכל עצמו לא נתפש אלא לפי שליימד תורה ברבים. ואומר אני שעיקר המשך המאמר הוא בשהיה חבוש בבית האסורין אמר לו אם בקשת ליחנק וכו'. וכל המאמר א"ל רבי למדני תורה הוא הוספה באמצע כמאמר מוסגר. והודיעונו תחלת לימודו של ר"ש אצל ר"ע. ר"ש בא אל ר"ע שילמדהו תורה ולפי שיוחי אביו קרוב למלכות רומי היה נמנע ר"ע מללמדו. וא"ל איני מלמדך. ולא אמר לו שום טעם. אבל טעמו היה לפי שהיה טינא בלבו על אביו. והעיז זה הבן כנגדו וא"ל אם אין אתה מלמדני וכו' ומוסרך למלכות. ואיזו עלילה ימצאו בו אין לבקש. הרי נתפש ר"א רבו למינות. ועז"ז השיבו ר"ע בנחת רוח. ולא דחפו כבתחלה שאמר לו איני מלמדך. אלא אמר לו בני יותר ממה שהעגל וכו'. והשיב לו ר"ש תשובה נצחת. הפרה שלא תניק אינה בסכנה רק בצער מרוב החלב אבל העגל אם אינו יונק היא בסכנת מיתה מחמת הרעב. אף כך אתה יש לך חששות ודחית אותי ומצטער אתה ע"ז שמוכרח אתה לדעתך לדחותני. אבל העגל היא בסכנת מיתה שלא אגיע לעין החיים זו התורה. וע"ז נענה לו ר"ע ומינה אותו בין תלמידיו. והזכירו כאן שוני הברייתא דבר זה להבין דברי ר"ע שאמר לו אם בקשת ליחנק וכו'. שבא להזהירו שלא יאמר הגיוני רוחו ויתלם בגדולים ויפול ברשת כותבי פלסתר. ושבזה רמז לו ג"כ חטאו במה שהפחידו ותלת דברין בגדולת אביו שימסרהו למלכות. וכוונו בזה ג"כ שנבואה נזרקה בפי ר"ע שסופו של ר"ש שיהא נמסר למלכות. ועל כיוצא בזה נאמר להבין דברי חכמים וחדותם. ושעינו של ר"ע היתה פקוחה והכיר

והנה יעלו אלו הסיפורים לארבעים וארבעה. ועם ל"ט סיפורים הנזכרים לעיל יעלו לשמונים ושלשה חוץ ממה שהזכרתים בהערה: ואומר אלו הסיפורים יתחלקו לד' מינים. מהם

הולך ודורש (עד סוף נ"ד ע"ד). ובסוף אמר לו אליהו. רבי כל אילין מלין אינן רשימין לעילא עד לא תיתי לעלמא מן שמך. והשתא בחדתותא קיימי כולהו כמלקדמין ובחותמא דגושפנקא דמלכא כולהו סתימין: שם במדרש רות (נ"ט ע"ד) ר' יהודה אמר כשהעלה הקב"ה אליהו לרקיע עמד מלאך המות כנגדו. א"ל הקב"ה ע"מ כך בראתי שטים שיעלה אליהו לשם. א"ל מלאך המות רבש"ע עכשו יהיה פתחון פה לבריות. א"ל הקב"ה אין זה כשאר בריות וכול הוא להעביר אותך מן העולם ואינך יודע כתו. א"ל רבש"ע תן לי רשות וארד אליו א"ל רד. ירד. כיון שראה אותו אליהו הבריחו תחת רגליו ובקש להעבירו מן העולם. ולא נתן לו רשות הקב"ה. מיד כפף אותו תחתיו ועלה לשמים וכו': שם (ס"ו ע"א) ר' נתן שאל ליה לר' יוסי ב"ר חנינא יומא חד. א"ל אליהו הוה ליה ברא או לאו. א"ל מילתא אחרא הוה ביה וכתיב אל הגלנו במשיחי ובנביאי אל תרעו. כאי אל תרעו. אל תעשו עצמיכם רעים ותבירים לנביאי וכו' ק"ו מי שהוא מלאך בשמים אתה שואל עליו. ועיי לעיל צד ה' בהערה. דמלתא אחרא הוה ביה שלא היה יליד אשה: שם בתיקונים לרש"בי (ע"ב ע"ג) במתיבתא דלעילא שבע פורין עילאין דאינון חלת אבהן. ורעיא מהימנא ואהרן ודוד ושלמה ואליהו עמהון: שם (ע"ז ע"ג) ועוד זרקא (ברורש שטית הנגינה) דא אליהו נחית וכמה משריין עמית דמלאכין ונשמתין. פתח ואמר בוצינא קדישא הא כמה משריין דמלאכי חבלה נחתין על ענגא אימא לרעייא דזריק אבנא מקירטא קדישא לגבייהו: שם (ע"ח ע"ד) מסופר מה דהוה במתיבתא דרקיעא בגילוי ספר הזהר. ומה שעשה רעיא מהימנא ואמר. קום אליהו דאנת דליג עלמא בארבע טסין לאשתבחא בכל חד וחד מישראל דמקיימין אות ברית מילה וכו' ויקומון עמך בוצינא קדישא ושית חברוי (חנזכרים באידרא רבא) דאתכנ[נ]שו בקדמותא בהאי זוהר לחדשא ביה מלין וכו': שם (פ"א ע"ד) פתח ר"ש ואמר עילאין שמעו וכו' אליהו באומאה עלך טול רשו מקו"ב ונחית הכא. דהא קרבא סגיאה אזדמנת לך וכו': שם (פ"ג ע"ב וג') גילוי נסתרות שגילה אליהו לר"ש: שם (פ"ו ע"ד) בפסוק ויעל אברם ממצרים כה שגילה אליהו לר"ש בינו לבינו: ובספר תיקוני הזהר דפוס זאלקווי ת"ק לפ"ק בהקדמה (ג' ע"א) מלאכין מתקבצין במעשה מרכבה דרש"בי. אמר רעיא מהימנא בריך יהא בוצינא קדישא דאמר מלין אלין וכו'. קום אליהו נביאה ליקרא דקוב"ה ושכינתא וכו'. אתו אליהו וכל מארי מתיבתא ואשתכחו קמיה וכו' קום אליהו תקין לבושי מלכא ומטרוניתא וכו' (שם ע"ב): בתקונא קדמאה (י"ז ע"א) תפלת אליהו הנדפסת בסידורי התפלות בנוסח ספרד. פתח אליהו ואמר רבון עלמין דאנת הוא חד ולא בחושבן וכו' רבון העולמים אנת הוא עלת העלות וסבת הסבות וכו': שם תקונא שתיתאה (כ"א ע"א). קם ר"ש פתח ואמר לאליהו. אליהו באומאה עלך במלכות קדישא דאיתי נפילא בגלותא. טול רשותא שלא תזזו מינן וכו': שם בסוף (כ"ג ע"א). אדהכי תא אליהו קא נחית מעילא בכמה חיילין דנשמתין וכו'. פתח אליהו ואמר כד נפיק שבתא ויומין טבין וכו': שם תקונא עשרין ותרין (ס"ד ע"א) אדהכי תא אליהו קא אקדים לתקנא לון מותביותיה פתח ואמר ר' ר' בוצינא קדישא דפומא דילך איהו ממלל רבדבן באורייתא וכו': שם תקונא שבע תלתין (ע"ח ע"א) ת"ח יומא חדא שאילנא לאליהו ערלה אמאי שוינן במאנא בעפרא. א"ל שמענא במתיבתא דערלה איהו נחש וכו': שם תקונא שתין ושתא. תן האדם היה כאחד ממנו. ואוקמוהו קדמאין כאחד ממלאכי השרת. אדהכי תא אליהו אזדמן לגביה. ואמר רבי כאחד מהם הוה ליה למימר אם על מלאכי השרת הוה אמר וכו': שם תקונא שבעין (קכ"ח ע"ב). אדהכי תא אליהו קא נחית ואמר ר' בוצינא קדישא שמענא לעילא תקונא דילך בשמהן דקוב"ה וכו': שם (קל"ו ע"ב). אדהכי תא אליהו קא נחית וכל מארי מתיבתאן דלעילא ותתא עמיה וקו"בה על כולהו. פתח אליהו ואמר. רבון עלמא יהא רעוא דילך דאימא מלין בארח מישור כדקא יאות וכו': ובתקונא תנינא. תקונא שתיתאה (קמ"ו ע"ב). קם ר"ש אתכנשו חיילין קדישין עלאין ותתאין וכו'. פתח ואמר. אליהו אליהו נחית הבא אנת וחיילין דנשמתהון דצדיקיא דמתיבתא עלאה ותתאה לקשטא לכלה מיד הא נחית אליהו וכו': והנה רשמתי כל אלו הדברים (ואולי נשמטו לי איזה מהם שלא הזכרתים) אף שכולם אינם מעידים רק מהתגלות אליהו לרש"בי שכבר נודע לנו. מ"מ מוכיחין שבאיזה זמן מהזמנים היו המחשבות והרעיונות שקועים בזה הענין והציור שאליהו דורש ומלמד ועושה שליחות בין מתיבתא דלעילא למתיבתא דלתתא: ומה שאחשוב עוד לזה הטין הוא ספר אליהו שנדפס בבית המדרש חדר שלישי למהור"א יעלליגעק ז"ל צד ס"ה. רזא גלא ליה מיכאל שרא רבא דישראל לאליהו הנביא בטורא דכרמל קץ וזמן שעתיד להיות באחרית היכים וכו'. ושם צד"ס"ח. פעם אחת בא אליהו הנביא ז"ל לבית מדרשו של ר' יוסי. כשבא ר' יוסי מצאו לאליהו ז"ל שחיה עצב. א"ל ר"י מפני מה אתה עצב. א"ל מלפני הקב"ה באתי והוא ומשיח היו מתעסקין בנחמות דישעיה הנביא ובא סמאל שר של רומי והיה מלמד על ישראל חובה וכו': ואשר אני רואה להזכיר עוד כאן. הא דהולין (ו' ע"א). ר' יצחק בן יוסף שדריה ר' אבהו

אתסדרו קמיה דקב"ה. דכד נפקו ישראל ממצרים וכו' (ואעתיק תשובה זו להלן). שאלתא אחרא. הודאי אנן קריבין וכו'. דישראל עבר לון קוב"ה לבא דכל עלמא וכו'. וישראל מתנהגין נו שאר עמין כגונא דלבא נו שייפין. לבא איהו רכיך וחלש ואיהו קיומא. דכל שייפין לא ידעין מצערא ועקא וינונא כלל אלא לבא דביה קיומא דביה סוכלתנו וכו'. כל שאר שייפין לא קריבין למלכא. דאיהו חוכמתא וסוכלתנו דשריא במוחא אלא לבא. ושאר שייפין רחיקין מניה וכו'. כך ישראל וכו'. שאלתא אחרא דישראל לא אבלי נבלות וטרפות וטנופא ולכלוכא דשקצים ורמשים בשאר עמין. הכי הוא דהא לבא דאיהו רכיך וכו' לא נטיל למזוניה אלא ברירו וצחותא דכל דמא. ומזוניה נקי וברירא דכלא. ושאר פסולת אנח לשאר שייפין וכו':

שם רמ"א ע"ב. ר"ש הוה אזיל לטבריה פגע ביה אליהו. א"ל שלמא עליה דמר במאי קא עסיק קוב"ה ברקיעא. א"ל בקרבנות עסיק ואמר מלין חדתין משמך. זכאה אנת ואתינא לאקדמא לך שלם. ומלה חדא בעינא למשאל מינך לאסכמא במתיבתא דרקיעא וכו':

בזוהר חדש (רפוס אמשטרדם שנת תס"א) מדרש הנעלם (כ"ג ע"א). רבי אלעזר ברי"ש פגע ביה באליהו בריוקנא דסבא ועולם ועיר עמיה. והוה מעבר נהרא דמייא רבא לאעברא להך ניסא. אמר ליה סבא סבא ארמי אכתפאי רביא דין ואת באידך גיסא ואעבר לכון מעברא דמייא. אמר ולאו מארי דדרא את ולא תיכול לעברינא. אמר ליה סבא סבא אי אתפסך בתרי ידי לך וליה ארמי יתבין לאידך גיסא בפלטות מילא. אמר ליה ולעית באורייתא. אמר ליה אין. אמר ליה ולא נקראת תושיה שמתשת כחו של אדם. אמר ליה ולא נקראת אסוותא ושקוייא שני רפאות תהי לשרך וגו'. אף אנא שתי מאורייתא סניאה כמאן דשתי מאנא דאסוותא ואתישר חילי. אעבריגון. א"ל סבא סבא מאן רביא דין נבך. א"ל אנא מליף ליה באורייתא. א"ל סבא סבא חילי סניא בעלמא דין ובעלמא דאתי ובניניה דרביא (חי) [דין] לא אשבוק למלאכא דניהום למינע בך ואנא עיילנא לך לעלמא דאתי בתקוף חילי דאית לי תמן. א"ל ר' מילך סניאה לעלמא דאתי כחר מן שמשוי דקב"ה דמשמשין קדמוהו. עד דאשנח ביה לא חוייה. אמר ש"מ דאליהו הוה. והוה חדי בעובדוי דעבר ליה וכו'. (ועיי' לעיל צד ל' הסיפור מפסי' דר"כ):

בזוהר חדש פ' תבא (מ"ז ע"ב). רשב"י אול ועיק למדברא דלוד ואנניו בחד מערתא הוא ור' אלעזר בריה. איתרחיש לון ניסא ונפק להו חד חרובא וחד מעינא דמיא. אבלי מההוא חרוב ושתן מאינון מין. הוה אליהו ז"ל אתי לון בכל יומא תרי זמני ואוליף לון. יומא חד הוו חכימיא בבי מדרשא שאלין ואמרין וכו'. ולא הוו ידעי. קם ר' יהודה בר אלעאי ואמר. חבל על נייעותא דבר יוחי. ולית מאן דידע מיניה. ואלו ידעי לית רשו לגלאה ליה. (ועיי' לעיל צד ל"ג סנגון הסיפור דמס' שבת ל"ג ע"ב). ר' יוסי בר יהודה קם יומא חד בצפרא. חמא איגון עופין דאינון הוו טאסן ושפנינא חדא אולא בתרייהו. קם על רגלוי ואמר. שפנינא שפנינא. מהימנא מימי טופנא דיוקנא דעמא קדישא (דכנ"י אימתיל ליונה). לך יאות ולך נאה זיל ועבד לי שליחותא חדא לבר יוחאי באתר דאיהו תמן. אסתרא דהיא שפנינא וקמתא קמיה. בתב פיתקא חדא ואמר מה דאמר. וקמת שפנינא ונטלת בפומה ואולת לגביה דר"ש ושויאת ליה בכנפא. אסתכל בההוא פתקא ובכה הוא ור' אלעזר בריה. אמר בגינא על פרישותא מן חבריא ובגינא על מלין אלין דלא אתגלין להו. מה יעבדון דרי בתראי אי ישניחון בהאי. אדהכי אתי אליהו ז"ל וחמי דבכי. אמר בשליחותא אתרא הוינא זמין השתא. ושדרני קוב"ה לשבכא דמעיך. אי רבי אי רבי לא הוה אצטריך השתא לגלאה לצדיקייא מלין אלין. אבל כך אמר קוב"ה וכו'. אדהכי עבר חד רוחא ואפריש לון. וסליק אליהו נו גלגלא דנורא. ואשתאר ר"ש ובכה ואדמיך אפיתחא דמערתא. אדהכי אתא אליהו ז"ל אמר. קום ר"ש אתער משנתך. ובאה חולקך דקוב"ה בעי ביקרך וכו' כתב פתקא לעדן רמשא ושויה בפום שפנינא. ואולת לגביה דרבי יוסי דהוה ברוכתיה ועינוי מחכאן. ביון דחמא לה אמר. שפנינא שפנינא כמה את מהימנא מכל עופא דשמיא. קרא עלה ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה. נשל פתקא ועאל לגבי חברייא ואחמי לון. (וחוו) [וחוו] לון עובדא תהוותו. בכה ר' יהודה ואמר. ווי אע"ג דלא ידעינן ליה מקום שיפול העץ שם יהוא. אתר דבר יוחאי תמן חברייא בהדיה ומתערין מניה ואולפין מניה וכו':[1]

---

[1] ואוסיף כאן המקומות שהזכר בהם אליהו ז"ל ואינן בסגנון הסיפורים. בזוהר שיר השירים (שם מ"ט ע"ג עד נ' ע"א) הרשות שדרש רשב"י ומה שדרש אליהו על שיר השירים. ושם (נ' ע"ד) נדברו יחדו בענין הדרשות. וכמו כן שם (נ"ג ע"ג) ושאל ר"ש שאלתא לאליהו. ואח"כ נתן לו רשות לדרוש. והוא

ומורי. א"ל שלום עליך בר ליואי. א"ל לאימת אתי מר. א"ל היום. אתא לגבי אליהו. א"ל מאי אמר לך. א"ל שלום עליך בר ליואי. א"ל אבטחך לך ולאבוך לעלמא דאתי. א"ל שקורי קא משקר בי דאמר לי היום אתינא ולא אתא. א"ל הבי אמר לך היום אם בקולו תשמעו:

בכתובות (ע"ז ע"ב). ר"בל מיכרך בהו (בבעלי ראתן) ועסיק בתורה וכו'. כי הוה שביב אמרו ליה למלאך המות עביד ליה רעותיה. אול איתחזי ליה. א"ל אחוי לי דובתאי. א"ל לחיי וכו'. מבריז אליהו קמיה. פנו מקום לבר ליואי. פנו מקום לבר ליואי. אול אשכחיה לרשב"י דהוה יתיב על תלת עשר תבטקי פיזא. אמר ליה את הוא בר ליואי. א"ל הן. נראתה קשת בימיך. א"ל הן. א"כ אי אתה בר ליואי: בב"ר פ' נח (פל"ה) מסופר בסנגון זה. אליהו זכור לטוב ור"בל הזין יתבין תנין בחרא. מטון שמועה מן דרש"ב. אמרו הא מרא דשמעתא ניעול ונישייליה. על אליהו ז"ל לגביה. א"ל מן עמך. א"ל גדול הדור ר"בל. א"ל נראתה הקשת בימיו. א"ל הן. אמר אם נראתה הקשת בימיו לית הוא בדאי למחמי סבר אפאי (והוא נ"ב בפסיקתא דר"ב דויהי בשלח. ובשינוי סנגון במדרש תהלים מזמור ל"ו):

ואוסיף כאן ס'פורים מספר הזהר. במדרש הנעלם פ' וירא (ק' ע"ב). א"ר פנחס זמנא חדא הוינא אזלי בארחא וארעית ביה באליהו. אמינא ליה לימא לי מר מלה דמעלא לברייתא וכו'. דאי יעלון בנוהי בארעא בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ויימרון ברעות נפשא ולבא ענינא דקטורת בוסמין דהוו להו לישראל. דיתבטל מותנא מנייהו:

בזוהר פ' ויצא (קנ"א ע"א). ר' חייא ור' חזקיה הוו יתבי תחות אילני דחקל אונו. אידמיך ר' חייא חמא ליה לאליהו וכו':

שם פ' ויחי (רי"ז ע"א). דיומא חד הוה יתיב רבי יהודה אפתחא דטבריה וחמא תרי גמלי וכו'. ער דהוה יתיב עבר חד גברא אשנח בהו וכו'. חלש דעתיה דר' יהודה יומא חד ארמיך תחות אילנא וחמא בחלמיה ד' נרפין מתתקנן וסליק ר' שמעון עלייהו וס"ת עמיה וכו'. אתא לגביה דר' אבא סח ליה וכו'. א"ל ר' אבא ודאי ההוא גברא דחמית אליהו הוה ולא בעא לגלאה רזין בגין דתנדע שבחא דר' שמעון וכו':

בפ' נשא (סדרה האידרא רבא קדישא קכ"ז ע"ב. תאנא אתמנו חבריא קמיה דר"ש ואשתבחו ר' אלעזר בריה, ור' אבא, ור' יהודה, ור' יוסי בר יעקב, ור' יצחק, ורבי חזקיה בר רב, ור' חייא, ור' יוסי, ור' יסא. ידין יהבו לר"ש ואצבען זקפו לעילא ועאלו בחקלא ביני אילני ויתבו וכו'. ושם קמ"ד ע"א. תנא עד לא נפקין חברייא מההיא אידרא מיתו ר' יוסי בר יעקב ור' חזקיה ור' יסא וכו'. ושם ע"ב. תאנא עשרה עאלו ושבע נפקו והוה חדי ר"ש ור' אבא עציב. א"ר שמעון מלה וחמו לאלין תלתא דהוו מייתין להון מלאכי עלאין ומחוין להו גניזין ואדרין דלעילא וכו'. אמר ר"ש תווהנא על ההוא חגיר חרצן מאריה דשעירי אמאי לא אשתכח בבי אדרא דילן בזמנא דאתגלין מלין אלין קדישין. אדהכי אתא אליהו ותלת קטפורי נהירין באנפוי א"ל ר"ש וכו' א"ל חייך רבי וכו' ולא יכילנא. דההוא יומא שדרני למעבד נסין לר' המנונא סבא וחברוי דאתמסרו בארמונא דמלכא. וארחישנא להו בנסא וכו' דמיתו ארבעים וחמשה פרדשבי ואפיקנא לרב המנונא וחברוי ורמינא לון לבקעת אונו ואשתויבו. וומינגא קמייהו נהמא ומיא דלא אכלי תלתא יומין. וכל ההוא יומא לא בדילנא מנייהו וכו':

בפ' פנחס ר"ב ע"ב וכו'. א"ר אבא אדברנא מלה חדא דשמענא מבוצינא קדישא דשמע משמיה דר' אליעזר. יומא חד אתא לקמיה חד חכים א"ל. סבא סבא חלת בעיין בעינא למחבע מנך. חד דאתון אמרין דיתבני לכו בי מקדש אחרא. והא לא הוו למיבני אלא תרין במנין וכו'. ולעולם לית ביה יתיר דהא תרין בתי ישראל קרא לון קרא. וכתיב נהול יהיה בבוד הבית הזה האחרון וגו' (חגי ב' ט'). ותו דאתון אמרין דאתון קריבין למלכא עלאה יתיר מכל שאר עמין וכו'. והא אתון בצערא ובדחקא וכו'. אנן קריבין למלכא עלאה ואתון רחיקין מניה ועל דא אית לכו צערא ודחקא אבלא וינונא מה דלא אית לן. ותו דאתון לא אכלין נבלה וטרפה בגין דתהוון בריאין וכו'. אנן אכלינן כל מה דבעינן ואנן תקיפין בחילא בבריאותא וכל שייפין דילן בקיומייהו. ואתון דלא אכלין חלשין כולכון במרעין בישין ובחבורין יתיר מכל שאר עמין וכו'. וקף עינוי ר' אליעזר ואשנח ביה ואתעביד תלא דגרמי. ביון דנח מרוגזיה אהדר רישיה וכו' מילין אלין דשאל ההוא רשע אנא שאלנא יומא חד לאליהו. ואמר דהא במתיבתא דרקיעא

---

[1] ועיי"ש. וזה הסיפור נשנה בכמה מקומות בשם מעשה דר' יהושע בן לוי. או ברייתא דר"בל. ותרחיבו הענין שראה ר"בל הדרי ג"ע וחדרי גיהינם, והוא בס' חכל בו. ונדפסה בווארשוי תרל"ו עם שאר ליקוטים במדרש אגדת בראשית:

ירושלמי תרומות (פ״ח ה״ו). עולא בר קושב תבעתיה מלכותא ערק ואזל ליה ללוד גבי ר׳ יושע בן לוי. אתון ואקפין מדינתא אמרו להן אין לית אתון יהבון ליה לן אנן מחרבין מדינתא. סלק גביה ריב״ל ופיסיה ויהביה לון, והוה אליהו זכור לטוב יליף מיתגלי עלוי ולא איתגלי. וצם כמה צומין ואיתגלי עלוי. אמר ליה ולמסורות אני נגלה. א״ל לא משנה עשיתי. א״ל זו משנת החסידים:

שם שביעית (פ״ט). ריב״ל הוי מפקד לתלמידיה לא תיזבין לי ירק אלא מן גינת דסיסרא. קם עמיה זכור לטוב א״ל איזיל אימא לרבך לית הדא גינתא דסיסרא. דידודיי הוות וקטליה ונסבה מיניה. אין בעיתה מחמרא על נפשך אישתרי לחברך:

בפסיקתא דר״כ (פ׳ עגיה סוערה). ושמתי כרכד שמשותיך. ר׳ יהושע הוה מתחמיד למיחמי אילין אבני כרכייא קם עליו אליהו ז״ל. א״ל לית מרי מחמי לי אילין אבני כרכייא. א״ל אין, והראם לו ע״י נס. מעשה בספינה אחת שהיתה מפרשת בים הגדול והיתה כולה נוים, והיה בה תינוק אחד יהודי. ובא עליה סער גדול בים, איתגלי אליהו על ההוא ינוקא ואמר לו, אי את איזיל לגבי ריב״ל ומחמי ליה אילין אבני כרכייא (ז)אנא משויב להדא אלפא בזכותך. א״ל ריב״ל גדול הדור הוא ולית הוא מהימן ית׳. א״ל ענון הוא ומהימן יתך. וכד תחמי ליה לא תחמי ליה קדם בר נש. אלא דברייתו למערתא דרחיקא מן לוד תלתא מילין. ותחמיה ליה יתהון תמן. מיד נעשה נם ויצא משם בשלום. אזל ההוא ינוקא לגבי ריב״ל ואשבחיה דיתיב (ריב״ל) [במתיבתא רבא דלוד. א״ל מרי מלתא אית לי למימר לך. קם ריב״ל] (ב״ה הנסחא שהביאה מהר״ש באבער בהערות. ואיבא נוסחא דיתיב בבי כנישתא דלוד). אתון חמון ענוותנותיה דריב״ל דאזיל בתריה מהלך תלתא (יומין) [מילין] ולא אמר ליה מה את בעי מנאי. כיון דמטין למערתיה א״ל מרי אילין אבני כרכייא שאמרו חכמים, וביון דחמי יתהון הבחיקה כל לוד מאורן, והשליבן לארק וננגוו: ובפסיקתא רבתי דעניה סיערה איתא לה הכי, ריב״ל היה עומד עם אליהו בהר הכרמל, אמר לו אין אתה מראה לי אילו אבני כרכדנא ביצר הם. א״ל הן, והראה לו ע״י נס. מעשה בספינה אחת וכו׳. (ושם מסיים. א״ר יצחק כיון שראה אותם נבהל מפניהם ונגור ועייש במ״ע):

במכות (י״א ע״א). דההוא גברא דאבליה אריא ברחוק תלתא פרסי מיניה דריב״ל, ילא אישתעי אליהו בהדיה תלתא יומי:

בסנהדרין (צ״ח ע״א) ריב״ל אשכח לאליהו דהוה קיימי אפיתחא דמערתא דרשב״י. א״ל אתינא לעלמא דאתי. א״ל אם יהיה אדון הזה (רש״י האדון הזה שכינה היתה עמהם). אמר ריב״ל שנים ראיתי וקול ג׳ שמעתי (רש״י דשכינה הוה בהדייהו). אמר ליה (לאליהו) אימת אתי משיח. א״ל זיל שייליה לדידיה. והיכא יתיב וכו׳. אזל לגביה. א״ל שלום עליך רבי

---

[1] בב״ב ע״ה ע״א. ושמתי כרכר שמשותיך פליגי בה תרי מלאכי ברקיעא גבריאל ומיכאל. ואמרי לה תרי אמוראי במערבא. ומאן אינון יהודה וחזקיה בני ר׳ חייא. ח״א שוהם-וח״א ישפה. וכתבו בתוספות ואליהו אמר להן כראמר פ׳ מי שהציאוהו (עירובין מ״ג ע״א) לאו אליהו אמרינהו. והנה מזה אין ראיה גמורה כדדחו התם דאימא יוסף שידא אמרינהו. אולם מצאנו בהרבה סיפורים שהודיע להם אליהו ממתיבתא דרקיעא. וכבר אפשר לומר שנתגלה להם ע״י מלאך שהרי מצאנו דמלאכא איתגלי ליה לרב קטינא. לעיל צד ב״ח:

[2] ויותר נראה שעל רשב״י אמר האדון הזה. וכן אמרו בעלי הזוהר בפ׳ בא (ל״ח ע״א) אמקרא יראה כל זכורך את פני האדון ה׳. מאן פני האדון ה׳ דא רשב״י (והר״מ קוניץ בס׳ בן יוחאי העכטים ברש״י ובזוהר דברים אשר לא כן). והפרזה כזו בפ׳ אחרי מות (ע״ט ע״ב) אמקרא אשרך ארץ שמלכך בן חורין. מהו מלכך דא הוא רשב״י מאריה דאורייתא מאריה דחכמתא. דכד הוה ר׳ אבא וחברייא חמאן לר׳ שמעון הוו רהטו אבתריה ואמרי אחרי ה׳ ילכו כאריה ישאגו. ופירשה ר׳ יהודה בפ׳ משפטים (קכ״ד ע״ב) לזמנין עלאין אקרון בשמא דתתאין, ולזיכנין תתאין אקרון בשמא דעילאין. האדון ה׳ בשמא עלאה הוה. והא אוקימנא מלי וכו׳. ושם בפ׳ יתרו (צ׳ ע״ב) מאן דזכי באורייתא זכי בשמא קדישא דקב״ה ממש. ואל תתמה שהרי נמצא דוגמתן בירושלמי סוף ביכורים. תרגם יעקב איש כפר נבוריא הוי אומר לעין הקיצה וכו׳. הנה הוא הפוש זהב וכסף. לא בכספייא אחמני, וכל רוח אין בקרבו. לא כלום וכו׳. וה׳ בהיכל קדשו. הא רבי יצחק בר לעזר בכנישתא מדרתא דקיסרין. ויסודן של אילו הפרזות בב״ב (ע״ה ע״ב). ואמר רבה א״ר יוחנן עתידין צדיקים שנקראין על שמו של הקב״ה שנ׳ כל הנקרא בשמי וגו׳. ואר״ש בר נחמני אר״י ג׳ נקראו על שמו של הקב״ה. ואלו הן צדיקים ומשיח וירושלים. צדיקים הא דאמרן. משיח דכתיב וזה שמו אשר יקראו ה׳ צדקנו וכו׳. ואמרו לפנינו (פ״ג צד י״ד). כל דבר שעתיד להיות בסוף כבר נעשה מקצתו היום וכו׳:

[3] עיי׳ במהר״שא. ול״נ כרמסיק שאליהו ורשב״י לא הבטיחוהו לעלמא דאתי עד ששמע קול ג׳ דהיינו משיח דא״ל שלום עליך בר לוואי:

וחזונות הדמיון, דמאן סליק לעילא ואתא ואמר. ולא השיבו לעצמן דאליהו בא ממתיבתא דרקיעא ואמר. ומה שהשיב באן אביי לרב יוסף. הא ר' אביתר הוא דאסכים מריה על ידיה. פירושו הוא. דאביי לא ידע זה רק מפי השמועה שבאה מא"י לבבל. ששמעו שר' אביתר העיד על עצמו שאליהו אמר לו הדברים הנזכרים. ואילו לא היה ר' אביתר בארץ ישראל בר סמכא לא היו מספרים דברים כאלה עליו להרבות את שבחו:

בב"ט (ק"ד ע"א). אשכחיה רבה בר אבוה לאליהו דקאי בבית הקברות של עכו"ם. א"ל מהו שיסדרו לו בבעל חוב וכו'. מנין לערום שלא יתרום. דכתיב ולא יראה בך ערות דבר (עיי' רש"י ולעיל מהירושלמי דתרומות). א"ל לאו כהן הוא מר וכו' (עיי' לעיל צד ז' ובפ"ח צד צ"ח). א"ל דחיקא לי מלתא. דבריה ועיליה לנ"ע. א"ל פשוט גלימך ספי שקיל מהני טרפי. ספא שקל. כי הוה נפיק שמע דקאמרי. מאן קא אזיל לעלמיה ברבה בר אבוה. נפק שרינהו. אפילו הכי אתייה לגלימיה מחט גלימא רוחא. ובניה בתריסר אלפי דינרי. פלגינהו לתתנוותיה:

מגילה (ט"ו ע"ב). ת"ר מה ראתה אסתר שומנה את המן וכו'. ואיתנייא בהאי ברייתא ר' אליעזר ר' יהושע ר"מ ר' יהודה ר' נחמיה ר' יוסי ר"ש בן מנסיא ר"י בן קרחה רבן גמליאל ור"א המודעי. ואח"כ איתאמרא בה מרבה ואבי ורבא. ואח"כ סיפרו. אשכחיה רבה בר אבוה לאליהו א"ל כמאן חויא אסתר ועבדא הכי. א"ל ככולהו תנאי וכבולהו אמוראי (והועתק באנדת אסתר ושם איתא ר' אבא בר אבין ובילקוט איתא רבה בר שילא):

בקידושין (מ' ע"א) רב כהנא הוה קמזבן דיקולי. תבעתיה ההיא מטרוניתא. אמר אייזל איקשוט נפשאי. סליק וקנפיל מאינרא לארעא. אתא אליהו קבליה. אמר ליה אטרחתן ד' מאה פרסי. א"ל מי גרם לי לא עניותא. יהב ליה שיפא דדנרי:

ונמצאו הרבה סיפורים ממאורעות ר' יהושע בן לוי עם אליהו. ואקדים לכולם סיפור שנמצא בספרו של ר' נסים גאון חיבור יפה מהישועה. ומקורו של הסיפור נעלם לי. ואעתיק לשונו ואקצר בו. ר"בל מצא דבר שנתעלף ונבהל עד שנגלה לו סוד האמת וכו'. וצם ימים רבים וישב בתענית ויתפלל לבוראו ית' שמו שיראה לו את אליהו ז"ל. והנה אליהו לקראתו ויאמר לו היש לך חפץ אצלי אמלא אותו לך. ואמר לו ר"י אני נכסף ללכת עמך ולראות מעשיך בעולם וכו'. ויאמר לו אליהו לא תוכל לשאת כל מה שתראה וכו'. ויאמר לר"י אדוני לא אשאל ולא אנסה וכו'. ויעש עמו אליהו תנאי שאם יבקש ר"י ממנו סבת מעשיו וכו' שאם יבקש שום שאלה שלא ילך עמו עוד. אח"כ הלכו שניהם יחדו עד שהגיעו לבית איש מסכן ואביון ואין לו כלום כ"א פרה אחת. והאיש ואשתו יושבים פתח השער וכו' ויצאר לקראתם וכו' ויביאו לפניהם מה שנזדמן להם לאכול ולשתות וכו'. ויתפלל אליהו על הפרה ותמת וכו'. וראה ר"י ותמה על הדבר וכו' ויאמר אל אליהו אדוני למה המתה הפרה של האיש הזה והיא עשה לנו כבוד. ועונה אליהו ואמר לו זכור התנאי שהיה ביני וביניך וכו'. ויהי בערב ויבא אל בית עשיר אחד וכו'. וישבו בביתו בלא אכילה ובלא שתיה. ויהי לאיש העשיר בביתו קיר שנפל וכו' ויתפלל אליהו ובנה הקיר וכו'. והינון והתמה נוסף לו בלב ר"י אכל כבש את יצרו משאל לו וכו'. והניעו בערב לבית הכנסת גדולה שהיו שם ספסלים מזהב ומכסף וכו'. ויאמר אחד מהם מי יאכיל את העניים האלו הלילה הזה. ויען אחר מהם רב לדם מלחם וממים וממלח שיביאו להם לכאן וכו'. ויהי בבקר ויקומו וילכו שניהם. ויאמר להם אליהו ישימכם אלהים בולכם ראשים וכו'. ונוסף לר"י ינון על ינון וכו'. ויבואו עד עיר אחת והשמש פנה לערוב ויראו אותם בעלי העיר ויצאו לקראתם בלב טוב וכו'. וילינו שם בכבוד גדול. ויהי בבקר ויתפלל אליהו ויאמר. לא יתן בכם הקב"ה אלא ראש אחד. ויהי כשמוע ר"י את דבריו ולא יכול להתאפק וכו'. ויאמר אל אליהו עתה הודיעני סודותם. ויאמר לו אליהו עד שיש בלבך להפרד ממני אני אפרש הכל לך ואודיעך וכו'. האיש שהרגתי פרתו אותו היום היה נגזר על אשתו למות וכו'. פרתו פדיון נפש אשתו וכו'. והאיש העשיר וכו' אם היתי מניחו לבנותו היה מגלה יסודו והיה מוצא בו מטמון גדול וכו' והנה מהרה יפול הקיר ולא יבנה עוד. והאנשים שהתפללתי עליהם ברוב שרים וברוב ראשים. לפי שהיא רעה להם ומחלוקת גדולה בעצתם ומחשבותם. לפי שכל מקום שבו ראשים [רבים] נשחת ונחרב וכו'. בראש אחד היא טובה להם ויישובם. לפי שישובו מעשיהם ועצתם לעצה אחת וכו'. על כן אמרו המושלים ברוב חובלים תטבענה הספינות. וכן אמרו בראש אחד תתישב עיר. ועוד צוה אליהו ויאמר לו וכו'. אם ראית רשע שהשעה משחקת לו אל יסיתך יצרך ואל תתמה עליו וכו'. ואם ראית צדיק מיצר ומצטער וכו'. ואל יתעך יצרך ולבך לחשוב שום ספק ביוצרך וכו'. כי צדיק הוא וכו' ועניו על דרכי איש וכו':

הוא בא. הערה. ולי נראה לפרש כלה הגבלת זמן ביאתו ואם לא בא שוב אי אפשר להגביל זמן). א"ל איני יודע. רב אשי אמר הכי א"ל, עד הבא לא תיסתכי ליה מכאן ואילך איסתכי ליה (כלומ' מיובל האחרון תצפה לו ואם מתהלתו או מסיפו אינו יודע. וכלה או אינו כלה לא שאיל ליה); ונראה לי ראף ר' יהודה חסידא הוה ורב סלא נידלו ולימדו וע"כ נקרא על שמו:

בתענית (כ"ב ע"א). ר' ברוקא חוואה הוה שביח בשוקא דבי לפט. הוה שביח אליהו נביה. א"ל אימא בהאי שוקא בר עלמא דאתי. א"ל לא. אדהכי והכי חוא להחוא נברא דהוה סיים מסאני אוכמי ולא רמא חיטא דתבילתא בנליסיה. א"ל הא בר עלמא דאתי הוא. קרא ליה ולא אתא לנביה. רהט בתריה א"ל מאי עובדך. א"ל זיל האידנא ותא למחר. למחר א"ל זדוקנא אנא ואסרנא גברי לחוד ונשי לחוד ורמינא פורייא בין הני להני כי היכי דלא ליתו לידי איסורא. כי חזינא בת ישראל דיהבי נברים עלה עיניהו מסרנא נפשאי ומצילנא לה. יומא חד חוות נערה המאורסה נבן דיהבו בה נברים עיניהו. שקלי דורדייא דחמרא ושדאי לה בשיפולה ואמרי דיסתנא היא. א"ל מ"ט לית לך חוטי וסיומת מסאני אוכמי. א"ל עיילנא ונפיקנא ביני נברים כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא. כי הוו נזרי נזירתא מודענא להו לרבנן ובעי רחמי ומבטלי לנזירתייהו. ומ"ט כי אמינא לך אנא מאי עובדך ואמרת לי האידנא זיל ותא למחר. א"ל בהחוא שעתא נזרי נזירתא ואמינא ברישא אזיל ואשמע להו לרבנן דלבעי רחמי עלה דמילתא. אדהכי והכי אתו הנך תרי אחי. א"ל הנך נמי בני עלמא דאתי נינהו. אזל לנבייהו. אמר להו מאי עובדייכו. אמרו ליה בדוחי אנן. מברחינן עציבי. אי נמי כי חזינן בי תרי דאית להו תינרא בהדייהו. טרחינן (רש"י במילי דבריחותא ביניהו) ועברינן להו שלמא: וסיפור זה נאה מאד להודיע מי הם בני העוה"ב בעיני אליהו:

בב"מ (פ"ה ע"ב). אמר רב חביבא אישתעי לי רב חביבא בר סורמקי. חזי לי ההוא מרבנן דהוה שביח אליהו נביה. דלצפרא הוו שפירן עיניה ולאורתא דמיין כרמקליין בנורא. אמרי ליה מאי האי. ואמר לי. דאמרי ליה לאליהו אחוי לי רבנן כי סלקי למתיבתא דרקיע. אמר לי בכולהו מצית לאיסתכולי בהו לבר מנוהרקא דר' חייא דלא תסתכל ביה. מאי סימנייהו. בכולהו אולי מלאבי כי סלקי ונחתי לבר מנוהרקא דר' חייא דמנפשיה סליק. לא מצאי לאוקמא אנפשאי איסתכלי ביה. אתו תרי בוטשי דנורא ומחיוהו להחוא נברא וסמינהו לעיניה. למחר אולי אשתחחי אמערתיה. אמינא מתנייתא דמר מתנינא. ואיתבאי:

בירושלמי תרומות (פ"א ה"ו). אמר אבא בר אבין חד חסיד שאל לאליהו זכור לטוב עירום מהו שיקרא שמע. א"ל ולא יראה בך ערות דבר. ערות דיבור:

בחגיגה (ט' ע"ב). א"ל אליהו לבר חי חי. ואמרי לה לר' אלעזר. מ"ד הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עוני. מלמד שחזר הקב"ה על כל מדות טובות ליתן לישראל ולא מצא אלא עניות וכו'. (וזה הרעיון נמצא באליהו זוטא בפ"נ צד קע"ו ובפ"ה צד קפ"א);

שם (ט"ו ע"ב) אשכחיה רבה בר שילא לאליהו א"ל מאי קא עביד קוב"ה. א"ל קאמר שמעתא מפומייהו דבולא רבנן ומפומיה דר"מ לא קאמר. א"ל אמאי. משום דקא נמר שמעתא מפומיה דאחר. א"ל אמאי ר"מ רמון מצא תיבו אכל קליפתו זרק. א"ל השתא קאמר מאיר בני כך הוא אומר. בזמן שאדם מצטער שבינה מה לשון אומרת קלני מראשי קלני מזרועי וכו'. ואולי שבחלום היה:

גיטין (ו' ע"ב). א"ר יוסף מאן לימא לן דר' אביתר בר סמכא הוא וכו'. א"ל אביי וכו' ועוד הא ר' אביתר הוא דאסכים מריה על ידיה (רש"י לגלות לו סוד לכוון דברים הסתומים על אמתתם. כלו' לאפוקי שלא תפרש שהסכים הקב"ה לאביתר אלא שר' אביתר מסכים אל האמת) דכתיב ותזנה עליו פלגשו. רבי אביתר אמר זבוב מצא לה. ר' יונתן אמר נימא מצא לה. ואשכחיה ר' אביתר לאליהו א"ל מאי קא עביד קוב"ה. א"ל עסיק בפלגש בגבעה. ומאי קאמר. א"ל אביתר בני כך הוא אומר. יונתן בני כך הוא אומר. א"ל ח"ו ומי אימא ספיקא קמי שמיא. א"ל אלו ואלו דברי אלהים חיים וכו'; ויראה לי שאין המאמר הזה כפי שנראה עניני בהשקפה הראשונה. ולדעתי כמו שלדעת ר' יוסי אין אליהו נגלה עד ימות המשיח אעפ"י שבתב למלך יהורם אחר שנגנז כמו כן לא יודה רב יוסף בהתגלות אליהו ללמד או לפרש איזה דבר. וראיה לזה מסוף מס' מבות. דתנינן בשם ר' חנינא בן גמליאל בל חייבי כריתות שלקו נפטרו ידי כריתתם. ואמר ר' אדא בר אהבה הלכה כרחב"נ. אמר רב יוסף מאן סליק לעילא ואתא ואמר. א"ל אביי אלא הא דאמר ריב"ל ג' דברים עשו ב"ד של מטה והסכימו ב"ד של מעלה על ידם. מאן סליק לעילא ואתא ואמר. אלא קראי קא דרשינן הכא נמי קראי קא דרשינן. הנה ראינו שלרב יוסף ותלמידו אביי כל היוצא באילו הדברים אינם אלא דברי פיוטים

ומעמידתו על רגליו. וכעין זה הסיפור שלפנינו (פ"ט צד ג"א) שאמר כך לפני החכמים בבי"המד הגדול בירושלים:

בסנהדרין (ק"נ סע"א). דרש ר' יוסי בצפורי אבא אליהו קפדן הוה. הוה רגיל למיתי נביה איכסי' מיניה תלתא יומי (רש"י. שהיה רגיל למיתי לבי מדרשו כל יומא) ולא אתא. א"ל אמאי לא אתא מר. א"ל קפדן קרית לי. א"ל הא דקמן דקא קפיד מר:

במדרש משלי (פ"ט הוצאת מוהר"ש באבער) מעשה בר"ע שהיה חבוש בבית האסורים ור' יהושע הגרסי תלמידו היה משמשו. ע"ז נפטר ממנו והלך לביתו בא אליהו ועמד על פתח ביתו. א"ל שלום עליך רבי וכו'. והעתקתיו לעיל (צד ו):

וכמו כן נמצא שנתגלה לחסידים שלא נזכר שמם. ומהם שנזכרו בשמם. סיפרו בתנחומא בראשית (הוצאת מוהר"ש באבער) בפ' זה תולדות אדם. מעשה בחסיד אחד שנזדמנה לו שידה בדמות אשה ופיתה אותו ונזדווגה לו. ויום הכיפורים היה. ואח"כ נצטער אותו חסיד עד מאד. עד שנזדמן לו אליהו זכור לטוב. א"ל מפני מה אתה מיצר. הגיד לו כל אותו המעשה שאירע לו. א"ל פטור אתה שידה היתה. ואילו היה חייב אליהו ז"ל נראה לו ומדבר עמו ופוטר אותו (אתמהה). מבאן אתה למד שאינו זנות ופטור הוא. (והוא נ"ב שם בפ' מקץ בפ' ואל שדי ונו' ובירושלמי שבת פ"א ה"ג בסגנון אחר לענין אל תאמין בעצמך עד יום מותך. ושם לא נזכר אליהו):

בבבא בתרא (ז' ע"ב). למימרא דבית שער מעליותא היא והא התוא חסידא דהוה רגיל אליהו דהוה משתעי בהדיה. עבד בית שער לא משתעי בהדיה. לא קשיא וכו':

בכתובות (ס"א ע"א) ב' סיפורים. אבוה בר איהי ומנימין בר איהי חד ספי מבל מינא ומינא (רש"י מאביל את השמש מכל מין ומין). וחד ספי מחד מינא. מר משתעי אליהו בהדיה ומר לא משתעי אליהו בהדיה: ומראין הדברים דשניהם חסידים היו. וכן מוכח ממגילה (ב"ח ע"א). אבוה בר איהי ומנימין בר איהי חד אמר תיתי לי דלא אסתכלי בכותי. וח"א תיתי לי דלא עבדי שותפות בהדי כותי: שם. הגהו תרתין חסידי. ואמרי לה רב מרי ור' פנחס בני רב חסדא. מר קדים ספי ומר מאחר ספי. דקדים ספי אליהו משתעי בהדיה. דמאחר ספי לא משתעי אליהו בהדיה. ואולי שבל אלה בחלום היו:

ברכות (ב"ט ע"ב). אמר ליה אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא לא תרתח ולא תחטי. לא תרוי ולא תחטי. וכשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא: ופירשו שם. מאי המלך בקונך וצא. א"ר יעקב אמר רב חסדא זו תפלת הדרך. וקבעוה להלכה אימת מצלי לה. והיכי מצלי לה:

ביומא (י"ט ע"ב) מסופר דא"ל אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא. אמריתו אמאי לא אתי משיח והא האידנא יומא דכיפורי הוא ואבעול כמה בתולתא בנהרדעא. אמר ליה הקב"ה מאי אמר. א"ל לפתח חטאת רובץ. ושטן מאי אמר. א"ל שטן ביומא דכיפורי ליתי ליה רשותא לאסטוני וכו': ונזכר ר"י זה עוד בברכות (ה' ע"ב) במאורע דרב הונא דתקיפי ליה ד' מאה דני דחמרא ועול איהו ורבנן ואמרו ליה ליעיין מר במיליה וכו':

בסנהדרין (צ"ז ע"ב). א"ל אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא אין העולם פחות משמונים וחמשה יובלות (רש"י. היינו ד' אלפים ר"ג שנה. הערה. היינו רכ"ב אחר החורבן ויצאו ר"ג מימות המשיח) וביובל האחרון בן דוד בא. א"ל בתחלתו או בסופו. א"ל איני יודע. כלה או אינו כלה (רש"י. כלה זמן הזה קודם שיבא משיח או אינו כלה דבתוך היובל בסופו

---

[1] כבר הבאתי לעיל מר' יוסי דמס' ברכות שהתפלל בחורבה ונגלת אליהו אליו. ואפשר דבכולם הוא הוא. ואי אפשר שיהיה סתם ר' יוסי באלו הסיפורים ר' יוסי בן חלפתא שהרי הוא סדר את סדר עולם רבה ושם אמר שכיון שנגנז שוב אינו נראה עד שיבא מלך המשיח. א"כ הוא מכחיש בממשן של כל אלה הסיפורים שאינן אלא או דברי פיוטין או המעיית כח הדמיון. ונראה לי שר' יוסי זה הוא ר' יוסי בן קיסמא שהיה איש מופת. שאמרו עליו בסנהדרין (צ"ח ע"א) שאלו תלמידיו את ר' יוסי בן קיסמא. אימתי בן דוד בא. אמר מתיירא אני שמא תבקשו ממני אות. אמרו לו אין אנו מבקשין ממך אות. א"ל כשיפול השער הזה ויבנה ויפול ויבנה ויפול ואין מספיקין לבנותו עד שבן דוד בא. אמרו לו רבינו תן לנו אות. אמר להם ולא כך אמרתם לי שאין אתם מבקשין ממני אות. אמרו לו ואף על פי כן. אמר להם אם כך יהפכו מי מערת פמיים לדם. ונהפכו לדם וכו'. ומצאתי בהגהות דקדוקי סופרים לברכות שהביא גוסחא ר"י בן קיסמא. ובפ' קנין תורה סיפרו מר"י בן קיסמא כעין מה שסופר מאליהו הנביא. ואם הדורש בצפורי ר"י אחר הוא עכ"פ אינו ר"י בעל סדר עולם:

שבת (ל"ג ע"ב), מסופר על רשב"י שבקש הקיסר להרגו. אול הוא ובריה טשו בי מדרשא וכו'. כי תקיף גזירתא א"ל לבריה נשים דעתן קלה עליהן דילמא מצערא לה ומגליא לן. אולי טשו במערתא וכו' איתיבו תריסר שני במערתא. אתא אליהו וקם אפיתחא דמערתא. אמר מאן לודעיה לבר יוחי דמית קיסר ובטיל גזירתיה. נפקו וכו', כל מקום שנתנו עיניהם מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם להחריב עולמי יצאתם חזרו למערתכם. הדר אזל איתיבו תריסר ירחי וכו' יצתה ב"ק ואמרה צאו ממערתכם וכו': והנה ע"כ ידע רשב"י דאליהו הוא דאמר מאן לודעיה וכו'. שאלולא כך לא היה מוסר עצמו לסכנה. דילמא אינש משקר ביה למגליא ליה. ומה שלא דבר אליהו עמו פה אל פה. לפי שלא בא לומר לו צאו ממערתכם. שלא הניעה השעה עדיין לדבר זה בדמוכח סוף הסיפור. רק בא להודיעו דמית קיסר ובטיל גזירתיה. ואם היה מדבר עמו פא"פ היה רשב"י שואלו אם יצאו מהמערה:

ב"מ (נ"ט ע"ב), בעובדא דתנורו של עכנאי, א"ר אליעזר אם הלכה כמותי מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול ואמרה. מה לכם אצל ר"א שהלכה כמותו בכל מקום. עמד ר' יהושע על רגליו ואמר לא בשמים היא וכו' אין אנו משגיחין בבת קול וכו'. אשכחיה ר' נתן לאליהו. אמר ליה מאי עביד קוב"ה בהאי שעתא. א"ל קא חייך ואמר נצחוני בני נצחוני בני:

ג'יטין (ע' ע"א), אמר ליה אליהו לר' נתן אבל שליש ושתה שליש והנח שליש לכשתבעום תעמוד על מילואך:

ירושלמי (ברכות פ' הרואה ה"ג), אליהו ז"ל שאל לר' נהוראי מפני מה באין זוועות לעולם. א"ל בעון תרומה ומעשרות וכו' בשעה שאין ישראל עושין רצונו של מקום ואינן מוציאין מעשרותיהן כתיקנן המביט לארץ ותרעד. א"ל בני חייך כך היא סברא דמילתא. אבל כך עיקרו של דבר (אלא) בשעה שהקב"ה מביט בבתי תיטריות ובבתי קרקסיות יושבות בטח ושאנן ושלוה ובית מקדשו חרב הוא אפילון לעולמו להחריבו הה"ד שאנן ישאג על נוהו. בשביל נוהו: [1] עור שם. אליהו ז"ל שאל לר' נהוראי מ"מ ברא הקב"ה שקצים ורמשים בעולמו וכו'. כמו שהבאתי בפ"א (צר ה') במ"ע אות י"ט. והנהתי שם על פיו: [2]

במדרש רות (פ"ד). אליהו ז"ל שאל את ר' נהוראי א"ל מה דין דכתיב ושחרים הוליד בשדה מואב מן שלחו אותם חושים ואת בערא נשיו (דהי"א ח' ח'). א"ל גדול שהוליד בשדה מואב. מן שלחו אותם. שחיו משבט בנימין. דכתיב ושלחו שבטי ישראל אנשים בכל שבט בנימין לאמר. ד"א ושחרים זה בועז ולמה נקרא שמו שחרים וכו': [3]

יבמות (ס"ג ע"א) אשכחיה ר' יוסי לאליהו א"ל בתיכ אעשה לו עור בנגרו במה אשה עורתו לאדם. א"ל אדם מביא חיטין חיטין בוסס. פשתן פשתן לובש. לא נמצאת מאירה עיניו

---

[1] במדרש תהלים ק"ר הוא בקיטוע ובשינוי קצת. ובמזמור י"ח בפ' והנעש ותרעש הארץ. מסכים יותר עם לשון הירושלמי. ושם איתא ובית מקדשו חרב אותה שעה מחרה אפו בעולמו ומבקש להחריבו. ואולי יש להגיה עפי"ז מלת אפילון: [2] עתה ראיתי שהמנונו מוה"ר רייפמאן ז"ל כתב כן בס' ביכורים (שנת תרכ"ו צד ס"ד) וצדד להפך ולהגיה ר' נהוראי שאל לאליהו. והגיה ג"כ הייתי מהלך בברך גדול שבעולם. ורואה אני להזכיר כאן מה שכללו ח"זל בענין התגהה. א') כל מקום שנהיה מוכרחין להגיה בהרבה בבות זו אחר זו אין מגיהין. אמרו בשבועות (ל"ח ע"א) בכיוצא בזה. ואתי תנא כל הני שביש תני ואזיל. ומטעם זה לא הנהתי לפניהו בפכ"ב צד קי"ט שילבישו. אלא הנחתי הנוסחא שתלבישו. ונדחקתי לפרשה במ"ע אות ג'. ב') אמרו שם (ל"ו ע"א) במה שרצו לחגיה המשנה ואמרו איפוך. וכי אתא ר' יצחק (מא"י) תנא כדתנן. אמר רב יוסף השתא דאנן תנן תכי וכי אתא ר' יצחק תני הכי ש"מ דוקא תנן. כלו' כיון שבא"י נוסחתם כנוסחת בבל אין לשבשה. ונדחקו לפרשה. אף כאן אני אומר ב' מאמרים זה אחר זה נרסי אליהו ז"ל שאל וכו' וכן נמצא גם במדרש אחר כמו שהבאתיו למעלה אין לשבש הספרים: [3] לבי אומר לי שזה הדיבור הוא ג"כ מהירושלמי שאליהו שאל את ר' נהוראי. שכל שאר הדרוש שחרים זה בועז וכו' הוא בירושלמי יבמות (פ"ח ה"ג) אלא שנקטעה שם הרישא אליהו שאל וכו'. ופירושא דמילתא הוא שהכתובים מדברים שם מתולדותם של בני בנימין ושחרים זה לא נזכר קודם לכן. ואמר ר' נהוראי ששחרים הוא כינוי כבוד לאדם גדול (כענין הילל בן שחר) והיה במאורע של פלגש בגבעה ופנה לו לגור בשדה מואב ולא נשתתף במלחמת בני בנימין. ונתרבו שם לבנימין משפחות חוץ מאותן הששׁ מאות שנמלטו. ונמנו בדה"י וקראו שם אביהם שחרים. ויראה לי שאף ר' נהוראי הנזכר כאן אינו אלא כינוי כבוד שהיה להם ספר שאילות בין אליהו ובין ר' נהוראי. ולא נשתיירו לנו מזה הספר רק אלו ג' דברים. וכבר כתבתי כן במ"ע אות פ"ט לפסיקתא רבתי פכ"ג (צד ק"כ ע"ב) בענין טורנוסרופוס הר' עקיבא:

מהר סיני משנה לא ניתן לנו מהר סיני וכו'. ושאלו עוד בבי' ענינים: ב) פ"ד צד קצ"ה. פ"א הייתי עובר ממקום למקום ומצאני אדם א' והיה מתלוצץ ומלעיג דברים ובא בנגדי. וכו'. והוכיחו והחזירו למוטב: ובשנסתכל בסגנון אלו הסיפורים נמצא שבכולם אליהו הוא המספר חוץ מאות י"א שאחרים ספרו עליו: ויכוחו עם החכמים אות ב' ואות ד' ולא נתפרש באיזה מקום: פ"א הייתי מהלך בברך נדול שבעולם: פ"א הייתי מהלך בדרך מצאני אדם אחד אות נ' ואות י"ט: פ"א הייתי מהלך בתוך גילה של בבל אות י"נ: פ"א הייתי מהלך בשוק אות ח': פ"א הייתי עובר ממקום למקום מצאתי אדם אחד אות ז' ואות י' (מצאני קסרוי) ואות י"ב (ומצאני זקן א') ואות י"ד ואות ט"ו (ומצאתי זקן א'. ואילי צ"ל ומצאני) וט"ז ואות י"ח ואות כ' (ומצאני אדם א'): פ"א הייתי יושב בבי"המד הגדול שבירושלים לפני חכמים אות ה' ואות ו' ואות ט' (ובא תלמיד א') ואות י"ז (ליתא הגדול ואולי צריך להגיה): וכולם עשרים סיפורים:

ואוסיף לאילו הסיפור בסנהדרין (ס"נ ע"ב. ובתי"ב פ' בחוקותי). אמרו אליהו הצדיק היה מחזר על תפוחי רעב שבירושלים. פעם אחת מצא תינוק שהיה תפוח ומוטל באשפה. אמר לו מאיזה משפחה אתה. א"ל ממשפחה פלונית אני. א"ל בלום נשתייר מאותה משפחה. א"ל לאו חוץ ממני. א"ל אם אני מלמדך דבר שאתה חי בו אתה למד. א"ל הן. א"ל אמור בכל יום שמע ישראל י"א. א"ל (חס) [הם] שלא להזכיר בשם ה' שלא לימדו אביו ואמו. מיד הוציא יראתו מחיקו ומחבקה ומנשקה עד שנבקעה כריסו. ונפלה יראתו לארץ ונפל היא עליה. לקיים מה שנאמר ונתתי פגריכם על פגרי גלוליכם. ובתי"ב הסיפור בשינוי סגנון וקריב הוא בסגנון לשונו לסגנון הספר שלפנינו. והנה יעלה סכום אלו הסיפורים שלשים ותשעה:

ועתה אסדר הסיפורים מהתגלותיו לחסידים וצדיקים תנאים ואמוראים אשר ידעו בי אליהו מדבר עמם. בספר המנהיג (סי' ד') כתב. ועוד מצאתי במדרש (ומקורו נעלם לי). א"ר אלעזר ב"ר יוסי פ"א הייתי מהלך בדרך ומצאני אליהו ז"ל ועמו ארבעת אלפים נמלים טעונין. אמרתי לו מה אלו טעונים. א"ל אף וחמה. למה. לעשות נקמה באף וחמה ממי שמספר בין קדוש לברוך. בין ברכה לברכה. בין פרשה לפרשה. בין אמן יהא שמיה רבא ליתברך. בין נאולה לתפלה. ולא עוד אלא שאין תפלתו נשמעת לפני הקב"ה. שנ' לא אתי קראת יעקב. וכל המבזין בתפלתו ואינו מדבר אין תפלתו חוזרת ריקם שנ' תבין לבם תקשיב אונך. והובא בבי' או"ה סי' נ"ו: ובשבלי הלקט ענין תפלה סי' ח'. דתניא במשנת דרך ארץ זוטא א"ר חמא בר חנינא פעם אחת הייתי מהלך בדרך פגע בי אליהו זכור לטוב ועמו נמלין טעונין. אמרתי לו מה הנמלין האלה טעונין. אמר לי טעונין אף וחמה למספרי בין קדושה לקדושה בין קדושה לברוך בין אמן יהא שמיה רבא ליתברך ובין כל ברכה וברכה וכו'. אמנם לפנינו בר"א זוטא ליתא:

בפדר"א (פ"א) בתחלת ענינו של ר"א בן הורקנום. עשה שתי שבתות ולא טעם כלום עד שנגלה לו אליהו ז"ל ואמר לו בן הורקנום למה אתה בוכה. א"ל מפני שאני מבקש ללמוד תורה. א"ל אם אתה מבקש ללמוד תורה עלה לירושלים אצל ר"י בן זכאי וכו'. ואפשר שהיה בחלום:

ב"מ (פ"ד ע"א). ואף ר' ישמעאל ברי' יוסי מטא בי האי מעשה לידיה (מינהו המלך לתפוס נגבים ולסטים. רש"י). פגע ביה אליהו אמר ליה עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה. א"ל מאי אעביד הרמנא דמלכא הוא. א"ל אבוך ערק לאסיא את ערוק ללודקיא. ואף זו אפשר שבחלום היה:

ברכות (ג' ע"א). תניא א"ר יוסי פ"א הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלם להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח עד שסיימתי תפלתי. לאחר שסיימתי תפלתי אמר לי שלום עליך רבי. ואמרתי לו שלום עליך רבי ומורי. ואמר לי בני מפני מה נכנסת לחורבה זו. אמרתי לו להתפלל. ואמר לי היה לך להתפלל בדרך. ואמרתי לו מתירא הייתי שמא יפסיקוני עוברי דרכים. ואמר לי היה לך להתפלל תפלה קצרה. באותה שעה למדתי ממנו ג' דברים. למדתי שאין נכנסין לחורבה ולמדתי שמתפללין בדרך ולמדתי שהמתפלל בדרך מתפלל תפלה קצרה. ואמר לי בני מה קול שמעת בחורבה זו. ואמרתי לו שמעתי בת קול שמנהמת ביונה ואומרת אוי לבנים שבעוונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין אוה. ואמר לי חייך וחיי ראשך לא שעה זו בלבד אומרת כך. אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך. ולא זו בלבד אלא בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמו הגדול מבורך הקב"ה מנענע ראשו ואומר. אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך. מה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם:

שבת (ל"נ ע"ב). מסופר על רשב"י שבקש הקיסר להרגו. אול הוא ובריה טשו בי מדרשא וכו'. בי תקוף נוירתא א"ל לבריה נשים דעתן קלה עליהן דילמא מצערא לה ומנליא לן. אולי טשו במערתא וכו' איתיבו תריסר שני במערתא. אתא אליהו וקם אפיתחא דמערתא. אמר מאן לודעיה לבר יוחי דמית קיסר ובטיל גזירתיה. נפקו וכו'. בל מקום שנתנו עיניהם מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם להחריב עולמי יצאתם חזרו למערתכם. הדר אזול איתיבו תריסר ירחי וכו' יצתה ב"ק ואמרה צאו ממערתכם וכו': והנה ע"כ ידע רשב"י דאליהו הוא דאמר מאן לודעיה וכו'. שאלולא כך לא היה מוסר עצמו לסכנה. דילמא אינש משקר ביה למנליא ליה. ומה שלא דבר אליהו עמו פה אל פה. לפי שלא בא לומר לו צאו ממערתכם. שלא הגיעה השעה עדיין לדבר זה בדמובח סוף הסיפור. רק בא להודיעו דמית קיסר ובטיל גזירתיה. ואם היה מדבר עמו פא"פ היה רשב"י שואלו אם יצאו מהמערה:

ב"מ (נ"ט ע"ב). בעובדא דתנורו של עכנאי. א"ר אליעזר אם הלכה במותי מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול ואמרה. מה לכם אצל ר"א שהלכה במותו בכל מקום. עמד ר' יהושע על רגליו ואמר לא בשמים היא וכו' אין אנו משגיחין בבת קול וכו'. אשכחיה ר' נתן לאליהו. אמר ליה מאי עביד קוב"ה בהאי שעתא. א"ל קא חייך ואמר נצחוני בני נצחוני בני:

גיטין (ע' ע"א). אמר ליה אליהו לר' נתן אבל שליש ושתה שליש והנח שליש לכשתבעום תעמוד על מיליאך:

ירושלמי (ברכות פ' הרואה ה"ג). אליהו ז"ל שאל לר' נהוראי מפני מה באין זוועות לעולם. א"ל בעוון תרומה ומעשרות וכו' בשעה שאין ישראל עושין רצונו של מקום ואינן מוציאין מעשרותיהן כתיקנן המביט לארץ ותרעד. א"ל בני חייך בך היא סברא דמילתא. אבל כך עיקרו של דבר (אלא) בשעה שהקב"ה מביט בבתי תיטריות ובבתי קרקסיות יושבות בשח ושאנן ושלוה ובית מקדשו חרב הוא אפילון לעולמו להחריבו הה"ד שאנן שאנן על נוחו: [1] עור שם. אליהו ז"ל שאל לר' נהוראי מ"מ ברא הקב"ה שקצים ורמשים בעולמו וכו'. כמו שהבאתי בפ"א (צר ה') במ"ע אות י"ט. והנהתי שם על פיו: [2]

במדרש רות (פ"ד). אליהו ז"ל שאל את ר' נהוראי א"ל מה דין דכתיב ושחרים הוליד בשרה מואב מן שלחו אותם חושים ואת בערא נשיו (דהי"א ח' ח'). א"ל גדול שהוליד בשרה מואב. מן שלחו אותם. שחיו משבט בנימין. דכתיב ושלחו שבטי ישראל אנשים בכל שבט בנימין לאמר. ד"א ושחרים זה בועז ולמה נקרא שמו שחרים וכו': [3]

יבמות (ס"נ ע"א) אשכחיה ר' יוסי לאליהו א"ל כתיב אעשה לו עזר כנגדו במה אשה עזרתו לארם. א"ל ארם מביא חיטין חיטין בוסם. פשתן פשתן לובש. לא נמצאת מאירה עיניו

---

[1] במדרש תהלים ק"ר הוא בקיטוע ובשינוי קצת. ובמזמור י"ח בפ' ותגעש ותרעש הארץ. מסכים יותר עם לשון הירושלמי. ושם איתא ובית מקדשו חרב אותה שעה מחרה אפו בעולמו ומבקש להחריבו. ואולי יש להגיה בעפי"ז מלת אפילון: [2] עתה ראיתי שהמנוח מוה"ר רייפמאן ז"ל כתב כן בס' ביכורים (שנת תרכ"ו צד ס"ד) וצדד להפך ולהגיה ר' נהוראי שאל לאליהו. והגיה ג"כ הייתי מהלך בכרך גדול שבעולם. ורואה אני להזכיר כאן מה שכללו ח"ז בענין ההגהה. א') כל מקום שנהיה מוכרחין להגיה בהרבה בבות זו אחר זו אין מגיהין. אמרו בשבועות (ל"ח ע"א) בכיוצא בזה. והאי תנא כל הני שביש חני ואזיל. ומטעם זה לא הגהתי לפניהם בפכ"ב צד ק"ט שילבישו. אלא הנחתי הנוסחא שתלבישו. ונרחקתי לפרשה במ"ע אות ג'. ב') אמרו שם (ל"ו ע"א) במה שרצו לחגיה המשנה ואמרו איפוך. וכי אתא ר' יצחק (מא"י) תנא כדתנן. אמר רב יוסף השתא דאנן תנן הכי וכי אתא ר' יצחק תני הכי ש"מ דוקא תנן. כלו' כיון שבא"י נוסחתם כנוסחת בבל אין לשבשה. ונדחקו לפרשה. אף כאן אני אומר ב' מאמרים זה אחר זה גרסי אליהו ז"ל שאל וכו' וכן נמצא גם במדרש אחר כמו שהבאתיו למעלה אין לשבש הספרים:

[3] לבי אומר לי שזה הדיבור הוא ג"כ מהירושלמי שאליהו שאל את ר' נהוראי. שכל שאר הדרוש שחרים זה בועז וכו' הוא בירושלמי יבמות (פ"ח ה"ג) אלא שנקטעה שם הרישא אליהו שאל וכו'. ופירושא דמילתא הוא שהכתובים מדברים שם מתולדותם של בני בניימין ושחרים זה לא נזכר קודם לכן. ואמר ר' נהוראי ששחרים הוא כינוי כבוד לאדם גדול (כענין הילל בן שחר) והיה במאורע של פלגש בנבעה ופנה לו לגור בשדה מואב ולא נשתתף במלחמת בני בניימין. ונתרבו שם לבניימין משפחות חוץ מאותן הששׁ מאות שנמלטו. ונמנו בדה"י וקראו שם אביהם שחרים. ויראה לי שאף ר' נהוראי הנזכר כאן אינו אלא כינוי כבוד שהיה להם ספר שאילות בין אליהו ובין ר' נהוראי. ולא נשתיירו לנו מזה הספר רק אלו ג' דברים. וכבר כתבתי כן במ"ע אות פ"ט לפסיקתא רבתי פכ"ג (צד ק"כ ע"ב) בענין טורנוסרופוס ור' עקיבא.

מהר סיני משנה לא ניתן לנו מהר סיני וכו'. ושאלו עוד בב' ענינים: ב') פ"ד צר קצ"ה. פ"א היתי עובר ממקום למקום ומצאני אדם א' והיה מתלוצץ ומלעיג דברים ובא כנגדי. וכו'. והוכיחו והחזירו למוטב: ובשנסתכל בסנגון אלו הסיפורים נמצא שבכולם אליהו הוא המספר חוץ מאות י"א שאחרים ספרו עליו: ויכוחו עם החכמים אות ב' ואות ד' ולא נתפרש באיזה מקום: פ"א הייתי מהלך בכרך גדול שבעולם: פ"א הייתי מהלך בדרך מצאני אדם אחד אות נ' ואות י"ט: פ"א הייתי מהלך בתוך גולה של בבל אות י"נ: פ"א הייתי מהלך בשוק אות ח': פ"א הייתי עובר ממקום למקום מצאתי אדם אחד אות ז' ואות י' (מצאני קסדור) ואות י"ב (ומצאני זקן א') ואות י"ד ואות ט"ו (ומצאתי זקן א'. ואולי צ"ל ומצאני) וט"ו ואות י"ח ואות כ' (ומצאני אדם א'): פ"א הייתי יושב בבי"המד הגדול שבירושלים לפני חכמים אות ה' ואות ו' ואות ט' (ובא תלמיד א') ואות י"ז (וליתא הגדול ואולי צריך להגיה): וכולם עשרים סיפורים:

ואוסיף לאילו הסיפור בסנהדרין (ס"נ ע"ב. ובתו"כ פ' בחוקותי). אמרו אליהו הצדיק היה מחזר על תפוחי רעב שבירושלים. פעם אחת מצא תינוק שהיה תפוח ומוטל באשפה. אמר לו מאיזה משפחה אתה. א"ל ממשפחה פלונית אני. א"ל בלום נשתייר מאותה משפחה. א"ל לאו חוץ ממני. א"ל אם אני מלמדך דבר שאתה חי בו אתה למד. א"ל הן. א"ל אמור בכל יום שמע ישראל י"א. א"ל (חם) [הם] שלא להזכיר בשם ה' שלא לימדו אבינו ואמנו. מיד הוציא יראתו מחיקו ומחבקה ומנשקה עד שנבקעה כריסו. וגללה יראתו לארץ וגפל הוא עליה. לקיים מה שנאמר ונתתי פגריכם על פגרי גלוליכם. ובתו"כ הסיפור בשינוי סנגון וקריב הוא בסנגון לשינו לסנגון הספר שלפנינו. והנה יעלה סכום אלו הסיפורים שלשים ותשעה:

ועתה אסדר הסיפורים מהתגלותו לחסידים וצדיקים תנאים ואמוראים אשר ידעו כי אליהו מדבר עמם. בספר המנהיג (ס' ד') כתב. ועוד מצאתי במדרש (ומקורו נעלם לי). א"ר אלעזר ב"ר יוסי פ"א הייתי מהלך בדרך ומצאני אליהו ז"ל ועמו ארבעת אלפים גמלים טעונין. אמרתי לו מה אלו טעונים. א"ל אף וחמה. למה. לעשות נקמה באף וחמה ממי שמספר בין קדוש לברוך. בין ברכה לברכה. בין פרשה לפרשה. בין אמן יהא שמיה רבא ליתברך. בין נאולה לתפלה. ולא עוד אלא שאין תפלתי נשמעת לפני הקב"ה. שנ' לא אותי קראת יעקב. וכל המבזון בתפלתו ואינו מדבר אין תפלתו חוזרת ריקם שנ' תבין לבם תקשיב אזנך. והובא בב"י או"ח ס' נ"ו: ובשבלי הלקט ענין תפלה ס' ח'. דתניא במשנת דרך ארץ ושא"ר חמא בר חנינא פעם אחת הייתי מהלך בדרך פגע בי אליהו זכור לטוב ועמו גמלין טעונין. אמרתי לו מה הגמלין האלה טעונין. אמר לי טעונין אף ורוגז למספרי בין קדושה לקדושה בין קדושה לברוך בין אמן יהא שמיה רבא ליתברך וכן כל ברכה וברכה וכו'. אמנם לפנינו בר"א ושא ליתא:

בפדר"א (פ"א) בתחלת ענינו של ר"א בן הורקנום. עשה שתי שבתות ולא טעם בלום עד שנגלה לו אליהו ז"ל ואמר לו בן הורקנוס למה אתה בוכה. א"ל מפני שאני מבקש ללמוד תורה. א"ל אם אתה מבקש ללמוד תורה עלה לירושלים אצל ר"י בן זכאי וכו'. ואפשר שהיה בחלום:

ב"מ (פ"ד ע"א). ואף ר' ישמעאל בר' יוסי מטא כי האי מעשה לידיה (מינהו המלך לתפוס גנבים ולסטים. רש"י). פגע ביה אליהו אמר ליה עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להרינה. א"ל מאי אעביד הרמנא דמלכא הוא. א"ל אבוך ערק לאס"א את ערוק ללודקיא. ואף זו אפשר שבחלום היה:

ברכות (נ' ע"א). תניא א"ר יוסי פ"א הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלם להתפלל. בא אליהו וכוור לטוב ושמר לי על הפתח עד שסיימתי תפלתי. לאחר שסיימתי תפלתי אמר לי שלום עליך רבי. ואמרתי לו שלום עליך רבי ומורי. ואמר לי בני מפני מה נכנסת לחורבה זו. אמרתי לו להתפלל. ואמר לי היה לך להתפלל בדרך. ואמרתי לו מתירא הייתי שמא יפסיקוני עוברי דרכים. ואמר לי היה לך להתפלל תפלה קצרה. באותה שעה למדתי ממנו ג' דברים. למדתי שאין נכנסין לחורבה ולמדתי שמתפללין בדרך ולמדתי שהמתפלל בדרך מתפלל תפלה קצרה. ואמר לי בני מה קול שמעת בחורבה זו. ואמרתי לו שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת אוי לבנים שבעוונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין או"ה. ואמר לי חייך וחיי ראשך לא שעה זו בלבד אומרת כך. אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך. ולא זו בלבד אלא בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמו הגדול מבורך הק"בה מנענע ראשו ואומר. אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך. מה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם:

וחזין מאלו השמונה עשר סיפורים נמצא הרבה סיפורים בספר שלפנינו שנתלבש ונתגלה בתלמיד חכם ואלה שרבר עמהם לא ידעיהו שהוא אליהו: א') בפ"א צר ה' מספר. פ"א הייתי מהלך בכרך גדול שבעולם וכו'. והסיפור הוא איך שנתפס ונתוכח עם חבר פרסי אם האש הוא האלוה: ב') בפ"ב צר ט'. נתווכח עם החכמים שאמרו שכל היישוב בין עגלה לעקרב ומספר. אמרתי להן רבותי עפר אני תחת כפות רגליכם וכו' תחת כובב אחד כל באי העולם יושבין אמרו לי תן סימן לדבריך וכו': ג') פ"ו צר ל"ה. פ"א הייתי מהלך בדרך מצאני אדם אחד היה בא אלי כבא על חבירו בזרוע וכו'. ונתווכח עמו בענין שבעה נביאים שעמדו לאו"ה: ד') שם צר ל"ו. מה שנתווכח עם החכמים בענין הקרבה בשור ובאיל. אמרתי להם רבותי שנים עשר נשיאים עמדו לתנובת המובח וכו': ה') פ"ט צר מ"ט. פ"א הייתי יושב בבי"המר הגדול שבירושלים לפני חכמים אמרתי להם רבותי וכו'. והוא בענין עמרי שוכה שישבו לו ג' מלכים על בסאו: ו') שם צר נ"א. פ"א הייתי יושב בבי"המר הגדול בירושלים לפני חכמים אמרתי להם רבותי עפר אני תחת כפות רגליכם וכו'. וביאר שהאשה עזר כנגדו לאדם עזר להעמידו על רגליו ועזר להאיר את עיניו וכו': ז') פי"ד צר ע' וכו'. פ"א הייתי עובר ממקום למקום מצאתי אדם אחד שיש בו מקרא ואין בו משנה וכו'. ונשאל לו בר' ענינים. ואח"כ בא חבירו ואף בזה יש בו מקרא ואין בו משנה (פט"ו צר ע"ב וכו') ונתווכח עמו בששה ענינים: ח') שם פט"ו צר ע"ו. מעשה באדם אחד שקרא מקרא הרבה ושנה משנה הרבה גבנם לבית עולמי בחצי ימיו ונעשית אשתו בשומה וכו'. פ"א הייתי מהלך בשוק ונכנסתי לבית חצרה. באתה וישבה כנגדי והיתה ביכה וכו'. וניחמה ולמדה שבעלה בחטאו מת: ט') פט"ז צר פ'. פ"א הייתי יושב בבי"המר הגדול בירושלים ובא תלמיד אחד ושאלני דבר כבן שהוא שואל את אביו וכו'. והיא בט"ם דורות הראשונים. וכמה נביאים עמדו להן לישראל. ובענין נבואת ישעיה: י') פי"ח צר צ"ה. פ"א הייתי עובר ממקום למקום ושנח בצורת היתה מצאני קסדור א' אמר לי רבי מאיזה מקום אתה אמרתי לו בני מיכנה אני ממקום חכמים ורבנים וכו'. ונכפל זה הסיפור בסדר אליהו זוטא פ"א: י"א) שם צר צ"ז סיפור אחד יוצא בסנגונו מכלל כל אילו הסיפורים וז"ל. פ"א היו רבותינו יושבים ואומרים מהיכן אליהו בא. מהן היו אומרים מזרעה של רחל. ומהן היו אומרים מזרעה של לאה. עד שהן יושבין ואומרים בא אליהו ועמר לפניהם. אמר להן רבותי אני איני אלא מזרעו של רחל וכו': והנה הוא יוצא מכלל אלו הסיפורים בשני דברים. הא' שהם היו יודעים שאליהו מדבר עמם. והב' שבכל אלו הסיפורים אליהו הוא המספר בלשון מדבר בעדו. וכאן המספר אינו אלא אחר ומדבר מאליהו בלשון נסתר. וע"כ נראה לי שזה הסיפור הוא הוספה ואינו מנוף הספר: י"ב) שם פי"ח צר צ"ט. פ"א הייתי עובר ממקום למקום ומצאני זקן אחד וכו'. ונשאל על חשובי בנים: י"ג) שם צר ק'. פ"א הייתי מהלך בתוך גולה של בבל ונכנסתי לעיר גדולה שבולה ישראל וכו'. וראה מאורע שמלמד א' היו לפניו מאתים תלמידים שמתו כולם הוא והם: י"ד) פ"ב צר ק"נ. פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום מצאני זקן א' א"ל רבי מ"מ חלק הקב"ה את עולמו לשני גוים לשתי ממלכות וכו': ט"ו) פכ"ב צר ק"כ. פ"א הייתי עובר ממקום למקום ומצאתי זקן א' א"ל רבי וכי יש אומות העולם לימות המשיח וכו': ט"ז) שם צר קכ"א עד שאני עומד שם בא עלי תלמיד א' שאינו בקי בהלכה וכו'. ושאלו האיך יזכה לתורה: י"ז) פכ"ג צר קכ"ב. פ"א הייתי בבי"המר בירושלים לפני חכמים והיינו עוסקים בעיסקי נשים וכו'. והיה לו משא ומתן עמהם בענינים אלו: י"ח) שם צר קכ"ג. פ"א הייתי עובר ממקום למקום ומצאני זקן א' וא"ל רבי דורות הללו בשירין ביוצאי מצרים וכו'. ולמדו במעלת יוצאי מצרים: י"ט) בסדר אליהו זוטא פ"ב צר קע"א. פ"א הייתי מהלך בדרך ומצאני אדם א' ובא אלי בדרך מינות ויש בו מכרא ואין בו משנה א"ל מקרא ניתן לנו

פולסי דנורא (חגיגה ט"ו ע"א). ואגב אורחא למדנו מזה הסיפור. שאליהו היא משמש את האבות בג"ע. ובפדר"א (פט"ו) יחסו לו עוד שמוש. שעומד בין הדרכים שניתנו לישראל. של טובה ושל רעה. של טובה היא של חיים ושל רעה היא של מות. של טובה יש בה שני דרכים א' של צדקה וא' של חסד. ואליהו ז"ל ממוצע ביניהם. וכשיבא אדם ליכנס אליהו מכריז ואומר פתחו שערים ויבא גוי צדיק וגו'. ועוד נמצא לו שמוש השליחות והריצה בין האבות. באסתר רבה (פ"ז) שעמד השטן והלשין על ישראל וכו' יצתה התורה בבגדי אלמנות וכו' מלאכי השרת צעקו וכו' חמה ולבנה אספו נגהם וכו' באותה שעה רץ אליהו זכור לטוב בבהלה אצל אבות העולם ואצל משה בן עמרם ואמר להם עד מתי אבות העולם רדומים בשינה וכו'. אמר לו משה כלום יש אדם כשר באותו הדור. א"ל יש ושמו מרדכי. א"ל לך והודיעו וכו' מיד הלך והודיע למרדכי הת"ד ומרדכי ירע וגו' (והיא ג"כ במדרש אבא גוריון ובאגדת אסתר).

בסנהדרין (ק״ט ע״א) בעובדא דנחום איש גמזו. ששלחו דורון בידו לבי קיסר ובמלון גנבו אותו ומלאו את הארגז עפר. כי מטא להתם אישתכח עפרא. אמר אחובי קא מחייבי יהודאי אפקוה למקטליה. אמר נם זו לטובה. אתא אליהו ואידמי להו בחד מיניהו. אמר להו דילמא האי עפרא מעפרא דאברהם אבינו הוא. דהוה שדי עפרא הוו חרבי וכו׳:

בספר חיבור יפה מהישועה לר׳ נסים גאון מסופר. איך שבא אל איש חסיד שהיה עני נדול ונדמה לו לעבר שימכור אותו. ונמכר לשר אחד. והשר מכרו אל המלך. וכששאלו המלך מה מלאכתו. א״ל בנאי. ובנה למלך ע״י תפלתו ארמון מהודר. ויתן המלך את שכרו אל השר. ואליהו נעלם מהם. ועל הסיפור הזה נתיסר הפיוט איש חסיד היה למוצאי שבת:

בתנחומא פ׳ האזינו סיפור נאה וארוך. בעשיר אחד שהיתה בתו קטלנית. ולו אח עני במדינה אחרת שהיה לו בנים רבים. ויהי היום בא אחד מבני אחיו לבקש עזרה ממנו. ונשא הבחור את עיניו אל הבת הזאת. והפחידוהו שהיא קטלנית ולא שמע להם עד שנתרצו לו. וכשבת החתן בתוך חיפתו נזדמן לו זקן אחד והוא אליהו זכור לטוב ויעציהו באיזה דרך יעבר על מלאך המות. ויהי כן ויבא מלאך המות בדמות עני. ויקם החתן ממושבו ויכבדהו ויאבילהו וישקהו וישימש לפניו כאשר אמר לו אליהו. ונצה את מלאך המות בעצת אליהו:

בפסיקתא דר׳ כהנא דיהיו בשלח. ר׳ אלעזר בר״ש אתמני אנגרכטים. הוה מפיק עובדא. חד זמן אתא אליהו ז״ל לגביה ברמות חד סב. אמר לו אתקין לי בעירא. אמר לו מה את נבך למיטען. א״ל הדא חפיסתי והדא גולתי ומירכב. א״ל אתון חמין. הדין סבא דאנא טעין ליה ומוביל ליה לסופא דעלמא והוא אמר לי אתקין לי בעירא. א״ל ובעי את למירכיב. א״ל אין. ארכביה והוה מסיק ליה טורין ומחית ליה גלימין ומעבר ליה חקלוון דדרדורין. לסופה שרי מנשיל נרמיה עליו. א״ל סבא סבא קליל נרמך ואין לא אנא מקלק לך. א״ל ובעי את למנשמא צבחר. א״ל אין. מה עבד אעליה לחד חקל ואותביה תחת אילן ויהב ליה אבול ושתה. וכיון דאבל ושתה א״ל כל הדא טריפתא להן לך (כלו׳ למה לך כל מה שאתה טורף עצמך. לשון הקשה והבאה כמו טרף אבבא. בצים טרופות). לא טב לך (צייר) [סייר] אומנתהון דאבהתך. א״ל ואיתנך מתני לי. א״ל הן. את דאמרי תלת עשר שנין עבר אליהו ז״ל מתני ליה עד דאמר ספרא. וכיון דאמר ספרא אמרין אפילו נולתיה לא הוה יכיל למטען:

בירושלמי בלאים (פ״ט ה״ד. והוא בב״ר פל״ג ופצ״ו). רבינו י״ג שנה חשש בשיניו וכו׳ בסוף י״ג שנה בעם רבינו על ר׳ חייא הגדול. נכנס אליהו ז״ל בדמותו של ר׳ חייא ונתן ידו על שינו ומיד נתרפא. למחר נכנס ר׳ חייא וכו׳ אמר לו לא הייתי אני שנתתי ידי על שינך. ידע רבינו שאליהו זכור לטוב היה. מאותה שעה התחיל לנהוג בר׳ חייא בבוד:

בירושלמי (ספ״ג דמגילה) ובב״ר (פמ״ט). א״ר פנחס צריך לומר חרבונה זכור לטוב. ומפורש הדבר באסתר רבה (פ״י). מה עשה אליהו זכור לטוב נדמה לחרבונה וא״ל אדוני המלך נם הנה העץ וגו׳ דאר״פ צ״ל חרבונה זכור לטוב. וב״ה בפדר״א (פ״נ). ועיי׳ בראב״ע אסתר א׳ י׳:

בעבודה זרה (י״ח ע״ב) בעובדא דחקקי לדמותיה דר׳ מאיר אפיתחא דרומי. אמרי כל דחזי לפרצופא הדין לייתיה. יומא חדא חזיוהו רהטו אבתריה. רהט מקמייהו על לבי זונות וכו׳. איבא דאמרי אתא אליהו אידמי להו בזונה ברבתיה. אמרי חם ושלום אי ר״מ הוה לא הוה עביד הכי:

בשבת (ק״ט ע״ב). רב שימי בר אשי בלע חיוא. אתא אליהו אידמי ליה בפרשא אובליה בשותא במילחא וארהטיה קמיה תלתא מילי ונפק מיניה גובי נובי:

בב״מ (פ״ה ע״ב). אליהו הוה שביח במתיבתא דרבי. יומא חד ריש ירחא הוה גנה ליה ולא אתא. א״ל מאי טעמא גנה ליה למר. א״ל אדאוקימנא לאברהם ומשינא ידיה ומצלי. ומנגינא ליה וכן ליצחק וכן ליעקב (כלו׳ וברי״ח מצלי נמי תפלת מוספין לפיכך נתאחר). ולוקמינהו בהדי הדדי. סברי תקפי ברחמי ומייתי ליה למשיח בלא זמניה. א״ל ויש דוגמתן בעי״ה. א״ל איבא ר׳ חייא ובניו. נזר רבי תעניתא אחתינהו לר׳ חייא ובניו. אמר משיב הרוח ונשבה זיקא. אמר מוריד הנשם ואתא מיטרא. כי מטא למימר מחיה מתים רגש עלמא. אמרו ברקיעא מאן גליא רזיא בעלמא. אמרי אליהו. אתיוהו לאליהו מחיוהו שתין פולסי דנורא. אתא אידמי להו כדובא דנורא על ביניתו וטרדינהו:

---

[1] ואל תתמה שהרי מטטרון גדול הימנו ואתיהב ליה רשותא חדא שעתא דיומא למיתב ולמיכתב זכוותא דישראל. וכשמעה בו אלישע בן אבויה דלא קם מקמיה מיד אפקוהו למיטטרון ומחיוהו שיתין

לך ב׳ כספים ותרא נישא וניתן בהן ותחיה. א״ל הן. ונטל ב׳ כספים והלך וקנה חפצים ונשתכר בהם. וכן ליום ב׳ ויום ג׳. לא יצאת השנה עד שהעשיר ושכח עונת חסידותו ושמוש תפלתו. א״ל הקב״ה לאליהו. חסיד א׳ היה לי בעולמי ועכבתו עלי. הלך כנגדו ומצאו במלאכה נדולה. א״ל אני הוא שנתתי לך ב׳ כספים חפש אחריהם ותנם לי. ולא יצא משם עד שירד מנכסיו וגבנם אותו ממון לטמיון. וחזר על האשפה והיה יושב ובוכה. חזר עליו אליהו ז״ל. אמר ליה מה ההוא סבא עביד. אמר ווי לההוא נברא דאיתהפיך עלוהי נלגלא ואתנחתי מנכסי. א״ל נשבע אתה אם מחזירנא לך אותן ב׳ כספים שאתה משמר עונת חסידותך ושמוש תפלתך. א״ל הן. ונטל שני כספים ונשא ונתן בהם והעשיר: וכעין אותם הסיפורים נמצא סיפור באלפא ביתא דבן סירא (ויניציאה ש״ד). בלתא עלתא לנינא ולא ידעה מה מטי לה: לעולם אל יאמר אדם שום דבר אלא בנזור השם וכו׳. ושוב מעשה באדם אחד שהיה עשיר נדול והיו לו קרקעות הרבה ולא היו לו שוורים לחרוש אותם. מה עשה אותו האיש. נטל בים של מעות שהיו בה מאה דנרין והלך לעיר אחת לקנות שוורים או פרות לחרוש קרקעותיו. ובשהיה הולך בדרך פגע בו אליהו ז״ל. אמר לו להיכן תלך. [אמר] לכפר שוורים לקנות שוורים או פרות. אמר לו אמור אם ינזור השם. אמר אם ינזור או לא ינזור הרי מעותי בידי ואעשה צרכי. אמר לו ולא בהצלחה. הלך לאותו דרך לעשות צרכו ונפל לו כיסו. וכיון שהלך לכפר שוורים לעשות סחורתו שלח ידו ליקח הבים לתת המעות ולא מצא כלום. מיד חזר לביתו במר נפש ונטל ממון אחר שני והלך לכפר אחר בדי שלא יפגע בו אליהו. ובשהיה מהלך בדרך פגע בו אליהו ונזדמן לו בזקן אחד ואמר לו להיכן תלך. אמר לו לקנות שוורים. אמר לו אמור אם ינזור השם. אמר לו אם ינזור או לא ינזור הרי מעותי בידי ואיני מתירא מכלום. מיד הלך האיש לדרכו. ובשהוא הולך בדרך נתן לו אליהו שינה ושכב בדרך וישן. ונטל אליהו אותו הבים מידו. וכשהקיץ משנתו לא מצא כלום והלך לביתו בפחי נפש ונטל ממון שלישי והלך לו ופגע בו אליהו ז״ל ואמר לו להיכן אתה הולך. אמר לו לקנות שוורים אם ינזור השם. אמר לו לך לשלום ובהצלחה. מיד חזר לו אליהו ז״ל כל מעותיו והבניסם לכיסו והוא לא ידע מאומה ממעותיו. ומיד הלך לקנות שוורים ומצא שם שתי פרות ארומות שלא היה בהן שום מום. ואמר לבעליהן בכמה הפרות האלו. אמרו לו במאה דנרין. אמר אין עמי מאה דנרין. מיד הבנים ידו לתוך כיסו ומצא שם שלש מאות דנרין. ומיד קנה אותן הפרות ועשה כל צרכיו וקנה שוורים לחרוש קרקעותיו. ואח״כ מכר הפרות למלך באלף דנרין של זהב. ולפיכך כל אדם שרוצה לעשות שום דבר צריך לומר אם ינזור השם וכו׳. שכך אמר בן סירא. מצפרא ועד רמשא מתחרב עלמא. ואדם נבנם לחופה ואינו יודע מה יבא עליו קודם שיבנם. והיינו דאמר בן סירא בלתא עלתא לנינא ולא ידעת מאן מטי לה:[1]

בברכות (נ״ח ע״א) במעשה דרב שילא דנדניה להההוא נברא דבעל מצרית ואבל ביה קורצי בי מלבא ואמר להו דבא על חמרתא. אמרי ליה אית לך סהדי. אמר להון אין. אתא אליהו אידמי ליה כאינש ואסהיד. בלו׳ כאינש דעלמא שלא ידעי שהוא אליהו: אמנם התגלותו לחסידים שידעו שאליהו הוא שמדבר עמהם היתה נ״ב בהתלבשות נוף ואידמי כאינש:

בנדרים (נ׳ ע״א) מעשה דר״ע ובתו של בלבא שביע שהיו בעניות נדולה. בסיתוא הוה נגו בי תיבנא ובי׳. אתא אליהו אידמי להון באנשא וקא קרי אבבא. אמר להו הבו לי פירתא דתיבנא דילדת אינתי ולית לי מדעם לאגונה. א״ל ר״ע לאנתתיה. חזו נברא דאפ׳ תיבנא לא אית ליה:

בע״ז (י״ז ע״ב) ת״ר כשנתפסו ר׳ אלעזר בן פרטא ור׳ חנינא בן תרדיון. אתיוהו לר״א בן פרטא אמרי מ״ט וכו׳. ומ״ט קא שבקת עברך לחירות (רש״י ובן נזרו על כך לפי שהיא דת יהודית. כלו׳ לפי שבישתחרר נעשה יהודי והם נזרו שלא להכנס ברת יהודית). אמר להו לא היו דברים מעולם. קם חד מנייהו לאסהודי ביה אתא אליהו אידמי ליה בחד מחשובי דמלכותא. א״ל מדאיתרחיש ליה ניסא בבולהו ברא נמי איתרחיש ליה ניסא וההוא נברא בישותיה הוא דקא אחוי. ולא אשנח ביה. קם למימר להו. הוה בתיבא אינרתא דהוה בתיב מחשובי דמלכותא לשדורי לבי קיסר. ושדרוה ע״י דההוא נברא. אתא אליהו פתקה ארבע מאה פרס׳. אזל ולא אתא:

---

[1] ושם בסיפור מלידתו של בן סירא שנתעברה אמו באמבטי (והם שלשה שנולדו כך בן סירא ור׳ פפא ור׳ זירא) והיא היתה בתו של ירמיהו הנביא ונתעברה מזרע של אביה. ומזכרה לידתו של ירמיה נ״ב וכתב. ואף ירמיה היה מדבר תכף כשנולד ולא רצה לצאת ממעי אמו עד שיאמר לו אביו את שמו. ונזדמן שם אליהו ז״ל ואמר יקרא שמו ירמיה.

ואינה צריכה לראיה אחרת. אבל מה שאביא ראיה היא שהתגלו המלאכים אף לאמוראים. אמרו במנחות (מ״ג ע״א) אהא דאמר רבה בר רב הונא ציצית חובת טלית היא. ופלינא דמלאכא (בפי׳ ר׳ נרשום מלאך ממש). דמלאכא אשכחיה לרב קטינא דמכסי סדינא. א״ל קטינא קטינא סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוויא ציצית של תכלת מה תהא עליה. א״ל ענשיתו אעשה. א״ל בזמן דאיכא ריתחא ענשינן:

וגילוי אליהו אירע אם בחלום או בהקיץ. ורציני לומר בחלום היינו שמפורש שהיה חלום. וכבר אפשר שאף במקום שאינו מפורש בו כך לא היה רק חלום. והתגלות בהקיץ היא על ב׳ דרכים. אם זה שנתגלה לו יודע בו שהוא אליהו. או שאינו יודע בו. שאליהו מתחפש ומתדמה באיזה דמיון. ומה שמפורש בו שהיה בחלום הוא בבי״ר (פפ״נ). א״ר לוי מעשה בשלטון א׳ ברומי שהיה מבזבז תסויריות של אביו נראה לו אליהו בחלום. א״ל אבותיך מצמתין ואת מבזבז. ולא זז עד שמלאן: ובפסיקתא פ׳ תנינותא די׳ הדברות (ובירושלמי דברכות פ״ב ה״נ בקיטוע. ובשינוי סגנון הלשון לר׳ נחם נאון בס׳ המעשיות חיבור יפה מהישועה). עובדא הוה בחדא גברא דהוה טעין ממוניה (בערבות) [בעירובא דשבתא]. באפי רומשא על בי כנישתא. אשכח גברא מצלי ותפילין על רישיא. אמר (ליה) ליית לי מפקיד הדין ממונא אלא גבי הדין דהוא עטר מצוות דברייה. (נשא) [נסב] ואפקדיה לגביה. בא לאפוקי שבתא כפר ביה. אמר ליה לא לך הימנית אלא להדא שמא קדישא דהוא על רישך. נתעטף טליתו ועמר ונתפלל באיתו מקום. אמר לפניו רבש״ע לא הימנית אלא לשמך קדישא דהוה על רישיה. מקום צלי נח ודמך ליה. איתגלי אליהו זכור לטוב על ההוא גברא. אמר זיל אמור לאיתתא דההוא גברא סימן דהוה לך עמיה. אבלין בלילי פסחא חמיר ובלילי צומא רבה מן החיא מינא. הבי לי מקמת פלן. נסתה ויהבה ליה. בין דאתא שרי חביט עלה. אמרה ליה מה את חביט עלי. ממנא דהוה ביני לבינך יהב לי ויהבת ליה. אמר הואיל ונתפרסמנו נחזור לסוארינו וכו׳:

ומהתדמותיו ספרו בברכות (ו׳ ע״ב) ההוא גברא דקא מצלי אחורי בי כנישתא ולא מהדר אפיה לבי כנישתא חלף אליהו חזייה אידמי ליה כטעייא. א״ל ברו בר קיימת קמי מרך. שלף ספסרא וקטליה (פי׳ טעייא ערבי)[1]: וביוצא בזה שהתדמה לערבי: נמצא בילקוט רות ר׳ תרי״ו. ומקורו נעלם לי. מעשה בחסיד אחד שירד מנכסיו. והיתה אשתו בשרה. לסוף נעשה שביר. פעם אחת היה חורש בשדה פגע בו אליהו ז״ל בדמות ערבי. א״ל יש לך ו׳ שנים טובות. אימתי אתה מבקש אותם עבשו או בסוף ימיך. א״ל קוסם אתה אין [לי] מה ליתן לך אלא הפטר מעלי בשלום. וחזר אצלו עד ג׳ פעמים. בפעם שלישית אמר לו אלך ואמלך באשתי. הלך אצל אשתו וא״ל בא אלי אחר והטריח אותי עד ג׳ פעמים וא״ל יש לך ו׳ שנים טובות אימתי אתה מבקש אותם עבשו או בסוף ימיך. אמר לה ומה את אומרת. אמרה לו. אמור לו הבא אותם עבשו. אמר לו לך הבא אותם עבשו. א״ל לך לביתך ואין אתה מגיע לשער חצרך עד שתראה ברכה פרוסה בבית. והיו יושבים בניו לחפש בידם בעפר ומצאו ממון שיזונו בו ו׳ שנים. וקראו לאמן. ולא הגיע לשער עד שיצאת אשתו לקראתו ובשרה אותו. מיד הודה להקב״ה. ווחת דעתו עליו. מה עשתה אשתו הבשרה. א״ל מפני מה בבר משך עלינו הקב״ה חוט של חסר ונתן לנו ממון ו׳ שנים. נעסוק בגמילות חסדים שנים הללו שמא הקב״ה מוסיף לנו מאצלו. וכן עשתה. כל מה שעשתה בכל יום ויום אמרה לבנה קטן כתוב כל מה שאנו נותנין. וכן עשה. לסוף ו׳ שנים בא אליהו ז״ל אמר לו כבר הגיע עונה ליטול מה שנתתי לך. א״ל בשנטלתי לא נטלתי אלא מדעת אשתי אף בשאני מחזיר לא אחזיר אלא מדעת אשתי. הלך אצלה אמר לה כבר בא הזקן ליטול את שלו. א״ל לך אמור לו אם מצאת בני אדם נאמנים ממני תן להם פקדונך. וראה הקב״ה דבריהם וגמילות חסדים שעשו והוסיף להם טובה על טובה לקיים מה שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום (ישעיה ל״ב י״ז): ועוד שם ר׳ תר״א. (ובגליון מדרש רות). מעשה בחסיד א׳ שקבל עליו שלא יקבל מכל אדם כלום. והיה לו בנך א׳ וסרין א׳. וכל הלילה היה ציועק ובוכה ימתחנן. ולא זז ממית עצמו עד שנצרך לישב באשפה ובלו בנרים שעליו. פ״א נגלה עליו אליהו ז״ל ברמות ערבי ועמר בנגרו. א״ל רצונך שאלוה

---

[1] אמנם הנוסחא שם אינה מבוררת עי״ש בגליון. וכן רש״י גורס חלף ההוא טייעא. ובאמת הדבר מתמיה על אליהו שיהרוג את המתפלל בשביל כך. אולם מב׳ מעשיות שבילקוט דלהלן שמגונם מורה עליהן שמאוחדות הם ותפסו שנתגלה אליהו ברמות ערבי נראה שמי שפיוט אותן היה לפניו בגמרא. חלף אליהו אידמי ליה כטעייא. ועל הגמרא הזו יסד את משליו.

רבה כך היא במדרש משלי (פט"ו). אבל הדברים מוכיחים שם מסידורן של דברים שהמאמר תח"מ ע"י אליהו הנביא אינו אלא מגליון שבא לפנים, שרמז בעל הגליון על הא דסוף סוטה. ומן שה"ש רבה הועתק למדרש משלי. ועיקר הנוסחא הוא תח"מ מביאה לידי אליהו. ובל דברי הרין הם להשוות הנוסחאות. אמנם בירושלמי דשבת (פ"א ה"ה) הנוסחא יראת חטא לידי רז"ק, רז"ק לידי חסידות. חסידות לידי תחיית המתים. תח"מ לידי אליהו ז"ל. ומיתי עלה קראי חסידות לידי תח"מ דכתיב ונתתי רוחי בכם וחייתם. תח"מ לידי אליהו זכור לטוב דכתיב הנה אנכי שולח את אליה הנביא לפני בא יום ה' הגדול והנורא וגו'. ועפ"י אלה המקראות ועפ"י טיב הענין עדיפא נוסחת הירושלמי בשקלים (פפ"ג). יראת חטא מביאה לידי חסידות וחסידות לידי רוה"ק ורוה"ק לידי תח"מ. תח"מ מביאה לידי אליהו זכור לטוב (אלא דהתם ראית הפסוקים משובשות). ואלו הדברים לא יסבלו פ' הר"ן. ולפי סנהן המאמר פירושו של יום ה' הגדול והנורא הוא יום הדין שלעתיד. שיהיה אחר תחיית המתים שיקיצו מהעפר. כמ"ש ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם (דניאל י"ב ב'). ובטיב יום הדין הזה שנינו בר"ה (ט"ז ע"ב). תניא בש"א ג' כתות הן ליום הדין. אחת של צדיקים גמורים ואחת של רשעים גמורין ואחת של בינונים. צדיקים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר לחיי עולם. רשעים גמורין נכתבים ונחתמין לאלתר לניהנם שנ' ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו וגו'. בינונים יורדין לניהנם ומצפצפין ועולין וכו'. ופיר"שי ליום הדין בשחיו המתים. ובתוספות כתבו ליום הדין בשחיו המתים בדמוכת קרא ואע"פי שבבר נדונו וכו' עדיין יהיה דין אחר אם יזכהו לחיי העה"ב שהוא קיים לעולם וכו'. ועל זה יסד הפייטן בפיוט ונתנה תוקף ובשופר נדול יתקע וגו' ומלאכים יחפזון וגו' ויאמרו הנה זה יום הדין. והנה אחר היקיצה קודם יום הדין יבא אליהו להשיב לב אבות על בנים וגו'. ובדברים רבה (פפ"ג) אמרו. א"ל הקב"ה משה חייך בשם שנתת את נפשך עליהן בעה"ז כך לע"ל כשאביא להם את אליה הנביא שניכם באין כאחת. מניין. שכך כתיב ה' ארך אפים וגו' בסופה ובסערה דרכו וגו' (נחום א' א'). בסופה זה משה וכו' ובסערה זה אליהו וכו'. אותה שעה הוא בא ומנחם אתכם. מניין שנ' הנה אנכי שולח וגו'. וזה יארע על כרחך אחר תחיית המתים. כמו שאמרו שם ברבה (פ"ב) כי לא תעבור את הירדן הזה. א"ל הקב"ה למשה אם אתה נקבר כאן אצלן בזבותך הם באין עמך. אר"ל למה"ד לאחד שנתפזרו מעותיו וכו' בזכות הזהב נתלקטו המעות וכו' אם נקבר אתה אצלם הם באין בזכותך ואתה בא בראשם שנ' וירא ראשית וגו' ויתא ראשי עם. והנה לפי ההנדות האלו תהיה ביאת אליהו אחר תחיית המתים קודם יום הדין. וזאת תהיה ביאתו השנית:

ובחתימת המאמר אעתיק לשון הר"מ בה' מלכים (פ"ב). יראה מפשוטן של דברי הנביאים שבתחלת ימות המשיח תהיה מלחמת נוג ומנוג. ושקודם מלחמת נוג ומנוג יעמוד נביא לישר (את) ישראל ולהבין לבם שנ' הנה אנכי שולח וגו'. ואינו בא לא לטמא הטהור ולא לטהר הטמא ולא לפסול אנשים שהם בחזקת בשרות. ולא להכשיר מי שהוחזקו פסולין. אלא לשום שלום בעולם. שנאמר והשיב לב אבות על בנים. ויש מן החכמים שאומרים שקודם ביאת המשיח יבא אליהו. וכל אלו הדברים וביוצא בהן לא ידע אדם איך שיהיו וכו':

מאמר ד'. גילוי אליהו.

מה שסופר בדברי חז"ל ממאורעות אליהו והתגלותו ליחידים והתדמותו.

אמרו במדרש תהלים (מזמור ח'). צפור שמים. זה אליהו שפורח בעולם כצפור,[1] והמדרש הזה הוא מרמז על התגלותו. וכבר הזכרתי המאמר דברכות (ד' ע"ב). תנא מיכאל באחת נבריאל בשתים ואליהו בארבע. ובב"ק (ס' ע"ב). שנו. ת"ר כלבים בוכים מלאך המות בא לעיר. כלבים משחקים אליהו הנביא בא לעיר. ובשם שהמלאכים מתגלים לבני אדם בהקיץ או בחלום כמו כן מתגלה אליהו וכור לטוב. אמנם התגלות המלאכים היא מפורשת בכתבי הקודש.

---

[1] ומסיים שם שנאמר והעורבים מביאים לו לחם ובשר, וכתב מוהר"ש באבער בהערותיו להוצאתו. באיזה כת"י ובילקוט ג' שמסבב את העולם ובאיזה מהם כתוב שהוא חי ומסבב. ונדחק שם לפרש האי שנאמר והעורבים וגו' ולא עלתה בידו. והביא שבאות אמת הגיה ונאמר. ואחדיו הדפיסו כן בפראג ובאמשטרדם. אמנם מסתברא שהמאמר קטוע וחסר וצ"ל. ד"א זה אליהו שנאמר והעורבים וגו'.

למוהר"ז שעבטער. כל אותו המדבר שהוא הולך מירושלים למדבר שבולו מלא נחשים וחיה רעה והמקום עושה לו נסים. ובהוצאת מוהר"ש באבער למדין שבולו טרשים וחיה רעה). והוא בא ועומד לפני המשיח במדין. והמשיח נפטר משם ואליהו עומד. באותה שעה הוא מוציא את ספר הישר שכל התורה הזאת אינה אלא (שירה) [שורה] אחת מתוכו וכו': והנה הדברים מראים שכל ההנדה המשובשת הזו הוא בנויה על דברי סדר עולם רבה שאליהו נראה וגנגז ואינו נראה עד שיבא גוג. וכל אלו הציורים שהיא מציירת הם ציורי מלחמת גוג. והנה מחזיר אליהו את ישראל בתשובה במדבר סיחון ועוג כמ"ש והולבתיה המדבר וגו'. וזהו שאמר בפדר"א שהוזכרתי. מתושבי גלעד שעשה שישראל יעשו תשובה בארץ הגלעד (שנרחק הרד"ל בפירושו):

אמנם מה שנקרא אליהו בפסיקתא זו שהוזכרתיה גואל האחרון. זאת נמצא בכמה מקומות. וזהו עפ"י ב' שיטות. האחת שקראוהו גואל לפי שהוא נטפל אל משיח בן דוד שהוא הגואל הגדול. והשנית היא עפ"י שטת ר' הלל בסנהדרין (צ"ט ע"א). ר' הלל אומר אין להם משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה. א"ר יוסף שרא ליה מריה לר' הלל. חזקיה אימת הוה בבית ראשון ואלו זכריה קא מתנבי בבית שני ואמר נילי מאד בת ציון וגו' הנה מלכך יבא לך צדיק ונושע הוא עני ורוכב על חמור (זכריה ט'). ופירש"י אין להם משיח לישראל אלא הקב"ה ימלוך בעצמו ויגאלם לבדו. והנה מה שסתר ר' יוסף את דברי ר' הלל הוא בענין המלוכה. שהקב"ה ימלוך בעצמו ויחזרו הדברים לבמות שהיו טרם מלוך מלך בישראל ותבטל מלכות בית דוד. זהו מה שהוא סותר. לפי שניתנה המלוכה לדוד לנצח נצחים ולעולמי עד. אבל בענין הגאולה שיגאלם הקב"ה לבדו ולא על ידי משיח בן דוד לא סתר את דבריו. וכבר היה יכול ר' יוסף להביא מקראות רבים אחרים מירמיה ומיחזקאל שתתקיים מלכות בית דוד. אלא דניחא ליה להביא מקרא מנביא מאוחר בבית שני. והנה עפ"י שטה זו לא יהיה בן דוד הגואל אלא הקב"ה בעצמו ושלוחו יהיה אליהו הנביא. ותהיה גאולה זו כגאולת מצרים ע"י משה. וכשם שנקרא משה הגואל הראשון כך נקרא אליהו הגואל האחרון. ואחר שנגאלין וישבו בארצם ימליכו את בן דוד. ואמרו בפסיקתא רבתי פ"ד (הבאתיה לעיל צד ו') אתה מוצא ב' נביאים עמדו להם לישראל משבטו של לוי. משה ראשון ואליהו אחרון. ושניהם גואלין את ישראל בשליחות. משה נאלם ממצרים בשליחות. ועתה לך ואשלחך אל פרעה וגו' (שמות ג' י'). ואליהו נואלם לעתיד לבא בשליחות. הנה אנכי שולח את אליה הנביא וגו'. משה שנאלם ממצרים תחלה עוד לא חזרו ונשתעבדו במצרים. ואליהו כשיגאל אותם מן הרביעית מאדום עוד אינם חוזרים ומשתעבדים אלא היא תשועת עולם. והנה בעל האגרה הזו רימה את אליהו למשה. ולא יהיה אליהו רק מבשר הגאולה אלא הוא יהיה הגואל. ובתנחומא משפטים בפ' הנה אנכי שולח מלאך וגו'. אמר להם הקב"ה לישראל בעוה"ז מלאך הייתי משלח להכרית מפניכם או"ה. אבל לעתיד אני מנהיג אתכם ואליהו אני משלח לפניכם שנ' הנה אנכי שולח וגו'. וכמו שדרשו בהגדת פסח שהקב"ה בעצמו ובכבודו נאלם כך דרשו (במדרש תהלים ק"ו) ופדויי ה' ישובון (ישעיה ל"ה י') ולא פדויי אליהו ולא פדויי מלך המשיח אלא פדויי ה' לבך נאמר יאמרו נאולי ה'. אבל בשאמרו בפסיקתא רבתי דאנכי אנכי פי' ל"ג. באנכי אני אביא נואל הנה אנכי שולח וגו'. כבר אפשר שקראוהו גואל לפי שנטפל אל משיח בן דוד:

ומה שהוא עוד משליחותו של אליהו הוא לדעת איזה בעלי אגדה תחיית המתים. אמרו בשה"ש זוטא (פ"ו) על פתחינו כל מגדים. א"ר יוסי זה אליהו. בא ואמר להן לישראל אני אליהו, והם אומרים לו אם אתה אליהו החיה לנו מתים. ולא מתים שאין אנו מוכירין אלא מתים שאנו מזכירין. ובנוסחא אחרינא (למהור"ז שעבטער) היו אליהו בא (ל"ל דצ"ל דר') וכו' שאין אנו מכירין אלא מתים שאנו מכירין. ובתלמוד סוף סוטה איתוספא ברייתא דר' פנחס בן יאיר והירות מביאה לידי זריזות וכו' וחסידות מביאה לידי רוה"ק ורוה"ק מביאה לידי תחיית המתים ותחיית המתים בא על ידי אליהו הנביא ז"ל. אולם בע"ז (כ' ע"ב) השמיטו הא דאליהו. והובא כך בילקוט ישעיה רמז שס"ג בהשמטת אליהו. וברב אלפס בע"ז הביא ברייתא זו ולא הזכיר בה לא תחיית המתים ולא אליהו. ואח"כ כתב ופירשוה בירושלמי. ובזה הפירוש הביא. יראת חטא לידי רוה"ק, רוה"ק לידי חסידות. חסידות לידי תחיית המתים. תחיית המתים לידי אליהו זכור לטוב דכתיב הנה אנכי שולח וגו'. וכתב הר"ן שם. תח"מ לידי אליהו. כלו' דאליהו בא בשביל תח"מ והוא מקדים לבא דכתיב הנה אנכי וגו' לפני בא יום הגדול והנורא. דהיינו תח"מ וכיון דבשביל אותו יום אתי אליהו נמצא שתח"מ גורמת לאליהו שיבא. והביא בעל מתנות כהונה את דבריו בריש שה"ש רבה שהנוסחא שם תח"מ מביאה לידי אליהו. ואח"כ מדבר שם במדת הענוה ומסיים שם תתח"מ עי' אליהו הנביא ז"ל. וכעין שהיא בשה"ש

יפעל שאף על פי כן יהיו כולם באהבת שלום ורעות. ולבל אלו הדעות נבין אמרם (בעירובין מ״ג ע״ב) שביאתו תהא לבית הגדול שביבנה. שכל אילו הדברים הם ענינים שיימסרו לבית הגדול (ומה שפי׳ רש״י לפני ביאת בן דוד יבא אליהו לבשר. יש לקיים דבריו שבכלל אלה המעשים בשורה מוצאת שיבא בן דוד. אף שרש״י לא כוון לכך). אמנם נוסחת הראב״ד ותוספות שאנץ (וכן נראה נוסחת הרמ״בם בפירושו ובהלכותיו פי״ב מה׳ מלכים) היא. וחב״א לא בא אליהו אלא לעשות שלום בעולם. וא״כ ביאתו אינה לפני בית דין הגדול אלא ביאתו תהא בענין שבתוב. על הר גבה עלי לך מבשרת ציון הרימי בכח קולך מבשרת ירושלים וגו׳ (ישעיה מ׳ ט׳). ועיכ אמרו בירושלמי שמא אליהו שבת בהר הכרמל וכו׳. כמו שהבאתי לעיל. ותהיה ביאתו לבשר ביאת הגואל ויבא שלום לעולם:

ובזה הדרך הלבו בעלי הגדה. אמרו בפסיקתא רבתי פי׳ רני ושמחי. ד״א רני ושמחי. אימת מתקיים הדבר הזה. בשעה שהקב״ה גואל את ישראל. קודם שלשה ימים שיבא משיח בא אליהו ועומר על הרי ישראל ובוכה ומספיד עליהם וכו׳ וקולו נשמע מסוף העולם ועד סופו. ואח״כ אומר להם בא שלום לעולם וכו׳. ביום השני בא ועומר על הרי ישראל ואומר טובה באתה לעולם וכו׳. ביום השלישי בא ואומר באתה ישועה לעולם וכו׳. ובדרך זה הלבו בעלי הפיוטים למוצאי שבת. אלי חיש גואלי וגו׳ מבשר טוב אלי את אליהו הנביא. ובפיוט איש חסיד וגו׳ פץ לו המבשר וגו׳. וקבעו בברכת המזון. הרחמן הוא ישלח לנו את אליהו הנביא זכור לטוב ויבשר לנו בשורות טובות ישועות ונחמות:

ושיטה אחרת היא שתהא ביאת אליהו להחזיר את ישראל בתשובה. אמרו בפדר״א (פפמ״ג) בשם ר׳ יהודה. אם אין ישראל עושין תשובה אינן נגאלין. ואין ישראל עושין תשובה אלא מתוך הצער ומתוך הריוחק ומתוך שאין להם מחיה. ואין ישראל עושין תשובה נדולה עד שיבא אליהו שנ׳ הנה אנכי שולח וגו׳. ושם (בפמ״ג) ר׳ אליעזר אומר (חשב) [הסב] הקב״ה שמו של פנחס בשמו של אליהו ול מתישבי נלעד. שעשה שישראל יעשו תשובה בארץ נלעד שנ׳ בריתי היתה אתו החיים והשלום וגו׳. (ועיי׳ פי׳ הרד״ל שם). והנה בסדר עולם רבה פי״ז אמרו (הבאתיו לעיל צד ט״ז) ובשנה השנית לאחזיה נגנו אליהו ולא נראה עד שיבא מלך המשיח. ונראה ונגנו שניה ואינו נראה עד שיבא נוג ומנוג וכו׳. אולם תבלית הראותו לא פירשו לנו. ובלפי זה נמצא בפסיקתא רבתי פ׳ החודש (ובשאר המקומות שרמזתי עליהם במ״ע שם). דומה דודי לצבי. א״ר יצחק מה הצבי נגלה וחוזר ונכסה כך משיח הראשון (כלו׳ משה) נגלה להם וחוזר ונכסה מהם. במה נכסה וכו׳ (ומבוארין הדברים בשמות רבה פ״ה ופירשם הרמ״בן בפ׳ שמות באשר העירותי ע״ז במ״ע שם אות ס״ג). ר״ב בשם ר׳ לוי בנואל הראשון כך נואל האחרון (כלו׳ אליהו כאשר נראה להלן שקראיהו נואל) נגלה להם וחוזר ונכסה מהם. ובמה הוא נכסה מהם. ר׳ תנחומא בשם ר׳ חמא וכו׳ ארבעים וחמשה יום וכו׳. להיכן הוא מוליכם. אית דאמרין למדבר יהודה ואית דאמרין למדבר סיחון ועוג. הה״ד הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר וגו׳ (הושע ב׳ ט״ז). מי שהוא מאמין בו איבל מלוחים וישרשי רתמים. ומי שאינו מאמין בו הולך אצל עכו״ם והורגים אותו וכו׳. והנה בענין שנגלה ונכסה וחזר ונגלה זה מסבים עם מה שכתב בעל סדר עולם רבה בענין אליהו. אם שנוטים זה מזה בענין הזמן שהוא נכסה. אולם באמרם שהוא מוליכן אם למדבר יהודה או למדבר סיחון ועוג. היא בעין שנמצא בשה״ש זוטא (יצא לאיר ע״י החכמים מוהר״ש באבער ואח״כ ע״י מוהר״ז שעבטער). קול דודי הנה זה בא. אלו הקולות שעתידין לבא קודם המשיח וכו׳ שאין הפתח נפתח כלו כאחד אלא אליהו בא לו לעיר אחת ונעלם מבירתה. ומדבר עם האיש ונעלם מחבירו. ועור שם. פתחי לי אחותי. הרי זו לימי נוג. שישראל עתידין להיות טמונים במערות ובמחילות והקיבה מרתיק עליהן. שמעון בן ששח (ובהערות להמ״ל בן זומא) היה אומר שהקב״ה אומר לישראל פתחי לי אחותי. והן מסתכלין והמקום עושה להם נסים והם רואים את המשיח עומד בראש מדבר מואב ועמו ארבע מאות איש. והמקום נותן להם נאולה לקיים מה שנאמר (והולכתיה המדבר וגו׳) ונתתי לה את כרמיה משם (הושע ב׳ ט״ז). והמחילה נפרדת להם (בהערות המ״ל נפתחת להם) משם ממדבר מואב לחורב. וישראל נוטלין והולכין את הזיין ממדבר חזרב שהשם כתוב בו וכו׳. הרי מלכי צפון שומעין שנהרגו עמון ומואב ובולן מתבנסין ובאין וקובעין המלוכה בדמשק. ומלכי המערב והדרום מתבנסין אף הן (ובאין ונוטלין עצה במדין. וישראל מצירין. להניח את החכמים שבמדין אי אפשר. ולהניח את אחיהן שבירושלים (בהערות המ״ל. נוסחא אחרינא וישראל מצירין להניח את אחיהם החכמים שבירושלים אי אפשר). ומה אליהו עושה כל המדבר שהוא הולך מירושלים למדין שכל מי שנכנם חיה רעה עושה לו המקום נסים (בנוסחא אחרינא

טהרת המשפחות. אם ע״י חתן עם הכותים וע״י חתן עם הארומים. ואם על ידי מי שנתעברו מנכרים ועבדים. או שנשבו ע״י השבאים. שהשביעה פסולה. ומשנה דכתובות (פ״ב מ״ט) האשה שנחבשה בידי עכו״ם וכו׳ עיר שכבשוה כרכים וכו׳ ומעשה דר׳ זכריה הקצב שנשבע. המעין הזה לא זוה ידה מתוך ידי משעה שנכנסו עכו״ם לירושלים וכו׳. תוכיח על הערבוב הגדול שהיה בזה הענין בחורבנה של ירושלים. שנשים בציון ענו בתולות בערי יהודה. ובמדרש תהלים מזמור ו׳ סיפרו. שכשאמרו לו חכמים אין אדם מעיד על עצמו התחיל בוכה וממסה משתי ברמעות שהיתה אשתו ישנה אצלו והיה יודע שהיא טהורה ולא היה מבירה מפני נזירת חכמים. והיה קורא עליו הפסוק יגעתי באנחתי׃

ר׳ שמעון אומר להשוות המחלוקת. וע״י הראב״ד ר׳ ישמעאל. והיא הנסחא הנכונה שהוא היה באותו הדור אבל ר׳ שמעון הוא בן דורם של ר״מ ור״י (וחילופי ישמעאל ושמעון הם רבים ע״י ראשי התיבות ר״ש ור״ש). ופי׳ הראב״ד. להשוות המחלוקת שיש בין החכמים בדברי תורה. ר׳ ישמעאל דריש מהני קראי דלעיל דכתיב זכרו תורת משה עבדי וגו׳ וכתיב בתריה הגה אנכי שולח וגו׳ והשיב לב אבות וגו׳. כלו׳ על החוקים והמשפטים ישוה לב האבות על לב הבנים שלא תהיה עוד מחלוקת ביניהם. אמנם באמת כוללין דברי ר׳ ישמעאל יותר ממה שכתוב כאן. והוא שבכלל דבריו דברי ר׳ יהושע ודברי ר׳ יהודה בנגד בני זרוע. אולם תוכן של דבריו נבין כשנשקיף על מעמד האומה בזמן ההיא. החברים שבאומה נפרדו לבתות ונעשית התורה בשתי תורות. בית שמאי היה מהמקפידים והמחמירים. ובית הלל היה מהנוחים לכל אדם ומקילין. וחוץ משני בתי ישראל אלו היו בהם שרידי הצדוקים והביתוסים. ועל כל אלה הכת החדשה שקראוה מינים. והוכתה האומה לרסיסים. והאיך תבא הגאולה להם אם לא יקדים אליהו וישווה המחלוקת שביניהם. ובכלל דבריו ג״כ מה שמצינו בדברי יחזקאל הנביא שסיתרים לכמה דברים שבתורת משה. ואמרו על זה במנחות (מ״ה ע״א) בשם ר׳ יהודה פרשה זו עתיד אליהו לדורשה. וישווה המחלוקת. ור׳ יוחנן אמרה שם ג״כ הבי. ומזה הענין ג״כ היא המחלוקת בנוסחאות הספרים שנקדום. ואמרו על זה באדר״נ (פל״ד) ובבמדבר רבה (ספ״ג). אמר עזרא אם יבא אליהו ויאמר לי. מפני מה כתבת כך. אומר אני לו. כבר נקדתי עליהן. ואם אומר לי. יפה כתבת. אעביר הנקודה מעליהן. וזהו ג״כ בכלל השוואת המחלוקת. ובזה הכלל ג״כ מה שכ׳ הטוען לטעון ולחלוק ויאמר. אתה אומר לנו זכרו תורת משה וגו׳ שהיא כתובה לדורות והלא כמה דברים בתורת משה שכתבה שנעשו למשמרת לדורות והיכן הם. הלא כבר נאבדו ונשתכחו. והתשובה על זה היא. שלא נאבדו רק נגנזו ואליהו עתיד לגלותן. באמרם במכילתא דבשלח אמקרא ותן שמה מלא העומר מן וגו׳ למשמרת לדורותיכם. וזה א׳ מני׳ דברים שאליהו עתיד להעמיד לישראל. צלוחית המן וצלוחית של מי נדה וצלוחית של שמן המשחה. וי״א אף מקלו של אהרן שקדיו ופרחיו. ונמנו באדר״נ (פמ״א) ובהוריות (י״ב ע״א) ותוספתא דיומא (פ״ב). ובסוטה (פ״ט) אמרו שנגנזו עם הארון. וזה הענין לפנינו (פב״ה צד קב״ט) שלא נאבדו אלא נגנזו. ואליהו יגלה אותם וישווה כל טענה וכל מחלוקת׃

וחכ״א לא לרחק ולא לקרב אלא לעשות שלום ביניהם. שנאמר הנה אנכי שולח וגו׳ ולב בנים על אבותם. והנה לנוסחא זו חכמים בר׳ יהושע ור׳ יהודה סבירא להו דאליהו בא לעשות שלום בין בנים ובין אבותם שלא יתאוננו אבות אבלו בוסר ושיני בנים תקהינה שאבותם חטאו והם מרוחקין. ולא בענין קירוב וריחוק איירי קרא שאליהו לא יקרב ולא ירחק. אבל

ממשה רבינו ע״ה זה תלשון. אבל שמע ממנו זה הענין. לפי שמשה ספר בביאת המשיח. ולשון התורה אם יהיה נדחך וגו׳ ושב ה׳ אלהיך את שבותך וגו׳ ומל ה׳ את לבבך וגו׳ וזולת זה. והגיד להם ג״כ מפי הגבורה בהקדמותיו וסבותיו. ושיקדים אותו האיש לישר לו הארץ. והוא אליהו. והודיע להם שהאיש ההוא לא יוסיף ולא יגרע בתורה אבל יסלק ויסיר החמסים בלבד. ואין בזה מחלוקת ולא הכחשה (שלדעתו לא תפול מחלוקת בהלכה למ״מ. בהקדמתו לפי׳ המשנה). אבל נפלה המחלוקת ברעות שיסיר מת הם וכו׳. ולפי דבריו תהיה המחלוקת בהלכתא למשיחא וזה רחוק. אמנם כל אלו המחלוקת הם בפירוש המקרא. אבל הלכה למ״מ היתה סתמא ולכל הדורות ללמד מה שיש בכח נביא לעשות עפ״י נבואתו ומה שאין בכחו. ואין מקבלין עדותו עפ״י הנבואה. ועפ״י הלכה זו יתפרש המקרא. ומלשון המשנה בסיפא. כגון אלו אליהו בא לטמא ולטהר וכו׳ טובה כן. שכולא ייתור לשון הוא. דהא תנא לה ברישא. אלא על כרחך אליהו הרישא לאו דוקא. אלא כלו׳ שאין הנביא בא. ואולי שהנוסחא כך היתה ונשתבשה. ור׳ יהודה המוזכר כאן בלי ספק שהוא ר׳ יהודה בן דורו של ר׳ יהושע שהעיד עמו (שם משנה ג) על אלמנת ניסה. שהעיסה כשרה לטמא ולטהר לרחק ולקרב. והוא ר׳ יהודה בן בתירא.

לשורפה. ועל תרומה טמאה שמותר לשורפה. על מה נחלקו על התלוייה. שבש״א אין שורפין ובה״א שורפין. אמרו ב״ש לב״ה בלום אתם אומרים שלא תשרף (בטהורה) אלא שאני אומר שמא כהן אחד שבת בתוך התחום והוא בא ואובלה בשבת. אף תלויה לא תישרף. שאני אומר שמא אליהו שבת בהר הכרמל והוא בא ומעיד עליה בשבת שהיא טהורה. אמרו להן ב״ה מובטחין אנו שאינו בא בשבת וביו״ט,[1] ולמדנו מבאן ששישת ר׳ יהושע היא בב״ש. וההבטחה שאין אליהו בע״ש ובשבת ובעיו״ט וביו״ט היא בבית הלל. ועכ״פ בולם השוו דעתם בשאר ימות החול באפשריות בא אליהו בימות החול בהסח הדעת. ואוכיר כאן לשון המנחינ ס״ו ע״א. וזה שמשוררין בכל גבול ישראל (במו״ש) מאליהו הנביא לפי שהוא המבשר שיבא במהרה לפני המשיח כדכתיב הנה אנכי שולח וגו׳. וכבר מובטח להם שאין אליהו בא בע״ש ובעיו״ט מפני הטורח וכדאיתא בעירובין. ויבא לנו המבשר במו״ש שבזמות השבת הצור יואל ובא לציון גואל:

והנה בין שקיוו וחשבו כי תחזינה עיניהם בביאת הגאילה שמו עיניהם על המקראות של מלאכי הנביא שדבר בענין צירוף וויקוק המשפחות. ובהא דאמר ר׳ חמא ברבי חנינא (קידושין ע׳ ע״ב) בשהקב״ה משרה שכינתו אין משרה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל וכו׳. ואמר שם בשהקב״ה מטהר השבטים (רשי׳ מיוחסם) שבטו של לוי מטהר תחלה שנאמר וישב מצרף ומטהר כסף וטיהר את בני לוי וגו׳ (מלאכי ג׳ ג׳). והנה אמר הנה אנכי שולח את אליה הנביא וגו׳ והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם פן אבא והכתי וגו׳. הבינו שענין השבת לב שבמקרא היא שידעו את יחוסיהם. ואמר ר׳ יהושע שהוא מקובל מריב״ז שענין זה הוא לרחק המקורבין בזרוע ולקרב המרוחקין בזרוע אבל לא בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב. ור׳ יהודה (הוא בן בתירא) הוסיף שלא יבא רק לקרב אבל לא לרחק שהיא השבת לב. אולם בריחוק מאי השבת לב איבא.[2] ובלי ספק שהיה בימיהם ערבוב גדול בענין

---

[1] והענין כאן בביאת אליהו לגאולת ישראל. אבל התגלותו ליחידים נראין הדברים שאפשר להיות ג״כ בשבתות וביו״ט. ומצאנו שנתגלה לרב יהודה אחות דרב סלא חסידא ביום הכיפורים (יומא י״ט ע״ב). גם מלשון הירושלמי שמא אליהו שבת בהר הכרמל מוכח כן. דהיינו שבא לבשר גאולת ישראל ומצאנו בהגדות (אביאם להלן) שהוא בא על הרי ישראל. וכיון שמתגלה ליחידים ביו״הכ ה״נ בשבתות ויו״ט. ומה שהגיה בעל קרבן העדה בירושלמי מובטחין אנו שאינו בא לא בערבי שבתות וכו׳. היא הגהת שאינה צריכה. וראיתי ביפה עינים (פסחים י״ג שם) שדחה ג״כ הגהה זו. ורואה אני כאן להעיר על לשון הירושלמי. והוא בא ומעיד עליה וכו׳. לא שיורה מכח הנבואה שהיא טהורה אלא שיעיד עליה ובלשון רש״י ויאמר לא נגעה בהן טומאה. וגרסינן בשבת (ק״ח ע״א) בעא מיניה מר בריה דרבינא מרנב״י מהו לכתוב תפילין על גבי עור של דג טהור. א״ל אם יבא אליהו ויאמר. מאי אם יבא אליהו ויאמר. אילימא אי דאית ליה עור אי דלית ליה וכו׳ אלא אם יבא אליהו ויאמר אי פסקא זוהמא מיניה וכו׳. ופיר״שי מאי אם יבא וכו׳. היתר ואיסור אין תלוי בו דלא בשמים היא. והא דגרסינן ביבמות (ק״ב ע״א) ובירושלמי (שם פי״ב) בשם רב אם יבא אליהו ויאמר הולצין במנעל שומעין לו אין הולצין בסנדל אין שומעין לו שכבר נהגו העם בסנדל וכו׳. פירושא אם יבא ויעיד על חנאי קמאי שכך הורו. ובאמת הביאו שם בריייתא דחנאי קמאי בזה הענין. ואמר רב כיון שכבר נהגו העם המנהג עוקר את ההלכה. וכן מה שאמרו במנחות (מ״ח ע״א) בנבואותיו של יחזקאל. פרשה זו עתיד אליהו לדורשה. היא נמי עדות על יחזקאל שכך היתה כוונתו. שהרי אילו אתא יחזקאל ופירש לנו את דבריו היינו שומעין לו. כמו כן יכול אליהו לדרוש ולפרש את דברי יחזקאל. ומזה הענין אמרם בפסחים (ט״ו ע״א) האיך נשרוף התלויה עם הטמאה שמא יבא אליהו ויטהרנה. היינו בעדותו. ושם (ל״ד ע״א) היסח הדעת ר׳ יוחנן אמר פסול טומאה שאם יבא אליהו ויטהרנה שומעין לו. שיכול להעיד שלא נטמאו. ורשב״ל אמר פסול הגוף הוי שאם יבא אליהו ויטהרנה אין שומעין לו. שאין עדותו מועלת כלום. וכן בבכורות (לג׳ ע״ב ולד׳ ע״א) שמא יבא אליהו ויטהרנה. כלו׳ בעדותו. ואולי מזה אמרם יהא מונח עד שיבא אליהו (ב״מ ל״ז ע״א). ויותר נראה שלענין טמון אין עדותו מועלת. ואינו אלא סגנון לשון וכלו׳ עד שיכוררו הדברים. וכמו שאמרו בסוטה (מ״ח ע״ב) בהא שפסקו אודים ותומים. ואם לחשך אדם לומר ויאמר התרשתא וגו׳ עד עמוד כהן לאורים ותומים (עזרא ב׳). אמור לו. כאדם שאומר לחבירו עד שיהיו מתים ויבא משיח בן דוד. כלו׳ סגנון לשון תוא. ואגב אורחא אעיר על הא דעירובין בשב שמעתא. דלא אמרינן אליהו בפומבדיתא הוה וידע בדרך נביאות מה דדרש ר׳ חסדא ולא הוצרך לקפיצה. דש״מ דאף בכה״ג לא היה יכול אליהו למידע מה שלא שמע באזניו:

[2] ופי׳ לטמא ולטהר היא בטהרת המשפחה. וכמו ששנו שם במשנה ג׳ בענין אלמנת עיסה ולשון התורה היא בפרשת סוטה. ועיי׳ בפי׳ הראב״ד: ואמרם הלכה למשה מסיני. כתב הר״מ בפי׳ המשנה. לא נשמע

שאירעו דברים באלה שנדרו בעין זו ושהיתה אמונתם באפשרות ביאת בן דוד בהסח הדעת באותו היום לא תהיה ברייתא זו אלא דברי בטלה. וביוצא בזה נמצא לר' יהושע (פסחים י"ג ע"א). דתניא י"ר שחל להיות בשבת מבערין את הכל מלפני השבת. ושורפין תרומות טמאות תלויות וטהורות. ומשיירין מן הטהורות מזון שתי סעודות כדי לאכול עד ד' שעות. דברי ר' אליעזר בן יהודה איש ברתותא שאמר משום ר' יהושע. אמרו לו טהורות לא ישרפו שמא ימצאו להן אוכלין. אמר להן כבר בקשו ולא מצאו. אמרו לו שמא חוץ לחומה לנו. אמר להם לדבריכם אף תלויות לא ישרפו. שמא יבא אליהו ויטהרם (ר"ש שמא יבא אליהו היום או מחר קודם זמן ביעורן ויטהרם ויאמר לא נגעה בהן טומאה ויאכלום). אמרו לו כבר מובטח להן לישראל שאין אליהו בא לא בערבי שבתות ולא בערבי ימים טובים מפני הטורח שיש להן לעסוק בסעודות שבת ויטרדו בו. כלו' אע"ג שכבר סעודת יו"ט מוכנת להם מע"ש. מ"מ אף בשבת אינו בא לפי שעסוקין בסעודות שבת. וכן כתבו התו' בעירובין שם בר"ה האי תנא. דהבי פירושו כי היכי דלא בא לא בע"ש ולא בע"יט מפני הטורח של תיקון סעודה. ה"נ בשבת קודם אכילה מפני טורח סעודות שבת. ובירושלמי מפורש שאינו בא בשבת ויו"ט. והבי גרסינן בירושלמי (פסחים פ"ג ה"ז). תני א"ר יהודה לא נחלקו ב"ש וב"ה על תרומה טהורה שאסור

לבית דין הגדול (שביבנה) אתא. ה"ג ליטא לב"ד הגדול אתא. ומשני. כבר מובטח להן לישראל שאין אליהו בא לא בערבי שבתות ולא בערבי ימים טובים מפני חטורח. (וכתבו בתו' דקרא משמע ביום שבא יבשר). ופלפלו עוד בגמרא עד דמסקי האי תנא ספוקי מספקא ליה אי יש תחומין או אין תחומין ולחומרא. ובעיין לא איפשטא. והר"ם בה' נזירות פ"ד הי"א קבע ברייתא זו להלכה. אולם הזניח מה שפלפלו בה בגמרא וכתב. האומר הריני נזיר ביום שבן דוד בא בו. אם בתול נדר ח"ז אסור לעולם. ואם בשבת או ביו"ט נדר אותה שבת או אותו יו"ט מותר. מכאן ואילך אסור לעולם. שהדבר ספק אם יבא בשבת או ביו"ט או לא יבוא. והואיל והוא ספק ביום שנדר לא הלה עליו נזירות שספק נזירות לחקל. מכאן ואילך חלה עליו נזירות. ושבת הבאה שהוא ספק אינה מפקעת נזירות שחלה עליו. והאריכו בו נושאי כליו במה שהזניח דרך הגמרא. ופירושא הכי בכל יום אפשר שיבא אבל בשבת הספק הוא באפשרות ביאתו. ובעלי התוספות לא גרסי מלת בו. שחיא גירסת ר' חננאל והר"מ. אלא גרסי ביום שבן דוד בא. ופי' ר"ת דהיינו ביום שראוי לבא ובשבתות וביו"ט אינו ראוי לבא. וכתבו דבהכי ניחא מה שמקשינן אמאי אסור והלא משיח בן יוסף יש לו לבא תחלה ועדיין לא בא. ובאמת קושיא זו ליתא. דלאו כולא עלמא האמינו בביאת משיח בן יוסף. והרי אפילו לאילו שמדברים ממשיח בן יוסף אומרים שאליהו יקדמנו. ואם אליהו לא בא היאך יבא משיח בן יוסף. ועל כן לא נחתו בגמרא לענין משיח בן יוסף. דהאי ברייתא לא מני ליה בין ד' הרשים. ויראה לי דכל ענינא דמשיח בן יוסף נשרשה בלבבות ביומי בר כוכבא. או בר כוזיבא. שלא היה מזרע דוד. ור"ע דריש עליו דרך כוכב וגו'. כדאיתא בירושלמי (תענית פ"ד ה"ה) תני רשב"י עקיבה רבי היה דורש דרך כוכב מיעקב דרך כוזבה מיעקב. ר"ע כד הוה חמי בר כוזבה הוה אמר דין הוא מלכא משיחא. א"ל ר' יוחנן בן תורתא עקיבה יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא יבא. ותנה לא נמצא בשום מקום שהיה מזרע דוד. ומראין הדברים שר"ע היה דורש זה המקרא דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל (במדבר כ"ד י"ז) על שנים העומדים לגאולתן של ישראל. על הראשון נאמר דרך כוכב מיעקב. ואח"כ יקום חשני שהוא בן דוד. וקם שבט מישראל. וכ"ה בתרגומו של אונקלוס. כד יקום מלכא מיעקב ויתרבא משיחא מישראל. וכן בתרגום יונתן. כד ימלוך מלך תקיף מדבית יעקב ויתרבי משיחא ושבט תקיף מישראל. וכבר היתה מסורת בשארית מלכות אפרים שה' יקום להם גואל מזרע יוסף. וע"י מאורע בר כוכבא נצטה להם שורש תקוה שהוא הוא משיח בן יוסף ואחריו יבא מלך המשיח. ור"י בן תורתא אמר לו לר"ע יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא יבא. ודרשו בירושלמי שם הוי רעי האליל וגו' חרב על זרועו וגו' (זכריה י"א י"ז) על בר כוכבא שהרג את ר"א המודעי. וכן דרשו המקרא והביטו אלי את אשר דקרו וגו' (שם י"ב י') על משיח בן יוסף שנהרג (סוכה נ"ב ע"ב). ודרשו לפי זה סמיכות אלה הנבואות בהמשך על מאורע אחד. ולבי אומר לי שכל אלו הדרשות הם עתיקות והם מזמנו של בר כוכבא. וראה זה הפלא ופלא שהרא"בע שפירש המקרא והביטו אלי את אשר דקרו על משיח בן יוסף. כאשר הזכרתי לעיל. הוא מפרש המקרא הוי רעי האליל וגו' ג"כ על משיח בן יוסף. וז"ל בסי' י"ב א'. משא דבר ה' וגו'. זאת הפרשה דבקה היא בעבור שהזכיר הרב על זרועו הזכיר מתי יהיה זה ואנת יהיה ועתה יפרש כי זה יהיה בשוב ישראל עם משיח בן יוסף. ועכ"פ אין להקשות בהגדות כאלו מהגדת על הגדה. ובריתא דנזירות אולי היא עתיקה קודם שהכתתה אמונת משיח בן יוסף שרש בלבבות. אמנם היו כל הלבבות מלאות מאמונה ותקוה כי בן דוד בא יבא ולא יאחר.

בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב. ר' יהודה אומר לקרב אבל לא לרחק. ר' שמעון אומר להשוות המחלוקת. וחכ"א לא לרחק ולא לקרב אלא לעשות שלום ביניהם שנ' הגני שולח ונו' ולב בנים על אבותם:

בדור השני אחר החורבן במות ר"י בן זכאי שאמר בשעת מיתתו והכינו בסא לחזקיה: מלך יהודה שבא (ברכות כ"ח ע"ב) היו לבות נדולי ישראל וחכמיהם מלאים תקוה כי עוד מעט וימלא חזון הנביאים. כמו דברי יחזקאל הנביא ושאר הנביאים. יחזקאל אמר הנה אני לקח את בנ"י מבין הגוים אשר הלכו שם ונו' ועשיתי אתם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל ונו' ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד יהיה לכולם ונו' וישבו על הארץ אשר נתתי לעבדי ליעקב אשר ישבו בה אבותיכם וישבו עליה המה ובניהם ובני בניהם עד עולם ודוד עבדי נשיא להם לעולם וכרתי להם ברית שלום ברית עולם ונו' וידעו הגוים כי אני ה' מקדש את ישראל ונו' (יחזקאל ל"ז כ"א עד נמירא). וכיוצא בו המה דברי שאר הנביאים ירמיה ומלאכי. אשר עריין לא נתמלאו דבריהם. ושנינו בידים (פ"ד מ"ד). בו ביום בא יהודה נר עמוני ועמר לפניהם בבית המדרש. אמר להם מה אני לבא בקהל. א"ל ר"ג אסור אתה. א"ל ר' יהושע מותר אתה וכו' כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות וכו'. א"ל ר"ג הכתוב אומר ואח"כ אשיב את שבות בני עמון שכבר חזרו. א"ל ר' יהושע הכתוב אומר ושבתי את שבות עמי ישראל ויהודה ועריין לא שבו. והתירוהו לבא בקהל. והיתה אמונתם ותקותם חזקה שלא יפול דבר מדברי הנביאים ארצה. ותנבורת מלכות רומי היתה בעיניהם להתם פשע הבהנים. שאמרו עליהם בלשון נוזמא. ושנית רשעים תקצורנה. זה מקדש שני שעמד ת"כ שנה ושמשו בו יותר משלש מאות כהנים וכו' (יומא ט' ע"א). וחטאם היה שחמסו המלכות מבית דוד. כמו שהאריך הרמ"בן בפ' ויחי בפ' לא יסור שבט מיהודה. ונכפל חטאם במה שהיו כהנים ואין מושחין מלכים מן הבהנים כמו שכתב הרמ"בן שם. ואף כי שלא היה כסאם נקי מנילוי עריות ושפיכות דמים. ותחלת מפלתם היתה שנענשו במדה שמדדו בה. שקמו עליהם עבדיהם מורע אדום והבריתום ומלכו תחתם. וע"כ לא התקוממו נדולי הדור כמו ר"י בן זכאי וחבריו נגד מלכות רומי. כי אמרו יד ה' עשתה ואת להתם פשע ולבלא חטאת. אבל קוו שתפול מלכות זו ביד בן דוד כמו שנפלה מלכות אשור ביד חזקיה. וע"כ אמר ריב"ז והכינו בסא לחזקיהו מלך יהודה. נם בחורבנו של הבית ראו שאין הבית הזה לרצון לפני ה'. הנה נמצא שאמרו. שלא היתה השכינה שריוה בו. שאין השכינה שורה אלא באהלי שם. והבית הזה נבנה מכורש מלך פרס ואח"כ מהורדום הרשע (יומא ט' ע"ב ובפסיקתא רבתי רני ושמחי פי' ל"ה ועי"ש במ"ע אות ז'). וחסרו בו חמשה דברים ארון וכפורת וכרובים. אש ושכינה ורוה"ק ואורים ותומים. שהאש במקדש ראשון רבוצה כארי ובמקדש שני רביצה ככלב (יומא כ"א ע"ב). וגברה תשוקתם ותקוותם שימלאו דברי הנביאים ומן השמים ירחמו. עד שכל הגוים ומחשבותם התמלאו מתקוה זו. וברוח דמיונם ראו את אליהו ובן דוד באים למלאות דברי החזון. והיו בהם מי שדימו להשיג רצונו ית' על ידי שיהיו נודרים בפרישות הנזירות לקרב הנאילה. ושנינו (ברייתא בעירובין מ"ג ס"א) הריני נזיר ביום שבן דוד בא בו. מותר לשתות יין בשבתות ובימים טובים (רש"י דודאי לא אתי משיח האידנא). ואסור לשתות יין כל ימות החול (דילמא אתי). ומפורשת ברייתא זו בנמרא שאם נדר כך בשבתות ובימים טובים מותר לשתות באותו היום. וכמו שפירש"י. אבל ודאי ביון שחל עליו נזירות לא אתיא שבת ומפקע ליה מנזירות. ואם נדר כך בימות החול אסור מיד דילמא אתי היום.[1] ואלולא

---

[1] בנמרא הביאו ברייתא זו לפשוט מאי דבעי רב חנניא. יש תחומין למעלה מעשרה או אין תחומין למעלה מעשרה בקאזיל בקפיצה. ופירש"י בשם. מי הוי חילוך אי לא. שענין הקפיצה היתה אמונה מפורסמת ביניהם. כמובא בהגדות לענין אברהם ואליעזר עבדו ולענין יעקב ודוד המלך (בב"ר פנ"ם. ועיי"ש פמ"ג. ושם פס"ח ועיי' ברש"י עה"ת בפ' ויצא). ופשטו לה בתחילה מסיפור שהיה מפורסם ביניהם. הני שב שמעתא דאיתאמרן בצפרא בשבתא קמיה דר' חסדא בסורא. בהדי פניא בשבתא קמיה דרבה בפומבדיתא. מאן אמרינהו לאו אליהו אמרינהו. אלמא אין תחומין למעלה מעשרה. כלו' שאותן שספרו כך בבתי מדרשות על כרחך שבידיהם היתה אין תחומין וכו'. שאל"כ כל הסיפור בדוי מתוכו. ודחו שם. לא דילמא יוסף שידא אמרינהו. כלו' שאפשר שתתקיים הנדה זו על ידי ההנדה בענין יוסף שידא. ואח"כ הביאו ברייתא הנזכרת. ופירשו אותה דלכך מותר בשבתות וביו"ט דודאי לא אתי האידנא משום תחומין. ויש תחומין למעלה מעשרה. ודחי לה. שאני התם דאמר קרא הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו' (רש"י לפני בא יום ה'. לפני ביאת בן דוד יבא אליהו לבשר) והא לא אתא אליהו מאתמול. וע"ז פריך א"ה בחול כל יומא ויומא (דהיינו שנדר בו) נמי לישתדי דהא לא אתא אליהו מאתמול. אלא אמרינן

יתבן להיות משיח בן יוסף. נמשך בזה אחר פירושו בזכריה (י״ב י׳) ושפכתי וגו׳ והביטו אלי את אשר דקרו וספדו עליו וגו׳. שפירש שם וז״ל, טרם זה תעבור עליהם בתחלה צרה כי משיח בן יוסף יהרג וכו׳ או יבישו כל הגוים אלי לראות מה אעשה לאלה אשר דקרו משיח בן יוסף, והוא בדרך האגדה בסוכה (נ״ב ע״ב). כמו שהזכיר רש״י אחר שפירש המקרא על פשוטו, כתב ורבותינו דרשוהו על משיח בן יוסף שנהרג. והרד״ק כתב על זה הפירוש, ותמה אני לפי פירושו איך סתמו ולא זכרו בלל, והאמת אתו כי לא דברו נביאי בית יהודה על משיח בן יוסף בלל. כי משיח בן יוסף היא יליד בית אפרים ופזוריהם. כמו שמשיח בן דוד הוא יליד בית יהודה. אלא שבדורות אחרונים נשבח אשר חצו לשתי ממלכות והתאחדו שני המשיחים. ושתפו בן יוסף עם בן דוד לפי שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל. ונתנו הקיום לבן דוד וסופי של בן יוסף ליהרג שאין שני מלכים משתמשין בכתר אחד. והרבה הגדות על משיח בן יוסף, אשר יהיה שמו אפרים. נשתיירו לנו מפוזרות. ובפרט בפסיקתא רשוש אשיש בפסיקתא רבתי. שהזכירו שם את שמו אפרים משיח צדקי כמ״ש לעיל. ודרכן זרה בנגר שאר ההגדות. ומעולם לא דברו נביאי בית יהודה בו ולא כוונו דבריהם אליו:

והרד״ק פירש. הנני שולח וגו׳ אם תשאלו משפט הרשעים בעה״ז. עוד יבא ומן שתראו. ואז יקרב אליכם המשפט לכלות הרשעים שבכם. וזהו יהיה אותו היום שאשלח מלאכי ופנה דרך לפני. והוא מלאך ה׳ מן השמים. כמו הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך וגו׳. ופנה דרך לפני. זה יהיה קבוץ גליות וכו׳. ופתאם יבא אל היכלו. לפי שלא נגלה הקץ ולא נתבאר בספר דניאל וכו׳. הארון. הוא מלך המשיח והוא מלאך הברית. אי אמר מלאך הברית על אליהו. וכן אמר באגדה שאליהו קנא על ברית מילה וכו׳. (והעתיק כל דברי הפרד״א שהזכרתיו לעיל צר ו׳). ויכתב ספר זכרון לפניו. דרך משל כלשון בני אדם שכותבים המלכים ספר הזכרונות כי אין שכחה לפניו ית׳. וכן מספרך אשר כתבת. כל הנמצא כתוב בספר. והיו לי אמר ה׳ צבאות וגו׳ (י״ז) יראי הדור הזה שיחיו בתחיית המתים ויראי הדור ההוא ג״כ. כי הנה היום בא וגו׳. יום המשפט המשיל אותו לאש בוערה וכו׳. זכרו תורת משה עבדו. אמר עד שלא יבא יום המשפט זכרו בכל דור ודור תורת משה עבדי לעשות ככל הכתוב בה. הנה אנכי שולח לכם את אליה וגו׳. אעפ״י שאני מזהירכם על תורת משה בכל דור ודור אעפ״כ לשובתכם אשלח לכם את אליהו הנביא. והטעם שתשוב נשמתו שעלתה לשמים אל גוף נביא כנופי הראשון. כי נופו הראשון שב אל הארץ בעלותו כל יסוד אל יסודו. ואחר שיחיה אותו בגוף ישלחנו לישראל לפני יום המשפט והוא יום השם הגדול והנורא וכו׳:

והנה דעת כולם שהנביא מדבר על העתיד לבא שהוא יום תחיית המתים ויום המשפט בין עבד אלהים לאשר לא עבדו. אולם לדעתי הנני שלח מלאכי ופנה דרך לפני. הוא אשר מסיים בסוף הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה׳ וגו׳. ואליהו הוא המלאך. ופתאם יבא אל היכלו וגו׳. הוא משיח בן דוד. ומלאך הברית אשר אתם חפצים וגו׳. הוא פינחס כהן צדק. הוא שנאמר עליו בריתי היתה אתו החיים והשלום וגו׳ תורת אמת היתה בפיהו וגו׳ ורבים השיב מעון וגו׳ כי מלאך ה׳ צבאות הוא וגו׳. (ב׳ ה׳ ער ו׳) וע״כ נקרא מלאך הברית. וכתב הרד״ק שם ובפנחס נאמר הנני נותן לו את בריתי שלום וכו׳ והחיים נתן לו כי מצאנו לו חיים יותר משלש מאות שנה אפילו למי שאמר כי פנחס אינו אליהו שהרי מצאנו אותו שחיה בפלנש בגבעה וכו׳. והנה הזכיר נ׳ חרשים משיח בן דוד וכהן צדק ואליהו הנביא. אבל את בן יוסף איננו מזכיר. אמנם בכוונת הנביא נאמר אפשר שדבריו בפשוטן ודבר על העתיד. או שדבריו במשל ומליצה לקוחים מהנדת העם במה שיהיה לעתיד. ומנחם אותם. שישלח ה׳ את נביאו ומלאכו שיעשה מעשים כאליהו הנביא. ואז יהיה הארון מבית דוד בראשם כאשר הם מבקשים. ויהיה להם כהן גדול כאשר הם חפצים. אמנם בטרם ימלא ה׳ את דברו ישפט אותם ויהיה כאש מצרף. וכבר פירשתי הנבואה הזו על דרך זה בפסיקתא רבתי פ׳ החרש צר ע״ה במ״ע אות צ׳ב. אמנם תהיה כוונת הנביא איך שתהיה אם כפשוטו של דבריו או שדבר במשל. דבריו מוכיחין שענינו של אליהו היה מפורסם בהגדת העם:

מאמר ג׳ שליחות אליהו הנביא.

שנינו בסוף עדיות. א״ר יהושע מקובל אני מר״י בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו הלכה למשה מסיני שאין אליהו בא לטמא ולשהר לרחק ולקרב. אלא לרחק המקורבין בזרוע ולקרב המרוחקין בזרוע. משפחת בית צריפה וכו׳ ועוד אחרת היתה שם וכו׳ בנן אלו אליהו

מזידין. שאין הבדל בין הכותב בידו בעצמו או אומר לאחר שיהא כותב מפיו. גם אין הבדל אם כתבו אליהו בשמים או שנגלה לאחד מן הנביאים על הארץ וצוהו לכתוב. סוף סוף כאן אנו רואים מכתב מאליהו הנביא אחרי הסתלקו מהארץ. ואחד הוא לנו באיזה אופן נכתב. שהוא דבר נפלא מה שאין לנו ביוצא בו בשם שום נביא וצדיק. ובעלי הגדה יחדותו באמת בענין זה שהוא הסופר וכותב בב"ד של מעלה. ובעל סדר עולם (בפרק שהוברתיו לעיל צר ט"ו) אמר עליו, ועבשיו הוא כותב מעשה בולם. הרי שהוא עושה אותו לכותב ספר זברונות. ובויקרא רבה (פל"ד) וברות רבה (פ"ה) אמרו ר' בהן ור"י דסבנין בשם ר' לוי לשעבר היה אדם עושה מצוה והנביא כותבה. ועבשיו בשאדם עושה מצוה מי כותבה. אליהו כותבה ומלך המשיח. והקב"ה חותם על ידיהם הה"ד אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו וגו' (מלאכי ג' ט"ז). ובקידושין (ע' ע"א) נרסינן ואמר רבה בר רב אדא, ואמרי לה א"ר סלא א"ר המנונא, כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו אליהו כופתו והקב"ה ריצעו, ותנא על בולם (בהנים לוים וישראלים. רש"י) אליהו כותב והקב"ה חותם. אוי לו לפונם את זרעו ולפונם את משפחתו.[1] ויסוד של הדברים הוא על המקראות שהוכרתי. שמצאנו שבתב מבתב אחרי עלותו לשמים אל מלך יהורם. ובמלאכי נאמר ויכתב ספר זכרון לפניו וגו'. ואח"כ נאמר הנה אנכי שולח לבם את אליה הנביא. והיא עפ"י מסורת הגדה שבעם. שאליהו הוא הוא הכותב את ספר הזכרון:

ואסיים אלה הפרקים בנבואת מלאכי ופירושה. בימי מלאכי הנביא התמרמר לב העם על הארון הוא הפחה אשר היה בראשם מטעם מלכות פרס ומדי. וגם על הבהן הראש אשר הוא מלאך הברית ברית הלוי. והיו נבזים ושפלים בעיני העם בפי אשר לא שמרו את דרכי ה'. והיה העם מיחל ומצפה ומקוה לימים יבואו שיהיה להם ארון באשר הם מבקשים ובהן הראש באשר הם חפצים. ונבא להם מלאכי והבטיחם על זה ואמר. הנני שלח מלאכי ופנה דרך לפני ופתאם יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא אמר ה' צבאות (ג' א'). ומי מכלכל את יום בואו ומי העמד בהראותו כי הוא כאש מצרף וגו' (שם ב'). ואח"כ מרבה בתוכחות על מעשיהם הרעים ודברי עתק היוצא מפיהם עד פסוק ט"ז. ואח"כ מנבא בשברם של יראי ה' וריבורם. ושנכתב ספר זכרון לפני ה' ליראי ה'. כי יחמל עליהם כחמלת איש על בנו העבד אותו. ויראו מה בין עבד אלהים לאשר לא עבדו. ואמר כי הנה היום בא בער כתנור והיו כל זדים וכל עשה רשעה קש ולהט אותם היום הבא וגו' (שם י"ט). וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה וגו' ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם וגו' (שם כ' וכ"א). ואח"כ מזהיר. זכרו תורת משה עבדי וגו' (שם כ"ב) ומסיים הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם וגו'. והפירושים שנאמרו בזה הם. רש"י סתם הדברים ופירש. הנני שלח מלאכי. לבער את הרשעים. ומלאך הברית. נוקם נקם ברית. ופנה דרך. מן הרשעים. האדון אשר אתם מבקשים. אלהי המשפט. והראב"ע פירש. הנני שולח מלאכי. יתכן להיותו משיח בן יוסף. האדון. הוא הכבוד הוא מלאך הברית כי הטעם כפול. כי הוא כאש מצרף. הנה ואת הנבואה בנבואת זכריה והבאתי את השלישית באש. ובסוף כתב. ועתה אחתום פירוש זה הספר בדבר אליה. מצאנו שהיה בימי אחזיהו בנו של אחאב. ומצאנו כתוב כי יהורם בן אחאב ויהושפט שאלו [את] אלישע הנביא. ובתוב שם פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו. וזה לאות כי כבר עלה בסערה השמימה כי לא אמר הבתוב יוצק מים. ועוד כי לא נפרד אלישע מעל אליהו אחר ששרתו עד עלותו. והנה מצאנו אחרי מות יהושפט בימי (אחזיהו) [יהורם] בנו כתיב ויבא אליו מבתב מאליהו הנביא. וזה יורה כי או כתבו ושלחו אליו. ואילו היה בותב לפני עלותו היה כתוב. וימצא. או ויובא אליו מבתב שהניח אליהו. ואין ספק כי בימי חבמינו הקדושים נראה. וה' ברחמיו יחיש את נבואתו וימהר קץ ביאתו. והנה מ"ש.

---

[1] ברש"י שלפנינו איתא. האי אליהו לאו אליהו דכתיב במקרא הוא דא"כ מקמי דתוה אתי מאן כפתיה אלא שם מלאך הוא שהוא סופר למעלה. וגרפס בגליון. רש"ל מ"ז (ברש"ל שלפני דפוס קראקא ראיתי דאדרבה שהוא מקיים וכתב דכן צ"ל ברש"י) ע"כ. ובאמת דהאי קושיא בודכא הוא. שהרי מצאנו בסדר עולם שהוא הסופר בב"ד שלמעלה. אבל מי היה מקמי הכי. קמי שמיא גליא. וראיתי בח"א למהרש"א שכתב אחר אריכות דברים. אבל אליהו שהוא פנחס הוא מלאך הברית לנקום ולקנא בדבר ערוה וכו'. ומזה מוכח דאיהו לא גרם דבר זה ברש"י. ובלי ספק שהוא הוספה מאוחרת מאיזה מאן דהוא שכתב כך על הגליון.

יחיו לעד בגופם ובנפשם בראה בכתוב באליהו וכו׳. שהרי יחסו לאליהו חסרונית של שאר בעלי נוף, ואלה שמיחסים לו גם קיום הגוף. הוא משום איזה זכות כחביריו שנכנסו בחיידם בנ״ע באליעזר עבד אברהם ועבד מלך הכושי.[1] סוף סוף אין הדברים מתמיהין. שאמרו שנשלח מלאך לשחתי. וקיומו הוא קיום נפשו במעלה נכבדת משאר צדיקים. ומת בסערה ונשא הרוח את גופו והעלימו כאשר נעלמה קבורת משה. ואולי טעם אחר לשניהם. והוא שלא ירדשו אליהם אחרי מותם. ויתנו מקום לעם לדרוש אל המתים. ובענין שאמרו בב״ר פי ויחי. וי״א מ״מ בקש יעקב אבינו שלא יקבר במצרים שלא יעשו אותו ע״ז. שבשם שנפרעין מן העובר כך נפרעין מן הנעבד. דבתיב ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים (שמות י״ב י״ב):

אולם האמת שדעת קצת חכמינו היא שנשאר בקיום גוף ונפש. שנמצא לר׳ תנחומא בר אבא בפסיקתא רבתי פ״ה (והוא נ״כ בשאר מקומות עי״ש במ״ע אות כ״ו) צר ט״ו א׳ וב׳. ד״א מי עלה שמים (משלי ל׳ ד׳) זה אליהו שנ׳ ויעל אליהו בסערה השמים וכו׳. ד״א מי עלה שמים זה משה שנ׳ ומשה עלה אל האלהים וכו׳. ודורש שם כל המקרא על אליהו ומשה. וזה הדורש וראי ס״ל דלא כר׳ יוסי אלא שמשה עלה שמים ואליהו עלה שמים. ובשם שמשה עלה בגופו כך עלה אליהו בגופו. ובפרט לאותן הדעות שאליהו הוא פנחס וכרעת הרלב״ג שהבאתיו ודאי שקיומו הוא בגוף ובנפש. והוא אחד מהשבעה שקפלו את העולם. והם מביאין ראיה מאליהו שאלמלא לא חטא אדה״ר לא היה מת. ושהשיב הקב״ה לחיים שעשה עצמו אלוה לפי שחיה הרבה הרי אליהו הוא חיה ויחיה עד תחית המתים (כמו שהובא כל זה לעיל). הנה אם לא נסכים עם הרד״ק שתפס בלשונו. ודעת המיוחס גם חכמינו כי הכניסו האל בנ״ע עם גופו וכו׳. אבל אמת היא שכך דעת קצת חכמינו במביאיו:[2]

יהיה איך שיהיה קיומו של אליהו הוא במעלה יותר נכבדת מכל בני תמותה. והוא אף אחר הפרידו מעל פני האדמה שם מעיניו לצרכי עמו כמו שמפורש עליו בכתוב (דהי״ב כ״א י״ב) במלך יהורם. ויבא אליו מכתב מאליהו הנביא לאמר כה אמר ה׳ וגו׳. ודבר עליו רעה וגבא לו את חליו אשר ימות בו. והיה זה (כמבואר בסדר עולם לעיל) שבע שנים אחר שנגנז. ולשון הפ״ המיוחס לרש״י לאחר שעלה לשמים בא לו כתב זה של נבואה. ואולי כוונתו. שאליהו כתבו קודם שעלה לשמים אלא שבא לו ליהורם אח״כ. וכבר הבאתי דברי הרלב״ג לעיל שסותר דעה זו. והרד״ק כתב. זה היה אחר שעלה ועניין זה כי נגלה אליהו ברוח הנבואה לאחד מן הנביאים ושם בפיו דברי המכתב הזה ואמר לו שיכתבו במכתב ויביא המכתב ליהורם ויאמר לו שזה המכתב שולח אליו אליהו. כדי שיחשוב יהורם שזה המכתב בא לו מן השמים ויבניע לבבו וידע כי רעה גדולה עשה וכו׳. ואח״כ הביא ראיות שזה היה אחר שעלה השמימה. והנה מה שצדד לפרש שלא היה אליהו בעצמו הכותב. הם דברים שאינן מעלין ואין

---

[1] ואזכיר כאן דבר נפלא שמיוחסין לו עוון מתמיה. והוא בפדר״א פל״ג. ויהי אחר הדברים האלה חלה בן האשה. אמרה לו האשה באת אלי בתשמיש המטה והזכרתה עווני עלי ומת בני. אלא מזל מה שהבאת אלי ותן לי את בני. ועמד אליהו ותפלל לפני הקב״ה ואמר רבש״ע. לא די לי כל הרעות שעברו עלי ועל ראשי אלא אף האשה הזאת שאני יודע שמתוך צרת בנה דברה עלי לעקשני וכו׳. והנה וודאי שעלילה של שקר היתה כדי לעקשו. אבל גם האשה לא דברה בזדון אלא שחשדתו שבא אליה בשינה והיא לא ידעה בשכבו ובקומו וע״כ מת בנה. ואפשר שנראת לה כך בחלום. ועכ״פ טוב מי שלא נחשד מעולם ממי שנחשד ואין בו. שהרי לכל הפחות נתן מקום לחשדו. [2] ולבעלי הזוהר דרך אחרת בזה הענין. וז״ל בפ׳ ויקהל קצ״ז ע״א. מי עלה שמים. דא אליהו וכו׳ וכי היך יכיל אליהו למלקא לשמים והא כולהו שמים לא יכלין למסבל אפילו גרעינא כחרדל מגופא דהאי עלמא ואת אמרת ויעל אליהו בסערה השמים. אלא כגוונא דא וירד ה׳ על הר סיני וכתיב ויבא משה בתוך הענן וגו׳ וכי קוב״ה הוה בטורא דסיני וכו׳ דעאל גו ענגא כמאן דאתלבש בלבושא וכו׳ ובעננא אתקריב לגבי אשא ויכיל למקרב. אליהו דכתיב ויעל אליהו בסערה דעאל בההיא סערה ואתלביש ביה בההיא סערה וסליק לעילא. ורוא אשכחנא בספרא דאדם דאמר באינון תולדות דעלמא. רוחא יהא דיחות לעלמא בארעא ויתלבש בגופא ואליהו שמיה. ובההוא גופא יסתלק. וישתכלל גופיה וישתאר בסערה. וגופא דנהורא אחרא יזדמן ליה למהוי גו מלאכי. וכד יחות יתלבש בההוא גופא דישתאר בההוא סערה. ובההוא גופא יתחזי לתתא. ובגופא אחרא יתחזי לעילא. ודא היא רזא דמי עלה שמים וירד. לא הות בר נש וכו׳. בר אליהו ראי סליק לעילא ונחית לתתא וכו׳. מה שמו דא אליהו. ומה שם בנו דא אליהו. מה שמו כר סליק לעילא אליהו. ומה שם בנו כר נחית לתתא ואתעביד שליחא ליעבד נסין אליהו שמיה. ועי״ש פ׳ פקודי רכ״ט בענין התלבשות המלאכים.

הלוך ודבר. וכמה היה הדיבור. והנה רכב אש וסוסי אש. בלו׳ ב״ת שהם מנינן על הארם כסים ורכב. והוא כענין שנאמר על אלישע רכב ישראל ופרשיו (מ״ב י״ג י״ד). וכענין שאמרו (מכות י׳ ע״א) אליביה דר׳ יוחנן. דברי תורה קולטין ממלאך המות. כי הא דר׳ חסדא שלא היה יכול מלאך המות לשלוט בו דלא הוה שתיק פומיה מגירסא עד שאירע שהפסיק. וביוצא בזה ספרו בדוד המלך (שבת ל׳ ע״ב) וברבה בר נחמני (ב״מ פ״ו ע״א). והנה לדברי ר׳ יוסי הסערה הוא היה המלאך. ולא היה די שביזה אותן והפרידן אלא שמת נופו של אליהו בסערה. ואם במשה אמרו (שבת נ״ה ע״ב) שמת בחטאו דתניא ר״ש בן אלעזר אומר אף משה ואהרן בחטאם מתו וכו׳ כי ארם אין צדיק בארץ וגו׳. אף כי באליהו. שמשה היה יותר מאליהו שנאמר במשה ואתה פה עמוד עמדי ובאליהו נאמר לו מה לך פה (כמו שהבאתי לעיל צר ו׳ מפסיקתא רבתי); והנה נמצא באמת מה שמנגן בו את אליהו. שאמרו במדרש שה״ש זוטא קשה כשאול קנאה. קשה היתה הקנאה שהכנים אליהו בנגר ישראל. שנ׳ קנא קנאתי וגו׳. היה לו לאליהו לילך למקום שעמדו אבותיו ויבקש רחמים על ישראל. ולא עשה כן. א״ל הקב״ה צורכך בקשת לך שוב לדרכך דמשק. והוא לפנינו בסדר אליהו זוטא (צר קפ״ו) באריכות. שבאותה שעה נצטווה ואת אלישע וגו׳ תמשח לנביא תחתיך. ואמר לו. ומה שבדעתך איני יכול לעשות. ובשה״ש רבה פ״א אל תראוני וגו׳. דרש ר׳ סימון אל תלשן עבר אל אדוניו (משלי ל׳ י׳). קנא קנאתי וגו׳ בי עזבו בריתך (מ״א י״ט י׳) א״ל הקב״ה בריתי. שמא בריתך. את מזבחותיך הרסו (שם) א״ל מזבחותי שמא מזבחותיך. ואת נביאיך הרגו בחרב (שם). א״ל נביאי ואת מה איכפת לך. א״ל ואותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה (שם). תא חמי מה כתיב תמן ויבט והנה מראשותיו עגת רצפים (שם שם ו׳) מה הוא רצפים. ארשב״נ רוץ פה. רצוץ פיות בכל מי שאומר דלטוריא על בני. ר׳ יוחנן מייתי לה מן הדא וכו׳ ובאותה שעה שאמר אליהו על ישראל לשון הרע. א״ל הקב״ה אליהו ער שאתה מקטרג את אלו בא וקטרג את אלו הה״ד לך שוב לדרכך מדברה דמשק (שם ט״ו). ובזוהר לך לך צ״ע רמזו על זה וז״ל. והא תנינן על מה אתעניש אליהו קמי קוב״ה על דאמר דלטורא על בנוי. ובפ׳ ויגש ר״ט ע״ב איתא. תא חזי מה גרם האי מלה דאליהו דכתיב והשארתי בישראל שבעת אלפים וגו׳ א״ל קוב״ה מבאן ולהלאה דלא יכיל עלמא למסבלך עם בני נשא ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתך יהא נביאה אחרא לגבי בני נשא ואת תסתלק לאתרך. ובפסיקתא רבתי (פי״א) ד״א אל ננח אנוז. האנוז הזה חלק מי שאינו אומן לעלות בו מיד הוא נופל. שצריך לשמור את עצמו שלא יפול הימנו. כך כל מי שמשרת את ישראל צריך לשמור עצמו שלא לטול את שלו מתחת ידיהם. בגין משה וישעיה ואליהו וכו׳. אליהו כי עזבו בריתך וגו׳ ונאמר ואת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לנביא תחתיך. ואפילו על תחלת ענינו עם אחאב הובראתו חו״ל ללמר עליו זכות. ושנינו בפסיקתא רבתי דשובה. אימרים על הושע ועל אליהו אבוריים היו. חיו לא היו אבוריים וכו׳. כשראה אליהו את ישראל טועים אחר אחאב אמר אליהו מוטב יהיו ג׳ שנים ברעב ולא יפלו לבאר שחת. הוי באהבה עשה להם אליהו כך. ובסנהדרין (קי״נ ע״א) אתא דיהבי ליה אקלידא דמיטרא. דכיון דחזא קוב״ה דאיכא צערא בעלמא א״ל קום לך צרפתה (רש״י לגלגל הדבר שיחויר המפתח של מטר). חלה בן האשה וגו׳. בעא רחמי למיתן ליה אקלידא דתחיית המתים. אמרי ליה אייתי האי ושקיל האי וכו׳. דרש ר׳ יוסי בצפורי אבא אליהו הוה קפדן (שכעם על אחאב ואמר חי ה׳ וגו׳. רש״י). היה רגיל למיתי נביה איכסי מיניה תלתא יומי ולא אתא. כי אתא א״ל אמאי לא אתי מר. א״ל קפדן קרית לי. א״ל הא דקמן דקא קפיד מר׳ וכמה רחוקים כל אלו האגדות משיטתו של הרמ״בן שהזכרתיה. שאמר והעוובים כל עניני עיה״ז ואינם משניחים עליו כאילו אינם בעלי נוף וכוונתם ומחשבתם בבוראם בלבר כאשר היה הענין באליהו. בהדבק נפשם בשם הנכבר

׳ ועיי׳ תענית י׳ ע״ב דאמרינן שם בשם ר׳ אלעאי בר ברכיה שני ת״ח שמהלכים בדרך ואין ביניהם ד״ת ראויין לישרף שנ׳ ויהי חמה הולכים וגו׳ ויפרידו בין שניהם. טעמא דאיכא דיבור הא ליכא דיבור ראויין לישרף. וכתבו שם בתו׳ ויש מדרש שהם היו מדברים דברים בטלים ומש״ה ראויין לישרף. וכלו׳ שמדרש זה אינו חולק על הגמרא. אלא ויהי חמה הלכים בדברים בטלים והיו ראויין שיפגעו בהם רכב אש וסוסי אש. ואת״כ היו הלוך ודבר בד״ת ועל ידי כך לא נשרפו אלא ויפרידו ביניהן שנרחפו זה לכאן וזה לכאן. ונראה שכך ענין המאמר שלפנינו שאמר שנשתלח מלאך על אליהו ועל אלישע לשחתן. אלא שבמאמר שלפנינו הסערה היא המלאך המשחית. וכבר אש וסוסי אש הם ד״ת. ואולי אותן חדברים בטלים היו מה שאמר אלישע ויהי נא פי שנים ברוחך אלי ותשובת אליהו על זאת. כי האלהים הוא יתן את רוחו על נביאיו.

ראה את אחיה השלוני ועדיין קיים. שפשוטו שעדיין קיים בגוף ובנפש. במו אינך שנוכרו בזמן. ובמו בן הרבה הגדות בקיומו של אליהו ובהתגלותו לאנשים יחידים. ואין שאלתנו היכן הוא חי אם בגן ערן או במקום אחר. כי אם על עיקרו של דבר אם טעם טעם מיתה בכל האדם אף משה רבינו או לא. ובמכילתא דיתרו מס' דבחודש פ"ד שנינו בשם ר' יוסי אמקרא השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם (תהלים קט"ו ט"ז) לא עלה משה ואליהו למעלה ולא ירד הבבור למטה וכו' (עי"ש במ"ע אות י"ז). והוציא המקרא ויעל אליהו בסערה השמים מפשוטו. אמנם יודה שלא טעם אליהו טעם מיתה. שהרי בסדר עולם. שהיא מיוחס לר' יוסי. שנינו (בפ"ו) ובשנה השנית לאחזיה נגנז אליהו ולא נראה עד שיבא מלך המשיח. ונראה ונגנז שניה ואינו נראה עד שיבא גוג ומגוג. ועבשיו הוא כותב מעשה בל הדורות כולם. ושם באותו פרק. ויבא אליו מכתב מאליהו הנביא וגו' (דהי"ב כ"א י"ב) בבר היה לאליהו שבעה שנים משנגנז. הנה קרא למאוחרו של אליהו גניזה ואינו עלייה לשמים. אולם מודה לו קיום וחיות שהרי עבשו הוא כותב מעשה הדורות בולם. ומה שאמר ולא נראה וכו'. מראה שלדעתו בל אלה הסיפורים מהתגלותו של אליהו אינם אלא דברי פיוטים. או שיש לפרש דבריו. שאינו נראה בהתגלות פרהסייא לבלל האומה אבל הוא נראה ליחידים: וצריך שנבאר ענין הגניזה. שהרי היא נמצאת בבל נשמות הצדיקים. דתניא (שבת קנ"ב ע"ב) ר' אליעזר אומר נשמתן של צדיקים גנוזות תחת בסא הבבוד שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך וגו' (ש"א כ"ה כ"ט). וגניזה זו נאמרה על הנפש ולא על הגוף. ובמו שאמר קהלת (י"ב ז') וישב העפר על הארץ בשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה. ושם בשבת אמרו. על נופן של צדיקים אומר יבא שלום ינוחו על משבבותם (ישעיה נ"ז ב') ועל נשמתן הוא אומר והיתה נפש אדוני צרורה וגו'. עוד אמרינן שם א"ל ההוא צדוקי לר' אבהו אמריתו נשמתן של צדיקים גנוזות תחת בסא הבבוד אובא טמיא היבי אסקי לשמואל בנגידא. א"ל התם בתוך שנים עשר חודש הוה. דתניא בל י"ב חודש גופו קיים ונשמתו עולה ויורדת. לאחר י"ב חודש הגוף בטל ונשמתו עולה ושוב אינה יורדת. ובספרי פ' פנחס (פי' קל"ט) שנינו. ר"א בנו של ריה"ג אומר סימן זה יהיה בידך שבל זמן שאדם נתון בחיים נפשו פקודה ביד קונו. שנ' אשר בידו נפש בל חי (איוב י"ב י'). מת נתונה באוצר שנ' והיתה נפש אדוני צרורה וגו'. והנה לפי אלו הדברים לא יהו בל אלו הסיפורים וההגדות מהתגלות הצדיקים לאחר מיתתן לאחר י"ב חודש רק דברי פיוטים. שביון שהנשמה עולה שוב אינה יורדת. ובבר עמדו על זה בעלי התוספות (שם קנ"ג ע"א בד"ה ונשמתו) וכתבו. אף על פי בן בשהיא רוצה היא יורדת בי היא דלעיל דר"א בר יאשי"ה ובההוא מעשה דר' בנאה דחוקת הבתים וכו' (ויש להוסיף על אלו הרבה הגדות בברבות ובב"מ). ועל בל פנים לר' יוסי קיומו של אליהו אינו קיום בגוף אלא קיום בנפש. אלא שבאותו קיום יש לו מדרגה מיוחדת נעלה מבל הצדיקים. וכענין שאמרו בברבות (ד' ע"ב). תנא מיכאל באחת. גבריאל בשתים. אליהו בארבע. ומלאך המות בשמונה. ובשעת המגפה באחת (פרש"י בפריחה אחת). והנה הוקבע במדרגת המלאבים. ומעתה בשם שהמלאבים מתגלים ליחידי סגולה. שהרי לדניאל נתגלה מיבאל בפריחה אחת וגבריאל בשתי פריחות בך אפשר לו לאליהו להתגלות בארבע פריחות. וההתגלות היא בחזיון ובהתלבשות אשר יראהו מי שיראהו. ובמו שאמר דניאל חזון נראה אלי וגו' וארא בחזון (ח' א' וב'). והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחלה (שם ט' ב"א). ואומר ויאמר לאיש לבוש הבדים וגו' (שם י"ב ו'). ולואת יודה גם ר' יוסי. ואשר יבחישהו הוא הקיום בגוף ועליית גופו לשמים. כי לבני אדם ניתנה הארץ וישב העפר על הארץ בשהיה. והוציא ר' יוסי המראות מפשוטן. שדברו הבתובים בלשון בני אדם שהיו מספרים בבמו אלה. אולם בוונת הבתובים הוא לענין אחר. ובסדר אליהו שלפנינו המיוחס לאליהו הנביא עצמו נילה תובן של הדברים. אמר (פ"ה צד כ"ג) בענין הסתלקותו. אל יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלבה וכו' שנאמר ויהי הם הולבים הלוך ודבר ואין דיבור אלא ד"ת וכו'. וכשנשתלה מלאך על אליהו ועל אלישע לשחתן בא ומצאן שהיו עסוקין בד"ת. אמר לפניו רבש"ע הם עסקן בד"ת ואין אני יכול לשלוט בהן שנאמר והנה רבב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם. רבב אש. אלו תורה נביאים וכתובים. וסוסי אש. משנה הלבות והגדות. אש זו תורה שנ' תורת ה' תמימה וגו' (עי"ש במ"ע ששה מצלת מחמתו של ניהנם). ומה ת"ל ויפרידו בין שניהם. אלא חזר ועמד לפני הקב"ה ואמר לפניו. רבש"ע עשיתי לך קורת רוח בעולם. דיין ביזין שביזיתי אותן וחחפתי אותן אחר לבאן ואחד לבאן. לבך נאמר ויפרידו בין שניהם. מיבן אמרו שני בני אדם שמהלבין בדרך ועוסקין בד"ת אין דבר רע יבול לשלוט בהן שנאמ' ויהי הם הולבים הלוך ודבר. והנה הוציאו בל המקרא מפשוטו ואין באן לא רבב ולא סוסים. אלא שפרט לך הבתוב

והנה כפי פשוטו של הסיפור לא הלך אליהו בדרך כל הארץ רק העלהו ה' בסערה השמים ונשאר חי וקיים. ובענין שכתב הרד"ק ז"ל. ודעת המונינו גם חכמינו כי הכניסו האל בגן ערן עם גיפו כמו שהיה אדה"ר קודם החטא. ובן הכנים חנוך שם. ובדרש כי עשרה הם שנכנסו חיים לג"ע (אבל בפירושו לס' מלאכי שאעתיקהו להלן אמר שמת ושב גופו לעפרו). וכמו כן כתב הרמ"בן בפ' אחרי מות בפ' אשר יעשה אותם וחי בהם וז"ל. והעוזבים כל עניני העוה"ז ואינם משגיחים עליו כאילו אינם בעלי גוף וכוונתם ומחשבתם בכוראם בלבד. כאשר היה הענין באליהו בהדבק נפשם בשם הנכבד יחיו לעד בגופם ובנפשם. כנראה בבתוב באליהו וכמו שבא במדרשים בחנוך ובבני העוה"ב העומדים בתחיית המתים: והנה מה שהזכירו את חנוך. לא כל חו"ל מסכימים בזה. שהרי בבראשית רבה שם בענין זה. דנו עליו אם נכנס בשימוסן של צדיקים או של רשעים. ועיי' ברש"י עה"ת באותו ענין. והדרש שהזכיר הרד"ק לא פירש באיזו מדרש. ובדרך ארץ זוטא ספ"א שנו. תשעה נכנסו בחייהם בג"ע ואלו הן חנוך בן ירד. ואליהו ומשיח. ואליעזר עבד אברהם. וחירם מלך צור. ועבד מלך הכושי. ויעבץ בנו של ר' יהודה הנשיא. ובתיה בת פרעה. וסרח בת אשר. וי"א אף ר' יהושע בן לוי. והובא בילקוט בפ' חנוך. ושם הנ' וי"א הוציאו חירם ונכנס תחתיו ריב"ל. והנה הם תשעה ולא עשרה. אולם הדרש הזה מתמיה את קוראיו שמשווה את אליהו עם אלו המוזכרים. ועב"פ תלה הרד"ק תניא בדלא תניא. כלו' כתיב בדלא כתיבא. ואם דעת המונינו וגם חכמינו אינה מבוססת רק על הבסיס של אלו התשעה הנה היא תלויה בשערה. ומוטב היה לו להביא ברייתא דב"ב קב"א ע"ב. ת"ר שבעה קפלו את כל העולם בולו. מתושלח ראה אדם וכו' אחיה השלוני ראה את עמרם. אליהו

המקראות. והנה זה המאמר סתמי ולא נזכר בו שם הדורש. וע"כ רחוק בעיני שיהיה דברי פיוטים מאיזה דרשן. אמנם מקורו הוא בהגדת העם. שהרי ענינו של אליהו היה נודע ומפורסם. אלא שהכותב ספר מלכים הזניח זו ההגדה ולא סיפרה מאיזה טעם שהיה לו. ואעפי"כ רמז עליה באמרו. ויאמר אליהו לנביאי הבעל בחרו לכם הפר האחד ועשו ראשונה וגו'. ואח"כ אמר. ויקחו את הפר אשר נתן להם. והיה ההגדה כעין הזרה שבע"פ לתורה שבכתב. ונשתיירה לנו ההגדה במדרשים: ואביא כאן הגדה אחרת אשר ענינה מעיד עליה שהיא עתיקה בהגדת העם. ולא יובנו הפסוקים רק לפי דבריה. כתיב ויאמר אליהו וגו' חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי (מ"א י"ז א'). וכל הסגנון הוא כאילו היו טענות ומענות בין אליהו והמלך עד שנתקצף אליהו ואמר מה שאמר. הן אמנם ידענו מהכסימן הקודם לזה מחשאותיו של אחאב. אבל מפי הנביא לא שמענו שהיה מזהירו. והיה ראוי לומר שבא אליהו והזהירו ואח"כ גזר עליו. שהרי אין עונשין אלא אם כן מזהירין. וגם זאת מתמיה שתלה הדבר בעצמו באמרו. כי אם לפי דברי. והיה ראוי שיאמר כה אמר ה' אם יהיה וגו'. וכל הדיבור הזה נראה נדיבור קטוע רישא. ר"ל שחסר המשך הדברים שהיו ביניהם. ובשנסתכל בסימן הקודם שספר את חטאת אחאב הפסיק וכתב ויהי בנבת היזרעאלי וגו' וע"ז אמר ויאמר אליהו וגו' נעמוד ולא נדע מה ענינו של חיאל להטאתיו של אחאב ולקצפו של אליהו. והנה יש אתנו הגדה המיישרת את הכל. קצתה בקיטוע באליהו זוטא פ"ח צד קפ"ה (ועיי"ש במ"ע אות ג') והיא בסגנון אחר ושלימה יותר בבבלי סנהדרין קי"ג ע"א. אמנם עדיפא מיניהו היא בירושלמי סנהדרין פ"י. אמרו שם. כתיב ויהי בנבת חיזרעאלי בית האלי וגו'. חיזרעאלי מן יהושפט ויריחה מבנימין (פי' למה תלה הכתוב הדבר באחאב וספרו במאורעותיו ואמר ויהי וגו'. הלא חיזרעאלי במלכות של יהושפט היה ויריחה מבנימין היה. והיא למלכות יהודה). אלא שמגלגלין זכות ע"י זכאי וחובה ע"י חייב (כלו' שתולין הדבר במקולקל). כתיב ויאמר אליהו התשבי וגו' וכי מה ענין זה אצל זה. אלא אמר הקב"ה הדין היזרעאלי גברא רבה הוא איזיל חמי ליה אפין. א"ל לינה (ליה אנא) מיזיל. א"ל למה א"ל דנא מיזיל (כלפי עצמו אמר. הדין ילך) וינן (ואינון) אמרין מילין דמכעסין לך וליגה יכול מיסבול. א"ל ואין אמרין מלה דמכעסת לי כל מה דאת גזר אנא מקיים. אזל ואשכחון עסיקין בהן קרייא. וישבע יהושע בעת ההיא לאמר וגו'. אמר בריך הוא אלההון דצדיקיא דמקיים מילי רצדיקא. והוה תמן אחאב. אמר לון אחאב וכי מי גדול ממי. משה או יהושע. אמרין ליה משה. אמר לון בתורתו של משה כתיב השמרו לכם וגו' ועצר את השמים וגו' ולא הנחתי ע"ז בעולם שלא עבדתי אותה. וכל טבן ונחמן דאית בעלמא אתון בדמי. מילוי דמשה לא קמון ומילוי דיהושע מקים. א"ל אליהו אם כדבריך חי ה' אלהי ישראל וגו' טל ומטר כי אם לפי דברי. והנה בבבלי דחקו דעיר אחרת בנה על שם יריחו. ואמרו שם דאחאב שושבינה הוה. אתא איהו ואליהו למישאל בשלמא בי שמיא וכו'. אולם בעיקר הדברים שבין אחאב לאליהו מסכימים כל האגדות. ובכל מקום הם סתם ולא על שם איזה דורט. אין זאת אלא שמסורת הגדה היא. וכטבע המסורת נשתנה בה הסגנון הכא והתם. ועב"פ כולם מסכימים לשיכות הסיפור בימין בנת חיאל וגו'. וכולן מורות שלכך תלה הדבר בעצמו אשר יידע אחאב כי ה' מקים את דבר עבדו:

מאמר ב׳ הסתלקות אליהו.

כבר כתבתי שהיתה הסתלקות אליהו הנרה מפורסמת ביהודה ובישראל. וזאת יורה הסנגון. ויהי בהעלות ה׳ את אליהו בסערה השמים (מ״ב ב׳ א׳) ואח״כ מספר באריכות איך אירע מה שאירע. ומאורע אליהו בהפרדו מעל פני האדמה הוא בענין יותר נפלא ממשה רבינו שנאמר עליו ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה׳ פנים אל פנים (דברים ל״ד י׳). כי משה אף שנאמר בו ולא ידע איש את קבורתו (שם שם ו׳) הזכרו בו מיתה וקבורה שנאמר וימת שם משה (שם ה׳) ואומר ויקבר אתו בני ונו׳ (שם ו׳). האומנם כי אמרו בספרי שם פ״ שנ״ז. וי״א לא מת משה אלא עומד ומשרת למעלה וכו׳. והוציאו המקראות מפשוטן. אבל לא כן דעת רוב חכמי ישראל. כי ר׳ ישמעאל דורש (ספרי נשא פי׳ ל״ב) הוא קבר את עצמו. ופ״ ר׳ הלל שנכנם במערה ומת שם. אבל אחרים אמרו (ספרי ברכה שנ״ה) וכן סתמו במשנה (סוטה ספ״א) שלא נתעסק בו אלא המקום ובכיכול השי״ת קברו. והנה פרידת אליהו יותר נפלאה שעליו נאמר ויעל אליהו בסערה השמים. וכפי המסופר שם ידעו בני הנביאים טרם הלקחו כי היום לוקח אליהו מהם. ולא חשבו בני הנביאים כי עלה השמימה ונשאר חי וקיים רק כי מת בסערה. שאמרו אל אלישע. יש את עבריך חמשים אנשים בני חיל ילכו נא ויבקשו את אדניך פן נשאו רוח ה׳ וישלכהו באחד ההרים ונו׳ ויבקשו שלשה ימים ולא מצאוהו (מ״ב ב׳ ט״ז וי״ז). גם אלישע לא אמר להם כי אליהו חי וקיים בשמים רק אמר לא תשלחו. וכאשר הפצירו בו אמר שלחו. ובשובם ריקם אמר להם. הלא אמרתי אליכם אל תלכו (שם):

אמור ופ׳ נשא) ב׳) כתיב מקים דבר עבדו ונו׳ (ישעיה מ״ד כ״ו) וזה הענין השרישו בלב העם על ידי אלה הסיפורים ממעשה הנביאים. ואמרו בדברים רבה פ״י שהצדיקים גורעים ומוסיפין על דבריו של הקב״ה (בהנהגת עולמו) כדי שיהיו הבריות יראין מלפניו. והביאו על זה דוגמאות רבות. ברא הקב״ה את החורף שיהא חורף ואת הקיץ שיהא קיץ. בא אליהו ועשה את החורף קיץ וכו׳ בא שמואל ועשה את הקיץ חורף וכו׳. ובסנגון אחר אמרו שם. כל מה שהקב״ה עושה הצדיקים עושין. כיצד הקב״ה פוקד עקרות ואלישע פקד את השונמית וכו׳ הקב״ה מחיה מתים וכו׳. הקב״ה קורע ימים ואליהו ואלישע קרעו ימים וכו׳. ועוד דוגמאות שונות (שם ובמדרש שמואל פכ״ט ובב״ר פע״ז): ג׳) שהקב״ה מכבד את מכבדיו כדי שיהיו דבריהם נשמעים באזני העם, ואמרו בבמדבר רבה (פ׳ בהעלותך פט״ו) אמקרא ה׳ צבאות היא מלך הכבוד (תהלים כ״ד י׳) שהוא הולך מכבודו ליריאיו. כיצד הוא נקרא אלהים וכו׳ הוא מחיה מתים וחלק מכבודו לאליהו וכו׳. והרבה דוגמאות לזה (בתנחומא וארא וסוף פ׳ נשא. ובתנחומא הוצאת מוהר״שב פ׳ וארא ופ׳ נשא ופ׳ בהעלותך). מלך בו״ד אין רוכבין על סוסו. והקב״ה הרכיב לאליהו על סוסו. ומהו סוסו של הקב״ה סופה וסערה שנ׳ ה׳ בסופה ובסערה דרכו (נחום א׳ ג׳). ועוד דוגמאות שונות: ד׳) שהקב״ה מפרנס את יריאיו על דרך נפלא כי על כל מוצא פי ה׳ יחיה האדם כענין העורבים ועוגת הרצפים. במדרש שמואל ובויקרא רבה פ׳ מצורע: ה׳) שילמוד האדם מאילו שאין מצפין לשכר ואינן יריאין מהעונש והן עומדין בתפקידו של מקום עאכו״כ שיקיים האדם מצוותיו של מקום. ובבמדבר רבה פכ״ג ובתנחומא הוצאת מוהר״שב שם דרשו. מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו (איוב ל״ה י״א) אמר להם הקב״ה למדו מפרו של אליהו. שבשעה שאמר אליהו לעובדי הבעל בחרו לכם הפר האחד וכו׳. מה עשה אליהו. אמר להם בחרו שני פרים תאומים מאם אחת הגדלים על מרעה אחד והטילו עליהם גורלות א׳ לשם וא׳ לשם הבעל וכו׳. ופרו של אליהו מיד נמשך אחריו. והפר שעלה לשם הבעל נתקבצו כל נביאי הבעל ונביאי האשרה ולא יכלו לזוז את רגלו. עד שפתח אליהו ואמר לו לך עמהם. השיב הפר וכו׳. א״ל אליהו פר פר אל תירא. לך עמהם ואל ימצאו עלילה. שכשם ששמו של הקב״ה מתקדש על אותו שעמי כך מתקדש עליך. אמר לו וכך אתה מיעצני שבועה איני זז מכאן עד שתמריני בידם שנ׳ ויקחו את הפר אשר נתן להם (מ״א י״ח כ״ג). ומי נתן להם. אליהו וכו׳. לכך כתיב מלפנו מבהמות ארץ. ומעוף השמים יחכמנו. אמר הקב״ה למדו מן העורבים שהיו מכלכלין את אליהו וכו׳. ומה שמגדיל זה הפלא הוא. שהעורב אכזרי במבע אפילו על ילדיו ואינו מפרנסם. כמו שמפורסם בהגדות. ואלו האכזרים פרנסו את הנביא בלחם ובשר. אם מבני מבחי דאחאב או דיהוושפט. כמו שדברו על זה במדרש שם ובב״ר (פל״ג) ובגמרא דחולין (ה׳ ע״א). ולהגדלת המופת אמרו. שכבר נגזר כך מעת שניצל העורב כמי המבול. עד שדרשו על זה בב״ר שם ויצא יצוא ושוב. א״ל הקב״ה (לנח) קבלו שעתיד העולם להצטרך לו. אמר לו אימתי. אמר לו עד יבושת המים מעל הארץ. עתיד צדיק א׳ לעמוד ולייבש את העולם ואני מצריכו לו שנ׳ והעורבים מביאים לו וגו׳. ואילו הפרטים יוצאים באמת מפשוטן של הסיפורים. ועוד יותר מאלה (וכמו שסדרם הרלב״ג בתועליותיו מן ט״ו עד כ״ט שהם י״ד תועליות). תוך כמה שספרו על השני פרים שאינו יוצא מפשוטן של

(ש"א י"ט ב') כך היה אליהו מרבה ומגדל את בני הנביאים. ועל זה נאמר חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו (מ"א י"ז א'. ויי"ח ט"ו), וכן עשה אלישע אחרי הלקח אליהו מעמו. ועל כן אמר גם הוא חי ה' צבאות אשר עמדתי לפניו (מ"ב ג' י"ד). וכן אמר לנעמן חי ה' אשר עמדתי לפניו (שם ה' ט"ו). ופרצה נבואה בישראל על ידיהם. והוזכרו בני הנביאים שבבית אל ובירחו ובגלגל (מ"ב ב'). וחז"ל הפליגו ואמרו (בשה"ש רבה פ"ד ורות רבה פ"א ואיכה רבה ספ"ד) שהיו ששים רבוא נביאים שנתנבאו בימי אליהו. ובסדר עולם (פכ"א) בענין מה שאמר עובדיה ואחביא מנביאי ה' מאה איש וגו' (מ"א י"ח י"ג). חוץ מאלו שהיו ביהודה ובנימין שלא שלטה בהן יד איזבל. ואמרו שם שאין לך כל עיר ועיר באי"י שלא היו בה נביאים. אלא כל נבואה שהיתה לצורך התורה נכתבה וכו'. ובתוספתא (סוטה פי"ב) אמרו עד שנגנז אליהו היתה רוה"ק מרובה בישראל. יכול קטנים ת"ל הידעת כי היום ה' לקח את אדניך (מ"ב ב' ג'). אדונינו לא נאמר אלא אדניך מלמד שהיו חכמים באליהו וכשנגנז אליהו נסתלקה מהן וכו'. ובכל זאת דבר נפל בישראל על ידי איזבל המרשעת וקם ביהודה על ידי בתה עתליה להשכיח את שם ה' בבעל, והיא היא גדולתו של אליהו שהתחיל להלחם בנביאי הבעל ועובריו. ואחריו קם אלישע ומשח את יהוא בן נמשי להכרית את עובדי הבעל (מ"ב ט' ו'). וביהודה קם יהוידע הכהן הראש והמית את עתליה וכהני הבעל (שם י"א). ואעפ"י שלא נתעקרה עבודת הבעל לגמרי ולא חדלו הנביאים הושע עמום מיכה ירמיה ויחזקאל להלחם בעובדי הבעל. נשארה גדולת מעשה אליהו וגבורתו בפרסומם לדורי דורות. ואף שכבר פשטו עובדי הבעלים והעשתרות גם בימי השופטים עיקרה של עבודה זו נקראת על שם בית אחאב כמו שנאמר וישתמר חקות עמרי וכל מעשה בית אחאב (מיכה ו' ט"ז). והוא אליהו קם על בית מרעים לפרסם אלוהותו ית"ש כמ"ש ה' הוא האלהים (מ"א י"ח ל"ט). ואמר היום יודע כי אתה אלהים בישראל וגו' (שם שם ל"ו). ואמר לאחויהו המבלי אין אלהים בישראל אתם הלכים לדרוש בבעל זבוב (מ"ב א' ג'). ומתוך כך היה ענינו של אליהו מפורסם בעם כל כך עד שהכותב גדולת אליהו וגבורותיו לא הוצרך להודיע מי הוא אליהו אשר ידבר עליו. ששמו היה בפי כל ישראל בין אוהביו ומברכיו ובין שונאיו ומקלליו:

אמנם הסיפורים על אלישע סנגונם מביא שבוונת הכותב להודיע נפלאותיו אשר עשה. גם בדברים אשר אינם נוגעים בעניני העם כי אם ליחידים נעשו והם תלמידיו ההולכים אחריו. ולאילו הסיפורים תכלית מיוחד לדעתי. והיא כי מדרך האומות היתה כשאירע בהם איש מפליא לעשות ומבהיל את רואיו ואת שומעיו בגדולות ובנפלאות שעשה בכרוזו ועשו אותו לאלוה. כמסופר על דניאל שפתר חלומו של נבוכדנצר. באדין מלכא נבוכדנצר נפל על אנפוהי ולדניאל סגד ומנחה וניחוחין אמר לנסכה ליה (ב' מ"ו). וכן עשו את המושלים התקיפים לאלוהות במוכר בבמה מקומות בהנדות. והרי אפילו בסוף בית שני צוה מלך רומי שיקבלו אותו לאלוה. ועל כן ספרו לנו הגדולות של אליהו ואלישע שאף על פי כן לא נתכבדו בישראל כאלוהות. ואמרו בתנחומא פ' בראשית. אנדריאנוס מלך רומי בין שבבש את העולם בולו הלך לו לרומי. אמר לבני פלטרין שלו מבקש אני מכם שתעשו אותי אלוה וכו'. אמר הקב"ה אני מחיה מתים ואליהו מחיה מתים ולא אמר אל אני, אני מוריד הגשם ואליהו הוריד גשמים. אני עוצר גשמים ואליהו כן וכו'. אני הורדתי אש וגפרית על סדום ואליהו הוריד כן וכו'. וא"ת מפני שחיית הרבה הוא חיה ויחיה עד תחיית המתים וכו'. והאריכו שם בענין זה על פרעה סנחריב וחירם. ואף שתפסו שם בגדולות של אליהו ולא הזכירו את אלישע. הנה זה לפי ששמו היה שנור יותר בפי העם וע"כ הזכיר הדורש את שמו. אמנם אין הדברים רחוקים לדעתי. שתכלית קיבוץ סיפורי אלישע שהיה פי שנים ברוחו היתה לזה הענין. שאף שהרבה נפלאות יותר מאליהו אדוניו לא כבדוהו באלוה. ועל הדרך זה ולכוונה זו כתבו גם חז"ל פירקא דחסידי. וסיפרו נפלאות מאנשים מיוחדים. לפי שבימיהם קמו אנשים להוכיח בדברים באלה. במופתים שעשו לעיני העם. שהם שלוחי השם לבטל תורת משה וליסר להם תורה חדשה. ברוך שבחר בחכמים ובמשנתם.[1]

---

[1] ובהגדות הזכירו למודים פרטיים מאלה הסיפורים. א') שמתוכם ילמדו להאמין בה' ובתורתו. אמרו אם יאמר לך אדם אפשר שאילו לא חטא אדה"ר שהיה חי וקיים לעולם. אמור לו כבר הוא. הוא אליהו זכור לטוב שלא חטא הוא חי וקיים (כי דעתם שאף שחמיתה טבעית למין האדם. וטוב מאד הוא המוות. מכל מקום היה אדה"ר נשאר בחיים עדי עד לפי שהיה יציר כפיו של הקב"ה. ולא היה נגרע מאליהו. ואמרו בב"ר פכ"א. הן האדם היה כאחד וגו' כאליהו. מה זה לא טעם טעם מיתה אף זה לא היה ראוי לשעום טעם מיתה). אם יאמר לך אפשר שהקב"ה עתיד להחיות לנו את המתים. אמור לו כבר היה. כבר החיה לנו את המתים ע"י אליהו וע"י אלישע וע"י יחזקאל (ויקרא רבה פ"ז וקהלת רבה פ"ג ותנחומא פ'

ור׳ יוחנן אמר שמיבולין היה. שמנת החפר היה והיא בנחלת זבולון. והוא נ״כ בב״ר פצ״ח בחילוק השמות. ומאן דאמר מאשר היה ס״ל נמי דאמו של יונה היתה. א״כ מאן דאמר משיח בן יוסף היה והוא משבט אפרים כמו שכתבתי לעיל. צריך לומר דאביו מאפרים היה ואמו מבנות אשר היתה:

אמנם כל אילו השטות הם מסברת חו״ל ודרושם מהמקראות אבל בהגדת העם ובסיפוריו לא חתרו אחר ייחוסו מי אביו ומאיזה שבט הוא. כי לא דרש העם אחר ייחום נביאיו ואבותיהם. כמענה האיש אל האומרים. מה זה היה לבן קיש הגם שאול בנביאים. ויען איש משם ומי אביהם (ש״א י׳ י״א וי״ב). אך ספרו והגידו את מעשיו וגדולותיו. ונדולות אליהו היו מפורסמים בהגדת העם. שהרי ספר מלכים על ברחינו נכתב אחרי מלוך צדקיה וחורבן מלבות יהודה. והכיתבו היה עפ״י התלמוד דב״ב (ט״ו ע״א) ירמיהו הנביא. והסברא נותנת שקבץ את דבריו מספרים שקדמו לו כמו ספרי דברי הימים למלכי יהודה וישראל וספרי הנביאים שקדמוהו חזיונותיהם ומדרשיהם. ומסיפורי העם והגדותיו המפורסמים מפה לפה. וכשנסתכל בסגנון הסיפורים על אליהו נמצא שסיפורו בדרך המספר דברים ידועים ומפורסמים בעם. התחיל ואמר. ויאמר אליהו התשבי מתשבי נלעד אל אחאב וגו׳.[1] והנה דבריו כמו קטועי ראש. וכאילו כבר הודיע מענינו. אין זה אלא לפי שהכל יודעים מי הוא אליהו התשבי והוא שנור בפי הכל. וכדרך שמדברים בתלמוד ובמדרשים מאליהו. כי מי לא נודע לו מי הוא אליהו הנביא. וכן בשמספר מהסתלקותו מתחיל ואומר. ויהי בהעלות ה׳ את אליהו בסערה השמים וגו׳ (מ״ב ב׳ א׳) ואח״כ הולך ומספר איכה נהיתה הדבר. בסגנון המספר בדבר ידוע. כי עיקרו של דבר שהעלה ה׳ אותו בסערה השמימה היה ידוע ומפורסם בעם. וכן מלאכי בזמנו אמר. הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו׳. וכל שומעיו ידעו מי הוא אליה הנביא שהיו עניניו מפורסמים בעם. ומהרגיל הדבור בו קצרו את שמו אליה תחת אליהו. גם לא היצרך עוד לסמנו התשבי מתושבי נלעד. כי העם לא ידע עוד באחר שיהיה שמו אליה הנביא:

אמנם תכלית אלו הסיפורים על אליהו ואלישע הם על פנים שונים. כי הסיפורים על אליהו הם משולבים במאורעות הזמן. ואם הם נפלאות לא יורו על בוונת הכותב שהיה רוצה לספר נפלאות. אלא שרוצה לספר המאורעות ובאותן המאורעות נתלו הנפלאות. דוגמת האותות והמופתים שבתורה. שסופרו להגיד איכה אירעו המאורעות שבתורה. לא כן נדולות אלישע. כי סגנון סיפוריהם מוכיח שבוונת הכותב לספר נפלאות. וכבר אפשר שהיה לפני הכותב את ספר מלכים קובץ מדרש אלישע. כענין מדרש הנביא ערו ברה״ב (י״ג כ״ב). שהנביא היה נדרש מהעם והעם היה דורש את הנביא בענין שכתוב. כעין הדרש בעין הנביא יהיה (יחזקאל י״ד י׳). והנביא קבץ כל הדברים המבוקשים ממנו וספר בזה קרוי מדרש:

ותכלית סיפורי אליהו היא. כי הוא היה בזמנו ואחרי כן העמוד הברזל לחזק תורת משה כי ה׳ הוא האלהים ואין עוד. כי שתים נשים רעות ומרשיעות פרעו את ישראל ויהודה להרם בניגו של משה ממסר ער הטפחות. איזבל במלכות ישראל ובתה עתליה במלכות יהודה. והן הנה שהשרישו עבודת הבעל ביהודה וישראל. ואליהו הוא הוא שנלחם בעבודת הבעל: הנביא הראשון שהיה אחרי משה. אשר הלך ברדכיו ואון ותקן בעם תורתו של משה היה שמואל הרואה. ושקלוהו הכתובים עם משה. שנאמר בירמיה (ט״ו א׳) אם יעמד משה ושמואל לפני וגו׳. ואמר. משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו (תהלים צ״ט ו׳). ונדולתו של שמואל היתה שעל ידו פרצה נבואה בישראל. ועל ידו הוסדו האובות והידעונים מן הארץ. והמלך הראשון הוא שאול שמשחו מינהו לנביא בתוך להקת הנביאים. ושאול הברית את האובות והידעונים מן הארץ. ובלי ספק היתה ואת שומה מאת שמואל הנביא. ועל ידו נתקיימו דברי התורה (דברים י״ח ט׳ עד ט״ו) כי אתה בא אל הארץ וגו׳ לא תלמד לעשות כתועבות הגוים וגו׳ כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעננים ואל קסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה׳ אלהיך נביא מקרבך מאחיך כמני יקים לך ה׳ אלהיך וגו׳. ואעפ״י ששקול היה במשה לא עלתה בידו לשרש אמונות שוא והבלים מישראל. ושאול עצמו דרש לבסוף באוב. וישעיה צווח לבו ונלבה באור ה׳ כי נטשתה עמך בית יעקב כי מלאו מקדם וענגים כפלשתים ובילדי נכרים ישפיקו (ב׳ ה׳ ו׳). ומיכה הוא אימר והברתי כשפים מידך ומעוננים לא יהיו לך (ה׳ י״א). וירמיה אמר כה אמר ה׳ אל דרך הגוים אל תלמדו וגו׳ (י׳ ב׳). והנה עמד אליהו לפני ה׳ לטהר את העם מחקות הגוים. וכשם שהיה שמואל עומד נצב על להקת נביאים בניות ברמה

---

[1] אולי היה נורע בעם נביא אחר בשם אליהו ועל כן הוסיפו על שמו התשבי וירדותו שהיה מתושבי גלעד:

הנביא לגלות שמו כי או לא היו מאמינים מאר בנביאים. כי דבר ה' יקר או. ולהוסיף להם האמנה בדבריו העלים מהם מי הוא: ואוסיף כאן שבסי' ב'. ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבכים וגו'. תרגם המתרגם וסליק נביא בשליחות מן קדם ה'. ורש"י ורד"ק הביאו מסדר עולם זה היה פנחס. והרלב"ג כתב וזה המלאך היה נביא וכו' וידמה שזה הנביא היה פנחס וכו': ויש להעיר על מה שהוכיר ראיה ממעשה פלגש בנבעה. שאף הרד"ק כתב שם. ואמר ופנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן. מפני שלא יאמינו בני אדם כי אותו פנחס היה. לפי שיש לו משניותיו ער הזמן ההוא יותר מני מאות שנה. לפיכך יחסו עד אהרן. וחיה זמן רב כי האל ית' הבטיחו בזה על אשר קנא בשטים. ואמר הנני נותן לו את בריתי שלום. ואמר בריתי היתה אתו החיים והשלום. ועל פנחס אמר. ומקצת רז"ל אמרו כי פנחס זה אליהו. וקצתם אמרו כי אליהו מבני בנימין היה ויש להם סמך בזה בדה"י ע"כ: והנה על זה יש להשיב שבעל סדר עולם כתב בפי"ב שזה היה בימי כושן רשעתים. וכן הוא לפנינו בפי"א צר נ"ז (וכן פרשתי אני בספרי מ"ע אל ס' שופטים שמאורע זה בתחלת ימי השופטים היה). ועל כן אין לתמוה שעדיין היה פנחס חי. אמנם האמת שרז"ל מעידין על אריכות ימיו. שלרעתם חי בימי יפתח ונענש על שלא התיר לו את נדרו. והוא לפנינו פי"א צר נ"ה (וכבי"ר פ"ם וביקרא רבה ובתנחומא סוף פ' בחוקותי ובקהלת רבה פ"י בפסוק עמל הבסילים תינעני וגו'). אבל בענין הסתלקותו של אליהו וגניזתו והמכתב שבא אל יהורם ממנו אחר שנגנז ארבר בזה עוד להלן בע"ה במאמר ב'. וברבה ובתנחומא פ' פנחס אמרו. לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום. שעדיין הוא חי וקיים ובה"א בריתי היתה אתו החיים והשלום וגו'. והנה פירשו זה המקרא על פנחס. ועליו נאמר כי מלאך ה' צבאות הוא. שהוא חי וקיים והוא מלאך הברית במלאכי שם. שהמקראות על פנחס נאמרו. שהנביא בא להוכיחם כי חלל יהודה קדש ה' ואהב ובעל בת אל נכר. והכהנים שבימיו אינם הולכים בדרך שכבש להם פנחס. ועליו נאמר והשיב רבים מעון. ולא באו לומר כי פנחס זה אליהו אלא שפנחס נברת לו ברית החיים והשלום והוא חי וקיים. ובשהכתוב אומר. הנני שלח מלאכי ופנה דרך לפני ופתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים ומלאך הברית אשר אתם חפצים וגו'. מלאכי זה אליהו שמפנה את הדרך כמו שמסיים ופירש הדבר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו'. והאדון זה משיח בן דוד. ומלאך הברית זה פנחס. והנה הם הם החרשים אשר יבואו לידות קרנות הגוים. וכהן צדק הוא פנחס. אלא שלא דבר מלאכי ממשיח בן יוסף. לפי שאמרו עליו שסופו ליהרג (ואשלים בזה הדיבור במאמר ב'):

ורואה אני שראוי לי עוד לדבר בענין משיח בן יוסף ולהוסיף על מה שכתבתי. הנה לפנינו פי"ח צר צ"ו ובמקומות שרמזתי עליהם והוכרתים נאמר. אמרו לו לא כהן אתה לא כך אמרתה לאשה אלמנה אך עשי לי משם עוגה וגו'. אמר להן אותו תינוק משיח בן יוסף היה ורמז רמזתי לעולם שאני יורד תחלה לבבל ואח"כ יבא משיח. והיצרך לרמז על זה לפי שלא נמצא זכר לדברי בואו. ועכ"פ לא טעם טעם מיתה עוד מעת שהחייהו הנביא אלא שנגנז כמו שנגנז אליהו. ובמיתתו בבר נתקיימה בו נזירת אדה"ר. אמנם בפדר"א פל"ג שנינו בשם ר' שמעון. מכח צדקה המתים עתידין לחיות. מנין אנו למדין מאליהו וכו' הלך לו לצרפת וקבלתו אשה אלמנה בבבוד גדול. אמו של יונה היתה וכו'. וא"כ לא היה משיח בן יוסף אלא הנביא יונה. ובירושלמי דסוכה ריש פ"ה דרש ר' לוי יונה בן אמתי מאשר היה דכתיב אשר לא הוריש את יושבי עכו ואת יושבי צידון (שופטים א' ל"א). וכתיב קום לך צרפתה אשר לצידון (מ"א י"ז ט').

---

[1] שם איתא פנחס מה הפסיד נסתלקה ממנו רוה"ק מאתים שנה. וכתב הרד"ל סובר פנחס זה אליהו ועד ימי אליהו שחזר להתגבאות ביסי אחאב זה מאתים שנה ומעט יותר. אלא שקשה שבפלגש בגבעה נזכר ששאל פנחס באורים ותומים. ואפשר שאין זה קרוי נבואה ברוה"ק של עצמו. והנה נעלם מהרד"ל דמעשה פלגש בגבעה קדום כמו שכתבתי. גם מ"ש ומעט יותר. אין מוכרח שהרי אפשר שכבר בסוף מאתים שנה חזר לנבואתו אלא שלא נתפרשה נבואה זו. הרי הוא אומר חי ה' אשר עמדתי לפניו וגו' א"כ ידעוהו שהוא נביא. ומה שמגגה את פנחס לפנינו צר נ"ז. הוא שבעל הספר מכחיש שפנחס זה אליהו: עוד אני רואה להעיר בענין המלאך דמנוח. שאמרו בריש ויקרא רבה שנקראו הנביאים מלאכים. והביאו שם ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים. וכי מלאך היה והלא פנחס היה ולמה קורא אותו מלאך. אלא א"ר סימון פנחס בשעה שהיתה רוה"ק שורה עליו היו פניו בוערות כלפידים. ודבנן אמרי אשתו של מנוח מה היתה אומרת לו. הנה איש האלהים בא אלי ומראתו כמראה מלאך האלהים (שופטים י"ג ו'). בסבורה בו שהוא נביא ואינו אלא מלאך וכו'. וזה שלא כדעת הרלב"ג. אבל לדעת ר' סימון אפשר שהוא סובר שפנחס היה כדעת הרלב"ג:

אמר כי טוב מותי מחיי כדרך שאמר יונה). ר"ל שאין לי לחיות תמיד בזה העולם אבל ימות כדרך כל הארץ כי לא טוב מאבותיו. ומצאנו נ"כ שלא מת בעת אשר ליקח מעל ראש אלישע. וזה כי אחר זה בא מכתב אל יהורם בן יהושפט כמו שנזכר בספר דה"י (דהי"ב כ"א י"ב). והנה יתבאר כי זה היה אחר זה. לפי שאלישע לא היה נביא כי אם אחר שליקח אליהו מאתו באמרו נחה רוח אליהו על אלישע (מ"ב ב' ט"ו). והנה מצאנו כי אלישע נבא בימי יהושפט באמרו. חי ה' [צבאות] אשר עמדתי לפניו כי לולא פני יהושפט [מלך יהודה] אני נושא ונו' (שם ג' י"ד). וזה לאות כי אליהו היה חי אחר זה. ואם אמר אומר כי כבר כתב זה אליהו קודם מותו ובא המכתב ליורם אחר מות אליהו. אמרנו לו בלתי אפשר הוא זה. כי כבר נכללו בדברים ההם ענינים לא יתכן שיאמרם הנביא קודם היותם. והוא מה שננהו על שלא הלך בדרכי אבותיו הטובים והלך בדרכי מלכי ישראל והרג את אחיו בית אביו הטובים ממנו ויעד אותו שישנהו עונש נפלא על זה. כמו שנזכר שם. וזה לא יתכן שיעיד בו הנביא קודם העשות החטאים. כי אפ"י שיראה הנביא באיש אחד שכבר יחטא חטא מה. הנה האיש ההוא יוכל להשמר שלא יחטא. כי הש"ת לא יכריח האדם שיחטא. ושמו בעל בחירה בדי שימלט מהרעות הנפשיות והגופיות. כמו שבארנו בשלישי מספר מלחמות ה'. והנה אם לא היה יכול להמלט מזה לא היה ראוי שיענש עליו כי הוא אנס בעשיית החטא ההוא. וזה מבואר מאד. ולזה הוא מבואר כי לא מת או אליהו ולא נעשית בקשתו במה שאמר קח נא את נפשי. ולזה תמצא שאמר מלאכי הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא עם ה"א הידיעה. ולפי שמצאנו זה האורך הנפלא מן החיים לאליהו והנה מצאנוהו נ"כ לפנחס כמו שזכרתי. ומצאנו בשניהם נשיאות רוח ה' אותם באילו הם מלאכי ה'. ומצאנו ברית חיים לפנחס כמו שזכרנו. הנה מן הראוי שנאמר כי פנחס זה אליהו. כי יותר ראוי שיזכה זרות אחד משיזכהו שתי זריות. והנה אמר שהוא מתישבי גלעד. כי שם נתישב בימים ההם. והנה היה דרך פנחס שיהיה נעלם זמן ארוך מהאנשים ואח"כ היה נראה. כמו שיראה במה שזכרנו בספר שופטים (וקצת מאלו הדברים הם בראב"ע סוף מלאכי. עי"ש להלן מאמר ב'): ואעתיק דבריו שכתב שם סי' ו' ח'. כתיב וישלח ה' איש נביא אל בני' ויאמר להם כה אמר ה' אלהי ישראל ונו'. ואח"כ בפסוק י"א ויבא מלאך ה' וישב תחת האלה ונו' וגדעון בנו חבט חטים ונו' וירא אליו מלאך ה' ונו'. והנה בענין הנביא שנזכר אמרו בסדר עולם (וכן פי' רש"י והר"דק) שזה היה פנחס. והרלב"ג הוסיף ואמר. שהמלאך שנזכר אח"כ הוא הוא הנביא שנזכר בתחלה. ואמר והנה שלח השי"ת נביאו אז לבני' וכו'. ויראה שזה הנביא היה פנחס כמו שזכרו רז"ל. [ונמצא] בפנחס בימי דוד שהגיד הכתוב כי לפנים ה' עמו. והנה חיה זמן ארוך מאד. ולזה אמרו כי פינחס הוא אליהו. כי כבר התבאר שאליהו נ"כ חיה שנים רבות. וכבר יער מלאכי שהשי"ת יביאהו בימי הגאולה. אמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא ונו'. ואין לאומר שיאמר שכבר מת אליהו קודם שהתנבא אלישע כמו שאמר כי היום [ה' לקח את] אדוניך (ליקח מאתך) [מעל ראשך] (מ"ב ב' נ' וה'). וזה שכבר מצאנו שהגיע מכתב מאליהו אחר זה. כמו שנבאר שם בע"ה בספר דה"י ובספר מלכים. ויש לשואל לשאול אחר שהיה זה הנביא קיים איך לא הוכיח לישראל כל ימיו ולמה הוצרכו לנבואת דבורה. וירמה שנאמר בהיתר זה דספק שהוא לא היה מתנבא רק לעתים רחוקות. ולא היה בו כח יתישר בו להנהיג העם. ולזה נ"כ תמצא בזה המקום שהוצרך למנות נדעון על פועל מלחמת מדין. ואפשר כי כמו שהיה אליהו פעם נראה ופעם נעלם כשישאהו רוח ה' אל מקום רחוק כך היה הענין בפנחס. ולזאת הסבה לא שמש בכהונה גדולה כל ימיו אבל שמשו בניו ובני בניו ובני בני בניו דורות רבים והוא עריין קיים כמו שיתבאר בספר ד"הי. וזה כי הוא היה קיים בימי דוד כמו שאמר ופנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן נגיד היה עליהם. ולא ימצא בורע אהרן אחר שיקרא שמו פנחס בן אלעזר בן אהרן. כמו שמבואר שם בסדר תולדותם. ויבא מלאך ה'. הוא הנביא שזכר כי הנביא יקרא מלאך ה'. ולזה נראה לנדעון בהקיץ בהשתמש כל חושיו וכו'. ושם פסוק כ"א. והנה היה האות הזה שבאשר שלח מלאך ה' את קצה המשענת אשר בידו ויגע בבשר ובמצות עלתה האש מן הצור. וזה דומה למופת שנתן אליהו בהר הכרמל. והנה פעולות זה הנביא דומות מצד לפעולות אליהו. וזה ממה שיחזק מאמר האומר פנחס זה אליהו וכו'; ובס' י"ג ט"ו כתב. הנה זה המלאך שדבר אל מנוח ואל אשתו היה נביא בהכרח. כי אין מדרך הנבואה שתהיה יחד לשנים בזה האופן הנזכר בזה המקום. והנה אחשוב שזה הנביא היה פנחס. והנה לא רצה לאכול מנדי העוים כמו שלא רצה לאכול מהבשר והמצות שהביא אל פניו נדעון. כדי לישב יותר בלב מנוח ואשתו כי הוא מלאך ה'. כדי שיהיו נזהרים מכל מה שאמר להם. והנה עלה המלאך בלהב המובח כמו הענין במה שעשה לנדעון וכו'. ואולי לזאת הסבה לא רצה

שהרי מנה את אליהו בפירוש. ואני פירשתי הענין בפסיקתא רבתי דהחדש פט״ו. והוא נ״כ בפסיקתא דר״כ. שדרשו שם ובשה״ש רבה פ״ב. ענה דודי ואמר לי וגו׳. ענה ע״י אליהו ואמר לי ע״י מלך המשיח. ודרשו בי הנה המתו עבר. על מלכות הרשעה (ע״י״ש במ״ע אות צ״א). הנצנים נראו בארץ. דרשו ר׳ יצחק ור׳ ברביה בשמו שהם ארבעה חרשים. ונסדרו שם. אליהו ומלך המשיח ומלכי צדק ומשוח מלחמה (ואולי מכאן למד רש״י לפרש כהן צדק על שם בן נח שהוא מלכי צדק). ובתבתי שם. משוח מלחמה הוא משיח בן יוסף. ולא בבהן משוח מלחמה קמיירי אלא בשר צבא המלחמה וראיה ממדבר רבה פי״ד וכו׳. וארחיב כאן קצת הדברים שם ברבה דרשו המקרא לי נלעד ולי מנשה וגו׳ (תהלים ס׳ ט׳). בענין המשיחים י״א שבעה שנ׳ והקמנו עליו שבעה רועים (מיכה ה׳ ד׳). ויש אומרים שמונה. ושמונה נסיכי אדם (שם). ואינו אלא מה שמפורש ארבעה. שנ׳ ויראני ה׳ ארבעה חרשים וגו׳. ואלו הן ד׳ חרשים. דוד בא ומפרש. לי נלעד זה אליהו שהיה מתושבי נלעד. לי מנשה זה משיח שעומד מבניו של מנשה. שנאמר לפני אפרים ובנימין ומנשה (תהלים פ׳ ג׳). אפרים מעוז ראשי (שם ס׳) זה משוח מלחמה שבא מאפרים שנ׳ בכור שורו הדר לו (דברים ל״ג י״ז). ויהודה מחוקקי (תהלים שם). זה הגואל הגדול שהוא בא מבני בניו של דוד וכו׳. ויפה העיר שם הרד״ל דם״ל דאליהו משל בנימין והד׳ חרשים הם מאפרים ובנימין ומנשה ויהודה. ובבי״ר פע״ה ויהי לי שור וחמור (בראשית ל״ב י״) שור זה משוח מלחמה שנ׳ בכור שורו הדר לו. חמור זה מלך המשיח. שנאמר עני ורוכב על חמור (זכריה ט׳ ט׳). ועוד שם שור זה יוסף וכו׳. ובשה״ש זוטא ניפת תטופנה שפתותיך כלה (שה״ש ד׳ י״א). זה משיח הצדיק שהוא עומר מיהודה. ד״א זה משוח מלחמה שהוא עומר מיוסף ואינן מקנין זה לזה שנ׳ אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יקנא (יצר כתיב) את אפרים (ישעיה י״א י״ג). מכל זה ראיה כי משוח מלחמה זה משיח בן יוסף. ובתנחומא ריש בראשית. משלחי רגל השור. זה משיח בן יוסף שנמשל לשור. וחמור זה משיח בן דוד שנאמר עני ורוכב על החמור. ולפי שתחלת מלחמתן של ישראל בעמלק היתה ע״י יהושע בן נון משבט אפרים דרשו שאף לעתיד יהיה משוח מלחמה מאפרים והוא משיח בן יוסף.[1] אולם מי הוא המשיח הבא ממנשה. אין זה כי אם בהן צדק שהוא פנחס שאמרו עליו בב״ב ק״ט ע״ב דאתי מיוסף שפטפט ביצרו. דהיינו מצר אמו. ולדעת המדרש הזה היתה מבנות מנשה. אולם מה שנקרא מלכי צדק. אם אינו ט״ם וצ״ל כהן צדק. נאמר שכינו את הבהן הגדול מלכי צדק. והוא דבר שאינו רחוק. ועל כל פנים פנחס לחוד ואליהו לחוד:

ואל תתמה שאף פנחס יהיה עתיד להשתלח והוא אחר מהד׳ חרשים. שמשם שמביאין ראיה שהיא פנחס הוא אליהו משם נביא ראיה שפנחס הוא בהן צדק שעתיד להיות אחר מד׳ חרשים. ואסדר כאן דברי חוקרים ופרשנים שהם הרד״ק והרלב״ג. במלכים א׳ י״ז כתב הרלב״ג. וראוי שתדע שבבר הסבימו קצת רז״ל כי פנחס זה אליהו. מפני מה שמצאו ביניהם מן ההתיחסות. והנה נזכר בתורה שהשי״ת נתן לו בריתו שלום. ואמר הנביא בריתי היתה אתו החיים והשלום (מלאכי ב׳ ד׳). ולזה ידמה שכבר נתן השם לפנחס אורך ימים נפלא. והנה מצאנו שהיה כהן בימי פלגש. ובימי דוד מצאנו כתיב ופנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם לפנים (ה׳ עמו (דהי״א ט׳ כ׳). וכבר בארנו בספר שופטים כי הוא היה מלאך ה׳ שנראה אל נדעון ואל (יפתח) [מנוח] והיה נושא אותו רוח ה׳ כמו מלאך ה׳. כמו שמצאנו נ״כ באליהו. ולזה אמר ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה׳ צבאות הוא (מלאכי שם ז׳). ולזאת הסבה אמר לפנים (ה׳ עמו. והנה מצאנו באליהו שאמר לשי״ת קח (את) נפשי כי לא טוב אנכי מאבותי (מ״א י״ט ד׳. כלו׳ שלא

---

[1] ולדעתי ששורש תקוה זו ואמונתה הצניעה בשרידי מלכות אפרים. וכשם שקיוו ביהודה על משיח בן דוד כך קיוו בשאר השבטים על משיח בן יוסף שהוא מזרע אפרים. ואח״כ בזמנו של בר כוכבא נתקבלו שניהם. כאשר אעיר עוד ע״ז להלן. ובפסיקתא רבתי בפ׳ דשוש אשיש (קס״ב ע״ב) נקרא משיח בשם אפרים משיח צדקנו. וכן שם (קס״ג) אפרים משיח צדקי. ואולי כל אילו האגדות הזרות בפ׳ דקומי אורי ובפ׳ שוש אשיש שרשם בשרידי אפרים. וכן הבינו המקובלים. שבעל הרעיא מהימנא הוא קורא אותו משיח בן יוסף בפ׳ פנחס (רמ״ב ע״ב) ובפ׳ כי תצא (ר״עז ע״א). ובפ׳ בלק (קצ״ד ע״ב) קורא אותו משיחא דאפרים. ובפ׳ פנחס (רמ״ג ע״ב) מכיח בן אפרים. ובזוהר חדש (דפוס אמסטרדם תס״א) פ׳ בלק (מ״ח ע״א) בחזיונות לסוף יומיא באלף שתיתאה תלת קרבין דיעברון בני ישמעאל בתרי משיח אסר. ומשיחא דא משבטא דאפרים הוא ומזרעא דירבעם בן נבט הוי. מבריה דאביה דעולמא מת. וההוא יומא דמת אתיליד ליה בר. ואתנטיל מבי ירבעם למדברא. ותמן נטלין ק״ע גברין כלהו זכאין משבטא דאפרים דלא אשתכחו בחובא דירבעם. ומהאי בריה דאביה נפיק האי משיחא:

כבוד ה׳ והגלות המלאכים, כמו בסיפור על אשת מנוח (שופטים י״ג ג׳ וב׳א).[1] והנה דעת בעל האגדה הזו שהיתה לפחים המתנה הזו מעת שנכנסת לו בבית מחוסה ולא היה צריך להשפן. רק שלא אמר לרחב שהוא לבדו נתייחד בדבר זה והלה הענין בבחוסה בתוך עמה:

וכלפי אלו השבטות נמצא תכילה של חכמים שלא תתרו לגלות מה שהעלימו הכתובים ולקחו הדברים כמו שנאמרו בפשוטן. בב״ב קכ״א ע״ב ת״ר שבעה קפלו את כל העולם כלו. מתושלח ראה את כולם. שם ראה מתושלח. יעקב ראה את שם. עמרם ראה את יעקב. אחיה השלוני ראה את עמרם. אליהו ראה את אחיה השלוני (כמו שהזכירתי לעיל) ועדיין קיים. וכתבו התוספות דאי הוא סבר דאליהו לא הוה פחים. דאי הוה פחים בבצ״ר משבעה הוה מצי לאשכוחי דיאיר ראה יעקב וראה פחים וכו׳. אבל הכי דסבריתא ז׳ לא מוכח אם משל לאה ומשבט נר הוה או מורע רחל הוה. ובתמיהא ע׳ נשא לי נלעד וכו׳ אמר הקב״ה אם יאמרו לך עבדים (ונסחא אחרת אם המינים יאמרו לך) שאין הקב״ה מחזה מתים. אמור להם חיי אליהו מעיד שהחזירו המת על ידו. הני אימר לי נלעד שהחזה אליהו מתושבי נלעד. הרי שלקחו מתושבי נלעד בפשוטו. וכעין זה בבמדבר רבה פ״ד לי נלעד וכו׳ והאריכו שם. ועכ״פ תפסו בלשון שאינה מכרעת משל מי הוא:

אבנם הפיטנים תפסו כי פחים הוא אליהו ויסדו בברית״ו לברית מילה. הרחמן הוא ישלח לנו כהן צדק אשר לוקח לעילום עד הוכן בסאו (של הרחמן) כשמש ויהלום וילט פניו באדרתו ונעלם בריתי היתה אתו החיים והשלום. וכן בפיוט אליהו הנביא וכו׳ למוצאי שבת. איש אשר קנא לשם האל איש בושר שלום על יד יקותיאל (זה משה) איש נש וכפר על בני ישראל. וכן תפסו המקובלים בריש מיומא ס׳ צו כ״ז ע״ב ופ׳ פחים רס״ו ע״א ופ׳ כי תצא רפ״ב ע״א.[2]

אולם זה הענין שבנה הפיטן את אליהו כהן צדק יבייחני לדבר עוד על ארות פחים. בפ׳ י״ח צר צ״ו לפנינו שניני. ויראני ה׳ ארבעה חרשים (וכריה ב׳ ג׳) משיח בן דוד. משיח בן יוסף. אליהו וכהן צדק. ואותאמרא בסוטה נ״ב ע״ב משום רב חנא בר ביזנא בשם ר׳ שמעון חסידא. ופירש״י שם. חרשים אומנים. משיחים שניהם חרשים לבנין בית המקדש. אליהו חרש אבן שבנה מובח בהר הכרמל ומצינו שהוא עתיד להשתלח. וכהן צדק הוא שם בן נח ונקרא חרש. ויחזק חרש את צורף (ישעיה מ״א ז׳) וכבר מפרש ליה במלכי צדק. שבא לקראת אברהם וברכו ויחזק. ונקרא חרש על שם בנין התיבה שבנה עם אבי״ו. ומי לא יודה על פירוש זה שהוא רחוק. ובי הוכן מצינו שמשיח בן יוסף יהא עסוק בבנין ביהמ״ק. ושם בע״א נאמר שיהא נופל ונהרג במלחמת גוג ומגוג. ועוד הוכן מצינו על שם בן נח שיהא עתיד להשתלח. אמנם פשוטן של דברים שראה הגביא חרשים לפי שבאו לידות ארבע קרנות הגוים. ועל מה שעתידין לעשות ולא על מה שעשו קרוים חרשים. ונילו חכמינו ז״ל מי דמה אלה. והנה שלשה מהם נודעים לנו. ויש עלינו לבאר מי הוא כהן צדק. ושאין זה אליהו שבינינו הפיטן כהן צדק הוא מבואר

---

[1] וכבר יש שמפרשים ובכללם חרלב״ג שמלאך זה פחים היה. ואל תתמה על מה שנאמר כששלחה איזבל אליו והפחידתו. וירא ויקם וילך אל נפשו וגו׳ (שם י״ט ג׳) שאין הכתוב אומר ויירא אלא וירא. דאה שטוב לו ללכת למקום שנפשו חפצה והוא עד הר האלהים חורבה. כמסופר שם. ואעתיק דברי הזוהר פ׳ ויגש ר״ט ע״א. א״ר חייא וכי אליהו כיון דאיהו גוזר והקב״ה מקיים וכו׳ חיך דחיל איהו מאיזבל וכו׳. א״ל ר׳ יוסי הא אוקמוה דצדיקיא לא בעאן לאשרחא לסריהון באתר דנזקא אשתכחת לחו לעינא כגוונא דשמואל דכתיב איך אלך ושמע שאול והרגני וכו׳. א״ל אנא מלה שמענא דהא באליהו לא כתיב ביה ויירא וילך אל נפשו. אלא וירא. ראיה חמא. ומה חמא אלא המא. דהא מכמה שנין אזל בתריה מלאך המות ולא אתסר בידיה והשתא וילך אל נפשו. מאי וילך אל נפשו אזל לקיומא דנפשא. ומאן איהו אילנא דחייא לאיתדבקא תמן. הא חזי כולהו כתיב את נפשו והכא כתיב אל נפשו וכו׳ ולא מית כשאר בני עלמא. בגין דכולא איהו מאילנא דחיי ולא מגו עפר. ובגין דא אסתלק לעילא ולא מית כארח כל בני עלמא וכו׳. הא חזי והנה רכב אש וגו׳ דהא כדין אתפשיט גופא מן רוחא ואסתלק דלא כשאר ארח בני עלמא ואשתאר מלאכא קדישא כשאר קדישי עליונין ועביד שליחותא בעלמא. והא אוקמוה. דנסין דעביד קוב״ה בעלמא על ידיה איתעבדן וכו׳:

[2] רעיא מהימנא הוא משה רבינו. וכולל בחיבורו הדברים שנאמרו במתיבתא דרקיעא אחר חתימת התלמוד. והוא משבח את ספר הזוהר (פ׳ נשא קכ״ד ע״ב ובהעלותך קנ״ג ע״ב ופינחס רל״ב ע״א) ומפורשים הדברים פ׳ צו כ״ז ע״ב ופ׳ כי תצא רפ״ב ע״ב. והוא מדבר עם בוצינא קדישא הוא רשב״י ועם אליהו ועם הסבא דסבין הוא אדם הראשון ומארי מתניתין ודבנן (משפטים קי״ט ע״א. פ׳ צו כ״ז ע״ב. פ׳ פנחס רל״ז ע״ב ורל״ח ע״ב ופ׳ כי תצא רפ״א ע״ב). וקרי ליה לאליהו תלמיד חבר (בפ׳ צו שם). ועי״ע בענין הסבא ואליהו פ׳ כי תצא רע״ו ע״ב ורע״ט ע״ב:

בפרקי דר״א פמ״ד והובא בילקוט פנחס. הסב הקב״ה שמו של פנחס בשמו של אליהו ז״ל מתושבי גלעד שעשו ישראל תשובה על ידו בארץ גלעד (בן הגיה הרד״ל ופי׳ במעשה זמרי) שנאמר בריתי היתה אתו החיים והשלום (מלאכי ב׳ ה׳), ונתן לו חיי העה״ז וחיי העה״ב. ונתן לו ולבניו שבר טוב למען בהונת עולם שנ׳ והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם (במדבר כ״ה י״ג). ובשטה זו תפס בתרגום יונתן וכבר הזכרתי כל זה במ״ע צר צ״ח ואוסיף כאן שבפרשת וארא בפסוק ושני חיי קהת וגו׳ תרנם ושני חיי דקהת חסידה מאה ותלתין ותלת שנין חייא עד דחמא ית פנחס הוא אליהו כהנא רבא דעתיד למשתלחא לגלותא דישראל בסוף יומיא. ושטה זו היא המפורסמת עד שמצא הראב״ע עצמו לחלוק עליה וכתב בפ׳ פנחס. ומלת אחריו לאות שמת ואינו אליהו בלל. ובלי ספק שפרסום שטה זו היא על פי הגמרא דב״מ קי״ד ע״א. דס״ל לרבה בר אבוה דאשכחיה לאליהו בן. ורמזתי ע״ז ג״כ במ״ע שם. ואמרו שם דאשכחיה בבית הקברות של עכו״ם וא״ל לאו כהן הוא מר. ופירש״י דאיכא למ״ד דאליהו הוא פנחס דכתיב ביה קנא קנאתי וכן בפנחס בקנאו את קנאתי, ואולי מקורו בפדר״א פכ״ט. דשם אגדה סתמית בענין המילה וז״ל. וכך היו ישראל נוהגין למול עד שנחלקו לשתי ממלכות. ומלכות אפרים מנעו מהם את המילה. ועמד אליהו ז״ל וקנא קנאה גדולה ונשבע על השמים שלא להוריד טל ומטר על הארץ וכו׳. נגלה עליו הקב״ה ואמר לו. מה לך פה אליהו. אמר לו קנא קנאתי (מ״א שם). אמר לו הקב״ה לעולם אתה מקנא. קנאת בשיטים על גילוי עריות וכו׳ ובאן אתה מקנא. חייך שאין ישראל עושין ברית מילה עד שאתה רואה בעיניך. מבאן התקינו החכמים שיהיו עושין מושב כבוד למלאך הברית שנאמר ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא (מלאכי ג׳ א׳) וכו׳. והעתיקו הרד״ק במלאכי שם. ובזוהר פ׳ לך לך צ״נ ע״א אמרו שהיא ענשו של אליהו שאמר כי עובו בריתך בני״י. א״ל חייך בבל אתר דהאי רשימא קדישא רשימו ליה בני בבשרהון את תודמן תמן, ופומא דאסהיד דישראל עובו. הוא יסהיד דישראל מקיימין האי קיימא. והא תנינן על מה איתעניש אליהו קמי קוב״ה על דאמר דלטורא על בנוי:

ואעתיק כאן הסיפור ממדרש משלי פ״ט שרמזתי עליו במ״ע שם שהובירוהו התו׳ ביבמות ס״א ע״א ובב״מ קי״ד ע״ב והובא בילקוט משלי ר׳ תתק״מ. וז״ל בפי הוצאת מוהרש״ב. מעשה בר״ע שהיה חבוש בבית האסורים ור׳ יהושע הגרסי היה משמש. ערב יו״ט נפטר ממנו והלך לביתו. בא אליהו ועמד על פתח ביתו. א״ל שלום עליך רבי. א״ל שלום עליך רבי ומורי. א״ל בלום אתה צריך. א״ל בהן אני ובאתי להגיד לך שר״ע מת בבית האסורים. מיד הלבו שניהם לבית האסורים ומצאו פתח שער בית האסורים פתוח. ושר בית הסוהר היה ישן וכל העם שהיו בבית האסורים היו ישנים. והשכיבו את ר״ע על המטה ויצאו. מיד נטפל אליהו וזור לטוב ו[נ]טלו על כתיפיו. וכשראה ר״י הגרסי כך אמר לאליהו. רבי הלא אמרת לי אני אליהו כהן וכהן אסור לטמא במת. א״ל דייך ר׳ יהושע בני. חם ושלום שאין טומאה בצדיקים ואף לא בתלמידיהם וכו׳. והנה לפי אותו הסיפור אף שלא נאמר בפירוש שאליהו הוא פנחס יראה שכל הסיפור נתהווה על זה היסוד. ובילקוט ריש פנחס הובא מאמר שלא נרשם מקורו רק סתם מדרש. אמר ר׳ שמעון בן לקיש פנחס הוא אליהו אמר לו הקב״ה אתה שמת שלום בין ישראל וביני בעו״ה אף לע״ל אתה הוא שעתיד ליתן שלום ביני לבין בני שנ׳ הנה אנכי שולח וגו׳ והשיב לב אבות על בנים וגו׳. ובבמדבר רבה וכן בתנחומא בענין המרגלים ששלח יהושע לירחו. שנו רבותינו אלו פנחס וכלב וכו׳. מה עשתה רחב נטלה אותם להטמינם. אמר לה פנחס אני כהן והכהנים נמשלו למלאכים שנ׳ כי שפתי כהן ישמרו דעת וגו׳ כי מלאך ה׳ צבאות הוא (מלאכי ב׳ ז׳) והמלאך מבקש נראה מבקש אינו נראה וכו׳. לפיכך אמר לה פנחס. אני כהן ואיני צריך להטמ(ן), הטמיני לכלב חברי ואני עומד לפניהן ואינן רואין אותי. וכן עשתה שנאמר ותקח האשה וגו׳ (יהושע ב׳ ד׳) ותצפנם אין כתוב כאן אלא ותצפנו הרי שלא הטמינה לפנחס אלא לכלב וכו׳. והנה הגדה זו מתמהת את שומעיה. היכן שמענו שהכהנים. אפילו אם הם כהנים גדולים. תהיה בידם להיות רואה ואינו נראה. ואין דרך להשקיט התמהון הזה אלא אם נאמר שבעל הגדה זו דעתו כי פנחס הוא אליהו. אמנם באליהו לפי משמעות הכתובים היתה בילבלתו טרם הלקחו מעל פני האדמה להיות נגלה ונכסה. כי כאשר אמר לאחאב. אם יהיה השנים האלה טל ומטר. לא יעוב את מקומו רק עפ״י מצות ה׳ לך מזה ופנית לך קדמה וגו׳ (מ״א י״ז ג׳). ולא ברח מלפני אחאב. כמו שהכתוב מעיד עליו וילך ויעש כדבר ה׳ וגו׳ (שם שם ה׳). ובשנה השלישית נצטווה לך הראה אל אחאב וגו׳ (שם י״ח א׳). והקפיד הכתוב בזו הלשון ואמר. וילך אליהו להראות אל אחאב וגו׳ (שם ב׳). ואומר ויאמר אליהו וגו׳ כי היום אראה אליו (שם ט״ו). והנה תפסו הכתובים בלשונם שיהא נראה. לשון שמשתמשין בה על הגלות

נאמר באתי ועמדתי לפניהם. אלא בא אליהו ועמד לפניהם. אולם בכר היה בזמן הנאונים בסדר אליהו. כאשר הזכירו התוספות בב"מ קי"ד ע"ב. וז"ל ובן נמצא בתשובת גאון שכתב שיש בסדר אליהו רבה שנחלקו עליו וכו'. כאשר הבאתי במ"ע שם. ובעלי התו' שם הביאו הא דב"ר (ומהרצאת דבריהם מובח שלא היה הסדר אליהו לפניהם. גם היתה לנאון נוסחא אחרת ממה שהיא לפנינו). ובילקוט מלכים הביא הא דב"ר. ואח"כ ניתוסף בו מאליהו רבה. יעיין הקורא כל זה במ"ע שם:

ושורש מחלוקתם לדעתי אינו מאיזה שבט הוא (ובבר יש שטה שלישית שהוא משבט לוי והוא פנחס. כאשר אבאר להלן). אלא עיקר מחלוקתם היא אם אליהו מזרע לאה או מזרע רחל. ואף שלא נתפרש לנו טעם מחלוקתם. לא סגר לנו הדרך מלהתחקות על שורש המחלוקת הזו. ידענו כי רחל ולאה בנו שתיהן את בית ישראל. אמרו בב"ר פע"א. ורחל עקרה. א"ר יצחק רחל היתה עיקרו של בית כמה שנאמר ורחל עקרה רחל. א"ר אבא בר כהנא רוב מסובין (עיקר) של לאה היו לפיכך עושים רחל עיקר עיקרה של בית. תני רשב"י לפי שכל הדברים תלוין ברחל לפיכך נקראו ישראל על שמה שנאמר רחל מבכה על בניה (ירמיה ל"א י"ד). ולא סוף דבר לשמה אלא לשם בן בנה שנאמר הבן יקיר לי אפרים (שם שם י"ט). והא דראב"כ עיקרו במדרש רות ושם איתאמר בשם ר' ברכיה. ויאמר כל העם אשר בשער וגו' (רות ד' י"א). א"ר ברכיה רוב מסובין משל לאה לפיכך הוא עושה את רחל עיקר. ופירושא דמילתא שהמסובין באותן נשואין משל לאה היו. שהרי בועז משבט יהודה היה ומקומו בבית לחם יהודה. ועשו את רחל עיקר שהקדימו את רחל ואמרו יתן ה' וגו' כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל (שם שם י"א). והא דר' יצחק איתאמר שם בשם ראב"כ. וברשב"י תני לה נמי התם. וברש"י בב"ר שם. אעפ"י שהיו משבט יהודה ומבני לאה מודים הם על רחל שהיתה עיקרה של בית והקדימו רחל ללאה. עוד אמרו בב"ר פע"ג בשם ר' פנחס בשם ר' שמואל בר נחמני. מסורת היא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל. הה"ד אם לא יסחבום צעירי הצאן (ירמיה מ"ט ל'). ולמה היא קורא אותן צעירי הצאן שהם צעירים שבשבטים. ובפסיקתא רבתי דמני אפרים פ"ג. מי היה ירוד מכל השבטים וקטן מכולם זה יוסף ובנימין. אמר הקב"ה ביד הירודים וביד הקטנים של יעקב אני מוסר את מלכות הרשעה וכו' (ובפ"ב במ"ע אות נ"ד ערכתי כל המקומות שנזכרה מסורת זו). והנה מיוסף יהיה משיח בן יוסף. אבל מי הוא מבנימין. וחשבו אלו החכמים שזה הוא אליהו ושהוא בא מבנימין שהוא יחיד ה' ששרתה שכינה בחלקו. שבחלקו היה בניו בנין ראשון ואחרון ובחלקו יהיה בנוי ומשוכלל לע"ל. כדאיתא בספרי וזאת הברכה פ' שנ"ב (ועי"ש במ"ע אות י'). וזו טעמם שאמרו שהוא מזרע רחל:

אמנם תחלת דבריו של אליהו שאמר לאחאב. חי ה' אשר עמדתי לפניו וגו' (מ"א י"ז א'). והוא בופל אלו הדברים לעובדיה (שם י"ח ט"ו) חי ה' צבאות אשר עמדתי לפניו וגו'. והנה זו הלשון מורה שהיה אליהו יודע להם מכבר שהיה עומד לפני ה'. ועדיין לא נזכר אליהו בשום מקום ולא שמענו ממנו מאומה. ומה שאמרו במדרש שמואל פ"ח והובא בילקוט מלכים שם. שהיה עומד לפני אחיה השלוני. אם דבר זה היתה מסורת הנה יפורש שהיה יודע להם מכבר שהיה תלמידו של אחיה השלוני. אבל דברי המדרש מראים שאינם אלא השערת הלב לפרש המקרא. וזרות המקרא הזה עוררה לשטה השלישית שנערכה כאן. והיא שאליהו הוא מזרע לאה אמנם איננו משבט גד כי אם משבט לוי. ואליהו הוא פנחס:

שנינו בפסיקתא רבתי פ"ד ויקח אליהו. כך פתח ר' תנחומא בי ר' אבא. ובנביא העלה ה' את ישראל ממצרים (הושע י"ב י"ד) זה משה. ובנביא נשמר (שם) זה אליהו. אתה מוצא שני נביאים עמדו להם לישראל משבטו של לוי. משה ראשון ואליהו אחרון. ושניהם גואלין את ישראל בשליחות. משה גאלם ממצרים בשליחות ועתה לך ואשלחך אל פרעה (שמות ג' י'). ואליהו גואלם לעתיד לבא בשליחות הנה אנכי שלח לכם את אליהו הנביא וגו' (סוף מלאכי). משה שגיאלם ממצרים תחלה עוד לא חזרו ונשתעבדו במצרים. ואליהו בשיגאל אותם מן הרביעית מארום עוד אינם חוזרים ומשתעבדים אלא היא תשועת עולם. ואת מוצא שמשה ואליהו שוין זה לזה בכל דבר וכו'. ומינה שם זה הדרשן ב"ט דברים שהיו שוין בהן זה לזה. ואמר אלא בדבר אחד אתה מוצא שמשה גדול מאליהו. שלמשה נאמר ואתה פה עמוד עמדי (דברים ה' כ"ח) ולאליהו נאמר מה לך פה אליהו (מ"א י"ט ט'). ויראה שרעת זה הדרשן שאליהו זה פנחס אף שלא אמר בפירוש רק שאליהו משבט לוי. ושטה זו פרצה בכמה מקומות באשר אסדרם:

ממש. שהרי בירמיהו הוא אומר. כי כה אמר ה׳ על בית מלך יהודה גלעד אתה לי ראש הלבנון אם לא אשיתך מדבר וגו׳. וכי בית מלך יהודה הוא גלעד. וכי גלעד ראש הלבנון. ועל כן פירשו גלעד ולבנון דרך משל. לבנון הוא מקום שמלבין עונותיהם של ישראל ששם המזבח שמקריבין עליו. ואין לבנון אלא ביהמ״ק. וגלעד הוא גל עד שהוא מקום המשפט אשר חרות על לוחות הערות ומשם המשפט יוצא לאור. וגל הוא מלשון גל נעול. שהוא נרדף עם מעיין שמשם המשפט נובע לעם ישראל. והמה יחדיו תחת יד מלך יהודה. וע״כ אמר על בית המלך גלעד אתה לי ראש הלבנון. ועל דרך זה פירש ר״א בן פרת אמרו מתושבי גלעד שהיה מיושבי לשבת הגוית שנקרא על דרך הכינוי גלעד. אולם מה שאמר ובשני שבטים היה חלקו ובו׳ ודאי דלאו מקראי יליף להא אלא מסורת אגדה היתה בידו. ור״ח בר פפא נתן טעם לשמות נ׳ המקומות שביהודה. והו הפירוש הנכון בדברי ר״א בן פרת. והזכרתי את הרז״ו אף שלא באר את הדבר כל צרכו לפי שעכ״פ כבר פנע וגנע בזה הביאור:

אמנם מה שנאמר שם סתם שאליהו ארבעה שמות היו לו ויערשיה וגו׳ וביארו טעמן של אלו השמות. יסודו של דבר היא בב״ר פע״א. אמרו שם. אליהו משל מי. ר׳ אליעזר אמר משל בנימין דכתיב ויערשיה ואליה וגו׳. רבי נהוראי אומר משל נד היה הה״ד ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד. א״ר פלייפי בר נהוראי מאן חזית למימר כן (כלו׳ שנקראו בני נד תושבי גלעד). דכתיב ויהי להם הגבול יעור וכל ערי הגלעד (יהושע י״ג כ״ה. ועל שם אלו הערים נקראו תושבי גלעד). מה מקיים ר׳ אליעזר קרא דר׳ נהוראי. מתושבי גלעד מיושבי לשבת הגוית היה (וכמו שפירשתי ועיי׳ במ״כ. ואולי שצריך להגיה ר׳ אלעזר והוא ר״א בן פרת). ומה מקיים ר׳ נהוראי קרא דר״א ויערשיה ואליה אלא מדרשות הן. בשעה שהיה הקב״ה מרעיש עולמו היה מוכיר זכות אבות. בני ירוחם והקב״ה מתמלא רחמים על עולמו.[1] והנה נוסחא זו ודאי אינה הגונה. וגי׳ הערוך ערך יערשיה. בשעה שמרעיש עולמו אליהו עומד ומוכיר זכות אבות. בני ירוחם הקב״ה מתמלא רחמים על עולמו. וכעין זו גי׳ הילקוט עה״ת. בשעה שהוא מרעיש את עולמו אליהו מוכיר זכות אבות והקב״ה מתמלא רחמים. והנה בעל מ״כ מוחק מלת שהיה והגיה בשעה שהקב״ה. גם הגיה על פי הילקוט בפרשה אליהו מוכיר. והדברים מתמיהין דאך מקיים ר׳ נהוראי קרא דר״א שהרי עפ״י דרשותיו אליהו משל בנימין הוא בר״א דקרא בבני בנימין כתיב. ואי אליהו משל נד בר׳ נהוראי איך נזכר בין בני בנימין. ובאמת לא קשה מידי מה מקיים ר׳ נהוראי קרא דר״א. שאליה שנזכר בבני בנימין לאו אליהו הנביא הוא אלא אחר ששמו אליה. ובתחלה כתב בעל מ״כ אלא מדרשות וכו׳ שמות אלו אינן שמות בני אדם אלא נקראו כן ע״ש זכות אבות ובדמפרש ואויל. ואלו הדברים נכונים הם. ובלו׳ שאין במקרא שמות בני אדם בלל לא של אליהו ולא של אחר. וזה מסכים עם נוסחת הילקוט במלכים. כי שם נוסחתו. בשעה שהקב״ה מרעיש עולמו מוכיר זכות אבות בני ירוחם הקב״ה מתמלא רחמים על עולמו. ולא נזכר אליהו בלל. ורשו ויערשיה. וירעיש יה. שהקב״ה מרעיש. ואליה וזכרי. ואל יהו וזכר. שהוא מזכיר זכות אבות שנקראו אלים. וכמו שדרשו הבו לה׳ בני אלים בני אברהם יצחק ויעקב. ואח״כ דורש בני ירוחם הקב״ה מתמלא רחמים על עולמו (ונוסחא והקב״ה שיבוש). ולא נזכר אליהו כאן בלל. ובאמת לא הוצרך ר׳ נהוראי להשיב על ר״א. אלא דרך אגב אמר דבזה המקרא לא נזכר שם אדם בלל אלא מזכיר חסדיו של מקום בנגד בני בנימין. ואולי משום מעשה דפלגש בגבעה רמזו בהם חסדיו של מקום. אולם לר״א שאליה המוזכר כאן הוא שם אדם והוא אליהו הנביא אליבא אמרו בתנחומא שבל הארבעה שמות הם שמותיו של אליהו הנביא ודרשום ג״כ ע״ז הדרך אלא שאליהו הוא הוא המזכיר זכות אבות:

וספרו שם בב״ר. פעם אחת נחלקו רבותינו בדבר אלו אומרים משל נד ואלו אומרים משל בנימין. בא ועמד לפניהם אמר להם רבותינו מה אתם נחלקים עלי אני מבני בניה של רחל אני. וזה המאורע הובא לפנינו בפי״ח צד צ״ד ובזוטא צד קצ״ט. ושם בט״ם אני איני אלא מזרעה של לאה והנהתיו באשר כתבתי במ״ע צד צ״ח. וסגנון הלשון מוכיח שאינו מעיקר סדר אליהו אלא ניתוסף בו. שהרי בכל הסיפורים בסדר אליהו הוא מדבר בערו. וכאן לא

---

[1] במדרש רות שהזכרתי לעיל (ס״ו ע״א). רבי יוחנן אמר משבט גד היה. רבי נהוראי אמר אליהו מלה אחרא הוה ביה. וכתיב מי עלה שמים וירד. מי עלה שמים א״ר אלעזר משמיה דר׳ שמעון דא אליהו וירד מקודם לכן. וקשא דר׳ אלעזר דאמר ר׳ אלעזר (אולי צ״ל דר׳ אליעזר. והיינו בפדר״א) אליהו זה פנחס וכו׳. ועיי״ש שהדברים צריכין תיקון. ויראה דמלה אחרא הוה ביה שלא היה יליד אשה אלא ירד מקודם לכן משמים. וכן משמע שם מהמאמר שלפניו אעתיקהו להלן במאמר ד׳:

מפני יבש נלער כי רחוק הוא מאד ע"כ. ומה שרמז על סוף ספרו הוא. כי שם הביא הא דתנחומא שהנואל הבא בעקב היא מנר שהוא אליהו:

וחבילה של חכמים אמרו שאליהו מזרעה של רחל ומשבט בנימין היה. ואוכיר תחלה דברי ר"א בן פדת בתנחומא כי תשא שרמזתי עליו כבר בהערה. והוא נ"כ בשמות רבה פ"מ ואעתיק דבריו משם. א"ר אלעזר בן פדת אליהו ירושלמי היה ומיושבי לשכת הגזית היה ומכרך של יהודה היה ובשני שבטים היה חלקו. חמשה בבנימין שנאמר וצלע האלף היבוסי היא ירושלים. שלשה ביהודה שנאמר צנה וחרשה ומגדל גד. א"ר חנינא בר פפא צנן שהוא צנה. וחדשה שהקב"ה מחדשה לעתיד לבא. ומגדל גד שמשם הקב"ה יוצא ומגיד משתיתן של עשו. ונקראו לו לאליהו ד' שמות שכן כתוב ויערשיה ואליה וזכרי בני ירוחם (דהי"א ח' כ"ז). למה נקרא שמו כן. אלא בשעה שהקב"ה מבקש להרעיש עולמו הוא עומד ומוכיר זכות אבות ואלהים מרחם על עולמו. וכל לשון זה צריך תיקון והגהה. וכך הוא בתנחומא. אליהו ארבעה וכו'. א"א בן פדת איש ירושלמי היה ומשבט בנימין היה. ומכרך של יהודה היה (ירושלים בגבול לבנימין ויהודה היתה והר הבית וביה"מק קצתן בחלקו של יהודה וקצתן בחלקו של בנימין היו. יומא י"ב ע"א) וכו'. חמשה בבנימין דכתיב וצלע האלף והיבוסי היא ירושלים נבעת קרית (יהושע י"ח כ"ח). וה' מקומות הן. צלע. האלף. היבוסי שהוא ירושלים. נבעת. קרית. והנה ירושלים באמצע ושני מקומות לה מצד אחד ושנים מצד אחר. (ושלישית) [ושלשה] ביהודה. (צין) [צנן] וחדשה ומגדל גד (שם ט"ו ל"ז). (צין) [צנן] שהוא צנה וכו' (וחסר כאן שם הדורש) שמשם הקב"ה יוציא ומגדר משבנותיהן ומשתותיהם של או"ה (כלו' שמשם יוציא את אליהו שהוא מגדר וכו'. ועכ"פ חסרה כאן איזה מלה קודם מלת ומגדר). ונקראו לו ד' שמות בדה"י שנאמר ויערשיה ואליה וזכרי בני ירוחם. יערשיה. שבשעה שהקב"ה כועס ומרעיש עולמו עומד אליהו ומוכיר אבות העולם לפני הקב"ה ומרחם (על עולמו). לפיכך בתיב ויערשיה ואליה וזכרי בני ירוחם. הרי ארבעה שמות. ע"כ. וחשיב בני ירוחם לשם אחר:

וביאור הדברים כך הוא. כיון שדרשו המקרא ויערשיה וגו' על ד' שמותיו של אליהו הוכרחו לומר שמיושבי ירושלים היה. שהרי המקראות מסיימין שם אלה ראשי אבות וגו' אלה ישבו בירושלים (דהי"א ח' כ"ח). ומתוך כך הוכרחו נ"כ להוציא המקרא מתושבי נלעד מפשוטו. ויפה פי' הרז"ו דברי המדרש. שאין נלעד האמור כאן נלעד ממש אלא נל עד מקום שממנו הוראה יוצאת לכל ישראל. וע"כ אמרו שמיושבי לשכת הגזית היה ר"ל מקום ההוראה. שהיושבים שם הם הראשים לכל ישראל. וע"כ הוסיף המקרא מלת ראשים. ואמר אלה ראשי אבות לתלדותם ראשים וגו'. אמנם שהשם נלעד יהיה כינוי למקום ההוראה רמז הרז"ו על ספרי סוף ברכה. כתיב ויראהו ה' את כל הארץ את הנלעד ער דן (דברים ל"ד א'). ואמרו בספרי מלמד שהראהו ביהמ"ק מושב על שלוותו וחזר והראהו המחריבים אותו. ואין נלעד אלא ביהמ"ק שנאמר נלעד אתה לי ראש הלבנון (ירמיה כ"ב ו'). ואני רמותי שם במ"ע על פי דרכי. עי' לעיל פי' כ"ח ובספרי במדבר פי' קל"ד. וכאן אבאר הדבר. אמרו בפי' כ"ח במקרא אעברה נא ואראה וגו' ההר הטוב הזה והלבנון. הכל קראו איתו הר. אברהם קראו הר שנאמר וכו' ישעיה קראו הר והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' וגו' (ישעיה ב' ב'). והלבנון. זה ביהמ"ק שנאמר נלעד אתה לי ראש הלבנון וגו' ולמה נקרא שמו לבנון. שמלבין עונותיהם של ישראל. ואשר הביאם לזה הפירוש הוא שתמהו על איזה הר מיוחר אמר ההר הטוב הזה. והלא כל הארץ היא ארץ הרים ובקעות (דברים י"א י"א). ובן אמרו והלבנון. וכי צריך היה לעבור את הירדן לראות את הלבנון והוא רואהו תמיד באשר הוא שם. וכבר נסע עם חילו עד הר חרמון שהוא חלק מהלבנון. ועל כן הוציאו המקרא מפשוטו. ואני רמותי שם במ"ע על פי' ר'. והוא שם אמרא פנו וסעו וגו' ארץ הכנעני והלבנון וגו'. ובאמת לא ירשו את הלבנון וכל מה שכבשו לא היתה אלא מדן ועד באר שבע. ועל כן פירשו שם. אמר להם כשאתם נכנסים לארץ צריכים אתם להעמיד עליכם מלך ולבנות לכם בית הבחירה. והביאו שם מקראות שמשולים בהם המלכות וכן ביהמ"ק עם הלבנון. ובאלה המקראות נ"כ המקרא נלעד אתה לי ראש הלבנון. וכענין זה פירשו המקרא דואתחנן בפי' קל"ד. ואף כאן שנאמר ויראהו ה' וגו' את הנלעד וגו'. וכי צריך היה להראות לו את נלעד והלא הוא כיבש את הנלעד וחלקו. וע"כ הוציאו המקרא מפשוטו והוכיחו שנלעד ולבנון נזכרים דרך משל. ולא נלעד נלעד ממש ולא לבנון לבנון

---

[1] ואם באנו לפרשו כפשוטו מוכרחים אנו לומר שאין כוונת המקרא שהראהו באותו שעה אלא שהכתוב מספר לך מה שהראהו ה' והנלעד ראה בזמנו:

בתוך האבל ותהיה למזרח ולמערב הירדן. ועל כן הוכרחו המקראות להגביל המקום באמרם שפת אבל מחולה על טבת. וכששב אליהו לדרכו אל ביתו הלך דרך אבל מחולה ופגע באלישע ודרכו היה מדברה דמשק. א״כ היתה תשובתו למזרח ים המלח והירדן.[1] וכן דעת ר׳ חנגאל בשם רב (פסחים ס״ח ע״א). דאמר רב חנגאל אמר רב עתידין צדיקים שיחיו את המתים כתיב הבא וריעו כבשים כדברם (ישעיה ה׳ י״ז) וכתיב התם ירעו בשן ונלעד כימי עולם (מיכה ז׳ י״ד) בשן זה אלישע הבא מן הבשן שנאמר ויעני ושפט בבשן (דהי״א ה׳ י״ב). וכתיב פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו (מ״ב ג׳ י״א).[2] נלעד זה אליהו שנ׳ ויאמר אליהו התשבי מתישבי נלעד. והנה יעני ושפט הם למשפחות בני גד בדה״י שם. אמנם הביאו המקרא דמ״ב וכבר נזכר אלישע בן שפט הרבה פעמים קודם לזה המקרא. טעמם לפי שממקרא זה אנו למדין שאליהו ידע אותו מכבר. שהיה מתלמידיו קודם ששמחו לנביא תחתיו בדבר ה׳. כי פירשו אשר יצק מים וגו׳ בהר הכרמל. כמו שהזכירו רש״י ורד״ק מדברי חז״ל. והוא לפנינו בפי״ז. אמר להם לתלמידיו מי שיש לו מים בכדו יביא ויצוק על ידי. אמר לו אלישע אני יש לי מים בכדי. אמר לו בוא וצוק על ידו. בא וצק על ידו. ויצאו מהן עשרה מעיינות עד שנתמלא כל המקום מים. ובנוסחת הילקוט ונעשו אצבעותיו כמעיינות עד שנתמלא וכו׳. והרד״ק הביא נוסחא אחרת עי״ש. והזכיר העבר המאורע הזה לפני המלכים לפי שהוצרכו למים. והנה למדין אנו מזה המקרא שכבר היה אלישע את אליהו.[3] ואירע כך לפי ששניהם היו מבני גד זה מבשן וזה מנלעד. אמנם נאמר מתישבי נלעד. לפי שעיקר הנלעד היה למנשה ולא לגד. ואילי עיר תשבי היתה על הגבול לדרום נלעד. וע״כ הוכרח המקרא לומר התשבי מתישבי נלעד שהיה מחלק הצפוני של עיר תשבי. ובני תשבי בחלק הצפוני היו נקראים תושבי נלעד. והנה תפסו חבילה של חכמים שאליהו בא מגד מורע לאה. ויסדו על זאת כמה דרשות. אמרו בב״ר פע״א. ותאמר לאה בא גד. אתא גדא דביתא אתא גדא דעלמא. בא מי שעתיד לגדד משתיתן של עכו״ם. ומנו אליהו. כלו׳ שנצח את עובדי הבעל. ושם פצ״ט בלישנא אחרינא. אמרו ביון שראה יעקב את שמשון אמר לישועתך קויתי ה׳. אין זה מביא את הגאולה אלא מגד שנ׳ גד גדוד יגודנו והוא יגוד עקב. לאותו שהוא בא בעקב. הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא (מלאכי ג׳ כ״ג) שהוא משבט גד. לכך נאמר והוא יגוד עקב. ובפרש״י על המדרש גרם לגדד משתיתן של או״ה. ויהיה עניני על העתיד לבא. ובתרגום ירושלמי אתא גדא טבא דעתיד למגרע משתייהון דאומיא. (אבל יונתן תרגמו בענין אחר לפי ששיטת יונתן דפנחס הוא אליהו). ובתנחומא פ׳ ויחי גד גדוד וגו׳ בשהגואל בא בעקב הוא מגד וכו׳.[4] ובמדרש תהלים צ׳ דורש י״א מזמורים כנגד מי הם. ואמרו שם. אל נקמות ה׳ וגו׳ כנגד שבטו של גד. שאליהו זכור לטוב עומד ממנו שהוא משתיתו של עולם. והוא מפסיקתא רר׳ כהנא ושם נרים זה שבטו של גד שהוא עתיד לגדע משתיתן של אומות. וכולא לר׳ יהושע בן לוי. שמסיים שם. אמר ריב״ל עד כאן שמעתי:

ובספר בפתור ופרח הוצאת מוהרא״ם לונץ דף ש״א בתב. ומחנים הוא למזרח בית שאן וכו׳ וסמוך לו לדרומו שעה עיר שמה אלאסתיב. אומרים שהוא מקום אליהו התשבי וכזר לטוב והוא בגבול גד. ושמא היה שם ביתו ז״ל כי משבט גד היה מולדתו וכמו שכתבנו בסוף הספר. ולצפון זה אלאסתיב יש נחל מים קין וחורף ועליו גנות ופרדסים וקורין לו ואד אליאבאם. כלו׳ נחל יבש. ושמעתי כאשר תמהתי לשם חלוף הפועל (שהרי נוזל מים תמיד) כי שמו המיוחד ואד אליאם. כלו׳ נחל אליהו. כי כן קוראין לאליהו ז״ל. ואין לחשב שנקרא כן

---

[1] אחרי כתבי זאת ראיתי בס׳ תבואות הארץ הוצאת מהורא״מ לונץ צד קצ״ו בהוספה. שדעתו ג״כ שתשובת אליהו היתה בעבר המזרחי של הירדן. אלא שהוא תופס שב׳ מקומות הם נפרדים זה מזה ושם אחד להם. ואבל מחולה דאלישע היא למזרח הירדן: [2] עיין ברש״י ותוס׳ בכתובות (ק״ה ע״ב) ולפנינו באליהו זוטא צד קע״ג ובהערה י״ח. ולישנא וכי אלישע אוכל ביכורים היה משמע כרש״י. דאל״כ הול״ל וכי אוכלין ביכורים בגלגל (ובתו׳. והלא בשומרון היה. אינו מסכים עם הכתוב). ולנוסחתנו ב׳ תמיהות הם. א׳ וכי אלישע כהן היה. ב׳ אפי׳ אם היה כהן והלא אין שם לא מקדש וכו׳: [3] ובמדרש רות שנדפס עם זוהר חדש באמשטרדם תס״א. (ויראה שהוא מדרש הנעלם) בדף ס״ד ע״ב. ר׳ אלכסנדרי פתח ואשה אחת מנשי בני הנביאים וגו׳. תמן תנינן דא אשת עובדיהו וכו׳ בשעה שהלך עובדיהו אצל אליהו הביר בו אלישע. ואי תימא אלישע לא שימש לפניו עדיין. כבר היה משמש ומזוקדם ומאוחר וכו׳: [4] ובתנחומא פ׳ כי תשא בצלאל בן אורי. זה אחר משבעה בנ״א שנקראו להם שמות וכו׳ אליהו ארבעה וכו׳. ודרוש שם מגדל גד כעין שדרשו השם גד כאן. ובעל האגדה שם הוא ר׳ אלעזר בן פרת והוא מן החכמים שתפשו שאליהו משל בנימין כאשר נראה להלן:

למאריה דתלמודא עד שספרו מה שאירע בו בימי רב ענן תלמודו של רב. ושזה הספר הוא סדריה דאליהו הנביא שכבר חלפו ואולו הרבה מאות שנים מעת שנננו ועלה בסערה השמימה. ועל ידי הסיפור הזה לא פסקה התמיהה המבהלת אותנו במציאות הספר הזה שלוו זה אליהו עומר על פתחו. ואין עלינו אלא ליכנס דרך הלוו. רצוני לומר בענין שאמרו בירושלמי רשבת פ"א (שקלים ספ"ב וקידושין פ"א ה"ו) גידול אמר כל האומר שמועה משם אומרה יהא רואה בעצמו באילו בעל השמועה עומד לפניו וכו'. וחובה עלינו להעמיד לפנינו את בעל הספר, ועל ידי שנדע הבל מענייניו נבא על ידו אל מבוא הספר הזה. ועל כן יחדתי לו מאמרים המגלים לנו ענייניו של אליהו זכור לטוב. רצוני בזה להעביר לפנינו מה שמסופר עליו במקראות ובאגדות. ודרך אותי הלוו נכנס אל מבוא הספר ונבא אל תוכו:

מאמר א' גדלות אליהו.

רצוני בזה המאמר להעביר לפני הקורא כל אשר סיפרו המקראות על אליהו בפי מה שהבינום חז"ל באגדות ומה שדרשו בהם. וקראתיו גדולות עפ"י לשון הכתוב שאמר המלך לנחזי. ספרה נא לי את כל הגדלות אשר עשה אלישע (מ"ב ח' ד'). שזה המאמר יספר הגדולות לאליהו:

כתיב ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד אל אחאב (מ"א י"ז, א'): הנה באשר הלך אליהו כן בא. הלך בסערה ולא נודע איהו ואנה הלך, וכן בא ולא נודע לנו מי הוא ומאין בא. כי עדיין לא נזכר ממנו בכתוב מאומה ועתה שמענו את שמו בראשונה אליהו התשבי, ובזה השם היה נקרא ונודע בעם. שנאמר ויהי דבר ה' אל אליהו התשבי (שם כ"א, י"ז וכ"ח), וכן שמו בפי המלך אחזיה דכתיב ויאמר אליה התשבי הוא (מ"ב א' ח'), וכן קראו יהוא שנאמר ויאמר דבר ה' הוא אשר דבר ביד עבדו אליהו התשבי (שם ט' ל"ו), ותרגמו המתרגם ואמר אליהו דמתושב מתותבי גלעד. ועל פי זה בחבו רש"י ורד"ק ששם הארץ או העיר שהיה שם בתחלה היה תושב ואח"כ נתיישב בגלעד. והאחרונים הרחיקו זאת שלא יאמר מן תושב תשבי בחי"רק כי אם בקמץ חטוף. ולדעתם היה שם העיר תשבה בסני"ל הבי"ת או בקמ"ץ. ואמרי שבספר טוביה נזכרה העיר תשבה בחלקו של נפתלי. ולפי שהיה מתשבי גלעד והיה מקום לטעות שהיה גלעדי הוריעך הכתוב שהיה תשבי ולא גלעדי. וכיון שאין בידינו רק השערה כבר אפשר לומר שהיה נקרא על שם משפחתו. ושמה היה תשב במשקל עבר. וכאשר יאמר מן עבר עברי כך יאמר מן תשב תשבי. יהיה איך שיהיה מזה השם לא נדע מי הוא. ורנו על זה חז"ל מי היה ומאיזה שבט היה. ושלש שיטות בדבר באשר אומר:

חבילה של חכמים אמרו שאליהו מזרע גד. ונבאר דעתם. והיא כיון שנאמר עליו מתושבי גלעד א"כ לא היה גלעדי. שאם היה גלעדי והיה מזרע רחל מבית מכיר למטה מנשה כדכתיב ולמכיר נתתי את הגלעד (דברים ג' ט"ו) היה הכתוב אומר אליהו הגלעדי כמו שנאמר ויפתח הגלעדי (שופטים י"א א'), ומעתה נשאל מי המה תושבי גלעד שהיה אליהו מהם. ועל כל פנים היה גלעד מקומו. ואם יהיה תשבי שם עירו קרוב הדבר לומר שהוא שם עיר בגלעד. כי למה יהיה נקרא על שם עיר בארץ נפתלי. אמנם שהיה גלעד מקומו זה מבואר לנו ממקום אחר. שהרי נאמר לו, לך שוב לדרכך מדברה דמשק וגו' (מ"א י"ט ט"ו) א"כ היתה תשובת דרכו כלפי דמשק ותהיה תשובתו בארץ הגלעד. ועוד כי בשובו מצא את אלישע בן שפט מאבל מחולה חורש בשדה. ואבל מחולה נודעת לנו ממלחמת גדעון שנאמר וינס המחנה עד בית השטה צררתה עד שפת אבל מחולה על טבת (שופטים ז' כ"ב), וכן הזכרה בנציבי שלמה. בענא בן אחילוד וגו' מבית שאן עד אבל מחולה עד מעבר ליקמעם (מ"א ד' י"ב). והנה אבל מחולה על כל פנים היא סמוכה לירדן אם מצד מערב או מצד מזרח. ומראין הדברים שהירדן מושך ועובר

מתני ליה סדר אליהו וכו' יתיב בתעניתא וכו' מבעיא ליה בעותיה. פירוש מפחידו. יתיב בתיבותא ומתני ליה סדר אליהו והיינו דאמרי סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא. פירוש שלמד בתיבה ע"כ. ונראה שכך היתה נוסחת רש"י דיתיב בתיבותא, והנה המאמר והיינו דאמרי, או דאמרינן. אפשר שהוא מן מסדרי התלמוד. ואפשר דאיתוסף בזמן רבנן סבוראי או בזמן הגאונים. עכ"פ היה בזמן בעל המאמר הספר סדר אליהו רבה ואליהו זוטא נודע ומפורסם. אמנם מלשון עיקר הסיפור והוה מתני ליה סדר אליהו משמע שכבר בימי ר' ענן היה הספר בעולם. ובפרט שאם תהיה הנוסחא עד דאפיק ליה סדריה עיקר. דהיינו שהוציא ספרו שהיה עמו. א"כ כבר היה ספר מחובר. שאלולי כן היו אומרים ואגמריה ליה סדר אליהו:

מבוא

אמר מאיר איש שלום. משונה מבוא לזה הספר מכל מבוא שנכתב לאיזה ספר ושעתידין להכתב. והוא דומה בעיני למה שמסופר מהעיר בית אל אשר שמה לפנים לוז. שבקשו השומרים ואמרו הראנו נא את מבוא העיר (שופטים א' כ"ד). ואמרו בב"ר פס"ט בשם ר' אלעזר בשם ר' פנחס בן חמא לוז היה עומד על פתחה של מערה והיה לוז חלול והיו נכנסין דרך הלוז למערה ודרך המערה לעיר. ואמרו שם ובפרשה פ"א א"ר אבא בר בהנא למה נקרא שמה לוז. כל מי שנכנס בה (הטריף) [הרטיב] מצות ומעשים טובים כלוז ובו'. אף כאן לוז עומד על פתחו של זה הספר. ורצוני לומר בשם לוז הוא מה שאמרו בב"ר פכ"ח לוז של שדרה לא נמחה ולא נטחן ולא נשרף והוא קיים לעולם וממנו מציץ הקב"ה את האדם לעתיד לבא. אף כאן אליהו זכור לטוב הוא הלוז שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים. ועל ידו יחיו המתים לעתיד לבא. והוא עומד על פתחו של זה הספר. ודרך אותו הלוז אפשר להכנס אל תוך הספר הזה שהוא מרטיב מצות ומעשים טובים למי שנכנס בו. כי כפי מה שקבלנו אליהו הנביא זכור לטוב הוא בעל הספר. אמרו בבתובות ק"ו ע"א אתא שנרם רב ענן לר' נחמן להקדים דינו של אדם אחר. ששלח לו נדייניה מר להאי גברא דאנא ענן פסילנא ליה לדינא. והקדימו לדינא דיתמי. כמסופר שם. וע"ז אמרו. רב ענן היה רגיל אליהו דאתי נביה דהוה מתני ליה סדר דאליהו. ביון דעבד הכי אסתלק. אותיב בתעניתא ובעא רחמי ואתא. כי אתא הוה מבעית ליה בעותי ועבד תיבותא (ואנחיה) ויתיב קמיה עד דאפיק ליה סדריה. והיינו דאמרי סדר דאליהו רבא סדר אליהו זוטא.[1] ונשמע מזה הספור שהספר סדר אליהו רבה ואליהו זוטא בבר היה נודע

---

[1] ברש"י ותו' הגי' רבה בה"א. וגרסינן והיינו דאמרי סדר. וגי' התו' והיינו דאמרינן וכו' וסדר אליהו זוטא. ופרש"י סדר אליהו רבה שלמד חוץ לתיבה. סדר אליהו זוטא שלמד בתוך התיבה. ולא בריר לי דבריו. שהלשון ועבד תיבותא ויתיב קמיה אין במשמעותו שישב בתוך התיבה אלא שהיתה התיבה מפסקת ביניהם. גם הלשון עד דאפיק ליה סדריה אינו טובן לי. וראיתי בס' ראשית חכמה פרק הדינין שגורם הכי. רב ענן היה שכיח אליהו גביה והוה מתני ליה סדר אליהו וכו' איסתלק ולא אתא עד דיתיב בתעניתא ובעא רחמי ואתי לגביה כי אתא הוה מבעית ליה בעותי עבד תיובתא ואנחיה ויתיב ליה עד דאסיק ליה סדריה והיינו דאמרינן סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא. פי' ר' ענן היה בא אליהו אליו והיה שונה עמו סדר מן הגמרא ואחר שאירע זה המעשה נסתלק אליהו ולא בא אליו עד שישב בתענית ובא אליו והיה מבהילו ואומר לו עשה תשובה ואח"כ שנה לו סדרו והסדר שהיה שונה לו בתחלה נקרא סדר הגדול והסדר שהיו שונין אחר המעשה נקרא סדר קטן. ע"כ. נלמד מזה שצ"ל עד דאסיק וכו'. גם נוסחתו עבד תיובתא. שהיה מפחידו לעשות תשובה. מתקבלת על הלב יותר מנוסחת רש"י שנתגלה לו והיה מפחידו ומתוך כך היה מטמין עצמו בתיבה כדרך הילדים. שהוא דבר שאין הדעת סובלתו. אולם מה שפי' והיה שונה עמו סדר מן הגמרא. לא אדע מאין בא לפרש כך ולנטות מהפי' המפורסם. גם העלים לנו מקור נוסחתו. וכתבתי לחרב החכם התורני מו"ה חנוך עהרענטרייא רב בעדה בעיר מינכען ובקשתי ממנו להודיעני נוסחת הכת"י המונח שם בבית עקר הספרים. ובטובו השיבני וז"ל. הנראה כד ניים ושכיב כתב הסופר את כל המאמר כי הפרוץ מרובה על העומד ומשולל הבנה ג"כ. וז"ל הכת"י. רב ענן הוה רגיל אליהו דאתי לגביה דענן ומתני ליה סדר והיינו דאמרינן סדר אליהו רבה סדר אליהו זוטא. ואין בכת"י שום טשטוש או מקום שנישאר הלק רק הכל בשורה אחת ובסדר אחד. ואח"כ כתב לי העתקה מספר אגדת התלמוד שהוא יקר המציאות. וז"ל רב ענן הוה רגיל אליהו דהוה

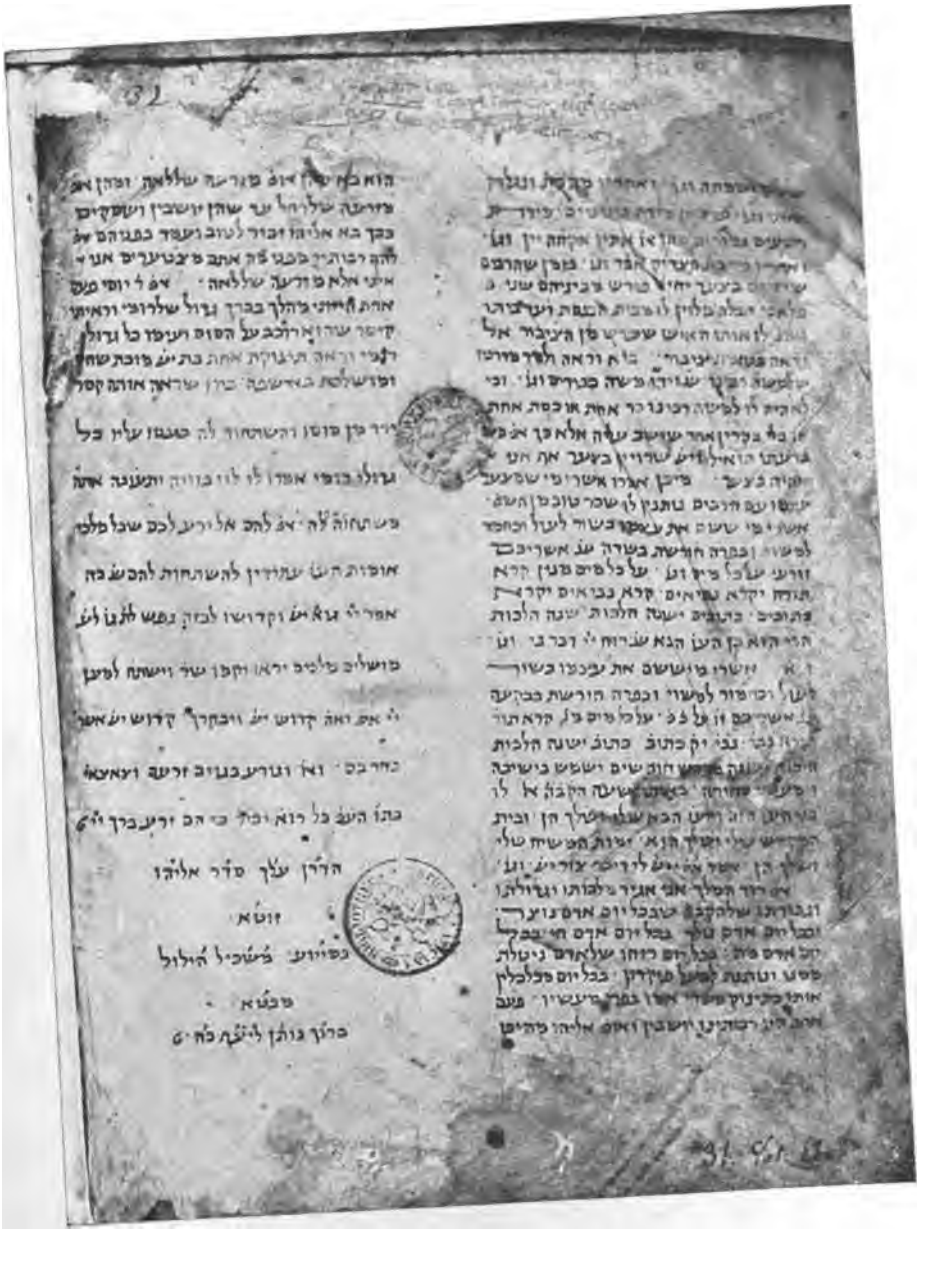

תורת כהנים שהיא ספרא
וסדר אליהו רבה : וסדר איהו
זוטא :

Torath Cohanim, ideo & ex Sacerdotum, alias Sifra
nempe Liber, Expositio moralis Leuitici analogum
pag. 1.

Séder Eliáhu rabbá, idest Ordo Eliæ magnus
pag 112.

Séder Eliáhu zutá, idest Ordo Eliæ parvus
pag 139.

Sanguis vir Odes. Tir. paper pag 112. annot. manuscr.
nuncio cum Loos a Templ. Leuitico cons. apud p. 133
Templ. 1673

ולאלן אונים עבלת ירכה

תעבר כשנת הארבע לי"ובדה : ובשנת אלפים
לחרבן הבית שיבנה במהרה בימינו
אמן

אליהו. ג׳ שליחות אליהו. ד׳ גילוי אליהו. ה׳ תנא דבי אליהו. ו׳ דברי סדר אליהו במימרא דאמוראי. ז׳ מה שהועתק ממנו במדרשים ובסדר התפלות ודברים אחדים שבו המוכיחים על קדמותו. ח׳ בליקויי הספר. ט׳ תשובות על החכמים שדברו בטיב הספר וזמנו. י׳ בכוונת הספר ומגמתו וסידור רעיוניו. י״א בסגנון לשונו המיוחדת לו ודרשות המיוחדות שבו. י״ב מפתחות שונים. גם הוספתי עוד דברים אל המבוא אשר יסדם ידידי החכם מוהר״ש באבער יאריך ימים. כאשר יראה הקורא:

ושמתי לי למטרה בזה. לכונן השקפת המעיין אל הרוח השוררת בקרב לבות בני ישראל אז בהחלק החבל בין שתי ממלכות רומי ופרסי ולאשר הורו והוגו בצפייתם ובחזיוני לבבם. כי הם המה אשר נבעו מהם נהרי נחלי האגדות וגם קצת מן ההלכות. ובצדק נאמר כי הספר סדר אליהו רבה וזוטא גם הוא מעיין שוטף אל ים התלמוד. ובין שאר מקורי התלמוד והמדרשים יחשב גם הוא:

גם ספחתי אל המבוא הערות ותיקונים אל הספר אשר יהיו כעין מהדורא תנינא. שאז כשהיה הספר לפני בלתי מסודר באין רוח והפסקה לא היתה העין שולטת בכל פרטיו. הא למה הדבר דומה ליער מסובך שאי אפשר לראות כל אילן ואילן שהיער מכסה אותם. אבל עכשו שהספר מסודר לפני הנני רואה בו דברים שלא ראיתים מתחלה. גם לא היתה באפשריותי לשים עיני על הפרטים ופרטי פרטים כל זמן שהיתה השקפתי על סידור הספר כולו בכללו. וע״כ ימצא הקורא בזה המבוא תועלת רב אם להבנת הספר בכללו ואם להבנת פרטיו ופרטי פרטיו:[1]

ועתה חסדי ה׳ אזכיר תהלות ה׳ כעל כל אשר גמלני. כי עליו הושלכתי מיום היותי בן ט׳ שנים. כי אבותי ז״ל כמ״ר ירמיהו ומרת שרה ירדו מנכסיהם ונכוו במחסור ועוני (והמה נוחי נפש כי אמי שבקת חיים ביום ב׳ דחודש ואדר בשנת תרי״נ ואבי שבק חיים כ״ז שבט תרל״ג ינוחו על משכבותם) והובאתי לבית דודתי אחות אבי מרת ברכה ובעלה מו״ה שמחה ליסויער זכרונם לברכה ביישוב בְּאָדאָלָא[2] ונדלוני עד היותי בן י״ב שנה. ומאז ועד עתה שהגעתי לקץ שבעים משנותי נחני ה׳ בחסדו. ויעניני וירעיבני ויודיעני כי טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו. ואמר אבא אליהו (לפנינו צד קצ״ב). בילדותו מהו אומר. כי אנפת בי. וסופו מהו אומר. זעף ה׳ אשא וגו׳ ואומר הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד כי עזי וזמרת יה וגו׳. כי זכני ה׳ בטוב העו״הז ובטוב העו״הב. בטוב העו״הז כי רואה אני בחסדי ה׳ בנים ובני בנים ה׳ עליהם יחיו. אשר ראותם לא פללתי מאין אונים ותשות כח בימי נעורי. ובטוב העו״הב כי תמך גורלי להיות מיושבי בית המדרש. וזה כשלשים ושמונה שנים חבירים ותלמידים מאזינים ומקשיבים לקול למודי. ומה אוסיף עוד לדבר: ולא אוכל השקט רוחי מבלתי הזכיר אחד מתלמידי אשר הרהיבני

של אליהו) בספרי הנוצרים הקדמונים. עיי׳ קורות עם היהודים להחכם הנוצרי שירער כרך ג׳ צד רס״ז עד רע״א: [1] כהתימי את כל הדברים האלה ראיתי שהחכם ר׳ יעקב שמואל פוכס בעל המגיד כתב (שנת י״א גליון ב׳) ג״כ מבוא לזה הספר וכי יש אתו נוספות שונות עפ״י כת״י בבריטיש מוזיאום. ומאד אשמחה אם דבריו יפיצו אור במחשכים: [2] במחוז אַבוי־טאַרנויא. ועיי׳ בתשלום הדברים בסוף חמבוא לספרי דבי רב:

והנה הכת"י שלפני הוא קובץ כולל את הספרא ואת סדר אליהו רבא וסדר אליהו. ובאותו הדף שסיים הסופר את הספרא בעמוד הימיני התחיל את הסדר אליהו בעמוד השמאלי, ובסוף סיום הספרא כתוב. ונגמר בשנת תתל"ג ליצירה ובשנת אלף וחמש להרבן הבית שיבנה במהרה בימינו אמן: והכל כתב יד אחת. ואח"כ באותו עמוד היו כתובין עוד ד' שורות ונמחקו, ומרשומן ניכר שהיו בכתב אחר: (והנני אומר הכ"תי שלפני. שלא נעשה למעני העתקה בכתיבת ידי אדם כי אם במכתב הופעה — פאָטאָגראַפי — והעתקה כזו בכתב הראשון הוא זה כזה באין שום הבדל). ולפי שטוב מראה עינים מהלך נפש נתתי לצייר לחקות שלשה ציורים. הא' צורת שער הקובץ כולו. ונראה שאינו מהמעתיק אלא שנעשה באיזה זמן אח"כ. הב' הוא סיומו של הספרא. ופרט השנה שנגמר והתחלת סדר אליהו רבה. והג' הוא צורת הדף האחרון מהסדרים. יראו הקוראים וישמחו: והוספתי אל הספר מבוא גדול כפי ההכרח והצורך אל מה שכוונתי. והוא להציל את הספר הנפלא הזה מחשד ספרי פלסתר שעליהם אמרו חז"ל בברייתא (סוכה כ"ט ע"א) בשביל ד' דברים מאורות לוקין על כותבי פלסתר ועל מעידי עדות שקר ועל מגדלי בהמה דקה בא"י ועל קוצצי אילנות טובות.[1] וחלקתי את המבוא לי"ב מאמרים. מאמר א' גדלות אליהו. ב' הסתלקות

---

[1] לדעתי ברייתא זו היא מדברי חכמים וחידותם (עיי' להלן במבוא צד מ"א). ונשנית בעת שרבו הכתות והמינים בישראל. מהם שחברו וכתבו ספרים בעניניהם כפי שטתם והם שקראום החכמים כותבי פלסתר, ומהם המעידים בפיהם ששמעו וראו כך וכך להטות לב העם לדעתם ושטתם והם המעידים עדות שקר. ועל אלו שלא הושיבו את בניהם בין ברכי ת"ח אמרו שהם מגדלי בהמה דקה. וכענין שאמרו בפסחים (מ"ט ע"ב) בענין עמי הארץ. ועל בנותיהן הוא אומר ארור שוכב עם כל בהמה, וקוצצי אילנות טובות הם אלו שאירע ענייגם כעניינו של אלישע בן אבויה (חגיגה ט"ו ע"א) שנכנס לפרדס ואמרו עליו. אחר קיצץ בנטיעות: ואבאר קצת ענין כותבי פלסתר שהם במדרגה אחת עם מעידי עדות שקר. אלא שזה משקר בלשונו וזה משקר בקולמוסו. ואומר. האמת היא אגודה בת שלשת ענינים, מציאות הדבר בעולם תמורגש ע"י החושים. מציאותו ברעיון הנפש ומחשבת הלב. והתגלותו בלשון או בקולמוס. ומה שהלשון או הקולמוס אינם בהסכמה עם רעיון הנפש ומחשבת הלב וכענין שאמרו יודעים את רבונם ומתכוונין למרוד בו זהו שקר. והוא על ב' אופנים. אם אין מציאותו בעולם כלל זהו שקר גמור. ואם מציאותו בעולם ומסכים הלשון במקרה עם המציאות והוא לא ידע הנה הוא עד שקר. ואף שאין דיבורו שקר שהרי הוא מסכים עם המציאות בעולם. עכ"פ עדותו שקר שהרי לא ידע והעיד. אולם אם הלשון או הקולמוס מסכימין עם הרעיון הפנימי שבנפש הנה אין הדבר אמת במקומה אם אין לדבר מציאות בעולם חוץ לנפש. אבל אמת היא לאותו האיש שכך הוא רעיונו ולפי ידיעתו אין שום דבר מתנגד לו ואין עדותו עדות שקר. ואין כתבו בכלל כתבי פלסתר. ועל כיוצא בזה אמרו לבו אנסו. אמרו בשבועות (כ"ו ע"א) דר' כהנא ור' אסי כי הוו קיימי מקמי דרב מר אכר שבועתא דהכי אמר רב וכך אמר שבועתא דהכי אמר רב. כי אתו לקמיה דרב אמר כחד מינייהו. אמר ליה אידך ואנא בשיקרא אישתבעי. אמר ליה לבך אנסך. ופירש"י כסבור היית לישבע באמת. והנה כמו כן בספרי חזיונות שענייניהם התגליות בחזון הנפש. אחת היא לנו אם מה שבחזיון יש לו מציאות בעולם חוץ לנפש החוזה או לא. לפי שאין אדם יכול לעמוד על בירורו של דבר. אמנם עלינו לחקור אם זה שאמרו או כתבו באמיתות נפשו דבר וכתב. וכסבור הוא שחזיונו אמת. או לא. גם באלה הדברים שאין להם מציאות דק בלשון או בקולמוס יש להבדיל בין דברי פיוטים ובין כתבי פלסתר. שמי שמספר מעשה או מאורע כדי ללמד מהם דברי מוסר ודרך ארץ והדברים לא היו ולא נהיו ולא אירעו מעולם, הנה דבריו דברי פיוטים אבל לא פלסתר. שהרי אינו משטה שום אדם שבעולם ולא כוון להשטות. אולם אלה המדברים חזיונות רוחם אשר אי אפשר לבקר אחר אמתתם. וחוזים עתידות ומגידים לבני דורם ויודעים בעצמם כי דבריהם כזב אך כוונתם לכונן מחשבות העם לאשר יחפצו. הם הם בעלי פלסתר וספריהם ספרי פלסתר. ולאלה אחשוב ספר אליהו בביה"מ ח"ג למוה"ר יעלליגעק ז"ל צד ס"ה ועיי' מ"ש בהקדמתו שם. חזיונות אליהו (אפוקליפסי

והנה די בדוגמאות אלו לראות פעולתו בתפלותיו ובכיתו וצומו ודרישת הקברים. אמנם כבר מלתי אמורה במקום אחר. אי אפשר לספר שלא ימצא בו דבר הגון. הנה אזכיר את הטוב אשר עשה להועיל את הבא אחריו. בהקדמתו הוא מונה התועליות אשר הביא בחיבורו. ואמר. האחד במה שהצגתי לפניך מראה מקום של הפסוקים שלא תצטרך להטריח.... כי אין כל הלומדים בזמן הזה בקיאים בתנ"ך כמו שהיו בקיאים בדורות הראשונים כי טרחא גדולה מאד היה לי בדבר הזה להציג לפניך מראה המקום של הפסוקים. הגם שהיה לי סיוע גדול מן הספר קונקורדנסי"א מכל מקום לא הביא הספר ההוא כל הפסוקים. כי נשמט וחסר הרבה פסוקים מן הדפוס. וגם אל הספר ההוא צריך טירחא מרובה לידע באיזה שורש ימצא הפסוק ההוא כי השרשים הם מרובים בלי מספר וצריך אדם הבנה גדולה..... ועוד שאין ביד כל אדם הספר קונקורדנסיא..... וגדולה מזו כי לפעמים לא הביא התד"בא רק שתים או שלש מלות נמצאים יחד סמוכים זה לזה בהרבה מקומות בתנ"ך וצריך נגר ובר נגר..... ובאמת היא צורך גדול..... כי התדב"א מביא הפסוק בקצרה וסומך על המעיין שיעיין בהמשך הפסוקים הסמוכים לו מלפניו ומלאחריו וכו'. והב' הם הנהותיו: ומהקדמתו השניה אעתיק אמרו. ומלבד זה התועלת שיניע להההמונים יניע ג"כ תועלת גדול אל הלומדים ובפרט להדרשנים שיש בזה הספר כמה הקדמות חשובות לבנות עליהם יסוד גדול ובנין חזק ודרוש נחמד וכו':

ועכ"פ כל ההוצאות שנעשו מאז ועד עתה עפ"י הוצאה זו נעשו. ע"כ שמחתי עד מאד כי הקרה ה' לפני כת"י רומי משנת תתל"ג. ואם כי גם בו נמצאו כמה וכמה מגרעות וחסרונות. אמנם יש להשלימן ולתקנן ע"י דפוס ויניציאה ואם לא כולן עכ"פ מקצתן. ומה שנשתנה זה מזה בסגנונם. היא מאשמת המעתיקים. שלא שמו לבם לדבר להקפיד על הלשון רק על הענין. ואם הקפידו על הלשון בהלכות. בהגדות לא הקפידו. וזה נראה בבעל הילקוט שהיו לו נוסחאות אחרות. או ששינה הוא לפי סידורו הנוסחאות. וכן נמצא במקומות שונות מסדר אליהו שהובא מקדמונים שהיו להם נוסחאות אחרות. כמו בפי' המיוחס לרש"י על ב"ר עיי' במ"ע פ"ט צד ג' אות י"ג ובס' ראשית חכמה הובא לקמן במבוא מאמר ח'. ואין הוכחה גדולה על זה מהשינוים שבין כת"י פארמא בסדר אליהו זוטא לדפוס ויניציא ולכת"י שלפני המראים איכה שלטו המעתיקים בנחלת האומה באדם העושה בתוך שלו. כמו שהעירותי ע"ז בהקדמה לסדר אליהו זוטא צד קס"ו:[1]

[1] רבות עמלתי להשיג העתקה מכת"י פארמא, והיה נעלם לי כי כבר קדמני בזה החכם מו"ה חיים מאיר הלוי הורוויץ, והדפיסו כולו, ועתה אני רואה במחברות לחכמת ישראל היוצאים לאור מדי חודש בחדשו ע"י חכמי ברעסלוי שכתב הרב מו"ה יהודה הנודע בשם דר' טהעאדאר (שרבר בזה המאורע) שהודיע החכם הנ"ל שרצונו להדפיס את הסדר אליהו רבה עפ"י כת"י רומי שהדפסתי אני, ולא אסתייעא ליה מילתא. והנה אודה ולא אבוש כי מכל אלה לא ידעתי, אבל בעיקר הענין אין זה גרעון, כי כל מה שאנכי עמל הוא להיישיר הלבבות בדברי חז"ל שהם מורשתנו, ואילו היתה ביכלתי להדפיס כל ספריהם הנודעים והמפורסמים וחכמי ישראל עסוקין בהם תמיד על הדרך אשר סלתי לי חי נפשי כי הייתי עושה כך. ק"ו שלא איכפת לי במה שאדפיס אפי' אם ארע שכבר הדפיסו חכם זה או זה. הלא בנתיבתו לא אלך כי אם בדרך אשר נחני ה', וכל מבירי יעידו עלי כי אינני מתלבש בטלית שאינה שלי:

נוסחא שלפנינו פ"ח צד מ"ו.

עמד חזקיה בתפלה לפני הקב"ה שנ' ויתפלל וגו' נראה כאדם שהוא מדבר עם חבירו, נחה רוח אלהים ובא על ישעיה בן אמוץ הנביא. אמר לו. אדם שמדבר לפני מי שגדול ממנו בשר ודם מרתיע גופו ונזדעזעין איבריו. המדבר לפני ממ"ה ב"ה עאכ"ו שידבר באימה וביראה וברתת ובזיע. לפיכך חלה חזקיה חולי גדול. שנ' בימים ההם חלה חזקיהו וגו'. מת אתה בעו"הז. ולא תחיה לעו"הב. וכל כך למה. כדי שישא אשה ויהיו לו בנים. וחזקיהו ידע בדעתו שלא ימות. לפיכך נתן [דעתו] לשפוך רחמים ולבקש תחנונים לפני הקב"ה:

רפום ויניציאה

עמד בתפלה חזקיה לפני הב"ה שנאמר ויתפלל וגו' נראה שהוא מדבר עם חבירו נחה רוח אלהים ונח על ישעיה הנביא אמר לו אדם שמדבר לפני מי שגדול הימנו מרתיע כל גופו ונזדעזעין כל איבריו המדבר לפי מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה שמדבר באימה וביראה ברתת ובזיע כך חלה חזקיה חולה גדול שנאמר בימים ההם חלה חזקיה וגו' אמר לו הנביא מת אתה בעולם ולא תחיה לעולם הבא כל כך למה כדי שישא אדם אשה ויהיה לו בנים וחזקיה ידע בדעתו שלא לפי' ניתן דחויים לפני המקום:

נוסחא חדשה

עמד חזקיה בתפלה לפני הקב"ה שנ' כה אמר מלך אשור וגו' מי בכל אלהי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי כי יציל ה' את ירושלים מידי וגו' ויתפלל חזקיהו לפני ה' אלהי ישראל וישב הכרובים וגו' הטה ה' אזנך ושמע פקח ה' עיניך וראה ושמע את דברי סנחריב וגו' וידעו כל ממלכות הארץ כי אתה ה' אלהים לבדך. נראה שהיה חזקיה מדבר עם הקב"ה כאדם שהוא מדבר עם חבירו. מיד נחה רוח אלהים על ישעיה הנביא וא"ל ישעיהו הנביא לחזקיהו המלך והלא אדם שהוא מדבר עם מי שהוא גדול הימנו הלא מרתיע כל גופו ונזדעזעו כל איבריו המרבר לפני ממ"ה הקב"ה עאכ"וכ שיהא מדבר באימה וביראה וברתת ובזיע לפיכך חלה חזקיהו חולי גדול שנ' בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיה בן אמוץ הנביא ויאמר אליו כה אמר ה' צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה. מאי כי מת אתה ולא תחיה. א"ל הנביא מת אתה בעוה"ז ולא תחיה בעוה"ב. וכל כך למה. א"ל משום דלא עסקת בפריה ורביה. א"ל משום דחזא לי ברוה"ק דנפקי מינאי בנין דלא מעלי. א"ל בהדי כבשי דרחמנא למה לך אמאי דמפקרת איבעי לך למעבר ומאי דניחא קמיה קב"ה ליעבד. א"ל הב לי ברתך השתא אפשר דגרמא זכותא דידך ודידי ונפקי מינאי בנין דמעלי. א"ל כבר נגזרה עליך גזירה. א"ל בן אמוץ כלה נבואתך וצא כך מקובלני מבית אבי אבא אפי' חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע את עצמו מן הרחמים שנ' הן יקטלני לו איחל[1] לכן ישא אדם אשה כדי שיהיו לו בנים וילמוד מן חזקיהו המלך אעפ"י שידע בדעתו ברוה"ק שלא יהיו לו בנים הגונים ולפיכך נתן דחויים לפני המקום אפילו הכי היה נענש בעוה"ב אם לא היה נשא אשה:

דוגמא ב'. בפי"ח צד צ"ט:

הנוסחא שלפנינו

רב"שע עני במה יקרא שמו לפניך. עשיר יקרא שמו על ממונו ע"ש בכסף וזהב על אבנים טובות ומרגליות. ע"ש כל כלי חמדה שבעולם אבל עני במה יקרא שמו לפניך. יקרא שמו על שם בנו. כיצד עמר בנו וקורא בתורה בביה"בנ. אומרים זה בן מי הוא. זה בן איש פלוני הוא. ונמצאו הרבים מברכין (שמו) [שמך] הגדול על ידיו. עומד בנו ושואל הלכה (מבית) [בבית] המדרש. אומרים זה בן מי הוא. בן איש פלוני עני הוא. ונמצאו הרבים מברכין לשמך הגדול על ידיו בבי"המד. הא למדת שאין הקב"ה נותן בנים לעניים במחשבה. (עיי"ש במ"ע):

נוסחת ד"וו

רב"שע במה יקרא שמו לפניך עשיר יקרא שמו על אמתו ע"ש כסף וזהב אבנים טובות ומרגליות על שם כלי חמדה שבעולם אבל עני במה יקרא שמו עליך יקרא שמו על שם בנו כיצד עומד וקורא בתורה בבית הכנסת אומר בן מי הוא זה בן איש פלוני עני הוא ונמצאו הרבים מברכין שמו הגדול על ידיו עומד בנו ושאל הלכה בבית המדרש הא למדת שאין הקב"ה נותן בנים למחשבה:

נוסחת חדשה

רב"שע עני במה יקרא שמו לפניך בשלמא העשיר יקרא שמו לפניך על עשרו ע"ש בכסף וכו' וע"ש כלי חמדה שבעולם אבל עני במה יקרא שמו לפניך אלא יקרא שמו ע"ש בנו. הא כיצד אם עומד בנו בביה"כנ ובבי"המד וקורא בתורה ואומרים הבריות בן מי הוא זה. בן איש פלוני עני הוא ונמצאו הרבים מברכין שמו הגדול על ידיו. וכן אם עומד בנו ושואל הלכות בבי"המד. הא למדת שאין הקב"ה נותן בנים בני בעלי תורה אלא לעניים:

[1] ובמהברות עגולות העיר. (כך הוא הנוסחא האמיתית כגמרא בפ"ק דמסכת ברכות ונוסחאות האחרות הם משובשות):

אפשר להם לפרשו ולהגיה אותו ..... אלהן אלין די מדרהון עם בשרא ודמא לא איתוהי ..... והם מתגלין לאנשי קודש ומגידין להן הזוכין והראויין לכך. והא לך ראיה שאי אפשר לפרש ע"י שכל אנושי דהא נמצא כך הנוסחא הזאת מכמה וכמה מאות שנים אפי' מקודם זמן בעלי התוספות והם היו זמן רב קודם בעל הילקוט הגדול כמו שמצינו הנוסחא הזאת בכמה מאמרים בהרבה מקומות בתוספות וכן בילקוט צא דוק ותשכח ומעולם אין שום רב וגאון שלח בו יד לפרשו ולהגיה אותו אפ"י שכל אנושי אלהן עפ"י רוחא דקודשא וכו'. ובכן חרדתי מאד .... וישבתי בתעניות ובתשובה בצום ובכי ..... וגם התפללתי לפני קוני שיגלה עיני להביט נפלאות מתורתו ..... ולא למעני יעשה רק כדי לזכות את הרבים ולמען זכות התנא דבי אליהו שלא יהא ספרו סתום וחתום וראוי לגנוז. ונוסף על זה הלכתי על קברות אבותי ועל קברי רבותי הגאונים ..... בכן שמע הקב"ה את תפלתי ..... והבינני והנחני בדרך אמת ואמונה ויציב ונכון לפרש ולהגיה הספר הזה על אמתתו ועל בוריו וכו'. אכן ידיע להוי לך בר בי רב קצת מלין דנרמא לי להגיה ופשרא ספרא דא להחויה ..... ע"י שנתתי את נפשי בתפלה ובתחנונים ובבקשה ובצום .... כי מנדע תדע שלא הבנתי אפי' מלה חדא להגיה או לפרש עד שהתפללתי בדמעות שליש .... שנית שהלכתי על קברי הגאונים ואבותי הקדושים ..... ושלישית שהתפללתי להקב"ה שיתן רשות לאליהו ז"ל ולתלמידו רב ענן שהם ינלו ויודיעו לי הפירוש האמתי והנוסחא הנכונה והישרה של הספר הזה ע"י מזלי ומזלי יגיד לנשמתי ולשכלי הואיל ואין אני כדאי לראות פני אליהו בעיני בשר בהקיץ ..... רביעית שאמרתי בכל מ"ש ק"ל פעמים אליהו הנביא ..... המישית שאמרתי בכל מ"ש בכוונה גדולה כל הפסוקים שבנביאים שמוזכר בהם שמו של אליהו ..... שישית מה שאמרו רז"ל ינעתי ומצאתי תאמין וכו'. וסיבת הדבר שנשתבשה הנוסחא הישנה מן הספר הזה היתה על ידי העתקות הרבה אין מספר מכמה דורות הקדמונים ..... ועל ידי זה נשתבש הנוסח האמתי של הספר הזה מכמה מאות שנים. כמעט זמן קרוב אחר זמן התימת תלמוד התחיל להשתבש מעט מעט מדור לדור ומהעתק להעתק עד שנשתבש הרבה לאין מספר. ולא היו לומדין הספר הזה בחבורה כמו שאר ספרים לפרשו ולהגיהו רק כל אחד ואחד למד אותו בד בבד ..... ועוד שמעתי אומרים שמתחלה נמצא זה הספר במערה אחת והיתה [הכתיבה] מטושטשת מאד ומזה באתה ההעתקה המשובשת. ואפשר שזהו האמת שהוא מלא טעיות יותר מכל שאר ספרים. ואח"כ כשבאה מלאכת הדפוס בעולם נדפס הספר הזה בנוסחא המשובשת וכו': (והעתיק דברי המדפיס בויניציאה ואח"כ האריך לתת טעם שהדפיס הספר בשני פנים הנוסחא הישנה והנוסחא החדשה). ובהקדמה האחרת כתב שבכח דמיונו נראה לו כאילו איש עומד לנגדו וכאילו אמר אליו. אליהו התשבי אנא:

והגה אחר הדברים האלה דעת לנבון נקל כי נתעה המחבר הזה בדמיון שוא והתעה גם אחרים הבאים אחריו. כי כל ההוצאות שנעשו אחרי כן עפ"י אותה נוסחא החדשה נעשו. כמו שכתבתי בהקדמה בל"א. ולא אביא רק ב' דוגמאות. ואציג הנוסחאות זו מול זו:

בחקירו׳ ודרישות עמי נועצתי ואבינהו׳ אפס קצהו הבנתי וקצהו אפשר שלא אבין לו׳ זאת ועוד כי קטן שכלי מהכיל את העולה על רוח הבנת מאמרים רבים אשר אם יבא אליהם השכל בפתע פתאום יחשוב כי אולי משנה הוא׳ ואפשר שאין בהם נפתל ועקש׳ על כן אמרתי מוטב שאהיה נחשב לשוטה והיו הדברים האלה כהויתן יהיו עד שיבא אליהו מלשלוח יד בפקדון אשר גבלו ראשונים׳ ועוד באה שלשיה ושבה והיתה התנצלות לי׳ כי עושי המלאכה בספרים רבים אצים לאמר כלה מעשיך כי בעוד שלשת ימים המלאכה תהיה דיינו׳ ונשובה עד אחרת הנפסלת בלינה׳ על כן לא יקומו עלי במשפט לאמר׳ כי המכשלה הזאת מכמה שניאות לא אבין בדפוס יצאה מתחת ידי׳ כי מאת רוב המהירות והחריצות היתה זאת׳ רק עם חכם ונבון הרואה ומבין לאשורו את הטוב יקבל מאת עבדו ועל כל פשעים תכסה אהבה׳ נאם הקטון ודל שבדלים יעקב בכמ״ר יוזיפא שורזינ׳ כהן ז״ל איש קשטילאין׃

הגה המניה הזה ראה שהאותיות והמלות בכת״י הישן שלפניו הן מטושטשות׳ אבל אשר לא יוכל לראות הן הקטועות והחסרונות שחסרו מנוסחת הספר בשלימותו׳ ובאמת יצאה מכשלה בהוצאה הראשונה הזו׳ ואם איננה מכשלת הדפוס כאשר התנצל המניה הנה היא מכשלת הסופר שכתב הכת״י הזה׳ ויותר שחטא (אם הסופר הזה או מי שקדמו והעתיק מספרו) שעשה מהזוטא רבה׳ ונתלו בו עשרה פרקים מפט״ו עד פכ״ה ועד בכלל שלא היו מעולם בסדר אליהו׃

בשנת תל״ו בעיר פראג יצא לאור שנית עם פירוש ארוך והקדמות ארוכות להמקובל ה״ר שמואל ב״ר משה היידא מפראג בשם זיקוקין דנורא ובעורין דאשא׳ ונאמר בשבחו שהוסיף עליו מראה מקומות הפסוקים בשם נר מצוה ומראה מקומות בילקוט בשם תורה אור׳ והיה מעשהו שעשה לו נוסחא חדשה והדפים שתי הנוסחאות מחזה מול מחזה בשמות נוסחא ישנה נוסחא חדשה׳ ומאי חדשה שחידש בו דברים אשר מעולם לא היו בספר הזה והשחית סגנונו והדרת לשונו בסגנון לשון התלמוד הבבלי׃

וזה הדבר אשר אמר בהקדמותיו הארוכות מר קשישא ומר ינוקא אעתיקהו קיטעא קיטעא כדי להעמיד את הקורא על דרכי האיש הזה ומחשבותיו׳ התחיל בברכה ואמר׳ בריך הוא ובריך שמיה דמארי עלמין .... והופיע רוח קדשו מגבהי מרומו על מצב שפל אנשים כמוני לזכות את הרבים לפרש ולהניה הספר הקדוש ... אשר מקדם מכמה מאות שנים עד היום הזה היה מונח רביעי בארגז הספרים סתום וחתום באין מבין בו מרוב הטעיות וחסירות ויתירות והפוכים שבו ..... ואין דורש ומבקש לפתוח אותו ולעיין בו רק הם אומרים על הספר הזה שהוא ראוי לגנוז בעבור רוב הטעיות שבו וכו׳ וקריתי ושניתי אותו פעמים הרבה ודרשתי וחקרתי והבנתי בו ולא הייתי יוכל לפרש ..... בשביל שהוא מלא טעיות וחסירות ויתירות ועוד שהיא מלא הפכיים מה שכתב בו למעלה הבנתי אותו שהוא שייך למטה ומה שכתב למטה הוא שייך למעלה וכו׳ ושאלתי לכמה וכמה לומדים גדולים וגאונים מופלגים ..... והשיבו לי כולם פה אחד ואומרים שאם יתכנשו ויתקשרו יחד כל חכמי ישראל ..... בכח שכלם האנושי אי

Tanna de-vei Eliyahu

סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא

המובאים בשם

תנא דבי אליהו

עפ"י כת"י רומי משנת תתל"ג.

עם

הוספת מאיר עין

ומבוא כולל י"ב מאמרים ומפתחות שונים.

הוצאתים לאור

אני

מאיר איש שלום

מורה בבי"הם ווינא מני אז וכעת גם בבית מדרש הרבנים.

ונגמר בדפוס

פה

ווינא

בירח הגאולה. למשכר אליהו הנביא לפרט.

בתשומת יד חברת אחיאסף בוארשוי. Verlag „Achiasaf", Warschau.

H6567

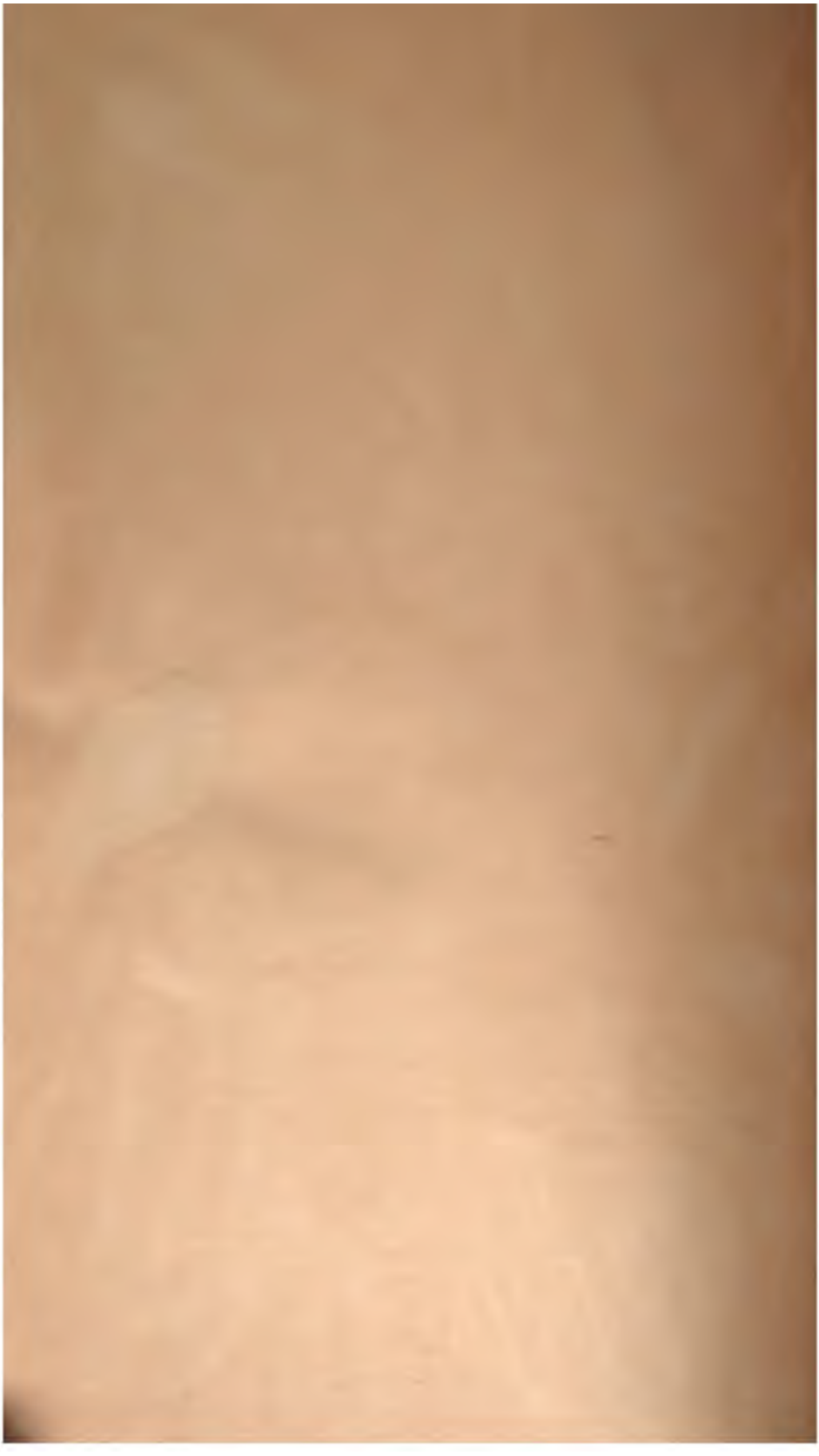

Stanford University Libraries
3 6105 004 093 436

DATE DUE

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004